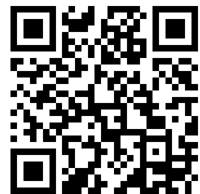

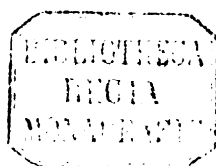
Årsskrift

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1875.

UPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN.
(C. J. LUNDSTRÖM.)

BIBLIOTHECA
REGIA

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1875.

THEOLOGI.

GRUNDDRAGEN

TILL

LÄRAN OM MENNISKOSJÄLEN

ENLIGT DEN HELIGA SKRIFT.

I.

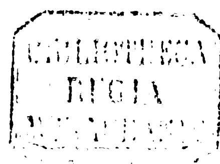
AKADEMISK AFHANDLING

AF

W. RUDIN.

UPSALA 1875
Esaias Edquists boktryckeri

Bibelns lära om menniskosjälen.

Af

W. Rudin.

Inledning[1]).

Hvad är en menniska — detta är en fråga, som, bland alla de frågor hvilka möta i det brokiga verldslifvet, väl må anses värd att företrädesvis taga uppmärksamheten i anspråk hos — en menniska. Ty den frågan: "hvad jag sjelf är", bör dock anses fullt så vigtig som någon annan, hvilken angår tingen omkring mig. Och utan ett verkligt svar på denna fråga lär väl icke heller något sådant kunna erhållas på en annan hufvudfråga, hvilken, om än i ytligt syfte, mera än den förra plägar sysselsätta oss, nemligen den: "hvad en menniska skall, kan och bör *blifva*."

På denna grund synes äfven bland vetenskaperna *antropologien* eller läran om menniskan fullt värd ett rum, ja ett mera betydande rum, än man ofta inrymmer den; den synes böra behandlas såsom en af de *grundläggande* vetenskaperna. Om det således är förhållandet, att denna vetenskap ofta blifvit förbisedd, så tyckes detta visa på någon djupare orsak. Och denna torde icke minst vara att söka deruti, att menniskan i sin nuvarande ställning är ytterligt benägen att i verldslifvet förlora "sig sjelf" och i följd häraf att, vid

---

[1]) Jfr Prolegomena till Delitzsch, System der bibl. Psychologie, hvars andra upplaga, Leipzig 1861, i detta arbete städse är citerad. Likaså M. F. Roos, den tyska öfversättningen till hans pag. 10 nämnda skrift: Grundzüge der Seelen-Lehre, Stuttgart 1857, Vorwort; J. F. Beck, Umriss der bibl. Seelenlehre, 2:a uppl., Tübingen 1862, Vorwort (finnes äfven i svensk öfversättning, Lund 1873 — den tyska upplagan är här öfverallt citerad), äfvensom von Rudloffs nedannämnda arbete, 2:a uppl., Gotha 1863, Einleitung.

blicken på den mångfald som omgifver henne, förgäta att fästa sin blick på det, som ligger henne närmast, hennes egen inre varelse. Det fordras hvad man kallar en "actus reflexus" i allra egentligaste mening till en sådan forskning i och angående sig sjelf, till hvilken menniskan är föga benägen. Och med obenägenheten följer gerna en oförmåga, en de uppfattande organernas svaghet och tröghet, som gör det dubbelt svårt att i detta fall, genom den fördunklande yta som i allmänhet omgifver tingen, intränga till sakens inre väsen.

Att emellertid "läran om menniskan" är värd att behandlas, derom borde meningarne icke vara delade. Så har också länge skett på filosofiens område. Vida mindre har detta varit fallet på teologiens. Men hvarför skulle denna lära icke äfven der vara en hufvudsak? Der måste ju dock frågan om "hvad menniskan är" utgöra en grundfråga, enär teologiens hufvuduppgift är att behandla läran om det rätta förhållandet mellan *Gud* och *menniska*. Det ligger i sakens natur, att det för denna lära, d. v. s. för teologien, måste finnas vissa antropologiska eller psykologiska grundbegrepp, som äro förutsättningar för dess hufvudläror: om menniskans urtillstånd och egentliga bestämmelse, om hennes fall, om Guds menniskoblifvande, om nådens verk i henne, o. s. v., begrepp utan hvilkas rätta förstående det alltid måste råda en svaghet och ett vacklande i det teologiska vetandet. Så är ju t. ex. läran om "bättringen" eller menniskans *sinnesändring* (*μετάνοια*) en hufvudfråga för teologien. Men huru skulle det kunna gifvas en rätt lösning på denna fråga, utan att man först gjort sig reda för, hvad subjektet för denna förändring, hvad menniskans "sinne" (*νοῦς*) egentligen är? Så förlägger teologien hela frälsningens subjektiva vilkor i "hjertats tro" (jfr Rom. 10: 10). Men huru skulle man kunna förstå, hvad dermed menas, utan att veta icke blott hvad "tro" är utan ock hvad "hjerta" är, o. s. v.?

Men dessa psykologiska begrepp, såsom t. ex. själ, ande, hjerta, sinne, m. fl., kan det nu vidare icke vara meningen att till deras betydelse först bestämma genom en spekulation på egen hand eller från ett för teologien främmande område, för att så föra dem in i henne; utan de måste såsom hela teologiens innehåll förstås från det område, för hvilket de äro grundläggande, d. v. s. man måste för deras förstående gå till all teologis källa, den heliga skrift. Må man häremot icke invända att, såsom det vore dåraktigt att ur Skriften vilja uppbygga t. ex. en naturvetenskap, så gäller detsamma med afseende på psykologien. Ty om än det förra icke låter sig göra, emedan Skriften icke är skrifven *för* naturen och derför icke *om* henne, så kan dock det sednare vara möjligt, ja *bör* vara det, emedan Skriften är skrif-

ven *för menniskan* och derför äfven *om henne*, så att den till och med utransakar och uppenbarar de fördolda djupen i henne (Ebr. 4: 12). Det ligger således i sakens natur, att vi der böra vänta oss att finna de nödvändigaste svaren på våra frågor om menniskans väsen. Och ehuru Skriften icke innehåller något psykologiskt system, lika litet som något annat system, så bör det icke anses omöjligt att ur de grundläggande bestämningar hon gifver oss om vårt väsen, såsom grundval för hvad hon säger oss om dess religiöst-sedliga upprättelse, uppbygga ett sådant, åtminstone i dess allmännaste grunddrag. I Skriften finnes ju icke heller hvarken en dogmatik eller etik; och dock tilltror man sig att ur henne kunna uppbygga båda delarne, emedan man inser, att hennes spridda utsagor på dessa områden visa tillbaka på ett stort för dem till grund liggande system. Och att Skriften innehåller utsagor nog från det psykologiska området, derom kan man lätt förvissa sig. "Från Gen. 2: 7" — säger Delitzsch — "löper genom hela Skriften en i många leder sig förgrenande kedja af utsagor öfver menniskans andligt-själiska väsen och lif, hvilka utsagor angå de vigtigaste grundfrågor i psykologien, alltigenom bero på samma grundåskådning och äro af rikaste innehåll." Och Roos säger: "En egentlig lära om själen innehåller visserligen Guds ord ingenstädes; men genom att framställa det, som kan vederfaras menniskans själ eller ande, eller hvad hjertat förmår göra och lida, eller hvad som hör till sinnet och sinnelaget (*διάνοια*) o. s. v., såväl vid gudaktighetens öfning som ock vid ett gudlöst väsende, ville Gud säkerligen också lära oss känna, hvad själen, anden, hjertat, o. s. v. äro, alldenstund vi utan sådan kännedom icke skulle kunna förnimma den fulla sanningen." Det är då således egentligen blott frågan att kunna upptäcka och samla de spridda bibliska utsagorna från detta område, att genom noggrann exegetisk forskning rätt lära förstå dem, att finna de rätta synpunkterna för deras samordnande och slutligen att på denna grund sammanställa dem till ett helt. Detta är då *biblisk psykologi* eller "den vetenskapliga framställningen af Skriftens lära om menniskans i skapelsen gifna själsväsen och de inflytelser detsamma rönt och röner genom syndafallet och återlösningen."

Att nu härvid det *menskliga tänkandet* har till uppgift att försöka sig på en ifyllande, sammanbindande, ordnande och slutsatser dragande verksamhet, är naturligt; och deraf följer ock, att misstag äro både möjliga och lätt begångna. De skola emellertid här såsom öfverallt bäst undvikas, om man håller sig inom tillbörliga gränser. "Man må icke tro" — säger åter Roos — "att det vore att uppställa en biblisk

lära om själen, om man blott toge Skriften till hjelp för sjelfupptänkta läromeningar eller för att först efteråt söka finna skriftenligheten af satser, vid hvilkas uppställande man icke toge Skriften till råds. Ty på denna väg skulle man, antaget till och med att man undveke alla villfarelser, dock behandla Skriften endast såsom ett vittne icke såsom lärarinna, blott såsom pröfvosten icke såsom sanningens källa. Säkrast är det således, att utan egna förut uppställda och afslutade åsigter gå till Skriften och uppätta hela lärobyggnaden ur hennes egna riktigt uppfattade ord." Det gäller följaktligen att undvika egna förvetna spekulationer, att icke *inlägga* en mening i Skriften utan *utlägga* hennes egen mening, att hålla sig till de i henne gifna stora allmänna grundbegreppen utan att fördjupa sig i derutöfver gående detaljer, att söka upptäcka dessa grundbegrepp genom öfverblickar öfver hennes hela innehåll icke blott ur enstaka ställen, att söka uppspåra hennes eget natursystem i stället för konstlade om än regelrätta schematiseringar, och framför allt att icke betrakta de ringa resultaten af sin forskning såsom något afslutadt. Men ett fel i motsatt riktning må äfven undvikas. Och detta är att icke låta de bibliska utsagorna och begreppen gälla såsom skarpt bestämda *verkligheter* utan förvandla dem till obestämda bilder, föreställningar, o. s. v. Härutinnan är mycket feladt och försummadt. Under det man t. ex. på vissa områden af dogmatiken vill i de minsta detaljer på det noggrannaste bestämma allt, äfven der hvarest saken af sig sjelf borde synas menniskan såsom ett alltför högt område, låter man ofta de oss så nära liggande psykologiska hufvudbegreppen förblifva i en oklar obestämdhet, sammanflyta med hvarandra eller icke ens gälla såsom verkliga begrepp. Gent emot ett sådant sväfvande åskådningssätt gäller det att vid den bibliskt psykologiska forskningen utgå från den fasta öfvertygelsen, att Skriften äfven i detta afseende innehåller en *gudomlig vishet*, att dess ord, äfven då de handla om menniskans väsen, aldrig äro betydelselösa eller sväfvande, att de, om de än stundom anknyta sig till det gängse åskådningssättet, dock af detsamma aldrig upptagit något annat än som var enligt med sanningen. Eller, för att åter tala med Roos' ord: "Jag må vid mitt arbete taga till rättesnöre, *att intet ord är af den af Guds Ande drifne* (*θεόπνευστῳ*) *författaren ditsatt på ett måfå, utan det herrskar alltigenom i den heliga skrift en Gud värdig noggrannhet och gedigenhet.*" Ja — må vi tillägga — *sakens väsen* är der alltid uttaladt med största naturtrohet och med den förundransvärda finhet i uttryck, som alltid är Skriften egen. "Ju skarpsinnigare och allvarligare" — säger densamme — "någon bland oss är i sitt tal, desto större omsorg använder han på

valet af sina ord, desto mera lär han undvika ett obestämdt och vacklande språkbruk. Huru skulle då icke detta gälla om den Helige Ande, genom hvilken profeter och apostlar hafva talat.” Roos hänvisar derpå till den beundransvärda noggrannheten (ἀκρίβεια) i Guds verk på naturens område, äfven i de minsta detaljer. ”På samma sätt gifver oss” —, säger han — ”den hel. skrift, som i sin helhet är det herrligaste Guds verk, icke blott trons grundsanningar med de mest träffande ord, som uthärda den noggrannaste pröfning, utan talar äfven i saker, som röra natur och ande, på det mest träffande sätt, så att den aktsamme läsaren må kunna märka, att profeter och apostlar varit drifna af den ande, som icke blott utforskar Guds djuphet (1 Kor. 2: 10) utan äfven alla andra ting, som genomskådar hela verlden och dess enskilda delar.”

Hvad särskildt beträffar det påståendet, att Skriften i dylika frågor endast skulle ansluta sig till förut antagna föreställningar hos hebreerna och andra äldre folk — något som städse blifvit upprepadt om det gamla testamentets lära om själens tillstånd i שְׁאוֹל, om dess uppfattning af själens förhållande till blodet, o. s. v.[2]) — och att den insigt hon i dessa stycken meddelar skulle vara vida öfverflyglad af sednare tiders vishet, så vilja vi förutom det redan sagda; att Skriften, *så vidt hon är ett Andens ord*, icke i dessa vigtiga stycken om menniskans väsen, hennes tillstånd i evigheten, m. m., *kan* innehålla blotta menskliga föreställningar, dessutom påminna, att, derest vi tro, hvad Skriften lärer, att menskligheten utvecklat sig icke ur djurisk råhet utan från en begynnelse, i hvilken hon i många afseenden stod Gud och dermed sanningen i allmänhet närmare än nu, så ligger det oss ytterst nära att förmoda, att det i många stycken måste hafva funnits en urvishet, ofta helt enkelt i kraft af en intuitiv naturåskådning, hvilken urtiden egde såsom ett arf från begynnelsen och af hvilken äldre slägten snarare kunnat vara i besittning än yngre[3]).

---

[2]) Jfr Gesenii lex. latinska uppl. af 1847 till ordet רְפָאִים. Till och med Delitzsch säger ju (pag. 409) att, ehuru hebreernas föreställning om Scheol i sig icke var någon myt, så ”var hön i sin fantastiska utmålning icke utan mytologiska elementer.” Och Gesenius säger i sitt lexikon under נֶפֶשׁ N:o 2:o: ”Anima cujus sedem in sanguine esse putabant.” Jfr deremot Melins anm. till Job 14: 22.

[3]) Jfr en Speners märkvärdiga yttrande härom i Becks Vorwort, pag. 7. — Spår härtill funnos säkerligen äfven hos de äldre kulturfolken. — En Salomos visdom, äfven på det naturliga området, ehuru frukt af en särskild begåfning, bör här äfven tagas med i räkningen (jfr 1 Kon. 4: 29—33).

Och just derför kunna vi tro, att forntiden, i synnerhet den heliga forntiden, i många af sina grundåskådningar och dermed sammanhängande utsagor står natursanningen vida närmare än en sådan tid, som hunnit förlora så mycket icke blott af denna urkunskap utan äfven af sjelfva ur-sinnet för det naturliga och enkelt sanna, och som i stället genom mödosamma forskningar utifrån måste leta sig fram till sanningen, hvarvid hon mången gång genom den oändliga mångfalden af sina upptäckter och sitt bok-studium bortföres från den enkla, naturliga, ur hvarje osöndradt lif talande, centralsanningen. På denna grund är det vi tro oss just i gamla testamentet kunna hemta så mycken lärdom särskildt för den bibliska psykologien. Der förunnas det oss t. ex. att kasta en blick in i de skapande *begynnelserna* till mensklighetens lif, äfvensom att höra mången vigtig psykologisk sanning uttalas såsom det omedelbara naturuttrycket för någon yttre eller inre själsställning eller såsom den bestämmande regeln t. ex. för något ceremonielt förhållande eller ock för det inre lifvet (jfr t. ex. Ps. 39: 4; 73: 26. Lev. 17: 11. Ordspr. 4: 23). Och hvad beträffar det nya testamentet, så är den gammaltestamentliga åskådningen der så långt ifrån antiqverad, att den snarare öfverallt är den såsom bekant och otvifvelaktig antagna förutsättningen, på hvilken nu blott vidare bygges en skarpare och klarare utpräglad och mera på det inre eller himmelska riktad läroutveckling (jfr 1 Kor. 15: 45, 2 Kor. 11: 3). Bibeln innehåller i detta såsom i allt inga sjelfmotsägelser utan genomgås af blott *en enda grundåskådning*[1]).

Hvad för öfrigt Skriftens förstående beträffar, så gäller det här såsom öfverallt, att "hon är sin egen tolk." "Jag vill icke bestrida" — säger vidare Roos, till hvilkens förträffliga företal vi åter och åter vända tillbaka — "att, emedan Skriften talar om menskliga och gudomliga ting på menskligt sätt och efter mensklig svaghet (Rom. 6: 19) och beträffande ordförbindelsen håller sig till det hos hebreer och greker gångbara, någon hjelp till förklaring af henne är att hemta äfven från hedniska skriftställare. Men jag tror ock, att man misstager sig mycket vid begagnande af sådana hjelpmedel. Ty ... själens natur var dem förborgad, Gud dem obekant; om heliga böjelser, om israelitiska och kristliga dygder, visste de intet. De kunde i vissa fall betrakta ytan af verlden. Men hennes ursprung, mål, förfall, förnyelse, hennes inre gång och hela hennes osynliga sida genomskådade de icke. Hvad följer häraf? Det som de lärde sjelfva be-

[1]) Jfr om detta ämne en vidare utveckling i författarens afhandling om inspirationen i Teol. Tidskrift, 1873, pag. 241 ff.

känna, att i den hel. skrift finnas nya, egendomliga uttryck" (och vi ville tillägga: gamla uttryck med en ny egendomlig prägel t. ex. Logos-begreppet), "hvilkas utläggning icke kan hemtas ur de hedniska skiftställarne men väl ur Skriften sjelf. Dessutom tror jag, att sådana nya uttryck finnas i större mängd, än mången synes tro. Och den Allrahögstes ord gå så vidt öfver fåfängliga menniskors tal, att den som vill intvinga de förra i de sednare eller öfverallt betjena sig af de sednare vid de förras förklaring, i mycket beröfvar de sistnämnda deras rätt och upphöjda mening. Skriften handlar ju öfverallt om himmelriket och lärer det, som i ingen menniskas hjerta uppstiget är. Hvad för mening alltså bör förbindas med Skriftens ord, kan icke hemtas från de hedniska skriftställarne, och det återstår intet annat än att förklara Skriften ur sig sjelf."

Om vi nu vidare kasta en blick på det arbete från oss föreliggande område, som jemte Skriften kunde tjena oss till ledning och hjelp vid en forskning på detsamma, så måste det erkännas att, ehuru ämnet jemförelsevis varit styfmoderligt behandladt, det dock icke alldeles saknas ett sådant arbete ända från den kristna kyrkans äldsta tider. Det har dock tyvärr blott föga varit oss förunnadt att om detsamma taga någon kännedom, annat än för så vidt det tillhör den nyare tiden. Vi kunna derför blott helt flyktigt och utan anspråk på någon sjelfständighet taga en öfverblick öfver den literatur, som i biblisk psykologi förefinnes [5]).

I den äldre kyrkan är ett förloradt arbete af *Melito af Sardes* (omnämnes i Euseb. h. e. IV, 33 el. 26 såsom af honom kändt under namnet ὁ περὶ ψυχῆς κ. σώματος ἢ νοός) den äldsta bekanta företeelse af detta slag. Ännu befintliga äro flera arbeten från kyrkofädernes tid, t. ex. af *Tertullianus* (de anima) [6]), *Gregorius af Nyssa* (περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως) [7]), *Augustinus* (de anima et ejus ori-

[5]) Jfr angående följande arbeten utom Delitzsch § 1 äfven Guericke Kirchengeschichte, 8:de uppl. 1:a delen § 54, § 55: V, § 57: II; 2:a delen § 136: II, § 150: II; 3:e delen § 205: II. Niedner, Dogmengeschichte, §§ 40—46, 64, 79, 106—108, 154—157, samt artikeln "Seele" i Herzogs Real-Encyklopädie.

[6]) Från honom hafva vi t. ex. läran om en "propagatio animæ per traducem" först uttalad, likasom den præexistentianska af Origenes, under det constitutiones apostolicæ och Hieronymus hylla den creatianska åskådningen, och med ett visst vacklande äfven Augustinus.

[7]) Vi känna detta arbete i någon mån från det förträffliga af Oehler utgifna "Bibliothek der Kirchenväter", Leipzig 1858. Det innehåller ett samtal mellan Gregorius och hans syster Makrina med anledning af broderns Basilii nyss timade död, öfver hvilken systern, sjelf på sjukbädden,

gine), *Nemesius af Emisa* (*περὶ φύσεως ἀνθρώπου*), *Claudianus Mamertus* [8]), *Cassiodorus*, m. fl., hvilka behandla det psykologiska området i allmänhet, under det somliga af dem jemte andra äfven göra enskilda punkter deraf, t. ex. läran om menniskans skapelse, om uppståndelsen, till föremål för undersökning. Så *Lactantius* (de formatione hominis), *Gregorius af Nyssa* (*περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*), densamme, Basilius och Ambrosius m. fl. "in hexaëmeron", *Anastasius Sinaita* (i 7:de årh., "contemplationes anagogicæ in hexaëmeron" [10]), apologeten *Athenagoras* (*περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν*) m. fl.

Hvad medeltiden beträffar, så kunde naturligen läran om menniskans väsen icke blifva annat än uppmärksammad af skolastikens skarpsinniga, ofta djupsinniga andar, en *Erigena* (jfr om dennes antropologi Niedner Dogmengeschichte § 86), *Anselmus* (de conceptu virginali et de originali peccato) m. fl. Synnerligen gifva undersökningarne om själens uppkomst, viljans frihet m. fl., anledning till forskningar på det psykologiska området, dock mindre med ledning af Skriften än af den blott otillräckligt kända aristoteliska filosofien. Emellertid behandlades dels hela området af psykologien dels enskilda frågor af densamma, och detta antingen i egna verk (t. ex. i en anonym skrift "de anima, libri IV" och af *Alexander af Hales* i hans kommentar till Aristoteles' tre böcker om själen), eller såsom afdelningar af de ständigt återkommande s. k. "summa theologiæ." Särskildt må anmärkas, att *Raymund af Sabunde*, hvilken i motsats till skolastikens formalism hänvisade till en sanningskännedom genom en helgad betraktelse af den lefvande naturen och menniskan, och som påminte, att "hvarje skapadt ting vore en af Guds finger skrifven bokstaf i naturens stora bok, och att den förnämsta bokstafven deri vore

under formen af en disputation med den tviflande Gregorius, tröstar denne genom en utveckling af själens tillvaro, natur och oförgänglighet. Märkligt är, huru afgjordt i denna skrift på flera ställen *skriftprincipen* angifves såsom det, som uteslutande är lagdt till grund för framställningen. Så heter det t. ex. pag. 46: *Εἰ δέ τις τὸν ἀκατάσκευόν τε καὶ γυμνὸν πάσης περιβολῆς προσίοιτο λόγον, ἐροῦμεν, ὡς ἂν οἷόν τε ᾖ, κατὰ τὸν εἱρμὸν τῆς γραφικῆς ὑφηγήσεως τὴν περὶ τούτων θεωρίαν προσάγοντες* (d. ä. behandla detta ämne med noga anslutning till den ledning, som Skriften gifver). En viss godtycklighet gör sig emellertid stundom gällande vid tillämpningen af denna princip.

[8]) Jfr om dennes psykologiska strid med sin semipelagianske motståndare Faustus af Rhegium, mot hvilken han riktade sin bok "de statu animarum", Guericke 1:a delen, § 83: II.

[9]) Jfr om honom Niedner Kirchengeschichte, § 91, ett kyrkohistoriskt arbete, hvilkets värde icke i allmänhet är tillräckligt uppskattadt.

menniskan", icke förbisåg värdet af forskningar öfver hennes väsen. Vi hafva ock af honom, såsom utdrag af hans större verk: theologia naturalis, en skrift egnad åt detta ämne, neml.: "Viola animæ sive de natura hominis" (jfr Niedner Kirchengeschichte § 162: II). Att äfven ur *Dantes* bekanta "Divina commedia" mycket kan hemtas för det psykologiska området har särskildt Göschel (se nedanför) påpekat.

Reformationstiden väckte i dessa som i andra teologiska frågor nytt lif, och vi se derför under densamma och närmaste tid det psykologiska området bearbetadt både från humanismens *(L. Vives)* den kyrkliga teologiens, mystikens och den till teologien sig anslutande naturvetenskapens (t. ex. *Paracelsus* "de creatione hominis") sida. Af *Luther* hafva vi naturligen här och der psykologiska bestämmelser [10]), af *Melanthon* till och med en lärobok i psykologien, "Commentarius de anima." Och rika ansatser till behandling af dithörande frågor ligga i en *J. Böhmes* djupsinniga spekulation [12]); vi hafva äfven af honom en "psychologia vera eller 40 frågor om själen." Från början af 17:de århundradet ega vi till och med på skandinaviskt område ett kort utkast till behandling af hela den bibliska psykologien af *Caspar Bartholinus* i Köpenhamn i hans lilla verk "manuductio ad veram psychologiam e sacris litteris" (intagen i sin helhet i Delitzsch's Psych. 2:a upplagan).

Den genom *Bengel* väckta andan för en noggrannare, friare och djupare skriftforskning, hvilken icke blott vore ett medel att lemna bevis för dogmatikens satser utan framför allt en lefvande källa till sjelfständig reproduktion af sanningens innehåll, kallade äfven till ny forskning på den bibliska psykologiens område. Utom andra, som till följe af impulser från honom egnat sig åt dylika undersökningar (t. ex. en *Oetinger*, *C. A. Crusius*), har den flitige bibelforskaren *M. F. Roos* på hans grundval verkligen brutit en ny väg för denna vetenskap genom

[10]) Så t. ex. om begreppen "kött och ande" i hans bekanta företal till Romarebrefvet, hvarvid han gör det betydelsefulla, för hvad vi ofvan sagt bevisande, tillägget: "Utan förstånd om sådana ord varder du aldrig förståendes denne epistel eller någon bok i den heliga skrift." Vidare om förhållandet mellan "själ och ande" i hans utläggning af Marias lofsång, se Thomasii Dogm. § 19; om själens definition, predikan N:o 89, § 16, i Gleerups upplaga.

[11]) Guericke säger om honom § 191, pag. 436, att "hans filosofi för den luterska kyrkan var så till vida af betydelse, som i densamma det från denna kyrka fasthållna begreppet om den sanna lekamligheten är begagnadt för att vinna en egendomlig kristlig filosofi, som förut egentligen knappt existerade." Jfr vidare om hans åskådning Hamberger, Stimmen aus dem Heiligthum der Mystik u. Theosophie. 1:a delen.

sitt lilla arbete: "fundamenta psychologiæ ex sacra scriptura collecta." "Genom forskande efter den sanna betydelsen af de ord och talesätt, som förekomma i den heliga skrift, då det är fråga om den menskliga själen", vill han (enligt sina egna ord) "lägga en sann grund till läran om henne." På denna grund söker han nu "med försigtighet bygga förklaringar och lärosatser och förbinda allt detta till ett välordnadt helt." Huru ofulländadt man nu än måste erkänna detta arbete vara, så är det visst, att man i detsamma eger den fullständigaste samling af bibliskt material för en psykologi, som förut och kanske efteråt blifvit gjord, vidare en mängd skarpsinniga vinkar öfver den rätta uppfattningen af enskilda begrepp och ställen och anvisning till en djupsinnig anordning af det hela. Det är från honom vi hafva den tredelning af psykologien, som behandlar läran om menniskan från synpunkten af själ, ande och hjerta, hvilken sedermera af J. T. Beck blifvit upptagen, och beträffande hvilken det väl må blifva fråga, om den icke är jemngod med hvarje annan.

I sednaste tid har äfven på detta område visat sig en lifligare rörelse. Dels hafva forskare sådane som *G. H. von Schubert* (t. ex. i Geschichte der menschlichen Seele, m. fl.), *Ennemoser* (Histor.-psychol. Untersuchungen über Ursprung u. Wesen der menschl. Seele) i mera populär form egnat sina undersökningar åt flera delar af det psykologiska fältet och gifvit rika ansatser till vidare forskning, dels enskilda teologer behandlat dess vigtigare frågor såsom delar af större verk (t. ex. förutom hvad våra större och mindre dogmatiska arbeten af Thomasius, Philippi, Luthard, Schmid, m. fl. innehålla, *K. von Hofman* i sitt "Schriftbeweis", och "Weissagung u. Erfüllung", *Oehler* i sin "Theologie des alten Testaments", *G. L. Hahn* i "Theologie des Neuen Testaments"; dels hafva mindre delar af Skriften blifvit från psykologisk synpunkt behandlade eller ock enskilda psykologiska frågor (t. ex. *Carl Niese*, "die johanneische Psychologie, Programm der Landesschule Pforta", Naumburg 1865, *Oehler*, "Veteris testamenti sententia de rebus post mortem futuris"), hvartill må räknas behandlingarne af de enskilda psykologiska grundbegreppen, t. ex. själ, ande, hjerta, m. fl., i *Herzogs Real-Encyklopädie.* Dels ändtligen hafva personer sådana som en *C. H. Zeller* (den bekante pedagogen i Beuggen), m. fl. utgifvit kortfattade läroböcker i psykologien, med biblisk anläggning om än icke med uteslutande bibliskt material. — Äfven ur katolska teologers skrifter, såsom t. ex. en *St. Martin* ("esprit des choses", m. fl. — ett utdrag ur detta och andra arbeten af honom är nyligen på svenska utgifvet under titel: "Saint-Martin, den okände filosofen." I detsamma möter oss bland annat samma tanke, som vi ofvan sett antydd af Raymund af

Sabunde, att "menniskan är den sanna boken." Jfr Guericke, § 179: III), *Günther*, *Baader* (jfr Niedner Kirch. G. § 236: II) torde icke ringa material vara att hemta i föreliggande ämne.

Det är emellertid först inemot ett århundrade efter Roos, som en egentlig fortsättning af hans arbete egt rum, i det nemligen *J. T. Beck* i sin "Umriss der biblischen Seelenlehre", med begagnande af hans material, uppställning och grundåskådningar, och med sin vanliga återhållsamhet från hvarje utom Skriftens råmärken gående spekulation, för första gången behandlat den bibliska psykologien såsom sjelfständig vetenskap med uteslutande utgångspunkt från den heliga skrift. En fullständigare vetenskaplig behandling på biblisk grund, ehuru med indragande af många andra elementer, af psykologien har sedermera äfven försökts af *Fr. Delitzsch* i hans "System der biblischen Psychologie", äfvensom af *von Rudloff* (Leere vom Menschen auf dem Grunde der göttl. Offenbarung), samt af *Göschel* (Der Mensch nach Leib, Seele und Geist).

Det är hufvudsakligen dessa sednast nämnda fyra arbeten, om hvilka, jemte de af Zeller och Roos, författaren tagit närmare kännedom, som gifvit honom väckelse till egen forskning på detta område och delvis ligga till grund för hans arbete — honom veterligt det första försök i sitt slag på vårt språk — ehuru på mycket olika sätt. För ledningen till de här uttalade grundåskådningarne känner sig författaren mest förpligtad Roos' och Becks arbeten; för materialet och anvisning till framställningens form väsentligen äfven Delitzsch, under det de öfriga arbetena mera tjenat honom till hjelp för belysning af enskilda punkter. Öfriga källor, som af honom blifvit begagnade, äro på sina ställen anförda. Med material från det beslägtade området för andra vetenskaper, t. ex. den filosofiska eller naturvetenskapliga antropologien har författaren i allmänhet afsigtligt icke fyllt sitt arbete, både för att icke synas vilja vara hemma på ett främmande område, och emedan det varit hans mening att låta den bibliska sanningen tala för sig sjelf, hvarmed emellertid icke skall sägas, att ju icke en redlig forskning på hvarje område har för honom sitt värde, eller att icke *verkliga resultater* på alla dessa områden skulle ömsesidigt bekräfta och belysa hvarandra.

Beträffande *indelningen* af föreliggande arbete, så har författaren dervid följt *den historiska synpunkten* och följaktligen betraktat

1) menniskosjälen i hennes urtillvaro, eller sådan hon utgått ur Skaparens hand och genom det första syndafallet blifvit förderfvad,
2) i hennes närvarande naturliga ställning.

Härpå skulle såsom den andra ofullbordade hälften följa:

3) menniskosjälen under inflytelsen af den gudomliga frälsningsnåden och

4) i hennes tillstånd efter döden och uppståndelsen.

Angående planen för arbetets formela anordning torde få anmärkas, att författaren i allmänhet i sjelfva styckena i hvarje § sökt i möjligaste koncentrering sammanfatta *resultaten* af sina forskningar jemte hänvisningar till de vigtigaste bibelställen, i noterna åter nedlagt antydningar om gången af dessa forskningar, tillfälliga upplysningar, m. m. Dock har en och annan längre exegetisk undersökning äfven erhållit sin plats i sjelfva texten.

Hvad angår anförande af bibelställen, har författaren icke ansett såsom sin uppgift att hopa deras antal, utan snarare att efter urval meddela ett eller några få af de vigtigaste.

Hvar och en, som förmår göra sig reda för, med hvilka svårigheter ett arbete sådant som det föreliggande är förenadt, skall icke förvånas, om han deri finner mycket att anmärka, mycket ofulländadt. Skulle det vara detsamma förunnadt att, om än icke bringa nya sanningar i dagen, dock — såsom v. Rudloff säger i sina inledningsord — "vara någon behjelplig till ett klarare förstående af hvad andra redan hemtat ur den uppenbarade gudomliga sanningen", så skulle författaren icke anse den möda, han nedlagt på detta sitt *försök*, vara förgäfves.

Upsala i Januari 1875.

I. Om menniskosjälens väsen och urhistoria.

§ 1.

Om själens väsen i allmänhet.

"En menniska är — en *lefvande själ*" (נֶפֶשׁ חַיָּה) [1]; sådan är den fasta utgångspunkt för all biblisk psykologisk undersökning, som Skrif-

[1]) I detta uttryck är det sednare ordet adjektiv f. af חַי, vivus, jfr LXX:s öfversättning *ψυχὴ ζῶσα* och 1 Kor. 15: 45, samt Keils och Delitzschs kommentarer och den sednares psykol. § 3 pag. 78). נֶפֶשׁ (besl. med den i Kal obrukl. stammen נָפַשׁ, spirare — jfr förhållandet mellan מַלְאָךְ och מָלַךְ) betyder likasom *ψυχή* och anima "en som andas." Det hebreiska ordet är vanligast femininum och begreppet har detta genus i alla oss bekanta språk. Om det germaniska ordet "själ" se Del. pag. 120. Zeller (Einleitung, 6) fattar det liktydigt med "sehele" d. ä. den seende. — Hvad beträffar tillägget "lefvande", så betecknar det menniskans själsvarelse i den särskilda tillvarelseform, som utgöres af dess förbindelse med kroppen, och hvilken i jemförelse med själens från kroppen skiljda tillvaro betraktas såsom hennes egentliga lif. Men såsom uttryck för att själen är det, som härvid egentligen lefver och lifvar, betecknas, i synnerhet i gamla testamentet, hela den jordiska menniskan i sin osöndrade enhet äfven helt enkelt såsom "själ", och det kan till och med stundom hafva utseende af att det endast är den yttre menniskan eller menniskokroppen, som så benämnes (t. ex. Ordspr. 6: 30), helst gamla testamentet ännu icke eger någon särskild benämning för "kropp" ("kött" är åtminstone icke någon genomgående motsats till "själ" utan betecknar vanligen äfven hela den lefvande menniskan, om än sedd från kroppens synpunkt). Ja, kroppen såsom liflös benämnes till och med någon gång נֶפֶשׁ, t. ex. i Lev. 21: 11: נ׳ מֵת, d. ä. "en döds själ", hvaraf man kunde tro, att נ׳ חַיָּה endast vore "den lefvande kroppen." Men att så icke är förhållandet framgår dock tydligen deraf, dels att gamla testamentet någon gång framställer "själen" såsom en motsats till "köttet", d. v. s. verkligen ser i henne menniskans insida (Es. 10: 18; vanligen uttryckes dock motsatsen med "kött och hjerta", eller "ande", Ps. 84: 3, Es. 31: 2), dels att det talar om ett "själens utgående" ur kroppen, som medför dennes död, äfvensom om en själstillvaro, som är skiljd från kroppen, Hadestillståndet, hvilket emellertid icke erkännes såsom ett egentligt lifstillstånd (Gen. 35: 18, Job 14: 22. Jfr Ps. 56: 14 m. fl.). I detsamma heta själarne derför äfven רְפָאִים, d. ä. skuggor, ett åskådningssätt som för öfrigt tillhör hela forntiden och ännu i dag många hedniska folk, och som utan tvifvel är den sanna uråskådningen (Es. 14: 9 ff., ett hufvudställe för uppfattningen af Hadestillståndet, Ordspr. 2: 18). Ännu tydligare framgår själens tillvaro såsom något i och för

ten gifver oss på ett af sina första blad (Gen. 2: 7, jfr 1 Cor. 15: 45). Detta är, om man så vill, en grunddefinition på menniskan, hvilken, om än icke uttömmande, dock lemnar den första nyckeln till en betraktelse öfver hennes varelse. Hon är enligt denna urbestämning framför allt en *"själs-varelse"*, själen — i den egendomlighet den hos henne förekommer — är hennes egentliga väsen, hennes *sjelf*, något som föröfrigt framgår ur Skriftens bestämda identifiering af "själ" och "sjelf" (Luk. 9: 24 f. jfr Mat. 16: 26), och deraf att själen ofta sättes såsom beteckning för menniskan eller den menskliga personligheten (Gen. 12: 13; 46: 25—27, 1 Petr. 3: 20, Lev. 4: 2; 7: 20 f. m. fl., jfr vidare nedanför § 3, not. 1), äfvensom deraf att själens vinnande eller förlorande framställes såsom det, hvarpå för menniskan allt beror (Mat. 10: 28, Luk. 21: 19, jfr. v. 16, 1 Petr. 1: 9). Vetenskapen om henne heter derför med lika rätt psykologi som antropologi.

Men *hvad är då en själ* — detta är den första fråga, som uppstår, då man från denna utgångspunkt vill begynna en vidare undersökning. Det faller då genast i ögonen, att Skriften för ingen del låter själen vara en *menniskans* uteslutande tillhörighet. Allt hvad djur heter sägas, likasom hon, vara "lefvande själar" [2]) (Gen. 1: 20, 24,

sig bestående ur nya testamentet, hvilket härvid såsom öfverallt mera framställer sakens insida, under det att det gamla öfvervägande blifver stående vid det yttre fenomenet (Mat. 10: 28. Luk. 12: 20, Upp. 6: 9). Vi utgå i det följande från den förutsättningen, att ordet נֶפֶשׁ (ψυχή) i alla de Skriftens uttryck, i hvilka det betecknar menniskan eller någon sida af hennes varelse, kan återföras till samma grundbetydelse, d. v. s. betecknar det hos menniskan, som egentligen "andas" eller lefver, vare sig att nu detta uppträder i förbindelse med kroppen och då tillsammans med honom kallas "lefvande själ", eller att det särskildt omtalas såsom kroppens "lif" (Jos. 9: 24), eller såsom något som från honom kan gå bort och ega en från kroppen skiljd tillvaro. Äfven hos Homer har ψυχή betydelsen såväl af "lifvet" i kroppen, som ock af "en aflidens själ", med bestämd substantiel tillvaro, dock i motsats till dennes "sjelf", d. v. s. till *kroppen*, såsom t. ex. tydligen framgår af Iliaden I, 3, 4, der Achilles säges nedstörtat "Achæernas själar" till Hades men lemnat "dem sjelfva", αὐτούς, åt hundar och foglar (jfr Crusii anm. t. d. st.). Häraf framgår på en gång denna åskådnings *likhet* med den bibliska, d. v. s. den betydelse båda gifva åt den jordiska tillvaron i jemförelse med Hadeslifvets skuggtillvaro, och tillika den förra åskådningens *underlägsenhet*, i det nemligen bibeln dock alltid vidblifver, att själen är det egentliga "jaget." — Vi måste följaktligen betrakta det såsom en oriktighet, då Gesenius under ordet רְפָאִים säger, att dessa sakna נֶפֶשׁ.

[2]) Deremot räknas icke *växterna* bland de besjälade varelserna; deras

Lev. 11: 10, Upp. 8: 9). Det gäller derför först att bestämma själens begrepp, sådant det är *gemensamt* för de nämnda båda slagen af varelser.

Alla jordiska skapelseformer hafva, enligt Skriftens urberättelse, sin gemensamma egendomlighet deri, att de uppkommit i kraft af ett gudomligt "varde" medelst den gudomlige *skapareandens* fria ingående i de af Skaparen frambragta materiela grundelementerna (Gen. 1: 1—3, Job 26: 13), i hvilka sednare, sådana de möta oss på detta ställe, sannolikt redan många krafter voro verksamma, utan att de derför i sig egde anden såsom organiskt ordnande och individualiserande princip [3]). De jordiska skapelserna äro således fria individualiseringar

---

definition är i skapelseberättelsen: varelser, "som hafva frö i sig" (Gen. 1: 11 f.). För Skriftens åskådningssätt är skilnaden mellan besjälade och icke besjälade varelser säkert lika genomgripande, som för den sednare vetenskapen mellan organiskt och oorganiskt, en gruppering, som tydligen sätter den egentliga delningspunkten i skapelsen på ett annat ställe än urberättelsen. Redan en Gregorius af Nyssa öfverskrider denna fina bibliska gränslinie, då han i sitt uti inledningen anförda arbete (pag. 54) visserligen delar det kroppsliga i *τὸ ἄψυχον* och *τὸ ἔμψυχον*, hvilket sednare han identifierar med *τὸ μετέχον ζωῆς*, men till det besjälades område hänför både det som eger och det som saknar förnimmelse (*αἴσθησις*) jemte *τὰ λογικά*.

[3]) Här torde vara stället att åtminstone vidröra den betydelsefulla skillnaden mellan *ande* och *materia* och gifva en antydning om bådas begrepp. Ordet *ande* (רוּחַ, *πνεῦμα*) förenar i sig de båda betydelserna, passivt: "munnens andedrägt" (Hauch) och aktivt: "den som framkallar andandet" (Ps. 135: 17, Pred. 3: 19). Den sednare torde vara grundbetydelsen. Ordet användes derför i högsta mening såsom väsensepitet till Gud (Joh. 4: 24), hvarmed säges, att han är den, som i absolut mening har och gifver ande, d. v. s. den af, i och genom sig sjelf lefvande, den i hvilken intet finnes, som icke är lif eller af det ena lifscentrum genomträngdt och beherrskadt. Derför ligger i denna väsensbestämning säkerligen begreppet af den absolut sjelfmäktige (jfr motsatsen i Es. 31: 2) och dermed tillika af den sig sjelf alltigenom kännande, det rena ljuset och klarheten (1 Kor. 2: 10). Och såsom ande är han äfven den rena enheten, utan alla främmande elementer, d. ä. heligheten, och den för ingen upplösning eller förstöring tillgänglige (jfr nedan § 4 om Gudsepiteter). Men derjemte begagnas äfven uttrycket "ande" om den ande, som utgår från Guds mun (Ps. 33: 6). Men denne ande är tillika sjelf lefvande, genomandas derför hela skapelsen och gifver allting ande och lif (Job 26: 13, Joh. 6: 63, derför ofta i förbindelse med חַיִּים, aldrig såsom נֶפֶשׁ med חַיָּה, jfr om den betydelsefulla skilnaden mellan dessa båda uttryckssätt Del. II. § 8, pag. 70 f.) och har derför på det sinligt förnimbara området sin närmaste icke blott afbild utan organ i vinden, hvarför båda benämnas med samma namn (Ps. 147: 18, Joh. 3: 8). Denne "Guds muns

af skapareanden i materien eller individuela föreningar af ande och materia. Men de "själiska" varelsernas särskilda egendomlighet är härvid, att denna individualisering tillkommer dem icke blott såsom ofria länkar i det stora universallifvet, utan i dem bildar ett eget, sjelfständigt *kropps*-lif, d. v. s. en existens, i hvilken det materiela är af det andliga gjordt till en individuelt sjelfständig, inom sig odelbart

---

ande" är förmedlaren mellan honom i hans absoluthet och den verld, hvilken han i sin fria vilja (*εὐδοκία*) har skapat, är skapelsens aktiva lifsprincip eller likasom dess själ, "verldssjälen." Denne רוּחַ אֱלֹהִים är således icke detsamma som det gudomliga väsendet sjelft i dess rena absoluthet, icke heller bör han förblandas med den gammaltestamentliga teokratiska anden, רוּחַ יְהוָֹה (Dom. 3: 10 och otta i denna bok), äfven någon gång kallad "den helige ande" (Ps. 51: 13, Es. 63: 10), än mindre med den nytestamentliga Jesu Christi ande, "den Hel. Ande" i egentlig mening (Joh. 7: 39). Alla dessa namn beteckna väsensmeddelelser i olika gradationer ur Gud, och skapelseanden särskildt den, för Guds nedlåtande ingående i sin skapelse *i allmänhet*, af honom utgående väsensmeddelelsen (jfr den koncentrerade framställningen i Beck § 10, 11, med dess gradation: 1) Gud såsom den absolute Anden. 2) Anden såsom skapelsens allmänna lifsgrund. 3) Andeverlden, der det andliga inom och utom bildar existensen, 4) Själsvarelserna, som *hafva* egen ande i en kroppslighet. 5) Det andliga såsom det allmänna lifselementet äfven i de varelser, som icke hafva egen ande). Det ord, som begagnas om andens verksamhet (רחף, Piel, Gen. 1: 2) betecknar troligen den från honom utgående värmande och lifgifvande dynamiska inflytelse, hvilken öfvergår på och ingår i den redan förhandenvarande kaotiska materien, och hvars verkan är ljus, ordning och individuel produktion.

Hvad beträffar begreppet *materia* (det filosofiska uttrycket för det i Gen. 1: 2 mötande begreppet), hvilkets bestämmande hör till tankens svåraste problemer, så våga vi icke fatta detsamma såsom någon absolut motsats till "ande", enär ju båda ytterst härleda sig från samma andliga lifsgrund. Man måste tvifvelsutan vid dess bestämmande utgå från *lekamlighetens* grundbetydelse såsom *det passiva varandet*, det passivt andliga (jfr 1 Kor. 15: 44), för att derifrån nedstiga till begreppet af det grofkroppsliga eller materiela. Vi kunna här icke ingå på någon utveckling af detta svåra ämne utan hänvisa till von Rudloff, § 2 Anhang, pag. 31—36, der den af en mängd bibelforskare hyllade uppfattningen af den i Gen. 1: 2 omtalade materiens uppkomst är korteligen utvecklad. Det är oss nog att här bestämma materien såsom den *faktiskt* möter oss i skapelseberättelsen, d. v. s. såsom den af Gud *skapade* (d. ä. ur det, som icke synes, frambragta, Ebr. 11: 3, Rom. 4: 17), passiva motsatsen till den från honom utgående anden, eller såsom det תֹהוּ וָבֹהוּ, "rudis indigestaque moles", den öde, mörka och gestaltlösa massa, som bildar den jordiska skapelsens passiva underlag (jfr äfven Melin till Gen. 1: 1, 2).

sluten, organ, åt detsamma. I dem har derför också det andliga i sin förening med materien antagit formen af individuel förnimmelse och sjelfbestämning, åtminstone af "känsel och frivillig rörelse", hvilket, såsom bekant, är den gamla definitionen på djurlifvet[4]). Men detta individuela eller "egna" i de själiska varelserna, genom hvilket anden bildar ett sådant deras lif i kroppen, eller som i dem egentligen lefver, förnimmer och bestämmer, är — själen. Själen är följaktligen en varelse, i hvilken det andliga har individualiserat sig i det materiela, och genom hvilken det tillika har individualiserat det materiela åt sig såsom ett medelst själen sig sjelft förnimmande och bestämmande, odelbart organ, korteligen: *en andens med sjelfförnimmelse och sjelfbestämning förenad individualisering i materien.* Själen besitter derför det *materiela* såsom sin individuela egendom, sitt *σκεῦος* (1 Tess. 4: 4) eller *σῶμα.* Det *andliga* åter, som finnes hos hvarje själsvarelse[5]), utgör icke hos dem totaliteten af denna varelse, såsom hos "andarne" i egentlig mening (englarne), hos hvilka hvarken själ eller kropp omnämnes (utan att detta utesluter deras egande af något slags andelekamlighet): utan det andliga är i de besjälade varelserna, såsom deras lifsprincip, ingånget medelst själen i lifsenhet med det materiela. De besjälade varelserna *äro* derför icke andar, utan *hafva* ande; icke heller *äro* de kroppar, utan *hafva* kroppar. Eller: "De hafva det andliga *uti* sig och det kroppsliga *hos* eller *på* sig" (Job 27: 3; 32: 8. Pred. 12: 7. 1 Kor. 2: 11. 2 Kor. 5: 1). Men i det de så i sig sammanfatta dessa båda till lifsenhet äro de — *lefvande själar.* Betraktad i sin motsats till anden heter åter själen i sin förening med kroppen: *kött* (Gen. 6: 3, 12 f. Job 10: 4. jfr 1 Kor. 2: 14; 3: 1).

---

[4]) Beck (§ 5 anm.) gör äfven uppmärksam på den betydelsefulla skilnad mellan växt- och djurlifvet, som framträder deri, att det sednare, på grund af sin individuela afslutenhet, icke kan föröka sig genom *sönderdelning,* hvilken i stället innebär dess förstörelse, utan endast genom *födelse,* under det att växtlifvet fortplantas likaså väl genom *frö* som genom individernas sönderdelning i "afläggare." Om någon "kropp" hos växterna talar Skriften icke heller. De äro blott, så att säga, jordens ofria lemmar, organiskt fästade vid densamma, under det att till och med snäckan, ehuru mekaniskt fästad vid klippan, åtnjuter själisk sjelfständighet (liberum arbitrium). Växternas förmåga att öppna och tillsluta sig faller under naturnödvändighetens kategori.

[5]) Att äfven djuren hafva ande är Skriftens genomgående åskådningssätt (Gen. 7: 15, Ps. 104: 29). Dennes besittning är således icke, likalitet som själen, menniskans uteslutande privilegium. Huru bådas ande och själ skilja sig från hvarandra, se § 2, 4.

Men på hvad sätt skiljer sig nu den *menskliga* själen, såsom ett särskildt slag af tillvarelse, från det *allmänna* eller m. a. o. djuriska själslifvet? För att kunna besvara denna fråga vilja vi ingå i en analys af den mosaiska skapelseberättelsen, såvidt densamma rörer menniskan.

§ 2.

Om menniskosjälens skapelse och särskilda egendomlighet[1].

Den fråga, som förr eller sednare måste blifva ett lifsproblem för hvarje tänkande varelse: "hvarifrån leder den verld sitt ursprung, hvilkens tillvaro står såsom ett faktum framför mina ögon; hvarifrån är jag sjelf och alla dessa menniskovarelser, som hvimla omkring mig", besvarar Skriften på sitt enkla, majestätiska sätt i sina två första kapitel. Densamme Elohim, hvilkens egen absoluta tillvaro står öfver alla förutsättningar, har i begynnelsen genom sitt "varde" frambragt såväl hela den öfriga verlden som menniskan, och detta både till hennes lägre eller kroppsliga och till hennes högre själiskt-andliga del (jfr Num. 16: 22, Hebr. 12: 9). *Huru* detta egentligen har tillgått, derpå inlåter sig Skriften icke i någon egentlig *förklaring*, likaså litet som angående Elohims egen tillvaro. Hufvudsaken för henne är, att verldens skapelse fattas *religiöst*, d. v. s. från den synpunkten att Gud är verldens enda upphof. På grund häraf framställer hon aldrig dessa stycken: Guds tillvaro och väsen samt skapelsen såsom objekter för en religiöst indifferent förståndsspekulation, utan de äro för henne i första rummet de två grundföremålen för *tron*, d, v. s. för den innersta hjertemenniskans hängifna barnatillit och samvetsöfvertygelse, och endast från denna utgångspunkt kunna de blifva föremål för vidare begrundande (*νοεῖν*) i en helig *γνῶσις* och *σοφία*, d. ä. *teosofi* (Ebr. 11: 3, 6, 1 Kor. 12: 8)[2]. Emellertid lemnar oss Skriften i de nämnda kapitlen uti vissa allmänna grunddrag ett slags *beskrifning* på skapelsen, och det är i innehållet af denna hennes korta skildring, såvidt densamma rörer menniskans skapelse, som vi här vilja söka närmare ingå.

Hvad då först angår de två olika berättelserna om denna tilldragelse i Gen. 1:a och 2:a kapitel, så framställa de utan tvifvel samma sak, sedd från två olika synpunkter[3]. Berättelsen i Gen. 1 *af-*

---

[1]) Jfr Del. II § 1—3.

[2]) Jfr Gregorius af Nyssas yttrande i sin ofvannämnda skrift, pag. 125 f. der han talar om skapelsen och just hänvisar på Ebreernas 11:e kap.

slutar nemligen sin allomfattande framställning af verldens uppkomst med menniskans skapelse och låter dermed henne framstå såsom målet för och höjdpunkten af hela den jordiska skapelsen. Berättelsen åter i Gen. 2: 4 ff., hvilken utgör den första af de tie s. k. Tholedoth, i hvilka innehållet af Genesis sönderfaller, eller "himmelens och jordens utvecklingshistoria" [4]), *begynner* dervid med den närmare framställningen af *menniskans* väsen och uppkomst, emedan hon är den egentliga centralpunkten för och bäraren af den följande historien.

Betrakta vi nu först den föregående af dessa båda berättelser, så framgår, såsom nämndt, af densamma, att menniskan är den jordiska skapelsens mål och höjdpunkt. Hela skapelsen bildar enligt denna berättelse en sammanhängande kedja, i hvilken det lägre föregår det högre och det sednare på en gång förutsätter det lägre såsom vilkor för sin existens och framgår ur detsamma, dock icke blott såsom en omedelbar naturutveckling eller sjelfpotentiering af det lägre, utan städse i kraft af ett nytt skapareord, hvilket, visserligen på det redan skapades grundval, frambringar en qvalitativt olika och högre art af varelser.

Så framstår då också menniskan från samma synpunkt såsom en varelse, som visserligen förutsätter och framgår ur hela den föregående skapelsekedjan, men tillika genom Skaparens direkta inverkan är qvalitativt upplyftad öfver och olikartad med densamma. Detta framgår så tydligt som möjligt af de ordalag, hvilka Skriften begagnar vid berättelsen om hennes skapelse. Dels framstår nemligen denna såsom ett bestämdt afbrott i den jemna gången af den föregående skapelseutvecklingen. Det heter icke åter, i likhet med Gen. 1: 3, 6: "varde

"Τὴν ζήτησιν τὴν περὶ τοῦ πῶς τὸ κατ' ἕκαστον γέγονεν, ἐξαιρετέον πάντη τοῦ λόγου" etc.

[3]) Jfr von Rudloff § 2, Anm. I.

[4]) Dessa Tholedoth utgöra åter den första länken (*γένεσις* i alla afseenden) af bibelns historia, hvars innehåll är: *mensklighetens historia såsom gudomlig rikshistoria.* Denna utvecklar sig efter den första universela inledningen egentligen ur patriarkalhistoriens frö till historien om den utvärtes *teokratien* i Israel (gamla testamentets hufvudinnehåll) för att sedan concentrera och förandliga sig i historien om det andliga gudsrikets — *kyrkans* i eg. mening — grundläggning i det nya testamentet och slutligen än en gång utveckla och fullända sig i den *profetiska historien* om de stora grunddragen af *denna kyrkas gång genom tiden,* dess förfall samt dess slutliga rening och *fulländning i Christi verldsrike och det himmelska Israel.* Bibeln är alltigenom till sin grundval historia d. v. s. lefvande *bild.* Dess profetia är framtidshistoria. Dess lära är blott ett bihang eller förklaring till historien.

menniskor" eller, såsom v. 11, 20, 24: "frambringe jorden af sig menniskor", utan Skaparen likasom stannar i sitt verk och går till råds med sig sjelf, innan han skrider till menniskans skapelse, hvarmed antydes, huru denna på ett alldeles särskildt sätt är en handling af Guds innersta, sjelfmedvetna och fria personväsen. Men icke blott detta, utan Elohim säger äfven: "Låt oss göra menniskan *till vår bild*, efter vår likhet, att de må *råda* öfver hela den föregående skapelsen." Och åter heter det: "Och Elohim skapade menniskan till sin bild, ja till Elohims bild (utropar berättelsen, likasom i helig förundran) skapade han henne." Har väl den bibliska berättelsen med tydligare ord kunnat, och det redan på sitt första blad, uttrycka, hvilken *högketsställning*, i förhållande till hela den öfriga skapelsen, är menniskan af hennes Skapare anvisad. Väl är enligt Skriften allt Guds verk en spegel af honom, i hvilken "hans osynliga väsen, hans eviga kraft och gudom" af en uppmärksam betraktare kan skådas (Rom. 1: 20); men om ingen annan jordisk varelse säger dock Skriften, att han är en "Guds bild." Uti detta uttryck ligger utan tvifvel den moraliskt sjelfständiga, andliga personligheten antydd; och hvad vi på förhand kunna säga såsom slutsats af dessa, menniskan med en viss gudomlig höghet beklädande ord (jfr Ps. 8: 6, Ap.G. 17: 28 f.) är, att hon, såsom lik Gud, också måste vara *för* Gud och följaktligen begåfvad med oändligt djupa behof och anlag, med "evigheten i hjertat" och vara ämnad till en ställning af outsäglig höghet, frihet, ljus, makt och lycksalighet (Rom. 11: 36, Pred. 3: 11 med Melins anm., Es. 40: 28. Jfr äfven Augustini bekanta ord: "Tu fecisti nos *ad te*"). Allt detta är nu närmare bestämningar, som icke redan ligga i den blotta *själsvarelsens* begrepp, men genom hvilka menniskan höjer sig ur dessas krets såsom ett högre slag af varelse. Men tillika måste vi redan här ana: är denna menniska derjemte en oskiljaktig länk i en hel skapelsekedja och satt till en konung öfver densamma, då sammanhänger ock dess öde på det närmaste med hennes, och hon måste vara ämnad att såsom en verklig konung föra hela sitt rike med sig till delaktighet i sin herrlighet, på det att hvarje varelse i sitt mått må åtnjuta densamma. — *Så* begynner den bok, hvilken har till uppgift att från gudomlig synpunkt framställa mensklighetens utvecklingshistoria eller den verlds, hvars medelpunkt hon är, och hvilken boks innehåll derför korteligen kan sammanfattas i dessa ord: "Gud och menniskan." Att närmare ingå på *sättet* för menniskans skapelse var icke uppgiften för berättelsen i bibelns första kapitel. Denna säger i nämnda afseende *mindre* om menniskan än om djuren och växterna, just emedan berättelsen här en gång för

alla vill hafva talat slut om de sednare, under det den förbehåller sig en helt ny framställning för menniskans räkning. Det är berättelsen nog att i den stora öfverblicken öfver verldens uppkomst hafva ställt menniskan såsom *den jordiska skapelsens mål*, *Guds beläte* och *naturens konung* [5]).

Vi öfvergå nu till den *sednare* berättelsen om menniskans skapelse, hvilken lik en kedja anknyter vid den föregåendes sista länk för att vidare utveckla dess innehåll. Om vi dervid förbigå öfverskriften till himmelens och jordens Tholedoth (Gen. 2: 4) och den inledande anmärkningen i v. 5, 6 [6]), så möter oss i *v. 7* det betydelsefulla grundstället om menniskans skapelse. Vi öfversätta denna vers sålunda: "Och Jehovah Elohim bildade menniskan, stoft af marken, och inandades i hennes näsa en lifsfläkt, och så blef menniskan en lefvande själ." Med rätta säges om denna vers, att dess innehåll är så djupt, att ingen utläggning kan uttömma det, och att han är grundfästet för all sann antropologi och psykologi. Det kan då icke vara annat än i sin ordning, att den psykologiska forskningen närmare söker ingå i dess innehåll.

---

[5]) Hvilka *höga* begrepp om menniskan och dermed om hela den skapelse, hvars krona hon är, uttalar icke således, och det redan *på sitt första blad*, den bok, hvilken så ofta blifvit smädad för sina *låga*, inskränkta föreställningar om hvarjehanda ting! Och uti hvilka föreställningar om menniskan och verlden utlöper icke dessa smädares egen åskådning på "det sista bladet" i *deras* bok! Måste vi icke säga, att, när menniskan genom sin forskning på egen hand kommit till det resultat, att hon intet annat är än den sista länken i kedjan af en ofritt verkande natur, en bland dess tusen gestaltningar, hvilka alla äro ämnade att efter ett ögonblicks tillvaro åter uppslukas af sin moder, således, långt ifrån att vara en konung öfver, är en slaf af naturen: då har hon ju — förutsatt Skriftens sanning — efter årtusendens forskning blifvit i djupaste mening oändligt underlägsen den enkla vishet, som för årtusenden sedan dikterade den mosaiska skapelseberättelsen. Och har hon icke blott kommit till en sådan *öfvertygelse*, utan — hvad visserligen dermed sammanhänger — genom sitt eget förvållande *blifvit* något så helt annat, än hon ursprungligen var bestämd att vara, att hon tror sig *ur sin egen varelse* och sin verldserfarenhet kunna sluta till sitt blott djuriska ursprung ur naturen, då har hon i sanning djupt vanslägtats från sin begynnelse. "Huru stor är icke menniskans förvillelse (säger St. Martin), när hon icke blott försmår att läsa den af Guds egen hand skrifna boken (d. ä. sig sjelf) utan till och med, sedan hon först genom egen hand låtit alla drag af denna gudomliga skrift utplånas, påstår, att den aldrig funnits till."

[6]) Jfr om uppfattningen af dessa verser Keils kommentar.

Härvid må då i främsta rummet icke förbises, att det första som bildas af menniskan är hennes *kroppsliga* del. Detta må synas oss underligt, men det är alldeles i öfverensstämmelse med förloppet af hela den öfriga skapelsen, vid hvilket vi städse se det lägre såsom underlag föregå det högra, något som ock enligt all naturlag måste vara fallet. Så är då menniskan i första hand en *stoftvarelse*, jord af jord. Men då det härvid heter, att Jehovah Elohim "bildade" (יָצַר) menniskan, stoft af marken" [7]), så uttrycker detta icke skapelse af en ny substans utan endast ett särskildt gestaltande af något redan befintligt. Menniskan är således till sin lägre del blott en gestaltning eller formation af det före henne befintliga naturlifvet, dock icke genom en dess sjelfevolution, utan genom en Guds skapareakt. Menniskan är till sin kropp af alldeles samma grundämne som de öfriga landtdjuren, från hvilkas skapelse hennes icke ens är skiljd genom någon särskild dag. Men aldrig i evighet skulle detta ämne eller de deraf formade djuren, blott genom den ansats de erhållit medelst det öfver dem uttalade skapareordet (Gen. 1: 24) eller genom en utveckling på egen hand hafva förmått ur sig frambringa en menniska.

Men då det sålunda säges, att menniskan bildades af stoft från marken, så få vi icke föreställa oss detta menniskokroppens grundämne: "marken" såsom blott en overksam materia. Det är samma mark eller jord, som nyss på Guds befallning ur sig frambragt allt hvad landtdjur heter eller ordagrant (Gen. 1: 24): "lefvande själar, hvar efter sin art, fänad, kräldjur och vilddjur", af hvilken äfven menniskans kropp hemtas. Det är således den af idel krafter genomträngda, af det mäktiga allmänlif, hvilket utgår från den öfver skapelsen sväfvande gudsanden, *besjälade* marken eller den af hvad man kallar "verldssjälen" lifvade jorden, som utgör moderskötet för menniskokroppen. Denna jord har nyss frambragt en otalig mängd af "lefvande själar"; och nu skall af henne tagas underlaget för en ny själsvarelse. Den blotta menniskokroppen i och för sig är således

[7]) Antingen vi härvid fatta עָפָר, v. 5, såsom accusativ-apposition, så att stoft säges vara menniskans första existensform (så LXX), eller såsom ämnets accusativ, "af stoft" (så Keil), så ligger deruti uttaladt, att stoft var det första materialet till menniskans bildande. Deraf utan tvifvel hennes namn אָדָם d. ä. jordvarelse, kommen at אֲדָמָה, ty det sednare uttrycket, såsom betecknande ett prius i skapelsen, är utan tvifvel grundordet. "Vi äro" (säger skönt Göschel, pag. 9) "begåfvade med ande af Gud sjelf, vi äro af gudomligt slägte. Men vi äro icke gudar utan genom en fläkt af hans ande i höjden lyftade jordemaskar, i hvilka själ och ande bor." (Jfr "homo" beslägtadt med "humus").

icke **något absolut dödt** — en massa af overksamma stoft-atomer — utan han är uppfyld och genomträngd af samma krafter, som tillhöra den öfriga, i lifsverksamhet varande naturen; grundvalen till växtlifvet och djurlifvet, med deras väldiga drifkraft, ligger ursprungligen i menniskokroppen [8]).

Men af denna menniskokropp — detta är nu en annan vigtig omständighet att bemärka vid denna berättelse — hvilken Jehovah Elohim bildar, blifver dock i första hand ingen "lefvande själ", såsom förhållandet är med djuren. Hos dem individualiserar sig omedelbart, på grund af skapareordet, allmänlifvet eller verldssjälen i en otalig mängd besjälade varelser, som genast äro färdiga individer. Men denna deras *individualitet* eller "själ" är derför också blott en *tillfällig* individualisering af den allmänna lifskraften. Beträffande menniskan åter är detta allt helt annorlunda. Hennes kropp bär väl uti sig något af de krafter, som bilda det lägre själslifvet eller djursjälen. Men dessa individualisera sig icke genast af sig sjelfva i henne till ett

---

[8]) Det är således en verklighet, att menniskan tillhör *naturlifvet* såsom en dess högsta länk och utveckling. Häri ligger *sanningen* af den åskådning, som vill betrakta henne *endast* såsom en sådan länk. "I henne" (säger v. Hofmann, Weiss. u. Erf., pag. 70) "kommer hela skapelseverket till afslutning, sedan det i växtverlden (på 3:e dagen) nått densamma blott förberedande och med ena hälften af sin kraft. I henne beherrskas växtlifvet (som enligt hans följande ord i henne säges vara inneslutet), af den lefvande själen." Anmärkningsvärdt är äfven, att — såsom den embryologiska forskningen visat — menniskokroppen i sin s. k. *ontogenes*, d. ä. utveckling från ägg till fullbildadt foster, genomlöper åtminstone en betydlig del af de lifsformer, som tillhöra de olika djurklasserna. Denna menniskans ställning till den öfriga skapelsen är för öfrigt något, hvarpå redan Gregorius af Nyssa i sitt nämnda arbete gör uppmärksam. Sedan han (pag. 52) påpekat, huru "Skriften berättar oss, att gudomsmakten systematiskt och i bestämd ordning skridit till menniskans skapelse", tillägger han pag. 54: *Τελευταία ἡ τοῦ ἀνθρώπου κατασκευὴ ἱστορεῖται, ὡς πᾶσαν ἐμπεριειληφότος τὴν ζωτικὴν ἰδέαν* (d. ä. hvarje form af lif), *τήν τε ἐν τοῖς βλαστήμασι καὶ ἐν τοῖς ἀλόγοις θεωρουμένην.*" Men häri ligger tillika det förföriska för den åskådning, som icke utgår från *tron* på det osynliga och andliga såsom alltings grund, och som i en förunderlig sjelfmotsägelse förgäter sjelfva faktum af sin *inre* erfarenhet (jfr Luk. 12: 56 f.). Den kan verkligen i sin *yttre* erfarenhet tro sig finna tillräckliga bevis för, att menniskan blott är naturens egen produktion och mena sig icke behöfva någon annan förklaring för hennes väsen och uppkomst. Guds skapelse innebär i detta såsom i andra stycken *ett prof* för menniskan. Och derför ser den ene, *enligt sin viljas val*, deri blott *natur*, under det den andre deri förnämligast ser *Gud*.

djurlif; hon blifver icke *först* ett djur-individ, för att sedan derjemte blifva ett mennisko-individ; utan hon blifver först blott en kropp eller den konstmessigt formade, numeriska enheten af stoftpartiklar; men dessa sakna ännu den deras krafter till ett lefvande helt organiserande enheten: själen. Hon är en kropp, som i sig bär själslifvets naturbasis men ännu icke är individuelt besjälad. Menniskosjälen är således icke en blott "individualisering af naturkrafter" eller af naturkraften; hon är icke blott djursjäl; någon blott sådan har aldrig existerat i menniskan. Väl bär menniskan i sig, såsom sitt underlag, djursjälens *elementer*. Men såsom organisk enhet af dem eller såsom "individuel själ" är hon först till genom tillkomsten af något specifikt högre, hvarom vi straxt vilja tala. Och till denna slutsats hafva vi här kommit, icke genom att inlägga något främmande i den bibliska skapelseberättelsen, utan blott genom en uppmärksam betraktelse och noggrann analysering af dess egna ordalag.

Men menniskan är icke blott "stoft af marken." Till denna Jehovah Elohims bildning tillkommer nu något nytt, öfverjordiskt, något som icke blifvit gifvet åt någon af de öfriga varelserna. "Han inandades i hennes näsa en lifsfläkt, och så (först så) blef menniskan en lefvande själ", d. ä. ett besjäladt individ, som är hvad det är med en helt annan bestämning än de öfriga "lefvande själarne." — Vi betrakta nu närmare detta hufvudstycke af menniskans skapelse.

"Gud andades", heter det, likasom nyss förut: "Gud formade." Vid dessa och dylika uttryck må vi visserligen aflägsna från oss alla grofsinliga föreställningar; men vi få icke heller förflyktiga dem till blotta bilder. De utsäga förvisso en realitet, för hvilken man måhända på vårt menskliga språk icke kan finna ett mera adeqvat uttryck. "Men är då icke en sådan framställning Gud ovärdig eller till och med icke motsvarande menniskans redan angifna höghetsställning"? Låtom oss, följande orden i spåren, tillse, om så är förhållandet. Vi måste då visserligen erkänna, att vi nödgas frånsäga oss någon närmare beskrifning, vare sig fysiologisk eller kemisk eller hvad det vara må, på *huru* detta "Guds andande" tillgått. Men se vi på den mera andliga sidan af dessa ord, så erbjuda de oss en den mest upplyftande åskådning. "Gud inandades en lifsfläkt." Vi hafva redan i det föregående (§ 1, not. 3) sökt visa, huru "Guds muns ande" är förmedlaren mellan honom i hans rena absoluthet och hans skapelse, och att denne ande är en uppenbarelse af det gudomliga lifvet. Så kan då "Guds andande" intet annat vara än ett utsändande af denne ande, ett utgående af lif och kraft ur hans innersta lif. Detta är nu visserligen icke något alldeles egendomligt för menniskans ska-

pelse. Hela den öfriga skapelsen är ju enligt Skriften tillkommen genom Guds ord, d. ä. ur honom, emedan en varelses ord alltid är hemtadt ur hans innersta [9]). Och detta får för oss en långt djupare betydelse, om vi betänka, hvilket ljus faller öfver den mosaiska skapelseberättelsen genom den nytestamentliga läran om ett *personligt* Logos, genom hvilken allt är gjordt det gjordt är (Joh. 1: 1 ff., Kol. 1: 16). Men icke blott detta, utan äfven ett "Guds andes meddelande" möter oss, såsom vi sett, vid den öfriga skapelsen, i det att Skriften, bredvid det att "himmelen är gjord genom Jehovahs ord", äfven sätter såsom parallel: "och all dess här genom hans muns ande" (Ps. 33: 6). Och ännu tydligare i Ps. 104: 30: "Du utsänder din ande, så varda de skapade." Och derför är "Guds andes sväfvande öfver djupen" en utgångspunkt för hela skapelseberättelsen (Gen. 1: 2). Så tillhör då Guds andes utsändande eller, om vi så vilja, "hans andande", hela skapelseverket såsom dess lifsvilkor. Men likväl är det ett alldeles egendomligt förhållande vid menniskans skapelse. Under det redan vid skapelsens begynnelse en ande utgår från Gud, som sväfvar lifgifvande öfver skapelsen, och som blifver likasom den oändliga verldssjäl, som med sin skapande kraft genomtränger allt och dervid, såsom vi ofvan anmärkt, för hvarje nytt skapareord individualiserar sig i en mångfald af varelser af olika art, så sker menniskans skapelse icke blott genom ett dylikt maktord, hvarvid åter den redan utgångna verldsanden eller verldssjälen individualiserar sig i en mångfald af menniskoindivider, utan, oafsedt denne ande och jemte det allmänna skapareord, som på 6:te dagen ljudit öfver jorden såsom den dynamiska principen för hela djurverldens skapelse, eger ett *nytt* andeutgående från Gud rum, uttryckligen kalladt "hans andande" — ett uttryck, som icke brukas om skapelseanden allmänhet — således på ett alldeles särskildt sätt betecknadt såsom hans direkt *personliga* handling [10]). Och genom denna handling uppstår blott *ett enda* men-

---

[9]) Jfr uttrycket *ἐξ αὐτοῦ* (Rom. 11: 36), hvilket blott ofullständigt återgifves med vårt "af honom."

[10]) Den allmänna skapelseandan åter i dess urverksamhet såväl som i dess fortfarande, allt uppehållande och förnyande verksamhet måste vi betrakta såsom något icke omedelbart personligt och derför ej heller personbildande. Han faller snarare under den allmänna kategorien "kraft." En *analogi* till denna åtskilnad finna vi hos menniskan uti åtskilnaden mellan hennes rent personliga lifsfunktioner och sådana, i hvilka den henne en gång för alla gifna lifskraften verkar äfven oberoende af hennes vilja eller utan direkt impuls från denna. Dock visserligen så att den *gudomliga* skapareanden i sista hand alltid står i beroende af Guds omedelbara vilja. Vi mena således t. ex., att icke daningen af hvarje enskildt djur

niskoindivid, en menniskosjäl, som således är något alldeles singulärt, skiljdt från hela den öfriga skapelsen. Har icke berättelsen med allt detta velat säga, att menniskan allena är bland de jordiska varelserna på ett alldeles särskildt sätt Jehovah Elohims eget *omedelbara* verk, är såsom ett barn utgånget ur hans eget hjerta? Och är icke således just denna beskrifning på *sättet* för menniskans tillkomst en värdig motsvarighet till den förut uttalade grundförutsättningen, att menniskan skulle vara "Guds afbild"? Bör det således vara oss svårt att erkänna, att det icke lätteligen på menskligt språk finnes något på en gång högre, innerligare och tillika begripligare uttryck för den långt öfver vår fattning gående handling, som dermed skall betecknas, än just detta: "Jehovah Elohim inandades en lifsfläkt." — För öfrigt hafva vi i Skriften en analogi med denna tilldragelse, hvilken vi icke böra underlåta att göra oss till godo. Då den uppståndne Frälsaren första gången uppenbarades för sina lärjungar, heter det äfvenledes, att Han "blåste" [11]) eller andades på dem och sade: "Tagen den Helige Ande." Helt säkert var detta andande, likasom allt hvad Frälsaren gjorde, icke en blott symbolisk handling, utan en real andekroppslig meddelelse ur hans lif, hvilkens form tillika antydde det nära sammanhanget inom honom sjelf mellan den ande, han ville gifva, och hans kroppsliga andande. Vi röra oss här på mysteriernas område. Må vi derför vakta oss att säga för mycket, men icke mindre att säga för litet eller tänka för lågt. Låtom oss höja våra tankar både öfver det blott bildliga och öfver det hvardagliga, som med våra ord betecknas; men låtom tillika den hvardagliga men verkliga betydelse, som ligger i det från våra förhållanden lånade uttrycket, blifva oss en vägledning och anknytning, som låter oss, då vi använda detsamma om Gud, eller hellre då han sjelf använder det om sig, dervid fästa begreppet eller åtminstone aningen om analoga realiteter af en högre ordning.

Hvad särskildt beträffar uttrycket "lifsflägt" (נִשְׁמַת חַיִּים), så är detta här tydligen ett specielare namn för hvad Skriften annorstä-

---

eller växt på samma sätt får betraktas såsom ett Guds omedelbara personverk som daningen af hvarje menniskosjäl, likaså litet som händelserna i historien på det område, der Gud låter menniskorna "gå sina egna vägar" (Ap.G. 14: 16), äro lika omedelbart styrda af Guds personliga vilja som de, hvilka tillhöra den egentliga uppenbarelsens område. — Om möjligheten och rättigheten att antaga ett icke direkt personligt mellanområde mellan Gud och det skapade, se Culman Ethik § 10, 11.

[11]) Ordet ἐνεφύσησε, som här begagnas, är detsamma, hvarmed LXX öfversätter יִפַּח i Gen. 2: 7.

des betecknar med "lifsanden" (רוּחַ ח', Gen. 6: 17). Det förra ordet, som aldrig begagnas annat än, då talet är om menniskor, synes här vara valdt för att uttryckligen antyda, att fråga är om något annat än den redan förut omtalade, i den öfriga skapelsen verksamme anden [12]). Tydligen är nu denna lifsfläkt något före menniskans tillvaro befintligt, något Guds lif omedelbart tillhörigt, men som han nedsänker till menniskan för att tända hennes lif (jfr Pred. 12: 7). Denne ande är således icke detsamma som menniskans eget lif eller "själs-jag", hvilket först uppkommer genom lifsandens ingående i den redan danade kroppen. Huru dessa båda, menniskosjälen och lifsanden i henne, skola tänkas förhålla sig till hvarandra, derom blifver särskildt tal i det följande (§ 3).

Men huru hafva vi nu att förstå det följande uttrycket, att lifsanden af Gud inblåstes i "menniskans näsa"? Om vi åter, aflägsnande från oss alla groft materiela föreställningar hålla oss vid det väsentliga i orden, så skall det icke blifva oss svårt att inse, att de just äro det närmaste, natursanna uttrycket för hvad som skall betecknas. Ty då det från Gud kommande lifvet skall vara *uti* menniskans kroppshydda, således *på någon väg* måste ingå i densamma, så kan detta icke vara annat än "andedrägtsvägen", hvilken väl här i sin allmänhet torde vara betecknad med uttrycket "näsa" (jfr LXX *πρόσωπον*). Och detta antydes för oss äfven af ett annat, närmare liggande förhållande. Då nemligen Gud tager lifvet från en menniska, eller vid en dödsbädd, så ser man ju, så vidt eljest denna företeelse faller inom sinnenas område, *lifvet bortgå från menniskan genom andande;* hon likasom "utblåser" detsamma "genom sin näsa", äfven om detta sker blott genom en suck. Och detta bör för ett tänkande sinne vara en hänvisning på en likartad begynnelse, likasom det att menniskan "*blifver* till stoft", häntyder på, att hon "*är* af stoft" [13]). För öfrigt är ju, såsom vi veta, det första uttrycket af det själiskt-kroppsliga lifvet hos men-

---

[12]) נְשָׁמָה, måhända egentligen betecknande רוּחַ i dess yttring (så Keil till Gen. 2: 7, jfr Job 32: 8; 33: 4; 26: 4) synes vara det specifika namnet för den *i menniskan ingångna* gudsanden. Det begagnas derför icke såsom רוּחַ äfven om djuren. På det enda ställe, der det så kunde synas, neml. Gen. 7: 22, bör det tagas såsom apposition till det närmast föreg. אָדָם (jfr likheten med Es. 2: 22 och Del. § 3, pag. 76, not. 3 samt Beck § 5, not). Jfr Jos. 10: 40 med 8: 2, Ordspr. 20: 27, Job 27: 3 m. fl.

[13]) Träffande säger v. Hofmann (Weissagung u. Erf. pag. 66): "Kan kroppen upplösa sig i ett ämne, ur hvilket han icke ursprungligen är kommen"?

niskan *i dess individuelt sjelfständiga tillvaro* och sedan grundvilkoret för dess dagliga fortvaro: andandet (jfr Es. 2: 22).

Genom detta Guds inandande — heter det nu slutligen — "blef menniskan en lefvande själ." Vi hafva redan sett i det föregående, att menniskan icke förut existerade i en lägre, kroppsligt-själisk tillvaro, som nu först upphöjes till andlig. Men ej heller existerar hon förut utanför kroppen, såsom en blott själ, hvilken nu förflyttas i en kropp[14]). Utan Gud låter ur sitt lif en lifsfläkt utgå; denna ingår i den redan danade, men icke individuelt lefvande kroppen; och genom denna förmedling uppstår i den sednare ett individuelt lif, en själ, hvilken nu på en gång lefver af den gudomlige lifsanden, men dock dervid är ett "sjelf", ett "jag", och tillika genom lifsandens närvaro är kroppens lif och lefver i och genom densamma.

Genom detta är nu också uttaladt, hvarigenom *menniskosjälen* skiljer sig från de öfriga "lefvande själarne." Hon är nemligen icke blott såsom de en bland de många individualiseringarne af den allmänna gudomliga skapareanden i det materiela (jfr ofvan § 1), utan hon är en varelse, som uppkommit genom en särskild, personligt innerlig handling af Skaparen, genom individuel meddelelse af hans personlige lifsande, och just derigenom hans afbild, och så, ehuru i jordisk lifsform, ett andligt individ, ett "sjelf", en person, med anlag att blifva allt hvad Skaparen är, såvidt detta är möjligt för en skapad varelse. Korteligen: menniskosjälen är *ett omedelbart af Gud med personlig lifsande begåfvadt och till uppfyllande med gudomlig fullhet anlagdt "jag"* (jfr Efes. 3: 19).

§ 3.

Om menniskosjälens ställning till den gudomlige lifsanden och till den med henne förenade kroppen.

Af föregående §§ synes, att vi, med stöd af skapelseberättelsen och andra skriftställen fatta *själen* såsom menniskans egentliga "sjelf"[1]).

---

[14]) Jfr om den s. k. præexistentianska åskådningen nedanför § 7, not. 6.

[1]) På denna grund är det, såsom redan i § 1 till en del är antydt, något genomgående för hela bibeln, synnerligen gamla testamentet, att beteckna *själen* dels såsom menniskans egentliga *lif*, vare sig timliga eller eviga, dels såsom hennes "jag." Det sednare är den reala grunden till det ständiga bruket af ordet "själ" tillsammans med ett possesivt pronomen i ett sammanhang, der vi skulle begagna pronomen personale. En rik samling af exempel finnes i Roos' Seelenlehre, § 4—8. (Jfr bland andra:

Detta sjelf är nu visserligen uppkommet genom den gudomliga lifsfläkten eller lifsanden [2]) och fortfarande med honom förenadt; men detta innebär icke, att de sammanfalla med hvarandra [3]). Detta är klart både af ordalagen i Gen. 2: 7, såsom vi ofvan förstått dem, och af många andra bibelställen, der "anden" och "själen" i menniskan ställas jemte hvarandra såsom två olika föremål (t. ex. Luk. 1: 46 f. 1 Kor. 2: 14, 15; 15: 45, 2 Cor. 7: 1, Filipp. 1: 27, 1 Tess. 5: 23, Ebr. 4: 12, Vish. 16: 14). Emellertid har, detta oaktadt, en motsatt uppfattning af själens och andens förhållande till hvarandra gjort sig gällande, hvilken vi icke kunna lemna alldeles oberörd. Och äfven om man antager deras åtskilnad, återstår dock den svåra uppgiften att närmare söka bestämma deras inbördes förhållande, en sak som är af icke ringa vigt för hela den bibliska psykologien, då deraf beror den rätta uppfattningen af menniskans uppgift, af hennes fall och närvarande inre ställning, hvarför denna fråga kan betraktas såsom ett hufvudproblem, väl värdt en särskild behandling.

Om vi då först kasta en blick på den motsatta åskådningen eller den s. k. dikotomiska, så betraktar densamma den gudomlige lifsanden sjelf, som Jehovah meddelade menniskan, såsom hennes själ, på sin höjd fattande ande och själ såsom olika relationer af samma and-

---

Exod. 4: 19, 1 Kon. 19: 10, 1 Sam. 19: 5, Ap.G. 15: 26, Ordspr. 8: 36. — Ps. 42: 1, 2. 1 Sam. 18: 1, 3. I denna betydelse förekommer "själ" äfven brukadt af Gud om honom sjelf, Es. 42: 1, Am. 6: 8). Derför begagnas ordet "själ" vid den vanliga edsformeln: "så sant någons själ lefver" (1 Sam. 1: 26, 2 Kon. 2: 6), eller vid uttrycket: "göra något ur själen" (d. ä. af sin egen fria personvilja, Efes. 6: 6). Äfvenså vid beräkningar af antal, alldeles likbetydande med vårt "person" (Gen. 46: 27, 1 Petr. 3: 20). I alla dessa uttryck skulle det icke vara passande att begagna ordet "ande" i stället för "själ", eller ock skulle derigenom betydelsen blifva en annan.

[2]) Vi anmärka här, att vi i det följande begagna uttrycket "lifsanden" (רוּחַ חַיִּים), såvidt fråga är om menniskan, likbetydande med den i Gen. 2: 7 omtalade lifsfläkten (נִשְׁמַת חַיִּים), med den modifikation, som i § 2, not. 12 är framställd. Båda äro något gudomligt, och den förra kallas så uttryckligen i Job 27: 3. Ps. 104: 30). Deremot är i denna § ännu icke fråga om den gudomlige anden, sådan han i nya födelsen blifver menniskan gifven (Gal. 4: 6). Väl handla åtskilliga af de här anförda skriftställena egentligen om den nya menniskans ande (t. ex. 2 Kor. 7: 1); men emedan denne blott är en "förnyelse" af den ursprungliga, så måste de kunna tillämpas äfven på den sednare.

[3]) Icke ens djursjälen kan sägas sammanfalla med den allmänna gudomliga lifsanden, utan utgör, ehuru icke ett eget "jag", dock ett för sig sjelft förnimmande och sig fritt rörande väsen.

liga väsen, eller låter hon själen blott vara benämningen för det af kropp och ande sammansatta väsendet [4]). Såsom stöd härför skulle kunna anföras, att Skriften ofta blott talar om två beståndsdelar i menniskan, neml. kropp och själ (Matth. 10: 28) el. kropp och ande (1 Kor. 5: 3; 6: 20; 7: 34) el. kött och ande (2 Kor. 7: 1, Gal. 5: 17), och derjemte låter alldeles samma eller liknande epiteter hänföra sig till anden och själen (Gen. 35: 18, Joh. 19: 30, Ps. 23: 3 jfr 2 Kor. 7: 13 och Dom. 15: 19, 1 Kor. 5: 5 och 1 Petr. 4: 6 jfr 1 Petr. 1: 9). Men häremot kan med skäl sägas, att, emedan själen intager en medelställning mellan kropp och ande (se nedan), kan hon allt efter sammanhanget räknas än till den enes än till den andres område, och derigenom en tvådelning i uttrycket förekomma, som icke eger rum vid en noggrannare analysering, sådan som vi t. ex. finna i 1 Tess. 5: 23. Ebr. 4: 12. Så är i uttrycket "kött och ande" själen tydligen inbegripen under köttet, och tvärtom i uttrycket "kropp och ande" själen sammanfattad under anden; men just detta bevisar, att hon strängt taget icke sammanfaller med någondera. På denna grund kunna samma epiteter tilläggas själen och anden i deras gemensamma motsats till den yttre menniskan, utan att detta innebär, att de icke sinsemellan äro åtskiljda. Men det visar sig äfven för en noggrann betraktelse, att i dylika fall samma begrepp får en helt olika nyancering [5]), alltefter som det tillägges själen eller anden, äfvensom vi of-

---

[4]) Detta är uppfattningen hos de gamla luterska DD. Jfr Schmid Dogm. § 20, anm. 8 N:o 5: "Per spiritum scriptura non intelligit aliquem spiritum ab anima humana substantialiter differentem sed partem animæ superiorem." Äfvenså Thomasius Dogm. § 19, pag. 164 f., 172 (ehuru denne, såsom han säger: "auf eine nähere Nachweisung aus der Schrift verzichtet") jfr Del. pag. 88. Mot densamma kan äfven göras gällande den ofvan antydda betydelsefulla skilnaden mellan רוּחַ חַיִּים och נֶפֶשׁ חַיָּה, som angifver den förra såsom lifskällan, den sednare såsom det härledda lifvet, och hvilka uttryck icke låta bruka sig promiscue (jfr Del. pag. 88). Icke heller kan samma åskådning göra allvar med uttrycket "Guds ande", begagnadt om anden i menniskan (se not. 2), hvilket icke heller låter sig sägas om själen.

[5]) Så tilläggas t. ex. väl sinnesrörelserna glädje, bedröfvelse, o. s. v. både själen och anden, emedan de tillhöra det för båda gemensamma inre området. Men själen förblifver dock dervid det egentliga *subjektet* (jfr Marc. 14: 34, obs. nominativen ψυχή), under det anden betecknar det innersta djupet af varelsen, till hvilket själsrörelsen nedtränger, derför ofta med præposition: ἐν πνεύματι, Marc. 8: 12. Luk. 10: 21. Joh. 13: 21, Ap.G. 19: 21, eller ock, der nominativ-ställningen förekommer, alltid med bibegrepp af det djupa, innerliga, Ap.G. 17: 16. 2 Kor. 7: 13). I Luk. 1: 46 f. står derför ψυχή med præsens om Marias närvarande och

van sett (not. 1), att fall gifvas, der de icke kunna begagnas i stället för hvarandra. Detta och framför allt Skriftens tydliga tredelning förer oss således till den trikotomiska åskådningen. — Men äfven denna tillåter olika uppfattningar, allteftersom man gör mer eller mindre allvar med densamma eller olika bestämmer själens ställning till kropp och ande. Äro — så kan man fråga — själ och ande två alldeles motsatta väsensområden i menniskan, likasom kropp och själ? Eller sammanhänger själen väsentligen med endera? Är hon på något sätt endast ett utflöde (ἀπαύγασμα, δόξα) af anden, hvarvid den sednare förblifver det essentiela och bestämmande? [6]) Eller har icke själen, såsom Skriftens uttryckssätt ofta tyckes gifva vid handen, snarare något essentielt sammanhang med kroppen, så att hon egentligen är enheten af det i densamma potentielt befintliga djurlifvet? [7]) Men i dessa fall, hvar blifver själens individuela sjelfständighet? Eller slutligen, då anden i menniskan äfven kallas "*Guds* ande", bör densamma ens räknas såsom tillhörande *menniskans* egentliga väsen? [8])

Vi våga icke ingå i någon utförligare undersökning eller kritik af allehanda hithörande frågor och meningar, helst vi här röra oss på ett lifsområde, der vår svaga blick så föga förmår tränga till botten

---

fortgående *personliga yttring* af pris och tillbedjan, under det πνεῦμα med aoristus betecknar den i hennes andedjup redan före själsyttringen genom beröring af det gudomliga inträdda fröjdeförnimmelsen. — Hvad särskildt beträffar de ställen, der *frälsningen* hänföres till "anden" i motsats till "köttet" (1 Kor. 5: 5, 1 Petr. 4: 6), så är detta uttryckssätt just beroende af denna motsats (jfr 1 Petr. 3: 18 f.). Det är tydligt, att *själen* dervid icke får betraktas såsom utesluten från frälsningen. Meningen är blott, att en särskild *dom* öfvergår henne i de berörda fallen uti hennes förveckling med det lägre lifvet, hvarvid hon träffas af en förlust (ζημία, 1 Kor. 3: 15) på dithörande område, så att hon endast med knapp nöd till sitt allra innersta lif, andeområdet, blifver delaktig af frälsningen. I detta sammanhang kunde, derest en så beskaffad själens frälsning korteligen skulle betecknas, i motsats till hennes dom i köttet, uttrycket ej gerna blifva annorlunda, än det är på nämnda ställen. Detta står i full öfverensstämmelse med den nedanför utvecklade åtskilnaden mellan själ och ande.

[6]) Detta är den af Delitzsch framställda åskådningen (p. 95—98). Se för öfrigt derstädes den utförliga undersökningen om flera specialfrågor.

[7]) Detta är den s. k. Güntherska skolans åsigt, enl. Del. pag. 92 f.

[8]) Så v. Hofmann, Weissagung och Erfüllung, III (en annorlunda modifierad åsigt af honom i Schriftbeweis I, pag. 292 ff.), der för öfrigt många upplysande meddelelser i denna fråga äro gifna, synnerligen med afseende på det bibliska språkbruket vid användningen af orden själ och ande. Den afgjordt trikotomiska åskådningen delas för öfrigt af Roos, Beck, spec. §§ 12, 13, v. Rudloff jfr pag. 38—50, Göschel, Zeller, m. fl.

af saken. Vi söka derför blott att i korta drag positivt sammanställa, hvad vi enligt Skriften tro oss kunna uttala såsom visst.

Det råder mellan anden och själen, oaktadt deras bestämda åtskilnad den innerligaste lifsförbindelse; ja, själen är till genom anden, hvilken är den egentliga gudomliga lifsprincipen i menniskan (Job 33: 4, Joh. 6: 63), och är derför till sin egentliga natur af andlig art [9]), och i sin högsta potens är bådas förbindelse ämnad att öfvergå till en inbördes sammansmältning eller ett själens förandligande (1 Kor. 2: 15, 2 Kor. 3: 18). Men å andra sidan är själen, såsom vi hafva sett, att betrakta såsom det egentliga jaget i menniskan, och måste. såvidt vi skola göra allvar med denna bestämning, också kunna tänkas och vara, till sin *sjelfbestämning*, något för sig, huru mycket hon än till sin egentliga *lifsexistens* beror af anden. Själen synes således vara ett förmedelst anden gifvet andligt "jag", egande i sig anden såsom sin inre *lifsbegåfning*, men i och med detsamma egande möjligheten till en existens i motsats till anden, hvarvid hon då på ett eller annat sätt lösgör sig från honom men dermed ock från sin egentliga lifsrot.

Anden åter, såsom en meddelelse ur den gudomlige lifsanden, på hvilken grund han kallas "Guds ande" (Job 27: 3. Ps. 104: 30 och möjligen Gen. 6: 3) eller säges vara "bildad af Gud i menniskan" (Sach. 12: 1), är icke att tänka blott såsom en opersonlig kraft, utan såsom ett jag, ett medvetande och viljande af högre ordning, i menniskans innersta. Anden är enligt Skriften, likasom lifvet, så ock det egentliga ljuset i menniskan och grunden till hennes *högre* viljande (Ordspr. 20: 27, Luk. 11: 35, 1 Kor. 2: 11, Mat. 26: 41). Han bildar inom henne ett högre innerligare område [10]). Men detta sammanfaller icke med området för hennes eget vetande, viljande eller görande utan ligger dels till en del utom detsamma (1 Kor. 14: 14 f.

---

[9]) Häraf härleder sig, att de dödas själar äfven kunna rent af kallas andar, synnerligen då det högre andelifvet är i dem mäktigt Luk. 24: 37, jfr Mat. 14: 26, Ebr. 12: 23; blott en enda gång 1 Petr. 3: 19 om de "otrognas" själar, såsom korresponderande till det om Christus brukade uttrycket ἐν πνεύματι, under det benämningen "själ" bibehålles, så snart hänsyn tages till deras fordna lif i köttet (Upp. 6: 9).

[10]) Derför är en "andlig" menniska för mer än en blott "själisk" (1 Kor. 2: 14 ff.). Häraf bero alla de not. 5 berörda uttryck, i hvilka menniskan säges göra eller erfara något "i anden" (Luk. 1: 47, Act. 17: 16, Rom. 1: 9, 2 Kor. 2: 13, Upp. 1: 10). Detta uttryck begagnas endast om andliga menniskor och betecknar den djupa innerligheten och lyftningen i deras handlande eller förnimmande. — Om andelifvet i dess ljus- och elds-karaktär se Beck anm. till § 13.

jfr nedanför § 12 om förhållandet mellan νοῦς och πνεῦμα), dels kan mellan båda inträda en fiendtlig motsats (Mat. 26: 41, jfr 1 Tess 5: 19), en åtskilnad, som isynnerhet möter oss i *samvetets* vittnesbörd gent emot syndarens eget viljande och görande. Denne ande förblifver, så länge han är i menniskan, i ett hemlighetsfullt lifssammanhang med Gud (Ap.G. 17: 28); men emedan han tillika är en menniskans *lifsbegåfning*, och derför äfven kan kallas "menniskans ande" (Pred. 3: 21, Luk. 8: 55, Ap.G. 7: 59, 1 Kor. 2: 11; Job 27: 3, der båda uttrycken äro sammanställda), så är han i viss mån ställd i beroende af själsjaget [11]), lider och njuter med detsamma och kan, derest själen afvänder sig från sin sanna urställning och dervid, såvidt på henne beror, sliter det andliga lifsbandet mellan sig och Gud, indragas i dess förvändhet och missbrukas i syndens tjenst, ja förlora sin egentliga gudomliga lifs- och ljus-karaktär, hvilket då är menniskans "andliga död" (2 Kor. 7: 1, Ef. 2: 1, Judas v. 19; Luk. 11: 35). Att själen härvid ändock fortlefver i en förbindelse med anden, beror på det nämnda, af hennes frihet oberoende, andens existentialförhållande i och genom Gud [12]). Men slutligen upphäfves äfven detta för själen, i det

[11]) Af denna andens dubbelställning i menniskan härrör det förhållande, att anden å ena sidan till sin moraliska beskaffenhet säges bero af menniskan (Ordspr. 16: 32, Pred. 7: 8, Mat. 5: 3, Ps. 32: 2), men å andra sidan äfven säges beherrska henne i kraft af den högre eller lägre ande, af hvilken han sjelf beror (1 Kon. 22: 22 f. 1 Joh. 4: 1 ff.). Genom sitt affall från Gud öppnar nemligen själen äfven anden för inflytelser från en ond andeverld, men hvilka, till följe af andens ursprungliga öfverhetsställning, nu blifva herrskande öfver själen, långt mera än hon vill och vet.

[12]) *Huru* de bibliska utsagorna om å ena sidan andens existentiela närvaro i menniskan och å den andra hennes saknad af det andliga lifvet närmare skola förmedlas med hvarandra, det är en fråga, beträffande hvilken vi, likasom om åtskilliga andra i denna §, villigt tillegna oss det af den store tänkaren Leibnitz i hans theodicé angående vissa svårlösta psykologiska frågor begagnade uttrycket "non definio" (se Göschel pag. 26 f.). Enligt Beck § 13 "bildar det andliga i dess bundenhet af det själiska icke mera något egendomligt lif för sig utan existerar blott (ehuru anden är i själen) såsom *andlig förmåga*, såsom *inre sinne* i henne" o. s. v. En annan i alla händelser tänkvärd uppfattning af saken möter i den lilla nyligen på svenska utgifna skriften: "Bönens ande eller om syndafallet och återlösningen" af W. Law (pag. 5 ff.). Jfr äfven § 6, not. 2. — Att den gudomlige lifsanden enligt det ofvansagda kan "indragas i menniskosjälens förvändhet", är i sig icke något omöjligare än att, såsom Skriften t. ex. säger, "Guds namn kan ohelgas." Betydelsefullt är, att i Skriften anden aldrig omtalas såsom den egentliga utgångspunkten för det onda i menniskan eller såsom det förvända lif, som, derest frälsning skall inträda, måste uppoffras, såsom

Gud "borttager sin ande" (Ps. 104: 29, Gen. 6: 3, se Del. Comm., Pred. 12: 7, sammanställdt med det genomgående åskådningssättet, att de ondas själslif efter döden är ett osaligt Hadeslif, Ps. 49: 15 ff. [13]), och hon hemfaller nu, väl icke till existenslöshet eller ett upphörande af förnimmande och viljande — omöjligheten af detta ligger i hennes ofvan omtalade "evighetsnatur" — men till en existens, tom på allt verkligt ande- eller lifsinnehåll, på inre ljus, makt och sammanhållning, ett vanmakts- och dödstillstånd, sådant Skriften låter oss ana det i sina skildringar af Scheol, men framför allt i hvad hon kallar "den andra döden" (Es. 14: 9 ff., Ps. 49: 15, Luk. 16: 23 ff. Marc. 9: 43 ff. Upp. 20: 14, 15).

Hvad slutligen beträffar själens förhållande till kroppen, så anse vi oss, på samma gång vi göra gällande själens *andliga* grundkaraktär, dock böra fasthålla, att hon, i analogi med de öfriga "lefvande själarne", i sig äfven bär naturen af *kötts-själ* eller kroppslif (med den modifikation som § 2 innehåller), eller är den organiska enheten af de för henne till underlag liggande i den allmänna materien verkande naturkrafterna. Deraf följer det natursanna i Skriftens sätt att beteckna t. ex. en menniskas dödande såsom "dödande af en själ", kroppens hunger såsom något själen tillhörigt o. s. v. (Lev. 24: 17, Ps. 35: 13, Ordspr. 6: 30), uttryck som således icke äro bildliga eller blotta "föreställningssätt", utan som uttrycka, att själen, såvidt hon sammanhänger med kroppen, verkligen beröres af hvad som berör den sednare. Å andra sidan härleda sig af detta, visserligen djupt hemlighetsfulla, sammanhang alla sådana uttryckssätt, der egentliga själssmärtor betecknas såsom förnimmelser i enskilda kroppsorganer (Ps. 6: 3 f., 73: 21). Själen såsom varande i dem känner nemligen i dem sina förnimmelser på ett kroppsligt sätt.

Följaktligen intager själen i menniskans varelse en midtelställning mellan en ren ande och en blott djursjäl; menniskan lefver i henne ett dubbellif [14]). Det är således för själen ett egentligt *natur-*

---

fallet är med ψυχή (Luk. 14: 26), utan på sin höjd såsom ett passivt föremål för "befläckelse" eller dyl. I 2 Kor. 7: 1 t. ex. är *själen* otvifvelaktigt det egentliga *subjekt*, som skall rena sig från befläckelserna inom två under dess makt hörande områden. Jfr nedan not. 14, äfvensom art. "Geist" i Herzogs Encykl.

[13]) Då anden sålunda tages från menniskan, förlorar själen äfven den lifsmakt hon förut egde att bebo och beherrska kroppen och måste lemna denna, äfven mot sin vilja (Luk. 12: 20). Deraf förklaras, huru döden kan kallas både ett "uppgifvande af anden" och ett "själens utgående", utan att derför båda uttrycken äro likbetydande.

[14]) Jfr Göschel pag. 6: "Die Seele ist das Dritte im Bunde, so dass sie

behof, om än icke ett absolut vilkor för hennes *existens*, att vara förenad med och lefva i och genom en kropp, likasom det är henne ett dylikt behof att lefva i och genom anden. Men hennes makt och sällhet ligger allenast i lifvet i anden och det fria underordnandet under honom; och om hon derför misskänner denna sin ställning, så eger hon icke i sig sjelf förmåga att bibehålla sitt ursprungliga välde öfver kroppen och den materiela verlden, utan nedsjunker, och med henne anden, i ett skymfligt beroende af denna och blifver så "kött" i moralisk mening (Gen. 6: 3), eller hvilket är detsamma: menniskan blifver blott "psykisk" (1 Kor. 2: 14), d. ä. lefver endast ett på verkligt andeinnehåll blottadt själs- eller djurlif, i hvilket hon styres af sin lägre varelses behof. Kroppen, som redan från skapelsen i menniskan bildar ett i viss mån sjelfständigt område (se § 2), erhåller härvid, genom dess förening med kötts-själen, ett onaturligt välde, blifver en till det onda förledande "syndakropp", ett förhållande som i någon grad fortfar, äfven sedan själens viljekraft omvändt sig till andens lydnad (Kol. 2: 11, Rom. 6: 6, 12; 7: 5, 1 Petr. 2: 11).

Vidare följer af själens natursammanhang med kroppen, att, då hon, efter att hafva genom sin vilja losslitit sig från andens lif, måste enligt Skaparens dom inträda i den ofrivilliga skiljsmessa från sin kropp, som vi kalla döden (Gen. 35: 18, Luk. 12: 20, Ap.G. 20: 10 och ofvan not. 13), detta icke kan annat än för henne såsom köttssjäl, och ännu mera om hon förblifvit "förköttsligad", kännas såsom ett afslitande af en del af hennes lifsrötter; och hennes existens utan kropp måste, derest den icke uppbäres af ett högre andelif, blifva, redan på grund af hennes natursamband med det kroppsliga, ett tillstånd af brist och nakenhet (Luk. 16: 23 ff. jfr 2 Kor. 5: 3)[15]).

Men till följe af sin urbestämmelse kan äfven den fallna och åt döden hemfallna menniskosjälen icke för alltid förblifva skiljd från sin kropp. Hon skall en gång, så betygar oss Skriften, genom en stor, djupt hemlighetsfull tilldragelse, jemförlig endast med den första

---

nicht allein aus dem Geiste sondern auch aus dem Leibe, näher aus dem Leibes-Blute stammt. Nicht sind etwa zwei Seelen im Menschen, eine natürliche und eine geistige, sondern die Geistes-Seele ziehet die Leibes-Seele in sich zu einer einigen Seele, welche Leib und Geist zu einen bestimmt ist", o. s. v. Jfr hans ord (pag. 5) till 1 Kor. 6: 20. "Die *Preisung* im *Leibe* und im *Geiste* ist eben selbst das *Dritte*, die Seele des Leibes und Geistes."

[15]) Jfr Gregorius af Nyssas anmärkningsvärda framställning om den från kroppen åtskiljda själens förhållande till de jordiska elementer, hvari hon förut bott, i hans nämnda arbete pag. 70 ff.

skapelsen, återfå en kroppslighet, som på en gång nära sammanhänger med den jordiska, men tillika på ett mera djupgående sätt motsvarar hennes moraliska beskaffenhet och ställning till anden (1 Kor. 15. Luc. 20: 35 f. Es. 66: 24, 2 Kor. 5: 10).

Vilja vi då till sist såsom ett resultat af det föregående korteligen uttrycka, *hvad menniskosjälen i och för sig är*, tänkt i hennes söndring från ande och kropp, så kunna vi icke komma till någon annan slutsats, än att hon är *den tomma formen af varande, af vilja och förnimmelse*, eller för att återkomma till det i § 1, not 1 antydda bibliska åskådningssättet: hon är "en vanmäktig skugga", men som likväl i sin tomhet är *uppfyld af oändliga begär*, i sig bär en evighetshunger såsom sitt outplånliga, aldrig hvilande lifskraf [16]).

§ 4.

Om menniskosjälens gudsbildlighet och urbestämmelse [1]).

Vi hafva ofvan framstält menniskosjälens egentliga egendomlighet såsom bestående i hennes begåfning med gudomlig lifsande, på ett sådant sätt att hon derigenom upphöjdes till en *Guds bild*. Det ligger redan antydt i det föregående, hvad vi hafva att tänka oss under denna hennes höga ställning. Vi vilja här försöka en närmare utveckling deraf.

Emedan menniskosjälen uppkommit, icke blott genom kraften af den allmänna, i naturen verkande, gudsanden, utan genom en andebegåfning, som framgick ur ett Guds förinnerligande i sitt eget medvetna och fria andelif, med afsigt att genom en derifrån utgående "fläkt" skapa en bild af detsamma [2]), så kan det icke vara annat, än att hon i sig bär förmågan af ett dylikt sjelfförinnerligande i anden och en derur framgående sjelfmakt d. ä. af personlighet. Ty personlighet är ju det icke blott omedelbart varande och verkande lifvet, utan det till sig sjelft återvändande och dermed för sig sjelft närvarande eller sjelfmedvetna och i detta sjelfmedvetande sig sjelft mäktiga jaget. Till-

---

[16]) Jfr i Culmans Ethik § 9 den bevisning han hemtar ur menniskans oändliga begär efter vetande, eller efter att i oupphörligt uppstigande finna *den yttersta grunden* till allt, för det påståendet, att hon i sig bär "formen af Gud" eller är "capax Dei." Äfvenså samma deduktion ur "beundrans affekt." Jfr äfven den homeriska åskådningen af de dödas själar såsom "*εἴδωλα*" och vårt deremot svarande uttryckssätt "en hamn."

[1]) Jfr Del. II, § 2 v. Rudloff, p. 159 ff. och Göschel, p. 55.

[2]) Jfr § 1, not. 3 utveckligen af andens begrepp.

varon af detta i menniskan är något, som Skriften, om än icke direkt utsäger, dock öfverallt *förutsätter*, t. ex. då hon framställer sjelfkännedomen eller ingåendet i sig sjelf och den dermed sammanhängande frihetsafgörelsen såsom ett grundvilkor äfven för den fallna menniskan, om hon skall uppfylla eller återvända till sin bestämmelse (Luk. 15: 17 f.).

Emellertid angifver det blotta personlighetsbegreppet ännu icke på långt när, hvad Skriften vill hafva utsagt med sin bestämning, att menniskan är "Guds bild." Det är väl ett fundamentalbegrepp, som gifver oss den första förutsättningen för eller den yttersta grundlinien af en gudsbildlig varelse, men ännu icke dess egentliga innehåll [3]). Detta innehåll synes ju icke kunna bestå i något mindre än en i alla afseenden befintlig motsvarighet mot eller likhet med det gudomliga väsendet. Hvad nu detta väsen är enligt Skriftens framställning, deraf hafva vi redan vid utvecklingen af begreppet ande (§ 1) sökt framställa några grunddrag. Och vi hafva sagt, att menniskan såsom en motsvarighet härtill är, väl icke egentlig ande, men *anlagd* att blifva ande och derför *begåfvad* med gudomlig personlig lifsande. Men vilja vi nu något närmare bestämma hennes gudslikhet, och söka vi, för att dertill erhålla en ledning, att bland allt, hvad Skriften säger oss om Gud, finna några korta uttryck, i hvilka hans väsensbeskaffenhet är oss angifven, så tro vi oss möta sådana i följande egenskaper, som genom bifogande af det betecknande epitetet *μόνος* eller *εἷς* synas vara honom tillagda såsom egentligt gudomliga väsens-prerogativer. Han är, heter det: "den allena odödlige, allena herrskande, allena gode, allena vise och allena salige" (1 Tim: 6: 15, 16; 1: 17. Jud. 1: 4, Mat. 19: 17, Rom. 16: 27) [4]). Men söka vi åter bland dessa egen-

---

[3]) Att det rena personlighetsbegreppet, *τὸ νοερὸν καὶ αὐτεξούσιον*, är något som väsentligt tillhör menniskans gudsbeläte, är från ålder erkändt. Men medvetandet, att detta begrepp icke uttömde detsamma, torde hafva varit en orsak att vissa lärare i Gen. 1: 26 skiljde mellan צֶלֶם såsom liktydigt med personligheten och דְּמוּת såsom innefattande något mera (jfr Luthard Dogm. § 41, 2).

[4]) Dessa ställen äro de enda, hvarest några väsensepiteter tilläggas Gud i förening med *μόνος* I kraft af dem är han "den ende" eller "den ende sannskyldige" Guden. (Joh. 5: 44; 17: 3). Beträffande ordet *μακάριος*, står det väl i 1 Tim. 6: 15 icke omedelbart förenadt med *μόνος*, men dock i sådant sammanhang, att det väl kan anses uteslutande vara Gud tillagdt (jfr 1 Tim. 1: 11), då den rad af benämningar, som här uppräknas, alla skola angifva Gud såsom den absolute. Chrysostomus förklarar det ock derför med *αὐτομακάριος* (jfr Meyers kommentar). — I 1 Tim. 1: 17 är läsarten vacklande mellan blott *μόνῳ* och *μ. σοφῷ*.

skaper den, hvilken såsom den rent etiska också är den mest innerliga och derför måste utgöra det egentliga centrum i Guds väsen, så kan detta icke vara annat än *godheten*, för hvilken vi annorstädes finna uttrycken "kärleken" (1 Joh. 4: 8, 16) och "heligheten" (Lev. 19: 2), hvilka just på nämnda ställen tilläggas Gud såsom sådana centrala och derför allomfattande bestämningar. Då vi nu utan tvifvel böra söka menniskans gudsbildlighet framför allt i en dylik etisk centralbeskaffenhet, så synes det ligga nära, att utan vidare tillskrifva äfven *henne* i hennes urställning en mot denna Guds egenskap svarande "godhet" eller "helig kärlek." Emellertid bör det vid närmare eftertanke ej vara svårt att inse, att denna Guds väsensbeskaffenhet är hvad den är, derigenom att den förmedelst hans egen vilja är i honom för evigt fixerad. Men i denna betydelse kan den icke från begynnelsen vara att finna hos en skapad andlig varelse, åt hvilken såsom sådan *friheten till ett val*, en sjelfbestämmelse, måste vara gifven. Helig i egentlig mening är först den vilja, som sjelf bestämt sig att vara god; och sammaledes förhåller det sig med kärleken. Men *någon* motsvarighet till dessa egenskaper måste dock hafva förefunnits i menniskan; och denna kan då icke hafva bestått i annat, än att, såsom en gudomlig gåfva, hela hennes *natur* var anlagd och riktad till den heliga kärleken, eller uti en naturgodhet, naturlig dragning till Gud eller korteligen en "kärlekshunger", hvilken framför allt hade sin utgångspunkt i *andens* omedelbara lifssammanhang med honom, under det själen ännu genom den naturliga lagenlighet, som var henne gifven medelst skapelse-impulsen, följde andens herravälde, och kroppen bildade ett villigt organ åt båda (Ap.G. 17: 26 f., Pred. 7: 29).

På samma sätt måste det hafva förhållit sig med en annan egenskap, hvilken man, enligt analogien med Guds väsen, utan vidare plägar anföra såsom tillhörande Guds beläte i menniskan, nemligen *visheten*. Denna är nemligen, i egentlig mening, kunskapsförmågans utveckling till en allsidig inblick i tingens och framför allt Guds väsen, men alltid i sammanhang med en etiskt god vilja, i hvars tjenst kunskapen står [5]). En sådan vishet var något, som menniskan först skulle vinna genom erfarenhet i lydnad för Gud (Gen. 3: 5). Men deremot de herrligaste *anlag* till en sådan kännedom af Gud, sig sjelf och verlden måste vi förutsätta hos henne, något som utan tvifvel yttrade sig i en förmåga att med snabbhet och lätthet uppfatta, hvad som erbjöd sig åt hennes kännedom (Gen. 2: 19, 23).

---

[5]) Jfr till denna bestämning af visheten Philippi Glaubenslehre, § 2, III, a.

På samma grund egde menniskan endast anlaget till den *makt-ställning*, som var henne ämnad (Gen. 1: 28), och som är motsvarigheten till Guds absoluta sjelfmakt och herrskarmakt. Hon hade framför allt *valets* makt inom sin egen vilja. Men denna är blott vilkoret för den verkliga makten, som begynner, då man genom eget val befästat sig i det goda, afsagt sig möjligheten till frihetens missbruk och så inträder i delaktighet af Guds makt. Så länge någon ännu eger valets möjlighet, är hans ställning tvifvelaktig och han dermed icke verkligt sjelfmäktig [6]). Men just en sådan ställning var tillika för den första menniskan en nödvändighet, om hon eljest skulle vara och blifva ett verkligt Guds beläte. Ty då Gud är sin egen princip i alla afseenden, så måste bland grundvilkoren för att en varelse skall vara hans bild också finnas det, att densamme skall vara, väl icke sin egen *existential*-princip, men sin *etiska* princip, d. v. s. att han *genom sitt eget val* blifvit hvad han skall vara, eller bejakat den existens, som af Skaparen blifvit honom gifven. Derför låg i valfrihetens ofullkomlighet på samma gång vilkoret och grundvalen för fullkomligheten [7]).

Vidare hade menniskan i sin egen yttre varelse och den henne omgifvande verlden ett *maktområde* sig gifvet (Gen. 1: 28). Men egentlig herre öfver detta skulle hon blifva först då, när hon i anden bevarat den henne omedelbart gifna herrskarställningen, i fri underkastelse under Gud, och sedan med samma andes makt, framför allt med dess kunskapsljus, genomträngt sitt maktområde. Ty först att känna är att beherrska [8]).

Och endast på samma frihetsutvecklingens väg skulle hon äfven dela Guds *odödlighet* eller oförgängliga lif. En "själens odödlighet" så-

[6]) Märkligt är, att Luther till Gen. 2: 17 säger, att Adam var skapad "in statu *medio* voluntate recta et tamen imperfecta; nam perfectio differebatur post illam animalem vitam ad spiritualem . . . De *innocentia*, ut sic dicam, *puerili* esset translatus in innocentiam virilem. Nam puerilem innocentiam ideo voco, quia fuit ut sic dicam medius Adam, qui tamen poterat decipi et cadere (se Luthard, Dogm. § 41, som i utdrag citerar detta ställe).

[7]) "Då Gud sjelf allena är grunden till sitt gudomliga varande, så måste hans bild, *för så vidt den skall vara honom lik*, äfven, så långt det är möjligt, sjelf vara grunden till sin gudslikhet. Gud kan följaktligen icke i densamma hafva gjort allt. Han har att lösa den motsägelsen att göra och dock icke göra sin bild." (Culman, christliche Ethik, § 3 ff., till hvilkens framställning af menniskans gudslikhet vi hänvisa).

[8]) Orden i Gen. 1: 28 äro derför icke att fatta såsom någon fullt realiserad verklighet, utan såsom en med begåfning förenad *uppgift*.

som en egentlig *lifsexistens* var åter något, som endast till anlaget kunde vara menniskan gifvet, emedan densamma blott finnes genom förblifvande i Gud [9]). Men till detta anlag måste visserligen också, såsom vi sett i § 3, höra möjligheten till en evighetstillvaro utom Gud. Och derför utgår Skriftens åskådningssätt från begynnelsen från antagandet af en själens fortvaro efter detta lifvet, utan afseende på hennes moraliska beskaffenhet (Gen. 15: 15; 25: 8; 37: 35, se Melins anm.). Men väl att märka: Denna fortvaro gifver Skriften aldrig det abstrakta, lätt misstydbara, eufemistiska namnet "odödlighet", utan förbehåller denna egenskap åt Gud allena (1 Tim. 6: 16) och dermed åt dem, som inträda i personlig delaktighet af hans lif. För en fortvaro utom denna har Skriften intet annat namn än död (*θάνατος, ἀπώλεια,* Mat. 7: 13, Upp. 20: 14), hvarvid då själen qvarstår blott såsom den nakna formen och skuggan af hvad hon skulle vara (jfr § 3).

Och först såsom *odödlig* är själen också *salig*. Före sin befästelse i Gud åtnjuter hon väl lyckan af att såsom omedelbar gåfva ega den inre harmonien och frid med Gud och dermed en begynnande tillfredsställelse af det *sällhetsbegär*, som tillhör hennes väsen; men denna lycka kan i nästa ögonblick öfvergå i olyckan af ett fallet tillstånd och är derför endast en half sällhet. Blott det att åtnjuta en lycka, med fullt medvetande att denna icke kan förloras, är salighet.

Sammanfatta vi nu resultatet af det utvecklade, så måste vi säga: Menniskosjälen såsom sådan eller såsom egentligt "jag" egde Guds bild, såvidt vi fatta denna såsom en verklig motsvarighet till Guds väsen, ännu blott såsom *anlag*. Hon egde den i sin naturbegåfning med gudomlig ande, genom hvilken hon var sammanbunden med Guds varande, och hvilken visserligen i och för sig måste fattas såsom *i egentligaste mening* en miniaturbild af det gudomliga andeväsendet [10]),

---

[9]) Betrakta vi menniskan såsom blott "själ" i analogi med djuren, låt vara af en högre ordning, så ligger deruti ingen borgen för hennes odödlighet, något som Skriften t. o. m. uttryckligen antyder (Pred. 3: 19—21), och hvaraf tviflet i alla tider förstått att begagna sig. Först den egendomliga anläggning af själen, som beror på hennes förening med gudomlig lifsande, är det som gifver henne oförgänglighetens prägel, likasom det egentligen endast är gudsmedvetandet och det derifrån oskiljaktiga samvets-medvetandet, som på samma gång det qvalitativt upplyfter menniskan öfver djuret, äfven innehåller det ojäfaktiga vittnesbördet för själens eviga fortvaro, dock så att dess öfvertygande makt till en viss grad beror af *viljans* beskaffenhet.

[10]) Så till vida fans då *i menniskans ande* ett Guds beläte i strängaste mening, ett redan realiseradt sådant. Men denne ande var, såsom vi

och uti den riktning som var hennes själ omedelbart gifven, hvarjemte vi särskildt torde böra framhålla, att en *formel* motsvarighet till Guds väsen var henne gifven äfven *i den omfattande vidden* af hennes anlag, i det nemligen ett begär efter det oändliga eller fullkomliga i alla afseenden och dermed "en inre evighet" var i henne nedlagd (jfr Pred. 3: 11 och Melins anm. med Es. 40: 28). Och uti detta egde hon nu alla möjligheter för en utveckling till ett verkligt gudsbeläte. Men emedan hennes egen egentliga frihetsvilja — och dermed allt hvad vi kunde kalla det formela gudsbelätet, den rena existensen — måste vara henne gifven såsom fri, d. ä. med valet framför sig såsom en genomgångspunkt, så stod hon med denna sin vilja ännu framför eller öfver sin naturbegåfning uti en ställning, som vi kunna beteckna såsom "det oförsökta barnets *oafgjordhet*" (jfr Luthers ofvan not. 4 anförda uttryck). Vi kunna derför med allt skäl benämna detta urtillstånd ett "*oskulds*-tillstånd", eller en ställning af ogrumlad naturlig renhet, något som afspeglade sig i menniskans fullkomliga obekantskap med allt hvad "blygselkänsla" heter (Gen. 2: 25); men vi böra undvika benämningen *helighetens* eller fullkomlighetens tillstånd, d. ä. en ställning af en medvetet och fritt tillegnad godhet. Och derför gifver också Skriften åt menniskan ännu icke en högre benämning än "en lefvande själ", uti hvilken Guds ande var, under det, i enlighet med menniskoidealet, den andre Adam (1 Kor. 15: 45, 49), den fullkomnade menniskan måste vara idel "lifsande" [11]).

---

sett, blott "en begåfning", icke menniskans jag. Så fattadt öfverensstämma vi med den sköna framställning af menniskans urställning, som möter i "Bönens ande", pag. 5 ff. Jfr Göschel, pag. 49.

[11]) Jfr v. Rudloff, p. 162 och Göschel, p. 52. — Vi kunna icke såsom bevis mot det ofvansagda om arten af menniskans gudsbeläte låta gälla de af gammalt använda bevisställena i Efes. 4: 24, Kol. 3: 10 (se Schmid Dogm. § 24). Ty äfven om man medgifver, att dessa ställen innehålla en verklig häntydning på menniskans urtillstånd, så stå dock de uttryck, som der begagnas om den *nya* menniskan, såsom beteckningar för ett genom "sinnets förnyelse" inträdt tillstånd, hvarvid just den frihetsafgörelse i νοῦς förutsättes hafva skett, som ännu icke hade egt rum hos den första menniskan, och således en annan etisk ställning betecknas än hennes, af hvilken man icke utan vidare får sluta tillbaka till den sednare. Dessutom betager en riktig exeges det förra stället (Ef. 4: 24) ännu ytterligare dess beviskraft i nämnda hänseende, i det nemligen orden ἐν δικαιοσύνῃ etc. hvilka man plägar hänföra till närmast föregående participium och sålunda låta beteckna beskaffenheten af urtillståndet, säkerligen böra hänföras till ἐνδύσασθαι och uttrycka arten af det nya lifvet utan afseende på, huru detsamma närmare förhåller sig till det ursprungliga gudsbelätet. Detta inses dels deraf att uttrycket δικαιοσύνη etc. betecknar ett etiskt frihetsförhållande (jfr Luk. 1: 75), hvilket närmare utvecklas i

Af det ofvan utvecklade framgår nu också, huru vi hafva att tänka oss menniskans *uppgift*. Den var korteligen: att genom eget frihetsval förverkliga det till anlaget gifna gudsbelätet. Själen hade att fritt bejaka sin lydnadsställning under anden och dermed under Gud, och dermed att en gång för alla afsäga sig möjligheten af att vara något i och för sig sjelf[12]). Men härmed skulle hon ock helt och hållet blifva andens egendom och uppfyllas och genomträngas af det gudomliga väsendets hela herrlighet, dess helighet, vishet, makt och oförgängliga lif och skåda och njuta detta i oförgänglighet. Och då hennes kropp var själens villiga redskap och egendom, så skulle den förandligade själens hela herrlighet äfven genomtränga och förandliga hennes kroppslighet, under det genom densammas förmedling, såsom blomman af den jordiska skapelsen, samma gudomliga andelif skulle utgjuta sig öfver, förklara och beherrska det hela. Guds andeherrlighet skulle afspegla sig i menniskans totalitet och medelst henne i allt.

Med detta torde vi ock hafva besvarat den frågan, huruvida menniskans *kroppslighet* bör tänkas såsom tillhörande hennes gudsbildlighet och således på sitt sätt afbildar något i Gud? Om än nemligen menniskans gudsbildlighet i begynnelsen närmast bestod i hennes andebegåfning och själsanläggning, så är dock kroppsligheten ämnad att genom förandligande upptagas i densamma eller att blifva det af anden fullt genomträngda och beherrskade, det så att säga: passivt andliga, organet för och gestalten af andens lif[13]). På denna grund kunna vi icke finna annat, än att kroppsligheten *på något sätt* måste hafva sin motsvarighet i urbilden, hvilket också synes framgå deraf, att en väsensexistens icke kan vara främmande för den, som framkallat densamma, dermed är i ständig beröring och sjelf uppenbarat

---

v. 25 ff.), och således icke passar såsom tillägg till κτισθέντα, dels af parallelen med v. 22, som målar den gamla menniskans handlande. I Kol. 3: 10 står εἰς ἐπίγνωσιν äfven såsom en dylik bestämning till det nya lifvets utveckling.

[12]) Denna uppgift var i viss mening densamma som för den fallna menniskan, nemligen att "mista sin själ" (Mat. 16: 25), visserligen icke i meningen af någon i själen inträdd förvänd lifsriktning, men i betydelsen af den etiska möjligheten till en sådan.

[13]) Såsom ett bestyrkande af denna här och i § 1 not. 3 antydda uppfattning af kroppsligheten eller lekamligheten hänvisa vi till Uppenbarelsebokens två sista kapitel, der ju t. ex. sjelfva metallen framställes såsom delande den nya verldens förklaring (21: 11, 18) — något som visserligen i vårt närvarande tillstånd snarare kan vara föremål för aning än för förstående och bevisning. "Das Ende der Wege Gottes ist die Leiblichkeit", är ett bekant uttryck af den djupsinnige tyske tänkaren Oetinger.

sig deri (Ps. 94: 9, Joh. 1: 1, 14)[14]). Det gäller blott att härvid fasthålla i medvetandet, att under det "den lefvande själen" redan vid sitt inträde i sin andliga existens finner före sig en af henne oberoende, dunkel och medvetslös kroppsexistens, den hon först skall genom egen utveckling genomtränga och beherrska, så är åter i Skaparen "den lefvandegörande anden" det absolut primära, och allt i honom från begynnelsen idel ljus och lif.

I sammanhang härmed måste vi åtminstone *beröra* en annan fråga, som tränger sig på oss vid behandlingen af skapelseberättelsen. Vi hafva hittills betraktat densamma, endast för så vidt urmenniskan deri framträder såsom ett enda i sig osöndradt individ. Men nu se vi henne dock före skapelsens fulländning delad i två individer, man och qvinna (Gen. 1: 27; 2: 20 ff.). Hvad betydelse har väl denna delning för hennes gudsbildlighet och själslif? Vi taga härvid för gifvet, att genom qvinnans skapelse ur Adam icke något egentligen *nytt* kommit till, utan endast ett "för sig vara" af något redan i honom befintligt (jfr Gen. 2: 21 f. med v. 7). Men, detta förutsatt: var väl denna menniskans sönderdelning något, som med nödvändighet tillhörde fulländningen af hennes själslif och gudsbildlighet, åtminstone såsom en genomgångspunkt? Eller är icke denna delning snarare att betrakta såsom en sednare Skaparens anordning, grundande sig på ett redan inom menniskan föregånget frihetsval? Var icke måhända, i afseende på menniskans utveckling, henne i första hand förelagdt att välja mellan en dubbel väg, en lägre och en högre, nemligen: antingen att, i öfverensstämmelse med hennes första anläggning och den andliga verldens natur, förblifva inom sig i osöndrad enhet och *så* utveckla sig till slägte, i omedelbar motsvarighet mot Skaparens egen *andliga* lifsutveckling såsom Fader och Son; eller att, i öfverensstämmelse med det öfriga före henne befintliga *jordiskt-animaliska* lifvet, utveckla sig i motsatsen af manligt och qvinligt? Och är det icke menniskans inre *val* mellan dessa möjligheter, som beröres i de korta orden i Gen. 2: 20 (jfr de derpå följande orden af Skaparen: "det är icke godt")? Att den förra af dessa vägar var menniskans egentliga urbestämmelse synes, utom af ofvan antydda skäl, äfven framgå dels af den ställning, som den andre Adam, menslighetens ideal, intager, dels af Skriftens antydningar om mensklighetens en gång inträdande fulländningsstånd (Luk. 20: 35, 36), hvilket ju, enligt gammal åskådning, visar tillbaka på det ursprungliga[15]).

---

[14]) Detta var såsom bekant redan Tertulliani uppfattning, jfr Guericke, § 52. II och "Hamberger, "Stimmen aus dem Heil. der Mystik."

[15]) Jfr till belysning af denna sida af frågan v. Baaders utveckling, intagen i ofvannämnda arbete af St. Martin pag. 144 ff.

Såsom skäl åter, att den sednare vägen tills vidare var menniskans egentliga bestämmelse, kan anföras, att dock Guds eget en gång inträdande fulländade förhållande till menskligheten, såsom en brudgum till sin brud (jfr Efes. 5: 25 ff.), äfven inom henne borde hafva sin motsvarighet i en förebild, som skulle ega bestånd intill fulländningen. Vi måste här lemna denna betydelsefulla fråga oafgjord. Det är oss för det följande närmast blott vigtigt att fasthålla, dels att genom qvinnans skapelse en verklig delning egt rum af menskligighetens själslif uti två hvarandra kompletterande hälfter, en starkare och en svagare, en öfver- och en underordnad (1 Kor. 11: 3, 1 Petr. 3: 7)[16]), hvaraf visserligen, så länge denna består, också å båda sidor följer en ofullkomlighet, som det tillhör menniskan att på ett eller annat sätt (jfr 1 Kor. 7) öfvervinna och förmedla; dels att denna delning dock icke innebar något upphäfvande af det oskuldstillstånd, i hvilket menniskan befann sig vid utträdet ur Skaparens hand.

Att den inträdda delningen i alla händelser är af djup betydelse för den följande utvecklingen, skall redan i nästa § visa sig[17]).

---

[16]) Vi erkänna härvid med Del. pag. 106, att hos mannen det andliga, hos qvinnan det själiska elementet är det öfvervägande, utan att de derför bilda någon hvarandra uteslutande motsats (jfr Göschel pag. 9).

[17]) Såsom tillägg till detta försök att framställa menniskans gudslikhet må vi slutligen äfven åtminstone antyda följande synpunkt. Att menniskan, för så vidt hon är en verklig bild af Gud, äfven på något sätt måste motsvara hans *treenighet* eller det trinitariska förhållandet inom honom, är — våga vi säga med Delitzsch — ett postulat för den bibliska psykologien; och att söka uppvisa hvari denna motsvarighet består, kan derför icke vara ett för densamma främmande problem. Att emellertid empiriskt eller ur Skriftens utsagor uppvisa denna den menskliga varelsens motsvarighet mot den gudomliga har de största svårigheter, både emedan det trinitariska förhållandet i sig är så djupt hemlighetsfullt och Skriften till en jemförelse mellan detta och menniskans väsen lemnar — såvidt vi finna — föga vägledning. Vi tvifla också på, att något af de många försök, som från ålder blifvit gjorda att uppställa en dylik jemförelse, kunna sägas vara fullt tillfredsställande (jfr t. ex. Norbecks dogmatik § 44, Del. pag. 166 ff.). Vi våga icke heller något nytt sådant utan nöja oss med att påpeka, hurusom den sistnämnde (IV, § 4) sätter det menskligt trinitariska i de tre utvecklingsformerna af den mensklige anden: *νοῦς, λόγος, πνεῦμα*, eller i 1) hans tänkande och viljande grundförmögenhet, 2) hans deraf framgående sjelfuppenbarelse i ordet, 3) hans återvändande till sig sjelf såsom förinnerligad ande. Det är härvid att anmärka, att anden i denna sistnämnda betydelse för honom icke är liktydig med den menskliga anden i allmänhet, utan är den till sig sjelf återvändande eller förinnerligade utvecklingsformen af densamme. Del. stöder detta hufvudsakligen på Efes. 4: 23, hvarest talas om en *πνεῦμα τοῦ νοός* d. ä. "en ande

§ 5.

Om menniskosjälens afvikelse från sin urbestämmelse [1].

Om vi nu vidare följa den framställning af menniskans urhistoria, som är oss gifven i de första kapitlen af vår bibel, så möter oss genast (Gen. 3) berättelsen om en i hennes utveckling inträdd afvikelse från hennes urbestämmelse, ett förfelande af hennes uppgift uti det första afgörande prof, som blifver henne förelagdt till densammas förverkligande, ett förfelande eller fall som blifver bestämmande för hela hennes följande ställning, äfvensom för det förfarande, hvilket Skaparen nu gent emot henne måste begynna. Denna berättelse är oändligt innehållsrik och uppväckande till mångfaldiga, mer eller mindre svårlösta frågor. Vi måste, i det vi förutsätta en närmare bekantskap med dess historiska och dogmatiska innehåll, här inskränka oss att betrakta densamma, endast för så vidt de dithörande företeelserna och frågorna falla inom det psykologiska området.

Hvad då först beträffar frågan om *den psykologiska förutsättningen för möjligheten af ett syndafall*, så ligger densamma med nödvändighet i den redan angifna ställning och naturbeskaffenhet, som tillhör menniskan såsom en skapad andlig varelse. En sådan kan nemligen, för så vidt han skall vara etiskt fri, icke hafva erhållit sig medskapadt mera, än den *begåfning*, genom hvilken han kan och skall utveckla sig till hvad han enligt Skaparens afsigt bör blifva, eller *anlaget* till sitt sanna väsende [2]). Sjelfva denna utveckling åter är något, som måste föreligga honom sjelf såsom *uppgift*. Och

---

som tillhör νοῦς", under det att νοῦς vanligen betraktas såsom den inre menniskans *organ*. Vi tro emellertid icke, att han träffat den riktiga meningen af detta ställe, som snarare bör tydas helt enkelt om det nya andelif och väsen, som efter sinnesförändringen (μετάνοια) blifvit i nya födelsen åt νοῦς gifvet, under det före densamma anden på sin höjd blott finnes i νοῦς såsom en "andlig lag" eller drift (Rom. 7: 14, 23, jfr § 3, not 12). Härmed faller ock ett hufvudstöd för hans deduktion. Jfr Göschel p. 37 ff., v. Rudloff, p. 120 ff.

Ett annat försök att uppvisa motsvarigheten mellan menniskosjälens anläggning och den gudomliga treenigheten finnes i Culmans Ethik §§ 3—9. Det är i alla händelser värdt uppmärksamhet och uppväckande till eftertanke.

[1]) Jfr Del. Psych., III, § 1 ff., v. Rudloff, I, 2:r Abschnitt, 1:a Cap. § 1.

[2]) Jfr äfven nedanför § 8 om natur och person.

med detsamma måste möjligheten till en falsk utveckling äfven föreligga i hans varelse; och detta icke blott, såsom i den Evige sjelf, i form af en evigt *negerad* möjlighet [3]), utan såsom en ännu öppen eller oafgjord. Dock är denna oafgjordhet, såsom vi sett, icke att tänka såsom en ställning af ren etiskt *indifferens* [4]), utan i betydelsen af en åt varelsen till bejakande gifven naturlig *godhets*-ställning. Och äfven den möjlighet, som han eger, att negera densamma har i första hand icke ens inträdt i hans medvetande, emedan han uteslutande lefver under intrycket af den omedelbart gifna naturställningen. Det egentliga valets spänning, i hvilken det egna sjelfvets oafgjordhet kommer till uppenbarelse, är följaktligen något, som först sednare inträder. I första hand är derför det egna jagets fulla innehåll icke närvarande för dess sjelfmedvetande, och personlighetens centrum, den egentliga frihetsviljan, måste tänkas sväfvande såsom en för sig sjelf ännu okänd makt öfver den grund af begåfning, som bildar dess natur.

Var nu menniskans urställning en sådan, så är det klart, att densamma icke länge kunde fortfara. Hon skulle icke förblifva blott ett *anlag* till något godt, utan blifva ett *verkligt* godt, d. v. s. hon måste sjelf afgöra sig för och realisera detsamma. Denna afgörelse måste således förr eller sednare framkallas, i det nemligen makten till det val, som förelåg menniskan, blef henne uppenbar, och valet sjelft förelades henne såsom en fråga till hennes "jag". Och detta val kunde, i allmänhet sedt, icke gälla något annat, än huruvida detta "jag" ville erkänna den naturställning, som var åt detsamma gifven, såsom den enda för sig riktiga, d. v. s. om det, såsom helt och hållet varande *af*, *i* och *till* Gud (Rom. 11: 36), också ville förblifva i beroende af honom, i hans lifsgemenskap och till hans ära, och således bestämde sig för att *vilja sig sjelft i öfverensstäm-*

[3]) Denna evigt negerade möjlighet är, om man så vill, det ondas första princip, dess *negativa absoluthet*, en sanning som synes hafva föresväfvat Dualismen. Men denna svarta, väsenstomma *möjlighet* föreligger nu den skapade frihetsvarelsen *såsom ett val* bredvid den ljusa, väsensfulla *realitet*, i hvilken han utan sin vilja befinner sig införsatt. *Han* kan åt den förra gifva verklighet.

[4]) Om vi betänka, hvad *anlag* — den beteckning för menniskans gudsbeläte vi i § 4 flera gånger begagnat — egentligen vill säga, så finna vi, att det just är motsatsen till indifferens eller ren likgiltighet åt båda sidor. Det innebär, såsom t. ex. musik-anlaget, en energisk tendens eller drift, visserligen i första hand blott en naturdrift, till sitt motsvarande föremål.

melse med den gudomliga vilja, som var dess väsensgrundval. eller huruvida det skulle vilja en existens på egen hand, lösryckt från sitt upphof, i och till sig sjelft.

Till det närmast sagda kunna vi sluta redan a priori, på grund af de allmänna etiska tillvarelselagarne. Men *huru* den betydelsefulla afgörelsen närmare skulle gestalta sig, eller *formen* för densamma, det är något som icke på förhand låter bestämma sig, utan som vi måste lära känna ur den historiska verkligheten. Denna form för frihetsvalets framkallande består nu, enligt den bibliska berättelsen, i första hand deri, att bland allt det myckna, som omedelbart öppnar sig för menniskans frihet såsom tillåtet, *något* genom ett gudomligt förbud undantages såsom otillåtet. Härigenom sättes genast en gräns för menniskans frihet, och dermed inträder för hennes sjelf det prof, huruvida hon, erkännande denna gräns, vill förblifva i den gudomliga viljan, eller i sjelfviskt godtycke vill lösslita sig derifrån, öfverskridande den fastställda gränsen.

Det kan nu visserligen synas, som skulle ingen frestelse och dermed ingen möjlighet till ett afgörande i den sednare riktningen hafva förefunnits för menniskan, derest hon var god; och fattar man hennes urställning såsom en verklig helighet och vishet, så är det visserligen så. Men denna uppfattning är, såsom vi hafva sökt ådagalägga, icke den riktiga. Är det åter så, att ställningen af hennes vilja måste vara den ofvan skildrade, så blifver förhållandet ett annat. Då erbjuder sig visserligen för henne å ena sidan valet af allt det goda, som är henne gifvet; men med detta val följer vilkoret af en ännu icke skedd underkastelse, d. ä. af en *sjelfförsakelse*, hvilken visserligen icke innebär det smärtsamma offer, som affordras den fallne syndaren (Mat. 16: 25), men som dock är en verklig uppoffring af det rent egenmäktiga sjelfvet. Å andra sidan öppnar sig för henne en olydnadens väg, som visserligen är ett onaturligt afbrott i hennes omedelbart gifna riktning och som innebär hennes olycka. Men detta onda är ännu något för hennes erfarenhet fullkomligt obekant; det egentliga vetandet om godt och ondt skall först blifva en frukt af hennes frihetsafgörelse. I sin naturställning kan hon endast dunkelt ana det ondas betydelse förmedelst tro på den gudomliga hotelsen; men denna tro innebär redan en frihetsafgörelse. Och nu möter dessutom på olydnadens väg den betydelsefulla försökelsen att vara ett "sjelf", som är oberoende af hvarje främmande makt; och det bör icke kunna undgå oss, att en sådan ställning för den obepröfvade innebär lockelsen att vara något åtminstone *formelt* högre, än han är uti den rena underdå-

nighetsställningen. Att vid den sjelfkänsla, känslan af sällheten att vara ett sjelf, som måste vara en grundkänsla hos den skapade frihetsvarelsen, dock obetingadt erkänna sig såsom ett af en annan beroende väsen, det innebär ett verkligt återgifvande eller uppoffrande af sig sjelf, en sjelfförsakelse. Denna sjelfförsakelse hade visserligen, såsom redan är nämndt, för den första menniskan ingalunda karaktären af något bittert och påkostande, och detta dess mindre, ju lättare det prof var, som förelades henne. Icke ett spår af lidande eller brist var dermed förbundet, utan endast uppoffringen af den rent autonoma, godtyckliga friheten och försakelsen af att genom njutningen af en förbjuden frukt ingå i kunskapen om ett henne ännu förborgadt område [5]). — För öfrigt må äfven uppmärksammas, att just den omständigheten, att det gudomliga förbudets utsida rörer förhållandet till ett rent yttre föremål, fullkomligt motsvarar menniskans ställning såsom en icke rent andlig varelse utan såsom "en lefvande själ", hvilkens närmaste lifssfer är den yttre, sinnligt förnimbara verlden. Men i öfverensstämmelse med hennes karaktär af en mellan det andliga och kroppsliga stående själsvarelse skall förhållandet till det yttre genom själens medvetna sjelfverksamhet omsättas till något andligt och så erhålla sedligt religiös prägel. Och i detta sammanhang kan den minsta yttre handling erhålla den mest afgörande betydelse [6]).

---

[5]) I hvad mån "kunskapens träd" härvid i sig reelt representerade uppenbarelsen af det ondas verld i någon dess närvaro i sinneverlden (jfr Delitzsch till Gen. 3 och Psych., pag. 60, samt v. Hofmann, Schriftbeweis I, pag. 477 och Weiss. u. Erf. pag. 70), eller reelt förmedlade ett inträde i "den yttre verldens djuriska lif" (jfr "Bönens ande" pag. 6 ff.) eller blott var ett likasom *tillfälligtvis valdt* yttre föremål, på hvilket menniskans lydnad skulle pröfvas (jfr Keil till Gen. 2: 17), dessa frågor vilja vi här endast antyda, ej afgöra. Af dem, som hylla den sistnämnda uppfattningen, framhålles bland annat, hurusom begränsningen af menniskans frihet genom en skenbart obetydlig och oskyldig yttre sak först rätt gaf åt densamma karaktären af ett *prof*, enär lydnaden för ett sådant "skenet af godtycklighet" i sig bärande bud måste innebära en djupare underkastelse under en främmande vilja, än en lydnad som hade rört ett vigtigare och i sig sjelfklart förhållande (jfr Philippi Glaubensl. III, pag. 153 ff. om "der Grund der Positivität des Gebotes"). Äfvenså vilja vi lemna oafgjordt, *i hvad mån* profvet för menniskans blick låg öppet i dess betydelsefullhet.

[6]) Man betänke t. ex. huru skenbart obetydlig ett barns första medvetna synd kan vara, hvilken dock i detsamma kan lägga grunden till den djupaste framtida brottslighet. Jfr för öfrigt om profvets utsida Beck, Seelenl. § 8, under mom. 1. "Den andliga sjelfbestämmelsen beröres i det

Redan i den nu angifna formen af det första frihetsprofvet ligger således möjligheten till ett afgörande val gifven; och vi kunna åtminstone icke anse det såsom otänkbart, att menniskans sak hade afgjort sig endast medelst detta, henne omedelbart af Gud förelagda, prof, ehuru detsamma, enligt den i Jak. 1: 13 uttalade normen, icke innebar någon egentlig "frestelse" till ondt. Men nu inträder plötsligt, enligt den bibliska skildringen, en ny faktor på det område, som öppnar sig för menniskans val. "Ormen" uppträder och inbjuder henne positivt till öfverträdelse af Guds bud — något som förut blott såsom en negativ möjlighet låg i det gudomliga förbudet — förnekar sanningen af Guds hotelse och framställer öfverträdelsen såsom det för menniskan verkligt goda, ja såsom det som just skall föra henne till likhet med Gud. Utan att här, såsom nämndt är, inlåta oss i en mängd frågor, som kunna anses tillhöra andra områden [1]), vilja vi blott ur denna berättelse framhålla några för vår framställning vigtiga hufvudsanningar.

1:o) Det är tydligt, att sjelfva berättelsen, ehuru den här, såsom i hela framställningen, närmast berör utsidan af saken, gifver vid handen att i ormen se ett högre andligt väsen, som på ett eller annat sätt begagnar djuret såsom sin omklädnad. Och detta andeväsen framstår såsom i högsta grad ondt, gudsfiendtligt och illvilligt. Dess ondska är icke blott trotsig förnekelse af Guds sanning, utan äfven medvetet predikande af uppror mot honom och begär att genom lögnaktig förförelse förderfva den menlösa, intet ondt anande menniskan. Det är således en fullt utbildad, Gud trotsande ondska, som här talar, en sådan som Skriften genomgående tillägger de fallna andarne; det är det rent andliga, klart medvetna och i viljan fullt upptagna onda, det sataniska. Emellertid är det att påakta, att detta onda, i all dess intensitet och förförelse, dock icke träder menniskan till mötes i rent andlig form, såsom inre inspiration eller dylikt, utan i form af yttre tilltal från en underordnad varelse inom den materiela naturen. Hu-

---

prof, som närmast begynner inom natursferen", säger densamme i sina dogmatiska föreläsningar.

[1]) T. ex. om tillvaron af en ond andeverld, om arten af dess fall, om möjligheten af dess förbindelse med den nyss skapade och af Skaparen såsom god förklarade naturen, o. s. v. Att för öfrigt författaren till Genesis är medveten af, att han i denna berättelse gifver sina läsare icke någon allmän sanning i *mytisk* omklädnad utan en *historisk* verklighet, derom äro vi djupt öfvertygade. Det historiska förloppet finner ock sin bestämda bekräftelse i nya testamentet (2 Kor. 11: 3, 1 Tim. 2: 14, m. fl.).

ruvida det förra varit psykologiskt möjligt, behöfva vi icke afgöra. Nog af, så har icke skett, och vi se deruti åter en motsvarighet mot menniskans dåvarande ståndpunkt, som blott var en outvecklad och genom det själiska och sinliga förmedlad andlighet. Och vi se deruti äfven den gudomliga rättvisan uppenbarad, i enlighet med den grundlag som uttalas i 1 Kor. 10: 13 (jfr Job 1: 12; 2: 6). Då nemligen denna rättvisa måste tillstädja frestelsen, dels tillfölje af den frihetsrätt, hvarmed Gud begåfvat hvarje andlig varelse, och som han tillsvidare bevarar äfven för de affallnas räkning, dels emedan det, tillfölje af det inom hela den andliga verlden rådande lifs-sammanhanget, tillhörde menniskans utveckling till det goda att negera det redan i skapelsen inträngda onda: så tilläts dock densamma att ega rum endast i den nämnda mildrade formen, i hvilken den för ingen del behöfde vara öfvermäktig menniskans dåvarande etiska förmåga, i hennes herrskarebegåfning öfver hela den jordiska skapelsen [8]).

2:o) Betrakta vi nu vidare *innehållet* af den sataniska frestelsen, så finna vi lätt, att detsamma först och främst är: förförelse till misstro mot och otro på Guds kärlek och sanning, inledd genom den framkastade öfverdriften af Guds förbud (Gen. 3: 1) och fulländad genom bestämd förnekelse af hans hotelses realitet och genom att förvända hans förbud till ett missunsamt undanhållande från menniskan af den henne till gudslikhet förande kunskapen (v. 4, 5). Vidare består frestelsen uti att lockande framhålla för menniskan sjelfviskhetens princip, eller egenmäktig sjelfupphöjelse till likhet med Gud, specielt på kunskapens område. Det sednare är en stegring af den försökelse till falsk autonomi i allmänhet, hvars möjlighet genom Guds förbud redan var öppnad för menniskan, utan att dock dermed vara stegrad till en sådan höjd. — I dessa den sataniska frestelsens momenter ligger principen för all synd [9]). Men

---

[8]) Huru naturligt hade det ej varit för den jordiska skapelsens konung, menniskan med det oförvillade omdömet, den rena instinkten o. s. v., att afvisa den ondskefulla beskyllningen mot alltings Skapare, hvilkens godhet i allt strålade emot henne, en beskyllning som utgick från — djuret.

[9]) Syndafallets grund är en *etisk:* ett viljans afvändande från *kärlekens* princip, eller att icke vilja tro och älska Gud i den underdånighet, som tillkom menniskan; och såsom den positiva sidan häraf: att i sitt isolerade sjelf vilja vara sin kärleks enda föremål. Men emedan kärleken tillika är den enda sanna realiteten, så har synden, oskiljaktigt från dess etiska sida, äfven en *metafysisk:* den är ett afvändande från *sanningen* eller det sant varande, närmast i förnekelse af detsamma såsom det sanna och be-

härmed är också angifven grundkaraktären af det genast efter frestelsen inträdande fallet. Denna är: det frivilliga upptagandet i menniskans "jag" af denna syndens andliga princip eller *bild*, hvilken låg uti det sataniska frestelseordet [10]). Härmed sammanhänger, såsom en nödvändig följd af menniskans själiskt-kroppsliga existens, att denna andliga princip äfven meddelar sin förföriska makt åt det yttre föremål, som förmedlar försökelsen (Gen. 3: 6). Härigenom erhåller synden äfven karaktären af eftergifvenhet för sinlig lust (verldsbilden) och måste, till följe af enheten i menniskans varelse tillika förkroppsliga sig i yttre handling (v. 6), hvarigenom äfven kroppen förvandlas till en tjenare åt syndens princip (jfr Jak. 1: 15). Dock innan vi ingå uti en närmare analysering af dessa syndens momenter i deras förhållande till menniskans själslif, måste vi beröra den näraliggande och ofta framkastade frågan om *den egentliga psykologiska grunden till fallet.*

3:o) Vi måste på det bestämdaste fasthålla, att någon sådan grund till sjelfva frihetsafgörelsen för det onda icke låter sig angifva. Endast *möjligheten* till det onda kunna vi förklara på ofvan utvecklade sätt, icke dess *verklighet.* Detta ligger i sjelfva naturen af en frihetsafgörelse. Skulle en sådan kunna förklaras genom någon s. k. ratio sufficiens, så skulle den i och med detsamma upphöra att vara en *frihets*-afgörelse och öfvergå till en *nödvändighet.* Allraminst låter en grund till afgörelsen för *det onda* sig angifvas; ty detta skulle innebära, att detsamma hade en verklig, d. ä. förnuftig, grund, hvilket ju vore detsamma som, att det icke vore det oförnuftiga eller onda. Dess uppkomst såsom en verklighet — icke blott såsom en möjlighet — låter sig således icke på något annat sätt förklara, vare sig hos menniskan eller de fallna andarne,

---

rättigade varandet, men så att detta kan öfvergå i ren förnekelse af dess existens. Den etiska afvikelsen tillhör all synd, ehuru i olika grad; äfvenså den metafysiska i det förra af de två nämnda hänseendena (Joh. 8: 44). Synden åter såsom otrosförnekelse af det existerande är endast möjlig på en lägre kunskapsgrad, sådan som tillhör själsvarelserna, hvilkas andliga blick är skymd af köttet. Härpå grundar sig i menniskoverlden "syndens bedrägeri". Hos andarne åter är fiendskapen mot kärleken alltid förenad med en praktiskt ofruktbar kunskap om det varande, det demoniska vetandets "kalla ljus" (Jak. 2: 19, Luk. 4: 41). Men en sådan slags kunskap ligger äfven den *andligt utvecklade* menniskan ganska nära.

[10]) Jfr M. Diemer. "Nytt vittnesbörd om Christi efterföljelse", första boken, kap. 3: *Om menniskans fall*, der den här antydda betydelsen af "det sataniska ordets upptagande" är utvecklad. I detta ord låg *vrångbilden* af menniskans sanna väsen, "det sataniska belätet."

än att "så var deras viljas val". Och detta är också den enda grund, till hvilken Skriften ständigt återför oss (Jer. 11: 8, Luk. 13: 34, Mat. 23: 37)[11]).

4:o) Vilja vi nu närmare söka göra oss klart, i hvad förhållande menniskans själslif genom fallet inträdt till synden, så måste vi först besvara den för psykologien högst vigtiga frågan: *På hvad område* inom menniskans varelse har afvikelsen från Gud egentligen egt rum? Hvar har densamma haft sin utgångspunkt, eller med andra ord, på hvad sätt är den grundad i henne? Och *huru vidt* omfattar den från denna sin utgångspunkt hennes varelse? Vi kunna då såsom svar på dessa frågor genast ur vår föregående utveckling draga den naturliga slutsatsen, att syndafallets egentliga begynnelse är att söka i menniskans *själ*. Denna är ju nemligen hennes egentliga "jag"; och der måste således den frihetsafgörelse, som bestämmer öfver hela hennes lif, hafva sitt ursprung. Visserligen var *anden*, på grund af skapelse-anläggningen, ursprungligen det herrskande i menniskan. Men han var detta, icke i egenskap af *hennes* egen egentliga vilja; utan den sednare var tillsvidare anden underdånig endast till följe af en medskapad, instinktmässig riktning. Den stora afgörelsen gälde således icke egentligen anden, utan frågan var, såsom vi sett, huruvida själsviljan, då hon en gång vaknat till medvetande om sin frihetsmakt, af eget val ville förblifva under andens lydnad och dermed under Guds eller välja sig en väg på egen hand. I detta själslif har således afvikelsen sin grund. Och då själslifvets innersta "sjelf" måste vara sjelfbestämningen eller *viljan*, så är också densamma med nödvändighet syndens innersta rot; dock så att viljan härvid påverkas genom ett kunskapsförmågan förvillande bedrägeri, hvilket emellertid först genom

[11]) Jfr Philippi Glaubensl. III, pag. 240: "Skall synden begripas så sättes hon dermed såsom något nödvändigt, och så upphäfves friheten." Och Beck anmärker i sina föreläsningar: "Vi förmå ju icke ens angifva grunden för de onda handlingar, som ligga inom vår erfarenhet; huru mycket mindre då för denna utom all erfarenhet liggande urhandling." — Att Skriften på sådana ställen som de anförda närmast talar om den *fallna* menniskan, förringar icke deras bevisande kraft i ifrågavarande hänseende, så att vi icke från dem skulle kunna sluta till förhållandet vid det ursprungliga frihetsvalet. Ty för den inför nådens kallelse stående menniskan blifver, ehuru hon af sig sjelf är i synden bunden, dock möjlighet öppnad till ett verkligt frihetsval, blott ännu mera afgörande än den förста menniskans. Om nu i detta fall *menniskans vilja* blifver den enda egentliga förklaringsgrunden till hennes afvisande af Guds nåd, så måste detsamma gälla om det första frihetsvalet.

viljans bifall upptages i kunskapen. Det är på denna grund vi finna i Skriften, huru den räddande nåden, såsom det egentliga subjektiva grundvilkoret för frälsningen, fordrar *uppgifvandet* just af detta falska själslif, och framför allt af dess egenvilja; dock så att denna i första hand lemnar rum för en upplysande inverkan på sig genom kunskapen (Luk. 9: 24; 14: 26, Es. 1: 19 f., 30: 15; 55: 3, Jer. 13: 15, Ap.G. 26: 18).

Andens ställning vid och till följe af fallet är således icke, att han är principen för detsamma och dess vidare utveckling [12]), utan han är i stället den genom själens uppror från sin tron störtade herrskaren. Men emedan själen, genom sin egen lösslitning från andens herravälde, äfven, för så vidt på henne beror, lösslitit sig och dermed den till hennes förfogande ställda anden, från deras sammanhang med Gud, så är den lefvandegörande anden i menniskan dermed isolerad från sin egentliga kraftkälla (jfr dock ofvan § 3, synrl. vid not. 12). Ehuru han derför, sin princip trogen, inom henne bildar en motsats mot hennes falska själslif, så gör han detta dock endast med bortdöende lifskraft och hämmad och orenad af den öfver honom herrskande själen och förmår derför icke af sig sjelf öfvervinna den förvända själsriktningen. Det stannar dervid, att menniskan i sin ande, såsom uti en dunkel naturdrift, har ett anklagande vittne för Gud och mot synden, och på samma gång ett vid all syndens falska lust under dess bann motvilligt lidande innersta, följaktligen bär inom sig en hemlig inre tvedrägt, ett förhållande, som ock här och der möter oss uti Skriftens skildringar (Rom. 2: 14; 7: 14—25 [13]), jfr Luk. 12: 57).

Hvad åter beträffar *själens egen ställning till det onda*, så tyckes det ligga nära vid handen att antaga, det hon, genom ingåendet på den af satan öppnade vägen, också nedsjunkit till samma djup af ondska som han. Men så är dock icke förhållandet. Hon

[12]) Så Delitzsch, pag. 123 f. och konseqvent alla de, som sätta menniskans egentliga "jag" i anden. Vi se redan här, af hvad grundläggande betydelse den psykologiska åskådningen i denna punkt är.

[13]) Hufvudinnehållet af detta vigtiga ställe är, att i menniskans *νοῦς* finnes en "*andlig* lag" eller drift, hvilken gör sig gällande gent emot den onda lagen eller naturdriften i hennes kött, men som, äfven då den kan bringa till stånd ett bättre *viljande*, icke förmår att bringa detta till *verkställighet* (v. 18), emedan lagen göres kraftlös af köttet (8: 3). Jfr författarens utläggning af detta ställe i predikosamlingen "Evighetsvinkar", 14:de Sönd. eft. Tref. och hans i tidn. Väktaren 1869, № 15, bihang, insända uppsats: "Ännu ett ord om Becks teologi".

har visserligen i och med det sataniska lögnordet genom eget val upptagit i sig den koncentrerade makten af allt ondt. Hon har så till vida öppnat sig för ett sataniskt ondt. Men detta har hon dock icke gjort *på sataniskt sätt*[14]). Ty dels har icke det onda utgått från henne sjelf såsom yttersta princip. Dels har hon ännu upptagit detsamma höljdt i lögnens bedrägliga fägring eller under skenet af något för henne gent emot Gud rättmätigt och godt, en förblindelse som var möjlig endast för den i köttet höljda själiska varelren. Hon är "bedragen" till att synda (2 Kor. 11: 3, 1 Tim. 2: 14, Gen. 3: 13). Men detta innebär åter, att hon icke *med hel vilja* afgjort sig derför. Ty för att viljan skall vara hel, måste ock kunskapen vara hel. Hennes egen vilja är således icke vorden satanisk, ehuru det onda hon upptagit, är sataniskt, d. v. s. hon bär uti sig ett ondt, som är ondare än hon sjelf. Följaktligen måste den fullständiga afgörelsen för det ohöljda onda i alla dess konseqvenser ännu återstå för henne och dermed äfven en möjlighet till protest mot detsamma och mot sitt eget fall. Den egentliga karaktären af hennes onda är således icke en principiel ondska, utan en brottslig[15]) eftergift för det onda genom att sätta tro till lögnen, eller *en falsk passivitet*, en karaktär som också ständigt återkommer vid det ondas utveckling i menniskoverlden[16]). Först ur denna passivitet födes sedan den aktiva eller positiva olydnaden med inbördes förförelse (Gen. 3: 6).

Ännu en annan synpunkt för menniskans synd måste vi vidröra, hvilken innebär ett slags mildring i densamma. Hon var, då hon föll, icke blott *ett* individ, utan tvenne, och dessa icke fristående bredvid hvarandra, utan på det djupaste sammanflätade. Härmed är då fallet icke blott enderas gerning utan bådas, men så att

---

[14]) De onda englarnes fall måste principielt hafva utgått endast från dem sjelfva och följaktligen vara på ett helt annat sätt än menniskans *sjelfvilligt* och *medvetet* (1 Joh. 3: 8, jfr Ebr. 10: 26 och St. Martin, pag. 129 ff.).

[15]) Denna brottslighet är och förblifver, trots det här och nedanför sagda, dock stor. Den består korteligen deruti, att menniskan, oaktadt hon är omgifven af otaliga prof på Guds kärlek och storhet, är af honom begåfvad med andlig urskiljningsförmåga och dertill särskildt varnad, likväl i otacksamhet och dårskap lyssnar till en främmande mot honom fiendtlig stämma, hvilken för sina förespeglingar lemnar henne ingen garanti, och som synbart utgår från ett område, öfver hvilket menniskan vet sig vara herrskare.

[16]) Derför ligger ock den concentrerade *frälsningen* i motsatsen: *en sann passivitet för det gudomliga ordet* (jfr utvecklingen i Rom. 10: 5—8).

dervid skulden för detsamma *fördelar sig* på båda. Det är nemligen icke den starkare parten i menskligheten, som *begynner* fallet, utan den svagare, och derför *jemförelsevis* mera ursäktliga (jfr § 4, slutet). Den starkare parten åter är *bedragen genom särskild förmedling af den svagare*. Så kan då *icke utan all sanning* ett inbördes *undskyllande* menniska och menniska emellan ega rum (jfr Gen. 3: 12), något som för öfrigt låter säga sig om hela menskligheten syndiga utveckling, i hvilken ingen har *blott* sig sjelf att anklaga för sitt onda (jfr Ps. 51: 7). Men hvarest någon grad af ursäktlighet finnes, der är synden, vore den än så väldig i sin yttring, ännu icke fulländad och ohjelplig (1 Tim. 1: 13)[17].

Af det sagda följer nu äfven *den ställning, i hvilken den menskliga viljans frihet genom fallet, inträdt gent emot det onda.* Före fallet egde menniskan visserligen frihet att välja mellan godt och ondt. Och genom sin frihetsafgörelse har hon beträdt den rena autonomiens väg. Men den frihet hon sålunda vunnit är dock blott skenbar. Ty först och främst kan hon icke, *för så vidt* hon genom sin viljas val afsagt sig Guds lydnad, vidare ega frihet åt detta håll; sådant vore en sjelfmotsägelse[18]). Hennes autonomi ligger således egentligen endast inom den väg hon valt; och blott för så vidt hennes vilja, såsom vi sett, ännu icke *helt* afgjort sig, eger hon ännu möjligheten till en protest mot det onda. Men icke blott detta. Emedan äfven före henne finnes ett långt mäktigare ondt, med hvilket hon nu trädt i gemenskap, så eger hon icke ens på den väg hon beträdt, makt öfver sig sjelf. Hon måste enligt all naturlag[19])

---

[17]) Denna sida af saken finnes vidare utvecklad i Culman's Ethik, § 18, i sammanhang med den ofvan § 4, not 14 berörda åskådningen. Att qvinnans skapelse åtminstone i afseende på *syndens följder* haft en mildrande inflytelse, säger äfven v. Hofmann, Schriftbeweis, pag. 519. — Jfr äfven författarens förklaring till 1 Tim. 1: 13 i Evighetsvinkar, 13:de Sönd. eft. Tref., pag. 224 f.

[18]) Det etiska frihetsvalet är icke någonting tillfälligt, som i nästa ögonblick skulle kunna göras om igen. Ty hvilken vilja skulle väl göra detta? Den som nyss valt att vara ond? Men i så fall att hon vore i stånd att åter vilja det goda, vore hon ju icke helt ond. — Detsamma gäller redan på ett lägre frihetsområde. "Den, som kastar en sten, har makt öfver honom, innan han har kastat honom, men icke när han har kastat honom", säger redan Aristoteles till belysning af det etiska förhållandet (jfr S. Kierkegaards närmare utveckling af denna sanning i "Philosophiske Smuler", synrl. pag. 20 med not).

[19]) En besättning i en befästad stad har makt gent emot en mäktigare

hemfalla åt den sataniska verldens välde, hvilken nu beherrskar henne såväl genom förförelse som genom öfvermakt och så förleder och tvingar henne till allt högre grader af ondt. Detta är mörkrets *ἐξουσία* i denna verld, hvarom Skriften så ofta talar (Luk. 22: 53, Ap.G. 26: 18, Kol. 1: 13), förklaringsgrunden till det i densamma mötande öfver- eller omenskliga onda [20]).

Slutligen hafva vi äfven att betrakta, i hvad förhållande menniskan genom sin synd ställt sig *till sitt eget lägre eller kroppsliga lif* och i sammanhang härmed *till den med detsamma förbundna yttre verlden.* Lika litet som anden, är menniskans lägre natur den egentliga utgångspunkten för hennes fall [21]), Men å andra sidan har den andliga förförelsen blifvit herrskande öfver hennes själslif endast genom förmedlingen af den yttre verlden och hennes kroppsliga del. Frestelsen utgick ju till formen från en henne underordnad naturvarelse, ett djur, förmedelst ett naturting, en frukt, hvilka båda tilltalade hennes yttre sinnen. Då hon nu, trots sin andliga utrustning, med sin själ lydde dessa retelser nedifrån, så har hon med detsamma nedstigit från sin naturliga herrskareståndpunkt såväl öfver sin egen yttre varelse som öfver den yttre verlden, hvilken ju framställde sig för henne koncentrerad i de båda nämnda naturföremålen. Hon är följaktligen numera genom eget själsval vorden slaf under verldens retelse, förmedelst sin egen yttre varelse. Men den yttre verldens förföriska inverkan på henne var ju åter blott *formen* för den demoniska andeverldens. Och då menniskan utan tvifvel hade i sin makt att genom ett rätt val för alltid afvisa denna andeverlds inflytelser från den skapelse, öfver hvilken hon var satt till herrskare, så har hon nu i stället vidöppnat densamma för sin fiende. Och derför är och förblifver fortfarande verldens välde öfver henne endast formen för satans makt; och hemligheten af det förra är egentligen endast den magi [22]), som utgår från lögnens verld, hvilken blifver så mycket mera förförisk,

---

fiende, så länge denne hålles utanför murarne, men icke sedan han blifvit genom förräderi i staden insläppt.

[20]) Erfarenheten lärer lätteligen en hvar att skilja mellan ett ondt, som är "naturligt" för menniskan i hennes närvarande beskaffenhet, och ett omenskligt, onaturligt (jfr 1 Kor. 10: 13).

[21]) Så har saken ofta blifvit framställd i filosofiska systemer. Men äfven egentliga "andar" framställas i Skriften såsom fallna i synd, och det på ett djupare sätt än menniskan.

[22]) Om begreppet af "magi" jfr den lärorika utvecklingen i St. Martin, pag. 149 f.

som densamma nu i sin tjenst kan begagna den till sin väsensgrund goda Guds skapelse och derigenom så lätt lyckas inför menniskan rättfärdiga hennes träldom under verlden såsom något naturligt och tillåtligt.

Sökom nu till sist att sammanfatta grunddragen af menniskans fall. Hennes själ har, lydande ett sataniskt ord eller en lögnbild i kreaturlig gestalt, öfvergifvit andens ledning och dermed Guds lydnad. Dermed har hon sjelf antagit en sjelfvisk, till otro mot Gud, till tro på lögnen och till hängifvelse åt det jordiska böjd vilja och tillika hos sig lemnat fritt tillträde åt inflytandet af det rent sataniska onda. Hon är så, under det hon genom afvikelsen från Gud velat blifva sin egen herre, i stället hemfallen under väldet af en absolut gudsfiendtlig makt, men hvilken utöfvar detta välde under täckelset af hennes egen lägre natur och den henne omgifvande verlden. Så är hela hennes ställning från ofvan till nedan vorden en förvänd. Och likväl finnes ännu, trots allt detta, i menniskan en tillgänglighet för Gud, ett område i hennes kunskap och vilja att upplysa och att vädja till, något som, derest Guds kärlek icke vill lemna henne i hennes fall, gifver honom en rättmätig grund härtill. Detta är det, som i den fallna menniskosjälen bildar *den psykologiska utgångspunkten för en återlösning* [23]).

§ 6.

De psykologiska följderna af menniskans fall [1]).

Redan i föregående § äro i och med sjelfva syndafallets natur några af de följder angifna, som dermed stå i omedelbart sammanhang. Vi vilja nu i denna § söka framställa, hvad som vidare kan sägas om dessa följder, eller korteligen söka angifva, *huru menniskans ställning visar sig i följd af hennes fall*.

---

[23]) Det ligger något djupt förstörande för det etiska medvetandet deri, att man icke vill erkänna äfven en sådan grund till återlösningen och i allmänhet den genomgripande skilnaden mellan menskligt och sataniskt ondt, utan endast söker denna grund i ett Guds viljas godtycke. Detta är samma slags etiska förirring, som möter oss i läran om en Guds eviga "voluntas beneplaciti" med dess "decretum electionis et reprobationis".

[1]) Jfr Del. Psych. III, § 2 3, v. Rudloff, I, 2:r Abschnitt, 1:a Cap., § 2, 3.

Den första företeelse, som i Skriftens berättelse om syndafallet möter oss såsom en följd af detsamma, är den som omtalas i Gen. 3: 7. Detta "ögonens öppnande" på de fallna var på samma gång uppfyllelsen af frestarens löfte om den "kunskap om godt och ondt", som skulle blifva dem till del genom öfverträdelsen af Guds bud. Men det var en uppfyllelse i satanisk anda, en kännedom om ett genom egen skuld förspildt godt och ett i det egna väsendet inträngdt ondt. Den första naturkänslan af detta förhållande är *blygseln*. Den icke fallna menniskan hade, såsom vi sett, icke behöft blygas, ej ens öfver sin kropps nakenhet, ännu mindre öfver sin inre ställning. Hela hennes varelse var ju ett Guds verk, inom och mellan hvars olika områden ett alltigenom riktigt förhållande egde rum. Någonting, som skulle gifva anledning till blygsel, förefans således icke inom henne, och särskildt låg intet förnedrande i hennes ställning att, ehuru en andlig varelse, vara beklädd med en till den vegetativt-animaliska naturen hörande stofthydda, så länge stoftet, till följe af själens rätta ställning, var af andens ljus inifrån bestråladt och af hans makt beherrskadt [2]). Men detta förhållande förändrades genom fallet. Medelst detsamma har själen lösryckt sig icke blott från andens lydnad utan äfven från dess ljus och herrlighet (jfr Rom. 3: 23), och ett främmande mörker har inträngt i henne. Båda delarne måste, till följe af själens och kroppens gemenskap, genast afspegla sig i den sednare. Kroppen, isolerad från andeljuset, måste framstå såsom något rent materielt eller djuriskt, och dessutom själens andliga mörker kasta sin skugga äfven öfver honom. Den instinktlika förnimmelsen af den motsägelse, som detta innebär, både mot hvad menniskan varit och hvad hon såsom en andlig varelse borde vara, är det som framkallar hennes blygsel. Denna är visserligen icke någon fri etisk handling, utan endast en från andens naturområde utgående själsförnimmelse af den förnedring, i hvilken hon nedstigit genom eget förvållande. *Naturkänslan af förskyllad förnedring* är nemligen blygselns etiskt-psykologiska väsen [3]).

---

[2]) Menniskan i sin riktiga ställning var att förlikna vid en klart lysande lampa, genom hvars yttre täckelse det innanför varande andeljuset genomskimrade. Derigenom hade menniskans yttre gestalt en helt annan prägel än nu, oberäknadt den öfriga förändring, som i omedelbart sammanhang med fallet dermed kan hafva försiggått, likasom sedan med hennes språk och andra förhållanden (jfr Ordspr. 20: 27 med Efes. 5: 8, en sammanställning, som kan tjena till bekräftelse af den ofvan § 3 utvecklade sanningen, att andelifvet i någon grad förefinnes hos den fallna, oaktadt sitt partiela utslocknande).

[3]) Jfr om blygselns psykologiskt-fysiologiska analysering hos Del., pag. 130 f.

Men just såsom sådan har denna känsla en djup etisk betydelse. Den hör nemligen med till det andliga naturområde (jfr nedan § 8), på hvilkets mark en upprättelse af den fallna ur hennes förnedring kan grundas. Derför utgör också blygselkänslan, om vi betrakta djupet af menniskans varelse, en *fortvarande* själsställning i henne. Väl är den icke hos de uti det fallna tillståndet födda på samma sätt förnimbar som hos våra stamföräldrar, emedan vi i oss icke märka motsatsen mot ett föregående oskuldstillstånd. Men den är dock, likasom i allmänhet menniskans tillgänglighet för Gud, någonting i det fördolda slumrande, som uppvaknar vid beröring med det gudomliga helighetsljuset (jfr Joh. 4: 17—19). Ett fritt tillegnande i menniskans själsvilja af denna naturliga blygselkänsla, eller ett inre stannande derför, är följaktligen ett första vilkor för hennes upprättelse, under det att ett våldsamt undertryckande af densamma är vägen till förhärdelsens ohjelpliga förblifvande i fallet (jfr 2 Tess. 3: 14, Tit. 2: 8: "ἐντρέπειν", Filip. 3: 19). Att ett sådant trotsigt undertryckande af naturprotesten mot det onda åtminstone icke i första hand egt rum hos de fallna stamrepresentanterna af menniskoslägtet, framgår af deras närmaste förhållande. De "skyla" nemligen sin yttre "nakenhet" med det första bästa föremål de finna, om de än utan gudomlig hjelp icke förmå finna det rätta medlet härtill. Att föröfrigt deras blygselkänsla framträder på detta yttre område, sammanhänger dels med menniskans natur såsom en själskroppslig varelse (jfr ofvan § 5, not. 5), dels beror det af hennes genom fallet inträdda isolering från sitt egentliga innersta, till följe hvaraf de närmaste yttringarne af hennes själslif alltid måste blifva utåtvända. Och ändtligen måste vi tillägga, att uti det, som den bibliska berättelsen egentligen menar med hennes "nakenhet" (עֶרְוָה), är hennes försinligade "sjelf" concentreradt uti dess *grunddrift*, såsom djurisk sjelfbevarelse eller fortplantningsförmåga; och det är derför fullt psykologiskt förklarligt, hvarför den under det sinligas herravälde nedsjunkna menniskan just *der* känner sin skam, eller sin förnedring från andlighet till djuriskhet, concentrerad [4]).

---

[4]) En hufvudbetydelse af ordet עֶרְוָה (Gen. 9: 22 f.) likasom af בָּשָׂר (Lev. 15: 3) är den våra språk i allmänhet genomgående betydelsen af "blygseldelar" (jfr Gesen. lex.). I dem finnes enligt den instinktlika känsla, som detta språkbruk afspeglar, "köttet" eller "nakenheten" κατ' ἐξοχήν. "I dem framträder" — säger Delitzsch — "den oförmedlade motsatsen mellan det andliga och det naturliga mest stötande, och det djuriska i menniskans kroppslighet synes här mest djuriskt." Deraf i grekiskan icke blott benämningen *αἰδοῖα* utan äfven *σῶμα* — Den gamla natursanna åskådningen, som i dessa kroppsdelar såg en *concentrering af personligheten*, uttryckte

Den närmast följande yttringen af det fallna tillståndet framträder hos menniskan gent emot Gud såsom *fruktan* (Gen. 3: 8 ff.). Denna själsrörelse är den skapade varelsens instinktmessiga reala förnimmelse på en gång af sin afhängighet af Skaparen och af dennes öfvermakt, och tillika deraf att han, såsom förolämpad, trädt uti en motsats till henne, eller att hon ådragit sig hans *vrede*. Känslan häraf blifver väl icke rätt uppenbar förrän vid Elohims yttre annalkande. Men emedan menniskan i sin ande alltid eger en, om än fördold, gudsnärvarelse (jfr ofvan § 3, pag. 33) så måste fruktan till sin rot redan i hennes inre hafva förefunnits. Och af samma grund måste densamma, likasom blygseln, vara en hos den fallna fortbestående, om än för henne förtäckt, själsställning [5]). Äfven denna själsyttring är nu visserligen icke heller i och för sig något ur friheten framgånget etiskt godt (jfr Jak. 2: 19). Den drifver till och med i första hand den fallna bort från sin Skapare (Gen. 3: 8). Men den bär dock i alla händelser ett sanningselement i sig och är derför, såvidt den ännu icke öfvergått till den rena fiendskapens fruktan, en natur-anknytning för den till upprättelse nödvändiga sjelfdomen. Och i det att det i fruktan liggande otroselementet öfvervinnes genom den upprättande nåden och densamma sålunda öfvergår till en frivilligt tillegnad grundstämning af straffskyldighetskänsla och botfärdig bäfvan för förblifvande i sin synd, blifver den "vishetens begynnelse" (Ordspr. 1: 7).

De nämnda båda yttringarne af det fallna själstillståndet, blygsel och fruktan, äro emellertid, såsom vi redan antydt, endast *afspeglingar* af den inre *förnedring* och *söndring från sin Skapare*, i hvilken menniskan nedsjunkit genom sitt fall. Det tillhör oss nu att, då vi vilja göra oss reda för fallets psykologiska följder, närmare söka be-

---

sig i det naturenkla patriarkaliska bruket att aflägga ed med handen under dem (Gen. 24: 2, jfr Keil till detta ställe). Derpå grundar sig äfven *omskärelsens* betydelse. Jfr äfven Baaders anmärkningar till St. Martin, pag. 144 ff. — Den naturordning, att de orena afsöndringar, som numera tillhöra menniskans sjuka, åt död och förruttnelse hemfallna, kroppshydda, försiggå genom hennes "blygd", är äfven ett betydelsefullt "tecken" för det nyssnämnda. Blygselkänslan i detta afseende möter derför hos nästan alla, äfven de råaste folkslag, ett vittnesbörd för det ofvansagda, att blygselns själsrörelse är en stående urkänsla hos den fallna.

[5]) Härmed sammanhänger, att grundformen för all hednisk gudsdyrkan är fruktan för en förtörnad gudamakt. Att denna fruktan också verkligen har en realitet till föremål, visar Skriften på mångfaldiga ställen (t. ex. Luk. 12: 5, Ebr. 12: 29). Jfr den beaktansvärda analyseringen af den gudomliga vreden, såsom på en gång en frihets- och naturrealitet, och af dess verkan på menniskan, hos Del. pag. 132.

stämma väsendet af denna ställning. Densamma kan då med ett bibliskt uttryck korteligen så betecknas, att menniskan blifvit *psykisk* (1 Kor. 2: 14), d. v. s. själen har, isolerad från anden, blifvit i henne det herrskande. Detta framgår af den ofvan skildrade arten af fallet (§ 5). Anden är således i henne, om än icke fullkomligt försvunnen eller overksam, dock tillstädes endast såsom en från sin tron störtad herrskare, som förgäfves söker göra sin rätt gällande. Då nu själen är menniskans "sjelf", och hon blifvit psykisk genom att lösslita detta sjelf från dess högsta lag till rent godtycklig autonomi, så följer häraf, att menniskans psykiskhet tillika är *sjelfviskhet*, d. ä. ovilja att erkänna någon annan lag för sig än sitt eget godtycke, något som äfven följer af hennes fall ur den gudomliga kärlekens band. Men deri ligger då tillika *afvoghet* mot den, som är hennes egentlige och rättmätige herrskare, hvilken framträder dels i form af *fiendskap* (Rom. 8: 7) dels, såsom nyss är visadt, i *fruktan*. Och då anden är det sanna ljuset i menniskan, blifver hennes psykiska ställning dessutom *mörker*, blindhet och sjelfförblindelse.

Men emedan själen icke är af Skaparen anlagd att vara sin egen styresman, råkar hon genom sitt fall i den naturvidriga ställningen att vara herre utan att kunna vara det. Hon har genom lösslitningen från anden förlorat den styrande centrala enheten i den inom henne befintliga mångfalden af krafter. Och dessa, icke längre sammanhållna, utan hvar för sig delaktiga af den allmänna sjelfviskhetens isolering, råka dermed i en inre disharmoni och upplösning, liknande den vi förnimma på det kroppsliga området, och som måste blifva en förstörelse af själens lif (Jak. 4: 1, 1 Petr. 2: 13). Detta är utvecklingen af den andliga dödsmakt, som i sjelfva fallet inträdt i menniskan, den andliga dödens förruttnelse-process, och på samma gång begynnelsen till en evig osalighet i den, under all disharmoni, dock till sin existens oförstörbara själen (Gen. 2: 17, Mat. 8: 22, Luk. 15: 24, Efes. 2: 1, 1 Joh. 3: 14, Upp. 3: 1)[6]).

---

[6]) Den "andliga döden" är således icke egentligen att definiera såsom "själens skiljsmessa från Gud genom synden", hvilket snarare är beskrifningen på dess orsak, sjelfva fallet. Riktigare bör den betecknas såsom den genom fallet inom själens krafter inträdda upplösningen, närvaron i henne af fiendskapens princip (jfr Rom. 8: 7), eller af hvad man med ett betecknande uttryck kallat "turba." — Det råder inom henne ett liknande förhållande, som man t. ex. på naturens område ser inom en bikupa, hvilken förlorat sin vise och dermed är prisgifven åt upplösning och förstöring.

Men den sålunda inom sig söndrade och dermed i grunden maktlösa själen förmår nu icke heller att uppbära sin ställning såsom kroppens beherrskare och lifgifvare. Denne sednare, ehuru lånande sitt lif från själen, erhåller sin del af hennes sjelfviska sjelfständighet, och de i densamma befintliga, förut genom själen till enhet förbundna naturkrafterna och naturdrifterna, råka följaktligen äfven i inbördes upplösning och strid mot hvarandra och mot själen. Och denna, som ju i fallet egentligen öfverlemnat sig åt den lägre naturens välde, är således äfven prisgifven åt dess förvirring. Hon inträder i ett egentligt slafveri under en "syndens kropp" med dess "syndalemmar" (Rom. 6: 6, 12 ff.), bibliska uttryck, som icke äro blotta bilder, ej heller gälla endast om själen, utan som beteckna den från sitt centrum isolerade kroppsligheten i dess organiska sammanhang med själen. På grund häraf benämner Skriften den fallna menniskan äfven *köttslig* (Rom. 7: 14) d. ä. af sitt kött, sin svaga, förgängliga kroppsvarelse beherrskad, en benämning, som åter icke blott gäller den yttre varelsen utan framför allt själen såsom i sin egentliga lifsriktning vänd till och derför beroende af det materiela [7]). "Psykisk" och "köttslig" beteckna derför samma själsställning, blott från olika synpunkter.

På samma gång själen sålunda förlorar sin centrala sammanhållande makt öfver kroppslifvet, förlorar hon äfven sin för detsamma lefvandegörande förmåga. Ja, den död, som redan bor i henne sjelf, kan icke annat än fortplanta sig till kroppen, hvilken således äfven i sin inre söndring hemfaller åt en upplösning af dess organiska sammanhang (Rom. 8: 10).

Men icke blott inom och från menniskans egen varelse verkar på henne denna upplösande disharmoni. Emedan hon på ett realt sätt är den jordiska skapelsens hufvud och centrum (jfr Ps. 8: 5—9), så har det dödande slag som träffat henne, lika litet kunnat vara utan inflytande på det hela, som ett hugg åt hufvudet eller ett stygn i hjertat på en menniskokropp kan vara utan betydelse för den öfriga organismen. Det är tvärtom en ren naturkonseqvens, att samma upplös-

[7]) Betydelsen af "kött" är a) i yttre mening: den mjuka, köttiga delen af kroppen (Luk. 24: 39). b) hela kroppen, vare sig i dess motsats till själen eller vanligast såsom genomträngd och lifvad af själen, och dermed menniskan i sin helhet, men utan afseende på hennes moraliska prägel, stundom dock med bibegrepp af svaghet (jfr § 1). c) själslifvet i den speciela *moraliska* karaktär det genom synden erhållit, d. v. s. i dess beroende af kroppen och de lägre själiska drifterna och i fiendtlig motsats till Guds ande (Gen. 6: 3).

ning, som vunnit inträde i menniskan, äfven bemäktigar sig hela den jordiska skapelseorganismen. Men då menniskan sjelf endast såsom ande, och såvidt hon förblifver andlig, är upphöjd öfver naturen, men såsom naturvarelse åter är endast en ofri länk i den stora naturkedjan, så kan den förstörelse, som genom henne inträngt i den sednare, icke annat än i sin ordning återverka på henne. Allt i naturen bidrager derför såsom en fiendtlig makt i sin mån till hennes undergång [8]).

Men den yttersta grunden till allt detta är egentligen att söka deri, att intet varande kan såsom organiskt lif existera annat än i Gud; det som är fallet ur den gudomliga lifssferen måste på ett eller annat sätt gå en lifsförstörande sjelfupplösning till mötes. Och då nu en sådan i sin allra högsta grad redan måste vara inträdd inom den fallna andeverlden, så måste slutligen sjelfva centrum för den dödsmakt, som uppenbarar sig i natur och menniskoverld vara att söka i den förra, och det derifrån likt giftångor uppstigande förderfvet mäktigt genomverka den för inflytelserna nedanefter genom fallet öppnade menniskoverlden (jfr Upp. 9 kap.) [9]).

Då vi derför vid slutet af den bibliska berättelsen om fallet höra Jehovah Elohim uttala domen af förbannelse öfver marken och af smärta och död öfver menniskan (Gen. 3: 16—19), så är väl denna dom till sitt väsen att fatta icke så mycket såsom ett först nu inträdande särskildt straff, som icke mera såsom det yttre förkunnandet af den andligt-lekamliga naturlag, som redan från fallets ögonblick verkar i verlden. Endast den särskilda, mildrade *form*, som det gudomliga domsordet gifver åt denna lags verksamhet, torde åtminstone delvis böra anses tillhöra den stora nådes-pedagogi, hvilken från denna stund den gudomliga kärleken begynner med den fallna, men dock,

---

[8]) Att sjelfva våra näringsmedel såsom tillhörande stoftet, ehuru de fördröja döden, dock i sjelfva verket äro behjelpliga att neddraga våra varelser i stoftet och dermed i sin mån medverka till vår kropps slutliga "återvändande till stoft", detta har Culman på ett, såsom oss synes, öfvertygande sätt ådagalagt i sin Ethik, § 26. "Vår näring innehåller", säger han, "för litet för att låta oss lefva och för mycket för att låta oss dö."

[9]) Medvetandet om det djupa sammanhanget icke blott mellan natur och menniskoverld utan ock mellan båda å ena sidan och den lägre och högre andeverlden å den andra är något, som ligger till grund för hela Skriftens åskådning, i synnerhet profetians. Se t. ex. Rom. 8: 19 ff. 1 Kon. 22: 19 ff. Es. 5: 14; 49: 13, Ps. 96: 11 ff. och i synnerhet Uppenbarelseboken.

såsom föregående framställning flerfaldigt sökt ådagalägga, icke *ohjelpligt* fallna, menniskan (jfr § 7).[10])

---

[10]) Följden af menniskans fall plägar ofta till dess negativa sida angifvas såsom "förlusten af Guds beläte" (jfr Norbecks Dogm. kap. 6, § 8). Något sådant uttryckssätt möter oss emellertid icke i Skriften annat än antydningsvis i Ef. 4. 24, Kol. 3: 10, hvaremot Guds beläte annorstädes omtalas såsom något ännu menniskan tillkommande (Gen. 9: 6, 1 Kor. 11: 7). Att den menniskans urställning, hvilken vi i § 4 sökt skildra, naturligen till en väsentlig del genom fallet blifvit förändrad, följer af sig sjelft, framför allt hennes egen *viljas* riktning, men dermed också till en del *naturens* (jfr nedan § 8). Men *något* af denna urställning tillhör emellertid otvifvelaktigt ett område, som icke genom något fall och särskildt icke genom ett så beskaffadt som menniskans kan förloras. Vi anse oss derför icke här böra angifva *förlusten* af Guds beläte såsom den egentliga karakteristiska följden af fallet. I hvad mån detta kan sägas, anse vi dels redan vara utveckladt i § 5, 6, dels kommer det vidare att beröras i § 8. Skulle fallets följd från denna synpunkt angifvas, synes den oss riktigare böra betecknas såsom en i menniskans väsen inträdd *vanställning* af Guds beläte genom dess beblandning med den demoniska vrångbilden. Af detta synes redan den hedniska visheten hafva haft en känsla, då t. ex. en Sokrates, den store naturkännaren af menniskohjertat, förklarar sig icke rätt vara på det klara, "huruvida han sjelf vore något slags odjur, t. ex. en af menniska och orm sammansatt Typhon, eller ett vänligare och enklare väsen, som af naturen var delaktigt i något gudomligt" (jfr S. Kierkegaard Philos. Smuler, pag. 52).

II. Om menniskans själslif i dess närvarande naturliga tillstånd.

§ 7.

Om det menskliga själslifvets fortvaro och sättet för dess ständiga förnyelse.

Menniskans jordiska tillvaro synes vid en första betraktelse hafva bort upphöra redan på fallets dag. Ty så lydde ju den gudomliga hotelsen: "På hvad dag du deraf äter, skall du döden dö" (Gen. 2: 17). Att detta emellertid, för så vidt vi fatta döden i dess vanliga empiriska betydelse, icke egt rum, är ögonskenligt. Man har gjort sig icke ringa möda för att på olika sätt förklara detta förhållande [1]). För oss synes det i första hand oemotsägligt, att det gudomliga domsordet genast i och med fallet erhållit en inre väsentlig uppfyllelse. Ty, såsom vi sett i det föregående: Döden har i och med fallet, såsom en inre real upplösande makt, inträdt i hela menniskans varelse. Från denna stund är hennes lif icke blott ett åt framtida död hemfallet lif, utan ett verkligt döende [2]). Om härvid dödens sista moment inträder en hårsmån förr eller sednare, förändrar icke väsentligen dödsnaturen af menniskans lif. Emellertid är det onekligt, att menniskans fortvaro i det närvarande jordiska tillståndet, som dock äfven enligt Skriftens åskådning är ett *relativt* lifstillstånd (Ps. 56: 14), innebär, att dödens *fulländning* ännu icke inträdt, och detta synes vara en *förmildring* af den gudomliga domen. Men antaget att så är och att domen med nödvändighet inbegriper äfven hvad vi kalla den lekamliga döden, samt att således förmildringen särskildt ligger i densammas fördröjande, så synes oss förklaringsgrunden till en förmildring i allmänhet vara att söka i naturen af menniskans fall. Hade detta från hennes sida varit principielt och fulländadt, så hade säkerligen domen äfven inträdt i sin fulla kraft. Då nu det förra icke var förhållandet, så kunna vi af den gudomliga rättvisan äfven vänta en förmildring i den sednare. Men vi behöfva för öfrigt icke påstå, att den lekamliga döden i den

---

[1]) Se t. ex. *Delitzsch*, Psych. III, § 2, *v. Hofmann*, Schriftbeweis, I, pag. 518 ff.

[2]) Jfr Augustini anmärkningsvärda yttrande: "Nescio unde venerim huc; in istam dico vitam mortalem an mortem vitalem, nescio" (Conf. I, 6).

vanliga meningen af själens och kroppens åtskiljande, med nödvändighet var inbegripen i den gudomliga hotelsen. Menniskan kunde hafva dött andligt och evigt, utan att hafva dött lekamligt. Hon kunde med själ och kropp hafva nedstörtats i dödstillståndet i Hades eller Gehenna, likasom hon, derest fallet ej inträdt, kunde utan kroppens och själens skiljsmessa hafva öfvergått till det eviga lifvet. Det med den lekamliga döden inträdande tillståndet är dock blott ett öfvergångstillstånd, som skall afslutas med själens och kroppens återförening. Det synes oss derför icke osannolikt, att sjelfva detta tillstånd, i jemförelse med det fulla dödstillståndet och i sammanhang med jordelifvets nådespedagogi, bör betraktas, jemte den lekamliga döden, såsom äfven tillhörande förmildringen af dödsdomen (jfr Gen. 3: 22). I alla händelser är det visst, att båda kunna stå i närmaste sammanhang med frälsningen, i det just genom själens och kroppens åtskiljande bådas fullständiga rening från synden möjliggöres. Så fattad bör då den lekamliga döden betraktas såsom en ny, efter fallet och i samband med frälsningslöftet inträdande, gudomlig anordning eller speciel form af den föregående domen (Gen. 3: 19).

I sammanhang med den nämnda förmildringen står äfven en annan. Menniskan skall visserligen dö; men hon skall dock *fortlefva i sina efterkommande* (Gen. 3: 15, 16), ehuru äfven de från sin första tillvaro skola vara hemfallna åt döden, och således menskligheteus utveckling äfven i detta afseende skall vara ett sväfvande mellan lif och död. Det gudomliga välsignelseordet: "varen fruktsamme och föröken eder och uppfyllen jorden", skall således hafva sin uppfyllelse äfven på den fallna menniskan, just på det den frälsande "säden" en gång af henne må kunna framgå [3]).

Men huru tillgår nu egentligen denna menskligheteus "förökelse", som beträffande dess natursida tydligen sker genom hvad vi kalla naturlig aflelse och födelse och icke genom någon ny Guds skaparehandling? Är den dock icke till sin *inre* sida, eller beträffande *själens* uppkomst såsom andlig varelse, att betrakta såsom en i det fördolda skeende omedelbar Guds skaparehandling — enligt den s. k. *creatianska* åsigten? Eller är väl själen och anden likasom kroppen helt och hållet en frukt af den naturliga aflelsen — den *traducianska* uppfattningen? [4])

---

[3]) Känslan af detta synes vara det, som dikterar Adams glädjefulla benämnande af sin hustru såsom חַוָּה d. ä. lifskälla, lifsbevarerska (Gen. 3: 20, jfr Del. Comment. t. d. st.). Det är den fallna menskligheteus första bekännelse af sin tro på den lofvade återupprättelsen.

[4]) Se den närmare framställningen af dessa båda åskådningar hos De-

Vi anse oss icke befogade att på denna hemlighetsfulla fråga svara annat än i största allmänhet: Vi måste fatta hvarje menniskosjäls uppkomst så, att densamme Skapare, som på ett för oss oförklarligt sätt frambragte den första menniskan af jordens stoft och inblåste i henne sin lifsande, på ett liknande för oss oförklarligt sätt oupphörligt frambringar nya varelser, blott med den åtskilnad, att detta numera sker *genom förmedling af redan befintliga menskliga skapelser*, utan att dock dermed Guds egen verksamhet upphäfves. Korteligen: *Gud skapar genom förmedling.* Den kroppslighet, som redan är förhanden i lefvande menniskor, bildar för honom underlaget till den nya varelsens kroppslighet, eller är honom likasom det "jordens stoft", af hvilket han alltjemt danar nya menniskokroppar (Ps. 139: 13—15). Och likaså är den lifsande, som redan är i menniskan, det medium, genom hvilket han på nytt inblåser en lifsande i hennes afkomma, så att äfven denna blifver "en lefvande själ" (Ebr. 12: 9). Härvid utgå vi naturligen från den grundförutsättningen, som också är Skriftens, att i den ursprungliga eller förhandenvarande menniskonaturen *de väsentliga grunddragen* af alla de sedermera ur densamma framgående utvecklingsformerna, äro, såsom uti sitt frö, befintliga (Ap.G. 17: 26, 1 Kor. 11: 12). Att emellertid kasta en blick in uti, huru denna utveckling närmare tillgår, är oss icke gifvet. Den fysiologiska forskningen kan väl följa vissa spår af lifsutvecklingen; men sjelfva lifvets tändande är och blifver för all forskning en hemlighet (Pred. 11: 5).

Med det ofvansagda tro vi oss äfven hafva uttalat *Skriftens* åskådning, hvilken tydligen lär oss att i denna punkt fasthålla en dubbel sanning. Å ena sidan säger hon oss, att *Gud* är hvarje menniskas omedelbare skapare. "Gud har gjort mig": detta är icke blott ett bildligt uttryck af gamla testamentets fromhet, utan det är trons bekännelse af en real sanning. Den gudomliga skaparehanden har verkligen tagit del i hvarje menniskas tillkomst; detta är något som tillhör Guds beständiga immanenta verkande i sin skapelse (Joh. 5: 17, Ps. 22: 10 f.). Af detta härleder sig det *egendomliga* i hvarje menniskas natur och begåfning, af hvilket blott en del kan tillskrifvas ärftlighet och yttre omständigheter. Men å andra sidan lärer oss Skriften likaså visst att tillskrifva den naturliga fortplantningen uppkomsten af menniskans varelse och att ur samma källa härleda vissa grundegenskaper i densamma. "Adam födde en son, som var hans

litzsch, II, § 7. Äfvenså i sammandrag hos v. Rudloff, pag. 50 ff. Utförligt behandlas frågan äfven af Göschel på flera ställen. Jfr äfven Philippi, Glaubenslehre, III, pag. 96 ff.

beläte lik": detta är en utsago icke blott af individuel utan af universel betydelse (Gen. 5: 3, jfr Ps. 51: 7, Joh. 3: 6, Rom. 5: 12 ff.). Hvarje barn är själ af föräldrarnes själ och kropp af deras kropp. I detta ligger då också naturlagsenligt, att den grundförvändhet, som genom syndafallet inträngt i menniskonaturen, på båda områdena fortärfves, eller både psykisk och fysisk brist, både själens och kroppens krankhet och död. Menniskan är således syndig och dödlig säd af syndiga och dödliga föräldrar. Hon födes med en menniskonatur, som har sin art af stamföräldrarnes afvikelse [5]).

Härmed tro vi oss också tillräckligt hafva uttalat vår ställning till de båda ofvannämnda uppfattningarne rörande menniskosjälarnes tillkomst. Vi kunna icke obetingadt ställa oss på någondera sidan, utan sanningen synes oss ligga uti den nämnda förmedlingen [6]).

---

[5]) Detta är en sanning, som minst borde nekas i en tid, då på vetenskapens område den yttersta venstern just stödjer, såsom på en af sina grundpelare, sina påståenden om hela skapelsekedjans sjelfutveckling ur de enklaste grundformer på teorien om *ärftligheten* af föregående utvecklingsleders grundegenskaper. Jfr v. Rudloff, p. 176 ff.

[6]) Det gifves, såsom bekant, ännu en tredje åskådning, på detta område, den *præexistentianska* (se derom Del. I, § 1 och 2). Vår ställning till densamma, för så vidt denna icke framgår ur det redan sagda, vilja vi i korthet uttrycka sålunda: Innan menniskosjälen erhåller sin tillvaro i timligheten, eger hon en *ideel* tillvaro i Guds förutvetande, d. v. s. en tillvaro såsom *εἶδος* eller bild, således icke en sjelfmedveten utan endast af Gud förutkänd tillvaro. Men denna gudomliga "idea" omfattar icke blott själens väsensanläggning och naturbegåfning, utan äfven hennes frihetsutveckling i dess förlopp och resultat, uti dess sammanhang med hela complexen af skapelsen och de öfriga frihetsvarelserna. Hvad menniskan skall blifva i och med verlden och menskligheten, detta är ett föremål för Guds eviga vetande, har i honom *objektiv* tillvaro, innan detsamma erhåller sin *subjektiva* realisering. Härpå grundar sig äfven hans eviga utkorelse, hvilken emellertid i första hand icke är en partiel utan en universel, men redan före fallet är en utkorelse "i Sonen" och tillika alltid i sig innefattar frihetsutvecklingens väsentliga betingelse. Jfr om *denna* præexistens, hvilken Skriften ofta sätter i sammanhang med utkorelsen: Ps. 139: 16, Jer. 1: 5, Rom. 8: 28—30; 9: 11 ff. Efes. 1: 4, 10, Kol. 1: 16 ff., 2 Tim. 1: 9, Upp. 13: 8; angående det apokryfiska stället Vish. 8: 20 se Melins bibelverk. Om det gudomliga förutvetandet i dess allomfattande betydelse se Ap.G. 15: 18, Job 28: 20—28, Ordspr. 8: 22—31, Efes. 3: 9 ff. Den på de sistnämnda ställena omtalade gudomliga *σοφία*, חָכְמָה, som icke är att sammanblanda med det gudomliga Logos, synes vara *sammanfattningen* af hela den förverldsliga skapelseplanen, således utgöra hvad man plägat kalla "den gudomliga idéverlden", i hvilken följaktligen hvarje menniskosjäl återfinner sitt ideal. Denna skilnad mellan Sofia och Logos

Häraf följer nu också, att hvarje menniskovarelse bär uti sig ett dubbelt frö. Han är på en gång ett aftryck af den allmänna menniskonaturen och tillika ett personligt individ. Och följaktligen, huru mycket han än må bära uti sig af en ärftlig naturbestämdhet, så kan han dock — detta ligger i det ofvan utvecklade begreppet af en andlig varelse — *till sin egen egentliga personvilja* icke vara bestämd af någon natur eller annan person. Det måste nemligen i en sådan varelse finnas ett område, inom hvilket han sjelf allena, visserligen ej utan yttre impulser, gör sig till hvad han skall blifva (jfr § 4, pag. 39). Hvarje menniskoindivid förer således väl med sig till verlden en syndig natur; och personviljan, *för så vidt hon uppväxer ur denna naturgrund*, är deraf omedelbart bestämd, såsom den förste Adams personvilja var detta genom sin medskapade natur (se § 4, pag. 38). Hos ingendera eger således en ren etisk indifferens rum. Men personviljan såsom sådan, i den ställning i hvilken hon måste ega sjelfbestämningens rätt och makt, kan icke sägas vara af det onda bestämd, likaså litet som Adams personvilja var detta af det goda. D. v. s. den menskliga personviljan har vid inträdet i verlden ännu icke af egen sjelfbestämning gjort sitt val.

Denna ofvan utvecklade dubbla sanning finner sitt uttryck i följande korta sats: *Hvarje menniska är sig sjelf och slägtet* [7]). Vi vilja söka att ännu klarare belysa densamma, då vi nu gå att närmare betrakta *förhållandet inom menniskan mellan natur och person*.

§ 8.

Natur och person [1]).

Vi hafva i det föregående flera gånger begagnat oss af uttrycken "natur och person" såsom motsatser till hvarandra. Då dessa båda begrepp äro något för all psykologi grundläggande, torde det

påpekas äfven i Martensens Dogm. § 56, ehuru densamma tvetydigt talar om "det gamla testamentets *föreställning*" om Guds uppenbarelse i "Visheten" till skilnad från nya testamentets lära om Logos. Men denna skilnad är *real* och medveten äfven för gamla testamentet (Ordspr. 30: 4).

[7]) Den förra af dessa sanningar har jemförelsevis blott föga blifvit i dogmatiken framhållen, men är högst vigtig att erkänna. Den är med dialektisk skärpa utvecklad af S. Kierkegaard i hans svårlästa skrift: "Begrebet Angst", se t. ex. derstädes pag. 21 f.

[1]) Jfr Del. Psych. IV, § 1—3.

icke vara otjenligt att här göra dem till föremål för en särskild betraktelse, i det vi närmare utveckla och sammanställa, hvad som redan i det föregående här och der är antydt.

I och med sitt inträde i verlden genom skapelse eller födelse befinner sig en menniska i besittning af en tillvarelseform, som utan allt hennes eget tillgörande är henne gifven. Densamma eger ock från begynnelsen uti sig en viss riktning med motsvarande böjelse och drifkraft att så eller så utveckla sig, har tillika vissa kraf för sin tillvaro i denna form, är dervid bunden af vissa lagar och ställd inom förhållanden, som till en viss grad med nödvändighet bestämma arten af dess utveckling. Denna utan en menniskas tillgörande henne genom skapelse eller arf gifna art af tillvaro kallar Skriften hennes *natur* (*φύσις* Jak. 3: 7) [2]). Hon tillägger äfven öfriga varelser en sådan. Så t. ex. växter och djur, som deruti hafva hvar sin art (מִין [3]), Gen. 1: 11, jfr Rom. 11: 21, 24). Och emedan dessa sednare helt och hållet uppgå i denna ofria tillvarelseform, kallar hon dem *φυσικά* (2 Petr. 2: 12) [4]).

Till denna menniskans natur hörer nu, enl. Skriften, icke blott hennes *sinliga* utan äfven grundvalen af hennes *andliga* varelse. Dit räknas nemligen uttryckligen icke blott hennes själiskt-kroppsliga, med djurens likartade, behof och drifter (Rom. 1: 26, 27); icke heller blott en allmän upphöjdhet öfver djuren med vissa till detta lifvet hörande egendomligheter och kraf på ett mot denna hennes ställning svarande yttre förhållande (Jak. 3: 7, Gal. 2: 15, 1 Kor. 11: 14); utan äfven den i hjertat inskrifna "andliga" (Rom. 7: 14) lagen jemte det för densamma vittnande samvetet, hvilka derför sägas, likt en andlig naturdrift, bringa äfven hedningen att "af naturen" göra det lagen bjuder (Rom. 2: 14). Men denna andliga naturdrift sträcker sig icke blott till det etiska området, utan menniskoslägtet säges äfven från skapelsen hafva en anläggning till det

---

[2]) *φύσις* (af *φύω*, framalstra, växa) synes enligt sin derivation (verbalia på *σις* beteckna "die schaffende Handlung", Krüger, griech. Sprachlehre, § 41, 7, 10) egentligen betyda "alstrandet" eller "växandet", och vidare: den i en varelse befintliga grundkraft, som är densamma medskapad, men tänkt såsom stadd i oupphörlig utveckling, eller dess sig utvecklande grundbeskaffenhet. En liknande betydelse har enligt sin derivation ordet *natura* (jfr Madvig, lat. Sproglære, § 178, 4, anm. 3 om ord på "ura").

[3]) מִין. LXX *γένος* (Gen. 1: 11 m. fl., jfr Ap.G. 17: 28) synes ungefär motsvara eller åtminstone i sig inbegripa betydelsen "naturbeskaffenhet", jfr Del. pag. 152.

[4]) Jfr Oecumenii anm. t. d. st. i Huthers kommentar.

religiösa, följaktligen en dylik drift att "söka Gud" (Ap.G. 17: 26 ff.), äfvensom i allmänhet till det eviga (Pred. 3: 11), d. ä. till det oförgängliga med dess oändliga fullhet af innehåll. Allt detta hör följaktligen till menniskans natur, hvilken icke ens hennes syndafall ännu förmått beröfva henne [5]).

Men jemte denna natur veta vi både af Skrift och erfarenhet, att menniskan äfven är i besittning af en öfver densamma upphöjd *frihetsvilja*, hvilken icke med nödvändighet är bestämd af naturens lag eller af alla de förhållanden, i hvilka menniskan är infödd, utan som *inom vissa gränser* har i sin makt ett val, och detta icke blott mellan olika föremål, som ligga inom det gifna naturområdet med dess naturböjelse (såsom t. ex. vilddjuret väljer ett rof af tvenne), utan — detta är just karaktären af det egentliga frihetsvalet — ett val mellan det för menniskan naturliga och det naturvidriga. Det är denna frihetsvilja, som bildar det *personliga* i egentlig mening, ty det är genom densamma menniskan är och vet sig vara ett *sjelf* eller ett "jag", till skilnad från allt annat, till och med från den natur, som ligger till grund för hennes tillvaro. Men person är enligt allmänt språkbruk liktydigt med ett "sjelf" eller det sjelfmäktiga, sjelfmedvetna "jaget" [6]).

---

[5]) Det här sagda: om det *andliga* såsom till en viss grad äfven tillhörande menniskans *natur*, motsäges icke deraf, att man stundom äfven brukar ordet natur såsom motsats till anden. I detta fall, t. ex. då vi säga, att menniskan består af "natur och ande", taga vi dessa uttryck i en något annan betydelse än som förut i denna § förekommit, nemligen det förra i betydelsen af det kroppsliga eller på sin höjd djuriskt själiska, en ofri naturnödvändighet underkastade, i motsats till "frihetsområdet" (anden). Men nu tillhör det just den menskliga andens inskränkthet, att han i sin sammanväfning med själ och kropp icke på en gång framträder i personlighetens klarhet och frihet, utan uppstiger från en omedveten naturgrund och till en viss grad bibehåller denna natur-karaktär äfven då han höjt sig till personlighet. I denna mening kunna vi således äfven räkna anden till naturen, helst Skriften, såsom vi sett, tydligen förer vissa andliga yttringar till natur-området, ja t. o. m. icke skyr att tillägga det gudomliga väsendet en "natur" (2 Petr. 1: 4), ändock det är idel ande. — Jfr för öfrigt om den ofvan utvecklade slägtskapen mellan *samvetet* och *anden* de lärorika antydningarne af Auberlen i artikeln "Geist", Herzogs Real-Encyklopädie, pag. 733. — Om de i den fallna *naturen* qvarvarande anknytningspunkterna för Guds förbarmande, som "genom synden aldrig fullkomligt kunna utplånas", jfr äfven v. Rudloff, pag. 207 ff.

[6]) Om betydelsen af ordet "person", פָּנִים, *πρόσωπον*, jfr författarens afhandling "Om det personligas betydelse vid förkunnelsen af Guds ord", not 6.

Det är nu en både svår och betydelsefull fråga, *hvad det är*, som i menniskans varelse bildar detta personområde i motsats till naturområdet, eller med andra ord: *hvar personlifvet egentligen har sitt säte.* Vi hafva förut flere gånger antydt, att vi sätta detta i *själen*. Detta är emellertid en utsago, som här behöfver fullständigas. Ty det är en inre erfarenhet, som äfven bekräftas af Skriften, att menniskans "jag" icke blott är och känner sig likbetydande med hennes själ, utan äfven stundom känner densamma såsom något från sig skiljdt (om än sig tillhörigt), hvilket i Skriften finner sitt uttryck deri. att "jaget" stundom såsom det talande subjektet tilltalar "själen" såsom sitt objekt, sitt "du", eller omtalar henne såsom en tredje person (Ps. 42: 5, 7; 107: 5, Job 30: 16). Alldeles detsamma är förhållandet med jaget och *anden* (t. ex. Es. 26: 9, Ps. 143: 4). Och till och med *hjertat*, hvilket, såsom vi längre fram skola se, dock bildar det centrala i det andliga själslifvet, omtalas stundom på detta sätt såsom något bredvid jaget stående (Ordspr. 23: 15, Pred. 7: 25 (26), Jer. 8: 18, Neh. 5: 7) [7]). Då nu emellertid Skriften ingenstädes nämner jaget såsom något substantielt skiljdt från den öfriga varelsen (såsom t. ex. ande och själ äro skiljda från hvarannan), så måste vi stanna vid den slutsatsen, att jaget är *denna varelse sjelf* i dess förmåga att fatta sig såsom fri och sjelfmedveten, eller en *lifsform* af denna varelse, men hvilken först småningom uppväxer eller likasom vaknar upp ur grunden af ofrihet och medvetslöshet eller ur naturen (Deut. 1: 39, Es. 7: 15 f.), hvarför den tillika vet sig skiljd från sin egen varelse, sitt naturjag, hvilket fortfarande förblifver något för sig gent emot det vaknade personlifvet [8]). Jaget hör således sjelft i anseende till sin

---

[7]) Jfr om alla dessa uttryckssätt, i hvilka "jagets" åtskilnad från olika områden af menniskans varelse framträder, Del. pag. 151 f. "Jaget" omtalas dervid antingen såsom det centrum, till hvilket den öfriga varelsen förhåller sig periferiskt, hvilket uttryckes t. ex. med נַפְשִׁי עָלַי, eller tänkes det såsom den periferi, i hvilken det öfriga ingår: נַפְשִׁי בִּי.

[8]) Menniskans varelse *blifver* först på detta sätt aktuel person, under det hon inträder i verlden endast med *anlaget* dertill. Det bör fasthållas att, ehuru menniskans uppgift är att med sin personvilja och sitt personmedvetande genomtränga och beherrska sin natur, det dock sannolikt aldrig kommer att upphöra att i henne förblifva en åtskilnad mellan ett herrskande och ett beherrskadt, ett aktivt och passivt område, eller mellan *person* och *natur*. I vårt närvarande tillstånd förblifva vi i alla händelser städse medvetna om ett dunkelt område i oss, hvilket vår personvilja icke fullt förmår beherrska, som i oss utgör likasom en makt för sig och som

existentialgrund, till naturen; blott såsom speciel tillvarelseform är det, hvad det är.

Detta menniskans "jag", ehuru icke identiskt med någon särskild del af hennes varelse, har dock sitt egentliga centralsäte i *själen*. Detta följer af hvad ofvan är sagdt om själen såsom det, som egentligen är gifvet menniskan till eget, under det anden och kroppen äro henne förlänade blott såsom områden för hennes verksamhet (se §§ 1 och 3). Väl måste vi erkänna, att menniskosjälen är hvad hon är, till skilnad från djursjälen, endast genom sin specifika andebegåfning, och detta tyckes böra vara en grund att fatta *anden* såsom det egentligen personliga i menniskan. Men denna åter utgör blott den gudomliga grunden till hennes *eget* egentliga vara, som är den lefvande själen. Anden är derför, om han än kan sägas inom henne bilda ett högre, sjelfständigt personområde, i förhållande till hennes själ blott den personbildande gåfvan. Men skall själen, gent emot denna, utgöra något sjelfständigt, så måste äfven hon, sedan hon en gång blifvit till genom anden, också bilda ett jag, hvilket således endast har anden såsom naturbasis för sitt eget personliga vara. Vi måste följaktligen stanna vid denna slutsats: "Anden är väl i menniskan det personbildande; men sätet för jaget, personen sjelf, är själen; i henne förer menniskan sitt eget, sitt sjelflif" *). (Om "jagets" förhållande till νοῦς, se § 12).

Att nu en sådan personvilja, som egde en möjlighet till ett verkligt frihetsval mellan godt och ondt, var gifven åt den första menniskan jemte hennes natur, är något, som följer af hela Skrif-

---

t. o. m. derför kan vara bestämdt af ett främmande, mot oss fiendtligt inflytande.

*) Jfr v. Rudloff, pag. 43. "Jaget" är således icke någon fjerde substans jemte ande, själ och kropp, utan är den själens tanke, "som i en enda ljus punkt sammanfattar hela sitt väsen" (jfr Del. pag. 155). Att *anden* skulle vara att betrakta såsom "jagets" egentliga säte, följer icke deraf, att såsom Del. framhåller, "nådens verk enligt Skriften säges begynna i anden." Ty äfven om detta skulle kunna bevisas (hvilket svårligen kan anses hafva skett genom de af honom anförda bibelställena, Rom. 8: 16, Ef. 4: 23), så bör detta så fattas, att anden bildar den naturliga *anknytningspunkt* i menniskan, till hvilken Gud vänder sig med sin nåd. Men det i henne, som härvid afgör sig för eller mot detta hans nådesanbud, förblifver dock själsjaget i dess centrum "hjertat" (Ordspr. 23: 26, Ap.G. 16: 14, Rom. 10: 10, Upp. 3: 20, jfr nedan § 10), hvarför ock själen, såsom redan i § 1 är framhållet, sättes såsom det egentliga objektet för frälsningen (Ebr. 10: 39 m. fl.). — Vår här uttalade uppfattning återfinnes äfven hos Oehler i artikeln "Herz" i Herzogs Real-Encyklopädie, pag. 16.

tens framställning af hennes urhistoria. Men en annan fråga är, om och huruvidt den fallna *ännu* är i besittning af samma personfrihet. Dock innan vi närmare ingå på denna fråga, måste vi först betrakta ännu något annat, som tillhör naturområdet i menniskan, eller hvad vi kalla: *den fallna naturen.*

Med natur menas i vanligt språkbruk, jemte det som ofvan blifvit framhållet, eller hvad en varelse är genom skapelse och födelse eller andra utifrån inverkande förhållanden, äfven hvad han blifvit *genom sin egen sjelfbestämning,* i det nemligen *resultatet* af denna framstår såsom en tillvaro, som i sig utgör en makt, hvilken verkar oberoende af friheten [10]) Denna *nya* naturbestämdhet plägar man äfven kalla "den andra naturen"; och erfarenheten lärer, att det är möjligt, att till och med hvad som är motsatsen till den ursprungliga naturen, eller det onaturliga, kan genom sjelfbestämning och vana blifva en sådan andra natur. Att nu menniskan genom sin frihetsafgörelse för det onda erhållit en sådan ny naturbestämdhet, hvilken icke kan vara den ursprungliga, är något som, jemte det att det ligger inför hvarje menniskas ögon [11]), på det bestämdaste betygas af Skriften. Om denna än icke uttryckligen begagnar benämningen "ond eller fallen natur", så ligger dock detta begrepp till grund för hela hennes sätt att tala om den fallna menniskan. Hon lärer ett allmänt faktiskt syndaförderf (Gen. 6: 3, 5; 8: 21, Rom. 3: 23), hvilket, enligt den Skriften genomgående åskådningen, att menniskans yttre och inre väsen förhålla sig såsom "frukt och träd" (Mat. 7: 16 ff.), låter oss sluta till befintligheten af en allmän *grundval* af ett naturens onda, ur hvilket det faktiska åtminstone till en del måste förklaras [12]). Och pa ett sådant ondt

---

[10]) Det är en lag för den fria varelsen, att, såsom hans natur oupphörligen måste öfvergå till vilja, så måste viljans resultat i återvändande kretsrörelse städse öfvergå till natur.

[11]) Huru mäktigt rörer sig icke hos barnet, redan innan det vaknat till personlig sjelfbestämning, det onda i böjelsen till och de instinktmässiga yttringarne af sjelfviskhet, vrede, afund o. s. v. Jfr den målande skildringen i Augustini Confess. 1, 7: "Vidi zelantem parvulum. Nondum loquebatur, et intuebatur pallidus amaro aspectu collactaneum suum" etc.

[12]) Jfr den kraftfulla bevisningen i boken: "The great christian doctrine of original sin", by J. Edwards († 1758 såsom President of New Jersey College i Amerika) Edinburgh 1837, ett af den reformerta kyrkans mest framstående äldre arbeten. Synrl. kap. 1: "The evidence of original sin from what appears in fact of the sinfulness of mankind."

visar hon dessutom otvetydigt i mera direkta utsagor (Ps. 51: 7; 58: 4, Mat. 7: 11, Rom. 5: 12 ff. 7: 14, 1 Kor. 15: 22).

Men jemte denna, menniskan genom arf från den första sjelfbestämningen tillkommande onda naturbestämdhet vet Skriften äfven om en *stegring* af densamma, hvilken är ett resultat af enskilda menniskors *fortbildande* af denna onda grund genom egen förnyad sjelfbestämning. Det är nemligen icke blott den första frihetsafgörelsen, som i sitt resultat bildar en naturbestämdhet, utan hvarje ny sjelfbestämning, hvarje fritt syndande, medför en ny sådan eller en stegring af den förra. Detta är en sanning, som framgår af Skriftens sätt att tala om vissa menniskor såsom de der ligga under bannet af en etisk oförmögenhet att göra det goda, hvilken är något helt annat än menniskonaturens allmänna orenhet och vanmakt (Mat. 12: 34, Joh. 8: 34, 43, 47, Rom. 6: 20, 1 Kon. 21: 25, Es. 57: 20 f. Jer. 6: 7; 13: 23, Efes. 2: 3) [13]).

Under en sådan ond naturbestämdhet af ena eller andra slaget är således hvarje menniska ställd, dels redan vid sitt inträde i verlden, före allt vaknande af hennes personfribet, dels äfven vid en längre framskriden person-utveckling, och detta i viss mån till och med om hennes egen personvilja i lägre eller högre grad erhållit en bestämdhet åt ett motsatt håll eller hon genom födelse ofvanefter erhållit en högre natur och deremot svarande frihet (Rom.

[13]) Den i några af de anförda bibelställena berörda oförmögenheten till det goda framstår der tydligen på samma gång såsom en verklig naturmakt i den onda menniskan och dock tillika såsom något *speciellt* förskylladt, således icke blott ett naturligt och medfödt ondt. Så etiskt vanmäktig till det goda, som t. ex. den utbildade fariseen var, är dock icke hvarje menniska. "I profvets stund är (säger någon) hvarje menniska beherrskad af en *nödvändighet i det fördolda*, hvilken består deri, att hvar och en för sitt sätt att döma och handla är beroende af en *grundåskådning*, hvilken han icke *för hvarje förekommande fall* gör sig sjelf, utan som är en frukt af hans lifs historia och som på grund af denna historia är i hans hjerta." — Beträffande det i Efes. 2: 3 mötande uttrycket "*τέκνα φύσει ὀργῆς*", hvilket vanligen tolkas såsom handlande om det *medfödda* syndaförderfvet, så måste vi, äfven om det kan medgifvas, att det i och för sig väl kunde användas såsom en beskrifning på detta, likväl på grund af sammanhanget låta det vara sagdt om det *genom det ondas öfning förökade naturförderfvet*, hvilket emellertid äfven blifvit natur (jfr Meyer och v. Hofmann till detta ställe). Äfven Jer. 13: 23 bör icke, såsom vanligen sker, användas såsom ett bevis för det blott naturliga syndaförderfvet. Jfr Gerlach t. d. st.: "Onda vanor blifva andra naturen och hafva sin första grund i den medfödda syndiga naturen." Så äfven Keil.

7: 15 ff. 8: 1—4, Joh. 3: 6, Gal. 5: 17)[14]). Den fallna naturen bildar följaktligen i henne ett icke blott oberoende af hennes vilja, utan äfven i motsats till denna verkande maktområde, en icke blott fysisk utan äfven etisk naturnödvändighet.

Men jemte denna onda naturbestämdhet fortverkar, såsom vi hafva sett, en *naturbestämdhet af motsatt art* hos den fallna, hvilken äfven förekommer och verkar oberoende af hennes vilja, och hvilken naturligen i sista hand beror derpå, *att hennes Skapare i det fördolda bevarar en förbindelse med henne* (Ap.G. 17: 28). Mellan dessa båda natur-impulser, jemte de till dem sig anknytande inflytelser från en lägre eller högre verld, är nu den fallna menniskans personvilja ställd. Eger hon väl gent emot desamma *ännu* någon valfrihet?

Skriften lärer väl icke i dogmatiskt formulerade ord någon sådan. Då hon om en menniska begagnar benämningen "fri", så lägger hon i allmänhet deruti en annan betydelse, antingen den yttre af "fri i borgerlig mening" eller den högre af sann "etisk frihet" (Job 3: 19, Joh. 8: 36 ff. m. fl.)[15]). Men hon förutsätter dock i hela sitt sätt att tala om den fallna menniskan tillvaron af en viss valfrihet. Redan då Kain af Gud varnas för fullföljandet af det ur hans natur uppstigande brodershatet, heter det till honom: "Synden ligger för dörren — men du bör råda öfver henne" (Gen. 4: 7)[16]). Vidare är det påtagligt, att hela den gudomliga lagstiftningen för Israel, med sitt föreläggande af en mot folkets lydnad eller olydnad svarande välsignelse eller förbannelse, hvilar på den förutsättningen, att ett val är detta folk möjligt, något som ock uttryckligen affordras detsamma (Deut. 11: 26 ff. Jos. 24: 15). Och samma valfrihet förutsätter äfven Frälsaren, då han bestraffar sina fienders ondska icke blott såsom ett naturnödvändigt utan såsom ett sjelfförvålladt ondt (Joh. 8: 31 ff., jfr Joh. 3: 19 ff.), och då han sammanfattar hela sin samtids förhållande mot sig i orden: "I hafven icke velat"

[14]) Jfr till Rom. 7: 15 ff. ofvan § 5 not. 13.

[15]) Jfr Del. pag. 161. Emellertid förekommer i Syr. 15: 14, utsagon, att "Gud skapade menniskan och öfverlät henne att fritt göra sitt val" (ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ) såsom något menniskan ännu gällande. Jfr äfven 1 Kor. 7: 37, Filem. 1: 14, Ebr. 10: 26.

[16]) Huru tydligt är icke här bredvid hvartannat uttaladt såväl befintligheten af ett naturens frestande onda som ock en relativ frihet att bekämpa det. Just emedan Kain underlåter detta sednare, blifver han en bild af det fullbordade onda (1 Joh. 3: 12). Blott en sådan menniska heter med egentlig rätt ett "djefvulens barn" (Joh. 8: 44).

(Mat. 23: 37)[17]. Från samma frihetssynpunkt utgår i allmänhet hela Guds frälsningsväg med menniskan, i det densamma icke afser någon hennes ofrivilliga förvandling genom en blott allmaktsinverkan, utan närmast vill på långa omvägar genom uppfostran, öfverbevisning, öfvertalande o. s. v. gifva henne impulser till en sjelfförvandling (*μετανοεῖν*), hvarvid således afgörandet i sista hand blifver hennes eget (2 Kor. 5: 20, Upp. 3: 20)[18]. Först efter detta följer det gudomliga allmaktsverket, nyfödelsen.

Det är således en oemotsäglig biblisk sanning, att menniskan, äfven såsom fallen, har en etisk valfrihet. Och fråga vi nu närmare efter *grunden*, hvarför det icke kan vara annorlunda, så ligger svaret i det förut utvecklade förhållandet, att menniskans fall icke var en full afgörelse för det onda (jfr § 5 pag. 54). En sådan måste derför ännu vara ställd i hennes val. Hon har icke i sitt inre absolut afskurit gemenskapen med Gud och sin egen gudomliga natur, och derför kan medelst den sednare ännu en gudomlig inflytelse utöfvas på henne eller, såsom vi sett, i hennes egen natur qvarblifver en dragning till det gudomliga och en inverkan af gudomlig lag. Men hvad som i en varelse är natur, det måste också kunna blifva frihet, d. v. s. en menniska måste med sin vilja kunna följa denna högre andliga naturdragning.

Det är af högsta vigt, att denna sanning kommer till erkännande, icke mindre än den som lärer naturens onda. Ty ett underkännande af den förra måste leda till ett underkännande af, så att säga, det menskliga i menniskan och till ett deremot svarande handlingssätt. Men de missförhållanden, som kunna uppstå af en sådan onaturlighet, äro oberäkneliga[19].

Men fråga vi nu åter, *huru vidt* den nämnda valfriheten sträcker sig, så måste vi erkänna, att densamma har sina bestämda gränser. Ett *oinskränkt* val mellan godt och ondt kan omöjligt stå en fallen varelse till buds. En sådan finner ju uti sig, redan då personviljan vaknar, en naturbestämdhet för det onda, hvilken inverkar på viljan, såsom dess första och mäktigaste impuls, så att hon deraf drifves, såsom af en naturinstinkt. Viljan är följaktligen bruten i sin sedliga kraft redan, så att säga, före sin födelse.

---

[17]) I allmänhet kan det ju sägas såsom ett etiskt axiom, att *ansvarighet* icke finnes utan någon grad af *valfrihet*.

[18]) Kan väl menniskans frihet på ett mera öfvertygande sätt framhållas, än som sker på dylika ställen, der Herren sjelf framstår såsom den, som *beder* om hennes hjerta? Så ärar urbilden sin afbild.

[19]) Jfr författarens ofvan § 5 not 13 citerade artikel.

Huru skulle väl på en sådan naturgrund en ren och hel bestämmelse för det goda kunna ega rum? Denna naturbestämdhet bildar följaktligen *den ena gränsen* för viljans frihet. Hon förmår icke ur sig bortskaffa densamma, emedan den utgör en makt större än viljan sjelf (se § 5 pag. 55), och hon kan icke hindra den att orenande och förlamande inverka på allt hennes förhållande, hvilket i synnerhet blifver fallet, då en god viljebestämning skall bringas i *utöfning* eller "förkroppsligas", i det härvid de af naturbestämdheten mera omedelbart beherrskade själs- och kropps-organerna tagas i anspråk (Rom. 7: 18; 6: 6).

Men å andra sidan bildar den högre andliga naturbestämdheten, hvilken tillika har till sin hjelp den i skapelsen och menniskolifvet utbredda gudsuppenbarelsen, en gräns för viljans frihet åt den förvända sidan, i det den hindrande lägger sig i vägen för hvarje bestämmelse i denna riktning, så att hon endast genom våld på sin egen natur kan fortgå i det onda. Men tillika bildar sjelfva denna andliga faktor genom sin egen beskaffenhet en inskränkning i möjligheten till en bestämmelse för det *goda*, enär viljan dock icke kan komma till något högre än sin egen naturgrund. Väl öppnar densamma genom sina impulser för viljan möjligheten till ett *samtycke* till det goda och dermed till en stärkande tillegnelse af de etiska elementer, som i denna riktning bjudas henne, äfvensom till en protest mot den förderfvade naturställningen och till ett visst handlande i denna riktning (Dan. 4: 24, Luk. 10: 33). Men de andliga impulserna kunna dock, i sin egenskap af en natur-instinkt — och denna dertill försvagad genom menniskans urbestämning i motsatt riktning — icke bjuda viljan något mera än i allmänhet en riktning till Gud och till rättfärdighet (jfr nedanför vid läran om samvetet, § 13). De närmare bestämmelserna åter om *huru* detta skall ske, eller det egentliga kunskapselementet, måste menniskan hemta utifrån, från den etiskt-religiösa atmosfer, i hvilken hon utan sin vilja är ställd. För så vidt nu i detta afseende förhållandena äro missgynnande, måste detta på viljan utöfva en förhindrande och förvirrande inverkan, i det hon, äfven då hon i grunden vänder sig till Gud och rättfärdigheten, dock just dervid inledes på falska vägar (jfr Ap.G. 23: 1 och 2 Tim. 1: 3 med Gal. 1: 13 f.) [20]). Vid en renare gudsuppenbarelse måste visserli-

[20]) Apostelen Paulus är just ett af de mest upplysande exemplen på en från början till det goda riktad och likväl till det onda missledd vilja. Men

gen, med ökade impulser till det goda och klarare ljus, också möjligheten till en högre viljefrihet ökas. Men först den uppenbarelse, som genom krafter från ofvan förmår bryta den fallna naturens makt och genom himmelsk andemeddelelse förnya den försvagade andliga naturen, förmår lösa viljan till en segrande etisk frihet (Joh. 8: 32, 36).

Såsom ytterligare biblisk bekräftelse på det ofvan sagda må anföras, hurusom Skriften ofta vet att tala om ett Gud-sökande och en laglydnad äfven på det hedniska eller rent naturliga området, hvilka icke äro blott sken eller skrymteri, och detta ännu mera inom den gammaltestamentliga uppenbarelsens område (Rom. 2: 14 ff., Mat. 12: 41 f., Luk. 1: 6, Ap.G. 17: 11 [21])). Men den uttalar tillika ganska tydligt den ofvan angifna gränsen, i det den på ingendera hållet, d. v. s. utom i Kristus, känner någon *verklig förlossning* från syndens osaliga naturbann och träldomstjenst (Rom. 8: 4, Gal. 4: 1 ff., Luk. 1: 74, Ebr. 2: 15, och synnerligen den i psykologiskt afseende så vigtiga framställningen i Rom. 7).

Att vidare en menniska icke blott eger denna nu utvecklade valfrihet åt det godas väg utan äfven å en annan sida måste ega frihet att med sin vilja ytterligare negera sin andliga natur än som skett i begynnelsen och fritt hängifva sig åt det onda, och så nedsjunka i allt högre grader af detsamma än den blott naturliga, är af det föregående sjelfklart. Detta är också det fall, som Skriften i allmänhet framställer såsom det *faktiska*, men icke derför det etiskt *nödvändiga* (Gen. 6: 5, 8, jfr Ebr. 11: 7, Ps. 14: 2 ff., Rom. 3: 10 ff.) Men dervid måste dock fasthållas, att, ehuru vid ett så-

---

huru många dylika exempel torde icke finnas och hafva funnits bland kristna och hedningar.

[21]) Denna "naturliga rättfärdighet" har utan tvifvel i synnerhet gjort sig gällande i äldsta tider, då ljuset från uruppenbarelsen ännu icke förbleknat. Jfr t. ex. en Melkisedek, Jethro (Gen. 14, Exod. 2 och Job 1: 1). Men äfven vid evangelii framträdande förefann detsamma inom hednaverlden en bestämd skilnad i mottaglighet hos olika individer och folk, hvilken icke kunde bero på annat än ett föregående frihetsval (jfr t. ex. ApG. 13: 48 med Meyers anm.). Att "hedningarnes dygder aldrig äro något annat än lysande laster" är, om än ofta en sanning, dock såsom universel sats en orättvisa, för hvilken man väl må ursäkta nitet, som så velat skärpa medvetandet om menniskonaturens förderf, men som ej får rättfärdigas. Jfr äfven Auberlens förträffliga afhandling: "Die Zeiten und Stufen des Glaubens" i hans "Beiträge zu christlicher Erkentniss", Basel 1865. Äfvenså Norbecks Dogm., kap. 6, §§ 15 och 22 f.

dant menniskans förhållande, det ondas naturmakt icke kan annat än i henne ökas, möjligheten till något slags frihetsafgörelse alltid qvarstår intill den egentliga förhärdelsen i det onda (Ebr. 10: 26)[22].

---

[22]) Märkligt är, huru på ställen sådana som Ps. 58: 4, Es. 48: 8, jfr Mat. 23: 33, det *sjelfvilliga* syndaförderfvet framställes såsom omedelbart sammanflytande med det *naturliga*. Men så blifver förhållandet, hvarhelst viljans val *i dess tidigaste gryning* utan något afbrott eller någon protest ansluter sig till den förderfvade naturens mäktiga dragning. Men *ofrivilligt* sker dock ej detta, hvilket just är tydligt deraf, att Skriften gör äfven dessa "öfverträdare" *ansvariga* för deras ställning.

Det bör af det ofvan utvecklade vara klart, att någon *etisk indifferens* i egentlig mening aldrig förekommer hos menniskan. Vi hafva redan i § 5, pag. 46, berört detta ämne. Såsom ytterligare belysning af detsamma må följande här tilläggas. Såvidt en menniska *från något annat håll* än sin egen personliga afgörelse kan erhålla en etisk bestämdhet, så är hon, äfven före en sådan egen afgörelse, icke att betrakta såsom indifferent. Genom den *af Gud gifna* naturbestämdheten var menniskan vid sin skapelse god (Pred. 7: 29). Genom *menniskans* frihetsafgörelse är *slägtets* naturbeskaffenhet vorden ond. Men såvidt den etiska beskaffenheten hos en varelse skall sägas bero *af dess egen frihetsafgörelse*, så var den första menniskan före sitt val i en oafgjord ställning. Och för så vidt som den fallna menniskan är ett personligt frihetsindivid, så är icke heller hennes afgörelse inbegripen i hennes medfödda naturbeskaffenhet. — Ännu mindre eger naturligen sedlig indifferens rum, sedan en menniska genom egen personlig afgörelse gifvit sin vilja *åt det onda*. I och med hvarje sådant fall förlorar hon alltid någon grad af sin valfrihet, hennes egen frihetsafgörelse blifver öfver henne en makt, en frivilligt ådragen bundenhet (*δουλεία*, Rom. 6: 16 ff.), mot hvilken hon sedan endast i så måtto kan hafva makten att *protestera*, som hennes afgörelse icke varit en fullständig. Men hon kan icke af sig sjelf lösgöra sig från det fritt ådragna naturbannet. — Men å en annan sida måste det äfven gälla, att menniskan vid hvarje afgörelse *för det goda* inträder i en ny grad af bundenhet från dess sida eller en nödvändighet att öfva det, men hvilken, emedan det goda utgör hennes sanna väsen, tillika är hennes verkliga *frihet* (Joh. 8: 36, Rom. 6: 18, 1 Kor. 7: 22, 1 Petr. 2: 16). Hon drifves nu i sann mening af *sig sjelf* (Exod. 35: 21, Ps. 51: 14; 110: 3, 1 Krön. 28: 9). Häraf följer äfven såsom en slutlig konseqvens den stora sanningen, att den menniska, som fortgår i det goda, ändtligen kommer till den punkt, der detta fullständigt öfvergår till hennes natur och således dess görande blifver hennes enda möjliga val i evighet, under det att allt ondt blifver såsom en absolut omöjlighet fullkomligt uteslutet från hennes varelse. I denna betydelse råder i Gud sjelf den högsta *nödvändighet* förenad med den högsta *frihet*. Han är sin egen absoluta lag. Men äfven i detta afseende skall den skapade frihetsvarelsen blifva hans afbild.

§ 9.

Om grundformerna för själens lif eller hennes grundförmögenheter [1]).

Skriften hänför till själen allehanda funktioner, såsom grundval för hvilka man vanligen plägar tillerkänna henne olika förmögenheter. Hon är t. ex. sätet för den djupa *känslan* af menniskans tillstånd och af allehanda affekter (Exod. 23: 9, Ps. 6: 4; 86: 4). Hon eger förmåga af *varseblifning*, *minne* och *föreställning* (Jer. 4: 19, Deut. 4: 9, Ps. 13: 3, Pred. 6: 9, Est. 4: 13), af *tänkande* och *talande* (Ps. 139: 14, Ordspr. 19: 2, 1 Sam. 20: 4). Hon *åstundar* och *vill* (Deut. 12: 15, Ps. 42: 3, Gen. 23: 8, Kol. 3: 23), o. s. v. [2]). Men söka vi

---

[1]) Jfr Beck Seelenlehre, § 6—8 och 4, v. Rudloff, p. 198.

[2]) Jfr Gesenii lex. under נֶפֶשׁ; äfvenså Del. Psych. IV, § 7. Densamme söker i föregående § 6, i öfverensstämmelse med sin *tredelning* af *anden* enligt analogi med den gudomliga trefaldigheten (se ofvan § 4, not. 17), att på grund af en spekulativ deduktion indela *själen* i en *sjufald* af krafter, motsvarande den gudomliga *δόξα*, hvilken själen afbildar såsom andens *δόξα* (se § 3, pag. 31). Dessa krafter äro enligt hans framställning följande. I öfverensstämmelse med naturen af allt lif, hvilket konstitueras af de tre grundkrafterna *kontraktion*, *expansion* och *rotation*, framträder själen 1) såsom den *i sig sjelf sammandragna* 2) ut från och *öfver sig sjelf sträfvande* 3) *i blifvandets oro inbegripna* substansen. I dessa tre utvecklingsstadier äro *det dunkla begärets*, *driftens* och *valfrihetens* förmögenheter innefattade. Ur den lifsrotation, ("Werde-angst"), som sålunda uppkommer (jfr Jak. 3: 6: "*τροχὸς γενέσεως*"), och i hvilken själens *elds*karaktär ännu öfverväger, frambryter hon 4) såsom *ljus* eller *andligt sjelflif* med *inbillnings-* och *aningsförmågan* såsom sina yttringar. Och på denna grund upplyfter hon sig 5) till *varseblifning* eller *receptiv återspegling* (förenad med *känsla* och *minne)*, för att derpå 6) framträda såsom *produktiv kraft* eller *yttringsförmåga (förståndets* och *talets* ståndpunkt) och ändtligen 7) sammanfatta sig sjelf såsom *harmoniskt organisk enhet af alla dessa krafter* eller hvila i sig sjelf såsom "vishetens organiserande kraft." (Jfr Göschels sammandragna framställning af denna utvecklingskedja, pag. 37 f.). Mot denna sjufald af krafter anser Del. i Skriftens framställning svara de olika *hufvudbetydelser*, under hvilka ordet "själ" i densamma förekommer, nemligen 1) själ i mening af menniskans "sjelf" i allmänhet, t. ex. 1 Sam. 18: 1, 2) själen såsom *begärelsekraft* eller drift (Ordspr. 23: 2, Efes. 6: 6), 3) själen såsom *lifskraft* (Job 2: 6, Joh. 10: 11), 4) själen såsom *personbildande* kraft eller "jag" (Es. 26: 9), 5) själen såsom *sinnesförfattning* (Exod. 23: 9, 1 Petr. 2: 11), 6) själen såsom *uttalad vilja* (Ps. 105: 22), 7) själen såsom *menniskans varelse i dess totalitet* (Jer. 38: 16, Gen. 46: 26). För hela denna åskådning finner han en motsvarighet i den gudomliga andens sju-

att för alla dessa själsyttringar finna några *enhetspunkter*, hvilka kunna anses utgöra grundvalar för desamma, så tro vi oss finna sådana dels i själens *omedelbara känsla af sig sjelf* eller förmåga att förnimma sitt eget tillstånd, hufvudsakligen från synpunkten af sitt väl- eller illa-befinnande, dels oskiljaktigt förenadt härmed hennes *förmåga att mottaga, förnimma och behålla intryck från den henne omgifvande verlden* — detta dock alltid på ett sådant sätt, att hennes känsla af sitt eget befinnande dermed är förbunden såsom en hufvudsak; samt ändtligen *förmågan* att, i följd af sin egen naturbestämdhet, sin förnimmelse af det egna tillståndet och af de mottagna intrycken, *bestämma sig såsom sympatetiskt eller antipatetiskt agerande eller reagerande* för eller mot det ena eller andra föremålet, i begär derefter eller motvilja derför. Vi kunde i dessa nu nämnda själsförmögenheter se *tre* olika sådana. Vi sammanfatta dem emellertid hellre till tvenne och benämna dem då a) *känslo-* eller *förnimmelseförmågan* och b) *begärelseförmågan* [3]). De äro de primära uttrycken af själens "sjelf" uti dess

---

fald i dess uppenbarelse i verlden (Es. 11, 3, Upp. 4: 5). — Vi måste till detta hans försök intaga en ställning liknande den till hans uppfattning af andens trefaldighet. Vi våga hvarken bestämdt ogilla eller tillegna oss detsamma. Men vi anföra det såsom i alla händelser innehållande betydelsefulla vinkar till eftertanke. Föregångare, och det ganska aktningsbjudande, till denna hans uppfattning saknas icke, men vi hafva icke varit i tillfälle att noggrannare efterforska, i hvad mån Del. troget återgifvit deras åskådningar. Till och med Luther jemför själen med det "heliga" i den mosaiska stiftshyddan med dess sjuarmade ljusstake (jfr Göschel, p. 33). För öfrigt gör Del. icke anspråk på att anses hafva egentligen *bevisat* sin framställning ur Skriften, af hvilken man i sådant fall naturligen endast kan vänta betydelsefulla vinkar och antydningar.

[3]) Så anför äfven Beck såsom "die Basis des Seelenlebens, wie es im Leibe wirksam ist, das bewusste *Empfinden* von Lust und Unlust und eine demselben in eigener Wahl entsprechende "*Triebthätigkeit*" (Jfr Roos §§ 16—27). Det är också onekligt, att intrycken från den yttre verlden i sin grund alltid äro en *känsla* af deras förhållande till själen eller hennes till dem, eller att allt vetande uppväxer på känslans grund. "Wahrnehmen und Fühlen (sentire) sind unzertrennlich, und das Gedächtniss ist nichts als Bewahrung des wahrnehmungs- und gefühlsweise Ueberkommenen", säger Del. pag. 208. Man skulle till och med kunna betrakta båda förmögenheterna såsom *en enda* grundförmåga, såsom själens känsloförmåga af lust och olust i dess aktiva och passiva yttring, eller såsom hennes *kärlekskraft* i dess attraherande och repellerande verksamhet. I alla händelser vinna de, likasom hela själslifvet, sin *enhet* i *hjertat*, hvarför de ofvannämnda själsyttringarne vanligast tilläggas detta (se § 10). — *Ordningen* mellan de båda angifna förmögenheterna, eller hvilkendera bör tänkas såsom den primitiva själsyttringen, vilja vi lemna obestämdt. Delitzsch angifver i detta afseende begärelseförmågan.

makt att uppfatta sig i sin åtskilnad från andra föremål och uppfatta dem i deras relation till sjelfvet, korteligen uti dess *sjelfförnimmelse*, äfvensom i dess makt att från sitt centrum bifallande eller negerande förhålla sig till dem, eller i dess *sjelfverksamhet.*

Menniskan eger dessa grundförmögenheter till en viss grad gemensamma med djuren såsom äfven "lefvande själar"[4]). Men genom andens närvaro i henne och hennes egen bildande verksamhet i kraft häraf erhålla de hos henne eller kunna åtminstone erhålla en prägel af klarhet eller sjelfmedvetenhet och frihet eller moralisk bestämdhet, hvarigenom de vinna personlighetens eller andlighetens karaktär (jfr nedan § 12).

I kraft af denna själens lifsgrundval erhåller allt, som kommer inom området för hennes lif, i henne formen af en mer eller mindre klart medveten förnimmelse, hvilken behagligt eller obehagligt berör henne och i henne alstrar en böjelse eller motvilja i aktiv eller passiv riktning. Och detta gäller såväl om de yttre *kroppsliga* förnimmelserna (t. ex. af det för kroppen närande och välsmakande eller dess motsats, af köld och hetta o. s. v.), som om de utifrån eller inifrån kommande *andliga* intrycken (t. ex. af andra menniskors bemötande, Guds ords sanningar, samvetsförnimmelser, o. s. v.). Allt blifver i själen en förnimmelse af behag eller obehag och upptages såsom något vänskapligt eller fiendtligt för dess lif.

Men hvad beträffar *qvaliteten* af dessa själsförmögenheter, d. v. s. hvad som bestämmer deras afgörande om hvad som skall mottagas och behandlas på det ena eller andra sättet, så beror detta dels af den i föregående § berörda *ursprungliga naturbeskaffenheten* hos själs-

---

[4]) Äfven hos *växterna* finnes en dunkel grund till dessa lifsformer, en receptivitet, som angifver ett väl- eller illabefinnande, och en dermed följande aktivitet. Men detta dock i sådant dunkel, att vi med rätta hos dem tala om känslo- och viljelöshet. Ja det torde t. o. m. kunna sägas, att *hela skapelselifvet* rörer sig i dessa båda lifsformer. Jfr "Ueber Sympathie", ein Vortrag im evangelischen Verein zu Berlin von D:r H. Wald. Der heter det bland annat, pag. 1: "Diese an sich einfache, in ihren Aeusserungen und Wirkungen höchst vielseitige Empfindung (Sympathie) beschränkt sich keineswegs auf den Menschen allein, sondern tritt in allen lebenden Wesen, je nach dem Grade ihres Selbstbewusstseins, mehr oder weniger deutlich hervor; ja wir finden sogar ihr materielles Vorbild im Pflanzenreiche, sowie ihre ersten Elemente in der sogenannten Wahlverwandtschaft der unorganischen Stoffe unverkennbar sich aussprechen." Och pag. 39: "Das *lebendige* Gefühl der Wesensverwandtschaft mit einem Andern, *die Liebe*, ist die grösste aller göttlichen Regungen, deren unsere Natur fähig ist."

lifvet, dels af den *frihetsbestämmelse*, som menniskan sjelf gifvit eller gifver sig, hvarför det som för den ene är ljufligt kan för den andre blifva motsatsen och tvärtom (Ordspr. 29: 27, 2 Kor. 2: 14—16).

I Skriften möta vi naturligen ingen formulerad bestämmelse öfver dessa själens grundförmögenheter. Deras tillvaro utgör snarare öfverallt förutsättningen för dess sätt att tala. Men vi finna emellertid i flera omständigheter antydningar derom, att själens känsla af behag eller obehag är grundvalen i allt menniskans lif. Så hänföres t. ex. hvad som står i sammanhang med kroppens ätande och drickande, detta nödvändiga lifsvilkor, till själen såsom hennes lust eller olust (Deut. 12: 15; 23: 24, Ap.G. 14: 17, Num. 21: 5). Å andra sidan omtalas ofta hvad själen erfar eller vill och i allmänhet godt och ondt under grundsynpunkten af det ljufliga eller misshagliga, "söta eller bittra" (Ordspr. 2: 10; 13: 19; 15: 15; 16: 24, Job 6: 7; 10: 1, Ps. 36: 9, Gen. 34: 3, 8), och begäret efter dess egande eller öfvande samt följden af detta såsom hunger, lystnad, mättnad, leda, o. s. v. (Ps. 10: 3; 63: 2, 6, Pred. 6: 3, Job 6: 7; 10: 1). Så sättes t. ex. grunden för den första frihetsafgörelsen i sammanhang med en dylik lustkänsla (Gen. 3: 6), under det dess första subjektiva verkan är blygselns smärtsamma förnimmelse (Gen. 3: 7, jfr vårt vanliga uttryck "samvets*qval*"). Likaså framställes ångren, frihetsafgörelsen *mot* synden, såsom en "förkrosselse" (Ps. 51: 19), kallelsen och tron såsom ett "smakande af Guds ljuflighet", "ätande af lifvets bröd" och dyl. (Hos. 2: 14, Ps. 19: 11; 34: 9, Joh. 6: 53, Ebr. 6: 4)[5]), o. s. v. Och menniskans lott i evigheten, salighet eller fördömelse, framstår alltid under hufvudsynpunkten af själens känsla af fröjd eller lidande, identifieras med mättnad eller hunger, frid eller sönderslitande oro och qval (Es. 65: 13 f. Luk. 6: 21, 25; 16: 24 f. Ps. 17: 15, Röm. 14: 17, Uppb. 2: 17; 14: 11). — På detta sätt visar sig själen såsom den djupt känsliga härden för timliga och eviga fröjder eller smärtor.

Men härvid framträder tillika ständigt själen i dess oskiljaktiga *förbindelse med kroppen*. Och detta antingen så, att själens lustförnimmelser eller deras motsats framtränga till henne utifrån genom det kroppsliga organet (Ap.G. 14: 17, Gen. 18: 5), eller ock så att de ur hennes

---

[5]) Jfr om kallelsen och väckelsen från denna synpunkt Evighetsvinkar, 2 Sönd. eft. Trettd., pag. 209 f. Menniskans rätta ställning till Gud, hans sanning och vilja är derför icke blott ett kallt reflekterande på dem eller en pligtmässig lydnad för dem, utan ett "blifvande i dem", ett *assimilerande*, hvarvid äfven "Guds viljas görande" blifver en "själens mat" (Joh. 15: 4; 4: 14, 32 ff.). Om "assimilering" såsom kärlekens lifsslag, se Culman, Ethik, §§ 47 ff., § 86.

innersta andedjup tränga utåt och afspegla sig äfven på det kroppsliga området (Ps. 32: 4, och öfverallt i Psalmerna, Ordspr. 12: 4; 14: 30; 15: 13, Luk. 22: 44[6]). I det nu själen är det personligt sammanhållande bandet i menniskans andekroppsliga varelse, omsätter sig på detta sätt allt omedelbart kroppsligt eller andligt i själens känslo- och böjelselif och erhåller så sin *personligt individuela* prägel. Detta sker å ena sidan genom de kroppsliga förnimmelsernas "förinnerligande" till själsförnimmelser, å den andra genom de andligas utträdande ur deras rena innerlighet till själisk förnimmelse. Så t. ex. öfvergår ätandet och drickandet på detta sätt från en blott kroppslig till en själens sak, blifver en akt af personlig sedlighet eller osedlighet, i andens återhållsamhet (*ἐγκράτεια*) eller köttets lystenhet (*ἀσέλγεια*), i tacksamhet eller otacksamhet (1 Tim. 4: 4, 5), under det å andra sidan själens djupaste anderörelser, såsom bön och lof, tillkämpa sig sitt uttryck i det själiska förnuftssinnets tanke- och ordbildande verksamhet (1 Kor. 14: 15). I evighetstillståndet[7]) skall denna oskiljaktiga förbindelse mellan kropp och själ och med detsamma själslifvets centripetala och centrifugala lifsströmning finna sin fulländning. "Det inre skall der blifva såsom det yttre, och det yttre såsom det inre" (Es. 66: 24, Upp. 20: 11; 21 och 22).

Det följer för öfrigt af sig sjelft ur det, som i det föregående blifvit sagdt om själens ställning mellan kropp och ande, att hon *i sig sjelf* förenar *den dubbla lifsformen* af *kroppsligt* och *andligt*, d. v. s. eger en jordisk, sinlig, och en öfversinlig sida eller grundförmögenhet. Hon besitter förmågan att umgås med, mottaga intryck från och återgifva sådana åt den yttre verlden, närmast sin egen kroppslighet, i samband med hvilken hon, och anden med henne genomgår en utveckling från lägre till högre lif (Luk. 1: 80; 2: 40, 52). Men hon eger ock förmågan att utöfver sinneverlden blifva delaktig af öfversinnliga, gudomliga inverkningar och låta sådana från sig utgå, korteligen stå i gemenskap med en högre verld. *Huru* detta dubbelsidiga förhållande inom själen sjelf, och särskildt genom hvad öfvergångar förhållandet mellan själ och kropp närmare är förmedladt, det är tills vidare för oss en hemlighet. Lösningen af densamma måste ligga i den ofvan

---

[6]) Jfr om dylika uttryck ofvan § 3, pag. 34. De gamla kände och uttryckte sig ofta djupare och fullare än vi i dylika förhållanden. Derför förefalla oss deras uttryck stundom öfverdrifna, och vi hafva behof att förklara dem såsom "bilder." Men dermed bortförklara vi ej sällan sjelfva realiteten.

[7]) Äfven i Hadestillståndet synes själen icke vara alldeles isolerad från kroppslig förnimmelse (Luk. 16: 24).

(§ 1 och 4, not 13) antydda *enhet*, som i sista hand i sig förbinder båda dessa områden (Ap.G. 17: 28)[*]).

§ 10.

Om hjertat[1]).

Är själen till sin naturbasis ett kännande och begärande lif i attraherande och repellerande verksamhet, och är menniskans "jag" detta samma själslif, såvidt det lyfter eller fördjupar sig till fattande af sig sjelft såsom sjelfmedvetande och frihet eller till andlig personlighet, så är åter *hjertat* (לֵב, *καρδία*) den organiska *medelpunkten* för hela själslifvet, såväl det naturliga som personliga, eller dess organiska centralhärd. Ett grundställe i Skriften, der denna hjertats ställning uttalas, är Ordspr. 4: 23, der det heter: "Framför allt, som är att bevara, bevara ditt hjerta, ty ur detsamma komma (d. ä. i detsamma uppspringa) lifvets källor"[2]) eller utgångspunkter (jfr Marc. 7: 21 f. Joh. 7: 38). Dessa och andra ställen angifva hjertat såsom källorten eller utgångspunkten, som bestämmer innehållet och riktningen af hela lifsrörelsen, men detta, enligt Skriftens sätt att tala, icke i form af någon psykologisk lärosats utan såsom praktiskt-etisk uppfordran och varning. *Läran om hjertat* måste följaktligen intaga ett hufvudsakligt rum i den bibliska psykologien. Och denna eger så mycket mera anledning att nogare ingå på denna punkt, som Skriften i såväl gamla som nya testamentet är utomordentligt rik på lärande meddelelser öfver hjertats betydelse [3]).

---

[*]) "Die Einheit des Grundes aller Dinge verlangt eine Homogenität der Dinge unter einander, und damit ist die Möglichkeit ihrer substantiellen Aufeinanderwirkung gegeben", säger E. Harless, anförd hos Delitzsch, pag. 220. Och sjelf säger han derstädes: "Für das Räthsel der Wechselwirkung aller Dinge giebt es keine Lösung, als diese Alles wirkende und durchwirkende oberste Monas (som är "das Leben des Lebens" och dermed "die Kraft der Kräfte" och dermed "der Stoff der Stoffe"), welche alle Gegensätze in sich und durch sich einigt und *im Menschen mikrokosmisch geeinigt hat.* Jfr hela hans paragraf: "die Doppelseite der Seele."

[1]) Jfr Del. Psych. IV, § 12, Roos och Beck Seelenlehre 3:e kap., v. Rudloff, Abschn. 1, kap. 3, samt Oehler art. Herz i Herzogs Real-Encyklopädie.

[2]) Jfr Keils komm. t. d. st. I de följande verserna anföras derpå några från hjertat utgående olika lifsyttringar: munnens tal, ögats blickar, handens verkande, fotens gång, hvilka i sammanhang med hjertat böra bevakas.

[3]) Roos och Beck egna åt behandlingen af läran om hjertat ungefär en tredjedel af sina psykologiska arbeten.

Hvad nu först angår den allmänna *grundbetydelsen* af ordet "hjerta" [4]), så synes densamma vara begreppet *medelpunkt* hos ett sferiskt sig utbredande föremål. Det skapade lifvet, såsom det i allmänhet möter vår yttre uppmärksamhet, är ju till sin natur mer eller mindre sferiskt och stadt i en kretsande rörelse omkring sin medelpunkt. Att så är, öfvertygar oss icke blott djur- och växtlifvet utan äfven himlakropparnes gestalt och rörelser; och redan deraf torde vi kunna sluta, att något dylikt måste vara förhållandet med andens lif, af hvilket det yttre ju blott är en afbild. Hvarje lif har således sin särskilda medelpunkt eller "sitt hjerta." Skriften talar derför om ett sådant icke blott hos Gud sjelf (1 Sam. 13: 14, Jer. 6: 8) eller hos de besjälade varelserna, utan äfven om "himmelens", "hafvets", "jordens" eller till och med "ett träds" hjerta (Deut. 4: 11, Jona 2: 4, 2 Sam. 18: 14, Mat. 12: 40; den sistnämnda utsagon är isynnerhet betydelsefull såsom uttalad af vår Frälsares egen mun [5]).

Så är då det *menskliga* hjertat närmast att förstå om det i *kroppens* inre (קֶרֶב, *κοιλία* = det inre i allmänhet, hvars *innersta* är hjertat [6]) befintliga centrum eller centralhärden för det periferiska, *kroppsligt*-själiska, lifvet eller blodomloppet, hvilket från denna medelpunkt utgår och dit återvänder (1 Sam. 25: 37, 2 Sam. 18: 14, 2 Kon. 9: 24, Pred. 12: 6 [7]). Men nästan alltid, då hjertat omtalas, ligger deruti tillika betydelsen af något *andligt*-själiskt eller beteckningen af en medelpunkt för den kännande och begärande själsverksamheten i

---

[4]) Det arab. لُبّ betyder "kärnan" af en sak (jfr Keil till Ordspr. 4: 23 och Freytags lex.). Om denna *allmänna* betydelse är den primitiva, eller om denna bör sökas specielt i det *menskligt* kroppsliga hjertat, torde emellertid kunna anses ovisst.

[5]) *Καρδία τῆς γῆς* (jfr Efes. 4: 9: "*τά κατώτερα μέρη τῆς γῆς*") motsvarar här utan tvifvel det gammaltestamentliga uttrycket תַּחְתִּיּוֹת אָרֶץ, hvilket dels betyder "jordens innandömen eller djup" (Es. 44: 23, LXX *θεμέλια τῆς γῆς*. Hes. 26: 20: 'ת 'א. *τὰ βάθη τ. γ.*) hvilka på det förra stället uppmanas att jubla *vid Messias uppenbarelse)*, dels "moderlif" (Ps. 139: 15, LXX "*τὰ κατώτατα τῆς γῆς*"). Denna märkliga sammanställning af betydelser torde angifva, att Hades är på en gång den djupa reservoir, dit jordelifvet återvänder. och tillika en källort för en blifvande "födelse" (jfr Es. 26: 19: חֲפִי etc. "terra pariet manes", Gesen.). Jfr äfven Meyer till Mat. 12: 40.

[6]) Derför vexla dessa uttryck och med dem מֵעִים (jfr Ps. 40: 9 med 37: 31).

[7]) Hjertat är i det sistnämnda språket säkert antydt med något af de bildliga uttrycken "guldlampan" eller "ämbaret vid brunnen", jfr Melin t. d. st., Del. Psych. pag. 228 och Keil till Ordspr. 4: 23).

dess in- och utgående. De andligt-själiska rörelserna af kärlek och hat, godhet och ondska, vishet och dårskap, glädje eller njutning, sorg, fruktan, vrede o. s. v. förläggas i deras innerstå intensitet till hjertat (Ps. 37: 31, 1 Krön. 28: 9, 1 Kon. 11: 4, Mat. 22: 37. Pred. 9: 3, Ps. 4: 8, Gen. 18: 5, Ap.G. 14: 17, Jos. 7: 5, Es. 19: 1, Ps. 39: 4, Joh. 16: 6)[8]. Detta hela Skriften genomgående språkbruk kan icke vara att anse såsom ett blott talesätt, härledt deraf att själen "betraktas såsom hafvande sitt säte i blodet", hvilket åter har medelpunkten för sitt omlopp i hjertat, så att följaktligen hjertat endast oegentligt, på grund af detta sammanhang mellan själ och blod, skulle hänföras till den föregående; utan det tyder derpå, att äfven för det *inre* själslifvet en dylik medelpunkt finnes som för det kroppsliga [9]). Och ligger det icke dessutom i sakens natur, att ett andligt väsen, som är i besittning af en mångfald af krafter, måste, derest det skall bilda en personlig enhet, för dessa ega en sådan medelpunkt i och genom hvilken det förmår sammanfatta sig sjelft? Är det nu så, då anse vi oss med stöd af Skriften hafva full rätt att beteckna äfven denna med namnet "hjerta" [10]). Men då Skriften tillika sätter det andliga och det naturliga hjertat i närmaste förbindelse med hvarandra, så sluta vi deraf, att det sednare är det närmaste organet för det förras lifsrörelser, för så vidt dessa omsätta sig i kroppslifvet, så att den inre hjerteverksamheten omedelbart afspeglar sig i det kroppsliga hjertat (jfr 1 Sam. 25: 37, Jer. 23: 9, Luk. 21: 34). Korteligen: "kropps- och själslifvet mötas uti hjertat i samma midt" [11]).

Då nu själslifvet är ett dubbelt, ett in- och ett utgående, så bildar hjertat *i båda dessa hänseenden* dess medelpunkt, dess centralhärd, eller den punkt der själslifvet sammanfattar sig sjelft till enhet.

---

[8]) Jfr Gesenii lex. till לֵב. Den ofantliga mångfald af bibelställen, som här kunde anföras och af hvilka Del. pag. 248—250 gifver ett urval, fördela vi hellre på den följande utvecklingen.

[9]) Det nämnda Skriftens "betraktelsesätt", hvilket emellertid motsvaras af en full realitet, kan visserligen bilda *en* förklaringsgrund till dess språkbruk beträff. hjertat, men omöjligen vara den enda, då ju Skriften är klart medveten af en skilnad mellan det kroppsliga och det andliga området och således icke *stående* kan begagna ett uttryck från det förra på det sednare, utan motsvarande verklighet på detsamma, och då särskildt det nya testamentet begagnar ordet "hjerta" i ett sammanhang, der synpunkten på det kroppsliga icke kan vara i fråga (t. ex. 1 Joh. 3: 20).

[10]) Att ordet "hjerta" härvid erhåller en dubbel betydelse, en kroppslig och en andlig, är icke något annat än den alla språk genomgående öfverflyttningen af ett ords första sinliga betydelse till ett andligt område.

[11]) Beck, § 20. Jfr för följ. ibid. § 21.

Det förra eller hjertats *centralt-receptiva* ställning uttalas på alla de ställen i Skriften, der menniskorna sjelfva sägas "mottaga", "gömma", o. s. v. de erfarna intrycken, af hvad beskaffenhet de vara må, med hjertat, "återvända till sitt hjerta" för att göra sig till godo dessa intryck (Luk. 1: 66; 2: 51; 8: 15, Es. 44: 19; 46: 8), eller der andra, som vilja inverka på en menniska, sägas med sina intryck syfta åt hjertat, såsom den hufvudborg med hvilkens vinnande allt är vunnet (Joh. 13: 2, Ap.G. 5: 3 f. 16: 14, Mat. 13: 19). Genom denna reception bildar hjertat den innersta *reservoiren* för hela själslifvet. Der samla sig de mottagna intrycken, allt efter deras beskaffenhet, likasom uti ett förråd af godt eller ondt (Mat. 12: 33 ff. Ordspr. 26: 23). Hvarje menniska eger, medvetet eller omedvetet, inom sig ett sådant förrådshus (*θησαυρός*). Häruppå beror t. ex. den outsägliga vigten af uppfostran, exempel och af alla de intrycks beskaffenhet, som komma en menniska till del, då hennes hjerta ännu är obevakadt och öppet för hvarje inflytelse. Men icke mindre beror härpå betydelsen af hvad en menniska ur allt det myckna, som åt henne erbjuder sig i den omgifvande verlden, söker och samlar i sitt hjertas förråd.

Men den invärtes hjertehärden är icke blott en rent passivt mottagande; utan han intager äfven den centrala ställningen i det *aktiva* eller *utåtgående* själslifvet. Dels bearbetar och utvecklar hjertat likt en "jordmån" de mottagna intrycken. Detta förhållande antydes under form af en andlig *natur*-sanning t. ex. i de vår Frälsares liknelser om himmelriket, hvilka tala om Guds ords sående och olika växande i menniskohjertat (Luk. 8: 5 ff.). I hvad etisk riktning denna utveckling sker, beror dels af den befintliga naturbeskaffenheten, dels af jagets personligt fria sjelfbestämning, hvaraf kommer att äfven goda intryck kunna vändas till ondo och tvärtom. Men *att* en utveckling sker, det är icke blott en frihetsakt utan en andlig naturnödvändighet, en *naturprocess.* — Men icke blott detta, att hjertat så inom sig utvecklar de mottagna intrycken; utan dess aktivitet yttrar sig äfven i deras *återgifvande* utåt i den omgifvande verlden. Hjertat "frambär" (*προφέρει, ἐκβάλλει*), enligt Skriften, "ur sitt förråd", utgjuter ur sin fullhet, utstrålar det i dess brännpunkt mottagna ljuset o. s. v. (Mat. 12: 35, Marc. 7: 21, Joh. 7: 38. Ps. 62: 9, 2 Kor. 4: 6, Jak. 1: 15)[12]. Äfven detta "frambärande" är dels en *natur*-process dels en

---

[12]) *ἐπιθυμία* (Jak. 1: 15) tillhör enl. § 14 hjertats område. Den inre lifsprocessen framstår på detta ställe på en gång i dess receptiva och i dess aktiva "afvlande och födande" betydelse, utgående från hjertats naturgrund i förening med dess vilja.

frihets-process. Till en viss grad *måste* det i hjertat nedlagda och etiskt bearbetade utsädet bära sina yttre frukter (Mat. 7: 16—20). Derpå beror det kännemärke på menniskans inre fördolda beskaffenhet, som enligt nämnda ställe ligger i dessa frukter (jfr Ordspr. 26: 24). Men formen och graden af detta fruktbärande beror till en viss grad på friheten. Menniskan behöfver icke frambära allt, som är i hennes hjerta, och åt det hon frambär kan hon gifva en mycket vexlande gestalt, ja till och med en sådan, som tyckes visa motsatsen af hvad hjertat i grunden är och vill (Es. 29: 13). Af denna "hjertats dubbelhet" härrör det tvetydiga och bedrägliga i själslifvets yttringar i ord, åtbörder och handlingar. Härtill kommer att i hjertat koncentrerar sig tillfölje af dess centrala ställning, framför allt såsom centrum för det *sedliga* lifvet, icke blott *det naturliga onda*, som tillhör menniskan såsom en fallen varelse; utan också *det naturliga goda*, som hon ännu eger qvar (jfr § 8, Jer. 17: 9, Rom, 2: 15). I hjertat finnes derför så att säga "en naturlig dubbelhet" från hvilken menniskan har att rena sig till hjertats enkelhet." (Ps. 12: 3, Syr. 1: 36 el. 27, Jak. 4: 8, Ps. 86: 11, Ef. 6: 5). Den som vid umgåendet med hjertan ej skall vilseledas, behöfver följaktligen icke blott god vilja att rätt pröfva utan äfven "öfvade sinnen", som förmå genomtränga skenet och vinna ett totalintryck af det som föreligger (Joh. 7: 24; 8: 15, Ebr. 5: 14); men en hvar må vakta sig för förhastade, universela och allt afgörande domar (Mat. 7: 1 f. 1 Tim. 5: 22). Och framför allt gäller det att betänka, att blott *En* är den, som i sista hand förmår "pröfva hjertan" (1 Sam. 16: 7, Ordspr. 17: 3; 24: 12, Jer. 17: 9, Upp. 2: 23, Rom. 8: 27). Ty hvarje hjerta har af honom undfått makten att till en viss grad bilda ett inom sig sjelft tillslutet djup (Ps. 64: 7). Men till och med en menniska sjelf förmår icke tillfyllest känna sitt hjerta, äfven om hon uppriktigt derom bemödar sig (t. ex. Joh. 13: 37 f.), något som kan tjena till ett hufvudbevis för det ofvansagda (jfr § 8 pag. 72), att personlifvet, det klart medvetna jaget, icke sammanfaller med hjertat, utan att äfven till detta hör ett frihetsmedvetandet till en viss grad undandraget naturområde. — Derför är bönen om "hjertats utransakande" genom den Allvetandes hjelp ett af den sanna fromhetens grundvilkor (Ps. 139: 23 f.). Och Guds vägar med menniskan utgå till en väsentlig del derpå, att lära henne att i fri sjelfkännedom inse, hvad som i hennes hjerta bor (Deut. 8: 2).

§ 11.

Om hjertats grundförmögenheter.

Då hjertat är hela själslifvets innersta härd, så måste vi ock inom detsamma möta härden för de lifsformer eller grundförmögenheter, som bilda själslifvets basis. Dessa äro, såsom vi sett, känslo- och begärelseförmågan; och så hafva vi då att för dessa söka deras innersta säte, eller den punkt der de förekomma i sin mest koncentrerade yttring, i hjertat (jfr § 10 pag. 88). Vi tro oss ock i Skriften hafva funnit *en särskild beteckning* af hjertat från denna synpunkt, eller för det inom hjertat befintliga känslo- och begärelseorganet, uti *θυμός*, ett ord, för hvilket vi icke lätteligen finna något motsvarande uttryck på vårt språk — möjligen kunde det benämnas "affekt-sinnet" — men som måhända i vårt systerspråk tyskan någorlunda motsvaras af "Gemüth"[1]). Denna betydelse af *θυμός* framlyser väl i nya testamentet egentligen blott i de deraf härledda orden *ἐνθύμησις*, *ἐπιθυμία*, m. fl. I nya testamentet och LXX begagnas det enkla ordet *θυμός* vanligen om den häftiga rörelse, som uppstår i själen vid lifliga förnimmelser af eller reaktion mot något intryck, och motsvarar så vårt "affekt" eller oftast något med "vreden" snarlikt begrepp (Luk. 4: 28, Rom. 2: 8, Upp. 16: 19). I LXX är *θυμός* ofta öfversättningen af אַף, חֵמָה el. dyl. t. ex. Es. 10: 25, Gen. 27: 44, Ps. 102: 11). Men denna betydelse är otvifvelaktigt en härledd och grundbetydelsen af ordet, som klart framgår af det äldre språket och här och der af ställen i apokryferna, den af det sålunda lifligt kännande och reagerande *organet* sjelft (Wish. 7: 20, Syr. 10: 18 (21), jfr äfven Dom. 6: 39)[2]).

---

[1]) Ordet *Gemüth* torde egentligen förhålla sig till *Muth* såsom t. ex *Gebirge* till *Berg*, d. v. s. uttrycka icke någon *speciel* liflig känsla, mod el. dyl., utan känslan i allmänhet eller *känslohärden*.

[2]) På sistnämnda ställe öfversättes אַל־יִחַר אַפְּךָ af LXX med "*μὴ ὀργισθήτω ὁ θυμός σου.*" — Såsom bestyrkande för den i denna § försökta sammanställningen af *θυμός* och *νοῦς* såsom hjerteorganer torde böra anmärkas, hurusom liknande *ordbildningar* från båda uttrycken förekomma, stundom i Skriften uttryckligen sammanställda med hvarandra. T. ex. *ἐνθύμησις* och *ἔννοια* (Ebr. 4: 12), *ἐπιθυμία* och *ἐπίνοια*, *ἐνθυμεῖσθαι* (Mat 9: 4, jfr på parallelstället Luk. 5: 21 f. *διαλογίζεσθαι*, en yttring af *νοῦς*) och *ἐννοεῖν* (det sedn. ordet dock icke i nya test. (Jfr för öfrigt om betydelsen af *θυμός* och dess härledningar närmare nedanför § 14.

I *θυμός* såsom hjerteorgan finna vi alltså den centrala lifspunkt, hvilken utgör likasom en eldshärd, uti hvilken ande- och själslifvet i dess elds- och vind-natur (se ofvan § 1, not 3 och § 3, not 10) upptänder sig sjelft till den starkaste glöd [3]).

Men menniskans lif är ett personligt, ett fritt och medvetet, och af samma natur blifver derför äfven dess kännande och begärande verksamhet (se ofvan § 9, pag. 83). Denna öfvergår genom själens eget bearbetande till tänkande och viljebestämmelse eller till reflekterad frihetsafgörelse. Och äfven för denna verksamhet måste hjertat bilda centralorganet. Vi kunna då fråga, om icke Skriften i hjertat känner äfven för tänkandet och viljandet någon särskild sådan härd eller förmåga, som *θυμός* bildar för känslo- och begärelselifvet i allmänhet? Verkligen möter oss också en sådan uti *νοῦς*, hvilket uttryck vi skulle vilja återgifva med "förnuftssinnet" eller beteckna såsom hjertats *andliga* grundsinne. I gamla testamentets mera outvecklade språkbruk framträder visserligen *hjertat sjelft* helt omedelbart såsom centrum för hela lifsrörelsen, för kännandet, begärandet, tänkandet och viljandet, utan att några särskilda organer nämnas. Det är hjertat sjelft, som säges göra allt detta (Ps. 73: 26; 84: 3, Lev. 19: 17, Deut. 29: 4, Ordspr. 23: 26, Es. 10: 7). I LXX möter emellertid *νοῦς* ej sällan såsom öfversättning af לֵב (t. ex. Exod. 7: 23, Es. 10: 7, jfr Ordspr. 31: 3). Och i nya testamentets mera utvecklade språkbruk hafva de olika sidorna af hjertats verksamhet till en del erhållit särskilda namn, dock så att äfven der hjertat sjelft, såsom den konkreta enheten af sina särskilda organer, öfverallt nämnes såsom subjekt, så ofta det kan anses mera vara fråga om dess afficiering eller verksamhet i sin totalitet (t. ex. Ap.G. 2: 37; 7: 54, Rom. 10: 10, 1 Tim. 1: 5, men jfr Ebr. 11: 3), och stundom tillika framstår såsom organet för någon viss verksamhet, der man kunde vänta sig något af dess speciela organer nämnda (jfr t. ex. 1 Joh. 3: 20 f. med 1 Tim. 4: 2. Ebr. 10: 22). Emellertid är *vanligen νοῦς* uttrycket för hjertats förmåga af tänkande och viljande (t. ex. Luk. 24: 45, Joh. 12: 40, Luk. 1: 51 [4]), 2 Tess. 2: 2 och följ. §). Men såsom viljeorgan må-

[3]) Jfr Beck, § 24, 1 och 2, b. Redan på det fysiska lifvets område möter oss i *elden*, synnerligen der eld och vind uppträda i förbindelse med hvarandra, t. ex. i en smältugn, en dylik *innersta härd* för dess uppenbarelse, ett "eldscentrum".

[4]) Redan af den sammanställning, som i Joh. 12: 40 och Luk. 1: 51 förekommer, af *νοῦς* (eller dess yttringar) och *καρδία* inses det förrus till-

ste *νοῦς* tillika städse hafva en *etisk* betydelse. Det är *hjertats sedliga grundsinne*, i hvilket dess och hela själslifvets goda eller onda riktning företrädesvis afspeglar sig (t. ex. Mat. 22: 37, Ef. 4: 17 f.).

Men härmed äro dock ännu icke hjertats grundförmögenheter, sådana de möta oss i Skriften, uttömda. Till själens känslolif hör, såsom vi ofvan sett (§ 9), företrädesvis dess känsla af *sitt eget* väl- eller illa-befinnande. I allmänhet sedt har nu visserligen denna känsla sitt säte i *θυμός*. Men själens väl- eller illa-befinnande är icke blott något, som beror på yttre, tillfälliga, af henne sjelf oafhängiga förhållanden. Det är framför allt en följd af *hennes egen sedliga beskaffenhet*, särskildt hennes medvetna frihetsafgörelse, hvilken sednare emellertid i henne äfven alstrar en hvilande naturbeskaffenhet (jfr § 8, pag. 74). *Själens känsla af denna sin egen sedliga beskaffenhet* eller af sitt *etiska* väl- eller illa-befinnande måste således vara en förnimmelse af alldeles särskild art och af högsta vigt. För denna känsla eller för dess organ eger derför också Skriften en särskild beteckning, hvilken vi följaktligen måste anse såsom namnet på en särskild själs-, eller noggrannare, *hjerte*-organ, nemligen *samvetet* (*συνείδησις*).

Äfven detta speciela begrepp möter oss ännu icke i gamla testamentet [5]). Det är der likasom *νοῦς* sammanfattadt under det gemensamma begreppet "hjerta". Der heter det t. ex. ännu, att det är "hjertat, som slår menniskan" för begångna eller tillämnade synder (1 Sam. 24: 6, 2 Sam. 24: 10). Men så mycket tydligare möter oss samvetets specialbegrepp i det nya testamentet. Det framstår der såsom hjertats känslo- eller förnimmelse-organ för sitt eget eller i allmänhet själslifvets sedliga tillstånd (Ebr. 10: 22 [6]) se vidare § 13).

---

hörighet till hjertat likasom yttringen af *θυμός* i Mat. 9: 4, Ebr. 4: 12, dit hänföres.

[5]) I LXX blott en gång, Pred. 10: 20, i en annan betydelse = מַדָּע, tanke i allm. Äfven i profangrekiskan möter det icke i den specielt etiska betydelsen och synes således i denna vara ett *för nya testamentet egendomligt begrepp*.

[6]) Af detta ställe framgår *samvetets* tillhörighet till *hjertat*. I Tit. 1: 15 äro *νοῦς* och *συνείδησις* samordnade. När menniskan är oren i "sitt sinne", d. ä. i sitt *medvetna viljande*, så är hon det ock i "sitt samvete", d. ä. i sin djupaste förnimmelse af sig sjelf. Hennes etiska "grund-vara" och "grund-känsla" måste motsvara hvarandra. Jfr Rom. 2: 15, hvarest *hjertat*, *samvetet* och *tankarne* (*διαλογισμοί*, hvilka tillhöra *νοῦς*), äro sammanförda.

I dessa tre: **θυμός, νοῦς** (till hvilkets område vi äfven hänföra *σύνεσις* och *θέλημα*) och *συνείδησις* eller affektförmågan, förnuftssinnet och samvetet finna vi således grundorganerna hos det menskliga hjertat [7]). Vi vilja nu ingå i en särskild behandling af hvar och en af dem och begynna dervid med *νοῦς*, såsom det organ angående hvilket Skriften gifver oss de rikhaltigaste och klaraste bestämmelser.

§ 12.

Om förnuftssinnet (νοῦς) och dess verksamhet [1]).

Hvad vi i allmänhet mena med "sinne" eller sinnesorgan (*αἰσθητήριον*, Ebr. 5: 14) blifver oss till en del klart, om vi betänka hvad våra vanliga kroppsliga sinnen innebära. De äro ju vår egen kroppsliga varelse sammanfattande sig uti något visst slags förnimmande verksamhet gent emot den yttre verlden [2]). Men tydligen är det egentligen *själen*, som i de kroppsliga sinnena är den kännande och förnimmande; ty

---

[7]) Hvad beträffar *σύνεσις*, *förståndet*, så betrakta vi detsamma (likasom *θέλημα*, viljan) icke såsom en särskild hjertats förmåga, utan såsom en yttring eller *sida* af *νοῦς*, nemligen dess *formela* förmåga att "sammanfatta" och bringa till klarhet det uppfattade (t. ex. Mat. 13: 51, Luk. 24: 45). Dess verksamhet tillägges för öfrigt uttryckligen *hjertat* (Mat. 13: 15) alldeles parallelt med "besinnandets" ("*νοήσωσι τῇ καρδίᾳ*", Joh. 12: 40). Jfr i Marc. 12: 33 det i v. 30 förekommande *διάνοια* utbytt mot *σύνεσις*. Äfven det ytliga "förstånd", som Skriften omtalar såsom något för Gud förkastligt (Mat. 11: 25, 1 Kor. 1: 19) bör betraktas såsom en yttring af det i fåfänglighet fångna *νοῦς* (Ef. 4: 17: *ματαιότης τ. νοός*) och således såsom en form af hjertats *ἄνοια* (2 Tim. 3: 9). Äfven *φρήν*, som möter en gång (1 Kor. 14: 20 i plur.) måste vi, hvad egendomlig betydelse man än på detta ställe må gifva det, hänföra under området af *νοῦς* (jfr v. 15). Bengel förklarar det i sin Gnomon efter Ammonius med "*αἱ ἀγαθαὶ διάνοιαι*." Om *φρόνησις* se § 15. Hvad ändtligen beträffar *λόγος*, "förnuftet", så möter detta aldrig i nya testamentet i betydelsen af någon *själsförmögenhet*, utan endast (jemte andra mera aflägsna betydelser) såsom beteckning för "ordet". I den förra betydelsen måste det anses väsentligen vara innefattadt under begreppet *νοῦς*.

[1]) Jfr Beck § 18 f., Delitzsch, IV, § 5.

[2]) "Die Lebensfunktionen der *äussern Sinne* sind Verrichtungen der Seele in ihnen als den Werkzeugen." Beck, § 9. Jfr Zeller, § 57 ff., Afzelius, Psykologie, § 10, synrl. anm. 2.

all deras kraft beror på hennes närvaro i kroppen. Det är själen, som besitter de olika sinnesorganerna. De representera dess utsida eller dess förmåga att mottaga intryck från den yttre verlden. Och emedan dessa yttre sinnesorganer hafva sin medelpunkt i *hufvudet* (hjernan), så har "hufvudet" i vanligt språkbruk blifvit beteckningen för själens *utåtvända* uppfattnings- och bildnings-verksamhet i motsats till "hjertat" såsom beteckning för den "inåt sig fördjupande eller inifrån kommande själsverksamheten" [3]). Det bör då icke förundra oss, om vi finna Skriften tala äfven om en sinnesverksamhet på det inre området eller om ett hörande, seende, smakande, luktande, berörande, som tillhör själen oberoende af eller likasom innanför de kroppsliga sinnena (t. ex. Mat. 13: 13 ff., Joh. 5: 24, Ap.G. 17: 27, 2 Kor. 2: 15 f., Ebr. 6: 4). Men Skriften *sammanfattar* också denna själens inre sinnesverksamhet under *ett enda* universalsinne och kallar då detta νοῦς [4]). Detta framträder derför dels såsom subjekt för någon enskild sinnesförnimmelse (t. ex. seendet, Rom. 1: 20), dels i allmänhet såsom hjertats andliga förnimmelseförmåga. Men detta dock alltid så, att detsamma tillägges icke blott den *omedelbara* uppfattningen, utan äfven *bearbetandet* af det uppfattade till ett djupare och klarare egande, eller hvad vi kalla "tänkandet". Men derjemte framstår *Nus*, äfven fattadt såsom det teoretiska eller tankeorganet, alltid med karaktären af en *förnuftig* och *sedlig* bestämmelse, så att det kan uppfatta tingens egentliga insida och alltid dervid ådagalägger en egen religiös eller moralisk halt i god eller ond riktning (Joh. 12: 40, Rom. 1: 20, Ebr. 11: 3). Och framför allt är det organet för umgåendet med den andliga verlden, såtillvida representerande själens *insida*, dock så att det dervid tillika inifrån omsätter det genom anden förnumna i *medveten* själisk förnimmelse och yttring (1 Kor. 2: 16; 14: 14 f., Fil. 4: 7). Inom sferen för *Nus'* verksamhet faller således först hvad vi kalla andlig uppfattning och *andligt förstående*. Utan detta hjerteorgan skulle de kommande intrycken till sin andliga sida antingen spårlöst försvinna för själen eller ock stanna vid en allmän dunkel för-

---

[3]) *Skriften* omtalar icke direkt "hufvudet" i den ofvannämnda motsatsen till "hjertat". Men det förras betydelse kan anses vara berörd i och med *sinnesorganerna* i allmänhet, och motsatsen mellan hufvud och hjerta vara inbegripen i den motsats, som omtalas mellan seende och seende (yttre och inre) o. s. v. (t. ex. Mat. 13: 14 f.). — Vidare vid utvecklingen af läran om sinnena.

[4]) *Νοῦς* väl eg. *γνοῦς*, besl. med *γινώσκω*, enl. deriv. från Sanskrit = "*andlig* varseblifningsförmåga" (Del. p. 178).

nimmelse, liknande hvad vi pläga benämna "vitalkänslan". Intrycken skulle väl beherrska själen, men hon icke dem. Vi finna derför aldrig, att något *Nus* tillägges djuren, lika litet som samvetet, likasom äfven "hjerta" i inre eller "mensklig" mening dem frånkännes (Dan. 4: 13), under det de, såsom vi sett, ej sakna själ och ande. I befintligheten af νοῦς och συνείδησις hos menniskan *koncentrerar sig således hennes själiska åtskilnad från djuren.*

Nus är följaktligen det andliga förståndssinnet eller förståndsorganet och kan derför på de ställen, der det förekommer i denna betydelse, äfven öfversättas med "förstånd", blott att detta uttryck då fattas i dess *andligt* reala betydelse, icke i en blott formelt logisk (= σύνεσις, se ofvan § 11, not 7). Så heter det i Luk. 24: 45, att Kristus "öppnade lärjungarnes *sinne*" (νοῦς), att de förstodo (συνιέναι) Skrifterna. Synnerligen klart framgår denna betydelse af *Nus* i Upp. 13: 18; 17: 9; 1 Kor. 2: 16. Och att det särskildt är det organ, som förmår fasthålla och bringa till själiskt personlig medvetenhet de djupa andliga intryck, som eljest skulle blifva för personen sjelf såväl som för andra en fördold skatt, uttalas tydligt genom den motsats, i hvilken *Nus* i 1 Kor. 14: 14 ff. förekommer till menniskans "ande", likasom i Filipp. 4: 7 "Guds frid" omtalas såsom hafvande ett djup, hvilket intet menskligt förståndsorgan (νοῦς) fullt förmår genomtränga.

Men begreppet af νοῦς har i Skriften icke blott denna mera uteslutande receptiva och teoretiska betydelse utan äfven en praktisk, eller m. a. o. det framstår såsom hjertats egentliga *viljeorgan*, dock så att i de flesta fall äfven den teoretiska betydelsen af "kunskapsförmåga" är med den förra förbunden. Och denna omfattande betydelse har ju i någon grad äfven i vårt språk ordet "sinne", i det att detsamma äfven kan vara liktydigt med "sinnelag" eller viljeriktning, likasom ock de yttre sinnena äro organer icke blott för uppfattandet, utan äfven för själens frivilliga riktande på föremålen. Emellertid torde denna praktiska betydelse af ordet νοῦς bäst kunna återgifvas med det i vår gamla bibelöfversättning stundom förekommande uttrycket "håg". I denna betydelse möter det oss t. ex. i Rom. 7: 23, 25, hvarest *Nus* säges äga uti sig en gudomlig lag, hvilken är motsatsen till syndens lag i köttet, och hvilken lag tydligen icke blott är en *kunskap* om Guds vilja, utan äfven innebär en *drift* eller "håg", som instämmer i dess bud (jfr v. 22 och Rom. 2: 14 f.). På detta ställe (Rom. 7) framstår nu *Nus* icke blott såsom det i allmänhet i andligt etisk riktning verkande hjerteorganet, utan äfven såsom ett af syndens makt ännu icke helt in-

taget utan tvärtom mot densamma reagerande område. Det tillhör det "bättre jaget" hos den ännu opånyttfödda menniskan, som sammanstämmer med den gudomliga lagen såsom med något beslägtadt. Och detta visar nu (synnerligen sammanstäldt med Rom. 2: 14 f.) tillbaka på den naturbeskaffenhet hos den fallna menniskan, som vi ofvan (§ 8) hafva utvecklat, eller på qvarvaron af ett gudomligt verkande i henne och ett naturligt bifall till detta. Dock är den riktning i *Nus*, som i Rom. 7 omtalas, tillika något mera, i det vi hos det på nämnda ställe talande subjektet måste förutsätta en i kraft af den gudomliga lagens verksamhet inträdd viljeakt i dess *Nus*, som gifver bifall till lagen, ehuru denna viljans bestämning ännu icke förmår öfvervinna köttet eller omsätta sig i ett stadigt handlande (v. 20 f.).

På andra Skriftställen framstår åter Nus såsom både af det allmänna syndaförderfvet besmittadt (Rom. 12: 2) och tillika tillgängligt för en frivillig stegring af detsamma. Så säges t. ex. (Ef. 4: 17 f.) "hedningarne vandra i sinnets (*νοός*) fåfänglighet", hvarvid till förklaring bifogas: "förmörkade i förståndet (*διανοίᾳ* — den teoret. sidan) och blifna främmande för Guds lif (p:akt.) på grund af den ovetenhet, som i dem är, på grund af deras hjertas förhärdelse." Här är således *Nus* genom egen skuld fånget i ett teoretiskt etiskt mörker, som kommer det att efterjaga syndens tomma orena bländverk såsom sitt sanna goda. Derför hänföres i Kol. 2: 18 *Nus* rent af till "köttet" och betraktas såsom den källa, ur hvilken högmod och irrlära framgå. I Rom. 1: 28 ff. härledes ur det "odugliga sinne" (*νοῦς ἀδόκιμος*), åt hvilket Gud öfverlemnat hedningarne, all orättfärdighet, under det i 1 Tim. 6: 5 (jfr Tit. 1: 15) ett "sinnets förderfvande" omnämnes, som är affall från den en gång kända sanningen, På dessa sistnämnda ställen framstår således *Nus* icke i sin blott naturliga beskaffenhet, utan underliggande en stegring af naturförderfvet, hvilken kan nå den yttersta höjd, ända till oduglighet för tron.

Så är då *Nus* på en gång anknytningspunkten för det goda i menniskan och dock tillika i behof af en etisk förvandling (jfr Rom. 12: 2, Efes. 4: 23), hvilken, tillfölje af dess dubbla karaktär, på en gång måste vara en teoretisk, ett skingrande af dess mörker genom fullare upplysning om Guds vilja, men framför allt en hågens eller den egna viljans omvändelse genom eget val. *Nus* är frihetsafgörelsens säte och är dermed *det personliga "jagets" allra närmaste organ.* Och på grund af denna personligt centrala och omfattande betydelse heter den stora grundförändring, som måste ske i den

fallna menniskan, *sinnesförändring* (*μετάνοια*). Denna är således en handling från det menskliga subjektets sida, hvilken icke får förblandas med den *gudomliga* handlingen i menniskan, "pånyttfödelsen" [5]). — Och likaså är *Nus* hjertats egentliga organ för *trons* teoretiskt-etiska grundhandling (Rom. 10: 10, Ebr. 11: 3).

Vi öfvergå nu till en betraktelse af de i det nytestamentliga skriftspråket befintliga, af *νοῦς* bildade, psykologiska uttrycken.

Verbet *νοεῖν* är tydligen beteckningen för den af *νοῦς* utöfvade verksamheten, d. v. s. tänkandet och viljandet. Väl kunde det för en flyktig betraktelse synas, såsom förekomme detta verb i nya testamentet uteslutande i den teoretiska betydelsen af "veta, förstå, betänka" (t. ex. Mat. 24: 15, Ef. 3: 4, 1 Tim. 1: 7, 2 Tim. 2: 7). Men jemför man t. ex. Mat. 15: 17 (16: 9, 11, Marc. 7: 18) med Marc. 8: 17, så finner man, att det andliga oförståndet (*οὐ νοεῖν*) sammanställes med den "hjertats förhärdelse", hvilken vi ofvan i Ef. 4: 18 hafva mött, och som tydligen äfven är en viljeakt; och vi draga häraf den slutsatsen, att det på dessa ställen omtalade och tadlade oförståndet ytterst är af etisk halt, d. v. s. är en motvilja för det inre arbete, som förståndet fordrar, något som också Jesu lärjungars förhållande vid andra tillfällen visar oss (jfr Luk. 18: 34 med Mat. 16: 21 ff. 17: 23). På denna grund blifver det också först ett straffvärdt förhållande. Då för öfrigt i Joh. 12: 40 *νοεῖν* uttryckligen betecknas såsom en *hjertats* akt, och hjertat, såsom vi sett, är den osöndrade centrala enhetspunkten för hela själslifvet, så bör i dess *νοεῖν* samma enhet framträda. Och vi tro oss derför våga påstå, att, hvarhelst eljest i Skriften ett *νοεῖν* möter oss, t. ex. då det i Rom. 1: 20 talas om "ett besinnande" af Guds osynliga väsen genom förmedling af hans verk, såsom vilkor för en inblick i detsamma, eller i Ebr. 11: 3 om ett "trons förstående" (*νοεῖν*) deraf att verlden är tillredd genom Guds ord, eller i Ef. 3: 20 om ett "tänkande", som är parallelt med bedjandet, så betecknar det på alla dessa ställen en dylik *hjertats* funktion, d. v. s. ett ingående, på grund af kärlek till en sak, i ett djupare betraktande deraf, ett den inre menniskans villiga försänkande deri, något som för öfrigt öfverensstämmer med den omfattande betydelse, som orden "känna" och "kunskap" ofta hafva i Skriften (t. ex. Joh. 17: 3, 2 Tim. 2: 25, 2 Petr. 1: 2, 3, 8, 1 Tim. 4: 3).

---

[5]) Gud säger väl till menniskorna "gören bättring" (*μετανοεῖτε*), men aldrig "pånyttföden eder", utan utlofvar att *sjelf* göra detta, sedan bättring eller "hjerteförändring" inträdt (Mat. 3: 2, Hesek. 36: 25 ff., jfr 18: 30 f., Joh. 3: 5 ff., Jak. 1: 18).

Vi draga af det föregående den slutsatsen, att *νοῦς* och *νοεῖν* äro beteckningar för *det ena universela teoretiskt-praktiska sinnesorganet* hos menniskans andliga varelse och för dess verksamhet, i hvilken således viljande och kännande i osöndrad enhet äro förbundna. Och vi måste anse det högst betecknande för Skriftens åskådningssätt, att hon förlägger de allra vigtigaste själsyttringarne, såsom Guds och sanningens kännedom, bättring och tro, just till detta sinnesorgan, något som är ett vittnesbörd om, huru hon åtminstone i dessa stycken icke vill veta af den söndring af tanke- och viljelif, hvilken så ofta gör sig gällande hos menniskor, synnerligen de teoretiskt bildade, och som till och med kan sägas vara den nuvarande civilisationens olycka.

Bredvid det ena universalsinnet, *νοῦς*, framträda i nya testamentet uti *νοήματα* de särskilda sinnen, i hvilka detta allmänsinne förgrenar sig (2 Kor. 3: 14; 4: 4 m. fl.). Dessa kunna derför paralleliseras med hjertat såsom det enskilda med det allmänna (Filip. 4: 7). På grund af denna betydelse förekommer ordet *νόημα* nästan alltid i pluralis [6]), under det *νοῦς* äfven i motsvarande sammanhang och då fråga är om flera personer alltid är singularis (jfr 1 Tim. 6: 5, 2 Tim. 3: 8 med 2 Kor. 11: 3). Men härjemte står äfven *νόημα*, mera i enlighet med sin närmaste derivativa betydelse [7]), såsom uttryck för *produkten* af menniskans sinnesverksamhet eller betecknande "hvad hon har i sinnet", hennes *sinnesyttringar* (2 Kor. 2: 11: 11: 3), men alltid i etisk och öfvervägande praktisk betydelse.

Hvad åter beträffar det ofta förekommande *διάνοια*, så synes det oss i sin grundbetydelse beteckna *νοῦς* uti dess *verksamhet* eller sjelfva "sinnandet", eftertanken och viljandet, och detta specielt i dess "de yttre föremålen förföljande, dem *genom*arbetande rörelse, tanke- och viljeverksamheten i dess intellektuelt moraliska umgående med den yttre verlden" [8]). Så t. ex. i det betydelsefulla språket Mat. 22: 37 med paral. der *διάνοια* står bredvid själ och hjerta, betecknande hela yttringen af själslifvet uti dess koncentrering i sitt centralorgan. "I allt ditt hjertas viljande och tänkande skall din själ älska Gud." I liknande sammanställning med hjertat förekommer *διάνοια* i Ebr. 8: 10; 10: 16, der den nytestamentliga andelagen, d. ä. kärleken, säges vara hos det nya förbundets barn inskrifven i dem båda, hvarmed den ofvan angifna lagens fordran vunnit sin fullbordan. Eljest omtalas äfven *διάνοια* likasom *νοῦς* såsom *tillhörande* hjertat (Luk. 1: 51).

---

[6]) Med undantag af 2 Kor. 10: 5, der det står kollektivt "hvarje sinne."

[7]) Verbalia på *μα* beteckna "das durch die Handlung geschaffene", jfr Krüger Gram. § 41, 7, anm. 9.

[8]) Jfr Beck § 19, 1, b.

Såsom en yttring af *Nus* förenar *διάνοια* naturligen i sig *Nus'* teoretiska och praktiska betydelse (Ef. 2: 3; 4: 18) och är alltid etiskt färgadt, vare sig i god eller ond riktning (Kol. 1: 21, 2 Petr. 3: 1). Än står det omfattande "sinnandet" såsom ett helt (i singularis, Luk. 1: 51), än betecknande dess särskilda yttringar (i plur., Ef. 2: 3, Ebr. 8: 10; 10: 16)[9]. — I de flesta fall skulle följaktligen *διάνοια* icke kunna utbytas mot *νοῦς*, eller kunde detta ske endast med en skiftning i betydelsen. På ett eller annat ställe synes det emellertid i det närmaste sammanfalla med *νοῦς* (1 Joh. 5: 20), såsom ju ock i verkligheten båda begreppen stå hvarandra ytterst nära. — Denna här angifna skiftning i betydelsen mellan *νοῦς* och *διάνοια* synes äfven i allmänhet vara iakttagen i den Alexandrinska öfversättningen, der båda orden omvexlande återgifva det gemensamma begreppet לֵב[10].

διανόημα (Luk. 11: 17) förhåller sig till *διάνοιά* såsom den färdiga produkten till den motsvarande faktorns verksamhet. Det blott en gång (Ap.G. 8: 22) förekommande *ἐπίνοια* synes beteckna det inre "sinnandet" med särskild hänsyn till dess riktning på sitt föremål (jfr *κατανοεῖν*, Mat. 7: 3 m. fl.), under det *ἔννοια* (Ebr. 4: 12, 1 Petr. 4: 1) syftar på det i hjertat inneslutna "uppsåtet" eller "den inåt förarbetande rörelsen och inre hållningen." *ἄνοια* (Luk. 24: 25, 2 Tim. 3: 9) är naturligen en verksamhet eller overksamhet af *νοῦς* i motsats till dess sanna natur, eller likasom i förnekelse af sig sjelf.

---

[9]) Såsom uttryck för den inre sinnesverksamheten, vandeln (*περιπατεῖν*, Gal. 5: 16), kan *διάνοια* derför stå i det för våra öron djerfva uttrycket "omgjorden edert sinnes länder" (1 Petr. 1: 13), d. v. s. tillåten icke edert tänkande och viljande att med sina yttringar likt en fritt nedhängande och kringfladdrande klädnad omgifva eder inre menniska efter dess godtycke, utan "omgjorden detta sinne", d. ä. hållen det i tukt och ordning genom nykterhetens och vaksamhetens eller den gudomliga "sanningens" (Ef. 6: 14) band. Deremot torde uttrycket *ὀφθαλμοὺς τ. διανοίας* tx. rec. i Ef. 1: 18 af inre grunder såväl som af yttre eller kritiska böra beriktigas till *ὀ. τ. καρδίας*.

[10]) Så står t. ex. *νοῦς* för לֵב Exod. 7: 23, Es. 41: 22, Job 7: 17, 20, der på alla ställena är fråga om uppmärksamhetens riktande på en sak. Så synes LXX äfven hafva uppfattat ordet i Jos. 14: 7, der *de* (olikt den hebr. texten) säga, att spejarne gåfvo svar *κατὰ τὸν νοῦν αὐτῶν* (כַּאֲשֶׁר עִם־לְבָבִי, Vulg. quod mihi verum videbatur), d. ä. efter deras uppfattning Dock kan det här äfven återgifvas med "samvete" (Luther) eller viljeöfvertygelse. Straxt derpå öfversättes i v. 8 לֵב med *διάνοια:* "de förvände folkets sinnesstämning." Jfr äfven Gen. 17: 17, Jer. 31: 33, Wish. 4: 12; 9: 15, 2 Mak. 15: 8. På andra ställen stå visserligen orden på grund af sin nära slägtskap så, att det ena väl kunde utbytas mot det andra (Es. 10: 7, 12, Ordspr. 31: 3). I Es. 40: 13 står *νοῦς* såsom öfversättning af רוּחַ.

Det ligger i sakens natur, såsom en konseqvens af det i denna § utvecklade, att vi till området för νοῦς måste hänföra de mot våra begrepp "förståndet och "viljan" svarande bibliska uttrycken σύνεσις (vanl. i LXX motsvarande בִּינָה, Deut. 4: 6, Ordspr. 4: 5, Job 38: 4, Es. 29: 24, Dan. 8: 15) eller det särskiljande och kombinerande tankeorganet, och θέλημα (i dess yttring = חֵפֶץ, 1 Kon. 10: 13, רָצוֹן, Ps. 40: 9) eller den klara sjelfbestämningen. Såsom vi sett i § 11 not. 7 hänför äfven Skriften uttryckligen σύνεσις till νοῦς. Och detsamma är äfven förhållandet med θέλημα (Efes. 2: 3, Rom. 7: 15—25[11])).

Hvad åter beträffar det i nya testamentet mycket ofta mötande φρόνησις med dess beslägtade ord, så förekommer det aldrig omnämndt såsom en omedelbar yttring af νοῦς. Det tillhör snarare, åtminstone i sin vidsträcktaste betydelse, hjertats område i allmänhet (se nedanför § 15).

§ 13.

Om samvetet[1]).

Vi hafva redan i det föregående sett, att samvetet tillhör *hjertats* område, äfvensom att det först i nya testamentet är betecknadt med ett särskildt uttryck: συνείδησις[2]). Den enkla naturliga grundbetydelsen af detta ord är "medvetande" eller vetande med och om sig sjelf[3]). Men i nya testamentets språkbruk har detta begrepp genomgående en bestämd *etisk* prägel. Συνείδησις är der städse ett moraliskt medvetande eller förnimmelse af det egna moraliska tillståndet.

---

[11]) Lagen i νοΐ (v. 23, 25) motsvarar just det i det föregående ofta upprepade θέλω, hvilket den ännu icke i Christus frigjorda menniskan (kap. 8: 1 ff.) ej förmår att förverkliga.

[1]) Jfr Beck, § 22, Delitzsch, III, § 4, Harless, Etik, § 7—12, Thomasius Dogm., § 19, p. 167 f., Culman, Ethik, § 29, Artikeln "Gewissen" i Herzogs Encyklopädie, m. fl.

[2]) Se § 11, synrl. not. 5. Jfr dock Del. pag. 134, not. 2.

[3]) Enligt sin härledning från verbet σύνοιδα, som betyder både vara medveten med en annan och med sig sjelf, kunde visserligen ordet συνείδησις betyda ett "samvetande" med Gud eller med andra. Men då af ordets bruk framgår, såväl att det är ett *individuelt* som ett *till naturens* (icke till den särskilda uppenbarelsens) område hörande medvetande, fatta vi det enklast i betydelsen af "medvetande *med sig sjelf*", således ett själs-medvetande, jfr 1 Kor. 4: 4, Rom. 9: 1 med 2 Kor. 1: 12), ehuru visserligen detta medvetande ytterst beror på *andens* och dermed på *Guds* närvaro i menniskan.

Såsom nemligen menniskan, i sin egenskap af ett personligt väsen, i allmänhet har medvetande om sig sjelf och sina förhållanden, så har hon särskildt ett sådant om sin moraliska ställning; och detta sedliga medvetande är samvetet. Samvetet är följaktligen en form af hennes eget sjelfmedvetande [4]). Det är icke ett vetande, som först beror på något *omedelbart* betygande från Guds sida i henne. Men icke heller är det, lika litet som hennes medvetande i allmänhet, något, som endast beror af hennes frihet eller af yttre inflytelser, utan det är något, som *tillhör hennes natur* (jfr § 8 pag. 70), och som derför i henne gör sig gällande med en viss nödvändighet.

Det sagda framgår bland annat ganska tydligt af apostelens utsago i Rom. 2: 14 f. I hvarje menniskas hjerta — säges det der — är af naturen den gudomliga lagen inskrifven i dess *allmänna* fordran på rättfärdighet — icke i dess enskilda bud (*ἐντολαί*), hvilka äro den specifika formen af den *mosaiska* lagen (Ef. 2: 15). "Lagens verk" (*ἔργον* i singularis), d. ä. dess bjudande verksamhet eller makt — till skilnad från *ἔργα τοῦ νόμου* eller de ur lagen flytande gerningarne — "är skrifvet i hedningens hjerta" ("*γραπτόν* d. ä. inristadt, nedlagdt, inorganiseradt i hjertats naturgrund, till skilnad från "*γεγραμμένον*", om lagens skriftliga författande [5]). I följd häraf har menniskan ett naturligt *sedlighetsbehof* eller sinne för och dragning till det rätta, likasom hon i sin natur har ett *religiöst* behof eller en dragning till Gud. Detta är något, som enligt Pauli utsago natursynden icke förmått utplåna hos sjelfva hedningen [6]). Men om denna sin sedliga naturgrund och dess verksamhet har — fortsätter apostelen [7]) — menni-

---

[4]) Man skulle kunna betrakta menniskan från synpunkten af hennes "grund-*vara*" och "grund-*känsla*". Det förra representeras från dess *frihets*-sida, af *νοῦς*, det sednare från dess *sedliga* sida, af samvetet. I det sednare "sammanfattar sig hjertat" till ett sedligt *sjelfmedvetande*, likasom i *νοῦς* till sedligt *viljande och tänkande* eller en reflekterad frihetsexistens.

[5]) *γραπτός* som i n. test. möter endast på detta ställe, betyder enl. lex. "inristad" och är otvifvelaktigt afsigtligt valdt till skilnad från det ständigt återkommande *γεγραμμένον* (t. ex. Joh. 10: 34).

[6]) Häraf härrörer det *omedelbara* bifall till hvad som framställes såsom "sant och rätt", hvilket ofta möter hos den naturliga menniskan, äfven då hon vid närmare besinning, *af sjelfviska bevekelsegrunder*, bestämmer sig för motsatsen.

[7]) Apostelen anför i v. 14 f. ett *trefaldigt* bevis för *en lags* befintlighet hos hedningen, d. v. s. dess befintlighet i egenskap af ett i hjertat inskrifvet *ἔργον*, neml. 1) Att "hedningar" stundom i sina *handlingar* efterkomma lagens bud 2) att *samvetet* tillika med detta gerningarnes vittnande för lagens tillvaro *äfven* (*συν*) aflägger sitt vittnesbörd (*συμμαρτυρεῖ*), eller

skan tillika ett *medvetande*, och derjemte äfven en kännedom om hvilken ställning hon *personligt*, d. v. s, i sin egen frihetsafgörelse, sitt inre och yttre handlande, intager till denna hjerte-lag. I sig sjelf är nemligen densamma endast *natur*, är således ännu icke något moraliskt godt hos menniskans eget "jag" utan tillhör endast den goda skapelsegrunden i henne. Men från den stund hon vaknar till personligt frihetsmedvetande, träder hon med sitt hjerta (eller dess *νοῦς*) i ett personligt förhållande till denna sin sedliga natur, i det hon dels i det hela dels i enskilda fall bestämmer sig för eller mot densamma. Så blifver hon i sitt innersta antingen "af sanningen" eller "mot sanningen" (Joh. 3: 19—21), och detta redan utom den särskilda uppenbarelsens område. Men af denna sin egen personliga afgörelse, vare sig den angår hela hennes ställning eller blott enskilda fall, blifver hon medveten genom sitt hjertas sedliga centralmedvetande, samvetet. Och detta dömer öfver henne, oberoende af hennes frihet, antingen hon vill eller icke (Joh. 8: 9, jfr 7: 46), betygande såsom ett omutligt vittne sin kännedom om henne. Samvetet är nemligen icke blott ett passivt, stillatigande vetande, utan det uppträder med aktiv, dömande energi, det "vittnar" (2 Kor. 1: 12) för eller mot henne, dömer eller frikänner henne [8]).

Samvetet bildar följaktligen i förening med den i hjertat inskrifna lagen den organiska naturgrunden eller bottnen för allt sedligt handlande [9]). I kraft af samvetets vittnesbörd eger menniskan en omedelbar känsla af, att hon är bunden vid en högsta norm för sitt varande och handlande [10]). Men denna norm är. såsom redan blifvit antydt,

---

ock: "åtföljer handlingen såsom ett vittnesbörd" 3) Att härvid äfven den fria *tankeverksamheten* sättes i rörelse, drifven af denna inre lag, hvarvid emellertid till följe af friheten icke något ovilkorligt *bifall* till lagen eger rum utan äfven ett motsägande, eller "ett anklagande och försvarande", hvilket dock allt intygar sjelfva lagens befintlighet.

[8]) Den gamla klassiska hedendomens vittnesbörd om samvetet äro allbekanta. Dit höra den mytologiska bilden af de den brottslige förföljande *Ἐρινύες*, uttryck sådana som "conscientia mille testes", o. s. v. (jfr Beck pag. 72).

[9]) Redan från denna synpunkt är följaktligen menniskan för sin kännedom och öfning af det goda i första hand absolut beroende af sin Skapares *gåfva*.

[10]) Samvetet utgör derför en yttersta grundval för *tron på Gud*, dock icke i form af ett "bevis" för hans tillvaro utan såsom ett "vittnesbörd". På grund af detta "begär" Gud af menniskan en på frihetsafgörelse grundad troeöfvertygelse, att han *är till* i egenskap af hennes högsta lag. På detta sätt sker trons (samvetstrons) *γένεσις*

icke utvecklad i en specialiserad kännedom om hvad som är rätt, utan är blott en konkret allmänkänsla af detsamma, en lag i ordets allmännaste betydelse, hvilken är såsom ett frö eller anlag till allt godt. Korteligen: menniskan eger i sin naturanläggning sinnet för det goda, och detta i form af en aktiv drift eller ett yrkande på, att hon skall vara och göra i öfverensstämmelse med denna inre norm. Detta är den i hjertat inskrifna lagen. Och i samvetet eger hon en domare öfver, huru hon i sitt varande och görande förhåller sig till densamma, vare sig i dess rena naturform eller i den utveckling den genom andra inflytelser erhållit. Ty beträffande *det närmare kunskapsinnehållet* om hvad som i enskilda fall är rätt eller icke, så är menniskan för dess erhållande till en stor del hänvisad till de yttre omständigheter, i hvilka hon är ställd (Rom. 14, 1 Kor. 8; 10: 25 ff.). Men samvetet förblifver dock städse den trogne domaren öfver hennes förhållande gent emot hvad som i hvarje fall för henne framstått såsom rättsnorm.

Men om således i menniskans samvete ett omedelbart vetande om hennes eget sedliga tillstånd är gifvet, hvarför veta då så många menniskor icke, huru det egentligen står till med dem; hvaraf kommer hvad vi kalla andlig sjelfförblindelse och säkerhet samt misstag om rätt och orätt både beträffande eget och andras förhållande? Svaret härpå måste hemtas ur ett öfvervägande af samvetets sammanhang med hjertat, som i sin enhet omfattar äfven känslo- och begärelse-, tanke- och viljeförmågan, och som genom den sednare eller sitt νοῦς har makten af en fri sjelfbestämning äfven gent emot samvetet. Det sednare tillhör, såsom vi sett, icke frihetsområdet i menniskans varelse utan hennes hjertas naturgrund. Men gent emot denna står hjertat i sitt νοῦς såsom frihetsmakt. Och derför eger hjertat makt att bejaka eller förneka, lemna rum åt eller undertrycka, hvad som omedelbart och ofrivilligt rör sig inom detsamma. Och likasom hjertat sjelft är det ständiga föremålet för sitt samvetes bedömande, så förmår det å sin sida att genom sitt νοῦς reflekterande behandla det omedelbart gifna samvetsvittnesbördet och deraf göra sina slutsatser, med eller mot sanningen. Om vi derjemte betänka, att allt hvad som i menniskan genom frihetsafgörelse fixeras, inom henne antager karaktär af en andra natur (jfr § 8 pag. 74), och att följaktligen på denna väg ett vetande om henne sjelf kan hafva bildat sig såsom ett slags natur, hvilket är motsatsen till samvetsmedvetandet, äfvensom att i menskligheten, i stort sedt, på denna falska grund kunna utbilda sig hela system, hvilka såsom en förvillande makt träda emot den enskilde, så finna vi lätt, hvilket kompliceradt sedlighetsmedvetande,

som inom ett menniskohjerta kan uppstå. Först och främst finnes ju der det omedelbara samvetsvittnesbördet, hvilket på sitt område, d. v. s. i erkännande af den naturliga lagens auktoritet och i dömandet öfver menniskans eget personliga förhållande till densamma, aldrig tager miste. Vidare finnes i menniskans inre det vetande, som hon medelst sin egen vilje- och tankeverksamhet, dels sjelfmant dels genom impulser utifrån, bildar sig ur detta omedelbara samvetsmedvetande, och hvilket kan vara dels ett rent förnekande eller afvisande af det sednare, dels ett betviflande, förtydande eller missförstående deraf, dels ändtligen ett bejakande, utvecklande eller till och med öfverdrifvande af detsamma. Så uppkomma de olika arter af sedligt medvetande, hvilka man benämnt samvetsförhärdelse, förvilladt, skrupulöst samvete, o. s. v., men hvilkas skiljaktighet, noga taget, icke tillhöra samvetet sjelft i dess rena omedelbarhet, lika litet som t. ex. samvetsgrannheten [11]), utan äro uttryck för den egna tanke- och viljeverksamhetens förhållande till samvetet.

---

[11]) *Samvetsgrann* är den menniska, som fritt bestämdt sig för att följa den i henne varande samvetslagen, så att nu hennes "natur" och "person" inom henne bilda en fast sammansluten enhet, "ett *helt* hjerta" (t. ex. 1 Sam. 7: 3 och ofta) en "karaktär" (d. ä. en själ med sin rätta, gudomliga "prägel"), hvilken nu ock i allt omsorgsfullt söker utprägla sig. Motsatsen åter, söndringen mellan samvetet och personviljan, är samvets- eller karaktärslöshet, hjertats eller själens "dubbelhet" (*δίψυχος*, Jak. 4: 8, jfr ofvan § 10 pag. 90). I menniskans förhållande till sitt samvete kommer följaktligen så att säga *ett trefaldigt frihets- eller makt-område* inom henne till uppenbarelse: 1) *Samvetets eget naturområde*, i det att detsamma inom henne uppträder såsom en makt, som. äfven i motsats till hennes eget medvetna viljande, icke vill veta af någon annan auktoritet än sin egen lag. Det är, om man så vill, *Guds* frihetsområde *i menniskan* — Härmed blifver *frihetsuppgiften* egentligen ställd för henne, den sanna frihetsgrundvalen, den absoluta lagens område *i henne*, blifver henne uppenbart. 2) *Menniskans νοῦς valfrihetens sfer*, i hvilken hon blifver medveten af sig sjelf såsom fri äfven gent emot samvetet, eller såsom den som kan göra dess lag till sin eller från sig afvisa den. Härmed öppnar sig *den falska frihetens möjlighet*. 3) Den fria sammanslutningen af dessa båda, samvetet och *νοῦς*, till enhet, *den afgjorda karaktären*, i hvilken menniskan med frihet har valt och följer sin egen sanna naturlag och dermed är medveten att hafva sin lag icke blott *uti* utan äfven *af* sig sjelf (d. ä. af sitt val), "vara sin egen etiska princip" (se ofvan § 4 pag. 39), och så vara ställd inför sin egen domstol, på samma gång som hon är medveten af denna sin lag såsom en *gudomlig verldslag*, genom hvilkens följande hon är i harmoni med hela hans skapelseordning. På detta stadium kan hon derför i konunglig frihet höja sig öfver hvarje omdöme och inverkan från ett främmande område, något som emellertid endast i skuggbild kan komma

I öfverensstämmelse härmed finna vi nu apostelen i Rom. 2: 15 omtala, vid sidan af samvetets vittnesbörd, ett "tankarnes (λογισμοί), inbördes anklagande eller försvarande." Dessa "tankar" tillhöra naturligen icke samvetet, med hvilkets vittnesbörd de ju koordineras, utan νοῦς, hvilket, då det af den naturliga lagens drift och samvetets vittnesbörd uppväckes till verksamhet, begynner på frihetens grundval och med tillhjelp af det kunskapsförråd det på olika vägar (t. ex. genom uppfostran, studier, o. s. v.) vunnit, en formlig inre process, vid hvilken jemte samvetets vittnesbörd äfven andra vittnande faktorer tillåtas framträda, hvarpå slutligen νοῦς af allt detta drager sin slutsats eller fäller en dom om hvad det bör tänka och göra eller icke, men hvilken dom naturligen för ingen del behöfver sammanfalla med samvetets. Enligt Rom. 1: 21 (jfr v. 25, 32) kan resultatet af denna tankeverksamhet till och med blifva en motsats till den omedelbara naturkunskapen [12]). Om nu menniskan vänjer sig vid att tillsluta sitt andliga sinnesorgan (νοῦς) för samvetets ofrivilliga stämma, så öfvergår denna sinnets tillslutenhet till *natur*, d. v. s. blifver en stående slöhet i förnimmelsen af eller en okänslighet för samvetet, hvarvid det kan förete sig, såsom existerade icke ett sådant. Detta är då hvad man kallar "hårdt, förstockadt samvete" o. s. v., men om hvilka bestämmelser det ofvansagda gäller, att de egentligen icke tillkomma samvetet sjelft [13]). Ty detta förblifver dock hemligen, i den innersta hjertegrunden, i sin kraft och öfvar der sin bjudande eller dömande verksamhet, hvarför ock den onda menniskan för att kunna förblifva i sin sedliga känslolöshet ständigt måste fly sitt eget innersta. Men stundom, till ett tecken af samvetets tillvaro, öfverväldigas hon dock mot sin vilja af dess vittnesbörd (Ordspr. 28: 1, Joh. 8: 9) och bär dessutom alltid inom sig, hvad Skriften kallar "brännmärke i samvetet" (1 Tim. 4: 2), d. v. s. en outplånligt inristad dom öfver sig sjelf [14]). Den nämnda

---

till stånd på den blotta samvetsståndpunkten (t. ex. Sokrates; Joh. 8: 36.) Anmärkningsvärdt är, Sokrates' medvetande häraf, uttaladt i hans förutsägelse om "den fullkomlige rättfärdige" och det "lidande", som väntar honom, i Platos "Stat", se Auberlen, Beiträge zu christl. Erkenntniss, pag. 22. Jfr äfven Beck pag. 81 ff.

[12]) Jfr motsatsen mellan »γνόντες« och »διαλογισμοί« i v. 21.

[13]) Ett sådant "förslöande" af det uppfattande sinnesorganet eger rum äfven på det fysiska området. Synnerligen i ögonen fallande är detta vid "luktsinnet", som genom vanan hastigt förlorar sin känslighet.

[14]) På denna grund måste i hvarje menniska äfven finnas ett samvetets ur-medvetande af *menniskligheten grundsynd*, fallet, eller slägtsynden, ett "naturligt ondt samvete". Detta är den hemliga *själsställning* af "blygsel och fruktan", om hvilken vi i § 6 hafva talat.

känslolösheten för sedlig förnimmelse tillhör följaktligen egentligen menniskans *νοῦς* eller snarare hjertat i dess allmänhet. Och så visar sig också saken i Skriftens framställningssätt, i hvilket väl talas om ett *hjertats* förhärdande eller en förstockelse och förblindelse af de andliga uppfattningsorganerna (*νοῦς* och *νοήματα*) men deremot aldrig om ett "känslolöst samvete" (Mat. 13: 15, Joh. 12: 40, 2 Kor. 4: 4, Ef. 4: 18)[15]).

Deremot säges samvetet vara "godt eller ondt", allteftersom det har ett godt eller ondt (erkännande eller anklagande) vittnesbörd att afgifva (Ap.G. 23: 1, 1 Tim. 1: 19, Ebr: 10: 22)[16]), äfvensom det i sednare fallet betecknas i jembredd med *νοῦς*, såsom "befläckadt" (Tit. 1: 15), emedan det, i samma mån som *νοῦς* orenar sig i synden, också uppfylles af medvetandet om eller afspeglar denna orenhet. "Samvetets rening" måste derför åtfölja sinnets förnyelse" (Ebr. 9: 14, 1 Tim. 3: 9).

Emedan ändtligen samvetet, såsom vi sett, bildar det organiska underlaget för menniskans sedliga förhållande, så måste det Guds ord, som skall kalla henne tillbaka från synden och föra henne till bättring och tro, alltid, *såvidt det vill träffa hennes egen person*, förutsätta och vända sig till detta underlag, såsom befintligt hos hvarje menniska (2 Kor. 4: 2; 5: 11, Ap.G. 24: 25), och *bättringens* och *trons* frihetsafgörelse (Marc. 1: 15) uppväxer derför endast på grund af samvetets omedelbara vittnesbörd för den förnumna sanningen, d. v. s. den är en fri lydnad för den objektiva och subjektiva sanningens förenade vittnesbörd (Luk. 3: 3, 10 f., Joh. 7: 17, jfr den sköna sammanställningen i 1 Tim: 1: 5[17]). Härom äfvensom om åtskilliga i nya testamentet berörda yttringar på samvetsområdet, hvilka tillhöra det egentliga troslifvet (1 Kor. 8: 7—12 jfr Rom. 14: 1 ff. m. fl.) blifver längre fram stället att närmare tala.

Sammanfatta vi den ofvan gjorda framställningen af samvetets begrepp, så kunna vi säga, att det är 1) ett *medvetande*, 2) af *sedlig* beskaffenhet, som 3) *med omedelbar naturnödvändighet*, 4) *i mennisko-*

---

[15]) Vi finna häraf, att *νοῦς* eller "förnuftssinnet" enligt Skriften icke är någon pålitlig *lag* för menniskan annat än *i dess enhet med samvetet*. Ty i det förra är redan det subjektiva frihetselementet verksamt, hvilket lätt missgestaltar den gifna lagen.

[16]) Detta vittnesbörd kan naturligen allteftér sin ställning till en handling blifva ett "föregående" eller "beledsagande" eller "efterföljande".

[17]) Jfr till utvecklingen af detta språk Evighetsvinkar, 13:de S. eft. Tref. *Bättringen* blifver sålunda från denna ståndpunkt det *fria* sjelftillräknandet af allt hvad samvetet tillräknar, af natur- och person-synd, sjelfanklagelsen, sjelfdomen. Om *tron* jfr ofvan not. 10.

hjertats centrum, 5) *kraftigt betygar sig*, 6) *med obetingad myndighet.* Eller det är *menniskans med gudomlig auktoritet sig omedelbart betygande sedliga centralmedvetande.*

§ 14.

Om affektsinnet (*θυμός*) [1].

Det återstår oss att närmare söka utveckla och bevisa betydelsen af *θυμός* såsom hjerteorgan eller såsom härden för själslifvets grundläggande lifsyttring, dess kännande och begärande verksamhet. Att *hjertat* i sin totalitet inom sig eger en sådan härd eller sjelft är organet för den lifliga känsloförnimmelsen af mottagna intryck såväl som för det energiska begärandet, korteligen för *känslan* i dess passivitet och aktivitet och i dess bejakande eller bortstötande form, detta framgår af den föregående utvecklingen af hjertats universelt-centrala ställning (jfr § 10, pag. 88), och vi anföra derför här blott några bestyrkande skriftställen. Så heter det t. ex., att hjertat vid mottagna intryck "upptändes" eller dyl. af glädje och deltagande eller af smärta och harm. Och denna inre eldsrörelse — som för öfrigt motsvarar själens ofvan omtalade eldsnatur (se § 3, not. 10) — framträder till följe af kroppens och själens gemenskap äfven såsom kroppslig förnimmelse, såsom värmande välbehag eller dyl., något som för öfrigt ligger inom allas erfarenhet (Deut. 19: 6, Ps. 39: 4, Jer. 20: 9, Luk. 24: 32, 2 Kor. 7: 5 jfr 2: 13). Med ett liknande starkt uttryck af hjertats känsloförnimmelse talas om dess "genomstingande" (Ap. G. 2: 37; 7: 54 jfr Ps. 73: 21). Men äfven der dylika starka yttryck ej användas, framstår dock hjertat öfverallt såsom sätet för den lifliga känslan, vare sig i dess in- eller utgående. Det är hjertat, som känner hat och vrede (Lev. 19: 17, Ordspr. 19: 3; 23: 17, Jak. 3: 14) eller kärlek (Deut. 6: 5, Rom. 5: 5, 1 Tim. 1: 5, 1 Petr. 1: 22) — hvilka själsyttringar ju på en gång äro viljeakter och känsloförnimmelser — glädje eller sorg (טוֹב el. רַע), tillfredsställelse eller otillfredsställdhet (Deut. 28: 47, 1 Kon. 8: 66, Es. 65: 14, Ordspr. 14: 30, Pred. 9: 7, Ap. G. 2: 26; 14: 17. — 1 Sam. 1: 8. Hes. 13: 22, Ps. 61: 3, Ordspr. 12: 25; 25: 20, Luk. 4: 18, Joh. 16: 1, 6, Rom. 9: 2, 2 Kor. 2: 4). Och med denna hjertats förnimmelse sammanbindes tillståndet af lycka eller olycka, ja menniskan säges "lefva eller dö"

[1]) jfr Beck, § 24, 1.

(Ps. 22: 27; 69: 33), alltefter som hon känner sig i hjertat väl eller icke, något som icke väsentligen behöfver förhindras af yttre omständigheter, hvaremot hjertats stämning äfven inverkar på det kroppsliga lifvet (Ordspr. 17: 22). Allt detta bevisar, hvilken genomgripande betydelse hjertat eger just i egenskap af härden för lifskänslan. (Jfr liknande uttryck, vid hvilka hjertat icke uttryckligen förekommer Gen. 45: 27, Ordspr. 15: 15, Mat. 26: 38, 1 Tess. 3: 7—9).

Det är nu för denna *hjertats lifliga känsloförnimmelse* i allmänhet vi sätta *θυμός* såsom det egentliga organet, (jfr. Rom. 1: 24, Mat. 9: 4, Ebr. 4: 12), till skilnad från *νοῦς* såsom dess tänkande och viljande organ och *συνείδησις* såsom härden för dess *moraliska* sjelfmedvetande. Att *θυμός i det äldre klassiska språket* har en till denna vår uppfattning sig närmande grundbetydelse är ögonskenligt. Hos Homer betyder det egentligen "det rörande och lifvande i menniskan" och derför i första rummet "lifskraften". Och vidare står det såsom uttryck för "hjertat" eller "själen" i alla dess tre hufvudfunktioner, såsom kännande, viljande och tänkande, men i allmänhet med bibegreppet af den häftiga rörelse, i hvilken själen är vid denna sin verksamhet [2]). — I apokryferna förekommer *θυμός* i betydelsen af sinne eller sinnesart (Wish. 7: 20, Syr. 10: 18) [3]). Af detta äldre språkbruk draga vi den slutsatsen, som redan ofvan (§ 11) blifvit framställd, att den i LXX (t. ex. Gen. 49: 6, Dan. 3: 19, jfr dock Dem. 6: 39 [4]) och nya testamentet städse förekommande betydelsen af *θυμός*,

---

[2]) Jfr Crusii Wörterbuch till Homer. För alla dessa betydelser ligger säkerligen till grund den af den lifliga lifskänslan eller lifsbegäret (i aktiv och passiv mening) eller af "det eldiga begäret" (som ju är all *lifsrots*, "kärlekens", men äfven dess pol "vredens" eller den försmådda vredgade kärlekens naturbasis), såsom framgår af härledningen från *θύω* (besl. *ζέω*, Upp. 3: 15 — ord på *μος* beteckna "die Handlung als ein vorliegendes Factum", Krüger, § 41, 7, anm. 6). Märkligt är, att det beslägtade *ὀργή* enligt sin härledning af *ὀρέγω*, äfven betyder "den sig utsträckande, svällande driften eller åtrån" (se Melins lex.). Delitzsch låter *θυμός* vara identiskt med själens ofvan (§ 9, not. 2) angifna tre första grundkrafter, kontraktion, expansion och rotation, denna "eldstriangel" i allt lif (enl. J. Böhme) under det nyare författare tala om "die Dreifaltigkeit der Anziehungskraft, der Dehnkraft und der aus den beiden polaren Kräften resultirenden Polarkraft" (jfr Del. pag. 192).

[3]) I Wish. 7: 20 står *θυμός θηρίων* parallelt med *φύσις ζώων*. I Syr. 10: 18 (21) är *ὀργὴ θυμοῦ* trol. ="sinnets vrede", till skilnad från *θυμὸς τῆς ὀργῆς* (Upp. 19: 19). Deremot torde på de öfriga ställen, dem Beck (§ 24, 1, not) anför för denna betydelse (neml. 2 Mak. 7: 21, jfr v. 3; 13: 4), betydelsen "vrede" vara den herrskande.

[4]) Jfr ofvan § 11, not. 2).

såsom en med vreden beslägtad själsyttring, äfven der är en härledd, och att enligt deras åskådningssätt för densamma ligger till grund den ursprungliga betydelsen af det lifligt kännande hjerteorganet. *Θυμός* är för öfrigt äfven i denna betydelse icke alldeles synonymt med *ὀργή*, utan betecknar egentligen en den sednare åtföljande rörelse, sjudning eller glöd i det vredgade hjertat [5].

Vi finna för öfrigt i nya testamentet en bekräftelse på denna vår uppfattning af *θυμός* i synnerhet i det deraf härledda begreppet *ἐπιθυμία*. Denna yttring af *själs-* eller *hjerte*-lifvet (Upp. 18: 14, Rom. 1: 24) är nemligen i första hand den ofria naturdriften, det ur hjertats naturgrund uppstigande, ännu icke reflekterade och med personviljan tillegnade *begäret* (Rom. 6: 12; 7: 7, Gal. 5: 16, 2 Tim. 2: 22), som således endast är föranledningen till den egentliga viljeafgörelsen, hvarför en hvar säges "dragas och lockas af sin onda begärelse" (Jak. 1: 14). Om vi nu beteckna det hjertats naturområde, ur hvilket dessa *ἐπιθυμίαι* uppstiga, med det i sjelfva detta ord liggande, i det klassiska språket så brukade och för det af uppenbarelsen helgade språket ej alldeles främmande uttrycket *θυμός*, så synes oss detta vara en naturlig och berättigad *slutledning* ur språkbruket. [6])

Men på grund af den nära förbindelse, som i det ena hjertat eger rum mellan dess känslohärd och dess tänkande och viljande grundförmögenhet (*νοῦς*), kunna visserligen de nämnda yttringarne af *θυμός* äfven upptagas af den sednare. Sker detta, med den onda begärelsen, så "aflar" (enligt Skriftens uttryck, Jak. 1: 15) denna med hjertat, d. v. s. med dess tänkande och viljande, och såsom frukt deraf födes nu den egentliga synden (Jak. 1: 15, Marc. 4: 19). Genom detta fria upptagande erhåller nu *ἐπιθυμία* personlighetens prägel eller karaktären af ett *medvetet* begärande, ett *fritt* sträfvande. Och så "utgår

---

[5]) Deraf *θυμός τ. ὀργῆς*, Upp. 19: 15; i Deut. 29: 23 öfversättning af חֳרִי הָאַף, jfr Exod. 32: 11. I Deut. 32: 24, 33 förekommer *θυμός* äfven såsom öfversättning af חֵמָה och רֹאשׁ i betydelsen af "förgift", hvilket ju ock är en fördold "eld".

[6]) Man må icke invända, att på samma grund skulle t. ex. *λόγος* ur de derifrån härledda orden kunna framdragas till en dylik särskild själsförmögenhet. Ty dels är *λόγος* i denna betydelse utan exempel äfven i gamla testamentets (t. o. m. Apokryfernas och LXX:s) grekiska, dels är äfven i klassiska språket denna betydelse af "förnuft" eller tankeorgan säkert endast en *härledd* ur grundbetydelsen "ord"; dels ändtligen skulle man på denna väg icke vinna beteckning för något annat själsorgan än som redan vore innefattadt i *νοῦς*, under det *θυμός* är något helt annat, och dess betydelse af ett själsorgan den primitiva.

den äfven ur hjertat" (Mat. 15: 19) och tillräknas nu såsom egen fördömlig personsynd, äfven då begäret icke förmår träda fram i yttre handling utan stannar i det inre (Mat. 5: 28, 1 Kor. 10: 6, Jak. 1: 15. Jfr äfven om den *fria* ἐπιθυμία i god mening Luk. 22: 15, 1 Tim. 3: 1, Ebr. 6: 11, 1 Petr. 1: 12. Öfverallt är här betydelsen af lifligt kännande eller begär förenad med viljandet). — Men härvid bibehåller dock tillika ἐπιθυμία sin naturkaraktär, så att hon äfven utan ett direkt viljande eller reflexion, ja till och med i motsats till förnuftssinnets tillfälliga riktning kan öfverväldiga detta, helst begärets naturstyrka, enligt den allmänna lagen för förhållandet mellan natur och person (se § 8) ökas genom viljeafgörelsen. Så förvandlas begäret till dessa glödande "lidelser" (πάθη ἐπιθυμίας, Rom. 1: 26), som bedraga och bortrycka menniskan mot natur och förnuft (Rom. 1: 24, 26, Ef. 4: 22), och som särskildt sägas "förmörka" ljuset i hennes νοῦς (Rom. 1: 21, 28, Ef. 4: 18).

Likasom nu genom den förenade verksamheten af θυμός och νοῦς den förras *utåtgående* yttringar (ἐπιθυμίαι) erhålla personlig karaktär, så kan naturligen detsamma blifva fallet med dess *inåtgående* känsloförnimmelser. Härmed uppstår då ett reflekteradt *kännande*, för hvilket vi i nya testamentet finna uttrycket ἐνθύμησις. I denna yttring af θυμός framstå således själens känslorörelser icke blott såsom lifligt koncentrerade i deras innersta härd (θυμός) utan äfven förenade med eftertanken (νοῦς) till ett ifrigt, ehuru i känslans djup sig reflekterande eftersinnande (Mat. 1: 20; 9: 4; 12: 25 ännu starkare διενθυμεῖσθαι, Ap. G. 10: 19). Det är af denna till eftertanke utbildade naturkänsla, såvidt hon yttrar sig på det religiösa området, eller af hvad vi kunde kalla det religiösa konstnärssinnet i dess bildande verksamhet, ehuru i förvänd riktning, som t. ex. Skriften säger, att den hedniska mytologien med sin bildverld är en frukt (Ap.G. 17: 29). Och det är dessa djupt personliga känsloyttringar eller sinnesrörelser i det innersta, som i förening med de egentliga tankarne (ἔννοιαι) äro föremål för Guds ords hemligt dömande verksamhet (Ebr. 4: 12)[1].

---

[1]) I Ap. G. 17: 29 likasom Ebr. 4: 12 behöfva vi således icke fatta ἐνθύμησις såsom alldeles likbetydande med ἐνθύμημα (Melanders lex.), hvilket sednare ord ej förekommer i nya testamentet. Det kan på det förra stället återgifvas med "påfund" eller uppfinningsdrift (snarare än det i gamla bibeln och nya proföfvers. förekommande "tankar"). Meyer förklarar v. 27 riktigt med: "ett skulpturverk, åstadkommet genom en menniskas konst och *begär*" (ty konstnären gjorde det i enlighet med den drift, som låg i hans konstnärliga riktning och böjelse). ἐνθ. bildar insidan till det bredvid stående τέχνη. I Ebr. 4: 12 synes det, såsom om öfversättningen "upp-

§ 15.

Om formen för hjertats verksamhet [1]).

För en närmare inblick i hjertats väsen torde det icke vara utan betydelse att äfven aktgifva på *de mångfaldiga vexlande uttryck, som Skriften begagnar såsom beteckningar af dess verksamhet*, och att söka *samordna dessa beteckningar till något slags helbild.*

A) Vi vända oss dervid först till sådana uttryck, som hufvudsakligen kunna anses beteckna hjertats lifsrörelse *från dess praktiska sida* eller såsom vilje- och frihetsverksamhet [2]).

Då något objekt framträder för hjertat, framkallar det, allt efter beskaffenheten af det intryck det gör på hjertats naturgrund, dess känslo- och begärelselif, en *afgörelse*, som bestämmer, huruvida hjertat vill med detta föremål taga någon vidare befattning eller icke. Denna afgörelse framställer Skriften såsom en inre *vändpunkt* [3]); hon betecknar den såsom ett hjertats "vändande" eller öfvergång till sitt föremål el. dyl. med uttrycken סבב, פנה, חָפֵץ, הֵבִיא, *προαιρεῖσθαι, κρίνειν* (Deut. 30: 17, Pred. 7: 25 (26), Ps. 105: 25, Ordspr. 23: 12, 2 Kor. 9: 7, 1 Kor. 7: 37). Eller ock betecknar hon den såsom ett hjertats "gifvande" åt detsamma, särskildt

---

såt och tankar" (Meyer: "Gesinnungen u. Gedanken") bättre motsvarade de två orden *ἐνθυμήσεις κ. ἔννοιαι* än, "tankar och uppsåt" i båda våra bibelöfversättningar. Och vi se här *ett* exempel på, huru vigtig uppfattningen är af de psykologiska begreppen för en trogen bibelöfversättning. Emellertid finna vi lätt, huru nära beslägtad den *omedelbara* verksamheten af *νοῦς* (*νοεῖν* o. s. v., hvartill äfven hörer *διαλογίζεσθαι*, "resonnerandet") är med dessa yttringar af *θυμός* i förening med *νοῦς*. Denna slägtskap visar sig slående på det anförda stället i Mat. 9: 4, jemfördt med dess parallelställen Marc. 2: 6, 8, Luk. 5: 21 f., på hvilka sednare *διαλογίζεσθαι* förekommer utbytt mot det i Mat. brukade *ἐνθυμεῖσθαι*. Dylika oupphörligt mötande fina *skiljaktigheter* mellan våra evangelister torde bland annat böra tjena oss såsom en varning att på *grund af deras likheter* utan vidare sluta, att den ene af dem författat sin skrift med den andres framför sig.

[1]) Jfr Beck, § 23, afd. 2, 3 och § 24, afd. 2, 3.

[2]) Att denna enligt det nya testamentets noggrannare beteckning sker genom hjertats *νοῦς* är af det föregående sjelfklart.

[3]) I פָּנָה och andra uttryck, som härvid begagnas, är tydligen angifvet, att det finnes en sådan "valets vändpunkt", från hvilken frihetsrörelsen åt olika sidor utgår.

med hänsyn dertill, att hjertat efter en sådan afgörelse inträdt i en beroende ställning af det föremål, för hvilket det med sitt val bestämt sig. Så i det betydelsefulla språket i Ordspr. 23: 26, Dan. 10: 12. Hvad menniskan efter ett sådant val gör, säges hon, om hon dervid lydt sitt hjertas *goda* naturdrift, göra "drifven af sitt hjerta" (נְדִיב לִבּוֹ eller liknande uttryck, Ex. 35: 5, 21 f., m. fl.). Eller ock säges hon helt enkelt göra det "af eller i hjertat" (Ps. 15: 2, Hos. 7: 14, Mat. 18: 35, Rom. 6: 17) eller "i öfverensstämmelse dermed" (עִם, 1 Kon. 8: 17, 2 Krön. 29: 10). Liknande uttryck begagnas, då en menniska gjort ett *oriktigt* val, hvarvid hon säges vara "förvänd i hjertat" (Ordspr. 12: 8) eller att "hennes hjerta är på hennes venstra sida, under det den vises hjerta är på hans högra" (Pred. 10: 2) — uttryck som skarpt betona den ofvannämnda "frihetens vändpunkt". Äfven efter en sådan vändning till det onda säges en menniska handla eller tala "ur sitt hjerta", "drifven af sitt hjerta" eller af dess bedrägliga yttringar, eller "gå på sitt hjertas väg", i hvilka uttryck dock alltid ingår bibegreppet af det falskt autonoma, det från den sanna normen lösgjorda, som icke vill veta af någon annan lag än det egna godtycket (Num. 16: 28; 24: 13; 1 Kon. 12: 33, Es. 57: 17; 59: 13, Jer. 23: 16, 26, Hes. 13: 2).

Sedan nu ett dylikt frihetsval skett för ett föremål, begynner hjertat ett närmare *umgående* med detsamma. Detta betecknas såsom ett hjertats "riktande" derpå eller "böjande" eller "lyftande" dertill och fortsatta "gående" derefter (שׂוּם eller שִׁית med אֶל, לְ eller עַל, Deut. 32: 46, Ps. 48: 14, Job. 1: 8 m. fl. הִטָּה med אֶל och אַחֲרֵי, Jos. 24: 23, jfr 1 Kon. 8: 58, Ps. 119: 36 om det mera passiva *begäret* att "blifva böjd", נָשָׂא med אֶל, Klagov. 3: 41, jfr Ps. 25: 1, הָלַךְ, Hes. 20: 16) ofta i förening med den andliga sinnesverksamhet (höra, betrakta, o. s. v.), hvilken vi enligt det föregående veta tillhöra hjertats centrala förnuftssinne (*νοῦς*, t. ex. Ordspr. 2: 2; 23: 12). Hjertats stadiga, oafvända riktning till något betecknas med אִשֵּׁר, *κατευθύνειν* (Ordspr. 23: 19; 2 Tess. 3: 5, jfr Ap.G. 11: 23; 1 Kor. 7: 37, äfvensom Gen. 34: 3, 8). Detta hjertats umgående med ett föremål kan slutligen stegras till ett dess "varande i detsamma" (Mat. 6: 21, Ps. 49: 12, 1 Kon. 9: 3, jfr 1 Tim. 4: 15). — Vid hjertats bestämmelse i motsats till det sig erbjudande objektet begagnas naturligen till en del äfven motsatta beteckningar (t. ex. Deut. 11: 16; 29: 17 (18), Es. 58: 13, Jer. 5: 23; 17: 5).

Men likasom hjertat på ofvannämnda sätt bringas i beröring med ett föremål genom att rikta *sin* verksamhet på detsamma, så kan enligt Skriftens uttryckssätt detsamma äfven ske på det sätt, att hjertat öppnar sig sjelft för föremålets egen inverkan, låter det inträda eller förer det in i sig och der blott fasthåller det. I detta fall säges menniskan "mottaga" något med hjertat eller "lägga det på hjertat och själen" (לקח, *δέχεσθαι*, Hes. 3: 10; שׂים med על och ב, Deut. 11: 18 m. fl., Job 22: 22, jfr Luk. 1: 66); eller om hon en gång haft ett föremål i hjertat och afvändt sig derifrån, så "återför" hon det dit (הֵשִׁיב אֶל, Klagov. 3: 21). Såsom beteckningar för bemödandet att fasthålla det sålunda tillegnade "stå" förutom uttrycken "bevara", "gömma", äfven "binda eller skrifva på hjertat" eller "trycka något såsom ett insegel derpå" (Ordspr. 4: 21, Luk. 2: 51, Ordspr. 3: 3; 6: 21, Höga W. 8: 6, jfr Jer. 31: 33, Ebr. 8: 10). För att beteckna ett stående *resultat* af denna sednare hjertats verksamhetsform säges en sak "vara i hjertat" (Ps. 37: 31; 40: 9, Es. 51: 7; alla tre uttrycken om den gudomliga lagen; Filipp. 1: 7)[4]).

Dessa ofvan angifna båda arter af uttryckssätt: å ena sidan "hjertats riktning på ett föremål", och å den andra det sednares "mottagande i hjertat", äro icke alldeles liktydiga[5]). I den förra framställes visserligen hjertat såsom hafvande fattat intresse och kärlek för en sak, så att det umgås dermed; men saken står dock ännu såsom något utanför. Det sednare uttryckssättet åter betecknar en innerligare form af tillegnelse, så att hjertat upptager föremålet i sitt eget lif och *assimilerar* det med sig. Härjemte framstår ock i förra fallet hjertat såsom det egentligen verkande och mäktiga, under det i sednare fallet hjertat i en öfvervägande *passivitet* öfverlemnar sig åt föremålets egen verksamhet, så att detta i hjertat, såsom uti en jordmån, får utveckla sin egen inneboende

---

[4]) I Deut. 30: 14 (jfr Rom. 10: 8) står uttrycket "vara i hjertat" om det gudomliga ordet (sanningen) i den meningen, att det dels af naturen der finnes, dels dit inkommit genom ett jemförelsevis ofritt och omedvetet tillegnande (t. ex. såsom en utantill inlärd bokstafskunskap), hvarför det nu behöfver göras till föremål för en verklig tillegnelse.

Ungefär liktydigt med "i hjertat" står עַל לֵב, hvarvid något tänkes likasom "hvila på hjertats grund".

[5]) Båda arterna äro naturligen ej så strängt markerade, att icke ofta uttryck, som tillhöra den ena, innehålla en färgläggning från den andra; äfvensom uttryckssätt inom båda områdena öfvergå i hvarandra. Detsamma är förhållandet mellan de begrepp i allmänhet, som tillhöra denna afdelning och afd. B.

kraft (Luk. 8: 8, 15, jfr särskildt Höga W. 4: 9: לִבַּב, "cor abstulit"). Särskildt framträder den afgjorda riktningen till det onda under uttryck, som angifva denna icke blott såsom en fortfarande frivillig hängifvelse åt detsamma, utan snarare såsom ett skymfligt beroende eller trälbundenhet derunder (1 Kon. 21: 25, Ap.G. 8: 23, Rom. 7: 14). — I sina resultater *mötas* egentligen de båda verksamhetsarterna. Att "hjertat är uti en sak" måste i det närmaste sammanfalla med eller öppna väg för att "saken är i hjertat", d. v. s. båda verksamhetsarterna syfta till att åvägabringa ett *ömsesidigt genomträngande*. Det nytestamentliga kärlekslifvet är en uppenbarelse af detta; och "varandet i hvartannat" är hufvudformen för evighetens lif (Joh. 15: 4; 17: 21, 23, 1 Kor. 15: 28).

B) Vi vända oss nu vidare till de bibliska uttryck, som beteckna formen för den genom hjertats förnuftssinne (νοῦς) utöfvade *tankeverksamheten*, hvilken naturligen i gamla testamentet alltid, i nya testamentet stundom, betecknas såsom en *hjertats* verksamhet. Den ordning, som denna verksamhet följer, synes oss, om vi sammanställa de uttryck, som på olika ställen i Skriften möta oss, kunna på följande sätt framställas.

Då hjertat, såsom vi i det föregående sett, riktar sig på ett föremål eller umgås dermed, så begynner det att betraktande likasom "gå omkring" detsamma (תור Pred. 1: 13; 7: 25, jfr Num. 10; 33; 13: 16). Hvad som det sålunda med sin betraktelse uppfattat, "åtskiljer" det nu efter dess olikartade innehåll (בין och möjl. הגה i dess grundbetydelse, Ps. 5: 2, Ordspr. 7: 7; 23: 1; 25: 4 f., Es. 27: 8) [6]) och ordnar eller "sammanställer" derpå i grupper det likartade till bättre öfversigt (עָרַךְ, i förening med hjertat endast i det härledda ordet מַעֲרָךְ, Ordspr. 16: 1) [7]). Härpå fördjupar sig nu hjertat i betraktande af det sålunda åtskiljda eller sammanställda, hvilket sker under ett dess tysta "talande" vid sig sjelft (הגה med dess

---

[6]) Att ett verb הגה i betydelsen "afskilja" verkligen finnes, är ögonskenligt af Ordspr. 25: 4 f. Och fråga kan vara, huruvida icke detta är stamförvandt med הגה tänka, ehuru lexika icke så antaga (jfr Es. 59: 13, der הרו והגו möjl. betyder "det inre aflandet och det yttre utgåendet, afskiljandet" af det onda nr hjertat. Jfr Beck, pag. 98 f.). Om Es. 27: 8 se Gesenii lex.

[7]) Verbet עָרַךְ "ordna" i syftning på det inre förekommer dessutom i förbindelse med talet: "verba struere" (Job 32: 14; 37: 19), Men till grund för detta ligger naturligen ett "tankarnes" ordnande eller sammanställande, hvilket begrepp äfven möter oss i dess betydelse "jemföra" (Es. 40: 18 m. fl.).

derivata förenar i sig äfven dessa två betydelser "tänka" och "tala", Jos. 1: 8, Ps. 1: 2; 19: 15; 35: 28, Ordspr. 15: 28, Es. 33: 18. — Ps. 2: 1 m. fl.)[8]). Ofta begagnas om hjertats öfverläggning eller beslut yttrycken "tala i, med eller till hjertat" (אמר el. דבר med בְּ, עם, אֶל eller äfven על "på dess grund", Ps. 14: 1, Upp. 18: 7, Pred. 1: 16, Gen. 24: 45, 1 Sam. 1: 15, m. fl.), hvarmed betecknas, att hjertat genom inre ord söker fixera, hvad som på ett mera obestämdt sätt rör sig inom detsamma. Ett företrädesvis innerligt fördjupande i en sak, då hjertat mera passivt än aktivt sysselsätter sig dermed, öfverlemnande sig i stilla hängifvelse åt dess inverkan, synes oss vara betecknadt med שִׂיחַ, hvilket också derför är uttrycket för det innerliga böneumgänget med Gud (Gen. 24: 63, 1 Kon. 18: 27, Ps. 55: 3, 18; 77: 7; 119: 148 och o. a. i denna psalm)[9]).

På detta sätt säges nu hjertat sjelft "bilda" sina tankar (חרש, יצר, Gen. 6: 5; 8: 21, 1 Krön. 28: 9, Ordspr. 6: 18; 14: 22), ett uttryck som hänvisar på, huru tankarne egentligen äro *inre bilder*, dem hjertat efter sin egen beskaffenhet med frihet gestaltar af det gifna materialet, och med hvilka det sedan umgås såsom med en inre verld; dock så att detta gestaltande begynner i ett naturdjup, hvilket icke straxt ligger öppet för menniskans egen blick, ehuru det genomforskas af det allseende ögat (Deut. 31: 21). Ett betecknande uttryck för hjertats tankar är derför מַשְׂכִּית (Ps. 73: 7, Ordspr. 18: 11), egentligen "bild" (Lev. 26: 1), jfr äfven verbet דִּמָּה såsom brukadt om tänkandet (Es. 14: 24)[10]). Och det inre umgänget med de himmelska tingen kallas på grund häraf äfven ett (skådande" (Rom. 1: 20).

Men emedan hjertats lif är anlagdt att vara ett sig utvecklande helt, der således intet står lösryckt från det andra, så blifver frukten af denna dess bildningsverksamhet icke blott *enstaka* tankebilder; utan med dess ofvan beskrifna särskiljande, ordnande och betraktande verksamhet förenar sig vidare ett *sammanställande* och jemförande *af de sålunda vunna enskilda resultaten* eller bilderna (*συμβάλλειν*, Luk. 2: 19), för att af dem kunna bilda något sam-

---

[8]) Gesenii lex. förklarar detta verbs betydelse "meditatus est" med proprie "secum collocutus est mussitans et submissa voce". Jfr Hupfelds och Delitzschs komm. till Ps. 1: 2.

[9]) Jfr Hupfelds komm. till Ps. 55: 3.

[10]) Grundbetydelsen af denna Pielform (Kal "vara lik") torde kunna angifvas vara "uppställa likheter, jemförelser, bilder", hvarför det ock stundom kan återgifvas med vårt "inbilla sig" (Ps. 50: 21, Es. 10: 7, Est. 4: 13).

manhängande helt. Och resultatet af detta blifver slutligen ett sammanställande, som icke längre sker blott på försök, utan som hvilar på en medvetet insedd förbindelse mellan dess bilder. På detta sätt uppkomma sammanhängande tankebilder, eller hvad vi kalla: "åskådningar, slutsatser", på det praktiska området "grundsatser", långväga anlagda "planer", ur hvilka sedan enskilda tankar och handlingar framgå och till sin art bestämmas. Denna hjertats verksamhet eller dess resultater betecknas med חשב, λογίζεσθαι, βουλεύεσθαι, och deras derivata [11]) (Gen. 50: 20, Es. 10: 7, Ps. 140: 3, Ordspr. 19: 21, Rom. 2: 3; 8: 18, Luk. 14: 31, מַחֲשָׁבוֹת, Gen. 6: 5, 2 Sam. 14: 14, λογισμοί, Rom. 2: 15, διαλογισμοί, Mat. 15: 19, Luk. 2: 35; 24: 38, βουλαί, 1 Kor. 4: 5, o. s. v.). Det *sammanbindande* i denna tankeverksamhet framstår särskildt i זמם, (med grundbetydelsen "binda"), hvarför מְזִמָּה vanligen är "den fast sammansmidda planen", det till utförande färdiga anslaget, ofta, dock icke alltid, med bibegrepp af det raffineradt ondskefulla (Ps. 37: 7, Ordspr. 12: 2, Jer. 23: 20; 30: 24) [12]).

Det, som nu genom en sådan hjertats bildningsverksamhet är inom detsamma i någon mån afslutadt och fixeradt, säges, i likhet med hvad som möter på det praktiska området, "vara i" eller "uppfylla" hjertat (2 Sam. 7: 3, 1 Sam. 14: 7, Est. 7: 5, äfven om Herren 2 Kon. 10: 30). Och uti detta, som "är i hjertat", bär menniskan ständigt inom sig i djupet af sin varelse en inre verld, af hvilken emellertid naturligtvis blott en ringa del är i hvarje ögonblick för henne närvarande. Derför säges det, som inom denna hjertats verld göres till särskildt föremål för aktgifvande, eller som framträder såsom ett bestämdt beslut, som vill öfvergå till handling, "uppstiga i hjertat" (ur dess fördolda djup) eller "ställas fram på dess grund" (בוא eller שים med על, 2 Kon. 12: 5, 2 Krön. 7: 11, Jer. 3: 16, Ap.G. 7: 23, 1 Kor. 2: 9, Dan. 1, 8).

---

[11]) διαλογίζεσθαι står oftast, då någon *tvekan* ännu synes vara för handen (t. ex. Luk. 3: 15, sv. öfvers. "hafva en gissan"), hvarför i Marc. 11: 31 af inre skäl διελογίζοντο troligen är den rätta läsarten, i Joh. 11: 50 åter ἐλογίζεσθε.

[12]) זמם (besl. med arab. زم, ligavit) torde kunna anses hafva grundbetydelsen "binda". Jfr Delitzsch, Comm. till Ps. 10: 4. I Ps. 10: 2, der מְזִמּוֹת står såsom resultat af חשב (jfr Ps. 21: 12), finna vi följaktligen ett ordspel af ungefär denna lydelse: "de fångas i snaror af de ränker de uttänkt". Ordet זִמָּה brukas i ännu mera afgjord *ond* betydelse (Ps. 26: 10, Ordspr. 21: 27).

Vid detta bildande kunna nu visserligen främmande inflytelser, gudomliga, demoniska eller mera tillfälliga, inverka, och detta både med afseende på innehåll och form. Och hvad som på sådan väg kommer i hjertat, säges derför vara "gifvet" i detsamma (Esr. 7: 27, Upp. 17: 17, Ap.G. 5: 3, jfr Ordspr. 16: 9). Men dervid gäller dock, att det är menniskan sjelf, som med sin frihetsverksamhet påtrycker äfven dylika främmande inflytelser deras moraliska prägel och derför är för dem ansvarig (se t. ex. Es. 10: 5—11).

Emellertid kunna stundom sådana främmande inflytelser i enskilda fall eller till en tid med falska bilder gäcka menniskans andliga sinnesverksamhet, så att denna, då den handlar efter impulser från dem, icke kan sägas handla med egentlig medvetenhet och frihet. Detta betecknar då Skriften med det egendomliga uttrycket "stjäla hjertat", d. v. s. undandraga det förmågan till klart omdöme och dermed sammanhängande fritt val (Gen. 31: 20, 2 Sam. 15: 6)[13]. Deremot då menniskan med öfvervägande frivillighet låter främmande onda inflytelser inverka på sig och derigenom förlorar förmågan af sedligt omdöme och frihet, sägas dessa "borttaga" hjertat (לקח) eller "förderfva" i betydelsen af "besticka" (אבד) detsamma (Hos. 4: 11, Pred. 7: 7, Rom. 16: 18).

Såsom ett slags *resultat* af hela denna hjertats verksamhet eller en sammanfattning deraf från dess olika sidor, men alltid med afgjordt etisk färg, framstår ändtligen i nya testamentet begreppet *φρόνημα* med sina beslägtade ord *φρόνησις, φρονέω*[14]. Att grundbetydelsen af dessa ord är den här angifna, eller att de beteckna *sinnelag*, sinnesriktning i allmänhet[15], synes oss antydas bland annat

[13]) Jfr det liknande klassiska uttrycket "*κλέπτειν νόον*", Iliaden XIV, 217.

[14]) Jfr Beck, § 19, 2, b.

[15]) En sådan *allmän grundbetydelse* har äfven det primitiva *φρήν*, hänfördt till det andliga området. Ursprungligen är dess betydelse, såsom bekant, rent kroppslig: præcordia, diafragman. Men då denna af t. ex. den homeriska forntiden tänktes såsom *hela själslifvets* säte (i ungefärlig motsvarighet till begreppet "hjerta"), så blef också dess *första* metaforiska betydelse den af "själen" i allmänhet, hvarför då *φρήν* hänföres till någon särskild själsförmögenhet, t. ex. *förståndet*, detta är något ur dess urbetydelse härledt. Derför är äfven den *allmänna* betydelsen af "själsriktning" ursprungligare i deraf härledda ord, t. ex. *φρονέω*, än den speciela "tänka" el. dyl. (jfr Melins lex. till *φρήν*).

deraf att de, ehuru ofta verbet *φρονέω* förekommer, aldrig hänföras *till någon viss* af de ofvan (§ 12—14) beskrifna själsförmögenheternas område (såsom t. ex. σύνεσις och θέλημα hänföras till νοῦς), men väl förekomma i förbindelse med det allmänna begreppet "kött och ande" såsom uttryck för menniskans hela etiska riktning (Rom. 8: 5 ff.). φρόνησις är derför icke heller att, såsom t. ex. σύνεσις, fatta såsom någon särskild *själsförmögenhet* eller sida deraf utan såsom en *riktning* hos dem alla. Men derför kan betydelsen hos detsamma och beslägtade ord också hafva en *flerfaldig* färgning efter olika sammanhang. Så betecknar φρόνησις i Luk. 1: 17 tydligen "sinnelag" i praktisk mening; i Ef. 1: 8 åter "klokhet." φρόνημα har afgjordt praktisk färg (Rom. 8: 27). I verbet φρονεῖν synes oss denna också vara öfvervägande. Men enligt det ofvansagda icke så att deri blott skulle ligga begreppet af *det fria medvetna viljandet*, utan snarare af riktningen hos hela *den praktiska sidan* af menniskans väsen (utan att derför utesluta den teoretiska), d. v. s. i hennes *vilja* och *begär*, och som kommit till stånd genom hennes natur och viljebestämmelse i oskiljaktig förening. Begreppet af den förherrskande sedliga eller osedliga *driften* är i φρονεῖν starkt framträdande. Emellertid är det ögonskenligt att φρονεῖν i vissa fall äfven har en öfvervägande *teoretisk* prägel (t. ex. Ap.G. 28: 22) [16]. Synnerligen framträder denna karaktär i φρόνιμος. Men detta dock så, att den "klokhet", som detta ord betecknar alltid äfven är etiskt och praktiskt färgad i riktning till det jordiska eller himmelska, antingen såsom *tidsmenniskans* beräknande slughet (Luk. 16: 8) eller såsom den äkta *evighetsmenniskans* med hjertats trohet, etisk takt och ifrig omsorgsfullhet förenade klara omdöme (Luk. 12: 42), den duglighet, som Herren söker hos dem, åt hvilka han vill gifva sina vigtigare uppdrag. Korteligen det innebär "den praktiska förståndigheten." Så torde ock betydelsen af φρονεῖν, der den är teoretiskt färgad, böra angifvas såsom betecknande *åskådningssättet*, hvarigenom den praktiska bemärkelsen mera framträder. Riktigast torde alltså ordets *allmänna* betydelse, såsom angifvande känslans, begärets, tankens och viljans hufvudriktning, motsvaras

[16]) Melanders lex. synes i förhållande till nya testamentets språkbruk alltför mycket hafva ställt den teoretiska betydelsen i förgrunden. För LXX torde detta vara riktigare, då φρόνησις der fullkomligt promiscue vexlar med σύνεσις (t. ex. Ordspr. 4: 5, 7; 8: 14; jfr φρονεῖν, Es. 44: 18). Om denna och öfriga hänvisningar till LXX jfr Schleusner, Lexicon in Novum Testamentum.

af vårt vanliga "diktan och traktan." Så möter det t. ex. på de båda hufvudställena: Filipp. 3: 19, som varnande skildrar "Οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες", och Koloss. 3: 2, som uppmuntrande bjuder:

"Τὰ ἄνω φρονεῖτε."

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1875.

RÄTTS- OCH STATSVETENSKAPER.

OM

FRIHETSSTRAFFEN

AF

JOHAN HAGSTRÖMER.

UPSALA 1875
ESAIAS EDQUISTS BOKTRYCKERI.

Innehåll.

Om frihetsstraffen

af

Johan Hagströmer.

Nästan inom alla land hafva frihetsstraffen i senare tider efterhand vunnit så vidsträckt tillämpning, att de öfriga straffarter, som ännu användas, vid sidan af dem äro af tämligen underordnad betydelse. Hos oss kan denna utveckling inom straffrätten anses hafva nått sin fullbordan med vår nu gällande strafflag. Den ytterligare utsträckning, som ännu på dödsstraffets och bötesstraffets bekostnad kan komma frihetsstraffen till del, måste alltid blifva obetydlig i jämförelse med det utrymme, de redan vunnit. Redan nu är straffarbete eller fängelse det vanliga straffet för hvarje brott, som är af någon betydenhet. Frihetsstraffens beskaffenhet är därför bestämmande för karaktären af hela vårt straffsystem, och deras ändamålsenligare anordning den väg, hvarå detta måste vidare utbildas och fullkomnas. Hela den afdelning af straffrätten, hvilken behandlar straffmedlen, sammanfaller i följd häraf numera i det närmaste med kapitlet om frihetsstraffen. Det är detta kapitel i den svenska straffrätten, som vi företagit oss att i det följande behandla. Vi vilja skildra de svenska frihetsstraffen, sådana de varit och sådana de äro, och till sist jämväl försöka en behandling af ämnet ur kriminalpolitisk synpunkt. Några detaljerade förslag tillämna vi ej; men den riktning, hvari reformen bör gå, och de grundsatser, som böra vara ledande vid densamma, skola vi dock efter förmåga söka angifva.

Föremålet för vår framställning är altså egentligen den svenska rättens frihetsstraff. Ämnets natur fordrar dock ovilkorligen en inledande öfversigt öfver den utländska rätten. Utan en jämförande blick på dess forntida och nutida frihetsstraff kan den svenska rättens ståndpunkt icke rätt fattas och bedömas, och utan ledning af utlandets rika erfarenhet skulle ett förbättringsförsök å detta område ega ringa utsigt

till framgång. Innan vi öfvergå till framställningen af den svenska rätten, vilja vi därför kasta en blick på frihetsstraffens utveckling i främmande land och på de system af frihetsstraff, som för närvarande äro i användning därstädes. Altför sammanträngd får denna öfversigt af den utländska rätten icke blifva, om den skall motsvara sitt ändamål. En redogörelse för frihetsstraffens namn och tidslängder inom de olika lagstiftningarna skulle här icke göra tillfyllest. Först genom det sätt, hvarpå frihetsstraffen verkställas, erhålla dessa straff sitt bestämda innehåll.

Förra afdelningen.

Öfversigt af den utländska rätten.

I.

För den *romerska* republikens straffrätt voro frihetsstraff[1]) fullkomligt obekanta[2]). Under kejsartiden inkommo däremot flera former däraf i den romerska straffrätten. Hit hörde arbete i bärgverken (*poena metalli, p. operis metalli*) och annat offentligt arbete (*opus publicum*) samt det egentligen blott för *honestiores* afsedda deportationsstraffet[3]). Därjämte förekommer på ett och annat ställe i de romer-

[1]) Under frihetsstraff inbegripa vi i denna afhandling naturligtvis endast sådana straff, som medföra frihetens förlust genom inneslutning inom därför bestämda anstalter och områden. Under frihetsstraff i vidsträckt betydelse falla emellertid, ibland annat, äfven sådana straff, hvilka blott innebära förvisning ifrån ett visst land eller en viss ort.

[2]) Detta är åtminstone den allmänna åsigten. Se ZUMPT, *Das Criminalrecht d. Röm. Republik* I, Berlin 1865, s. 395; GEIB, *Lehrbuch d. Deutschen Strafrechts* I, Leipzig 1861, ss. 19—22; jmf. äfv. REIN, *Das Criminalrecht d. Römer*, Leipzig 1844, s. 914. Af annan mening är BELTRANI-SCALIA, *Sul Governo e sulla riforma delle Carceri in Italia*, Torino 1868, ss. 113 o. f. Att fängelse redan under den republikanska tiden faktiskt blifvit användt till bestraffning, lärer icke kunna bestridas, ehuru visserligen de flesta af de ställen, som anföras till stöd härför, äfven kunna afse fängelserna såsom förvaringsorter för missdådare i afvaktan på dom och bestraffning. Så LIVIUS I, 33: ... carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur; CICERO, *Or. in Catilinam* II, 12. Se däremot LIVIUS XXXIX, 18, 19; CICERO, *Or. in Catilinam* IV, 4; SALLUSTIUS, *De conjur. Catil.* 51.

[3]) Se angående detta och det romerska straffsystemet i allmänhet v. HOLTZENDORFF, *Die Deportation als Strafmittel in alter und neuer Zeit*,

ska rättskällorna fängelse *(carcer)* användt såsom straff[1]), men den allmänna regeln var och förblef dock enligt ULPIANI utsago den, att fängelser skulle tjäna till att förvara människor, icke till att straffa dem[2]).

I den *gammalgermaniska* straffrätten förekommer frihetens förlust såsom straff allenast under formen af träldom. Några ställen i Longobardernes och Västgoternes lagar och i de frankiska konungarnes kapitularier[3]) tala äfven om fängelsestraff; men den användning häraf, hvarom dessa stadganden bära vittne, får väl tillskrifvas bekantskapen med den romerska eller kyrkliga straffrätten[4]).

Inom den *kanoniska* rätten fick fängelsestraffet redan tidigt användning. Ursprungligen omfattade, som bekant, kyrkans egentliga straffrätt blott de andliges förseelser i ämbetet. För lekmän funnos visserligen penitenser stadgade, men, som det ankom på den felande att frivilligt åtaga sig desamma för att vinna försoning med kyrkan, kunde de icke betraktas som egentliga straff[5]). Redan å detta stadium möter i de kanoniska rättskällorna fängelse stadgadt såsom straff för andlige, hvilka kränkt sin ämbetspligt. Det verkstäldes antingen genom inspärrning i kloster *(detrusio in monasterium)* eller ock i särskilda staffanstalter *(decanica, decaneta)*[6]). Denna anspråkslösa karaktär af en blott disciplinär straffrätt öfver kyrkans egna tjänare bibehöll emellertid den kanoniska straffrätten icke länge. Under medeltiden indrog densamma inom sitt område ej blott alla af andlige begångna brott,

---

Leipzig 1859, 1 B. (äfven särskildt utgifven under titel *Die Deportationsstrafe im römischen Alterthum)*.

[1]) Se de hos WALTER, *Geschichte des Röm. Rechts* II, Bonn 1861, ss. 487, 8; RUDORFF, *Römische Rechtsgeschichte* II, Leipzig 1859, s. 412 samt GEIB, *Lehrb. d. Deutschen Strafrechts* I s. 117 anförda ställen.

[2]) *Carcer ad continendos homines, non ad puniendos haberi debet* L. 8, § 9 D. de poenis (48: 19).

[3]) Se hos OSENBRÜGGEN, *Das Strafrecht der Langobarden*, Schaffhausen 1863, ss. 29, 124; DAHN, *Westgothische Studien*, Würzburg 1874, ss. 196 o. f.; samt BELTRANI-SCALIA, *Sul Governo e sulla riforma delle Carceri in Italia* ss. 189 o. f.

[4]) WILDA, *Das Strafrecht der Germanen*, Halle 1842, s. 519. Af annan mening är BELTRANI-SCALIA (anf. st. s. 196), hvilken anser fängelsestraffets användning hos germanerna böra tillskrifvas en *genesi naturale*.

[5]) KÖSTLIN, *Geschichte des deutschen Strafrechts*, Tübingen 1859, ss. 48, 51.

[6]) Se BELTRANI-SCALIA, *Sul Governo e sulla riforma delle Carceri in Italia* ss. 144 o. f.; WALTER, *Lehrb. des Kirchenrechts*, Bonn 1842, s. 407 och MÜNCHEN, *Das kanonische Gerichtsverfahren und Strafrecht* II, Köln 1874, s. 117 samt de därstädes anförda ställen i de kanoniska rättskällorna.

utan ett alt större antal af lekmannaförbrytelser. På detta sätt uppväxte i medeltidssamhället en kyrklig straffmakt öfver lekmän jämsides med den verldsliga, än konkurrerande med, än uteslutande, än fullständigande denna. Det kanoniska straffsystemet undergick under denna utveckling många förändringar. Bland dess strafformer bevarade emellertid fängelsestraffet sin plats, och detta straff blef nu jämväl användt å lekmän[1]).

Måhända tjänade detta af kyrkan ålagda fängelsestraff till förebild för de fängelsestraff, som under medeltiden förekomma i den verldsliga straffrätten, särskildt i städerna[2]). Synnerligen rikligt bruk gjorde man dock icke af desamma. Århundraden igenom förekommo frihetsstraff egentligen blott för obetydligare brott, begångna af fattigt folk, som icke mäktade böta med penningar. När man i svårare fall icke föredrog att använda mer eller mindre gräsliga dödsstraff, så erbjöd landsförvisningsstraffet, med eller utan tillsats af stympningar och annan misshandel, en utväg att blifva brottslingen kvitt, som man ganska flitigt begagnade[3]). Så länge detta system af dödsstraff, stympningar och andra kroppsstraff samt landsförvisning uppbars af tidens anda, kunde enligt sakens natur frihetsstraffen aldrig komma till någon större användning. Dessa senare straff voro förenade med för mycken omgång och kostnad, för att de i någon nämnvärd grad skulle anlitas, så länge dessa andra långt bekvämare och billigare straffarter stodo till buds. Efterhand begynte emellertid i straffrätten något mildare åsigter göra sig gällande. Man började rygga tillbaka för ett idkeligt användande af dödsstraff och stympningar, och landsförvisningsstraffet befanns leda till ett utbyte landen emellan af förbrytare, hvilket ingalunda bidrog till rättstillståndets tryggande. I den mån dessa straffarter utträngdes, vunno frihetsstraffen större användning. Huruvida detta verkligen var en öfvergång till något bättre, kunde

---

[1]) Se Meier, *Institutionen d. deutsch. Kirchenrechts*, Göttingen 1856, s. 574; Geib, *Lehrb. d. Deutsch. Strafrechts* I s. 149 samt de där anförda kanoniska rättskällor. Jmf. äfv. Du Boys, *Histoire du droit criminel des peuples modernes*, Paris 1854, ss. 445, 6.

[2]) Osenbrüggen, *Das Alamannische Strafrecht im deutschen Mittelalter*, Schaffhausen 1860, ss. 95 o. f.; Jicinsky, *Über die Lehre von den Strafmitteln* i *Oesterreichische Vierteljahresschrift für Rechts- u. Staatswissenschaft* XIII (Wien 1864) s. 139.

[3]) Rosshirt, *Entwickelung d. Grundsätze d. Strafrechts*, Heidelb. 1828, § 80; Röder, *Besserungstrafe und Besserungstrafanstalten als Rechtsforderung*, Leipz. u. Heidelb. 1864, ss. 49, 50; Osenbrüggen, *Das Alamannische Strafrecht* s. 96.

emellertid länge dragas i tvifvelsmål. Ty så, som frihetsstraffen en lång tid bortåt verkstäldes, voro de väl näppeligen mänskligare straff, än förlust af lif eller lem. Om att anlägga särskilda anstalter för verkställighet af frihetsstraff var på länge icke fråga. Fångarne inhystes hvar sig bäst göra lät, i gamla torn eller hvalf, ofta i underjordiska hålor, och sedan lemnades de utan vidare tillsyn att försmäkta i fängelsernas mörker, köld och osnygghet[1]). Något ordnadt arbete förekom knappast någonstädes. När någon gång straffångar sysselsattes, sökte man därmed åstadkomma en så känbar skärpning af frihetsstraffet som möjligt. Antingen valdes tunga och svåra arbeten, hvilkas förrättande var förbundet med fysiskt kval och pina eller sådant arbete, som kunde ingifva skräck genom den smälek och förödmjukelse, som därmed förenade sig.

De första egentliga straffanstalter, som möta inom frihetsstraffens historia, äro *tukthusen*. De äldsta tukthusen grundades under 16:de århundradets senare hälft i England och Holland (i London 1552 och i Amsterdam 1595). Efter dessa mönster uppstodo sedan tukthus i så godt som alla land. Hvad som i synnerhet bidrog till denna systemets utbredning, var den stora vinst, tukthusen gåfvo eller åtminstone sades gifva. Det uppgafs, att tukthusen en lång tid bortåt inbragte dubbelt så mycket som de kostade[2]). Ursprungligen voro dessa anstalter ingalunda bestämda till straffängelser. Till en början inhystes där endast tiggare, landsstrykare, zigenare, liderliga kvinspersoner och genstridiga barn, men icke egentliga förbrytare[3]). Man fann emeller-

---

[1]) CARPZOV, *Practica rerum criminalium* P. III (Ed. III, 1652) qu. 111, n:o 45: Ignotæ sane non sunt querelæ de carcere, qui ut plurimum in Germania perhibetur esse locus subterraneus, horribilis et immundus. Unde sæpius fit, quod incarcerati tædio carceris et instinctu Diaboli sibi ipsis vitam adimant; OLDEKOP, *Observationes criminales*, (1654) Tit. III obs. 16: Carcer est locus horribilis ..... propter immundicitiam, quæ in carceribus reperitur. Imo vero carcer est vivorum sepultura; DAMMHOUDER, *Praxis rerum criminalium* II (1575) ss. 29 o. f. Se också WAGNITZ, *Histor. Nachrichten und Bemerkungen über die merkwürdigsten Zuchthäuser in Deutschland* II, 2, Halle 1794, s. 230. Jmf. FREUDENTHEIL i *Arch. des Crim.-rechts* 1838 Beilageheft ss. 43, 44 och NÖLLNER, *Ein Beitrag zur Geschichte des Gefängnisswesens* i *Jahrb. f. Gefängnisskunde* IV (1844) ss. 375 o. f.

[2]) DÖPLER, *Theatrum poenarum, suppliciorum et executionum criminalium oder Schauplatz der Leibes- und Lebens-Straffen* I, Sondershausen 1693, ss. 704 o. f.

[3]) DÖPLER, *Schauplatz d. Leibes- u. Lebens-Straffen* I s. 704; ZÜLLICH, *Ergasteria disciplinaria, vulgo Die Zuchthäuser*, Jena 1670, c. III; De per-

tid snart, att det kunde löna sig att på samma sätt taga vara på desses arbetskrafter. Det blef då vanligt att äfven sända förbrytare till tukthusen, och dessa antogo härigenom alt mera karaktären af verkliga straffanstalter. Hvad som utmärkte dessa straffanstalter eller åtminstone de bättre af dem, var den ordning och renlighet, som herrskade därstädes, samt framför alt det jämna arbete, hvartill fångarne höllos. Härigenom afstucko tukthusen bjärt emot tidens öfriga fängelser, i hvilka fångarne mestadels utan tillsyn öfverlemnades åt lättjefull overksamhet. Detta var systemets ljusa sida. Men det egde äfven en annan. Gamla förhärdade brottslingar, utblottade lättingar och vanartiga barn inhystes om hvarandra i dessa anstalter, och denna af så skilda element sammansatta befolkning hölls om dagarne till gemensamt arbete och fördes om nätterna samman i gemensamma sofsalar. Detta besmittande umgänge ledde därtill, att tukthusen, hvilkas uppfostrande och förbättrande kraft man en tid i vältaliga ordalag prisat [1]), i verkligheten blefvo högskolor för laster och brott [2]). För öfrigt inrymdes å tukthusen, där sådana inrättades, långt ifrån alla, som undergingo frihetsstraff. Den stora mängden af förbrytare förblef under samma eländiga behandling som förut. Någon egentlig reform af fängelsesystemet var således med deras inrättande icke genomförd. Några alster af ett vaknadt intresse för fängelsernas förbättring voro de väl häller icke.

II.

I slutet af det adertonde århundradet ingick ett nytt tidskifte i frihetsstraffens historia. Från den tiden förskrifver sig det numera öfver alt utbredda sträfvandet efter en förbättring af frihetsstraff och fängelseväsen. Äran af att hafva varit denna reformrörelses egentlige upphofsman tillkommer obestridt engelsmannen JOHN HOWARD. Knappast var väl någonstädes i Europa under förra århundradet fängelser-

sonis in ergasteria detrudendis; WÄCHTER, *Über Zuchthäuser und Zuchthausstrafen*, Stuttgart 1786, ss. 32 o. f.

[1]) Se ZÜLLICH, *Ergasteria disciplinaria* inledn. och Cap. I samt hos WAGNITZ, *Histor. Nachr. u. Bemerk. über die merkw. Zuchth. in Deutschland* I, Halle 1791, s. 22.

[2]) Ett och annat lysande undantag gafs det dock. Ett sådant var det 1772 anlagda tukthuset i Gent, efter hvars mönster ett annat tukthus år 1776 grundades i Vilvoorde i Brabant. Fångarne sofvo här i skilda celler. LUCAS, *Du système pénitentiaire en Europe et aux Etats-Unis* II, Paris 1830, ss. 243 o. f.

nas tillstånd sämre än i England, hvars strafflagstiftning öfver hufvud den tiden var en af de hårdaste och blodigaste i hela den kristna verlden [1]). Enligt *common law* var lifvets förlust straffet för så godt som alla brott af någon betydenhet. Mildrade seder kräfde dock i sinom tid en sparsammare användning af detta straff, och det blef då nödvändigt att finna andra straffarter, hvilka man i motsats mot dödsstraffet benämnde *secondary punishments*. Den straffart, som härvid fick mesta användningen, blef transportation öfver hafvet. På samma gång, som den tjänade såsom straffmedel, erbjöd den en välkommen utväg till förverkligande af de kolonisationsplaner, som nya verldens upptäckt framkallat [2]). För *common law* var denna straffart okänd. Första spåret af en användning af densamma förekommer under Drottning Elisabeths regering. Under Stuartarne blef den upptagen i det allmänna straffsystemet, och efter *the Act 4 Georg I c. 11* (1717) [3]), kunde den betraktas såsom hufvudstraffet inom den engelska lagstiftningen. Genom denna akt blef nämligen transportation det allmänna straffet för alla grofva brott (*felonies*), för hvilka ej dödsstraffet bibehölls. Endast för obetydligare förseelser (*misdemeanours*) dömdes till fängelserna (*gaols*) eller tukthusen (*houses of correction*) [4]). Genom samma 1717 års akt fick transportationsstraffet först ett fullt lagbestämdt innehåll, hvarvid tvångsarbete inlades såsom ett moment i detsamma. Detta tvångsarbete bragte emellertid staten icke själf till verkställighet, utan den ingick aftal med enskilde, hvilka emot att de fortskaffade förbrytarne till kolonierna erhöllo en rätt till desses arbetskrafter, öfver hvilken de kunde förfoga efter behag [5]).

---

1) Falck, *Über die neueren Versuche zur Verbesserung der Gefängnisse und Strafanstalten*, von David, Kiel 1842, s. XI. Ett försök till en historisk förklaring häraf återfinnes hos Mittermaier, *Das Englische Criminalrecht in seiner Fortbildung, vorzüglich durch die neuesten Parlamentsacten* i *Krit. Zeitschr. f. Rechtswissenschaft u. Gesetzgebung des Auslandes* I, Heidelberg 1829, ss. 28 o. f.

2) Angående det engelska transportationsstraffets uppkomst och utveckling se framför alt v. Holtzendorff, *Die Deportation* 2 B.

3) Se hos v. Holtzendorff, *Die Deportation* ss. 173 o. f.

4) Jmf. Mittermaier, *Neueste Nachrichten über die Wirksamkeit des englischen Strafsystems* i *Krit. Zeitschr. f. Rechtswissenschaft u. Gesetzgebung d. Auslandes* V, Heidelb. 1833, ss. 351 o. f. Tukthusen, hvilka efter det vid Bridewell i London anlagda ofta benämnas *Bridewells*. voro i England, som i andra land, ursprungligen blott bestämda för lösdrifvare, men blefvo så småningom jämväl använda till straffängelser. För många förseelser stadgades alternativt fängelse och tukthus. Gneist, *Geschichte und heutige Gestalt d. engl. Communalverfassung* II, Berlin 1863, ss. 746 o. f.

5) v. Holtzendorff, *Die Deportation* ss. 177 o. f.

Transportationen försiggick under förra århundradet till Amerika. Så länge de fria nybyggarnes antal där var ringa, hade desse intet att invända emot förbrytareimporten, som tillförde dem hvad de nya anläggningarna mest ledo brist på, nämligen arbetskrafter. Men i den mån den fria befolkningen ökades och ett ordnadt samhällsskick utbildade sig i kolonierna, började en alt bestämdare motvilja emot att vidare emottaga förbrytare utveckla sig därstädes. Välbekant är Franklins fråga, hvad England skulle sagt, om Amerika till tack för transportationen årligen föranstaltat sändningar af skallerormar till dess kuster. Att England trots alla protester från koloniernas sida fortsatte med transportationen, blef en af klagopunkterna emot moderlandet. Frihetskrigets utbrott satte slutligen en gräns för densamma, och England nödgades för en tid bortåt behålla sina förbrytare i hemlandet. Vid denna tid var det, som HOWARD uppträdde [1]). Howard hade själf en tid varit i krigsfångenskap hos fransmännen och därunder af egen erfarenhet lärt känna, huru den tidens fångar behandlades. Såsom *sheriff* i sin hemort fick han sedermera uppsigt öfver dess fängelser, och upprörd af alt det elände, hvarmed han därvid kom i beröring, företog han flera resor i England för att undersöka dess öfriga fängelser. Dessa resor utsträckte han därefter till de flesta europeiska land. I sitt verldsbekanta arbete *The state of the prisons* [2]) offentliggjorde han resultatet af denna sin rika erfarenhet. Han skildrade däri det ytterligt eländiga lif, hvilket fördes af den tidens fångar, innestängde som de voro, gäldfångar tillsammans med straffångar, gamla med unga, ofta män med kvinnor, antingen i underjordiska hålor, där vattnet ofta stod flera tum öfver marken, eller i trånga, förpestade rum utan tillfälle att någonsin vistas i det fria [3]). Detta var visst icke första gången behofvet af en förbättring i fängelseväsenet uttalades; men

---

[1]) Howard föddes 1726 och dog under en resa i Ryssland i Cherson 1790. Hans lif och karaktär skildrar, bland andra, BELLOWS i *Transact. of the Congr. of London* (1872) ss. 739 o. f.

[2]) *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations and an account of some foreign prisons*, 1:sta uppl. Warrington 1777 (med appendix af år 1780). I det följande citeras 4:de upplagan, tryckt i London 1792. Ytterligare utgaf Howard *An account of the principal Lazarettos in Europe together with further observations on some foreign prisons and hospitals and additional remarks on the present state of those in Great Britain and Ireland*, Warrington 1789. En andra upplaga däraf utkom i London 1791. Vi hänvisa i det följande till denna andra upplaga. Förstnämnda arbete öfversattes på flera språk.

[3]) Se särskildt hans «General view of distress in prisons» i *The state of the prisons* ss. 4 o. f.

ingen hade före Howard gifvit en sådan skildring af felen och bristerna i det, som behöfde förbättras, ingen hade sålunda i alla enskildheter framlagt den dåvarande verkligheten i dess skärande motsats emot den upplysning och den humanitet, hvaraf tiden dock ville berömma sig. Också lyckades det Howard att nästan öfveralt i Europa väcka intresse för den sak, hvaråt han med beundransvärd uthållighet och självuppoffring odeladt egnade de 17 sista åren af sitt lif. I sitt hemland hördes han redan 1774 inför Underhuset, och tvänne parlamentsakter, den ena afsedd att befria fångarne från fångvaktarnes präjerier, den andra åsyftande att befordra sundhet och renlighet inom fängelserna blefvo resultatet häraf[1]).

En lindring i fångarnes fysiska lidanden var dock ej alt hvad Howard åsyftade. Åt det sedliga elände, som fängelserna hyste och alstrade, egnade han i än högre grad sina omsorger[2]). Att orsaken till detta väsentligen låg i det ohindrade umgänget brottslingarne emellan, stod klart för honom, och det var också detta, han främst riktade sig emot. Fångarnes åtskiljande nattetid samt afskiljande af män från kvinnor, af unga brottslingar från gamla förhärdade förbrytare uppstälde han därför alt ifrån början såsom en bestämd fordran[3]). Senare uttalade han sig för fångarnes isolering från hvarandra så dag, som natt[4]). Anläggningen af nya straffanstalter, bygda på de grundsatser, Howard uppstält, blef verkligen genom *st. 19 Georg III c. 74* (1779)[5]) påbjuden, och Howard blef själf en af dem, som betroddes med planens förverkligande. Arbetet härå strandade emellertid på stridigheter angående lämpligaste platsen för den första anstalten, och Howard nedlade det uppdrag han fått[6]). Vid denna tid hade ett nytt fält för transportationen öppnat sig å det genom Cooks resor bekanta australiska fastlandet. Visserligen höjde sig många röster för transportationens afskaffande, men det gamla systemets anhängare segrade dock. Man hoppades genom återupptagandet af transportationen möjligen kunna i Australien vinna ersättning för förlusten af de amerikanska kolonierna, och i hvarje fall såg man däri en utväg att undgå de stora kostnader, som voro förenade med anläggnin-

---

1) Se hos MAHON, *History of England* (Tauchn. ed.) VII, s. 358.

2) *The state of the prisons* ss. 8 o. f. samt ss. 12 o. f. («Bad customs in prisons»).

3) Se särskildt *The state of the prisons* ss. 22, 39.

4) *An account of the principal Lazarettos* ss. 220 o. f. («Remarks on penitentiary houses»).

5) Kallad *the Howard penitentiary Act.*

6) *An account of the principal Lazarettos* s. 226.

gen af nya straffanstalter. År 1787 afgick den första förbrytaretransporten till Australien, och därmed var fängelsefrågan för denna gång trängd tillbaka i England.

Rörelsen för en reform af frihetsstraffen gick dock icke förlorad. Från England hade den utbredt sig till Amerika, dit den särskildt öfverförts af Franklin. Så länge de nordamerikanska kolonierna lydde under England, hade samma hårda och blodiga straffrätt gält där, som i moderlandet. En och annan stat, hvilken, såsom Pennsylvanien under Penn, antagit mildare strafflagar, hade tvungits att åter uppgifva dessa och underkasta sig moderlandets barbariska straffrätt [1]). Knappt var dock skilsmässan från moderlandet fullbordad, förrän inom de särskilda staternas strafflagstiftningar en reaktion emot den påtvungna strängheten inträdde. Dödsstraffets användning inskränktes betydligt, stympningar, brännmärkningar och andra dylika straff afskaffades, och straffarbete och fängelse blefvo så godt som de enda straffarterna. I sammanhang härmed kom frågan om en reform af straffanstalterna å bane i flere stater. Denna reformrörelse fick sin utgångspunkt i Pennsylvanien, hvarest man år 1787 [2]) i Filadelfia stiftade ett sällskap för lindring af eländet i de allmänna fängelserna (*Society for alleviating the miseries of public prisons*), hvilket skall hafva trädt i förbindelse med Howard [3]). Detta sällskaps verksamhet blef af verldshistorisk betydelse. Genom detsamma utbildades så småningom ett nytt system för verkställigheten af frihetsstraff, hvilket snart förvärfvade anhängare jämväl i Europa och hvars fullständiga genomförande än i dag af mången anses såsom det rätta sättet att lösa fängelsefrågan.

I Pennsylvanien hade, som bekant, isynnerhet kväkare slagit sig ned; särskildt bestod Filadelfias befolkning så godt som uteslutande däraf. Desses religiösa åskådning gaf till en stor del de åsigter i fängelsefrågan, hvilka här utvecklade sig, deras karaktäristiska färg. Genom inspärrning i en enslig cell, hvarest all förströelse saknades, skulle förbrytaren tvingas att rikta sina tankar på sig själf. Arbeta finge han ej, ty arbete förde tanken på timligt förvärf. Besök medgåfvos icke häller. Eftertanke i ensamheten i förening med läsning af bibeln och lämpliga uppbyggelseskrifter skulle leda till en inre förändring,

---

[1]) Julius, *Nordamerikas sittliche Zustände* II, Leipzig 1839, ss. 13, 14.

[2]) Redan år 1776 hade Franklin jämte andra grundat ett sällskap för fängelsernas förbättring, men detta hade kort därefter, då de engelska trupperna besatte Filadelfia, åter blifvit upplöst. Julius, nyss anf. st. ss. 14, 121.

[3]) Julius, *Nordamerikas sittl. Zustände* II, s. 123.

och då denna var åvägabragt, borde brottslingen lösgifvas. Icke såsom en straffvärd brottsling, utan såsom en vilsekommen syndare, hvilken gjorde bot, *(penitent)* borde fången anses och behandlas, och fängelserna skulle därför egentligen icke vara och benämnas straffanstalter, utan anstalter för botgörande *(penitentiaries)* [1]).

Dessa åsigter vunno utom Pennsylvanien långt ifrån allmänt erkännande. I andra stater bekämpades de på det lifligaste. I New-York bildade sig ett sällskap för fängelsetukt *(Association for prison discipline)*. De åsigter, som från dess sida framstäldes, lade åter synnerlig vigt vid att fången vandes vid arbete, punktlighet och ordning. Fängelserna skulle vara arbetshus *(workhouses)*, och fångarne skulle under sträng tukt känna, att det var straff, de ledo. Det förderfliga i det gamla gemensamhetssystemet låg enligt denna åsigt icke i fångarnes samvaro, utan i deras frihet att meddela sig med hvarandra. Det borde således göra tillfyllest att utestänga alt tankeutbyte fångarne emellan. Om nätterna skulle de därför sofva hvar och en i sin cell, om dagarne arbeta gemensamt i mindre grupper under noggrann uppsigt, och *vid strängt straff skulle det vara dem förbjudet att någonsin samtala eller med miner eller åtbörder meddela sig med hvarandra* [2]). På denna stränga tystnad lade man stor vigt och väntade sig mycket däraf. Också fick hela systemet häraf namnet tystnadssystemet *(the silent system)*, hvaremot det system, som i Filadelfia ut-

[1]) Lucas, *Du système pénitentiaire en Europe et aux États-Unis* II, Paris 1830, ss. 107 o. f.; Julius, *Nordamerikas sittl. Zustände* II, ss. 148 o. f.; Behrend, *Geschichte der Gefängnissreform*, Berlin 1859, ss. 6 o. f. (ett arbete, som dock i vissa delar icke är synnerligen tillförlitligt, hvilket omdöme i än högre grad gäller Ebertys underbara opus *Das Gefängnisswesen in seinem Zusammenhange mit der Entwickelung der Strafrechtspflege überhaupt*, Dresden 1858). Se äfv. i fråga om de amerikanska fängelsesystemen i allmänhet De Beaumont et De Tocqueville, *Du système pénitentiaire aux États-Unis*, Paris 1833; Crawford, *Report on the Penitentiaries of the United States*, 1834, samt af senare författare Bruun, *Om Fuldbyrdelse af Strafarbeide*, Kjöbenhavn 1867, ss. 6 o. f.

[2]) Lucas, *Du système pénitentiaire* ss. 162 o. f.; Julius, *Nordamerikas sittl. Zustände* II ss. 148 o. f.; Behrend, *Geschichte der Gefängnissreform* ss. 8 o. f. Elementen i detta system träffar man redan tidigt. Tystnadstvång och, såsom det synes, äfven särskilda sofrum, fann Howard i en år 1704 i Rom inrättad straffanstalt för unga förbrytare, hvilkens inskrift: «Parum est coercere improbos poena, nisi probos efficias disciplina» genom honom blifvit verldsbekant *(The state of the prisons* s. 114), och nattceller förekomma, såsom ofvan nämnts, redan i tukthusen i Gent och Vilvoorde under förra århundradet.

bildat sig, efter sin hufvudprincip benämndes ensamhetssystemet (*the solitary system*) eller cellsystemet.

Hvartdera af dessa system förvärfvade sig sina anhängare och vedersakare, och det uppstod sålunda i de Förenta Staterna tvänne skilda partier i fängelsefrågan, af hvilka hvartdera sträfvade att få sina grundsatser genomförda. Först i det andra och tredje årtiondet af detta århundrade [1]) fingo dock dessa system någon användning i större skala. De första försök, som härvid gjordes med det filadelfiska systemet, voro bedröfliga nog. Den ytterliga ensamheten och enformigheten framkallade självmord, vansinne och sinnesslöhet ibland fångarne. Man nödgades därför snart att något mildra systemets stränghet. Till en början uppgaf man den absoluta ensamheten och medgaf besök af gudfruktiga människovänner samt föranstaltade religiös undervisning af särskildt anstälda lärare. Men arbete ville man dock icke tillåta, på det fången icke måtte förströs i sin eftertanke öfver de meddelade lärdomarne och förmaningarna. Dessa modifikationer gjorde emellertid icke tillfyllest. Till slut måste man äfven medgifva arbete i cellerna och undervisning i allehanda nyttiga kunskaper [2]). Mönsterfängelser efter detta system blefvo *Western Penitentiary* (1826) och *Eastern Penitentiary* (1829), båda i Pennsylvanien.

Det andra systemet, tystnadssystemet, blef första gången tillämpadt år 1823 inom fängelset i Auburn (i staten New-York), och det benämnes med anledning häraf vanligen det *auburnska systemet*. I sin första användning vann detta system mycken beundran. Så småningom uppdagade man dock väsentliga brister i detsamma. För att upprätthålla tysthetsbudet fordrades det en ytterst talrik uppsyningspersonal samt en ögonblicklig och sträng bestraffning af hvar och en, som sökte öfverträda detsamma. Den talrika uppsyningspersonalen föll sig naturligtvis synnerligen dyrbar, och de stränga bestraffningarna af hvarje försök att tillfredsställa det naturliga behofvet att meddela sig med andra alstrade och underhöllo trots och förbittring i fångarnes sinnen. Dessutom befanns det, att man oaktadt all stränghet i tillsyn och bestraffning icke vann hvad man åsyftade. Fångarne uppfunno ändock alltid sätt att meddela sig med hvarandra. Äfven detta system har

[1]) Angående det filadelfiska systemets första användning på 1790-talet och dess sedermera iråkade förfall se LUCAS, *Du système pénitentiaire* II s. 5 o. f.; JULIUS, *Nordamerikas sittl. Zustände* ss. 123 o. f. Det första amerikanska cellfängelset skildrades redan af LA ROCHEFOUCAULD-LIANCOURT, *Les prisons de Philadelphie*, Philad. et Paris 1796.

[2]) LUCAS, *Du système pénitentiaire* II ss. 142 o. f.; BEHREND, *Geschichte d. Gefängnissreform* ss. 13 o. f.

därför i tidernas lopp blifvit underkastadt modifikationer i sin stränghet. Dessa modifikationer kommo väl här ej så snart, som i fråga om det filadelfiska systemet, men så angingo de också hvad som var eller åtminstone af systemets anhängare betraktades såsom själfva hufvudprincipen, nämligen det stränga tysthetsbudet. Detta har man på senare tider börjat frånträda i Amerika. Under arbetet få fångarne visserligen ej inlåta sig i samtal, men under afbrotten i arbetet och efter dess slut tillåtes det dem att utbyta några ord med hvarandra [1]).

Striden emellan de filadelfiska och auburnska systemen eller, som de numera efter de modifikationer, som de undergått, vanligen benämnas, *the separate* och *the congregate systems*, kan ännu icke anses såsom utkämpad inom de Förenta Staterna [2]). Inom de flesta staterna herrskar dock för det närvarande det auburnska systemet, ehuru mer eller mindre strängt genomfördt. Det filadelfiska systemet har egentligen aldrig lyckats tillvinna sig något varaktigare erkännande utom Pennsylvaniens gränser. Inom dessa är dess användning än i dag i det närmaste inskränkt. Mångenstädes tillämpas emellertid faktiskt alls intet system i följd af bristande kontroll från någon öfverordnad myndighets sida. Icke ens för de särskilda staterna finnes i allmänhet någon myndighet med högsta ledningen af dess samtliga fängelser [3]).

Till sist må nämnas, att för unga förbrytare sedan långt tillbaka funnits särskilda straffanstalter, *reformatories*. Hvarken det filadelfiska eller det auburnska systemet afsåg eller blef användt å mycket unga brottslingar [4]), utan dessa underkastades och underkastas än i

---

[1]) Behrend, *Geschichte d. Gefängnissreform* ss. 35, 36; Mittermaier, *Der gegenwärtige Zustand d. Gefängnissfrage*, Erlangen 1860, s. 12; Wines, *Report on the International Penitentiary Congress of London (1872), to which is appended the second annual report of the National Prison Association of the United States, containing the transactions of the National Prison Reform Congress, held at Baltimore*, Washington 1873, s. 425 m. fl. ställen. Jmf. dock därsammastädes ss. 415, 420, 427. Sistnämnda verk betecknas i det följande med *Transact. of the Baltimore congr.*

[2]) Fängelserna äro i allmänhet af två slag, *state prisons*, hvari längre tids frihetsstraff verkställes, och *county prisons* för ransakningsfångar och straffångar å kortare tid. I några stater finnas ett tredje slags fängelser, hvilka bära olika namn, såsom *houses of correction*, *workhouses* o. s. v. samt stå emellan *state prisons* och *county prisons*. Se *Transactions of the National Congress at Cincinnati*, Albany 1871, s. 17.

[3]) *Transactions of the International Penitentiary Congress, held in London 1872*, London 1872, (angifves af oss med *Transact. of the Congr. of London)* ss. 254, 5; 279, 80 samt *Transact. of the Baltimore congr.* ss. 375 o. f.

[4]) Lucas, *Du système pénitentiaire* II ss. 204 o. f.; Julius, *Nordame-*

dag en särskild behandling i nyssnämnda anstalter, hvilka antingen äro statsanstalter eller understödas af det allmänna och i hvarje fall ingå såsom integrerande beståndsdelar i staternas straffsystem. Resultaten af straffbehandlingen i dessa *reformatories* betecknas såsom synnerligen tillfredsställande [1]).

III.

Under det fängelsereformen fortgick i Amerika, hade man i Europa varit upptagen af de krig och oroligheter, hvilka den franska revolutionen inledt; men, då freden och lugnet återvändt, kom jämväl här frågan om en reform af frihetsstraffen å dagordningen i de flesta land. Det var naturligt, att man härvid riktade sina blickar å Amerika, där tvänne fullständiga system utbildat sig, af hvilka hvartdera gjorde anspråk på att innehålla den stora frågans rätta lösning. Striden om deras inbördes företräde öfverflyttades nu äfven på europeisk mark.

I början var det hufvudsakligen det auburnska systemet, som vann anhängare, och i ett och annat land började detsamma att åtminstone delvis tillämpas. Orsaken till denna systemets framgång låg otvifvelaktigt till en stor del däri, att man trodde sig kunna ombilda de gamla straffanstalterna efter detta system och sålunda inom kort tid och utan altför stora kostnader genomföra reformen. På 1830:talet utskickade emellertid de europeiska regeringarna till Amerika personer med uppdrag att studera därvarande system för verkställigheten af frihetsstraff. Så utsände England 1833 Crawford, Frankrike 1831 de Beaumont och de Tocqueville samt 1836 Demetz och Blouet, Hamburg 1834 Julius. På dem gjorde i allmänhet det filadelfiska systemet långt fördelaktigare intryck, än det auburnska. Till stor del var det väl desses berättelser, som orsakade, att ifrån medlet af 1830:talet det filadelfiska systemets anhängare alt mera fingo öfvervigten. En öfvermåttan rik litteratur uppstod, hvilken framhöll systemets fördelar[2]), och på fängelsekongresserna i Frankfurt 1846 och i Brüssel 1847[3])

---

rikas sittl. Zustände II ss. 331 o. f.; Crawford, *Report on Penitentiaries* ss. 42 o. f.; Mittermaier i *Archiv d. Crim.-rechts 1841* ss. 169 o. f.

[1]) Sanborn i *Transact. of the Congr. of London* ss. 282 o. f. Se äfv. *The Law Magazine and Law Review* XLIX (London 1868) ss. 51 o. f.

[2]) Bland de främste förkämparne för detta system må nämnas tyskarne Julius, Mittermaier, Röder och Füesslin, fransmannen Moreau-Christophe, belgiaren Ducpétiaux och holländaren Suringar.

[3]) De å 1846 och 1847 års fängelsekongresser fattade beslut finnas i

uttalade de församlade sig nästan enhälligt för detsamma. Enahanda blef förhållandet tio år därefter å den då hållna Frankfurterkongressen[1]. Land efter land började så småningom inreda sina fängelser efter cellsystemet, och länge såg det ut, som om det endast var finansiella svårigheter, som hindrade systemets fullständiga förverkligande, och som om det förr eller senare skulle blifva allena herrskande i alla land. Den följande öfversigten skall emellertid utvisa, att detta hittills ingalunda blifvit fallet, och att en sådan utgång icke häller för framtiden lärer vara att förvänta.

England och Irland.

I England hade, såsom ofvan nämnts, transportationen år 1787 åter blifvit upptagen, och den verkstäldes numera till Australien, där New South Wales och Van Diemens land blefvo de förnämsta straffkolonierna[2]. Den var och förblef fortfarande straffet för så godt som alla brott af någon betydenhet, hvilka icke drabbades af dödsstraff. Minsta transportationstiden var 7 år, men, som de transporterade esomoftast saknade medel att efter strafftidens slut återvända till hemlandet, blef viss tids transportationsstraff vanligen i själfva verket ett lifstidsstraff[3]. Emellan detta lifstidsstraff och fängelse, som aldrig ådömdes annat än på kortare tid, kände den engelska rätten intet medelstraff.

Under de första tiotalen efter det transportationen till Australien begynt, användes de transporterade brottslingarne mestadels till arbeten för det allmännas räkning. När längre fram de fria kolonisternas antal tillväxte, och arbetskrafter inom kolonierna fingo alt starkare efterfrågan, blef det vanligt, att brottslingarne öfverlemnades i tjänst hos enskilda. Från början af 1820:talet blef detta den allmänna formen, hvari de transporterades straff verkställdes, ehuru visserligen jämsides därmed (enligt regeln såsom de första stadierna i

---

öfversättning intagna i *Juridiskt Arkif* XIX ss. 37 o. f. Ett sammandrag af förhandlingarna vid dessa kongresser återfinnes hos Sparre, *Om Penitentiärsystem och Kriminal-lagstiftning* I, Stockholm 1848.

[1]) För kongressens resultat redogör Mittermaier i *Arch. d. Crim.-rechts* 1857 ss. 497 o. f. (svensk öfversättning i *Juridiskt Arkif* XXXII ss. 221 o. f.)

[2]) De öfriga straffkolonierna, och däribland till en början Norfolk Island, upptogo icke omedelbart från England transporterade brottslingar, utan voro afsedda för dem, hvilka inom själfva kolonierna gjort sig skyldiga till sådana brott, som enligt den engelska lagen drabbades af transportation. v. Holtzendorff, *Die Deportation* s. 311.

[3]) v. Holtzendorff, *Die Deportation* ss. 338, 339.

straffet) äfven användes arbeten i kolonialregeringens tjänst eller under dess uppsigt (i s. k. röjningskompanier, *clearing gangs*) för enskildes räkning [1]). Den transporterades ställning under detta *assignement system* blef i sjelfva verket icke stort bättre än slafveri. Hans öde berodde helt och hållet på husbondens karaktär och sociala ställning. Den ena straffången kom i förhållanden, som skulle förefallit afundsvärda för en stor del af Englands fria arbetande befolkning, den andre hemföll åt ett öde, hvartill ingen af hemlandets uslast ordnade straffanstalter erbjöd något motstycke [2]).

De mångfaldiga klagomålen öfver det herrskande transportationssystemet föranledde slutligen, att Underhuset år 1837 tillsatte en kommitté för att undersöka transportationsstraffets verksamhet såsom straffmedel och dess inflytande å samhällstillståndet i kolonierna. Denna kommittés *report* utföll emot hela denna straffart. Kommittén fann, att «the two main characteristics of transportation, as a punishment, are inefficiency in deterring from crime, and remarkable efficiency, not in reforming, but in still further corrupting, those who undergo the punishment» [3]). Den föreslog därför denna straffarts utbyte emot fängelsestraff och straffarbete, verkstäldt antingen i hemlandet eller uti straffanstalter, anlagda i kolonierna å sådana platser, där inga fria kolonister funnos och dit icke häller någon fri invandring i framtiden skulle tillåtas. Så långt som till transportationens afskaffande kom det emellertid icke denna gång. Dock inskränktes betydligt det område, hvartill den egde rum, i det nämligen New South Wales förklarades för en fri koloni. Assignationssystemet afskaffades. I stället antogs ett nytt system, *the probation system*, enligt hvilket de transporterade skulle utstå sitt straff i flera stadier [4]), genom hvilka de ryckte upp alt eftersom deras uppförande i kolonien gjorde dem däraf förtjänte. På detta sätt kunde den transporterade, om han uppförde sig väl, vinna ett fripass (*ticket of leave*), som gaf

---

[1]) v. Holtzendorff, *Die Deportation* ss. 295 o. f.

[2]) Jmf. Marquardsen, *Reform d. Freiheitsstrafen in England* i *Krit. Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes* XXII (1850) ss. 219 o. f.

[3]) *Defects in the criminal administration and penal legislation of Great Britain and Ireland with remedial suggestions, issued by The Howard Association*, London 1872, s. 8. Jmf. Mittermaier, *Die neuesten Verhandlungen in England über den Zustand der Transportation und die Nothwendigkeit der Aufhebung dieser Strafart* i *Krit. Zeitschrift f. Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes* XIII (1841) ss. 401 o. f.

[4]) Norfolk Island blef nu straffstation för den lägsta klassen af transporterade förbrytare. v. Holtzendorff, *Die Deportation* s. 321.

honom rätt att arbeta för egen räkning, men som, i händelse han råkade på villovägar, blef honom fråntaget[1]). Van Diemens land befanns emellertid snart alldeles otillräckligt såsom ensam straffkoloni för den stora mängden af Englands förbrytare. Inom kort öfversvämmades hela ön af transporterade, bland hvilka all ordning och disciplin blef en omöjlighet[2]). Man blef därför tvungen att i England på ett eller annat vis söka utvägar att i någon mån hämma strömmen af transporterade.

År 1833 hade, såsom ofvan nämnts, England utsändt WILLIAM CRAWFORD med uppdrag att taga kännedom om de amerikanska fängelsesystemen och att afgifva utlåtande om möjligheten och lämpligheten af deras användning å de engelska fängelserna. Crawfords utlåtande utföll till förmån för ensamhetssystemet. I fråga om straff å längre tid föreslog han emellertid endast dess användning såsom förberedelse till transportationen[3]). På en sådan blandning af ensamhetsfängelse och transportation hvilade det nya *probation system*, som nu antogs. Ett storartadt mönstercellfängelse hade år 1842 blifvit fullbordadt i Pentonville invid London[4]). Där skulle nu ett urval af dem, hvilka blifvit dömde till transportation, innan denna verkställdes, viss tid (i början 18, senare 12 månader) undergå fängelse i

---

[1]) Detta *ticket of leave*-system var ingalunda nytt. Det hade länge tilllämpats af de australiska koloniernas guvernörer i kraft af deras makt och myndighet att, såsom dem godt syntes, förfoga öfver de deporterades arbetskrafter (se v. HOLTZENDORFF, *Die Kürzungsfähigkeit der Freiheitsstrafen*, Leipzig 1861, ss. 12 o. f.) Systemet erbjöd en utväg för kolonialregeringen att blifva kvitt alla omsorger och kostnader för underhåll och sysselsättning i fråga om alla transporterade, som ej ingåfvo alt för stora farhågor för förnyade grofva brott. Någon tanke på systemets straffrättsliga fördelar låg säkerligen en lång tid bortåt icke under dess användning.

[2]) *The Edinburgh Review* C (1854) ss. 578, 579; BÉRENGER i *Revue de Législation et de Jurisprudence* 1852 III ss. 36 o. f. (sedermera intaget i hans arbete *De la répression pénale* I, Paris 1855); v. HOLTZENDORFF, *Die Deportation* s. 321.

[3]) CRAWFORD, *Report on the Penitentiaries of the United States, ordered by the House of Commons to be printed, 11 August 1834*, s. 38.

[4]) Se angående detta fängelse, som tjänat till förebild för kontinentens större cellfängelser, den till flera språk öfversatta: *Report of the Surveyor-General of Prisons on the construction, ventilation and details of Pentonville Prison 1844*, London 1844; jmf. äfv. RUSSELL i *Verhandl. d. ersten Versamml. für Gefängnissreform*, Frankf. a. M. 1847, ss. 309 o. f. samt TELLKAMPF, *Über die Besserungsgefängnisse in Nordamerika und England*, Berlin 1844, ss. 57 o. f.

enrum [1]). Å deras uppförande i cellfängelset berodde det öde, som sedermera väntade dem i straffkolonien. Härefter bestämdes nämligen, å hvilket stadium den transporterade därstädes inträdde. Ett godt uppförande kunde till och med redan från fängelset förskaffa den till transportation dömde en *ticket of leave*, som efter ankomsten till kolonien gaf honom en nästan fullständig frihet, hvilken dock genom ett mindre godt uppförande kunde förverkas [2]).

Det dröjde ej länge, innan i systemet upptogs ett nytt hufvudstadium. Cellfängelserna måktade ej i någon nämnvärd grad minska exporten af förbrytare, och det var och förblef en omöjlighet att inom de koloniala anstalterna finna utrymme för de transporterades sysselsättning med straffarbete. Man blef altså nödd och tvungen att inom Englands egna gränser förlägga verkställigheten däraf. Så uppstodo straffanstalterna å Portland och vid Dartmoor [3]), i hvilka straffångarne, fördelade i trenne klasser, höllos till gemensamt arbete och hvarifrån de efter en strafftid, hvars längd berodde på deras

---

[1]) Till en del användes äfven fängelset i Millbank för samma ändamål (*6 & 7 Vict. c. 26 s. 14.*) Detta, jämväl vid London belägna, fängelse, det första statsfängelse, hvari cellsystemet tillämpades i England, fullbordades år 1822 och hade användts för sådana till transportation dömda förbrytare, hvilka af någon särskild anledning icke blefvo församda till kolonierna. CRAWFORD, nyss anf. st. ss. 28, 29; MOREAU-CHRISTOPHE, *Rapport sur les prisons de l'Angleterre*, Paris 1839, s. 37. Som utrymmet i Pentonville och Millbank ej var tillräckligt för alla fångar å första straffstadiet, förhyrdes under det följande ofta för detta ändamål celler i sådana grefskapsfängelser, som voro försedda därmed utöfver sitt eget behof. Se *The Edinburgh Review* C (1854) s. 610.

[2]) En tid utgingo till och med straffångarne till kolonien såsom *exiles* med fullständig frihet blott under det vilkor, att de ej återvände till moderlandet *(conditional pardon)*. MITTERMAIER i *Arch. d. Crim.-rechts* 1846 s. 459. Detta system synes hafva fått sitt upphof därifrån, att kolonierna börjat visa sig mindre belåtna med tillförseln af förbrytare. Såsom *exiles with conditional pardon* trodde sig de engelska myndigheterna kunna opåtaldt exportera förbrytare. Detta system uppgafs dock sedermera, men äfven *ticket of leave men* ville man gentemot kolonierna icke hafva betraktade såsom vanliga straffångar. v. HOLTZENDORFF, *Die Deportation* s. 324.

[3]) På samma linie som dessa stodo straffstationerna vid Gibraltar och å Bermudas öarna, där fångarne höllos till befästnings- och hamnarbeten för att efter straffarbetstidens slut åter föras därifrån. v. HOLTZENDORFF, *Die Deportation* ss. 356 o. f.; BÉRENGER i *Revue de Législ. et de Jurispr.* 1852 III ss. 215, 6; 1853 I ss. 331, 2. För kvinnor fanns intet mellanstadium emellan cellfängelset och transportationen. BÉRENGER, anf. st. 1852 III s. 241.

uppförande, med *tickets of leave* transporterades till Australien. Systemet, hvars användning numera ej inskränktes till ett urval af dem, som dömts till transportation, hade sålunda fått trenne hufvudstadier: ensamhetsfängelset, det gemensamma straffarbetet samt transportationen. Denna sista hade nu en helt annan betydelse än förr. Ehuru domen fortfarande lydde å transportation, var denna numera långt ifrån straffets hufvudinnehåll. Den var snarare ett medel, som skulle bereda brottslingen tillfälle att efter utståndet straff börja ett nytt lif utan de hinder, som i hemlandet mötte honom såsom frigifven straffånge, på samma gång som moderlandet befriades från farorna af sina afstraffade förbrytares återfall, åtminstone under närmaste tiden efter deras utträde ur straffanstalterna [1]).

Detta system blef emellertid ej länge beståndande. De australiska kolonierna hade numera utvecklat sig till ordnade och blomstrande samhällen, hvilka omöjligen längre kunde anses och behandlas såsom rena förbrytarekolonier. Redan i reformerna emot slutet af 1830:talet hade hänsynen till de koloniala samhällenas bästa haft en stor del, ehuru kolonierna själfva den tiden synas hafva ansett sig icke kunna umbära importen af förbrytare [2]). Inemot 1850:talet framträdde emellertid i kolonierna en bestämd motvilja emot att vidare emottaga transporterade brottslingar. Petitioner om transportationens afskaffande ingåfvos gång på gång [3]). I England var man dock föga benägen att tillmötesgå koloniernas önskningar. En år 1847 af Öfverhuset nedsatt kommitté uttalade sig för ett bibehållande af transportationen [4]). Oförmodadt inträffade emellertid en händelse, som med ens gjorde slut på denna strid emellan kolonierna och moderlandet, nämligen upptäckten af guldlagren i Australien. På en fort-

---

[1]) Skildringar af det nya *probation*-systemets utveckling lemnas af Bérenger i *Revue de Législ. et de Jurispr.* 1852 III ss. 37 o. f.; 1853 I ss. 323 o. f. samt af Julius i *Jahrb. d. Gefängnissk.* III (1848) ss. 260 o. f. och af Mittermaier i *Arch. d. Crim.-rechts* 1843 ss. 334 o. f., 1846 ss. 450 o. f. och 1854 ss. 603 o. f. samt *Der neueste Zustand der Gefängnisseinrichtungen in England*, Heidelb. 1850, ss. 2—18; jämf. äfv. Beltrani-Scalia, *Il Sistema penitenziario d'Inghilterra e d'Irlanda*, Roma 1874, ss. 64 o. f.; 79 o. f.; 90 o. f. För sådana straffångar, hvilka ansågos oförbätterliga, bibehöllos straffstationer å Norfolk Island samt å den till Van Diemens land hörande halfön Tasman. v. Holtzendorff, *Die Deportation* s. 324; Bérenger, anf. st. 1853 I ss. 330, 1.

[2]) v. Holtzendorff, *Die Deportation* ss. 317 o. f.

[3]) Mary Carpenter, *Our Convicts* I, London 1864, ss. 226, 7; Beltrani-Scalia, *Il Sistema penitenziario d'Inghilterra e d'Irlanda* ss. 87, 133.

[4]) v. Holtzendorff, *Die Deportation* s. 334.

sättning af transportationen till de trakter, som lågo guldlagren närmast, var nu ej vidare att tänka. Detta skulle rent af hafva varit en lockelse till brott för de många, som gärna ville komma till Australien, men af egna medel icke kunde bestrida resan ditöfver. För ett fullkomligt upphäfvande af det gamla nationella transportationsstraffet kunde man dock ej besluta sig. I Västaustralien, där år 1850 en ny straffkoloni grundats på kolonisternas egen begäran, hade man ännu ett fält för en inskränktare användning af detsamma. Sålunda utkom The Penal Servitude Act, 1853 (*16* & *17* *Vict.* *c.* *99*), hvarigenom domstolarne i de fall, då de dittills dömt till transportation på 7 till 14 år, blefvo förpligtade, och i de fall, då de förut dömt till transportation på flera år eller på lifstid, blefvo berättigade att i stället för detta straff döma till s. k. *penal servitude.* De gamla tidslängderna för viss tids transportation nedsattes vid sådant utbyte betydligt (maximum blef 10 år), men, då straffen gingo å lifstid, skulle de anses motsvara hvarandra. Härigenom inkom således en ny art af frihetsstraff i det engelska straffsystemet. Den bestod emellertid af element, som redan återfunnos i transportationsstraffet, sådant det på senare tider verkställdes. Den, som dömts till *penal servitude*, utstod nämligen först vissa (från 1854 blott 9) månader i enrum och hölls sedan till arbete i gemensamhetsanstalter. År 1857 togs steget slutligen fullt ut genom samma års Penal Servitude Act (*20* & *21* *Vict.* *c.* *3*)[1]. Enligt denna skulle transportationsstraff icke vidare ådömas, utan i dess ställe alltid *penal servitude.* Tidslängderna återstäldes genom denna akt till desamma, som de varit för transportationen; dock att minimum för sådana fall, där detta straff förut kunnat ådömas på 7 år, nedsattes till 3 år. Systemet med fripass eller, såsom det i dessa akter hette, *licences to be at large*, öfverflyttades nu å *penal servitude*, och de, som erhöllo sådant fripass, kommo således numera på fri fot i hemlandet[2]. Härigenom var transportationen såsom särskild straffart försvunnen ur den engelska lagstiftningen. Regeringen var emellertid såväl enligt 1853, som 1857 års akter befogad att såsom verkställighetsort för *penal servitude* jämväl bestämma en ort på andra sidan hafvet. På grund häraf fort-

[1]) Följande år afskaffades också slutligen fångskeppen (*the hulks*), hvilka sedan långt tillbaka tjänat att inhysa massor af sådana fångar, för hvilka utrymme saknades i de allmänna straffanstalterna, eller som voro bestämda för transportation, men af ett eller annat skäl icke kunde transporteras.

[2]) Under 1853 års akt, enligt hvilken, som vi nämnt, strafftiderna voro betydligt reducerade, medgaf emellertid regeringen inga fripass åt dem, som undergingo *penal servitude.*

gick transportationen i administrativ väg till Västaustralien ännu efter 1857 i åtskilliga år[1]).

I början af 1860:talet bragtes fängelsefrågan åter på dagordningen i England genom den tillväxt i de gröfre förbrytelsernas antal, som då i en oroväckande grad inträdde[2]). Klagomålen däröfver, att frihetsstraffen saknade vederbörlig kraft, att strafftiderna voro för korta, och att systemet med fripass vore förderfligt, blefvo alt högljuddare och ledde därtill, att parlamentskommissioner nedsattes för att undersöka frågan om frihetsstraffen i hela dess vidd[3]). På det hela taget uttalade sig dessa för det gällande systemet, men de föreslogo dock vissa vigtiga modifikationer i detsamma. Resultaten blefvo The Penal Servitude Act, 1864 *(27 & 28 Vict. c. 47)* och The Prison Act, 1865 *(28 & 29 Vict. c. 126)*[4]) samt åtskilliga nya i administrativ väg gifna bestämmelser angående verkställigheten af *penal servitude.* Från denna tid kan Englands nuvarande frihetsstraffsystem anses datera sig, så mycket mera som transportationen i följd af ifriga protester från Västaustraliens systerkolonier[5]) kort därefter (1867) fullständigt upphörde.

Den engelska rättens frihetsstraff äro numera af två slag: *imprisonment* och *penal servitude.* Det förra straffet har i sin ordning

---

[1]) Angående verkställigheten af frihetsstraff i England under 1853 och 1857 årens akter se (JEBB) *General Report on the Convict Prisons together with suggestions concerning prison discipline and construction, 1860—1861,* London 1862; MARY CARPENTER, *Our Convicts* I ss. 112 o. f.; MITTERMAIER i *Arch. d. Crim.-rechts* 1856 ss. 542 o. f., *Die Gefängnissverbesserung,* Erlangen 1858, ss. 35 o. f. och *Der gegenwärtige Zustand der Gefängnissfrage,* Erlangen 1860, ss. 15 o. f. samt BONNEVILLE DE MARSANGY, *De l'amélioration de la loi criminelle* II, Paris 1864, ss. 64 o. f.

[2]) Mest steg antalet af gröfre egendomsbrott, isynnerhet rån. Särskildt hemsöktes London af de s. k. *garotters,* hvilka genom kväfning eller bedöfvande medel gjorde sina offer medvetslösa.

[3]) Se om dessa kommissioners arbeten MITTERMAIER, *Das Ergebniss der neuesten Erfahrungen und Vorschläge über Gefängnissverbesserungen* i *Krit. Vierteljahrsschrift* V (München 1863) ss. 467 o. f. samt särskildt angående den, hvilken tillsattes för utredning af frågan om verkställigheten af *penal servitude, Law Magazine* XXX (August 1863) ss. 378 o. f.; BONNEVILLE DE MARSANGY, *De l'amélioration de la loi criminelle* II ss. 86 o. f.

[4]) Angående förhandlingarna i parlamentet rörande dessa akter se MITTERMAIER i *Krit. Vierteljahrsschrift* VIII (München 1866) ss. 88 o. f.; BELTRANI-SCALIA, *Il Sistema penitenziario d'Inghilterra e d'Irlanda* ss. 236 o. f., s. 255.

[5]) BELTRANI-SCALIA, *Il Sistema penitenziario d'Inghilterra e d'Irlanda* ss. 243 o. f.

tvänne underarter, *imprisonment with* och *without hard labour. Imprisonment* åläggés på högst 2 år, *penal servitude* antingen på viss tid, numera ej under 5 år (vid återfall i *felony* 7 år, s. 2 i 1864 års akt), eller på lifstid. Klyftan emellan den lindrigare och den svårare arten af frihetsstraff är således numera återigen ganska betydlig.

Imprisonment utstås i *County* och *Borough Prisons*[1]), lokala fängelser, förvaltade af de kommunala myndigheterna[2]) under en, såsom det synes, ej synnerligen ingripande kontroll från regeringens sida, *penal servitude* åter i s. k. *Convict Prisons*, statsstraffanstalter, som stå under regeringens omedelbara ledning.

Fängelseakten af år 1865 innehåller åtskilliga allmänna föreskrifter angående verkställigheten af fängelsestraff i *County* och *Borough*-fängelserna[3]). Härigenom hafva de mest stötande skiljaktigheterna emellan de särskilda fängelserna af detta slag blifvit undanröjda, men icke destomindre fattas än i dag mycket, för att verkställighetssättet i de olika fängelserna skulle kunna anses såsom fullt likformigt. Sedan slutet af 1830:talet[4]) har regeringen sökt befordra cellsystemets användning i dessa fängelser[5]), men det är dock ännu visst icke öfver-

---

[1]) Dessa motsvara icke blott de gamla *goals*, utan jämväl *houses of correction* hafva gått upp i dem. Se s. 56 i 1865 års *Prison Act.*

[2]) Se därom 1865 års akt, särskildt ss. 5, 6. Den närmaste tillsynen öfver fängelset utöfvas af minst två s. k. *Visiting Justices.*

[3]) Se angående dessa fängelser *International Congress on the prevention and repression of crime. Preliminary report of the Commissioner,* Washington 1872, ss. 117 o. f. Skildringar efter egna personliga iakttagelser återfinnas hos Wines i *Transact. of the Baltimore congr.* ss. 212 o. f. samt Petersen. *Fængsels-Kongressen i London 1872* (Særaftryk af Norsk Retstidende), Christiania 1873, ss. 15. o. f.

[4]) Därförut hade man en tid försökt tysthetssystemet. *Second Report of the Surveyor-General of Prisons,* London 1847, ss. 3 o. f.; Moreau-Christophe, *Rapport sur les prisons de l'Angleterre,* ss. 69 o. f. Russel i *Verhandl. d. ersten Versamml. für Gefängnissreform,* Frankf. a. M. 1847, ss. 292. o. f.

[5]) Se *Second Report of the Surveyor-General of Prisons* ss. 9 o. f. Jämf. äfven Julius i *Jahrb. der Gefängnisskunde* I, Frankf. a. M. 1842, ss. 35 o. f.; Mittermaier i *Arch. d. Crim.-rechts* 1856, ss. 552 o. f.; *Die Gefängnissverbesserung* ss. 35, 36; Ribot i *Revue des Deux Mondes* CIII (1873) s. 516. Redan i slutet af förra århundradet, till och med något förr än i Filadelfia, hade cellsystemet tillämpats i grefskapsfängelset i Gloucester. Crawford (*Report* ss. 14, 27) bestrider därför Amerika prioritetsrätten till detta system. Enligt hvad i nyssanf. *Report of the Surveyor-General of Prisons* ss. 8, 9 anmärkes, skulle emellertid systemet, trots dess användning jämväl i Millbank, knappast räddats från att falla i glömska i England, om ej berättelserna från Amerika åter fäst uppmärksamheten å detsamma.

alt genomfördt. Den nya fängelseakten påbjuder det ej häller ovilkorligen, utan nöjer sig med att fordra, att fångarne, då de icke dag och natt hållas i cell [1]), åtminstone nattetid inneslutas i skilda celler och om dagarne underkastas sådan tillsyn, att de förhindras att meddela sig med hvarandra (1865 års akt s. 17). En progressiv klassifikation återfinnes blott i vissa fängelser [2]). Fången får icke skaffa sig bättre kläder, kost eller andra bekvämligheter, än som inom fängelset allmänneligen bestås (Sched. 1 s. 22 i 1865 års akt). *Hard labour* [3]) är enligt 1865 års akt af två slag: första klassens, som skall bestå i arbete å tramphjulet (*the tread wheel*), vid vefmaskinen (*the crank*), stenbrytning eller annat dylikt ansträngande arbete, och andra klassens, som utgöres af annat mindre strängt kroppsarbete. Hvarje manlig fånge, som uppnått 16 års ålder och är dömd till *hard labour*, skall, såvida ej läkaren däremot har något att invända, under hela strafftiden, om den ej öfverstiger 3 månader, eller, om den så gör, de första 3 månaderna, hållas till sådant arbete af första klassen; för resten af strafftiden kunna *the Visiting Justices* medgifva arbete af andra klassen. Manliga fångar under 16 år samt kvinliga fångar, dömda till *hard labour*, skola hållas till sådant arbete af andra klassen. Jämväl för sådana fångar, som äro dömda till enkelt *imprisonment*, skall arbete anordnas, men för försummelse i arbetet får icke annat slags straff åläggas dem, än förändring af kosten (Sched. 1 ss. 34, 35, 38 i 1865 års akt) [4]). Någon arbetsförtjänst erhålla fångarne icke, men, då en fånge frigifves, kunna *the Visiting Justices*

---

[1]) En absolut isolering medgifver lagen dock icke. Den undantager uttryckligen de tillfällen, då fången är i kyrkan och vistas i det fria. Se 1865 års akt s. 17, 5.

[2]) Då 1865 års akt utkommit, tillstälde regeringen fängelsemyndigheterna ett cirkulär, som utvisade, huru på grundvalen af denna akt ett progressivt system skulle kunna införas i ifrågavarande slags fängelser; men den plan, som innehölls i detta cirkulär, antogs på långt när icke af alla *prison authorities*. Se CROFTON i *Transact. of the Baltimore Congr.* s. 356.

[3]) Före 1865 års fängelseakt fanns sådant arbete endast anordnadt i ett mindre antal fängelser. Den nya akten fordrar, att lagens bud därom strängt upprätthålles öfveralt. På kongressen i London var denna sida af den engelska fängelseförvaltningen föremål för många angrepp. Den försvaras i viss mån af CROFTON i *Transact. of the Baltimore Congr.* ss. 356, 357. *The penal labour* borde dock enligt hans åsigt aldrig vara improduktivt och skulle aldrig tjäna annat än såsom första stadiet i straffets verkställighet.

[4]) Då domstol för lindrigare förseelser (*misdemeanours*) dömer till enkelt *imprisonment*, kan den föreskrifva, att den dömde skall räknas till en högre klass af detta slags fångar, i hvilket fall stadgandena om *criminal*

anvisa ett belopp, icke öfverstigande 2 *l.*, att utbetalas antingen till fången själf eller till något *Prisoners Aid Society*, som vill taga hand om honom (1865 års akt s. 42).

I *Convict*-fängelserna verkställes[1]) straffet numera genom trenne stadier. Det första består af 9 månaders *fängelse i enrum*[2]), hvilket utstås uti fängelserna i Pentonville och Millbank[3]). Denna tid af 9 månader har man i England ansett för den längsta, hvarunder fången bör öfverlemnas åt cellens enslighet[4]). Å andra stadiet hållas fångarne under sträng tillsyn till *gemensamt arbete*, men sofva och intaga sina måltider hvar i sin cell[5]). För detta stadium finnas för det närvarande i England flera fängelser[6]). Fångarne hafva här att genomgå fyra klasser[7]). Till den lägsta, *the probation class*, räknas äfven de 9 månadernas cell-lif. Hvarje klass arbetar för sig. Ett uppryckande i högre klass medför vissa, dock mycket begränsade förmåner, såsom vidsträcktare rätt att skrifva bref och mottaga besök, större frihet till rörelse i fria luften om söndagarne samt högre arbetsförtjänst *(gratuities)*, öfver hvilken fången dock först kan förfoga efter strafftidens slut. Dessa *gratuities* utgöras emellertid endast af ganska små belopp. Huru lång strafftiden än är, få de ej

---

prisoners i 1865 års akt icke blifva å honom tillämpliga (s. 67 i samma akt). Till dessa stadganden höra förbudet att skaffa sig kost eller annat utöfver hvad i fängelset bestås samt påbudet om fångarnes sysselsättande.

[1]) För straffets verkställande i dessa fängelser redogör Du Cane, *An Account of the Manner, in which sentences of Penal Servitude are carried out in England*, London 1872, (äfven intagen i *Transact. of the Congr. of London* ss. 285 o. f.)

[2]) Isolering i kyrka och skola är numera afskaffad.

[3]) Det senare fängelset skall dock inom kort indragas och ersättas af ett nytt, till hvars uppförande parlamentet 1873 beviljade anslag. *Rivista di Discipline Carcerarie* III, Roma 1873, s. 367.

[4]) Du Cane, *Account* s. 11.

[5]) Om en fånge å detta stadium uppför sig synnerligen illa, kan han för de sista 6 månaderna af sin strafftid förpassas tillbaka till cellfängelset, «so that the deterrent effect of that discipline may be impressed on his mind when he is set free.» Du Cane, nyss anf. st. s. 14.

[6]) För män Portland, Portsmouth, Chatham, Dartmoor, Woking, Parkhurst och Brixton, för kvinnor Woking och Fulham. Se *Judicial Statistics 1873 — England and Wales*. Part 1 (London 1874) s. 88.

[7]) Se *The System of Classification for all Convicts received into the Public Works' Prisons*, af den 22 Juli 1864, i *Transact. of the Congr. of London* ss. 332 o. f. Till dessa 4 klasser kommer ytterligare *the special class*, förbehållen sådana fångar, hvilkas uppförande i den högsta af de allmänna klasserna varit synnerligen exemplariskt.

öfverstiga en viss summa (enligt regeln 3 *l.*), beräknad att underhålla fången medan han söker arbete. Förr var förhållandet annorlunda, men den allmänna meningen uppreste sig emot, att fångar ofta lemnade fängelserna med summor, som den frie arbetaren sällan kunde hopspara. Tillökning i kost ingår altsedan 1864 icke mera bland de förmåner, som medgifvas fångarne, dels därför, att man ansett såsom "an appeal to the baser feelings" att löna godt uppförande med mat, dels ock emedan man funnit, att ett ofördelaktigt intryck framkallats genom en jämförelse af fångens sålunda förbättrade kost och den kost, som den frie arbetaren kunde förskaffa sig. Numera får fången icke under några förhållanden rikligare kost, än som anses behöflig, för att han skall kunna utföra det arbete, som föresättes honom [1]).

Huru lång tid fången skall tillbringa i hvarje klass, bestämmes efter det så kallade *mark*-systemet. För hvarje dag tillgodoskrifves fången för arbetet ett större eller mindre antal *marks*. För att vinna förflyttning från en klass måste fången inom densamma hafva förtjänt ett visst antal häraf. Detta antal är för de trenne lägre klasserna så beräknadt, att, om fången hvarje dag erhåller så många *marks*, som är möjligt, för dess förvärfvande åtgår ett år, hvilket altså blir minimum för uppehållet i hvar och en af dessa klasser. För den högsta klassen är antalet *marks* bestämdt efter strafftidens längd. I bästa fall kan fången hafva intjänt detsamma, då en fjärdedel af strafftiden, de 9 månaderna i cell oräknade, [2]) återstår.

Det är altså på fliten i arbetet, som fångens framsteg genom klasserna bero. Dåligt uppförande kan emellertid föranleda därtill, att han fälles att böta ett visst antal *marks* eller till och med försättes tillbaka i en lägre klass. Hvarje fånge erhåller ett kort, hvarå tid efter annan det antal *marks*, som han förtjänt, antecknas. På detta sätt kan han dag från dag, vecka från vecka, år från år räkna de framsteg, han gör emot frigifningen. Han kan icke brista i flit en enda dag utan att förlora härpå.

Då fången slutligen förvärfvat hela det antal *marks*, som belöper sig å hans strafftid, vinner han *licence to be at large* och kommer

---

[1]) Du Cane, *Account* s. 18.

[2]) Kvinliga straffångar kunna intjäna ända intill $^1/_3$ af sin strafftid. För dem gifves dessutom ett stadium emellan straffanstalten och den vilkorliga frigifningen. Sådana kvinliga fångar, hvilka uppfört sig synnerligen väl, kunna nämligen medgifvas att tillbringa de sista 6 månaderna före frigifningen i s. k. *Refuges*, af staten erkända och understödda privatanstalter, hvarest visserligen en sträng disciplin råder, men som man dock så vidt möjligt söker gifva karaktären af hem. Det finnes för närvrande tre sådana anstalter. Du Cane, *Account* ss. 16, 17.

därigenom å det tredje stadiet, *den vilkorliga frigifningens.* Han lösgifves ur straffanstalten, men träder under polisens speciella uppsigt. Förr var denna uppsigt, om ock måhända af lagen förutsatt, i verkligheten ingen. Numera gifvas härom uttryckliga föreskrifter[1]). Hvarje innehafvare af ett fripass skall underrätta distriktets polismyndighet om sin vistelseort. Manlige frigifne skola dessutom en gång i månaden — personligen eller skriftligen, altefter som polismyndigheten föreskrifver — anmäla sig hos samma myndighet eller den person, som af denna anvisas[2]). Försummelser i detta hänseende kunna efter domstols bepröfvande medföra fripassets förlust. De öfriga vilkoren vid frigifningen äro följande: fripassets innehafvare skall bevara detsamma och förevisa det, om han därtill uppfordras af en magistratsperson eller polistjänsteman; han skall afhålla sig från hvarje lagöfverträdelse; han skall icke sällskapa med notoriskt dåliga personer, såsom tjufvar och prostituerade kvinnor, han får icke föra ett lättjefullt och oordentligt lif, utan att kunna visa, att han har medel att ärligen uppehålla sig. Öfvertygas den frigifne, innan hans ådömda strafftid gått till ända, om ett gröfre brott (*indictable offence*), är fripasset *ipso jure* förverkadt. Bryter han i öfrigt emot något af vilkoren, drabbas han, om handlingen ej redan i och för sig är belagd med straff, af viss tids fängelse, hvarförutom statssekreteraren, för hvilken saken skall anmälas, kan återkalla fripasset. Visas emellertid inför domstol sådana omständigheter, som göra antagligt, att den frigifne förvärfvar sitt uppehälle på oärligt sätt, skall domstol utan vidare döma fripasset förbrutet. Den, som förverkat sitt fripass, återföres till straffanstalten och får där aftjäna hvad af strafftiden återstod, då han försattes i frihet.

Sedan flera årtionden tillbaka har den tanken vunnit insteg i England, att unga brottslingar påkalla en säregen straffbehandling. Redan under det transportationen stod i sitt flor, hade denna tanke fått ett uttryck i straffanstalten vid *Parkhurst*, där unga förbrytare (under 18 år), som dömts till transportation, innan detta straff verk-

---

[1]) Sådana meddelades redan i 1864 års akt. Dess stadganden ändrades dock till någon del genom *The Habitual Criminals Act*, *1869* (32 & 33 Vict. c. 99). Numera gäller i detta hänseende *The Prevention of Crimes Act*, *1871* (34 & 35 Vict. c. 112). Denna akt är för öfrigt märklig genom de bestämmelser, densamma i ändamål att underlätta återfällingars identifikation gifver om registrering och fotografering af gröfre brottslingar, åtgärder, som redan länge varit i bruk i Irland.

[2]) Polismyndigheten kan således, om anledning därtill förekommer, uppdraga utöfningen af sin tillsynsrätt åt enskilde eller skyddsföreningar.

ställdes, underkastades en tuktande och uppfostrande behandling[1]. Med anledning af de alt allmännare klagomålen öfver det växande antalet af unga förbrytare tillsattes år 1852 en kommission för att höra erfarna personer i frågan samt uppgöra förslag till en ändamålsenligare lagstiftning för unga förbrytare. Frukten häraf blef "*An Act for the better Care and Reformation of Youthful Offenders*" af den 10 Augusti 1854 (17 & 18 Vict. c. 86)[2], som medgaf domstolarne rätt att, då unga personer dömdes till fängelsestraff på 14 dagar eller mer, förordna, att de efter strafftidens slut skulle insättas i en *reformatory school* på vissa år. Sådana *reformatory schools* hade sedan långt tillbaka genom enskildas samverkan grundats för att upptaga unga ur straffanstalterna frigifna brottslingar[3], men det var först genom denna akt, som de erhöllo legalt erkännande och på visst sätt upptogos till beståndsdelar i landets straffsystem. De *reformatory schools*, hvilka auktoriserades för emottagande af unga brottslingar, skulle enligt 1854 års akt kunna erhålla understöd af staten för hvarje intagen förbrytare.

Numera gäller för dessa *certified reformatory schools*[4] The Reformatory Schools Act, 1866 *(29 & 30 Vict. c. 117)*. Enligt denna kan domstol, då unga personer under 16 års ålder dömas till fängelse på 10 dagar eller längre tid, förordna om deras försändande efter denna tids utgång till en *certified reformatory school* att

---

[1]) Se angående denna straffanstalt MOREAU-CHRISTOPHE, *Rapport sur les prisons de l'Angleterre* ss. 39, 49; TELLKAMPF, *Essays on Law Reform, Commercial Policy, Banks, Penitentiaries etc. in Great Britain and the United States of America*, 2 ed., Berlin 1875, ss. 228 o. f.; MITTERMAIER i *Arch. d. Crim.-rechts* 1841, ss. 195 o. f.; 1843 ss. 339, 340; 1847 ss. 12 o. f.; BÉRENGER i *Revue de Législ. et de Jurispr.* 1852 III, ss. 227 o. f.

[2]) Se angående denna MITTERMAIER i *Arch. d. Crim.-rechts* 1854 ss. 615, 616; 1855 ss. 119 o. f.; *Die Gefängnissverbesserung* ss. 172 o. f. samt v. HOLTZENDORFF i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1861 ss. 212 o. f.

[3]) MITTERMAIER i *Arch. d. Crim.-rechts* 1841 ss. 166 o. f.; WINES i *Transact. of the Baltimore Congr.* ss. 116 o. f.

[4]) Dessutom finnas s. k. *industrial schools*, hvilka numera regleras af *The Industrial Schools Act, 1866* (29 & 30 Vict. c. 118). Dessa äro dock icke egentligen afsedda för sådana, hvilka redan beträdt brottets bana, utan för barn under 14 år, hvilka endast gjort sig skyldiga till tiggeri, kringstrykande lefnadssätt eller sällskapande med tjufvar eller hvilka äro i saknad af någon, som tager hand om dem. (Se nämnda akt s. 14). Dock kunna äfven till dessa anstalter försändas barn under 12 år, som kännas skyldige till mindre betydande förseelser och som ej förut begått svårare brott (s. 15 i samma akt).

där kvarhållas i 2 till 5 års tid (s. 14 i 1866 års akt). Då 18 månader äro förflutna, kan föreståndaren på försök (hvarje gång för 3 månader) medgifva, att den unga brottslingen vistas hos någon pålitlig och aktningsvärd person, som är villig att taga hand om honom (s. 18). En sådan *licence* kan emellertid i händelse af mindre godt uppförande när som hälst återkallas. Enligt öfverensstämmande vitsord från flera håll hafva dessa *reformatories* till en stor del afskurit den källa, hvarur de allmänna straffanstalterna fordom erhöllo det största tilloppet af förbrytare [1]).

För att lätta öfversigten öfver den engelska rättsutvecklingen hafva vi skildrat densamma i ett sammanhang ända intill närvarande tid. De senaste förändringarna i England äro emellertid i alt väsentligt hemtade från det system för verkställigheten af frihetsstraff, hvilket på grundvalen af samma 1853 och 1857 års akter, som gälde i detta land, utbildat sig i en annan del af det förenade konungadömet, nämligen i Irland. Det irländska systemets stora betydelse, hvilken ingalunda går upp däri, att det tjänat de nyaste engelska reformerna till förebild, påkallar dock en något vidlyftigare framställning, än som lämpligen kunnat egnas detsamma, om vi behandlat det såsom ett led i en för England och Irland gemensam rättsutveckling. De nyaste förändringarna å detta område i England hafva för öfrigt icke upptagit alt, som hos det irländska systemet är karaktäristiskt och beaktansvärdt [2]).

---

[1]) *The Edinburgh Review* CXVII (1863) s. 243; Wines i *Transact. of the Baltimore Congr.* s. 118. Närmare upplysningar om *the reformatory schools* återfinnas i *Intern. Congr. on the prev. and. repr. of crime. Preliminary Report* s. 124 o. f.; jmf. äfven Mary Carpenter, *The Crofton Prison System*, London 1872, s. 104 o. f., och *English Reformatory and Certified Industrial Schools* i *Transact. of the Congr. of London* ss. 678 o. f.

[2]) Se angående detta system Crofton, *A brief description of the Irish Convict System*, London 1863, samt i *Transact. of the Congr. of London* ss. 629 o. f.; *Observations on the treatment at convicts in Ireland by four Visiting Justices of the West Riding Prison at Wakefield*, London 1863; Mary Carpenter, *Our Convicts* II, London 1864, ss. 1—276 och *The Crofton Prison System*, London 1872, samt de årligen utkommande *Reports of the Directors of Convict Prisons for Ireland*. Å kontinenten fästes först uppmärksamheten å systemet af Mittermaier i *Arch. des Crim.-rechts* 1856 ss. 554, 5; 578 o. f. samt *Die Gefängnissverbesserung* ss. 42 o. f.; jmf. *Der gegenwärtige Zustand der Gefängnissfrage* ss. 22 o. f.; *Krit. Vierteljahrsschrift* II (1860) ss. 189 o. f.; VIII (1866) ss. 87 o. f. Främst ibland litteraturen

Fängelsestraff *(imprisonment)* utstås i Irland, liksom i England, i *County* och *Borough Prisons*. De grundsatser, efter hvilka fångarne här behandlas, synas på det hela taget obetydligt afvika från dem, hvilka tillämpas i England [1]).

I fråga om verkställigheten af *penal servitude* är det däremot, som ett självständigt system utbildat sig och tillämpas i Irland. Vid den tid, då 1853 års akt utkom, voro de irländska straffanstalterna i synnerligen beklagligt skick [2]). Det var därför med allmän förskräckelse, som det budet erfors, att *convicts* hädanefter skulle kunna erhålla *licences to be at large* i hemlandet. Denna förskräckelse nådde sin höjd, då år 1854 Wästaustralien, den enda koloni, som var villig att fortfarande mottaga brottslingar, särskildt förbehöll sig, att det ej vidare skulle blifva irländare [3]), och i följd däraf all transportation ifrån Irland instäldes. Vid denna tid emottog Walter Crofton ledningen af Irlands fångvård. Crofton insåg genast, att genomgripande reformer voro nödvändiga för att reda den irländska fängelseförvaltningen ur de svårigheter, som transportationens upphörande framkallat. Såsom en hufvudsaklig brist i det hittills gällande systemet hade han iakttagit, att fångarne oftast utgingo ur fängelserna hjälplösa såsom barn och icke visste, huru de skulle taga sig fram. Fängelseförvaltningen hade under så många år sörjt för dem, att de ej mera

---

angående det irländska systemet stå v. Holtzendorffs arbeten *Das irische Gefängnissystem, inbesondere die Zwischenanstalten*, Leipz. 1859; *Bemerkungen und Beobachtungen über den gegenwärtigen Zustand der irischen Gefängnisseinrichtungen* (i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1862 N:is 35—39) samt *Kritische Untersuchungen über die Grundsätze und Ergebnisse d. irischen Strafvollzuges*, Berlin 1865. Jmf. äfven Bonneville de Marsangy, *De l'amélioration de la loi criminelle* II, Paris 1864, ss. 126 o. f.; van der Brugghen, *Études sur le système pénitentiaire irlandais*, Berlin 1865, (utg. efter förf:ns död af v. Holtzendorff) samt Beltrani-Scalia, *Il Sistema penitenziario d'Inghilterra e d'Irlanda*, särsk. ss. 151—157; 186—188.

[1]) *Transact. of the Congr. of London* s. 494. 1865 års akt omfattar dock ej Irland. Sedan flere år tillbaka har frågan om en ny fängelseakt stått på dagordningen därstädes, men ännu har icke någon sådan akt kommit till stånd. Beltrani-Scalia, nyss anf. arbete ss. 272—4. För *Reformatory* och *Industrial Schools* gälla i Irland särskilda akter af år 1868 *(31 & 32 Vict.* cc. 25, 59), hvilka dock ej väsentligen afvika från de engelska.

[2]) Se skildringen hos v. Holtzendorff, *Das irische Gefängnissystem* ss. 16 o. f.; Mary Carpenter, *Our Convicts* II, ss. 128 o. f. samt Beltrani-Scalia, *Il Sistema penitenziario d'Inghilterra e d'Irlanda* ss. 151, 2.

[3]) *Observations on the treatment of convicts in Ireland* s. 14; Beltrani-Scalia, nyss anf. st. s. 151.

kunde tänka och handla för sig själfve. Därför föll den frigifne vanligen kort efter utträdet ur fängelset ett offer för dåliga böjelser och bekantskaper. Ofta kunde han knappast annat, då alla hans bemödanden att på ärligt sätt förvärfva sitt dagliga bröd strandade på allmänhetens misstroende. Denna misstro berodde emellertid äfven den till en stor del å den behandling, fången varit underkastad. Hvad vitsord fången än egde från fängelset, så kunde detta icke vinna någon tillit, då det var grundadt på fångens förhållande under en tid, då all möjlighet att begå det orätta i det närmaste varit honom betagen [1]). Ett medel att afhjälpa dessa missförhållanden fann Crofton i en progressiv klassifikation, hvilken från den strängaste fängelsetukt skulle leda till ett tillstånd af half frihet, såsom förberedelse till den frihet, som väntade vid utträdet ur straffanstalten. Härigenom skulle brottslingen redan inom fängelset få tillfälle att öfva och stärka sin viljekraft, och den pröfning, han sålunda underkastades, innan han finge sitt fripass, skulle häfva allmänhetens misstro emot den frigifne och bana honom väg till en ärlig utkomst. På denna grundtanke hvilade det system, som under Croftons ledning så småningom utbildade sig i Irland och som efter sin hufvudprincip äfven benämnes *progressivsystemet* [2]).

---

[1]) Se särskildt Croftons uttalanden inför 1855—56 års *Committee on transportation* i *Arch. d. Crim.-rechts* 1856 ss. 578 o. f. och hos Mary Carpenter, *Our Convicts* II s. 9.

[2]) Tanken å en progression i straffets verkställighet är icke ny. Den har lika gamla anor som hela fängelsereformen. Redan Howard förordar att låta fångarne genom godt uppförande och flit arbeta sig fram till vissa företräden och att till sist medgifva dem, som förtjäna det, förkortning af strafftiden samt ett godt vitsord vid utträdet ur fängelset (*The state of the prisons* s. 40). Spridda yttranden i samma syfte återfinner man ock hos en mängd författare, som skrifvit öfver frihetsstraffen. Hos Bonneville, *Traité des diverses institutions complémentaires du régime pénitentiaire*, Paris 1847, ss. 242 o. f., finner man till och med samma tanke utvecklad, som ligger till grund för hvad som ansetts mest karaktäristiskt för det irländska systemet, nämligen öfvergångsanstalterna. — En viss användning af en progression i straffet förekom också i det i Schweiz, särskildt Genève, utbildade s. k. *klassifikationssystemet* (se angående detta redan Mittermaier i *Arch. des Crim.-rechts* 1832 ss. 328 o. f.; 672 o. f. och 1834 ss. 137 o. f.; i *Revue Etrangère, publ. p.* Foelix II (1835) ss. 31 o. f. samt *Die Gefängnissverbesserung* ss. 60 o. f.; Lucas, *De la réforme des prisons* I, Paris 1836, särsk. ss. 351 o. f. och III, Paris 1838, ss. 557 o. f.). Dess grundsats var dock att altifrån början skilja fångarne i klasser efter deras presumerade större eller mindre förderf. Endast för sådana fångar, som ej genast kommo i högsta klassen, kom någon progression i

Det irländska systemet består af fyra stadier. Det första af dessa är *ensamhetsfängelset.* Fången skall enligt regeln kvarstanna å detta stadium i 9 månader; om hans uppförande är godt, kan dock denna tid förkortas med en månad, liksom den i motsatt fall kan förlängas intill ett år. Natt och dag hålles fången i sin cell, skild från sina medfångar [1]). Hvad som altifrån början utmärkt det irländska systemet är bemödandet att göra detta första stadium af straffet så kännbart som möjligt. Kosten är därför under den första hälften af celltiden mycket nedsatt. Det arbete, som tilldelas fången, består under de första 3 månaderna blott i drefplockning och annan enformig och intresselös sysselsättning. Om någon arbetsförtjänst är å detta stadium icke fråga. Åt undervisningen egnas mycken tid, men utom skolböcker erhåller fången under celltiden endast uppbyggelseskrifter [2]). Detta första stadium verkställes i Mountjoy's cellfängelse vid Dublin.

Det andra stadiet består af *gemensamt tvångsarbete* å Spike Island [3]). Om dagarne hållas fångarne här till strängt arbete, mesta-

---

fråga. Någon väsentlig beståndsdel i straffbehandlingen var progressionen altså ej. Hufvuduppgiften var att blott föra sådana fångar tillsammans, som stodo i jämbredd i sedligt hänseende. Förbättrades fången, så borde han därför rycka upp i den klass, som motsvarade hans nya sedliga ståndpunkt. Till sin grundtanke var altså detta system ett *separationssystem.* Isoleringen i cell hade man funnit för sträng, isoleringen genom tysthetsbud outförbar. Detta system var ett försök att på ett nytt sätt skilja fångarne (jmf. Bruun, *Om Fuldbyrdelse af Strafarbeide* s. 35 not. 1; Suringar i Röders *Der Strafvollzug im Geist des Rechts*, Leipz. 1863, ss. 189 o. f.; Röder, *Besserungstrafe u. Besserungstrafanstalten* s. 91). Först i Irland har man med anslutning till de yttre anstalter, som nödvändigheten att omgestalta och slutligen upphäfva transportationen framkallat i det förenade konungadömet, gjort progressionen till ledande princip för hela straffbehandlingen och utfört den till en progression ej blott i förmåner, utan ock i frihet. Emellan det irländska systemet och progressiv-*systemet* är därför ingen skilnad. Det ena är (som v. Holtzendorff i *Allg. deutsche Strafrechtes.* 1873 s. 535 uttrycker det) sakens *historiska* namn, det andra dess *systematiska* benämning.

[1]) I kyrkan, skolan och under vistelsen i fria luften är dock isoleringen uppgifven.

[2]) *Sixteenth Report* (1869) s. 16.

[3]) Till år 1862 var jämväl i Philipstown en anstalt för andra stadiets straffarbete, afsedd för dem, som idkade sådana yrken, i hvilka de ej kunde finna användning å Spike Island, samt för dem, hvilkas hälsotillstånd gjorde dem oförmögna till de allmänna arbetena därstädes. Numera kvarstanna fångar af dessa kategorier i en särskild afdelning af Mountjoy's fängelse. *Fourteenth Report* (1867) ss. 9, 10; *Fifteenth Report* (1868) s. 9; jmf dock *Eighteenth Report* (1871) s. 8.

dels i det fria (stenbrytning, hamn- och befästnings-arbeten). Om nätterna sofva de numera alla i skilda celler. Där tillbringa de också sina fristunder[1]). Å detta stadium finnas 5 klasser[2]), af hvilka hvarje högre klass medför vissa förmåner, såsom större rätt att mottaga besök och skrifva bref och högre *gratuities*. Dessa *gratuities* stiga dock aldrig till några synnerligen höga belopp[3]). Fångens uppflyttning till högre klass bestämmes efter *the mark system*[4]), hvilket vi redan skildrat, sådant det numera är antaget i England. Dock ega i Irland vissa afvikelser rum. Den vigtigaste är den, att särskilda *marks* meddelas för uppförande, för flit i skolan och för flit i arbetet.

Från högsta klassen å detta andra stadium kan slutligen fången efter en tid, som beror af strafftidens längd[5]), och efter samma grundsatser, som bestämma hans uppryckande från klass till klass, vinna förflyttning till det tredje stadiet eller *öfvergångsanstalten (the Intermediate Prison)* vid Lusk (några mil från Dublin)[6]). Å detta sta-

---

[1]) *Seventeenth Report* (1870) s. 19.

[2]) *Advanced Class, 1—3 Class, Probation Class.* Den lägsta är dock blott afsedd för dem, hvilka erhållit dåligt vitsord från Mountjoy eller af sanitära skäl icke genomgått den föreskrifna isoleringen därstädes. Såvidt förhållandena medgifva, skall disciplinen för denna klass vara densamma som i Mountjoy. Ehuru fångarne arbeta tillsammans, är det dem förbjudet att meddela sig med hvarandra. Några *gratuities* erhålla de icke.

[3]) I tredje klassen 1 *d.*, i andra 2 *d.*, i första 3 till 4 *d.*, i *the Advanced Class* 7 *d.*, alt för vecka räknadt. För utomordentlig flit i arbetet kan fången få ett tillägg af 2 *d.* i veckan. Se *Rules and Regulations for the Government of the Irish Convict Prisons. Spike Island Convict Prison*, (Dublin 1855) s. 76.

[4]) Första planen till detta system uppgjordes af MACONOCHIE, hvilken tillämpade detsamma vid straffstationen å Norfolk Island. Han yrkade till och med, att frihetsstraffen ej skulle sättas till viss tid, utan att brottslingar skulle dömas att intjäna ett visst antal *marks*. Se WINES, *Alexander Maconochie and his principles of prison discipline* i *Intern. Congr. on the prev. and repr. of crime. Preliminary report* ss. 163 o. f.

[5]) Se tabellen hos MARY CARPENTER, *The Crofton Prison System* s. 138.

[6]) I början tjänade Fort Camden och Fort Carlisle å Spike Island till straffstationer för fångar å öfvergångsstadiet; senare, förutom Lusk, fängelset vid Smithfield. Detta användes för fångar, som voro hemmastadde i sådane yrken, som ej kunde bedrifvas annat än inomhus, samt för dem, hvilkas hälsa ej ansågs kunna tåla klimatet vid Lusk (*Observ. on the treatment of convicts in Ireland* s. 33). År 1869 indrogs fängelset vid Smithfield (*Sixteenth Report* s. 39). De, som idka yrken af nyssnämnda beskaffenhet, (deras antal synes vara jämförelsevis ringa) användas nu i dessa vid Lusk (*Sixteenth Report* s. 39; *Seventeenth Report* s. 39; *Eighteenth Report* s. 39; *Nineteenth Report* s. 38). Fångar med svag hälsa kvarstanna nu

dium är alt beräknadt på att upprycka fången ur den passivitet, hvari de föregående årens fängelselif försatt honom. Hans handlingsfrihet är här därför betydligt vidgad. Fångdrägten aflägges. Fångarne arbeta tillsammans, mestadels i det fria, utan annan bevakning än några få obeväpnade uppsyningsmän. Så vidt möjligt, hållas fångarne till sådant arbete, hvari de ärna söka sin framtida utkomst. Den undervisning, som meddelas, har här en afgjordt praktisk riktning. Sådana fångar, hvilkas strafftid snart är tilländalupen, användas ofta till att utföra uppdrag utom anstalten. Fången erhåller å detta stadium större arbetsförtjänst [1]) och kan öfver en del däraf förfoga efter behag. Trots alt detta är öfvergångsanstalten till hela sin karaktär en *straff*anstalt. Kosten är icke rikligare, än som för fångens hälsa är oundgängligen nödvändigt [2]). Fordringarna å det arbete, som utföres, äro stränga, och fordringarna i disciplinärt hänseende äro det icke mindre. Men dessa fordringar upprätthållas icke här, såsom å föregående stadier, genom omedelbart tvång och idkeliga bestraffningar. Hvarje förseelse, som ej är altför obetydlig, försätter i stället fången tillbaka å något af de föregående stadierna. Han får då åter begynna den mödosamma väg, som ledt honom till öfvergångsanstalten, och går miste om den utsigt till snar frihet, som erbjöd sig för honom. Många års erfarenhet har visat, att tanken härå för fångar, som hunnit detta stadium, fullt ersatt yttre tvångsmedel. Under de fem åren 1869—1873 egde blott fem (misslyckade) flyktförsök rum, och blott högst få flyttades för dåligt uppförande tillbaka å ett tidigare stadium [3]). I början betraktade Lusks grannskap öfvergångsanstaltens anläggning såsom ett synnerligen farligt experiment, och till dess lugnande förlades polisstationer i närheten. Dessa visade sig emellertid inom kort öfverflödiga och hafva numera längesedan indragits.

---

mera å Spike Island (*Sixteenth Report* s. 43; *Nineteenth Report* s. 19). Dessutom äro vissa kategorier af brottslingar (såsom mördare och dråpare samt de, som äro dömda för onaturlig otukt) undantagna från förflyttning till öfvergångsanstalten. — Fångarne hafva vid Lusk tills på sista tiden haft sina bostäder i flyttbara järnhyddor. Numera hafva dock dessa till en del ersatts med byggnader af sten. *Twentieth Report* s. 39.

[1]) Fången synes i medeltal å detta stadium förtjäna omkring 1 *s.* i veckan. v. Holtzendorff, *Das irische Gefängnissystem* s. 87.

[2]) Se utdrag af *Fifth Report* hos Mary Carpenter, *Our Convicts* II s. 169.

[3]) 1869 på 159 fångar (dagligt medeltal 61) tre, 1870 på 149 (60) fyra, 1871 på 159 (61) två, 1872 på 165 (57) likaledes två och 1873 på 128 (45) blott en.

Består fången de prof, för hvilka han å det tredje stadiet utsättes, erhåller han slutligen *licence to be at large* och kommer därigenom å det fjärde och sista stadiet, *den vilkorliga frigifningens.* Har hans förhållande hela strafftiden igenom varit mönstergildt, kan han vinna denna, då en fjärdedel af strafftiden (de 8 månaderna, hvilka verkställts i cell, oberäknade) återstår [1]). Den vilkorliga frigifningen fanns, såsom vi sett, sedan långt tillbaka i England. Det var emellertid först i Irland, som detta institut fick sin rätta utbildning, och det var också den erfarenhet, man därstädes haft af dess användning, som bevarade detsamma dess plats inom den engelska straffrätten, då i början af 1860:talet det allmänna ropet fordrade dess afskaffande. Redan de föregående straffstadiernas inrättning gaf den vilkorliga frigifningen en helt annan betydelse i det irländska systemet, än den egde inom det dåvarande engelska. I England behöfdes det icke mera, än att fången passivt underkastade sig fängelsereglementet, för att han, då tiden kom, skulle erhålla sitt fripass. Detta betraktades såsom en rätt, hvilken han endast såsom särskildt straff för grofva disciplinära förseelser kunde förverka. I Irland åter fordrades det för att vinna fripasset genom åratal fortsatta aktiva bemödanden. Minsta brist å straffets tidigare stadier i det högsta måttet af arbetsamhet och ordning medförde i följd af *mark*-systemet en förlängning af straffarbetstiden. Genom den intermediära anstalten förmedlades också i Irland öfvergången från fängelse till frihet, under det att i England fången ifrån att hafva varit underkastad det strängaste fängelsetvång omedelbart försattes i frihet. Skilnaden inskränkte sig emellertid icke härtill. Äfven i ett annat hänseende egde en väsentlig olikhet rum. Budet om fripassens återkallelighet var i England vid den tiden allenast en död bokstaf. Där, liksom i Irland, innehöll visserligen hvarje fripass, som meddelades, den bestämmelsen, att den frigifne skulle förlora detsamma icke allenast genom brottsliga handlingar, utan äfven genom sällskapande med illakända personer eller genom ett liderligt och oordentligt lefnadssätt. Men det var praxis, att man ej höll så noga härpå. Sällan, om någonsin, förklarades ett fripass förbrutet för annat än verkliga brott, och äfven sådana drabbades långt ifrån alltid däraf [2]). I Irland lade man däremot stor vigt därpå, att stadgandet om fripassens återkallelighet verkligen blef upprätthållet. Snart insåg man emellertid, att detta icke var möjligt, om icke den frigifne blef

[1]) Se tabellen hos MARY CARPENTER, *The Crofton Prison System* s. 138.

[2]) Se hos MITTERMAIER i *Krit. Vierteljahrsschr.* V (1863) ss. 505, 6 de ur 1863 års kommissions *report* hemtade uppgifter samt v. HOLTZENDORFF i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1862 s. 589.

föremål för en särskild tillsyn. Man tillade därför bland de vilkor, hvarå fripassen gåfvos, att den frigifne skulle underkasta sig en viss uppsigt från polisens sida. Hvarje förändring i vistelseort skulle tillkännagifvas för vederbörande polismyndighet, och hvarje månad skulle den frigifne anmäla sig därstädes [1]. Försummades något häraf, ansågs detta såsom ett bevis därpå, att den frigifne förde ett oordentligt lif, och fripasset var förverkadt. Vidare sträckte sig emellertid icke polisuppsigten. Polisen utöfvade intet inflytande å det mått af frihet, som tillkom den frigifne, hade ingen rätt att blanda sig i hans göranden och låtanden, så länge han ej öfverträdde fripassets bestämmelser. Därigenom skilde sig den irländska polisuppsigten vida ifrån den kontinentala, hvilken, sedan straffet var utståndet, ålade den bestraffade väsentliga inskränkningar i hans frihet och på flera sätt ingrep hämmande och hinderligt i hans bemödanden att finna sin utkomst [2]. Det oaktadt visade sig den irländska polisuppsigten fullt motsvara sitt ändamål. Under det att i England, enligt hvad som upplystes inför 1863 års kommission, det hörde till ordningen för dagen, att vilkorligt frigifne till och med dömdes för brott, utan att deras egenskap af *ticket-of-leave men* uppdagades [3], kunde Croftons motståndare icke uppvisa ett enda fall i Irland, i hvilket en frigifven brutit de vilkor, hvarå fripasset meddelats, utan att förlora detsamma [4].

Det system, som vi nu skildrat, är i alla delar endast tillämpligt å män. För kvinliga fångar är detsamma i någon mån modifieradt. Samma grundtanke genomgår dock jämväl här detsamma. En hufvudsaklig skilnad ligger däri, att kvinnor numera utstå såväl ensamhetsfängelset, som det gemensamma tvångsarbetet i en och samma straffanstalt, nämligen fängelset i Mountjoy [5]. Dessutom erhålla kvin-

---

[1]) Se hos Crofton, *The Irish Convict System* s. 15 och Mary Carpenter, *The Crofton Prison System* s. 50.

[2]) v. Holtzendorff, *Die Kürzungsfähigkeit d. Freiheitsstrafen* ss. 66 o. f. och i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1862 ss. 587, 8. Tillsynen öfver de vilkorligt frigifne, som uppehöllo sig i Dublin, var under många år uppdragen åt den vid öfvergångsanstalterna anstälda läraren Organ († 1869), hvilken utöfvade den med biträde af en polistjänsteman.

[3]) Se hos Mary Carpenter, *Our Convicts* I ss. 197 o. f. Jmf. äfv. de uppgifter, som afgåfvos inför 1856 års kommission, därsammastädes ss. 188 o. f.

[4]) v. Holtzendorff i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1862 s. 594 samt *Krit. Untersuchungen* s. 96.

[5]) Detta fängelse är helt och hållet skildt från det manliga å samma plats. Angående klassindelningen för kvinnor se v. Holtzendorff i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1862 ss. 555—9.

liga fångar sina fripass omedelbart från gemensamhetsfängelset, och den tid, då de kunna bekomma detsamma, infaller redan, då två tredjedelar af hela strafftiden är tilländalupen. Däremot träda enligt regeln de kvinnor, som erhålla fripass, icke omedelbart ut i det fria samhället [1]), utan förflyttas ifrån fängelset till s. k. *Refuges* [2]), enskilda anstalter, i hvilka de åtnjuta ett tämligen stort mått af frihet, men hvarifrån de i händelse af mindre godt uppförande åter försättas tillbaka till fängelset. Dessa skyddshem motsvara således för kvinnor hvad öfvergångsanstalterna äro för män, men de stå icke såsom dessa under fångvårdsmyndigheternas omedelbara ledning. Behofvet af ett öfvergångsstadium jämväl för kvinnor ansåg man nämligen icke kunna fyllas genom några offentliga straffanstalter. För frigifna kvinnor stodo icke så många utkomstvägar öppna, som för män. De voro i det hänseendet så godt som inskränkta till anställning i husliga sysslor; men det var ingen utsigt till, att allmänheten skulle i sina hem mottaga personer, som kommo direkt från en straffanstalt, huru väl inrättad denna än kunde vara. Med hvarje straffanstalt förenade sig dock alltid föreställningen om fängelsetukt och fängelsetvång, och de kvinliga fångarna kunde man ej låta, såsom de manliga vid Lusk, undergå sitt sista pröfvostadium inför allmänhetens ögon. Man satte sig därför i förbindelse med de enskilda skyddshem för kvinnor, som redan funnos, och träffade den anordning, som nyss blifvit nämnd. Uppför sig fången väl inom skyddshemmet, kan det, då viss tid förflutit, medgifvas henne att lemna detsamma, och förses då hennes fripass med anteckning härom. Denna tillåtelse meddelas icke gärna utan att kvinnan fått någon anställning i tjänst eller eljest har någon, som tager hand om henne [3]).

Det irländska systemet hade icke länge varit tillämpadt, förrän detsamma kunde uppvisa synnerligen gynsamma resultat. Under åren 1856—1862 utvisade den irländska kriminalstatistiken 11,09 proc. återfall (på dem, som genomgått de intermediära fängelserna allenast 7,8 proc.), under det att den engelska, som för öfrigt af flera skäl var långt mindre tillförlitlig, utvisade 24,3 proc. [4]). Det är sant,

---

[1]) Om någon tillitsvärd person redan från fängelset tager hand om kvinnan, brukar dock undantag ega rum. På sista tiden synes man till och med ej alltid hållit så noga på detta vilkor för undantaget. I *Nineteenth Report* s. 29 förordas en återgång till den äldre praxis.

[2]) Det finnes tvänne dylika, en katolsk under ledning af barmhertiga systrar och en protestantisk.

[3]) Se hos Mary Carpenter, *Our Convicts* II s. 259.

[4]) Se v. Holtzendorff i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1862 ss. 589 o. f. och *Krit. Untersuchungen* ss. 86 o. f., ss. 95, 6.

att många af de irländske frigifne utvandrade[1]), men äfven från England försiggick under samma tid en på flera sätt understödd utvandring af frigifne, och för öfrigt var det ett faktum, att det just var de bästa och mest förhoppningsfulla af de irländske frigifne, som begåfvo sig öfver hafvet[2]). Dessa i Irland vunna resultat kunde otvifvelaktigt i jämförelse med hvad land som hälst betraktas såsom synnerligen lysande[3]).

Tvänne årtionden hafva förflutit, sedan det irländska systemet började träda i verksamhet. Trots alt motstånd ifrån deras sida, för hvilka det oblandade cellsystemets förträfflighet blifvit en oangriplig trosregel, har detsamma under denna tid år från år tillvunnit sig alt flera anhängare. Ingenstädes hade väl systemet mindre utsigt att vinna erkännande än i England, hvarest de välbekanta fördomarne emot alt irländskt icke underläto att äfven härvid göra sig gällande. När, såsom vi nämnt, i början af 1860:talet en kommission nedsattes för att undersöka frågan om verkställigheten af *penal servitude*, väntade man också allmänt en förkastelsedom öfver de irländska försöken[4]). Fastän motvilligt måste man dock i England böja sig inför de resultat, som det irländska systemet kunde uppvisa, och kommissionens utlåtande utföll afgjordt till förmån för detsamma. Numera hafva, såsom vi sett, för England och Irland gemensamma akter stadgat såsom lag den uppsigt öfver de vilkorligt frigifne, som redan förut utöfvades i Irland, och tid efter annan har den engelska fångvårdsförvaltningen upptagit andra väsentliga grunddrag i det irländska systemet, såsom straffets skärpning å cellstadiet, nedsättningen af kost och arbetsförtjänst för hela strafftiden samt en noggrannare utförd progressiv klassifikation å andra stadiet med tillämpning af *the mark system*. Sedan den tiden består å detta område egentligen ingen annan skilnad emellan Irland och England, än att öfvergångsanstalterna i det senare landet saknas. Då de sista förändringarna vidtogos i England, hoppades man ännu, att detta stadium skulle kunna ersättas genom en utsträckt användning af transportationen[5]). Framtiden skall utvisa,

---

[1]) 1863 års kommission beräknade emellertid deras antal endast till 20—25 proc. Se hos v. Holtzendorff, *Krit. Untersuchungen* s. 89.

[2]) *Observations on the treatment of Convicts in Ireland* ss. 70, 71.

[3]) Också yttrade redan år 1860 Mittermaier (*Der gegenw. Zust. d. Gefängn.-frage* s. 141): «Kein Staat kann sich rühmen, einen solchen Erfolg seines Gefängnisssystems in Bezug auf Rückfälle zu haben als Irland.»

[4]) De allmänna tidningarna hade till och med, innan kommissionens betänkande hunnit offentliggöras, haft att förtälja, att det irländska systemet af densamma blifvit fullständigt utdömdt. *Law Magazine* XXX (1863) s. 379.

[5]) Se redogörelsen för 1863 års kommissions förslag hos Mittermaier i

om England, jämväl sedan den sista utväg till transportation, som det då egde, blifvit afskuren, skall kunna undvara en förmedling emellan fängelset och friheten.

Men det är ej blott inom det förenade konungadömets gränser, som det irländska systemet vunnit erkännande och efterföljd. Redan för flera år tillbaka förspordes från skilda land tecken därå, att tilliten till cellprincipens tillräcklighet, såsom ensam bestämmande för verkställigheten af frihetsstraff, börjat att rubbas[1]). Den år 1872 hållna kongressen i London[2]) lemnar därå den mest ovedersägliga bekräftelse. Af de uppgifter, som från de särskilda landen lemnades om åsigterna angående verkställigheten af frihetsstraff, af de skrifter, som dit ingåfvos, och af den diskussion, som där egde rum, framgick obestridligen, att så godt som öfveralt ett omslag i åsigter inträdt, att det rena cellsystemet, ehuru det å kongressen egde flere utmärkta försvarare, dock icke längre åtnjöt samma anseende som förr, och att det irländska systemet förvärfvat anhängare inom de flesta land[3]). Med ledning af Londonerkongressens förhandlingar kunde man förutsäga, att striden emellan det rena cellsystemet och progressivsystemet skulle utfalla till det senares förmån[4]). Att de år, som sedan dess förflutit, icke medfört något, som är egnadt att jäfva denna förutsägelse, skall det följande utvisa[5]).

Krit. Vierteljahrsschrift V (1863) s. 476 samt i *Law Magazine* XXX (1863) särsk. s. 388.

[1]) Så uttalade sig redan i slutet af 1850:talet cellsystemets framstående försvarare Julius (v. Holtzendorff, *Krit. Untersuchungen* s. 4) och Mittermaier (*Die Gefängnissverbesserung* ss. 147 o. f.) för det irländska systemets principer. En afgjord motståndare fann systemet däremot i Röder (*Der Strafvollzug im Geist d. Rechts* ss. 129 o. f.; *Der Gerichtssaal* XVI [1864] ss. 459 o. f. samt *Krit. Vierteljahrsschrift* VII [1865] ss. 76 o. f.).

[2]) Alla den europeiska kontinentens regeringar (utom den portugisiska) hade sändt officiella delegerade till denna kongress. Dessutom deltogo i densamma ett stort antal enskilde vetenskapsidkare och fångvårdsämbetsmän från skilda land.

[3]) Äfven ifrån Amerika, de gamla fängelsesystemens hemland, föreligga talrika uttalanden till förmån för det irländska systemet. *Transact. of the Congr. of London* s. 279; jmf. *Transact. of the Congress on Penitentiary and Reformatory Discipline, held at Cincinnati 1870*, ss. 19, 541; *Transact. of the Baltimore Congr. 1873* s. 451.

[4]) v. Holtzendorff i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1872 s. 408.

[5]) Då en framställning af de schweiziska frihetsstraffsystemen icke ingår i den följande öfversigten, må vi på detta ställe anmärka, att äfven i detta land det irländska systemet börjat vinna tillämpning. Det väl bekanta

Frankrike.

Den art af frihetsstraff, hvilken i Frankrike först fick användning, var arbete i järn å galererna. Detta straff, som lär hafva förekommit redan i fjortonde eller femtonde århundradet [1]), ålades antingen på lifstid eller på vissa år. Ludvig den fjortondes bekanta *Ordonnance criminelle* af år 1670 gör ett ganska rikligt bruk af detsamma. Någon annan form af frihetsstraff återfinner man ej i dessa äldre tiders brokiga straffsystem, i hvilket jämte galerstraffet landsförvisning, dödsstraff samt mer och mindre gräsliga kroppsstraff intaga främsta rummet [2]). Samma råa och barbariska karaktär bibehöll straffrätten i alt väsentligt ända intill 1789. Också hörde den till de delar af den bestående samhällsordningen, emot hvilka revolutionen främst riktade sig. Redan vid inkallandet af *les états généraux* 1788 hade Ludvig den sextonde betecknat en reform af straffrätten såsom nödvändig, och 1791 års *Code pénal* samt 1795 års *Code des Délits et des Peines* gjorde denna reform till en verklighet. De kvalificerade dödsstraffen veko för enkla, och kroppsstraffen ersattes af ett fullständigt system af frihetsstraff [3]). Dessa strafflagböcker efterträddes emellertid inom kort af Napoleon den förstes Code pénal af år 1810, hvilken, som bekant, ännu är vid gällande kraft, ehuru den i flera vigtiga delar och icke minst å det område, som här är i fråga,

---

fängelset i Neuchatel är fullständigt bygdt på detta system, och flera andra kantoner hafva delvis tillegnat sig detsamma. Se *Actes de la Société suisse pour la réforme pénitentiaire* V, Neuchatel 1872, ss. 28, 31, ss. 52 o. f. (äfv. i *Blätter für Gefängnisskunde* VIII ss. 7, 15 o. f.); *Rivista di Discipline Carcerarie* V (1875) ss. 143, 4 samt särskildt angående fängelset i Neuchatel de årligen utgifna *Rapports de la Direction du Pénitencier de Neuchatel.*

[1]) Bérenger, *De la répression pénale, de ses formes et de ses effets.* Rapports faits à l'Académie des sciences morales et politiques. I (Paris 1855) s. 345. Detta arbete angifves i det följande med *Répr. pén.*

[2]) Se *Oeuvres de* Pothier X (Paris 1848) ss. 477 o. f.; Boitard, *Leçons sur les Codes pénal et d'instr. crim.* (Paris 1851) ss. 2 o. f.; Stein, *Geschichte d. französ. Strafrechts u. d. Processes*, Basel 1846, ss. 613 o. f. Mot galerstraffet svarade senare för kvinnor *réclusion dans une maison de force.* Pastoret, *Des Loix pénales* I, 2 (Paris 1790) s. 111; Stein, anf. st. s. 614.

[3]) Se angående frihetsstraffsystemet i de äldre *Codes* Bérenger, *Répr. pén.* I ss. 193 o. f.; v. Holtzendorff, *Die Deportation* ss. 400 o. f. samt Triest i *Die Strafrechtspflege in Deutschland* III (Weimar 1860) ss. 313 o. f.

undergått betydliga förändringar. Denna lagbok känner följande frihetsstraff: *travaux forcés* å lifstid, *déportation*, *travaux forcés* å viss tid, *réclusion* samt *emprisonnement*. Därtill fogade lagen af den 28 April 1832 [1]) ytterligare en art af frihetsstraff, *détention*, hvilken på straffskalan intog plats emellan viss tids *travaux forcés* och *réclusion*.

Af dessa straffarter bilda deportationsstraff och *détention* en klass för sig, såsom särskildt för politiska brott afsedda straffarter (*peines de l'ordre politique*). *Détention*, som ådömes på viss tid, icke under 5 och i allmänhet (jämf. C. P. art. 33) icke öfver 20 år, utstås i en å Frankrikes kontinentala område belägen fästning (C. P. art. 20 enl. 1832 års lag) [2]). Fångar af detta slag äro icke underkastade arbetstvång eller några inskränkningar i fråga om kost och personliga bekvämligheter utöfver hvad säkerheten och ordningen inom fästningen kunna kräfva [3]). — Deportationsstraffet består enligt *Code pénal* (art. 17) däruti, att man för sin lifstid transporteras till en utom Frankrikes kontinentala område belägen ort. Det var i *Code pénal* allenast stadgadt för några få klasser af politiska förbrytare, uppenbarligen i syfte att försätta dylika för samhällsordningen farliga personer på ett betryggande afstånd. Oöfvervinneliga svårigheter stälde sig emellertid i vägen för ett verkställande af detta straff. De därtill dömda måste år från år tills vidare kvarhållas i hemlandets straffanstalter, till dess slutligen 1832 och 1835 års lagar [4]) stadgade, att, så länge någon deportationsort icke blifvit upprättad, den, som dömdes till deportation, skulle undergå *détention* på lifstid i ett fängelse antingen inom landet eller i någon af Frankrikes besittningar, alt efter som domen bestämde det. Sedan 1848 års författning afskaffat döds-

---

[1]) Se angående denna lag, hvilken i flera hänseenden ändrade *Code pénal*, MITTERMAIER i *Arch. d. Crim.-rechts* XIII (1832) ss. 319 o. f. samt, särskildt angående dess tillkomst, LAGARMITTE i *Krit. Zeitschr. f. Rechtsw. u. Gesetzgeb. d. Auslandes* IV (1832) ss. 428 o. f.

[2]) Efter kommunardupproret har man emellertid nödgats tills vidare inrymma den stora mängden af dylika fångar i särskilda afdelningar af några *maisons centrales*. Se *Rivista di Discipline Carcerarie* II (1872) ss. 153, 4; D'HAUSSONVILLE, *Les établissements pénitentiaires en France et aux colonies*, Paris 1875, s. 169. Detta arbete, som jämväl finnes utgifvet såsom 6:te delen af nedan omnämnda *Enquête Parlementaire*, angifves af oss i det följande med *Les établ. pénit.*

[3]) Det senaste reglementet för dessa fångars behandling är af den 26 Maj 1873. En kort redogörelse för dess innehåll återfinnes hos D'HAUSSONVILLE, *Les établ. pénit.* ss. 222, 3.

[4]) Se hos BERTAULD, *Cours de Code pénal*, Paris 1873, s. 240.

straffet för politiska förbrytelser[1]), fick deportationsstraffet ett något vidgadt användningsområde genom *lagen af den 8 Juni 1850*, hvilken också innehöll bestämmelser, afsedda att för framtiden göra detta straff till en verklighet. Enligt denna lag har deportationsstraffet, hvilket fortfarande alltid ådömes å lifstid, tvänne underarter, *déportation dans une enceinte fortifiée*, som stadgas för de brott, hvilka före 1848 voro belagda med dödsstraff, och skall verkställas inom en befästad plats utom Frankrikes kontinentala område, samt *déportation simple*, som, till en del alternativt med *détention*, stadgas för den händelse, att vid nyss omförmälda brott förmildrande omständigheter anses vara för handen, samt för de fall, hvilka *Code pénal* belägger med deportationsstraff[2]). Denna 1850 års lag bestämde till deportationsorter tvänne af Marquesas-öarna. Någon deportation till dessa öar kom dock egentligen aldrig till stånd[3]). Det föll sig nämligen för dyrbart att underhålla dessa straffstationer för de få förbrytare, som under vanliga förhållanden drabbades af detta straff. För att emottaga skaror af deporterade vid politiska oroligheter af vidsträcktare utbredning voro åter dessa öar alt för små och obetydliga. Också måste efter kommunardupproret verkställighetsorten för den politiska deportationen förändras. Genom lagen af den 23 Mars 1872[4]) bestämdes halfön Ducos i Nya Caledonien till verkställighetsort för den svårare arten af deportation och tvänne till Nya Caledonien hörande öar till verkställighetsort för den lindrigare. Liksom förut i 1850 års lag, stadgas i denna lag, att de deporterade skola åtnjuta all den frihet, som låter förena sig med god ordning och de till förekommande af rymningar nödiga försiktighetsmått. Något arbetstvång äro de icke underkastade, och de få själfve, när de så önska och kunna, bekosta sitt underhåll. En lag af den 25 Mars 1873[5]) stadgar an-

---

[1]) Lagen af den 10 Juni 1853 införde det åter för vissa dylika brott.

[2]) För dem, hvilka, då domen fälles, uppnått 70 års ålder, förvandlas deportationsstraffet till *détention* å lifstid (C. P. art. 70, 71). Bertauld, *Cours de Code pénal* s. 241. Af annan mening är i fråga om den svårare arten af deportation Ortolan, *Éléments de Droit Pénal*, Paris 1859, s. 773.

[3]) Se Ortolan, *Élém. de Dr. Pén.* ss. 688, 690; v. Holtzendorff, *Die Deportation* ss. 410, 11. Däremot förekom vid flera tillfällen transportation *en masse* af politiska förbrytare dels till Algier, dels till Cayenne såsom en säkerhetsåtgärd *(par mésure de sûreté générale)*. Angående denna vid sidan af lagen genom särskilda dekret påbjudna transportation se v. Holtzendorff, anf. st. ss. 490 o. f. Ett nationalförsvarsregeringens dekret af år 1870 har afskaffat de senast gällande bestämmelserna härom.

[4]) Se hos Marcel i *Journal des Économistes* III S. xxx (1873) s. 103, 4.

[5]) *Bull. des Lois 1873* p. p. n:o 122 s. 213.

gående rätt för de deporterades hustrur och barn att öfverflytta till deportationsorten samt medgifver dem för sådant ändamål under vissa vilkor understöd af allmänna medel. Samma lag stadgar om förläningar af jord åt deporterade, som uppfört sig väl. Till och med den, som är dömd till *déportation dans une enceinte fortifiée*, kan, då han under vissa år iakttagit ett exemplariskt uppförande, blifva delaktig häraf.

Bland de öfriga arterna af frihetsstraff, hvilka icke särskildt äro afsedda för politiska brott, utan höra till *les peines de droit commun* intages öfversta platsen å straffskalan af *travaux forcés*. Detta straff ådömes antingen på lifstid eller på viss tid, icke under 5 och icke öfver 20 år (C. P. art. 19)[1]). Män, hvilka dömts till detta straff, skulle enligt *Code pénal* (art. 15) användas till tunga arbeten *(travaux les plus pénibles)* samt antingen släpa vid fötterna en kanonkula eller ock vara sammankedjade, två och två, då arbetets natur sådant tilläte. Kvinliga straffångar af denna klass finge icke sysselsättas annat än i det inre af ett *maison de force* (C. P. art 16). — *Réclusion* får icke ådömas på kortare tid än 5 och icke på längre tid än 10 år. Detta straff skall enligt *Code pénal* verkställas i ett *maison de force*. Inkomsten af de arbeten, till hvilka detta slags fångar hållas, får till någon del användas för deras eget bästa (C. P. art. 21). — *Emprisonnement* får i allmänhet icke åläggas på mindre än 6 dagar (se dock C. P. art. 463) och icke på längre tid än 5 år. Straffet skall enligt *Code pénal* utstås i ett *maison de correction*. Äfven detta slags fångar äro underkastade arbetstvång, men lagen tillåter dem att välja emellan de arbeten, som i fängelset finnas införda. Af det, som fångens arbete inbringar, skall en del användas för fängelsets gemensamma utgifter, en del till att förskaffa fången lättnader, om han sådant förtjänar, och en del slutligen till att bilda en sparpenning åt fången vid hans frigifning, alt efter närmare bestämmelser af regeringen (C. P. art. 40, 41)[2]).

---

[1]) Vid återfall är maximitiden för detta straff, liksom för *détention* och *emprisonnement*, fördubblad (C. P. art. 56—58).

[2]) Dessa bestämmelser gälla icke det slags *emprisonnement*, som förekommer såsom straff för polisförseelser. Därom stadgas i C. P. art 465. Detta straff *(emprisonnement de simple police)* ådömes endast på högst 5 dagar och är ej förenadt med arbetstvång. Det verkställdes förr i de s. k. *prisons municipales* (ORTOLAN, *Élém. de Dr. Pén.* s. 711), men numera inhyses mestadels äfven detta slags fångar i departementalfängelserna, och *les prisons municipales*, hvilka i allmänhet tyckas vara i ett bedröfligt skick, mottaga nu blott häktade (intill dess instruktionsdomaren gifvit en formlig *mandat de dépôt* eller *d'arrêt*) samt personer, som af annan anledning tagas

Liksom det forna galerstraffet[1]), verkstäldes, sedan *Code pénal* utkommit, *travaux forcés* för manlige brottslingar uti *les bagnes* i vissa af Frankrikes hamnar (Brest, Toulon och Rochefort). De öfriga frihetsstraffen kräfde däremot nya straffanstalter. *Code pénal* fordrade egentligen två slags dylika anstalter, nämligen *maisons de force*, afsedda för dem, som voro dömda till *réclusion*, samt för kvinnor, dömda till *travaux forcés*, och *maisons de correction*, hvarest de, hvilka dömdes till *emprisonnement*, skulle utstå sitt straff. I dess ställe anlades emellertid dels s. k. *maisons centrales*[2]), hvari verkstäldes såväl *travaux forcés* för kvinnor samt *réclusion*, som äfven *emprisonnement* på längre tid, dels s. k. *prisons départementales*, hvari sådana straffångar inrymdes, hvilka dömts till *emprisonnement* på kortare tid. Dessa nya straffanstalter stodo i intet hänseende framom den tidens fängelser i andra land. I centralanstalterna skulle visserligen de olika klasserna af straffångar hållas åtskilda[3]), men detta blef dock knappast någonstädes genomfördt, och i departementalfängelserna inhystes straffångar samt ransaknings- och bysättningsfångar om hvarandra[4]).

Många år hade emellertid icke förflutit, sedan *Code pénal* trädt i verkställighet, förrän dess straffsystem och särskildt det sätt, hvarpå dess frihetsstraff verkstäldes, blefvo föremål för angrepp från många

---

i tillfälligt förvar af polisen. *Enquête Parlementaire sur le régime des établissements pénitentiaires* I. (Versailles 1873) s. 26; D'HAUSSONVILLE, *Les établ. pénit.* ss. 59 o. f. Förstnämnda verk angifves i det följande med *Enquête Parlementaire.*

[1]) I äldre tider sysselsattes galerslafvarna, som namnet antyder, med rodd å galererna. Sedan medlet af 1700:talet användes de till allehanda tyngre arbeten i landets örlogshamnar. Namnet *les bagnes* å de anläggningar, hvarest sådana fångar utstodo sitt straff, skall hafva uppkommit däraf, att de ursprungligen inhysts i flytande byggnader, som förut tjänat till badanstalter. ORTOLAN, *Élém. de Dr. pén.* s. 691; BOEUF, *Résumé de répétitions écrites sur le droit pénal*, Paris 1874, s. 75. Jämf. emellertid LEPELLETIER DE LA SARTHE, *Système pénitentiaire*, Paris 1857, s. 432.

[2]) Därtill omreddes mestadels gamla kloster eller offentliga byggnader, som förut tjänat andra ändamål. Högst få af dessa anstalter äro från början uppbygda till straffängelser. ORTOLAN, *Élém. de Dr. Pén.* s. 699.

[3]) *Ordonnance du 2 Avril 1817* art. 1, 2 (hos PÉCHART, *Manuel des prisons*, Paris 1822, ss. 31, 32; se äfven LUCAS, *De la réforme des prisons* I, Paris 1836, s. 35, not 1).

[4]) BÉRENGER, *Répr. pén.* I ss. 285 o. f. Detta i uppenbar strid emot lagens bud, som till och med fordrade fullkomligt skilda fängelser: *les maisons d'arrêt et de justice seront entièrement distinctes des prisons établies pour peines.* Code d'Instr. Crim. art. 604.

håll. Huru olika än åsigterna i öfrigt voro, däri stämde de dock öfverens, att den bestående ordningen icke motsvarade de måttligaste fordringar på ett riktigt system af frihetsstraff. Att Restaurationen skulle vidtaga några allvarliga och mer ingripande reformer var emellertid ej att förvänta. Så skedde ej häller. Först under Juli-monarkien togos några steg i denna riktning. Till en början antog man härvid det auburnska systemet så till vida, att absolut tystnad påbjöds inom centralanstalterna och departementalfängelserna, såväl i arbetsrummen som i sofrummen [1]). Någon egentlig reform ansåg man emellertid visst icke härmed vara genomförd, utan förarbetena för en sådan fortgingo icke dess mindre. Efter långa och samvetsgranna förberedelser förelades slutligen år 1840 Kamrarna ett förslag till reform af fängelserna, i hvilket ensamhetssystemet var grundvalen för alla bestämmelserna [2]). Förslaget kom dock ej denna gång till behandling, men framlades ånyo med obetydliga förändringar [3]) och blef då 1844 antaget af Deputerade Kammaren. Pärskammaren förbehöll sig däremot sin beslutande rätt, till dess landets högre domstolar fått uttala sig angående förslaget och de förändringar, det skulle medföra i *Code pénal*. Sedan detta skett, vidtogos i förslaget åtskilliga förändringar, hvarvid man tillgodogjorde sig de bidrag till frågans lösning, hvilka kongresserna i Frankfurt och i Brüssel hade lemnat. Det framlades därefter åter för Pärskammaren år 1847 [4]) och hade denna gång antagligen gått igenom, om icke Februarirevolutionen afbrutit förhandlingarna. — Det andra kejsardömet visade sig icke benäget till några åtgärder för ensamhetssystemets genomförande. Tvärtom förklarade Inrikes Ministern i ett cirkulär af år 1853 [5]), att, som grunden därtill, att alla förbätt-

---

[1]) Regl. f. centralanst. d. 10 Maj 1839; regl. f. departementalfäng. d. 30 Okt. 1841. Se hos Mittermaier i *Arch. d. Crim.-rechts* 1843 ss. 544, 5. Jämf. dock i fråga om de senare fängelserna Bérenger, *Répr. pén.* II s. 195.

[2]) v. Holtzendorff, *Die Deportation* s. 463.

[3]) Se angående 1843 års förslag *Jahrb. d. Gefängnisskunde* III (1843) ss. 95. o. f. samt Mittermaier i *Arch. d. Crim.-rechts* 1843 ss. 557 o. f.

[4]) Se hos Mittermaier i *Arch. d. Crim.-rechts* 1847 ss. 273 o. f. och Varrentrapp i *Jahrb. d. Gefängnisskunde* X (1847) ss. 15 o. f.

[5]) Se hos Bérenger, *Répr. pén.* II s. 252 och d'Haussonville, *Les établ. pénit.* ss. 628 o. f. Jämf. Vidal, *Note sur l'emprisonnement cellulaire et sur les causes qui ont fait renoncer à son application exclusive en France*, Paris 1853; David, *Nogle Oplysninger om Cellesystemet, navnlig om dets Afskaffelse i Frankrig*, Kjbhvn 1853; Holst, *Cellesystemets Ophævelse i Frankrige* (Aftr. fr. *Norsk Magazin for Lægevidenskaben*, April 1854).

ringar af departementalfängelserna uteblifvit, vore att söka däri, att alla förslag till nybyggnader eller reparationer på senare tider tillbakavisats, då de icke rättat sig efter cellsystemet, men dettas genomförande i följd af de dryga kostnader, som därmed voro förenade, för de flesta departement vore en omöjlighet, så afstode regeringen för det närvarande från användningen af detta system i förväntan, att lagens bud därom, att de olika kategorierna af fångar skulle hållas i skilda afdelningar af fängelset, nu ofördröjligen skulle blifva uppfyldt.

Emellertid fordrade ovilkorligen det sätt, hvarpå *travaux forcés* verkstäldes, någon förändring. Detta straff skulle enligt lagen vara det svåraste af frihetsstraffen, men var det ingalunda i verkligheten. Arbetet i fria luften i ett mildt klimat, lättheten att meddela sig med sina medfångar (tystnadssystemet, som man med all stränghet sökte upprätthålla i centralanstalterna, hade man här måst afstå ifrån) och samarbetet med fria arbetare gjorde lifvet i bagnerna ganska drägligt, och straffångarne föredrogo det vida framför den stränga tukten i *maisons centrales*[1]). Detta missförhållande kunde man ej låta bestå. Men i stället för att man före 1848 sökt principen för en reform i ensamhetssystemet[2]), riktade man nu sina blickar å transportationsstraffet. Man såg häri en lämplig utväg att befria landet från samhällsvådliga element; på samma gång man, med Englands exempel för ögonen, hoppades att i förbrytarekolonisationen finna ett medel till politisk maktutvidgning. Ur dessa mer politiska än straffrättsliga motiv framgick Lagen af den 30 Maj 1854 (*Loi sur l'exécution de la peine des travaux forcés*). Enligt denna lag undergås numera *travaux forcés* efter transportation[3]) till därför bestämda områden inom någon eller några af Frankrikes utländska besittningar, dock icke Algier (art. 1). Äfven kvinnor

---

[1]) Lucas, *De la réforme des prisons* I s. 37 not 4; Ortolan, *Élém. de Dr. Pén.* s. 694; Bérenger, *Répr. pén.* II s. 191; Mittermaier i *Arch. d. Crim.-rechts* 1847 s. 30 och 1855 s. 469.

[2]) Pärskammarens utskott hade år 1847 föreslagit, att bagnerna skulle ersättas af straffarbetsanstalter, bygda på isoleringssystemet och anlagda antingen på Frankrikes kuster eller på öarna därutanför eller ock i Algier. Se hos Bérenger, *Répr. pén.* I s. 377.

[3]) Orden deportation och transportation äro inom den franska rättsterminologien ingalunda liktydiga. Deportation är namnet för det *peine de l'ordre politique*, hvarom vi ofvan talat, transportation benämnes åter den nuvarande formen för verkställigheten af *travaux forcés*. Jmf. Boeuf, *Résumé de répétitions écrites sur le droit pénal* s. 79.

kunna underkastas transportation, men skola i sådant fall hållas skilda från männen och användas till arbeten, som stå i förhållande till deras ålder och kön (art. 4)[1]. Straffångar, som gjort sig förtjänte däraf, kunna antingen få tillåtelse att arbeta i tjänst hos enskilda eller koloniens lokalmyndigheter, eller ock erhålla förläning af jordområden med rätt att bruka desamma för egen räkning (art. 11). Märklig är den bestämmelsen, att de, hvilkas strafftid icke uppgått till 8 år, skola, sedan strafftiden gått till ända, minst lika lång tid kvarstanna i kolonien, och att de, hvilkas strafftid varit längre, måste för lifstiden kvarblifva i densamma (art. 6). Till transportationsort bestämdes i början Guyana[2]. Det visade sig emellertid snart, att det icke var möjligt för europeer att arbeta under dess klimat. Genom dekretet af den 2 September 1863[3]) förordnades därför om upprättandet af en straffkoloni i Nya Caledonien. Numera transporteras endast negrer och araber till Guyana[4]. I Nya Caledonien äro de transporterade fördelade i 4 klasser, genom hvilka straffången kan rycka upp, om hans uppförande gör honom förtjänt däraf. Fångar ur högsta klassen erhålla de af lagen medgifna förläningar af jord eller tillåtas taga tjänst hos enskilde och åtnjuta i båda fallen en nästan fullständig frihet, så länge de uppföra sig väl[5]. — I följd af 1854 års lag, hvilken i alt, utom hvad som stadgades angående tvånget att efter strafftidens slut kvarstanna i kolonien, gafs tillbakaverkande kraft (art. 15), upphäfdes snart bagnerna i Rochefort och Brest. Den i Toulon kvarstod däremot som depot för de straffångar, som af ett eller annat skäl icke genast kunde transporteras. Från och med början af år 1874 är dock jämväl denna bagne tillsluten och de, som skola transporteras, inrymmas

---

[1]) Från *travaux forcés* och således jämväl från transportation äro undantagna alla sådana personer, som, då domen faller, uppnått 60 års ålder. Dessa skola i stället dömas till *réclusion* (C. P. art. 70, 71, 1854 års lag art. 5.)

[2]) Straffarbetskolonierna därstädes skildras af MERRUAU i *Revue des Deux Mondes* CIV (1873) ss. 694 o. f.; jämf. BERNARD i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1869 ss. 97 o. f.

[3]) *Bulletin des Lois* 1863 p. p. n:o 1149 s. 348.

[4]) *Enquête parlementaire* I ss. 142, 269; *Rivista di Discipline Carcerarie* II (1873) s. 617.

[5]) MARCEL i *Journal des Économistes* III S. XXX (1873) ss. 100 o. f.; ROBIN, *La question pénitentiaire* (Paris 1873) ss. 190 o. f.; D'HAUSSONVILLE, *Les établ. pénit.* ss. 563 o. f.; jmf. ock *Rivista di Discipline Carcerarie* II (1873) ss. 615 o. f.

numera intill sin inskeppning i en härför särskildt bestämd straffanstalt [1]).

Sedan man genom transportationen beredt sig en utväg att befria hemlandet från dem, som dömts till *travaux forcés*, har i Frankrike icke mycket blifvit åtgjordt för en reform af frihetsstraffen. I *maisons centrales* intagas fortfarande dels de till *travaux forcés* dömda kvinnor, hvilka icke transporteras [2]), dels fångar, som blifvit dömda till *réclusion*, dels ock slutligen de, hvilka ådömts *emprisonnement* på längre tid än ett år [3]). Stadgandet, att dessa olika kategorier af straffångar skola hållas skilda i olika afdelningar af straffanstalten, har ännu ej kommit till verkställighet [4]). Dag som natt inhysas dessa fångar i gemensamma salar [5]), hvarest man fortfarande, så godt sig göra låter, söker upprätthålla tysthetsbudet. Om man frånser den olikhet i fråga om arbetsförtjänsten, som framdeles skall omnämnas, behandlas de olika slagens fångar på samma sätt, och emellan *emprisonnement* på längre tid och *réclusion* för män samt *emprisonnement* på längre tid, *réclusion* och *travaux forcés* för kvinnor är således i det närmaste ingen skilnad. Af departementalfängelserna äro några (ungefär $^1/_8$) uppförda på 1830: och 1840:talen och byggda på ensamhetsprincipen [6]). Så godt som öfveralt hafva dock cellerna

---

[1]) *Rivista di Disciplina Carcerarie* II (1872) ss. 536, 628, 9; *Blätter für Gefängnisskunde* IX (1874) s. 107.

[2]) Lagen af år 1854 stadgar, såsom ofvan är nämndt, endast, att kvinliga straffångar *kunna* transporteras. Syftet med denna bestämmelse synes egentligen hafva varit att bereda provisoriskt eller definitivt frigifne manlige straffångar tillfälle att ingå äktenskap i kolonierna. Hittills hafva också mestadels blott sådana kvinnor transporterats, hvilka uttryckt önskan att begagna sig af denna utsigt. Se *Transact. of the Congr. of London* ss. 46, 47; jmf. *Enquête Parlementaire* I s. 145.

[3]) På sista tiden hafva dock på ett och annat ställe särskilda *maisons centrales de force* och *maisons centrales de correction* blifvit inrättade. d'Haussonville, *Les établ. pénit.* s. 160.

[4]) *Transact. of the Congr. of London* ss. 59, 60; *Enquête Parlementaire* I ss. 57, 58; d'Haussonville, *Les établ. pénit.* s. 159.

[5]) Försöksvis har man på flera ställen inrättat särskilda afdelningar, s. k. *quartiers de préservation et d'amendement*, i hvilka sådana fångar sammanföras, hvilkas antecedentia icke gifva anledning att befara något djupare sedligt förderf. *Transact. of the Congr. of London* s. 60; Wines i *Transact. of the Baltimore Congr.* ss. 256, 258, 260; *Rivista di Disciplina Carceraria* II (1872) s. 135; d'Haussonville, *Les établ. pénit.* ss. 278 o. f.

[6]) Så viss hade man vid denna tid varit därpå, att cellsystemet skulle blifva påbjudet, att många departement gått den väntade lagen i förväg genom att ombygga sina fängelser i enlighet med detta system. Sedan

hittills endast begagnats för nätterna, och mångenstädes hafva därvid flere fångar inhysts i samma cell[1]). De flesta departementalfängelserna förskrifva sig, såvida de ej rent af förblifvit oförändrade, sedan de först inrättades, i sitt nuvarande skick från tiden efter 1853 och äro inredda efter ett system, som fransmännen själfve i motsats mot det rena cellsystemet beteckna såsom ett blandadt[2]), men i hvilket dock cellerna spela en mycket obetydlig roll. De användas nämligen endast för sådana fångar, för hvilka detta undantagsvis af disciplinära eller sanitära skäl kan finnas nödvändigt. Öfriga fångar vistas dag och natt i gemensamma rum[3]). Blott i några få större städer äro *les maisons d'arrêt et de justice* skilda från *la maison de correction*. Det vanliga är, att de blott utgöra afdelningar af samma fängelse eller att ransaknings- och straffångar rent af förvaras om hvarandra[4]). Tystnad är jämväl i dessa fängelser påbjuden, ehuru bristen på tillräcklig bevakning här gör föreskriften fullkomligt illusorisk[5]).

Religionsvården inom de franska fängelserna är mycket bristfällig, synnerligen i departementalfängelserna. Skolundervisning saknas å de flesta ställen. Där den förekommer, är den ytterst obetydlig[6]). I fråga om arbetets ordnande tillämpades i centralanstal-

---

det blifvit kändt, att lagförslaget å staten öfverflyttade kostnaden för departementalfängelsers uppförande, hade emellertid dessa nybyggnader afstannat. MOREAU-CHRISTOPHE i *Débats du Congrès pénitentiaire de Bruxelles*, Session de 1847 (Bruxelles 1847) s. 32. Numera har väl sedan år 1855 statskassan öfvertagit de löpande utgifterna för dessa fängelser, men själfva byggnaderna tillhöra fortfarande departementen, hvilka ock få bekosta alla större reparationer och utvidgningar af desamma, utan att dock staten har i sin makt att tvinga dem till några åtgärder i detta afseende. Detta besynnerliga rättsförhållande har varit ett af hindren för hvarje reform af dessa fängelser (se närmare hos D'HAUSSONVILLE, *Les établ. pénit.* ss. 75 o. f.).

[1]) *Transact. of the Congr. of London* s. 51; jmf. *Enquête Parlementaire* I s. 35; D'HAUSSONVILLE, *Les établ. pénit.* s. 93.

[2]) Se hos ORTOLAN, *Élém. de dr. pén.* s. 707.

[3]) *Transact. of the Congr. of London* s. 59; *Enquête Parlementaire* I s. 202.

[4]) Detta sista är händelsen i icke mindre än 140 af de 379 departementalfängelserna. D'HAUSSONVILLE, *Les établ. pénit.* s. 85; jmf. äfven *Rivista di Discipline Carcerarie* II (1872) s. 138. Detaljerade beskrifningar i *Enquête Parlementaire* IV och V.

[5]) D'HAUSSONVILLE, *Les établ. pénit.* s. 125; *Rivista di Discipline Carcerarie* IV (1874) s. 312.

[6]) *Enquête Parlementaire* IV och V (på flera ställen); D'HAUSSONVILLE, *Les établ. pénit.* ss. 137 o. f.; 263 o. f.

terna i början entrepenadsystemet. På 1840:talet öfvertog staten själf fångarnes sysselsättande. Numera är emellertid detta *système de régie* öfvergifvet och entrepenadsystemet så godt som öfveralt åter infördt. Entreprenören icke blott sysselsätter fångarne, utan besörjer jämväl deras underhåll. Samma system är äfven rådande i samtliga departementalfängelserna. I såväl centralanstalterna, som de större departementalfängelserna äro numera inrättade verkstäder för en mängd olikartade yrken. Trots stora ansträngningar från fängelseförvaltningens sida saknas dock i de flesta fängelser tillräcklig, på sina ställen till och med all sysselsättning åt fångarne[1]). Lagens bud, att de, som äro dömda till *emprisonnement*, skola ega rätt att välja emellan de arbeten, som i fängelset finnas införda, synes öfveralt hafva förblifvit en död bokstaf. Af arbetsinkomsten erhålla de som undergå *travaux forcés* $^3/_{10}$ [2]), de som undergå *réclusion* $^4/_{10}$ och de som undergå *emprisonnement* $^5/_{10}$. Dock äro dessa andelar mindre för dem, hvilka gjort sig skyldige till återfall. Genom flit och godt uppförande kan fången erhålla en viss tillökning i det vanliga premiebeloppet[3]). Hälften af hvad fången i premier erhåller får han använda. Andra hälften utbekommer han först vid frigifningen.

Särskilda regler gälla enligt fransk rätt i fråga om frihetsstraffen för *unga förbrytare*. Enligt *Code pénal* (art. 66, 67) inträder full tillräknelighet vid 16 års ålder. Däremot känner den franska rätten ingen bestämd åldersgräns, hvarest tillräkneligheten begynner. Har någon, som ännu ej fylt 16 år, begått en brottslig handling, så beror det på, om han pröfvas hafva egt nog urskilning att inse gärningens brottslighet (s'il est décidé qu'il a agi *avec discernement*) eller icke. I det senare fallet skall han frikännas, men domstol kan dock efter omständigheterna förordna, att han skall intagas i ett *maison de correction* för att där uppfostras och kvarhållas så många år, som domen bestämmer, dock ej utöfver fylda 20 år. I det förra fallet återigen blir han straffbar, men det i allmänhet stadgade straffet nedsättes i öfverensstämmelse med särskildt gifna föreskrifter. Enligt dessa förvandlas alla strängare straffarter i dylika fall till *emprisonnement* (för en tid af ända till 20 år) i ett *maison de cor-*

[1]) D'HAUSSONVILLE, *Les étabL pénit.* s. 128 o. f., 250 o. f.

[2]) Code pénal nämner intet om andel i arbetsinkomsten för sådana fångar, och dess mening synes altså hafva varit, att de *ej* skulle erhålla någon sådan.

[3]) ROBIN, *Les prisons de France*, Paris 1869, s. 35; D'HAUSSONVILLE, *Les établ. pénit.* ss. 132, 240.

rection. Detta är således enligt *Code pénal* den enda art af frihetsstraff, som kan drabba den, som vid ett brotts begående varit under 16 års ålder. Några särskilda *maisons de correction* kommo emellertid, som vi sett, icke till stånd. I följd häraf inrymdes för en tid bortåt de unga brottslingarne dels i centralanstalterna, dels i departementalfängelserna, hvarest endast undantagsvis funnos särskilda för dem bestämda afdelningar[1]). Under det följande upprättades dock en och annan särskild fängelseanstalt för unga brottslingar[2]). Den mest bekanta af dessa är fängelset *La Roquette* i Paris, hvilket, då det först grundades år 1836, inrättades efter det auburnska systemet, men år 1840 omgestaltades efter det filadelfiska[3]). Ett uppslag till en helt ny ordning i ifrågavarande hänseende gafs emellertid genom den af DEMETZ († 1873) år 1839 stiftade åkerbrukskolonien i *Mettray* vid Tours[4]), efter hvilkens förebild snart andra likartade anläggningar flerstädes af enskilde grundades. Till dessa kolonier öfverlemnades af myndigheterna en del af de unga brottslingar, som voro intagna i de allmänna straffanstalterna. De lyckliga resultaten af de ungas behandling därstädes talade för en utsträckt tillämpning af den princip, å hvilken dessa anläggningar hvilade, och i följd häraf utkom lagen af den 5 Augusti 1850 (*Loi sur l'éducation et le patronage des jeunes détenus*[5]). Denna lag

---

[1]) MITTERMAIER i *Arch. d. Crim.-rechts* 1841 s. 172 och 1843 ss. 544, 5; TRIEST i *Die Strafrechtspflege in Deutschland* III s. 466; BÉRENGER, *Répr. pén.* I ss. 434, 5.

[2]) Se hos BUCQUET, *Tableau de la situation morale et matérielle des jeunes détenus*, Paris 1853, s. 10.

[3]) MITTERMAIER i *Arch. d. Crim.-rechts* 1841 ss. 191 o. f. och 1843 ss. 548 o. f.; DAVID i *Jahrb. d. Gefängnisskunde* III (1843) ss. 187 o. f.; VARRENTRAPP därsammastädes IX (1846) ss. 51 o. f.

[4]) Se angående denna koloni — hvilken redan skildras af MITTERMAIER i *Arch. d. Crim.-rechts* 1841 ss. 177 o. f. och 1843 ss. 554 o. f. — OLIVECRONA, *Åkerbrukskolonien i Mettray*, Stockh. 1878. Icke mycket mindre bekant är den af LUCAS grundlagda kolonien i Val-d'Yèvre, hvarom kan ses sistnämnde författares uppsats i *Tidskr. f. Lagstiftning* m. m. V (1868) ss. 770 o. f. samt den särskildt utgifna skriften *Åkerbrukskolonien eller förbättringsanstalten i Val-d'Yèvre*, Stockh. 1878. Denna senare koloni har numera blifvit en *colonie publique*. *Séances et Travaux de l'Académie des sciences mor. et pol.* V S. XXIX (Paris 1873) ss. 415 o. f.

[5]) Se angående denna HELLO i *Revue crit. de législ. et de jurispr.* XXVII (1865) ss. 271 o. f. Lagen finnes aftryckt hos OLIVECRONA, *Om orsakerna till återfall till brott och om medlen att minska dessa orsakers skadliga verkningar*, Stockh. 1872, ss. 121 o. f. Till densamma sluter sig ett reglemente för åkerbrukskolonierna och förbättringshemmen för flickor af

stadgar, att alla gossar under 16 år, hvilka såsom minderåriga frikännas från ansvar, men icke återlemnas till sina närmaste, samt alla gossar under samma ålder, hvilka blifvit dömda till *emprisonnement* å mer än 6 månader, men icke öfver 2 år, skola försändas till s. k. *colonies pénitentiaires* och där under sträng tukt sysselsättas med åkerbruk och sådana yrken, som därmed stå i samband [1]. De, som äro dömda till *emprisonnement*, skola dock under de första 3 månaderna hållas i en särskild afdelning och sysselsättas med stillasittande arbeten [2]. Öfverstiger tiden för fängelsestraffet icke 6 månader, verkställes detsamma fortfarande i departementalfängelserna, hvarest enligt lagen en särskild afdelning bör egnas åt unga förbrytare. Denna sista föreskrift har ännu på långt när icke öfveralt kommit till verkställighet [3]. Unga brottslingar, som blifvit dömda till mer än 2 års *emprisonnement*, intagas däremot i s. k. *colonies correctionelles* [4], där de skola hållas i fängelse under de första 6 månaderna, hvarefter det, om deras uppförande därtill föranleder, tillåtes dem deltaga i de landtliga arbetena vid kolonien. Till dessa kolonier försändas jämväl sådana gossar, som i penitentiärkolonierna gjort sig skyldiga till olydnad och uppstudsighet. Flickor under 16 år, som dömas till *emprisonnement* på hvad tid det vara må

den 10 April 1869. — La Roquette fortfor emellertid att äfven det emottaga unga brottslingar, dömda till längre tids fängelsestraff, till dess med anledning af häftiga angrepp å detta förfarande inom pressen och den lagstiftande kåren år 1865 en kommission tillsattes, som förklarade detsamma stå i strid med 1850 års lag. Numera intagas där inga andra unga straffångar än de, hvilkas strafftid ej öfverstiger 6 månader. Se Du Camp i *Revue des Deux Mondes* LXXXIII (1869) ss. 626 o. f.; d'Haussonville, *Les établ. pénit.* ss. 395 o. f.

[1]) Denna lagens föreskrift angående arbetets beskaffenhet har emellertid i tillämpningen befunnits för trång. Sådana barn, som komma från städerna och antagligen dit skola återvända, söker man redan nu i många kolonier inlära något yrke, hvaraf de där kunna finna sin utkomst, och en utsträckt användning af denna grundsats anses numera allmänt såsom ett önskningsmål. *Transact. of the Congr. of London* s. 86; *Enquête Parlementaire* I ss. 46, 224; d'Haussonville, *Les établ. pénit.* ss. 309 o. f.

[2]) Detta stadgande, liksom den nedan omnämnda föreskriften om 6 månaders fängelse för dem, som ankomma till korrektionskolonierna, synes dock sällan, om någonsin, blifva efterlefdt. Se d'Haussonville, *Les établ. pénit.* ss. 315, 385.

[3]) *Enquête Parlementaire* I s. 296 samt flerstädes i IV och V; d'Haussonville, *Les établ. pénit.* s. 313.

[4]) Dessa kunna enligt lagen (art. 10) vara förlagda antingen i Frankrike eller i Algier.

eller som frikännas, men icke öfverlemnas till sina närmaste, försändas till s. k. *maisons pénitentiaires*, där de uppfostras under allvarlig tukt och sysselsättas med sådant arbete, som lämpar sig för deras kön. Korrektionskolonierna äro alla publika[1]). Penitentiärkolonierna äro däremot antingen publika, grundade och underhållna af staten, eller ock privata, grundade och ledda af enskilde, men under statens kontroll och med visst understöd från dess sida för hvarje gosse, som enligt domstols förordnande där intages[2]). De för flickor afsedda *maisons pénitentiaires* äro äfven såväl publika som privata. Alla unga brottslingar, som utgå ur dessa anstalter, förblifva under minst 3 år under en skyddande tillsyn från det allmännas sida[3]).

Genom hvad som sålunda blifvit åtgjordt för en särskild straffbehandling af unga förbrytare[4]) intager Frankrike i fråga om frihetsstraffen en plats, som eljest långt ifrån skulle tillkomma detsamma. Efter ett par årtiondens hvila äro emellertid numera arbetena å en allmän reform af frihetsstraffen åter upptagna. År 1872 beslöt Nationalförsamlingen[5]), att en kommission skulle nedsättas för att undersöka det franska fängelseväsenet och framlägga förslag till detsammas förbättring. Denna kommission har nu afslutat

---

[1]) Några verkliga korrektions*kolonier* hafva emellertid först på de sista åren börjat komma till stånd. På många ställen har det hittills stannat vid s. k. *quartiers correctionnels* vid departementalfängelserna, hvarest något tillfälle till landtliga arbeten icke förefinnes. Mångenstädes förvaras ock unga brottslingar, dömda till mer än två års fängelse, i penitentiärkolonierna. D'HAUSSONVILLE, *Les établ. pénit.* ss. 316, 385, 439 o. f.

[2]) Frågan om företrädet emellan publika och privata kolonier har varit och är ännu i Frankrike mycket omtvistad. Se D'HAUSSONVILLE, *Les établ. pénit.* ss. 324 o. f.

[3]) Denna *patronage de l'assistance publique* har dock ännu ej fått någon egentlig organisation. År 1869 tillsattes en kommission med uppdrag att föreslå det lämpligaste sättet att anordna *le patronage des jeunes détenus et des libérés adultes*, men dess arbeten afbrötos af 1870 års politiska händelser.

[4]) Äfven åt sådana unga brottslingar, som öfverskridit den legala åldersgränsen för full tillräknelighet, har man i någon mån egnat särskild omvårdnad. Brottslingar af 16 till 21 års ålder förvaras nämligen mångenstädes i centralanstalterna för sig, såvida de ej försändas till en särskildt därför afsedd centralanstalt å Corsika (*le pénitencier agricole de Castelluccio*). *Transact. of the Congr. of London* s. 60; *Enquête Parlementaire* I ss. 294 o. f.

[5]) På förslag af vicomte D'HAUSSONVILLE. Dennes motion återfinnes i *Rivista di Discipline Carcerarie* II (1872) ss. 131 o. f.; en redogörelse för motionens behandling i Nationalförsamlingen lemnas å samma ställe ss. 198 o. f.

en vidlyftig *enquête* i fängelsefrågan[1]) samt afgifvit ett förslag till lag om verkställigheten af fängelsestraff i departementalfängelserna, hvilket nyligen blifvit af Nationalförsamlingen antaget[2]). Enligt denna lag skall *emprisonnement* på högst ett år och en dag[3]) verkställas i enrum uti departementalfängelserna. Äfven de, som äro dömda till samma straff på längre tid, kunna på egen begäran hållas i enrum och utstå i sådant fall jämväl sitt straff i dessa fängelser. I båda fallen förkortas strafftiden, då den öfverstiger tre månader, med en fjärdedel[4]). Ovisst är emellertid, huruvida denna lag ännu på årtionden skall kunna komma till fullt utförande. Lagen säger, att den nya ordning, som den föreskrifver, skall tillämpas i mån af fängelsernas ombildning, men någon skyldighet att inom viss tid ombygga sina fängelser åläggës icke departementen. Det enda, som stadgas, är att, när ombyggnad eger rum, den måste lämpas efter den nya lagen, samt att staten *kan* bevilja departementen understöd för fängelsernas ombyggande. Under den närmaste framtiden kan den nya anordningen blott komma till användning i det mindre antal departementalfängelser, som redan äro inredda med celler, ehuru cellsystemet sedan år 1853 i allmänhet icke i dem blifvit tillämpadt.

För det närvarande förbereder kommissionen förslag till förbättringar i andra delar af det franska frihetsstraffsystemet. I hvilken riktning dessa arbeten gå, är ännu okändt. Antagligen kommer dock det irländska systemet att i större eller mindre mån tjäna till förebild för kommissionens förslag[5]).

---

[1]) Upplysningar om kommissionens verksamhet meddelas i *Rivista di Discipline Carcerarie* III (1873) ss. 96, 98; 261, 2; 275, 6; 309—11; 544, 5. Af kommissionens arbete *Enquête Parlementaire sur le régime des établissements pénitentiaires* hafva hittills sju band utkommit å trycket.

[2]) Angående förhandlingarna före lagens antagande se *Journal Officiel de la République Française* 1875 ss. 3540—8, 3572—9, 3942—50, 3974—81, 4004--16. Lagen är promulgerad den 15 Juni 1875 och återfinnes å anf. st. s. 4321.

[3]) Om orsaken, hvarför denna tid valts i stället för jämnt ett år, se *Enquête Parlementaire* VII ss. 77, 78.

[4]) Stadgandet i den svenska förordningen af den 21 December 1857 synes härvid hafva tjänat till förebild Se *Enquête Parlementaire* VII s. 80). Enligt den franska lagen åtnjutes dock afkortning för de tre första månaderna, blott hela celltiden öfverstiger denna tid. Nio månader blifva altså maximum för det tvungna cellstraffet.

[5]) Under det första året af sin verksamhet synes åtminstone kommissionen hafva varit tämligen enig härom. Se dess medlem Vidal's uttalanden i *Rivista di Discipline Carcerarie* II (1872) s. 154.

Tyskland.

I Carl V:s *Peinliche Gerichts-Ordnung* finnes visserligen fängelsestraff omtaladt[1]), men detta straff träder dock där liksom i samtida och senare riks- och partikularlagar fullkomligt i bakgrunden för de mångfaldiga arter af döds- och kroppsstraff, hvaraf dessa tiders lagstiftning öfverflödar. Lagarnes blodiga stränghet mildrades emellertid under de följande århundradena af rättskipningen, hvilken med frånseende af de lagbestämda straff, hvilka tidsandan utdömt, ålade andra straffarter, ofta helt och hållet af egen uppfinning. Därvid var det isynnerhet frihetsstraffen, som kommo till användning[2]). Den osäkerhet och ojämnhet i rättsskipningen, som föranleddes af denna domstolarnes obundenhet, framkallade slutligen i den ena tyska staten efter den andra partikulära strafflagar. Dessa lagars straffsystem hvilade alla å frihetsstraffet, men formerna däraf växlade vida i de olika lagarne. *Kettenstrafe*, *Zuchthausstrafe*, *Arbeitshausstrafe*, *Festungsstrafe* (*Festungsarrest*, *Staatsgefängniss*, *Einschliessung*), *Gefängnissstrafe* (*Arrest*) voro hufvudarterna, hvilka i sin ordning mångenstädes hade flera underarter. Det ena landet egde flera, det andra färre af dessa straffformer[3]). De tidslängder, hvarå straffen ålades, voro högst olika. Så växlade tukthusstraffets minimum i de särskilda staterna emellan ett och åtta år[4]). Med frihetsstraff af samma namn förenade dessutom strafflagarne visst icke öfveralt samma innehållsbestämningar. Hvad *strafflagarne* i det hänseendet stadgade var för öfrigt torftigt nog. Frihetsstraffens beskaffenhet kom därför att i det mesta bero på förvaltningen och de anordningar, denna kunde vidtaga med fängelseväsenet.

Första stegen till en reform af straffanstalterna togos i Tyskland, liksom å kontinenten i allmänhet, på 1830:talet. Här, såsom på så många andra ställen, gingo de första reformförsöken i auburnsk riktning. Så började man i Preussen införa fångarnes åtskiljande nattetid[5]), och det bekanta Rawiczerreglementet af år 1835 påbjöd sträng

---

[1]) Art. 10, 101, 157, 216.

[2]) I brist på straffanstalter ålade man åtskilliga egendomliga arter håraf t. ex. inspärrning på ett hospital å mager kost. Se Wächter, *Die Strafarten und Strafanstalten des Königr. Württemberg*. Tübingen 1832, s. 35.

[3]) Se Jicinsky i *Österr. Vierteljahresschrift für Rechts- und Staatswissenschaft* XIII ss. 155 o. f. samt sammanställningen i slutet af Heffter, *Lehrb. d. gem. deutsch. Criminalrechts*, Braunschw. 1854. I Hannover kunde man räkna icke mindre än *nio* grader af frihetsstraff.

[4]) *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1862 s. 340.

[5]) *Die Preussischen Gefängnisse. Beschreibende Übersicht der zum Res-*

tystnad inom tukthusen[1]). Åfven i Baden gjorde man försök med fångarnes isolering om nätterna och gemensamt arbete under tystnad om dagarne[2]). Snart vunno emellertid jämväl här Filadelfiasystemets anhängare öfvervigten, och det lyckades dem också på 1840:talet att genomdrifva dess tillämpning å vissa håll. Baden gick härvid i spetsen. Ett storartadt cellfängelse uppfördes i *Bruchsal*[3]). En lag af år 1845[4]) ordnade straffets verkställighet därstädes. Utöfver sex år fick dock cellstraffet icke utan fångens samtycke utsträckas. Den strafftid, som utstods i cell, förkortades med en tredjedel. I Badens fotspår trädde Preussen. Reformer i det filadelfiska systemets anda beslötos till och med där tidigare, än i Baden, ehuru de först senare kommo till verkställighet. Fredrik Wilhelm IV, hvilken efter ett besök i Pentonvilles fängelse i England fattat starkt intresse för cellreformen, påbjöd år 1842, att det pennsylvaniska systemet skulle läggas till grund för alla straffanstalter, som hädanefter uppfördes[5]). I enlighet härmed anlades under de följande åren flera straffanstalter, af hvilka dock Moabit blef den enda, i hvilken en fullständig isolering af fångarne genomfördes. Åfven där kom den icke genast till stånd. Först ifrån början af år 1857 daterar sig det stränga isoleringssystemets användning därstädes. Systemet infördes icke här, såsom i Baden, genom lag, utan i administrativ väg[6]), under förebärande, att cellsystemet icke medförde någon skärpning i det lagbestämda tukthusstraffet, utan att dess tillämpning i själfva verket endast innebure ett bättre genomförande af det redan förut

---

sort des Ministeriums des Innern gehörenden Straf- und Gefangen-Anstalten, Berlin 1870, s. 5.

¹) Se hos v. Holtzendorff, *Gesetz oder Verwaltungsmaxime?*, Berlin 1861, s. 8.

²) *Arch. des Crim.-rechts* 1843 ss. 313 o. f. Jmf. samma tidskrift 1839 ss. 233, 4 (Württemberg) och 1843 s. 308 (Sachsen) samt *Jahrb. d. Gefängnisskunde* I (1842) s. 230 (Württemberg) och III (1843) s. 294 (Sachsen).

³) Se angående detta och straffens verkställande därstädes framför allt Füesslin, *Die Einzelhaft nach fremden und sechsjährigen eigenen Erfahrungen im neuen Männerzuchthause in Bruchsal*, Heidelberg 1855.

⁴) Intagen hos Röder, *Besserungstrafe und Besserungstrafanstalten* ss. 170 o. f.

⁵) *Die Preussischen Gefängnisse* ss. 6, 7.

⁶) Häremot uppträdde v. Holtzendorff i sin skrift *Gesetz oder Verwaltungsmaxime? Rechtliche Bedenken gegen die Preussische Denkschrift betreffend die Einzelnhaft* samt i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1861 ss. 237, 238 och 266 o. f. Jmf. äfven Mittermaier i samma årgång af nämnde tidskrift ss. 280 o. f. samt Röder däreammastädes ss. 442 o. f.

gällande tysthetsbudet. Någon afkortning vid straffets verkställighet i cell kom följaktligen här icke i fråga.

I andra tyska stater försiggingo vidlyftiga förhandlingar angående cellsystemets införande [1]), men till någon verkställighet däraf i större skala kom det på länge icke. Först på 1860:talet fick Bayern ett stort cellfängelse i Nürnberg. Cellsystemets införande skedde här, såsom i Baden, i lagstiftningsväg. En lag af år 1861 [2]) föreskref dess användning å manspersoner, dömda till fängelse på högst fem år. Den del af strafftiden, som öfversköt sex månader, afkortades med en tredjedel.

Das Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich af den 15 Maj 1871 [3]) känner fyra arter af frihetsstraff. Den svåraste af dessa är *Zuchthausstrafe* (§§ 14, 15). Det ådömes antingen å lifstid eller å viss tid, ej öfver 15 och ej under ett år. Tukthusfångar skola hållas till de arbeten, som i straffanstalten äro införda. De kunna jämväl användas till arbeten utom anstalten, men skola därvid ovilkorligen hållas afskilde från frie arbetare. Närmast efter tukthusstraffet kommer *Gefängnisstrafe* (§ 16). Dess maximum är 5 år (vid sammanträffande af brott enligt § 74 10 år), dess minimum en dag. De, som dömas till detta straff, kunna sysselsättas på ett efter deras anlag och förhållanden lämpadt sätt; på begäran skall sådan sysselsättning lemnas dem. Utom anstalten få de blott sysselsättas, om de själfve därtill samtycka. För båda dessa straffarter gäller, att de delvis eller helt och hållet (utan afkortning af strafftiden) kunna verkställas i enrum på det sätt, att fången ständigt hålles afskild från öfriga fångar. Detta får dock icke utan fångens samtycke ega rum utöfver tre år (§ 22). Cellsystemet är således numera genom lag erkändt, men på samma gång är dess anspråk på att ensamt blifva bestämmande för verkställigheten af frihetsstraff genom den senare föreskriften tillbakavisadt. I fråga om tukthusstraff och fängelsestraff gemensamt stadgas vidare, att de, som dömts till sådant straff på längre tid, sedan de utstått trefjärdedelar af sin strafftid, dock minst ett år [4]), samt därunder uppfört sig väl,

---

[1]) Se Mittermaier i *Arch. d. Crim.-rechts* 1856 ss. 334 o. f.; *Die Gefängnissverbesserung* särskildt ss. 8 o. f.; *Der gegenwärtige Zustand der Gefängnissfrage* ss. 8 o. f.

[2]) Se angående denna Mittermaier i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1861 ss. 769 o. f., 785 o. f.

[3]) Året förut utfärdad såsom *Strafgesetzbuch für den Norddeutschen Bund.*

[4]) Angående tolkningen af detta stadgande se Ortloff i *Der Gerichtssaal* XXVI (1874) ss. 58 o. f.; Oppenhoff, *Strafgesetzbuch* (1874) s. 51; Staudinger, *Strafgesetzbuch* (1872) s. 115.

kunna med eget samtycke blifva tills vidare frigifna (§§ 23—26). Uppför den frigifne sig illa eller handlar han emot de förpligtelser, som vid frigifningen ålagts honom, kan den provisoriskt medgifna friheten när som hälst återkallas, och inräknas då icke den tid, som tillbragts å fri fot, i den faststälda strafftiden [1]). Har den dombestämda strafftiden gått tillända, utan att något återkallande egt rum, anses straffet såsom till fullo verkstäldt. Å tukthusstraff på lifstid eger detta institut ingen tillämpning.

Den tredje arten af frihetsstraff är *Festungshaft* (§ 17). Den ådömes antingen å lifstid eller å viss tid från och med en dag till och med 15 år. Detta straff består enligt lagen däri, att man förlorar sin frihet och kommer under uppsigt öfver sysselsättning och lefnadssätt [2]). Denna straffart förekommer så godt som uteslutande för politiska förbrytelser samt envigesbrott. Den är upptagen i lagen för att fylla behofvet af en straffart, känbar genom strafftidens längd, men befriad från de följder för den bestraffades goda namn och rykte, som vidlåda de tvänne förra slagen af frihetsstraff [3]). Den mildaste formen af frihetsstraff är *Haft*, hvars maximum är 6 veckor (vid sammanträffande af brott enligt § 77 3 månader) och minimum en dag (§ 18). Detta straff består enligt lagen i frihetens förlust utan något vidare.

Tukthusstraffet skall verkställas i en «Strafanstalt», fängelsestraff i en «Gefangenanstalt», *Festungshaft* åter å en fästning eller annan därför bestämd ort. Hvar *Haft* skall verkställas, säger lagen icke.

Frånser man den skilnad emellan frihetsstraffen, som redan ligger i verkställighetsorten, så består det karaktäristiska för tukthusstraffet i arten af det arbetstvång, som därmed är förenadt. Fången är utan afseende på anlag, bildningsgrad och föregående ställning i lifvet underkastad de arbeten, som i anstalten finnas införda [4]). Hans egen

---

[1]) Emot detta stadgande, såsom för strängt, uttalar sig Geyer i *Krit. Vierteljahrsschrift* XII (1870) ss. 186, 7.

[2]) Se angående denna straffart Sontag, *Die Festungshaft*, Leipzig u. Heidelberg 1872.

[3]) Se motiven till den nordtyska strafflagen hos Schwarze, *Commentar zum Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich*, Leipzig 1872, s. 87. En sådan *custodia honesta* förekom redan i de partikulära strafflagarne, än såsom en egen straffart för vissa brott, än såsom ett surrogatstraff eller ett skonsammare verkställighetssätt för sådana personer, hvilka i följd af sin bildningsgrad och sin sociala ställning ansågos träffas för hårdt af de vanliga frihetsstraffen. Se Sontag, nyss anf. st ss. 21 o. f.

[4]) Emot denna föreskrift uttalar sig bland många andra Wahlberg, *Criminalistische u. nationalökonomische Gesichtspunkte mit Rücksicht auf das deutsche Reichsstrafrecht*, Wien 1872, ss. 112 o. f.

vilja tillerkännes i intet hänseende något inflytande; äfven emot sin önskan kan han användas till arbeten utom straffanstalten. Den, som undergår fängelsestraff, har däremot anspråk på, att hänsyn tages till hans individualitet. Hans sysselsättning skall lämpas efter hans personliga anlag och hittillsvarande lefnadsförhållanden. Arbeten utom anstalten har han rätt att motsätta sig. Skyldig till att arbeta är dock enligt lagen jämväl en sådan fånge, ehuru man med särskild hänsyn till den korta tid (minst en dag), hvarå detta straff kan ådömas, icke ovilkorligen föreskrifvit, att sådana fångar *skola* hållas till arbete [1]). Begära de det, skall dock, såsom nämndt är, sysselsättning beredas dem. I verkligheten torde den skilnad, som lagen sålunda stadgar emellan tukthus- och fängelsestraff, blifva ringa nog. Numera söker man nämligen i alla välordnade straffanstalter att så mycket som möjligt afpassa jämväl tukthusfångens arbete efter hans anlag och föregående sysselsättning [2]). Den egentliga praktiska skilnaden mellan dessa arter af frihetsstraff torde därför ligga i tukthusstraffets vanfräjdande beskaffenhet [3]).

Festungshaft och *Haft* hafva det gemensamt, att de ej äro förenade med tvång till arbete. Skilnaden dem emellan ligger enligt la-

---

[1]) I det reviderade förslaget hette det «sind zu beschäftigen», men riksdagen valde en mindre kategorisk affattning. Det är således öfverlemnadt åt de särskilda landen att genom lag eller i administrativ väg bestämma, om och i hvad mån arbetstvång skall ega rum. Öfveralt torde väl för fängelsestraff, som icke är på alt för kort tid, sådant tvång vara föreskrifvet. Se t. ex. den badiska *Verordn. v. 23 Dez. 1871* § 17, jmf. § 18. Se äfven Schwarze, *Commentar* ss. 83 o. f.; Sontag, *Die Festungshaft* ss. 147, 148.

[2]) Se t. ex. i fråga om Baden *Verordn. v. 23 Dez. 1871* § 13, i fråga om Württemberg och Preussen *Transact. of the Congr. of London* s. 141, 129 och särskildt i fråga om fängelset vid Moabit Fulda, *Die Gefängnissverbesserung*, Cassel 1873, s. 31. Jmf. Wolff i *Blätter für Gefängnisskunde* IX (1874) ss. 488 o. f.

[3]) Straffet «*Verlust der bürgerlichen Ehrenrechte*» (§§ 32, 33) är visserligen (med undantag för mened [§ 161] och kvalificeradt koppleri [§ 181]) ej ovilkorligen förbundet med tukthusstraff, men ofta torde icke det senare åläggas utan det förra (jmf. v. Buri, *Über das Strafensystem des Strafgesetzbuches für den Norddeutschen Bund* i *Der Gerichtssaal* XXIII (1871) ss. 100, 101). Med fängelsestraff kan detta bistraff endast förenas, då strafftiden är minst 3 månader samt antingen lagen uttryckligen medgifver det eller fängelsestraff i följd af förmildrande omständigheter träder i stället för tukthusstraff. *Ipso jure* är den, som dömes till tukthusstraff, för alltid utestängd från tjänst i hären eller marinen samt från att bekläda offentliga ämbeten (§ 31).

gen däri, att den, som är dömd till det förra straffet, är underkastad uppsigt öfver sysselsättning och lefnadssätt. Synnerligen skarp torde denna skilnad i tillämpningen icke blifva. Jämväl den, som undergår *Haft*, måste naturligtvis i ordningens och säkerhetens intresse underkastas en viss uppsigt i nämnda hänseenden, och å andra sidan får man ej påtvinga den, som undergår *Festungshaft*, en sysselsättning eller ett lefnadssätt, som strider emot hans önskningar, såvida icke ordningen och säkerheten inom anstalten göra sådant nödvändigt[1]). Skilnaden emellan dessa straff synes således uteslutande bero på den plats, hvarest straffet verkställes.

Genom den tyska strafflagboken försvann hela mängden af särskilda strafflagar och den *tyska* straffrätten, hvars begrepp hittills varit omtvistadt och hvars tillvaro till och med af mången varit förnekad, hade därmed blifvit en obestridlig verklighet. Emellertid är denna verklighet ännu ganska ofullständig. I det, som dock främst af alt karaktäriserar en strafflagstiftning, nämligen straffmedlens beskaffenhet, finnes enheten ännu blott på papperet. De förra strafflagarnes olika system af frihetsstraff hafva visserligen vikit för det, för hvilket vi nu redogjort. *Zuchthaus* och *Gefängnisstrafe*, *Festungshaft* och *Haft* äro öfveralt de enda formerna och åläggas öfver alt på samma tidslängder. Men dessa namn beteckna långtifrån öfveralt detsamma. En kort öfversigt öfver det sätt, hvarpå frihetsstraffen i de särskilda tyska landen verkställas, skall tillfyllest utvisa detta.

I flera af de mindre landen[2]) herrskar ännu det gamla gemensamhetssystemet, såväl i de straffängelser, som äro afsedda för tukthusstraff (*Zuchthäuser*, *Zuchthausgefängnisse)*, som i dem, i hvilka fängelsestraff verkställes (*Gefangenanstalten*, *Strafgefängnisse*, *Landesgefängnisse*, ofta därjämte för kortare tids fängelse *Kreisgefängnisse*, *Gerichtsgefängnisse)*. Här och där äro dock nattceller inrättade[3]); på

[1]) Jmf. v. Buri i *Der Gerichtssaal* XXIII (1871) s. 100. I den badiska *Verordn. v. 23 Dez. 1871* finner man också alldeles samma bestämmelser gifna för båda dessa straffarter i fråga om rätt att välja sysselsättning, att begagna egna kläder, att förbättra sin kost o. s. v.

[2]) Så i Hessen, Sachsen-Weimar (hvilket dock delvis har gemensamma straffanstalter med Sachsen-Coburg-Gotha), Schwarzburg-Rudolstadt (hvars tukthusfångar dock undergå sitt straff i preussiska straffanstalter) samt i Hamburg. *Die Strafanstalten Deutschlands einschliesslich Österreichs* (Separatheft der Blätter f. Gefängnisskunde), Heidelb. 1873, ss. 24 o. f., 26 o. f., 71 o. f., 74. Se dock i fråga om Hamburgs fängelser Mentzer, *Anteckningar öfver fängelser* ss. 39 o. f.

[3]) Så i Anhalt, dock på långt när icke för alla fångar, i Lippe (för fängelsestraff; tukthusstraff verkställes i preussiska fängelser) samt Lübeck (för tukthusfångar). *Die Strafanstalten Deutschlands* ss. 1, 28, 29, 89.

några få ställen verkställes tukthusstraff eller fängelsestraff efter natt- och dag-cellsystemet [1]), och på några andra åter tillämpas detta system jämsides med det auburnska eller åtminstone nattcellsystemet inom samma fängelse [2]).

Fullständigast har cellsystemet vunnit insteg i Baden [3]). Manliga tukthusfångar utstå där sitt straff i det beryktade *Männerzuchthaus* i Bruchsal [4]). Kvinliga tukthusfångar intagas i den jämväl därstädes belägna *Weiberstrafanstalt*. I dessa straffanstalter verkställes tukthusstraffet, såvida ej fångens fysiska eller psykiska tillstånd lägger hinder i vägen därför, uti enrum; dock är numera i enlighet med Rikasstrafflagbokens föreskrift efter 3 års förlopp straffets fortsatta verkställande på detta sätt beroende af fångens samtycke. Äfven fängelsestraff skall, såvidt utrymmet gör det möjligt, och under samma

---

[1]) Så i Oldenburg och Bremen samt i Lübeck (fängelsestraff). *Die Strafanstalten Deutschlands* ss. 19, 30, 33; *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1873 ss. 559, 560; *Blätter für Gefängnisskunde* IX (1874) ss. 439 o. f. Vid Vechta i Oldenburg (fordom under HOYERS ledning) har en tid försöksvis det irländska systemet delvis tillämpats (HOYER i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1861 ss. 247, 1862 ss. 225 o. f., 1863 ss. 22 o. f.; v. HOLTZENDORFF därsammastädes 1863 ss. 699 o. f.). — I Braunschweigs nyutvidgade straffanstalt i Wolfenbüttel verkställes för män tukthusstraff och fängelse, ådömdt för svårare brott, i enrum. Isoleringssystemet är där genomfördt i skola, kyrka och å spatsergårdarne. Om straffången efter tre års förlopp icke samtycker till straffets fortsatta verkställande i enrum, hålles han under arbetet i gemensamma arbetssalar, men förblifver i öfrigt i enrum. Se *Blätter für Gefängnisskunde* IX (1874) ss. 91, 436 o. f.

[2]) Så i Sachsen-Meiningen, Sachsen-Coburg-Gotha och Mecklenburg. *Die Strafanstalten Deutschlands* ss. 30, 69, 71. Vid Dreibergens straffanstalt i Mecklenburg infördes redan å 1830:talet ett blandadt system, enligt hvilket fången den första delen af strafftiden hölls i cell och sedermera försattes i gemensamhetsfängelse med isolering om nätterna. FÜESSLIN, *Die Einzelhaft* s. 20.

[3]) Angående verkställigheten af frihetsstraff i Baden se *Bad. Einführungsgesetz* art. 12 och *Landesherrl. Verordn. v. 23 Dez. 1871, den Vollzug der Freiheitsstrafen betreffend* (Ges.-Bl. Nr 55) samt *Verordn. v. 8 Juli 1872, den Vollzug der Gefängnisstrafen betreffend* (Ges.-Bl. Nr 30). Jmf. äfven BINGNER, *Badische Criminalstatistik* i *Der Gerichtssaal* XXV (1873) ss. 353 o. f., särsk. s. 368; *Blätter f. Gefängnisskunde* IX (1874) ss. 103 o. f.

[4]) Berättelser angående detsamma offentliggöras årligen i *Blätter f. Gefängnisskunde*. Fängelsets midtelparti med kyrkan och skolan, hvilket nedbrann år 1871, var förlidet års sommar i det närmaste återuppbygdt. Såväl i tukthuset för män, som i kvinnostraffanstalten hållas fångarne afsöndrade äfven under gudstjänst och skolundervisning (genom cellskåp, s. k. *stalls*) samt å förra stället äfven under vistelsen i det fria.

vilkor, då tiden går öfver 3 år, verkställas i cell. Särskildt bör tillses, att fången åtminstone får tillbringa första straffåret därstädes. Längre tids fängelsestraff utstås af kvinnor i straffanstalten i Bruchsal, af män i tvänne *Landesgefängnisse*, af hvilka det ena är förenadt med sistnämnda anstalt och det andra beläget i Mannheim. Fängelsestraff å kortare tid verkställas i *Kreisgefängnisse*[1]) och *Amtsgefängnisse*, hvilka enligt regeln äro cellfängelser, ehuru antalet celler ofta ej förslår att hålla alla fångarne i enrum.

I Württemberg[2]) finnes numera ett nytt stort cellfängelse i Heilbronn (med gemensamhet i kyrkan, skolan och under vistelsen i det fria[3])), hvari såväl tukthus- som fängelsestraff verkställas. Dock lemnar detsamma endast utrymme för en ringa del af landets fångar. Där intagas yngre manlige förbrytare, dömde för egendomsbrott, samt andra manlige brottslingar, hvilka efter pröfning i hvarje särskildt fall befinnas lämpa sig för cellregimen[4]). I de öfriga straffanstalterna (*Zuchthäuser*, *Landesgefängnisse* samt för kortare tids fängelsestraff *Bezirksgefängnisse*) råder ännu gemensamhetssystemet[5]).

Äfven i Bayern[6]) herrskar på det hela taget[7]) gemensamhetssystemet inom de olika slagen af straffanstalter (*Zuchthäuser*, *Gefan-*

---

[1]) Dessa utgöra dock inga särskilda fängelser. Vissa större *Amtsgefängnisse*, som måst tagas till hjälp för verkställigheten af fängelsestraff på mer än 6 veckor, hvilket egentligen alltid skulle utstås i *Landesgefängnisse*, bära i sådan egenskap detta namn. Är strafftiden längre än vissa månader, verkställes dock straffet i *Landesgefängnisse*. Fängelse på kortare tid än 6 veckor utstå så kvinnor som män i *Amtsgefängnisse*.

[2]) *Transact. of the Congr. of London* ss. 136 o. f.; *Verfügung d. Justizministeriums v. 28 Dec. 1871; Blätter für Gefängnisskunde* IX (1874) ss. 83 o. f., 316 o. f.

[3]) Yvernès, *De la récidive et du régime pénitentiaire*, Paris 1874, s. 46.

[4]) *Verfügung v. 9/11 Juli 1873; Erlass des Justizministeriums v. 17 Okt. 1873.* Särskildt anbefalles cellsystemet för sådana brottslingar, för hvilka med hänsyn till deras personlighet samvaron med andra fångar skulle vara en skärpning af straffet.

[5]) I tukthuset i Stuttgart finnas dock celler för ungefär halfva fångantalet.

[6]) *Bayer. Einführungsgesetz* 3 Abschn.; *Die Strafanstalten Deutschlands* ss. 4 o. f.; jmf. Streng i *Der Gerichtssaal* XXVI (1874) ss. 336 o. f.

[7]) På några ställen finnas nattceller, men till mycket ringa antal. Några Bezirksgerichtsgefängnisse äro inrättade med dag- och nattceller, men dessa användas hufvudsakligen för ransakningsfångar. Münchens tukthus är ryktbart genom Obermaier, hvilken på 1840:talet förestod detsamma och där med lyckliga resultat tillämpade gemensamhetssystemet, hvilket han varmt försvarade i åtskilliga skrifter (*Anleitung zur vollkommenen Besserung der Verbrecher*, Kaisersl. 1835; *Die amerikanischen Pönitentiarsysteme verglichen*

gemanstalten samt för fängelsestraff på kortare tid *Bezirksgerichtsgefängnisse).* Bayern eger dock, liksom Württemberg, ett stort cellfängelse, nämligen i Nürnberg (med sträng isolering). Där intagas från en del af landet till fängelsestraff på längre tid dömde manspersoner, hvilka förut ej blifvit straffade för brott och hvilkas yrke icke dittills varit landtbruk [1]).

I Sachsens [2]) straffängelser *(Strafanstalten, Gerichtsgefängnisse)* äro fångarne fördelade i trenne disciplinärklasser, emellan hvilka uppryckning eger rum. Dock har fängelsedirektionen rätt att genast försätta den nykomne fången i andra klassen [3]). Inträde i högsta klassen öppnar utsigt till att komma i åtnjutande af den vilkorliga frigifningen, hvilken här sedan år 1862 med lyckliga resultat varit använd i benådningsväg [4]). I samtliga straffanstalterna finnas såväl isoleringsceller, som nattceller och gemensamhetslokaler. Om fången skall hållas i enrum eller ej, bestämmes efter hans individualitet utan afseende på den klass, hvari han befinner sig.

Ingenstädes i Tyskland växlar, som naturligt är, frihetsstraffens verkställighet så i landets olika delar, som i Preussen [5]). Såväl i de

mit der Besserungsweise im rheinbaierischen Centralgefängnisse, Kaisersl. 1837; *Die Verhandl. über Gefängnissreform in Frankf. a. M. im Sept. 1846 oder die Einzelhaft mit ihren Folgen,* München 1848). Emot honom uppträdde bland många andra Varrentrapp i *Jahrb. d. Gefängnisskunde* X (1847) ss. 290 o. f. och Diez därsammastädes ss. 326 o. f.

[1]) Dessutom medgifvas sådana till fängelsestraff dömda manliga brottslingar, för hvilka med hänsyn till deras högre bildningsgrad och sociala förhållanden straffets verkställighet i gemensamhetsfängelse ej anses lämplig, att utstå sitt straff i Nürnbergs cellfängelse.

[2]) *Verordn. v. 19 Dec. 1870 (Ges. u. Verordn.-Blatt* s. 408); *Blätter für Gefängnisskunde* IX (1874) ss. 435, 6.

[3]) Detta system har i mer än 20 år varit tillämpadt i den kända straffanstalten i Zwickau (se angående denna Mentzer, *Anteckningar öfver fängelser* ss. 78 o. f.), och har ifrån denna blifvit öfverflyttadt å öfriga straffängelser. Dess grundsatser utvecklas af d'Alinge, *Besserung auf dem Wege der Individualisirung,* Leipzig 1865.

[4]) Äfven Braunschweig hade genom en lag af den 4 Sept. 1864 upptagit den vilkorliga frigifningen såsom en beståndsdel i straffets verkställighet. v. Holtzendorff, *Krit. Untersuchungen* s. 71.

[5]) Se i fråga om de preussiska straffanstalterna *Mittheilungen aus den amtlichen Berichten über die zum Ministerium des Innern gehörenden K. Preuss. Straf- u. Gefängnissanstalten,* Berlin 1861, samt förut anförda officiella verk *Die Preussischen Gefängnisse.* Jmf. *Statistik der zum Ressort des Ministeriums des Innern gehörenden Straf- u. Gefangen-Anstalten für das Jahr 1871,* Berlin 1874.

straffängelser, hvilka uteslutande eller företrädesvis äro afsedda för tukthusfångar (*Strafanstalten* i teknisk mening), som i dem, hvarest fängelsestraff ensamt eller företrädesvis utstås, (*Gefangenanstalten, Centralgefängnisse, Bezirksgefängnisse* och för fängelsestraff på mycket kort tid *Gerichtsgefängnisse*, i Rhenprovinsen *Arrest- und Correctionshäuser*) är fortfarande det gamla gemensamhetssystemet förherrskande; och man söker, så godt sig göra låter, genom tystnadstvång [1]) och klassifikation [2]) förebygga dess värsta olägenheter. Celler finnas visserligen vid de flesta straffanstalterna, men deras antal är mestadels obetydligt, och de hafva åtminstone tills på sista tiden hufvudsakligen användts för disciplinära ändamål [3]). I flera straffanstalter, isynnerhet för manlige förbrytare, hafva dock numera nattceller blifvit inrättade, och deras antal växer dag från dag [4]). Systematiskt genomfördt så för dag som natt är cellsystemet blott i några få straffanstalter, och i de flesta af dessa är isoleringen icke fullständig. I skolan, kyrkan och i allmänhet äfven under vistelsen i det fria komma fångarne tillsammans [5]). Fullständig isolering herrskar blott i Moabit (för tukthusfångar) och i en del af fängelset vid Hameln (jämväl för dem, som undergå fängelsestraff) [6]). På senaste tiden har slutligen det irländska systemet

---

[1]) Rawiczer-reglementet gäller i det hänseendet fortfarande, men torde dock på många ställen icke längre efterlefvas så synnerligen strängt. Se t. ex. *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* 1862 s. 393.

[2]) I fråga om de flesta straffanstalterna heter det dock i *Die Preussischen Gefängnisse*, att det strängt anlitade utrymmet dittills icke medgifvit någon klassifikation af fångarne med hänsyn till de af dem begångna brott och deras individualitet.

[3]) Ett Inrikesministerns cirkulär af den 19 Augusti 1869 betecknar dock detta såsom oriktigt och föreskrifver, att de, utom för unga förbrytare, skola användas för äldre personer, särskildt sådana som äro af bättre stånd, hvilka tillfälligtvis förbrutit sig eller af sedlig slapphet och lättsinne råkat in på brottets bana.

[4]) *Transact. of the Congr. in London* s. 114; jmf. Fulda, *Die Gefängnissverbesserung und das Strafvollstreckungsgesetz für das deutsche Reich* s. 15 noten.

[5]) I det nya cellfängelset i Hannover isoleras fångarne i kyrkan, men ej i skolan, ej häller under vistelsen i det fria. *Blätter für Gefängnisskunde* X (1875) s. 117. — I Plötzensee vid Berlin är en storartad straffanstalt med ett betydligt antal celler nyligen fullbordad. Den är afsedd för sådana fångar, som utstå Gefängnisstrafe och Haft. Den isolering, som här tillämnas, skall äfven sträcka sig till gudstjänsten, undervisningen och gårdsturen. Fångarne skola bära masker.

[6]) *Statistik der Straf- und Gefangen-Anstalten* s. 14 lemnar den märkliga upplysningen, att man blott ansett det slags ensamhetsfängelse, som här

ökat antalet af de i Preussen använda fängelsesystemen. Vid Rendsburg reser sig nämligen för det närvarande en storartad straffanstalt, afsedd för en tillämpning af detsamma [1]).

Vi hafva vid denna öfverblick uteslutande fäst oss vid de anstalter, hvarest tukthus- och fängelsestraff utstås. Hvad *Festungshaft* beträffar, så verkställes detta straff i de större landen å någon fästning [2]), i de mindre, såvida de ej aftalat med någon större stat att mottaga deras fästningsfångar, i andra särskilda anstalter. *Haft* åter

---

eger rum, vara *Einzelhaft* i den mening, hvari R. Str. G. B. § 22 tager detta ord. Dess bestämmelse om 3 års maximum har därför inom Preussen endast ansetts tillämplig å straffanstalterna vid Moabit och Hameln, men icke å de anstalter, där fångarne blott under arbetet äro åtskilda, men under undervisningen, gudstjänsten och vistelsen i fria luften äro tillsammans. Se äfven Reskr. af den 7 Okt. 1871 därsammastädes s. 261. I den badiska förordningen af den 23 Dec. 1871 § 10 föreskrifves åter att sådana fångar, som ej längre kvarblifva i enrum, skola arbeta i gemenskap, men kunna hållas skilda under gudstjänst, undervisning och vistelsen i det fria.

[1]) Denna straffanstalt, hvilken, i förbigående sagdt, är uppförd med en arkitektonisk elegans, hvars lämplighet af mer än ett skäl starkt må betviflas, ligger invid Eidern straxt utanför staden Rendsburg. Den består, förutom kyrka, skolsalar, expeditions-, ekonomi- och sjukvårdslokaler, af 4 stora flyglar. Två af dessa äro inredda med dag- och nattceller (öfver 200 till antalet) samt afsedda för fångar, som befinna sig å första stadiet. De tvänne andra innehålla stora arbetssalar, nattceller (dock blott skilda medelst väggar af järnplåt) för andra stadiets fångar samt gemensamma sofsalar för dem, som befinna sig å det högsta stadiet. Dessutom finnas dels spatsergårdar med särskildt afstängdt rum för hvarje fånge, afsedda för fångar å första stadiet, dels stora gemensamma spatsergårdar, ämnade för de öfriga stadierna, dels ock arbetsgårdar för tredje stadiet. Tredje stadiets fångar skola nämligen, såvidt deras sysselsättning sådant medgifver, arbeta i det fria. Sådana fångar å detta stadium, hvilka varit åkerbrukare, skola bruka den fängelset tillhörande jord eller användas i arbete å sådana angränsande gods, hvilkas egare äro hågade att mottaga dem. Arbetet å denna anstalt började år 1870, men afbröts af kriget, hvarefter det åter upptogs följande år. Förlidet års sommar voro arbetena framskridna så långt, att anstalten ansågs kunna tagas i bruk detta år. Den är egentligen afsedd för tukthusfångar ifrån Schleswig och Holstein, men, om utrymmet så medgifver (anstalten kommer att kunna rymma bortåt 600 fångar), skall den jämväl intaga dylika fångar från angränsande delar af landet.

[2]) Så i Baden (*Landesherrl. Verordn. v. 23 Dez. 1871* § 1: 4); Württemberg (*Die Strafanstalten Deutschlands* s. 77); Sachsen (*Verordn. v.* $^{11}/_{4}$ *1874*); Preussen (*Verfügung v. 4 Nov. 1873, Just.-Min.-Bl.* N:o 43).

verkställes antingen i samma fängelser, som kortare tids fängelsestraff, [1]) eller i särskilda, mestadels kommunala, arrestlokaler [2]). I vissa land verkställes detta straff, där så kan ske, i enrum [3]); i andra anses detta icke vara tillåtet enligt strafflagboken [4]).

För ögonblicket erbjuda altså de tyska straffanstalterna en profkarta å alla de olika fängelsesystem, som under tidernas lopp hafva framträdt. Det gamla gemensamhetssystemet i dess mest primitiva form, de auburnska och filadelfiska systemen och till sist nu äfven det irländska systemet tillämpas jämsides med hvarandra för samma arter af frihetsstraff. Samma brokiga mångfald visar sig ock, om man tager i betraktande de grundsatser, som tillämpas vid fångarnes behandling i öfrigt. I vissa straffanstalter erhåller fången en efter hans forna och blifvande lefnadsförhållanden omsorgsfullt lämpad sysselsättning, i andra hänvisas han utan alt afseende härå till någon af de få arbetsgrenar, som i anstalten finnas införda. I vissa anstalter erhålla fångarne rikliga premier, som de delvis få använda till kostförbättring [5]), i andra äro de inskränkta till en mager fångkost, utan att genom ett aldrig så ansträngdt arbete i någon nämnvärd grad kunna förbättra densamma. Likaså gälla de mest olika bestämmelser angående fångarnes rätt att brefväxla och att emottaga besök samt angående själavård och skolundervisning inom fängelserna.

Angående den provisoriska frigifningen innehåller strafflagboken ganska knapphändiga föreskrifter. Dessa fullständigas genom de instruktioner, som utgifvits af de särskilda landens högsta justitieförvaltningsmyndigheter, hvilka det tillkommer såväl att efter fängelseförvaltningens hörande bevilja frigifningen, som att återkalla densamma. Dessa instruktioner fordra i allmänhet, för att den vilkorliga frigifningen skall kunna beviljas, först och främst, att fången ingifvit förhoppning om, att han ej skall missbruka sin frihet till nya lagöfverträdelser, och vidare, att de lefnadsförhållanden, som han går till

---

[1]) *Verordn. v. 23 Dez. 1871* § 1 m. 5 (Baden); *Verfügung d. Just.-Min. v. 28 Dec. 1871* § 4 (Württemberg); FULDA, *Die Reform des Gefängnisswesens in Deutschland*, Cassel 1872, s. 14 (Preussen).

[2]) *Verordn. v. 23 Dec. 1871* § 1 m. 6 (Baden); *Einführ.-Ges. v. 26 Dez. 1871* art. 32 (Bayern); *Verordn. v. 19 Dez. 1870* § 4 (Sachsen).

[3]) Så i Baden (*Verordn. v. 23 Dec. 1871* § 12).

[4]) *Blätter für Gefängnisskunde* IX (1874) s. 361. Af denna åsigt är OPPENHOFF, *Strafgesetzbuch* (1874) s. 51. Se däremot WIRTH i nyss anf. tidskrift VIII (1873) ss. 40, 41 och MEYER, *Lehrbuch* (1875) s. 272.

[5]) En sammanställning af bestämmelserna angående arbetspremier i särskilda tyska land återfinnes i *Blätter für Gefängnisskunde* IX (1874) ss. 345 o. f.

mötes, ej gifva anledning att befara, att han åter skall hemfalla till ett oordentligt eller brottsligt lif. Särskildt skall fängelsets styrelse, innan den afgifver sitt utlåtande, pröfva, om den frigifne har säker utsigt till att kunna finna sin utkomst på ärligt sätt. Den frigifne kommer under polismyndighetens särskilda kontroll och får ej ombyta vistelseort utan dess samtycke. Polismyndigheten kan äfven efter eget bepröfvande ålägga honom andra inskränkningar, men får ej utöfva sin tillsyn så, att den frigifne hindras i sin fortkomst eller utsättes för allmänt förakt. Friheten förverkas ej blott genom brott, utan äfven om den frigifne hängifver sig åt lättja eller dryckenskap eller på annat sätt gifver anstöt genom ett oordentligt lif, om han plägar umgänge med illa kända personer eller om han icke kan visa, att han eger ett bestämdt näringsfång[1]).

I fråga om åldersgränsen för tillräkneligheten samt bestraffningen af unga förbrytare innehöllo de tyska strafflagarne fordom mycket olikartade bestämmelser[2]). Numera stadgar riksstrafflagboken i detta hänseende, att gärning, som begås af den, hvilken ännu icke fylt tolf år, icke kan blifva föremål för straffrättsligt åtal (§ 55)[3]). Begår den, som fylt tolf, men ej aderton år, straffbar gärning, men pröfvas han hafva saknat förmåga att inse handlingens straffbarhet, frikännes han, men i domen bestämmes, om han skall öfverlemnas åt sin familj eller intagas i en uppfostrings- och förbättrings-anstalt. I denna anstalt skall han kvarstanna, så länge den myndighet, som öfver anstalten har tillsyn, aktar det nödigt, dock icke öfver fylda tjugu år

---

[1]) *Min.-Entschliessung v. 1 Jan. 1872* (Bayern) hos STAUDINGER, *Reichsstrafgesetzb.* (1872) ss. 629 o. f.; *Verordnung v. 29 Dez. 1871* (Baden); *Verfügung d. Just.-Min. v. 19 Jan. 1872* (Württemberg); *Instruktion v. 21 Jan. 1871* (Preussen; hos BERNER, *Lehrb.* (1872) s. 228). I fråga om den vilkorliga frigifningen i Sachsen se SCHWARZE, *Commentar* (1872) ss. 713 o. f. De flesta af ifrågavarande instruktioner äro i det hufvudsakliga tydligen bildade efter den preussiska. Emot den vilkorliga frigifningen uttalar sig BAUER, *Eine Stimme aus Baden über Revision d. deutsch. Strafgesetzbuches*, Mannh. u. Strassb. 1874. Jmf. därmed SCHWARZE i *Der Gerichtssaal* XXVI (1874) ss. 472 o. f.

[2]) Se MITTERMAIER i *Arch. d. Crim.-rechts* 1841 ss. 155 o. f. och 197 o. f. samt *Die Gefängnissverbesserung* ss. 169, 170; jmf. v. EGIDY i *Arch. d. Crim.-rechts* 1855 ss. 63 o. f. och SCHWARZE i *Der Gerichtssaal* XX (1868) ss. 435 o. f.

[3]) Detta stadgande har varit föremål för starkt klander från många håll. Se *Blätter f. Gefängnisskunde* VIII (1873) s. 59; IX (1874) ss. 496 o. f. Se däremot v. HOLTZENDORFF i *Der Gerichtssaal* XXVI (1874) ss. 401 o. f. och SCHWARZE därsammastädes ss. 486 o. f.

(§ 56)[1]. Befinnes åter en sådan persom hafva egt förmåga att inse sin gärnings straffbarhet, drabbas han visserligen af straff, men detta nedsättes enligt särskilda föreskrifter (§ 57). I stället för dödsstraff eller tukthus på lifstid träder fängelse på högst femton år. Alt annat tukthusstraff förvandlas också till fängelse. Sådana unga förbrytare[2] skola utstå sina frihetsstraff utan sammanblandning med äldre förbrytare. Lagen bjuder dock icke ovilkorligen särskilda straffanstalter, utan nöjer sig med att fordra särskilda lokaler. Härvid har det ock på de flesta ställen hittills stannat[3]. Frihetsstraff på mycket kort tid verkställas allmänt i samma straffängelser, hvarest äldre brottslingar utstå sitt straff[4]. I fråga om längre tids straff är förhållandet olika i olika land. I Baden är med Bruchsals *Landesgefängniss* en särskild afdelning för unga brottslingar förenad. Cellsystemets tillämpning är i fråga om dem något modifierad. De få enligt regeln icke hållas i enrum längre än tre månader; om särskilda skäl därtill äro för handen, får dock tiden förlängas till sex månader[5]. I Württemberg intagas unga brottslingar i särskilda afdelningar af tvänne allmänna straffanstalter[6]. I Bayern inrymmas unga manliga brottslingar, hvilka vid brottets be-

[1]) Dessa anstalter äro mestadels enskilda (se *Mittheilungen über die Preuss. Straf- u. Gef.-anst.* ss. 387 o. f.; *Verfüg. d. Min. d. Innern v. 18 Jan. 1872* [Württemberg]). Dock finnas äfven dylika statsanstalter; så inom Preussen i Rhenprovinsen (*Die Preuss. Gefängnisse* s. 2) och vid Zeitz i provinsen Sachsen (*Die Strafanstalten Deutschlands* s. 62 jmfd. med ss. 71, 73) samt inom konungariket Sachsen (*Blätter für Gefängnisskunde* IX [1874] s. 436) och Bayern (*Die Strafanstalten Deutschlands* ss. 12, 13). — Antalet af uppfostrings- och förbättringsanstalter i Tyskland motsvarar ännu icke på långt när behofvet. I vissa delar af riket får därför 56 §:ns ifrågavarande föreskrift så godt som aldrig någon användning. (Se *Blätter f. Gefängnisskunde* IX (1874) s. 276).

[2]) Huruvida förbrytarens ålder vid gärningens begående eller då straffet kommer till verkställighet härvid är bestämmande, och huru länge förbrytaren bör kvarhållas i den för unga brottslingar afsedda anstalten eller afdelningen, är föremål för olika åsigter. Se Wirth i *Bl. f. Gefängnisskunde* VIII (1873) s. 38; Ortloff i *Der Gerichtssaal* XXVI (1874) ss. 62 o. f.; Streng i samma tidskrift XXVII (1875) ss. 188, 9.

[3]) På sina ställen har det väl icke ens kommit så långt. Schwarze i *Der Gerichtssaal* XXVI (1874) s. 492.

[4]) *Verordn. v. 27 Dez. 1871* (Baden); *Verfüg. d. Just.-Min. v. 28 Dec. 1871* (Württemberg); *Bayer. Einführ.-Gesetz* art. 30. Jmf. äfven *Der Gerichtssaal* XXVI (1874) s. 63 (Sachsen-Weimar).

[5]) *Bad. Einführ.-Gesetz* art. 12: iii; *Landesherrl. Verordnung v. 23 Dez. 1871* § 2.

[6]) *Verfügung d. Just.-Min. v. 28 Dec. 1871; Die Strafanstalten Deutschlands* ss. 77, 90.

gående fylt 16, men ej 18 år, då deras strafftid är öfver 3 (för katoliker 6) månader, i en afdelning af Nürnbergs cellfängelse. Öfriga unga brottslingar utstå sitt straff i afdelningar af landets vanliga fängelser [1]). I konungariket Sachsen finnes en särskild fängelseanstalt för unga brottslingar [2]). I Preussen förvaras mestadels de unga brottslingarne i särskilda afdelningar, antingen af tukthusstraffanstalterna [3]) eller fängelserna. Där celler till något större antal finnas, synas de företrädesvis användas för unga förbrytare [4]). I provinsen Sachsen finnes en särskild anstalt, som dels tjänar till uppfostrings- och förbättrings-anstalt (enligt 56 §), dels upptager unga brottslingar, dömda till frihetsstraff (enligt 57 §) [5]).

Trots den nya strafflagboken är altså enhet icke vunnen i det, som altifrån början betraktats såsom kärnan och tyngdpunkten i en blifvande gemensam strafflagstiftning [6]), nämligen straffmedlens beskaffenhet. Frihetsstraffen hafva nämligen till sin inre natur och sin art förblifvit partikularrättsliga [7]). Att så skulle blifva fallet, förbisåg man ingalunda under förhandlingarna före strafflagbokens antagande, och år 1870 uppfordrade därför den nordtyska riksdagen Förbundskanslären att föranstalta framläggandet af ett förslag till ordnande af frihetsstraffens verkställighet och till inrättande af en myndighet med högsta uppsigten öfver samtliga straff- och förbättringsanstalter. Denna framställning föranledde dock ej till någon åtgärd, ehuru den vann understöd från många håll [8]). Innevarande år har slutligen

[1]) *Bayer. Einführ.-Gesetz* art. 30; *Die Strafanstalten Deutschlands* ss. 10, 12, 13. Gossar, hvilka vid brottets begående varit emellan 12 och 16 år, komma dock från vissa delar af landet i en afdelning af statsuppfostringsanstalten vid Niederschönenfeld.

[2]) *Blätter für Gefängnisskunde* IX (1874) s. 436.

[3]) *Die Preussischen Gefängnisse* s. 30. Inom många straffanstalter hållas af dem, som undergå tukthusstraff, också de, hvilka äro under 22 års ålder, skilda från de öfriga. Anf. st. ss. 25, 55, 105, 115 m. fl. ställen.

[4]) *Die Preussischen Gefängnisse* ss. 55, 135, 175 m. fl. ställen. Jmf. ofvan s. 63 not. 3.

[5]) *Die Strafanstalten Deutschlands* s. 62. Den användes äfven af Sachsen-Meiningen och Sachsen-Weimar. Se därsammastädes ss. 71, 73. Ett särskildt cellfängelse för unga förbrytare, dömda enligt 57 § i S. G. B., är under anläggning i Plötzensee (vid Berlin). *Blätter für Gefängnisskunde* IX (1874) s. 276.

[6]) *Verhandl. des ersten Deutsch. Juristentages*, Berlin 1860, s. 260. Se ock v. Holtzendorff, *Die Kürzungsfähigkeit der Freiheitsstrafen*, Leipzig 1861, s. 7.

[7]) v. Holtzendorff i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung 1871* s. 21.

[8]) v. Holtzendorff, anf. st. ss. 21 o. f.; Fulda, *Die Reform des Gefängnisswesens in Deutschland* (1872) och *Die Gefängnissverbesserung und*

riksdagen beslutit en förnyad anhållan hos Rikskansläreu om utarbetande af ett förslag till lag om ordnande af straffens verkställighet och om en reform af fängelseväsenet i riket[1]). Af alla föremål för rikslagstiftningen är måhända detta förenadt med de största svårigheterna. Förr eller senare måste dock en lag angående verkställigheten af frihetsstraff komma, och först därmed kan Tysklands straffrättsliga enhet, som för närvarande till en stor del är tämligen illusorisk, anses hafva blifvit en fullständig verklighet.

Danmark.

Enligt de danska provinsiallagarne kunde enligt regeln hvarje brott försonas med böter, vare sig till den förorättade ensam eller såväl till honom, som det allmänna. Blott vid mycket grofva förbrytelser ifrågakom annat straff, och detta var då antingen fredlöshet eller i några få fall, där brottet var af synnerligen lömsk och skändlig beskaffenhet, förlust af lif eller lem[2]). Under de följande århundradena vidgades alt mera de urbota straffens område. Redan i stadsrätterna hafva dylika straff långt större användning, än i provinsiallagarne[3]); och städernas strängare straffsystem gick efterhand öfver i den allmänna lagstiftningen. I alt flera fall stadgade kungliga förordningar fredlöshet, lifsstraff eller lemlästande för brott, som enligt de gamla lagarne kunde försonas med böter[4]). Särskildt framträder denna straffrättens skärpning genom utbyte af bötesstraff emot urbota straff i förordningarna under den period, som ligger emellan reformationen och Kristian V:s Lag. Under denna tidrymd är det, som frihetsstraffen inkomma i den allmänna lagstiftningen. Där möta då såväl *enkelt fängelsestraff* som *fängelse vid vatten och bröd*[5]). Därjämte förekomma

---

das Strafvollstreckungsgesetz für das deutsche Reich (1873); Wirth i *Blätter für Gefängnisskunde* IX (1874) ss. 359 o. f.; Lütgen därsammastädes ss. 219 o. f.; Krohne, *Die Gesetzliche Regelung des Strafvollzugs*, Oldenburg 1875. Slutligen har *die Versammlung des Vereins der deutschen Strafanstalts-Beamten* sistlidet år uttalat sig för, att rikslagstifningen måtte ordna de väsentligaste momenten i straffens verkställighet. Se anf. tidskr. X (1875) ss. 75, 76.

[1]) Protok. ss. 1410 o. f. (29 Jan. 1875).

[2]) Kolderup-Rosenvinge, *Grundrids af den danske Retshistorie*, Kbhvn 1860, ss. 287 o. f.; Stemann, *Den danske Retshistorie indtil Christian V:s Lov*, Kbhvn 1871, ss. 619 o. f.

[3]) Kolderup-Rosenvinge, anf. st. ss. 294 o. f.

[4]) Kolderup-Rosenvinge, anf. st. ss. 302 o. f.

[5]) Sannolikt öfvergingo dessa straffarter i den allmänna lagstiftningen ifrån den kyrkliga straffrätten. Jmf. Larsen, *Forelæsninger over den danske*

i förordningarna *allmänt arbete å Bremerholm* för män och *tukthusarbete* för kvinnor. Särskildt under Kristian IV:s regering blefvo dessa straff mycket gängse[1]).

I Kristian V:s Lag af år 1683 drabbas visserligen de flesta brott antingen af böter eller ock af lifs- eller kroppsstraff, men de fall, i hvilka frihetsstraff stadgas, äro dock i sig icke så få. Så beläggas åtskilliga gröfre förbrytelser (däribland andra resan «stor Tyverj» och fjärde resan «ringe Tyverj») med «järn och arbete på Bremerholm eller annat sådant ställe» för män; för kvinnor svarar däremot tukthus eller, som det här heter, «spinnhuset». Genom förordningen af den 27 November 1739 utbyttes sedermera arbete å Bremerholm emot arbete å fästning[2]). Till verkställighetsort för sådant fästningsstraff, eller, som det ock kallades, slafveri användes i början Köbenhavns fästning, men senare jämväl andra rikets fästningar.

Förutom straffarbete förekommer äfven i Kristian V:s Lag fängelsestraff, dels vid vatten och bröd (vanligen såsom förvandlingsstraff, men äfven såsom omedelbar bestraffning), dels utan föreskrift om sådan förknappning i kosten. Större tillämpning, än det enligt lag egde, fick fängelsestraffet därigenom, att detsamma synnerligen ofta användes af domstolarne såsom arbiträrt straff för sådana brott, vid hvilkas bestraffning den kasuistiskt uppstälda lagboken icke lemnade tillräcklig

---

Retshistorie, holdte i Aarene 1853—55, Kbhvn 1861, s. 277. I den Köbenhavnska stadsrätten af år 1294 (således från den tid, då denna stad lydde under den Roeskildska biskopens herravälde) finnes fängelse, till och med å lifstid, stadgadt för flera brott, hvilka i andra städer och senare jämväl i Köbenhavn beläggas med annat straff. STEMANN, anf. st. s. 630. Äfven från ett annat håll torde fängelse vid vatten och bröd hafva ingått i den allmänna lagen, nämligen från gårdsrätterna. Där förekommer redan tidigt detta straff. Se KOLDERUP-ROSENVINGE, *Grundrids af den danske Lovhistorie* II, Kbhvn 1823, s. 205 not d.

[1]) Se de hos KOLDERUP-ROSENVINGE, *Grundr. af den danske Retsh.* s. 304, och LARSEN, anf. st. ss. 275, 6, anförda lagrum. Bremerholm var den nuvarande Gammelholmen i Köbenhavn. Fångarne sysselsattes där med tunga arbeten för flottans räkning. Se *Havnia Hodierna eller udförlig Beskrivelse om den Kongelige Residentz- og Hoved-Stad Kiöbenhavn*, Kbhvn 1748, ss. 207 o. f. Tukthus förekomma altifrån förra hälften af 1600:talet. De voro ursprungligen blott afsedda för lösdrifvare och vanartiga barn, men efterhand blefvo de äfven använda till straffarbetsanstalter. Ett sådant tukthus fanns tidigt å Kristianshavn (numera en stadsdel i Köbenhavn). Senare upprättades dylika i Viborg, Stege och Odense.

[2]) Såsom det synes egentligen därför, att man ej ansåg Bremerholm såsom en nog trygg förvaringsort för missdådare. *Havnia Hodierna* s. 208.

ledning[1]). För verkställandet af fängelsestraff funnos inga större straffanstalter, utan dessa straff utstodos i orternas häkten eller, som de kallades, arresthus.

I förordningar från midten af 1700:talet träffar man ett nytt slags frihetsstraff för män, nämligen *rasphusarbete*, hvilket i början blott ådömdes å viss tid, men senare äfven å lifstid. Detta straff — ett slags skärpt tukthusarbete, hvilket ansågs svårare till och med än fästningsstraff — utstods i en särskild afdelning af Kristianshavns tukthus. Fångarne sysselsattes där med raspning af färgträ[2]). Vanligt tukthusarbete förekom däremot länge såsom egentligt straff endast för kvinnor. Emot slutet af 1700:talet finner man emellertid detsamma i icke så få förordningar användt såsom straff jämväl för män, hvarvid det betraktas såsom en mildare straffart än fästningsstraff och rasphusarbete. Främst bland dessa förordningar märkes förordningen af den 20 Februari 1789, som stadgar detta straff för första resan tjufnad.

Alla dessa olika straffanstalters beskaffenhet lärer icke hafva varit bättre, än de utländska fängelsernas i dessa tider. Tid efter annan, synnerligen emot slutet af förra århundradet, riktade väl regeringen sin uppmärksamhet å fängelseväsenets förbättring[3]), men de åtgärder, som vidtogos, voro dock föga verksamma. Bland dem må märkas plakatet af den 15 Januari 1790, hvilket gaf upphof till den skilnad emellan *tukthusarbete* och *förbättringshusarbete*, hvilken sedermera blef af genomgripande betydelse. I detta plakat stadgades, att tukthuset i Köbenhavn skulle delas i två afdelningar, det egentliga tukthuset och förbättringshuset. I det förra skulle inrymmas alla ärelösa fångar samt alla fångar å lifstid; i det senare däremot alla fångar å viss tid, hvilka icke mist äran. Någon olikhet i behandlingen af dessa skilda klasser föreskrefs dock icke. Den enda verkliga skilnaden emellan dessa straffarter blef under den närmast följande tiden den, att en större vanära ansågs förbunden med tukthusstraffet. Denna anordning gälde emellertid enligt 1790 års plakat blott Köbenhavn. I landsorterna drabbades således båda kategorierna utan åtskilnad af tukthusstraffets vanära. För att i någon mån utjämna denna olikhet i bestraffningen, förord-

[1]) Örsted i *Arch. f. Retsv.* 4 D. (Kbhvn 1827) ss. 454, 5.

[2]) Denna straffart ledde sitt upphof från Reskr. d. 15 Juni och 14 September 1742. Af dessa framgår tydligen, att afsigten ursprungligen ingalunda var att skapa en ny strängare art af straffarbete, utan endast att bereda det Kristianshavnska tukthuset en ny inkomstkälla.

[3]) David i *Congrès intern. de bienfaisance de Francf.-s.-l.-M.* Session de 1857. II s. 427.

nades genom plakatet den 5 Juni 1822, att tukthusen i provinserna hädanefter skulle *benämnas* tukt- och förbättringshus, och att de, som där insattes å viss tid utan att hafva mist äran, skulle *betraktas* såsom förbättringshusfångar. När så möjligt vore, skulle de också afsöndras från gröfre förbrytare.

Vid detta århundrades början tillsattes genom Resolutionen den 26 September 1800 en kommission med uppdrag att föreslå grunder för en ny och förbättrad kriminallag. Någon revision af strafflagstiftningen i sin helhet kom emellertid icke denna gång till stånd; men under de följande årtiondena utkommo talrika förordningar, hvilka förändrade vissa delar af densamma. Så afskaffades genom Förordningen den 24 September 1824 all konfiskation af en brottslings hela förmögenhet eller viss kvotdel däraf och genom Förordningen den 30 Mars 1827 landsförvisningsstraffet; genom Förordningen den 4 Oktober 1833 gåfvos nya straffbestämmelser för misshandel och brott mot annans frihet, och genom Förordningen den 11 April 1840 gafs en ny lag om tjufnadsbrott, bedrägeri och förfalskning. Genom dessa och andra förordningar utsträcktes alt mera frihetsstraffens användning, och så småningom kom det därhän, att de afgjordt intogo främsta platsen i straffsystemet.

Genom Förordningen den 12 Juni 1816 skedde en vigtig förändring i de olika frihetsstraffens tillämplighetsområde. Dittills hade straffarbete, jämväl å fästning eller rasphus, ofta varit stadgadt för helt kort tid; men nu förordnades, att alt i äldre stadganden föreskrifvet arbete å fästning, rasp-, tukt- eller förbättringshus, som ej öfverstege 6 månader, skulle utbytas emot fängelse vid vatten och bröd. Härigenom fick detta straff den vidsträckta användning inom den danska straffrätten, som det delvis ännu har bevarat. På samma gång gaf denna förordning närmare bestämmelser angående straffets verkställighet, däribland äfven den, att vissa afbrott skulle göras, så snart strafftiden öfverstege 5 dagar.

I denna 1816 års förordning förekommer första gången *fängelse å vanlig fångkost* såsom en straffart, skild från enkelt fängelse, i hvilket således fången förutsattes hafva rätt att, där han så kunde, förbättra sin kost.

I den förordning, som upphäfde landsförvisningsstraffet (F. d. 30 Mars 1827) infördes bland de olika straff, som sattes i stället för denna straffart, ett, som var nytt, nämligen *statsfängelse*. Detta straff stadgades för vissa politiska och religiösa pressförbrytelser[1]).

[1]) Straffarten upptogs sedermera för vissa politiska pressförbrytelser i Lagen af den 3 Januari 1851 § 5.

I fråga om gränsen emellan tukthus- och förbättringshusarbete gjordes under tidernas lopp en vigtig förändring. Enligt 1790 och 1822 års plakat drabbades, såsom nämndt är, alla ärelösa fångar och fångar å lifstid af tukthusstraff, alla fångar å viss tid, som ej mist sin ära, åter af förbättringshusarbete. Genom 1840 års förordning angående tjufnad m. m. föreskrefs emellertid, att, då straffarbete ådömdes enligt denna lag, detsamma, blott då det ginge å fem år eller kortare tid, finge sättas till förbättringshusarbete. Samma grundsats upptogs i flera andra förordningar; och på detta sätt blef i fråga om alla vigtigare brott regeln den, att fem års strafftid bildade den gräns, hvarutöfver förbättringshusarbete icke kunde ådömas.

Trots den alt allmännare användning, som frihetsstraffen sålunda fått, vidtogos dock inga åtgärder för en grundlig förbättring af rikets straffanstalter förrän under Kristian VIII:s regering, då år 1840 en kommission tillsattes för att undersöka, hvad inflytande borde tillmätas de nya fängelsesystemen vid den förestående anläggningen af straffanstalter, såväl i konungariket som hertigdömena[1]). I slutet af samma år beordrades en af kommissionens medlemmar, DAVID, att göra en resa till utlandet för att taga kännedom om dess nyare straffanstalter och de därstädes införda system. Vid återkomsten från denna resa afgaf David en berättelse öfver densamma[2]), hvilken blef utgångspunkten för kommissionens arbeten.

I fråga om arresthusen, hvilka hufvudsakligen användes för ransakningsfångar, men jämväl, som vi nämnt, begagnades för verkställighet af fängelsestraff, blef kommissionen snart ense därom, att ensamhetssystemet egde öfvervägande fördelar. Sedan kommissionen på gifven anledning i särskildt utlåtande uttalat sig i sådant syfte, gafs redan under den 22 Dec. 1841 en resolution, hvarigenom föreskrefs, att såväl vid anläggning af nya arresthus, som vid ombyggnad af de gamla, cellsystemet skulle genomföras. Icke långt därefter utkom *Reglementet för arrestväsenet i Danmark den 7 Maj 1846*[3]). Enligt detsamma skall hvarje i arresthusen insatt ransaknings- eller strafffånge, så snart ej några särskilda omständigheter föranleda till annat,

---

[1]) Ordre af den 8 April 1840.

[2]) Tryckt i *Nyt Statsoeconomisk Archiv* 1 B. (Kbhvn 1841) ss. 173 o. f. Samtidigt utgaf DAVID sitt arbete *Om de nyere Fængselssystemer* (i samma tidskrift 1 B. ss. 1 o. f.) Detta arbete utgafs i tysk öfversättning af FALCK under titel *Über die neueren Versuche zur Verbesserung der Gefängnisse und Strafanstalten*, Kiel 1842.

[3]) I öfversättning aftryckt hos ELVERS, *Die dänischen Arresthäuser* i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* XI (1871) ss. 378 o. f.

hållas i enrum. I hvarje händelse böra de, som utstå olika slags fängelsestraff, förvaras skilda från hvarandra. Tillfälle till sysselsättning bör beredas fångarne; inkomsten däraf tillfaller dem själfve. Detta reglemente var egentligen afsedt för de arresthus, som anlades eller ombygdes i öfverensstämmelse med 1841 års resolution, men, såvidt möjligt vore, skulle detsamma äfven tillämpas å de gamla arresthusen[1]).

Var fängelsekommissionen enig om ensamhetssystemets lämplighet för arresthusen, så voro däremot åsigterna inom densamma så mycket mera delade ifråga om dess användbarhet vid verkställighet af straffarbete. Några medlemmar afstyrkte helt och hållet dess användning; andra åter ville hafva det genomfördt för alla fall och utan afseende å strafftidens längd. En tredje åsigt, som representerades af David, gick en medelväg, och i öfverensstämmelse med denna åsigt gafs *Resolutionen den 25 Juni 1842*[2]), hvilken innehåller grunddragen af det system, som man under de följande årtiondena sökte genomföra. Enligt denna resolution skulle för förbrytare, som dömdes till straffarbete på kortare tid, uppföras förbättringshus med ensamhetsceller, hvari fångarne skulle uppehålla sig så dag, som natt. För sådana brottslingar däremot, som dömdes på längre tid eller på lifstid, skulle inrättas tukthus med ensamhetsceller för nätterna, men gemensamma arbetssalar för dagarne. Hvarje arbetssal skulle afses för en afdelning på högst 20 fångar, och hvarje sådan afdelning, med undantag blott för kyrko- och skolgången, hållas afskild från de öfriga. Dessa bestämmelser skulle emellertid tills vidare blott gälla manliga fångar. De kvinliga straffanstalterna däremot skulle, utan åtskilnad emellan tukthus och förbättringshus, såvidt möjligt vore, gifvas samma inrättning, som tillämnades för de manliga tukthusen; dock att noga iakttoges, att de kvinnor, som dömts till förbättringshusarbete, hölles skilda från dem, som underginge tukthusstraff.

Med anledning af denna 1842 års resolution anlades kort därefter ett storartadt tukthus för män vid Horsens, inredt till 20 från hvarandra skilda afdelningar med gemensamma arbetssalar samt ensamhetsceller för nätterna[3]). Arbetet afbröts emellertid genom krigsoroligheter

---

[1]) Cirk. den 7 Maj 1846.

[2]) I tysk öfversättning intagen i *Congrès intern. de bienfaisance de Francf.-s.-l.-M.* Session de 1857. II ss. 430 o. f.

[3]) Se om detta fängelse v. MENTZER, *Anteckningar öfver fängelser*. Stockh. 1872, s. 23 o. f. Den del af fängelsets midtelparti, som innehöll nattceller för fyra afdelningar, har numera lemnat plats för en byggnad med natt- och dagceller, afsedda för fångar å förberedelsestadiet.

terna åren 1848 och 1849; först år 1852 blef anstalten fullbordad, och följande år togs den i bruk. Tre år därefter lades grunden till ett stort förbättringshus för män vid Vridslöselille (ett par mil från København). År 1859 blef det färdigbygdt, och samma år inrymdes de första fångarne i detsamma[1]).

Anläggningen af dessa nya straffängelser möjliggjorde vissa förändringar i strafflagstiftningen. Sedan långt tillbaka hade man insett fästningsstraffets och rasphusarbetets olämplighet, och regeringen hade åtskilliga gånger förkunnat deras tillämnade afskaffande[2]). Då tukthuset i Horsens nalkades sin fullbordan, blef slutligen genom Lagen af den 29 December 1850 dessa straffarter aflysta och utbytta mot tukthusstraff.

Sju år därefter, då arbetena å Vridslöselilles förbättringshus fortskridit så långt, att detsamma inom kort skulle kunna tagas i bruk, gåfvos nya bestämmelser angående förbättringshusarbete. I 1842 års resolution hade man till framtida afgörande förbehållit frågan om gränsen emellan denna straffarts och tukthusstraffets användning. Enligt då gällande bestämmelser var den, som vi nämnt, såsom regel 5 år. Denna gräns för förbättringshusstraffets tillämpning fann man emellertid för trång. Man ville, att ensamhetssystemet skulle komma till användning på flertalet af dem, som dömdes för brott första gången[3]), och minimistraffet för första resan af många brott var 6 års straffarbete. Man utsträckte därför genom Lagen af den 30 November 1857 förbättringshusstraffets tillämplighet till alla de fall, då strafftiden var 6 år eller mindre. Alt straffarbete på öfver 6 år blef således hädanefter tukthusarbete, straffarbete å 6 år eller därunder däremot förbättringshusarbete. På samma gång faststäldes nu genom lag, att förbättringshusstraff för män enligt regeln skulle verkställas i enrum. Vid sådan verkställighet skulle en förkortning af strafftiden inträda på det sätt, att 8 månader nedsattes till 6 och längre strafftid förkortades med en tredjedel för de första 3 åren och med hälften för hvarje följande år.

Detta stadgande om förbättringshusstraffets verkställighet i cell gälde, som vi sagt, blott manlige förbrytare. Genom Lagen af den 9 December 1861 kom emellertid ensamhetssystemet jämväl till användning å kvinliga förbättringshusfångar. Dock voro åsigterna ännu så stridiga angående detta systems lämplighet för kvinnor, att lagen

[1]) Se angående Vridslöselille fängelse v. MENTZERS nyss anf. arbete ss. 8 o. f.

[2]) Se särsk. i fråga om fästningsstraffet Reskr. d. 13 April 1841.

[3]) *Rigsdagstidenden 1857*, Anh. A. ss. 107, 108.

blott fick formen af en föreskrift gifven på försök. Justitieministern bemyndigades att för en tid af 5 år bestämma, om kvinliga förbrytare, som ådömdes förbättringshusarbete, skulle utstå detta i enrum med den förkortning af strafftiden, som i 1857 års lag vore föreskrifven. Vid samma tid bestämdes, att en ny straffanstalt för kvinnor, inrättad med natt- och dagceller, skulle anläggas å Kristianshavn bredvid det gamla tukt- och förbättringshuset. Sedan denna nya straffanstalt blifvit färdig år 1864, förordnade Justitieministern, att kvinliga förbättringshusfångar enligt regeln skulle utstå sitt straff i enrum i öfverensstämmelse med de i 1857 års lag gifna föreskrifter[1]).

I femtio år hade arbetet å en ny strafflag hvilat, då detsamma slutligen åter upptogs år 1850. En kommitté tillsattes då för att utarbeta ett utkast till ny allmän strafflag. Sedan denna fullbordat sitt värf, tillsattes år 1859 en ny kommitté, hvilken på grundvalen af detta utkast utarbetade det förslag, som ledde till antagande af Almindelig borgerlig Straffelov af den 10 Februari 1866. I fråga om arterna af frihetsstraff ansluter sig denna lag till den förut gällande lagstiftningen. Där förekomma altså tvänne hufvudarter däraf, *fängelse* och *straffarbete*, men hvardera har sina underarter. Fängelsestraffet är af fyra slag: *fängelse vid vatten och bröd*, *fängelse å vanlig fångkost*, *enkelt fängelse* och *statsfängelse*. Skilnaden emellan de tre första slagen af fängelse beror på den kost, som medgifves fången. Den, som utstår fängelse vid vatten och bröd, hvilket ej må sättas under 2 och ej öfver 30 dagar, erhåller endast vatten och bröd samt *salt* (§ 20). Straffet verkställes med afbrott, i allmänhet efter hvarje femte dag, såsom redan i 1816 års förordning var stadgadt. Dock äro i strafflagen mellantiderna något förkortade. Efter omständigheterna kunna de på fångens begäran och efter läkarens yttrande förlängas eller ock förkortas eller till och med, då strafftiden är mycket kort, alldeles bortfalla (§ 22). Från fängelse vid vatten och bröd undantagas samma personer, som enligt vår strafflag (§§ 21, 23 m. 2). Därtill fogar danska strafflagen ytterligare personer öfver 60 år, hvilka dock, om de så vilja och läkaren intet har att däremot invända, få undergå vatten- och brödstraffet (§ 23 m. 1). — Fängelse å vanlig fångkost kan åläggas på minst 2 dagar, högst 6 månader. Sådan fånge är inskränkt till den kost, som i fängelset allmänneligen bestås (§ 19). — Enkelt fängelse ådömes på minst 2 dagar och högst 2 år, vid sammanträffande af brott 3 år (§§ 18, 63), statsfängelse antingen å lifstid eller å viss tid, ej under 6 månader och icke öfver 10 år.

[1]) Skr. d. 26 Okt. 1864; cirk. d. 13 Dec. 1865.

Dessa båda straffarter öfverensstämma däri, att det icke är sådana fångar förment att skaffa sig bättre underhåll, än som i fängelset bestås. De skilja sig därigenom, att enkelt fängelsestraff utstås i de allmänna fängelserna, hvaremot statsfängelse verkställes i därför särskildt inrättade fängelser (§ 27). Ibland utsätter lagen i sina straffbestämmelser viss bestämd art af fängelsestraff, ibland åter stadgar den blott fängelse utan vidare. I dylika fall eger domstolen välja emellan de tre första slagen af fängelsestraff (§ 25). Statsfängelse åter får blott användas där det särskildt är stadgadt. Det förekommer endast såsom straff för politiska förbrytelser. I fråga om verkställigheten af fängelsestraff hänvisar lagen i öfrigt till föreskrifterna om arrestväsenet, hvilka hufvudsakligen återfinnas i det ofvannämnda reglementet af den 7 Maj 1846. Den genomgripande reform af arresthusen, som detta reglemente åsyftade, är dock ännu icke fullt genomförd[1].

Af straffarbete känner strafflagen i öfverensstämmelse med hvad närmast förut var gällande blott tvänne arter, *tukthusarbete* och *förbättringshusarbete*. I fråga om gränsen emellan dessa straffs områden gör emellertid strafflagen ånyo en förändring. De tidslängder, hvarå dessa straff kunna ådömas, äro nämligen så bestämda, att tukthusarbete ådömes antingen å lifstid eller å vissa år, icke under 2 och icke öfver 16 (vid sammanträffande af brott 24 år § 63), hvaremot förbättringshusarbete endast ådömes å viss tid, som ej får sättas under 8 månader och icke öfver 6 år (§ 11). Förbättringshusarbetets maximum är således detsamma som förr, men tukthusarbetets minimum är nedsatt från 6 till 2 år. Regeln är altså ej längre den, att tukthusarbete uteslutande är straffet för gröfre brott, förbättringshusarbete för ringare, som ej kvalificera sig till så många års straffarbete, utan dessa straffarter löpa nu delvis jämsides å straffskalan. Vanligen har domstolen, då strafftiden är emellan 2 och 6 år, fritt val emellan dessa straffarter. Tukthusarbete och förbättringshusarbete betraktas därvid af lagen såsom lika svåra straffarter (11 § 3 m.). Valet dem emellan skall ej bestämmas af brottets storlek, utan af brottslingens hela individualitet. Domaren skall undersöka, om den brottslige i följd af hela sin personlighet egnar sig för förbättringshusarbete. Göra brottslingens ålder, föregående lif och den af honom begångna förbrytelsens beskaffenhet det antagligt, att ensamheten och afsöndringen från andra fångar skall hafva ett gagneligt inflytande å honom, så bör förbätt-

[1]) Angående de danska arresthusen må hänvisas till (Bruun) *Beretning om Tilstanden i Landets samtlige Arresthuse*, Kbhvn 1871, samt Elvers' ofvan anf. uppsats i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung* XI (1871) ss. 365 o. f. Jmf. äfven v. Mentzer, *Anteckn. öfver fängelser* ss. 4 o. f.

ringshusarbete användas, hvaremot tukthusstraff bör ådömas äldre eller mera förhärdade brottslingar och särskildt dem, som förut varit straffade med sådant straff eller med flerårigt eller upprepadt förbättringshus-arbete (§ 14). Längre än till sådana fall, då strafftiden är emellan 2 och 6 år, sträcker sig emellertid, som sagdt, icke denna valfrihet för domstolen. Utöfver ett visst antal år har man nämligen ej velat utsträcka användningen af ensamhetssystemet, och ett straff på mycket kort tid har man åter ansett icke kunna blifva känbart utan isolering i cell[1]).

I fråga om verkställigheten af tukthusstraff gifver strafflagen inga särskilda bestämmelser, utan hänvisar blott till de angående straff-arbetsanstalterna gifna föreskrifter. De grundsatser, 1842 års resolution i detta hänseende fastställt, blefvo således fortfarande gällande: fångarne skulle om natten vara åtskilda, men om dagen arbeta å gemensamma, dock för ett inskränkt antal afsedda, arbetssalar. Angående verkställigheten af förbättringshusarbete lemnas åter samma föreskrifter, som i lagen af år 1857 gifvits för män och i 1861 års lag förklarats för en tid jämväl användbara å kvinnor; dock att dessa föreskrifter här äro vida bestämdare. För så manliga, som kvinliga förbättringshusfångar gäller hädanefter såsom regel, att straffet skall utstås i cell så dag, som natt. Därvid åtnjutes samma afkortning i strafftiden, som 1857 års lag föreskrifvit, hvadan således maximitiden för cellstraff fortfarande blir 3 $^1/_2$ år (jmf. dock § 15). Blott där i något särskildt fall ensamhetsstraffet befinnes skadligt eller i öfrigt olämpligt, kan fängelsets styrelse med tillstånd af Justitieministeriet bestämma, att en till förbättringshusarbete dömd person skall utstå straffet i sin helhet eller till en del i gemenskap med andra fångar (§ 13)[2]).

---

[1]) *Rigsdagstidenden 1864—65*, Tillæg A ss. 510 o. f.; *Beretning fra Kontoret for Fængselsvæsenet om Strafanstalternes Tilstand 1863—1868*, Kbhvn 1868, s. 8.

[2]) Före den nya strafflagen hade Justitieministeriet rätt att genom *generella* regler bestämma, å hvilka förbättringshusfångar ensamhetsstraffet skulle användas. Genom cirkulärer den 24 Juli 1859 och 11 Juni 1860 (jmf. cirk. d. 13 Dec. 65 med afs. å kvinliga fångar) hade Justitieministeriet från cellstraff undantagit vissa kategorier (se hos Bruun, *Om Fuldbyrdelse af Strafarbeide* s. 97; v. Mentzer, *Anteckn. öfver fängelser* s. 20), ungefär desamma, för hvilka domstol nu, då den har val emellan tukthus- och förbättringshusstraff, enligt § 14 S. L. bör välja det förra. Numera kan återigen Justitieministeriet blott *in casu* bevilja undantag från cellstraffets användning. Emellertid kan i följd häraf en person, för hvilken domstol efter fritt val emellan förbättringshus- och tukthusarbete, valt det förra

Den reform af frihetsstraffen, för hvilken 1842 års resolution varit utgångspunkten och grundvalen, kunde med den nya strafflagen anses såsom genomförd. Nya straffanstalter hade uppstått, och de gamla antingen nedlagts [1]) eller, såsom straffanstalten i Viborg och den äldre straffanstalten å Kristianshavn, grundligt om- och tillbygts i öfverensstämmelse med nämnda resolutions grundsatser [2]); och genom den nya strafflagen hade de bestämmelser om fångarnes behandling, som dessa nya straffanstalter gjort möjliga, fått sin afslutning. I fråga om kvinliga förbättringshusfångar hade, som vi sett, till och med dessa nya bestämmelser gått något längre, än 1842 års resolution med bestämdhet åsyftade.

Under de tjugu år, som åtgått härtill, hade emellertid fängelsereformen i utlandet tagit ett nytt stort steg. Ett nytt system hade framträdt, som ännu var okändt på den tid, då Danmark beträdde reformens väg. Den erfarenhet, man haft i Danmark af den nya anordningen af frihetsstraffen, var visserligen ej lång, men tillräcklig för att hafva gjort de brister känbara, som detta system sträfvade att afhjälpa. Utan tvifvel herrskade numera i straffängelserna en ordning och disciplin, som i äldre tider varit alldeles okänd, och den sedliga smitta, som vistelsen i en straffanstalt fordom städse förde med sig, kunde numera i någon mån anses vara förebygd; men huruvida straffets verkan utöfver strafftiden var väsentligen bättre än förr, om de, som undergått frihetsstraff, voro mera än fordom i stånd till ett ärligt och ostraffligt lif i det fria samhället, därom hade redan från

---

därför, att den ansett cellstraff lämpligt för honom, genom administrativt förordnande blifva undantagen från cellbehandling och försatt i gemenskap. Denna maktfullkomlighet har dock måst inrymmas ministeriet, eftersom dels förhållandena vid domen kunna ändra sig, dels en närmare bekantskap med fången vid början verkställighet af straffet kan yppa sidor hos honom, som göra cellstraffet olämpligt. Jmf. *Rigsdagstidenden 1864—65*, Tillæg A s. 512.

[1]) Tukt- och förbättringshuset i Stege nedlades 1851, Odense straffanstalt 1865.

[2]) Numera är (sedan år 1870) den nya straffanstalten å Kristianshavn åtminstone tills vidare utrymd och samtliga kvinliga straffarbetsfångar öfverflyttade till den äldre straffanstalten därstädes, hvilken för sådant ändamål delvis blifvit inredd med natt- och dagceller (se ang. denna anstalt v. Mentzer, *Anteckn. öfver fängelser* ss. 28 o. f.). Äfven Viborgs straffanstalt var vid vårt besök därstädes sistlidet år (enl. K. Res. d. 8 maj och Just.-min:s cirk. d. 19 maj 1874) bestämd att nedläggas, och från den 1 Juli samma år intogos inga nya fångar därstädes. Straffarbetsanstalterna blifva altså blott tre: i Horsens (tukthus för män), vid Vridslöselille (förbättringshus för män) samt å Kristianshavn (tukt- och förbättringshus för kvinnor).

flera håll försports grundade tvifvelsmål[1]). Man klagade däröfver, att gemensamhetsstraff å kortare tid under den mänskligare behandling, som numera komme fången till del, saknade all intensitet; att samma slags straff åter, då strafftiden vore längre och fången år ut och år in underkastades en och samma behandling, åtnjöte lika stor eller lika liten frihet, kväfde all förmåga till själfverksamhet och gjorde fången oduglig för det lif, som väntade honom vid strafftidens slut. Ännu mera hade i ensamhetsfängelserna straffets monotoni både i fysiskt och psykiskt hänseende visat sig förderflig.

Till afhjälpande af dessa brister dröjde man ej länge i Danmark att tillgodogöra sig grundtanken i det irländska systemet[2]). Början gjordes härvid med ensamhetsstraffet. Altifrån det Vridslöselille straffanstalt först togs i bruk, hade fångarne där varit indelade i arbetsklasser, genom hvilka fången efter flit och uppförande fortskred till alt högre arbetsförtjänst[3]). Detta har nu sedan år 1866 blifvit vidare utfördt. Alla de förmåner och friheter, som brukat gifvas fångarne, men förr gåfvos på en gång genast vid straffets början, hafva nu fördelats på de olika klasserna, så att fången så småningom kan arbeta sig fram till alt större lindring i straffet. I följd häraf har man nu 4 stadier eller klasser i straffbehandlingen[4]). Först i den andra klassen erhåller fången arbetsförtjänst, och sedan växer dess belopp för hvarje ny klass. Såvidt möjligt har man i dessa, liksom i öfriga fängelser, låtit en-

---

[1]) Se i *Beretning fra Kontoret for Fængselsvæsenet 1863—68* ss. 31 o. f., särsk. s. 34 samt Bruuns utmärkta arbete *Om Fuldbyrdelse af Strafarbeide*, Kbhvn 1867.

[2]) Då strafflagen utarbetades, synes man hafva förutsatt, att en särskild *lag* skulle fastställa de närmare bestämmelser om verkställigheten af frihetsstraff, som skulle gifva dessa straff deras egentliga innehåll. Jmf. *Motiver til det forelöbige Udkast til Lov om Forbrydelser*, I D. s. 10. Någon sådan lag har emellertid icke kommit. De nyare anordningarna angående frihetsstraffen äro alla faststälda i administrativ väg.

[3]) Se *Beretning fra Kontoret for Fængselsvæsenet 1858—1863* ss. 38, 39.

[4]) De för Vridslöselille i detta hänseende gifna bestämmelser kunna ses hos v. Mentzer, anf. st. ss. 14 o. f. Därmed öfverensstämma i alt väsentligt de för Kristianshavns straffanstalt gifna föreskrifter. De «andra och större friheter», som i fjärde klassen kunna medgifvas, synas hufvudsakligen bestå däri, att fången återfår besittningen af föremål, som han haft med sig till fängelset, medgifves att förfärdiga kläder, verktyg eller annat sådant för egen räkning eller tillåtes lemna sin cell, i början vissa tider af dagen för att förrätta förekommande sysslor inom fängelset och sedermera hela dagen för att arbeta antingen inom hus eller å någon af fånggårdarne (alt under isolering från öfriga fångar).

skilde öfvertaga fångarnes sysselsättande [1]), hvarvid man dock sökt förekomma all inblandning från entreprenörens sida i den behandling, fången underkastas. Öfver arbetspensas storlek eger han därför ej att bestämma, ej häller öfver valet af sysselsättning åt fången. Som en mängd olika yrken numera äro införda i de danska straffanstalterna, kan detta val ske med tillbörligt afseende å fångens anlag och föregående ställning i lifvet. I första klassen undervisas fången i cellen, från andra klassen i skolan, hvarest fångarne dock äro afskilda från hvarandra. Alla fångar under 40 år äro pligtige att deltaga i undervisningen. I första klassen tillåtes det fången blott att skrifva bref hvar tredje månad och han får där ej mottaga besök af någon utom straffanstaltens tjänstemän, i andra klassen får han skrifva bref hvarannan månad och lika ofta mottaga besök af sin familj o. s. v. För vistelsen i hvarje klass är en viss minimitid bestämd, i första klassen längre för dem, som förut undergått straffarbete. Blir fången bestraffad för någon förseelse, får han ej upprycka i nästa klass förrän viss tid efter det straffet är utståndet.

På detta sätt har man i någon mån brutit den förslöande och förslappande enformighet, som förut utmärkte cellstraffet, och på samma gång har detta straff för fångar på kortare tid, hvilka ej kunna hinna så långt genom klasserna, erhållit en behöflig skärpning. Fråga har varit om att utföra denna gradation vidare genom att medgifva fångarne i de högre klasserna gemenskap med hvarandra under gudstjänsten och undervisningen samt slutligen på straffets sista stadium jämväl under vistelsen i fria luften [2]); men detta har dock ännu icke kommit till någon verkställighet.

Denna progressiva anordning gälde emellertid endast ensamhetsstraffet. Tukthusstraff och sådant förbättringshusarbete, som undantagsvis icke utstods i cell, verkställdes däremot ända tills för två år sedan ifrån början till slut i gemensamhetsfängelse, där fångens behandling altigenom förblef densamma. Genom *Anordningen angaaende Fuldbyrdelsen af Strafarbeide i Fællesskab* af den 13 Februari 1873 [3])

[1]) Om de motiv, som legat till grund härför se BRUUN i *Transact. of the Cincinnati congr.* ss. 127 o. f. samt *Beretning fra Kontoret for Fængselsvæsenet* 1868—1873 ss. 156, 7.

[2]) *Beretning fra Kontoret for Fængselsvæsenet 1863—1868* s. 39; BRUUN, *Om Fuldbyrdelse af Strafarbeide* ss. 109 o. f. Det cellstraff, som förbättringshusfångar undergå, är, såsom af det ofvan sagda framgår, absolut med s. k. *stalls* i kyrka och skola samt med särskilda spatsergårdar. I Vridsløselille begagnas också masker.

[3]) För denna förordnings bestämmelser redogöres närmare af OLIVECRONA i *Tidskrift för lagstiftning m. m.* X (1873) ss. 405 o. f. Den finnes intagen

hafva dock äfven gemensamhetsfängelserna — och detta på ett ganska genomgripande sätt — blifvit delaktiga af den nya reformen.

Enligt denna förordning verkställes för det närvarande straffarbete å tukthus genom trenne hufvudstadier, *förberedelsestadiet*, *tvångsstadiet* och *öfvergångsstadiet*, hvartill efter omständigheterna såsom ett fjärde stadium kan komma en begränsad frihet genom *vilkorlig benådning*.

Vistelsen å *förberedelsestadiet* är bestämd till 3 månader. Å fångens eget val beror, om han under denna tid skall tillbringa dagarne å en gemensam arbetssal eller i cell[1]. Nattetid skall fången ovilkorligen å alla tre stadierna vara innesluten i cell; dock kan det tillåtas äldre och sjukliga fångar att ligga i gemensamma sofrum. Å de arbetssalar, som äro bestämda för det första stadiet, skall såväl under arbetstiden, som under hvilostunderna en vaktare vara tillstädes. Under vägen till och ifrån nattcellerna, kyrkan och fängelsegården samt under uppehållet å denna skola fångarne gå en och en i rad. Arbetet skall å detta stadium bestå i lätt och enkelt handarbete. Något visst arbetspensum föresättes icke fången, men han erhåller ej häller någon arbetsförtjänst. Å detta stadium meddelas icke någon undervisning; ur biblioteket erhåller fången blott andliga böcker efter prestens anvisning. Vid slutet af hvarje månad meddelas betyg öfver flit och uppförande. Å dessa betyg beror visserligen icke tiden för fångens vistelse å detta stadium — ty denna är, såsom redan nämnts, utan afseende å fångens förhållande bestämd till 3 månader — men väl till hvilken klass af nästa stadium fången skall öfvergå.

Det andra stadiet, *tvångsstadiet*, är fördeladt i 5 klasser, hvilka hållas skilda från hvarandra inom straffanstalten. Har fången å förberedelsestadiet uppnått ett visst betygantal, öfvergår han genast till andra klassen; i motsatt fall får han börja i den nedersta. För att upprycka från en lägre klass inom tvångsstadiet till en högre måste fången hafva förvärfvat ett visst för olika klasser olika bestämdt betygantal. Men därjämte är för vistelsen i hvarje klass bestämd en minimitid, som fången ej kan förkorta. Uppnår fången, innan denna tid är tilländalupen, flera betyg än han behöfver för att flytta upp, tillgodoföres honom det öfverskjutande antalet i nästa klass. Uppför fången sig illa, kan han sättas tillbaka i en lägre

---

i *Samling af Love og Anordninger m. v. af mere almindelig Interesse* IV, Kbhvn 1873, ss. 399 o. f.

[1]) Isolering under vistelsen i fria luften är för detta slags cellfångar ej ovilkorligen föreskrifven (se Anordn. d. 13 Febr. 1873 § 3).

klass, och gälla då särskilda bestämmelser om det betygantal, som fordras för att åter rycka upp. Den första klassen är, såsom af det ofvan sagda framgår, egentligen blott en straffklass för dem, som öfvergå dit på grund af dåligt förhållande å förberedelsestadiet eller som från högre klasser nedflyttas i densamma. Därför gälla också för denna klass samma bestämmelser, som för förberedelsestadiet. Ett visst dagligt arbetspensum föresättes dock fången, men någon arbetsförtjänst erhåller han ännu icke. Från och med den andra klassen å detta stadium lindras efterhand strafftvånget, och hvarje steg från lägre till högre klass medför några nya förmåner. Fången kan hädanefter erhålla en viss arbetsförtjänst, som till och med fjärde klassen är bestämd för hvarje klass till visst belopp för dagen för den, som utför det honom föresatta pensum, men i femte klassen för hvarje vecka beräknas efter det öfverarbete, som fången åstadkommit. Hälften af denna arbetsförtjänst får af fången genast användas till inköp af sådant, som för hvarje klass är medgifvet. Återstoden utbekommer han först vid sin frigifning. I den mån fången upprycker i högre klass, lindras också något disciplinens stränghet. Så behöfver i tredje klassen icke längre någon vaktare vara tillstädes utom under fristunderna; i fjärde klassen äro fångarne ej tvungna att gå i viss ordning å fängelsegården o. s. v. Uppryckandet i högre klass medför äfven ökad rätt att erhålla böcker ur biblioteket. I fjärde och femte klasserna tillkommer om söndagarne skolundervisning, som dittills blott varit föreskrifven för unga fångar under 18 år, hvilka från sitt inträde i anstalten erhålla en timmes daglig undervisning, intill dess de uppnått 20 års ålder. Utöfver hvad förordningen direkt föreskrifver, men i enlighet med dess anda, synes i de danska tukthusen jämväl i fråga om rätten att samtala sinsemellan samt rätten att afsända bref och emottaga besök en högre klass åtnjuta större frihet, än en lägre.

Från tvångsstadiets högsta klass öfvergår slutligen fången under liknande vilkor, som gält för uppryckande från klass till klass, till *öfvergångsstadiet*[1]). Här aflägges den egentliga fångdrägten. Fångarne arbeta ej längre inom lås och bom, och, såvidt möjligt, anvisas dem det slags sysselsättning, hvarmed de i framtiden ärna förtjäna sitt uppehälle. Af den inkomst, som arbetet inbringar, erhåller fången en viss del, afpassad efter hvad som betalas åt frie arbetare. Hälften däraf får han använda icke allenast till att förbättra sin kost, utan jämväl — med fängelseinspektörens tillstånd — till inköp af

[1]) Endast fångar, hvilkas strafftid är minst 5 år, kunna nå detta stadium.

hvarjehanda nyttiga föremål, dock med skyldighet för honom att föra bok öfver sina inkomster och utgifter. Kyrkogången, som hittills varit tvungen, blir här fri. Två gånger i veckan meddelas skolundervisning; till boksamlingen hafva fångarne här fritt tillträde. Å detta stadium erhåller fången inga egentliga betyg öfver sitt förhållande; men missbrukar han den större frihet, som här medgifves honom, till någon straffvärd förseelse eller visar han sig i öfrigt opålitlig, flyttas han tillbaka till tvångsstadiet och kan sedan icke rycka upp igen utan ministeriets särskilda tillåtelse.

Om slutligen en fånge tillbragt å öfvergångsstadiet en viss tid[1]) och därunder ingifvit hopp om framtida ostraffligt lefverne samt ett ärligt förvärf af dagligt bröd eller en eljest tryggad ställning i samhället är honom tillförsäkrad, så kan fängelsets styrelse göra hemställan till ministeriet för utverkande af en *vilkorlig och begränsad benådning.* Fånge, som sålunda blir benådad, erhåller ett fripass, som innehåller de vilkor, hvarå han erhåller friheten. Dessa vilkor äro, att han skall föra ett arbetsamt, redligt och nyktert lefverne; att han noga skall iakttaga de föreskrifter, som polismyndigheterna kunna gifva honom; samt att han i motsatt fall åter skall blifva insatt i straffanstalten för att där aftjäna hvad af den dombestämda strafftiden ännu kan återstå. Fullständig frihet inträder således icke för fången, förrän den i domen bestämda strafftiden gått tilländа eller, om domen lyder å lifstid, en slutlig benådning erhållits. Intill dess anses den vilkorligen frigifne ännu tillhöra straffanstalten, och i dess stamrullor införas de meddelanden om honom, som vederbörande polismyndighet hvar tredje månad har att afgifva till fängelsets styrelse. Bryter den frigifne mot de vilkor, som fripasset innehåller, underrättar polismyndigheten härom fängelsets styrelse, och efter hemställan från denna resolverar ministeriet, om den benådade bör återförsättas i straffanstalten för att där aftjäna resten af den strafftid, som vilkorligen blifvit honom efterskänkt.

Hvad sålunda stadgats om tukthusfångar förklaras i förordningen jämväl tillämpligt å sådana förbättringshusfångar, hvilka un-

---

[1]) För att fången skall kunna hinna detta fjärde stadium, måste strafftiden vara minst 7 år. Af en sjuårig strafftid kan ett år blifva vilkorligen efterskänkt. Det af förordningen uppstälda skema sträcker sig ej längre än till 16 års strafftid. Går strafftiden på flera år eller på lifstid, bestämmer Justitieministeriet för hvarje särskildt fall, huruvida och efter hvilka närmare regler uppryckning i de olika klasserna och stadierna skall ega rum.

dantagsvis utstå straffet i gemensamhetsfängelse[1]). Dock förekommer icke här den vilkorliga benådningen, och minimitiden för uppehållet i hvarje klass är bestämd genom ett helt och hållet annat skema, än det, som gäller för tukthusstraff. Dessutom skola alla fångar, som ännu ej fylt 40 år och icke förut utstått straffarbete, genast efter intagandet i straffanstalten erhålla samma skolundervisning, som är stadgad för tukthusfångar under 18 år.

På detta sätt har man i Danmark å gemensamhetsfängelserna på ett själfständigt sätt tillämpat den grundtanke, hvarå det irländska systemet hvilar. Den gamla ordningen, som var för mild, då strafftiden var kort, förslöande och förslappande genom sin enformighet, då straffet gick på många år, har lemnat plats för en ny, enligt hvilken den fängelsetukt, som möter fången vid inträdet i straffanstalten, är betydligt skärpt, men tvånget och tukten icke äro lika stränga altigenom, utan fången steg för steg kan kämpa sig fram till alt större frihet såsom öfvergång till den frihet, som väntar honom vid strafftidens slut. Om också denna nya ordning icke i alla dess detaljer kan anses såsom definitiv, så är dock det afgörande steget taget. Det ledande systemet är valdt; det tillhör framtiden att fullkomna dess användning.

Några särskilda straffanstalter för unga förbrytare gifvas icke i Danmark. Emellertid har man inom de allmänna straffanstalterna i viss mån egnat dem en särskild behandling. Enligt strafflagen är gärning, som företages af barn, hvilket icke fylt 10 år, straffri (§ 35). Den, som fylt 10, men ännu ej 15 år, straffas blott, då antagas kan, att han insett gärningens straffbarhet, samt högre straff än böter eller enkelt fängelse skulle hafva drabbat honom, om han hade uppnått 18 års ålder. Straffet för en sådan ung brottsling får icke sättas högre, än till 2 års förbättringshusarbete (§ 36). Begås brott af den, som är emellan 15 och 18 år, nedsättes det i allmänhet stadgade straffet efter omständigheterna ända till hälften; dock kan i intet fall strängare straff än 8 års straffarbete komma till användning (§ 37).

Barn under 15 år kunna således i intet fall komma å tukthuset. Inom förbättringshuset är åter ensamhetssystemet i fråga om dem något modifieradt. De hållas afskilda från hvarandra om natten,

---

[1]) Enligt *Just.-Min:s cirk. d. 19 maj 1874* intagas tills vidare alla manlige förbättringshusfångar i anstalten vid Vridslöselille. Meningen är dock, att de, som ej lämpa sig för cellstraff, framdeles skola inrymmas i Horsens. Huruvida sådana fångar därstädes skola hållas skilda från tukthusfångar, torde ännu ej vara bestämdt. I den kvinliga straffanstalten å Kristianshavn är detta ej fallet.

under måltiderna och under det de bereda sig för skolan, men de äro i gemenskap med hvarandra under arbetet, undervisningen och vistelsen å fängelsegården. Om sommaren sysselsättas gossarne hufvudsakligen med arbete i fria luften inom fängelsets ringmur, hvaremot flickorna, hvilkas sysselsättning ej lämpar sig härför, då så anses nödvändigt, tillåtas längre tids vistelse å fängelsegården. Om vintern erhålla de unga fångarne betydligt mera undervisning, än de äldre. Samma behandling tillämpas jämväl, med ministeriets tillstånd för hvarje särskildt fall, å fångar emellan 15 och 18 år, när de i kroppsligt eller andligt hänseende äro ringa utvecklade [1]).

Sådana brottslingar, som äro emellan 15 och 18 år, kunna jämväl drabbas af tukthusarbete. Ofta lärer det emellertid väl icke förekomma, eftersom strafftiden i intet fall får sättas öfver 8 år samt domaren intill 6 år gemenligen har val emellan tukthus- och förbättringshusstraff och i sådant fall enligt 14 § S. L. väl alltid lärer använda det senare. Att tukthusfångar under 18 års ålder enligt 1873 års förordning skola erhålla mera undervisning än äldre fångar, är redan nämndt. Dessutom synes man vara betänkt på att, om dylika unga brottslingar komma till tukthusen, där träffa sådana anordningar, att de kunna hållas afskilda från äldre förbrytare.

Genom de senaste förändringarna har obestridligen Danmark å det område, hvarom här är fråga, intagit en plats i främsta ledet bland de stater, som beträdt reformens bana. Om resultaten af de nya anordningarna är ännu för tidigt att döma [2]). Men det vitsordet kan redan gifvas, att man här djupt fattat frågans betydelse för samhället och därför icke häller skytt ansenliga uppoffringar i sina försök att vinna dess lösning [3]).

---

[1]) *Beretning fra Kontoret for Fængselsvæsenet 1863—1868* ss. 40, 66 samt *1868—1873* s. 35.

[2]) Sistlidet års sommar funnos i tukthusen vid Horsens och å Kristianshavn ännu inga fångar, som hunnit längre än till 4:de klassen å tvångsstadiet enligt 1873 års förordning.

[3]) För hvad Danmark å detta område är och till en del redan länge varit, därför står det främst i skuld till tvänne män: den förra året bortgångne David, den danska fängelsereformens egentlige upphofsman och dess ledare inemot slutet af 1850:talet, samt det danska fängelsekontorets nuvarande chef Bruun, hvilken torde få anses såsom själen i de nyaste reformerna, för hvilka han varmt kämpat i sitt ofvan anförda arbete "*Om Fuldbyrdelse af Strafarbeide*".

Norge.

I Norges gamla lagar återfinna vi samma straffsystem, som i Danmarks. De allmänna straffarterna äro böter eller i svårare fall fredlöshet. Blott för synnerligen nesliga brott förekomma lifs- och kroppsstraff. Efterhand ökas emellertid äfven här de urbota målens antal, och under denna straffrättens utveckling inkomma i sinom tid äfven frihetsstraffen i den allmänna lagstiftningen [1]).

I Kristian IV:s lag af år 1604 finna vi dem ännu icke använda [2]), men detta utgör dock intet bevis därför, att de den tiden icke voro i bruk, eftersom denna lag, som bekant, egentligen blott är en öfversättning af Magnus Lagaböters landslag och ingalunda, allra minst i fråga om straffrätten, kan anses såsom något tillförlitligt uttryck af sin tids rättstillstånd.

I Kristian V:s norska lag af år 1687 förekomma frihetsstraff af samma slag och i samma utsträckning, som i denne konungs danska lag, med hvilken den norska lagen i fråga om straffrätten i det närmaste öfverensstämmer. Där möta altså *fängelsestraff* samt *straffarbete* eller, som det jämväl här heter, arbete å Bremerholm eller annat sådant ställe för män och spinnhusarbete för kvinnor. I stället för straffarbete å Bremerholm användes under det följande i Norge äfven arbete i bärgverken [3]), intill dess förordningarna af den 19 Februari 1734 och den 27 November 1739 utbytte dessa straff emot arbete å de kungliga fästningarna. Tukthus förekomma i Norge egentligen först inemot midten af 1700:talet [4]). Då de först anlades, voro de ingalunda bestämda till egentliga straffanstalter, åtminstone icke för män, utan till tvångsarbetshus för lösdrifvare, genstridigt tjänstfolk och vanartiga barn. Genom samma förordningar, som i Danmark, och främst genom 1789 års förordning angående tjufnadsbrott upptogs tukthusarbetet jämväl för män i den allmänna lagstiftningens straffsystem, och tukthusen antogo sålunda karaktären af verkliga straffanstalter. Formerna för

---

[1]) Tidigast möter härvid fängelsestraffet. *Den nyere By-Lov* VI: 3 (*Norges gamle Love* II s. 242, jämf. äfv. s. 286) stadgar mörkt fängelse (myrkvastofa) för den, som uteblef från sin vakt eller fanns sofvande å densamma. *Magnus Lagaböters Retterbod 1273* (*Norges gamle Love* II ss. 428 o. f.) belägger dråp under förmildrande omständigheter med samma straff.

[2]) I *Mandhelgebolk* XXIV stadgas dock fängelse för den, som drager omkring utan pass.

[3]) Redan omnämndt i Kristian V:s norska lag 6—13—13.

[4]) Jmf. dock *Strafanstalts-Commissionens* nedan anf. berättelse s. 129.

straffarbete blefvo altså tvänne, fästningsstraff (för de gröfsta brotten) för män och tukthusstraff så för män, som kvinnor. Vid sidan af dessa tvänne straffarter förekommo sedan midten af 1700:talet i landets nordligaste delar såsom surrogat för vissa års tukthus- eller fästningsstraff tvänne extraordinära arter af straffarbete, nämligen arbete på fisklägena i Nordlands amt och tjänst för kost och kläder eller kost och lön i Finmarkens amt[1]). Båda straffarterna bestodo egentligen blott däri, att brottslingarne borttingades i tjänst hos amtets innevånare, hvilken de ej fingo lemna, förrän strafftiden var ute. Hvad som framkallade dessa straffarter, var dels bristen på tjänstfolk i dessa aflägsna och isolerade trakter, dels och förnämligast saknaden af straffanstalter därstädes. Denna senare omständighet får det väl tillskrifvas, att de ännu in i senare tider egde bestånd. Först genom den nuvarande strafflagen blefvo de afskaffade.

I den norska grundlagen hette det, som bekant, att en ny allmän civil och kriminell lagbok skulle föranstaltas utgifven å det första eller, om detta ej vore möjligt, å det andra lagtima stortinget (§ 94). Det dröjde dock nära trettio år[2]), innan detta bud, så vidt kriminallagen beträffade, gick i fullbordan genom Lov angaaende Forbrydelser af den 20 Augusti 1842. Denna lag upptager tvänne hufvudarter af frihetsstraff: *straffarbete* och *fängelse*. Den förra straffarten delade lagen efter tidslängden i 5 grader, den första å lifstid, den andra från 9 till och med 12 år o. s. v. intill den femte, som gick på 6 månader till och med 3 år. Sex månader var således minimum, 12 år maximum för viss tids straffarbete (2—5). Häri har emellertid nyligen genom lagen af den 3 Juni 1874 en förändring blifvit vidtagen. Man har nämligen ansett, att språnget emellan lifstids- och viss tids straffarbete varit för stort och ofta nödgat till domar å lifstid, där straffarbete å längre tid, än lagen medgåfve, kunnat göra tillfyllest. Man har därför inskjutit i straffskalan en ny grad på en tid af öfver 12 till och med 15 år, hvilken på många ställen i lagen nu trädt i stället för eller vid sidan af lifstidsstraffarbete. Denna grad betecknas i kriminallagen enligt dess nya lydelse såsom den första, hvaremot straffarbete å lifstid numera är försatt utom gradindelningen och näm-

---

[1]) Redan i Kristian V:s norska lag 6—13—13 omtalas arbete å fisklägena nordanfjälls. Se i öfrigt en mängd reskript, som anföras i *Strafanstalts-Commissionens Beretning* s. 12 och till en del återfinnas i SCHMIDTS *Rescripter*.

[2]) Genom Lagen den 25 Oktober 1815 afskaffades dock vissa straffarter (lemlästnings-, brännmärknings- m. fl. straff) och utbyttes till större delen emot frihetsstraff.

nes såsom sådant å de ställen i lagen, där det förekommer. Vid sammanträffande af brott är maximitiden för viss tids straffarbete 18 år (6—14 enligt dess nya lydelse). Alla straffarbetsfångar skola hållas till de arbeten, som för anstalten äro bestämda och med hänsyn till deras kön, ålder och krafter kunna vara passande (2—7). Ingen sådan fånge må förskaffa sig eller mottaga underhåll eller annat utöfver hvad inrättningen består (2—11).

Fängelse är af tre slag: *arrest* på 32 till 240 dagar, *fängelse å vanlig fångkost* på 16 till 120 dagar och *fängelse vid vatten och bröd* på 4 till 30 dagar (2—17, 18, 19)[1]. Då dessa straff användas såsom förvandlingsstraff, äro minimitiderna hälften så långa. Skilnaden emellan dessa arter af fängelsestraff beror hufvudsakligen på den kost, som medgifves fången. Arrestant får, om han så vill och kan, skaffa sig bättre underhåll och större bekvämlighet, än inom fängelset allmänneligen bestås, hvaremot de andra slagens fångar ej få förskaffa sig eller mottaga annat, än de af straffinrättningen erhålla (2—16 jmfd. m. 11)[2]. I enlighet med hvad i praxis länge egt rum och en kungl. resolution af den 8 December 1829[3]) sedermera uttryckligen föreskrifvit, skall vatten- och brödstraffet verkställas med vissa afbrott, under hvilka fången bespisas med vanlig fångkost. I detta afseende gäller, att en dags afbrott eger rum efter femte och tionde dagen, två dagars efter femtonde och tjugonde samt tre dagars efter tjugufemte dagen. En dom, som lyder å 14 dagars fängelse vid vatten och bröd, innebär därför i själfva verket fängelse i 16 dagar, hvaraf dock tvänne utan förknappning af kosten. Dessa mellantider räknas enligt norsk rätt såsom verkliga beståndsdelar af straffet[4]. De kunna icke, såsom i Danmark, förkortas eller rent af bortfalla på fångens begäran.

Angående verkställigheten af fängelsestraff föreskref kriminallagen, att sådan fånge icke under några omständigheter finge sättas samman med straffarbets- eller bysättningsfånge och icke, utan att sådant vore nödvändigt, med ransakningsfånge eller fånge, som utstod fängelsestraff

---

[1]) I allmänhet eger domaren fritt val emellan dessa straffarter, hvarvid afseende bör göras å förbrytarens ålder, kroppsbeskaffenhet, yrke och öfriga omständigheter. Förfalsknings-, meneds-, tjufnads- m. fl. brott skola dock ovilkorligen beläggas med vatten- och brödstraff eller, om särskilda omständigheter tala häremot, fängelse å vanlig fångkost, men i intet fall med arrest (6—5, 6).

[2]) Enligt lagen af den 3 Juni 1874 tilldelas numera vatten- och brödfångar så mycket *salt*, som de behöfva.

[3]) (ARNTZEN) *Love, Anordninger m. M.* VI s. 123.

[4]) SCHWEIGAARD, *Commentar* I (1860) s. 123.

af annat slag, än han (2—16). Arrestfånge skulle erhålla eget rum, om sådant kunde beredas honom (2—17). Längre i sin fordran af fångarnes åtskiljande kunde man med den dåvarande inrättningen af landets fängelser icke gå [1]). Den utsträckta användning, som fängelsestraffen fått genom den nya kriminallagen, framtvang dock en genomgripande reform af de anstalter, hvari dessa straff utstodos. Efter vidlyftiga förarbeten utkom slutligen *Lov om Fængselsvæsenet* af den 13 Oktober 1857. Enligt denna lag skall numera den, som är dömd till fängelse vid vatten och bröd eller å vanlig fångkost, utstå sitt straff i enrum, utesluten från samkväm med andra än dem, som i följd af sin befattning ega tillträde till fängelset. Sådan fånge eger altså ej rätt att emottaga besök. Såvidt möjligt är, bör arbete beredas fången. Sysselsättes han för fängelsets räkning, kan någon godtgörelse härför medgifvas honom (§ 7; jmf. K. L. 2—24). Att fången, då han själf skaffar sig arbete, har rätt att behålla inkomsten däraf, finnes ej uttryckligen stadgadt, men är förutsatt såsom följande af sig själf [2]). Hvarje amt samt hvarje *Kjöbstad* skall enligt 1857 års lag såsom regel utgöra ett fängelsedistrikt för sig och är såsom sådant förpligtadt att anskaffa och vidmakthålla de för distriktet nödiga fängelser (§ 8) [3]). I följd häraf hafva numera efterhand i alla landets delar rest sig nya distriktsfängelser, bygda på cellsystemet och afsedda för ransakningsfångar och dem, som utstå fängelsestraff [4]).

I fråga om verkställigheten af straffarbete anslöt sig kriminallagen till den bestående skilnaden emellan fästnings- och tukthusstraff, ehuru den till namnet blott kände en art af sådant arbetsstraff. Manspersoner, som dömdes till straffarbete på lifstid eller på en tid af öfver 6 år och som voro aderton år fylda, skulle nämligen utstå sitt straff å fästningarna, hvarest fångarne i allmänhet skulle vara belagda med järn (2—6, 12). Öfriga straffarbetsfångar skulle utstå sitt straff i rikets andra straffarbetsanstalter, och dessa voro, då kriminallagen gafs, endast tukthusen. Regeln var således den, att kvinnor samt manspersoner under 18 år, utan hänsyn till strafftidens längd, kommo på tukthusen, hvaremot manspersoner öfver 18 år utstodo sitt straff å fästningarna,

[1]) På landet saknades den tiden mestadels särskilda fängelser. Vanligen förvarades fångarne i länsmannens bostad. Se uppgiften i *Congrès international de bienfaisance de Francfort-sur-le-Mein*. Session de 1857. II s. 440.

[2]) *Storth. Forhandl. i Aaret 1857* IV N:o 11 s. 98.

[3]) För den första anläggningen beviljades distrikten visst bidrag af statskassan. Se lagens 19 §.

[4]) Antalet af desamma belöper sig för det närvarande till 56.

såvida strafftiden öfversteg 6 år. Hufvudsyftet med denna straffarbetsfångarnes fördelning å två slags anstalter synes hafva varit att i någon mån åstadkomma en klassifikation af fångarne, hvarigenom sådana brottslingar, som antagligen voro mera förhärdade, skulle blifva skilda från de öfriga. Denna klassifikation rubbades emellertid väsentligen genom lagen af den 9 Juni 1866, hvilken betydligt nedsatte straffet för itererad stöld. Den klass af brottslingar, som hittills bildat hufvudbeståndsdelen af de å fästningarna inrättade straffanstalternas befolkning, kom, sedan denna lag trädt i kraft, å tukthusen, hvilka också inom kort blefvo öfverfylda. För att någorlunda återställa den klassifikation, som kriminallagen åsyftat, och på samma gång afhjälpa missförhållandet emellan fångantalet å fästningarna och tukthusen har numera en lag af den 4 Maj 1872 stadgat, att straffarbete å fästning skall komma till användning å alla manspersoner öfver 18 år, som dömas till straffarbete på mer än *tre* år efter att förut hafva utstått straffarbete eller till straffarbete *å hvad tid som hälst* efter att förut hafva utstått straffarbete å fästning. Samma lag har upphäft stadgandet, att fästningsfångar enligt regeln skulle vara belagda med järn. Numera skola fångarne ej beläggas med järn, om ej detta i särskilda fall anses nödigt för säkerhetens skull [1]).

Vid den tid, då kriminallagen utkom, voro förberedande åtgärder vidtagna för en genomgripande reform af rikets straffarbetsanstalter. I början af år 1837 hade nämligen stortinget anmodat regeringen att låta undersöka, huruvida det vore lämpligt att anlägga straffanstalter jämväl för gröfre förbrytare helt och hållet eller till en del utanför fästningarna samt huru sådana nya straffanstalter borde inrättas med hänsyn tagen till de förbättringar, som egt rum i andra land. Med

---

[1]) Ursprungligen hade arbete å fästning varit ett vida svårare straff, än tukthusarbete, och föreskriften om fångarnes beläggande med järn hade tydligen afsett att i sin mån skärpa strafflidandet, hvarför den också den tiden varit ovilkorlig (se Förordn. den 12 Juli 1799). I kriminallagen hade emellertid redan stadgandet, såsom ofvan är nämndt, en mindre kategorisk form och bibehölls väl hufvudsakligen för att förekomma rymningar under de utarbeten, hvarmed fångarne då ännu brukade sysselsättas (se NORUM, *Beretning* ss. 76, 77; jmf. SCHWEIGAARD, *Commentar* I s. 119). Sedan hela stadgandet numera blifvit upphäfdt, har all skilnad mellan fästnings- och tukthusstraff faktiskt försvunnit. Arbetet är ej tyngre eller behandlingen i öfrigt strängare å fästningarna, än i tukthusen. Sedan år 1872 föreligger också en anmodan från Odelsthinget till regeringen att taga i öfvervägande, huruvida den i kriminallagen bestämda fördelningen af straffarbetsfångarne emellan fästningarna och rikets öfriga straffanstalter icke bör upphäfvas.

anledning häraf blef genom Resolution den 10 September 1837 en kommission tillsatt med uppdrag att afgifva betänkande i de ämnen, som i stortingets beslut omhandlades, och hvad därmed stode i sammanhang [1]). Efter tre och ett halft år var denna kommission färdig med sitt arbete och afgaf öfver detsamma en berättelse, som befordrades till trycket [2]). Den sönderfaller i trenne afdelningar. Den första af dessa innehåller en redogörelse för staffanstalternas och straffarbetets beskaffenhet i Norge vid denna tid. Den skildring, som här lemnas, är hållen i mörka färger, men stödes på en rikedom af faktiska detaljuppgifter. Den bekräftas för öfrigt till en del af det skick, hvari Norges straffarbetsanstalter ännu befinna sig. Å fästningarna hade fångarne ursprungligen användts till arbeten å fästningsverken. Senare hade det äfven blifvit vanligt, att de på rekvisition af myndigheterna utlemnades till allehanda civila och militära allmänna arbeten eller utlegdes till arbeten för enskildes räkning i eller i närheten af de städer, där fästningarna voro belägna; och ehuru, enligt länge sedan vunnen erfarenhet, detta utarbete idkeligen begagnades af fångarne till att anskaffa otillåtna njutningsmedel och till att afsätta föremål, som de tillegnat sig inom straffanstalten, samt det dessutom så småningom utplånade hvarje spår af hederskänsla och blygsel, som hos fången kunde finnas, så egde dock denna anordning ännu bestånd. På sista tiden hade man börjat införa handtverksarbeten å fästningarna, men trots alt detta tillbragte en stor del af fångarne sin tid i fullständig sysslolöshet [3]). I tukthusen var det i detta hänseende bättre beställdt. Där fanns vanligen tillfälle till jämn sysselsättning

---

[1]) Strafflagförslaget af år 1835 hade i fråga om verkställigheten af straffarbete anslutit sig till det auburnska systemet (se dess 2 kap. 8 § samt *Motiver til det i Aaret 1832 utgivne Forslag til en Lov ang. Forbrydelser*, Christ. 1835, ss. 33, 34). Sedan straffanstaltskommissionen blifvit tillsatt, uteslötos vid 1838 års revision ur lagförslaget alla bestämmelser härom, enär man ej ville, att strafflagens antagande skulle uppskjutas, till dess man hunnit bestämma sig för något visst fängelsesystem. Se *Motiver til de af den ved K. Res. af 12 Aug. 1837 anordn. Commission foreslaaede Forandr. i Lovcommissionens i Aaret 1835 i Trykken udgivne Forsl. til en Lov ang. Forbrydelser*, Christ. 1839, ss. 2, 3.

[2]) *Beretning om Beskaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie samt Betænkning og Instilling om en Reform i begge, efter fremmede Staters Mönster; afgivne af den under 10 Sept. 1837 nedsatte Commission*, Christiania 1847, 707 ss. Såsom ett slags fortsättning af detta arbete kan betraktas Norum, *Beretning og Betænkning angaaende Strafarbeidsvæsenet i Norge*, Christiania 1860.

[3]) *Strafanstalts-Commissionens Beretning* ss. 51 o. f.

och detta alltid inom anstalten. Den bestod dock mestadels af manufakturarbeten, hvilka icke blott voro utan gagn för fångarne efter frigifningen, utan, då strafftiden var lång, gjorde dem ovana vid och olämpliga för de arbeten, som väntade dem såsom frie[1]. För sitt arbete erhöllo fästningsfångarne en ganska rundlig godtgörelse, som gafs dem kontant i handom. Sin förplägning bekommo dessa fångar blott till ringa del in natura. I stället erhöllo de kostpenningar, och för dessa och sin arbetsförtjänst fingo de köpa sig hvad de ville i fästningens marketenteri[2]. I allmänhet kunde de på detta sätt påräkna en kost, långt rikligare än den simpla arbetsklassen enligt regeln kunde anses hafva. Tukthusfångar bespisades af anstalten, men för öfverarbete erhöllo de premier[3], af hvilka de, om de så ville, fingo använda en del till förbättring af den, såsom det synes, mestadels mer än tillräckliga kosten[4].

I fysiskt hänseende var således fångarnes belägenhet långt ifrån beklagansvärd. Men så mycket större var det sedliga elände, som straffanstalterna inneslöto. Några inskränkningar i fångarnes frihet att meddela sig med hvarandra gåfvos icke. Om dagarne arbetade de tillsammans, om nätterna inhystes de i samma rum, mestadels två, om ej flera, i samma bädd[5]. En klassifikation af fångarne fanns blott på vissa ställen, och, där den fanns, var den blott ofullständigt genomförd[6]. Bedröfligast var tillståndet i tukthusen. Där inrymdes män och kvinnor i samma anstalt, ofta i samma bygnader. På sista tiden[7] hade man visserligen vidtagit åtgärder för att hålla de olika könen skilda inom anstalten, men afsöndringen var dock ytterst bristfällig. Meddelanden emellan män och kvinnor voro ingenstädes utestängda; på vissa ställen arbetade de olika könen stundom tillsammans[8]. För själavård och undervisning var synnerligen torf-

---

[1]) *Strafanstalts-Commissionens Beretning* ss. 155 o. f., 187 o. f., 200 o. f., 217 o. f.

[2]) *Strafanstalts-Commissionens Beretning* ss. 67 o. f.

[3]) *Strafanstalts-Commissionens Beretning* ss. 161—3, 202, 220, 1, 324. Jmf. dock s. 189.

[4]) *Strafanstalts-Commissionens Beretning* ss. 205, 327, 333.

[5]) *Strafanstalts-Commissionens Beretning* ss. 65, 166, 190, 203.

[6]) *Strafanstalts-Commissionens Beretning* ss. 66, 167, 8, 190, 204. Jämf. dock s. 223.

[7]) Förr hade det ingalunda varit ovanligt, att kvinliga fångar blefvo rådda med barn af tukthusfångar. *Strafanstalts-Commissionens Beretning* s. 224.

[8]) *Strafanstalts-Commissionens Beretning* ss. 168, 185, 197, 224.

tigt sörjdt. Själavården inskränkte sig mestadels till söndaglig gudstjänst; undervisning meddelades blott åt okonfirmerade[1]).

Kommissionens slutomdöme gick i hufvudsak ut därpå, att straffarbetet, sådant det den tiden verkstäldes, saknade all afskräckande verkan, och att fångarne vid utträdet ur straffanstalterna vanligen voro mera moraliskt sjunkna, än då de inkommo dit[2]).

Sedan kommissionen därefter i andra afdelningen lemnat en skildring af de amerikanska fängelsesystemen, framställer den i den tredje ett motiveradt förslag till en reform af straffarbetets verkställighet i Norge. Detta förslag gick ut därpå, att alt straffarbete, utan hänsyn till den dömdes ålder eller straffets varaktighet, skulle utstås i ensamhetsfängelse. I fråga om detta ensamhetsfängelses beskaffenhet stod kommissionen i mycket på det gamla filadelfiska systemets ståndpunkt. Fången skulle under hela sin strafftid noga hållas afskild från all förbindelse med den yttre verlden. Det skulle på det strängaste vara förbjudet att meddela honom underrättelser om saker och tilldragelser utanför fängelset, af hvad beskaffenhet de än måtte vara. Inträffade händelser af mera ingripande betydelse för fångens framtida lif, såsom ett dödsfall bland hans allra närmaste, skulle det bero på fängelseföreståndaren att lemna honom en *kort* underrättelse därom[3]). Arbete skulle fången hållas till, men hvarken arbetsförtjänst eller något annat slags belöningar fingo ega rum. Alt sådant skulle blott alstra grubblerier öfver medel att förbättra sitt närvarande eller blifvande tillstånd och afvända tankarne från deras riktning inåt[4]).

På grundvalen af detta betänkande framlade regeringen för stortinget en proposition om anslag till att börja reformen med ett nytt stort straffängelse invid Kristiania. Stortinget ryggade emellertid tillbaka för att utan vidare grunda all verkställighet af straffarbete å ett system, hvarom så motsägande uppgifter förspordes från utlandet[5]). För att dock bereda tillfälle till ett själfständigt försök med detsamma inom landet, beviljade stortinget anslag till det ifrågasatta fängelset, ehuru i mindre skala, än regeringen föreslagit. I följd häraf reste sig invid (numera i) Kristiania det storartade cellfängelse, som allmännast är kändt under namnet *Bodsfængslet*[6]). Då fängelset nalkades sin full-

---

1) *Strafanstalts-Commissionens Beretning* ss. 99; 173; 195, 6; 180, 1; 211.
2) *Strafanstalts-Commissionens Beretning* ss. 331 o. f.
3) *Strafanstalts-Commissionens Beretning* ss. 545, 546.
4) *Strafanstalts-Commissionens Beretning* ss. 527 o. f.
5) *Storth. Forhandl. i Aaret 1842* VIII ss. 186; 192, 3.
6) Detta är ännu dess officiella benämning. Som densamma emellertid ansetts framkalla öfverspända och oberättigade förväntningar, har detta namn på senare tider börjat utbytas emot *Aagebergfængslet* (efter tomten, å

bordan, blef det nödvändigt att genom lag förordna om straffarbetets verkställighet därstädes. I *Lov angaaende Bodsfængslet* af den 12 Juli 1848 [1]) stadgades då, att manlige förbrytare, hvilka dömdes till straffarbete i 5:te eller 4:de grad (d. v. s. på 6 månader till och med 6 år) och hvilka, då straffet komme till verkställighet, fylt 18, men ej 30 år, *kunde* insättas i detta fängelse, och skulle i sådant fall strafftiden förkortas med en tredjedel. Jämväl andra till straffarbete dömda manspersoner, som vore öfver 18 år, kunde, om de själfve därtill samtyckte, med samma förkortning af strafftiden, om denna vore satt till viss tid, inrymmas i fängelset, dock icke på kortare tid än 4 månader, och ej på längre än 4 år. Åt Konungen öfverlemnades att närmare bestämma, hvilka brottslingar i fängelset skulle upptagas. Genom en kungl. resolution den 12 November 1850 [2]) bestämdes sedan, att tills vidare alla vid underrätterna inom Kristiania stift (numera Kristiania och Hamars stift) tilltalade manlige förbrytare, som vore dömda till straffarbete i 5:te eller 4:de grad och vore emellan 18 och 30 års ålder, skulle intagas i *Bodsfængslet*; att andra till straffarbete dömda manspersoner, som vore öfver 18, men icke öfver 50 år gamla och antingen redan vore intagna eller skulle intagas å Kristiania tukthus eller Agershus fästning, kunde, när de därtill samtyckte, efter beslut af *Bodsfængslets* inspektion, intagas därstädes, när deras ådömda eller återstående strafftid icke understege 6 månader och icke öfverstege 6 år, och borde därvid yngre förbrytare under för öfrigt lika omständigheter enligt regeln gifvas företräde framför äldre; samt att justitiedepartementet egde bestämma, huruvida förbrytare, hvilka önskade detta, finge upptagas i *Bodsfængslet*, då de vore intagna eller skulle intagas i andra straffarbetsanstalter, än Kristiania tukthus eller Agershus fästning, eller vore öfver 50 år gamla; dock att konungens särskilda tillstånd alltid fordrades, om förbrytaren vore dömd till lifstids straffarbete eller hans återstående strafftid öfverstege 6 år [3]). Dessa

hvilken fängelset är beläget). Angående fängelsets inredning se *Verhandl. d. ersten Versamml. f. Gefängnissreform, zusammengetreten in Frankfurt a. M. 1846* ss. 284 o. f.; *Congrès intern. de bienfaisance de Francf.-s.-l.-M.* Session de 1857. ss. 444, 5.

[1]) I svensk öfversättning intagen i *Juridiskt Arkif* XXI ss. 209 o. f. Dess fullständiga titel är *Lov angaaende Bodsfængslet ved Christiania og om Anvendelse af Celler ved de övrige Strafarbeidsanstalter.*

[2]) Tryckt i *Samling af Instruxer m. m. vedk. Bodsfængslet (Aageberg)*, Christiania 1872, ss. 3, 4.

[3]) För hela sin återstående strafftid kan väl dock ej en sådan förbrytare blifva försatt i Bodsfængslet, eftersom 1848 års lag sätter 4 år såsom ett ovilkorligt maximum för cellstraffet. Hela denna bestämmelse synes för öfrigt aldrig komma till användning.

bestämmelser gälla ännu. *Bodsfængslet* är altså såsom regel endast afsedt för vissa kategorier af straffarbetsfångar från tvänne af landets stift, men kan jämväl blifva användt för andra kategorier eller för straffarbetsfångar från andra delar af riket, dock aldrig för sådana fångar, som äro under 18 år.

År 1851 togs *Bodsfængslet* i bruk. Under det första tiotalet af dess tillvaro tillämpade man ensamhetssystemet med synnerlig varsamhet. Af fruktan för en menlig inverkan å fångarnes förstånd uppgaf man åtskilligt af den stränghet i isoleringen, som ursprungligen varit åsyftad [1]). Från 1860:talets början har man dock åter låtit de flesta af dessa modifikationer falla, utan att erfarenheten bekräftat de farhågor, som framkallade dem [2]). Däremot förspordes snart klagomål däröfver, att ensamhetssystemet icke frambragt, hvad man väntat, utan att fångarne utgingo ur fängelset med förlorad viljeenergi och sålunda odugliga till det lif, som väntade dem i det fria samhället. Länge var man oviss om rätta vägen för en förbättring, intill dess man slutligen på sista tiden tagit ett steg i samma riktning, som i Danmark. Sedan några år tillbaka är nämligen en progressiv klassifikation införd i fängelset [3]). Fångarne äro indelade i 5 klasser. Uppryckning i högre klass eger icke rum, med mindre fången i allo uppfört sig väl och ådagalagt flit i arbetet. För vistelsen i hvarje klass är en minimitid bestämd, som fången ej kan förkorta och hvilken i första klassen är längre för dem, som förut suttit i fängelset. Ådrager sig fången bestraffning, sättes han tillbaka i den lägsta klassen, från hvilken han sedan enligt vissa regler får arbeta sig upp igen. Arbetslön och kostförbättring [4]) ingå icke bland de progressivt medgifna förmånerna. De utgöras af ökad rätt att afsända och emottaga bref och emottaga besök samt att begagna fängelsets bibliotek. Vidare erhålla de tre högre klasserna tobak. Tredje klassen kan användas till arbeten inom hus utanför cellen, de tvänne högsta till arbeten i fria luften inom fängelsets ringmur. En mängd olikartade yrken äro i detta fängelse införda. De bedrifvas för fängelsets räkning. Alla fångar inom *Bodsfængslet* erhålla undervisning i religion, läsning, skrifning och räkning, de tre högsta klasserna jämväl i sång. Fångar af lägsta klassen undervisas i cellen, de öfriga i skollokalen [5]). Den sålunda införda pro-

---

[1]) Se NORUM, *Beretning* s. 123 samt årsberättelserna om fängelsets verksamhet från 1850:talet, särskildt den af år 1856.

[2]) *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed i Aaret 1868* ss. 56 o. f.

[3]) *Saml. af Instruxer m. m. vedk. Bodsfængslet* ss. 44 o. f.

[4]) Tilläggskost förekommer dock här liksom i de öfriga straffarbetsanstalterna.

[5]) Denna är inrättad med cellskåp. Någon särskild kyrka finnes ej.

gressionen är väl ej synnerligen genomgripande, men den innebär dock ett tydligt erkännande af progressivsystemets grundtanke, och detta erkännande är så mycket märkligare, som det framgått ur tvänne årtiondens erfarenhet inom ett mönsterfängelse, inrättadt efter ensamhetsprincipen [1]).

Utöfver *Bodsfængslet* har hittills reformen af straffarbetsanstalterna i Norge egentligen icke sträckt sig. Det intresse för frågan, som för några årtionden tillbaka verkligen synes hafva förefunnits, dog åter bort utan att hafva burit frukt i några vidare förbättringar. De få mått och steg i syfte att utföra reformen, som regeringen under den följande tiden vidtog, mötte icke något tillmötesgående från stortingets sida; snarare visade sig under dess förhandlingar mer än en gång en afgjord obenägenhet för några uppoffringar för detta ändamål [2]). Innevarande år har emellertid stortinget efter förnyad proposition från regeringens sida beviljat medel till aflönande af en expeditionschef och en sekreterare för straffanstalts- och fängelseväsenet [3]), och måhända får detta anses såsom ett uppslag till en länge behöflig reform af Norges fängelseväsen. En och annan förbättring har

Gudstjänsten förrättas i centralhallen. Fångarne utträda därvid ur cellerna, men åtskiljas från hvarandra genom skärmar. Masker brukas ej i detta fängelse.

[1]) Förslaget till denna progressiva klassifikation framstäldes af fängelsets nuvarande direktör PETERSEN. Se *Beretning om Bodsfængslets Virksomhed i Aaret 1868* ss. 46, 47. Jämf. den förre direktören NORUMS förslag till en kombination af ensamhets- och gemensamhetsfängelse i hans ofta anförda *Beretning* särsk. ss. 147 o. f.

[2]) I betänkande vid 1872 års storting yttrade Justitiekommittén, att onekligen de norska straffanstalterna stodo efter sin tid. «Men — heter det — Haand i Haand med denne Erkjendelse gaar den lige saa sikkre Kjendsgjerning, at ikke nogen eneste af de nævnte Ufuldkommenheder ville kunne afhjælpes uden at det vil være forbundet med meget store finantsielle Opofrelser . . . Komiteen har imidlertid den Forestilling, at der for Opofrelser af denne Art vilde være liden Stemning inden Almenheden og den tror tillige at der for den Modstand, der udentvivl i saa Henseende vilde møde skulde være god Føie. Vort Samfund har mange Opgaver, som i Komiteens Tanker staa høiere i Rækken end Hensynet til dem, der have brudt med Samfundets Love.» *Storth. Forhandl. i Aaret 1872* VI: B Nr 94 ss. 139, 40.

[3]) Hittills har Norge icke, såsom Sverige och Danmark, haft någon särskild styrelse eller särskildt kontor för denna gren af statsförvaltningen, utan den har hört under ett kontor inom Justitie-Departementet, Kriminalkontoret, bland hvars många värf detta icke ens kunnat räknas såsom det hufvudsakliga.

dock redan blifvit vidtagen, särskildt i fråga om arbetsverksamheten inom straffarbetsanstalterna. Sysselsättning åt fångarne synes numera icke tryta såsom förr. Såväl å fästningarna som i tukthusen äro åtskilliga slags handtverk införda, och särskildt uppläras däri yngre fångar, som komma in på längre tid. Fästningsfångarne sysselsättas numera ej utom fästningens område [1]. Alt arbete i de norska straffanstalterna sker enligt regeln för anstaltens räkning. Entrepenadsystemet är där så godt som okändt. Fångarnes bespisning besörjes numera öfveralt af anstalten efter reglementen, afpassade efter hvad fångarne ansetts oundgängligen behöfva [2]. Anstaltens föreståndare har emellertid rätt att gifva dem af fångarne, som arbeta flitigt, ett tillskott i förplägningen, s. k. tilläggskost. Detta är numera det enda slags uppmuntringsmedel, som förekommer. Fångarnes rätt till arbetsförtjänst, hvaraf åtminstone en del fick användas till kostförbättring, har länge sedan upphört [3]. I öfrigt stå de norska straffarbetsanstalterna hufvudsakligen på samma ståndpunkt, som då straffanstaltskommissionen afgaf sitt betänkande. Ännu herrskar därstädes från strafftidens början till dess slut samma ohindrade gemenskap emellan fångarne, såväl om dagarne under arbete, måltider och hvilostunder, som om nätterna [4]. Än i dag inrymmas också män och kvinnor i samma tukthus, och, om också tillfälle till personligt sammanträffande numera är dem betaget, så höra dock förtroliga meddelanden medelst bref och tecken ännu till ordningen för dagen. Ännu ligga tukthusen, såsom förr, midt i de stora städerna, till en del med utsigt öfver anstaltens grannskap, hvaraf fångarne åtnjuta en förströelse, som föga är på sin plats i ett straffängelse. Religionsvården är numera förbättrad, men den skolundervisning, som meddelas, är ännu mycket knapphändig och inskränker sig i det närmaste till un-

---

[1]) Norum, *Beretning* ss. 36, 38, 41.

[2]) Norum, *Beretning* ss. 46 o. f.; Morgenstierne, *Om Fængselsvæsenet*, Krist. 1873, s. 19.

[3]) Norum, *Beretning* s. 29.

[4]) Ett antal celler finnes numera vid samtliga straffarbetsanstalterna (utom Bergens tukthus, hvarest en cellbyggnad dock är under uppförande), men de användas blott under någon kortare tid efter fångens ankomst till fängelset och före hans frigifning. Lagen af år 1848 (angående Bodsfængslet m. m.) § 14 stadgar därom, att alla straffarbetsfångar, då de inkomma i anstalten samt innan de frigifvas, skola hållas i cell, afsöndrade från sina medfångar, så lång tid, som anstaltens styrelse efter samråd med presten och läkaren anser lämpligt, dock att afsöndringen i intet fall emot fångens vilja får vara längre, än tillsammans 3 månader.

dervisning i religion. Öfverhufvud erbjuda de norska straffanstalterna än i dag en tämligen trogen bild af förgångna tiders fängelseväsen.

Några särskilda straffanstalter för unga förbrytare känner man icke i Norge. Åldersgränsen för tillräkneligheten är där satt mycket lågt. Den, som efter att hafva fylt 10, men ej 15 år, begår uppsåtligt brott, hvarför han, om han varit öfver 15 år, skulle hafva förskylt högre straff än böter, blir enligt kriminallagen (6—8) straffbar, såframt antingen i betraktande af brottets art (såsom då detta är mord, dråp, tjufnad eller några andra uppgifna förbrytelser) eller med hänsyn till hans förståndsutveckling och den uppfostran, han åtnjutit, antagas kan, att han insett handlingens brottsliga beskaffenhet. Straffet för en sådan brottsling var enligt kriminallagen ris, om högst 6 års straffarbete skulle drabbat honom, ifall han varit öfver 15 år, i svårare fall straffarbete, dock aldrig öfver 9 år. Alternativt med ris har dock lagen af den 3 Juni 1874 stadgat fängelse, och för flickor, som uppnått 12 års ålder, eger enligt denna lag risstraff icke vidare rum. Samma lag har jämväl medgifvit domaren att låta det stanna vid en allvarlig varning och förmaning, ifall gärningsmannen, om han varit öfver 15 år, ej skulle hafva förskylt svårare straff än fängelse, och han därjämte ej förut blifvit för brott dömd. Dessutom kan domaren enligt 1874 års lag i stället för att ådöma fängelse eller ris förordna, att sådan ung brottsling skall insättas i en uppfostrings- eller räddningsanstalt, hvars plan är stadfäst af konungen. Där skall han då förblifva, så länge anstaltens styrelse anser det nödvändigt för hans moraliska förbättring, dock ej utöfver fylda 16 år. Detta sista stadgande får först praktisk betydelse, om och när sådana anstalter en gång komma till stånd i Norge. Fängelsestraff, som åläggеs unga förbrytare emellan 10 och 15 år, är antingen fängelse vid vanlig fångkost på 8 till 60 dagar eller arrest på 16 till 120 dagar. Sådana unga brottslingar böra i fängelset erhålla en för deras ålder och krafter passande sysselsättning[1]) samt, såvidt omständigheterna det medgifva, skolundervisning.

För dem, som fylt 15, men ej 18 år, nedsättes straffarbete å lifstid eller i första graden (från 12 till och med 15 år) till straffarbete i andra graden (från 9 till och med 12 år) och dödsstraff till straffarbete i första graden eller å lifstid (K. L. 6—9 enl. 1874 års lag). Likaledes kan domaren, ifall en sådan ung brottsling ej förut

[1]) Detta slags fängelsefångar äro således förpligtade att arbeta. Angående inkomsten af arbetet, försåvidt härom kan blifva fråga, måste den allmänna regeln i fråga om fängelsefångar ega tillämpning (efter Prof. BRANDTS föreläsningar).

varit dömd till straffarbete, använda fängelsestraff i stället för straffarbete i femte graden (på 6 månader till 3 år). Straffarbetsfångar under 18 år[1]) komma, såsom ofvan är nämndt, icke å fästning eller i *Bodsfængslet*. De utstå således alltid sitt straff i tukthusen, hvarest de än i dag sättas tillsammans med äldre brottslingar. Dock pläga särskilda sofrum beredas dem[2]). Ofvan är nämndt, att unga fångar företrädesvis inläras något handtverk. Den skolundervisning, som i tukthusen bestås, torde också hufvudsakligen komma dem till del.

Finland.

Då Finlands ständer år 1863 första gången efter mötet i Borgå samlades till allmän landtdag, var bland de ämnen, hvilka företrädesvis påkallade snar behandling, frågan om en ny strafflag självskrifven. Straffrätten hade så länge stått stilla, att det ej kunde vara fråga om att taga igen det försummade medelst partiella förbättringar. Ett sådant arbete kräfde dock gifvet en längre tid. På det emellertid reformen ej än mera måtte fördröjas därigenom, att förslaget till en ny lag uppgjordes enligt principer, som ej kunde påräkna ständernas bifall, framlade regeringen redan till nämnda landtdag en *proposition beträffande allmänna grunder för en ny brottmålslag*[3]). Denna propositions hufvudinnehåll utgjordes af bestämmelser om de straffarter, som i den nya lagen borde förekomma. Propositionen blef i hufvudsak af ständerna godkänd[4]) och är sålunda antagen till grundval för det arbete å en ny finsk strafflag, som för närvarande pågår. Enligt detta förslag skola de allmänna straffarterna för framtiden blifva *frihetsstraff* och *böter*. Dödsstraffet samt alla skam- och kroppsstraff (däribland jämväl fängelse vid vatten och bröd) skola således försvinna ur lagstift-

---

[1]) Härvid är det dock åldern, då straffet kommer till verkställighet, som är bestämmande. Se ofvan citerade 1 § af Lagen d. 12 Juli 1848 samt SCHWEIGAARD, *Commentar* I s. 117.

[2]) Detta är åtminstone fallet i Kristiania tukthus, hvarest två eller tre unga brottslingar sofva i cell tillsammans med en äldre pålitlig fånge.

[3]) *H. Kejs. Maj:ts Nåd. Propositioner till Storfurstendömet Finlands ständer å landtdagen i Helsingfors åren 1863—1864, äfvensom vederbörande utskotts betänkanden och ständernes underdåniga svar i anledning af sagde propositioner*, särskildt tryckte såsom bilagor till ständens vid berörde landtdag förda protokoll (angifves i det följande med *Bil. t. Finlands St:s prot. vid 1863—1864 års landtdag*) I, Wiborg 1864, ss. 213 o. f.

[4]) Se *Bil. t. Finlands St:s prot. vid 1863—1864 års landtdag* I ss. 270 o. f.

ningen. Frihetsstraffen skola bli tre, *tukthusstraff*, *fängelsestraff* och *arrest*. Tukthusstraffet skall ådömas antingen å lifstid eller på viss tid från och med 2 månader till och med 12 år. Unga förbrytare, som ej fylt 20 år, skola utstå detta straff i ensamhetsfängelse, dock att ynglingar och kvinnor, som ej fylt 18 år, äfven kunna öfverlemnas till godkänd uppfostringsanstalt för unga förbrytare för att där uppfostras till 21 års ålder. Förbrytare, som fylt 20 år, skall i enrum utstå tukthusstraff på ett år eller kortare tid. Är straffet å längre tid, skola de blott i strafftidens begynnelse hållas i *ensamhetsfängelse*. Tiden därför är bestämd till ett år, men kan genom godt uppförande förkortas till 8 månader. Från ensamhetsfängelset flyttas förbrytaren till fångklass, där han om dagarne vid arbete, undervisning och andaktsöfningar skall hållas tillsammans med andra fångar, men skall tillbringa nätterna i cell, utom i högsta klassen, för hvilken detta sista ej är föreskrifvet. Fångklasserna skola vara fem till antalet. Första och andra klasserna äro dock blott afsedda för dem, hvilka uppfört sig illa i ensamhetsfängelset eller som befunnits icke kunna uthärda ensamheten därstädes. Öfriga fångar inträda direkt i den tredje klassen[1]). För hvarje vecka skall fångens uppförande vitsordas såsom godt, försvarligt eller dåligt; och bör vitsordet grundas på fångens förhållande ej blott i afseende på disciplinen, utan äfven vid undervisningen och arbetet. För uppehållet i de lägre klasserna föreskrifves en viss tid[2]), kortare, om fångens uppförande vitsordas såsom godt, längre, om det blott varit försvarligt. Genom dåligt uppförande förloras rätten till klassuppflyttning. För disciplinära förseelser kan fången flyttas tillbaka till lägre klass. I första och andra klassen skall det vara fångarne förbjudet att meddela sig med hvarandra. I de tre öfre klasserna tillåtes från sådan tystnad den afvikelse, som med god ordning är förenlig. I öfrigt skall skilnaden emellan klasserna bestå däri, att hvarje högre klass åtnjuter någon eller några förmåner ut-

---

[1]) Dit förflyttas äfven unga förbrytare under 20 år, som ej uthärda ensamhetsfängelset. Dessa har man nämligen ej velat utsätta för det farliga umgänget i de tvänne lägsta klasserna. Se motiven till ifrågavarande proposition i *Bil. t. Finlands St:s prot. vid 1863—1864 års landtdag* I s. 238.

[2]) För den lägsta klassen bestämmes dock blott ett *maximum*, hvaröfver ingen vid godt eller försvarligt uppförande bör kvarhållas, »på det tukthusdirektionen måtte blifva i tillfälle att så smart som möjligt till andra klassen uppflytta och sålunda ifrån tukthusets afskum afskilja dem, hvilka ådagalägga håg till bättring.» Se motiven till den kejs. propositionen i *Bil. t. Finlands St:s prot. vid 1863—1864 års landtdag* I s. 239.

öfver dem, som bestås i en lägre klass, såsom högre sparpenning (hvilken fången dock först utbekommer, då han lemnar tukthuset)[1]), rätt att oftare brefväxla med anförvandter och vänner samt af dem mottaga besök, större frihet att å lediga stunder sysselsätta sig med läsning af böcker ur tukthusets bokförråd och mera sådant, men ej får därtill användas tillåtelse att begagna tobak eller rusgifvande dryck eller annat sådant, som afser allenast sinlig förnöjelse, ej häller ledighet från arbete. I den femte eller *öfvergångsklassen*, hvilken, om möjligt, skall förläggas till annan ort än de öfriga fångklasserna, medgifves fånge så mycken frihet, som är nödig för att vänja honom vid frestelsers öfvervinnande och själfständighet i handling. Arbetsamhet och god ordning skola dock äfven i denna klass vara en oeftergiflig fordran. Annan disciplinär bestraffning än nedflyttning i lägre klass må ej här användas. Under hela strafftiden skola fångarne erhålla undervisning i religion, elementära kunskaper samt sådana yrken, som med inrättningen äro förenliga. Det arbete, hvari fångarne undervisas och sysselsättas, skall lämpas efter deras olika fallenhet samt, såvidt möjligt, efter deras sannolika näringsfång efter frigifningen. Bland dessa arbeten böra därför ingå icke blott handtverk och hemslöjder, utan jämväl jordbruks- och trädgårdsarbeten samt annan sysselsättning i fria luften.

I den kejserliga propositionen fanns äfven *den vilkorliga frigifningen* upptagen. I denna fråga stannade emellertid två stånd emot två. Ridderskapet och Adeln samt Bondeståndet antogo till principen frigifningsinstitutet[2]), de tvänne öfriga stånden förkastade detsamma. Resultatet blef, att ständerna i sin skrifvelse förklarade sig icke kunna godkänna förslaget i denna del, «emedan dess genomförande kunde för samhället blifva vådligt, samt det dessutom vore stridande emot Finlands nuvarande lagstiftning, att en administrativ myndighet finge bryta domstolars laga kraft vunna domar.»

---

[1]) Skulle fånge, som är kunnig i något handarbete, föredraga att, i stället för erhållande af sådan penning, få af arbetstiden använda en timme dagligen för egen vinning, må det honom förunnas, med vilkor att han på sådan fritid förfärdigar något inbringande arbete, hvilket bör för fångens egen räkning försäljas. För sådana fångar, som begagna sig af denna rätt, försvinner således en af skilnaderna emellan de klasser, hvari arbetsförtjänst medgifves.

[2]) Det förra ståndet ansåg dock, att frågor om fånges lösgifvande, hvilka förslaget öfverlemnade till tukthusdirektionens afgörande, borde hemställas kejserliga senaten, det senare ståndet ville åter öfverlemna afgörandet åt landets fångvårdsstyrelse. Se *Bil. t. Finlands St:s prot. vid 1863—1864 års landtdag* I s. 268.

I fråga om fängelsestraffet, som skall åläggas på minst 14 dygn och högst 2 år, hvilar det af ständerna antagna förslaget hufvudsakligen på samma grund, som i fråga om tukthusstraffet. Ensamhetsfängelset har dock ej här fått samma användning, och någon vilkorlig frigifning har icke varit ifrågasatt. Endast unga förbrytare, som ej fylt 20 år, skola utstå sitt fängelsestraff, och detta till fullo, i enrum. Äldre förbrytare skola blott isoleras, om deras samvaro med andra finnes för dessa skadlig och anledningen därtill ej kunnat genom annan bestraffning häfvas. Öfriga äldre förbrytare skola hållas i gemensamhetsfängelse, men dock nattetid samt å sådana fristunder, hvarom fängelseordningen ej annat innehåller, isoleras i cell. Sådana fångar skola undergå sitt straff genom trenne fångklasser[1]). Skilnaden emellan dessa klasser och uppryckningen genom desamma skola bestämmas efter samma grunder, som gälla för klassifikationen i tukthuset. Äfven de, som äro dömda till fängelse, skola åtnjuta undervisning på samma sätt, som tukthusfångar, samt hållas till arbete efter olika fallenhet och sannolikt framtida näringsfång[2]). Något arbete i det fria omtalas dock ej, utan meningen synes vara, att sådana fångar alltid skola arbeta inom fängelsemurarne.

Det tredje och lindrigaste frihetsstraffet skall blifva arrest. Det ådömes på tre till sextio dygn. I särskilda fall, som i strafflagen bestämmas, skall dock arreststraff kunna utmätas i månader och år, högst tio år[3]). Arrestanter skola hållas i gemensamhet om dagarne samt efter fängelsestyrelsens pröfning äfven om nätterna. De skola vara skyldige att arbeta, men få efter eget val och för egen räkning sysselsätta sig med sådant lofligt arbete, som med straffanstalten är

---

[1]) I anseende till svårigheten att erhålla särskilda rum för flera fångklasser har 1873 års kommitté ansett sig nödgad att förorda, att det framtida fängelsestraffet, när det ej verkställes i cell, må undergås i afdelningar, som visserligen äro skilda från hvarandra genom hvarjehanda uppmuntringsmedel, men som arbeta i gemensamhet. Äfven nattcellerna synes man tills vidare ämna afstå ifrån.

[2]) I fråga om tukthusfångar heter det, att de «skola träget sysselsättas med *tvångsarbete*»; i fråga om dem, som undergå fängelsestraff, åter, att de «skola träget sysselsättas med *arbete*», men om någon skilnad härmed afses och hvilken denna då kan vara, framgår icke af förslaget. I båda fallen skall ju arbetet lämpas efter fallenhet och framtida näringsfång, och i båda fallen skall det vara träget.

[3]) Hvilka särskilda fall man här haft i sigte, upplyser ej förslaget, men i motiven (s. 235) omtalas såsom brott, för hvilka denna straffart är ämnad, svårare tryckfrihetsförbrytelser och ärekränkningar samt duellsbrott, och vid dem har man väl ej afsett att låta straffet stanna vid 60 dygn.

förenligt. Kan fånge ej anvisa sådant arbete, är han pligtig förrätta allmänt arbete.

Detta sålunda antagna system af frihetsstraff utgör, såsom nästan hvarje dess enskildhet utvisar, en användning af det irländska fängelsesystemet[1]). Ett felas likväl, nämligen den vilkorliga frigifningen. Emellertid är det ganska möjligt, att detta institut, hvars användning i främmande land, då ständerna fattade sitt beslut, ännu var föga känd, vid den slutliga reformen af de finska frihetsstraffen åter skall blifva upptaget[2]).

Hela detta system är emellertid, som sagdt, blott antaget för att ingå i den blifvande strafflagen. I afvaktan på densamma har dock genom *Kejs. Förordningen den 26 November 1866 om verkställighet af frihetsstraff*[3]) redan nu så mycket af de nya grunderna blifvit

---

[1]) Nödvändigheten af en progression i straffbehandlingen såsom grundval för Finlands blifvande frihetsstraffsystem utvecklades redan 1863 af Professoren Ehrström i den Juridiska Föreningen. Se *Juridiska Föreningens i Finland Tidskr.* I (1865) ss. 103 o. f.

[2]) I det förslag till lag om verkställighet af straff, som i sammmanhang med förslaget till strafflag har blifvit utarbetadt, lär den vilkorliga frigifningen vara upptagen. Institutet försvaras varmt af v. Knorring i *Tidskrift, utg. af Jurid. Föreningen i Finland* VI (1870) ss. 1 o. f.

[3]) Samtidigt med, att förslaget till denna förordning förelades 1863—1864 års landtdag, framlades äfven ett förslag till författning om afskaffande af vissa dittills nyttjade straffarter, däribland dödsstraffet, med undantag för några få fall (det skulle bibehållas för förande af afvog sköld emot riket, för våldsgärning i uppsåt att döda emot Kejsaren, Kejsarinnan eller deras barn samt för mord), äfvensom skamstraffen och kroppsstraffen, dock icke vatten- och brödstraffet. Ständerna synas emellertid hafva fruktat ett upplifvande af det då på fyratio år icke inom Finland tillämpade dödsstraffet och antogo för sin del ett förslag till förordning i ifrågavarande ämnen, hvarur dödsstraffet var fullständigt uteslutet. Detta förslag vann dock icke Kejsarens sanktion. I stället förelades 1867 års landtdag ånyo en proposition af hufvudsakligen samma innehåll, som den förra. Alt, som angick dödsstraffet, var dock utbrutet till ett särskildt lagförslag, så att propositionen således innehöll förslag till två särskilda författningar. Äfven vid denna landtdag uttalade ständerna sig principielt emot hvarje bibehållande af dödsstraffet, men gingo dock in på, att det i afvaktan å den nya strafflagen finge kvarstå för den, som förde afvog sköld emot riket eller i uppsåt att döda föröfvade våldsgärning å Kejsaren, Kejsarinnan eller deras barn. För mord beslöto de däremot dödsstraffets afskaffande. De af ständerna sålunda antagna förordningar äro af Kejsaren redan år 1868 sanktionerade, men det har öfverlemnats åt senaten att publicera dem och bestämma tiden för deras trädande i kraft. Detta har hittills ej skett, enär straffanstalterna ännu ej ansetts lemna utrymme för den vidsträcktare an-

gällande, som man ansett fängelsernas tillstånd under den närmaste framtiden kunna medgifva. Enligt denna förordning äro tills vidare den finska rättens frihetsstraff af tre slag, *tukthusstraff*, *fängelse vid vatten och bröd* samt *fängelsestraff*[1]). Under tukthusstraff inbegripas de svårare arbetsstraff, hvilka i lagar och författningar benämnas arbete å slott eller fästning eller i kronans smedja eller å tukthus eller spinnhus; under fängelsestraff åter det med fängelse eller enkelt fängelse eller fästnings- eller tukthusfängelse utan arbete betecknade frihetsstraff. Ensamhetsfängelse såsom allmänt begynnelsestadium för tukthusstraffet har man tills vidare af brist på celler måst afstå ifrån. Endast unga fångar under 18 år, hvilka ej, såsom jämväl är medgifvet, öfverlemnas till uppfostringsanstalt för brottsliga eller vårdslösade barn[2]), skola, såvidt möjligt, hållas i enrum, tills de uppnå denna ålder. Äldre fångar isoleras endast, om de visa sig så sedligt förderfvade, att deras samvaro med andra kan lända dessa till förförelse eller skada. Öfriga äldre förbrytare skola genomgå hela sitt straff i gemensamhetsfängelse. Om natten skola de dock hållas i enrum, eller, om utrymme därtill saknas, under sträng bevakning, som hindrar hvarje meddelande fångarne emellan. En progressiv klassifikation är redan nu föreskrifven. Fångklasserna skola emellertid tills vidare blott vara 4, men skola fullständigt genomgås af alla fångar utom de unga, hvilka från ensamhetsfängelset eller, om tillfälle saknats att hålla dem där, redan vid strafftidens början öfvergå i andra klassen. I de tvänne lägre klasserna är det såsom surrogat för det blifvande ensamhetsfängelset föreskrifvet, att fångarne icke med tal, åtbörder eller andra tecken få meddela sig med hvarandra. Skilnaden

---

vändning af frihetsstraffen, som af dessa förordningar blefve en följd. Se *Bil. t. Finlands St:s prot. vid 1863—1864 års landtdag* I ss. 277 o. f.; ss. 338 o. f. och *vid 1867 års landtdag* I ss. 487 o. f.; *Berättelse till 1872 års landtdag* (Finlands Förf.-saml. f. 1872 n:o 11) 22:o samt Ehrström i *Tidskr., utg. af Jur. Föreningen i Finland* VI (1870) ss. 135 o. f.; 378 o. f.

[1]) Dessutom förekommer deportation till Sibirien enligt K. K. den 21 April 1826 (för män) och den 24 Februari 1848 (för kvinnor), men icke såsom en straffart, som af domstolarne kan ådömas, utan såsom ett i benådningsväg ålagdt straff för grofva förbrytare, som enligt lagen förskylt dödsstraff. Angående deportationens användning i Finland se *Jur. För:s i Finland Tidskr.* I (1865) särsk. ss. 80 o. f.

[2]) Någon sådan uppfostringsanstalt finnes för det närvarande icke. 1878 års fängelsekommitté har förordat ett anslag till understöd för enskilde, som kunna vilja grunda en dylik anstalt; men hittills har icke något sådant anslag blifvit beviljadt.

i öfrigt emellan de olika klasserna samt upp- och nedflyttningen inom desamma skola bestämmas efter samma grunder, som äro antagna för klassifikationen af tukthusfångar enligt den blifvande strafflagen. Åt fångar, som i 4:de klassen tillbragt minst 6 månader under godt uppförande, kan under resten af strafftiden medgifvas så mycken frihet, som är nödvändig för att vänja dem vid frestelsers öfvervinnande och sjålfständighet i handling, dock med vilkor, att arbetsamhet och god ordning äfven af desse iakttagas. Missbrukar någon slik frihet, blir han densamma genast förlustig. Denna högre afdelning af 4:de klassen motsvarar således öfvergångsklassen i det för framtiden antagna systemet[1]). I fråga om fångarnes undervisning och deras sysselsättande (efter fallenhet och sannolikt näringsfång efter frigifvandet) skola redan nu de grundsatser tillämpas, som äro antagna att inflyta i strafflagen. — De, som undergå fängelse vid vatten och bröd, skola hållas i enrum eller, om tillfälle därtill saknas, i gemensamhet under ständig öfvervakning och under förbud att meddela sig med hvarandra. Öfverskjuter strafftiden 2 veckor, har fånge rätt att efter 14 fastedagar erhålla en och efter 7 följande fastedagar två fridagar, under hvilka vanlig fångförplägning tilldelas honom. Sådana fångar äro berättigade, men ej förpligtade, att sysselsätta sig med lämpligt handarbete för kronans räkning. — I fråga om fängelsestraffet har man tillsvidare nödgats låta det mesta af de nya grundsatserna falla. Fängelse i enrum är här stadgadt blott för sådan fånge, hvars samvaro med andra skulle lända desse till förförelse eller skada. Öfriga fångar skola under behörig uppsigt hållas i gemensamhet. Någon progressiv klassifikation är ännu ej påbjuden. Ifrågavarande fångar äro skyldige att arbeta, men må efter eget val och för egen räkning sysselsätta sig med sådant lofligt arbete, som med straffanstalten är förenligt. Kan fången ej anvisa sådant arbete, är han pligtig att för kronans räkning förrätta lämpligt handarbete. Det nuvarande fängelsestraffet motsvarar altså den blifvande strafflagens arreststraff, hvaremot dess fängelsestraff blir en ny art af frihetsstraff, som kommer att bilda en mellanlänk emellan de nuvarande tukthus- och fängelsestraffen. Någon undervisning i elementarkunskaper för detta slags fångar är tills vidare ej föreskrifven.

Redan detta genom 1866 års förordning påbjudna öfvergångssystem fordrade emellertid åtskilliga förändringar i straffanstalterna för

[1]) Huruvida en särskild femte *klass* verkligen framdeles kommer till stånd, torde vara tvifvel underkastadt. 1873 års kommitté har åtminstone förordat, att antalet klasser ej måtte utsträckas utöfver hvad redan är föreskrifvet, «enär erfarenheten redan ådagalagt svårigheten att i fängelserna erhålla afskilda lokaler för de redan nu bestämda fyra klasserna.»

att kunna fullständigt tillämpas. Med anledning häraf tillsattes en kommission med uppdrag att framställa förslag till fängelseväsenets provisoriska ordnande för den närmaste framtiden[1]).

De straff, som motsvarade det nya tukthusstraffet, utstodos den tiden af manlige straffångar å viss tid i Åbo straffängelse, af manliga lifstidsfångar i de provisoriska straffängelserna i S:t Michels och Kuopio länehäkten[2]) samt af kvinnor i Willmanstrands spinnhus, hvarmed äfven korrektionsinrättning för försvarslösa var förenad. Fängelsstraff, jämväl vid vatten och bröd, utstods däremot i läne- och (kronans allmänna) häradshäkten (filialafdelningar af länehäktena). I samtliga dessa straffanstalter herrskade en ohindrad gemensamhet så natt, som dag. Någon klassifikation af fångarne var ingenstädes genomförd[3]). I fråga om kosthållet herrskade allehanda själfsvåld och oreda. I de manliga tukthusen erhöllo fångarne dels vissa födoämnen in natura, dels ett kontant dagtraktamente, och med detta samt med de penningar, som de kunde förvärfva genom arbeten å lediga stunder, fingo de själfve bestrida sitt kosthåll. Den föda, de sålunda erhöllo, var merändels rikligare, än de såsom frie arbetare kunnat påräkna[4]). För kvinliga tukthusfångar bestreds kosthållet af entreprenörer; i läne- och häradshäktena merändels af fängelseföreståndarne. I de sista slagens fängelser var födan knapp och otillräcklig[5]). Det arbete, hvartill fångarne användes, var i allmänhet föga ansträngande, på sina ställen saknades det till och med full sysselsättning, och en del af fångarne tillbragte därför sin tid i overksamhet[6]). I läne- och häradshäktena

---

[1]) Resultatet af kommissionens arbete är nedlagdt i *Underdånig berättelse om tillståndet i Finlands fängelser jemte Förslag till provisionell reform af desamma*, Helsingfors 1866 (386 sid. IV:o förutom bilagor). Den angifves i det följande med *Ber. om Finl:s fäng.* Kommissionen bestod af Professoren vid Helsingfors universitet D:r G. Ehrström samt Hofrättsassessoren, numera t. f. Fängelseinspektören och Hofrättsrådet A. Grotenfelt.

[2]) Ursprungligen förvarades såväl straffarbetsfångar, som bekännelsefångar och försvarslöse å Sveaborgs fästning. Sedan i början af 1840:talet de försvarslöse öfverflyttats till särskilda korrektionsinrättningar, skildes omkring 1860 de å Sveaborg kvarblifna trenne klasser af fångar. Bekännelsefångar öfverfördes då till Kexholm och straffångar å viss tid till Åbo. Slutligen förflyttades 1863 lifstidsfångar till S:t Michel och Kuopio. Se *Prokuratorns i Kejs. Senaten för Finland berättelse i anledn. af dess embetsresa i landet under sommaren år 1865*, Helsingfors 1866, ss. 64 o. f.

[3]) *Ber. om Finl:s fäng.* ss. 8, 14, 19, 25.

[4]) *Ber. om Finl:s fäng.* ss. 11, 16, 20.

[5]) *Ber. om Finl:s fäng.* ss. 74, 113, 314.

[6]) *Ber. om Finl:s fäng.* ss. 9 o. f.; 20. Jmf. *Kejserl. Prokuratorns Berättelse 1865* s. 66.

var detta regel[1]), ehuru det fanns författningar, som stadgade, att fångarne skulle hållas till tjänligt arbete[2]). Religionsvården inskränkte sig på de flesta ställen till gudstjänst om söndagarne samt bibel- och katekesförklaringar en eller annan gång under veckan[3]). Någon annan undervisning kom så godt som ingenstädes i fråga.

Det nya provisoriska frihetsstraffsystemets genomförande kräfde alltså redan det genomgripande reformer i fängelseväsenet. I tukthusen måste skilda lokaler anskaffas för den föreskrifna klassifikationen. I samtliga fängelserna måste ett antal celler inredas. Fångpredikanterne måste förses med tillräcklig aflöning för att odeladt kunna egna sig åt sitt kall. Skollärare och verkmästare måste anställas vid tukthusen. Nya reglementen, bygda på de nya föreskrifterna om verkställighet af frihetsstraff, måste utfärdas, och deras handhafvande anförtros åt insigtsfulla fängelseföreståndare och en talrikare och kunnigare tjänstepersonal, än de förra primitiva förhållandena fordrat. Alla dessa förändringar kräfde med nödvändighet ett ämbetsverk, som kunde utöfva en oafbruten vårdnad om och tillsyn öfver deras utförande. Kommissionen föreslog därför, att en *fångvårdsstyrelse* ofördröjligen skulle inrättas. Något sådant ämbetsverk har emellertid ännu ej kommit till stånd, men sedan år 1869 är en Inspektör för fängelserna provisionelt tillsatt[4].) I följd af brist på medel[5]) gingo dock de tilltänkta förändringarna i början långsammare, än ämnadt var. När den nya förordningen om verkställighet af frihetsstraff af ständerna antogs, öfverlemnade de åt Kejsaren att vid förordningens utfärdande bestämma den tid, då den skulle träda i verksamhet. Denna utsattes till den 1 Januari 1870, hvilket uppskof påkallades däraf, att nödiga förändringar af fängelserna samt deras styrelse och förvaltning måste hinna åtminstone provisoriskt genomföras[6]). Då den sålunda bestämda dagen kom, voro dock dessa nödiga förändringar långt ifrån fullbordade, och förordningen kunde därför, hvad flertalet af dess bestämmelser vidkom,

---

1) *Ber. om Finl:s fäng.* ss. 73, 80, 85, 91, 96, 101, 112, 118. Jmf. *Prokuratorns i Kejs. Senaten för Finland Berättelse i anl. af dess embetsresa i landet under sommaren 1867*, Helsingfors 1868, ss. 3 o. f.

2) Regl. d. 25 Okt. 1824 § 40; K. K. d. 30 Aug. 1848 § 4.

3) *Ber. om Finl:s fäng.* ss. 8, 14, 19, 73, 79, 85, 91, 96, 101, 107, 111.

4) Instruktion af den 16 Mars 1869.

5) *Berättelse till 1872 års landtdag* (Finlands Förf.-saml. 1872 n:o 11) 22:o.

6) *Berättelse till 1867 års landtdag* (Finlands Förf.-saml. 1867 n:o 1) 16:o.

icke inom straffanstalterna tillämpas[1]). Sedan den sista landtdagen år 1872 för fängelsereformen beviljat ansenliga summor (200,000 mark för hvart och ett af åren 1873—1877) samt Senaten sistlidet år ytterligare anslagit medel härtill (580,000 mark), hafva emellertid arbetena raskt fortgått. De fullföljas numera enligt en allmän plan för reformens successiva genomförande, hvilken blifvit utarbetad af en på ständernas begäran år 1873 tillsatt kommitté[2]). För det närvarande utstå manlige lifstidsfångar fortfarande sitt straff i de provisionella anstalterna i S:t Michel och Kuopio. Förbrytare af mankön, som äro dömda till tukthusstraff i två år eller därunder, försändas till ett nyinredt straffängelse i Tavastehus; öfriga manlige tukthusfångar till straffängelset i Åbo. Kvinliga tukthusfångar sändas till straffängelset eller, som det ännu kallas, Kronospinnhuset i Willmanstrand, hvilket numera uteslutande är afsedt för dylika fångar[3]). I samtliga dessa straffän-

---

[1]) *Utdrag af t. f. Fängelseinspektörens berättelse med anledning af embetsresor åren 1869 och 1870* i *Finlands Allmänna Tidning 1871* n:o 164.

[2]) Denna kommittés den 22 Oktober 1873 afgifna betänkande är icke till trycket befordradt. Vi hafva i afskrift erhållit detsamma genom t. f. Fängelseinspektören Hofrättsrådet Grotenfelts medverkan, hvarförutom vi till Hofrättsrådet Grotenfelt stå i skuld för en mängd värderika upplysningar angående Finlands fångvård.

[3]) Tukthuset i Tavastehus (hvarest förr en korrektionsinrättning var förlagd) fullbordades år 1873. Inredningen af detsamma har afsett ej blott den provisoriska reform, som 1866 års förordning föreskrifvit, utan den slutliga reformen af frihetsstraffen, hvadan fängelset är försedt med ett större antal celler för fångens uppehåll så natt, som dag. Däremot saknas ännu särskilda nattceller. Såsom sådana begagnas dock för den lägsta klassen en del af de befintliga dagcellerna, hvilka med nu gällande bestämmelser (se §§ 4, 5 i 1866 års förordning) ej behöfva till så stort antal användas för sitt egentliga ändamål.

I Åbo äro tvänne cellflyglar, den ena för (75) nattceller, den andra för (75) dagceller, under byggnad. Invid Helsingfors anlägges ett nytt stort tukthus med 100 dagceller och minst 250 nattceller. Åldriga lifstidsfångar flyttas innevarande år till Kexholm, hvarest med afseende härå några mindre byggnadsarbeten blifvit företagna. De å Kexholm förvarade bekännelsefångar flyttas då till Tavastehus. Meningen är, att, sedan det nya tukthuset vid Helsingfors blifvit färdigt, dit öfverflytta straffångarne från Tavastehus och till denna ort åter de kvinliga fångarne från Willmanstrand, hvarefter den därstädes belägna anstalten, som nu endast provisoriskt är iordningstäld för kvinliga tukthusfångar, skall upphöra att vara straffängelse. De lifstidsfångar, som ej intagas å Kexholm, skola antagligen framdeles öfverföras till Åbo, och de provisoriska anstalterna i S:t Michel och Kuopio komma då att nedläggas. Tukthusen skulle altså blifva fyra: för män i Helsingfors (för manlige fångar med kortare strafftid), Åbo

gelser, med undantag af de provisoriska i S:t Michel och Kuopio, är den progressiva klassifikation, som 1866 års förordning föreskrifver, numera satt i verket[1]). Äfven i öfriga delar äro förordningens bestämmelser antingen redan förverkligade eller på god väg att blifva det. Löneförhöjning är beviljad predikanterne vid straffängelserna. Ett nytt reglemente för tukthuset i Tavastehus, afsedt att tillämpas äfven i öfriga tukthus, är utarbetadt. Skolor och arbetsverkstäder för olika yrken hafva börjat uppsättas vid tukthusen[2]); ombyggnaden af landets länehäkten och deras inredning med celler skola nästa år taga sin början[3]). Det synes altså vara utsigt till, att den storartadt anlagda *slutliga* reformen af Finlands frihetsstraff inom en icke altför aflägsen framtid skall kunna komma till utförande[4]).

(för manlige fångar med längre strafftid samt manlige lifstidsfångar), i Kexholm (för åldriga lifstidsfångar af mankön) samt i Tavastehus (för kvinliga fångar).

[1]) Tysthetsbudet för de två lägsta klasserna har man dock ansett omöjligt att i all sin stränghet upprätthålla.

[2]) Till inköp af arbetsredskap och arbetsmaterial vid länehäktena anvisades medel redan i K. F. d. 2 Okt. 1871 angående fångarnes i länens kronohäkten sysselsättande med arbete.

[3]) Ofvan är nämndt, att 1866 års förordning fordrar celler för vatten- och brödfångar och för sådana fångar, hvilkas samvistelse med andra kunde lända dessa till förförelse eller skada, samt att enligt de antagna grunderna för en ny strafflag celler erfordras dels för sistnämnda kategori och dels för unga fångar under tjugu år. Dessutom skola framdeles *ransakningsfångar* hållas i enrum. I följd häraf blifva de nya länehäktena till sin hufvudkaraktär cellfängelser, ehuru äfven gemensamhetslokaler erfordras för flertalet af dem, som utstå fängelse, samt i framtiden för dem, som dömas till arreststraff.

[4]) Den för utarbetande af förslag till en ny strafflag tillsatta kommission (Senatorn J. D. Dahl, Professoren Ehrström och Hofrättsrådet Grotenfelt) har i det närmaste fullbordat sitt arbete, och lär förslaget till strafflag jämte förslag till förordningar om verkställighet af straff och om strafflagens införande innevarande år komma att af kommissionen ingifvas till Senaten.

Senare afdelningen.

Den svenska rätten.

I.

Lika litet hos oss, som annorstädes, intogo frihetsstraffen någon plats i äldre tiders straffsystem. Enligt våra landskapslagar var straffet närmast den enskilde målsegandens sak, en upprättelse, hvarå denne egde anspråk för en honom eller hans ätteman tillfogad orätt; och denna upprättelse utgick mestadels under formen af böter. Rättskränkningen kunde dock vara så grof eller gärningen så neslig, att en godtgörelse medelst böter ej var möjlig, och lagarne gåfvo då målseganden makt öfver förbrytarens lif eller lem. Han kunde i dessa fall gripa och fängsla sin skademan, då denne träffades å bar gärning, och samma rätt tillkom honom ock, fastän brottet ej var urbota, gentemot lös man; men någon rätt att hålla en förbrytare fängslad till straff omtala lagarne icke. Orkade en förbrytare ej böta med penningar, fick han i svårare fall böta med kropp, i lindrigare öfverlemnades han åt målseganden i arbete. Ursprungligen hade nog i detta senare fall förbrytaren rent af blifvit målsegandens träl. Ännu enligt Östgötalagen [1]) förverkade kvinna, som stulit och ej mäktade böta, sin frihet och blef trälinna. Enligt de öfriga landskapslagarne skulle den bötesskyldige allenast träda i arbete hos målseganden, antingen till dess böterna erlades eller ock till dess de enligt en i lagen bestämd grund voro att anse såsom aftjänade med hans arbete [2]). Såsom en särskild art af straff kan dock detta knappast betraktas. Det egentliga straffet var och förblef i dessa fall böterna. Arbetet var en godtgörelse för mistningen af desamma eller ett medel, hvarigenom de så småningom aftjänades; och samma öde, som sålunda träffade förbrytaren, då han ej kunde erlägga ådömda böter, — i äldre tider träldom, senare inträde i arbete och tjänst — blef säkerligen äfven dens lott, hvilken var oförmögen att

---

[1]) Vaþ. XXXV, XXXVII. Jmf. Calonius, *De Prisco in Patria Servorum Jure* § 7 (*Opera omnia* I ss. 148 o. f.).

[2]) Se Nordström, *Bidrag till den Svenska Samhällsförfattningens Historia* II ss. 468 o. f. samt de därstädes anförda lagrum.

betala en gäld, som ej hade sitt ursprung från brottslig gärning[1]). Uteslutande ur privaträttslig synpunkt fattades emellertid icke straffet i vår äldre rätt, åtminstone icke å det stadium af rättsutvecklingen, hvarom våra landskapslagar bära vittne. Där möter jämväl ett självständigt anspråk på straff från det allmännas sida, hvilket skarpast visar sig i förbud för målseganden att taga lösen och i ovilkorlig fordran af urbota straff. Men icke häller såsom form för detta af samhället fordrade straff träffar man i lagarne några frihetsstraff. Konungens Länsman egde nog förvara den gripne missdådaren «i iarn oc hæptu»[2]) å Konungens gård, men blott till dess dom fallit och böterna erlades eller det urbota straffet kunde gå i fullbordan. Om något fasthållande i sådant fängsligt förvar såsom bestraffning stadga lagarne ingenstädes.

Den första användningen af frihetsstraff inom vårt land möter inom den kyrkliga straffrätten. Såsom straff för kyrkans tjänare omtalas fängelsestraff mångenstädes i svenska eller särskildt för Sverige afsedda kyrkliga urkunder från medeltiden[3]). Något bevis därför, att det hos oss, såsom i utlandet, också blifvit af kyrkan användt bland de straff, medelst hvilka hon upprätthöll religion och sedlighet ibland lekmän, hafva vi icke funnit[4]).

---

[1]) Jmf. de äldre norska lagarnes stadganden (Brandt, *Trællenes Retsstilling i Norge*, Kristiania 1870, ss. 6 o. f.; Maurer, *Die Schuldknechtschaft nach altnordischem Rechte (Sitzungsberichte d. k. bayer. Akad. d. Wissenschaften* 1874) ss. 2 o. f. samt Calonius, nyss anf. st. § 7.

[2]) Uttrycket förekommer i Västm.-L. I þgB. 6; jmf. ock 5 § 1.

[3]) Se Innocentius den tredjes bref till Ärkebiskopen i Lund den 21 Mars 1213 *(Diplom. Suecan.* I s. 174), som stadgar beständigt fängelse vid vatten och bröd för en person, som utgifvit sig för biskop och legat; *Statutum Conc. Ups. 1368* (Reuterdahl, *Stat. Synod. veteris ecclesiæ sveogoth.* s. 53): . . . . in arcto monasterio vel carcere . . . . recludantur; *Statuta synod. Nicolai Hermanni, Episc. Lincop. 1374—1391* (anf. st. s. 59): . . in arcta custodia . . . recludantur; *Statuta Conc. Arbog. 1423* (anf st. s. 119); *Magni Regis Stat. de cessatione Usurarum* etc. (bland Hadorphs *Gambla Stadgar* ss. 14 o. f.) m. fl. ställen.

[4]) Genom en vidgad tillämpning af den speciella kyrkotuktens regler drabbade dock fängelsestraff jämväl presternas *concubinæ*. *Stat. Lincop. incerti auctoris et temporis* (Reuterdahl, *Stat. synod.* ss. 83, 84): . . . si perseverant in mala vita, incarcerandæ sunt; . . . . in carcerem ponendæ sunt. Det i samma statut (anf. st. s. 85) förekommande äfventyr af fängelse (. . . prout poenam carceris vitare voluerint) för brist i vördnad för Kristi lekamen måste väl, ehuru ordalagen snarare fordra en annan tydning, anses stadgadt ej för de enskilde, som gjorde sig skyldige härtill, utan för de prester, som ej föreginge dem med godt exempel.

Å den verldsliga straffrättens område träffas fängelsestraff först i Wisby Stadslag samt i gårdsrätterna. I förenämnde lag stadgas å mångfaldiga ställen såsom straff för den, som ej förmådde erlägga ådömda böter, att «sitta i stadens häkte»[1]. Den, som där insattes för något brott, skulle allenast njuta vatten och bröd[2], och denna tillsats, ej förlusten af friheten, var det väl, som gaf straffet dess hufvudsakliga karaktär[3]. Så var det väl ock till en början enligt gårdsrätterna. Att «ligga i tornet eller kistan och äta vatten och bröd» är ett straff, som förekommer redan i de äldsta af dem[4]. I de senare gårdsrätterna, hofordningarna och de under det 16:de århundradet från dem skilda krigsartiklarne[5] börja jämte vatten- och brödstraffet förekomma «fängelse», «häkte» och «arrest» utan

---

[1]) 1 B. XV in fine; XXXIII: 1; XXXIV: 2; XLI; XLIII pr., 1; XLV: 1; XLVI; LI: 4; LII: pr., 1, 3, 6, 7, 8, 9, 10; LIII: pr.; LV; 2 B. I: pr., 1; V: 2; X: 2; XIII pr.; XXI; XXV; 3 B. 2: VI; 3 B. 3: III; IX in fine.

[2]) 1 B. XVI: 5.

[3]) Flerstädes (så i 1 B. LII: 8, 10; 3 B. 3: III) heter det ock «böte med vatten och bröd» eller «böte med kroppen, nämligen med vatten och med bröd».

[4]) *Magnus Erikssons Gårdsrätt* (utg. af KLEMMING 1871) IV, VIII; *Drottning Margaretas Gårdsrätt* (upptagen bland HADORPHS *Gambla Stadgar* ss. 32 o. f.) 5, 6, 16, 18; *Eriks af Pommern Gårdsrätt* (utg. af KLEMMING) 5, 6, 16, 18.

[5]) *Gustaf den förstes Gårdsrätt* (SCHMEDEMAN ss. 15 o. f.) 2, 4, 5, 11, 19, 20, 21; *Erik den fjortondes Hofordning och Artiklar* (SCHMEDEMAN ss. 34 o. f.) 2, 4, 6, 15, 32, 43, 54, 63; *Johan den tredjes Gårdsrätt* (SCHMEDEMAN ss. 43 o. f.) 1, 7, 24; *Hertig Carls Gårdsrätt 1574* (SCHMEDEMAN ss. 59 o. f.) 1, 5, 6; *Hertig Carls Gårdsrätt 1590* (SCHMEDEMAN ss. 95 o. f.) 18, 25. 26, 30, 37; *Carl den tionde Gustafs Hofartiklar* (SCHMEDEMAN ss. 300 o. f.) 1, 2, 9, 10, 14, 17, 25, 34, 35, 48; *1671 års Gårdsrätt* (SCHMEDEMAN ss. 620 o. f.) 4, 6, 7, 17, 18, 26; *Carl den elftes Hofartiklar* (SCHMEDEMAN ss. 1150 o. f.) 2, 3, 7, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 28, 32, 33, 35 o. f. Se äfven *K. Instr. f. H. Wrangel, Ståth. öfver Kalmar Slott och Län 1616* p. 6 (STYFFE, *Samling af Instr. för högre och lägre tjenstemän vid Landtregeringen*, Stockholm 1852, s. 105); *K. Maj:ts Mem. f. Ståthållarne om uppb.-verket 1620* p. 6 (därsammastädes s. 145); *K. Instr. f. Ståth. öfver Norrland och Österbotten K. Wernstedt 1620* p. 18 (anf. st. s. 156). — *Gustaf den förstes Krigsartiklar* (SCHMEDEMAN ss. 23 o. f.) 8, 10; *Gustaf Adolfs Krigsartiklar* (SCHMEDEMAN ss. 192 o. f.) 21, 46, 52, 84, 91, 94, 97, 102, 112; *Carl den elftes Krigsartiklar* (SCHMEDEMAN ss. 802 o. f.) 25, 36, 51, 55, 100, 114, 117, 133. Jmf. äfven samme Konungs *Sjöartiklar* (SCHMEDEMAN ss. 895 o. f.) 5, 10, 28, 57, 141, 218.

tillsats af svältstraff och stundom på så lång tid, att någon sådan ej häller gärna kan hafva varit åsyftad.

För den allmänna straffrätten förblefvo vatten- och brödstraffet och det enkla fängelset länge så godt som alldeles främmande. Blott på ett enda ställe stadgar Landslagen såsom förvandlingsstraff att «ligga i Konungens häkte och äta vatten och bröd»[1]. I Stadslagen finnes, liksom redan i Bjärköa-Rätten, stadens fängelse (bysins hæpta, stadsens göma) flerstädes omnämndt[2], och i den förra lagen omtalas jämväl Konungens fängelse i staden (tornet)[3], men någon användning af dessa fängelser till bestraffning förekommer ej. Ännu under det 17:de århundradets förra hälft träffar man ej fängelsestraffet i de allmänna författningarna. Straffordningen af den 18 Maj 1653 känner det icke. Vid den tiden hade det dock säkerligen redan för länge sedan blifvit ett i praxis icke så sällan användt straffmedel[4]. Då 1571 års kyrkoordning jämför den kyrkliga straffrätten med den verldsliga, angifver den ibland den senares straffmedel jäm-

---

[1]) *Konung Christoffers Landslag* Kg. B.: IX (för den, som talar om Konung eller Konungs Råd smädliga ord, som ej gå å heder och ära). I Magnus Erikssons Landslag återfinnes ej något motsvarande stadgande.

[2]) *Bjärköa-Rätten* XI: 6 (stupugrewæns hus ok staþsins iarn), 7 (bysins iarn); XIV: 15 (bysins hæpta). — *Magnus Erikssons Stadslag* Kg. B. VIII (stadzens göma, stadzens iærn); B.B. XXII, R.B. XIX (stadzens iærn ok göma), XXIII. XXXV (stadhsins göma); Thj. B. IV. V (stadzens iærn).

[3]) *Magnus Erikssons Stadslag* R. B. XXXV.

[4]) Prejudikat från förra hälften af 1600:talet hos RÄÄF, *Ydre Härad* III ss. 156, 7 (1609) och i *Coll. Palmschöld.* å Upsala Bibl. N:o VI T. VI f. 14 (1624), T. X s. 1087 (1627; en kvinna dömd till 3 års fängelse) samt i *Prejudikater i brottmål 1614—1689* (manuskript i IV:o ur Hallenbergska saml. å Upsala Bibl.) S. 16 Tit. 6 § 2 (1638); S. 17 Tit. 10 § 2 (1625) och i *Coll. Nordin.* Jur. suec. (IV:o) 133 ss. 592 (1624), 598 (1625). Svea Hofrätts resol. d. 22 Mars 1652 (*Coll. Palmschöld.* N:o VI T. X s. 1121) stadgar såsom förvandlingsstraff vid lönskaläge en månads fängelse och vid slagsmål och annat slikt fängelse å längre tid. — Enligt den s. k. *Stadgan om Städernas administration* 1619 p. 33 (v. STIERNMAN, *Saml. utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. ang. Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie uti gemen* I s. 753) skulle olagligt tiggeri straffas med fängelse. Så blef också stadgadt genom *Tiggareordn. 1642* p. XV (v. STIERNMAN, anf. st. II s. 332). I 1641 och 1649 års *Förbud emot Fogels och Djurs skiut. etc.* (v. STIERNMAN anf. st. II ss. 317 o. f., 612 o. f.) stadgas såsom förvandlingsstraff att ligga i tornet vid vatten och bröd. v. STIERNMANS anförda arbete angifves i det följande med v. STIERNMAN.

väl *hectelse*[1]); i 1614 års rättegångsordinantie[2]) heter det, att hvad under Konungens frånvaro Hofrätten i hemstälda lifssaker «för Förklarning gifwandes varder, anten til Lijf, Lem, *Hächte* eller Penninge-böte», det skall gälla så fast, som om Konungen det gjort hade, och i 1635 års Landshöfdinge-Instruktion[3]) nämnes ock *hechtellsse* bland de straff, som Landshöfdingarne genom Hofrättens resolutioner i grofva missgärningsmål kunde få sig ålagdt att verkställa. Inom lagstiftningen träffas emellertid fängelsestraffet å den allmänna straffrättens område först under senare hälften af 1600:talet. Vid den tiden möter det ej sällan i författningarna, än såsom omedelbart stadgadt straff, än såsom förvandlingsstraff. Oftast, men dock icke alltid, är det förenadt med vatten- och brödkost[4]). Detta fängelsestraff utstods i *länshäktena*[5]). Då landtrege-

---

[1]) *Kyrko-Ordningar och Förslag dertill före 1686* I (Stockholm 1872) s. 71.

[2]) *Rättegångz-Ordinantien* 1614 p. 16 (SCHMEDEMAN s. 139).

[3]) P. 11 (STYFFE, *Saml. af Instructioner* s. 197).

[4]) *Stadgan om Eder och Sabbatzbrott 1665* (SCHMEDEMAN ss. 441 o. f.) I: 8, 12 (fängelse såsom omedelbart straff), 13, 14; II: 16; *Stadgan öfver alla Exekutioner i gemeen 1669*: 24 (fängelse omedelbarligen stadgadt, SCHMEDEMAN s. 599); *Stadgan angående Slagzmål, Oliud och Förargelse uti Kyrkiorne* 1686 (SCHMEDEMAN ss. 1088, 9); *Förordningen ang. Execution 1687* (SCHMEDEMAN ss. 1117, 18); *Förnyade stadgan om Edær och Sabbatzbrott 1687* (SCHMEDEMAN ss. 1138 o. f.) I: 9, II: 4; *Storböndags-Plac.* 1693 (ARNELL, *Swerikes Stadz-Lagh med Anmärckningar* s. 495. Detta arbete angifves i det följande med ARNELL); *Kongl. Br. ang. straf för tredie resan lönskeläger 1697* (SCHMEDEMAN s. 1484); *K. Res. den 30 Maj 1698* (fängelse såsom förvandlingsstraff för obetydligare bötesbelopp, SCHMEDEMAN s. 151); *K. Brefven ang. Rådsbane eller våll. til en missgierning* och *ang. straf för delachtighet i tiufnad 1698* (fängelse stadgadt såsom omedelbart straff, SCHMEDEMAN ss. 1516,17); *K. Br. om theras straf, som under kyrkioplichten neka gierningen 1699* (omedelbart ålagdt fängelse vid vatten och bröd, SCHMEDEMAN ss. 1562, 3); *K. Br. om uppsättiande emot Husbönder 1699* (fängelse vid vatten och bröd samt fängelse jämväl såsom omedelbart straff, SCHMEDEMAN s. 1565) o. s. v. Härutöfver fick fängelse vid vatten och bröd under denna tidrymd ökad användning genom praxis. KLOOT, *Then Swenska Lagfarenheetz Spegel* (1676) s. 292 upplyser, att tjufvar, då summan gick under 60 daler och de ej förmådde böta, ofta plägade slippa med häkte å vatten och bröd (jmf. Straffordningen 1653 p. 3). Se ock *Kongl. Regeringens Resolution uppå Swea Hof-Rättz Förfrågan om några Criminal-Saker* 1662 p. 6 (SCHMEDEMAN s. 319); *Åbo Hof-R:s Reskr. d. 16 Maj 1688* (ARNELL s. 684); *K. Maj:ts Reskr. t. Svea Hof-R. den 30 Mars 1698* [1 månads fängelse vid vatten och bröd ålagdt i stället för dödsstraff] (ARNELL s. 687); *Svea Hof-R:s Reskr. d. 2 April 1692* (ARNELL s. 774) samt *Prejudikater i brottmål 1614—89* ss. 61, 69, 196 m fl. ställen och *Coll. Nordin.* Jur. suec. (IV:o) 637 ff. 21, 103.

[5]) Kortare tids vatten- och brödstraff verkstäldes å många orter långt

ringen ordnades under 17:de seklet, blef det Landshöfdingarnes sak att förvara missdådare och att, sedan slutlig dom fallit, befordra dem till straff. För detta ändamål måste de naturligen hafva fängelser att tillgå. Mestadels stannade det väl dock vid en nödtorftig utvidgning af de häkten, hvilka i de slott, där Landshöfdingarne residerade, liksom i andra Konungens slott och hus, af ålder funnits till förvar af missgärningsmän och till verkställighet af bestraffningar enligt gårdsrätterna. Från slutet af 1600:talet förekomma föreskrifter därom, att fångarne böra förses med sådana rum, «hwarest de både til kroppen och siälen må blifwa accommoderade» [1]), men anspråken såväl i det ena, som det andra hänseendet lära väl ej hafva varit så synnerligen stora [2]), och ovisst är dessutom, i hvad mån de blifvit uppfylda [3]).

---

in i senare tider i stads- och häradshäkten (se t. ex. domboksutdragen hos Rääf, *Ydre Härad* III ss. 157, 254, 259, 327). I *Coll. Nordin.* (Jurid. suec. 29 s. 398) citeras ett stadgande af år 1690, att allmogen skulle uppsätta fångkista eller häkte vid hvarje kyrka eller åtminstone vid hvarje tingsställe. Se ock *K. Br. d. 11 Dec. 1699* hos Schmedeman s. 1564. Att häradshäkten långt förut funnits, ses hos Rääf, anf. st. (s. 157), hvarest äfven (ss. 13 o. f.) en upplysande beskrifning å äldre tiders häradshäkten och fångkistor meddelas. Ett K. Br. d. 25 Nov. 1792 föreskref, att vatten- och brödstraff hädanefter endast skulle få verkställas i Kronans allmänna häkten.

[1]) *K. Br. den 21 Okt. 1690* (anf. hos Arnell s. 32).

[2]) På förfrågan, om duellfångar (hvilka kunde vara dömda till fängelse på ända till 3 år, se *Duell-plak.* 1682 p. 7) finge stundom «til sin hälsas conservation» taga frisk luft, resolverades, att detta vore dem alldeles förbjudet. *K. Maj:ts Res. d. 22 Okt. 1691* (Schmedeman s. 1313). Jmf. *K. Br. den 23 Mars 1699* med anledning af Hofrättens i Dorpat besvär däröfver, att fånghusen i Livland skulle vara så illa inrättade, «at icke allenast the fängzliga Män och Qwinnor komma at sittia tilhopa uti ett rum, — — — utan ock stundom sig tildrager, at Fångarne för stanck bortdö.» Schmedeman s. 1540). — Synnerligen betecknande är ett uttalande af Nehrman i en år 1729 hållen offentlig föreläsning (*Coll. Nordin.* Jurid. suec. IV:o 646 f. 43). Han uppställer där den fordran å ett fängelse, att det aldrig får vara «faseligit, at det för et plågorum anses kan», och detta utvecklar han vidare på följande sätt: 1:o) bör det wara sådant, at delinquenten kan stå derutinnan; 2:o) at det eij aldeles är mörckt; 3:o) det är tort; 4:o) bör der eij wara ful stank uti fängelset; 5:o) eij paddor och ormar eller döda kroppar.» Detta var altså teoriens högsta fordringar i dessa tider.

[3]) Ofta finner man ock under 1600:talet såsom straffmildringsgrund anfördt, att delinquenten suttit länge fången och i samma sitt fängelse mycket ondt lidit. Se t. ex. *Coll. Nordin.* Jur. suec. (IV:o) 133 ss. 374, 375.

På detta sätt inkom från gårdsrätter, hofordningar och krigsartiklar i den allmänna straffrätten den ena af den svenska rättens hufvudarter af frihetsstraff, fängelsestraffet. Den andra utvecklade sig åter antagligen ur det tvångsarbete, som redan möter i de äldre lagarne. Ännu enligt Lands- och Stadslagarne hade detta dock mindre karaktären af ett eget straff, än af en form för böternas afbetalande. Den bötesskyldige skulle arbeta af sina böter först hos målseganden, sedan hos Konungen eller enligt stadslagen Konungen och staden, men på samma sätt fick också den «ganga til ærfvodhis», som ej förmådde betala annan gäld, och den allmänna föreskriften därom förekommer i Stadslagen i sammanhang med den, som angår böters aftjänande med arbete [1]. Från slutet af det 16:de århundradet möter däremot såsom en ny strafform *allmänt arbete i järn.* Än förekommer det såsom förvandlingsstraff för böter, som voro Konungens ensak, hvarvid dess samband med det gamla tvångsarbetet tydligast visar sig, än såsom förvandlingsstraff för andra böter, än såsom omedelbart ålagd bestraffning. Att «slås i Jern och arbeta för brått sin» stadgas i 1653 års Straffordning [2] ibland straffen för tjufvar, som ej orkade böta, men redan under det föregående århundradet finner man flera exempel på, att allmänt arbete i järn blifvit användt såsom bestraffning för grofva förbrytare. Från det 17:de århundradets början blifva de talrikare [3]. Vanligast förekommer detta straff såsom arbete i järn «vid Konungens Slott och Gårdar», hvarest förbrytarne väl mestadels sysselsattes med byggnadsarbeten [4]. Därjämte finnes stundom arbete i bärgverken an-

---

[1]) *Konung Christoffers Landslag* Kp. B. XIV; *Magnus Erikssons Stadslag* särsk. R. B. VIII och XV.

[2]) P. 3 (SCHMEDEMAN s. 295). Se ock LOCCENIUS, *Synopsis Juris* (1653) s. 247; *Exercitationes Juris* s. 162. Redan 1625 finnes en tjuf dömd att i brist af tillgång till böter slås i järn och gå under kalkbaljan (*Coll. Nordin.* Jur. suec. IV:o 133 s. 602). Sedan hade K. Förkl. d. 16 Juni 1651 (*Coll. Palmschöld.* N:o VI T. X s. 1057) allmänt föreskrifvit, att tjufvar, som benådades, men ej kunde böta, skulle slås i järn och arbeta för brott sitt.

[3]) Se förutom nedan anförda ställen, å hvilka arbetets beskaffenhet närmare angifves, *Prejudikater i brottmål 1614—89* ss. 12 (1646); 19 (samma utslag); 31, 2 (1632); S. 14 Tit. 11 § 4 (1634), § 12 (1643); *Coll. Nordin.* Jur. suec. IV:o 133 ss. 221 (1621), 360 (1636), 384 (1626), 442 (1627), 449 (1625), 462 (1634) m. fl. ställen.

[4]) *Handlingar rörande Skandinaviens Historia* (angifvas i det följande med *H. Sk. Hist.*) XXIX s. 195 not. (en kvinna 1579 dömd till lifstidsarbete vid Kronebergs slott); *K. Br. den 1 Maj 1588* i *Coll. Nordin.* Jur. suec. 43 n:o 7 (fyra tjufvar benådade från dödsstraff och dem i stället

vändt såsom straff för missdådare[1]**). Efter utländskt mönster försökte man äfven under det 17:de århundradet deportation och galer-**

ålagdt att mista högra handen, slås «i en bult» och trampa ler två somrar vid Norrköping eller Brånäs); *K. Br. d. 10 Jan. 1589* i *Coll. Palmschöld.* N:o III T. I s. 139 (några tjufvar, som stulit i Upsala och Stockholm, dömde att mista tummarne och försändas till Åbo slott för att där slås i järn och brukas till att trampa ler); *K. Res. d. 6 Juni 1617* hos SCHMEDEMAN s. 173 (arbete i järn vid Konungens Slott och Gårdar stadgadt såsom förvandlingsstraff för horsböter); *K. Res. d. 4 Aug. 1620* i *Coll. Palmschöld.* N:o VI T. VI f. 6 och *Coll. Nordin.* Jur. suec. (IV:o) 133 s. 460 (arbete i järn vid Kalmar slott under ett år ålagdt för öfverdädigt och otillbörligt uppförande vid tinget); *K. Dom. den 17 Dec. 1622* i *Coll. Nordin.* Jur. suec. (IV:o) 769 ss. 430 o. f. (ett års arbete i halsjärn på Konungens slott och fästning ådömdt för att hafva afvetat tilltänkt förräderi och det ej uppenbarat). En *K. Res. den 5 Maj 1625*, som ofta återfinnes eller citeras i prejudikatsamlingar (*Coll. Palmschöld.* N:o VI T. VI f. 19, T. X s. 1089, N:o VIII T. IV s. 33; *Coll. Nordin.* Jur. suec. 29 s. 17, 769 [IV:o] ss. 160, 1, 158 [IV:o]), grundade den praxis, att edsörebrytare, då dråp ej skett, utom förlust af den lösa egendomen, dömdes att lösa sin hand med 50 daler af sin jord eller att, i brist däraf, slås i halsjärn och gå 1 eller 1/2 år «under kalkbaljan». *K. Res. på Åbo Hofrätts frågepunkter den 10 Maj 1633* p. 5 (*Coll. Palmschöld.* N:o III T. I s. 243; *Coll. Nordin.* Jur. suec. 17 s. 46) stadgar ock, att edsörebrytare, som ej hade löst eller fast att böta med, skulle sändas till Konungens slott och gårdar att där arbeta efter den ordning, som framdeles vidare skulle bestämmas. Jmf. ock *K. Placat om Handtvärckarne för Jönkiöpings stadh 1609* (v. STIERNMAN I ss. 543 o. f.), hvarest arbete i järn vid Jönköpings Slott stadgas såsom straff för olaga idkande af handtverk å landsbygden. Landstrykare drabbas af arbete i järn vid närmaste slott enligt 1642 års Tiggareordning p. XVI (v. STIERNMAN II s. 332).

[1]) *K. Br. den 13 Mars 1573* i *H. Sk. Hist.* XXIX ss. 195 o. f. (angående två missdådare, som skulle hållas till arbete i Sala grufva); *Förordn. om Köphandeln af år 1580* p. 8 hos SCHMEDEMAN s. 76 (för dem, som gjorde förköp med bönderna, stadgas såsom straff att sändas till bärgverken för att där arbeta, männen i Sala grufva och kvinnorna i «Soffreboden»); *K. Br. den 18 Juli 1697 t. Landsh. Gripenhjelm* om de missgärningsmäns underhåll, som vid Falu grufva komma att arbeta i stället för i Marstrand (*Coll. Nordin.* IV:o Fångv.) I *Coll. Nordin.* Jur. suec. 29 s. 389 citeras äfven ett *K. Br. d. 6 Juni 1699* med föreskrifter om fångar, dömda till arbete i Falu grufva. Såsom påföljd för kringstrykande löst folk stadgas arbete »vthi spåran» vid K. Maj:ts slott eller gårdar eller vid «Salebergit« i *Fogde-Instruktionen 1583* (STYFFE, *Saml. af Instr.* s. 26). Såsom specialstraff för stöld vid Falu grufva bibehöll sig arbete uti halsjärn vid grufvan ännu efter det 1734 års lag trädt i kraft. *K. F. d. 20 Dec. 1684* § 3; *K. F. d. 17 Okt. 1721* (MODÉE I ss. 304, 5), jmf. med *K. K. d. 15 Maj 1739* (Modée II s. 1488.)

straff. En tid sändes förbrytare till Livland [1]), Ingermanland [2]) och Nya Sverige [3]). Tvångsarbete å galererna föreslogs flera gånger såsom ett lämpligt sätt att straffa förbrytare [4]), och exempel på, att denna straffart verkligen blifvit använd, saknas icke [5]). Ett K. Bref af den 26 Mars 1670 [6]) föreskref, att Magistraten i Stockholm skulle låta bygga och underhålla några farkoster, hvarpå sådane «skalkar», som ej låtit sig rättas genom andra bestraffningar, kunde fastsmidas för att bogsera fartyg emellan Stockholm och Dalarön. Användnin-

[1]) *K. Res. d. 14 Juli 1619.* i *Coll. Palmschöld.* N:r VI T. VI f. 3 (äfven cit. i *Prejudikater i brottmål 1614—89* S. 17 Tit. 3 § 7), att några tjufvar från Bärgslagen, «på dett andre måge see der widh», skulle föras fängslige till Stockholm och så öfversändas till Livland för att där blifva adelns tjänare och trälar på deras gods.

[2]) *Stadgan om Elgsdiurs fällande på Åland 1620* (SCHMEDEMAN ss. 189, 90); *K. Br. den 23 Dec. 1624* i *H. Sk. Hist.* XXIX ss. 206, 7 (fullmakt för G. G:son Oxenstierna att få till Ingermanland öfverföra alla, som öfverbevistes om oloflig jagt eller åverkan å bärande träd inom Väster- och Östergötland samt Småland); *K. Br. d. 1 April 1627* i *H. Sk. Hist.* XXIX ss. 208, 9 (med befallning till Ståth. P. Nilsson att sända fyra af de upproriske Dalkarlarne till Ingermanland); *K. Br. den 28 Febr. 1625* i *Handl. ur v. Brinkman'ska archivet* I, Örebro 1859, s. 23 (öfverlåtelse till Svante Baner af alla de bönder, som i Upland och Wästmanland fält förbudna djur eller huggit ekar); *Coll. Nordin.* Jur. suec. IV:o 133 s. 451 (några falskmyntare dömda till deportation till Ingermanland). Jmf. äfv. *K. Stadgan om Skogarne 1647* p. 26 (SCHMEDEMAN s. 257).

[3]) *K. Regeringens Br. den 8 Aug. 1639* i *H. Sk. Hist.* XXIX ss. 210 o. f. (till Landsh. Ol. Stake med befallning att sända förrymde knektar och andra förbrytare på ett eller två år till Nya Sverige); *K. Regeringens Br. d. 13 Apr. 1641* därsammastädes ss. 217, 18 (till Landsh. C. Siggesson angående en ryttares deportation till Nya Sverige för åverkan i Warnhems klosterträdgård). På Svea Hofrätts förfrågan bestämde *K. Förkl. d. 4 Juli 1648* (*Coll. Palmschöld.* N:r VI T. X s. 1057), att fångar, som af Hofrätten resolverades till böter och intet hade att böta med, skulle för brott sitt arbeta vid Telge graf eller ock förskickas till Wästindien (d. v. s. Nya Sverige). Jmf. *K. Reg:s Br. d. 16 Apr. 1641 (H. Sk. Hist.* XXIX ss. 218 o. f.), som föreskrifver, att Finnar, som uppehölle sig å skogarne i Värmlands och Dals Landshöfdingedöme, skulle nedsätta sig på ödeshemman eller nybyggen och ställa borgen för deras brukande enligt lag eller, om de det ej gjorde, antingen öfverföras till Nya Sverige eller ock arbeta i järn vid Kronans Slott och Gårdar.

[4]) ODHNER, *Sveriges inre historia under Drottning Christinas Förmyndare*, Stockholm 1865, s. 198.

[5]) *K. Res. d. 14 Dec. 1619* i *Coll. Palmschöld.* N:r VI T. VI fol. 2 o. 3 därom, att fyra soldater, som röfvat och gjort hemgång, skulle sändas fängslige till hufvudstaden och sedan sättas på «galeijan» att arbeta.

[6]) v. STIERNMAN III ss. 799, 800.

gen af dessa strafformer blef dock ej af någon längre varaktighet. Däremot förekommer emot slutet af 1600:talet straffarbetet under den form, som fortlefvat in i senare tider, nämligen *arbete å fästning*. När straffarbetet fick större användning, befunnos antagligen de kungliga slotten och gårdarne ej vara nog säkra förvaringsorter för missdådare. Däremot lämpade sig fästningarna väl härför. Med det krigsmanskap, som här var förlagdt, var det lätt att bevaka fångarne, och å fästningsanläggningarna erbjöd sig tillfälle att sysselsätta dem med tunga arbeten. Marstrand var den första fästning, som användes till straffort. Arbete å Marstrands fästning finnes emot slutet af 1600:talet ofta ålagdt grofva brottslingar, som njöto förskoning från dödsstraffet, och förekommer jämväl på ett och annat ställe inom tidens lagstiftning[1]). De arbeten, hvartill fångarne här höllos, voro tunga och ansträngande — ordet «Marstrandsarbete» såsom uttryck för ett svårt och fruktansväckande arbete bevarar ännu minnet däraf —, och straffarbete i Marstrand gälde säkerligen i början såsom en svårare straffart än arbete i järn vid de kungliga slotten och gårdarne. Från 1700:talets början blefvo emellertid äfven andra fästningar använda såsom strafforter[2]), och arbete å fästning trädde nu för män helt och hållet i

[1]) Prejudikat från 1680- och 90:talen i *Coll. Palmschöld.* N:r VI T. X ss. 1191 (1689), 1197 (1689); *Coll. Nordin.* Jur. suec. 29 ss. 388 (1688), 773, 4 (1691); 43 n:is 53 (1684), 81 (1696) samt (IV:o) 133 s. 216 (1689), 769 s. 147 (1690), 842 s. 113 (1690) m. fl.; *Prejudikater i brottmål 1614--89* ss. 67, 8 (1687), 74 (1688, 1689), S. 16 Tit. 2 § 2 (1688), S. 17. Tit. 5 § 7 (1686) m. fl. ställen. *K. Reskr. t. Svea Hofrätt d. 8 Nov. 1693* (SCHMEDEMAN ss. 1350, 1) stadgade arbete i Marstrand för män och tukthusarbete för kvinnor, som förvisats från staden, men dit återkommit; jmf. *K. Br. till Öfver-Ståth. den 22 Juni 1696* (SCHMEDEMAN ss. 1458, 9). I *K. Br. 15 Mars 1695* (SCHMEDEMAN ss. 1401, 2) heter det, att det en tid varit i bruk, att tjufvar blifvit afstraffade antingen med gatlopp allena eller därtill med arbete i Marstrand och å tukthuset. Se äfven *K. Reskr. d. 6 Dec. 1686* (ARNELL s. 731); *K. Br. d. 4 Dec. 1689* (*Coll. Nordin.* Jur. suec. IV:o 842 s. 101; ARNELL s. 103); *K. Reskr. d. 9 Juni 1690* (ARNELL ss. 603, 4); *K. Br. d. 29 Dec. 1692* (ABRAHAMSSON s. 238); *K. Br. d. 9 Maj 1696* (ARNELL s. 252); *K. Br. d. 26 Nov. 1696* (SCHMEDEMAN s. 1475); *K. Br. d. 28 Mars 1698* (SCHMEDEMAN ss. 1506, 7). Genom *K. Plac. d. 14 Mars 1699* (SCHMEDEMAN ss. 1538, 9) stadgades fängelse eller arbete å Marstrand för bedrägliga «falliter».

[2]) *K. Br. den 28 April 1700* (v. STIERNMAN V s. 844) föreskref, att en del af fångarne å Marstrand skulle försändas till Göteborgs och Bohus fästningar.

stället för detta arbete vid Konungens slott och gårdar [1]). Jämsides med fästningarna användes artillerismedjorna i Stockholm och Kalmar, senare ankarsmedjan i Karlskrona [2]).

Hvad fästningarna sålunda blefvo för män, det blefvo *tukthusen* för kvinnor. Det första tukthuset i Sverige inrättades i Stockholm under Gustaf II Adolfs regering. En under den 24 April 1624 utfärdad fullmakt för Tuktomästaren Jochim Firbrandt förpligtar denne att i tukthuset upptaga 100 fattiga barn till uppfostran samt 50 «Skallckar och Bofwar» för att hållas till sådant groft arbete, «som een Skallck, Skökio och Boff kan blifwa twungen medh», och detta så länge, «som saaken är groff till och the af rätten kunna blifwa tilldömbde och the sigh bättra wele» [3]). En vådeld ödelade dock kort därefter den del af det gamla Gråmunkeklostret, hvari detta barn- och tukthus varit inrymdt [4]). På 1630:talet kom emellertid en sådan anstalt åter till stånd i hufvudstaden [5]). Barn- och tukthus förblefvo förenade på samma ställe, dock, såsom det synes, från slutet af 17:de århundradet såsom skilda inrättningar under olika förvaltning [6]).

---

[1]) Dessutom förekommer en lindrigare art af allmänt arbete (utan järn). Ett *K. Br. d. 30 Maj 1698* (SCHMEDEMAN s. 1513), som stadgar detta straff såsom förvandlingsstraff för ringare bötesbelopp, visar, att det betraktades såsom en mildare straffart, än fängelse. Ett sådant lindrigare arbetsstraff (utan annan inskränkning i friheten, än den, som arbetsskyldigheten medförde) förekommer, som bekant, ännu i 1734 års lag, men, då detta straff, hvilket för öfrigt ej fortlefvat in i närvarande tid eller i någon af dess strafformer eger sin motsvarighet, icke faller under frihetsstraff i inskränkt mening, sakna vi anledning att intaga detsamma i den följande framställningen.

[2]) *K. Br. d. 22 Febr. 1720 (Coll. Nordin.* Jur. suec. IV:o 842 s. 453); *K. Br. d. 19 Nov. 1725* (därsammastädes s. 613); (LIVIJN) *Om Fångvården i Sverige.* (Utdrag ur Fångv.-Styrelsens Ber. f. 1835) i *Statstidningen 1837* n:r 181.

[3]) *Rikesregistraturet* f. 194. Redan en *K. Res. af år 1622 (Coll. Palmschöld.* N:r VI T. X s. 1089) förordnar, att en öfverdådig sälle och våldsverkare skall sättas några år på tukthuset, tills han blir späkt.

[4]) Se anteckn. i *Coll. Palmschöld.* N:r XIV T. VIII s. 1397, T. X s. 1197.

[5]) Se *Confirmation på Barnhusets Privil. 1650* ingr. (v. STIERNMAN II s. 629); *Öfverståth. Frih. Schering Rosenhanes berättelse år 1663* i *H. Sk. Hist.* XXXI ss. 22 o. f. samt åtsk. handl. och anteckn. i *Coll. Palmschöld.* N:r XIV T. VIII ss. 451 o. f.

[6]) Se *Prot. inf. Öfverståth. samt Borgm. o. Råd å Stockholms Rådh. d. 10 Jan. 1671* (*Coll. Palmschöld.* N:r XIV T. XVI ss. 353 o. f.). Jmf. dock *K. Res. d. 26 Mars 1675* (v. STIERNMAN IV ss. 82, 3). Å det förra stället heter det bland annat, att Magistraten icke utan omkostnad och stort besvär detta verket återupprättat «till att afskaffa dhe *flagellationer*,

Detta tukthus förblef länge det enda. I 1635 års Landshöfdinge-Instruktion [1]) föreskrifves väl, att arbetsföre lättingar skulle sättas å tukthuset och att landshöfdingarne skulle hafva en flitig uppsigt öfver tukt- och barnhus, men några sådana funnos visst icke vid denna tid i orterna [2]). Ej häller kommo några under det århundradet till stånd. [3]) Först under frihetstiden grundades flera nya tukthusinrättningar. De bestämmande motiven härvid voro mindre rättsliga, än ekonomiska. Att upphjälpa landets manufakturer blef ett af de främsta föremålen för regerings och ständers omsorger under det nya statsskicket. Och härtill skulle bland mycket annat äfven tukthusen tjäna [4]). Ett nytt tukthus eller, som det kallades, rasp-

---

som tillförene nästan hwar weku, stundom twå gånger på torget skedde, af hwilka doch ingen bettring är spord, utan delinquenterne mehra därigenom wordne förhärdade, så att dhe antingen hafwa stannat i galgen eller under yxen.»

[1]) Pp. 21—24 (Styffe, *Saml. af Instr.* ss. 204, 5). Redan i den Ständerna år 1624 förelagda «Constitution emot Tiggiare och tijdztiuffver» (Thyselius, *Handl. rör. Svenska kyrkans och läroverkens historia* I, Örebro 1839, ss. 43 o. f.) hette det, att tukthus skulle upprättas i hvarje provins, och de städer uppräknas, hvarest de borde förläggas. Sedermera bestämdes ock i *Privil. f. Handtwerkshusen 1668* pp. XXI, XXII (v. Stiernman III s. 707), att tukt- och spinnhus skulle inrättas, hvari «wanartige, okynige och skalckachtige Menniskior, så af Man- som Qwinkön, må innestengias och för sin föda arbeta.»

[2]) I Ståthållarnes memorial till K. Maj:t i anledning af Dess förslag till en allmän instruktion (Styffe, *Saml. af Instr.* ss. 184 o. f.) heter det, att Ståthållarne med all flit vilja efterkomma, hvad i en uppgifven artikel af förslaget föreskrifvits, «allenest att K. Maj:t. nådigest wille först Tuchthus och Barnhus i wärcket ställa låta och duglige män der till förordna, som det förestå, elliest kann det väll någonn fortgånngh icke winna».

[3]) I Landshöfdingeberättelser från senare hälften af 1600:talet omnämnes merändels saknaden af tukthus i länen. *H. Sk. Hist.* XXXI ss. 173, 278, 303; se ock s. 232. I 1687 års Landshöfdinge-Instruktion pp. 19, 21, 22 (Styffe, *Saml. af Instr.* ss. 415, 6) heter det därför, att arbetsfört löst folk och tiggare skola föras till tukthusen, *där sådana äro*, eller till K. Maj:ts slott och ladugårdar eller annorstädes, hvar K. Maj:t behagar och dess tjänst fordrar, och att Landshöfdingarne skola hafva uppsigt öfver barn- och tukthus, *där som några äro eller härefter inrättas kunna*. Liknande uttryck möta i Landshöfdinge-Instruktionerna af åren 1723 och 1734 p. 22 (Styffe, *Saml. af Instr.* s. 361).

[4]) Se hos Arnberg, *Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi* I, Upsala 1868, s. 13. Jmf. ock *Manufactur- och Handwärckeri-Privilegier d. 29 Maj 1739* p. 10 (Modée II s. 1543). För att uppmuntra produktionen å spinnhusen föreskref K. Br. d. 28 Juni 1749 (*Coll. Nordin.* IV:o Fångv.) att de kvinnor, som på kortare tid, än den ådömda strafftiden,

och spinnhus[1]) anlades i början af 1720:talet invid hufvudstaden å Långholmen[2]). Senare anlades tukthus i Göteborg och Norrköping samt i några andra städer, hvarest de dock ej så länge blefvo beståndande[3]). Tukthusens hufvudsakliga befolkning blef visserligen landstrykare, tiggare och annat löst folk, men alla kvinnor, som dömdes till straffarbete, intogos jämväl i desamma. Därtill tjänade redan det gamla tukthuset i Stockholm, så långt det förslog[4]). Sedan tukthusen blifvit flera, inrymdes alla kvinliga straffarbetsfångar i tukthusen, och arbetet vid Konungens slott och gårdar[5]) upphörde för kvinnor, likasom för män.

Sådana som frihetsstraffen på detta sätt utvecklat sig, öfvergingo de till 1734 års lag. Lika litet å detta som å andra områden införde

---

fullgjorde det arbete, som i förhållande till densamma ålåge dem, skulle sättas på fri fot.

[1]) Redan en *K. Stadga d. 21 Okt. 1698* (v. Stiernman V ss. 730 o. f.) hade föreskrifvit inrättandet af ett nytt rasp- och spinnhus i Stockholm, och förslag hade uppgjorts till dess anläggning vid Rörstrand, men vidare åtgärder afstannade i följd af infallande krigsoroligheter. Elers, *Stockholm* II (Stockh. 1800) s. 275.

[2]) Den gamla inrättningen vid Barnhuset finner man i motsats däremot benämnd «tukthuset». Där kvarblefvo ännu en tid bortåt efter spinnhusets anläggning å Långholmen de kvinnor, som för brott dömdes till arbete. Se *Ständernas Skrifv. t. K. Maj:t ang. Stora Barnhuset i Stockholm d. 21 Okt. 1756;* Elers, *Stockholm* II ss. 278 o. f.

[3]) En öfversigt öfver frihetstidens spinnhus meddelas i *Commerce Collegii Relation om Manufacturerne vid Riksd. 1769* (Stockh. 1770) ss. 35 o. f. Se ock Brink, *Historisk öfversigt af fängelsesystemerna samt svenska lagstiftningen rörande fängelserna*, Stockh. 1848, ss. 175, 6 not.

[4]) Se förut anförda *K. Reskr. d. 8 Nov. 1693* (Schmedeman ss. 1350, 1); *K. Br. d. 22 Juni 1696* (därsammastädes ss. 1458, 9). Prejudikater i *Coll. Nordin.* Jur. suec. (IV:o) 474 ss. 1036 o. f. samt flerstädes i *Prejudikater i brottmål 1614—89.* Äfven män ålades stundom för verkliga brott arbete å hufvudstadens tukthus. När däremot, såsom ibland förekommer (se *K. F. d. 10 Dec. 1696* hos Abrahamsson s. 685), «fängelse å Barnhuset» stadgas för män, afses antagligen det bekanta på 1660:talet från slottet till Barnhustomten förflyttade Smedjegårdshäktet (se Elers, *Stockholm* I s. 318, II s. 265). Att Stockholms tukthus, om det ock faktiskt närmast användes för hufvudstadens eget behof, dock ej betraktats såsom någon densamma uteslutande förbehållen anstalt, synes framgå af *Landshöfd. i St. Kopparbergs Län berättelse för år 1666* (*H. Sk. Hist.* XXXI s. 232), hvarest en förfrågan framställes, om ej "löst Partie" i länet borde sändas till Stockholms Barnhus.

[5]) Ofta hade därförut tillgång på arbete för kvinliga förbrytare saknats i orterna, och straffarbetet måst förvandlas till kroppsstraff. Se t. ex. *K. Br. t. Göta Hofr. d. 17 Febr. 1699* (Schmedeman ss. 1534, 5).

densamma några nyskapelser. Där förekomma altså *fängelse*, med eller utan vatten- och brödkost, samt *straffarbete* eller, som det i lagen utan åtskilnad i sak heter, «arbete vid någon Konungens Fästning», «arbete wid Konungens Slott eller Fästning», «arbete wid Kronones Fästning eller smidia», eller «arbete under Konungens hächte» [1]. Af fängelse vid vatten och bröd gör lagen ganska rikligt bruk, dels såsom förvandlingsstraff, dels såsom omedelbart stadgad bestraffning. Längsta tiden för detsamma är 28 dagar, den kortaste 4. Enkelt fängelse förekommer jämväl på båda sätten, men långt mindre ofta. Straffarbete stadgas än såsom ensamt straff, än såsom tillägg till annan bestraffning, som först skulle undergås. Det användes dock mycket sparsamt. Någon allmän bestämmelse om den tid, hvarå straffarbete kan åläggas, gifves icke. I de fall, där lagen själf bestämmer strafftiden, går den antingen på lifstid eller på ett till tre år [2].

Större användning, än de enligt lagen egde, fingo snart frihetsstraffen såsom benådningsstraff. Isynnerhet blef det fallet med straffarbetet. Vanligen sattes detta straff i stället för dödsstraff, då den därtill dömde njöt förskoning till lifvet. Senare författningar vidgade också frihetsstraffens legala tillämplighetsområde. Främst märkes bland dem *K. Förordningen den 20 Januari 1779*, som dels borttog dödsstraffet för åtskilliga brott, däribland tredje och fjärde resan stöld, och i stället jämte kroppsstraff satte arbete å fästning eller tukthus, dels ock för en mängd af de gamla edsöresbrotten, där ej dråp skett, jämte böter eller kroppsplikt stadgade fängelse å fästning med eller utan arbete.

Angående frihetsstraffens beskaffenhet meddelade icke 1734 års lag eller senare lagar och förordningar några närmare stadganden, utan bestämdes densamma under den följande tiden dels af gammal häfd, dels af tid efter annan i förvaltningsväg gifna föreskrifter. Straffanstalterna förblefvo efter 1736 desamma som förut. Fängelse vid vatten och bröd samt enkelt fängelse verkställdes i länshäktena. Straffarbete åter utstods af män i fästningsfängelserna (dit också

---

[1]) Detta sista uttryck (40: 3 M.B.) kunde synas afse länens häkten, men torde alltid blifvit tolkadt såsom likbetydande med de öfriga. BRINK, *Fängelsesystemerna* s. 158.

[2]) Genom *K. Br. d. 8 Maj 1754* (*Saml. af K. Br. om lagens rätta förstånd* II ss. 383 o. f.) stadgades, att, om fästningsfångar på viss tid icke visade bättring, skulle Hofrätt ega att öka arbetstiden med ett år, men om den brottsliges vanart vore sådan, att arbetstiden ansåges böra å flera år eller på lifstid förlängas, så skulle Konungens förordnande inhemtas.

Kronans smedja i Karlskrona får räknas), af kvinnor å tukthusen[1]). Dessa sistnämnda inrättningar bibehöllo alt framgent hufvudsakligen samma karaktär. Egentliga straffanstalter voro de enligt regeln blott för kvinnor. Ett K. Br. den 4 Februari 1766[2]) stadgade dock, att för itererad stöld eller annan grof vanart, begången inom Stockholm, såsom tilläggsstraff kunde dömas till arbete å tukthuset på viss tid. Senare blef samma påföljd stadgad såsom straff för fylleribrott och lurendräjeri[3]). Äfven den regeln, att fästningarna och tukthusen blott emottogo arbetsfångar och länshäktena endast dem, hvilka voro dömda till fängelsestraff, fick längre fram sina undantag. I 1779 års förordning omtalas, som redan är sagdt, fängelse å fästning eller tukthus *med* eller *utan arbete*. *Fängelse* och *arbete* å fästning hade dittills[4]) varit liktydiga, men denna förordning skilde dem emellan, och *fästningsfängelse* (eller för kvinnor fängelse å tukthus) *utan arbete* blef altså från denna tid en svårare form af fängelsestraff. Någon synnerligen stor användning tyckes den dock icke hafva fått. I senare författningar, dock egentligen först under detta århundrade, möter stundom *fängelse* (å länshäkte) *med arbete* såsom en lindrigare form af arbetsstraff[5]), hvilken för män, såsom det synes, ansågs lika svår som tukthusarbete.

Samtliga dessa straffanstalter, länshäkten, tukthus och fästningar, voro under förra århundradet och långt in i det närvarande i

---

[1]) I förordningar från slutet af 1700:talet nämnes också merändels tukthusstraff särskildt jämte fästningsstraff, utom vid sådana brott, i fråga om hvilka det hör till sällsyntheterna, att de begås af kvinnor. Se t. ex. *K. Br. d. 30 April 1773* (*Saml. af K. Br. om lagens rätta förstånd* IV ss. 166, 7); *K. F. d. 20 Jan. 1779* (Modée XI ss. 587 o. f. i vissa straffbestämmelser).

[2]) *Saml. af K. Br. om lagens rätta förstånd* III ss. 205 o. f. Förordningen tillkom med anledning däraf, att det bolag, som då arrenderade tukthuset i hufvudstaden, beklagat sig öfver brist på arbetare (!). Den lärer väl ej blifvit fullständigt upphäfd förrän genom nu gällande strafflag (se *Just.-Ombudsmannens Embetsber. f. 1853* s. 7), ehuru 1855 års förordning om stöld och snatteri upphäfde dess tillämplighet å det område, där den oftast blifvit använd.

[3]) *K. F. d. 24 Aug. 1813 emot Fylleri och Dryckenskap* § 2 (Backmans *Lags.* II s. 73); se äfv. *K. K. d. 17 Mars 1837* angående vissa ändr. i denna F.; *K. Br. d. 7 Nov. 1827* (Backmans *Lags.* I s. 455).

[4]) Se dock redan *K. F. d. 19 April 1757* (Modée VI ss. 4606, 7).

[5]) I *K. Br. d. 11 Jan. 1782* (*Saml. af K. Br. om lagens rätta förstånd* V ss. 253, 4) stadgades arbete i kronans häkte för dem, hvilka för öfverseelser emot bränvinsförfattningarna gjort sig förfallne till spinnhusarbete, men för ålder, bräcklighet eller lyte ej lämpade sig härför.

samma bedröfliga skick, som fängelserna i andra land. När HOWARD år 1781 besökte Sverige, fann han dess fängelser mörka och osnygga och fångarne bleka och utmärglade af brist på luft och tjänlig föda [1]. Om möjligt än sämre var det sedliga tillståndet inom straffanstalterna. I länshäktena fördes de, som voro tilltalade för brott, samman med redan förvunna brottslingar. Där sutto om hvarandra ynglingen eller barnet och den i brott grånade förbrytaren. Där förvarades missdådaren, i afbidan å lägenhet att försändas till något fästningsfängelse, tillsammans med den fattige, som ej mäktat utgifva böter för det han försuttit en stämning eller uteblifvit med en infordrad förklaring. I det rum, som var afsedt för vatten- och brödfångar, träffade den grofva förbrytaren, som ej förmått uthärda spöstraffet, samman med den, hvilken aftjänade böter för en ringa förseelse. Detta besmittande umgänge blef än mer förderfligt genom den lättjefulla sysslolöshet, hvari fångarne tillbragte sin tid. Sysselsättning skulle väl enligt några K. Bref [2]) beredas fångarne därstädes, men detta bud torde knappast någonstädes blifvit efterlefdt. Bättre ställdt i detta hänseende var det naturligen å tukthusen. En tid hade man där så riklig tillgång på arbete åt fångarne, att man i manufakturernas in-

[1]) Då han lagt märke till, att bostäderna härstädes voro snyggare än i Danmark, hade han väntat att också finna samma skilnad i fråga om fängelserna, men denna förhoppning blef fullkomligt sviken. HOWARD, *The state of the prisons* s. 82. Jämf. COXE, *Account of the prisons and hospitals in Russia, Sweden and Denmark*, London 1781, ss 31 o. f. Howards omdöme gälde väl egentligen länshäktena och tukthusen, ty något fästningsfängelse synes han ej hafva besökt. Men att å fästningarne ej stod bättre till, visar TENGWALL, *Tankar om Fängelse å Personer och Qwarstad å Gods*, Lund 1799, ss. 23 o. f. (han kallar dem «eländets afgrunder»). Se i öfrigt såsom stöd för den följande skildringen *Justitie-Ombudsmannens Embetsberättelser* för det andra årtiondet af detta århundrade, särskildt den f. år 1816 (särsk. tryckt och i *Bih. t. Riksst:ns prot. vid riksdagen 1817—18* II ss. 250 o. f.) samt *Berättelse t. K. Maj:t ang. en af Rev.-Secr. L. P. Risell företagen embetsresa* (Stockh. 1821). Se äfv. utdrag ur Justitie-Ombudsmannens diarier vid dess ämbetsresor under åren 1811, 1812, 1813 och 1816 hos K. F. J., *Om brott och fångvård i Sverige*, Upsala 1866, ss. 2 o. f.

[2]) *K. Brefven d. 18 Mars 1748* (*Saml. af K. Br. om lagens rätta förstånd* I ss. 199 o. f.) och *den 15 Juni 1763* (därsammastädes III ss. 120 o. f.). Inkomsten af arbetet skulle enligt det förra brefvet odelad tillfalla fångarne själfve. Enligt det senare skulle $^{1}/_{6}$ däraf tillfalla vaktbetjäningen. Båda brefven afsågo närmast hufvudbeståndsdelen af dessa häktens befolkning, ransakningsfångarne.

tresse var angelägen om fångantalets ökning[1]). Uppfinningen af nya maskiner minskade emellertid behofvet af handarbete i de yrken, som där bedrefvos, och det blef slutligen ingalunda sällsynt, att den stora mängden af fångar jämväl här tillbragte sin tid i nästan fullständig sysslolöshet. Samma ohindrade gemenskap dag och natt herrskade också här, som i länshäktena, och till detta besmittande umgänge sammanfördes i de kvinliga tukthusen de gröfsta brottslingar med dem, som endast för lättja förlorat sin frihet. Att fästningarna också voro gemensamhetsfängelser, behöfver knappast nämnas. I några få fängelsehvalf å hvarje fästning instängdes massor af fångar. Om sommaren utfördes de till arbeten i det fria, men vintern igenom höllos de instängda i de trånga fängelsehvalfven. Lämpligt arbete att då sysselsätta dem med saknades merändels, och mörkret och trängseln i hvalfven gjorde det också oftast omöjligt för fångarne att förrätta något sådant. Liksom å de kvinliga tukthusen, sammanfördes också här straffångar och sådana fångar, som för sysslolöshet och vanart skulle hållas till allmänt arbete[2]). K. Förordningen den 27 Februari 1804, som stadgade om anläggning af arbetsställen, i Karlskrona och Helsingfors, ville inskränka denna förderfliga sammanblandning af missdådare och lättingar; men redan genom K. Brefvet den 24 December 1805 förklarades, att, om utrymme saknades å arbetsställena, de, som dit bort sändas, finge såsom förut insättas å någon fästning; och sedan Sveaborg gått förloradt, måste denna utväg idkeligen anlitas.

Emot slutet af förra århundradet gåfvos några föreskrifter om fångarnes bespisning, beklädnad och fysiska vård i allmänhet[3]). Det föreskrefs ock, att de, som vore fängslade för mindre brott, ej finge sättas samman med gröfre förbrytare[4]), men detta bud kom dock aldrig till någon verkställighet. Här, som i andra land, lade straffan-

---

[1]) Se förut anf. *K. Br. d. 4 Febr. 1766.* I Stockholm utlofvades belöningar åt polisbetjäningen, då den kunde uppspana personer för att sändas till spinnhuset. LIVIJNS *Berättelse* i *Statstidn. 1837* n:o 207.

[2]) Enligt *K. F. om husbehofsbränningen d. 20 Dec 1787* § 25 skulle äfven *kvinnor*, vid bristande tillgång till böter enligt denna förordning, dömas till fästningsarbete och anstalt därför fogas, att vid fästningarna funnes tjänligt arbete, lämpadt till den brottsligas kön, ålder och förmåga. Redan genom *K. Skrifv. till Hofr. d. 21 Dec. 1789* förordnades dock, att kvinnor i dylika fall skulle sändas till närmaste spinnhus, »på det de måge njuta någon lindring i straffet och erhålla ett lämpeligare arbete samt bättre bemötande, än annars wid fästningarna kunna väntas».

[3]) Särskildt ett *K. Br. d. 27 November 1798* (BACKMANS *Lags.* II ss. 230 samt 231 o. f.).

[4]) Se 1798 års nyss åberopade bref m. 7.

stalternas byggnadssätt hinder i vägen för hvarje genomgripande reform, och om att offra några ansenligare summor å anläggningen af ordnade fängelseanstalter var på länge icke fråga.

Sådana voro frihetsstraffen och de anstalter, hvarest de verkställdes, då arbetet å en ny strafflag begynte. I instruktionen för Lagkommittén hette det, att, hvad brottmålslagarne anginge, synnerlig uppmärksamhet borde fästas ej mindre vid brottens karaktärer, nyanser och verkan på samhället, än på *bestraffningssätten*, så att de senare måtte blifva lämpade efter de förras beskaffenhet, efter den allmänna säkerhetens fordringar och efter hvad upplysningen, mänskligheten och den brottsliges förbättring, jämförd med folkets lynne, seder och tänkesätt samt statens tillgångar, kunde medgifva; varande detta ämne af den yttersta vigt och inflytelse, hvadan den största grannlagenhet och försiktighet måste användas till vinnande af denna lagstiftningsdels stora ändamål[1]. En reform af straffarterna var altså genast från början satt såsom en af lagarbetets främsta uppgifter. Det första straffrättsliga resultatet af Lagkommitténs verksamhet var ett *Betänkande af den 31 Mars 1815*[2]. Kommittén gaf däri tillkänna, att den vid utarbetande af förslag till en ny brottmålslag funnit de af gällande lagar antagna bestraffningssätt i flera fall mindre lämpliga, och att den insett nödvändigheten af att, med inskränkning af bötes- och kroppsstraffens användning, gifva frihetsstraffen störrre utrymme, än de dittills egt. Möjligheten häraf förutsatte emellertid nya straffanstalter eller *arbets- och korrektionshus*, som kommittén kallade dem. En fullständig plan för deras anläggning kunde dock först utarbetas i sammanhang med den nya brottmålslag, som ginge att använda dem. Kommittén inskränkte sig därför till en framställning om nyttan och nödvändigheten af dessa straffanstalter i allmänhet, öfvertygad att, om denna vunne bifall, verkställigheten af förslaget, småningom förberedd, skulle hafva hunnit sin fullbordan, innan införandet af en ny brottmålslagstifning påkallade sådana inrättningars användande. K. Maj:t framlade detta betänkande för 1815 års riksdag, med förmälan, att K. Maj:t ansett sig desto mindre böra dröja

[1]) Se hos NAUMANN, *Om Kriminal-lagstiftningen i Sverige efter år 1809* i *Tidskr. f. Lagstiftn.* m. m. I (1864) s. 8.

[2]) Tryckt i Stockholm 1815 (jämte K. Maj:ts proposition till samma års riksdag samt Lagkommitténs betänkande om förändring af Underdomstolarnes och Hofrätternas antal och organisation). Det finnes jämväl, ehuru genom feltryck ofullständigt, intaget i *Bih. t. Riksståndens Prot. vid riksd. 1815* III ss. 49 o. f. På båda dessa ställen är detta betänkande oriktigt dateradt den 31 Mars *1813*.

därmed, som, i fall betänkandet äfven af Ständerna gillades, man i tid måste vara betänkt på nödiga anslag af medel, därigenom K. Maj:t kunde komma i tillfälle att efterhand så bereda inrättningen af de föreslagna arbets- och korrektionshusen, att, då lagen blefve antagen, desamma kunde vara fullbordade och i behörigt skick att nyttjas. Ständerna beslöto, att det skulle lemnas öppet för Lagkommittén att vid utarbetandet af en ny brottmålslag lämpa sina förslag med beräkning å inrättandet af sådana arbets- och korrektionshus [1]). I fråga om anslag till de ifrågasatta straffanstalterna yttrade Ständerna, att de väl insett nödvändigheten häraf, men då, i brist af en bestämd plan, kostnaderna ännu ej kunde beräknas, hade de ej kunnat göra något bestämdt penningeanslag, utan anhöllo de, att K. Maj:t ville innan nästföljande riksdag låta någon dylik inrättning företagas och, så vidt omständigheterna medgåfve, fullbordas af medel, som K. Maj:t torde förskottsvis utse emot ersättning af statsverket vid ett kommande riksmöte. Ständerna ansågo «vidden af arbets- och korrektionsinrättningar samt den erfarenhet, som fordrades till deras införande och stadgande, om det därmed åsyftade stora och till mänsklighetens förbättring ledande ändamålet skulle vinnas, göra hvarje steg angeläget, hvarigenom åtminstone deras början måtte kunna befrämjas samt ett mönster för deras framtida utvidgande erhållas» [2]). Benämningen arbets- och korrektionshus eller, som det också hette, korrektionsinrättningar innebar ingalunda någon nyhet. Inrättningar under detta namn voro redan i flera af länen anlagda eller under anläggning såsom förvaringsorter för lösdrifvare [3]), och de gamla tukt- och spinnhusen börja också vid denna tid uppträda under denna benämning. Något väsentligen annat, än hvad dessa anstalter voro, synes man icke häller hafva afsett med de föreslagna nya straffinrättningarna. Det system, man denna tid hyllade och som man ville tillgo-

[1]) *Bih. t. Riksståndens Prot. vid riksd. 1815* V, 2 ss. 1006 o. f.

[2]) *Bih. t. Riksståndens Prot. vid riksd. 1815* VI ss. 170, 1.

[3]) Genom K. Brefven d. 10 Nov. 1807 och d. 28 Maj 1813 hade det anbefalts K. Bef:de att söka förmå länens innevånare till att anlägga arbets- och korrektionshus. Redan år 1807 gjordes början härmed i Malmöhus län och år 1819 funnos dylika länskorrektionshus inrättade i 8 län samt bragta nära sin fullbordan i 5 andra. Där intogos sådane lösdrifvare, som ej förut voro straffade för grofva brott, de första gångerna, de hemföllo under korrektionell behandling. Se t. ex. *K. Regl. för det i Upsala län inrättade Arbets- och Corrections-Hus d. 12 April 1815* I ingr. och art. 2 § 1 samt i fråga om kvinnor *K. Cirk. d. 11 Maj 1814* (Backmans *Lagsaml.* II ss. 239) och *Justitiä-Ombudsmannens Embets-Berättelse för år 1814* ss. 9 o. f.

dogöra sig såväl för lösdrifvares, som förbrytares behandling, var i själfva verket icke annat, än det gamla tukthussystemet. Arbete, ordning och renlighet voro systemets slagord och betecknade de medel, hvarigenom man hoppades kunna återgifva fängelsernas innevånare åt samhället, omdanade till nyttige medlemmar[1]). Skilnaden var blott, att man säkerligen menade allvarligare och ärligare, än under föregående tider, då de väntade ekonomiska fördelarne haft en icke ringa del i entusiasmen för tukthusregimens förbättrande kraft.

Riksdagens beslut om anläggning af en korrektionsinrättning, afsedd till mönster för den nya lagens straffanstalter, kom aldrig till någon verkställighet. Sedan Lagkommittén afgifvit 1815 års betänkande, egnade den sig under det följande årtiondet uteslutande åt arbetet å civillagen; det väntade förslaget till brottmålslag lät altså icke höra af sig; och det syntes då ej brådska med att anlägga straffanstalter, afsedda för den nya lagens frihetsstraff. Däremot blef det nödvändigt att bereda utrymme för lösdrifvare. De gamla tukthusen, liksom arbetsinrättningen i Karlskrona, voro öfverfylda; fästningsfängelserna kunde enligt anmälan från Krigskollegium icke vidare rymma några försvarslöse[2]), och länens arbets- och korrektionshus voro oansenliga och saknade tillgångar till att utvidga sig. Regeringen begärde därför anslag till nya korrektionsinrättningar för lösdrifvare. Om någon mönsteranstalt för framtiden var nu ej längre fråga. Det gälde nu närmast att afhjälpa ett dagligen altmera trängande behof. Meningen synes dock hafva varit, att de anstalter, som nu föreslogos, framdeles skulle blifva användbara såsom straffängelser[3]). Rikets tillgångar voro emellertid medtagna af diskontkatastrofen år 1817, och Ständerna ansågo dem ej medgifva de stora anslag, som begärdes. En mindre summa beviljades dock[4]), och år 1819 öppnades en ny

---

[1]) Se t. ex. Gerelius, *Corrections-Systemet eller Criminal-Lagens Högsta Tendens*, Stockh. 1825, särsk. ss. 161, 165 («hela den stora correctionshemligheten är sysselsättning»). Jmf. äfv. *Bih. t. Riksståndens prot. vid riksd. 1815* IV, 2 s. 1439.

[2]) *Fångv.-Styrelsens Memorial den 17 Nov. 1828*, Stockh. 1829, s. 6.

[3]) Genom samma medel, — hette det i K. Maj:ts proposition — hvilka i en framtid skulle lätta eller snarare möjliggöra införandet af mildare, men ändock till främjande af straffens ändamål mera tjänliga lagar, kunde för det närvarande beredas sysselsättning och bärgning åt sådane samhällets medlemmar, hvilkas personliga frihet endast i anseende till saknaden af arbete och utkomst för allmänna säkerhetens skull måste inskränkas. *Bih. t. Riksståndens Prot. vid riksd. 1817—18* I s. 82; äfv. s. 86. Jmf. äfv. *Bih. t. Riksståndens prot. vid riksd. 1815* IV, 2 s. 1411.

[4]) *Bih. t. Riksståndens Prot. vid riksd. 1817—18* X ss. 501 o. f.

korrektionsinrättning i Wadstena. Den blef dock ej länge bestående. En år 1820 tillsatt kommitté utdömde densamma såsom belägen å otjänlig ort och föreslog, att en ny korrektionsinrättning skulle anläggas i Stockholm [1]). Kommitténs betänkande framlades för Ständerna, hvilka dock, enär nödiga medel till att bestrida kostnaderna för en ny korrektionsanstalt för tillfället saknades, uppsköto frågans hufvudsakliga afgörande till nästa riksdag [2]). Därtill kunde det emellertid ej anstå med alla åtgärder. Antalet försvarslöse växte altjämt, och något måste vidtagas för att bereda dem utrymme. Sedan genom K. Skrifvelsen den 3 Februari 1825 en särskild *Styrelse öfver Rikets Fängelser och Arbetsinrättningar* [3]) blifvit förordnad, beslöt K. Maj:t, med anledning af denna styrelses tid efter annan ingifna förslag och hemställanden, att nya korrektionsinrättningar skulle anläggas. Medel härtill anordnades intill nästa riksdag af öfverskotten å statsverkets inkomster [4]). Den gamla tukthusbyggnaden å Långholmen ombygdes nu och utvidgades till en stor korrektionsinrättning för män (den s. k. Södra Korrektionsinrättningen), och å Norrmalm i hufvudstaden grundades en dylik inrättning för kvinnor (den s. k. Norra Korrektionsinrättningen). Den gamla sammanblandningen af män och kvinnor inom tukthusen eller korrektionsinrättningarna kunde nu omsider upphöra. Ett stort korrektionelt arbetsfängelse för män inrättades jämväl i Malmö i samband med fästningsfängelset därstädes. Arbets- och korrektionshuset i Wadstena blef nu i stället indraget, och rikets

---

[1]) Kommittén, som haft i uppdrag att taga fängelseväsenets ordnande i allmänhet under öfvervägande, afgaf sitt betänkande den 5 Mars 1823. Det återfinnes i *Bih. t. Rikesståndens Prot. vid riksd. 1823* I, 2 ss. 106 o. f.

[2]) *Bih. t. Rikesståndens Prot. vid riksd. 1823* X, 2: 2 ss. 101 o. f.

[3]) Den fick till en början blott förvaltningen af korrektionsinrättningarna, hvilka förut (med undantag af dem i Stockholm och Wadstena) lydt under Kommerskollegium, och öfver andra fängelser endast en inspekterande myndighet. Sedermera öfvertog densamma från 1831 års början förvaltningen af fästningsfängelserna från Krigskollegium (Karlskrona fästningsfängelse med ankarsmedjan, hvilket stått under tillsyn af öfverstyrelsen för flottans förvaltning, förblef emellertid därunder till 1842) samt från 1842 års början förvaltningen af länsfängelserna, med hvilka förut Kammarkollegium haft befattning. Instruktion för styrelsen gafs under den 7 Mars 1835. Ny instruktion utfärdades sedermera den 16 December 1859, hvarvid styrelsen erhöll benämningen *K. Fångvårds-Styrelsen.*

[4]) *Fångv.-Styrelsens Memorial d. 17 Nov. 1828* s. 16. Vid följande riksdag beslöto ständerna, att dessa utan någon deras anvisning disponerade medel finge ur räkenskapen afskrifvas. *Bih. t. Rikesståndens Prot. vid riksd. 1828—29* X n:r 47.

korrektionsinrättningar [1]) blefvo altså fem: Långholmens och Malmö korrektionsinrättningar för män samt för kvinnor korrektionsinrättningen å Norrmalm samt de äldre i Norrköping och Göteborg. Genom dessa nya anläggningar och genom det samtidiga bildandet af den s. k. pionier-kåren [2]), blef det möjligt att befria fästningarna från försvarslöse. Den förderfliga sammanblandningen af straffångar och försvarslöse var dock därmed ej häfd. I de kvinliga tukthusen inrymdes fortfarande båda slagens fångar, och i Malmö arbetade straffångar och försvarslöse om hvarandra.

Emellertid hade arbetet å en ny strafflag af Lagkommittén blifvit åter upptaget, sedan det reviderade förslaget till civillag år 1826 blifvit befordradt till trycket, och år 1832 utkom, som bekant, Kommitténs *Förslag till Allmän Criminallag* [3]). Den andra upplagan med de förändringar, Kommittén vid slutlig granskning af förslaget infört, utkom år 1839. Den tid, som förflutit, sedan Kommittén afgaf sitt betänkande om inrättande af arbets- och korrektionshus, hade varit ett betydelsefullt tidskifte i de europeiska frihetsstraffens historia. Frågan om en reform af frihetsstraff och fängelseväsen hade i de flesta land blifvit en af dagens frågor, och hvad Amerika å detta område åstadkommit, hade öfveralt vunnit uppmärksamhet, på sina ställen redan efterföljd. De amerikanska fängelsesystemen hade nu jämväl börjat blifva bekanta i vårt land. Det var här, som i utlandet, det auburnska systemet, som först vann anhängare [4]); och till detta anslöt sig också hufvudsakligen Lagkommitténs förslag. Frihetsstraffen skulle enligt detsamma vara af två hufvudslag: *straffarbete* och *fängelse.*

---

[1]) De flesta af länens enskilda korrektionsinrättningar indrogos däremot så småningom. Livijn, *Promemoria angående Sveriges Försvarslöshets-system,* Stockh. 1844, s. 25.

[2]) *K. Skr. d. 26 Okt. 1826.*

[3]) Lagkommitténs under samverkan med den norska Lagkommissionen år 1830 redigerade utkast till Straffbalkens 7 första kapitel eller dess s. k. allmänna del (tryckt i *Juridiskt Arkif* I ss. 84 o. f.) öfverensstämmer i allmänhet i fråga om frihetsstraffen med det sedermera afgifna Förslaget till Allmän Criminallag. Dock är i 1830 års utkast straffarbetet deladt endast i 4 grader, och föreskriften om särskildt sofrum för hvarje fånge saknas i detsamma.

[4]) Det första uttalande i vårt land till förmån för det auburnska systemets grundsatser torde återfinnas i en ströskrift, benämnd *Förslag til Lösdrifveriets förminskande och Brottslingarnes förbättring vid Corrections-Inrättningarne i Sverige,* Stockh. 1825, hvarest (särskildt ss. 11, 13) skilda sofceller för hvarje fånge samt tystnad under arbete och hvilostunder anbefalles.

Straffarbetet var med afseende å strafftidens längd indeladt i 5 grader: en å lifstid och fyra å viss tid från 6 månader till och med 12 år. Straffarbetsfånge skulle insättas i allmän straffinrättning och hållas till de arbeten, som för inrättningen vore anordnade. Endast lifstidsfånge, som blifvit dömd medborgerligt förtroende för alltid förlustig, finge sysselsättas utom inrättningen. Ingen straffarbetsfånge egde förskaffa sig eller emottaga underhåll eller annat utöfver hvad af inrättningen bestodes. *För hvarje fånge borde särskildt sofrum anordnas.* Enligt 1832 års förslag skulle fångarne med afseende å brottens beskaffenhet, straffgraden och andra omständigheter delas i klasser. Denna föreskrift uteslöts i det reviderade förslaget och i stället infördes, att *alt samtal fångarne emellan skulle vara förbjudet*[1]). Om unga fångars undervisning och upptuktelse borde särskild vård hafvas. Hade fånge gjort sig väl känd för arbetsamhet och efterlefnad af den för straffinrättningen stadgade ordning, så ock i öfrigt ådagalagt sådana prof af förbättrad sinnesart, att anledning funnes till minskning af strafftid, skulle den styrelse, som hade inseende öfver inrättningen, därom göra anmälan hos Konungen, dock ej förr, än 15 år förflutit för den, som vore dömd till straffarbete å lifstid, och $^3/_4$ af den ådömda strafftiden för annan fånge. Uppginge dessa tre fjärdedelar ej till ett år, skulle dock sådan anmälan icke ega rum. — Fängelse var enligt förslaget antingen *enkelt fängelse, ensligt fängelse* eller *fängelse vid vatten och bröd.* Sådana fångar finge ej sättas samman med straffarbetsfångar. Enkelt fängelse skulle åläggas på minst 12, högst 180 dagar. Till denna den mildaste arten af fängelse skulle böter förvandlas; för sådant förvandlingsfängelse var minimum satt till 3 och maximum till 60 dagar. Den, som underginge enkelt fängelse, skulle få eget rum, om därtill funnes tillgång, och egde påkosta sig bättre underhåll samt sysselsätta sig med arbete, om han så ville. Ensligt fängelse skulle ådömas på minst 6, högst 90 dagar. Sådan fånge skulle hela strafftiden, om den ej öfverstege 6 dagar, men eljest 6 dagar å rad, med lika många dagars afbrott emellan hvarje gång, hållas innesluten i enrum utan sysselsättning. Fängelse vid vatten och bröd skulle ådömas på minst 3, högst 45 dagar. Detta straff skulle verkställas på det sätt, att fången under hela fängelsetiden, om denna ej öfverstege 5 dagar, men eljest 5 dagar å rad, med 5 dagars afbrott emellan hvarje gång, endast erhölle vatten och bröd. Fångar, som

[1]) Kommittén meddelade särskild föreskrift härom i det reviderade förslaget, «ehuru kommittén kunnat anse såsom känd sak, att penitentiärsystemet ej utan sådan tystnad kan verkställas», heter det i *Utldt. i anl. af Anm. vid Försl. till Allm. Criminallag* s. 60.

underginge ensligt fängelse eller fängelse vid vatten och bröd, skulle å de dagar, då de ej sutte i enrum eller bespisades med vatten och bröd, hållas till måttlig och tjänlig sysselsättning, hälst sådan, som till deras vanliga yrke eller näring hörde. Sådana fångar finge under inga förhållanden skaffa sig underhåll eller annat utöfver hvad af inrättningen bestodes. Då fängelsestraff ådömdes, egde domstolen att bestämma, å hvilket af de nu nämnda sätten straffet skulle verkställas. Alla tre sätten skulle anses lika svåra, i det intensiteten i det ena fallet finge uppvägas af förlängd tid i det andra. Vid valet dem emellan skulle afseende göras å förbrytarens ålder, kroppsbeskaffenhet, yrke samt öfriga omständigheter [1]).

När Lagkommittén utgaf sitt reviderade förslag, hade emellertid redan det filadelfiska systemet här, som annorstädes, vunnit insteg. Genom uppsatser i Juridiskt Arkif, genom tidningsartiklar, föredrag och ströskrifter [2]) gjordes den svenska allmänheten bekant med detta system, och år 1840 utkom Kronprinsen Oskars arbete «Om Straff och Straffanstalter», som varmt förordade detsamma. Redan då kriminallagförslaget granskades i Hofrätterna, hade anmärkning förekommit emot Lagkommitténs fängelsesystem. Svea Hofrätt anmärkte, att väsentliga erinringar blifvit framstälda emot det auburnska systemet och att man i allmänhet ansåge det filadelfiska hafva lemnat lyckligare resultat. Det vore därför betänkligt att binda händerna för införande af förbättringar genom att i lag, såsom enda verkställighetsform för straffarbete, stadga gemensamt arbete under tystnad [3]). Än bestäm-

---

[1]) Förslagets 6 kap. 5 § samt motiven s. 26.

[2]) *Juridiskt Arkif* IX ss. 226 o. f.; XI ss. 217 o. f., 224 o. f., 321 o. f.; *Nyaste Dagligt Allehanda* 1840 n:r 55, 56, 57, 59; Holst, *Om de nyere Fængselssystemer*, Foredrag holdt i de Skandinaviske Naturforskeres og Lægers Sammenkomst i Gothenborg d. 19 Juli 1839, Gothenb. 1840 (senare af samme författare *Forsvar for Philadelphiasystemet*, aftr. fra Forhandl. ved Naturforskermödet i Stockholm, Stockh. 1843); Löwenhielm, *Om Communal-Styrelsen och Penitentiär-Systemet*, Stockh. 1839, ss. 145 o. f. (Redan i *Tankar om Corrections-Systemet och Fångvården af C. A. L.*, Stockh. 1826, särskildt ss. 35 o. f., hade denne författare uttalat sig för en vidsträckt användning af ensamhetsceller). Cellsystemets äldsta användning i Filadelfia hade redan bekantgjorts hos oss genom en från danskan öfversatt artikel i *Läsning i Blandade ämnen* II: n:is XI—XIII (1798) ss. 114 o. f.

[3]) *Svea Hof-Rätts Utlåtande öfver Lag-Committéens Förslag till Allmän Criminal-Lag*, Stockh. 1839, ss. 22, 32, 33. Hofrätternas anmärkningar äro jämväl upptagna i den år 1841 utgifna *Tablå, innef. jemnförelse emellan Lag-Committéens Förslag till Allm. Criminallag och den nu gällande*, hvarest ifrågavarande anmärkning återfinnes s. 16.

dare uttalade sig Högsta Domstolen emot det auburnska och till förmån för det filadelfiska systemet. Den åberopade de officiella berättelser, hvilka afgifvits af personer, som haft särskilda europeiska regeringars uppdrag att undersöka och yttra sig i detta ämne, och den yrkade med stöd häraf, att Filadelfia-systemet skulle genomföras i hela sin vidd. Icke blott straffarbete, utan äfven fängelsestraff borde undergås i enrum. Endast för fångar å lifstid eller å synnerligen lång strafftid kunde det blifva fråga, huruvida icke någon modifikation af systemet borde ega rum [1]).

Dessa nya åsigter angående verkställigheten af frihetsstraff vunno inom kort praktisk tillämpning. I motsats emot hvad i de flesta andra land egt rum, gjorde man härvid början med de anstalter, som voro afsedda för ransakningsfångar och straffångar, dömda för lindrigare brott. Vid 1840—41 års riksdag äskade K. Maj:t anslag för länsfängelsernas ombyggnad och förseende med celler, och Ständerna beviljade stora summor för detta ändamål [2]). På detta sätt gjordes början till våra nuvarande cellfängelser [3]), hvilka sedan år efter år uppstodo i det ena efter det andra af de särskilda länen. Härmed var emellertid det filadelfiska systemet endast antaget för ransakningsfångar, fångar å vatten och bröd [4]) samt de få fångar, som den tiden dömdes till annat fängelse i länshäktena. Öfriga fångar förblefvo i samma gemensamhet som förut. I sammanhang med beviljandet af anslag till länsfängelsernas ombyggnad uttalade sig Ständerna för en

[1]) Se *Högsta Domstolens Protocoll vid Granskningen af Förslaget till Allmän Criminallag*, Stockh. 1840, ss. 8 o. f.

[2]) *Bih. t. Rikseståndens Prot. vid riksd. 1840—41*, X: 1 n:r 366. Ett förslag att jämväl anslå medel till ett stort straffarbetsfängelse enligt Pennsylvania-metoden (anf. st. IV: 2 n:r 89 s. 13) vann däremot ej ständernas bifall.

[3]) Vid de följande riksdagarne beviljades nya anslag till reformens fortsättande. År 1861 kunde den anses såsom fullbordad. Stockholms stad och rikets samtliga län voro då försedda med cellfängelser, hvarförutom 5 mindre kronocellfängelser voro uppförda till begagnande för de städer, där de lågo, samt angränsande härader. *Fångvårds-Styrelsens Berättelse för år 1861* s. 22. Ett provisoriskt reglemente för de nya länsfängelserna faststäldes af K. Maj:t d. 24 Nov. 1846 (Sv. Förf.-Saml. n:r 43). Förut hade Instr. f. vaktm. o. vaktkarlarne och Regl. f. fångarne i Smedjegårdshäktet d. 1 Okt. 1803 (BACKMANS *Lagsaml.* II ss. 220 o. f.) enligt Cirk. d. 12 Febr. 1808 (därsammastädes ss. 223, 4) ländt till efterrättelse såväl vid fästnings- som länsfängelser.

[4]) Genom K. Förordningarna den 10 Juni 1841, särskildt den, hvilken afskaffade spö- och risstraffen såsom förvandlingsstraff, erhöll denna straffart ökad användning.

förordning därom, att brottslingar, som vore dömda till fästningsstraff på högst 2 år, skulle, sedan cellfängelserna blifvit fullbordade, därstädes undergå sitt straff, såvidt utrymmet sådant medgåfve [1]). K. Maj:t ansåg sig emellertid ej kunna härom besluta, innan en ny kriminallag blifvit antagen. I det följande blef det emellertid synnerligen vanligt, att K. Maj:t af nåd förvandlade ådömda straff till fängelse i cell, och enligt ett K. Bref den 13 November 1849 [2]) kunde sådant cellstraff verkställas antingen i straffarbetsfängelse eller i något af de nya cellfängelserna. Alldeles oberörda af reformen förblefvo ej häller de anstalter, hvarest de svårare frihetsstraffen verkställdes. Dock var det egentligen blott till korrektionsanstalterna, som förbättringarna sträckte sig. Genom tid efter annan träffade anordningar infördes i dessa en snygghet och ordning, som förut varit okänd [3]). Spisordningar fastställdes, hvarefter fångarne förplägades in natura, och det gamla bruket, att fångarne erhöllo kostpengar, upphörde [4]). De nya korrektionsanstalterna å Långholmen och Norrmalm hade också redan vid anläggningen blifvit försedda med celler, och under den följande tiden inrättades i samtliga korrektionsanstalterna ett större eller mindre antal däraf [5]). Meningen synes ursprungligen hafva varit, att en del af strafftiden i korrektionsinrättningarna skulle utstås i cell [6]). Denna

---

1) *Bih. t. Rikeståndens Prot. vid riksd. 1840—41* X: 1 s. 805.

2) Backmans *Lagsaml.* 7 h. s. 194.

3) Instruktioner för ämbets- och tjänstemännen vid samtliga Korrektionsinrättningarna gåfvos år 1835 (Förf.-Saml. n:is 20 och 21).

4) Denna förändring kom så småningom äfven öfriga straffanstalter till del. Se *K. B. d. 14 Maj 1842;* Brink, *Fängelsesystemerna* ss. 229, 230. Oaktadt upprepade stränga förbud (se t. ex. K. F. d. 27 Nov. 1798 m. 7; Instr. f. vaktm. och vaktkarlarne vid Smedjegårdshäktet d. 1 Okt. 1803 II art. 2 §) hade det under den gamla ordningen icke kunnat förekommas, att fångarne delvis använde sina kostpenningar till att förskaffa sig bränvin. — Fångar, som undergingo enkelt fängelse eller fängelse å fästning utan arbete, voro enligt 1842 års förordning berättigade att af egna medel skaffa sig förbättring i underhållet, straffarbetsfångar å fästning och de, som undergingo fängelse med arbete, däremot ej (i fråga om den sista kategorien af fångar längre fram ytterligare förklaradt i K. Skr. d. 9 Sept. 1853).

5) *Fångv.-Styrelsens Memorial d. 17 Nov. 1828* ss. 19, 20; Livijn, *Om Fångvården i Riket* (Utdrag af Fångv.-Styrelsens berättelse f. år 1835) i *Statstidningen 1837* n:r 217.

6) Märkliga äro de uttalanden, som i detta hänseende förekomma i Fångv.-Styrelsens nyss anförda *Memorial den 17 Nov. 1828* s. 20. Det heter där, att skälen till denna förening af det äldre och nyare förvaringssättet (nämligen salsystemet och cellsystemet) hemtades därifrån, att, om endast celler

plan blef emellertid icke genomförd, utan cellerna blefvo blott använda såsom mottagningsceller samt för disciplinära ändamål [1]). En väsentlig förändring till det bättre egde rum däruti, att man så småningom lyckades införa ett någorlunda ordnadt arbetssystem inom korrektionsinrättningarna, så att sysslolöshet bland deras innevånare, i stället för att förut hafva varit regel, för framtiden åtminstone kunde betraktas såsom undantag [2]). Däremot afskaffades icke den gamla ordningen, att straffångar och försvarslöse förvarades i samma anstalter; tvärtom fick den snart en ytterligare utsträckt användning. Då år 1842 kronoarbetskåren inrättades [3]), nedgick betydligt antalet af de i korrektionsinrättningarna inhyste försvarslöse af mankönet. Utrymmet å fästningarna befanns däremot snart otillräckligt, och med anledning häraf inrymdes fästningsfångar i korrektionsinrättningen å Långholmen [4]). Samtliga korrektionsinrättningarna blefvo altså både egentliga straffanstalter och förvaringsorter för försvarslöse. De börja under den närmast följande tiden framträda under det från denna deras dubbla bestämmelse hemtade namnet *straff- och arbetsfängelser.* Genom K. Brefvet den 26 Januari 1847 bemyndigades emellertid Fångv.-Styrelsen att träffa anstalter för att i de kvinliga korrektionsinrättningarna afskilja de egentliga straffångarne ifrån andra där förvarade fångar. Fullständigt har dock

---

funnits, så hade hvarken den gradation af mindre tvång för sinnet, som flyttning från enslighet till sammanlefnaden med däraf följande mera frihet medförer, kunnat tillvägabringas inom inrättningen, eller den pröfning kunnat anställas, huruvida en, genom det ensliga, trånande lefnadssättet förkrossad och ångerfull brottslings visade förbättring vore skenbar eller verklig, och då verkan af korrektionssystemet hufvudsakligen hvilade på enskild pröfning och gradationer i straff och belöningar, hade tillfälle därtill bort sorgfälligt skapas och begagnas. Jmf. äfv. *Ber. öfver Korrektionsinrättningarnes förvaltning*, Stockh. 1834, ss. 19, 20 samt ÅKERHJELM, *Några Upplysningar och Betraktelser rörande Fångvården i Sverige*, Stockh. 1836, ss. 39 o. f.

[1]) Se *Juridiskt Arkif* I ss. 322 o. f. samt BRINK, *Fängelsesystemerna* ss. 208, 9.

[2]) Se härom *Juridiskt Arkif* II ss. 152 o. f.; *Ber. öfver Korrektionsinrättningarnes förvaltning*, Stockh. 1834, ss. 5 o. f.; ÅKERHJELM, nyss anf. st. ss. 47 o. f.; *Justitiæ-Ombudsmannens Embetsberättelse för åren 1836 och 1837* ss. 113 o. f.

[3]) *K. Skrifv. t. Fångv.-Styrelsen d. 8 Aug. 1842.* I densamma uppgingo arbetskompanierna i Karlskrona samt pionierkåren.

[4]) *K. Br. den 17 Febr. 1847 (Fångv.-Styrelsens Berättelse för år 1847* s. 36). I början höllos där straffångarne helt och hållet skilda från dem, som blott för försvarslöshet voro dömda till allmänt arbete, men i det följande blef detta ej iakttaget.

denna reform först på senare tider blifvit genomförd[1]). I afvaktan å den strafflag, som skulle definitivt fastställa fängelsesystemet, införde man emot slutet af 1840:talet så till vida det auburnska systemet, att tystnad påbjöds för fångar å viss tid, och detta bud blef jämväl med stränghet upprätthållet[2]). Fästningsfängelserna användes under den följande tiden egentligen blott för lifstidsfångar[3]). Dessa fängelser förblefvo hufvudsakligen i samma skick som förut. Några smärre förändringar skedde väl för att bereda fångarne sundare bostäder. Men i fråga om fångarnes sysselsättning förblef det i dessa fängelser, på ett par undantag när[4]), vid det gamla. Fångarne användes blott till byggnadsarbeten, och, då dessa arbeten om vintern lågo nere, voro fångarne sysslolösa, såvida de ej kunde skaffa sig några mindre handtverks- eller slöjdarbeten för enskildes räkning, hvarför de då själfve uppburo betalning med afdrag af en obetydlig afgift till fängelset[5]); och detta förhållande fortfor, så länge de gamla fästningsfängelserna egde bestånd.

---

[1]) År 1850 öppnades arbetsfängelset å Norrmalm i Stockholm (det gamla Smedjegårdshäktet) och det äldre, invid detsamma belägna, straff- och arbetsfängelset är sedan dess blott straffängelse. Något senare blef straff- och arbetsfängelset i Göteborg blott arbetsfängelse. Sedan år 1867 är det straffängelse. I Norrköping förvarades däremot såväl straffångar, som försvarslösa, ända till 1861 års slut, då de försvarslösa förflyttades därifrån.

[2]) *Styrelsens öfver Fängelser och Arbetsinrättningar Berättelse om Fångvården år 1847* s. 36 och *för år 1849* s. 33; Brink, *Fängelsesystemerna* s. 210. Se för öfrigt redan *Instr. f. Embets- o. Tjenstemannapersonalen å Långholmen d. 7 Mars 1835* § 6 2:o och Åkerhjelm, *Några Upplysningar och Betraktelser rörande Fångvården i Sverige* s. 42.

[3]) I förordningar under den följande tiden heter det ock ibland, då straffarbete å viss tid stadgas,: dömes till arbete å fästning eller annan allmän straffinrättning. Se t. ex. K. K. om en Fridlysningsstadga för allm. kanal-, sluss-, jernvägs- och telegrafanläggningar d. 18 Januari 1855.

[4]) Då Warbergs f. d. fästning år 1848 blef fästningsfängelse, inreddes därstädes arbetssalar och verkstäder, och å Landskrona fästning anlades samma år en klädesfabrik, och i dessa fängelser synas fångarne under den följande tiden i allmänhet till större delen hafva varit sysselsatte. *Fångv.-Styrelsens Berättelse för år 1848* ss. 73, 84 och *för år 1849* s. 71 samt följande berättelser.

[5]) *K. Br. d. 22 Januari 1839*, som medgaf Fångv.-Styrelsen att, i den mån utrymmet inom fästningarna sådant medgåfve, inrätta arbetsrum för de fångar, som egde färdighet i handaslöjder, hade dock föreskrifvit, att fånge af arbetsförtjänsten ej finge erhålla större andel, än som motsvarade hvad han i arbetsskilling och tillökning däri af särskild anledning vid kronans arbeten kunde förtjäna.

Vid samma riksdag, då länsfängelsernas ombyggnad till cellfängelser blef besluten, hade Ständerna begärt, att en Lagberedning skulle utses för att ytterligare genomgå och granska lagförslagen, och år 1841 blef en sådan Beredning af K. Maj:t tillsatt. Särskildt uppdrogs åt densamma att, med ledning af den under senare åren vunna ytterligare erfarenhet, undersöka och föreslå de förändringar i fängelsesystemet, som med det nya lagverket borde införas. Denna Beredning afgaf redan följande året sitt *Utlåtande angående de straff, som i ny allmän kriminallag böra bestämmas*[1]). I öfverensstämmelse med de då mera herrskande åsigterna uttalade sig Lagberedningen afgjordt till förmån för det filadelfiska systemet och föreslog, att detsamma måtte följas vid anläggning af nya straffängelser, och att i lagen måtte stadgas, att alt slags frihetsstraff på viss tid, längre eller kortare, skulle verkställas i enlighet med detta system. Arterna af frihetsstraff i den nya brottmålslagen skulle enligt Lagberedningen blifva trenne: *lifstidsfängelse* i förening med arbete, för verkställighet af hvilket straff redan befintliga anstalter för lifstidsfångar tills vidare kunde användas, *tukthusstraff*, som skulle verkställas i särskilda för sådant ändamål uppförda straffinrättningar med namn af Tukthus, konstruerade så, att de till detta straff dömde förbrytare kunde i enlighet med Filadelfiasystemets fordringar behandlas och hållas till arbete, samt slutligen *fängelse*, hvilket borde undergås i länshäkten, jämväl inrättade till möjligaste öfverensstämmelse med nämnda system[2]). Som Filadelfiasystemet i följd af sin allvarligare karaktär medgåfve kortare strafftider, än det auburnska, ansåg Beredningen längsta tiden för tukthusstraff böra sättas till 8 år. Grunden, hvarför Lagberedningen sålunda skilde mellan tukthus och länshäkten såsom straffängelser, synes hafva varit, att den ansåg fångar å längre tid böra sammanföras i anstalter, som vore förlagda å de orter, som beredde bästa tillfälle till proviantering, lämpliga arbeten och deras afsättning, och i hvilka styrelse och bevakning kunde egna sig åt sitt kall, utan hinder af de bestyr, som påkallades i länshäktena, där

---

[1]) Tryckt, tillsammans med Beredningens samtidigt afgifna utlåtanden angående domstolarnes organisation samt förlikningskommittéer, i Stockholm 1844.

[2]) För barn, som fylt 10, men ej 15 år (hvilka enligt strafflagförslaget voro straffbara under liknande förutsättningar, som de, hvilka numera äro stadgade för fjortonårings straffbarhet) ansåg dock Beredningen systemets stränga fordringar böra något modifieras. *Lagberedningens Utlåtanden* s. 132. En reservant ville icke ens för barn medgifva något undantag från Filadelfia-systemets användning. Anf. st. ss. 141 o. f.

transport- och ransakningsfångar ofta in- och uttoges. Dessa senare häkten egnade sig däremot väl för fångar å kortare tid, enär en längre transport af sådana förbrytare ej vore lämplig [1]. Frågan, huruvida med afseende å fångarnes behandling någon skilnad borde göras emellan tukthusfångar och fångar i länshäktena, lemnade Beredningen tills vidare öppen [2].

Lagberedningens första förslag till straffbalk stod naturligen i hufvudsaklig öfverensstämmelse med detta dess utlåtande [3]. Beredningens andra *Förslag till Straffbalk* [4] hvilade också å samma åsigt om Filadelfiasystemets företräde framför det auburnska. Som det emellertid fordrades lång tid och stora kostnader för att genomföra detsamma, och dessutom, enligt hvad senast i ämnet utkomna skrifter gåfve vid handen, en ytterligare utveckling och förbättring af systemet inom en icke altför aflägsen framtid torde vara att vänta, ansåg Beredningen sig ej böra föreslå dess fullständiga införande på en gång. Men därför ville Beredningen ej häller hafva stadgandena om verkställigheten af frihetsstraff intagna i strafflagen, utan i en särskild lag, som kunde ändras utan rubbningar i denna [5]. Beredningen upptog därför de närmare bestämmelserna i detta ämne uti ett särskildt förslag till *Lag om verkställighet af fängelsestraff* [6]. Själfva straffbalken i Lagberedningens förslag innehöll allenast ett slags frihetsstraff, som kallades *fängelse* och var deladt i 7 grader, en å lifstid, de öfriga å viss tid, från 30 dagar till 10 år. Då fängelse ålades såsom förvandlingsstraff, var dock minimum 5 dagar. I Fängelselagen föreslog Beredningen, att det filadelfiska systemet till en början blott skulle tillämpas i de *två* lägsta fängelsegraderna, som gingo, den ena på 30 till 180 dagar, den

---

[1]) *Lagberedningens Utlåtanden* ss. 135, 6.

[2]) Två ledamöter uttalade sig bestämdt emot hvarje gradation i frihetsstraffens verkställighet annorledes än genom tidsbestämmelsen, hvarför de också ansågo benämningen böra vara enahanda, vare sig straffet gick å längre eller kortare tid. *Lagberedningens Utlåtanden* ss. 143 o. f., 168, 9. Den ene af desse ledamöter ansåg cellsystemet jämväl böra användas å lifstidsfångar, åtminstone de första 8 åren. Se anf. st. s. 147. Den andre ledamoten förkastade alt lifstidsfängelse. Se samma st. ss. 160 o. f.

[3]) NAUMANN i *Tidskr. f. Lagstiftn. m. m.* VII (1870) s. 480. Förslaget blef aldrig befordradt till trycket.

[4]) Tryckt 1844, sedermera omtryckt 1848 med de redaktionsförändringar, som hos K. Maj:t blifvit gjorda. Före utarbetandet af detta förslag hade Beredningen blifvit förstärkt med tre nya ledamöter.

[5]) Se *Motiver till Förslagen till Straffbalk m. m.*, Stockh. 1845, s. 5.

[6]) Tryckt 1844, sedermera omtryckt 1848 tillsammans med *Förslaget till Straffbalk*.

andra på 6 månader till och med 2 år. Så småningom skulle dock ensamhetsprincipen kunna efter Konungens förordnande antagas för den ena efter den andra af de öfriga graderna (utom den första eller lifstidsfängelset). Då fängelsestraff sålunda verkstäldes i enrum, skulle å strafftiden afdragas $^1/_6$. Fångar, som förvarades i gemensamhetsfängelse borde, så vidt möjligt vore, hafva hvar sitt sofrum och skulle hvarken vid arbetet eller eljest få samtala inbördes. Från denna senare föreskrift undantogos blott lifstidsfångar, hvilka skulle hållas afskilda från fångar dömda å viss tid. Vore ej tillfälle till särskildt sofrum för hvarje fånge, skulle annan anstalt fogas, hvarigenom samtal fångarne emellan nattetid kunde förekommas. Om så ske kunde, skulle hvarje fånge, som anlände till gemensamhetsfängelse, någon tid hållas i enrum. Fånge under 15 år finge aldrig sättas i enrum, där det ej skedde till bestraffning eller eljest vore nödigt till hans upptuktelse. För sådana fångars undervisning skulle särskild vård hafvas. Lagkommitténs stadgande om anmälan till benådning af fånge, som uppfört sig väl och utstått $^3/_4$ af strafftiden, var i Beredningens båda förslag uteslutet, enär det kunde gifva en anledning till skrymteri[1]). I alla grader af fängelsestraff skulle fångarne vara underkastade arbetstvång; fånge skulle ej erhålla någon arbetsförtjänst, men vid utträdet ur fängelset finge skäligt understöd tilldelas honom; ingen fånge skulle häller få skaffa sig bättre underhåll eller annat utöfver hvad honom af straffinrättningen bestodes. För alla graderna gälde också lika, att fånge ej finge emottaga besök, afsända eller emottaga bref utan särskild tillåtelse af fängelsets styrelse. Det var altså ej blott de skilda *namnen* straffarbete och fängelse, som Lagberedningen ville afskaffa, utan meningen var, att hvarje slags *artskilnad* inom frihetsstraffens område skulle försvinna[2]).

Bland de hufvudgrunder för en ny strafflag, som Ständerna vid 1844—45 års riksdag godkände, var äfven den, att fängelsestraffet, som borde delas i 7 grader, hvardera å den tid, som Lagberedningen föreslagit, skulle undergås dels i ensamhetsfängelse i enlighet med det filadelfiska systemet, dels i gemensamhetsfängelse i hufvudsaklig öfverensstämmelse med det auburnska, samt att till en början ensamhets-

---

[1]) NAUMANN i *Tidskr. f. Lagstiftn. m. m.* VII (1870) s. 480; *Motiver till Förslagen till Straffbalk m. m.* s. 57.

[2]) Detta gälde dock blott det frihetsstraff, som omedelbart ålades. Förvandlingsfängelse skulle nämligen vara mildare, än annat fängelse. Sådan fånge egde skaffa sig bättre underhåll och större bekvämlighet. Något arbetstvång skulle han ej vara underkastad.

fängelse skulle begagnas för dem, hvilka dömdes till fängelse i de två lägsta graderna.

Som bekant blef detta s. k. principbetänkande på intet sätt bestämmande för lagförslagets vidare öde. Då K. Maj:t till nästa riksdag förnyade sin proposition om antagande af förslagen till strafflag och fängelselag, afstyrkte Lagutskottet bifall härtill och företog en genomgripande omarbetning af desamma. Härvid upptogs åter skilnaden emellan straffarbete och fängelse, enär man ej borde försumma att begagna frihetsstraffens väsentliga fördel «att låta sig användas efter brottens alla modifikationer, såsom med eller utan arbetstvång, med flera eller färre inskränkningar, med strängare eller lindrigare behandling m. m.» Vidare ansåg utskottet i *lag* böra tills vidare bestämmas, att blott högst 2 års straffarbete finge undergås i cell. Att gifva Konungen makt att förordna en vidsträcktare tillämpning af ensamhetssystemet ansåg utskottet ej öfverensstämma med grundlagens föreskrifter om ordningen för lagstiftningsfrågors behandling. Emellertid ville utskottet ej ovilkorligen stadga cellbehandling för hvarje fånge, som dömdes till högst 2 års straffarbete. För vissa naturer kunde en behandling enligt auburnska systemet bättre lämpa sig. Detta kunde domaren bäst bedöma, och därför borde i domen utsättas, om och i hvad mån straffet skulle verkställas i ensamhets- eller gemensamhetsfängelse [1]). Som bekant vann detta betänkande icke Ständernas bifall. Två stånd beslöto i stället en skrifvelse till K. Maj:t med anhållan om utarbetande af förslag till ändring af de särskilda delar af brottmålslagstiftningen, som företrädesvis kräfde skyndsam förbättring. Främst vore en dylik förbättring nödig i fråga om straffsystemet, isynnerhet hvad frihetsstraffen anginge, hvilka i senare tider erhållit en vidsträcktare tillämpning, än 1734 års lag förutsatte [2]). Detta beslut biträddes emellertid ej af de två öfriga stånden, och frågan var altså förfallen.

Arbetet å en ny fullständig strafflag var härmed afbrutet; det upptogs ej åter förrän kort före antagandet af nu gällande lag. I stället skred man till partiella förändringar af strafflagstiftningen, och dessa förändringar, hvilka betydligt vidgade frihetsstraffens tillämplighetsområde [3]), sträckte sig äfven till stadgandena angående verkställigheten

[1]) *Bih. t. Rikeståndens Prot. vid riksd. 1847—48* VII Bet. n:r 58.

[2]) *Bih. t. Rikeståndens Prot. vid riksd. 1847—48* VII Bet. n:r 104.

[3]) Vi erinra om K. Förordningarne d. 5 Maj 1855 om fullkomligt afskaffande af spö- och risstraffen samt om ansvar för stöld, snatteri och rån, K. F. d. 7 Sept. 1858 om förfalskning, så ock om bedrägeri och annan oredlighet samt K. F. d. 29 Januari 1861 angående mord, dråp och annan misshandel.

af dessa straff. Omkring medlet af 1850:talet voro länscellfängelser fullbordade eller nära sin fullbordan så godt som öfver hela riket. Dessa nya fängelser lemnade utrymme för ensamhetssystemets tillämpning i vidsträcktare mån, än som enligt då gällande lag kunde ega rum. Då den nya strafflagen antagligen ej så snart var att förvänta, beslöt sig nu regeringen för det steg, som den år 1841 i afvaktan på denna lag afböjt. Vid 1856—58 års riksdag framlades för Ständerna en proposition om utsträckt användning af cellsystemet, och den 21 December 1857 utkom *K. Förordningen angående straffarbetes och fängelsestraffs verkställande i enrum.* Enligt densamma skulle, förutom enkelt fängelse med eller utan arbete samt fängelse å fästning eller tukthus utan arbete, äfven straffarbete på högst två år, där så ske kunde [1]), undergås i cell. Hvad om straffarbete sålunda stadgats, skulle jämväl ega tillämplighet å fästnings- eller tukthusarbete [2]). För straffarbete på längre tid än 2 år eller å lifstid gjorde denna förordning ingen användning af ensamhetsfängelset. Sådant straff fick, som förut, ifrån början till slut undergås i gemensamhetsfängelse. Filadelfiasystemet stod emellertid då ännu i sitt fulla anseende, så här som i utlandet, och önskningsmålet var här, som annorstädes, att få det genomfördt i så vidsträckt omfattning, som utan fara för fångens förstånd eller kroppsliga hälsa vore möjligt [3]). Reformen betingades emellertid också af utrymme i straffanstalterna, och man ansåg sig därför nödgad att tills vidare begränsa användningen af cellstraffet så, som i 1857 års förordning skedde.

I fråga om verkställigheten af frihetsstraff hänvisade den nya strafflagen blott till hvad särskildt funnes stadgadt, utan att själf i detta

---

[1]) Då 1857 års förordning utkommit, föreskref Fångvårdsstyrelsen till en början genom *Cirk. d. 29 Jan. 1858*, att endast straffarbetsfångar, som ej vore dömda på längre tid än 1 år och 3 månader, borde undergå sitt straff i cellfängelse; men, sedan ytterligare några cellfängelser öppnats, förordnades genom *Cirk. d. 3 Jan. 1859.* att alla, som vore dömda till straffarbete på högst 2 år inom län, hvarest länscellfängelse funnes, skulle undergå sitt straff uti enrum.

[2]) Såsom teknisk benämning för hvad lagar och författningar förut kallat arbete å fästning eller tukthus förekommer «straffarbete» först i K. Förordningen d. 4 Maj 1855 om ansvar för stöld, snatteri och rån. Straffarbete enligt denna förordning skulle, då tiden därför ej ginge öfver 6 månader, verkställas i läns- eller kronohäkte. I följd af detta stadgande var redan, innan 1857 års förordning trädde i kraft, antalet af straffarbetsfångar, som utstodo sitt straff i enrum, icke ringa.

[3]) Se K. Propositionen n:r 41 s. 13 i *Bih. t. Riksståndens Prot. vid riksd. 1856—58* I: 1.

hänseende meddela några bestämmelser. 1857 års förordning förblef altså vid gällande kraft, och fängelse samt straffarbete på högst 2 år utstodos i enrum, men alt annat straffarbete fortfarande i gemensamhetsfängelse. Detta straffarbete verkställdes dels i de s. k. strafffängelserna, dels i fästningsfängelserna. Kort därefter försvann emellertid skilnaden emellan dessa båda slag af fängelser. Af de fyra återstående fästningsfängelserna indrogos år 1866 tvänne (Karlskrona och Ny Elfsborgs) och de två andra (Landskrona och Warbergs), hvilka länge genom de anstalter för fångarnes sysselsättande, som där förefunnits, skilt sig ifrån de öfriga och med dem blott haft det gemensamt, att de voro belägna å f. d. fästningar, antogo nu namn af straffängelser, och termen fästningsfängelse möter härefter ej vidare i förordningar och allmänna handlingar.

Den ytterligare utsträckning af straffarbetets verkställighet i enrum, som man, då 1857 års förordning antogs, haft i sigte, lät vänta på sig mera än halftannat årtionde, och då den omsider kom, kom den icke så, som man den tiden hade tänkt sig densamma. Såsom naturligt var, rådfrågade man åsigterna och erfarenheten i utlandet, och dessa talade ej mera, såsom då, till förmån för cellprincipen såsom ensamt bestämmande för verkställigheten af frihetsstraff. Ett nytt system, som år 1857 ännu varit okändt, hade där vunnit erkännande och efterföljd, och såsom ett medvetet närmande till detsamma [1]) gafs *K. Förordningen angående utsträckt tillämpning af straffarbetes verkställande i enrum den 30 Maj 1873*, den senaste lagstiftningsakten å det område, vi behandla.

II.

Enligt strafflagens 2 kap. 1 § äro den nu gällande svenska rättens frihetsstraff af två slag, *straffarbete* och *fängelse* [2]). Strafflagen

---

[1]) Se K. Prop. n:o 43 i *Bih. till Riksd. Prot. 1873* I: 1 ss. 5, 10; jämf. dock därsammastädes s. 8.

[2]) Härvid afse vi blott det så kallade enkla fängelset. Fängelse vid vatten och bröd kunna vi nämligen icke räkna till frihetsstraffen. Visserligen kan äfven med ett straff af denna kategori ett större eller mindre mått af fysiska obehag och umbäranden vara förbundet, men frihetens förlust måste dock vara det hufvudsakliga i straffet, om detsamma i systemet skall erhålla plats ibland frihetsstraffen. Vid vatten- och brödstraffet, sådant det hos oss verkställes (utan afbrott och utan rätt för fången att erhålla salt utöfver den ringa kvantitet, som ingår i brödrationen), är detta emellertid långt ifrån händelsen. Det kroppsliga lidandet utgör här straf-

har således upptagit den skilnad emellan tvänne frihetsstraff med olika namn, hvilken fanns förut och som Lagkommittén velat bibehålla, men Lagberedningen förkastat. Att denna namnskilnad angifver en verklig artskilnad, och att det icke blott är en skilnad emellan längre och kortare tids frihetsstraff, som med dessa namn betecknas, det synes redan däraf, att den tid, hvarå fängelsestraffet kan ådömas, icke vidtager vid straffarbetstidens minimigräns, utan båda straffens tidslängder delvis löpa jämsides. Hvilken denna artskilnad är, uttalar emellertid lagen icke. Det enda, hvartill man kan sluta af uttrycken straffarbete och fängelse, är att hufvudskilnaden straffen emellan på ett eller annat sätt skall ligga i ett med det förra straffet förbundet arbetstvång. I öfrigt är man hänvisad till hvad särskildt är stadgadt angående förfarande med dem, som äro dömde till straffarbete eller fängelsestraff, och dessa särskilda stadganden återfinnas i de redan omnämnda *K. Förordningarna den 21 December 1857* och *den 30 Maj 1873.*

Angående de tidslängder, hvarå frihetsstraffen kunna åläggas, stadgar lagen, att straffarbete skall ådömas antingen på lifstid eller på viss tid, i allmänhet ej under två månader eller öfver tio år (S. L. 2 kap. 5 §). Fängelse, som omedelbart för brott ådömes, må i allmänhet ej sättas under en månad eller öfver två år (S. L. 2 kap. 6 §). Fängelse, hvartill böter förvandlas, kan enligt de förvandlingsgrunder, som i lagen äro stadgade (S. L. 2 kap. 10 och 11 §§), icke blifva ålagdt på kortare tid än nio och ej på längre än sextio dagar[1]).

fets egentliga innehåll. Frihetens förlust ingår däri blott såsom en nödvändig förutsättning, för att svältstraffet skall kunna komma till verkställighet. Till sin hufvudkaraktär är därför vårt vatten- och brödstraff ett *kroppsstraff*, och vi sakna altså anledning att här behandla detsamma.

[1]) Detta gäller dock blott förvandlingsfängelset å den allmänna lagstiftningens område. Enligt särskilda lagar eller författningar angående rikets allmänna hushållning kan däremot förvandlingsfängelse komma att åläggas på kortare eller längre tid, än nu är sagdt. P. L. 9 § stadgar nämligen, att, om i dylik lag eller författning sådan grund för vissa böters förvandling till annat straff är utsatt, att frihetens förlust kan såsom förvandlingsstraff åläggas på längre tid än femtiosex dagar, så förvandlas vid bristande tillgång dylika böter till fängelse efter sagde grund. Sådana särskilda förvandlingsgrunder återfinnas i en mängd ekonomiska författningar, i synnerhet ifrån 1840: och 1850:talen. Många af dessa äro numera upphäfda (såsom de äldre förordningarna angående tillverkning och försäljning af bränvin) eller åtminstone i ifrågavarande afseende förändrade (såsom Fiskeri-Stadgan d. 29 Juni 1852, hvars 42 § genom K. K. d. 10 Mars 1865 fått en ny lydelse). Några af dem äro dock ännu, jämväl i denna del, vid gällande kraft. Så *K. F. d. 21 Mars 1844 ang. lotterier; Grufve-*

Dessa regler om frihetsstraffens tidslängder lida emellertid i viss mån undantag vid sammanträffande af brott. Har någon föröfvat flera särskilda brott, skall, som bekant, enligt vår rätt för hvartdera brottet till särskildt ansvar dömas, och straffen så läggas samman. Hafva de särskilda brotten förskylt straffarbete å viss tid eller fängelse, får dock vid straffens förening tiden för det af dem, som är längst, eller, om tiden för hvartdera straffet är lika lång, den tid ej öfverskridas med mer än två år (S. L. 4 kap. 5 §); och denna för en förening af flera straffarbets- eller flera fängelsestraff gifna bestämmelse kommer jämväl till användning, då någon gjort sig skyldig till straffarbete å viss tid jämte fängelse eller förskylt viss tids straffarbete eller fängelse eller båda slagens straff jämte böter, till hvilkas fulla gäldande tillgång saknas. De särskilda straffen skola nämligen i dylika fall reduceras till en straffart och sedan enligt nyssnämnda regel förenas (S. L. 4 kap. 6 och 7 §§). Med denna begränsning — att längsta strafftiden ej får öfverskridas med mer än två år — blir emellertid kumulationsgrundsatsen i dessa fall tillämplig, utan hinder af de bestämmelser om maximitiderna för straffarbete och fängelsestraff, hvilka i allmänhet äro gifna[1]). Skola däremot flera bötesbelopp förvandlas till fängelse,

---

Stadgan d. 12 Jan. 1855; K. F. ang. tillverkning, vård och försäljning af krut d. 1 Okt. 1858; K. F. ang. Lots- och Fyrinrättningen i Riket d. 9 Juli 1862 samt *Tullstadgan d. 7 Dec. 1860.* Kortaste tiden för fängelsestraffet enligt någon af dessa förordningar är en vecka eller 7 dagar, den längsta enligt dem alla ett år.

[1]) Med anledning häraf brukar man vanligen säga, att 12 år är den längsta tid, hvarpå straffarbete å viss tid enligt svensk rätt kan åläggas, och 4 år den längsta tiden för fängelsestraff. Detta är emellertid icke fullt riktigt. Om någon, sedan han blifvit för brott dömd, men innan han till fullo utstått sitt straff, föröfvar nytt brott, så bedömes icke enligt vår rätt, såsom enligt främmande lagar, detta nya brott för sig, utan alt slags hänsyn till dess sammanträffande med en förut ej till fullo afstraffad brottslighet. Det förra brottet, i den mån det ej redan var afstraffadt, då det nya brottet begicks, samt detta nya brott blifva enligt S. L. 4 kap. 10 § föremål för *en* dom, hvarvid straffet för det nya brottet, med samma begränsning af kumulationsprincipen, som i allmänhet är föreskrifven, sammanlägges med hvad af förra straffet återstod, då det nya brottet föröfvades. Det nya straffet blir således den ena termen i additionen, återstoden af det förra straffet eller, om intet däraf var verkstäldt, då det nya brottet begicks, hela detta straff blir den andra, och sedan skall vid denna addition iakttagas, att den längsta strafftiden ej får öfverskridas med mer än två år. Det förut ådömda straffet kan nu själft hafva uppkommit genom en addition af flera straffbelopp, och möjligt är således, att den ena termen i den addition, som nu skall ega rum, uppgår till straffarbete i 12

skall denna förvandling ske efter böternas sammanräknade belopp, och förvandlingsfängelsets maximum, sextio dagar, blir altså härvid aldrig öfverskridet (S. L. 2 kap. 12 §)[1]).

Oftast ådömas straffarbete och fängelse på jämna år och månader. Något hinder för att noggrannare utmäta strafftiden finnes dock icke i lag. Att utsätta tiden för dessa straff i bråkdelar af månad kan visserligen ej anses tillåtet, ty då lagen i 4 kap. 6 § stadgar om fängelsestraffs öfvergång till straffarbete med strafftidens förkortning med hälften, ifrågasätter den ej, att annat brutet månadstal än half månad kan uppkomma. Däremot kan det icke anses vara domaren betaget att utmäta strafftiden i dagar. Nyss anförda lagrum förutsätter ju, att dagatal kan ingå i tidsbestämmelsen för ett fängelsestraff. Domar, lydande å vissa månader och 15 dagar, förekomma också icke så sällan, och det finnes äfven exempel på, att strafftiden blifvit utmätt i annat antal dagar. Hvad af strafftiden, som kan uttryckas i år och månader, måste emellertid utsättas däri. I stället för år eller månader få icke dagar användas såsom tidsmått. Detta skulle komma i strid med strafflagens eget förfarande och dessutom tillintetgöra de lättnader vid strafftidens uträkning, som lagstiftaren åsyftat med de bestämmelser om års och månaders beräkning, för hvilka nedan skall redogöras. Alt detta gäller emellertid blott de frihetsstraff, som omedelbart ådömas. Frihetsstraff, som ålägges i förvandlingsväg, skall däremot alltid utsättas i dagar (S. L. 2 kap. 10 och 11 §§)[2]). Någon reduktion af

---

år eller fängelse i 4 år, och att den nya domen kommer att gå på 14 års straffarbete eller 6 års fängelsestraff. Endast för det fall, då samtliga brotten varit begångna, innan något af dem blef föremål för dom, äro således tolf år och fyra år de gränser, hvarutöfver straffarbete och fängelse icke få åläggas.

[1]) Äfven vid förvandling af flera bötesbelopp af det slag, som i 9 § P. L. omförmäles, kan enligt samma §:s 2 m. den tid, som är maximitid enligt den strängaste förvandlingsgrunden, icke komma att öfverskridas. Har däremot någon, som i brist af tillgång till sådana böter gjort sig förfallen till fängelse, tillika gjort sig skyldig till böter, som skola förvandlas enligt allmän lag, då skola dessa sistnämda böter enligt P. L. 11 § 2 m. öfvergå till fängelse och de särskilda fängelsestraffen sedan sammanläggas enligt 4 kap. S. L. I detta fall kan det altså hända, att fängelse på ända till 1 år och 60 dagar blir ålagdt i förvandlingsväg.

[2]) I de ekonomiska förordningar, som i 9 § P. L. afses, utsättes dock förvandlingsstraffet äfven i månader. Enligt Grufve-Stadgans 62 § och K. F. ang. tillverkning, vård och försäljning af krut den 1 Oktober 1858 § 89 skall månad därvid räknas till 30 dagar.

den sålunda bestämda strafftiden till månader är icke tillåten[1]. Ty, såsom straxt skall visas, motsvarar en straffarbets- eller fängelsemånad icke enligt vår rätt ett bestämdt antal dagar. Den, som för ett brott gjort sig förfallen till fängelse i 6 månader och för ett annat till 500 kronors böter, dömes altså att, för den händelse han saknar tillgång till böternas gäldande, i ena bot undergå fängelse i 6 månader och 60 dagar.

Angående sättet att beräkna tiden för straffarbete och fängelsestraff stadgar *K. Förordningen den 13 November 1860*, att, då dessa straff skola räknas efter månad eller år, den dag skall anses såsom slutdag, som genom sitt nummer i månaden motsvarar den, från hvilken räkningen börjas; börjas denna på dag, emot hvilken ej någon svarar i den månad, hvarunder räkningen slutas, skall sista dagen i den månaden anses som slutdag. År och månader skola altså, till större reda och lätthet vid straffets verkställande, beräknas efter kalendern. Den omständighet, att vissa år och månader räkna flera dagar än andra, kommer icke i betraktande. Den, som är dömd till en månads fängelse och börjar utstå sitt straff den 15 Januari, får sitta inne trettioen dagar, under det att den, som är dömd till samma straff, men börjar utstå detsamma den 15 Februari, slipper undan med tjuguåtta eller, om året är skottår, tjugunio.

Angående utgångspunkten för strafftidens beräkning gäller, enligt *K. Cirkuläret den 7 Mars 1855*, att verkställighet af frihetsstraff[2], som genom laga kraftvunnet beslut är häktad person ådömdt, skall, i händelse annan bestraffning jämväl är honom ålagd, anses taga sin början *den dag, sistnämnda bestraffning blifvit utstånden*. Denna föreskrift har genom den nya strafflagen förlorat större delen af den praktiska betydelse, som den ännu egde efter K. Förordningen den 21 December 1857 angående sammanläggning af straff. Så länge frihetsstraff af olika art verkstäldes jämte hvarandra, gälde den till efterrättelse, då utgångspunkten för det senare straffet skulle bestämmas. Stadgandet får väl dock anses hafva åsyftat jämväl det fall, då flera straff af samma art i en följd befordrades till verkställighet. Ännu kan det altså möjligen åberopas för den händelse, då till verkställighet

[1]) Se i detta afseende en emot CARLÉN, *Kommentar öfver Strafflagen* ss. 79, 80, riktad uppsats i *Tidskr. f. lagstiftn. m. m.* V (1868) ss. 402 o. f.

[2]) Det heter visserligen endast *fängelsestraff*, men cirkuläret föranleddes af en förfrågan, som närmast afsåg fästningsarbete, och det talar också om «arbetstidens» beräkning. Det har därför alltid ansetts tillämpligt såväl å straffarbete, som fängelse. Se äfven K. Br. t. K. Bef:de i Värmlands län d. 23 Maj 1856 (BACKMANS *Lagsaml.* 8 h. s.2 36).

på en gång förekomma flera domar, hvarigenom samma person blifvit dömd till flera frihetsstraff, hvilka kunna verkställas jämte hvarandra (S. L. 4 kap. 8 § 2 m.). Vidare stadgar detta cirkulär, att verkställighet af frihetsstraff, som genom laga kraftvunnet beslut är häktad person ådömdt, i andra fall än det, som nyss nämndes, skall anses taga sin början *den dag, beslutet kommit vederbörande exekutor för verkställighet till handa*[1]). Uppstår åter i afseende å person, som vistas på fri fot, fråga om verkställighet af ådömdt frihetsstraff, så räknas strafftiden från *den dag, han för undergående af straffet blifvit inmanad i häkte.* Denna föreskrift är något tvetydig. Antagligen är väl dock inmanad i häkte liktydigt med insatt i häkte hos den exekutor, som eger förordna om straffets verkställighet. Om den dömde därförut längre eller kortare tid varit beröfvad sin frihet utan att vara insatt i allmänt häkte eller om han tillbragt en tid i transportfängelser, torde ej kunna komma i betraktande[2]). Dessa föreskrifter afse blott det fall, då ett redan laga kraftvunnet utslag kommer exekutor till handa för verkställighet. *K. Förordningen den 30 Maj 1873* § 1 stadgar emellertid, att i fall den, som blifvit dömd till straffarbete på viss tid eller fängelse och skall hållas häktad i afbidan därå, att utslaget vinner laga kraft, icke besvärat sig inom föreskrifven tid eller före besvärstidens utgång i den ordning, förordningens 2 § bestämmer, förklarat sig nöjd med utslaget och villig att undergå den ådömda bestraffningen, då skall, med undantag blott för det fall, då utslaget

---

[1]) Detta stadgande är otydligt i fråga om det fall, då fången förvaras i kronohäkte, och utslaget icke kommer Tillsyningsmannen omedelbarligen tillhanda för verkställighet (jmf. Justitie-Ombudsmannens Berättelse 1871 ss. 89, 90). K. K. den 3 Oktober 1873, som stadgar, att, då utslag, hvarigenom någon å länshäkte förvarad blifvit till frihetsstraff dömd, till verkställighet befordras, K. Befallningshafvande, ehvad ådömda straffet skall verkställas i länshäktet eller i allmänt straffängelse, bör utsätta dagen såväl för straffets början, som för dess slut, ålägger Tillsyningsman vid kronohäkte enahanda skyldighet endast i fråga om utslag, som till honom *omedelbarligen* för verkställighet ankomma och röra fångar, hvilka i sådant häkte förvaras. Åligger det verkligen K. Befallningshafvande, då utslaget i första hand ankommer dit, att i här i fråga varande fall utsätta dagen för straffets början och dess slut, så kan naturligen endast den dag, då *denna myndighet* erhöll utslaget, blifva utgångspunkten för beräkningen. I allmänhet torde dock så förfaras, att K. Befallningshafvande blott remitterar utslaget för laga verkställighet, och Tillsyningsmannen utsätter strafftiden, hvarvid denna beräknas från den dag, utslaget kom *Tillsyningsmannen* till handa.

[2]) Jmf. förut anförda K. Bref till K. Bef:de i Värmlands län den 23 Maj 1856.

blifvit underställdt högre rätts pröfning, straffet genast gå i verkställighet utan hinder af åklagares eller målsegandes besvär. I detta fall blir naturligen straffet att räkna från den dag, *då besvärstiden utgår eller sådan förklaring afgifves*[1]). Från de dagar, som sålunda för olika fall äro bestämda, begynner strafftiden att löpa, äfven om den dömde skall utstå sitt straff i ett annat fängelse än det, hvarest han för tillfället förvaras, eller han af annan orsak ej genast blir underkastad en behandling, som öfverensstämmer med den honom ådömda straffartens beskaffenhet.

Å vissa orter räknas strafftiden först *från och med den dag*, som följer på den, från hvilken enligt nu framstälda regler tidräkningen skall börjas, och *till och med den dag*, som genom sitt nummer i månaden motsvarar denna sistnämnda dag. Det allmänna torde dock vara, att redan en del af denna dag tages med i räkningen, och att strafftiden anses såsom utgången *under loppet af* den dag, som genom sitt nummer i månaden motsvarar denna. Detta förfaringssätt synes också vara det riktiga. Dels förekommer det ett onödigt uppskof i bestraffningen, dels stämmer det också bäst med författningarnas ordalag. K. F. den 13 November 1860 begagnar nämligen uttrycken den dag, *från* hvilken tidräkningen börjas, och den dag, *på* hvilken räkningen börjas, såsom likbetydande[2]). Mest noggrant vore det onekligen att härvid beräkna strafftiden på timmen. Detta iakttages ock på sina ställen. Det allmänna torde dock vara, att fången frigifves den tid å straffets slutdag, som finnes lämpligast[3]).

Om fången genom rymning eller eljest själf vållar hinder för afsändande till annat fängelse eller att straffets verkställighet afbrytes, får, enligt K. Cirkuläret den 7 Mars 1855, den tid, hvarunder ett sådant hinder eller afbrott eger rum, icke å strafftiden afräknas. E contrario borde väl kunna slutas, att den tid, hvarunder ett hinder eller

---

[1]) Detta dock naturligen under den förutsättning, att fången icke, på grund af annat utslag, som jämte detta kan verkställas, först skall undergå annan bestraffning, i hvilket fall den nya strafftiden först kan räknas från den dag, då denna blifvit utstånden.

[2]) Dessutom kommer strafftiden att i det förra fallet utlöpa klockan tolf på natten, hvilket är en synnerligen olämplig tid för fångens frigifning. Därför brukar man också räkna strafftiden från morgon till morgon. På detta sätt råkar man emellertid i dessa fall i uppenbar strid med lagens stadganden. Strafftiden kommer nämligen att gå in på dagen efter den, som enligt dessa skall anses som dess slutdag.

[3]) Af vissa K. Bef:de utsättes timmen för straffets början, men icke *den* timme, då utslaget kom K. Bef:de till handa, fången förklarade sig nöjd o. s. v. utan alltid samma timme å dagen (t. ex. kl. 3 e. m.).

ett afbrott egt rum, hvilket fången ej själf förvållat, skulle inräknas i strafftiden. Härmed står emellertid ej praxis fullt i öfverensstämmelse. Om en fånge för sjukdom en tid måste underkastas annan behandling, än straffets art fordrar, inräknas visserligen denna tid i strafftiden, om fången vistas inom fängelset; men försändes han till sjukhus eller dårhus, anses strafftiden upphöra att löpa. Likaså brukar icke något afdrag å strafftiden beviljas för den tid, hvarunder afbrott i bestraffningen egt rum för ransakning med fången om annat brott, äfven om han från detta brott blir frikänd.

Detta angående de tider, hvarå straffarbete och fängelsestraff få ådömas, och sättet för dessa tiders beräkning. Frihetsstraffens närmare beskaffenhet bestämmes dels af vissa föreskrifter om de inskränkningar i anseende till sysselsättning, bekvämlighet och rätt att meddela sig med personer utom fängelset, som fångar äro underkastade, dels af stadgandena om straffens verkställighet i enrum. I förra afseendet gäller följande.

I. Den, som undergår straffarbete, skall sysselsättas med det arbete, hvarå tillgång kan finnas (1857 års F. 2 § 2 m.)[1]). Angående arbetets beskaffenhet stadgas intet, och däraf synes man vara fullt berättigad att sluta, att meningen ingalunda är, att arbetet skall vara sådant, att detsamma i och för sig innebär ett strafflidande. Dess egenskap af ett moment i straffet beror dels därpå, att detsamma icke är fritt, utan är ålagdt såsom en skyldighet, hvilken, om så behöfs, förverkligas genom tvång, och dels därpå, att arbetet skall ske för det allmännas räkning. Detta sista är nämligen tydligen lagens mening. En pligt att arbeta för egen räkning låter visserligen tänka sig såsom en bestämning hos en straffart, men skulle svårligen kunnat gifva den namn af straffarbete. Härmed är dock ej utestängdt, att till fångens uppmuntran någon andel af arbetsinkomsten tilldelas honom, blott denna ej blir så stor, att den ensam för sig kan anses såsom tillräckligt motiv för fången att arbeta, hvarigenom arbetets tvångskaraktär faktiskt skulle gå förlorad.

Sysselsättning åt straffarbetsfångar har inom straffängelserna på sista tiden sällan fattats. De arbeten, som där hufvudsakligen bedrifvas, äro i straffängelserna för män sprängning och bearbetning af sten (Långholmen[2]), Karlskrona och Warberg), väfnadsarbeten (Långhol-

[1]) De föreskrifter, som i denna förordning meddelas angående straffarbete, afse visserligen närmast det straffarbete, som utstås i enrum, men hafva alltid ansetts ex analogia användbara jämväl å det straffarbete, som verkställes i gemensamhetsfängelse.

[2]) För ögonblicket användes dock flertalet af de fångar, som förut sysselsatts härmed, till allehanda arbeten för nybyggnaderna vid fängelset.

men och Landskrona) samt s. k. trätrådshyfling (Malmö). I straffängelset vid Nya Varfvet finnes intet visst hufvudyrke. Jämväl i öfriga manliga straffängelser (särskildt å Långholmen) har man på senare tider börjat införa allehanda slags yrken, såsom snickeri, smide, skomakeri, skrädderi, korkskärning, sadelmakeri o. s. v. I de kvinliga straffängelserna äro väfnadsarbeten förherrskande. Dock förekomma i Norrmalms straffängelse en mängd andra för kvinnor lämpliga arbeten, särskildt spånad och hvarjehanda slags sömnad. — Öfverhufvud herrskar i de svenska straffängelserna entreprenadsystemet. Fångarne sysselsättas emot en bestämd dagsverksafgift af enskilde, hvilka förse dem med erforderliga materialier och verktyg. Dock förekomma i de flesta fängelser jämväl arbeten för fångvårdens eget behof eller efter beställning af enskilde personer. I straffängelset å Nya Varfvet förekomma endast sådana arbeten; entreprenadsystemet har där icke funnit någon användning. Dessutom användas naturligen i samtliga straffängelser fångar till förefallande handräckningsarbeten, såsom renhållning, matlagning, sjukvård och tvätt. Fångarne sysselsättas numera allmänt inom fängelserna eller i dess närhet inom anläggningar, som tillhöra Kronan eller entreprenören.

För hvarje arbetsslag är inom straffängelserna visst *pensum* för veckan bestämdt[1]). För fullgjordt pensum samt för öfverarbete erhåller fången vissa premier. Dessa beräknas inom olika fängelser och för olika yrken på mycket olika sätt[2]). För arbeten, som utföras för fångvårdens räkning eller på beställning åt enskilde, bruka pensa- och premie-tarifferna fastställas af Fångvårdsstyrelsen eller af Fängelsedirektören i enlighet med de i Styrelsens tariffer följda grunder. För sådana arbeten, som ske för en entreprenörs räkning, skall, enligt entreprenadkontraktens vanliga lydelse, entreprenören betala premier enligt särskild tariff, som med Fängelsedirektörens godkännande upprättas i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de föreskrifter, hvilka för premiernas bestämmande i allmänhet äro eller blifva af Fångvårds-

[1]) Det allmänna är, att pensum är lika för alla fångar. Dock finnas exempel på, att de, som äro mindre arbetsföra, hafva mindre pensum sig förelagdt.

[2]) Än erhålla fångarne visst för stycket, dock så att intet bekommes, om ej det förelagda pensum uppnås, än erhålla de vissa procent af arbetets värde (färre intill dess pensum är åstadkommet, flera för öfverarbete), än ett visst belopp för hvar och en af de tre första sjättedelarne af pensum och ett högre belopp för hvarje ytterligare sjättedels pensum, som åstadkommes. Det sista är för de arbeten, som för fångvårdens räkning utföras, det vanliga (se Fångv.-styr:s prot. d. 1 Dec. 1862; Fångv.-styr:s skr. d. 17 Sept. 1874).

styrelsen meddelade. Någon allmän föreskrift i detta hänseende finnes dock, så vidt vi kunnat erfara, för det närvarande icke. Men i analogi med de grunder, Styrelsen själf följt vid fastställande af dylika tariffer, synes det på senare tider ansetts såsom regel, att premierna böra så beräknas, att de högst kunna uppgå till 1 krona 50 öre eller för arbetsförmän till 2 kronor i veckan. Icke desto mindre händer det dock i vissa fängelser icke sällan, att premierna vida öfverstiga dessa belopp. För mängden af fångar belöpa de sig dock, så vidt vi kunnat finna, i allmänhet till omkring 1 krona i veckan. För arbeten, som ej verkställas för entreprenörer, hålla de sig ofta därunder. Handräckningsarbeten gå antingen i tur utan särskild ersättning eller ock, hvilket torde vara det vanliga, godtgöras de med en viss dagspremie af fångvårdsmedlen[1]).

I cellfängelserna sysselsättas fångarne med sådant arbete, som kan af fängelsedirektören anskaffas, och på enskild persons eller, då sådant ej låter sig göra, på fängelsedirektörens förlag. Finnas arbeten för fångvårdens eller för fängelsets eget behof att tillgå af den beskaffenhet, att de kunna åt fångarne lämpligen uppdragas, böra de företrädesvis sysselsättas härmed (Fångv.-styr:s cirk. d. 1 Mars 1860). Sällan förekomma dock andra dylika arbeten än handräckningsarbeten, och till dessa få i cellfängelserna straffarbetsfångar, enligt en särskild föreskrift, för hvilken nedan skall redogöras, endast i yttersta nödfall användas. Bland de arbeten, som förekomma i dessa fängelser, intager förfärdigandet af tändsticksaskar främsta rummet. Närmast därefter komma plockning, redning och repning af dref, tagel m. m. samt s. k.

---

[1]) Fånge förverkar sin besparade arbetsförtjänst, om han blir förvunnen till brott, begånget efter ankomsten till fängelset, om han rymmer samt om han gör sig skyldig till förseelse, som medför inneslutning i cell i ett år, äfven om denna extrajudiciella bestraffning i anseende till straffarbetstidens upphörande ej kan fullständigt verkställas (Fångv.-styr:s cirk. d. 1 Maj 1860). Hvad som sålunda förverkas, hemfaller till straffängelsets *besparingskassa*. Dit ingår jämväl fånges besparade arbetsförtjänst, då fången dör i fängelset (Fångv.-styr:s cirk. d. 13 Maj 1867). Därjämte är föreskrifvet, att, om fånge någon tid hålles i cell utan arbete, afdrag skall göras å hans innestående arbetsförtjänst till belopp, motsvarande portionskostnaden för fången under samma tid, och att äfven den sålunda förverkade arbetsförtjänsten skall tillfalla besparingskassan (Fångv.-styr:s skrifv. d. 8 Juni 1874 2:o). Besparingskassan användes enligt Fångvårdsstyrelsens bepröfvande dels till belöningar och understöd åt fångar, som sig väl förhållit (detta är numera så godt som det enda sätt, hvarpå denna kassa användes), dels till fångpersonalens gemensamma eller fängelsets nytta (Fångv.-styr:s cirk. d. 13 Maj 1867).

träträdshyfling och spåntillverkning. Tillgången på arbete i cellfängelserna har på senare åren varit större än förr, men dock icke alltid fullt tillräcklig. Inkomsten af straffarbetsfånges arbete fördelas i dessa fängelser på det sätt, att fången själf erhåller en tredjedel[1]), och resten tillfaller fängelseföreståndaren, vaktbetjäningen och fängelsets besparingskassa[2]).

Fängelsefånge är icke underkastad arbetstvång, men enligt 1857 års Förordning 6 § 4 m. är sådan fånge *berättigad* att sysselsätta sig med tjänligt arbete, om han själf sådant sig förskaffar, egande dock fängelsets styresman tillse, att denna rätt ej till brottsliga företag missbrukas. Enligt detta lagrum synes det vara helt och hållet öfverlemnadt åt fången själf att skaffa sig arbete. Enligt K. Reglementet för Läns- och Kronocellfängelserna i Riket d. 28 Maj 1867 3 § 10:o åligger det emellertid fängelseföreståndare att söka bereda alla i fängelset intagna fångar, och således jämväl desse, tillgång på lämpligt arbete[3]). Skaffar sig fånge, som undergår fängelsestraff, själf arbete, erhåller han naturligen hela inkomsten däraf odelad. Förses han åter med arbete genom fängelseföreståndarens försorg, eger denne tillgodonjuta en tredjedel af arbetsinkomsten (Fångv.-styr:s cirk. d. 27 Dec. 1873 2:o).

II. Vidare gäller, att straffarbetsfånge icke må förskaffa sig eller emottaga underhåll, beklädnad eller annat utöfver hvad honom af straffinrättningen bestås (1857 års F. § 2 m. 2). Detta stadgande skulle

---

[1]) I kronohäktet å Norrmalm eger en afvikelse härifrån rum. Fångarne erhålla där premier på samma sätt, som i straffängelserna. Se *Fångv.-styr:s prot. d. 10 Mars 1865.*

[2]) Enligt Fångv.-styrelsens cirkulär den 1 Mars 1860 skulle fången erhålla $\frac{1}{3}$, fängelseföreståndaren såsom ersättning för sin möda samt förlag af verktyg $\frac{1}{3}$, vaktbetjäningen $\frac{1}{6}$ och besparingskassan $\frac{1}{6}$. Detta har dock genom Styrelsens cirkulär den 27 December 1873 (utfärdadt med anledning af K. Br. den 14 November s. å.) så blifvit ändradt, att fången erhåller $\frac{1}{3}$ af hela inkomsten, fängelseföreståndaren $\frac{1}{3}$ å en inkomstsumma för året intill 2000 kronor och $\frac{1}{6}$ å det öfverskjutande beloppet, vaktbetjäningen $\frac{1}{6}$ å en inkomst intill 2000 kronor och å det öfverskjutande beloppet $\frac{1}{12}$, och att återstående beloppet tillfaller fängelsets besparingskassa. Till besparingskassan i dessa fängelser går också fånges besparade arbetsförtjänst, såväl när fånge i fängelset aflider, som om han därifrån afviker (Fångv.-styr:s cirk. d. 1 Mars 1860 12:o). Denna kassa får numera icke af K. Bef:de disponeras för andra ändamål, än som afse att för fånge, som under fängelsetiden förhållit sig väl, vid frigifningen underlätta tillfället till försörjning (nyss anf. 1873 års cirk. 6:o).

[3]) Samma skyldighet ålades fängelsedirektör redan i Provisoriska Reglementet för Länsfängelserna den 24 Nov. 1846 8:o.

möjligen kunna tydas såsom ett förbud för fånge att använda sin arbetsförtjänst till förbättring af den allmänna fångkosten. Så har det emellertid ej blifvit fattadt, och sådan har säkerligen icke häller meningen varit[1]). I straffängelserna får straffarbetsfånge till kostförbättring använda högst $^2/_3$ af sin arbetsförtjänst, dock icke i något fall högre belopp än 1 krona i veckan (Fångv.-styr:s cirk. den 4 Febr. 1868)[2]). I cellfängelserna får straffarbetsfånge för detta ändamål använda två tredjedelar af arbetsförtjänsten, då dessa, för hel vecka räknadt, ej öfverstiga 50 öre. För särskilda fall eger K. Bef:de förordna, att fånge må af arbetsförtjänsten använda större belopp. (Fångv.-styr:s cirk. d. 1 Mars 1860 9:o). Fångvårdsstyrelsen har bestämt, hvilka varor för arbetsförtjänsten få uttagas. Snus eller tobak får numera ej tillhandahållas straffarbetsfångar, såvida ej begagnandet däraf, på grund af flerårig vana, af läkaren förklaras vara för fångens hälsa och välbefinnande behöfligt (Fångv.-styr:s cirk. d. 20 Jan. 1871).

Fängelsefånge får, om han vill och kan, förskaffa sig bättre underhåll eller större bekvämlighet, än i fängelset allmänneligen bestås, utan annan begränsning, än att ordningen och säkerheten inom fängelset därigenom ej få störas (1857 års F. 6 § 1 m.). Såvidt sådant med iakttagande af behörig snygghet är förenligt, ega sådane fångar nyttja sina egna kläder (Fångv.-styr:s cirk. d. 29 Jan. 1858; Instr. f. Tjenstemännen vid Läns- och Kronocellfängelserna d. 9 April 1869 § 1).

III. Straffarbetsfånge får icke utan särskildt tillstånd emottaga eller afsända bref eller bud från eller till annan person inom eller utom fängelset eller emottaga besök af annan än fångvaktare, vid fängelset anstäld läkare eller prest samt de personer, som öfver fån-

[1]) Då 1857 års förordning utkommit, var man emellertid i början osäker, huruvida det längre kunde tillåtas straffarbetsfångar att använda en del af arbetsförtjänsten till kostförbättring; men K. Brefvet den 17 Juli 1858 förklarade, att detta icke stode i strid med nämnda förordning, och att i följd häraf hinder icke mötte för tillämpning af de i detta hänseende förut meddelade föreskrifter.

[2]) För vissa straffängelser ega dock afvikelser rum. I Warberg få fångarne använda $\frac{1}{3}$ af arbetsförtjänsten, dock icke mer än 2 kronor i veckan. Öfverstiger arbetsskillingen för veckan ej 1 krona, får den oafkortad användas till inköp af premievaror (Fångv.-styr:s skr. d. 18 Maj 1868). I Malmö får fången använda hela sin arbetsförtjänst, om den ej öfverstiger 37 öre i veckan (Fångv.-styr:s skr. d. 18 Maj 1868). Å Långholmen få premievaror utdelas till värde motsvarande $\frac{2}{3}$ af arbetsförtjänsten, äfven då denna öfverstiger 1 krona 50 öre i veckan (Fångv.-styr:s skr. d. 29 Aug. 1870). — Fånge, som för disciplinär förseelse hålles i cell, får, under det bestraffningen pågår, ej uttaga några premievaror (Fångv.-styr:s skr. d. 8 Juni 1874).

gelset hafva uppsigt eller där, till följd af innehafvande tjänstebefattning, ega tillträde. Bref, som ankomma till fängelset, brukar det icke förvägras fången att erhålla, så vida de vid genomläsning befinnas icke innehålla något, som kan anses otillåtligt. Besök af personer, som stå i något närmare förhållande till fången, pläga ej heller förvägras, så vida de ej komma altför ofta. Vid sådana besök är enligt regeln någon af fångbetjäningen tillstädes. Brefskrifning brukar däremot, åtminstone i straffängelserna, endast medgifvas på vissa bestämda tider (i de flesta straffängelserna fyra gånger, i vissa tre gånger eller till och med blott två gånger om året). Härutöfver tillåtes fången blott att skrifva bref, om några särskilda omständigheter påkalla detta i hans eget eller annan persons intresse. I cellfängelserna synes man icke taga detta så noga. Mer än en gång i månaden torde dock såsom regel fångarne där ej få afsända bref.

Den, som undergår fängelsestraff, eger fritt emottaga besök af maka, föräldrar, barn och syskon; likväl skall anmälan därom först ske hos fängelsets styresman, som eger att för besöken bestämma lämplig tid samt, där han så nödigt aktar, förordna, att under besöken någon af fångbetjäningen bör vara tillstädes. Af andra än nu nämnda personer samt dem, som i följd af sin tjänstebefattning ega tillträde till fängelset, eger fånge ej utan tillstånd emottaga besök. Ej häller må han utan lof af fängelsets styresman emottaga eller afsända bref. Sådant lof kan dock ej vägras, så framt brefvet ej finnes innehålla något, hvaraf ordningen eller säkerheten inom fängelset kan äfventyras (1857 års F. 6 § 2 och 3 mm.).

De bestämningar, som sålunda äro gifna de särskilda arterna af frihetsstraff, öfverensstämma i hufvudsak med dem, som de af ålder egt. Däremot förekomma såsom ett tillägg från nyare tider bestämmelserna angående dessa straffs verkställighet i enrum. I detta hänseende gäller

A. i fråga om *straffarbete* följande:

I. Den, som är dömd till *straffarbete på två år eller kortare tid*, skall, där så ske kan, utstå *hela* sitt straff i enrum (1857 års F. 1 §). Vid sådan verkställighet sker visst afdrag från strafftiden. Man har nämligen ansett, att för en fånge, som underkastas det tvång till arbete och de inskränkningar i bekvämligheter och i rätten att meddela sig med personer utom fängelset, hvilka gälla för straffarbetsfångar, måste verkställigheten i enrum, så framt strafftiden ej är altför kort, blifva en skärpning af straffet, hvilken måste utjämnas genom en motsvarande förkortning af strafftiden, om förhållandet emellan ett straffarbete, som verkställes i cell, och ett straffarbete, som verkställes i

gemensamhetsfängelse, icke skall blifva rubbadt. Straffarbete, som endast omfattar en tid af högst tre månader, skall därför oafkortadt verkställas, utan afseende därå, att det sker i enrum. När däremot ett straffarbete, som går på längre tid än tre månader, men icke öfverstiger två år, verkställes i enrum, skall från den del af den ådömda strafftiden, som öfverskjuter tre månader, en fjärdedel afdragas, eller, som det också kan uttryckas, från hela strafftiden skall afdragas en fjärdedel af den tid, hvarmed den öfverskjuter tre månader. Uppkommer i sådant afdrag brutet månadstal, skall fjärdedels månad räknas till sju dagar (1857 års F. § 1). Det är väl att märka, att det är i *afdraget*, som fjärdedels månad så skall räknas. Den sista månaden, på hvilken tiden för cellstraffet skjuter in, skall altså här såsom annars räknas efter kalendern, och så skola från densamma afräknas 7, 14 eller 21 dagar. År således hela strafftiden 1 år och 6 månader, och den tid, som skall afdragas, följaktligen 3 $^{3}/_{4}$ månad, så skall fången sitta inne 1 år och 2 månader, och så afräknas från den tredje månaden å andra året $^{3}/_{4}$ med 21 dagar utan afseende å den månads verkliga dagatal, å hvilken afdraget sker. Den del af denna månad, under hvilken fången får sitta inne, kan således komma att innehålla flera eller färre dagar alt efter den tid af året, å hvilken månaden infaller. Skall afdrag ske i dagatal och uppkommer i afdraget brutet tal, skall för det tal hel dag å strafftiden afräknas. Om således någon är dömd dels till straffarbete i 1 år och 3 månader, dels till 175 kronors böter, hvilka, i händelse af bristande tillgång, skola öfvergå till 21 dagars straffarbete, och denna straffarbetstid, 1 år 3 månader och 21 dagar, kommer till verkställighet i enrum, så blir afdraget egentligen 3 månader 5 $^{1}/_{4}$ dag, men, som det brutna dagatalet skall för full dag räknas, afdragas 3 månader 6 dagar.

Vid beräknande af det sålunda medgifna afdrag å tiden för ådömdt straffarbete, som i enrum verkställes, skall, enligt K. Cirkuläret d. 30 Augusti 1859, iakttagas, att, om fånge till följd af transport eller annan orsak först någon tid efter den, då straffet bör anses taga sin början, varder i enrum insatt, afdrag endast sker för den del af återstående i cell tillbragta tiden, som öfverskjuter 3 månader. På samma sätt bör naturligen beräkningen af afdrag upphöra, om fången, sedan straffet börjat verkställas i enrum, af ett eller annat skäl för någon del af den återstående strafftiden eller för hela denna återstod försättes i gemensamhet. Äfven om fången själf ej vållat uppskofvet med eller afbrottet i ensamhetsstraffet, kan dock icke något afdrag medgifvas. Hvarken 1857 års förordning eller 1859 års cirkulär talar om afdrag för annat fall, än då straffet faktiskt utstås i enrum.

Tämligen allmän praxis är det dock att i strid härmed medgifva afdrag, om fången icke har någon skuld däri, att straffet ej kunnat verkställas i enrum.

År någon till fullgörande af straffarbete på kortare tid än två år insatt i enrum, och varder han, innan detta straff är fullbordadt, för annat brott, begånget före eller efter bestraffningens början, dömd till ytterligare straffarbete under en tid, som, sammanlagd med den förut ådömda, ej öfverstiger 2 år, så skall jämväl det senare straffet verkställas i enrum, under iakttagande af samma afdrag å strafftiden, som skulle hafva egt rum, om båda straffen varit samtidigt ådömda (1857 års F. § 3 p. 1).

II. Den, som är dömd till *straffarbete på viss tid utöfver två år*, skall, där så ske kan, vid bestraffningens början hållas i enrum en sjättedel af den ådömda strafftiden, dock icke under sex eller öfver tolf månader (1873 års F. 1 m.)

Uppkommer vid bestämmandet af tiden för cellstraffet brutet månads- eller dagatal, tages detta icke i beräkning. Af 3 år 9 månaders straffarbete kommer således icke fulla sjättedelen, 7 $^1/_2$ månad, att verkställas i enrum, utan blott 7 månader; den halfva månaden får, likasom resten af strafftiden, undergås i gemensamhetsfängelse. Uppkommer brutet dagatal, skall detta ej häller tagas i beräkning. Däremot ser det vid första påseendet ut, som om *hela* dagar skulle beräknas. Detta kan dock omöjligen vara meningen. Det vore ju en uppenbar orimlighet, om den, som vore dömd till 3 år och 5 månaders straffarbete, skulle få kortare cellstraff än den, hvars strafftid ginge å 3 år 6 dagar. Uttrycket «uppstår brutet månads- eller dagatal» måste därför läsas så, som om det stode «uppstår brutet månadstal eller (helt eller brutet) dagatal»[1]).

För den tid, straffet sålunda verkställes i enrum, skall från återstående strafftiden afdragas en tredjedel af den tid, hvarmed cellstraffet öfverskjuter tre månader. Denna afkortning är bygd på samma grund, som den, hvilken föreskrifves i 1857 års förordning. Båda förordningarna utgå från den uppfattning, att, sedan en fånge suttit tre månader i enrum, motsvarar hvarje ytterligare tidrymd i cell en tidrymd i gemensamhetsfängelse af samma längd med tilllägg af en tredjedel. Uppstår vid afdragets bestämmande brutet månadstal, räknas en tredjedels månad till tio dagar[2]). I nyss an-

---

[1]) Jmf. *Justitie-Ombudsmannens Embetsberättelse 1874* s. 67.

[2]) Här visar det sig ytterligare, att lagstiftarens mening ej kunnat vara, att vid bestämmandet af tiden för cellstraffet hela dagar skulle tagas i beräk-

förda exempel, då straffarbetstiden är 3 år 9 månader och däraf 7 månader skola verkställas i enrum, skall således från återstående strafftiden afdragas en tredjedel af 4 månader med 1 månad 10 dagar. Fången får altså i gemensamhetsfängelse utstå 3 år samt 1 månad med afdrag af 10 dagar. Huru många dagar han får sitta inne på sista månaden, beror på dennas dagatal enligt kalendern.

III. Den, som är dömd till *straffarbete å lifstid*, skall, där så ske kan, hållas i enrum tolf månader (1873 års F. 2 m.).

Är någon till fullgörande af straffarbete på två år eller kortare tid insatt i enrum, och blir han, innan detta straff är utståndet, för annat brott, begånget före eller efter bestraffningens början, dömd till ytterligare straffarbete under tid, som, sammanlagd med den förut ådömda, öfverskjuter två år; då skall, enligt 1857 års F. 3 § 2 p., fången, innan han i annat fängelse insättes, i enrum utsitta den tid, som mot det först ådömda straffet svarar. Detta måste dock numera anses så till vida modifieradt, att fången icke ovilkorligen kommer att öfvergå till annat fängelse, så snart denna tid är utsutten i cell. Understiger den nämligen 6 månader eller går den upp därtill, men utgör icke $^1/_6$ af sammanlagda strafftiden och öfverstiger ej häller 12 månader, så bör numera, enligt grunderna för 1873 års förordning, fången hållas kvar i enrum, till dess han där sammanlagdt har utstått, alt efter omständigheterna, 6 månader, $^1/_6$ af strafftiden eller 12 månader. Är det lifstidsarbete, som drabbar honom, och uppgår den celltid, som svarar emot det först ådömda straffet, icke till tolf månader, skall han sitta i enrum så länge, att den tid, han suttit i cell, sammanlagdt uppgår härtill.

Dessa äro lagens bestämmelser angående straffarbetets verkställighet i enrum. Vidare gäller i ifrågavarande afseende

B. angående *fängelsestraff*, att detta straff, ehvad det blifvit omedelbart för brott ådömdt eller såsom förvandlingsstraff ålagdt, äfven skall på sådant sätt verkställas, att fången, såvidt ske kan, förvaras i särskildt rum, skild från andra fångar. Något afdrag i den ådömda strafftiden eger härvid icke rum. Den större frihet inom fängelset, som medgifves dylika fångar i anseende till sysselsättning, bekvämlighet och rätt att meddela sig med andra har an-

---

ning. I sådant fall hade det nämligen behöfts en föreskrift, huru förfaras skulle, då vid beräkningen af afdraget på återstående strafftiden brutet dagatal uppstode. Någon sådan föreskrift är emellertid ej gifven, och lagstiftaren har således blott tänkt sig möjligheten af, att brutet *månads*tal uppstår, eller med andra ord förutsatt, att cellstraffet blott kan gå på månader, icke på dagar.

setts så mildra ensamhetsstraffets stränghet, att isoleringen här ej innebär annat, än ett afskiljande från gemenskapen med andra brottslingar; och då ett sådant afskiljande, åtminstone för de flesta fångar af ifrågavarande slag, måste anses snarare som en förmån, än som en skärpning af straffet, så har någon afkortning af detsamma vid verkställighet i enrum ej blifvit föreskrifven.

De föreskrifter angående frihetsstraffens verkställighet i enrum, hvilka sålunda äro gifna, äro, som man ser, icke ovilkorliga. Med hvar och en af dem är det vilkor förbundet, »att så ske kan», d. v. s. att tillgång på celler finnes. Hittills hafva de ej häller kommit till något fullständigt utförande.

De svenska straffängelserna äro, såsom redan flera gånger blifvit antydt, för närvarande af två slag, *straffängelser* i inskränkt mening samt *länsfängelser*. Såsom filialer af de senare finnas i de vidsträcktare länen *kronohäkten*[1]). I länsfängelserna och kronohäktena verkställas fängelsestraff samt straffarbete på högst två år. I vissa af dem utstå också, såsom af det följande skall framgå, straffarbetsfångar å längre tid den del af strafftiden, som skall verkställes i enrum. Dessa fängelser äro dock visst icke uteslutande straffängelser, utan emottaga äfven ransakningsfångar samt försvarslöse och bysatte. De nuvarande länsfängelserna och alla kronohäktena, utom ett[2]), förskrifva sig från tiden efter år 1840 och äro inredda efter cellsystemet. I flera af dem finnas dock äfven gemensamhetslokaler, afsedda till reservhäkten, och stundom händer det nog, att dessa måste tagas i anspråk eller att, då sådana ej finnas eller de, som finnas, ej räcka till, flere fångar måste inrymmas i samma cell. På senare åren har det dock ej så ofta förekommit. I intet fall får härvid ransakningsfånge sättas samman med den, som undergår straffarbete eller fängelsestraff (P. L. 19 § 22 m.). Icke häller få sådane fångar, som för bristande försvar eller för betlande eller andra förseelser emot Fattigvårdsförordningen intagas i dessa fängelser, förvaras tillsammans med dem, som äro dömda för brott (Fångv.-styr:s cirk. d. 4 Jan. 1875). Endast i yttersta nödfall böra väl också straffarbets- och fängelsefångar sättas tillsammans.

---

1) I Stockholm intagas ransakningsfångar och vatten- och brödfångar i Stockholms stads ransakningsfängelse samt straffarbetsfångar och fängelsefångar i stadens kronohäkten å Långholmen (för män) och å Norrmalm (för kvinnor).

2) Kronohäktet i Engelholm, hvilket blott eger 8 celler och i öfrigt 5 stora fångrum.

Samtliga läns- och kronocellfängelserna äro i det närmaste bygda efter samma plan. Byggnadens hufvudparti, som i de större fängelserna utgöres af tre våningar, innehåller samtliga cellerna, fördelade å ömse sidor om en genom alla våningarna gående korridor med längs cellraderna löpande gallerier. De flesta cellerna äro försedda med små högt belägna fönster, genom hvilka fången icke kan se annat än himlen. Ett mindre antal (s. k. fönsterceller) är försedt med vanliga fönster och användes, så långt det förslår, för fängelsefångar (Fångv.-styr:s cirk. d. 29 Jan. 1858). Kvinliga fångar förvaras, såvidt ske kan, i en särskild afdelning af fängelset (K. Regl. f. Läns- och Kronocellfängelserna d. 28 Maj 1867 § 9 m. 4). I dessa fängelser tillämpas hela strafftiden igenom det stränga cellsystemet. Såväl under gudstjänsten, som vid undervisningen, där sådan ifrågakommer, hålles fången skild från sina medfångar. Någon särskild kyrka finnes ej i de svenska cellfängelserna. Vid gudstjänsten tager predikanten plats i korridoren, vanligen på den brygga, som förenar mellersta våningens gallerier, och fångarne förblifva därunder i sina celler, till hvilka dörrarne delvis öppnas, dock ej så, att fångarne kunna se hvarandra. För att afskära ett tillfälle för fångarne att meddela sig med hvarandra är kyrksång i dessa fängelser förbjuden genom K. Br. den 20 September 1853. Den undervisning, som gifves, meddelas vanligen i cellen. I några större cellfängelser finnas dock särskilda skollokaler med cellskåp. Äfven under vistelsen i det fria hållas fångarne skilda från hvarandra. För sådant ändamål äro samtliga cellfängelserna försedda med s. k. cellgårdar. Masker förekomma ej i de svenska cellfängelserna, men fångarne föras en och en ned till fängelsegården, så att de därvid ej få tillfälle att se hvarandra. Straffarbetsfånge får enligt regeln aldrig sysselsättas utom cellen. Handräckningsgöromål skola besörjas af andra slags fångar (försvarslöse eller, för så vidt de därtill äro villige, ransakningsfångar, som aflagt bekännelse, eller fängelsefångar). Blott i brist af sådana fångar och i fall arbetet är af den beskaffenhet, att detsamma med afseende å ordningens upprätthållande ej lämpligen kan anförtros åt främmande personer (såsom exempelvis renhållningen inom fängelset), får straffarbetsfånge härtill begagnas, under noggrann tillsyn, att han hindras från gemenskap med annan fånge (Fångv.-styr:s cirk. d. 20 Jan. 1871 2:o). I öfrigt får straffarbetsfånge blott efter läkarens föreskrift arbeta utom cellen (nyss anf. cirk. 3:o). Intygar läkaren sådant vara för hans hälsa nödigt, kan sådan fånge också insättas i fönstercell (nyss anf. cirk. 1:o) eller till och med erhålla sällskap i sin cell af annan

fånge (Instr. f. Tjenstemännen vid Läns- och Kronocellfängelserna d. 9 April 1869 § 2). Enligt Fångv.-styr:s cirk. d. 29 Januari 1858 kan det tillåtas fängelsefångar att arbeta tillsammans utom fängelserummet under nödig uppsigt. Någon användning af detta stadgande synes dock aldrig förekomma.

Straffängelser finnas för det närvarande för män å Långholmen, i Karlskrona, Malmö och Landskrona, å Nya Varfvet vid Göteborg och i Varberg samt för kvinnor å Norrmalm i Stockholm samt i Norrköping och i Göteborg. Genom cirkulärer i början af hvarje år bestämmer Fångvårdsstyrelsen försändningsorten för straffångar, och med ledning häraf förordnar den verkställande myndigheten om försändningen. I domstols utslag utsättes numera aldrig viss ort, hvarest den dömde skall undergå sitt frihetsstraff (K. Cirk. den 11 Febr. 1847). För det närvarande sändas manlige lifstidsfångar, som, efter att förut hafva varit till lifstidsarbete dömde, men blifvit benådade, till följd af nytt brott förklarats skyldige att fortsätta lifstidsarbetet, från vissa län till Varberg, från de öfriga till Landskrona. Andra lifstidsfångar af mankön förpassas från hela riket till Landskrona. I de öfriga straffängelserna för män emottagas straffarbetsfångar å viss tid öfver två år, och äro dessa fördelade emellan fängelserna efter länen. Kvinliga lifstidsfångar intagas i Norrköping. Kvinliga straffarbetsfångar på viss tid öfver två år skola, om straffet är för stöld fjärde resan eller därutöfver, försändas till Norrköping, samt, om straffet är ålagdt enligt 14 kap. 22, 23 och 25 §§ S. L., från vissa län till Göteborg. I alla öfriga fall försändas de till Norrmalm[1]). Den gamla sammanblandningen i dessa fängelser af straffångar och försvarslöse är numera i det närmaste häfd. Väl finnes ännu ett mindre antal arbetsfångar i några af de manliga straffängelserna, men någon försändning dit af sådana fångar eger icke vidare rum[2]).

Alla dessa straffängelser äro till byggnadssätt och inredning ytterst olika. De flesta af dem förskrifva sig, såsom af den historiska öfversigten framgår, från äldre tider, och deras ombildning till tidsenliga fängelser har varit och är förenad med ansenliga svårigheter. I straffängelset å Långholmen finnas blott celler till ett antal[3]), som ingalunda förslår till verkställande af det i 1873 års förordning stadgade

[1]) Fångv.-styrelsens cirkulär den 4 Januari 1875.

[2]) Namnet straff- och arbetsfängelse är därför numera utbytt emot straffängelse. Numera finnes det förra namnet blott kvar såsom en gemensam benämning för straff- och arbetsfängelserna å Norrmalm.

[3]) Dessa celler (omkring 100 till antalet) hafva förut varit använda för disciplinära ändamål.

cellstraff för alla fångar, som där skola intagas. Straffångar från vissa län utstå därför sitt cellstraff i länets fängelse, innan de sändas till Långholmen. Detsamma är förhållandet med samtliga fångar, som skola förpassas till Karlskrona och Malmö straffängelser och till straffängelset å Nya Varfvet. Vid Långholmen äro dock tvänne cellflyglar (hvardera med 100 celler) under anläggning[1]), och i Malmö och vid Nya Varfvet äro nya cellbyggnader (med 120 celler å det förra stället och 51 å det senare) redan fullbordade. I Varberg intagas, såsom nämndt är, blott förut benådade lifstidsfångar, som blifvit dömda att fortsätta lifstidsarbetet, och å dessa är föreskriften om de 12 månadernas cellstraff naturligen icke tillämplig. I Landskrona utstå åter sådana lifstidsfångar, som ej förut blifvit benådade från lifstidsarbete, de första 12 månadernas cellstraff inom straffängelset. Samtlige manlige straffångar, å hvilka 1873 års förordning är tillämplig, utstå således den där föreskrifna tiden i enrum antingen inom straffängelset eller i ortens länsfängelse. Å kvinliga straffångar har däremot förordningen ännu blott till ringa del kunnat vinna användning. Endast lifstidsfångar (som ej förut varit dömda till lifstidsarbete) undergå i Norrköping de första 12 månadernas straffarbete i enrum. Alla kvinliga straffarbetsfångar å viss tid öfver två år utstå däremot sitt straff odeladt i gemensamhetsfängelse. När de nya cellbyggnaderna vid de manliga straffängelserna blifvit tagna i bruk[2]), torde dock länsfängelserna kunna lemna tillgång på celler för kvinliga straffarbetsfångar på viss tid öfver två år[3]), och utsigt är således, att 1873 års förordning inom kort skall kunna komma fullständigt till verkställighet.

Åfven inom straffängelserna synes det stränga cellsystemet vara afsedt att införas. Dock byggas inga cellgårdar. Där dagcellerna redan är tagna i bruk, hämta fångarne frisk luft å en gemensam fånggård under sträng uppsigt, som betager dem alt tillfälle att meddela sig med hvarandra[4]). Vid gudstjänst och undervisning lära cellskåp

[1]) Den ena af dem torde kunna tagas i bruk nästa års höst, den andra under loppet af år 1877.

[2]) Dessutom finnes vid Karlskrona straffängelse ett större antal disciplinärceller, hvilket möjligen kan komma att förslå till verkställande af cellstraffet för de fångar, som där skola intagas.

[3]) Fråga är också om att vid Norrmalms straffängelse för detta ändamål använda kronohäktet därstädes, hvars nuvarande innevånare (kvinliga straffarbets- och fängelsefångar från Stockholms stad) skulle förflyttas till Stockholms läns cellfängelse. Vid Norrköpings straffängelse lärer en tillökning af cellantalet vara påtänkt.

[4]) I Landskrona och Norrköping begagnas dock förut befintliga cellgårdar.

komma att begagnas, ehuru sådana ännu blott till ringa del äro anskaffade.

Sedan några år tillbaka hafva inom vissa fängelser arbeten pågått för inredning af *nattceller*. I Malmö har det redan ett par år funnits ett antal sådana celler, hvilket dock blott förslår för en del af fångarne. Nattceller för återstoden af fångantalet äro dock under anläggning och blifva antagligen fullbordade under loppet af nästa år. I straffängelset å Nya Varfvet finnes sedan ett år tillbaka ett fullt tillräckligt antal sådana celler. Å Långholmen är en stor nattcellbyggnad (med 300 celler) under arbete, hvilken torde blifva fullbordad under loppet af år 1877. Den stora mängden af straffarbetsfångar inhyses emellertid fortfarande i stora gemensamma sofsalar. Någon närmare tillsyn är de icke nattetid underkastade. I de kvinliga fängelserna gör i allmänhet bevakningen rond en eller annan gång under natten, i de manliga fängelserna synes man enligt regeln blott utifrån iakttaga, om något otillåtet är å färde. I Karlskrona, Landskrona och Varberg samt i de kvinliga straffängelserna torde någon förändring i detta nattliga gemensamhetssystem icke för den närmaste framtiden vara påtänkt.

Någon fördelning af fångarne i afdelningar, hvilka sinsemellan hållas afskilda, förefinnes ej i de svenska straffängelserna[1]). Vid fördelningen å logementen tages väl, då sig så göra låter, hänsyn till fångarnes ålder och brott, men arbetet är för alla gemensamt. Icke häller finnes någon allmän klassifikation af fångarne med afseende å de förmåner och friheter, de åtnjuta. Väl äro fångarne i straffängelserna sedan långt tillbaka[2]) fördelade i trenne disciplinärklasser (förutom en s. k. nollklass), genom hvilka de vid de mönstringar, som årligen förrättas (Instr. f. Fångv.-styr. den 16 Dec. 1859 § 26) rycka upp eller flyttas tillbaka, men någon olikhet i behandlingen af de särskilda klasserna gifves icke. Hela denna klassflyttning saknar också all betydelse. Ofta veta fångarne själfve knappt, i hvilken klass de be-

---

[1]) I vissa af de manliga straffängelserna finnes dock en s. k. *extra klass* för fångar, som anses vådliga för ordningens upprätthållande inom fängelset (se *Fångv.-styrelsens Berättelse för år 1862* s. 21). De, som tillhöra denna klass, bo och arbeta för sig. På senare tider synes dock förflyttning till extra klass hafva råkat ur bruk. Fångar, hvilkas samvaro med andra visat sig vådlig, förvaras numera i stället vanligen i cell.

[2]) Denna klassindelning infördes redan år 1835 (Fångv.-styrelsens Berättelse för nämnda år).

finna sig[1]). Bland lifstidsfångar finnes i Varberg och Norrköping en s. k. «särskild klass af pålitlige äldre eller i öfrigt mindre arbetsföre»[2]). Dit förflyttas sådana lifstidsfångar, som en längre tid inom fängelset iakttagit ett oklanderligt uppförande och uppnått 65 års ålder eller, ehuru yngre, äro bräcklige eller eljest mindre arbetsföre samt icke hafva utsigt till att erhålla nödig omvårdnad, om de ställdes på fri fot, hvadan Fångvårdsstyrelsen icke anser lämpligt att förorda deras benådande. Dessa fångar bo för sig, äro befriade från kronans arbete och få arbeta för egen räkning samt få för sin arbetsförtjänst utöfver de vanliga premievarorna äfven uttaga andra varuartiklar, hvarå tillgång vid fängelset kan finnas.

Tysthetsbudet kvarstår ännu i de svenska straffängelserna för fångar å viss tid[3]). Det handhafves dock i allmänhet[4]) betydligt mildare än förr. Under arbetet tillåtes det visserligen ej fångarne att onödigtvis tala med hvarandra, men dessemellan få de nog inlåta sig i samspråk, endast det ej blifver altför högljudt. Blott när anledning till att befara oordningar försports ibland fångarne, brukar tysthetsbudet för någon tid, så vidt ske kan, i all sin stränghet upprätthållas.

För religionsvården är i de svenska fängelserna sörjdt därigenom, att vid hvart och ett af dem är anstäld en predikant, hvilken förrättar gudstjänst om söndagarne, håller enskilda samtal med fångarne samt förrättar katekesförhör. Fångpredikanternes aflöning har på sista tiden blifvit något höjd, så att de mer odeladt än förr må kunna egna sig åt sitt kall. Predikant vid straffängelse, hvilken jämväl utöfvar presterlig tjänstgöring vid läns- eller kronohäkte, får ej därmed förena annan syssla[5]). I några af de större straff- och länsfängelserna med-

---

[1]) De enda, som härvid fästa någon vigt, äro lifstidsfångar, enär deras nådeansökningar icke bruka af Fångvårdsstyrelsen förordas, med mindre de befinna sig i högsta klassen.

[2]) Se *Fångv.-styrelsens Berättelse för år 1859* ss. 23, 24, *för år 1861* s. 25.

[3]) I cirk. den 1 Maj 1860 uppdrog Fångvårdsstyrelsen åt Direktörerne för straffängelserna att utfärda ordningsregler för fångarne. Dessa skulle, hvad särskildt beträffade de på viss tid dömda straffångarne, innehålla uppmaning till iakttagande af påbjuden tystnad. Se också Ordningsregler för fångarne inom straffängelset å Långholmen 3:o; Malmö 2:o; Nya Varfvet 3:o; Norrmalm (tillämpas äfven i Göteborg) 3:o; Norrköping sista p.

[4]) Ett undantag synes Malmö straffängelse bilda, hvarest det blott å vissa högtidsdagar medgifves fångarne att efter signal samtala några timmar med hvarandra.

[5]) *Bil. n:o 1 till K. Prop. n:o 1 om Statsverket 1875* s. 34. Där dylik anordning ej kan ega rum, bör på särskild pröfning ankomma, om

delar presten religionsundervisning åt mindre afdelningar af fångarne (i de senare fängelserna uti cellskåp) en eller annan gång under veckan.

Skolundervisningen eger icke någon synnerlig omfattning inom de svenska fängelserna. Alt är dock för närvarande i detta afseende stadt under ombildning. Enligt K. Instruktionen den 3 Juni 1846 § 7 har det ansetts såsom en skyldighet för fångpredikant att meddela undervisning i *innanläsning* åt sådana fångar, som sakna färdighet häri. Därvid eger dock predikanten i gemensamhetsfängelserna begagna biträde af passande fånge, om sådan finnes. Denna undervisning i läsning har tills på sista tiden varit den enda skolundervisning, som i de svenska straffängelserna förekommit. Numera erhålla dock i Malmö straffängelse fångarne afdelningsvis af särskildt anstälde lärare några timmars undervisning i veckan i de vanliga folkskoleämnena, och i straffängelset å Långholmen meddelas dylik undervisning åt dem, som sitta i cell (enligt 1873 års F.)[1]. I två andra straffängelser (Karlskrona och Nya Varfvet) hafva predikanterne bildat skolor för en del af fångantalet. I cellfängelserna kan enligt Fångvårdsstyrelsens cirkulärbref den 2 Februari 1863 predikanten för undervisningen i läsning åt sådane fångar, som däri äro okunnige, efter K. Befallningshafvandes förordnande erhålla biträde af vaktbetjänt eller annan lämplig person. Genom cirkulär den 13 Augusti 1869 har sedermera styrelsen föreskrifvit, att, *vid brist på lämpligt arbete*, fångarne i dessa fängelser skola under ledning och tillsyn af fångpredikanten genom lämpliga personer af vaktbetjäningen undervisas i skrifning och räkning. Detta är alt, som i detta afseende för det närvarande finnes påbjudet. Någon handledning i räkning och skrifning erhålla dock i flera fängelser sådana fångar, som önska detta, äfven då arbetsbrist icke är för handen.

Så, som vi nu skildrat den, fortgår frihetsstraffens verkställighet i fullkomlig likformighet från strafftidens början till dess slut, blott med undantag af den förflyttning från cell till gemensamhet, som för straffarbetsfångar å lifstid eller viss tid öfver två år eger rum. Någon afkortning af strafftiden genom benådning ifrågakommer mycket sällan

---

innehafvare af fångpredikantsyssla äfven får bestrida annan presterlig tjänstgöring af mindre omfattning.

[1]) Fångar, som uppnått en viss ålder (å Långholmen 35 år, i Malmö 40 år), äro ej pligtige att deltaga i undervisningen. För andra fångar, än cellfångar, finnes å Långholmen en söndagsskola, hvarest undervisning meddelas i räkning och skrifning samt föredrag hållas. Deltagandet i denna skola är frivilligt.

för fångar å viss tid[1]). När sådana fångar någon gång erhålla nåd, gifves den alltid utan vilkor. När lifstidsfånge benådas, sker det åter alltid under det vilkor, att, om den benådade begår brott, som stör allmänna säkerheten, han åter skall insättas i fängelse för att fortsätta det ådömda lifstidsarbetet. Fångar, dömda till lifstids-straffarbete för egendomsbrott, pläga, om de förhållit sig väl inom fängelset, erhålla sådan vilkorlig nåd efter 10 år. För andra lifstidsfångar plägar det dröja längre. Har lifstidsfången anbud af laga försvar, försättes han genast efter benådningen å fri fot. I annat fall innehåller benådningsutslaget det vilkor, att den benådade skall öfverflyttas till klassen af försvarslösa fångar för att hållas till arbete i fyra år, såvida han ej dessförinnan erhållit laga försvar. Någon särskild tillsyn blifva de frigifna lifstidsfångarne icke underkåstade.

Några särskilda bestämmelser angående frihetsstraffen för unga förbrytare ega vi icke i Sverige. Gärning, som eljest är straffbar, är enligt regeln strafflös, om den begås af barn, innan det fylt femton år. Dock eger domstol efter omständigheterna förordna, att barnet med aga hemma i huset rättas skall, eller att det skall insättas i *allmän uppfostringsanstalt*, om tillgång därtill finnes (5 kap. 1 § S. L.). Sådan tillgång finnes dock sällan, och hela stadgandet har därför hittills i det närmaste varit en död bokstaf[2]). Såsom något straff kan i hvarje fall icke ett öfverlemnande till dylik anstalt betraktas. Lagen fordrar ej, att den uppfostran, som kommer dem till del, hvilka sålunda intagas i anstalten, skall ega någon särskild, straffande karaktär, och domarens pröfning, huruvida ett dylikt förordnande bör meddelas, skall tydligen bestämmas af andra grunder, än straffrättsliga[3]). Denna bestämning af åldersgränsen för tillräkneligheten är dock icke alldeles ovilkorlig. Den, som fylt fjorton, men ej femton år, blir straffbar, om gärningen i allmänhet är belagd med dödsstraff eller straffarbete öfver två år, och gärningsmannen pröfvas hafva egt nog urskilning att inse gärningens brottslighet. Straffet blir i detta fall högst

[1]) Stundom förekommer det dock, att det tillåtes sådana fångar att kvarstanna i enrum utöfver den tid, som 1873 års förordning föreskrifver, men med fortsatt åtnjutande af det där stadgade afdrag å strafftiden.

[2]) De förbättringsanstalter, som Föreningen till minne af Konung Oskar I och Drottning Josefina för det närvarande grundar, torde väl bland annat afse att emottaga barn, som domstol med stöd af 5 kap. 1 § S. L. öfverlemnar till allmän uppfostringsanstalt. Det är väl af sådan anledning Föreningen innevarande år ur de under Fångvårdsstyrelsens förvaltning befintliga besparingskassor erhållit ett belopp af 20,000 kronor såsom bidrag till anläggningen och underhållet af dessa förbättringsanstalter.

[3]) Jmf. Carlén, *Kommentar öfver Strafflagen* s. 87.

straffarbete i fyra år, om dödsstraff å gärningen följa kunnat, och högst straffarbete i två år, om sådant arbete på längre tid därför stadgadt är. För förbrytare, som fylt femton, men ej aderton år, nedsättas dödsstraff och straffarbete på lifstid till sådant arbete från och med sex till och med tio år. Barn under 15 år, då det undantagsvis drabbas af straff, och unga brottslingar öfver 15 år intagas altså i de vanliga straffanstalterna för att där antingen hållas i cell eller i gemensamhetsfängelse enligt de regler, som i allmänhet äro stadgade. Någon särskild behandling af sådana unga förbrytare finnes icke föreskrifven. Icke häller hållas de skilda från äldre förbrytare. En förändring i detta förhållande torde dock snart vara att förvänta. Straffängelset å Nya Varfvet, det yngsta af de svenska straffängelserna, har nämligen altifrån sin anläggning (år 1870) varit afsedt till en straffanstalt, som hufvudsakligen skulle upptaga unga förbrytare[1]), och, sedan byggnadsarbetena därstädes numera äro fullbordade, skall väl denna plan inom kort kunna komma till utförande.

Vi hafva härmed redogjort för det sätt, hvarpå de svenska frihetsstraffen för det närvarande verkställas. Vår skildring af det nuvarande systemet af frihetsstraff är emellertid icke härmed fullt förd till slut. Det återstår ännu att betrakta frihetsstraffen i deras inverkan å brottslingen eller frihetsstraffen i deras passiva betydelse. En fullständig redogörelse för all den olika slags inverkan, som de, hvilka underkastas straffbehandling, kunna erfara af densamma, är dock hvarken möjlig eller nödvändig. Hvad det allena kommer an på är, om frihetsstraffen fullt verka hvad de böra och icke verka något, som de

[1]) Enligt *Fångv.-styrelsens Memorial den 3 Juni 1870* (Bil. n:o 1 till K. Prop. n:o 1 om Statsverket 1871 s. 17) skulle där komma att intagas 1:o manlige straffångar, som ej fylt 21 år och ej blifvit beträdda med förnyade brott, som utmärkt djupare vanart; 2:o äldre förbrytare, som blifvit dömda för icke vanfräjdande brott och ej tillförene för sådana undergått bestraffning; samt 3:o sådana fångar, för hvilka i följd af föregående lefnadsställning och vanor gemensamhetsfängelserna ej lemnade tillfälle till lämpligt arbete och för hvilka gemenskapen med gröfre förbrytare i högre grad ökade straffets tyngd. — Hvad de öfriga straffängelsernas framtida användning beträffar, synes meningen vara, att i Varberg skall blifva depot för orklöse manlige fångar (invalidfängelse), i Landskrona, såsom förut, lifstidsfängelse samt i Karlskrona ett straffängelse, särskildt afsedt för återfällingar, som uppnått en viss ålder. Hufvudfängelserna för strafffångar å viss tid skulle altså blifva å Långholmen och i Malmö. För kvinnor skulle straffängelser blifva å Norrmalm (såvida detta, hvilket ej ligger å kronans mark, icke blir förflyttadt) samt i Norrköping, hvaremot straffängelset i Göteborg skulle blifva indraget. Vi tillåta oss att på detta ställe offentligen erkänna den stora förbindelse, i hvilken vi stå till Fångvårdsstyrelsens chef, Herr General-Direktören m. m. G. F. Almqvist, hvilken

icke böra verka. Den skildring af det bestående, som ännu återstår, är därför oskiljaktig från kritiken af detsamma. Det är en sådan kritik jämte några förslag till förbättring af det, som kan befinnas bristfälligt, som vi skola söka lemna i den sista delen af vårt arbete.

III.

En undersökning, i hvad mån de svenska frihetsstraffen äro hvad de böra vara, och i hvilken riktning deras vidare utveckling bör gå, förutsätter nödvändigt en bestämd uppfattning af ändamålet med den straffande verksamhet, staten utöfvar. Liksom all förnuftig verksamhet måste denna ega ett mål, hvartill den sträfvar, ett behof, som den skall fylla, och härefter är det, som dess duglighet bör pröfvas och de brister, som finnas, böra rättas. Härvid möter då först den frågan, hvad staten *bör* åsyfta med sitt straff. Den frågan tillhör det *rättsfilosofien* att besvara, och vi behöfva så mycket mindre här förirra oss in på dess område, som vi fullt ansluta oss till den åsigt, som företrädesvis i vårt land funnit målsmän [1]), enligt hvilken straffet blott är en särskild yttring af statens allmänna verksamhet till rättstillståndets upprätthållande och närmast afser en inverkan å den brottsliges vilja, antingen för att betaga den förmågan till vidare rättskränkningar eller för att förändra den till öfverensstämmelse med rätten.

Härmed är emellertid icke en tillräcklig grundval för den följande undersökningen vunnen. För hvarje kritik af ett positivt rättsinstitut och hvarje förslag till dess förbättring förutsättes äfven insigt i, hvad enligt den positiva rätten är dess ändamål. Den närmaste fordringen å ett rättsinstitut måste nämligen alltid blifva den, att det skall vara sådant och verka så, som lagstiftaren velat. Och förhållandena kunna till och med vara sådana, att en sund rättspolitik fordrar att vid en reform icke ställa anspråket högre, äfven om den filosofiska rättens ideella fordringar icke härigenom blefve uppfylda. Hvad särskildt frihetsstraffen beträffar, så kunde det väl blifva fråga, huruvida deras förändring till en bättre motsvarighet emot straffets ideella ändamål skulle innebära någon fördel, ifall detta ändamål icke sammanfölle med lagstiftarens syfte med straffet och således

---

godhetsfullt meddelat oss en mängd värderika upplysningar angående den svenska fångvården.

[1]) Nyblæus, *Om Statens Straffrätt. Undersökning från den Boströmska filosofiens ståndpunkt*, 1 uppl. (under titel *Om Straffrätten*) Lund 1852, 2 uppl. därsammastädes 1865; Annerstedt, *Om Straffmätning* i *Upsala Universitets Årsskrift 1869.*

ej häller ledt honom vid straffmåttens bestämmande. Åtminstone måste i sådant fall hänsynen till den princip, hvarå straffrätten i öfrigt hvilade, fordra vissa modifikationer i förbättringsförslagen. Vi behöfva altså, innan vi börja vår egentliga undersökning, jämväl en bestämd uppfattning af hvad den positiva straffrätten sätter såsom straffets ändamål. Detta är en fråga, som uteslutande faller inom den *positiva rättsvetenskapens* område. Svaret å denna kunna vi ej taga såsom en lånesats från rättsfilosofien. Så påtagligt detta än är, så synes det knappast vara den allmänna åsigten. Att den positiva straffrätten har att hemta sina högsta principer från rättsfilosofien, är en sats, som man ofta finner uttalad och hvilken än oftare afpräglar sig i behandlingen af den positiva straffrätten. Ännu är framställningen af den positiva rättens allmänna del oftast en sällsam blandning af filosofemer och allmänna positiva läror. Ännu är intet vanligare än att finna speciella frågor inom den positiva straffrätten direkt lösta med tillhjälp af filosofiska lånesatser, och, när man någon gång uppvisar resultatens öfverensstämmelse med den öfriga positiva rätten, sker detta oftast på ett sätt, som tydligen visar, att man ingalunda ansett deras giltighet i minsta mån beroende häraf. Alt detta beror, så vidt vi kunna förstå, på en oklar uppfattning af rättsfilosofiens och den positiva rättsvetenskapens förhållande till hvarandra. Rättsfilosofien uppvisar ju rättens idé, sådan denna är utan afseende därpå, i hvad mån den i tiden blifvit förverkligad, och ur denna idé härleder den hvad som i sig är rätt, alldeles oberoende af den historiska omständigheten, om det i en viss tid och i ett visst land är erkändt såsom sådant. Härigenom fyller den ett af människans djupaste behof, och ett behof, som visserligen allra minst den positive rättsläraren kan visa ifrån sig. Rättsfilosofien visar honom nämligen den eviga idé, hvaraf den positiva rätten i en viss tid och i ett visst land är ett mer eller mindre ofullkomligt förverkligande, den visar honom, hvad som verkligen är rätt i den positiva rätten, och det ideella mål, hvartill denna bör sträfva i sin utveckling. Därför kan det ej häller blifva fråga om att förvisa all rättsfilosofi ifrån framställningar inom den positiva rättens område. Ty visserligen bör däri ingå ett uppvisande af *grunden* till och *värdet* af det bestående. Men hvad som är, låt vara använd, rättsfilosofi måste framhållas såsom sådant, icke såsom positiv rätt. Den positiva rättsvetenskapen får icke genom lån från rättsfilosofien anse sig befriad från någon del af *sin* specifika uppgift. Denna är att framställa rätten icke sådan den enligt sin idé *borde vara*, utan sådan den *är* förverkligad inom ett visst land. För att blifva vetenskap måste emellertid denna framställning vara systematisk.

Att den kan blifva detta, beror därpå, att det objektivt finnes system eller enhet i mångfald uti föremålet för densamma, om också denna enhet icke med sträng konsekvens genomgår alla föremålets särskilda delar. Att uppdaga och bringa till medvetande detta sammanhang inom den bestående rätten, att sålunda uppvisa de grundsatser, som ligga på djupet af densamma, och genom en utveckling af deras konsekvenser göra dem fruktbara för rättsanvändningen blir den positiva rättsvetenskapens uppgift. Funnes icke en sådan enhet inom den positiva rätten, så vore ingen positiv rätts*vetenskap* möjlig. Juridiken kunde då ej blifva annat än ett på redigaste möjliga sätt ordnadt uppräknande af de positiva rättssatserna. Ty för att vinna åt framställningen den systematiska form, som är en fordran å hvarje vetenskaplig framställning, får den positiva rättsvetenskapen ej förfalska sitt objekt, och det är detta den möjligen gör, om den utan vidare lånar principer från rättsfilosofien. Hvad ur dessa deduceras är icke gifvet positiv rätt, ty ingen rättssats blir positivrättslig blott därför, att rättsfilosofien uppvisat dess riktighet, lika litet som någon positiv rättssats förlorar sin giltighet blott därför, att rättsfilosofien förkastat densamma.

Är detta riktigt i fråga om den positiva rätten i allmänhet, så måste det ock vara tillämpligt å straffrätten. Äfven å dess område måste den positiva rättsvetenskapen själf uppsöka sina principer och kan icke taga dem såsom lån från rättsfilosofien. Och detta gäller också den princip, som vi här behöfva. Frågan blir då, om det är möjligt för den positiva rättsvetenskapen att finna densamma. Visserligen kan det icke betviflas, att staten har något syfte med sina straff. Bestraffningen är ju ingen naturnödvändighet, utan en fri handling, som staten också kunde underlåta, och icke kan det ifrågasättas, att staten afsigtligen utan något ändamål förfogar öfver människors lif, frihet och förmögenhet. Något ändamål, om ock mer eller mindre dunkelt, måhända blott instinktlikt, medvetet, måste således ligga till grund för statens straffbud och hafva bestämt deras innehåll. Men det är naturligen tänkbart, att lagstiftaren härvid varit så litet konsekvent med sig själf, att intet af de ändamål, som omväxlande föresväfvat honom, kan sägas hafva varit hans egentliga syfte med straffet. Vore man härvid hänvisad till de uttalanden, som förekomma i motiven till de förslag, hvarå vår nuvarande strafflagstiftning grundar sig, så måste visserligen våra lagstiftares ståndpunkt antagas hafva varit godtyckligt eklektisk. Ty där förekomma snart sagdt alla tänkbara ändamål för straffet framhållna om hvarandra [1]). Emel-

[1]) Så heter det i Lagkommitténs betänkande den 31 Mars 1815 (s. 4),

lertid så kan den positiva rättsvetenskapen i en fråga som denna icke

---

att staten för straffets tillfogande icke behöfver åberopa annat ändamål, än *upprätthållandet af lagens värdighet.* Särskilda afsigter kunna dock med straffet förenas. En af dessa har man påstått vara den brottsliges *förbättring.* Om man också icke skulle vilja antaga, att straffets egentliga ändamål är att den befrämja, kan det dock ej nekas, att det bör vara sådant, *att förbättringen icke därigenom försvåras eller rent af förhindras.* En annan hufvudsaklig egenskap hos hvarje straff är, att det bör vara sådant, att det *afskräcker* från brotts begående. Längre fram yttras det, att all öfverträdelse af lag är en kränkning af en annans frihet och med detsamma ett missbruk af den brottsliges egen. Den naturliga följden af ett sådant missbruk är, att den brottsliges frihet för en längre eller kortare tid inskränkes (hvilket alt starkt påminner om ZACHARIÆ's vedergällningsteori). — Enligt motiven till Kommitténs Förslag till Allm. Crim.-lag hotar åter lagen förbrytare med straff i det hufvudsakliga ändamål att genom sådan varning förekomma brott. Men då lagstiftningen omöjligt kan påräkna att genom själfva straffhotet tillvägabringa allmän laglydnad och utrota hvarje brott, så att all tillämpning af strafflagarne utaf sig själf förfölle, måste den tillika, vid valet af straff, synnerligen afse förbättringen af sådane brottslingar, som, genom straffets verkställighet å någon tid skilde från samhället, efter straffets undergående åter däri inträda (s. 8). *Afskräckning* synes således här vara straffets egentliga ändamål, *förbättringssyftet* däremot blott komma i betraktande vid anordnandet af frihetsstraffen å viss tid. Flerstädes framhålles också afskräckningsprincipen såsom bestämmande för straffets mått och obehöfligheten af afskräckning såsom skäl för straffets bortfallande (ss. 21, 33, 34). Å andra ställen är emellertid också sannolikheten af den brottsliges förbättring anförd såsom grund till straffets nedsättande samt ondskan i hans vilja såsom grund till dess höjande (ss. 27, 35, 65, 80), och straffets dubbla ändamål säges helt allmänt vara att afskräcka och förbättra (s. 8). Ibland synes åter *preventionssyftet* hafva föresväfvat Kommittén, ity gärningsmannens större eller mindre farlighet anföres såsom skäl till att höja eller nedsätta straffet (ss. 25, 47). Enligt Kommitténs Utlåtande i anl. af anm. vid Försl. till Allm. Crim.-lag (s. 9) skulle återigen *rättvisan* vara det rättesnöre, hvarunder straffets bestämmande efter de af Kommittén uppgifna yttre ändamål skulle underordnas. Lagberedningen sätter såsom straffets hufvudändamål att *afhålla från brott,* men tillika skall i verkställigheten, såvidt detta härmed är förenligt, afses den brottsliges *förbättring* (Beredningens Utlåtande år 1842 ss. 114, 133). På sina ställen synes dock Beredningen blott fordra, att bestraffningen är förenad med *möjligheten* af den straffades förbättring eller att den allenast lemnar tillfälle till *en sansad beräkning af brottets följder och fördelarne af laglydnad* (Utlåtandet s. 130; Motiven t. Försl. t. Straffbalk s. 5). I motiven till den kungl. proposition, som ledde till antagande af 1857 års förordning, åberopas tendensen inom brottmålslagstiftningen att utbyta kropps- och skamstraffen emot frihetsstraff, hvilka icke blott böra vara tillräckligt allvarliga för att *afskräcka*

tillerkänna dylika uttalanden någon synnerligen stor betydelse [1]). Intet är vanligare, än att en riktig takt och sund känsla för lifvets behof bevarat sammanstämmigheten i den lagstiftande verksamheten trots de växlande och inom sig själfva stridiga teorier, som hyllats af dem, hvilka deltagit i lagstiftningsarbetet. Det blir i dylika fall den positiva rättsvetenskapens uppgift att uppvisa det verkliga sammanhanget i den stiftade rätten [2]), och detta kan naturligen få sig uttryck i en teori, som alls icke sammanfaller med någon af de nyssnämnda.

Frågan är nu, om ett dylikt fall här är för handen, om verkligen trots alla hvarandra motsägande uttalanden under arbetet å vår strafflag och dithörande förordningar lagstiftaren dock i gärning visat, att han i allmänhet låtit sig, om ock omedvetet, ledas af samma uppfattning af straffets ändamål. Frågan är en lifsfråga för hela den positiva straffrättsvetenskapen, ty om den besvaras med nej, så är ingen systematisk behandling af straffrätten i dess helhet möjlig. Man får då inskränka sig till en vetenskaplig behandling af de enskilda partier, hvari någon lägre enhet låter sig uppvisas, samt i öfrigt blott redogöra för de positiva lagbuden och, där sådana ej finnas, öppet tala ut, att här finnes ingen *positiv* rätt, domaren får förfara såsom han anser i sig vara rätt, några positiva bindande normer gifves det icke [3]).

---

från brott, utan därjämte skola afse den brottsliges förbättring eller åtminstone *hans räddning undan ytterligare förhärdelse och försämring i moraliskt hänseende (Bih. t. Riksståndens Prot. vid 1856—58 års riksd.* I, 1 n:r 41).

[1]) Jämf. Lagkommitténs *Utlåtande i anledn. af Anm. vid Försl. t. Allm. Crim.-lag* s. 9: «Motiverna äro icke skrifna för ... dem, som skulle tillämpa de föreslagna stadganden, om de en gång antogos, emedan dessa böra, hädanefter som hittills, *ur sjelfva lagen inhemta dess rätta grund och mening*, ...».

[2]) Denna uppgift måste våra lagstiftare anses själfve hafva satt för den positiva rättsvetenskapen, då de underlåtit att i strafflagen uttala några allmänna principer, oaktadt domaren utan ledning häraf står fullkomligt rådlös vid en mängd frågor å straffrättens område. Ty svårligen kan den hänvisning till den vetenskapliga straffrätten, som härmed obestridligen är gifven (jämf. Annerstedt, *Om Straffmätning* s. 1), anses afse rättsfilosofien. Härigenom vore ju all enhet inom den positiva straffrätten af lagstiftaren gifven till pris. En åskådning, med hvilken lagens stadganden möjligen alldeles icke läte förena sig, skulle på detta sätt gifvits makt att fylla luckorna dem emellan och bestämma sättet för deras användning.

[3]) Detta blefve särskildt händelsen i fråga om straffets utmätande. Domaren blefve här *lagstiftare* inom det område, som lagen lemnat honom öppet, en uppfattning, som i själfva verket tyckes vara den allmänna inom vår domarekår.

Då frågan om straffets ändamål är af så genomgripande betydelse, kan dess behandling här synas vara mindre på sin plats, men, då vi här nödvändigt behöfva ett svar på densamma och icke kunna hänvisa till någon af en annan utförd undersökning, så kunna vi ej undgå att åtminstone i korthet antyda den uppfattning, vi anse vara den rätta, och den väg, hvarpå vi kommit till densamma.

Metoden måste blifva densamma, som då det eljest gäller att finna principer inom den positiva rätten. Vi måste gå ut ifrån det, som i de positiva rättssatserna finnes gifvet, och därifrån leda oss till den princip, vi söka. Nu finnes det emellertid historiskt gifua åtskilliga åsigter om straffets ändamål. De afse visserligen närmast en filosofisk förklaring af straffrätten, men göra merändels också — efter som det ena, som nämdt, ej skiljes från det andra — anspråk på att förklara den straffande verksamheten, sådan den faktiskt möter i det nutida samhället. I hvarje fall kan det anspråket ifrån deras sida vara att förvänta. Vi kunna därför lämpligen åtminstone börja vår undersökning med att granska de vigtigaste af dessa åsigter. Skulle vi finna, att någon af dem tillfredsställande förklarar den positiva rätten, så behöfva vi ej fullfölja undersökningen längre. Granskningen af de öfriga vore dock icke öfverflödig. Den invändningen kunde annars möta oss, att någon af de andra teorierna måhända lika väl, som den, vid hvilken vi fäst oss, läte förena sig med den gällande rätten.

De teorier, vi sålunda göra till föremål för vår granskning, äro vedergällnings-, afskräcknings-, förbättrings- och preventionsteorierna[1]).

Vedergällningsteorien går, som bekant, ut från en vårt förnufts fordran, att hvarje brott skall följas af ett yttre lidande. Något bevis för eller någon förklaring af denna fordrans tillvaro anse teoriens anhängare hvarken kunna eller behöfva lemnas. De hänvisa blott till densamma såsom ett obestridligt faktum inom vårt medvetande[2]).

---

[1]) En granskning af dessa teoriers alla olika skiftningar tillämna vi naturligen icke. Vi fästa oss här blott vid hufvuddragen i desamma. I öfrigt må hänvisas till Hepps bekanta arbete *Darstellung und Beurtheilung der deutschen Strafrechts-Systeme* I o. II, Heidelberg 1843—45, samt Röder, *Die herrschenden Grundlehren von Verbrechen und Strafe in ihren inneren Widersprüchen*, Wiesbaden 1867; Heinze i v. Holtzendorffs *Handb. d. deutsch. Strafrechts* I, Berlin 1871, ss. 241 o. f. och Laistner, *Das Recht in der Strafe*, München 1872, äfvensom till de ofvan anförda arbetena af Nyblæus och Annerstedt.

[2]) Ett undantag bildar dock Hegel. Denne söker, som bekant, lägga en djupare spekulativ grund för vedergällningsstraffet. Emellertid så anför han, sedan han väl vunnit detsamma såsom produkt af en logisk begrepps-

Något vidare ändamål än att förverkliga detta straffimperativ har icke straffet. Vedergällningsteorien, såsom förklaring af den positiva straffrätten, skulle altså innebära, att staten straffar därför, att en röst inom oss fordrar, att hvarje brott genom ett yttre lidande skall få sin lön, och att staten icke har något annat syfte med sin straffande verksamhet, än att alstra ett lidande hos brottslingen för att såmedelst uppfylla denna fordran i vårt inre. En sådan förklaring af statens straffande verksamhet är emellertid af flera skäl omöjlig. Till en början fordrades det en särskild undersökning, huruvida det psykologiska faktum, som teorien stöder sig på, i våra dagar hos den upplysta delen af nationen framträder såsom en fordran af vedergällning, hvilken icke är tillfredsstäld med den inre, andliga vedergällning, som kommer all mänsklig åtgärd förutan, utan verkligen går ut på ett yttre sinligt lidande för den orättfärdige. Men äfven om man antoge detta [1]), så kunde den straffande verksamhet, som möter inom det nutida samhället, ändå omöjligt anses vara till för att tillfredsställa detta det allmänna medvetandets kraf. Denna rättfärdighetens fordran är nämligen en sedlig, icke en rättslig fordran [2]). Det vore ett våld å san-

process, till stöd för sin teori det allmänna medvetandets fordran, att brott skall följas af lidande, och denna lärer väl hvarje anhängare af Hegels straffteori nödgas taga till hjälp, om han vill visa, att denna teori ligger till grund för den positiva straffrätten. Ty svårligen kan det påstås, att Hegels filosofi i närvarande tid så genomträngt det allmänna medvetandet, att den positiva straffrätten omedelbart hvilar på ett erkännande af straffets dialektiska nödvändighet. För öfrigt så träffas Hegels logiska vedergällningsteori äfven direkt af den nedan framstälda anmärkningen om vedergällningsteoriens bristande öfverensstämmelse med straffområdets begränsning inom den positiva straffrätten. Den dialektiska nödvändighetens lag måste väl fordra straff för all (medveten) juridisk orätt. Och icke nog härmed. Äfven det osedliga är ju till sitt väsen ogiltigt och borde väl upphäfvas d. v. s. bestraffas.

[1]) I och med detsamma lärer det emellertid vara oundvikligt att erkänna ett den allmänna rättskänslans kraf på en yttre *belönande* vedergällning, ty svårligen kan det förnekas, att vårt medvetande fordrar, att det goda, lika såväl som det onda, skall få sin lön. Vedergällningsteoriens anhängare blifva beviset skyldige, hvarför ej i staten jämsides med den straffande verksamheten äfven en belönande återfinnes.

[2]) Detta är öppet erkändt af Heyssler, *Das Civilunrecht und seine Formen*, Wien 1870, s. 52 («Die Construction der Strafe ist ein Problem, an dem sich der Geist und Scharfsinn der Rechtsgelehrten viel geübt hat, ohne dass es zu einem befriedigenden Abschluss gediehen wäre. Dies hat m. E. seinen Grund darin, weil man vom Recht mehr verlangt, als es leisten kann. *Die Idee der Strafe ist keine rechtliche, sondern eine sittliche Idee . . .*»).

ningen att påstå, att vårt medvetandes fordran, att det onda skall få sin lön, endast gör sig gällande vid handlingar, som falla inom det rättsliga området. Fordrar således detta allmänna medvetande verkligen en yttre vedergällning, så fordrar det denna äfven för den blott sedliga orätten. Och har staten fått sig ålagd eller åtagit sig den uppgiften att förverkliga denna fordran, så måste den straffa all sedlig orätt. Härmed står emellertid den positiva straffrätten ej i öfverensstämmelse. Den straffar ej all orätt, ej ens all juridisk orätt; och ej häller röjer sig i dess utveckling någon sträfvan att indraga det blott sedligt orätta inom straffrättens område och således komma till det, som vedergällningsteorien måste anse såsom straffrättens ideal. I ett visst afseende kan åter den straffande verksamheten inom den positiva rätten sägas sträcka sig längre, än som med vedergällningsteorien står tillsammans. Hvarför just staten åtagit sig det värfvet att straffa, blir från vedergällningsteoriens ståndpunkt alltid svårt att förklara, men rent af i strid med densamma måste det stå, att staten utkräfver straff, äfven då vedergällning, dess åtgöranden förutan, antingen träffat förbrytaren genom händelsernas egen utveckling eller tillfogats honom af den förorättade, af honom själf eller af hvem som hälst, hvilken känt sig uppfordrad att förverkliga rättfärdighetens fordran. Staten må beklaga, att händelserna gått rättvisan i förväg, må ogilla och straffa den, som ingripit i dess straffande kall, men den vedergällning, som en gång egt rum, måste dock enligt vedergällningsteorien tagas för god såsom straff, utan afseende på, från hvem den har utgått. Och dock göra den positiva rättens straffbud intet undantag för dylika fall. Den positiva rättens begränsning af straffområdet stämmer altså ej med vedergällningsteoriens konsekvenser. Icke häller låta den positiva rättens straffarter och straffmått ur denna teori förklara sig. Då det enligt vedergällningsteorien ej finnes något yttre ändamål, med hänsyn till hvilket straffet kan utmätas, så finnes det från dess ståndpunkt ingen annan möjlighet, än att fordra, det straffet skall vara lika med brottet. Lika mot lika eller *talion* är därför enligt alla vedergällningsteorier den princip, hvarefter straffets kvalitet och kvantitet bestämmas. Förgäfves anstränga sig emellertid vedergällningsteoriens anhängare för att kunna uppvisa ett antagligt sätt att finna denna likhet emellan brott och straff[1]). Närmast till hands låge att fordra en yttre likhet emellan brottet och straffet eller en s. k. *materiell talion* (öga för öga, tand för tand). En sådan kan dock

[1]) Jämf. i fråga om det närmast följande ANNERSTEDT, *Om Straffmätning* ss. 3 o. f.

omöjligen antagas af en teori, som gör anspråk på att ligga till grund för den nutida positiva rätten. Fordringen af likhet emellan brott och straff säges emellertid också kunna uppfyllas genom hvad man kallat en *ideell talion*. Denna skulle enligt några innebära, att förbrytaren lider visserligen ej ett ondt af alldeles samma slag, som det, han tillfogat en annan, men dock ett sådant, som till sin kvantitet motsvarar detta. En blick på den positiva rättens bestämmelser visar emellertid den allra största olikhet emellan rättskränkningens och strafflidandets kvantitet. Icke ens för straffens relativa storlek är rättskränkningens storlek bestämmande. Ett spillande af ett människolif straffas ibland lindrigare, än ett obetydligt tillgrepp af nästans egendom. Enligt andra skulle den ideella talionen innebära, att brottslingen får lida icke hvad han själf gjort, men hvad hans gärningar värda äro, ett straffondt, svarande emot det onda i hans inre, hans brottsliga skuld. Detta är nu onekligen den enda måttstock för straffet, som stämmer med den tanke, hvarå teorien hvilar. Är verkligen straffet en af vedergällningsidéen fordrad sedligt nödvändig följd af hvarje ond gärning, så kan dess storlek blott bestämmas af den grad af ondska, som i handlingen uppenbarat sig. Denna princip för straffets kvalitet och kvantitet — motsvarigheten emellan skuld och straff — är emellertid fullkomligt obrukbar såsom förklaring af den positiva rättens straffarter och straffmått. Ett yttre lidande och en inre skuld äro nämligen inkommensurabla storheter. Det är omöjligt att säga, om ett visst straffondt är större, lika stort med eller mindre, än en viss sedlig skuld. Att inlägga en sådan straffmätningsprincip i den positiva strafrätten är således att förklara, det lagstiftaren trots dess uppenbara sträfvan att vid hvarje brott hvarken stadga för mycket eller för litet straff, dock i självfva verket saknat all brukbar måttstock för bestraffningen, samt att dess anspråk på domaren att närmare utmäta straffet och dess anspråk å rättsvetenskapén att närmare utveckla grunderna för straffmätningen äro omöjliga att ens närmelsevis uppfylla. Då denna teori således icke uppställer några praktiskt användbara grunder för straffens art och mått, kunde det synas som om den åtminstone skulle undgå att rent af jäfvas af den positiva rättens bestämmelser. Och dock går den icke helt och hållet fri härför. Teorien fordrar naturligen en så långt som möjligt utförd straffskala, så att hvarje tillökning i skuld kan medföra tillökning i straff[1]).

[1]) Med en sådan proportionalitet emellan brotten och straffen (således en yttre symmetri, utan att brottet och dess straff, sedda för sig, på något sätt motsvara hvarandra) ser sig en af vedergällningsteoriens senaste anhängare CHRISTIANSEN tvungen att åtnöja sig. Se hans arbete *Über Qualität*

Den positiva rätten känner emellertid en gräns, hvarutöfver den ej går i sin skärpning af straffen, den brottsliga skulden må aldrig så mycket öfverskrida det mått, som redan förskylt detta dess högsta straff. Den tiofaldige mördaren drabbas enligt densamma måhända ej af strängare straff, än hvar och en af hans mordgärningar i och för sig skulle ådragit honom. Detta står i uppenbar strid med vedergällningsteorien. Denna kan icke erkänna någon annan gräns än den, hvarest den mänskliga uppfinningsförmågan slutar, utan måste fordra tillbaka de kvalificerade dödsstraff, hvilkas afskaffande den nutida straffrätten räknar sig till heders.

Af dessa vedergällningsteoriens brister är oförmågan att förklara, hvarför den blott sedliga orätten icke drabbas af straff, den, hvilken faller lättast i ögonen. Teoriens fordringar å straffets art och mått äro, sedan man uppgifvit den råa materiella talionen, så dunkla, att det ej är så lätt att säga, om den positiva rättens bestämmelser jäfva dem.

Afskräcknings-, förbättrings- och preventionsteorierna uppträda nu alla med anspråk på att förklara straffområdets begränsning till den juridiska orätten. Dessa teorier hafva, som bekant, det gemensamt, att de såsom straffets yttersta ändamål sätta rättstillståndets upprätthållande, men i fråga om det sätt, hvarpå straffet skall verka för detta sitt slutliga syfte, skilja de sig vida ifrån hvarandra.

Enligt *afskräckningsteorien* afser straffet att väcka och upprätthålla en allmän fruktan för brottens följder för att härigenom betrygga rättsordningen emot kränkningar. Den äldre formen af denna teori var den s. k. omedelbara afskräckningsteorien. Enligt denna var det själfva bestraffningens uppgift att omedelbart afskräcka från brott genom att framkalla en allmän föreställning om de lidanden, som träffade dem, hvilka brutit emot samhällets lagar. Som emellertid blotta bestraffningen såsom sådan ej kunde anses alstra en allmän öfvertygelse, att på hvarje brott skulle följa ett dylikt lidande, utan detta blott var möjligt därigenom, att straffet framhölls såsom en nödvändig följd af brottet, modifierade man snart något denna teori. Detta blef den så kallade medelbara afskräckningsteorien. Denna lägger hufvudvigten å straffhotet i lagen. Det är detta, som skall afhålla ifrån brotts begående. Själfva bestraffningen åter är till för att hålla strafflagens hot verksamt och tjänar således blott medelbart såsom afskräckande från brott. Däraf teoriens benämning. Det är i denna

---

und Quantität der Strafe, Kiel 1865, ss. 26 o. f. samt hos ANNERSTEDT, *Om Straffmätning* ss. 10 o. f.

sin nyare form, som afskräckningsteorien en tid bortåt stått i högt anseende, icke blott såsom rättsfilosofisk teori, utan jämväl såsom en teori, hvilken den positiva rättsvetenskapen med fördel kunde använda. Få torde dock de vara, hvilka numera odeladt ansluta sig till densamma. Att tider funnits, för hvilkas straffrätt en mer eller mindre medveten afskräckningsteori delvis legat till grund, kan visst icke bestridas, men till förklaring af den nutida straffrätten är den fullkomligt oanvändbar. Redan straffområdets begränsning till blott vissa slag af rättstridiga handlingar blir enligt denna teori oförklarlig. Från dess ståndpunkt finnes icke någon anledning, hvarför staten, i hvars intresse det måste ligga, att alls inga rättskränkningar ega rum, icke begagnar sitt psykologiska tvång vid alla rättskränkningar, som öfverhufvud äro tänkbara. Det behöfves också blott en flyktig blick på de nutida strafflagarne för att finna, att de jämväl i öfrigt långt ifrån stämma öfverens med afskräckningsteoriens fordringar. Är strafflagens ändamål att genom sina straffbud afskräcka dem, som möjligen ärna begå brott, så måste naturligen lagstiftarens sträfvan vara att, såvidt möjligt, för hvarje fall afpassa straffhotet så, att det blir jämnt tillräckligt för att öfvervinna det begär, som drifver till brotts begående. För sådana fall, i hvilka det kan antagas, att jämväl andra bevekelsegrunder skola vara verksamma härför, kan altså straffet tilltagas mindre strängt, än vanligt. I samma mån däremot, som svagare afhållande motiv äro att påräkna, måste straffbudets afskräckande kraft förstärkas. Så skulle till exempel särskilda förbindelser emellan subjektet och objektet för brottet verka till straffets sänkande, starka yttre retelser till gärningens begående (såsom tryckande nöd) eller en starkare sinnesrörelse (affekt) åter till dess höjande. I den positiva rätten finna vi emellertid ett helt annat förfarande. När den särskildt uppmärksammar omständigheter af nu antydda art, sker det på ett sätt, som är rena motsatsen till hvad afskräckningsteorien skulle fordra. Rent oförklarlig blir också från afskräckningsteoriens ståndpunkt den makt, som nyare strafflagar inrymma domaren att inom vissa gränser fritt utmäta straffet efter de omständigheter, hvarunder det konkreta brottet blifvit begånget. Enligt afskräckningsteorien måste ju strafflagen för hvarje brott bestämma det straff, som är behöfligt för att i allmänhet afskräcka människor från detta brott, och om icke desto mindre brottet begås, måste, på det straffhotet ej må blifva tomt och overksamt, det sålunda utsatta straffet gå i fullbordan. Någon anledning att taga det individuella fallet i skärskådande vidare än som behöfs för att se, under hvilket straffbud det hemfaller, gifves det icke. En ändring af det lagbestämda straffet kan ändock aldrig ifrågakomma.

Hvarje tillökning däri vore en ändamålslös skärpning af brottslingens lidande, hvarje minskning däraf en eftergift af hvad straffets ändamål obevekligen fordrar.

Denna strafflagens omsorg om att straffet noga må blifva utmätt efter de omständigheter, hvarunder den individ, som gjort sig skyldig till ett visst brott, har begått detsamma, hvilken omsorg afskräckningsteorien icke kan förklara, den hänvisar tydligen därpå, att straffet, om dess slutliga ändamål verkligen är rättstillståndets upprätthållande, måste afse något slags inverkan å brottslingen i sådant syfte. Detta erkännes såväl af förbättringsteorien, som af preventionsteorien. Enligt båda afser straffet en förändring af brottslingen till samhällsordningens betryggande.

Förbättringsteorien eller, som den fullständigare benämnes, den moraliska förbättringsteorien, sätter, såsom namnet antyder, brottslingens sedliga förbättring såsom straffets närmaste mål och således som den väg, hvarå det skall verka för rättstillståndets upprätthållande. I brottslingens med rättsordningen oförenliga viljebeskaffenhet ligger upphofvet till det brott, som skett, och på samma gång en källa till nya förbrytelser. Upphäfvandet af denna förvända viljebeskaffenhet är straffets närmaste uppgift, och denna uppgift skall det lösa genom brottslingens sedliga förbättring, genom hans omdaning till en sedligt bättre människa. Denna teori står så tillvida högre än de föregående, att den beaktar, såväl att straffet endast träffar den juridiska orätten, som att straffet är riktadt emot den brottslige själf, samt försöker att förklara dessa positivrättsliga företeelser. Vid detta förklaringsförsök begår den emellertid ett missgrepp, som gör, att den, konsekvent utförd, leder till motsatsen af den förra af nämnda företeelser, och att den jämväl i öfrigt kommer i så uppenbar strid med den positiva rätten, att den måhända minst af alla straffteorier egnar sig till en förklaring af densamma.

Förbättringsteorien sätter visserligen såsom straffets *slutliga* ändamål rättsordningens upprätthållande och förklarar härur, att statens straffande verksamhet blott sträcker sig till sådana fall, i hvilka tillvaron af en förvänd vilja, som är mäktig af rättstridiga handlingar, på ett tillförlitligt sätt uppenbarat sig. Men vore det *närmaste* syftet med straffet det, som teorien uppställer, kunde i själfva verket statens straffande verksamhet ej inskränka sig till dylika fall. Straffets slutliga syfte är nämligen enligt teorien ej tillräckligt tillgodosedt, utan att en grundlig sedlig förändring af brottslingens vilja sättes såsom dess närmaste mål. En blott återhållsamhet från brott, grundad på andra än sedliga motiv, gör det ej till fyllest att framalstra. Detta vore blott

ett halft verk. Förrän brottslingen gjort bot och bättring, kan ej staten stanna i sin straffande verksamhet, straffet må på detta sätt aldrig så mycket behöfva utsträckas utöfver hvad som varit nödvändigt för en viljans omstämning till en yttre lagenlighet. Men är en sådan utsträckning af straffet verkligen statens rätt och pligt, så blir det också obestridligen dess rätt och pligt att gripa in i sådana fall, där tillvaron af en osedlig, fastän icke rättstridig, vilja i yttre gärning konstaterat sig. Ty samma grund, som berättigar och förpligtar staten att kvarhålla brottslingen under sin tvångsbehandling utöfver hvad som behöfts för att alstra en blott lagenlig viljeriktning, måste ock här uppkalla dess straffande verksamhet. Staten kan således icke utan den uppenbaraste inkonsekvens låta sin straffrätt hvila, blott människor i sina handlingar iakttaga ett i det yttre rättsligt förhållande till hvarandra. Så snart det tillförlitligt visar sig, att en handling, ehuru rättsenlig, icke äfven är sedlig, måste staten använda straff, ty först genom upphäfvande af statsmedlemmarnes osedliga viljebeskaffenhet är rättsordningen enligt teorien att anse såsom gentemot dem betryggad. Och således fordrar i själfva verket äfven denna teori en utsträckning af straffrätten in på den sedliga orättens område.

Af de hufvudstraff, som i den positiva rätten användas, är det också blott ett, och detta icke ens alltid, som från denna teoris ståndpunkt vore antagligt. Dödsstraffet är naturligtvis icke förenligt med förbättringsprincipen, ty något medel att genom den brottsliges förbättring betrygga samhällsordningen kan det ju omöjligen vara. Lika litet lifstidsfrihetsstraffet. Gifves det fall, i hvilka brottslingens sedliga förbättring är otänkbar, så är det ju i dessa fall från början omöjligt att uppnå hvad som enligt denna teori är straffets närmaste mål, och hvarje bestraffning borde då uteblifva såsom ändamålslös. Icke häller äro böter och kortare tids frihetsstraff förenliga med denna teori, ty näppeligen kan det väl påstås, att någon sedlig förändring af sådana straff är att påräkna, och att det ej vid obetydligare förseelser kunde gifvas andra medel, af hvilka en sedlig inverkan i långt högre grad vore att förvänta. Hela den straffande verksamheten kan således ej ifrågasättas vara grundad å förbättringsprincipen.

Återstår då att tillse, om denna princip kan anses vara bestämmande vid bestraffningen af sådana brott, som lagen belägger med frihetsstraff på viss längre tid. Därvid träffa vi emellertid hos frihetsstraffen en bestämning, som från förbättringsteoriens ståndpunkt är rent oförklarlig och förkastlig. Ingen positiv lagstiftning har hittills uppgifvit att göra straffet till ett lidande för fången. Huruvida det verkligen alltid är detta, är en fråga för sig, men obestridligen röjer sig en

afsigt, att det skall vara känbart såsom ett sådant. Ingen lagstiftare har väl någonsin ens ifrågasatt att beröfva frihetsstraffet denna bestämning. Förbättringsprincipen åter kommer och måste konsekvent komma till den åsigt, att straffet ej behöfver vara något lidande. Den måste förneka all principiell skilnad emellan fängelser och förbättringsanstalter för vanvårdade barn.

Lika litet finna vi i den positiva rättens utmätning af frihetsstraffen någon öfverensstämmelse med förbättringsteoriens fordringar. Enligt denna måste det större eller mindre behofvet af sedlig förbättring vara bestämmande för straffets mått, och dock finna vi i strafflagen brott, som ej röja något djupare förderf, belagda med stränga straff, under det att månget brott, som angifver, att gärningsmannen sjunkit djupt i sedligt hänseende, träffas af en jämförelsevis mild bestraffning. Den inom fängelserna länge sedan vunna och ofta uttalade erfarenheten, att de förbrytare, som drabbas af de längsta strafftiderna, långt ifrån äro de, som i sedligt afseende äro de sämsta, borde väl långt före detta föranledt en rättelse af detta förhållande, om lagstiftarens måttstock vid strafftidernas bestämmande verkligen varit den, som förbättringsteorien uppställer.

Förbättringsteoriens grundfel ligger altså däri, att, ehuru den, som vi sett, icke alldeles förbiser, att straff blott eger rum vid yttringar af en rättstridig vilja, den dock låter staten i sådana fall skrida till en sedlig förbättring af brottslingen i stället för att låta den lämpa sin verksamhet efter den anledning, som påkallat densamma. Ett dylikt missgrepp undviker den fjärde af de teorier, vi företagit oss att granska.

Enligt *preventionsteorien* åsyftar samhället närmast med straffet att betaga den brottslige lusten eller, om detta ej är möjligt, förmågan till vidare rättskränkningar. Äfven denna teori fattar således brottet ej såsom en enstaka akt, utan såsom en yttring af en emot rätten stridande missriktning i viljan. En rättelse af denna brottsliga vilja afser straffet enligt denna teori lika väl som enligt förbättringsteorien, men blott en negativ (juridisk). Straffet åsyftar ej, att den brottslige skall blifva *god* eller sedlig, blott att han ej vidare må blifva *farlig* för samhället; och beröfvas honom förmågan eller lusten till nya rättskränkningar, kan detta syfte anses såsom vunnet.

Sättes såsom straffets närmaste syfte ett sådant slags inverkan å den brottsliga viljan, råkar man icke i någon strid med det positiva straffområdets begränsning till den juridiska orätten, ty endast denna uppenbarar en sådan missriktning i viljan, emot hvilken straffet öfver hufvud skall vara verksamt.

Det positiva straffområdet är emellertid ingalunda fullständigt begränsadt därmed, att man utesluter den blott sedliga orätten från detsamma. All juridisk orätt drabbas icke af straff. Det möter i den positiva rätten äfven en skilnad emellan straffbar och icke straffbar orätt [1]), som behöfver förklaring. Från preventionsteoriens ståndpunkt blir en sådan förklaring möjlig [2]). Hvarje rättsligt felsteg kan nämligen icke anses angifva, att gärningsmannen är för samhället farlig, och uppkallar altså icke häller statens straffande verksamhet till skyddande af rättsordningens bestånd. Väl angifver hvarje orätt handling en rättstridig vilja i handlingens ögonblick, men en slutsats därifrån till en riktning i viljan, som hotar med framtida rättskränkningar, är icke alltid berättigad. Detta förutsätter en viss in-

---

[1]) Med orätt afse vi här naturligen blott den tillräkneliga eller, som den efter JHERINGS (*Das Schuldmoment im röm. Privatrecht*, Giessen 1867, s. 5) terminologi brukar benämnas, den *subjektiva* orätten. Den blott objektiva orättens område vidkommer oss icke här, hvarest det blott är fråga om en statens verksamhet gentemot en rättstridig vilja. Till att ändra den vanliga terminologien samt endast kalla den subjektiva orätten för orätt och likställa den blott objektiva orätten med naturhändelser (MERKEL, *Kriminalistische Abhandlungen* I, Leipzig 1867, ss. 42 o. f.; jmf. äfv. BINDING, *Die Normen und ihre Übertretung* I, Leipzig 1872, ss. 135 o. f.) finna vi dock ingen anledning. Hvad JHERING i detta afseende anför (anf. st. ss. 5, 6; jmf. äfven WAHLBERG, *Das Princip der Individualisirung in der Strafrechtspflege*, Wien 1869, ss. 126, 7; HEYSSLER, *Das Civilunrecht und seine Formen* ss. 12 o. f.), synes oss icke vara vederlagdt genom BINDINGS lifliga polemik (anf. st. ss. 137 o. f.). — Hvad vi kallat skilnaden emellan straffbar och icke straffbar orätt, benämnes vanligen skilnaden emellan civil och kriminell orätt. Detta uttryckssätt är dock vilseledande. Samma orätt kvalificerar sig i oändligt många fall på en gång såsom civil och kriminell. Men äfven om man i stället för civil orätt säger «endast civil orätt», blir dock terminologien icke riktig. Det finnes många former af icke straffbar orätt, hvilka icke följas af civilrättsligt ansvar.

[2]) Den förklaring, som här ur preventionsteorien lemnas däraf, att ej all juridisk orätt drabbas af straff, afviker från den, hvilken från samma ståndpunkt gifves af NYBLÆUS (anf. st. s. 13) och ANNERSTEDT (anf. st. ss. 24, 25). Det af desse författare uppstälda kriterium på den straffbara orätten lemnar långt ifrån öfver alt ledning. I många fall måste man (vi anföra blott *exempelvis* sådana fall, då dolus, men icke culpa, straffas, eller då det fullbordade brottet blir straffadt, men försök och förberedelser gå fria) ändock i den rättstridiga viljans större intensitet se grunden, hvarför straff inträder. Och naturligast är det väl då att i de fall, då detta kriterium verkligen träffar in, äfven i detta se, hvad det obestridligen alltid är, ett bevis på en större intensitet i den rättstridiga viljan.

tensitet hos den i brottet uppenbarade rättstridiga viljan. Hvarje människa har nämligen inom sig en kraft att rätta sig själf och besegra sin brottsliga benägenhet [1]), och är den rättstridiga viljans intensitet icke synnerligen betydlig, kan därför staten påräkna, att denna vilja undergår ändring utan inverkan af straff. När detta är händelsen, bör naturligen staten ej onödigtvis gripa in med sin straffande verksamhet. Utan att efterlåta något af sin pligt till rättsordningens skyddande kan altså staten vid vissa rättstridiga handlingar låta det bero vid att återställa rättstillståndet, eller, om detta ej blifvit rubbadt (såsom vid förberedelser och försök, när dessa icke anses påkalla straff), underlåta all verksamhet gentemot gärningsmannen. Med denna bestämning af gränsen emellan den straffbara och icke straffbara orättens områden, såsom beroende å den rättstridiga viljans större eller mindre intensitet, står, såvidt vi kunna se, också den positiva rätten i öfverensstämmelse. Granskar man nämligen de bestämningar, hvilka stämpla såsom brott handlingar, hvilka under i öfrigt lika omständigheter äro strafflösa, finner man, att de äro alldeles likartade med dem, hvilka vid straffmätningen tjäna såsom kriterier på en större intensitet i den rättstridiga viljan. Än fordrar lagen dolus eller till och med berådt mod, för att handlingen skall vara straffbar, under det att samma handling, begången af vållande eller af hastigt mod, icke drabbas af straff; än är det objektet, hvaremot handlingen är riktad, som konstituerar densamma till brott, än graden af den kränkning, som egt rum; än åter är det verksamhetens framskridande till sitt mål, som är bestämmande, så att det fullbordade brottet straffas, under det försöket eller åtminstone förberedelsen blir fri ifrån straff; än har förbrytarens förhållande efter brottet den verkan, att straffet faller bort o. s. v. [2]).

---

[1]) Ett erkännande af denna människans kraft att rätta sig själf, då den rättstridiga viljans intensitet ej från början varit altför betydlig, ligger i själfva verket också i preskriptionsinstitutet, ehuru tilliten till denna kraft här behöfver vinna stöd af en längre tids rättsenlig vandel, för att staten skall kunna, utan fara för rättstillståndet, låta sin straffande verksamhet hvila.

[2]) En indirekt bekräftelse på riktigheten af denna uppfattning finna vi i fruktlösheten af de mångfaldiga försöken att från en annan ståndpunkt uppvisa en hållbar gräns emellan den straffbara och den icke straffbara (eller, såsom frågan oftast begränsas, den civila och kriminella) orättens områden. Se angående de äldre försöken framför alt Merkel, *Zur Lehre von den Grundeintheilungen des Unrechts und seiner Rechtsfolgen* (*Kriminal. Abhandl.* I) samt Bindings i denna som i så många andra delar ytterst intressanta, men ännu ofullbordade, arbete *Die Normen und ihre Übertretung* I ss.

Härmed anse vi den principiella skilnaden emellan den straffbara och icke straffbara orättens områden vara angifven. Den orätt, som angifver en för rättsordningen farlig vilja, men endast denna, påkallar rättelse från statens sida, och denna rättelse sker medelst straff. Undantagsvis kan den emellertid följa på annat sätt. Möjligt är nämligen, att de icke-kriminella rättsföljder, som staten förbinder med en viss rättstridig handling, kunna vara af den beskaffenhet, att de, på samma gång de tjäna sina egentliga ändamål, också kunna anses medföra en rättelse af den farliga viljan. Ett straff från statens sida är då obehöfligt. Rättelsen är då vunnen på annan väg, såsom en följd af en i annat syfte vidtagen och af ett annat syfte till sin art och sitt mått bestämd verksamhet[1]).

Ur denna teori låta också den positiva straffrättens samtliga straffarter förklara sig; dödsstraffet och lifstidsfrihetsstraffet såsom medel att betaga den brottslige förmågan af vidare rättskränkningar, frihetsstraffen på viss tid, längre eller kortare, samt bötesstraffet såsom medel att betaga honom lusten härtill.

---

142 o. f. Nyare författare stämma så godt som alla öfverens däri, att de förneka all generisk skilnad emellan den straffbara och den strafflösa orätten. Så anser BINDING, att hvarje orätt innehåller ett «Deliktsmoment», och att staten vore i sin fulla rätt, om den förbunde strafföljder med den obetydligaste orätt. Hvarför staten icke straffar öfveralt, där den kunde göra det, är en fråga, som BINDING förbehåller till besvarande i fortsättningen af sitt arbete. Att han ej anser lösningen böra hämtas från någon relativ teori, är dock af honom uttaladt (ss. 158, 9). BEKKER, *Theorie d. heut. Deutsch. Strafrechts* I, Leipzig 1859, särskildt ss. 81 o. f., finner likaledes ett brottsligt moment i all orätt och anser det rent af vara statens pligt att alltid straffa densamma, ehuru staten af nyttighetsskäl i tusen fall måste underlåta detta. Äfven WALTHER (*Krit. Vierteljahrsschrift* II [1860] ss. 332 o. f.) tyckes uppställa bestraffandet af all orätt såsom rättsutvecklingens ideal (han förklarar väl blott den medvetna orätten för straffbar, men s. 337 synes han äfven beteckna culpa såsom medveten orätt). För den nuvarande begränsningen af straffområdet finnes enligt honom intet säkert kriterium. Jmf. i öfrigt v. BAR, *Die Grundlagen d. Strafrechts*, Leipzig 1869, ss. 14 o. f.; HEINZE i v. HOLTZENDORFFS *Handbuch* I särsk. ss. 336 o. f.; SCHÜTZE, *Lehrbuch* (1874) s. 8; MEYER, *Lehrbuch* (1875) ss. 11 o. f. m. fl.

[1]) Från ett närmare utförande af det ofvansagda, hvilket ingalunda uteslutande afser skadeersättningstvångets quasi-straffrättsliga funktion, nödgas vi här afstå. Genom hvad vi yttrat torde vi dock tydligt hafva angifvit, att vi långtifrån ansluta oss till MERKELS uppfattning (*Krim. Abhandl.* I), enligt hvilken straff och skadeersättning äro väsentligen identiska. Se emot MERKEL BINDING, anf. st. ss. 160 o. f.

Slutligen stämmer också med denna uppfattning af straffets närmaste ändamål det sätt, hvarpå strafflagen utmäter straffet. Ty enligt denna teori måste den rättstridiga viljans farlighet eller med andra ord den intensitet, hvarmed den är riktad emot rätten, blifva grunden för brottens relativa straffbarhet; och alla de olika omständigheter, hvilka lagstiftaren beaktat vid straffsatsernas bestämmande eller ålagt domaren att beakta vid straffets närmare utmätande, befinnas, som vi redan delvis antydt, om man undersöker dem hvar för sig, icke vara annat än kännetecken på den i brottet uppenbarade rättstridiga viljans större eller mindre intensitet[1]). Några exponenter för allmänhetens behof af afskräckning eller för brottslingens sedliga förderf äro de däremot icke.

Vi hafva altså funnit, att ur denna teori alla de företeelser å den positiva straffrättens område på ett otvunget sätt låta härleda sig, hvilkas förklaring vi fordrat, men icke erhållit af de öfriga teorier, vi granskat. Men ehuru de företeelser, vi sålunda fäst oss vid, obestridligen äro af den beskaffenhet, att en teori, å hvilken dessa visa tillbaka, med fullt skäl kan sägas hafva gjort sig gällande inom den positiva rätten, äro vi dock icke berättigade att här utan vidare afsluta vår undersökning. Det vore ju möjligt, att vedergällnings-, afskräcknings- och förbättringsprinciperna, ehuru ingendera af dem ensam förmår förklara den positiva rätten, dock, alla eller någon af dem, vunnit erkännande jämte den princip, vi återfunnit inom densamma. Hittills hafva vi visserligen ej funnit anledning att antaga annat, än att denna princip ensam är den ledande inom den positiva rätten. Men så skarpt formulerade till satser, som omedelbart praktiskt kunna användas, äro dock ej preventionsteoriens (lika litet som någon annan teoris) fordringar å straffrätten, att det vid en blick på den positiva rättens bestämmelser ligger i öppen dag, att preventionsändamålet allena, och intet annat därjämte, i dessa bestämmelser afpräglar sig. Vi nödgas därför närmare undersöka, om icke möjligen jämte preventionsändamålet äfven andra ändamål kunna anses hafva blifvit tillgodosedda inom den positiva rätten. Vår straffrätt skulle då hvila på hvad man kallat en blandad eller sammansatt straffteori.

För detta slags straffteorier synes vår tid vara särskildt benägen, och de förtjäna därför väl att tagas i skärskådande, då det gäl-

---

[1]) Vi hänvisa i detta afseende till ANNERSTEDT, *Om Straffmätning* ss. 27 o. f., hvarest samtliga dessa straffmätningsgrunder härledas ur det ändamål, som preventionsteorien sätter för straffet.

ler att förklara den nutida straffrätten. Ingalunda kan man utan vidare affärda *alla* sådana teorier därmed, att antagandet af flera ändamål för straffet måste leda till motsägelser, som i särskilda fall endast kunna lösas genom att godtyckligt gifva det ena eller andra företrädet, ty denna anmärkning träffar alls icke dem, hvilka ej sätta ändamålen såsom *lika* berättigade, och för öfrigt vore det väl till och med tänkbart, att flera ändamål utan någon kollision fullt kunde tillgodoses jämte hvarandra. Att vedergällnings-, afskräcknings- och förbättringsprinciperna icke fullt gjort sig gällande inom den positiva rätten, hafva vi emellertid i självfva verket redan funnit, ty, som vi sett, lemna de icke blott oförklarade åtskilliga väsentliga grunddrag hos densamma, utan dessa stå rent af i strid med nämnda teoriers fordringar. Återstår således blott att tillse, om vedergällnings-, afskräcknings- och förbättringsändamålen icke gjort sig gällande såsom underordnade ändamål för straffet vid sidan af det hufvudändamål, som i hvarje händelse, således äfven på deras bekostnad, måste tillgodoses.

Härvid äro olika slags kombinationer tänkbara. Närmast till hands låge att antaga, att straffet jämte det ändamål, vi hittills ensamt återfunnit inom den positiva rätten, afsåge vedergällning, afskräckning eller förbättring till så full utsträckning, som hufvudändamålet medgåfve. En sådan kombination finner man emellertid lätt icke vara antaglig. Preventionssyftet skulle ingalunda lida intrång, om straffet ingrepe å den sedliga orättens område, om den brottslige trots subjektivt förmildrande omständigheter underkastades en skärpning af straffet androm till skräck och varnagel, eller om hans frihetsstraff förlängdes för hans grundliga sedliga omdaning. Därur, att dessa ändamål äro underordnade preventionsändamålet, låter det således ej förklara sig, att de ej finnas till fullo tillgodosedda inom den positiva rätten.

En annan kombination vore att låta hufvudändamålet bestämma, om straff bör ega rum eller ej, men att låta öfriga ändamål verka bestämmande å måttet inom det område, som hufvudändamålet lemnar öppet. Detta förutsatte emellertid, att hufvudändamålet icke fordrade något bestämdt straffmått, utan blott ett mått, som låge emellan ett maximum och ett minimum, och af denna beskaffenhet är i alt fall icke det ändamål, som vi satt för straffet[1]). Visserli-

[1]) En dylik kombination emellan vedergällningsprincipen å ena sidan samt förbättrings- och afskräckningsprinciperna å den andra hyllar som bekant Berner (*Lehrbuch* § 31). Huruvida vedergällningsidéen verkligen är så medgörlig i sina fordringar, som Berner antager, sakna vi anledning att här undersöka.

gen kan det i särskilda fall vara svårt att säga, hvilket mått af straff, som detta ändamål påkallar, men mera än ett enda kan det dock icke vara. Hvad som går öfver eller under hvad som jämnt är tillräckligt för att rätta den brottsliga viljan, är från denna teoris ståndpunkt icke något rättvist straff.

Ett tredje slags kombination vore slutligen att låta de öfriga ändamålen visserligen ej inverka å straffets mått, men dock så till vida vinna afseende, att de få utöfva inflytande å straffets art, såvidt detta kan ske utan rubbning af det mått, som straffets hufvudändamål fordrar. För vedergällningsprincipen är emellertid straffets art endast af betydelse, för såvidt den inverkar å strafflidandet, och något inflytande å densamma kan således ej tillerkännas denna princip utan rubbning af straffets mått. På samma sätt förhåller det sig naturligen ock med afskräckningsprincipen. Alla tillägg af bestämningar hos straffarterna, hvilka ej medförde en verklig skärpning af det lidande, straffet alstrar, skulle vara fullkomligt overksamma till afskräckande från brott.

Ett annat förhållande är det med förbättringsprincipen. Ingalunda är det otänkbart, att en verksamhet, som afser att alstra ett känbart lidande, utan all rubbning af detta lidandes mått anordnas så, att den verkar sedligt förbättrande. Frågan är då, om vi inom den positiva rätten verkligen skönja en sådan anordning af straffen. Lätt är att se, att vi ingalunda finna den vid alla straff. Den lifdömde erhåller visserligen religiös beredelse, men detta kan omöjligt förklaras ur den förbättringsprincip, hvarom här är fråga, hvilken fordrar förbättring till rättsordningens tryggande, ty detta slutliga syfte tillgodoser straffet lika väl, antingen förbättring inträder eller ej. Vid bötesstraff åter finna vi intet slags inflytande af någon förbättringsprincip. Annorledes förhåller det sig med frihetsstraffen. Där röjer sig otvifvelaktigt en sträfvan att under fängelsetiden befrämja fångens sedliga förbättring. Detta kunde nu förklaras så, att staten här för att så mycket säkrare vinna det slutliga syftet, rättsordningens betryggande, utom det, att den näpser brottslingen, äfven gör hvad den kan, för att brottslingen må sedligt förbättras. Emellertid betvifla vi, att man på detta sätt betraktar saken ur rätt synpunkt. Äfven inom lifstidsfängelserna utöfvas en verksamhet till brottslingens förbättring, och hvad mera är, — ty eljest kunde den invändningen möta, att vårt s. k. *lifstids*-straffarbete i själfva verket icke är något sådant — äfven om det vore visst, att lifstidsfången aldrig skulle återinträda i det fria samhället, så skulle säkerligen denna verksamhet icke därför blifva inställd. Denna iakttagelse nöd-

gar oss att söka en annan grund för den företeelse, vi vilja förklara, och hänvisar på samma gång därpå, att den måste ligga i något, som är gemensamt för frihetsstraffen, vare sig de gå på lifstid eller på viss tid. I själfva verket är emellertid den yttersta grunden, som vi skola se, gemensam för alla straff.

Det är en af förbättringsteoriens anhängare ofta framhållen iakttagelse, att hänsynen till brottslingens sedliga förbättring alt mera vunnit erkännande inom den nyare straffrätten. Iakttagelsens riktighet är obestridlig. Ingen kan förneka, att denna hänsyn utöfvat ett mäktigt inflytande å den nuvarande straffrätten, och att den ännu i sådant afseende är synnerligen verksam. Ingen kan således häller bestrida, att brottslingens sedliga förbättring har något sammanhang med straffet. Men alt hvad förbättringsteorien i detta hänseende åberopar, låter fullt förklara sig ur senare tiders insigt däri, att staten vid sin straffande verksamhet icke eger så förfara, att brottslingen sedligt försämras eller hans sedliga utveckling motarbetas. Denna insigt har haft sin andel däri, att kropps- och skamstraffen försvunnit, ty karaktären af känbara straffmedel kunde visst icke frånkännas dessa straff, och såsom sådana skulle de nog egt anspråk på att få bevara sin plats bland de nutida straffarterna. I densamma ligger också grunden till en mängd förbättringar i senare tiders fängelseväsen. En *negativ* princip för den straffande verksamheten i nutidens samhällen är härmed vunnen. Positivt bestämmes statens straffande verksamhet af det syfte, vi förut angifvit, men denna verksamhet måste öfvas på ett sätt, som icke ur sedlig synpunkt är förkastligt. Denna negativa princip gäller för alla straff utan undantag, men för frihetsstraffen blir den särskildt synnerligen fruktbar. Brottslingens hela personlighet kommer här för en tid i statens hand. I det föregående hafva vi sett och i det följande skall ytterligare visas, att härunder, äfven vid det bäst ordnade fängelseväsen, mångfaldiga sedligt förderfliga eller åtminstone sedligt förslöande inflytelser göra sig gällande, och för dessa bäres ansvaret af staten, som tvångsvis underkastar brottslingen desamma. Vill staten då ej fela emot det bud, som förbjuder en bestraffning, som verkar sedligt försämrande, måste den söka bryta dessa inflytelsers makt genom en sedlig inverkan å brottslingen. Redan detta uppkallar en viss verksamhet till sedlighetens befrämjande inom fängelserna. Det är emellertid icke nog härmed. Staten, som skiljer brottslingen från de sedliga inflytelser, under hvilkas inverkan han står ute i det fria samhället, är också pligtig att lemna honom ersättning härför. Lika väl som staten är skyldig att sörja för hans yttre, lekamliga behof,

är den också skyldig att sörja för de inre, andliga. Det kunde väl synas, som om statens pligt icke härigenom blefve synnerligen stor, eftersom de sedliga inflytelser, många eller kanske de flesta af fångarne gått miste om genom frihetens förlust, icke äro att skatta så särdeles högt. Detta minskar emellertid icke statens skyldighet. Lika litet som staten eger svälta fången, därför att han såsom fri sannolikt icke kunnat fullt förvärfva sig hvad han behöft för att bevara hälsa och krafter, lika litet eger den öfverlemna honom åt sedlig tillintetgörelse, äfven om han antagligen såsom fri gått ett sådant öde till mötes. Lika väl som det i förra fallet blir staten, som förstör hans hälsa och krafter, blir det i senare fallet denna, som sedligt försämrar honom. Någon del af själfva straffet kan emellertid naturligen den verksamhet, staten sålunda är pligtig att utföra, icke anses vara. Därför ligger det ej häller något otänkbart däri, att staten möjligen en gång kan komma att uppfylla denna sin skyldighet endast genom att lemna fritt tillträde åt den enskilda verksamheten till religionens, sedlighetens och upplysningens befrämjande. Faktiskt eger det ock mångenstädes rum, att staten till någon del tillgodoser fångarnes andliga behof genom att medgifva enskilda föreningar tillträde till fängelset. Och vill väl någon anse, att staten härigenom öfverlemnat en del af sin straffande verksamhet åt enskilde?

Härigenom hafva vi således vunnit en hållbar grund för en statens skyldighet ej att förbättra fången, men väl till att under fängelsetiden, såvidt möjligt, undanröja sedligt skadliga inflytelser samt befordra och understödja fångens sedliga utveckling och förbättring. Mången kunde finna denna deduktion af grunden till statens förpligtelse icke vara af synnerligt värde, så snart blott förpligtelsens tillvaro erkännes. För vår del anse vi den vara af största praktiska betydelse. Ställer man sig nämligen med sina fordringar på staten i ifrågavarande afseende å förbättringsteoriens grundval, äfventyrar man att få dem fullständigt underkända, då det sunda förnuftet icke kan godkänna denna teoris öfriga konsekvenser. Från vår ståndpunkt blir däremot statens skyldighet i detta afseende oafvislig, ty ingen lärer i våra dagar vilja bestrida, att statens straffande verksamhet bör öfvas så, att den ej kommer i strid med sedlighetens fordringar. Vi grunda altså denna statens verksamhet till befrämjande af brottslingarnes sedliga förbättring på vida högre och vida mer tvingande motiv, än som kunna hämtas från statens intresse uti att förekomma vidare brott från desses sida.

Hittills hafva vi således ej funnit något, som tvingar oss att inrymma förbättringen någon plats såsom ett *biändamål* för straffet,

hvilket utöfvar inflytande på straffarternas beskaffenhet. Alt hvad vi funnit är, att en viss verksamhet till befrämjande af brottslingens sedliga förbättring *i följd af* vissa straffs beskaffenhet blir en pligt för staten och detta åter *såsom en följd af* statens allmänna pligt att, då den straffar, icke förfara sedligt försämrande. Utöfver hvad på detta sätt låter förklara sig, sträcker sig icke häller i den dag, som är, statens förbättrande verksamhet inom straffanstalterna. Det följande skall tvärtom utvisa, att ännu mycket fattas, innan de fordringar, vi nu uppstält, kunna anses vara uppfylda. Under det man i senare tider offrat mycket för att afvärja alla för den kroppsliga hälsan skadliga inflytelser inom fängelserna och rikligen sörjt för hvad fångarne lekamligen behöfva, har man på långt när icke i motsvarande grad bemödat sig att rena den sedliga atmosfär, hvari fångarne lefva, och att tillgodose deras högre, sedliga behof. Så mycket återstår härvid att göra, att det säkert skall dröja länge, innan alt hvad denna statens pligt bjuder kan anses vara förverkligadt. Huruvida staten någonsin bör sträcka sin verksamhet härutöfver, är en fråga, som vid nyss antydda förhållande ännu så länge saknar praktisk betydelse. Men den dag kan naturligen komma, då staten måste anses hafva uppfylt alla fordringar, som ur denna synpunkt kunna ställas å densamma, och den frågan framställer sig, huruvida staten härutöfver bör offra sina krafter å brottslingarnes sedliga förbättring, eller huruvida dessa krafter ej lämpligare användas å annat håll. Men huru den frågan än blir besvarad, aldrig kan härigenom ett nytt moment anses upptaget i *straffets* ändamål, så att detta vore delvis förfeladt, om brottslingarne ej utginge ur straffanstalterna såsom sedligt förbättrade människor. Ty den verksamhet, staten sålunda ytterligare kan komma att inom fängelserna utöfva till befrämjande af upplysning, sedlighet och religiositet, kan aldrig blifva att betrakta såsom en del af dess *straffande* verksamhet. Den måste alltid framstå såsom en yttring af dess allmänna verksamhet till upplysningens, sedlighetens och religiositetens befordrande inom samhället. Visserligen kan staten af denna verksamhet inom fängelserna, om den lyckas, påräkna en verkan till förekommande af brott. Men detta allena kan dock icke gifva den karaktären af straff. Detsamma gäller ock — och säkerligen i vida högre grad — om den verksamhet, staten i ifrågavarande afseende kan utveckla utom straffanstalternas område, särskildt för förbättringen af den vanvårdade ungdom, hvarur brottslingarnes klass företrädesvis rekryteras; och till sin beskaffenhet lärer väl den ena verksamheten icke kunna anses väsentligen skilja sig från den andra. Äfven om någon skulle anse, att förbättringsprincipens betydelse inom det nutida sam-

hållet icke är uttömd med den negativa betydelse, som vi tillagt den, kan således ingen anmärkning drabba oss därför, att vi ej vidare, än som skett, här beaktat densamma. Ty å straffrättens område är i hvarje fall dess betydelse icke någon annan. Den verksamhet, staten möjligen till fromma för rättsordningen utöfvar genom andra medel än *straff*, kan det aldrig blifva straffrättens uppgift att behandla.

Vi anse oss härmed hafva visat, att vedergällnings-, afskräcknings- och förbättringsteorierna icke angifva några ändamål (vare sig hufvudändamål eller biändamål) för den positiva rättens straff. Ty ett ändamål för en verksamhet, som icke uppkallar densamma, ej häller på något sätt positivt bestämmer dess art eller dess mått, lärer väl vara en contradictio in adjecto. Vid hvarje kritik, som afser att öfvertyga, är det emellertid af vigt att göra rättvisa åt all den relativa sanning, som kan ligga i det, som kritiken gäller. Att förbättringsteorien så till vida innehåller något berättigadt, att vid vissa straff verkligen en verksamhet till sedlighetens befrämjande från statens sida förekommer och bör förekomma, hafva vi visat. Men äfven för vedergällnings- och afskräckningsteorierna ligger obestridligen någon riktig tanke till grund. Otvifvelaktigt gör sig en fordran, att brott skall följas af straff, instinktlikt gällande i vårt inre. Hvar och en känner på sig, att, om brott icke blifva straffade, är icke alt såsom det borde vara. Men identifierar man, såsom vedergällningsteorien, denna vårt förnufts fordran, att staten skall gripa in med yttre straff, med vårt medvetandes fordran, att alt sedligt ondt skall åtföljas af ett lidande, så kommer man till resultat, som i själfva verket redan denna omedelbara straffordran i vårt inre skulle förkasta. Eller skulle icke redan denna uppresa sig emot, att den blott sedliga orätten drabbades af straff från statens sida?[1]) Denna förnuftsfordran kan således icke

[1]) Särskildt åberopa sig vedergällningsteoriens anhängare med förkärlek därpå, att fordringen af straff äfven gör sig gällande i brottslingens eget medvetande och det ofta till den grad, att han drifves att själf begära detsamma. Otvifvelaktigt beror detta brottslingens erkännande af statens rätt att straffa och af sin egen skyldighet att underkasta sig straffet ofta till icke ringa del på den föreställningen, att straffet är den vedergällning, hvarom hans samvete talar. Men om staten utsträckte sin straffande verksamhet så långt, som denna grund föranleder till, så skulle det otvifvelaktigt visa sig, att det äfven hos den, som undergår straff, gifves en bestämd skilnad emellan känslan af skyldighet att underkasta sig straff från statens sida och känslan af ansvar inför samvetets domstol. Han skulle känna det såsom en emot honom begången orätt, om staten straffade så-

vara densamma, som vedergällningsidéen, äfven om de, som erfara den, ofta ej skilja den ena från den andra. Emellertid kvarstår det dock — och detta är det sanna i vedergällningsteorien —, att straffet är ett institut, hvars förnuftsnödvändighet redan på känslans ståndpunkt gör sig gällande hos människan. Denna känslans uppfattning är dock altför obestämd för att lemna tillräcklig ledning vid afgörandet af de frågorna, när straff bör ega rum, och hvilken dess art och hvilket dess mått bör vara. I någon mån kan emellertid den omständigheten, huruvida denna obestämda rättskänsla är tillfredsställd eller ej, förtjäna beaktande vid frågan, huruvida den straffande verksamheten är sådan, som den borde vara. Detta kriterium måste dock med mycken varsamhet begagnas. Altför ofta är detta allmänna rättsmedvetande grumladt af föreställningar om straffet, hvilka icke äro eller någonsin böra blifva af staten erkända såsom ledande vid dess straffande verksamhet. Särskildt gäller detta de anspråk på ytterligt stränga straff, som ofta straxt efter det ett brott är begånget framställas i det allmänna rättsmedvetandets namn, och hvilka visa sin inre ogiltighet därmed, att de nedsättas, så snart stämningen hinner något lugna sig.

Hvad afskräckningen beträffar, så måste det naturligtvis medgifvas, att straffet omedelbart och medelbart verkar »androm till varnagel», och detta har onekligen sina fördelar för rättsordningen. Men ingalunda är afskräckningen det syfte, som påkallar straffet och bestämmer arten af detsamma och måttet därför. Otvifvelaktigt afhålles också mången från blott civila rättskränkningar genom vissheten att ej få behålla hvad som icke tillkommer honom. Men icke är det därför detta syfte — att afhålla andra ifrån dylika rättskränkningar —, som motiverar ingreppet af statens tvångsmakt i dylika fall och bestämmer arten och måttet af hvad staten ålägger den tredskande att gälda. Afskräckningen är således intet ändamål för straffet. Den är endast *en nyttig följd* af den i annat syfte utöfvade straffande verksamheten. Vid sådant förhållande kan emellertid den omständighet, att ett visst brott griper omkring sig, innebära en väckelse till att undersöka, om ej det straff, som är satt därför, möjligen är för lågt. Men ingalunda får man af denna omständighet utan vidare taga sig anledning att skärpa straffet. Dess förklaring kan vara och är oftast att söka på helt annat håll.

dant, som redan känslan säger människan vara en sak blott emellan henne själf och Gud och hennes eget samvete.

På samma sätt kan äfven brottslingens sedliga förbättring blifva en följd af bestraffningen. Redan ett bötesstraff kan möjligen blifva en väckelse härtill; men särskildt är en sådan verkan att förvänta af frihetsstraffen, om de ordnas så, som vi ansett statens pligt fordra. Otvifvelaktigt kommer en sådan verkan af straffet jämväl rättsordningen till godo. Men såsom något ändamål för straffet är man icke därför berättigad att anse densamma.

Vi hafva sålunda sökt uppvisa den uppfattning af straffet, som ligger till grund för vår positiva rätt. Den princip, vi funnit, äro vi, under förutsättning att gången af vår bevisning är riktig, fullt berättigade att lägga till grund för den positiva straffrättens system. Den är icke någon från annat område hämtad princip, hvilken utifrån påtvingas den positiva straffrätten, utan den är en princip, funnen på samma väg, som alla andra allmänna principer inom den positiva rätten. Vi ega alltså rätt att af densamma förklara och fullständiga den positiva rättens bestämmelser i alla sådana fall, där lagens grund eller mening ej bevisligen är en annan, och hvad som ur densamma sålunda härledes måste erkännas såsom positiv rätt, eftersom det i själfva verket endast är en utveckling af det innehåll, som ligger på djupet af de positiva rättskällorna.

Och härmed hafva vi också vunnit, hvad vi här närmast behöfde, nämligen en bestämd uppfattning af den positiva rättens syfte med frihetsstraffen.

Vi hafva alltså funnit, att den rättsfilosofiska uppfattning af straffet, till hvilken vi anslutit oss, också är den uppfattning af densamma, som måste anses ligga till grund för den nutida positiva straffrätten. Detta resultat förenklar betydligt den följande undersökningen. En pröfning, huruvida de svenska frihetsstraffen äro hvad de enligt straffets sanna ändamål böra vara, blir på samma gång en pröfning, huruvida de fullt äro hvad lagstiftaren vill att de skola vara; och vi kunna påyrka deras utveckling till bättre motsvarighet emot detta ändamål utan att äfventyra att mötas af den invändningen, att de härigenom skulle råka i strid med den princip, som i öfrigt genomgår straffrätten.

Enligt denna uppfattning af straffet, måste, såsom redan är sagdt, å hvarje straffart först och främst ställas den fordran, att den antingen betager den brottslige *förmågan* af vidare rättskränkningar eller ock medför ett känbart *lidande*, egnadt att bi-

bringa honom öfvertygelsen om nödvändigheten att för framtiden akta samhällets lagar. En annan fordran är den, att straffarten icke får vara af sådan beskaffenhet, att den sedligt försämrar brottslingen eller lägger hinder i vägen för hans sedliga utveckling och fullkomning, och hvad denna fordran särskildt i fråga om frihetsstraffen innebär, hafva vi redan haft tillfälle att antyda. Vi vilja nu tillse, i hvad mån de svenska frihetsstraffen motsvara dessa fordringar. Uppfylla de icke den första, sakna de det, som måste utgöra grundkaraktären hos hvarje straffart; uppfylla de icke den andra, ega de en bestämning, som aldrig får finnas hos en straffart, som skall kunna tjena såsom medel för ett rättvist straff.

Vi betrakta härvid till en början den svårare arten af de svenska frihetsstraffen, straffarbetet, och särskildt straffarbetet å viss tid. Straffets innehåll utgöres här först och främst, liksom vid fängelsestraffet, af det tvungna uppehållet inom ett fängelses murar och den därmed förbundna underkastelsen under fängelsedisciplinen; denna summa af frihetsinskränkningar af mångfaldig art. Dessutom tillkomma vid straffarbetet de af lagen för denna straffart särskildt föreskrifna frihetsinskränkningar. Vi vilja först granska de senare och undersöka, i hvad mån dessa element i straffarbetet, sådana de för det närvarande i verkligheten äro beskaffade, kunna anses bidraga till att gifva straffarbetet den karaktär, som detsamma bör ega.

Främst märka vi härvid *arbetstvånget*. Hvilka slags arbeten i de svenska straffanstalterna bedrifvas, hafva vi ofvan angifvit. Den slutsats, vi dragit ur lagstiftarens tystnad i fråga om arbetets beskaffenhet, vederlägges ingalunda af praxis. Intet ibland de arbeten, som i straffanstalterna äro införda, antyder något syfte att göra arbetet tungt och motbjudande för fången. Arbetet är icke hårdare, tvärtom till en del vida lättare och behagligare, än det, som i allmänhet faller å den fria arbetsklassens lott. I arbetets beskaffenhet ligger alltså intet, som bidrager till att göra straffet kännbart. Återstår då arbetets tvångskaraktär. Fången arbetar ej fritt. Ej nog därmed, att han öfverhufvud är tvungen att arbeta och detta för annans räkning. Tvångsvis ålägges honom också såväl arbetets art, som dess mått. Det kunde väl synas som om detta tvång icke så litet borde bidraga att öka bestraffningens allvar. Emellertid betvifla vi starkt, att fången under nuvarande förhållanden får någon synnerlig känning af detsamma. Tack vare den godtgörelse, han genast vid inträdet i fängelset erhåller för sitt arbete och som han, såvida den ej öfverstiger ett visst belopp, till större delen omedelbart får förvandla i njutningsmedel, blir arbetets tvångskaraktär knappast någonsin märkbar för honom. För de flesta fångarnes

uppfattning förblifver säkerligen begreppet om en *skyldighet* att arbeta nästan fullkomligt främmande. Än mindre framstår väl arbetet såsom ett arbete för annans räkning. Det är från början till slut ett *aflönadt* arbete. Aflöningen är visserligen ej synnerligen hög, men, i betraktande af alt hvad fången i öfrigt af fängelset erhåller, kan den knappast förefalla honom oskälig. Att straffarbetet under sådana förhållanden saknar en bestämning, som det enligt lag och sakens natur bör ega, lärer svårligen kunna bestridas.

Härmed vare emellertid ingalunda sagdt, att straffångarnes sysselsättande under nuvarande förhållanden är ett värdelöst moment i straffarbetets verkställighet. Man behöfver blott erinra sig, hvad de svenska fängelserna voro den tiden arbete saknades därstädes, för att tydligt inse, hvilket oerhördt framsteg beredandet af sysselsättning åt fångarne betecknar i de svenska frihetsstraffens historia. Att denna stora förändring till det bättre icke genast kunnat blifva en förbättring till det bästa möjliga, har berott på förhållanden, som det ej varit möjligt att med ens undanröja. Den närmaste uppgiften var att i grund häfva denna sysslolöshet inom fängelserna, som skulle göra cellstraffet outförbart och som gjorde gemensamhetsstraffet mångdubbelt förderfligare, än det behöfde vara. Att låta saken anstå, till dess en systematiskt ordnad arbetsdrift hunnit genomföras, var icke möjligt. Så godt som öfveralt saknades tjänliga arbetslokaler, och för att anskaffa verktyg och materialier samt aflöna verkmästare och öfrig personal för ledningen af arbetsverksamheten hade det erfordrats summor, som förvaltningen hvarken hade till sitt förfogande eller egde utsigt till att på en gång erhålla. Den enda utväg, som erbjöd sig, var därför att göra fängelsernas förvaltning intresserad i fångarnes förseende med arbete[1]) och, hvad straffängelserna särskildt angick, att anlita entreprenörer. Men skulle enskilde finna sin fördel i att sysselsätta fångarne, måste de ega ett medel att kraftigt sporra dem till arbete, och såsom ett sådant medel har fångarnes andel i arbetsförtjänsten fått den utsträckning, som den för närvarande eger. Visserligen finnas inom straffängelserna åtskilliga arbetsgrenar, som icke bedrifvas för entreprenörers räkning, men så länge de gamla entreprenadkontrakten egt

[1]) Ända tills på sista tiden hafva äfven vid straffängelserna direktören och vissa andra tjänstemän haft andel i behållna arbetsinkomsten. Denna anordning, hvilken i fråga om de arbeten, som ej voro öfvertagna af entreprenörer, gaf fängelseförvaltningen ett intresse däri, att arbetena framför alt voro af lönande beskaffenhet och frambragte största möjliga produkt, har upphört med innevarande års början.

bestånd, har man icke utan att alstra en ytterlig ojämnhet i fångarnes behandling kunnat altför mycket nedsätta premierna inom dessa.

Äfven en annan olägenhet har med dessa förhållanden varit förbunden. Som naturligt är, hafva cellfängelsedirektörerne sökt skaffa sådant arbete åt fångarne, som kunnat vara det mest lönande. I gemensamhetsfängelserna åter har man af brist på utrymme nödgats i massa utarrendera fångarne åt sådane entreprenörer, som haft egna arbetslokaler i fängelsets grannskap eller som kunnat använda fångarne under bar himmel. Härigenom har sysselsättningens art ingalunda blifvit sådan, som den borde vara [1]). En tillbörlig hänsyn såväl till straffets ändamål, som till den negativa princip, vi uppställt för detsamma, fordrar naturligen, att straffbehandlingen så ordnas, att den ej rent af lägger grund därtill, att frestelser till nya brott vid utträdet ur fängelset möta den bestraffade brottslingen. Erfarenheten visar, att ett stort antal återfall till brott föranledes af svårigheten eller omöjligheten för den frigifne att på ärligt sätt förvärfva sitt uppehälle. Det är altså af yttersta vigt, att straffarbetet så anordnas, att fångarne icke vid strafftidens slut stå ovane vid och oskicklige till alt sådant arbete, som kan gifva dem deras dagliga bröd. I detta afseende är det, som arten af fångarnes sysselsättning lemnar mycket öfrigt att önska. Mest gäller detta arbetet i cellfängelserna. Klistring af tändsticksaskar, rensning af bönor o. dyl. äro ingalunda sysselsättningar, egnade att bibringa fången någon arbetsskicklighet eller ens att bevara de arbetskrafter, hvarmed han såsom fri skall förvärfva sin bärgning. Något bättre ställer sig detta förhållande i fråga om straffängelserna, men äfven där kan det långtifrån anses såsom tillfredsställande. Visserligen hafva på senare tider allehanda tjänliga yrken där blifvit införda, men den stora mängden af fångar sysselsättes dock ännu med arbeten, hvari de sällan efter återvunnen frihet kunna finna sin utkomst. Vissa af dessa äro af den beskaffenhet, att

[1]) Härtill, liksom till valet af entreprenadsystemet öfverhufvud, har också hänsynen till de frie arbetarnes intressen i sin mån medverkat. *K. Br. d. 22 Dec. 1846* anbefalde Fångv.-Styrelsen att tillse, att ej genom fängelseinrättningarnas täflan den frie arbetarens skäliga anspråk måtte förnärmas, och att således inom fängelserna företrädesvis sådana arbeten blefve verkstälda, som vore för fångvården och statens egna behof användbara, samt att fångarne i öfrigt, så vidt ske kunde, sysselsattes med tillverkning af sådana varor, som mindre allmänt i orten åstadkommes. Sedermera är dock, hvad cellfängelserna angår, genom *K. Br. d. 23 Febr. 1858* förklaradt, att förrnämnda K. Bref icke må lägga hinder i vägen för beredande af arbetstillgång åt de inom dessa fängelser förvarade fångar, hvilka altså kunna med s. k. handtverksarbeten sysselsättas.

icke blott i den färdighet, som däri kan förvärfvas, är utan allt gagn för fången efter strafftidens slut, utan fångarne, om strafftiden är lång, till och med förlora sin duglighet till de arbeten, som vänta dem såsom frie.

Till de inskränkningar, straffarbete för med sig, hör vidare, att fången icke får skaffa sig bättre kost eller större bekvämlighet, än i straffinrättningen bestås. Det egentligen känbara häri skulle väl vara *inskränkningen i fråga om kosten*, ty de bekvämligheter, som i öfrigt bestås, äro säkerligen fullt så goda, som de fleste fångarne kunna påräkna såsom frie. För kosthållningen i rikets fängelser gäller för det närvarande en utspisningsstat af den 9 November 1861 [1]). Därjämte ega fångarne, såsom nämndt är, använda en del af sin arbetsförtjänst till förbättring af kosten. Huruvida den utspisning, fångarne sålunda erhålla, bör anses såsom onödigt riklig, har varit föremål för olika åsigter [2]). Självfva det faktum torde dock ej kunna bestridas, att fångarnes kost är lika så god och tillräcklig, om icke rent af bätare och rikligare, än den fattiga arbetsklassen under vanliga förhållanden kan förskaffa sig. Och om så är, kan inskränkningen i fråga om kosten för den stora mängd af fångar, som tillhör denna klass, icke hafva särdeles mycket att betyda.

Förbudet för straffången att utan särskildt tillstånd *emottaga besök samt afsända och emottaga bref* handhafves, som vi sett, mycket olika i olika fängelser. Något synnerligen betydligt tillägg till straffelidandet lärer det väl emellertid icke någonstädes kunna anses medföra. Det beror också på rena tillfälligheter, om fången öfverhufvud får någon känning af detsamma.

Straffarbetets beskaffenhet i öfrigt bestämmes hufvudsakligen däraf, huruvida detsamma verkställes i cell eller i gemensamhetsfängelse. Vi öfvergå därför till att granska dessa verkställighetsformer hvar för sig.

Det *cellstraff*, som hos oss användes, innebär, som vi sett, icke någon inspärrning till enslighet och sysslolöshet. Fången hålles till arbete och erhåller besök af fängelsets tjänstemän och af andra personer under samma vilkor, som gäller för gemensamhetsfängelserna. Icke desto mindre är otvifvelaktigt straffets verkställighet i cell ett syn-

---

[1]) Se *Fångvårds-Styrelsens Berättelse för år 1861* ss. 45 o. f. och Bil. 1 och 2.

[2]) Se å ena sidan OLIVECRONA, *Om orsakerna till återfall till brott och om medlen att minska dessa orsakers skadliga verkningar*. Stockholm 1872, ss. 43 o. f. och å den andra *Justitie-Ombudsmannens Embets-Berättelse år 1873* ss. 108 o. f.

synnerligen kraftigt moment i straffitvånget. Fångens frihet i görandet och låtandet är här begränsad på ett sätt, hvarmed icke den strängaste tukt i ett gemensamhetsfängelse kan erbjuda något jämförligt. Redan hans förmåga att fritt röra sig är ytterligt inskränkt. Den yttre verld, som omgifver honom, är den minsta möjliga och erbjuder honom ingen omvexling och förströelse. Framför alt är han utestängd från all möjlighet att meddela sig med sina medfångar och sålunda beröfvad all den tröst och förströelse, som ligger häri. Sålunda innesluten, känner fången starkt trycket af frihetens förlust, och erfarenheten har visat, att detta tryck är så kraftigt, att det böjer under straffet det mest motspänstiga sinne. Cellstraffets karaktär af ett allvarligt och eftertryckligt moment i strafflidandet kan altså icke dragas i tvifvelsmål. Det är obestridligen frihetsstraffet i dess mest intensiva form.

Någon sådan öfvernaturlig kraft till förbättring, som man en tid ville tillägga detsamma, eger visserligen cellstraffet icke. Men dess fördelar i sedligt afseende äro icke desto mindre stora nog. Ensamheten gifver fången tillfälle att ostörd sysselsätta sig med sig själf och sitt förflutna lif och möjliggör sålunda för honom att komma till erkännande af och ånger öfver sitt brott. Och att fångens ånger öfver det förflutna kan vara djup och allvarlig, därom vittnar det kända faktum, att cellfångar så ofta bekänna dittills oupptäckta brott, som de begått. Ensamheten gör också fången mottaglig för religiös och sedlig inverkan, och de goda intrycken hota icke här att genast förflygtigas i samlifvet med andra fångar. Men främst af alt bevarar cellstraffet fången från fängelseumgängets positivt skadliga inflytelsen. Det är frihetsstraffet i sin renhet, befriadt från den sedligt förderfliga tillsats, som vidlåder gemensamhetsstraffet.

Utan gensägelse är således cellstraffet en i alla afseenden synnerligen lämplig verkställighetsform, och dess upptagande i straffsystemet kan hos oss, liksom i andra land, anses beteckna ingången af ett helt och hållet nytt tidskifte i frihetsstraffens historia. Men cellstraffets stora fördelar hota dock att gå förlorade, om dess användning drifves öfver en viss gräns, och fråga kan väl vara, om så icke skett hos oss.

Det har funnits en tid, då mången ansåg, att hvarje fånge, som för en längre tid insattes i cell, ovilkorligen ginge en kroppslig och andlig undergång till mötes. En del af hvad man i detta hänseende anfört, har beroTt på öfverdrift, en del drabbar i alt fall icke cellstraffet sådant det verkställes hos oss. Visserligen innebär utan all fråga en längre tids cellstraff en fara för att vissa sjukdomar frambringas

eller de anlag därtill, som kunna finnas hos fången, blifva utvecklade; men en rik erfarenhet i utlandet har visat, att fångens hälsa nog kan bestå under en mångårig sträng isolering. Tydligt är dock, att fångens sanitära tillstånd noga måste öfvervakas och att han genast, så snart ensamheten hotar att blifva skadlig, för en tid eller för alltid bör uttagas ur cellen. Afser man således endast, huru lång tid fången kan hålla ut utan att blifva kroppsligt sjuk eller vansinnig, så är celltiden hos oss säkerligen ej för lång. Men afser man, huru länge cellbehandlingen fullt motsvarar de anspråk, som böra ställas å hvarje ändamålsenlig straffart, torde frågan blifva mera tvifvelaktig. Erfarenheten har nämligen visat, att cellstraffets verksamhet såsom ett allvarligt och känbart straff enligt människonaturens beskaffenhet icke sträcker sig öfver en begränsad tid. Det inträffar förr eller senare en tidpunkt, då ensamhetsstraffets tryck börjar aftaga. Fången förfaller så småningom i en slö liknöjdhet och upphör slutligen i det närmaste att känna straffet såsom något lidande. Hvad af cellstraffet, som därefter kommer, eger altså icke längre den repressiva kraft, som i början återfinnes hos detsamma. Den sedliga vinsten af straffets verkställighet i cell äfventyras ock, om cellstraffet utsträckes utöfver en viss tid. Ånger öfver det förflutna kan visserligen i cellen vakna och goda föresatser kunna fattas för framtiden, men längre kan det enligt sakens natur icke komma. För att vinna styrka behöfver den sedliga kraften sättas i verksamhet, och detta fordrar mera utrymme, än cell-lifvet erbjuder. Fången har här så godt som intet tillfälle att göra hvad orätt är, och till någon öfning af en nyväckt viljekraft är därför icke något tillfälle. Tvärtom är behandlingen här, då den går på altför lång tid, egnad att rent af beröfva viljekraften dess spänstighet, och, då fängelsets portar öppnas, är fången ovan vid och oförmögen till all självverksamhet och dukar naturligt nog lätt under för de frestelser, som då möta honom. Otaliga äro exemplen på, att en i cellen vunnen sedlig förbättring, ehuru den efter alt utseende var djup och allvarlig, och ehuru de yttre förhållanden, som fången gick till mötes, ingalunda voro egynnsamma, dock ej burit frukt, när fången försattes i frihet.

När den tidpunkt inträder, då cellstraffets verksamhet sålunda försvagas och fångens sedliga utveckling hämmas, är föremål för mycket olika åsigter. Såsom tämligen säkert synes det dock kunna antagas, att denna tidpunkt, när straffet verkställes så som hos oss är fallet, inträffar innan det första årets utgång. Vårt cellstraff går emellertid, som vi sett, vida därutöfver. För straffarbetsfångar, hvilka vi här närmast afse, är maximitiden 1 år och 7 månader, så när som

på 7 dagar. Det kan altså väl sättas i fråga, om ej cellstraffets användning i någon mån borde inskränkas eller om icke åtminstone dess beskaffenhet något borde modifieras.

Det *gemensamhetsstraff*, som numera tillämpas, skiljer sig otvifvelaktigen vida ifrån hvad detta straff i forna dagar var. Våra nuvarande straffängelser böra ingalunda sättas i jämbredd med fästningsfängelserna och korrektionsanstalterna för några årtionden tillbaka. Huruvida emellertid det straffarbete, som där verkställes, motsvarar alla berättigade fordringar, är en annan fråga och en fråga, som man nödgas besvara med nej. Om de befintliga bristerna kunna afhjälpas eller om de i större eller mindre mån vidlåda själfva gemensamhetsstraffets natur, skola vi framdeles undersöka. Här vilja vi till en början blott uppvisa deras tillvaro. Främst anmärka vi därvid, att den gemensamhet, hvari straffången försättes, i det närmaste betager frihetsstraffet all dess udd. Den stora mängden af fångar känner i denna gemenskap föga frihetens förlust. I de flesta fall träffar fången inom fängelset ett umgänge med likar i böjelser och tänkesätt, hvilket rikligen ersätter honom hvad han i den vägen kan hafva förlorat genom skilsmässan från sin vanliga omgifning. Så obundet, som förr, är dock icke numera umgänget i fängelserna. Fastän man afstått från det absoluta tysthetsbudets upprätthållande, så har dock genom det ordnade arbetet och genom den stränga disciplin, som numera herrskar i våra straffängelser, det forna sällskapslifvet inom fängelserna betydligt lidit afbräck. Där nattceller finnas, hafva också fångarne förlorat ett tillfälle till underhållande meddelanden, hvarå erfarenheten visat att de satt högt värde. Alt detta har obestridligen minskat fängelseumgängets trefnad. Men icke desto mindre erbjuder detta umgänge så mångfaldiga anledningar till förströelser, att det väsentligen försvagar känslan af frihetens förlust. Det är också en gammal iakttagelse, att fången vida lättare finner sig i sitt öde, då han ser det deladt af så många, som bära samma tunga som han. Kommer nu härtill, att fången är befriad från alla omsorger för sin dagliga utkomst, att den kost, som gifves honom, i hvarje fall är god och tillräcklig, och att arbetet icke är öfver sig ansträngande och dessutom rikligen uppmuntradt, så kan väl icke gärna det straffarbete, som i våra gemensamhetsfängelser utstås, anses innebära något synnerligen kännbart strafflidande.

Efter gemensamhetssystemet allena verkställes emellertid, som vi sett, numera endast straffarbetet för kvinnor. I det straffarbete, som utstås af män, ingår alltid viss tids straffarbete i enrum. Den ändring till det bättre, som härigenom skett, är visserligen icke ringa. Här-

med har i längre tids straffarbete för sig åtminstone upptagits ett moment, som eger en verklig straffkaraktär, och härigenom är till en del det förra missförhållandet undanröjdt, att straffarbete å längre tid än två år ansågs såsom ett mildare straff än ett straffarbete, som gick därunder. Något inflytande å det följande gemensamhetsstraffet kan emellertid naturligen detta ensamhetsstraff icke utöfva. Denna del af straffet saknar lika väl som förr nödig intensitet.

Fastän således det straffarbete, som i gemensamhetsfängelserna utstås, icke kan anses innebära något synnerligt lidande, så kunde det dock synas, som om detta, huru ringa det än är, dock borde blifva rätt kännbart, då straffet utsträckes till en längre tid. Detta kan dock icke anses vara händelsen. Människan har enligt sin natur en förunderlig förmåga att finna sig i förhållanden, hvilka i sig ej äro altför olidliga och hvari hon icke kan verka någon ändring. Så småningom fogar sig fången i sitt öde, liksom han skulle foga sig i ett ännu sämre, om han blifvit försatt däri. Den sorglöshet och likgiltighet, hvarmed återfällingar återse det straffängelse, hvari de i åratal suttit, bevisar tillfyllest att det intryck af straffet, som de medfört därifrån, icke varit synnerligen kraftigt.

Gemensamhetssystemets förderfliga inflytande i sedligt afseende är så allmänt erkändt, att det ej påkallar någon vidlyftigare bevisning. Kastas fången genast vid straffets början in i umgänget med andra fångar, utestänges hvarje tillfälle till besinning, och utsigten, att han därunder skall komma till ånger öfver hvad han gjort, är sannerligen icke stor. Vakna samvetskvalen, så aflägsnas de lätteligen genom de förströelser, som fångens omgifning erbjuder honom. Detta är numera förekommet i de fall, då straffet icke tager sin början med gemensamhetsfängelse. Härmed är åtminstone så mycket vunnet, att fången lemnas ostörd under en tid, som väl i allmänhet får anses vara tillräcklig för att han skall vakna till besinning och ånger, om han öfverhufvud är böjd härför. Gemensamhetssystemets skadliga inverkan är emellertid långtifrån inskränkt därtill, att det betager fången ett väl behöfligt tillfälle till eftertanke. Det eger, som väl är bekant, en fruktansvärd makt att positivt sedligt förderfva, och under denna hemfalla än i dag straffångarne antingen omedelbart eller efter en viss tids föregånget fängelse i cell. Värst står det naturligen till i de fängelser, där nattceller ej finnas, utan de gemensamma sofrummen med alla sina ohyggligheter ännu bestå. Men äfven där fångarne nattetid skiljas, verkar systemets makt om dagarne tillräckligt kraftigt. Dåligt umgänge är alltid i längden förderfligt, och ingen lärer bestrida, att umgänget i gemensamhetsfängelserna icke är godt. Lika

så visst som det vore oberättigadt att anse alla dem, som hemfalla under straff, för sedligt förderfvade varelser, lika så säkert är det, att ett stort antal genomförderfvade individer alltid träffas inom hvarje fängelses område. För de fångar, hvilka icke sjunkit så djupt eller hos hvilka en förändring till det bättre inträdt — och de senares antal skall väl, sedan ensamhetsfängelse blifvit straffets första stadium, blifva större än förr — blir samlifvet med dem ett ytterligt stegradt sedligt kval, som först lindras i den mån de sjelfve nedsjunka till samma ståndpunkt som den omgifning, hvari de lefva. Och detta blir tyvärr oftast den slutliga utgången. I början kan väl fången sluta sig inom sig själf och utestänga den sedliga smittan, men hans motståndskraft försvagas vanligen i längden. Vanans makt förslöar känsligheten för det vidriga, han ser och hör. Så småningom öppnar han sinnet för sitt påtvungna sällskaps förehafvanden och samtal för att däraf hämta den förströelse, han kan, till ett afbrott i fängelselifvets ständiga enahanda; och efterhand får sålunda det dagliga umgängets inflytande alt mera makt öfver honom. Såsom motverkan mot dessa sedligt förderfliga inflytelser förrättas en söndaglig gudstjänst, hvarförutom enskilda religiösa samtal hållas antingen med en fånge i sänder eller med några flere hvarje gång, och dessutom meddelas på sina ställen skolundervisning. Det ligger dock i sakens natur, att religionsvården och undervisningen under ett system sådant som detta icke kunna blifva af synnerlig betydelse. Den mest nitiske predikant eller lärare har här mera att kämpa emot, än han med någon sannolikhet kan hoppas att öfvervinna.

Att en straffarbetsfånge under sådana förhållanden skall utgå ur straffanstalten annat än såsom en sedligt förderfvad menniska, har väl knappast vara att hoppas. Men äfven om han lemnar fängelset utan att hafva tagit någon svårare skada i sedligt afseende, så är det dock knappt möjligt, att han med bevarad sedlig kraft går det lif till mötes, som väntar honom i det fria samhället. Den behandling, fången i våra straffängelser underkastas, lemnar icke mycket nöjigt härtill. Samma förslöande och förslappande inflytande, som cellstraffet, sådant det hos oss verkställes, utöfvar, gör sig ock gällande här. Är gemensamhetsstraffets inflytande i detta hänseende icke så intensivt, så fortverkar det vanligen i stället så mycket längre. Numera sker visserligen för manlige fångar en förflyttning från cell till gemensamhetsfängelse, men denna är på intet sätt beroende af fångens förhållande, och med denna flyttning är all förändring slut. Det gemensamhetsstraff, som sedan vidtager, är alltigenom likformigt, från den första dagen af strafftiden till den sista. Den enda impulsen till sjelfverk-

samhet är begäret efter högsta möjliga arbetsförtjänst, men, sedan fången förvärfvat den färdighet, som härför är behöflig, bortfaller äfven den. I öfrigt beror intet på honom själf. Han har intet att arbeta på, intet att sträfva för. En sådan behandling är ett våld på människans natur. Denna fordrar utveckling, men brottslingen försättes i ett lif, där ingen utveckling finnes. Följden häraf blir för de fleste, att viljekraften förslöas och all förmåga af själfverksamhet så småningom går förlorad. Och när så slutligen frigifningens timme slår, är fången oförmögen att upptaga den hårda kamp för tillvaron, som då nästan alltid faller på hans lott.

Vi hafva hittills blott afsett straffarbete å viss tid. Emellertid gäller alt hvad vi sagt jämväl *straffarbete å lifstid*. Detta påstående kan förefalla besynnerligt. Vid lifstidsstraffet är ju syftet ett annat. Frihetens förlust skall här betaga brottslingen förmågan af vidare rättskränkningar, arbetstvånget kan här icke anses såsom ett tillägg till strafflidandet, utan såsom ett medel att i någon mån bereda staten ersättning för dess kostnader för straffångens förvarande. Endast den fordringen måste gälla här, såväl som vid viss tids frihetsstraff, att straffbehandlingen ej får utestänga brottslingen från möjlighet till sedlig förbättring, än mindre rent af sedligt tillintetgöra honom. I själfva verket är emellertid, som vi sett, så kalladt straffarbete å lifstid hos oss ej något lifstidsstraff. Det normala förloppet är, att fången efter vissa år försättes i frihet, och härför måste då också straffbehandlingen vara afsedd. Huruvida det är lämpligt att fortgå med en sådan straffbehandling i oändlighet, är en särskild fråga, som vi framdeles skola undersöka. Men så länge lifstidsstraffarbetet är hvad det nu är, ett straff beräknadt på fångens återinträde i samhället, måste vi å detsamma ställa enahanda fordringar, som å viss tids straffarbete, och de anmärkningar, vi riktat emot detta senare straff, träffa därför i hela sin vidd också det förra.

Hvad slutligen *fängelsestraffet* beträffar, så måste det medgifvas, att detta straff i jämförelse med straffarbetet vida bättre motsvarar sitt ändamål. Fordringarna å denna straffarts intensitet äro mindre, och de torde väl kunna anses såsom i det närmaste uppfylda. Dock gäller nog också här den anmärkningen, att straffets enformighet försvagar dess kraft och inverkar förslöande på dem, som en längre tid underkastas detsamma.

Är denna skildring af det nuvarande systemets brister riktig, så måste uppgiften för en reform blifva den att gifva straffen ökad intensitet och särskildt att upprätthålla deras verksamhet äfven längre straffttider igenom; att betaga straffbehandlingen dess förslöande in-

flytande och möjliggöra under straffet en utveckling af fångens sedliga krafter; samt, hvad gemensamhetsstraffet särskildt vidkommer, att häfva eller, om detta ej är möjligt, åtminstone försvaga och motarbeta fängelseumgängets förderfliga inverkan.

Den enda möjligheten att lösa denna uppgift erbjuder, så vidt vi kunna förstå, *det progressiva systemet.* Det kunde väl synas som om det första af dessa syften ingalunda fordrade en så komplicerad anordning af straffet. Att tillfoga fångarne ökade lidanden är ju icke svårt. Förflutna tiders fångbehandling kan härvid erbjuda de yppersta förebilder. Det behöfdes blott att afskaffa dessa mångfaldiga förändringar i nyare tider, hvarigenom otvifvelaktigt fängelselifvet blifvit vida mindre eländigt än förr, att låta fångarne såsom fordom försmäkta i hunger och köld, tvinga dem till pinsamma och förödmjukande arbeten samt åter utsätta dem för det skymfliga bemötande, som vår tids fängelseförvaltning kan anses hafva, åtminstone i det närmaste, utrotat ur våra fängelser. Denna utväg står emellertid icke till buds. Valdes densamma, blefve det ej en skärpning af *frihetsstraffen*, utan en maskerad återgång till de *kropps-* och *skamstraff*, som den nyare straffrättsvetenskapen och strafflagstiftningen af väl kända skäl hafva utdömt. Det enda, som kan komma i fråga, är altså en skärpning af sådana inskränkningar och umbäranden, som kunna stå tillsammans med straffens karaktär af frihetsstraff. Men äfven härvid finnes det en gräns, hvaröfver man ej kan gå i ökandet af straffets intensitet. Den får ej stegras till den grad, att straffet för fången blir outhärdligt. Straffets syfte är väl att träffa fången såsom ett känbart lidande, men icke att kroppsligen eller andligen tillintetgöra honom, och ingen människa kan en längre tid igenom bära all den oerhörda repressionskraft, som kan inläggas i ett frihetsstraff. Däremot kan denna med fördel användas under en begränsad tid, och en sådan användning är det, som förekommer inom det progressiva systemet. Dess första grundsats är, som vi sett, att reducera de förmåner och friheter, som medgifvas fången, till det minsta mått, som kan stå tillsammans med bevarandet af hans kropps- och själskrafter, men detta endast såsom första stadium af straffet och med möjlighet för fången att steg för steg förvärfva sig någon lättnad i strafftvånget. Dock förblifva dessa lättnader altigenom så begränsade, att behandlingens karaktär af straff aldrig går förlorad. Om progressivsystemet infördes hos oss, borde därför de förmåner, fångarne i rent materielt afseende skulle kunna vinna, aldrig komma att sträcka sig synnerligen utöfver hvad de redan nu åtnjuta, men nu åtnjuta alt ifrån straffets början såsom en nästan omistlig rätt.

En sådan gradation är också, såvida man ej vill fortgå med ständiga skärpningar af straffet, det enda möjliga sättet att upprätthålla dess kraft genom längre strafftider[1]). När det är möjligt för fången att själf förbättra sin ställning, känner han långt mera dess inskränkningar och umbäranden. Han jämför sin belägenhet med den, till hvilken han medelst egna ansträngningar kan höja sig, och finner sig för hvarje dag allt mindre till freds med densamma. Den slöa resignation, emot hvilken straffets reaktiva kraft nu går förlorad, försvinner utan att dock lemna rum för någon hopplös förtviflan.

Genom en sådan progressiv anordning af straffet bevaras jämväl fångens viljekraft från den förslappning, som den nuvarande behandlingen medför. Fången får här ett ständigt motiv till själfverksamhet, som han under det nuvarande systemet fullkomligt saknar. Så småningom vidgas också utrymmet för densamma, större anspråk ställas på fångens förmåga af själfbeherrskning, och under den strid emot frestelser, för hvilken han sålunda redan under straffet utsättes, får han tillfälle att öfva och stålsätta sin sedliga motståndskraft, och han går således icke, såsom nu, ovan vid all själfständighet i handling den hårda kamp till mötes, som vid återinträdet i samhället vanligen förestår honom.

Ehuru således det progressiva straffet på ett lyckligt sätt motsvarar den dubbla fordringen att innebära en allvarlig och eftertrycklig bestraffning och på samma gång möjliggöra under straffet en utveckling af fångens personlighet, så kunde dock emot detsamma riktas en invändning, som vi anse oss böra upptaga till bemötande. Det är tydligt, att under detta progressiva system frihetsstraffets intensitet i viss mån blir beroende af fångens förhållande under bestraffningen. Tvänne frihetsstraff af samma art och å samma tid komma alltså ej nödvändigtvis att innehålla samma kvantum af strafftvång. Från mången straffteoris ståndpunkt måste nu detta vara tillräckligt för att utdöma hela systemet såsom principielt förkastligt[2]). Från den ståndpunkt, som vi ansett vara den rätta, blir däremot denna ojämnhet ingalunda någon brist, utan tvärtom en förtjänst hos detsamma. Svårligen lär det nämligen kunna bestridas, att lika såväl som brottslingens uppförande efter gärningens begående, men innan dom fäller,

1) Jmf. v. Holtzendorff, *Das irische Gefängnisssystem* s. 84.

2) Jmf. dock (särskildt i fråga om den vilkorliga frigifningen) v. Holtzendorff, *Die Kürzungsfähigkeit der Freiheitsstrafen* ss. 87 o. f.; Wahlberg, *Das Princip der Individualisirung in der Strafrechtspflege* ss. 160 o. f.; Merkel i v. Holtzendorffs *Handb. d. deutsch. Strafrechts* II s. 556.

måste beaktas vid bedömandet af den rättsstridiga viljans intensitet[1], likaväl gör å sjelfva verket också hans förhållande under straffet anspråk på att dervid ej lemnas utan allt afseende. Oss förefaller det åtminstone alldeles uppenbart, att, när brottslingen icke underordnar sig straffet, utan med trots eller likgiltighet möter de fordringar, som derunder ställas å honom, man fullt är berättigad att härifrån sluta sig tillbaka till en större fasthet och energi hos den rättsstridiga viljan. Under det progressiva systemet komma nu dessa omständigheter, hvilka i domen ej kunnat vinna beaktande, att under sjelfva bestraffningen göra sig gällande. Genom sjelfva sin art kommer altså straffet här att i ett visst afseende fullständiga domarens utmätning af straffmåttet. Långtifrån att medföra någon orättvis ojämnhet i bestraffningen, innebär följaktligen det progressiva systemet ett fullkomligare förverkligande af den fordran, att straffet skall rätta sig efter den brottsliga viljans större eller mindre intensitet. Men om nu också detta erkännes såsom en fördel från den materiella straffrättens ståndpunkt, så kunde dock i formelt afseende en invändning riktas emot systemet. Det progressiva systemets förverkligande å den, som hemfallit under straff, kan af lätt insedda skäl ej anförtros åt de dömande, utan måste öfverlemnas åt de verkställande myndigheterna. Dessa komma altså att utöfva en rättskipande funktion, i det de närmare fixera straffdomens under ett sådant system i viss mån blott relativt bestämda straffsätt, och häri kunde man finna en olämplig utvidgning af dessa myndigheters verksamhet in på ett område, som enligt allmänna rättsprinciper icke tillkommer dem. Dervid är dock att märka, att de verkställande myndigheterna långtifrån borde erhålla någon makt att efter sitt subjektiva omdöme om brottslingens behof af en mer eller mindre intensiv bestraffning vidtaga modifikationer i straffverkställigheten. Genom allmänna regler borde noga bestämmas såväl minimitiderna för uppehållet inom hvarje afdelning af straffet, som vilkoren för en förflyttning till högre klass eller stadium; och dessa vilkor bestämdes säkerligen bäst genom en anordning, motsvarande det engelsk-irländska *mark*-systemet. Den verkställande myndighetens åtgärd komme härigenom att reducera sig till att utsäga, om fången under en viss vecka eller månad iakttagit ett godt, försvarligt eller dåligt uppförande, ådagalagt en mer än vanlig, medelmåttig eller ringa flit, samt att med ledning af en längre tids samlade vitsord tillämpa de påföljder, som enligt lagen härmed vore ovilkorligen förbundna; och detta blefve ett minimum af andel i rättskipningen.

1) AHNERSTEDT, *Om Straffmätning* s. 50.

som man väl ej gärna kan finna betänkligheter vid att inrymma den verkställande myndigheten, när detta är det enda sätt, hvarpå den materiella rättens fordringar å detta område kunna blifva uppfylda.

Att den reform, hvaraf de svenska frihetsstraffen äro i behof, bör gå i det progressiva systemets anda, anse vi härmed vara ådagalagdt. Återstår att något närmare betrakta den progressiva principen i dess användning å våra arter af frihetsstraff. Vi följa därvid samma ordning, som ofvan vid vår granskning af de nuvarande frihetsstraffen.

För att det *arbetstvång*, som lagen föreskrifver, skall blifva en verklighet, hvilket det nu icke är, måste tydligen det nuvarande aflöningssystemet underkastas en grundlig förändring. Skall fången erhålla något känbart intryck af detta tvång, måste arbetet föresättas honom utan att han härför erhåller någon godtgörelse. Och det kunde väl sättas i fråga, huruvida icke detta borde utsträckas till hela straffarbetstiden. Härigenom skulle man emellertid beröfva sig ett medel att skilja de olika afdelningarna i straffet, hvilket svårligen lärer kunna undvaras. Dessutom tala jämväl andra skäl häremot. Hvarje tvång har enligt människans natur något motbjudande, och dess förhatlighet öfvergår lätt på det, hvartill man blir tvungen, detta må i sig vara aldrig så godt. Det kan därför vara af vigt att låta fången under straffet erfara ej blott arbetets tunga, utan ock dess välsignelse, och detta kan ej ske på bättre sätt, än genom att gifva honom någon andel i arbetsinkomsten. Härför talar ock den omständigheten, att i hvarje fall den fånge, som utgår ur fängelset efter en längre strafftid, behöfver något understöd för den närmaste tiden efter frigifningen, och detta lemnas lämpligast i den form, att fången själf får förtjäna det. Synnerligen hög bör dock denna arbetsförtjänst ej vara; i hvarje fall bör den aldrig få uppgå till hvad under nuvarande förhållanden är möjligt. Den får blott vara beräknad på att underhålla fången under den tid, han enligt regeln kan behöfva för att skaffa sig arbete. Något kapital, som under någon tid efter återinträdet i samhället befriar fången från att tänka på sin utkomst, kan det naturligen ej vara lämpligt att bereda honom. Huruvida den arbetsförtjänst, som medgifves fången, härförutom bör vara beräknad på att till någon del genast få användas till förbättring af kosten, är en fråga, som vi framdeles skola taga i betraktande.

Hvad arbetets beskaffenhet beträffar, måste naturligen den ledande grundsatsen vara den, att denna, såvidt möjligt, lämpas efter fångarnes fallenhet och deras förutvarande och sannolikt blifvande näringsfång. Under första delen af celltiden synes dock fången lämpligen kunna hållas till sådan enformig och mekanisk sysselsättning, som i sin mån

bidrager att göra ensamheten känbar. Men ingalunda får denna, såsom för det närvarande sker, utsträckas till hela den tid, fången sitter i enrum. Vi betvifla visserligen ej, att det möter stora svårigheter att bereda cellfängelsernas innevånare lämpligt arbete. Men dessa svårigheter torde väl icke hos oss mera än i andra land behöfva anses såsom oöfvervinneliga. I gemensamhetsfängelserna bör i hvarje fall arbetsverksamhetens ordnande vara relativt lätt; och den riktning, hvari de i detta afseende senast vidtagna förändringarna hafva gått, låter väl hoppas, att frågan där ej länge skall behöfva vänta på en tillfredsställande lösning. Tydligt är dock, att trots all möjlig omsorg det alltid måste blifva många fångar, hvilkas förhållanden vid valet af sysselsättning icke fullt kunna vinna afseende. Särskildt alstras hos oss svårigheter däraf, att en så stor del af fångantalet tillhör den jordbrukande klassen. Men, om det också skulle vara förenadt med svårigheter, att bereda dessa fångar en sysselsättning af alldeles samma art, som den, hvilken de förut idkat och till hvilken de antagligen såsom frie skola återgå, så bör det dock vara möjligt att använda dem i sådana slöjder, hvaraf de i sitt framtida yrke kunna hafva något gagn, och i hvarje händelse behöfva de ej, såsom nu ofta sker, sysselsättas på sådant sätt, att de förlora sin förmåga af uthållighet i tyngre och mer ansträngande arbeten. Möjligt är, att, om arbetsverksamheten inom fängelserna sålunda lämpas efter fångarnes olika individualitet, staten ej får den högsta möjliga inkomst af fångarnes arbeten, utan att denna vunnes, om de sysselsattes i massa med ett eller några få arbetsslag inom hvarje fängelse. Men denna synpunkt måste dock gifvet anses såsom underordnad. Hvad staten af finansiella skäl i detta afseende försummar, hämnar sig för öfrigt själft genom återfall i brott eller därigenom, att de frigifne falla fattigvård och allmänna arbetsinrättningar till last[1]). — Hvilken form

[1]) Om arbetet ordnas på ofvan antydda sätt, så undanröjas — i fall staten icke, hvilket redan dess eget ekonomiska intresse förbjuder, kastar fångarnes arbete eller produkten däraf i marknaden för underpris — alla anledningar till klagomål öfver otillbörlig konkurrens från fängelseinrättningarnas sida. Ty att staten är pligtig att till förmån för öfrige producenter utestänga dem, hvilka vistas inom fängelsernas murar, ifrån all konkurrens å marknaden, lär väl ingen vilja påstå. Enda möjligheten att uppfylla en sådan pligt vore för öfrigt att undertrycka allt slags produktivt arbete inom fängelserna; ty, om staten koncentrerar fångarbetet på de få grenar af produktion, som för dess egna behof kunna vara nödvändiga, så alstras ändock medelbart en konkurrens genom det fria arbete, som härigenom blir ledigt, och detta blir just en sådan konkurrens, som

för arbetets ordnande är den bästa, statens egen *régie* eller entreprenadsystemet, är en administrativ fråga, å hvilken vi här icke ämna närmare inlåta oss. Säkert är, att straffrättens fordringar *kunna* tillgodoses under båda systemen. Men lika visst är, att *båda* innehålla faror för att dessa fordringar blifva tillbakasatta för andra ändamål. De bästa garantierna torde det system erbjuda, hvilket den nuvarande svenska fängelseförvaltningen synes afse att, såvidt möjligt, genomföra, enligt hvilket fångarne, då de ej sysselsättas med arbeten för det allmännas behof, arbeta åt enskilde och på deras förlag, men icke emot dagsverksafgift, utan emot viss betalning för produkten samt utan något slags rätt för arbetsgifvarne att inblanda sig i ledningen af arbetsverksamheten.

Hvad fångarnes *kosthåll* beträffar, så är, om vi icke misstaga oss, frågan därom för det närvarande under förnyad sakkunnig pröfning. Möjligt är, att resultatet blir detsamma, som för fjorton år sedan, då den nu gällande utspisningsstaten förklarades icke kunna i kvantitativt hänseende anses för riklig eller för högt tilltagen, utan jämnt sådan, som i allmänhet nödvändigt erfordrades för upprätthållande af fångarnes krafter och hälsa[1]). Och är detta verkligen händelsen, så är naturligen all möjlighet utesluten att på denna väg vinna någon skärpning af straffet utöfver den, som redan blir en följd af den förändrade anordningen af premieväsenet. Ty hvad fången nödvändigt behöfver, för att han ej skall taga skada till lif eller hälsa eller förlora de arbetskrafter, hvarmed han i framtiden skall vinna sin bärgning, detta måste naturligen gifvas honom, äfven om den kost, han sålunda erhåller, blir bättre, än den fattige arbetarens i många delar af riket. Ofvannämnda förklaring gälde emellertid den nuvarande utspisningsstaten såsom afsedd att likformigt tillämpas hela strafftiden igenom. Samma omväxlande och kraftiga kost, som är nödvändig för att genom åratal bevara fångens hälsa och krafter, kan dock ej gärna vara erforderlig för att uppehålla dem under någon kortare tid. Det lär väl altså i hvarje händelse ej vara omöjligt att under en kortare strafftid samt under den första delen af längre strafftider underkasta kosten någon inskränkning. Härmed erhåller då ifrågavarande moment i straffet så stor betydelse, som öfverhufvud (under förutsättning, att en allmän nedsättning af kosten ej är möjlig) kan gifvas detsamma, och på samma gång vinner man i kostförändringen ett element till i den pro-

---

staten icke bör åstadkomma, nämligen en onaturlig konkurrens inom några få yrkesgrenar i det fria samhället.

[1]) *Fångvårdsstyrelsens Berättelse för år 1861* Bil. n:r 2.

gressiva behandlingen. — När staten sålunda fullt gifver fångarne hvad de behöfva för sitt lekamliga uppehälle, så kan det sättas i fråga, huruvida någonsin fången bör medgifvas rätt att, då han erhåller arbetsförtjänst, använda en del däraf till förbättring af kosten. Man kunde emot ett sådant medgifvande invända, att det ingalunda kan vara lämpligt att vänja fångar vid onödigt öfverflöd. Emellertid så är väl afståndet emellan ett nödtorftigt uppehälle och ett tadelvärdt öfverflöd tillräckligt stort för att en sådan tillåtelse, vederbörligen begränsad, icke skall behöfva hafva några menliga verkningar; och, meddelas den ej, så är det att befara, att medgifvandet af arbetsförtjänst skall förlora en stor del af sin betydelse; ty för mängden af fångar får väl ej lönen för deras ansträngningar sättas altför aflägsen, om den skall bibehålla någon uppmuntrande kraft.

Att det *förbud att meddela sig med den yttre verlden*, som gäller för straffarbetsfångar, i hvarje fall bör handhafvas jämnare än nu, är tydligt. Till den kraft och verkan detta hafva kan, bör väl ock en mildring i detsamma ingå bland de progressivt medgifna förmånerna. Under den första delen af strafftiden synas därför inga besök böra tillåtas, hvilka icke undantagsvis påkallas i tredje persons intresse, ej häller någon brefväxling, hvilken blott kan anses tjäna till förströelse. För resten af strafftiden bör däremot en vidgad frihet i dessa afseenden så småningom medgifvas. Att för en längre strafftid afskära fången från all förbindelse med sina närmaste skulle innebära en onaturlig hårdhet och kunde försvåra för honom återinträdet i samhället efter strafftidens slut.

Redan genom dessa förändringar skulle några progressiva element vara inlagda i straffarbetets verkställighet. Härmed vore emellertid långtifrån något progressivsystem genomfördt. Detta fordrar, att hela straffbehandlingen från början till slut på ett vida intensivare sätt genomtränges af den progressiva principen. Redan inom *cellfängelset* bör straffets verkställighet grundas å densamma. Är strafftiden mycket kort, saknas dock utrymme härför, och i detta fall kan det ej häller anses vara behöfligt. Cellstraff, som icke öfverstiger viss kortare tid (t. ex. 6 månader), synes därför böra undergås utan annan förändring, än den, som kommer att ligga i utbytet af sysselsättning samt i tillökningen af kosten, i fall den knappare fångkosten icke anses kunna användas under så lång tid. Fångar, som hållas i cell utöfver denna tid, synas däremot under förutsättning, att de visat flit och (för såvidt därom kan vara tal) ett godt uppförande, böra efter denna tids utgång erhålla vissa förmåner. Dessa torde dock kunna intill det första årets utgång inskränka sig därtill, att fången erhåller undervis-

ning utom cellen (under afsöndring från andra fångar), får en vidgad rätt att begagna fängelsets bokförråd samt erhåller tillstånd att ett visst antal gånger emottaga besök samt skrifva och emottaga bref. Längre än till ett år torde celltiden ej böra utsträckas för dem, som äro dömda till mer än två års straffarbete. Men denna tid synes böra stadgas för *alla* sådana fångar utan afseende å strafftidens längd. Något skäl att ej för dem alla begagna cellstraffet till så stor utsträckning, som med fördel kan ske, kunna vi ej finna. För vår del tro vi, att tiden måhända skulle kunna utsträckas öfver ett år, men detta förutsatte en vidare utförd progression inom cellfängelset, hvilken svårligen torde kunna beredas för alla fångar utan kostsamma förändringar, som ej skulle lända till motsvarande gagn i fråga om dem, hvilka ändock senare skulle förflyttas till gemensamhetsfängelse. För straff-fångar, dömda på högst två år, är det väl däremot ej omöjligt att utan några mer genomgripande förändringar anordna en sådan progression, och dessa skulle därför kunna, såsom nu, inom cellfängelserna utstå hela sitt straff med det afdrag, som betingas af cellstraffets ostridiga egenskap att vara ett intensivare straffmedel. De nya progressiva element, som här skulle komma till, vore förflyttning till fönstercell samt tillåtelse att arbeta utom cellen, men under afsöndring från andra fångar. Vill man jämväl medgifva dessa fångar gemenskap med hvarandra under vistelsen i det fria samt i skolan (gemenskap under gudstjänsten lär väl ej i våra nuvarande cellfängelser kunna beredas), så vore intet däremot att invända. Någon eftergift i ensamhetsstraffets intensitet låge visserligen däri, men synnerligen stor blefve den ej, eftersom fången under den vida större delen af dygnet ändock förblefve i enrum eller åtminstone utan beröring med andra än fängelsets tjänstemän. Någon arbetsförtjänst synes icke böra inom cellfängelset förekomma. Att fången genom tvånget till arbete skall få afsmak för arbete i allmänhet, är här ej att befara. Att arbetet ej är fritt och isynnerhet att det sker för annans räkning, känner nog äfven cellfången såsom ett moment i straffet, men arbetet såsom sådant kan dock ej gärna blifva honom förhatligt, eftersom ensamheten framkallar ett behof däraf, och sysslolöshet här skulle göra straffet olidligt. Af något understöd vid frigifningen kunna icke häller fångar, som å kortare tid skiljas ifrån sina vanliga förhållanden, enligt regeln anses vara i behof, och sådant understöd utdelas därför lämpligast efter särskild pröfning i hvarje fall.

Utöfver en viss tid kan emellertid, som sagdt, cellstraffet icke med fördel utsträckas. Det finnes således ingen annan möjlighet, än att, då straffet går å längre tid, förr eller senare förflytta fången till

gemensamhetsfängelse. Uppgiften blir då att där, såvidt möjligt, upprätthålla frihetsstraffets allvar trots fångarnes samvaro med hvarandra samt förhindra och försvaga fängelseumgängets förderfliga inflytande. I båda afseendena visar sig progressivsystemet synnerligen verksamt. Dess användning å gemensamhetsstraffet synes kunna ordnas på följande sätt. I den lägsta klassen medgifvas inga egentliga samtal fångarne emellan. Något tysthetsbud i strängt auburnsk anda afse vi härmed ej, men fångarnes arbeten torde, såsom i vissa utländska fängelser är fallet, kunna ordnas på sådant sätt, att alla samtal faktiskt blifva omöjliga, och under hvilostunderna böra fångarne inneslutas i sina celler. För fångar med godt vitsord från cellfängelset må tiden för uppehållet i denna klass något förkortas. Först i andra klassen erhåller fången någon arbetsförtjänst. Sedan växer dess belopp något för hvarje flyttning till högre klass. En del af arbetsförtjänsten (t. ex. hälften) eger fången använda till inköp af födoämnen. Till en början medgifves det honom blott att föröka den vanliga kosten, sedermera att något förbättra densamma[1]). Jämväl i öfrigt medför flyttning till högre klass en eller flera förmåner, hvilka lägre klass saknat eller åtnjutit i mindre mått, såsom större rätt att emottaga besök samt emottaga och afsända bref, större rätt att vistas i det fria om söndagarne o. s. v.

På detta sätt blir det strafftvång, som möter fången vid inträdet i gemensamhetsfängelset, så betydligt skärpt, att samvistelsen med andra fångar icke kan betaga detsamma dess verksamhet. Fångarnes inbördes ställning blir också under ett sådant system en helt annan, än under det system, som nu tillämpas inom våra straffängelser. Hvarje fånge får här sitt eget intresse att lefva och arbeta för, och den känsla af gemensamhet i lust och nöd, som nu närmar fångarne till hvarandra, förlorar en stor del af sin kraft. I synnerhet måste detta särskilda intresse visa sig fördelaktigt verksamt emot alla sådana inflytelser, som gå ut på att förleda till brott emot fängelsedisciplinen. Redan härigenom är de sämre fångarnes skadliga inverkan i en riktning väsentligen försvagad. Den verksamhet, hvari fången här försättes, gör honom också mindre tillgänglig för intryck af medfångarnes samtal och förehafvanden, än under det nuvarande enformiga fängelselifvet, i hvilket dessa, om ock sedligt motbjudande, dock äro hans enda förströelse. För öfrigt är det tydligt, att aldrig såsom nu massor af fångar böra föras tillsammans. Att de olika klasserna skola hållas skilda, är gifvet, men äfven inom samma klass böra fångarne vara

1) Bruun, *Om Fuldbyrdelse af Strafarbeide* ss. 122, 3.

delade i mindre afdelningar, hvilka aldrig (utom i kyrkan och skolan) komma i beröring med hvarandra[1]). Kommer nu härtill en ordnad undervisning och en mera verksam religionsvård, än som nu utöfvas i våra straffängelser[2]), så torde gemensamhetens skadliga inflytande å fångens karaktär vara så försvagadt och motverkadt, som öfverhufvud är möjligt.

Vid en sådan anordning af straffet, som nu blifvit föreslagen, må det stanna, om strafftiden ej går utöfver vissa år. För längre strafftider fordras det däremot en vidare utsträckt progression, än som i ett vanligt straffängelse är möjlig. Trots alla bemödanden att uppkalla fångens själfverksamhet blir ändock hans ställning under den vanliga fängelsedisciplinen öfvervägande passiv, och, ju längre strafftiden är, desto mindre lämpligt blir det, att fången omedelbart från ett sådant tillstånd af passivitet utgår i det fria lifvet och på en gång utsättes för inverkan af alla dess frestelser. Vid längre strafftid behöfs det därför såsom en förmedling emellan fängelset och friheten anstalter, bildade efter mönstret af de irländska *intermediate prisons*. Naturligen bör fången vid förflyttningen till en dylik öfvergångsanstalt, liksom vid uppflyttningen till en högre klass inom det vanliga straffängelset erhålla någon eller några förmåner utöfver dem, som han förut åtnjutit, särskildt större arbetsförtjänst och större frihet att förfoga däröfver, men dessa förmåner böra dock äfven här vara strängt begränsade. Ett medgifvande af ett större mått af materiella förmåner eller en eftergift af behandlingens straffkaraktär öfverhufvud får ingalunda sättas såsom det väsentliga för öfvergångsstadiet. Kosten bör lika litet här, som på föregående stadier, vara onödigt riklig, fordringarna af arbetsamhet och godt uppförande böra ingalunda nedsättas, utan tvärtom förhöjas, så att det, som i dessa hänseenden å tidigare stadier gält såsom högsta mått, här blir fordradt såsom regel. Men hvad som bör vara det karaktäristiska för behandlingen härstädes är, att dessa fordringar ej genomföras medelst omedelbart tvång. I stället lemnas fången möjlighet att åsidosätta dem, och det anspråket ställes sålunda på honom, att han själf genom användande af egen viljekraft skall förverkliga desamma. Brister han häri, försättes han tillbaka på ett tidigare stadium. Utan att straffets allvar offras, beredes på detta sätt fången ett tillfälle att

[1]) Horsens tukthus i Danmark (se ofvan s. 74) synes härutinnan kunna tjäna till mönster för ett straffängelse efter gemensamhetssystemet.

[2]) Vi hänvisa i detta afseende till Olivecrona, *Om orsakerna till återfall till brott* ss. 13 o. f. och ss. 78, 79, hvarest särskildt nödvändigheten af enskilda samtal med fångarne framhålles.

vänja sig vid frestelsers öfvervinnande och självständighet i handling, hvilket han i ett vanligt straffängelse enligt sakens natur i det närmaste måste sakna. Häri ligger det väsentliga för öfvergångsanstalten. Att densamma, såsom i Irland skett, förlägges å annan ort, än det vanliga straffängelset, kan däremot ingalunda anses såsom ovilkorligen nödvändigt. Emellertid erbjuder detta onekligen stora fördelar. Dels är det att befara, att, om öfvergångsanstalten sättes i samband med ett vanligt straffängelse, de olika grundsatser, som böra beherrska fångbehandlingen därstädes, i tillämpningen ej komma att fullt göra sig gällande; dels är det tydligt, att förflyttningen till en annan ort förhöjer hos fången intrycket af ett verkligt framsteg vid öfvergången till detta stadium.

Den progressiva straffbehandlingens naturliga afslutning är den *vilkorliga frigifningen*. På samma gång den verkar tillbaka på hela strafftiden såsom den kraftigaste sporre till ansträngda bemödanden, är den ett vidare utförande af den tanke, som ligger till grund för öfvergångsanstalten eller förmedlingen emellan fängelset och friheten. Måttet af handlingsfrihet vidgas här ansenligt, men ansvaret för dess missbruk är också skärpt. Bryter den frigifne emot de vilkor, hvarå friheten gifvits honom, blir han densamma förlustig och försättes tillbaka i straffanstalten. På detta sätt vinnes den stora fördelen, att den frigifne erhåller det starkaste motiv till en lagenlig vandel just under den period, som erfarenheten visat vara den farligaste, tiden närmast efter frigifningen. Detta förutsätter dock, att stadgandet om frihetens återkallelighet verkligen blir strängt upprätthållet, och detta är, efter hvad utlandets erfarenhet tillfyllest ådagalagt, icke möjligt, om ej den frigifne underkastas en särskild *tillsyn*, och vissa förpligtelser åläggas honom för att möjliggöra en verksam utöfning af denna.

En dylik progressiv anordning af straffarbetet med en vilkorlig frihet såsom sista stadiet synes oss i allmänhet äfven vara användbar, när detta straff går *å lifstid*. Den riktning, den svenska praxis i detta afseende redan tagit, torde det ej finnas något skäl att afvika ifrån. Äfven lifstidsfångar skulle således genom ett mångårigt oklanderligt förhållande kunna vinna en frihet, som dock aldrig blefve fullständig och definitiv, ifall den ej i nådeväg därtill förvandlades. Huruvida det vore riktigt att fullkomligt aflysa hvarje straff, som innebär frihetens förlust för alltid, må emellertid starkt sättas i fråga. Det förefaller oss nämligen såsom ett faktum, hvars tillvaro ej kan bestridas, att det gifves en kategori af brottslingar, hvilkas antecedentia å brottets bana fullt berättiga till det antagande, att ingen bestraffning, om än aldrig så skärpt, skall förmå återföra dem till en

lagenlig vandel. Att underkasta desse en upprepad korrektiv straffbehandling, fastän denna enligt all mänsklig beräkning är ändamålslös, för att sedan åter lemna dem tillfälle till förnyade brott kan omöjligen anses vara riktigt. Rättsordningens kraf är i fråga om dem icke tillgodosedt med mindre än att de för alltid förlora sin frihet. Behandlingen af denna kategori af fångar måste naturligen få en särskild, uteslutande preventiv karaktär. De böra därför ovilkorligen inrymmas i anstalter, skilda från de vanliga straffängelserna[1]). Där böra de hållas till sådana arbeten, hvilka, såvidt möjligt, kunna ersätta staten kostnaderna för deras förvarande. Naturligen bör jämväl åt dessa fångars sedliga utveckling och förbättring egnas tillbörlig omvårdnad. All användning af den progressiva principen behöfver väl ej häller här vara utestängd. I den mån fångens uppförande härtill föranleder, kan disciplinens stränghet så småningom mildras. Det sista stadiet i straffet måste dock blifva ett tillstånd af relativ frihet inom anstaltens område. Skulle emellertid en fånge gifva sådana prof på förändrad sinnesart, att man trots hans förflutna lif kan hysa förhoppning, att, om han försättes på fri fot, han för framtiden skall iakttaga ett ostraffligt lefverne, så kan naturligen alltid i nådeväg friheten återskänkas honom.

Jämväl å *fängelsestraffet* synes det progressiva systemet i någon mån böra användas. Tillfällena härtill äro dock ej så många, som vid straffarbetet, eftersom strafftvånget här ej omfattar fångens personlighet ifrån så många sidor. De tillfällen, som finnas eller kunna beredas utan rubbning af fängelsestraffets karaktär af ett lindrigare straffmedel, böra dock gifvet begagnas. Så torde fängelsefångar lämpligen kunna börja sitt straff i vanlig cell och först framdeles vinna förflyttning till fönstercell. Erfarenheten har visat, att känslan af frihetens förlust på ett helt annat och kraftigare sätt gör sig gällande under den förra verkställighetsformen. För att förhöja detta intryck af frihetens förlust torde också fängelsefångens vidsträckta rätt att meddela sig med den yttre verlden böra inskränkas, då strafftiden är synnerligen kort, samt under den första delen af längre strafftider. Det är icke att befara, att skilnaden gentemot straffarbetet härigenom skall gå förlorad, ty fångens frihet att arbeta eller ej samt framför alt att, när han, arbetar, arbeta för egen räkning är fullt tillräcklig för att, om så vore, ensam upprätthålla densamma. Detta dock under förutsättning, att tillgång på arbete alltid beredes jämväl fängelsefångar, samt att straffarbetsfångens arbetsförtjänst, hvilken nu betyd-

---

[1]) Jmf. v. Holtzendorff i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung 1873* s. 588.

ligt föreslagna skillnaden emellan straffarbete och fängelsestraff, såsom förut blifvit föreslaget, försvinner å straffets tidigare stadier. Kan fångkosten något inskränkas för hela eller en del af strafftiden, så bör en sådan inskränkning jämväl här ega rum[1]). Ty ingalunda kan det vara lämpligt, att staten åt dessa fångar mera än åt straffarbetsfångar består en kost, som är onödigt riklig. Däremot torde fängelsefångens rätt att skaffa sig bättre underhåll, än i fängelset allmänneligen bestås, svårligen kunna afskaffas. Förbjöde man fången att härtill använda sin arbetsförtjänst, skulle rätten att arbeta för egen räkning till en stor del förlora sin betydelse. Medgåfve man åter detta, men förbjöde all annan förbättring af kosten, så blefve det ett indirekt tvång till arbete, som ej synes stå tillsammans med fängelsestraffets natur.

Vi hafva hittills närmast afsett straffbehandlingen af fullvuxne förbrytare. Att den tanke, som genomgår det progressiva systemet, jämväl är användbar å unga brottslingar, som hemfalla under frihetsstraff, kan emellertid icke vara underkastadt tvifvel. Men lika säkert är, att denna tanke icke i fråga om dem lämpligen kan förverkligas på alldeles samma sätt, som i fråga om äldre förbrytare. Skola frihetsstraffen för unga förbrytare kunna ordnas på ett tillfredsställande sätt, är dock den första fordringen den, att inga andra drabbas däraf, än de, som uppnått den utveckling, som förutsättes för ett verkligt straffrättsligt ansvar. Utan tvifvel kan ett ingrepp från statens sida vara på sin plats äfven i sådana fall, då en gärning, som i allmänhet är straffbar, blifvit begången af ett barn, hos hvilket denna utveckling ännu icke inträdt. Men i detta fall påkallas andra åtgärder än straff. Har barnets uppfostran blifvit vanvårdad eller den enskilda uppfostran visat sig vanmäktig, är det statens rätt och pligt att insätta detsamma i en allmän *uppfostrings- och förbättringsanstalt*. En dylik åtgärd är också i vår lag medgifven i fråga om barn, som vid gärningens begående ej uppnått 15 års ålder. Hittills har dock, såsom ofvan är nämndt, detta stadgande knappast fått någon användning. Då det numera emellertid är att förvänta, att dylika anstalter inom kort skola komma till stånd, så förtjänar den frågan att tagas i öfvervägande, om det ej borde beredas dem ett större verksamhetsfält, än vår nu gällande strafflag medgifver. Utan tvifvel är det riktigt, att lagen utsätter en bestämd åldersgräns, nedom hvilken ett kriminelt ansvar aldrig kan ifrågakomma, och däremot, att denna gräns (blott med undantag för det fall, som i 5 kap. 2 §

---

[1]) Jmf. Olivecrona, *Om orsakerna till återfall till brott* s. 66.

S. L. omförmäles) blifvit satt till femtonde årets slut, torde intet vara att invända. Sällan har väl någon före denna ålder uppnått den själfständighet, hvarmed ett straffrättsligt ansvar kan förbindas. Men däremot anse vi det såsom ett fel, att hvar och en, som fylt 15 år, utan vidare betraktas såsom mogande man och drabbas af straff, om ock detta i vissa fall nedsättes för den, som vid brottets begående ej uppnått 18 års ålder (5 kap. 3 § S. L.). Den utveckling, som förutsättes för ett straffrättsligt ansvar, inträder hos olika individer på mycket olika tid, och otvifvelaktigt hör det långt ifrån till sällsyntheterna, att en femtonåring ännu ej hunnit densamma. Då den, som begått brottslig gärning, icke uppnått 18 eller kanske till och med 20 års ålder, borde därför, såsom föreslaget blifvit[1]), domaren ega rätt att, om brottet ej är af synnerligen grof beskaffenhet, i stället för att ålägga straff öfverlemna gärningsmannen till allmän förbättringsanstalt. Men, äfven om detta blir lag, kommer dock alltid ett antal unga brottslingar under tjugu års ålder att, såsom nu, dömas till verkliga frihetsstraff. Är straffet af kortare varaktighet, så möter det naturligen inga betänkligheter, att det verkställes inom de vanliga cellfängelserna. Men, går straffet å längre tid, kan det lika litet som för äldre förbrytare till fullo verkställas i enrum. Tvärtom torde hänsynen till de

[1]) Olivecrona, *Om orsakerna till återfall till brott* s. 75. År 1878 anhöll också Riksdagen, att K. Maj:t täcktes taga i öfvervägande, huruvida ej strafflagen och författningarna angående verkställighet af straffarbete och fängelse borde undergå förändring i den syftning, att förbrytare under 18 år måtte kunna, i stället att, för undergående af ådömdt straff, hållas i de vanliga straffanstalterna, insättas i särskilda af staten eller med Konungens tillstånd af enskilde inrättade förbättringsanstalter, där en för deras sedliga upptuktelse och fysiska utveckling mera ändamålsenlig behandling kunde dem egnas (*Bih. till Riksd. Prot. 1878* X: 1, 1 n:r 92). Skrifvelsen utvisar, att meningen varit, att *Fångvårdsstyrelsen* skulle erhålla rätt att förordna om straffets öfvergång till insättande i förbättringsanstalt, samt att tiden för vistandet inom anstalten skulle kunna utsträckas «så långt behofvet kräfver och vida utöfver den, som måste bestämmas, därest straffet skulle fullbordas i allmänt fängelse». Huruvida Riksdagen afsett, att dessa förbättringsanstalter skulle erhålla karaktär af blotta uppfostringsanstalter eller att de skulle blifva verkliga straffinrättningar, är icke rätt tydligt. Men i hvilketdera fallet som hälst är förslaget lika besynnerligt. Antingen skulle en administrativ myndighet berättigas att i stället för att verkställa ett af domstol ålagdt straff förordna om en åtgärd, som icke vore att anse såsom bestraffning, eller ock skulle samma myndighet erhålla den oerhörda makten att «efter behof» förlänga ett af domstol ådömdt frihetsstraff (jmf. en reservants i Lagutskottet yttrande i *Bih. t. Riksd. Prot. 1873* VII n:r 48 s. 12).

unga brottslingarnes kroppsliga och andliga utveckling fordra, att celltiden för dem något förkortas. Att, såsom nu sker, efter utståndet cellstraff i gemensamhetsfängelserna sammanföra dem till umgänge med äldre förbrytare är emellertid icke rådligt. Om äfven genom de förändringar, som ofvan blifvit antydda, fängelseumgängets skadliga inverkan kan väntas blifva väsentligen försvagad, så vore det dock att befara, att, så mottagligt som det unga sinnet är för inflytelser från en omgifning af äldre, detta sällskap skulle blifva ytterst förderfligt. Härtill kommer ock, att själfva straffbehandlingen af de unga förbrytarne i någon mån måste blifva en annan än den, som äldre förbrytare underkastas. Straffets allvar får visserligen ej häller här eftergifvas; ty, ehuru lagstiftaren bör förfara synnerligen varsamt med stadgandet af straff för unga förbrytare, så måste dock, när straff åläggas, dessa vara så allvarliga, att syftet därmed icke förfelas. Men med afseende å förbrytarens ungdom måste behandlingen här jämväl erhålla en uppfostrande karaktär. Dessutom fordrar hänsynen till den unga brottslingens fysiska utveckling åtskilliga modifikationer i den vanliga fängelseregimen. Särskilda straffängelser för unga förbrytare måste därför uppställas såsom en oeftergiflig fordran å ett ordnadt system af frihetsstraff. Och, såsom vi ofvan nämnt, är det utsigt till, att denna fordran inom kort till en del skall komma att blifva uppfyld.

Vi hafva härmed antydt de allmänna grundsatser, som synas böra blifva ledande vid reformen af de svenska frihetsstraffen. Ett närmare utförande häraf ingår icke i vår uppgift; något fullständigt förslag till lag om verkställigheten af frihetsstraff hafva vi aldrig haft för afsigt att lemna.

Förslaget att ordna våra frihetsstraff i öfverensstämmelse med det progressiva systemet är långtifrån nytt. Under det sista årtiondet hafva inom vårt land flera uttalanden i sådant syfte förekommit[1]. Till följd af en enskild motion[2]) har frågan redan varit före inom Riksdagen, och i skrifvelse den 24 Maj 1873 har denna, under åberopande däraf, att fördelarne af det progressiva systemet i andra land, där detta system vunnit tillämpning, visat sig så uppenbart, att någon tvekan ej torde kunna uppstå i afseende å tjänligheten af detsammas införande äfven här i landet, anhållit, att K. Maj:t täcktes taga i öfvervägande, huruvida ej strafflagen och författningarna angående verkställighet af straffarbete böra undergå förändring i den syftning, att,

[1]) Olivecrona, *Om Dödsstraffet*. Upsala 1866, s. 147 samt *Om orsakerna till återfall till brott* ss. 58 o. f.; *Justitie-Ombudsmannens Berättelse år 1867* Bil. III.

[2]) Af Häradshöfdingen R. Carlén.

i enlighet med grunderna för detta system, till straffarbete dömde förbrytare må tillåtas att, om de ej genom sitt uppförande inom fängelset gjort sig däraf ofórtjänte, under sista delen af strafftiden åtnjuta ett större mått af frihet, så att den, som varit längre tid i enrum innesluten, ej nödgas omedelbart därur utträda i det fria, och att gemensamhetsfången, innan han lösgifves, förflyttas i någon anstalt, inrättad af staten eller med Konungens tillstånd af enskilde, af den beskaffenhet, att fången, på samma gång han hålles till tvångsarbete, dock tillerkännes större självbestämningsrätt, än med den vanliga fängelsedisciplinen öfverensstämmer. I skrifvelsen anhölls, att Kongl. Maj:t ville till nästa Riksdag framlägga de förslag i ämnet, som påkallade Riksdagens medverkan eller godkännande[1]). Något sådant förslag har dock ännu ej blifvit afgifvet. Frågan gäller ju också ingenting mindre än en öfvergång till ett helt och hållet nytt system för verkställigheten af frihetsstraff, och en fråga af så genomgripande betydelse, som denna, påkallar visserligen en omsorgsfull beredning, innan den afgöres. Emot det uppskof, som härför är erforderligt, är ingalunda något att anmärka. Men däremot vore det att beklaga, om den reform, hvaraf våra frihetsstraff äro i behof, blefve undanskjuten därigenom, att man satte denna fråga i samband med frågan om en fullständig omarbetning af vår strafflag. Ett sådant arbete måste gifvet kräfva en lång tid, och starkt kan ifrågasättas, om tiden att begynna detsamma ännu är inne. Får vår del finna vi det af flera skäl helt naturligt, om man ryggar tillbaka för att i väsentligare delar rubba en lag, som för knappt mer än ett årtionde sedan blifvit fullbordad. Däremot kunna liknande betänkligheter icke anföras emot en ändring af stadgandena angående frihetsstraffens verkställighet. Ty detta är ett ämne, som lagstiftningen ännu icke slutligen ordnat. 1857 års förordning med sina torftiga bestämmelser afsåg långtifrån detta; tvärtom förutsatte man, då den gafs, att i sammanhang med den nya brottmålslagen också skulle komma en fullständig lag angående verkställigheten af frihetsstraff[2]). Utarbetandet af en sådan lag blir således endast ett fullgörande af ett lagstiftningsvärf, som man vid strafflagens antagande skjutit ifrån sig. Nu kunde det emellertid ifrågasättas, huruvida ej det system, enligt hvilket vi ansett frihetsstraffen böra ordnas och hvilket man, då strafflagen utarbetades, naturligen icke hade i sigte, för sin tillämpning förutsätter, att denna lag undergår väsentliga förändringar. Detta har verkligen blifvit påstådt. Från mer än ett håll

[1]) *Bih. t. Riksd. Prot. 1873* X: 1, 1 n:r 92.

[2]) Se K. Prop. n:r 41 s. 12 i *Bih. t. Riksständens Prot. vid riksd. 1856—58* I, 1.

hafva vi hört det uttalandet, att progressivsystemet fordrar längre strafftider, än som stadgas i nu gällande lag, och att dess införande därför förutsätter en förlängning af dessa. Detta påstående kunde enligt den uppfattning af straffets ändamål, som vi ansett vara den rätta, endast erkännas såsom grundadt, ifall progressivsystemets införande medförde någon eftergift i bestraffningens allvar. Detta blefve emellertid långtifrån händelsen, om systemet, i hufvudsaklig öfverensstämmelse med hvad annorstädes egt rum, ordnades så, som vi ofvan hafva föreslagit. Tvärtom skulle förändringen i detta fall innebära en ansenlig skärpning af de nuvarande straffen. I fråga om frihetsstraff på kortare tid, är detta alldeles uppenbart, men äfven i fråga om längre strafftider anse vi det ej kunna vara underkastadt tvifvel. Straffets intensitet blir under det progressiva systemet så betydligt stegrad under större delen af strafftiden, att ett mångårigt straff efter detta system, äfven om en del däraf tillbringas å ett öfvergångsstadium eller till och med i vilkorlig frihet, i sin helhet dock måste anses såsom ett betydligt verksammare straffmedel än ett lika långt straff under det nuvarande systemet. Och om så är, ligger i det progressiva systemets antagande ingen anledning att förlänga strafftiderna eller med andra ord i de nuvarande strafftiderna ligger intet hinder för systemets antagande redan nu. Om en ytterligare skärpning af straffen utöfver den, hvilken redan progressivsystemets antagande medför, kan anses såsom behöflig, är en fråga för sig, och en fråga, som bäst löses, då man fått se, huru bestraffningar enligt det nya systemet verka. Ändrade man strafftiderna redan nu, så vore det ingalunda omöjligt, att man efter någon tids erfarenhet häraf åter finge ändra desamma.

Å det område, vi här behandla, har emellertid jämväl blifvit framställdt ett annat förslag, hvars antagande skulle fordra genomgripande förändringar i strafflagen, nämligen att införa en ny och tredje art af frihetsstraff, hvilken skulle komma att stå emellan straffarbetet och det enkla fängelsestraffet och stadgas för sådana brott, hvilka icke äro af vanhederlig beskaffenhet, ehuru de betinga strängare ansvar, än ett enkelt fängelsestraff[1]). Olämpligheten af att sammanföra dylika brottslingar med dem, som begått vanfräjdande brott, ligger i öppen dag. Olägenheterna häraf kunna emellertid förekommas därigenom, att dessa brottslingar inrymmas i särskilda straffanstalter[2]). Att åter för gröfre,

[1]) Olivecrona, *Om orsakerna till återfall till brott* ss. 70 o. f.

[2]) En sådan anordning är ock, såsom ofvan (s. 168) är nämndt, redan påtänkt, i det straffängelset å Nya Varfvet är afsedt att upptaga sådane manlige förbrytare, som blifvit dömda för icke vanfräjdande brott och ej tillförene för sådana undergått bestraffning.

men icke vanfräjdande, brott införa en ny särskild straffart torde icke vara af behofvet påkalladt. Hvarje tillökning öfverhufvud af frihetsstraffens antal synes oss ej vara att tillråda. Sedan man afskaffat forna tiders mångfaldiga skärpningar af frihetsstraffen (med svältkost, arbeten i järn o. s. v.) har frihetsstraffens *förenkling* öfveralt erkänts såsom nödvändig, och där man ännu eger ett större antal af sådana straff, har det befunnits omöjligt att upprätthålla någon verklig skilnad dem emellan.

Att alla de moment i frihetsstraffens verkställighet, hvilka utöfva inflytande på deras beskaffenhet, så vidt ske kan, skola ordnas genom *lag*, är en fordran, som icke torde vara i behof af någon utförlig motivering[1]). Det kan tydligen icke vara riktigt, att lagens straffbud och lagskiparens straffdom först erhålla sitt innehåll genom förvaltningens anordnanden. Antagligen kunna emellertid de yttre anstalter, som progressivsystemets fullständiga användning förutsätter, icke så snart komma till stånd. I afvaktan därå kan det naturligen vara lämpligt, att förvaltningen, med användande af den maktfullkomlighet, som den för det närvarande eger, genomför så mycket af det progressiva systemet, som förhållandena för den närmaste framtiden kunna medgifva. Skall emellertid en sådan provisorisk reform medföra något verkligt gagn, måste den afse, ej att införa ett eller annat ur det progressiva systemet lösryckt fragment, utan att redan nu, försåvidt det kan ske, låta straffbehandlingen från början till slut genomträngas af den progressiva principen. Därför vore det också enligt vårt förmenande ett missgrepp, om man (såsom Riksdagens ofvan anförda skrifvelse synes åsyfta) begynte reformen med att anlägga en öfvergångsanstalt utan att samtidigt eller därförut ordna straffets tidigare stadier efter det progressiva systemet. En öfvergångsanstalt, som ej inginge såsom en länk i en från början genomförd progressiv straffbehandling, måste, såvidt vi kunna förstå, nödvändigt blifva en förfelad institution. Hittills torde man hafva varit enig därom, att öfvergångsanstaltens anläggning var det djärfvaste steget i den progressiva principens förverkligande, och att dess framgång måste tillskrifvas den omständighet, att fången redan förut alt ifrån straffets början genomgått en självverksamhetens och självbeherrskningens skola, som

---

[1]) Jmf. v. Holtzendorff i *Allg. deutsche Strafrechtszeitung 1865* ss. 321, 2; Zugschwerdt, *Der Vollzug der Freiheitsstrafe*, Wien 1867, ss. 14 o. f.; Krohne, *Die Gesetzliche Regelung des Strafvollzugs*, Oldenb. 1875; *Transact. of the Congr. of London* ss. 381 o. f. samt *Verhandl. d. Versamml. d. Vereins d. deutsch. Strafanstalts-Beamten (1874)* i *Blätter f. Gefängnisskunde* X (1875) ss. 50 o. f.

gjorde honom vuxen de prof, hvarför han här utsattes[1]). Att utgången skall blifva lika lycklig, om fången utan en sådan förmedling försättes å ett stadium, där fordringarna å fångens egen kraft äro så himmelsvidt skilda från dem, hvilka nu ställas på densamma inom fängelsets murar, lär väl icke vara att vänta. Någon i utlandet vunnen erfarenhet skulle vi ej häller vid ett sådant försök hafva att trygga oss vid; ty, så vidt vi veta, saknar det föredöme inom något annat land, som tillegnat sig det progressiva systemet. Det är altså anledning att befara, att en dylik provisorisk anordning, långtifrån att, såsom meningen väl varit, så småningom väcka en allmännare tillit inom vårt land till fördelarne af detta system, tvärtom skulle blifva verksam i alldeles motsatt riktning och sålunda minska utsigterna till en slutlig reform af frihetsstraffen i det progressiva systemets anda.

[1]) Jmf. *Justitie-Ombudsmannens Berättelse år 1867* Bil. III s. 19: «Dessa anstalter (öfvergångsfängelserna) kunna dock icke rätt uppfattas och förstås annorlunda än i förbindelse med fångarnes behandlingssätt i de två föregående och i det efterföljande stadiet; lösryckta derifrån betyda dessa anstalter litet eller intet.»

OM

DOMARENS PROCESSLEDANDE VERKSAMHET VID CIVILA RÄTTSTVISTER.

AF

L. ANNERSTEDT.

UPSALA 1875
ESAIAS EDQUISTS BOKTRYCKERI.

Om domarens processledande verksamhet vid civila rättstvister.

Af

L. Annerstedt.

Bland de frågor inom civilprocessen, af hvilkas ändamålsenliga lösning denna process förmåga att förverkliga, hvad med densamma åsyftas, är i väsendtlig mån beroende, framstår otvifvelaktigt såsom en af de vigtigaste, frågan om rätta ordnandet af förhållandet emellan domarens och parternas verksamhet vid det förfarande som föregår och förbereder afgörandet. Ty civilprocessens mål, — beredande af möjlighet för innehafvaren af en rättighet, hvilken blifvit föremål för tvist, att säkert och skyndsamt af rättigheten komma i åtnjutande, — kan endast uppnås derigenom, att de rättsregler, enligt hvilka processinstructionen ordnas, lemna erforderliga garantier att vid rättstvistens afgörande det factiska materialet skall föreligga för domaren i det skick, att det för honom blifver möjligt att fälla en med det materiela rättsförhållandet öfverensstämmande dom. Uppenbart är, att i sådant hänseende de bestämmelser, hvarigenom det ömsesidiga förhållandet emellan domaren och parterne ordnas eller med andra ord de rättsregler, hvarigenom omfånget och beskaffenheten af domarens processledande verksamhet bestämmas, äro af genomgripande betydelse; och i följd häraf behandlas jemväl städse bland civilprocessens grundläror frågan om hvilka principer i detta afseende böra följas.

Men sådant oaktadt torde det dock icke finnas något ämne inom civilprocessen, med afseende å hvilket rättsuppfattningen inom vårt land visat sig så olika och i följd deraf domstolarnes praxis befinnes så vacklande, som i fråga om just dessa rättsregler. Man finner nemligen å ena sidan ej sällan ett förfarande, hvilket tydligt utgår från åsigter om domarens ställning till processens instruction, hvilka helt och hållet sammanfalla med åsigterna hos de ifrigaste anhängarne till den så kallade undersökningsprincipen, och å den andra lika ofta ett så fullständigt uraktlåtande af hvarje processledande verksamhet, att något der-

med liknande knappast kan uppvisas äfven från de processuela förfaranden, hvilka sökt att med största stränghet genomföra den så kallade förhandlingsprincipen. Under det att de förra anse det af dem följda förfarande vara det enda, som, under våra processuela förhållanden i öfrigt, leder till ett med den materiela rätten i någon mån öfverensstämmande resultat, åberopa de senare, hvad redan af Lagkomitéen hos oss uttalades, »att man nu mera synes vara ense derom, att domaren bör afhålla sig från allt ingripande i parternas förhandlingar, och att af hvarje parts eget val må bero, hvad han till utveckling eller bestyrkande af sin rätt finner tjenligast att föredraga» [1]).

Under sådana förhållanden och då de rättsregler, som i förevarande hänseende kunna anses gälla, icke äro eller ens lämpligen kunna vara sammanfattade i några få bestämda positiva lagbud, utan kännedomen om dem måste hemtas dels från de allmängiltiga rättsgrundsatserna för civilprocessen dels från särskilda specialbestämmelser, som i vår rättegångsordning förekomma, torde en undersökning om hvilka regler för rätta omfånget och beskaffenheten af den Svenska civildomaren tillkommande processledning kunna ur nyssnämda källor hemtas icke sakna sitt intresse. Att lemna ett bidrag till en dylik undersökning är ändamålet för efterföljande uppsats, dervid vi dock uteslutande fästa oss vid förhållandena vid första instansen.

Såsom bekant plägar man sedan början af detta århundrade benämna de särskilda principer, hvarefter domarens och parternes verksamhet inom civilprocessen kan vara ordnad: *undersökningsprincipen* och *förhandlingsprincipen* [2]). Deras betydelse torde icke kunna bättre återgifvas än genom en kortfattad redogörelse för den redan af Gönner [3]) lemnade framställningen af dem.

Undersökningsprincipen, säger Gönner, utgår derifrån, att staten, när den, som lidit intrång i sina rättigheter, anropar dess skydd, ome-

---

[1]) Lagkomitéens Motiver; Rättegångs Balk. Senare Delen Cap. 2.

[2]) Benämningen förhandlingsprincipen (förhandlingsmaximen) användes först af Gönner i hans Handbuch des deutschen gemeinen Prozesses och har sedermera efter honom blifvit använd af de författare som behandlat hithörande frågor. Den preussiska lagstiftningen från slutet af förra århundradet benämnde den nya princip, som i den preussiska civilprocessen då infördes, inqvisitions methoden: och härifrån äro de sedermera i Tyskland vanliga benämningarne »Untersuchungs-princip», »Untersuchungs-maxime» hemtade. Jfr *Mittermaier*, Der gemeine deutsche bürgerliche Prozess 1. sid. 97 ff. *Heimbach*, art. Prozess i *Weiske* Rechtslexicon.

[3]) *Gönner*, l. c. I. sid. 176 ff. Med Gönners uppfattning af ifrågavarande principer öfverensstämmer samtlige senare författares framställning.

delbart verkar till anskaffande af de medel, utan hvilka detta skydd icke kan tänkas. I följd häraf föreskrifver staten domaren såsom pligt att ex officio draga försorg derom, att det factiska förhållande, som ligger till grund för rättstvisten blifver efter lagens föreskrifter bevisadt. Sedan den förorättade en gång anhållit om statens skydd, sker derefter allt på embetets vägnar, civilprocessen fortskrider på samma sätt som en ransakning i ett brottmål. Ehuru äfven med denna princip den grundsats erkännes, att domaren icke handlar utan uppdrag af parten (nemo judex sine actore), anses dock anhållan om statens biträde till rättsordningens skyddande i sig innefatta begäran, att staten måtte vidtaga *alla* de åtgärder, som leda till detta mål; och på sådan grund anses domaren befogad att under processens förlopp vidtaga alla de åtgärder, som kunna anses tjena till sanningens utredande.

Förhandlingsprincipen åter utgår från den grundsats, att hvar och en är berättigad att efter eget godtycke fritt disponera öfver de privaträttigheter, som honom tillhöra. Derur dragas slutsatserna, att staten endast *då* skyddar en rättighet, när statens skydd begäres; att staten skyddar endast *hvad* man påstår vara sitt och endast *på det sätt* man begär. I följd deraf användas af domaren endast de medel, hvarmed parten sjelf vill åstadkomma skyddet af sin rätt. Grundsatsen: domaren inskrider ej på embetets vägnar (judex ex officio non procedit) antages enligt förhandlingsprincipen gälla icke blott i afseende å rättstvistens början, utan denna grundsats tillämpas fortfarande vid alla delar af det rättsliga förfarandet från processens början till dess slut. Hvarje åtgärd af domaren betingas af en föregående begäran af endera parten; domaren tager ej hänsyn till annan bevisning än den, som parterne angifvit; han är i allt, hvad som beträffar det factiska i tvisten, inskränkt till det parterna andragit. Ingen verksamhet ex officio från domarens sida är den allmänna grundsats, som förhandlingsprincipen uppställer för hvarje del af förfarandet.

Enligt hvilkendera af dessa principer bör det processuela förfarandet vara ordnadt? Vid första påseendet skulle det kunna förefalla, som undersökningsprincipens användande borde lemna det bästa resultatet. Skall nemligen processen kunna gifva nödiga garantier derför, att den formela rätt, som derigenom åvägabringas, så vidt sig göra låter, blifver öfverensstämmande med det i verkligheten förhanden varande rättsförhållandet, måste den i främsta rummet sträfva derefter, att den naturliga olikhet, som, efter hvad erfarenheten gifver vid handen, förefinnes hos parterne i afseende å förmågan att göra deras rättigheter gällande, blifver i möjligaste måtto

genom det processuela förfarandet utjemnad; och då ligger det antagandet nära, att hvad man åsyftar lättast uppnås derigenom, att domaren får sig ålagdt att utjemna och oskadliggöra denna olikhet i krafter hos parterne. Härigenom vinnes, att den stora mängden af samhällets medlemmar bibehålles vid sin rätt, att sjelfva utan främmande biträde vid domstolen föredraga sin sak, och att sådant oaktadt äfven den okunnigaste och minst skickliga part icke har att befara att genom ett felaktigt utförande af saken förlora den rätt han i verkligheten eger. Ty med domarens biträde åstadkommes utredning om hvad som egentligen är föremålet för parternes tvist; genom domarens verksamhet anskaffas det nödiga materialet för tvistens slitande; af domaren riktas parternes uppmärksamhet på hvad af den ena eller andra bör ådagaläggas med afseende å det rättsförhållande som omtvistas; med ett ord af domaren erhålles till alla delar det biträde, som parterne skulle kunna hafva af det mest samvetsgranna och skickliga rättegångsbiträde [1]).

En närmare undersökning af förhållandena gifver oss dock snart vid handen, att undersökningsprincipens användande är förenadt med olägenheter, hvilka af erfarenheten visats vida öfverväga de fördelar, som denna princip kan anses medföra.

Med rätta invändes nemligen mot användandet af denna princip, att enligt densamma domaren tilldelas en verksamhet, som icke är väl förenlig med hans egentliga. Skall, såsom af flertalet bland detta århundrades processualister ofta blifvit påpekadt [2]), domaren under den domen föregående förhandlingen uppträda såsom advocat på en gång för båda parterne, än bistående käranden att anskaffa lämpliga medel att vinna saken, än åt svaranden påpekande tjenliga invändningar, med ett ord »skall domaren utan att taga parti för någon af parterne föra rättstvisten samtidigt för och emot båda parterne» [3]), erhåller domaren derigenom en ställning, hvilken oaktadt alla bemödanden från hans sida icke kan annat än utöfva ett skadligt inflytande på den opartiskhet, som bör hos honom förefinnas, och hvilken i de fall der detta inflytande uteblifver, åtminstone måste inverka ofördelaktigt på partens förtroende till domarens opartiskhet. Ty uppenbart är att vid under-

---

[1]) Jfr *Puchta*, Das Prozessleitungsamt des deutschen Civilrichters sid. 81 ff. Giessen 1836. *Mittermaier*, Der gemeine deutsche bürgerliche Prozess in Vergleichung mit dem preussischen und französischen Civilverfahren. Bonn 1838. I. §, VIII.

[2]) Jfr *Feuerbach*, Betrachtungen über die Oeffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerechtigkeitspflege. Giessen 1821. sid. 385 ff. *Mittermaier*, l. c. sid. 107 ff. *Lotz*, Abhandlungen I. med flere.

[3]) *Feuerbach*, l. c. sid. 388.

sökningsprincipens tillämpning domaren först och främst är utsatt för faran, att han, — en vanlig menniska, hvilken som sådan icke är fri från personliga sympatier och antipatier och ofta icke heller saknar en förutfattad mening, om hvilkendera af parterne är den, som i rättstvisten har den materiela rätten på sin sida, — kommer, om ock omedvetet, att vid undersökningen taga parti för endera af parterne och att han följaktligen i stället för att förfara med den stränga opartiskhet som undersökningsprincipens användande ovilkorligen måste af honom fordra, leder undersökningen till fördel för någondera parten. Och äfven der domaren undgår denna fara, huru skall öfvertygelsen om förfarandets opartiskhet kunna bibringas den part, som sett domaren, om ock i full öfverensstämmelse med undersökningsprincipens anda, uppträda såsom motpartens biträde, under det att tvistens beskaffenhet ej gifvit domaren tillfälle att åt den förstnämnde lemna någon hjelp? Uppenbarligen är lagstadgandet, att domaren vid undersökning skall förfara med största opartiskhet, helt och hållet maktlöst att åstadkomma en dylik öfvertygelse. Men derpå att ett processuelt förfarande förmår ingifva en allmän öfvertygelse att domstolarne vilja och kunna skipa en fullkomligt opartisk rättvisa beror dock i så hög grad förfarandets duglighet.

Härtill kommer att undersökningsprincipen, oaktadt de med densamma förenade olägenheter icke kan åstadkomma hvad dermed åsyftas, — att förhindra det materiel orätt skall kunna öfvergå till formel rätt. Ty för att icke fästa sig vid att äfven vid undersökningsprincipen i afseende å förfarandet måste finnas vissa formela föreskrifter, hvilka, derest deras iakttagande försummas, komma att medföra materiela rättsverkningar för parten, samt att äfven vid ett förfarande bygdt på denna princip parternes erkännande inför rätta oberoende af erkännandets öfverensstämmelse med den materiela rätten, icke kan frånkännas den inverkan på det materiela rättsförhållandet emellan parterne, som inom civilprocessen städse blifvit tillagd dylika erkännanden, så leder domarens försök att med alla honom till buds stående medel utforska hvad i tvisten är det materielt rätta till en sådan vidlyftighet och så oupphörliga uppskof med sakens afgörande, att af honom en godtycklig gräns för undersökningen måste sättas äfven med fara att den af honom afkunnade formela rätten icke kommer att motsvara den materiela. Rådfråga vi slutligen erfarenheten från de tider och länder, der undersökningsprincipen varit i civilprocessen tillämpad, gifver denna erfarenhet vid handen att, oaktadt lagstiftarens önskan att genom principens användande den materiela rätten måtte blifva befrämjad, detta dock icke kan sägas i praxis hafva varit händelsen.

Ty antingen har den obestämda och obegränsade myndighet, som blifvit lagd i domarens hand, medfört alla de olägenheter, som godtycke i rättsskipningen städse för med sig, eller ock har principen af domaren, för hvilken personligen ej finnes något tillräckligt kraftigt motiv för användande af den möda och ansträngning, som utredandet af en invecklad och omfattande sak från hans sida kräfver, så småningom blifvit i allt mindre och mindre grad bragt i tillämpning [1]).

På hufvudsakligen dessa skäl och då det icke kan förnekas att förhandlingsprincipen står i fullkomlig konseqvens med beskaffenheten af de rättigheter, som genom civilprocessen skola göras gällande, antages numera allmänt af författarne inom civilprocessen att hvarje »rationelt» civilprocessförfarande bör vara bygdt på förhandlingsprincipens grund [2]), och äfven i den nyare lagstiftningen inom detta område har denna princip utan undantag gjort sig gällande.

Men om sålunda det icke torde kunna bestridas, att civilprocessen bör hvila å förhandlingsprincipen, är det dock uppenbart att genom denna princips fullständiga och uteslutande genomförande med afseende å hvarje inom processen förekommande förhållande kan en tillfredsställande processordning ej åvägabringas. Ty om ock, såsom vi sett, domarens förmynderskap för parterne inom civilprocessen icke kan anses för en lämplig processform, visar oss erfarenheten att å andra sidan domarens ställning såsom ett passivt verktyg [3]), hvilket uteslutande sättes i rörelse af parterne eller deras rättegångsbiträden, ej heller förmår gifva processen den form som för möjligheten af rättens förverkligande kan anses vara af nöden. Skall nemligen en sådan domarens helt och hållet passiva ställning under processinstructionen vara möjlig, utan att i följd af bristen på ledning af parternas förhandlingar förvirring och oreda skola dervid uppkomma, måste förfarandet vara bundet vid så bestämda former och dessa formers åsidosättande vara förbundet med sådana rättsföljder, att en dylik process svårligen kan lämpa sig för ett mera utveckladt rättstillstånds vexlande och mångfaldiga behof.

I följd häraf antages ock allmänt, att vid förhandlingsprincipens tillämpning å civilprocessen domaren bör tilläggas en processledande

[1]) Öfriga skäl som af processualisterna pläga åberopas emot undersökningsprincipens tillämpning inom civilprocessen äro sammanförda af Mittermaier i hans ofvan citerade arbete § VIII.

[2]) Jfr *v. Bar*, Civilprocess i *Holtzendorffs* Encyclopedie. Zweite Auflage, sid. 562: *Meyer*, Esprit, origine et progrès des institutions judiciaires. Paris 1828. IV. sid. 280 f. med flera.

[3]) Jfr *Puchta*, Das Prozessleitungsamt des deutschen Civilrichters. Giessen 1836, sid. 2. ff.

verksamhet, hvilken är afsedd att för honom möjliggöra vidmakthållandet af reda och ordning under processförhandlingarne.

Då angående omfånget och rätta begränsningen af den befogenhet, som sålunda bör domaren tillerkännas, eller med andra ord angående processledningens betydelse och omfattning, vissa olikheter förefinnas emellan de särskilda processsystemerna, torde för utredandet af hvad under domarens processledning rätteligen bör inbegripas vara nödigt att lemna en framställning af detta rättsinstituts hufvuddrag enligt de vigtigaste civilprocessförfarandena.

Enligt formen för det äldsta Romerska civilprocessförfarandet *(legis actio)* fans påtagligen föga utrymme för domarens processledning. Såsom bekant[1]) var processen enligt detta förfarande afdelad i två från hvarandra genom litiscontestationen skarpt afsöndrade hufvudafdelningar. Den första af dessa, hvilken egde rum inför en magistratsperson (prætorn) — *in jure*, — inleddes af klaganden genom en bestämd i lagen formulerad act (legis actio); i lagen vore de högtidliga ord hvarmed förhandlingen emellan parterne fortsattes bestämda, och äfven för prætorns medverkan dervid var ett bestämdt formulär i lagen stadgadt. Och så strängt var klaganden bunden vid den i lagen föreskrifne formen, att den ringaste afvikelse derifrån för honom medförde sakens förlust[2]). Då sålunda processens hela förlopp *in jure* af lagen såväl till innehåll som form var noga regleradt, kunde något behof af prætorns processledning vid förfarandet ej förefinnas. Och äfven om användandet af de solenna orden föregicks af en formlös förhandling emellan parterne inför prætorn, hvarigenom de för honom redogjorde för tvisten dem emellan[3]) och under hvilken förhandling med all sannolikhet svaranden egde att åberopa sådana invändningar, som vid formularprocessen förekommo under formen af exceptio[4]), så kunde detta, då prætorns rättighet var inskränkt dertill att antingen förvägra förhandlingen af saken eller ock att i den form lagen stadgade upptaga densamma, under dåtidens enkla rättsförhållanden, och då sjelfva förfarandet förbjöd att

---

[1]) Jfr *Bethmann-Hollweg*, Der Civil-Prozess des gemeinen Rechts in geschichtlicher Entwicklung. I. sid. 88 ff. *Keller*, Der Römische Civilprocess und die Actionen, sid. 46. ff.

[2]) *Gaii*, Institutiones. IV. 11. Actiones . . . et ideo immutabiles proinde atque leges obseruabantur, unde cum qui de uitibus succicis ita egisset ut in actione uites nominaret, responsum est eum rem perdidisse, quia debuisset arbores nominare eo qvod lex XII tabularum, ex qua de uitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succisis loqueretur.

[3]) Jfr *Ihering*, Geist des Römischen Rechts. III. sid. 88. f. *Bekker*, Die Aktionen des Römischen Privatrechts II. s. 227.

[4]) Jfr *Bethmann-Hollweg*. l. c. I. s. 124. Dylika exceptioner blefvo af prætorn först afgjorda innan man skred till det solenna förfarandet vid legis actio.

i en legis actio upptaga mera än ett anspråk[1]), väl ej i allmänhet medföra behofvet af någon särskild processledning. Den andra hufvudafdelningen af förfarandet, hvilken, då tvister icke in jure afslutats genom erkännande eller öfverenskommelse, egde rum vanligen inför en eller flere jurymän *(in judicio)*, men äfven kunde försiggå inför den magistratsperson, hvilken ledt förhandlingarne *in jure*[2]), hade till ändamål utredandet af det factiska förhållandet i saken och tvistens afgörande genom dom. Sedan genom den använda legis actio processinstructionen blifvit fullbordad, tillkom det här parterne att genom muntliga fria föredrag och företedd bevisning och motbevisning vinna domarens öfvertygelse på sin sida[3]). Domaren, hvilken obunden af hvarje legal bevisningsteori egde att efter sin fria öfvertygelse afgöra tvisten, vakade öfver förhandlingens regelmässiga gång. Utan tvifvel förutsatte förhandlingens muntlighet och den fria bevispröfningen att för domaren från äldsta tider förefunnits rättighet att, om behof yppades, ingripa ledande och ordnande i den muntliga förhandlingen. Då emellertid processens föremål med bestämdhet framgick af den använda legis actio, parternes föredrag höllos af talare, hvilka tillhörde samhällets förnämsta och mest bildade klasser[4]), samt derjemte enligt regeln förhandlingen in judicio skulle vara på en dag afslutad[5]), måste behofvet af ett dylikt ingripande ytterst sällan förefunnits.

Legisactionssystemet kunde likväl icke i längden motsvara den stigande rättsutvecklingens behof och blef derföre med få undantag ersatt genom ett friare förfarande, formular-processen[6]). Äfven enligt denna bibehölls den under det förra processsystemet till regel blifna fördelningen af processen emellan magistratspersonen och en eller flere

---

[1]) *Ihering*, l. c. III. sid. 21. Jede Klage war eine Frage an den Richter (judex) und zwar ein einziger; so viele Fragen man also an ihn richten wollte, so viele Processe bedurfte es. I hvilken hög grad detta förhållande skulle bidraga till förfarandets enkelhet ligger i öppen dag.

[2]) *Bethmann-Hollweg*, l. c. I. sid. 179. Mot slutet af den tid, under hvilken legisactionssystemet var i processen gällande, var dot redan regel att prætorn hänvisade det andra stadiet af processen att utföras in judicio.

[3]) *Bethmann-Hollweg*, l. c. I. sid. 180 ff.

[4]) *Bethmann-Hollweg*, l. c. I. sid. 185. Föredragen för parterna höllos under dessa tider af personer (oratores) med senators värdighet, hvilka eftersträfvade att derigenom vinna gunst och inflytande bland folket. För upprätthållandet af denna sed, hvilken tillföljd af det inbrytande förvärfsbegäret hotades med sin undergång, stadgades genom lag år 550 u. c. att icke någon var berättigad att för plaidering inför rätta emottaga penningar eller gåfvor.

[5]) Medhans ej sakens utförande på en dag, blef den otvifvelaktigt å den nya terminen ånyo förhandlad från början. Jfr *Bethmann-Hollweg*, l. c. 1 sid. 184.

[6]) Jfr *Bethmann-Hollweg*, l. c. II. sid. 7 ff., 203 ff. *Keller*, l. c. sid. 206 ff.

jurymän (judex, recuperatores). Förfarandet *in jure* var nu riktadt derpå, att käranden måtte erhålla ett noga affattadt skriftligt uttalande af prætorn, hvarigenom domare nämndes och denne erhöll sin instruction angående rättstvisten. Domarens uppgift var fortfarande lika som enligt det förra systemet, att efter skedd utredning af sakförhållandet afgöra rättstvisten; de föreskrifter som innehöllos i den formula han erhållit tjenade honom dervid till ledning. Under förfarandet in jure voro äfven nu parterne i främsta rummet verksamma. De föredrogo sin sak för prætorn i fullkomligt fria, af inga formulär bundna föredrag och framställde till honom sina yrkanden såväl i afseende å saken i dess helhet som beträffande särskilda incidentpunkter under förhandlingen. Klaganden hade att uppgifva arten af den klagan *(actio)*, som han begärde samt huru han önskade att klagan skulle i det ifrågavarande fallet affattas med afseende å föremålet för tvisten och personen emot hvilken den riktades[1]). Med afseende å sättet hvarpå klaganden borde uppgifva de föremål och handlingar samt det rättsförhållande, som af honom åberopades, var klaganden dels genom sjelfva beskaffenheten af formulan dels genom särskilda föreskrifter och praxis, nödsakad att iakttaga en viss grad af noggranhet och bestämdhet. Önskade klaganden en actio, för hvilken ännu ej något formulär fans hos prætorn, eller med afseende å hvilken redan befintliga formulär behöfde ändras, tillkom det naturligtvis honom att anföra det factiska förhållande, som kunde tala för billigheten af hans begäran. Efter det klagan på detta sätt blifvit af den klagande formulerad, ålåg det vederparten att försvara sig, dervid af honom kunde yrkas antingen klagandens afvisande in jure eller svarandens frikännande in judicio, och hade svaranden jämväl att in jure åberopa de exceptioner[2]), på grund hvaraf han yrkade sitt frikännande. Förhandlingarne skedde regelmässigt med biträde af öfvade talare eller sakförare[3]); och derunder behandlades en mångfald af stridsfrågor såväl angående sjelfva saken som angående särskilda biomständigheter. I främsta rummet förhandlades deröfver, huruvida klaganden skulle erhålla den actio han begärt, eller klaganden skulle genast afvisas; huruvida den vanliga formulan skulle på klagandens begäran undergå någon ändring, så att den blef för honom användbar; huru-

---

[1]) Jfr *Keller*, l. c. sid. 206 f. *Ihering*, l. c. III. sid. 89 f. Enligt Iherings åsigt tillkom det prætorn ett visst inflytande vid bestämmandet af hvilket slag utaf formula skulle gifvas den klagande. Härom förhandlades inför prætorn på samma sätt, som angående öfriga frågor hvilka jemte hufvudsaken förekommo in jure.

[2]) Angående betydelsen af exceptio i formular-processen se *Bethmann-Hollweg*, l. c. II. sid. 386 ff.

[3]) Under denna period utgjorde advocaturen icke längre en hedersbefattning utan idkades såsom yrke för betalning.

vida svarandens invändningar voro af den beskaffenhet, att han kunde förklaras för confessus och sålunda något judicium icke behöfdes o. s. v. Derjemte behandlades de incidentstridigheter som i sammanhang med hufvudsaken kunde förekomma t. ex. frågan om competens, cautioner, interimistiska bestämmelser o. s. v.[1]). Alla dessa tvistefrågor afgjordes genom decreter af prætorn; dervid af honom, innan det slutliga decretet — (det decret hvarigenom actio eller formula antingen gafs eller nekades) — meddelades, öfriga tvistefrågor blefvo genom föregående decret afgjorda. Att under förhandlingen *in jure* prætorn enligt formularprocessen var berättigad att ingripa så till vida som erfordrats till förfarandets ordnande och ledande i öfverensstämmelse med hvad det särskilda målets beskaffenhet kräfde, är otvifvelaktigt. Till bevis derpå torde vara tillräckligt att åberopa, att föregående tvistefrågor kunde af prætorn utskiljas och öfverlemnas till afgörande af särskilda så kallade *præjudicia*[2]); att han förordnade en advocat för den som var oförmögen att sjelf framställa sina yrkanden och saknade tillfälle att sjelf förskaffa nödigt rättsbiträde[3]); att prætorn, lika väl som parterne, kunde framställa till svaranden de så kallade *interrogationes in jure*[4]); samt att till och med sedan processen öfvergått till judicium prætorn tillkom en viss uppsigt öfver förfarandet på grund hvaraf han egde att gifva vissa föreskrifter för judex med afseende å processens fortgång[5]). Af allt detta torde uppenbart framgå, att ehuruväl enligt formularprocessen parterne voro de, hvilka initiativet tillkommo, så att prætorn endast på yrkande af någondera utaf dem gaf sina decret, honom dock tillkom den processledande verksamhet som vidmakthållande af ordning och reda i de vidlyftiga och omfattande muntliga förhandlingarne inför honom kräfde.

Såsom redan är nämndt afslutades, vid den regelmässiga gången[6]) af förfarandet in jure, denna del af processen genom nämnandet af domare och meddelandet af formulan. Genom denna erhöll domaren en anvisning att under bestämda förutsättningar, hvilka skulle inför honom bevisas, antingen fälla eller frikänna svaranden. Formulan jemte en kort framställning af saken öfverlemnades till domaren, hvilken utsatte tid för sakens behandling; och under domarens ledning

---

[1]) Jfr *Keller*, l. c. sid. 209 ff.

[2]) Jfr *Bethmann-Hollweg*, l. c. II. sid 206.

[3]) L. 1. § 4 D. de postulando. (III. 1). Ait prætor: »Si non habebunt advocatum ego dabo.» Jfr ock L. 9 §§ 5, 6 D. de officio proconsulis et legati. (I. 16).

[4]) L. 9. § 1; L. 11. § 9. D. de interrogationibus in jure (XI. 1).

[5]) Jfr *Keller*, l. c. sid. 291 ff.

[6]) Jfr *Bethmann-Hollweg*, II. sid. 586.

fortskred sakens behandling till dess den blef färdig till afgörande. Genom formulan hade rättsstriden erhållit sin fasta begränsning, men inom de gränser som af denna utstakades rörde sig parterne med största frihet. Förhandlingarne skedde muntligen och utfördes i parternes eller deras ombuds närvaro af sakförare, hvilka med en utvecklad talarekonsts alla medel sökte inverka på jurymannens öfvertygelse. Hvardera partens talare erhöll endast en gång ordet för en sammanhängande framställning af saken; sedermera blefvo nödiga bevis särskildt förebragta, dervid vittnesförhöret skedde genom frågor och motfrågor af talarne under uppsigt af domaren, hvilken antagligen ej var berättigad att sjelf framställa några frågor till vittnena[1]). Förhandlingarne afslutades genom ömsesidiga korta yttranden, frågor och svar utaf sakförarne (altercatio). Förhandlingarne leddes af judex genom muntliga förfoganden, hvilka alla skulle vara af processledande beskaffenhet.

Gränserna för denna processledning voro dock obestämda och den Romerska jurisprudensen sysselsatte sig med undersökningar angående den befogenhet som innefattades i *officium judicis*. Gellius[2]) berättar oss, att det var föremål för undersökning och tvekan, huruvida domaren hade rätt att vid sakens afgörande taga hänsyn till den kunskap derom, som han tillfälligtvis utom domstolen erhållit, huruvida domaren hade rättighet att söka förlika parterne, huruvida han borde söka åstadkomma de förklaranden och framställa de frågor till parterna, som erfordrades i saken, äfven om den, som hade intresse af att uttalandena skedde eller frågorna framställdes, uraktlät detta, samt huruvida domaren under förhandlingen borde provisoriskt uttala sig angående särskilda delar af saken.

Då en grundregel för förfarandet fortfarande var att förhandlingarne borde på en dag afslutas, och då, derest det blef nödigt att uppskjuta saken till ett annat sammanträde, förhandlingarne måste hvarje gång ega rum ånyo från början, blef det ett icke sällan förekommande konstgrepp, särdeles från svarandens advocat, att han förspilde hela dagen med talande, så att saken måste till annan dag uppskjutas. För afhjelpandet af detta missbruk bestämdes genom lag längsta tiden för talarnes föredrag; och domaren erhöll dessutom befogenhet att verka till talens förkortande och att för en talare inskränka den lagbestämda tiden[3]). Gemensamt för de båda äldre systemen i den Romerska civilprocessen var förfarandets fördelning i de särskilda

---

1) Jfr *Bethmann-Hollweg*, II. sid. 599, not 74.

2) *Auli Gellii* Noctes Atticæ. XIV. cap. 2.

3) *Bethmann-Hollweg*, l. c. II. sid. 592.

afdelningarne in jure och in judicio. Uppenbart är att detta förhållande skulle i icke oväsendtlig mån bidraga till förenkling och reda i processförfarandet. Vid sådant förhållande och då städse rättskunniga advocater förde parternes talan inför rätta, är det lätt att finna att enligt dessa system domarens processledande verksamhet skulle behöfva mindre ofta i praxis framträda, än hvad måste vara händelsen, der dessa båda förutsättningar för de äldre romerska förfarandena saknas.

Det tredje utvecklingsstadiet af den romerska civilprocessen *(cognitiones)* karakteriseras[1]) deraf att den förra delningen af förfarandet i två hufvudafdelningar upphörde, i det att nämnandet af jurymän[2]) *(judices)* för afdömandet af rättstvisterna afskaffades. Formulan bortföll naturligtvis härigenom, och hela rättstvisten försiggick inför den kejserlige embetsmannen, hvilken sjelf afdömde densamma.

Förfarandet inför rätta, som leddes af domaren, började dermed att klaganden gjorde en fullständig framställning af det sakförhållande hvarpå han grundade sin klagan[3]). Härpå egde svaranden att närmare utveckla grunden för sitt bestridande af käromålet, dervid han var skyldig att först framställa de sjelfva processen rörande invändningar, på grund hvaraf han vägrade att inlåta sig i rättstvisten, och dessa invändningar måste först hafva blifvit pröfvade innan svaranden hade att ingå i sjelfva saken. Genom parternes ömsesidiga framställningar af sakförhållandet var rättstvistens föremål bestämdt; och sålunda grunden lagd för det vidare förfarandet inför rätten. Hvilken bevisningsskyldighet, som ålåg parterne, föreskrefs dem af domaren genom interlocut; dervid först den ena parten ålades att fullgöra sin bevisningsskyldighet, och derefter, sedan detta egt rum, genom ett nytt interlocut en dylik föreskrift lemnades åt vederparten. De facta, som käranden åberopat men hvilka blifvit af svaranden bestridda, måste sålunda käranden först bevisa. Till underlättande häraf var det tillåtet för den klagande, der domaren fann det billigt, genom domaren få frågor angå-

---

[1]) Jfr *Bethmann-Hollweg,* l. c. III. sid. 32, 252 ff., hvilkens framställning af cognitiones vi följt. För *Wiedings* (Der Justinianeische Libellprocess) afvikande framställning är här icke tillfälle att lemna någon redogörelse.

[2]) Den judex pedeanus, som under denna tid förekommer, har en helt och hållet annan betydelse än judices enligt de förra processsystemen. Den förre är endast ett underordnadt biträde åt provinsernas ståthållare och har förlorat den fria och sjelfständiga ställning som utmärkte de senare. Vid utöfvandet af domareverksamheten förfor judex pedeanus på samma sätt som den magistratsperson sjelf som förordnat honom.

[3]) Klaglibellen (libellus conventionis), hvilken delgafs svaranden före inställelsen hos domaren, innehöll endast en kort beteckning af den rätt klaganden ville göra gällande. På samma sätt innehöll den skriftliga förklaring (libellus contradictionis) som af svaranden skulle aflemnas endast en kort antydan angående svarandens invändningar.

ende facta som på den klagandes rätt inverkade framställda till vederparten, hvarpå denne var skyldig att afgifva bestämda svar vid äfventyr att eljest anses hafva erkänt rigtigheten af dessa facta. En dylik rättighet synes ock hafva varit medgifven svaranden.

Sedan den klagande fullgjort sin bevisningsskyldighet och grunden för klagan sålunda blifvit ådagalagd, ålades svaranden att bevisa de invändningar, hvarpå han stödde sitt yrkande om käromålets ogillande. Eventualmaximen[1]) var ej antagen utan kunde förhandlingarne, derigenom att nya facta och bevis af parterne under processens fortgång åberopades, fortsättas från det ena rättegångstillfället till det andra.

Enligt detta förfarande tillkom domaren den mest vidsträckta processledning, hvilket ock utmärkes genom sjelfva benämningen på förfarandet, *cognitio*. Domaren bestämmer efter sakens beskaffenhet den ordning, i hvilken de särskilda frågorna, som i rättstvisten förekomma, skola behandlas och afgöras. Han skall noga *undersöka* sakens beskaffenhet, hvaraf följer, att han skall tillhålla parterne att vid förhandlingarne noggrant utreda det factiska förhållandet i rättstvisten. Han skall ofta fråga parterne om de icke önskade att tillägga något nytt[2]). Då vittnen af parterne åberopas, och domaren funnit möjliga anmärkningar emot deras afhörande icke förtjena afseende, förhör domaren dem och framställer dervid till dem de frågor, hvilka han anser erforderliga. Domaren eger rätt att, der en sak i vissa delar är färdig till afgörande, afdöma dessa och fortfara med undersökningen angående öfriga delar af saken.

Och i alla dessa afseenden lemnade lagstiftningen domaren fullkomligt fria händer. Det var inom ett helt annat område, som lagstiftningen under denna period sökte att inskränka domarens befogenhet, nemligen den fria bevispröfningen af domaren. I detta afseende erhöll domaren en vida mera bunden ställning än den som tillkom judex enligt de äldre processsystemen, i det att å ena sidan behofvet att begränsa godtycket hos de kejserliga embetsmännen, och å den andra tidens riktning att genom lagstiftning söka afhjelpa det

[1]) Såsom bekant förstås med eventualmaximen den grundsats, att parten är skyldig att på en gång åberopa och fullfölja användandet af alla de anfalls- och försvarsmedel som leda till samma mål, äfven om något af dessa medel är så beskaffadt att det endast eger betydelse i det fall, att parten med de öfriga (principala) icke uppnår sitt mål.

[2]) L. 9. C. de judiciis. (III. 1), Judices oportet inprimis rei qualitatem plena inquisitione discutere et tunc utramque partem sæpius interrogare, ne quid novi addere desiderent cum hoc ipsum ad alterutram partem proficiat, etc.

onda, som i samfundsförhållandena framträdde[1]), föranledde att genom kejserliga förordningar bestämda föreskrifter gåfvos angående bevisningsskyldighet och verkan af vissa bevisningsmedel.

Då en så vidsträckt processledning som ofvan är nämndt tillerkändes domaren, och då domaremyndigheten var centraliserad i de högre administrativa tjenstemännens hand, var det naturligt att domarne vid utöfvandet af sin myndighet icke noga iakttogo gränserna för densamma, utan vid processledningen tillämpade undersökningsprincipens grundsatser[2]). Och detta kunde så mycket lättare ske, som ehuru denna princip väl icke kan anses upptagen i den justinianska lagstiftningen, hvilkens *cognitio* torde kunna betraktas såsom en processledning utsträckt till sina yttersta gränser, undersökningsprincipen likväl i särskilda äldre kejserliga constitutioner varit erkänd[3]).

Såsom kändt är hafva den romerska civilprocessens grundsatser icke omedelbart utan genom förmedling af den canoniska processen utöfvat sitt inflytande på civilprocessens utbildning i vestra Europa. Den *canoniska processens* grund utgjordes af den romerskt-justinianska processen; och hufvudkarakteren af de förändringar som den sistnämnda undergick vid sin ombildning bestod deri att den formlöshet vid förfarandet som vi sett vara deri rådande utbyttes emot bestämda former, hvarigenom förfarandet fördelades i vissa stadier[4]).

---

[1]) Jfr *Bethmann-Hollweg*, l. c. III. sid. 272.

[2]) Af den berättelse, som af stadsprefekten Symmachus afgafs till Theodosius öfver en inför honom förhandlad rättstvist, framgår att på befallning af domaren genom en rättsbetjent kallas de vittnen domaren anser nödigt höra till sakens upplysning, utan att det nämnes att den klagande begärt deras hörande. Såsom förhållandena framställas synes det till och med högst osannolikt att någon begäran om de inkallade personernas hörande såsom vittnen förekommit i saken. Jfr *Bethmann-Hollweg*, l. c. III. sid. 363, der ifrågavarande berättelse finnes aftryckt.

[3]) Så t. ex. heter det i den märkvärdiga lag hvarigenom Constantin föreskref, att vid tvist om eganderätt det väl först ålåg käranden att bevisa sitt yrkande, men att der käranden ej lyckades att åstadkomma denna bevisning, svaranden skulle vara skyldig att bevisa sin rätt till saken: »ut sic veritas examinetur». Och i en af Constantin utfärdad lag, hvilken finnes intagen i codex Theodosianus, 11, 39, heter det: »Judicantem oportet cuncta rimari et ordinem rerum plena inquisitione discutere, interrogandi ac proponendi adjiciendique patientia præbita ab eo, ut, ubi actio partium limitata sit, contentiones non occursu judicis, sed satietate altercantium metas compresserint, sæpius requiratur et crebra interrogatione judicis frequentatur, num quid novi resideat quod annecti allegationibus in judiciaria contentione conveniat, cum ad alterutrum hoc proficiat, sive definienda sit causa per judicem, sive ad nostram scientiam referenda. Nec ad nos mittatur aliquid quod plena instructione indiget». Af förestående lag är endast i Codex. just. infördt hvad ofvan i not 2 sid. 13 upptagits.

[4]) Jfr *Plank*, Die Lehre von dem Beweisurtheil, sid. 127 ff. *Müchel*, Das Verfahren bis zur litiscontestation im ordentlichen canonischen Civilprocess. *Heimbach* i *Weiske* Rechtslexicon art. Klage, Zeuge.

Enligt den canoniska processen borde samtliga processhindrande invändningar, som af svaranden åberopades, framföras på en gång å en särskild dertill utsatt termin. Ogillades invändningarne, följde litiscontestationen genom klagandens muntliga upprepande af klagan och svarandens derpå följande yttrande[1]), hvarefter den egentliga processen, förfarandet angående sjelfva saken började. Hit hörde, efter det juramentum calumniæ af parterne blifvit aflagd, i första rummet uppställandet af de så kallade positionerna[2]) och dessas besvarande. Vidare följde bevisningen af de delar af grunden för käromålet hvartill svaranden nekat; så förhandling och bevisföring angående en peremtorisk invändning; sedermera detsamma angående en följande, o. s. v. till dess parterne fått tillfälle att andraga allt hvad som hörde till saken, då sententia definitiva meddelades. Vittnesförhör skedde under äldre tider i parternas närvaro, men den canoniska processen utvecklade sig så, att regeln för vittnesförhöret blef att detsamma skulle försiggå i parternes frånvaro i en hemlig session efter af parterna ingifna interrogatorier. Förfarandet var till en början muntligt, först senare blef det skriftliga förfarandet föreskrifvet för hela förhandlingen inför rätta[3]).

Med afseende å domarens ställning till parterne finna vi i canoniska processen ungefärligen samma grundsatser gällande som i den romerska processens sista utvecklingsstadium. Förfarandet kan nemligen antagas grunda sig på förhandlingsprincipen, men derjemte finna vi en temligen långt utsträckt processledande verksamhet tillerkänd domaren. Så egde enligt canoniska processen domaren rättighet, att i hvarje stadium af processen ställa frågor på parterna[4]); att söka åstadkomma förlikning emellan dem; att ex officio pröfva klaglibellen; att undersöka befogenheten att uppträda inför rätta; att under alla stadier af processen efter sitt godtfinnande ålägga calumnie ed; att pröfva vittnens trovärdighet och urkunders äkthet; att inskränka numerus

---

1) Jfr Cap. 54 §. 3 X. de electione (1. 6), Och Cap. un. X. de litiscontestatione (2. 5) hvilka båda vederlägga Planks åsigt att enligt canonisk rätt litiscontestationen bestod i *svarandens* uttryckliga kategoriska förklaring.

2) Med positiones förstods enligt den canoniska rätten framställningen af parternes påståenden under sådan form, att de upplöstes i en rad korta artiklar. Öfver hvar och en af dessa hördes vederparten särskildt under förpligtelse att svara derpå i öfverensstämmelse med sanningen på grund af den förbindelse calumnie eden ålade honom.

3) *Maurer*, Geschichte des Altgermanischen namentlich altbairischen öffentlich-mündlichen Gerichtsverfahrens, sid. 312 ff.

4) Cap. 10 X. de fide instrumentorum (2. 22) . . . quum judex, qui usque ad prolationem sententiæ debet universa rimari, possit interrogare de facto quotiens dubitationis aliquid occurrit . . .

testium till det antal som han anser för nödigt[1]); m. m. Huruvida domaren jemväl egde rätt att till vittnen framställa de frågor han kunde finna tjenliga för sakens upplysning, äfven om desamma ej innehöllos i parternes interrogatorier, är omtvistadt. Af cap. 37 X de testibus. (2. 20)[2]) synes dock framgå att en dylik rättighet tillkommit domaren.

Under 15:de och 16:de århundradena blef den romersk-canoniska processen i den form, den blifvit af de italienska juristerna utvecklad, införd i Tyskland[3]), der den blef herrskande såsom riksprocess (gemeiner process), hvilken äfven i allmänhet tjenade såsom förebild för de särskilda territoriala processordningarne. De hufvudsakligaste modificationer, som rättsutvecklingen i Tyskland, förnämligast genom inflytande af den Sachsiska partikularprocessen[4]), infört i det recipierade romersk-canoniska processförfarandet, bestodo dels i afskaffandet af det så kallade artikulerade eller positionalförfarandet[5]), dels i det fullständiga genomförandet af even-

---

[1]) Cap. 37 X. de testibus. (2. 20). Volentes autem effrenatam multitudinem testium refrenari, ut hinc inde quadragenarium numerum testium excedere non permittas.

[2]) Cap. 37 X. de testibus. (2. 20) . . . testes . . . ac eos diligenter examinare procures, et de singulis circumstantibus prudenter inquirens de causis, videlicet personis, loco, tempore, visu, auditu, scientia, credulitate, fama et certitudine, cuncta plene conscribas... *Heimbach*, l. c. art. Zeuge, vill, då det ej uttalas i brefvet att biskopen skall göra allt detta ex officio, tolka föreskriften i öfverensstämmelse med förhandlingsprincipens fordringar; så att domaren endast skulle stå fritt att ex officio ställa sådana frågor, som tjena till förtydligande af dunkla eller tvetydiga yttranden af vittnet eller som angå vittnets trovärdighet eller grunden för hans vetskap.

[3]) I den äldre germaniska processen med dess stränga formalism, med dess formela bevisning, med eden såsom hufvudsakligt bevisningsmedel, samt med dess bevisförfarande beräknadt derpå att endast den ena parten uppträdde såsom bevisande, kunde något synnerligt behof af domarens processledning, i den betydelse den moderna rätten fattar detta begrepp, icke hafva förefunnits. Vi torde derföre kunna i denna framställning, hvilken ej kan åsyfta något annat än att redogöra för hufvuddragen af detta rättsinstituts utveckling, lemna åsido de spår till en processledning, hvilka skulle kunna uppvisas från den äldsta germaniska processen.

[4]) Jfr *Plank*, l. c. sid. 147 ff.

[5]) Den tyska »gemeine process» hade nemligen sålunda förändrat den canoniska processens positiones, att libellen redan från början uppställdes i den form positionerna enligt sistnämnda process skulle ega, i följd hvaraf uppställandet af särskilda positioner naturligtvis icke vidare erfordrades. Libellen uppställd i denna form, enligt hvilken hvarje sats började med orden »item Wahr», kallades en »artikulerad libell». Detta förfarande gaf anledning till en mängd tvister, huruvida den ena eller andra artikeln i libellen var sådan, att vederparten skulle vara skyldig att svara på densamma, hvilka tvister, då appellation mot första instansens afgörande af dem var tillåten, kunde vara under åratal. Och under denna tid måste naturligtvis den vidare förhandlingen af hufvudprocessen hvila. Såsom en källa till onyttiga tvister förbjödos de artikulerade libellerna allmänt genom det så kallade Jüngster Reichsabschied (1654), enligt hvilket hvarje klagande skall »seine Klag oder Libell nit Artikuls, sondern

tualprincipen dels ock i införandet af bevisinterlocutet[1]). Inom »der gemeine process» genomfördes nu förhandlingsprincipen med vida större stränghet än den i den romerska eller canoniska processen blifvit tillämpad. Man uppställde såsom förhandlingsprincipens innehåll de fyra bekanta reglerna[2]):

»Nemo judex sine actore». Der ingen klagande är, der är ingen domare; i civila tvister kan domaren endast på begäran af en part inleda processen.

»Ne procedat judex ex officio». I en redan anhängig process är domaren aldrig verksam ex officio.

»Quod non est in actis, non est in mundo». Facta, som af parten ej gjorts gällande i processen, kunna ej tjena till grundval för domarens verksamhet.

»Ne eat judex ultra petita partium». Domaren eger ej att tillerkänna parten mera eller annat än han begärt.

Genom en bokstaflig tolkning af den andra utaf ofvan angifne regler, hvarigenom man antoge, att hvarje åtgärd af domaren förutsatte en uttrycklig anhållan derom från någondera partens sida, skulle uppenbarligen all processledande verksamhet af domaren omöjliggöras. En dylik tolkning har dock hvarken af praxis eller af de tyska processualisterne i allmänhet blifvit godkänd; utan har man antagit att vid sidan af förhandlingsprincipen, och utan att upphäfva denna princips giltighet, står rättsregeln om officium judicis[3]). I detta innefattar man — förutom den domarens verksamhet, som afser tillämpningen af rättsreglerna på sakens factiska förhållanden, i hvilket afseende domaren, då förhandlingsprincipen endast berör rättstvistens gestaltande i factiskt afseende, har äfven enligt denna princip fullkomligt fria händer — alla de särskilda åtgärder, som domaren på grund af sin processledande verksamhet anses befogad att under processens fortgång utöfva, oberoende af parternes derom framställda begäran. Denna

allein Summarischer weiss, darinnen das Factum kurtz und nervose, jedoch deutlich, distincte und klar . . . verfast und ausgeführt seyn mit angehängter conclusion und Bitt insinuiren lassen».

[1]) Jfr *v. Bar,* Das Beweisurtheil des germanischen Processes, sid. 251.

[2]) Jfr *v. Bar,* Civilprocess i *Holtzendorffs* Encyclopedie. Zweite Aufl. I. sid. 563.

[3]) Jfr *Wetzel,* System des ordentlichen Civilprocesses sid. 459 ff. *Renaud,* Lehrbuch des gemeinen deutschen Civilprocessrechts, sid. 181 ff. *Endemann,* Das deutsche Civilprocessrecht, sid. 372 ff., anser officium judicis vara den directa motsatsen till förhandlingsprincipen, så att allt, hvad som antoges ligga i officium judicis, borde betraktas såsom undantag från förhandlingsprincipen. Men någon nödvändighet att så ensidigt uppfatta denna princip förefinnes ej, helst Endemanns uppfattning är helt och hållet afvikande från den som varit gällande, alltsedan man inom processtheorien uppställt ifrågavarande princip.

domarens verksamhet framträder dels i negativ dels ock i positiv riktning. I den förra riktningen visar den sig i det domaren ex officio tillbakavisar sådana parternes andraganden som i formelt afseende icke öfverensstämma med processlagens föreskrifter. Så bör domaren, äfven utan att vederparten framställer något yrkande, afvisa en klagan, som lider af formela eller materiela brister d. v. s. som är anstäld vid en incompetent domstol, eller af en person som saknar erforderlig legitimation till processen eller som afser något hvilket ej är föremål för den civila processen. Likaledes eger domaren att då förhandlingarne blifvit så vidt förda, att saken kan anses tillräckligt utredd, förhindra vidare onyttiga förhandlingar; hvilken befogenhet dock, då förhandlingarne äro skriftliga, och då bestämda former finnas för förhandlingarne, icke kan blifva af någon synnerlig betydelse. I positivt hänseende åter eger domaren i främsta rummet, att, då en giltig processhandling af den ena parten egt rum, utan särskild begäran af någon utaf parterna vidtaga de processledande förfoganden, hvarigenom sakens fortgång på föreskrifvet sätt åstadkommes. Denna verksamhet synes dock endast i oegentlig mening kunna sägas vara oberoende af parternes derom framställda begäran och följaktligen endast kunna innefattas i domarens processledande verksamhet, då detta begrepp tages i sin mest omfattande betydelse; ty obestridligt torde vara, att parten, då han vidtager en giltig processhandling, dermed äfven åsyftar att saken, sedan denna handling egt rum, skall i laglig ordning fortgå; hvadan man med de tyska processualisterna[1]) kan säga, att parten genom denna handling framställt en tyst begäran, att domaren skall vidtaga de förfoganden, som äro nödiga för sakens lagliga fortgång. Under domarens processledning innefattas vidare enligt »der gemeine civilprocess» dels domarens myndighet att genom förfoganden ex officio upprätthålla den nödiga ordningen ock redan under förfarandet; dels befogenheten för domaren, att, der parternes muntliga framställningar inför domstolen äro ofullständiga eller mindre noggranna, genom frågor göra parterne derpå uppmärksamma och derigenom verka till afhjelpande af i nämnda hänseende förefintliga brister[2]); dels domarens rättighet att ej mindre på

---

[1]) *Wetzel*, l. c. sid. 464.

[2]) Huruvida domaren eger makt att genom framställda frågor till parterna söka afhjelpa bristerna i parternes framställning af sakförhållandet, äfven der förfarandet är skriftligt, är omtvistadt af de tyska processualisterna. *Wetzel*, l. c. sid. 470, nekar, att i detta fall domaren har någon rätt att till parterna framställa frågor. *Bayer* i sin Civilprocess, likasom *Puchta:* Das Prozessleitungsamt des deutschen Civilrichters. Zweiter Abschnitt, anser, att domaren äfven under det skriftliga förfarandet eger en dylik rätt. Denna skulle då utöfvas genom särskilda af domaren meddelade decret, hvarigenom de för nödiga ansedda

det sätt han finner lämpligast förskaffa sig kännedom om så kallade notoriska facta, hvilka af parterne åberopats[1]), än ock att oberoende af parternes begäran genom syn inhemta kunskap om de sakförhållanden, hvilkas notorietet genom ett dylikt förfarande kan blifva utredd; dels slutligen domarens makt att för bedömandet af i tvisten förekommande sakförhållanden, för hvilkas rätta uppfattning särskilda specialkunskaper äro erforderliga, till medhjelpare[2]) kalla så kallade sakkunnige män.

Fredrik II i Preussen, hvilken tillskref den i det allmänna tyska civilprocessförfarandet herskande förhandlingsprincipen de brister i afseende å rättstvisternas skyndsamma och rättvisa afgörande, som vid rättsskipningen å hans tid inom Preussen förefans, trodde sig kunna åstadkomma ett enkelt, snabbt och tjenligt förfarande derigenom, att detsamma helt och hållet byggdes på undersökningsprincipen[3]).

I processordningen af 1781 samt i den omarbetning deraf, som genom patentet den 6 Juli 1793 fastställdes under benämningen Allgemeine Gerichts-Ordnung für die Preussischen Staaten, uttalades i följd deraf såsom hufvudprinciper för förfarandets ordnande[4]): I hvarje sak måste framför allt undersökas, hvilka factiska förhållanden låge till grund derför, och huru dessa sanningsenligt vore beskaffade; i följd

---

frågorna blefvo skriftligen till parternes besvarande framställda. Praxis torde i allmänhet hafva följt Wetzels åsigt.

[1]) Med notoriska (allmänt kända) facta förstås sådana, hvilka i ett tvistemål icke *kunna* förnekas och hvilka derföre ej behöfva bevisas. Ett förnekande af dem anses nemligen alltid ske uppenbart emot bättre vetande, vid hvilket förhållande något afseende å ett dylikt nekande ej fästes. Hvilka facta i en rättstvist böra anses såsom notoriska måste öfverlemnas åt domarens fria pröfning att bedöma. Visserligen har *Wetzel,* l. c. sid. 162, försök att uppräkna vissa klasser faktiska omständigheter, hvilka ej genom förnekande kunna blifva föremål för tvist. De af honom uppställda klasser äro: *a)* Solche fortdauernde Thatsachen, welche der Richter unmittelbar mit seinen Sinnen (Augenschein) wahrzunehmen im Stande ist; *b)* Gerichtliche und eben deshalb dem Richter aus eigener Wissenschaft bekannte Vorgänge . . . sofern sie nur durch protokollarische Aufzeichnung dem Gedächtniss des Gerichts erhalten sind; *c)* Solche Thatsachen, von denen dem Richter officielle Kunde durch die Staatsbehörden gegeben wird; *d)* Gewisse Vorgänge des Weltgeschichtlichen und Naturlebens, deren Kenntniss ein Gemeingut aller verständigen Menschen ist. Men det är lätt att inse, att då Wetzel måst uppställa sin fjerde klass, han i sjelfva verket ej lyckats att på notorieteten gifva sådana kännetecken, att domarens fria pröfning skulle kunna umbäras.

[2]) Såsom bekant kunna sakkunnige män förekomma dels som vittnen, åberopade af parterne, dels som domarens medhjelpare, utan att de blifvit af parterne åberopade. Angående skillnaden emellan dessa båda slag af sakkunnige män jfr *Wetzel,* l. c. sid. 474 ff.

[3]) Jfr *Puchta,* l. c. sid. 74 ff. *Heffter,* Civilprocess für die Preussischen Staaten, sid. 3 ff.

[4]) Allgemeine Gerichts-Ordnung. Einleitung, §§ 5—7, 16, 17, 20.

hvaraf domaren i främsta rummet hade rättighet och pligt att försäkra sig om huru härmed verkligen och egentligen sig förhöll. Domaren var således skyldig och befogad, att sjelf omedelbarligen undersöka verkligheten eller grundlösheten af de factiska omständigheter, som i processen förekommo; dervid visserligen den part, som grundade sin talan på en omständighet, hvilken af vederparten förnekades, vore skyldig att anvisa domaren de medel, hvarigenom sanningen deraf kunde ådagaläggas. Men domaren hade tillika den rättighet och pligt, att äfven oberoende af parternes yrkande genom användande af andra medel, som förhandlingarne kunde gifva vid handen, bringa sanningen i ljuset. Instructionen af processen skulle så länge fortsättas, till dess sanningen eller grundlösheten af alla på saken inverkande omständigheter blifvit utredd, eller alla medel att utreda detta blifvit förgäfves användа o. s. v.

Detta försök att på undersökningsprincipen grunda civilprocessförfarandet åstadkom dock ej de fördelar, i afseende å rättsskipningen, som man deraf väntat. Ty å ena sidan öfverhopades domstolarne med göromål, hvilka de ej förmådde att i öfverensstämmelse med systemets anda utföra; och å den andra medförde parternas osjelfständighet och beroende af domstolarne de olägenheter, som en dylik ställning med nödvändighet måste medföra. Igenom den senare preussiska lagstiftningen, särskildt genom förordningen 21 Juli 1846, är ock undersökningsprincipens användande upphäfdt för det stora flertalet af civila rättstvister. Och vid nutidens reformarbeten inom den tyska civilprocesslagstiftningen har icke heller blifvit ifrågasatt, att denna princip skulle läggas till grund för förfarandet.

Innan vi öfvergå till redogörelsen för hvad de nyare tyska lagarne och lagförslagen innehålla angående domarens processledning torde det vara lämpligast, att förut omnämna den Franska civilprocessens bestämmelser i detta ämne, enär dessa utgjort förebilden för den nyare Tyska lagstiftningens stadganden.

Den Franska civilprocessen, enligt hvilken rättstvisten af advocater utredes genom muntliga föredrag inför domaren, tillerkänner denne en betydligt vidsträcktare processledande befogenhet än den som, enligt hvad vi nyss sett, efter den äldre allmänna tyska civilprocessen tillkommer honom[1]). Domarens rätt att till parter, vittnen och sakförståndige framställa frågor, tjenliga till sakens upplysning, är fullkomligt obegränsad. Äro parterne ej personligen tillstädes, eger domaren rätt att förordna

[1]) Jfr *Zink*, Ueber die Ermittelung des Sachverhaltes im Französischen Civilprocesse. I. sid. 82 ff., 157, 372 ff. För en del af dessa regler finnes bestämdt stöd i code de procédure civile, andra åter grundas på domstolarnes praxis.

om deras personliga inställelse, derest man af dem kan vänta behöfliga upplysningar om sakförhållandet; hvad som icke kan anses tjena till sakens vidare upplysning afvisas. Då domstolen är tillräckligt informerad, afbrytas förhandlingarne. Ja såsom en följd af domstolarnes så kallade souverainitet tillåter man, att påståenden och invändningar, hvilka visserligen i allmänhet kunna inverka på sakens utgång, men i det förhanden varande fallet synas sakna all sannolikhet, genast utan bevisförfarande af domstolen förkastas, för att förekomma ett afsigtligt utdragande på tiden af rättegången. Domaren kan ex officio förordna, att facta, som hafva inflytande på saken, skola bevisas. Vittnesförhören stå under domarens fria ledning och denne eger att fullkomligt fritt använda sin kännedom om allt hvad är notoriskt bekant. Att sjelfva förfarandet står under domarens ledning torde knappast behöfva nämnas. Genom dessa bestämmelser har i domarens hand blifvit lagd den myndighet, som vid muntliga förhandlingar måste hos domaren förefinnas, för att den muntliga förhandlingen verkligen skall leda till en tillräcklig och uttömmande framställning af sakförhållandet. Men detta oaktadt hvilar dock den franska civilprocessen på förhandlingsprincipen.

Det system för processledningen som sålunda är i Frankrike gällande har till sina hufvudsakliga delar blifvit upptaget i de nyare tyska civilprocessordningarne och civilprocessförslagen, i hvilka man öfvergått till ett muntligt förfarande inför domstolen[1]).

Enligt dessa processordningar tillkommer det sålunda domstolen i främsta rummet att gifva alla sådana processledande bestämmelser, hvarigenom ordning och reda i de muntliga förhandlingarne befordras. Så kan domstolen förordna, att flere i en klagan väckta anspråk skola förhandlas i särskilda processuela förfaranden, att en af svaranden åberopad genfordran skall behandlas i särskildt förfarande, då densamma icke står i rättsligt sammanhang med hufvudfordringen[2]), eller att flera

---

[1]) Jfr *Nellemann,* Om muntlig rettergang i civile sager, sid. 80 ff.

[2]) *Entwurf einer Civil-Prozess-Ordnung für das Deutsche Reich.* 1874, § 130. Das Gericht kann anordnen, dass mehrere in einer Klage erhobene Ansprüche in getrennten Prozessen verhandelt werden. Dasselbe gilt, wenn der Beklagte eine Gegenforderung vorgebracht hat, welche mit der in der Klage geltend gemachten Forderung nicht in rechtlichem Zusammenhange steht. (Detta förslag kommer i följande noter att citeras såsom Entwurf 1874). Förslaget framlades af Regeringen för Tyska Riksdagen hösten 1874 och är för det närvarande föremål för Riksdagens behandling. Härmed öfverensstämma: *Entwurf einer Prozessordnung in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten für den Norddeutschen Bund. 1870*, § 316. (Detta förslag citeras i efterföljande noter som Entwurf 1870): *Die Prozessordnung in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten für das Königreich Bayern* art. 157; *Civilprozessordnung für Württemberg* art. 207; *Entwurf einer allgemeinen Civilprocessordnung für die deutschen*

vid domstolen anhängiga särskilda processer skola, när anspråken stå i rättsligt sammanhang eller när de kunnat göras gällande *i en* process, samtidigt förhandlas och afgöras[1]).

Derjemte eger domstolen förordna, att, då i samma sak flera tvistepunkter förefinnas, såsom t. ex. mer än en grund för käromålet, flere invändningar o. s. v., förhandlingarne till en början inskränkas till en eller flera af dessa tvistepunkter[2]), eller att, när afgörandet af en rättstvist helt och hållet eller till någon del är beroende på beståndet eller ogiltigheten af ett rättsförhållande, som är föremål för en redan anhängig rättstvist eller hvilket skall fastställas af en administrativ myndighet, förhandlingarne må uppskjutas till dess sistnämnda rättstvist blifvit afgjord eller den administrativa myndigheten fattat sitt beslut[3]). Hvad rätten sålunda beslutat kan den åter upphäfva[4]).

Bundesstaaten. Nach den von der deutschen Civilprocesscommission zu Hannover bei der zweiten und letzten Lesung gefassten Beschlüssen 1866, § 143 (citeras i följande noter som Hannov. Entwurf). *Entwurf einer Prozessordnung in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten für den Preussischen Staat* 1864, § 268. *Die bürgerliche Processordnung für Hannover* § 112.

[1]) *Entwurf 1874*, § 132. Das Gericht kann die Verbindung mehrerer bei ihm anhängiger Prozesse derselben oder verschiedener Parteien zum Zwecke der gleichzeitigen Verhandlung und Entscheidung anordnen, wenn die Ansprüche, welche den Gegenstand dieser Prozesse bilden, in rechtlichem Zusammenhange stehen oder in einer Klage hätten geltend gemacht werden können. Härmed öfverensstämma: *Entwurf 1870*, § 318; *Prozessordnung für Bayern* art. 157, mom. 1. *Civilprozessordnung für Württemberg* art. 208; *Hannov. Entwurf* § 144; *Preuss. Entwurf* § 267. *Processordnung für Hannover* § 113.

[2]) *Entwurf 1874*, § 131. Das Gericht kann anordnen, dass bei mehreren auf denselben Anspruch sich beziehenden selbstständigen Angriffs- oder Vertheidigungsmitteln (Klagegründen, Einreden, Repliken etc.) die Verhandlung zunächst auf eines oder einige dieser Angriffs- oder Vertheidigungsmittel zu beschränken sei. Härmed öfverensstämma: *Entwurf* 1870; § 317; *Prozessordnung für Bayern* art. 157, mom. 4.; *Civilprozessordnung für Württemberg* art. 207; *Hannov. Entwurf* § 143, samt *Processordnung für Hannover* § 112.

[3]) *Entwurf 1874*, § 133. Das Gericht kann, wenn die Entscheidung des Rechtsstreits ganz oder zum Theil von dem Bestehen oder Nichtbestehen eines Rechtsverhältnisses abhängt, welches den Gegenstand eines anderen anhängigen Rechtsstreits bildet oder von einer Verwaltungsbehörde festzustellen ist, anordnen, dass die Verhandlung bis zur Erledigung des anderen Rechtsstreits oder bis zur Entscheidung der Verwaltungsbehörde auszusetzen sei. Härmed öfverensstämma: *Entwurf 1870*, § 319; *Prozessordnung für Bayern* art. 190; *Civilprozessordnung für Württemberg*, art. 209; *Hannov. Entwurf* § 145; samt *Preuss. Entwurf*, § 272. Härjemte förekommer jemväl stadgande derom, att, när under loppet af en civil rättstvist misstanke uppkommer om en straffbar handling, hvilken kan hafva inflytande å den civila tvistens afgörande, civilförfarandet må uppskjutas till dess kriminalsaken blifvit afslutad. Jfr *Entwurf 1874*, § 134.

[4]) *Entwurf 1874*, § 135. Das Gericht kann die von ihm erlassenen eine Trennung, Verbindung oder Aussetzung betreffenden Anordnungen wieder aufheben. Så ock *Entwurf 1870*, § 321; *Civilprozessordnung für Württemberg*, art. 210; *Hannov. Entwurf*, § 147, samt *Preuss. Entwurf*, § 269.

Äfven är domstolens ordförande pligtig att leda förhandlingarna så att onödig vidlyftighet undvikes: han gifver ordet åt parterne, tager ifrån dem ordet, då de ej efterkomma hans anordningar, samt afslutar förhandlingarne, då enligt domstolens åsigt saken blifvit tillräckligt utvecklad. Domstolen kan dock åter börja en förhandling, som blifvit afslutad[1]). Till underlättande af uppfattningen utaf parternas anföranden kan domstolens ordförande förordna, att stamträd, planer, kartor, teckningar och dylikt, som af parterne åberopas, skola framläggas för domstolen[2]).

Ifrågavarande processordningar tillerkänna för det andra domaren rätt att genom frågor under sakens förhandling söka åstadkomma utredning af sakförhållandet i tvisten eller att genom frågors framställande verka för förtydligande af oklara yrkanden, för rättelse i mindre noggranna uppgifter angående de facta som af parterne åberopas, för närmare angifvande af bevisningsmedlen eller i allmänhet för att alla de förklaranden afgifvas, som äro af vigt för sakförhållandets fastställande. Vid utöfvandet af denna rätt att fråga är dock domaren bunden af förhandlingsprincipens grundsatser; dessa utgöra begränsningen för honom i denna hans verksamhet[3]).

---

[1]) *Entwurf 1874*, § 123. Der Vorsitzende eröffnet und leitet die mündliche Verhandlung. Er ertheilt das Wort und kann es demjenigen, welcher seinen Anordnungen nicht Folge leistet, entziehen. Er hat Sorge zu tragen, dass die Sache erschöpfende Erörterung finde und die Verhandlung ohne Unterbrechung zu Ende geführt werde; erforderlichenfalls hat er die Sitzung zur Fortsetzung der Verhandlung sofort zu bestimmen. Er schliesst die Verhandlung, wenn nach Ansicht des Gerichts die Sache vollständig erörtert ist . . . § 136. Das Gericht kann die Wiedereröffnung einer Verhandlung, welche geschlossen war, anordnen. Likartade bestämmelser innehåller *Entwurf 1870*, §§ 307, 322; dock innehåller detta förslag i § 307 jemväl en *uttrycklig* bestämmelse derom, att ordföranden skall förekomma att förhandlingarne icke genom en öfverflödig vidlyftighet eller genom behandling af bisaker, hvilka icke hafva något inflytande på rättstvistens afgörande, obehörigt utdrages; med förstnämnde förslag öfverensstämma närmast *Prozessord. für Bayern* §§ 150, 158, samt *Preuss. Entwurf* § 247; hvaremot processordningarne för *Hannover* § 110 och *Württemberg* art. 199 samt *Hannov. Entwurf* öfverensstämma med Entwurf 1870. Någon skillnad i sak förefinnes ej emellan de olika processordningarne, ty äfven efter dem, som ej innehålla ofvan anmärkta uttryckliga bestämmelse, måste ordförandens skyldighet att leda förhandlingen anses innebära rätt för honom att afskära öfverflödig vidlyftighet samt onyttiga digressioner.

[2]) *Entwurf 1874*, § 127. Das Gericht kann anordnen, dass eine Partei die in ihren Händen befindlichen Urkunden, auf welche sie sich bezogen hat, sowie Stammbäume, Pläne, Risse und sonstige Zeichnungen vorlege. Das Gericht kann anordnen, dass die vorgelegten Schriftstücke während einer von ihm zu bestimmenden Zeit auf der Gerichtsschreiberei verbleiben . . . Jfr *Civilprozessordnung für Württemberg* art. 204. *Hannov. Processordn.* § 110, mom. 4. *Hannov. Entwurf* § 140. Jfr ock *Entwurf 1870*, § 314.

[3]) *Entwurf 1874*, § 126. Der Vorsitzende kann durch Fragen darauf hinwirken, dass unklare Anträge erläutert, ungenügende Angaben der geltend gemachten Thatsachen ergänzt

Jemte den rätt att framställa frågor till de vid domstolen närvarande parterna, hvilken samtliga förslagen tillägga domaren, medgifva flere af dem honom befogenhet att till rätten inkalla en part som icke är der personligen tillstädes, för att höras öfver de frågor, hvilka domstolen anser nödigt att till honom framställa[1]).

Slutligen tillägga ifrågavarande processordningar domaren med afseende å bevisningen rätt att förordna dels att urkunder, som åberopas af en part och finnas i hans händer, skola föreläggas rätten, dels att parterne skola framlägga för rätten den emellan dem förda skriftvexling i tvisten och andra i deras besittning, befintliga skrifter, för så vidt dessa afse den förevarande rättstvistens behandling; hvarjemte domstolen eger rätt att förordna om syn och att inhemta yttrande af sakkunnige män[2]).

I *Danmark* och *Norge* är förhandlingsprincipen strängare tillämpad än eljest plägar vara händelsen, och torde någon redogörelse för hvad derstädes kan innefattas under domarens processledning här icke vara af nöden.

Öfvergå vi härefter till undersökning af de regler, som enligt Svensk rätt kunna antagas gälla med afseende å domarens processledning, bör i främsta rummet besvaras frågan, huruvida vår rättegångsordning i tvistemål hvilar på undersöknings- eller förhand-

und die Beweismittel bezeichnet, überhaupt alle für die Feststellung des Sachverhältnisses erheblichen Erklärungen abgegeben werden. Er kann auf die Bedenken aufmerksam machen, welche in Ansehung der von Amtswegen zu berücksichtigenden Punkte obwalten . . . Härmed öfverensstämma *Entwurf 1870*, § 311; *Civilprozessordn. für Württemberg* art. 201; *Hannov. Entw.* § 137; så ock i det närmaste *Prozessordn. für Bayern* art. 154, samt *Preuss. Entw. 1864*, § 262. *Hannov. Bürgerl. Processordn.* § 111. »Durch sachgemässe, Fragen ist dahin zu wirken, dass eine klare Ansicht der den Parteivorträgen zum Grunde liegenden thatsächlichen Verhältnisse so wie der Anträge der Parteien gewonnen werde». *Baden Prozessordn.* § 276. Der Richter ist befugt über erhebliche zur thatsächlichen Streitfrage gehörige Thatumstände die von den Parteien vorgetragen sind, aber welchen es noch an der erforderlichen Bestimmtheit oder Vollständigkeit fehlt . . . Fragen . . . zu stellen . . . Äfven dessa båda lagar äro i sak öfverensstämmande med de föregående; samtliga lagarne hafva med hit hörande stadganden för afsigt att antyda samma rätt att framställa frågor, som tillkommer den Franska domaren.

[1]) *Entwurf 1780*, art. 312. *Prozessordn. für Bayern* art. 155. *Civilprozessordn. für Württemberg* art. 202. *Hannov. Entw.* § 138. *Preuss, Entw.* § 263; *Baden Prozessordn.* § 281.

[2]) Jfr de i not. 2 sid. 23 citerade ställen i de särskilda processordningarne. *Entw. 1874*, § 128. Das Gericht kann anordnen, dass die Parteien die in ihrem Besitze befindlichen Akten vorlegen, soweit dieselben aus Schriftstücken bestehen, welche die Verhandlung und Entscheidung der Sache betreffen. § 129. Das Gericht kann die Einnahme des Augenscheins sowie die Begutachtung durch Sachverständige anordnen. Jfr *Entwurf 1870*, § 315; *Prozessordn. für Bayern* art. 433; *Civilprozessordn. für Württemberg* art. 205; *Hannov. Entw.* § 141; *Preuss. Entw.* §§ 499, 507; *Hannov. Processordn.* §§ 280, 281.

lingsprincipen. Granska vi stadgarna i rättegångsbalken, skola vi finna, att i vår rättegångsordning i fråga om ej mindre framställandet af invändningar än ock företeende af bevisning städse uttalas såsom grundsats, att bådadera tillkomma parterna[1]). Och ej heller uttalas der någonstädes såsom *allmän* regel, att domaren eger ex officio supplera, hvad parterna underlåtit att framställa eller förete. Då härtill kommer att vår process, i likhet med processen hos öfriga germaniska folk, i äldsta tider hvilade helt och hållet på förhandlingsprincipen samt att i det enda främmande land, Tyskland, hvarifrån vår process under 17:de och början af 18:de seklet rönte någon inverkan, förhandlingsprincipen under denna tid var uteslutande herrskande, torde otvifvelaktigt svaret på ofvannämnda fråga blifva det, att vår process hvilar på förhandlingsprincipen[2]). Och icke kan häremot åberopas att vår lag i en eller annan punkt innehåller stadganden som synas afvika från denna princip eller att den å något ställe begagnat uttryck, hvilka tyckas häntyda på den motsatta principen[3]). Ty efter de allmänna grunddrag, som man finner i processen uttalade, måste man bedöma, å hvilken princip den hvilar; möjliga undantag upphäfva icke regeln.

Men om sålunda processens grundregel utgöres af förhandlingsprincipen, torde en blick på hvilket capitel som helst af dem, som i Rättegångsbalken reglera förfarandet, vara tillräcklig att öfvertyga oss derom, att domarens processledning af lagstiftningen blifvit fullkomligt erkänd[4]). Och fästa vi derjemte vår uppmärksamhet derpå, att vid underrätt processen enligt regeln är muntlig[5]), att parterne,

---

[1]) *Rättegångsbalken*, 16, 1. Nu kommer svaranden för rätta och säger etc. 16, 3. Vänder någon in etc. 16, 4. Gör någon annan invänning etc. 17, 1. Företer någon etc. 17, 3. Vill någon sin talan med vittnen fästa etc.

[2]) Detta erkännes äfven af de författare, som under senare tider vetenskapligt behandlat vår civilprocess eller delar deraf. Så t. ex. *Schrewelius*, Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande civilprocess, sid. 81. *Lindblad*, Läran om bevisning inför rätta enligt Sveriges lag, sid. 227.

[3]) Så hette det t. ex. i det numera upphäfda 5 cap. *Rättegångsbalken*; Kämnersrätt eger i staden ransaka och döma i alla tvister etc.; samt i den ursprungliga lydelsen af *Rättegångsbalken* 6, 1: Der skall ock både ransakas och dömas öfver alla vexel- och sjörättesaker . . . Men häraf kan ej dragas några slutsatser om undersökningsprincipens tillämplighet i dessa fall.

[4]) T. ex. *Rättegångsbalken* 12, 8; 14, 4; 14, 6; 17, 18; 17, 20; m. fl.

[5]) Vi taga beteckningen muntlig process i den betydelse, detta uttryck erhållit genom Feuerbachs definition deraf. *Feuerbach*, Betrachtungen über die Oeffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerechtigkeitspflege, sid. 196 ff. Mündlich ist im allgemeinen diejenige Mittheilung welche vom Mund zum Ohr geschieht . . . Auch geht eine mündliche Verhandlung darum nicht in schriftliche über, weil derjenige welcher gemäss einer mündlichen Aeusserung seine Ueberzeugung oder sein Urtheil bestimmen soll, das Gesprochene allenfalls sich selbst

huru mycket de sakna rättskunskap och huru i öfrigt oförmögne att föra talan inför rätta de än kunna vara, ändock äro berättigade att der sjelfva utföra sin sak, och att de af denna rättighet i verkligheten göra det vidsträcktaste bruk; att i följd af sistnämnda förhållande rättskunniga advocater i allmänhet vid processen icke förekomma, samt att vår rättegångsordning icke stadgar några bestämda afdelningar inom processen utan öfverlemnar dess ledande helt och hållet åt domarens verksamhet; torde det vara öfverflödigt att anföra vidare bevis för tillvaron inom vår process af rättigheten och skyldigheten för domaren att verkligen leda processen. Ty lika litet, som hvarje annan muntlig process, kan vår svenska umbära domarens processledning. Och om den äldre Tyska processen kunde till ett minimum inskränka denna domarens verksamhet, berodde detta, såsom i det föregående redan visats, på förutsättningar, hvilka helt och hållet saknas i vår rättegångsordning, nemligen på förfarandets skriftlighet, på processens förande af sakförare samt på den stränga formela utbildning som der processförfarandet erhållit. Påståendet att den svenska domaren skulle kunna under hela förfarandet, som föregår afgörandet, inskränka sin verksamhet till att i protokollet uppteckna parternes oordnade framställningar eller emottaga och i protokollet införa de emellan parterne vexlade skrifter, samt till att bevilja de uppskof, som af parterne för bevisnings företeende kunna begäras, måste derföre betraktas såsom lika stridande emot hela andan af vår process som emot uttryckliga lagbestämmelser i vår rättegångsordning. Det innebär ock en felaktig uppfattning af förhandlingsprincipen. Ty, såsom af den föregående framställningen af processledningens utveckling torde framgå, denna princip låter sig väl förena med en processledande verksamhet från domarens sida.

---

aufzeichnet oder von einem andern aufzeichnen lässt. Ferner die Unterscheidung zwischen mündlicher und schriftlicher Rechtsverwaltung bezieht sich lediglich auf den Gedankenverkehr zwischen den *Partheien* und dem ihre Rechtsangelegenheit *beurtheilenden Gerichte*. Die Grundvorstellung ist ... bei der mündlichen ... der rechtlich wirksame Gedankenverkehr zwischen dem erkennenden Gericht einer Seits und den Partheien ander Seits durch gesprochene und gehörte Worte vermittelt wird. Denna betydelse torde vara den i hvilken »muntlig process» vanligen tages; och i denna betydelse är vår process otvifvelaktigt enligt regeln muntlig. *v. Bar*, *Nellemann*, med flere nyare processualister taga dock benämningen muntlig process, eller som dessa författare ofta uttrycka sig en rent muntlig eller verkligt muntlig process, i den betydelse att den dömande myndigheten »aus dem unmittelbaren Verkehre mit den Partheien, mit den Zeugen und Sachverständigen die Grundlage der Entscheidung gewinnt». Ville man genom benämningarne åtskilja vårt förfarande från förfarandet såsom v. Bar och Nellemann anse det böra gestaltas, kan man beteckna det förra såsom ett *muntligt-protokollariskt* förfarande, det senare såsom ett *rent muntligt*.

Den processledande verksamhet, som sålunda enligt Svensk rätt tillkommer domaren, visar sig dels, med hänsyn till rättstvistens formela behandling vid rätten, deri att domaren är pligtig att oberoende af parternes yrkanden leda sakens handläggning så, att reda och ordning i förhandlingen med parterne vidmakthålles, dels ock i materielt hänseende deri, att domaren är berättigad att i förhandlingarne ingripa för åstadkommande af tydlighet och fullständighet i parternas framställningar af sakförhållandet, samt att han eger befogenhet att ex officio ej mindre tillse att vissa föreskrifter i afseende å processen blifva iakttagna, än äfven vidtaga vissa åtgärder med afseende å den bevisning som i saken förekommer.

I fråga om den formela behandlingen af rättstvisten eger domaren först att ex officio tillse, det i saken ej förekommer en sådan cumulation[1]) af påståenden eller, der genstämning eger rum, ett sådant förhållande emellan hufvud- och genkäromål att reda och enkelhet i förfarandet derigenom skulle i väsendtlig mån försvåras. Skulle detta vara fallet, eger domaren förordna, att de särskilda påståendena skola hvart för sig blifva föremål för handläggning vid rätten. Väl är det sant att det i främsta rummet tillkommer vederparten, att vid cumulation af påståenden eller vid genkäromål framställa yrkande, der laglig anledning dertill finnes, om påståendenas eller genkäromålets skiljande och särskilda behandling. Och de rättsregler som i Rättegångsbalken gifvas i 11 kap. 3 § angående subjectiv cumulation och i 10 kap. 1 § samt 11 kap. 6 § angående genstämning torde först och främst afse, att, der sådant yrkande af vederparten framställes, för domaren utgöra norm för afgörandet[2]). Men då, ej mindre såsom i det föregående visats, med förhandlingsprincipen i allmänhet antages väl stå tillsammans, att domaren ex officio förordnar, det flere i en stämning sammanförda anspråk eller ett genkäromål skola förhandlas i särskilda processer, än ock de anförda stadgandena i Rättegångsbalken ingalunda kunna anses lägga något hinder i vägen för domaren att jemväl utan yrkande från någondera partens sida anordna ett dylikt särskiljande, torde man vara berättigad att tillerkänna domaren ofvan angifna befo-

---

[1]) Cumulation (cumulatio caussarum) säges ega rum då flera sjelfständiga påståenden upptagas i en stämning. Cumulationen kallas *subjectiv*, då flera kärande genom en stämning anhängiggöra flera sjelfständiga påståenden emot en svarande, eller en kärande anhängiggör dylika påståenden emot flera svarande eller slutligen flera kärande anhängiggöra sådana påståenden emot flera svarande. *Objectiv* kallas cumulationen åter, då en kärande anhängiggör genom en stämning flera sjelfständiga påståenden emot en svarande.

[2]) 10 kap. 1 § R. B. Nu vill den stämde kära till honom igen som stämma låtit, vare han ock *skyldig* vid samma Rätt svara, der målen med hvarandra gemenskap hafva.

genhet. Några bestämda regler, som domaren vid utöfvandet af denna rättighet har att följa, torde icke enligt vår rätt kunna angifvas. Med afseende å den subjectiva cumulationen kan föreskriften i 11 kap. 3 § Rättegångsbalken[1]) måhända tjena honom till ledning; med afseende å den objectiva cumulationen åter, hvilken vår rätt i såväl 14 kap. 5 § som 21 kap. 4 § R. B.[2]) förutsätter såsom tillåtlig, utan att dock derom lemna några närmare bestämmelser, torde — med undantag af regeln att tvistemål och brottmål, af hvilka det ena ej står till det andra i ett accessorist förhållande, böra åtskiljas, — någon annan regel ej kunna uppgifvas, än att domaren eger efter eget fritt förnuftigt bepröfvande afgöra, huruvida ett särskiljande af de cumulerade påståendena bidrager till förenklande och större reda i förhandlingarne[3]).

Vidare tillkommer domaren i afseende å den formela ledningen utaf processen att, der flere påståenden förekomma till behandling i en sak eller der en eller flere invändningar blifvit i saken framställda, bestämma, eftersom han finner lämpligast, den ordning, i hvilken under den muntliga förhandlingen med parterna påståendena eller invändningarne skola till behandling förekomma samt att dervid jemväl förhindra att parterne i sina föredrag inblanda, hvad till saken ej rätteligen hörer. Denna rättighet, hvilken tydligen är af största betydelse för bibehållandet af reda och öfverskådlighet vid den muntliga förhandlingen, framgår otvetydigt af hvad dels i 14 kap. 5 § R. B. stadgas för skriftvexlingen emellan parterne, dels i 6 § i samma kap. föreskrifves med afseende å parternas yttrande vid muntligt förhör[4]).

Finner domaren, att ett käromål helt och hållet eller till någon del är beroende på utgången af en annan vid domstol anhängig rättstvist, skall domaren ex officio uppskjuta behandlingen af förstnämnda käromål, i hvad det sålunda är beroende, till dess den andra rättstvisten blifvit i vederbörlig ordning afgjord. Denna grundsats, hvilken

---

[1]) 11 kap. 3 § R. B. Begärer någon stämning å flera i *en och samma sak*, då må de alla genom en stämning inkallas . . .

[2]) 14 kap. 5 § R. B. . . . Hafver han flere käromål än ett; sätte hvart för sig ut; . . . 21 kap. 4 § R. B. . . . Äro i saken åtskilliga käromål och vinna eller tappa parterne deri ömsom . . .

[3]) Angående cumulation och genstämning enligt svensk rätt jämför uppsatsen: »Några anmärkningar om genstämning (vice-versa-stämning) och om cumulatio caussarum enligt svensk lag» i Naumanns Tidskrift för lagstiftning etc. 1875, sid. 424 ff.

[4]) 14 kap. 5 § R. B. . . . Hafver han flera käromål än ett; *sätte hvart för sig ut*. Och svare vederdelomannen *i samma ordning*. Ej må något blandas i dessa skrifter in, det till saken ej rätteligen hörer . . . 14 kap. 6 § R. B. . . . Ej må parterne vid muntligt förhör påstå, *eller domaren tillåta*, att det uppskrifvas skall, som . . . till saken ej rätteligen hörer . . .

vår lag uttalar för ett särskildt fall i 10 kap. 6 § B. B.[1]), måste uppenbarligen anses såsom allmänt gällande[2]).

Hvad slutligen angår frågan, huruvida vår civilprocess medgifver domaren att, der han finner lämpligt, genom slutligt utslag afdöma de delar af en sak, med afseende å hvilka förhandlingarne synas honom bragta till slut, under det att han fortsätter handläggningen af öfriga delar utaf saken, torde ett dylikt förfarande, om än ej i direct strid mot något positivt lagbud, likväl böra undvikas. Ty dels kan det ej anses vara med den allmänna andan i vår rättegångsordning öfverensstämmande, att delar af samma sak äro samtidigt under pröfning i olika instancer, dels torde det vara parternes rätt att på ett vad få draga saken i hela dess vidd under öfverdomstolens pröfning, dels uppkommer svårighet för sistnämnda domstol att i sådant fall tillämpa lagens stadgande angående rättegångskostnad, dels slutligen måste ett dylikt förfarande, derest domaren, då saken anhängiggjordes, rätt användt den befogenhet, som vid cumulation honom tillkommer, vara helt och hållet obehöfligt[3]).

I materielt hänseende tillkommer det domaren att för vinnande af tydlighet och fullständighet i parternas framställning af sakförhållandet till deras besvarande framställa lämpliga frågor, samt att, för sådant ändamål, der parter sjelfve ej äro tillstädes vid Rätten, förordna om deras personliga inställelse. I 14 kap. 6 § R. B. tillerkännes nemligen domaren rätt, att, der han sjelf finner nödigt, muntligen höra den, som skriftligen utfört sin talan; och likaledes stadgas det uttryckligen i 15 kap. 1 § samma Balk, att part är skyldig att personligen inställa sig hos Rätten när domaren det fordrar[4]).

---

[1]) 10 kap. 6 § B. B. Kärer någon till annan för intagor, eller annan åverkan, och den, som käres till, säger att de egor komma honom till; pröfve Rätten först om käranden den skog och mark, då brukat och innehaft . . . Finnes det ej, då skall det som tvistas om i qvarstad sättas och vid vite förbjudas. Sedan skilje domaren dem emellan om eganderätten. Tappar han saken . . .

[2]) Att domarens skyldighet att leda processen jemväl innebär, att han gifver och fråntager parterne ordet, att, då saken uppskjutes, han utsätter tid för dess återföretagande o. s. v., hvilka åtgärder äro nödiga för processens fortgång, är uppenbart.

[3]) I konkurslagen 75 § finnes dock en bestämd föreskrift, att i konkurstvister, om en del fordringar tarfva längre tid för att utredas och styrkas, dom öfver dem, som snarare afgöras kunna, skall förr meddelas. Men detta lagstadgande har sin förklaring i den särskilda beskaffenheten af den rättstvist som här är i fråga.

[4]) 14 kap. 6 § R. B. Hafver den som skriftligen sin talan eller svar företett, sig deri förbehållit att ock muntligen hörd varda, eller *finner domaren sjelf det nödigt;* förelägge . . . 15 kap. 1 § R. B. . . . I . . . tvistemål må man genom laga ombudsman kära och svara; och skall hufvudman ändock för Rätta komma, *när domaren det fordrar.*

Denna rätt att framställa frågor, som sålunda tillkommer domaren, bör af honom användas under alla stadier af förfarandet. Då käranden vid förhandlingens början skall redogöra för käromålet, åligger det domaren att genom lämpliga frågor åstadkomma, att kärandens berättelse blifver en fullständig redogörelse för sakens sammanhang och ett tydligt uttalande af hvari tvisten består. Och då vederparten derefter skall svara på hvad af käranden blifvit anfördt, skall domaren använda sin rätt, att till honom framställa frågor på det sätt, att af svaromålet likaledes tydligt och fullständigt framgår sakförhållandet i rättstvisten, sådant det af svaranden uppfattats. Genom ett sådant förfarande vinnes att den del af sakförhållandet, som verkligen är föremål för tvist emellan parterne, blifver noggrannt bestämd[1]). I följd häraf kommer ock för parterne att tydligt framstå, hvad af dem behöfver bevisas; och man undviker derigenom till en stor del de onödiga uppskof, hvilka hos oss ej sällan föranledes af bristande processinstruction, i det att parterne genom det första förfarandet vid domstolen icke erhållit någon som helst upplysning, om hvilka af de factiska förhållandena i saken verkligen äro omtvistade; hvadan de, utan någon speciel undersökning om hvad de behöfva bevisa, begära och erhålla uppskof »för bevisnings företeende». Och vid parternes efterföljande anföranden bör allt fortfarande domaren använda den rätt honom tillkommer att genom erforderliga frågor förmå parterne till att städse afgifva bestämda och tydliga yttranden och förklaringar öfver allt hvad under rättstvisten förekommer.

Hvilka tvångsmedel domaren har till sitt förfogande för att förmå en part till personlig inställelse vid domstolen framgår ur 24 kap. 1 § R. B.[2]). Med afseende å de medel, som af domaren böra användas för att af parter erhålla erforderliga upplysningar å de frågor han framstält, torde domaren vara inskränkt till att för parten påpeka den presumption som denne genom ett undvikande svar ovilkorligen

---

[1]) Af hvad i det föregående blifvit anfördt torde uppenbarligen framgå, huru litet med förhandlingsprincipen, rätt tillämpad, öfverensstämmer, att på sätt understundom sker vid sakens första handläggning inför Rätten, förhandlingen består deri, att käranden åberopar ett stämningsmemorial, hvilket icke i något afseende uppfyller de fordringar, som lagen i 14 kap. 5 § R. B. uppställer för den framställning af sakförhållandet, som åligger käranden; att svarandens yttrande inskränker sig dertill »att han bestrider käromålet»; att parterne eller endera af dem derpå, utan att angifva hvad de ämna bevisa eller hvilka bevisningsmedel de skola använda, begära uppskof »för bevisnings företeende» samt att derefter uppskof af Rätten beviljas.

[2]) Häraf framgår att i civila rättstvister domaren icke eger att förelägga part inställelse vid hemtningsäfventyr eller att hemta part till rätten. 11 kap. 10 § R. B. gifver domaren en dylik rättighet endast i brottmål.

åstadkommer emot sig. Att ålägga parten vid vite att svara, torde vara helt och hållet olämpligt, då domaren icke genom ett dylikt tvångsmedel kan åvägabringa annat än att parten gifver ett svar, detta må nu vara beskaffadt huru som helst; innehållet af detta svar kan uppenbarligen ej vid vite honom föreskrifvas.

I afseende å de processuela föreskrifter, öfver hvilkas iakttagande domaren åligger att ex officio vaka, stadgar vår rätt i öfverensstämmelse med hvad äfven i främmande länders lagstiftning eger rum, att domaren skall tillse att föreskrifterna angående behörigt forum och processlegitimation blifva af parterne iakttagna[1]). Grunden till dessa föreskrifter hafva vi uppenbarligen att söka deri att den förra ansetts behöflig för att domstolarna utan allt för stor svårighet skola blifva i tillfälle att uppfylla, hvad dem med afseende å rättsskipningen åligger; och att den senare är erforderlig, derest ej den som utan legitimation för annans talan skall, derest vederparten sådant oaktadt inlåter sig i rättstvisten, kunna utan den uppgifne hufvudmannens eget vållande ådraga honom betydliga olägenheter; ett förhållande hvilket ej kan vara öfverensstämmande med ett ordnadt rättsskick.

Hvad slutligen angår befogenheten att oberoende af parternes yrkanden inverka på bevisningen i rättstvisten, finna vi domaren, i likhet med hvad öfverallt annorstädes är händelsen, berättigad att sjelfmant förskaffa sig kunskap om allt sådant, som kan betraktas såsom notoriskt. I följd deraf är han berättigad att ex officio föranstalta om syn för utredande af de sakförhållanden som på detta sätt kunna blifva notoriska. Derjemte är han enligt en constant rättspraxis äfvenledes berättigad att till sitt biträde använda sakkunnige män för bedömandet af sådana stridiga sakförhållanden, för hvars rätta uppfattning särskilda specialkunskaper äro af nöden[2]). Den omständighet, att parterne sjelfva utan rättskunnigt biträde föra sin talan, äfven då de ej förstå att i fråga om bevisningen i saken framställa de yrkanden, hvartill de kunde ega befogenhet, har gifvit upphof till särskilda stadganden i vår rätt, hvarigenom domaren erhållit rättighet att med afseende å särskilda arter af bevisning utöfva en verksamhet, hvilken egent-

[1]) 10 kap. 11 § R. B. Ej må någon sak, utan i rättan domstol, upptagas, *ändå att parterne sjelfva om annan Rätt dsämjas vilja;* utan att Konungen finner skäl att gifva der lof till. 15 kap. 4 § R. B. *Ej må någon kära eller svara för annan innan* han antingen muntligen inför Rätten af sakegaren dertill förordnad är eller visar hans öppna bref derom med insegel . . .

[2]) Denna praxis är egentligen utvecklad i Högsta Domstolen; men då en dylik befogenhet tillkommer den högsta instancen måste man otvifvelaktigt tillerkänna äfven andra och första instancerna samma befogenhet.

ligen borde tillkomma parterne. Så skall domaren, då parten ej förstår att förete de jäf emot vittnen, som han kan hafva skäl till, sjelf fråga derefter innan eden får afläggas[1]); så skola ock, då Rätten äskar det, hufvudskrifterna af de bevis som företes i Rätten uppvisas[2]). Sistnämnda stadganden kunna väl icke egentligen sägas ligga uti domarens processledande verksamhet, utan torde rättast böra betraktas såsom undantag från de grundsatser som med afseende å bevisningen af förhandlingsprincipen böra följa.

Härmed hafva vi antydt hufvuddragen af den svenska domarens processledande verksamhet. Den befogenhet vi funnit honom ega, torde vara tillräckligt omfattande, för att den svenska civilprocessen under hans ledning skall kunna antaga den fria men dock ordnade form, som det muntliga förhandlingssättet för sin rätta tillämpning ovilkorligen kräfver.

---

1) 17 kap. 13 § R. B. Jfr ock 17 kap. 14 § samma Balk.
2) 14 kap. 4 § R. B.

Stockholm, tryckt hos A. L. Normans Boktryckeri-Aktiebolag. 1875.

UPSALA UNIVERSITETS

ÅRSSKRIFT.

1875.

PHILOSOPHI, SPRÅKVETENSKAP
OCH
HISTORISKA VETENSKAPER.

Den

semitiska språkstammens pronomen

Bidrag till en jämförande semitisk grammatik

af

Herman Almkvist

I

Inledning

Om det jämförande studiet af de semitiska språken och deras förhållande till de ariska och hamitiska.

Upsala 1875
Akademiska Boktryckeriet
Ed. Berling.

Innehåll.

Förord.

Inledning.

Den semitiska språkstammens pronomen

af

HERMAN ALMKVIST.

Förord.

Det är en flera gånger uttalad sanning, att, så länge den semitiska språkforskningen saknar en strängt vetenskaplig jämförande grammatik, äro specialundersökningar af vissa grammatiska eller lexikaliska områden högst nödvändiga och nyttiga förarbeten*. Att därför en behandling af de semitiska språkens pronomen, som satte till sin uppgift att med möjligaste fullständighet upptaga alla dess dialektiskt växlande former såsom själfständiga, präformativ, afformativ och suffix, samt så långt detta på språkforskningens närvarande ståndpunkt låter sig göra, förklara deras uppkomst genom genetisk utveckling ur demonstrativa eller prädikativa rötter, skulle, i sig själf betraktadt, vara ett förtjänstfullt arbete, torde ingen vilja neka. Då jag nu här offentliggör ett försök till ett dylikt arbete, sker det med full vetskap om att ämnet i trots af enskilda mindre förarbeten verkligen fordrar «tüchtige kräfte» för att kunna framställas så, att den semitiska språkforskningen skulle kunna bygga på och fortgå från dess resultat. Men om jag ock därför är den första att erkänna att mina krafter icke räcka till för att i fråga om detta ämne i strängare mening fylla vetenskapens kraf, så har jag dock trott att redan ett första försök till sammanställning och bearbetning af det föreliggande rika materialet, skulle, om el-

* «Jedenfalls ist es im hohen Grade erwünscht, wenn es tüchtige Kräfte unternehmen, erst einzelne grammatische Gebiete durch die verschiedene semitischen Sprachen hindurch genau zu untersuchen» (*Nöldeke*, Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Gesell. B. XXV s. 664).

jest med någon metod utfördt, icke sakna sin nytta för vetenskapen och kommande forskare.

Då den ofvan anförda uppgiften för en sådan afhandling som denna fordrar, att alla mer eller mindre kända semitiska dialekter tagas i betraktande, har det naturligen varit för mig en första nödvändighet att samla den hit hörande icke obetydliga och särdeles spridda grammatikaliska och lexikaliska literaturen. I detta hänseende hoppas jag hafva gjort mig bekant med hvarje arbete af någon betydenhet. En förteckning på dessa källor skulle här onödigtvis upptaga stort rum, då läsaren i det följande finner dem fullständigt anförda. Jag vill därför här i stället uppgifva, hvilka arbeten jag förgäfves sökt anskaffa: *Dukes*, *die Sprache der Mischna*, (Esslingen 1846), *Vassalli*, *Grammatica della lingua Maltese* (Malta 1827), *Schlienz*, *Views on the improvement of the Maltese language* (Malta 1838, se *Ewald* Ausführl. Lehrb. d. hebr. Spr. ss. 645, 794) samt af inhemska arab. arbeten: *Tantawi*, *traité de la langue arabe vulgaire* (Leipzig 1848) och de nyare arbeten från Beirut, som finnas anförda hos *Wright*, *a grammar of the arabic language*, Ed. II, London 1874 s. VII, VIII.

Vid arbeten inom semitisk linguistik är det naturligen en stor olägenhet att nödgas umbära flera orientaliska alfabet, hvilka blott ofullständigt kunna ersättas af latinska bokstäfver. Då äfven signerade sådana icke varit mig tillgängliga, lemnar jag här nedan ett schema öfver det sätt, hvarpå jag i denna afhandling vid behof återgifvit de semitiska bokstäfverna:

arab.	hebr.	syr.	ätiop.	amhar.	latinsk skrift.
ا	א	ܐ	*'alf*		' (spir. lenis)
ب	ב	ܒ	*bēt*		*b*
ت	ת	ܬ	*tawe*		*t*
				t'āwī	*t'* (= *tj*, *tsch*)
ث					*ϑ* (= eng. *th* i *thing*)
ج	ג	ܓ	*gemel*		*g*
ح	ח	ܚ	ḥ*aut*		ḥ (starkt *ḥ*)
خ			***h**arm*		***h*** (starkt ty. *ch*, sp. *j*, *x*)
د	ד	ܕ	*dent*		*d*
				d'ent	*d'* (= *dj*, *dsch*)
ذ					*δ* (eng. *th* i *this*)

arab.	hebr.	syr.	ätiop.	amhar.	latinsk skrift.
ر	ר	ܪ	*re'es*		*r*
ز	ז	ܙ	*zai*		*z* (franskt *z* = lent *s*)
				z'ai	z (franskt *j* i *jour*)
س	שׂ, ס	ܣ	*sāt*		*s*
				s'āt	*s'* (= polskt *ś* = följ.)
ش	שׁ	ܫ	*saut*		s (= *sch*)
ص	צ	ܨ	***s**adāi*		***s*** (hårdt gom-*s*)
ض			***dap**ā*		***d*** (hårdt gom-*d*)
ط	ט	ܛ	***t**ai**t***		*t'* (hårdt gom-*t*)
				t'**ai**t	***t*** (= ***tj***, ***tsch***)
ظ					***z*** (lent *s* mot gomen)
ع	ע	ܥ	*ʿain*		ʿ («tiefer gutturaler Hauch durch die zusammengedrückte Kehlspitze ausgestossen»)
غ					***g*** (fast wie ein schnarrendes gutturales *r*)
ف	פ	ܦ	*af*		*f*
	פּ	ܦ̇	*pā*		***p***
			pait		***p*** (hårdt explosivt *p*)
ق	ק	ܩ	***kaf***		***k*** (hårdt gom-*k*)
ك	כ	ܟ	*kaf*		*k*
				k'af	*k'* (tyskt *ch?* Isenberg)
ل	ל	ܠ	*lawe*		*l*
م	מ	ܡ	*māi*		*m*
ن	ן	ܢ	*nahas*		*n*
				n'āhās	*n'* (*nj* = spanskt ñ)
ه	ה	ܗ	*hōi*		*h*
و	ו	ܘ	*wawe*		*w* (= eng. *w*)
ى	י	ܝ	*jaman*		*j*

Anm. De ätiopiska (amhar. tigr.) orden återgifvas alltid med latinsk skrift, de arab. hebr. aram. blott då, när en latinsk omskrifning af särskilda skäl synes lämpligare. Det arabiska ج betecknar visserligen allmännast det ljud som närmast kan uttryckas med *d* + franskt *j* (*dz*), men i flera trakter, ej blott som man vanligen finner anfördt (se *Caussin de Perceval*, *gramm. ar. vulgaire*, s. 5; *Wahrmund*, *prakt. Gramm. der neuarab. Spr.* s. 9) i Ägypten, utan äfven af flera nomadiska stammar i syriska öknen (se *Wetzstein*, *Sprachliches aus den Zeltlagern der syr. Wüste*, Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Ges. B. XXII s. 163) läses ج som hårdt *g*. Detta bör anses som dess ursprungliga ljud, så väl på grund af förhållandet i de öfriga semit. språken, som ock därför, att öfvergången från *g* till *dz* utvisar samma förvekning («Mouillirung», «Quetschung») af gutturalljuden, som inom nyare semitiska tungomål förvandlat de ursprungliga *k* (ق), *k* (ك), vid sidan af de regelbundna ljudöfvergångarne till *g*, *h*, ', till dialektiskt växlande *ts*, *ts*, *ds*, *dz*. Liksom jag därför för dessa senare, med åsidolemnande af det särskilda ortuttalet, nyttjar de etymologiskt riktigare tecknen *k*, *k*, så har jag äfven för ج ansett mig böra i öfverensstämmelse med hebr. aram. ätiop. etc. nyttja *g* (då ett särskildt ortligt uttal bör nogare uttryckas använder jag naturligen de ofvan nämda tecknen). De korta arab. vokalerna betecknar jag med de urspr. *a*, *i*, *u*, de långa (liksom de i hebr. och aram. med hvilbokstaf försedda) med *â*, *î*, *û*, de hebr. (och aram.) långa med *ā*, *ē*, *ō*. De ätiopiska med konsonanttypen förenade vokalerna återgifvas enklast med *a*, *ā*, *ī*, *ū*, *ō*, *ē*, *e*. För feniciska, samaritanska och mandäiska ord använder jag de hebräiska bokstäfverna. Öfriga semitiska dialekter behöfva ej här särskildt anföras. De nyare visa i allmänhet samma ljudutveckling som de nyss för arab. anförda. Så har t. ex. nysyr. till och med i skrift och tryck genom diakritiska tecken till ܓ, ܟ, ܙ (ܙ) särskilt de nya ljuden *dz*, *ts* (*k'*), *z*, från de ursprungliga *g*, *k*, *s* (*z*) (Se *Nöldeke*, *Gramm. der neusyr. Spr.* s. 25). För fornägyptiska ord (i hieroglyfisk eller dämotisk skrift) har jag naturligen följt Brugsch' omskrifning (se *Hierogl. Gramm.* Leipzig 1872 s. 2, *Hierogl.-demot. Wörterb.* Leipzig 1867 B. I, s. VI), men i stället för hans signerade bokstäfver i öfverensstämmelse med ofvan stående schema, nyttjat följande: *ȧ* = '*a*, *ḥ* = h (ح), *χ* = *ḫ* (خ), *ḳ* (*g*) = *g*, *ṭ* (*d*) = *d*. Då det koptiska alfabetet är rent grekiskt, så äro de koptiska ordens omskrifning med latinska bokstäfver enkel, blott för de sex bokstäfver, hvarmed utom stafvelsetecknet *ti* det koptiska alfabetet öfverskjuter det grekiska, behöfva här tecken anföras: *sei* s, *fei* f, *hei* *ḫ*, *hori* *h*, *dzandza* *dz*, *tsima* *ts* (I afseende på de bägge sistnämda till sitt ljudvärde mycket omtvistade bokstäfverna har jag följt den utredning af deras etymologiska betydelse, som meddelas i *Schwarzes Kopt. Gramm.*, Berlin 1850, ss. 95 - 98). Ord af andra afrikanska språk, hvilkas egenskap af semitiska är tvifvel underkastad, äro här återgifna med de i ofvan stående schema upptagna latinska bokstäfverna.

Slutligen vill jag nämna att, då i följd af särskilda omständigheter detta arbete redan nu offentliggöres ehuru blott till en del färdigt, det är min afsigt att sedermera genom fullständigt utgifvande på ett främmande lefvande språk öfverlemna det till bedömande af en större krets läsare, än den jag nu kan påräkna. Och då på grund af samma särskilda omständigheter en eller annan läsare, för hvilken dessa äro bekanta, torde hafva väntat att det nu föreliggande arbetet skulle vara affattadt på latin, vill jag till förklaring anföra, att jag om hvarje större grammatiskt arbete anser de ord gälla, som *Dillmann*, själf en van författare på det klassiska tungomålet, yttrar i företalet till sin ätiopiska grammatik (s. VII): «eine Grammatik lateinisch zu schreiben ist hemmend und beengend, eine solche zu lesen ist Pein.» I samma yttrande instämmer en annan likaledes på latinskrifningens område hemmastadd orientalist *Nöldeke*, som beklagar att Pryms doktoratsafhandling (se s. 14 not 2) är skrifven på latin (se *Gött. gel. Anz.* 1868 B. II, s. 1142).

Inledning.

I. Öfverblick af det jämförande semitiska språkstudiet.

Långt innan man hade anat det band som sammanhåller de olika europäiska grenarne af den ariska språkstammen, hade de semitiska språkens nära frändskap i grammatikaliskt och lexikaliskt hänseende varit klar för de lärde som sysselsatt sig med dessa språk. Under 17:de och 18:de seklet var det nästan regel att de olika semitiska språkens grammatik behandlades till sammans. Jag vill blott erinra om de bekanta arbeten af Ludvig de Dieu, Hottinger, Castelli, Otho m. fl.[1]. Men man får icke tro, att dessa arbeten voro jämförande i den betydelsefulla mening detta ord fått inom den indoeurop. språkforskningen. Deras metod var blott den, att ställa de olika formerna bredvid hvarandra för att likheten skulle falla så mycket mer i ögonen. Någon förklaring af deras uppkomst kom i allmänhet icke i fråga, och när de någon gång försöka sig därmed, hafva deras förklaringar icke större, utan snarare från viss synpunkt sedt, en vida mindre betydelse för oss än de inhemska arabiska språklärdes åsigter om ordformernas uppkomst inom deras modersmål. Då på detta sätt inga egentliga resultat vunnos, öfvergafs denna metod för den semitiska språkbehandlingen ungefär samtidigt med det första uppträdandet af språkjämförelsen i en ny vetenskaplig form på det indoeuropäiska språk-

---

1 *Lud. de Dieu*, *Gramm. ling. orient. hebræorum*, *chaldæ. et syr. inter se collatarum*, Lugd. Bat. 1628; *Hottinger*, *Gramm. quatuor lingu. hebr. chald. syr. et arab. harmonica*, Tigur. 1649; *Otho*, *Palæstra lingu. orient. nempe chald. syr. arab. æthiop. pers.* Frankf. 1702; (se andra hos *Gesenius*, Gesch. der hebr. Sprache und Schrift, Leipzig 1815, s. 117 och *Hoffmann*, Gramm. syriaca ss. 47—59).

området[1]. Man skulle hafva trott att under det väckande inflytandet af de stora rörelserna och upptäckterna på detta fält, den semitiska linguistiken skulle med ifver hafva börjat följa de äfven för henne nyöppnade vägarne, och i bearbetningen af sitt lättare öfverskådade fält, där ock redan en del arbete kunde anses vara undangjordt, bibehållit det försteg i vetenskaplig form och sammanhällighet den länge haft framför språkforskningen på andra områden, som där förr arbetade utan alt ömsesidigt stöd af vunna resultat. Det blef dock icke så. Det växande materialet inom hela den orientaliska språkforskningen tog må hända alla krafter i anspråk för att ur detta material af nya texter, mynt och inskrifter hämta rika skördar för vidgad och grundligare insigt inom hvarje språk särskildt. Det är med dessa arbeten som de främste orientalisterna, DE SACY, GESENIUS, QUATREMÈRE, BERNSTEIN, CURETON, FLEISCHER och deras lärjungar sysselsatt sig. Ingen *Bopp*, *Grimm*, eller *Rask* har framträdt för att lägga grundvalarne till semitismens nya språkliga uppbyggelse. Ehuru sammanhanget mellan denna språkfamiljs olika tungomål i allmänhet är närmare och mer i ögonen fallande än inom den indoeuropäiska gruppen, och ehuru därför de semitiska språkens inbördes förhållande, lagarne för ljudöfvergångarne och för de olika grammatiska formernas utbildning och afslipning här synas vara lättare att vetenskapligt bestämma och utveckla[2], saknar dock ännu alt jämt den semitiska språkforskningen ett verkligt grundläggande arbete sådant som Bopps «vergleichende Grammatik» har varit och till en stor del ännu är för den indoeuropäiska. EWALDS snillrika och storslagna

1 *Vaters Handbuch der Hebr. Chald. Syr. und Arab. Gramm.* (Leipzig 1802 o. 1817) torde vara det sista af dessa slags arbeten.

2 Å andra sidan kan dock just den stora likheten liksom äfven andra för de semitiska språken egendomliga företeelser, försvåra en noggrannare jämförelse. Så yttrar sig en af de skarpsinnigaste och grundligaste kännare af den semitiska grammatiken, *Nöldeke (Zeitschr. der deutsch. morgenländ. Gesellschaft* B. XXV, 1871 s. 664): «Aber einer weiteren Durchführung der Vergleichung stellen sich bedeutende Hindernisse in den Weg. Eben die grosse Ähnlichkeit der semitischen Sprachen untereinander erschwert es in vieler Hinsicht ausserordentlich, die zahllosen kleinen und feinen Verschiedenheiten zu erklären. Dazu haben wir in den specifischen Eigenthümlichkeiten dieses Sprachstammes, wie das Gesetz der drei Wurzellaute und der inneren Vocalbildung, Räthsel, welche in dem weit durchsichtigeren Bau der indogermanischen und altaïschen Sprachen fehlen». Jämför *H. Derenbourg* (*Journal Asiatique*, Sér. 6 T. 9, 1867, s. 426) «Les langues sémitiques opposent aux études de grammaire comparée l'obstacle de leur trop grande similitude et il sera toujours plus facile d'en marquer les affinités que les différences».

arbeten äro, enligt min åsigt, i afseende på ordformer som skola förklaras genom vetenskaplig jämförelse, ofta alt för flyktiga, och nöja sig med säkra påståenden, där man väntar en på samlade fakta stödd bevisföring. Renans berömda *Histoire générale des langues sémitiques* (Edd. I—IV Paris 1855—1864) är en arkitektoniskt rik och smakfull försal till den ännu icke påbörjade bygnad, han själf hoppades få uppföra med sin för 20 år sedan utlofvade men ännu ej utkomna *Système comparé des langues sémitiques*. Emellertid erkänna alla behofvet af ett dylikt arbete, och detta behof uttalas tid efter annan[1], men det är som om de yngre väntade på ett moget verk från de gamle mästarne, och dessa vänta må hända på hvarandra[2]. Men vid de enskilda språkens grammatiska behandling hafva dock nyare författare börjat följa en jämförande och vetenskapligt utvecklande metod i stället för den beskrifvande som förr hufvudsakligen användes. Främst i detta hänseende står som bekant Ewald, som i de många upplagorna af sin *ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache*[3] med fullständigt öfvergifvande af Gesenii empiriska metod lemnat en nästan alldeles ny behandling af det gamla testamentets sedan århundraden till baka grundligt bearbetade språkmaterial. Hans vidsträkta språkkännedom, lärdom och skarpsinnighet, snillrikheten och självständigheten i hans idéer äro alt för väl kända att här behöfva framhållas, men det torde dock icke kunna nekas att hans sätt att gå

1 «Eine vergleichende Grammatik der Semitischen Sprachen im Geiste der neueren Sprachwissenschaft gehört noch zu den Desideratis» (*Benfey, Geschichte der Sprachwissenschaft*, München 1869, s. 690).

2 Ett nyare arbete, af hvars titel man kunde förmoda att det skulle åtminstone till någon del fylla ett så länge kändt behof, är: *Grammaire comparée des langues bibliques*, deuxième partie, *grammaire comparée, de l'hébreu, du chaldéen, du syriaque, de l'arabe et de l'égyptien*, Paris 1858. Men ehuru författaren, M. l'Abbé *E. van Drival*, på titelbladet kallar sitt arbete: «Application des découvertes de Champollion et des philologues modernes etc.», utgör det dock en torftig och ovetenskaplig sammanställning af de första grammatiska grunderna för de uppräknade språken.

3 Den första upplagan utkom 1827 under titel: *Kritische Gramm. der hebr. Sprache*, den senaste 8:de 1870. Dessutom har Ewald efter samma principer utgifvit en *Grammatica critica linguæ Arabicæ* (Leipzig 1831) samt en *Hebräische sprachlehre für anfänger*, som från 1842 erhållit fyra upplagor. Om sammanhanget mellan denna senare och den större läroboken se Ewalds «selbstanzeigen» i Gött gel. Anz. för utgifningsåren och de många företalen, om hvilka han yttrar (*Hebr. spr. für anf.* 4:te ausg. Gött. 1874 s. IV) sin anspråkslösa önskan, «dass alle die vorreden der vorigen ausgaben wenigstens von denen welche als sachverständige männer gelten wollen noch immer aufgesucht und wohl erwogen werden.»

till väga vid rent etymologiska förklaringar icke alltid är tillfredsställande. I detta fall utmärker han sig för en djärfhet eller kanske snarare fantasirikedom, som gör att de resultat till hvilka han kommer, ehuru framförda med väl bekant säkerhet och auktoritet, i många fall icke hålla stånd inför en vetenskaplig kritik [1]. Mindre talrika men ytterst värdefulla bidrag till en jämförande semitisk grammatik finner man hos OLSHAUSEN, *Lehrbuch der hebräischen Sprache* (Braunschweig 1861), hvilken som bekant hvilar på åsigten om arabiskans primitiva ställning i förhållande till de öfriga semitiska språken [2]. Till Olshausen ansluter sig i det allra

---

1 Några exempel må vara tillräckliga. Ewald säger (Lehrb. der hebr. Spr. VII Ausg., 1863 — hvilken i det följ. alltid citeras — s. 135 not 1) att יוֹם *dag* är beslägtadt med יפע * [förekommer blott i hif. i betydelsen *låta* (ljus) *frambryta*, *glänsa*, *visa sig i glans*] och med יפה *vara skön*. Men de arab. وَفْعٌ *elatus*, och وَفَعٌ *adultus*, gifva dock vid handen en annan grundbetydelse för den ännu ej funna roten وفع, och får man betrakta ם såsom icke radikalt, kan man bättre jämföra de ätiopiska rötterna *vaʿeja* uri, ardere och *vaḥaja* splendorem subito edere, micare (denna sista rot anser dock *Dillmann* vara tvifvel underkastad), då man erinrar sig huru lätt de ätiopiska spiranterna upplösa sig i ett föregående långt *a*, hebr. ֹ (Se *Dillmann*, Äthiop. Gramm. p. 73). Urspr. betydelsen af יפה är sannolikt *vara fullkommen*, jfr arab. وفى integer, completus fuit, IV totam dedit, persolvit rem, ätiop. *'avaffaja* («Causativum vom Steigerungsstamm») persolvit, reddidit, tradidit. Det s. k. *nun epentheticum*, hvarom jag får tillfälle att tala vid framställningen af de demonstrativa pronominalstammarne, sätter Ewald (s. 615) i sammanhang «mit dem reflexiven אוֹת, welches den accusativ anzeigt», och det ännu mer omtvistade י, som bildar imperfektets 3 pers. mask. vill Ewald (s. 500 not 3) anse som «erweicht aus *l* oder *n*. Denn *l* entspricht nach § 103 richtig einem möglichen fürworte der dritten person, findet sich auch noch für diese verbalperson im Chald. לֶהֱוֵה und einmal im Hebr. לְכָרוֹת = יִכָּרוֹת (Jes. 44, 4), und im Syr. lautet diese person im *sg.* und *pl.* beständig *n'*. Ganz ähnlich entstand *heja* im Aethiop. aus هُنا *hier*. Auf jenes einzelne לכרות wird hier freilich weiter kein gewicht gelegt, da es unrichtige lesart sein könnte; die sache selbst um die es sich hier handelt steht desto fester» [!].

* Det vid citat inom [ ] inneslutna härrör icke från det citerade arbetets utan från denna afhandlings förf.

2 Om också Olshausen tillmäter alt för mycken betydelse åt arabiskan i jämförelse med hebräiskan och i synnerhet med aramäiskan, kan dock den självständighet och fina skarpsinnighet, som utmärker hela hans behandling af formläran, icke undgå erkännande af hvarje opartisk granskare. Ewalds i hög grad nedsättande kritik *(Gött. gel. Anzeigen* 1861 B. II ss. 1801—1820)

närmaste BICKELL, *Grundriss der hebr. Grammatik* (Leipzig 1869, 1870), som trots det obetydliga omfånget (80 s.) finner plats för flerfaldiga självständigt men alt för bestämdt «erschlossene» former af den semitiska grammatiken[1]. Det epokgörande arbete, *Grammatik der äthiopischen Sprache* (Leipzig 1857) hvarmed DILLMANN gaf nytt lif åt de sedan Ludolfs tid så sparsamt uppträdande ätiopiska studierna, torde visserligen vara väl mycket bundet af Ewalds teorier[2], men visar dock på ett öfverraskande sätt, i hvilken hög grad ätiopiskan så klart och metodiskt framstäld som här, kan bidraga att belysa en mängd till den gemensamma semitiska formläran hörande frågor. Lika utmärkta i vetenskapligt hänseende och fruktbringande för den semitiska språkforskningen äro NÖLDEKES arbeten *über die Mundart der Mandäer* (Abhandl. der Königl. Gesellsch. der Wissensch. zu Göttingen B. X. 1862), och *Grammatik der neusyrischen Sprache* (Leipzig 1868)[3], samt PRÆTORIUS *Grammatik der Tigriña Sprache in Abessinien* (Halle 1872)[4]. Mindre betydande äro må hända de bidrag som lemnas af SCHRÖDERS, *die Phönizische Sprache* (Halle 1869)[5] och BÖTTCHERS *ausführ-*

---

måste därför anses som ett fullständigt misskännande af den vetenskapliga kritikens betydelse. Jämför *Nöldekes* innehållsrika anmälan *(Orient und Occident*, Jahrg. I. s. 735) och *Derenbourgs* i hufvudsaken sammanstämmande omdöme *(Revue de linguistique*, T. III Fasc. 2. 1869. s. 136): «la valeur de l'hébreu pour la philologie comparée des langues sémitiques y est trop souvent méconnue,» ... «M. Olshausen a eu le mérite de comprendre cette haute importance de l'arabe et d'appliquer une idée aussi féconde à toute la théorie des formes.»

1 Jfr de från hvarandra betydligt afvikande åsigterna af ـذ och Nöldeke (*Liter. Centralbl.* 1870, ss. 509 o. 1139), hvilken senare trots sin som bekant så kritiskt försigtiga och med Olshausens alldeles icke öfverensstämmande uppfattning om de nuvarande semitiska dialekternas förhållande till det gemensamma urspråket, icke tvekar att erkänna «dass das Büchlein viel Brauchbares und viel Anregendes enthält.»

2 Det är ock säkerligen detta som *Derenbourg* afser, då han yttrar (*Journ. Asiat.* Sér. 6 T. 10 s. 384 not. 2): Dans toute la partie purement théorique de son livre, M. Dillmann n'a pas su être assez lui-même; on sent qu'il est continuellement retenu par des lisières, dont il n'a pas eu le courage de s'affranchir.»

3 Om dessa bägge arbeten, som alt igenom vitna om förf:s självständighet, skarpsinne och sant vetenskapliga metod jämför *Liter. Centralbl.* 1868 s. 194, och *Geigers* anmälan i *Zeitschr. d. d. morgenl. Ges.* B. XVII s. 420.

4 Se D[illmann]s erkännande anmälan i *Liter. Centr.* 1872 s. 1323.

5 Schröders arbete, hvars hufvudsakliga förtjänst ligger i en, tidsenlig (ehuru ej fullständig) samling af det till största delen i inskrifter be-

liches Lehrbuch der hebräischen Sprache, BB. I, II (Leipzig 1866, 1868), herausgegeben von Mühlau. Böttcher, som i begagnande af analogier och jämförelser från de indoeuropäiska språken går ännu lösare till väga än Ewald, förefaller ofta i sin etymologiska behandling rent bizarr därigenom, att han synes vilja tillskrifva hvarje särskild bokstaf eller rättare hvarje med bokstaf betecknadt språkljud en inneboende symbolisk betydelse som uttryck för särskilda yttringar af själslifvet, liksom för öfrigt språket hos honom ofta är till obegriplighet tungt och öfverlastadt [1]. FÜRSTS *Formenlehre der*

---

fintliga materialet, innehåller dock äfven i sin grammatiska afdelning mycket af värde (Jfr. *Liter. Centralbl*, 1870, s. 120). Ewalds kritik (*Gött. gel. Anz.* 1870, B. I s. 63—74) vitnar därför, trots många enskilda vigtiga beriktiganden, blott om hans vanliga öfvermod. Han erkänner att företaget skulle varit högst nyttigt, om det utförts af «rätter man», för hvilken han uppställer tvänne fordringar så betecknande för Ewalds sätt att kritisera, att jag här måste anföra dem.» Von der einen Seite muss ein solcher nicht bloss im allgemeinen *wohl begreifen was überhaupt menschliche Sprache sei* und was sie erlaube oder nicht erlaube, sondern auch die zuverlässigste und umfassendste Kenntniss aller Semitischen Sprachen sich erworben haben.... Von der andern Seite muss ein solcher Mann wohl begreifen, was bisher zum Verständnisse des ganzen weiten Gegenstandes wirklich in sicherer Weise mit gründlichem Eifer geleistet sei, und daher vor allem sich von dem zänkischen bösen Wesen fern halten welches durch die Schuld einzelner Gelehrten hier eingerissen ist.» Att förf. till det anmälda arbetet icke uppfyller dessa vilkor kan man genast af tonen i ofvanstående sluta sig till.

1 Några utdrag må styrka ofvanstående. B. I, s. 335: «Die Deutewörter insbesondere haben sämmtlich dem Hinweis auf Vorliegendes oder Vorgestelltes zufolge vorstrebende Lautbildung, einerseits aus der Brust hervorgehauchtes ה mit blossem Vocalauslaut oder Nun-Nachklang dem vorwaltenden Brust-Antheil gemäss in mehr gemüthlich theilnehmender Weise allgemein auf schon Besprochenes (3 pers.), Hingegebenes (Gen 47, 23). Auffälliges Erzieltes oder nur Erschautes deutend; anderwärts mit Kopftheil-Bewegung besondere Druck- oder Zug-laute (שׁל אל הל, פ, כ, שׁ ת, זוד) in mehr verständig motivirter Art nach den Verhältnissen des Nahen oder Fernen, Gegenübergestellten oder Neben- und Vorliegenden, Punct- oder Linienartigen immer mit Unterschied deutend, nur dass dabei für correlativen Bedarf fast nie der Consonanten-Laut (wie bei hic ille, hüben drüben), sondern nur der Ton der Stimme (und damit höchstens der Vocallaut) gewechselt hat (dér — dèr, dá — dà), lediglich so nothwendige Fälle wie citra und ultra ausgenommen, 1 Sm. 20, 21 ff.» Frågar man här «was ist der langen Rede kurzer Sinn?» så måste man verkligen svara med det arabiska ordspråket: الله اعلم. S. 333 (B. I): «Von einzelnen mehrfach widerkehrenden Lauten ist nasales נ oder מ, ohne klaren Vocal gesummt, wahrscheinlich weil die Spannung der Hirnnerven zunächst die Nasenhäute im Schwung setzt, unwillkührlicher Naturlaut bei sinnendem Aufsuchen einer Vorstellung [!], daher נ מ

chaldäischen Grammatik (Leipzig 1835), som utgjorde första delen af en tillämnad *Lehrgebäude der aramäischen Idiome*, erbjuder liksom den föregående ett särdeles rikt innehåll, men man känner för väl, i synnerhet af hans Hebräisches und Chaldäisches Handwörterbuch, hvilka etymologiska principer han följer, för att kunna bygga något på de resultat till hvilka han kommer. Däremot innehåller Merx, *Grammatica Syriaca* (Halle 1867, 1870) genom sin utmärkta, på en gång knappa och klara framställning af de vigtiga kapitlen, om pronominal- och verbalformernas utveckling ur rötterna nästan en grammatica semitica in nuce [1].

---

weit verbreiteter Ausdruck der Unbestimmtheit, wie die des leisen Getöns wegen bloss als Doppel-Vocal geschriebene sogenannte Nunation (ŭn, ĭn, ăn) im Schrift-Arab. z. B. رَجُلٌ *Mann* oder *ein Mann*, اَلرَّجُلُ *der Mann*; Anderwärts die Infinitivendungen -en (goth. -an, -on) *-ειν*, *-εναι*, die Neutralendungen *-ον*, um, Partikeln *κεν*, an, hem, hm. Im Hebr. gehört dahin das ן in מַן vulgär für *was?* מֵאַיִן *woher?* אָן, אָנָה *wohin?* אֵי *wo?*, einerseits auch das ם in אִם *ob*, *wenn*.» Enl. sid. 540 hafva de nekande partiklarne i många språk (*μη*, *νη*, *ανευ*, *ανα*, *sine*, *in*, *nihil*, *nein* etc.) just fått detta uttryck emedan «Nasenhaut-Schwingungen *m*, *n* begleiten das abwehrende Kopfschütteln.» Jämför en artikel i *Revue critique*, Paris 1867 Sém. I, undertecknad Z[otenberg] s. 338: Cependant les théories grammaticales de l'auteur sont en partie inacceptables. Le chapitre sur la formation des mots par exemple est rempli des idées fantaisistes.» Ewald (*Gött. gel. Anz.* 1869 B. I s. 1019) går naturligen ändå längre i sin förkastelsedom, och utsträcker den med föga skäl på utgifvaren Mühlau, hvilkens talrika tillägg vitna om mycket sundare åsigter.

1 Att jag dock i många fall ej kan antaga hans förklaring af pronominalformerna skall i det följande visa sig. Likaså har Ewald uppvisat en och annan af Merx uppställd falsk analogi (*Gött. gel. Anz.* 1870, B. II ss. 1704—1708) såsom sammanställningen af *u*- och *a*-vokalerna i 1:sta och 2:dra pers. perf. med nominativ- och ackusativ-ändelserna (*un*, *an*) i arabiskan, men i öfrigt är här Ewalds kritik lika orättvist nedsättande som vanligt, då han fäller sitt omdöme om arbeten eller författare som icke vilja följa de af honom utstakade vägarne för semitisk språkforskning. Så yttrar han exempelvis (s. 1712) «Der Verf. will im zweiten Hefte auch über die letzten Gründe der Ausbildung des Semitischen Sprachstammes, die Entstehung von Wurzeln, die Bildung der Stämme und dergleichen seine eignen Meinungen den Lesern mittheilen, und verschwendet dabei vielen Raum. Wir findet das schon an sich nicht am rechten Orte.» Och skälet till detta egendomliga förbud för en förf. att just i fråga om det allra vigtigaste meddela läsaren sina åsigter, är att detta får icke ske annat än i ett särskildt verk eller ock vid behandlingen af det språk, som «heute als die älteste und in diesem Alterthume als die am reichsten und deutlichsten erhaltene anerkannt [!] ist. Das ist aber im Umfange des Semitischen das Hebräische; und dort sind diese Ursprünge

Utom dessa arbeten, hvilka i följd af sin uppgift måste underordna det allmänt semitiska så väl till innehåll som form under det specifikt hebräiska, ätiopiska etc., hafva ock på senare tider flera värdefulla afhandlingar framträdt, hvilka behandla vigtiga punkter inom den semitiska formläran, ehuru äfven bland dessa de mäst betydande utgå från ett visst semitiskt språk. Dit höra DIETRICHS förträffliga arbete, *Abhandlungen zur hebräischen Grammatik* (Leipzig 1846), som efter en sant vetenskaplig metod söker bestämma frågan om pluralformens och imperfektets bildning inom de semitiska språken och särskildt inom hebräiskan, samt PHILIPPIS *Wesen und Ursprung des Status constructus im Hebräischen* (Weimar 1871). Detta särdeles rikhaltiga, på vidsträkt beläsenhet och skarpsinnig kritik grundade arbete, som anspråkslöst kallar sig «ein Beitrag zur Nominalflexion im Semitischen überhaupt», berör en mängd frågor tillhörande den jämförande semitiska formläran, mer eller mindre utförligt alt efter det större eller mindre sammanhanget med hufvudfrågan [1].

I allmänhet har den semitiska nominalböjningen varit föremål för en jämförelsevis större uppmärksamhet. MEIERS afhandling, *Über die Bildung und Bedeutung des Plurals in den Semitischen und Indo-Germanischen Sprachen etc.* (Mannheim 1846), ungefär samtida med Dietrichs ofvan nämde Abhandlungen står i vetenskaplig betydenhet mycket till baka för dessa. Hans uppfattning af pluralen som ett abstrakt neutrum är mer än besynnerlig, men förklaring af dess härkomst från en tillagd pronominalstam torde ännu förtjäna beaktande [2]. Mindre till omfång och anspråk men

---

und wesentlichsten Eigenschaften alles Semitischen heute schon vollständig und sicher genug erläutert.» «Anerkannt» är dock, att frågan om den relativt största ursprungligheten hos arabiskan, hebräiskan eller aramäiskan ännu är oafgjord och att flere språkforskare i detta hänseende gifva företrädet åt arabiskan. Däremot är lätt begripligt, på hvem de sist citerade orden hänsyfta, då man vet att Ewald vid de flesta nya upplagorna af sin hebräiska grammatik själf ansett sig böra påpeka dess stora företräden framför alla andra.

1 Jämför *Nöldekes* högst lärorika kritik (i *Gött. gel. Anz.* 1871 B. I ss. 881—890), som oaktadt en mängd enskilda betydande anmärkningar -- bland annat mot den af Philippi liksom af Tegnér omfattade åsigten om identiteten mellan nunationen och pluraländelsen — dock «mit besonderer Freude» erkänner arbetets förträfflighet och innehållsrikhet.

2 Ett äldre arbete af *Drechsler, Grundlegung zur wissenschaftlichen Construction des gesammten Wörter- und Formenschatzes, zunächst des Semitischen* (Erlangen 1830) berör äfven allehanda grammatiska frågor, men med samma

mer värdefull är H. Derenbourgs, *quelques observations sur l'antiquité de la déclinaison dans les langues sémitiques*[1], som i de arabiska böjningsformerna ser den ursprungligt semitiska typen. Klar och metodisk är en liten afhandling af Tegnér, *de nunnatione arabica* (Lund 1865), som, hufvudsakligen följande Dietrich, vill bevisa, att både nunationens *n*, hvilket är en verklig konsonant och ej blott som de fleste grammatici påstå «ein näselnder Nachklang auslautender Vocale», och det *m* eller *n*, vi finna i de semitiska pluraländelserna (hebr. *îm*, aram. *în*, arab. *ûna (îna)*, ätiop. *ān*) äro intet annat än det obestämda pronomenet *mâ* (מָה, ءَلَّا, ما, מוֹ i בְּמוֹ, כְּמוֹ etc.), som förlorat sin vokal[2].

nästan mystiska uppfattning af en bokstäfverna innboende betydelse, som sedan igenfinnes hos Böttcher, och med en ännu större brist på sträng vetenskaplig metod.

1 *Journ. Asiat.* Sér. 6, T. 10, (1867) ss. 373–401. Samme författares «*Notes sur la grammaire arabe*, 1:re partie, *théorie des formes* (*Revue de linguistique* T. III, p. 135, Paris 1869) är blott hvad den säger sig vara, en «*sommaire* d'un cours professé à la Sorbonne», och lemnar således föga skörd för den semitiska formläran. Hans «*Essai sur les formes de pluriels en arabe*» (*Journ. As.* Sér. 6. T. 9, 1867, s. 425) ursprungligen en på latin skrifven af universitätet i Göttingen krönt prisskrift, egnar däremot uteslutande sin uppmärksamhet åt arabiskan (och ätiopiskan) och företrädesvis dess s. k. *pluralis fractus*, eller «innere Pluralbildung» (så benämd af Ewald *Zeitschr. für die Kunde des Morgenl.* B. V, s. 420 not. 2), hvars förekomst i de öfriga semitiska språken han afgjordt förnekar. En fortsättning af dessa sina studier (*sur les pluriels brisés en arabe*, och *sur la déclinaison sémitique*) synes förf. hafva framlagt för Societé de linguistique i Paris (se dess *Mémoires* 1869 s. XIII) men jag vet ej om de sedermera blifvit offentliggjorda. Ett äldre hit hörande arbete af Hamaker, *Commentatio de pluralibus Arabum et Æthiopum irregularibus* (i *Orientalia* ed. Juynboll, Roorda, Amsterdam 1840) känner jag blott af citat.

2 Så vidt nunationen beträffar delas denna åsigt af *Bickell* (se *Grundriss der hebräischen Grammatik*, 2 Abth. p. 14) och *Prym* (se *De enuntiationibus relativis dissertatio linguistica*, Bonn 1868 s. 103). Äfven *Osiander* (*Zur himjarischen Sprach- und Alterthumskunde*, Z. d. d. morg. Ges. B. XX, p. 231) anser samma «Vermuthung erlaubt sein.» Att redan arab. författare hafva haft en dylik åsigt ser man af det ofta citerade stället i *Marâsid* (ed. Juynboll B. II, s. 174): كان اسمه تلف ثم زيدت اليه ما فقيل تلفما ثم خفّف فقيل تلفم. Man måste dock tillägga, att förf., Albakri, anser en sådan förökning af ordet vara specifikt himjarisk (وحمير تزيد الميم) och själf ger det med ما (eller rättare *um*, *am*) förlängda ordet den vanliga nunationen. För öfrigt har denna åsigt om nunationens självständiga uppkomst af en pronominalstam blifvit bemött af andra språkforskare, *Nöldeke*, i *Orient u. Occident* Jahrg. I, s. 758, och *Derenbourg* i *Revue critique* 1868 Sém. II, s. 337). Den nyss nämda afhandlingen af Prym, som utgör ett vigtigt bidrag till en jämförande semitisk syntax, uttalar äfven här och hvar öfver vigtiga punkter af formläran mer eller mindre självständiga åsigter (Jfr *Literar. Centralb.* 1869, s. 20; *Gött. gel. Anz.* 1868, B. II, s. 1132).

Den vigtigare frågan om de semitiska verbalformernas genetiska utveckling har däremot icke blifvit gjord till föremål för någon mera utförlig och grundlig behandling. Som specialafhandling däröfver är endast DIETRICHS ofvan antydda arbete *über Begriff und Character des hebräischen Futurums»* (*Abhandlungen*, ss. 95—194) mig bekant[1]. RAUMERS framställning af »*die hebräische und indoeuropäische Verbalflexion*», som utgör första afdelningen af hans beryktade arbete *die Urverwandtschaft der semitischen und indoeuropäischen Sprachen*[2], röjer, oaktadt flera nya idéer (såsom impf:s bildning af infin. קְטֹל och perf. af hjälpverket היה) blott alt för mycket författarens brist på närmare bekantskap med de semitiska språken, och J. DERENBOURGS uppsats, *quelques réflexions sur la conjugaison et les pronoms dans les langues sémitiques*[3] är för flyktigt skizzerad för att vara af någon betydenhet. Lika aforistisk är FR. MÜLLERS *der Verbalausdruck im Semitischen Sprachkreise*[4], som utgör ett slags fortsättning och fullständigande af tvänne tidigare uppsatser, *der Verbalausdruck im ârisch-semitischen Sprachkreise*[5] och *Einiges zur Theorie des semitischen Verbalausdrucks*[6]. I likhet med hans många väl bekanta monografier öfver flera språk — företrädesvis de eraniska, zend, persiska, armeniska, avghaniska (púshto, pachto) — utmärka sig dessa för mycken klarhet och tankerikedom, och, ehuru äfven han icke synes hafva gjort de semitiska språken till föremål för särskildt grundligare studium, förtjäna dock hans åsigter öfver dessa all uppmärksamhet[7]. Ett arbete af helt annan art och vida

---

1 *Renans* uppsats *sur les formes du verbe sémitique* (*Mémoires de la Société de linguistique*, T. I, Fasc. 2. Paris 1869), utgör blott en kort och klar men föga ny framställning af de s. k. konjugationerna, piel, hifil etc.

2 *Gesammelte sprachwissenschaftliche Schriften* (Frankf. a. M. 1863) ss. 462—494.

3 *Journ. Asiat.* Sér. 4, T. 15 (1850) ss. 86—98.

4 *Sitzungsberichte der philos. histor. Classe der Kaiserl. Akademie der Wissensch.* B. LX, s. 509—532 (Wien, 1868).

5 *Sitzungsber.* etc. B. XXV, 1857.

6 *Orient und Occident* Jahrg. III, s. 327.

7 Äfven till läran om de semitiska nominalformerna har Müller lemnat ett litet bidrag: *Der Dual im indogermanischen und semitischen Sprachgebiete* (*Sitzungsber.* etc. B. XXXV, 1860, s. 51) För öfrigt må man ej af uttrycket »ârisch-semitischer Sprachkreis» tro att Müller hör till deras, antal, som äro öfvertygade om ett närmare samband mellan dessa språkfamiljer. Tvärtom förklarar han (s. 510 i den först citerade afhandlingen) att de »wurzelhaft mit einander in

grundligare än de tre senast nämde författarnes är Nordlings *den svaga verbbildningen i hebräiskan* (Upsala Univ. Årsskrift 1871), som visserligen endast behandlar hit hörande företeelser inom hebräiskan, men dock bör här anföras, då förf. ofta stöder sina till en stor del nya åsigter på förhållandet inom det i grammatiskt hänseende vigtigaste systerspråket, arabiskan. Läran om den semitiska infinitiven — nomen actionis, nomen verbi, اسم الفعل, المصدر, שם הפעל, המקור — har nyligen blifvit behandlad i en ganska förtjänstfull »sprachwissenschaftliche Untersuchung» af Koch, *der semitische Infinitiv* (Stuttgart 1874), där många vigtiga punkter af den semitiska formläran beröras (så t. ex. perfektbildningen ss. 4—13 med anslutning till Dietrichs åsigter). I egentligare mening komparativ än något i det föregående nämdt arbete är en undersökning af Tegnér, *de vocibus primæ radicalis* ו *earumque declinatione. Quæstiones semiticæ comparativæ* (Lunds Univ. Årsskrift 1870), som helt och hållet efter den indoeuropäiska språkforskningens metod söker bestämma de former, under hvilka ett ursprungligt *v* i början af en rot uppträder inom de olika dialekterna [1].

I komparatift hänseende hafva de semitiska språkens pronomen varit föremål för mycken uppmärksamhet och många teorier, i synnerhet då det gält att uppvisa denna språksfamiljs förmodade slägskap med andra. Då äfven i denna afhandling dessa omtvistade frågor komma att beröras, därför att man af själfva ämnets natur tvingas att sysselsätta sig med dem, vill jag längre fram i denna inledning, om ock i all korthet, nämna något om dessa frågors närvarande ställning, och då äfven anföra den vigtigare hit hörande literaturen. Men äfven på rent semitisk grund finnas trenne komparativa specialafhandlingar, som behandla större eller mindre delar af läran om de semitiska språkens pronomen. Redan 1839 utgaf Hupfeld det för sin tid utmärkta och ännu högst beaktansvärda arbetet *System der Semitischen Demonstrativbildung und*

gar keinem Zusammenhang stehen», och detta ehuru han själf förklarar sig hafva «den genauen Parallelismus hervorgehoben, welcher sich in Betreff des Verbalausdrucks zwischen den beiden am höchsten entwickelten Sprachfamilien kund giebt.» Ännu bestämdare uttalar han denna sin öfvertygelse i en annan liten uppsats kallad *Indogermanisch und Semitisch* (*Sitzungsber*. etc. B. LXV, 1870 s. 5), hvilken enligt författarens egen utsago (s. 6) särskildt är skrifven för att «den noch immer auftretenden dilettantischen Versuchen Indogermanisch und Semitisch für verwandt zu erklären ein Ziel setzen.» (Jfr. *Revue critique* 1872, Sém. I, p. 308).

1 Om denna förtjänstfulla afhandling jfr *Nöldekes* lärorika och erkännande anmälan i *Zeitschr. d. d. morg. Ges*. B. XXV, ss. 663—670.

der damit zusammenhängende Pronominal- und Partikelnbildung [1], som ty värr dock blef ofullbordadt. Härtill kommer under senaste årtionden VOGELS «sprachvergleichender Versuch», *die Bildung des persönlichen Fürwortes im Semitischen* (Greifswald 1866), och ENEBERGS «dissertatio etymologica» *de pronominibus arabicis*, (Helsingfors 1872). Den förra är väl temligen ofullständig, men innehåller dock åtskilligt nytt, den senare däremot utmärker sig för sin vetenskapliga metod och är trots ett något tungt språk synnerligen läsvärd [2]. Oaktadt det lockande i ämnet hafva däremot icke de semitiska räkneorden, så vidt mig är bekant, varit underkastade en med vetenskapens nuvarande ståndpunkt öfverensstämmande jämförande undersökning. Hvarken LEPSII bekanta afhandling *über den Ursprung und die Verwandtschaft der Zahlwörter in der Indogermanischen, Semitischen und der Koptischen Sprache* [3] eller ännu mindre BENLOEWS *recherches sur l'origine des noms de nombre japhét et sémit.* (Giessen 1861) kunna fylla behofvet af en från semitisk synpunkt fullständig behandling af det vigtiga ämnet [4].

Ehuru Ewalds påstående (*Gött. gel. Anz.* 1870, II, s. 1707): «die Lautlehre aller semitischen Sprachen steht heute fest genug weil ihre wesentlichen Grundlagen richtig erkannt sind», är i allmänhet riktigt, så har den semitiska ljudläran lika litet som de öfriga delarne af en jämförande semitisk grammatik blifvit vetenskapligt fastställd genom en allmän omfattande behandling. Men äfven här finnas (utom de beträffande kapitlen hos de särskilda grammatiska författarne) en mängd värdefulla bidrag till de enskilda semitiska språkens (i synnerhet arabiskans) ljudlära. Sådana äro, af äldre arbeten, ELI SMITHS *kurze Übersicht der Aussprache des Arabischen* [5], LANES uppsats *über die arabischen Vokale und die Betonung der arabischen Wörter* [6],

---

1 *Zeitschr. für die Kunde des Morgenlandes* B. II, ss. 124—163, 427—482.

2 Jfr S[tade]s anmälan i *Literar. Centralb.* 1873, s. 1417, som med rätta kritiserar förf:s förklaring af semitiskt *ā* ur *ava*, men torde gå för långt då han betecknar förf:s fasthållande af åsigten om härkomsten af *ḳāma* ur *ḳavama* som «ein längst beseitigter Irrthum.»

3 *Zwei sprachvergleichende Abhandlungen*, II. Berlin 1836.

4 *Nöldekes* lilla «miscelle» *das Zahlwort für Zehn im Arabischen und Hebräischen* (i *Orient und Occident* Jahrg. I, s. 567) behandlar blott vokalisationen af de arabiska formerna jämförd med den masoretiska punktationen af hebräiskan.

5 *Robinson*, *Palästina*, Th. 3, Anh. 2, Halle 1842.

6 *Zeitschr. der deutsch. morgenl. Gesellsch.* B. IV (1850), s. 171—186 (Jämför härtill *Wallins Bemerkungen über die Sprache der Beduiner* B. XII, ss. 667—673).

mot hvilken man dock kan anmärka att den helt och hållet är grundad på de bildade ägypternas uttal, och WALLINS på en gång mer vetenskapliga och allsidiga afhandling *über die Laute des Arabischen und ihre Bezeichnung* [1]. Dessa beriktigas dock i många punkter af WETZTEINS alt igenom förträffliga arbete *Sprachliches aus den Zeltlagern der syrischen Wüste* [2], som i ett särskildt utförligt bihang behandlar «die lautlichen Eigenthümlichkeiten des Nomadenidioms.» De nyss nämda skrifterna sysselsätta sig uteslutande med de östliga dialekterna, men äfven inom nordvestra Afrikas tungomål hafva de arabiska språkljuden blifvit undersökta af den bekante resanden v. MALTZAN. Hans uppsats *über die Aussprache des Arabischen in den verschiedenen Dialecten des Maghrib* [3] kan må hända ej i vetenskaplighet jämföras med Wetzsteins, men är dock af vigt såsom grundad på en mera förtrolig bekantskap med de flesta nu lefvande arabiska dialekter än må hända någon annan europé kan berömma sig af. Äfven i *Dialectische Studien über das Mehri im Vergleich mit verwandten Mundarten* [4] har han egnat en noggrann uppmärksamhet åt denna egendomliga sydarabiska dialekts ljudförhållanden. Många fina iakttagelser, som belysa förhållandet mellan arabiska språkets ljud- och skriftlära, finnas äfven i första afdelningen af FLEISCHERS berömda *Beiträge zur arabischen Sprachkunde* [5]. Slutligen höra äfven hit BRÜCKES *Beiträge zur arabischen Lautlehre* [6], hvilka naturligen intaga en helt annan rent fysiologisk ståndpunkt. Till de aramäiska dialekternas ljudlära har Nöldeke lemnat förträffliga bidrag ej blott i sina ofvan anförda arbeten utan äfven i de särskilda mundarter behandlande *Beiträge zur Kenntniss der aramäischen Dialekte* [7]. Äfven Merx har i en liten uppsats benämd *Miscellen zur semitischen Lautlehre* [8], hufvudsakligen föranledd af Nöldekes *Beiträge*, sökt uppvisa en inom semitis-

---

1 *Z. d. d. morg. Ges.* B. IX (1855) ss. 1—69, B. XII (1858) ss. 599—665.

2 *Z. d. d. morg. Ges.* B. XXII (1868) ss. 69—194.

3 *Z. d. d. morg. Ges.* B. XXIII, ss. 655—675.

4 *Z. d. d. morg. Ges.* B. XXVII (1873) s. 253.

5 *Berichte über die Verhandl. der königl. sächs. Ges. der Wissensch. zu Leipzig*, philol. histor. Classe 1863, ss. 93--148.

6 *Sitzungsberichte der Kaiserl. Akademie der Wiss* (Wien 1860) *philos-histor. Classe.*

7 *Z. d. d. morg. Ges.* B. XXI, ss. 188 - 195, B. XXII, ss. 445—469, B. XXIV, ss. 86—97.

8 *Z. d. d. morg. Ges.* B. XXII, ss. 271—278.

men flerfaldigt framträdande konsonanternas «Mouillirung» genom ett parasitiskt inträngande *j* (Jämför Nöldekes anmärkningar häremot, *Miscellen II*[1]). Ätiopiska språkets och därmed sammanhängande dialekters ljudlära har blifvit synnerligen väl behandlad af Dillmann och Prætorius i deras ofvan (s. 10) anförda arbeten och äfven särskildt i en «commentatio» af TUCH, *de Æthiopicæ lingue sonorum proprietatibus quibusdam* (Leipzig 1854). Till Ewalds och Olshausens hvar från sin ståndpunkt förträffliga framställning af de hebräiska ljuden ansluta sig som ett icke ovigtigt tillägg PETERMANNS och NÖLDEKES undersökningar af det samaritanska uttalet af hebräiskan, jämfördt med den masoretiska vokalsättningen [2]. Dock bidraga dessa mindre till en ökad insigt i hebräiskan än till kännedomen, om de samaritanska vokalljudens förhållande till de hebräiska, ty det var naturligen de förra som de, med förkastande af den judiska punktationen, lade de till grund för pentateukens rätta läsande [3]. Den nyaste företeelsen på den semitiska ljudlärans område är ett särdeles beaktansvärdt arbete, *Gedanke, Laut und Accent als die drei Factoren der Sprachbildung, comparativ und physiologisch am Hebräischen dargestellt* von KÖNIG (Weimar 1874)[4].

---

1 *Z. d. d. morg. Ges.* B. XXIII, s. 293.

2 *Petermann, Versuch einer hebräischen Formenlehre nach der Aussprache der heutigen Samaritaner* etc. Leipzig 1868 (Abhandl. für die Kunde des Morgenl. B. 5 N:o 1); *Nöldeke, über die Aussprache des Hebräischen bei den Samaritanern* (Nachrichten v. der Königl. Ges. der Wiss. zu Göttingen 1868, s. 485). Jfr hans uppsats *über einige samaritanisch-arabische Schriften, die hebräische Sprache betreffend* (Nachrichten 1862 ss. 337—352, 385—416).

3 Se *Geiger, die hebr. Gramm. bei den Samaritanern*, Z. d. d. morg. Ges. B. XVII (1863) ss. 718—725.

4 Förf. anser med rätta, att det för hvarje ord till grund liggande begreppet, dess ursprungliga betydelse utöfvat ett stort inflytande på ordets form d. v. s. dess ljud, men går må hända väl långt, så att, då de särskilda språkljuden ej kunna motsvara de otaliga skiftningarne i tanken, hvarje ljud får sig likasom en viss begreppssfär anvisad eller bildar dess naturliga uttryck, och härmed kommer förf. naturl. den symboliska uppfattningen af ljuden (resp. bokstäfverna) mycket nära. Så yttrar han sid. 25: «Dass nun die Quantität einer Empfindung und ihrer Wahrnehmung (Apperception) auch die Anspannung der Sprechmuskeln der härteren und weicheren Laute bedingt lässt sich durch Beispiele belegen; dass aber die Qualität einer Empfindung auch die Qualität der sie bezeichnenden Laute von sich abhängig machte, sodass Lippen- oder Zahn- oder Gaumenlaute ertönten ist unabweisbare [!] aber für uns bis jetzt unenträthselte Thatsache.» Den första delen af detta sitt påstående söker han bevisa med vissa i samma afsigt framhållna serier af semitiska rötter med beslägtad betydelse, i hvilka mjukare konsonanter inom

Alt sedan den af A. Schultens grundlagda s. k. holländska skolan började jämföra de arabiska och hebräiska ordstammarnes betydelse, hafva dessa undersökningar pågått med större eller mindre framgång, och efter hand utsträkts äfven till de aramäiska, feniciska och ätiopiska språken. Det till och med Gesenii tid vunna resultatet af dessa forskningar kan anses nedlagdt i hans *Thesaurus phil. crit. linguæ hebrææ et chaldææ Vet. Test.* (Leipzig 1829—1858), som ännu utgör det fullständigaste arbete vi ega för jämförande semitisk rotforskning. Af senare tiders lexikaliska arbeten utmärka sig i synnerhet i detta hänseende Dietrichs upplagor af Gesenii *hebr. und chald. Handwörterb. über das A. T.*

---

samma klass beteckna begreppets aftagande styrka t. ex. «קצץ abhauen, כסס abschneiden, גזז abscheeren». Att flera exempel finnas på en sådan liktidig «Abstufung» af betydelse och språkljud, torde icke kunna nekas, ehuru å andra sidan exempel finnas där en sådan motsvarighet mellan ljud och betydelse i beslägtade stammar icke eger rum (t. ex. ברא *barâ*, skapa, urspr. *hugga*, "*yxa till*," (jfr ar. برا بری) och פרה *parâ* urspr. *frambryta*, jämför öfriga stammar af roten פר alla med betydelsen *scheiden*, *lösen*, *zerstreuen*). Men till stöd för senare delen af sitt yttrande kan han blott hänvisa på den «Übereinstimmung von Quantität und Qualität des Sinnes und des Lautes, welche uns die nicht wegzuleugnenden Onomapoetica darstellen vergl. ar. *gargara* gurgeln u. a.», och fortsätter sedan utan betänkande: «Dieselbe Übereinstimmung müssen [!] wir bei den übrigen Wörtern annehmen, so dass die Wahl, welches das Articulationsgebiet und die Articulationstelle oder die Art und Härte der Wurzelconsonanten, ferner welches der erste in der Gruppe sein sollte, (denn die Reihenfolge der übrigen und die Gleichheit ihres Härtegrades unterliegt anderen Gesetzen), endlich, welcher Vocal sie begleiten sollte, von der Bedeutung angeregt und entschieden worden ist.» Härvid är förf. alldeles inne på Böttchers åsigter (till hvilken han också ofta hänvisar), som visserligen vid ordbildningar antager «Schallnachbildungen» men vida oftare «Sachnachbildungen des Sicht- und Fühlbaren z. B. אחר [*ahar* bakom] (Hintermund-Regung) von *Hinter*- und *Zurück*stellung, vgl. red in redeo; בד [*bad*] (Lippen-Absprung mit Zungenstoss) in בדד [skilja], אבד [förgås] von *Absonderung*, *Abhanden kommen*; קרר, קרח [*karar*, *karah*] (mit Druck- und Bebelaut wie in rigor) für das als *geschrumpft*, *erstarrt* Empfundene, als קַר *kalt*, קָרַח *Frost*, *Eis*» (se *Ausführl. Lehrb.* B. I s. 330 jfr ofvan s. 11 not 1). Med samma uppfattning men något tveksammare yttrar König: «Ist es doch merkwürdig dass man beim Fürwort der 1 Person Resonanten findet, sie also eine subjective innerliche Bedeutung [!] zu haben scheinen.» Här är icke stället att ytterligare behandla denna intressanta fråga om ljudets och betydelsens inbördes förhållande, men jag vill blott anmärka, att om orden (rötterna) ursprungligen vore «Sachnachbildungen», skulle därmed utan all tvist alla språk i sina rötter sammanfalla, då å ena sidan de naturliga tingen å den andra utvecklingsgången af de mänskliga föreställningarna i allmänhet måste anses vara öfveralt desamma (jfr *Pott, Etymol. Forsch.* II 1 s. 256 ff.).

(7:te Auflage, Leipzig 1868), DILLMANNS *Lexicon linguæ æthiopicæ* (Leipzig 1865)[1] och LEVYS *Chaldäisches Wörterbuch* (Leipzig 1867, 1868). PAYNE SMITHS påbörjade *Thesaurus Syriacus* Fasc. I, II (Oxford 1868, 1870) motsvarar i detta afseende som i många andra[2] ingalunda de fordringar, man på ett sådant arbete har rättighet att ställa. LANES förträffliga *Arabic-English Lexicon* PP. I—IV (London 1863—1872) är helt och hållet uppstäldt efter inhemska till en stor del ej förut nyttjade källor, och jämförelser med andra semitiska språk ligga därför alldeles utom dess plan. Att FÜRSTS *hebr. und chald. Handwörterbuch*, trots den i andra upplagan (Leipzig 1863) gjorda utgallringen af en mängd ohållbara etymologier, i detta hänsende är särdeles otillfredsställande, är allmänt erkändt[3]. Ett storartadt försök af MEIER (*Hebräisches Wur-*

---

1 Om detta högst betydande verk jämför E[wald]s artikel i *Gött. gel. Anz.* 1866 B. I s. 87.

2 Se härom *de Lagardes* utförliga och väl grundade kritik *Gött. gel. Anz.* 1871 B. II ss. 1081—1114.

3 Fürsts etymologier utgå i synnerhet från den af honom (se, utom hans förut nämda arbeten, *Perlenschnüre aram. Gnomen und Liedern*, Leipz. 1836, s. XIV ff.; *Libr. sacr. Vet. Test. concordantia*, Leipz. 1840, s. VIII ff.) och Franz Delitzsch (שׂפת ישׁורון, *Isagoge in grammaticam et lexicographiam linguæ hebraicæ* Grimma 1838 ss. 59 ff., 158—183) uppstälda präpositionsteorien, enligt hvilken i motsats mot den allmänt antagna åsigten rotens betydelse egentligen skulle ligga i de bägge sista af rotens trenne starka konsonanter. Den första konsonanten skulle däremot motsvara de sanskritiska präfixen (שׂ *sa* = सम् *sam*, ב *ba* = अभि *abhi*, ד *da* = अधि *adhi* etc.), och till hvilka onaturliga resultat man på denna väg kommer kan man redan se af följ. exempel. För att förklara det bekanta n. pr. כּוּשׁ (כּוּשָׁן כּוּשִׁי) samt det på ett par ställen i pentateuken förekommande כִּבְשָׁן *ugn*, antager han utom den vanliga stammen כבשׁ [aram. ܟܒܫ, ar. كبس, *treten, bändigen*; hit hör väl äfven ätiop. *kabasa* contorquere, III sibi crines religare reticulo, som Dillmann mindre riktigt sammanställer med كفس *kafisa*] en ny stam כ־בשׁ *glühen, brennen*, som sammanställes med skr. उष् *us*, lat. *bus*-to, *fus*-co. Det hebr. ט־מן *bergen, verstecken* [aram. טמן, ܛܡܢ, arab. طمر] jämför han med pers. ماندن *mān*-den, lat. *man*-ere gr. *μεν-ειν*. Jfr *Pott* (Encyklop. von Ersch und Gruber, T. XVIII, Sekt. 2. Art. Indogerman. Sprachst. s. 8 anm., *Etymol. Forsch.* 2 Aufl. II 1. s. 92) och *Renan* (Hist. des langues sém. Ed. 2. p. 439), hvilken ur Fürsts och Delitzsch' arbeten lemnar prof af godtyckliga på inga ljudlagar grundade etymologier såsom צ־פת [antagen i Fürsts lex. såsom obr. stam med betyd. *umwinden* för att förklara subst. צֶפֶת *pelarknapp, kapitäl*, och där sammanstäld med א־פד, ר־בד etc.] skr. बध्

zelwörterbuch, Mannheim 1845) att ur reduplikationen såsom enda organisk princip förklara de trekonsonantiska semitiska rötternas — perfektstammarnes — uppkomst, misslyckades fullkomligt, då den funna principen närmare utvecklad i 1) Vornverdoppelung, 2) Hinterverdoppelung, a) durch Wiederholung des ersten, b) des zweiten Radikals, slutligen upplöste sig själf genom antagande af vokalförstärkning (Ersatzdehnung) i stället för den felande konsonantupprepningen, och af en den allra friaste dissimilation, hvarigenom den upprepade konsonanten kunde öfvergå i snart sagdt hvilken annan som hälst [1]. Lika resultatlöst blef ett annat försök

---

badh, got. *bind*-an; שׁ־פט [*döma* grundbet. sannol. *fastställa* jfr שׁפט] skr. भिद् *bhid*, lat *find*-ere etc. Se vidare i Delitzsch' ofvan nämda arbete ss. 126, 142—157, 168, på hvilket senare ställe man bland annat finner roten ערח jämförd med वर्ह् *varh*, lat *vir*-ere däremot s. 123 med घ्रा *ghrā*, lat. *fra-gra-re*. Eljest utmärker sig *Jesurun* genom många prof på en verklig rikhaltig lärdom, som ännu i dag förtjäna all uppmärksamhet (Se t. ex. den intressanta jämförelsen mellan arab. och nyhebr. s. 95 ff.).

1 Så heter det (s. 42): «Die Kehl- und Gaumenlaute ע, ח, ג, כ, ק sind in der reduplicirten Silbe theils zu dem flüssigen Halbvokale י erweicht theils in den leisesten Hauchlaut א übergegangen», och s. 87: «Denn wechseln können die Kehllauten wie wir sehen werden mit ב und פ, sowie mit den T-lauten; ebenso die Hauchlaute mit den Zischlauten; ח und א ferner stehen als Hauchlaute den ר sehr nahe, das selbst aber richtiger zu den Zungenlauten gezählt wird, denn es entwickelt sich nicht nur häufig aus den Zischlauten sondern geht ebenso oft in *l* oder *n* über; diese Liquiden aber sind mit י verwandt so wie mit den Labialen *m*.» Ett exempel må vara tillräckligt att uppvisa hvad resultat dylika principer gifva i sin tillämpning. Af roten חת *trennen* (s. 400 o. följ.) erhålles först genom «Hinterverdoppelung durch Wiederholung des letzten Radikals» חתת *zerbrechen*, *erschrocken sein*, vidare genom fortgående dissimilation af sista stamkonsonanten 1) חתר *durchbrechen*, 2) חתל *einhüllen*, *umwinden*, 3) חתן [obr. stam; ur *umwinden* härledes bem. *verbinden*, med hvilken mot den ursprungliga rakt motsatta betydelse skall förklaras) חָתָן *Bräutigam*, *Eidam*. Med חתת identifieras (s. 424) אתת (obr. stam) hvaraf אֵת *schneidender Werkzeug*, och ur אתת erhålla vi genom samma dissimilationsserie 1) אתר (obr. stam, *trennen*, hvarur förklaras) arab. أَثَرٌ Zeichen, Spur, aram. אֲתַר *Spur*, *Stelle*, *Ort*; 2) אתן (obr.), ar. أتن *kurze Schritte machen*, hvaraf אתון *Eselin*. För öfrigt reducerar Meier de ursprungliga rötternas antal till några och tjugu, hvilka alla betyda antingen *trennen* eller *zusammenbringen*, ur hvilka motsatta grundbegrepp sedan alla betydelser i språket utvecklas (Se vidare *Grills* grundliga kritik öfver Meiers teori i hans uppsats: *Über das Verhältniss der indogerman. u. d. semit. Sprachwurzeln*, Z. d. d. morg. Ges. B. XXVII s. 440 ff.)

af BÖTTICHER, *on the classification of semitic roots*,[1] att uppställa ett system för de trekonsonantiska stammarnes utveckling ur tvåbokstafvig rot. Ehuru utgående från en helt annan princip än den föregående, nämligen utbildning genom präfix, infix och affix, företer dock resultatet stor likhet med Meiers[2]. Emellertid kan icke nekas att så godtyckligt framstälda och tillämpade dessa Fürsts, Delitzsch, Meiers och Boettichers åsigter än äro, så få de dock ej anses som helt och hållet grundlösa. Teorien om de semitiska verbalstammarnes utveckling ur en tvåbokstafvig rot omfattas numera, så vidt den rör de s. k. svaga stammarne af de flesta framstående språkforskare[3], och däraf följer naturligen att en af de tre konsonanterna måste anses som tillkommen för att närmare bestämma och utveckla det i roten liggande grundbegreppet. Att tredje stamkonsonanten ofta här, liksom vid s. k. starka verb, har att fylla denna uppgift, är likaledes en allmän åsigt, grundad på flera serier af rötter med beslägtade betydelser, där de två första stamkonsonanterna äro gemensamma[4]. Men äfven den första konso-

---

1 Se *Bunsen*, *Outlines of the philosophy of universal history* (London 1854) Vol. II. Append. B.

2 Härledningen af syr. ندر *nedar* effudit, vovit från ar. دار *dâra*, circumivit (*Boett.* l. c. s. 350) med medial-präfixet *n* skulle enl. Meier stöda sig på «Vornverdoppelung» och dissimilation af *d* till *n*. Att för öfrigt här godtyckligheten är lika stor kan man se af den (s. 357) meddelade förteckningen på stambildande konsonanter: som präfix א, י, נ, ה, ח, ע, ס, ש, ת, (hvarjämte för välljudets skull נ kan öfvergå till ל, ע till ק eller ר och ח till פ); som infix, א, ו, י, ה, ח, ע, ן, ל, ר, מ, ת; samt som affix א, ו, י, ה, ח, ע, ן, ל, ר, ם, ב, ף, ק, ט, ץ. Emellertid har förf. hvilken sedermera under namnet de Lagarde gjort sig ett berömdt namn som forskare på det syriska, eraniska m. fl. områden uttryckligen återtagit sitt arbete (*de Lagarde, Gesamm. Abhandl.* Leipz. 1866, s. VII).

3 Så redan *Gesenius* (*hebr. und chald Wörterb.* Th. 2 s. XIV, *Gesch. der hebr. Spr. und Schr.* s. 15) och *Luzzatto:* «Le lingue trilittere tutte traggono la prima e remota loro origine da una madre commune ora perduta, la quale sembra essere stata in gran parte bilittera (formata di radici di due sole lettere) e monosillabica» (*Prolegomeni ad una grammatica ragionata della lingua ebraica*, Padova 1836, s. 81) — för att ej tala om ännu äldre föreställningar i samma riktning, hvarom se *Carpzovii Critica sacra* s. 187, *J. D. Michaelis Suppl. ad lexx. hebr* (Gött. 1792) s. 436.

4 Jämför t. ex. följande serier: 1) √גב *g(a)b* vara böjd, utåt (hög, hvälfd) inåt (urhålkad), ar. جَبَّ exsecuit, urhålka, جُبّ ätiop. *geb*, tigre *göb*, kald. samar. גב (גוב) grop; hebr. גַּב buckla, puckelrygg (pl. גַּבּוֹת ögonbryn, ar.

nanten kan uppträda som stambildande, är i synnerhet fallet med

---

جَبَّة), assyr. *gab* rygg; kald. גַּבָּא, sam. גבח, גבא, Steuern aufnehmen, strafen, utgår från betydelsen häufen; syr. ܓܒܐ utvälja utmärka, från bem. samla (ar. جبى); ar. جبا, ätiop. *gabe'a* recedere, reverti, från bem. sich vertiefen (verbergen), däremot mer urspr. subst. جُبّ, גֻּבָּא grop; גַּבֹּה v. hög, (ar. أجبه försedd med hög panna), kald גביח jätte, hebr. גִּבֵּחַ med hög (kal) panna; hebr. גִּבֵּן knölig, bucklig, ar. جبين panna (ar. جُبْن, kald. גּוּבנין, hebr. גְּבִינָה, syr. ܓܒܢܬܐ, ätiop. *gebenat* ost, utgår från bem. vara tjock, uppsväld), hebr. גַּבְנֹן, kald. גִּיבְנָא syr. ܓܒܢܐ, bergskam, topp, kald. גְּבִינֵי syr. ܓܒܝܢܐ ögonbryn; hebr. גִּבְעָה (n. pr. גֶּבַע), sam. גבע (*gave*) kulle, kald. גְּבִיעַ knölig, hebr. גָּבִיעַ bål, (blom-) kalk (ar. قُبَيْعَة); amhar. g^{u}*abala*, vara krokig, g^{u}*abālā* puckelryggig. Å andra sidan synes därmed sammanhänga ar. جاب, hebr. גּוּב skära, gräfva, גֵּב, brunn, bräde. Ovisst torde det däremot vara om, såsom Dietrich vill, stammarne גבר och גבל kunna hänföras till samma rot. Närmare är sammanhanget med hebr. גֵּו rygg, aram. גַּו, ܓܘ sam. גו (*go*, *gu*, se *Petermann*, *brev. ling. samar. gramm.* p. 33) midt, och √גף *g(a)f*, hebr. גַּף rygg, höjd, ar. جَفّ hop etc. Jfr *Fleischer (Nachträgliches*, Levys Chald. Wörterb. s. 421), som antar en hel rotfamilj *kp*, *kf* *kb*, *kv*, *gp*, *gf*, *gb*, *gv* med de korrelativa betydelserna «convexe Erhebung, concave Vertiefung, woran sich dann die Begriffe einschliessen, zusammenbringen, fassen u. a. anreihen.» Tyvärr felas bevis för en så vidsträkt sammanställning (Jfr dock med ofvanstående: √כף, hebr. כָּפַף v. böjd כַּף hohle Hand, √קב, hebr. קֻבָּה, ar. قُبَّة, hvälfdt tält, alkov, m. fl.). 2) √דח *dah* stöta, hebr. דָּחָה, kald. דְּחִי, syr. ܕܚܐ, ar. دحا, دَحّ, stöta (دَحّ, دحا, propellere, inire femin.); ar. دحب, دحر, propellere, repellere; ätiop. *dahara* repudiare dimittere (uxorem); jfr amhar. *dāra*, gifta bort, dimittere filiam in matrimonium); hebr. kald. דחף propellere, ätiop. *dāh*^{e}*f*, protrusio, expulsio; kald. דחס (och med omflyttning חֲדַס) trycka, tränga [hit synas äfven höra ar. دحس excitare discordiam, immittere (manum, malum), och دحص commovere (pedes), hvilka betydelser lätt kunna härledas från grundbegreppet stöta]; hebr. kald. דחק, syr. ܕܚܩ, tränga, trycka, ar. دحق propellere, rejicere; ar. دحم valide trudere; vidare hebr. דּוּחַ, stöta [ar. داح propendere (de ventre), II dispergere (opes)] kald. דִּיחַ (förek. blott i *af'el*) renspola; hebr. kald. נדח stöta bort [ar. ندح dilatare, dispergere], ätiop. *nadeha*, amhar. *nadā*, samt däraf med svagare aspirationsljud ar. ندأ, ätiop. *nade'a*, tigrñ. tigre *nad'ē*, trudere, propellere. Till denna rot brukar äfven hänföras kald. דחל, syr. ܕܚܠ, sam. דחל *daal*, frukta, ar. دحل, ätiop. *dahala* (blott i reflex. *tadhela*)

י (ו), נ, och ש [1]. Slutligen kan äfven den mellersta stambokstafven i s. k. verba secundæ gutturalis, där han är en spirant («Hauch-

recedere, fugere, se abscondere, då grundbem. för stammen דחל skulle vara «bestürzt sein», men åtminstone stå de sydsemitiska orden närmare till ar. زحل discedere recedere, hebr. זחל smyga krypa, dröja, kald. זחל I) smyga, krypa, II) flyta, rinna hvarur för stammen זחל framgår grundbem. «sakta (långsam) rörelse» (Hit torde då äfven böra föras det ätiop. *zahala (zähela)* ærugine obduci, på grund af rostens långsamma utbredande kring en yta. Dillmann (*Lex. æthiop.* s. 1038) vill ehuru tvekande hänföra det till ar. سحل decorticare, detergere; jfr äfven det amhar. *zāla* languish). √דח är för öfrigt själf beslägtad med √דך *dak*, och √דק, *dak* hvilka bägge betyda *stöta sönder, krossa*, hebr. דכה, דכא, ar. دكّ, kald. דכך, hebr. kald. דוך, hebr. kald. דקק, ar. دقّ dets. 3) √לע *lá* beteckn. en darrande «slafsande» rörelse med tungan, slicka, sluka, sörpla, stamma, syr. ܠܥ, hebr. לוע slicka, syr. ܠܥܒ, ar. لعب, sörpla, dräggla, ar. لعب leka, skämta, kald. לעב (hebr. הלעיב) verspotten; hebr. kald. לעג, syr. ܠܥܓ, spotten, stammeln; hebr. לעה, thöricht schwatzen, ar. لغى errare in loquendo (لغا loqui), ätiop. *lä'le'a* (bildadt genom reduplik. brukligt blott i reflex.) *talä'lé'a* stammeln (ar. لعلع II linguam extendere præ siti); hebr. לעז, syr. ܠܥܙ tala obegripligt (barbariskt); ar. لعف لقف slicka, لعمظ spott, dräggel. Sannolikt höra äfven till denna rot ar. لعص voracem esse, kal. לעס, syr. ܠܥܣ, hebr. לעט tugga, äta. Nära beslägtade äro äfven rötterna לח *lah* och לה *lah*, jämför לחך slicka, ar. لخ rinna (om ögon), tala suddigt, لخى thöricht schwatzen; لهّ eleganten et subtilem facere (comam; jfr vårt «slickad i håret»); ätiop. *lahaja* III, 1, se comere; ar. لهب, ätiop. *lahaba* flammas extendere (de igne), linguam præ siti extendere; hebr. לַהַב låga. Att hebr. kald. לחש, syr. ܠܚܫ, surra, hviska, hör till denna rot ser man ej allenast af de ar. لحس لهس slicka, utan i synnerhet af det ätiop. *lahasa*, som förenar bägge betydelserna slicka, hviska, amhar. *läsa* [den redan i ätiopiskan förekommande upplösningen af ett aspirationsljud i en lång vokal är ännu vanligare i amhar. se *Isenberg Amhar. Gramm.* p. 17] tigrñ. *lahasē* [i tgrñ. uttryckes det ä-ljud, hvartill det urspr. a-ljudet nedsjunkit i 3 p. perf, med det 5:te ätiop. vokaltecknet (ē), se *Prætorius, Gramm. d. Tigrña* p. 25], tigre *lahsē* slicka. På samma sätt som dessa tre serier af rötter och ännu fulltaligare kunna de till rötterna כר, פר, פץ, קץ hörande stammar uppvisas ega en påtaglig slägtskap i begreppsutvecklingen (Jfr *Renan, Hist. des langues sém.* s. 94).

[1] Jfr. hebr. יצב, נצב, kald. יצב, נצב, syr. ܢܨܒ, ar. نصب ponere, figere, ar. وصب firmum esse; hebr. יטב, טוב, kald. יטב, טב, syr. ܛܐܒ,

laut,» א, ע, ח) och i verb ע״י, ע״ו, vid jämförelse med beslägtade stammar ofta visa sig icke vara ursprunglig, vare sig att man i

---

ar. طاب (impf. *i*) bonum esse; hebr. kald. נְדַף, ar. نَدَفَ, trudere propellere, ätiop. amhar. *nadafa*, emittere (tela), ferire; tigre *nadfe* emittere (aquam); ar. دَفَعَ, trudere impellere, دَقَّ, interficere, دَفَرَ, trudere in pectore, amhar. *daffa*, knock down, strike, hit (däraf amhar *tanādafdafa* tumble down); hebr. פּוּחַ, blåsa, ar. فاحَ, فاخَ, (impf. *u*) نَفَخَ ånga, dofta, hebr. kald. נָפַח, syr. ܢܦܚ, ar. نَفَخَ, ätiop. *nafeha*, *nafeḥa*, tigrñ. *nafeḥē*, tigre *nafḥa*, amhar. *nafā*, blåsa. Se flera hithörande serier hos *Gesenius*, Lehrgeb. s. 452 följ., *Delitzsch*, *Studien über indogerm.-semit. Wurzelverwandtschaft*, ss. 44—58, samt hos *Ancessi*, *études de gramm. comparée (Actes de la societé philol.* T. III, s. 82 ff.), den senares sammanställningar böra dock underkastas en noggrann kritik. Det har länge varit bekant, att ש inom de semitiska språken bildar kausativa stammar af trebokstafviga verb nämligen de s. k. konjugg. *saf'el*, *šaf'el* jämte reflex. *estaf'al* i aram. (se *Merx*, Gram. syr. s. 229, *Fürst*, Lehrgeb. s. 143); lemningar däraf finnas i samar. (se *Petermann* Gramm. samar. s. 19), i nysyr. och mand. (se *Nöldeke* Gramm. der neusyr. Spr. s. 104, Mundart der Mand. s. 28), och hebr. (se *Ewald*, ausführl. Lehrb. s. 320). I assyr. förekommer *saf'el* ofta och äfven *istaf'al* (se *Oppert*, *Gramm. assyr.* Ed. 2, s. 45, *Schrader*, *die assyr.-babylon. Keilinschr.*, Z. d. d. morg. Ges. B. XXVI, 1872, s. 275). I arab. och ätiop. finnes däremot blott den reflexiv-kausativa formen, ar. *istaf'ala*, ätiop. ej allenast *istaf'ala* af kal- utan äfven *istafā'ala* och *istafā'ala* af piel- och poelstammar. (Renans anmärkningar mot denna uppställning af Dillmann, *Mém. de la soc. de lingu.* T. III, s. 193 följ., där han påstår att Dillmann «considère *ist* ou *ast* comme un préfixe analogue à l' *it* du réfléchi, och kallar detta «une hypothèse inorganique et grossière» hvilar på ett fullkomligt missförstånd). Amhar. eger icke blott den ursprungliga formen *asfa'ala* (och intens *asfā'āla)* utan äfven den reflex. *astafa'ala*. Liksom dessa *saf'el* former af andre räknas till quadrilittera bildade af trilittera, så hafva å andra sidan med alt skäl flera trebokstafviga verb som börja med *s* (s) af nyare forskare ansetts som kausativa stambildningar af roten (jfr *Dillmann*, Gramm. d. äthiop. Spr. s. 107). Såsom exempel på sådana bildningar tjäne hebr. kald. קוּץ, (i *hif.*) sich ekeln vor, שִׁקֵּץ ekelhaft machen, verunreinigen; hebr. kald. רקק, רוּק, רְכַךְ, syr. ܪܟ (ܪܟܟ i pael.), ar. رَقَّ, رَكَّ, ätiop., amhar. *rakaka* v. tunn, fin, שָׁרַק kamma ut, ar. شَرَقَ, klyfva; hebr. kald. קלל, syr. ܩܠ, v. lätt, ar. قَلَّ, v. ringa, ätiop. amhar. tigrñ. *kalala*, v. lätt, ringa, tigre *kalelē*, blifva lätt, liten, hebr. *pilp.* קִלְקֵל, ar. قَلْقَلَ, قَلِقَ, ätiop. *kalkala* röra, skaka, vackla, (ätiop. *kʷalkʷala*, svänga, rulla, — hebr. גִּלְגֵּל), hebr. קְלֹקֵל ringa, ar. قُلْقُلٌ lätt, kald. שְׁקַל, syr. ܫܩܠ ar.: (X af قلّ) اِسْتَقَلَّ, ätiop. *astakālala*, upplyfta, bära, hebr. שָׁקַל, ar. شَقَلَ oftare ثَقُلَ, tollens sustinensve manu sua ponderare, ätiop. amhar. *sakala* suspendere,

enlighet med den vanliga uppfattningen anser det mellersta stamljudet i dessa senare verb som ett konsonantiskt י och ו eller med Ewald (se *Ausf. Lehrb.* s. 293), Dillmann (*Äthiop. Gramm.* s. 103) och andra kallar dem «mittelvocalische stämme[1]». Svårigheten är här att utröna och uppvisa de grundbegreppet modifierande betydelsen hos dessa till roten sig anslutande ljud, om de äro rester af ursprungliga s. k. Begriffswurzeln eller om de tillhöra de enstafviga pronominalstammarna. Först när en metod för ett dylikt bestämmande af de sekundära ljudens betydelse blifvit funnen, kan man från enskilda betecknande antydningar, sådana serier af verbalstammar gifva, komma till en klarare insigt om den semitiska verbalstammens förhållande till roten. I en klass af verbalstammar, nämligen de som innehålla mer än tre stambokstäfver («mehrlautige stämme»), är dock bildningen i de flesta fall tydligare, och då de därigenom äfven lemna goda bidrag till belysande af den svaga trebokstafviga stammens utveckling ur roten[2], hafva

---

kald. תקל syr. ܬܩܠ, ponderare, labefactare. Blott genom att återföras på samma √קל kunna dessa bägge sista betyd. förenas. Levy (Chald. Wörterb. s. v. תקל) antager två skilda stammar תקל «wägen» och תקל «wanken», och låter den senare uppkomma genom omflyttning af כשל och utbyte af כ, mot ק och שׁ mot ת. Af denna dubbla betydelse hos aram. תקל ser man äfven, att i motsats mot Nöldekes mening (*Literar. Centr.* 1873 s. 1295), icke allenast aram. שׁקל, tollere, sustinere hvilket han medgifver utan äfven hebr. שׁקל, aram. תקל höra till samma √קל. Samma rol af kausativbildning spelar *s* äfven i de s. k. hamitiska språken såsom jag längre fram vid framställningen af de semitiska språkens förhållande till denna språkgrupp, får tillfälle att visa. Ewald vill äfven finna samma kausativa *s* i åtskilliga andra ej beslägtade språk (se *Ausführl. Lehrb.* s. 320 not. 3).

1 Jfr, hebr. מעך, kald. מעך מכך syr. ܡܟ nedtrycka, hebr. מוך, מכך, kald. מכי, מכא, מוך, syr. ܡܟ v. nedtryckt, låg, sjunka (ar. معك, pressit, vicit, in litigando); hebr. kald. נהר, ar. نار lysa; ar. دهر, hebr. דור tidsålder; kald. בהית, syr. ܒܗܬܐ hebr. בושׁ blygas; kald. רהט, syr. ܪܗܛܐ, hebr. רוץ löpa; hebr. צוק, ar. ضاق (impf. *i*) ätiop. *sa'eka* angustum esse; hebr. יכל, כהל, kald. יכיל, כהיל, ätiop. *kehela*, tigre *kahlē* kunna; hebr. kald. בוז, בזז, syr. ܒܙ, ar. بزّ, misshandla, röfva; ar. مرّ præterire, transire, مار (impf. *u*) moveri, fluere; مزّ (perf. *i*), præcellere præstare, ماز (impf. *i*), præstantiorem facere m. fl.

2 «Die genauere und sorgfältigere Betrachtung der mehrlautigen Thatwörter und ihres Ursprunges wirft ein eigenthümliches Licht auf den so überaus

hafva särskilda undersökningar blifvit gjorda öfver de flerbokstafviga stammarnes bildning: DIETRICHS förträffliga arbete *über die kleinsten und grösten Wortstämme (Abhandl. für semit. Wortforsch.* Leipzig 1844, s. 261—326), MEIER, *über die Bildung der Quadrilittern (Wurzelwörterb.*, Anhang I), SCHWARZLOSE, *de linguæ arabicæ verborum plurilitter. derivatione* (Berlin 1854) och STADE, *über den Ursprung der mehrlautigen Thatwörter der Geezsprache*, Leipzig 1871 [1].

De semitiska rötternas grundbemärkelser och härledningen därur af de ofta högst olikartade betydelser som semitiska ordböcker upptaga för ett och samma ord, är på långt när ännu icke säkert fastständ för flertalet af rötter, och äfven de bästa lexika som söka att i detta afseende fylla vetenskapens kraf kunna i brist på nödiga förarbeten icke annat än undantagsvis lemna en klar och följdriktig bild af betydelsernas utveckling. En god väg för dylika förarbeten är att i särskilda monografier sammanställa och förklara de ur olika rötter utvecklade olika ord för föreställningar som stå med hvarandra i nära sammanhang. Denna väg har DIETRICH beträdt i de bägge första af sina *Abhandl. für semit. Wortforsch.* (Leipz. 1844) hvilka på ett till språk och metod mönstergiltigt sätt behandla de talrika semitiska orden «für Schilf, Gras, Dornen und Disteln» samt de icke mindre intressanta «Gliedernamen». Ett nyare likaledes förtjänstfullt arbete af samma slag är RYSSELS *die Synonyma des Wahren und Guten in den semit. Spr.*, Leipz. 1872 [2]. De bästa och tillförlitligaste men också svårast tillgängliga bidragen till vinnande af en säkrare insigt i de semit. rötternas ursprungliga betydelse har FLEISCHER lemnat i de värderika «Anmerkungen, Verbesserungen, Zusätze, Nachträge, Berichtigungen» af alla slag, hvarmed han under en lång följd af år riktat en mängd af sina vänners och lärjungars arbeten.

Frågan om hvarje särskildt semitiskt tungomåls förhållande till de öfriga i grammatikaliskt och lexikaliskt hänseende finnes naturligen mer eller mindre behandlad i de ofvan anförda grammatiska arbetena, men dock icke fullständigt besvarad, då därmed också grunden vore lagd och materialet ordnadt för en vetenskaplig uppbygning af semitismen. Äldre specialafhandlingar öfver detta

dunklen Process, durch welchen die dreibuchstabige Wurzel aus der zweibuchstabigen entstanden sein mag» (*Z. d. d. morg. Ges.* B. XXV s. 680).

1 Se A. D[illmann]s anmälan i *Liter. Centr.* 1872, s. 143 och L. K[rehl]s särdeles innehållsrika recension i *Z. d. d. morg. Ges.*, hvarur citatet i närmast föregående not är hämtadt.

2 Jfr S[tade]s anmälan i *Liter. Centr.* 1873 s. 111.

ämne inskränka sig vanligen att bestämma förhållandet till den närmast beslägtade dialekten. Så sysselsätter sig DIETRICHS särdeles fullständiga arbete *de sermonis chaldaici proprietate*, Leipzig 1839, hufvudsakligen med skilnaden mellan de bägge vigtigaste aramäiska dilekterna och något med deras förhållande till hebräiskan. Från nyare tider ega vi ett förträffligt arbete i denna väg af SCHRADER, *de linguæ Aethiopicæ cum cognatis linguis comparatæ indole universa,* Göttingen 1860, där författaren metodiskt och vida mer själfständigt än Dillmann i sin för öfrigt erkännande anmälan[1] vill medgifva, genom alla formlärans delar fullföljer jämförelsen med de öfriga semitiska språken.

De semitiska språkens inbördes ställning, som framgår af dessa enskilda undersökningar, har äfven blifvit i allmänna och oftast flyktiga drag tecknad af utmärkta språkforskare, hufvudsakligen i afsigt att finna svaret på den därmed i närmaste sammanhang stående frågan om deras ålder och större eller mindre öfverensstämmelse med det semitiska urspråket. Men i följd af dessa föregående undesökningars ofullständighet har svaret utfallit högst olika. Väl äro alla öfverens om att intet af de semitiska språken kan göra anspråk på att i alt stå ett antaget urspråk närmare än hvarje annat, men desto mera hafva meningarne varit delade när det gält att bestämma, hvilken dialekt kan uppvisa den relativt största ursprungligheten i sina former. Hvar och en af de fyra stora grupperna, hebräiska, aramäiska, arabiska, himjariska, har haft sina ifriga försvarare, och man torde i allmänhet kunna påstå att ju mer en vetenskapsman varit sysselsatt med en af dessa grupper, dess mer har han, i öfverensstämmelse med en fin anmärkning af Leibnitz[2], varit benägen att i denna finna urspråket relativt bäst bibehållet. Redan 1857 trodde sig BUNSEN kunna afgöra såväl de semitiska språkens förhållande till hvarandra som till de öfriga språkfamiljerna. I första delen af sina *Outlines of the philosophy of universal history, applied to language and religion*, som bilda »the philosophical section» af hans stora arbete »*Christianity and Mankind*», finnas språkforskningens resultat samlade, och däribland äfven i ett särskildt kapitel (ss. 172—269) »the last results of the researches respecting the relative position of the semitic languages among themselves, and towards the indogermanic family». Men

---

1 *Z. d. d. morg. Ges.* B. XV (1861) s. 145.

2 »Il est plaisant de voir, comment chacun veut tout tirer de sa langue ou de celle qu'il affectionne» (*Pott, Etymol. Forsch.* II, 1, s, 90).

hans system, ehuru framställdt med mycken klarhet och bestämdhet, är bygdt på alt för ytliga jämförelser, «comparative tables», som hvarken äro fullständiga eller förklarade till betydelsen af de skiljaktigheter de uppvisa, så att resultatet knapt kunde anses för sin tid tillfredsställande. Vida försigtigare och i allmännare ordalag behandlar RENAN dessa frågor (Hist. des lang. sémit. L. I, chap. III, *origine des dial.*, *hypoth. d'une langue sémit. primitive*, ss. 91—104, L. V, ch. I, *lois générales du dévéloppement des langues sémit.* ss. 405—433) och kommer till det resultatet, eller må hända rättare utgår från den förutsättningen, att ett semitiskt urspråk är en blott hypotes, och att alla dialekterna från början existerade samtidigt ehuru utan individuel tillvaro[1]. Åfven på svenska ega vi en kortfattad men ganska själfständig bearbetning af detta ämne i ett arbete af LAGUS, *arabisk och allmän semitisk språkhistorie*[2],

1 «Loin de débuter par le simple, l'esprit humain débute en realité par le complexe et l'obscure ... c'est une grave erreur de croire que le dernier degré auquel nous arrivons par l'analyse soit le premier dans l'ordre genealogique des faits.» (*Renan* l. c. s. 98). S. 101 «Est- ce à dire que tous les dialectes eurent dès l'origine leur existence individuelle, qu'il y en avait un qui était le syriaque, un autre qui était l'hebreu, un autre qui était l'arabe? Non sans doute: c'est à une époque bien postérieure que certaines proprietés grammaticales sont devenues, en se groupant, le trait distinctif de tel et tel idiome. Ces propriétés existaient d'abord dans un mélange qu'on a pu prendre pour la synthèse mais qui n'était que la confusion». Det torde icke vara så lätt att tänka sig en sådan dialekternas koexistens utan att detta just utgör ett urspråk, men jag kan dock icke (med Tegnér, de vocibus prim. rad. v s. 7 not 4) anse denna åsigt, som äfven delas af Max Müller (*Lectures on the Science of Language*, Ed. III. ss 51, 180, 195), vederlagd af *Whitney* (*Language and the Study of Langu.* Ed. III, London 1870, s. 177 ff.). Då Whitney anför exx. af it. *verità*, sp. *verdad*, fr. *vérité*, eng. *verity* och förklarar att dessa olika former visst icke därför förekomma i de romaniska språken att de «were once alike current in the mouths of the same people, till those who preferred each one of them sorted themselves out and combined together into a separate community», då de med historisk visshet kunna uppvisas som «phonetic corruptions» af det lat. *vēritāt*, så synes han mig icke riktigt hafva förstått Renans mening. Denna kan nämligen icke vara att dylika sena former, hvilkas uppkomst man fullt kan förklara, funnits jämte hvarandra redan i urspråket, utan att i detta alldeles inga bestämda former funnos utpräglade, så att orden skiftade från dag till dag, från by till by, «on voit les langues se morceler avec l'état sauvage ou barbare de village à village, je dirais presque de famille à famille». Med större klarhet och skärpa har STEINTHAL (*Z. d. d. morg. Ges.* B. XI, s. 396 ff.) sökt uppvisa det ofilosofiska i Renans åsigt, och äfven påpekat huru denna står i strid med hans uppfattning af hebräiskan såsom ursprungligare än arabiskan på grund af sin mindre formrikhet.

2 Utgör första afdelningen af hans *Lärokurs i arabiska språket*, Helsingfors 1869.

om hvilken jag ej kan underlåta att anmärka den alt för finska behandlingen af det svenska skriftspråket. Det senaste betydande bidraget till denna frågas bestämmande utgör EWALDS *abhandlung über die geschichtliche folge der Semitischen sprachen*[1], den sista af de tre «sprachwissenschaftliche abhandlungen», hvarmed han i korta och stora drag velat afgöra några af språkforskningens vigtigaste problem. Med den nu i fråga varande vill han bevisa att semitismen i språkligt hänseende genomlupit fem utvecklingsskeden; såsom det första uppställer han säkerligen till mångens förvåning som väntat sig här finna «*das hebräische*», das altAramäische, i andra rummet «das Aethiopische»[2] därefter först das altHebräische, das Südsemitische[3], och sist das Arabische. Liksom de bägge föregående afhandlingarne utmärker sig denna för tankedjup och storartad blick, men just detta kommer förf. att förbise nödvändigheten af att sammanföra en mängd fakta hvarpå beviset kunde byggas. Ett bevis som stöder aramäiskans större ursprunglighet allena[4] på den bekanta företeelsen af ett slutande *-a* i nominalformer, *status emfaticus*, som i allmänhet motsvarar de öfriga dialekternas artikel *al*, *hal*, då dock detta *-a* förklaras såsom «aus *al* oder einem diesem *'al-* an bedeutung wesentlich gleichen *an* verkürzt», kan åtminstone icke för mig synas tillfredsställande. Denna

1 *Abhandl. der Königl. Ges. der Wissensch. zu Göttingen* B. XV, Gött. 1871.

2 Att härmed icke förstås det vanl. s. k. ätiopiska språket utan ett hittils okändt språk finna vi af följande (l. c. s. 20): «Diese semitische sprache zweitältester gestalt können wir jezt nicht aus schriften aufweisen welche sich in ihr erhalten hätten: wir können sie nur auf der einen seite aus dem eben beschriebenen ältesten Semitischen, auf der andern aus den folgenden Semitischen sprachen erschliessen welche ohne sie nicht erklärbar sind weil sie zu ihnen die brücke bildet. Ja wir können heute (mit der bald anzugebenden ausnahme) nicht sicher genug wissen *wo* sie gesprochen wurde, gewiss freilich noch nicht in Afrika, wie unter weiter zu zeigen ist: aber wenn wir bedenken das sie (wie bald erhellen wird) die brücke zunächst zu dem Phönikischen und Hebräischen bildet, so mag sie in weit entfernten zeiten in jenen nordöstlichen gegenden gesprochen seyn aus denen die Phöniken, und wieder weit späler die Hebräer, nach südwesten zogen».

3 Under namnet «Südsemitisch» innefattar Ewald «das Himjarische, das Aethiopische und das Arabische, aber in einer vorzeit, wo alle diese sprachen noch ein engeres Ganzes bildeten» (l. c. s. 28).

4 Det syriska präfixet *n* i 3 pers. impf. som Ewald anser vara ursprungligare än de öfriga språkens *j* (jfr ofvan s. 9 not. 1) kan han blott använda som bevis för syriskans äldre ståndpunkt i detta hänseende, då som bekant de andra aramäiska dialekterna utom mandäiskan (och talmudiskan, där *n* växlar med *l*) hafva *j*.

fråga kan emellertid endast lösas genom omfattande special undersökningar af särskilda vigtigare delar af formläran, hvarför äfven en sådan afhandling som denna bör lemna bidrag till dess afgörande.

Anm. Den i denna första afdelning af inledningen framstälda kortfattade öfversigt öfver den till den komparatift semitiska språkforskningen hörande literaturen hade jag gärna sökt gifva en mera läsbar och värdefull form, genom ett fullständigare ingående på och kritisk granskning af de åsigter och resultat, som nedlagts i de anförda arbetena. Men då det af flera skäl begränsade omfånget för denna inledning lade hinder i vägen därför, så hafva de ofvan meddelade bibliografiska uppgifterna, hvilka icke göra anspråk på att fullständigt uttömma ämnet, ej annan betydelse än att upplysa hvilka arbeten jag ansett och användt som de vigtigaste hjälpmedel för ett komparatift studium af de semitiska språken. Att jag däribland icke nämt ett sådant arbete som DE SACYS, *grammaire arabe* (Ed. II, Paris 1831), hvilken jämte FLEISCHERS anmärkningar därtill (*Beiträge zur arabischen Sprachkunde* i *Berichte der Königl. Sächs. Ges. der Wiss.*, 1863, 64. 66, 70) utgör en oumbärlig hufvudkälla för all semitisk filologi, har naturligen sin grund däri, att detta arbete, såsom helt och hållet bygdt på de arabiska grammatiska författarnes arbeten, ej kan räknas till den literatur som följer den moderna språkforskningens metod.

II. Den semitiska språkstammens förhållande till andra språkstammar.

Äro meningarne delade om de semitiska språkens inbördes ställning så äro de ännu mer stridiga i fråga om den semitiska språkstammens förhållande till de andra språkstammar i synnerhet den indoeuropäiska och den hamitiska [1]. Den uralaltaiska har man

1 Namnet »hamitisch» användes först af Lepsius, och torde såsom analogt med »semitisch» tils vidare vara det bekvämaste, så länge ännu gränserna för dess omfattning icke äro tillräckligt bestämda. Lepsius räknar till hamitiska språk (se *Standard alphabet* Ed. 2, ss. 90, 303) följande: A. Egyptian: 1) *old egyptian*, 2) *coptic;* B. Ethiopian: 1) *bedza*, 2) *dankali*, 3) *harrar*, 4) *somali*, 5) *galla;* C. Libyan: 1) *ta-mäsek*, 2) *haûsa*; D. Hottentot: 1) *hottentot*, a) *nama*, b) *kora*, 2) *bushman*. Hvad först hottentotspråken beträffar så måste jag efter de arbeten som om dem äro mig tillgängliga (HAHN, *Die Sprache der Nama* — det renaste och ursprungligaste af hottentotspråken — och FR. MÜLLERS framställning af hottentotspråken, *Reise der österr. Freg. Novara, Linguist. Theil* Wien 1867, ss. 7—19) fullkomligt instämma med Müller att åtminstone grammatikaliskt intaga dessa språk en alldeles självständig ställning mot de föreg (något lexikal. sammanhang har man icke ens påstått). Men onekligen äro de ännu mer skilda från den under namn af *bantu*-språk sammanfattade stora klass af sydafrikanska tungomål, och det är hufvudsakligen på hottentotspråkens egenskap af att i olikhet med *bantu*-språken utmärka könet, som Lepsii auktoritet BLEEK (*Comparative grammar of South-African Languages*, London 1869, s. 3 ff.)

ännu icke genom några speciela undersökningar sökt bringa i närmare beröring med semitismen [1]. Då jag i den följande behandlingen af de semitiska pronominalstammarne, som har till sin egentliga och närmaste uppgift att följa och förklara dessas olika former inom alla mig literärt tillgängliga dialekter, äfven kommer att påpeka öfverensstämmelsen med pronominalstammar inom icke-semitiska språk, vill jag här i korthet framställa på hvilken punkt frågan om den semitiska språkgruppens möjliga slägtskap med andra grupper för närvarande står för att därefter visa i hvad mån jag anser sammanställningar af semitiska och icke semitiska stammar berättigade, och hvad betydelse sådana jämförelser för närvarande kunna ega.

1. Förmodad slägtskap mellan de indoeurop. och semit. språken.

Redan i början af detta århundrade hade åtskilliga språklärde börjat jämföra enskilda ord af semitiskt och indoeuropäiskt ursprung

---

räknar hottentotspråken jämte semitiska och indogermaniska språk till »the Family of sex-denoting languages». Från afdelningen B skiljer Müller med rätta *harar*, hvilket först i *Bombay Journal* of the Asiat. Soc. Vol. II, s. 294, samt sedan af Müller (*Sitzungsber.* der phil. hist. Cl. d. Wiener Akad. 1863, s. 601) och slutligen af *Prætorius* (*Z. d. d. morg. Ges.* B. XXIII 1869 s. 453) bevisats vara semitiskt, men det torde vara osäkert om icke äfven de öfriga i samma afdelning kunna så anses. *Saho* räknar åtminstone Ewald dit (se *Zeitschr. für. die Kunde des Morgenl.* B. V, s. 410 ff., jfr *ausführl. Lehrb.* s. 320, not. 3, s. 358 not. 1), och om de återstående får jag i det följande tillfälle att yttra mig närmare. Müllers indelning af de hamitiska språken, som tills vidare får anses som den bästa, upptager sålunda (se *Reise d. Freg. Novara, Lingu. Th.* s. 53) I. ägyptische Gruppe: *altägyptisch*, *koptisch;* II. libysche Gruppe: *ta-mäsek;* III. ätiopische Gruppe: 1 *bedza*, 2 *saho*, 3 *galla*, 4 *dankali*, 5 *somäli*. Till libyska gruppen måste dock *sellia*, *kabyliska*, *saûi* och andra berberska tungomål räknas, hvilka ej skilja sig mer från hvarandra än t. ex. de slaviska språken.

1 Utom *Max Müller* och några andra, som från sin grundprincip af ett gemensamt menskligt urspråk antaga ett sammanhang mellan semitismen och den af Müller s. k. turanska språkstammen, som utom den uralaltaiska äfven skulle innefatta dravidiska, malajiska, japanska m. fl. ännu ej rätt klassificerade språkgrupper (se *Bunsens Outlines* I, ss. 474 ff., *Müllers Lectures* I, ss. 333 ff.), är det blott *Ewald* som yttrat sig i samma riktning i sin nedan (s. 35) berörda afhandling, och till dessa ansluter sig *Reinisch*, hvilken i sitt nyaste arbete, *der einheitliche Ursprung der Spr. d. alten Welt* (Wien 1873), synes lägga de afrikanska språken till grund för uppvisande af en gemensam rotegendom (med detta arbete har jag dock blott haft tillfälle att göra en flyktig bekanskap). Ett närmare sammanhang mellan de finsk-ugriska och indoeurop. språken har däremot *Donner* antydt genom att uppvisa en mängd för bägge dessa stammar identiska rötter (*Z. d. d. morg. Ges.* B. XXVII, 1873, s. 693 ff.).

hvilka i ljud och betydelse företedde någon likhet [1]. Dessa jämförelser sakna naturligen alt vetenskapligt värde, och äfven Bopps (i *Wiener Jahrbücher* 1828 s. 242) beteckna icke något framsteg i frågans uppställning eller besvarande. En mera försigtig men också mer sväfvande ståndpunkt intager Gesenius, som väl jämför semitiska och indoeurop. rötter, men dock synes icke vilja antaga någon slägtskap mellan de bägge språkstammarne utan blott en «beröring med hvarandra i vissa rötter» [2]. Däremot hafva Fürst, Franz Delitzsch och Wüllner ifrigt förfäktat ett gemensamt ursprung och en fullt bevislig öfverensstämmelse mellan de flesta indoeuropäiska och semitiska rötter. Den sist nämdes arbete, *über die Verwandtschaft des Indogerman., Semit. und Tibetanischen*, (Münster 1838), som utgår från den åsigten att alla språkrötter äro ursprungligen interjektioner «reine Empfindungslaute», hvilka bestå ant. af en vokal eller en konsonant + vokal så att alla konsonantiskt slutande rötter äro sammansatta, har funnit en utförlig vederläggning af Pott (se art. *Indogerm. Sprachstamm* i Ersch och Grubers Encykl. s. 7, not. 11). Det ohållbara i Fürsts och Delitzsch' präpositionalteori har många gånger blifvit uppvisadt (jfr s. 21 not. 3) och har endast bidragit att stärka den rådande öfvertygelsen om det godtyckliga och ovetenskapliga i dylika undersökningar [3].

Först med Ewald, som i sin *Geschichte des Volkes Israel* (Göttingen 1851, B. I, s. 344 ff.) på grund af gemensamma sägner uttalar sig för ett verkligt historiskt sammanhang mellan de bägge stora folkstammarne, flyttades denna åsigt in på ett vetenskapligt område, där hon hade att försvara sig om hon kunde. Det språkliga sammanhanget icke allenast mellan dessa bägge utan mellan de fyra vigtigaste språkstammarne, uralaltaiska, indoeuropäiska, semitiska och koptiska, ja öfverhufvud mellan alla gamla verldens språk sökte Ewald sedan att i stora drag uppvisa, se *Gött. gel. Anz.* 1854 I, s. 681 ff., 1855 I, ss. 286 ff., *Ausführl. Lehrb.* s. 26 ff., *Abhandlung über den Bau der Thatwörter im Koptischen* [4] och

1 se *Adelung*, *Mithridates* B. I. ss. 150—170; *Klaproth*, *Asia Polyglotta* (Paris 1823) s. 108; *Observations sur les racines des langues sémitiques* (Paris 1828) ss. 207—237.

2 Se *Gesch. der hebr. Spr. u. Schrift* ss. 65—68, *Lehrgeb. d. hebr. Spr.* s. 187 not e).

3 «Nous nous refusons à voir autre chose qu'un jeu puéril dans les analyses de racines et les rapprochements que proposent les deux savants précités. Il y a mille hasards dans le vaste champ du language, en jouant sur ces hasards il n'est rien qu'on ne puisse soutenir» (*Renan*, l. c. s. 439).

4 *Abhandl. der Königl. Ges. d. Wiss. zu Göttingen* B. IX, 1861, ss. 157—219.

företrädesvis i sin «zweite sprachwissenschaftliche Abhandl.» *über den zusammenhang des Nordischen (Türkischen), Mittelländischen, Semitischen und Koptischen sprachstammes* [1]. I denna utgår han allena från ord- och satsbygnaden och uppvisar att den uralaltaiska stammen ännu egentligen eger den ursprungliga ordbildningen med postfix («hinterbau»), under det att satsbildningen helt och hållet är en «vorderbau» där alla de föregående orden så att säga tendera till och sammanhållas af det sista [2], i den indoeurop. stammen börja däremot postpositionerna öfvergå till präpositioner, satsbygnaden blir friare men bibehåller dock med förkärlek «vorderbau» (jämför konstruktionen i latinet och tyskan), i den semi-

1 *Abhandl. der Königl. Ges. d. Wiss. zu Göttingen* B. X, 1862, ss. 3–80.

2 «By means of gerundives and possessives the different members of a period are twined together into a single intricate or lumbering statement having the principal verb regularly at the end» (*Whitney*, *Language*, s. 320). För att förtydliga detta vill jag jämte ordagrann öfversättning lemna ett exempel af vanlig turkisk satsbildning (den s. k. ämbetsstilen i *fermaner* och *hatt-i-serif* är genom förkonstling ännu mer «verschlungen und verschnörkelt») se s. 6 i *Dietericis Chrestomathie ottomane:* اتفاق اول هفته‌نك جمعة كونی مصطفی پاشا كوپریسندن برو بر كوی قوجاجغی سحر وقتنده شهره كیدركن ادرنه‌یه یقین بر یرده اوترركن ایلی كمسنه كورر «händelsevis denna veckas församling dag-hennes Mustafa pascha bro-hans[ablat.] från [öfver] en by gubbe-hans dagningen tid-hennes[lokat.] staden-till gående-varande, Adrianopel[dat.] nära ett ställe[lokat.] sittande-varande två personer ser», hvilket man med någon eftertanke finner betyda: händelsevis fick en gammal byaman, som församlingsdagen [= fredagen] i samma vecka vid morgonens inbrott var på väg öfver Mustafa pascha's bro till Adrianopel, se två personer som befunno sig sittande på ett ställe i närheten af staden. För öfrigt har här Ewald hufvudsakligen afsett förhållandet i turkiskan, där detta är ursprungligast. I de bägge andra uralaltaiska kulturspråken, finskan och ungerskan, närmar sig satsbygnaden mer den indoeuropäiska (Jfr *Becker*, *finsk gramm.*, Åbo 1824, s. 259 ff., *Johnsson*, *finska språkets satslära*, Helsingfors 1871, s. 167, 168, anm. 1; *Fauvin*, *gramm. hongroise*, s. 271 ff.) I afseende på ordbygnaden är visserligens turkiska verbalstammarnes rika bildbarhet genom successivt tilläggande af affix för refl., kaus., neg. m. fl. betydelser tillräckligt bekant (se hos *Max Müller*, *Lectures* s. 319 ff., de ända till 36 möjliga utbildningarne af roten *sev*), men i fråga om successiv bildning af nya ord (adj. af subst., däraf verb etc.) kommer turk. vanligen icke öfver två eller tre affix, t. ex. *su* vatten, *su-suz* (utan vatten) törstig, *su-suz-lik* törst; (rot)*ek* så, *ek-mek* bröd, *ek-mek-tsi* bagare, *ek-mek-tsi-lik*, bagaryrke. I detta fall öfverträffas turk. vida af de slaviska språken i synnerhet ryskan, hvarå ett betecknande men ingalunda enstaka ex. anföres af *Whitney* (*Language* s. 281): *bez Boga* utan Gud, *bez-boz-nik* ateist, *bez-boz-nits-at'*, vara en ateist, *bez-boz-nits-estvo* tillstånd att vara ateist, *bez-boz-nits-estvo-vat'*, vara ateistisk.

tiska tjäna både präfigering och postfigering som bildningsmedel, men satsbygnaden är här nästan omvänd med prädikatet först, och slutligen har i den koptiska språkstammen ordbildningen med präfigering vunnit nästan fullständig öfverhand, under det att satsbygnaden i allmänhet liknar den semitiska [1]. Man ser visserligen här en utveckling men ju starkare denna är desto svagare är ock beviset för slägtskapen, hvilket också POTT visat i sin grundliga om också onödigtvis skarpa kritik af Ewalds «Abhandlungen» [2]. Någon annan öfverensstämmelse i grammatiskt hänseende har Ewald icke påstått, och ursprunglig gemensamhet i rötter måste han taga för gifven, då han i sina arbeten och i synnerhet sin *Ausführl. Lehrb.* (se t. ex. s. 276 not. 1) ofta sammanställer ord af alla dessa fyra språkstammar. Men å andra sidan anser han att språkrötterna, hvilka såsom ljud följa flerfaldiga ännu föga kända fysiska lagar, äro underkastade en vida större växling än den mera andliga grundval som ligger i ord- och satsbygnaden, och tror därför föga på möjligheten att uppvisa denna gemensamhet i rötter [3]. Andra berömde språkforskare STEINTHAL, OLSHAUSEN, M. MÜLLER hafva blott uttalat sin öfvertygelse om bevisligheten af en slägtskap mellan de indoeuropäiska och semitiska språken. utan att själfve inlåta sig på något försök att bevisa den [4]. Kort därefter uppträdde ungefär samtidigt tvänne på det indoeuropäiska området väl hemmastadde forskare ASCOLI och R. VON RAUMER och sökte med största ifver och bestämdhet ehuru på olika vägar bevisa de bägge i fråga varande språkstammarnes frändskap. Ascoli [5] anser de sanskritiska datiländelserna भ्याम् *bhjām*, भ्यस् *bhjas*, भ्यम् *bhjam* (i pronomen), uppkomna af ackusativändelserna *-ām*, *-as*, *am* med förutsatt *bhi*, och detta *bhi*, som i följd af sin vanliga försekomst mellan tvänne vokaler aspirerats af ursprungligt *bi*, *pi*, och som med pronominaltemat *a* bildar präpositionerna *a-bhi*, *a-pi*,

1 Se *Brugsch*, *Hierogl. Gramm.* n:o 357 ff., *Schwarze*, *Kopt. Gramm.* s. 487.

2 *Anti-Kaulen*, *oder Mythische Vorstellungen vom Ursprunge der Völker und Sprachen* (Lemgo, Detmold 1863) ss. 249—285.

3 Se *zweite sprachwiss. Abhandlung* s. 79.

4 *Steinthal*, *über die Verwandtschaft des. semit. und indoeurop. Sprachstammes mit einander* (Z. d. d. morg. Ges. B. XI ss. 396—410), *Character. d. hauptsächl. Typen d. Sprachbaues* s. 287); *Olshausen*, *Lehrb. d. hebr. Spr.* § 4; *M. Müller*; *Lectures*, s. 340, 346, *Last results of the Turanian researches* (*Bunsens Outlines* s. 476).

5 Se *Del nesso ârio-semitico* (tvänne bref till Kuhn och Bopp) Milano 1864, *Studj ârio-semitici* (*Memorie del reale istituto lombardo*, classe di lettere e scienze morali, vol. X, Milano 1867) *Articc. primo, secondo.*

identifierar han med det bekanta semitiska präfixet *bi*, *be*, *ba* (= latinskt *in*) liksom med det arab. *fi*. Den sanskritiska ackusativändelsen *-am* anser han också finnas i de semitiska språken, ar. *-aⁿ*, *-a*, ätiop. *-a*, hebr. *-am?* (i adverb t. ex. יוֹמָם *jômām*), *-āh* (he locale), och slutligen uppställer han en mycket ny och djärf teori enligt hvilken en mängd indoeurop. och semitiska verbalrötter skulle ursprungligen vara med suffix afledda nomen. Skr. रङ्ह् *rang (rangh, rakh* etc.) लङ्ह् *lang (langh, lakh* etc.) ire, salire, är ursprungligen **ragh-ana*, iens, saliens, och sammanställes med hebr. רגל *rag-al(a)* circumire (רֶגֶל fot) och רקד *rak-ad(a)* salire, i hvilka *-ala*, *-ada* vore nominal suffix; skr. स्खद् *skhad*, lacerare, af *ska-ta* eller **saka-ta* jämföres med ar. سحط, hebr. שחט *sahat* (mactare), af **sah-ata*[1]. Det sist anförda stödet för en slägtskap torde ej behöfva någon annan vederläggning än den som ligger i ofvan anförda exempel, då det ohållbara i denna suffixteori är ännu mer påtagligt i afseende på de semitiska än de indoeuropäiska rötterna[2]. Den semitiska ackusativändelsens ursprungliga form är ännu icke faststäld[3], hvarför det torde vara för tidigt att bygga något på en jämförelse med den indoeuropäiska, och hvad slutligen den första jämförelsen beträffar kan väl icke någon teoretisk invändning däremot göras, men så framstäld som hos Ascoli är den dock alt för enstaka för att kunna tjäna som bevis för de bägge språkstammarnes frändskap. Raumer däremot var den förste, som vågade taga steget fullt ut och uppställa en planmässig jämförelse mellan «die hebräische und die indoeuropäische Verbalflexion» samt därefter «der regelmässige Lautwandel zwischen den semitischen und

1 *Studj ârio-semitici*, art. secondo s. 35.

2 Att Ascolis framställning af de sanskritiska verbens uppkomst, hvilken utgör den största delen af hans *artic. sec.* — åt det enligt honom likartade förhållandet med de semitiska egnar han blott en sida — intet annat är än obevisade påståenden kan man se af Benfeys för öfrigt välvilliga kritik i *Gött. gel. Anz.* 1866 I ss. 281—293.

3 *Philippi (Wesen und Urspr. d. St. constr.* s. 174 ff.) söker i en skarpsinnig och talangfull framställning bevisa, att den ursprungliga ackusativändelsen var *hā*, hvilket identiskt med det demonstrativa *hā* i en mängd pronominalbildningar (ar. ـه, ätiop. *hā*, hebr. הָ 3 pers. fem sing.; hebr. הַהוּא, syr. ܗܘ, ܗܿܘ etc.) ännu finnes i ätiopiskan vid nomina propria (se *Dillmann, äthiop. Gramm.* s. 254), och att detta *hā* först sedermera försvagats till *ā*, *a*. Om förklaringen af det ar. *aⁿ*, jämför hans utredning af nunationens betydelse och ursprung s. 181 ff.

indoeuropäischen Sprachen nachgewiesen an dem etymologischen Verhältniss der hebräischen weichen Verschlusslaute zu den indoeuropäischen harten»[1]. I afseende på verbalböjningen utgår Raumer från den formella öfverenstämmelsen, att hon i bägge språkstammarne sker genom pronominalformers förening med stammen, och söker först bevisa att de indoeuropäiska och semitiska pronomenen äro i grunden identiska. Därefter vill han undanrödja den skilnad man ansett förefinnas mellan den indoeurop. tempusbildningen genom afformativ och den semit. genom afform. för perfektet och präformativ för imperfektet därmed, att han gifver en alldeles ny förklaring af det semitiska imperfektets uppkomst[2]. Men hans sammanställning af de bägge språkstammarnes pronomen har redan Schleicher[3] visat vara i så hög grad ytlig och ofullständig att hvarje slutsats därur måste anses sakna alt vetenskapligt stöd, och hans åsigt af imperfektet som ett sammansatt tempus, för hvilken allena talar att det ännu outredda präfixet י för 3 pers. sing. erhölle en naturlig förklaring, strider så mot den äldre semitismens väsende[4], att den icke fått stöd af någon inom de

---

1 Afdeln. I och II af hans ofvan (sid. 15) nämda afhandling *die Urverwandtschaft der semit. und indoeurop. Sprachen.*

2 På samma sätt som de bägge sanskritiska futurformerna af Bopp (*Vergl. Gramm.* Ausg. 2. B. II §§ 646, 648) visats innehålla roten *as* (= *esse*), vill Raumer genom sammansättning af infinitivformen קְטֹל med perfektformerna af verbet היה *vara*, uppställa följande schema för det hebräiska (eller semitiska) imperfektet (*Gesamm. sprachwiss. Schr.* s. 474):

	Singular			Plural	
3 m.	יְ־קְטֹל	הָ־יָה	3 m.	יְ־קְטְלוּ	הָ־יוּ
3 f.	תְּ־קְטֹל	הָיְ־תָה	3 f.	תִּקְטֹלְנָה	
2 m.	תְּ־קְטֹל	הָיִי־תָ	2 m.	תְּ־קְטְלוּ	הֱיִי־תֶם
2 f.	תְּ־קְטְלִי	הָיִי־ת	2 f.	תְּ־קְטֹלְנָה	הֱיִי־תֶן
1	אֶ־קְטֹל	הָיִי־תִי (?)	1	נְ־קְטֹל	הָיִי־נוּ

Den ingen öfverensstämmelse erbjudande formen אֶקְטֹל förklarar Raumer uppkommen af היי־אֲנִי־קְטֹל, och stöder sig därpå att afform. תי i 1 pers. perf., som icke eger något sammanhang med pronominalformerna för första person, måste vara senare, och att det ursprungligare afformativet måste vara någon ljudförändring af pronomenet אני *jag.*

3 *Kuhn* und *Schleicher*, *Beiträge zur vergl. Sprachforsch.* B. IV s. 242 ff.

4 Att i de nyare semitiska språken, framför alt i amhariskan, sammansatta tempus finnas, väl icke bildade i enlighet med denna Raumerska teori, utan mer påminnande om de romaniska futurformernas ursprung, har jag för

semitiska språken hemmastadd forskares bifall. Också synes Raumer själf fästa mindre afseende vid dessa likheter han velat finna inom formläran, då han i sina senare arbeten öfver detta ämne uteslutande sysselsatt sig med den rotslägtskap han velat stöda på de af honom funna ljudlagarne mellan indoeuropäiska och semitiska språk. Dessa ljudlagar, som Raumer sedermera närmare utvecklat i en serie af små skrifter [1] gå till en början ut på att identifiera semitiskt *b*, *g*, *d* med indoeurop. *p*, *k*, *t*. Sedermera *(Zweite Fortsetz.)* vill han visa, att de semitiska *p*, *k* *ḳ*, *t*, *ṭ* motsvaras dels af indogermaniskt *p*, *k*, *t*, dels af dessas aspirater, vidare att liquidæ och hväsljud inom bägge stammarne öfverenstämma, samt slutligen att de semitiska *b*, *g*, *d* ofta kvarstå i de indoeurop. orden. *Dritte Fortsetzung* behandlar de hebräiska spiranterna ע och ה, hvilka motsvaras af grek. spir. lenis, spir. asper, γ, ϰ, (χ). Men om man äfven i denna serie af skrifter märker kritikens välgörande inflytande i en alt större sträfvan efter verklig vetenskaplig metod, så kommer dock Raumer icke öfver den ursprungliga ståndpunkten, att af brist på grundligare insigt i de semitiska språken och äfven i sanskrit icke kunna återgå till själfva rötternas grundbetydelse utan vara tvungen att efter ljudlikhet jämföra fullt utbildade ord inom de bägge språkstammarne. Då

afsigt att i en särskild afhandling *de temporibus in linguis neosemiticis novatis*, närmare utveckla. I *Zeitschr. für das Gymnasialwesen* (Jahrg. XIX, Berlin 1865 s. 141 ff.) har *Stier* i en utförlig och erkännande recension af Raumers arbete, där han väl gillar det hela men hyser betänkligheter vid en mängd särskildheter, förklarat sig «völlig überzeugt» af Raumers framställning om imperfektets uppkomst och vill genom anförande af de aramäiska tempusbildningarne med hjälpverbet הוא (t. ex. הוא נפק exiverat, ܩܛܠ ܗܘܐ occiderat) söka visa «wie wenig die Raumersche Hypothese dem Charakter des Semitismus überhaupt wiederstrebt.» Men här är dock den stora skilnaden, att bägge verben hvar för sig böjas och aldrig ingå någon förening, så att om en sammansättning i vanlig mening aldrig kan vara fråga. Dessutom är denna aramäiska användning af הוא visst icke enstaka, utan har sin fullkomliga motsvarighet i arabiskan i de bekanta konstruktionerna med perf. كان framför en perfekt- eller imperfektform för att uttrycka det *latinska* plusquamperf. och imperfektet (Jfr *Uhlemann*, *Gramm. der syr. Sprache* § 65. I D, *Caspari*, *Gramm. der arab. Spr.* § 387, mom. 4, § 393), och är således en syntaktisk konstruktion ej någon till formläran hörande «zeitbildung.»

1 *Herr Prof. Schleicher in Jena und die Urverw. der semit. und indoeurop. Spr.* Frankf. a. M. 1864 (utgör blott ett föga antagligt försvar emot Schleichers och Nöldekes kritiker); *Erörterung über die Urverw.* etc., Berliner Zeitschr. für das Gymasialwesen, B. XIX ss. 801—818; *Fortsetzung der Untersuchungen über die Urverw.* etc., Frankf. a. M. 1867; *Zweite* och *Dritte Fortsetzung*, Frankf. 1868, 1871.

därför Nöldeke[1] efter en grundlig kritik af Raumers första särdeles omogna försök i denna väg[2] ansåg sig böra förklara detta «vollständig misslungen», torde detta omdöme blott i ringa mån kunna mildras på grund af hans senare arbeten, äfven om flera enskilda af honom gjorda jämförelser skola, under förutsättning att den i fråga satta slägtskapen verkligen bevisas, finnas vara fullt riktiga[3]. Men i sitt sista hit hörande arbete (*Vierte Fortsetz.*,

1 *Orient und Occident* Jahrg. 2 (1863) ss. 375—382.

2 Ett litet åtskilliga språklärde på enskild väg meddeladt och aldrig i bokhandeln tillgängligt häfte: *der regelmässige Lautwandel zwischen den semitischen* etc. (Jfr ock Schleichers kritiker så väl däröfver som öfver Raumers svar i *Beitr. zur vergl. Sprachf.* B. IV ss. 120, 365).

3 Om redan den fullkomliga likställigheten af de semitiska *k* och ***k***, *t* ***t*** (*d*, *δ*, ***d***) gent emot indogermaniskt *k*, *t*, och på samma sätt identifierandet af alla de semitiska hväsljuden *s*, ***s***, *z*, ***z***, s utan åtskilnad med lat. *s* (*Dritte Fortsetz.* s. 15) synes vitna om brist på sträng metod — man kunde dock tänka sig att det ursprungliga *k*, *t*, *s* på semitiskt område sönderdelats («Spaltung») i flera — så visar Raumers behandling af ע, ח, י (ו) mer än tillräckligt hur lösligt han förfar. Därför att ע och ח i septuagintas omskrifning af hebräiska namn motsvaras af de ofvan nämde grekiska karaktärerna, tvekar han icke att likställa dessa spiranter med hvilket indogermaniskt *h*, *g*, *k* som hälst eller ock att såsom spir. lenis fullkomligt ignorera desamma. På samma sätt betraktas vanligen י såsom *non-existens*, ehuru det vid andra tillfällen (riktigare) jämföres med indogermaniskt *v*. Några exx. må vara tillräckliga att bestyrka detta. De tre sista exemplen på ע:s «etymolog. Vertretung» inom de indoeurop. språken (*Dritte Fortsetz.* s. 7) äro: 1) עַיִן ʿ*ajin* öga, — lat *oc-ulus*; det svaga got. temat *augan* «stimmt auch in der Ableitungssylbe» [!]. Som man ser räknas י och ן icke till roten, hvilken sålunda blir ע — (o)*c* — (ö)*g*(a). Härledn. af עין är väl icke fullt säker, men i alla händelser sammanhänger den med ar. عان ʿ*âna* (med. *j*) flyta (עַיִן betyder som bekant äfven *källa*), vare man sig vill anse denna betydelse hos ʿ*âna* ursprunglig eller vill med Dietrich sammanställa det med hebr. עון *liegen*, *wohnen* (eig. sich neigen, sich niederbeugen, jfr ar. عَيْن inclinatio steteræ): 2) מֵעִים [pl. tant. inelf-vor af obekant rot se Dietrichs och Fürsts lexx.] = «altnord. *magi*; der *Magen*;» 3) עִם (med) = lat *cum*. [עִם kommer af עמם urspr. binda ihop, samla, (ar. عمّ ʿ*amma* communen esse, عمّ multitudo, عميم, congregatus, copiosus, hebr. עַם communitas, folk), därefter (metafor. om molnskockning) vara dunkel, ar. غمّ *gamma* betäcka]. Till detta עמם härför Raumer (*Zweite Fortsetz.* s. 21) lat *um-b-ra*, som på detta sätt kommer i en öfverraskande slägtskap med *cum*. Hebr. ישׁע [*kal* obr., *hifʿîl* hjälpa, rädda] identifieras med grek. *σω-ζω*, «ע schwindet im Griechischen und ebenso anlautendes י, auf diese Art kann nicht nur sondern es muss aus ישׁע *σό-ος*, *σω-ζω* werden» (Se däremot i *Dritte Fortsetz.* s. 5, 6 רעע = *ῥηγ-νυμι*, עור vakna — *εγειρω*; יָרֵה — *vereri*).

Frankf. a. M. 1873) har Raumer till en del ändrat sin ställning till frågan. Denna skrift framkallades af Friedrich Delitzsch' arbete, *Studien über indogermanisch-semitische Wurzelverwandtschaft* Leipzig 1873 (hvarom mera längre ned) och utgör ett försvar mot den rättvisa kritik hans arbeten där (ss. 14—17) erhållit. Först erkänner han (s. 9) om sitt först utgifna arbete (*Ges. Sprachw. Schr.* ss. 506 ff.): «Wenn ich nun auch wie ich glaube, im wesentlichen das Richtige getroffen habe, so war doch die Ausführung bei diesem ersten Versuch noch sehr mangelhaft.» Mot Delitzsch' kritiker invänder han (liksom förr mot Nöldeke och Schleicher) att om också de sju angripna etymologierna vore falska så bevisar detta ingenting mot de återstående 101 [1]. Slutligen vill han bevisa att de af honom och Delitzsch uppstälda ljudlagarna i det allra närmaste öfverensstämma. Detta sker därigenom att han återtager sin först framstälda och utförligast afhandlade ljudlag (semit. *b*, *g*, *d* = indoeurop. *p*, *k*, *t*), men fasthåller en del af hit hörande etymologier såsom undantag till den af Delitzsch uppstälda regeln semit. *b*, *g*, *d*, = indogerm. *b bh*, *g*, *d dh*, hvarpå han själf förut gifvit åtskilliga exempel. Oaktadt således denna lilla skrift utgör ett sällsynt prof på anspråkslöshet och mottaglighet för skäl, kan dock Raumer i fråga om rotfrändskapen mellan de indoeurop. och semitiska språken blott anses hafva gjort ett f ö r s t a försök till uppställande af ljudlagar, hvilkas bevisande med hans metod (och kunskaper) knapt var möjligt [2]. Efter Raumer hafva blott tvänne

1 Då alla de nämde kritici i hufvudsaken vändt sig mot och uppvisat hans brist på metod, kan naturligen en sådan invändning intet betyda. Det sammanlagda antalet af de etymologier de bevisat vara oriktiga, uppgår väl till en fjärdedel, hvilket torde anses tillräckligt för ett dylikt fall. Af detta skäl har jag valt mina i föreg. not gifna exx. bland de af föreg. kritici orörda, ehuruväl de af Delitzsch valda exemplen såsom («עוּג *'ûg* = *coquere*», i hvilken bet. det förekommer *en gång* såsom denom. af עוּגָה rund kaka af ar. عَجَ *'âga* böja kröka m. fl.) äro ännu mera slående.

2 Som ofvan antyddes hindrar detta icke, att flera enskilda etymologier kunna under den då nämda förutsättningen vara riktiga, och de upptagas därför såsom sådana af Delitzsch, men skilnaden i behandling och därmed ock i beviskraft för den i fråga varande ljudlagen är dock så stor, att jag anser mig böra uppvisa den med ett exempel. Raumer (*Zweite Fortsetz.* s. 12): «קרא clamavit, proclamavit» (därefter följa några alldeles onödiga texter till stöd för denna allmänt kända betydelse) «Griechisch *κήρ-υξ* Herold, Ausrufer (Im Indogerm. ist *κήρυξ* ein Wort von verdunkelter Wurzel), ... *κηρύσσω*, bin Herold, verkündige». Vidare s. 16 utan något sammanhang med föreg. «קוֹל vox» (därefter flera onödiga bibelcitat); «Die Wurzel, die im Hebräischen nicht vorkommt

hit hörande arbeten af betydenhet offentliggjorts[1], hvilka samtidigt utkommande, med olika uppgifter, också komma till skilda resultat: den ofvan nämda afhandlingen af Friedrich Delitzsch (son till den berömde hebräern Franz Delitzsch) samt GRILLS (s. 22 not 1 citerade) uppsats *über das Verhältniss der indogermanischen und der semitischen Sprachwurzeln* (Z. d. d. morg. Ges. B. XXVII, 1873, ss. 425—460). Efter en framställning af rotens begrepp — «eine einheitliche Lautgruppe welche die Materie (ὕλη) einer Anschauung oder eines Begriffs enthält» — karakteriserar Grill skilnaden mellan de indoeurop. och semitiska rötterna såsom den af «Vocalismus» och «Consonantismus». Ur denna senare framgå naturligen trenne möjliga grundformer för semitiska rötter: «Biliteru, Triliteru, Pluriliteru, men då den tvåbokstafviga vokallösa roten ej kunde ega synnerlig mångfald, «musste die Sprache, sobald die erforderlichen Begriffswurzeln gebildet werden sollten, nothwendig

hat sich erhalten im arabischen قَالَ *(qâla)* dixit, pronuntiavit. Griechisch *καλ-έω* rufen, herbeirufen; *κλῆσις*, Ruf, Zuruf; — Lateinisch *clamo*, rufen, *clamor* Geschrei.» Jämför härtill Delitzsch (l. c. s. 90): Indog. W. *kar* rufen: skt. *kar* rühmen, erwähnen, *kār-u* Sänger, *kīr-i* Lobpreis, Lobsänger; gr. *καλ-έω* rufe (zusammen), lade ein, rufe an; *κῆρ-υ-κ-* Herold; lat. *cal-are* ausrufen, *con-cilium* Versammlung, ahd. *hal-ōn* berufen, holen, goth. *la-th-ō-n* einladen; Semit. W. *kar* rufen: ar. قَرَأَ *kara'a* lesen, declamiren; hebr. קרא *kūrâ*, aram. *kᵉrâ* rufen, schreien, einladen, lesen etc. ar. قَالَ *kâla* sagen, sprechen, ätiop. *kâl*, hebr. קוֹל aram. קָלָא, Stimme, Schall; hebr. קהל *kahal* berufen, versammeln, hebr. aram. קָהָל Versammlung, och dessutom i en anmärkning några spridda semit. och indoeurop. ord, som synas kunna hänföras till samma rot.

7 *Burgess'* skrift, *an investigation of a common aryan and semitic demonstrative base* (Warrington 1867), har blott till uppgift, hvilken ock löses på ett i allmänhet tillfredsställande sätt, att uppvisa den demonstrativa roten *ka* såsom gemensam för och analogt använd af de bägge språkstammarne. Jfr *Delitzsch* (*Studien* s. 83). hvilken dock icke synes känna till det här nämda arbetet. En afhandling af *Grotemeyer*, *über die Verwandtschaft der indogermanischen und semitischen Sprachen*, innehåller i sin utgifna Theil I (se *fünfzehnter Jahresbericht über das Gymnasium Thomæum zu Kempen*, Kempen 1871) blott en inledning, som utgör en särdeles tänkvärd kritik öfver den nu allmänt gällande rotteorien. Om någon fortsättning utkommit, eller om någon af de i förordet omtalade mindre uppsatserna öfver hit hörande ämnen sedermera offentliggjorts, är mig icke bekant. På arbeten som behandla semiters och indogermaners förhållande till hvarandra ur annan synpunkt än den språkliga (såsom **Grau**, *Indogermanen und Semiten in ihr. Beziehung zu Religion und Wissenschaft*, 2 Aufl. Stuttgart 1867; **Röntsch**, *Über Indogermanen- und Semitenthum*, Leipzig 1872; *J. G. Müller*, *Die Semiten in ihrem Verhältniss zu Chamiten und Japhetiten*, Gotha 1872) kan jag naturligen här icke ingå.

auch zur Triliter greifen.» I den sedan följande utredningen af den trebokstafviga rotens förhållande till den tvåbokstafviga, lider framställningen ofta af oklarhet och motsägelser[1]. Det re-

---

1 Frågan om förhållandet mellan «die Triliter» och «die Biliter», skulle enligt Grill (s. 439) vara snarast afgjord, om man med Schlegel, Bopp o. a. mot de enstafviga indoeurop. rötterna finge uppställa tvåstafviga semitiska. Men denna utväg förkastas genast utan alt bevis: «es wäre bei dem heutigen Stand der wissenschaftlichen Erkenntniss ein müssiges Geschäft gegen das Phantom zweisilbiger semitischer Wurzeln eine Lanze einzulegen ... wer von zweisilbigen Wurzeln im Semitischen reden kann, hat eben das Wesen der Semitischen Wurzeln noch nicht erkannt». Men de semitiska rötternas natur är ännu med alt för ringa säkerhet faststäld för att man skulle kunna ega rättighet till ett så kategoriskt omdöme. Lika väl som de svaga verbstammarne *nūd*, *nadad*, *nadā* naturligast hänvisa på en enstafvig rot *nad*, så är för de starka verbstammarne t. ex. ar. *kataba* en tvåstafvig rot *katab* naturligare än en enstafvig *katb* eller *ktab*. För Grill är roten visserligen *ktb* utan någon som helst vokal, men härmed förlorar också den semitiska roten, då den icke kan uttalas, all verklighet och öfvergår till ett språkvetenskapligt abstrakt «Gedankending». Detta hindrar honom dock icke att allra ursprungligast antaga enstafviga rötter som en teoretisk nödvändighet, på samma gång som han anser att den trekonsontantiska roten ursprungligen uttalades trestafvig (s. 425): «Die Verbalwurzel ist im Indogermanischen stets einsilbig. Im Semitischen dagegen ist dasjenige Element, welches der indogerm. Verbalwurzel parallel geht, durchgehends aus drei Consonanten aufgebaut und wurde ursprunglich wahrscheinlich auch dreisilbig gesprochen. In der That dürften diese dreiconsonantigen Formationen keine Wurzel sein, sondern Bildungen, in denen die Wurzeln bereits zu festen concreten Anschauungsausdrücken verarbeitet vorliegen. Der Process, durch welchen diese Elemente aus den einsilbigen Wurzeln sich entwickelt haben (und dies vorauszusetzen ist eine theoretische Nothwendigkeit), ist in völliges Dunkel gehüllt». Detta oaktadt uppställer han som ofvan ses dessa trekonsonantiska bildningar såsom vokallösa rötter, och i allmänhet framträda hans åsigter om de fysiologiskt nödvändiga grunderna för språket och om de faktiska förhållandena inom semitismen så blandade om hvarandra, att man icke får någon klar uppfattning af sjelfva metoden, hvarpå resultatets värde nästan helt och hållet beror. Så t. ex. är, i strid mot det ofvan citerade yttrandet om den sannolika ursprungligheten af ett trestafvigt uttal för den trekonsonantiska formationen eller roten [altså: *kataba*], en del af afhandlingen egnad åt det påståendet, att liksom ingen semitisk rot kan börja med vokal, kan häller ingen sluta med vokal, och Grill går så långt att enligt honom intet semitiskt ord slutar på vokal. «Man wird hoffentlich [!] das arab. قَتَلَ *katala* u. s. w. nicht für einen Gegenbeweis halten». Äfven för de demonstrativa rötterna (*ta*, *na*, *ka* etc.) och för vokalslutande böjningsändelser antar han «einen Hauchlaut oder Halbvokal, der sich sehr frühe fast bis zur Unbemerklichkeit verflüchtigte» (s. 433). Denna i hög grad konstlade åsigt vill han i synnerhet stöda på de i hebr. i slutet af ord förekommande hvilbokstäfverna, hvilka han äfven med det närvarande uttalet

sultat, hvartill han kommer, är emellertid (se sid. 446) att «die Telitern sind aus ursprunglich biliterären Wurzeln hervorgegangen, die übrigens nur theilweise noch sich bestimmen lassen; sie setzen jedenfalls die Existenz von Bilitern voraus, und sind im Wesentlichen in dreifacher Form gebildet.» Utan närmare utveckling bestämmes därefter, i öfverensstämmelse med den allmänna åsigten, denna formbildning såsom hufvudsakligen bestående i «Anfügung eines dritten Radikals an den zweiten», hvarförutom språket ehuru mera sällan «benutzt die Möglichkeit der Einfügung oder Voranstellung eines dritten Radikals». I likhet med Ewald m. fl. anser Grill dock denna rötternas uppkomst för-semitisk, så att för den verkliga semitismen rotens trebokstafvighet är ett af dess mäst utmärkande kännetecken. Beträffande slutligen själfva hufvudfrågan om sammanhanget mellan de indogermaniska och semitiska rötterna så anser Grill att blott den försemitiska tvåbokstafviga roten kan härvid komma i betraktande. Han uppställer frågan sålunda: kan man för en konsonantisk semit. «biliter» לף och de motsvarande vokaliska indogerman. *lap*, *lip*, *lup*, utan alt yrkande på något etymologiskt sammanhang, tänka sig en urform som ligger till grund för dessa former, och med bejakande häraf förklarar han (s. 448): «diese Urform erhalten wir, sobald wir annehmen, die ursprünglichen Wurzeln haben zwar alle einen Vokal als wesentliches, materiales Element in sich befasst, seien demnach nach dem Gesetz der Einsilbigkeit gebildet gewesen, allein der Wurzelvokal sei überall ein und derselbe gewesen. Es kann keine Frage sein, dass, wenn dies zutrifft, die ursprüngliche Wurzel und Sprache [?] auf den Einen Grundvokal *a* sich beschränkte.» Ur detta semitismen och arismen i sig innefattande urspråk, af Grill kalladt alphasprache, skulle sedan de indoeuropäiska utvecklat sig genom «Steigerung», de semitiska genom «Aufhebung der Bedeutung des Wurzelvokals». Redan det att *a*-vokalen här vore den enda möjliga, och att man icke lika så väl kunde utgå från ett *i*- eller *u*-språk, synes mig vara ett väl vanligt men därför ingenting mindre än bevisadt antagande, och vidare kunna *lap lip lup* fullkomligt lika väl om ej bättre tänkas

---

anser ega en ursprunglig konsonantisk betydelse, och misskänner därmed fullkomligt sådana arab. böjningsformer, som ar. *katalta*, *katalti*, i hvilka arabiskan förkortat en urspr. lång vokal (hebr. *kataltā* sällan *kataltâ*, *kataltî*, syr. (framför suffix) *ketaltā*, *ketaltî*; jfr *Nöldeke, Orient und Occident*, Jahrg. I s. 760).

såsom samtidigt framträdande ur en låt vara abstrakt urform *lp* som alla dessa fyra ur *lap*. Kan således Grills afhandling icke anses hafva synnerligen bidragit att föra frågan närmare sin lösning, så måste däremot erkännas, att Delitzsch' arbete betecknar ett betydligt framsteg om de föregående. Efter en kort historisk öfverblick öfver dessa, ingår Delitzsch på en ännu alt jämt behöflig framställning af rötternas natur och betydelse inom de bägge språkstammarne. Med mycken klarhet visar han här, att hvarken den antagna flerstafvigheten eller trekonsonantiskheten hos de semitiska rötterna nödvändigt höra till roten såsom sådan, hvilken (ss. 30, 35) definieras som «der letzte erreichbare, aller grammatischen Form und Bestimmtheit ledigen bedeutungsvolle Lautcomplex» och därför ej häller kunna utgöra något hinder för en jämförelse med de enstafviga till konsonantantal betydligt växlande indoeuropäiska rötterna. De svaga verbstammarne [1], hvilka behandlas med en mängd nya och väl utförda exempel, föra nödvändigt tillbaka på en enstafvig rot (jfr s. 23 not 3), än mer Delitzsch tror sig ur åtskilliga quadrilittera kunna uppvisa e n k o n s o n a n t i s k a rötter *ra*, *la*, *na*, m. fl., hvilka man förr blott såsom demonstrativa (ej prädikativa) ansett möjliga inom semitismen, ja han går till och med så långt att han antar möjligheten af en e n v o k a l i g rot [2]. Men äfven

1 Indelas af honom på följande sätt (s. 43):

I) e n k e l t s v a g a:

1) med halfkonsonant *j*, *v*: a) som 1:sta stamkonsonant, ar. ätiop. *valada*, hebr. *jālad*, kald. *jᵉlad* (*jᵉlîd*, *jᵉlēd*), syr. *ilēd*, föda; b) som 2:dra stamk. ar. *kâma* (= *kavama*), ätiop. *kōma*, hebr. kald. *kâm*, syr. *kām*, uppstå; c) som 3:dje stamk., ätiop. *galava* öfverdraga, ar. *galâ*, hebr. *gālâ*, aram. *gᵉlâ*, *gᵉlê* bortdraga;

2) med upprepad andra stamkonsonant: ar. ätiop. *harra*, hebr. aram. *har(r)* glöda;

3) med spirant ʼ, ʻ, *h*: a) som 1:sta stamkons., ar. ätiop. *ʼasara*, hebr. kald. *ʼasar*, syr. *ʼesar*, binda; b) som 2:dra stamk., ätiop. *gaʻara*, hebr. *gāʻar*, aram. *gᵉʻar*, ar. *gaʻara* skrika ryta; c) som 3:dje stamk., ar. *baraʼa*, hebr. *bārâ*, aram. *bᵉrâ*, hugga, skapa;

4) med *n* som första stamkons.: ar. *naṭara*, hebr. *nāṭar*, [*nāṣar*], aram. *nᵉṭar* bevaka [ätiop. amhar. *naṣara*, ar. *naẓara*, skåda]

II) f l e r f a l d t s v a g a verb: uppkomma genom sammanträffande inom samma stam af flera under I) anförda fall.

2 Det (s. 67) gifna exemplet, en rot *u*, som stöder sig på följ. serie: ar. وأوأ *vaʼvaʼ* Geheul (des Schakals), وهوه *vahvaha*, وعوع *vaʻvaʻa* عوى *ʻavâ*, ätiop. *vaveʻa*, syr. ܥܘܐ *ʻᵉvâ*), heulen, brüllen, schreien, ar. وع *vaʻ*, hebr. אִי (för *ʼᵉvi*) Schakal, är dock ej bevisande. Närmare ligger onekligen att antaga en rot, *vaʻ* (*vaʼ*, *vah*), och det synes här, som om den indoeurop. roten (skt. *u*, slav.

en betydlig del af de starka verbstammarne, för hvilka Delitzsch i strid mot Grill antager en trekonsonantisk tvåstafvig rot, som lägges till grund för jämförelsen med trekonsonantiska enstafviga indoeuropäiska rötter, kunna såsom ofvan antyddes återföras på en tvåkonsonantisk enstafvig rot. I motsats mot Fürsts, Lagardes m. fl. präfix- och infix-teori, antager Del. blott en rotutvidgning genom postfix. Med en från den indoeurop. språkforskningen lånad term kallar han dessa determinativ, och uppvisar i flera till en stor del nya och förträffliga exempel, att de semitiska språken såsom determinativ använda ljud af alla klasser (oftast de gutturala *k* och h samt *r*). Däremot fasthåller han (se s. 90) må hända föga följdriktigt Renans åsigt (se *Hist. d. lang. Sém.* s. 97) att alla dessa trebokstafviga rötter (t. ex. *maray*, *marah*, *marak*, *marad*, *marat*) måste anses hafva samtidigt funnits i urspråket, och att «die Urwurzel *mar* nur theorethischen werth in Anspruch nehmen kann.» På den svåra frågan om dessa determinativs ursprung och betydelse ingår han icke, men vill (s. 33), med förkastande af all förklaring ur prädikativa och demonstrativa rötter, förlägga denna fråga inom ljudsymbolikens område (Jfr Curtius, *Zur Chronol. der indogerm. Sprachforsch.* ss. 207—211 [1]). Denna afdelning om de verbala stammarnes så väl de svagas som

vy-ti, tjuta, gr. *αὔ-ω*, lat *ov-are* jubla) kallat fram den semitiska. De i noten s. 68 till ytterligare stöd anförda ar. ولول *valvala*, عول *'avvala*, hebr. ילל *jālal*, heulen, (indog *ul*, *ulul*, skt *ululi* Geheul, gr. *ὑλ-αω* m. fl.) fordra en rot *val* (såsom utbildning af *va*). Så synes det mig ock som om vid åtskilliga af de i texten nämda enkonsonantiska stammarne de indoeurop. rötterna varit bestämmande för Delitzsch' semit. rotforskning. Att ar. لعلع *la'la'a* die Zunge vor Durst heraushängen lassen, ätiop. *la'le'a* stammeln, ej som Del. vill (s. 64) hör till en rot *la* (skt *la-l* schimmern, züngeln gr. *λαλ-εῖν*, ty *lallen*) utan till en rot *la'*, framgår klart af de förut (s. 25 i noten) gifna exx. på en rot לע, hvartill jag här kan lägga ar. لغلغ *laglaga* humectavit imbuitque jure cibum. Roten לע *la'* må sedermera anses slägt med roten *la*, *ra* i ar. رأرأ *ra'ra'a*, رعرع *ra'ra'a*, ללא *la'la'a* hin und her bewegen schimmern. Äfven bland de öfriga etymologierna inom de svaga verbstammarne torde en och annan vara ganska osäker. Att t. ex. skilja hebr. נוע *nû'* vackla från ar. نعنع *na'na'a* vackla, kald. נְעַנַע skaka — då de senare hänföras till roten *na*, det förra däremot, hvari *u(v)* förklaras höra till roten (se s. 58). sammanställes (s. 65) med den indoeurop. roten *nu* (gr. *νεύ-ω*, lat. *nu-o*, *nu-t-o*) — eller hebr. kald. נוד *nûd*, sich hin und her bewegen, wanken från נדד *nadad*, bewegen, umherirren (jfr ss. 58 och 60) är tydliga missgrepp.

1 *Abhandl. der philol.-hist. Classe d. Kön. Sächs. Ges. d. Wiss.* B. XII. Leipzig 1867.

de starkas bildning (ss. 44—81) torde i all sin korthet höra till det bästa och klaraste som är skrifvet om detta ämne, äfven om de därpå bygda jämförelserna med de indoeurop. rötterna icke skulle förmå omvända dem som förneka ett genealogiskt sammanhang mellan de bägge språkstammarne, I afseende på denna hufvudfråga torde det dock för hvarje sakkunnig och opartisk läsare vara svårt att icke taga något intryck af de nära 100 rötter Delitzsch, efter förut schematiskt uppgifna ljudlagar [1], sammanställer med en metod och en rikedom af bildningsformer inom bägge grupperna, som icke förr kommit behandlingen af denna fråga till del [2]. Denna skulle dock numera vara löst om man finge döma efter titeln af det senast utkomna arbetet i denna väg: Raabe, *gemeinschaftliche Gramm. der arischen und semit. Sprachen*, Leipzig 1874. Men det behöfves ingen grundlig undersökning för att finna, att man här har för sig ett af dessa på en gång ytterst omogna och ytterst anspråksfulla arbeten, öfver hvilkas framträdande på språkforskningens nu metodiskt arbetade fält man icke kan annat än förvånas [3].

1 Af dessa (se s. 82) meddelar jag här ett sammandrag:

ind.	sem.	ind.	sem.	ind.	sem.	ind.	sem.
k	*k*	*t*	*t*	*p*	*p*, *f*	*n*,	*n*
	k		***t*** (*s*, *z*)	*b* }	*b*	*r*, *l*,	*r*, *l*
				bh }			
g	*g*	*d* }	{ *d* (*δ*, *z*)			*v*	*v* (*j*, ', ')
gh	h, ***h***	*dh* }	{ ***d*** (*s*, ')	*m*	*m*	*s*	*s* (*z*, s, ***s***)

2 Äfven oberoende af jämförelsen, mot hvilken man i enskildheter nog finner anledning till tvifvel och anmärkningar, finnes här ganska mycket af värde för bestämmande af rötternas ursprungliga betydelse i synnerhet på det semitiska området, där man lätt märker resultatet af Fleischers gedigna och fruktbringande undervisning. (Jfr för öfrigt en lofordande men alt för allmänt hållen anmälan i *Liter. Centr.* 1873 s. 1296).

3 Se här några prof på de orimligheter förf. uppdukar. Hans anspråkslöshet framträder redan i första punkten (s. 15, ty de föregående 14 sidorna innehålla en högst besynnerlig «Darlegung der Entstehung des Alfabets») «Einem gründlichen Kenner beider Sprachstämme kann es nicht entgehen, dass zwischen den arischen und den semit. Sprachen ein ganz eigenthümliches Verhältniss besteht. Dem oberflächlichen Blicke muss dies freilich verborgen bleiben. Ich bin dazu gelangt, eine ganz enge Verwandtschaft swischen beiden Stämmen zu erkennen.» Om beskaffenheten af denna slägtskap och därmed ock om förf:s föråldrade ståndpunkt — om man ens här kan tala om någon sådan — upplyser förordet (s. VI) att: «das Semitische sich als ein verhülltes Sanskrit erweist.» S. 21 heter det: Hebr. הַ, אֵל, אֱלֹהַּ ätiop. *elū*, ar. *al* ist nicht anders als das Pron. skr. *ayam* ... Der Plur. lautet *imé*, welches

Under det att de fleste språkforskare i afseende på frågan om ett möjligt gemensamt ursprung för de hägge språkstammarne iakttogo och väl ännu iakttaga en afvaktande hållning, hafva dock andre afgjordt förklarat sig mot en sådan åsigt. Framför alt måste det för dem, hvilka anse den faktiska skilnaden mellan de olika språkstammarne bero på en språkens (och rasernas) ursprungliga flerhet, vara af vigt att genom uppvisande af de talrika och djupt gående olikheterna i den grammatiska bygnaden lägga i dagen omöjligheten af att återföra de semitiska och indoeurop. språken till en gemensam urform, för att på detta sätt just i fråga om de bäst kända språkstammarna vederlägga den genom Bunsens och i synnerhet Max Müllers snillrika arbeten alt mer spridda tron på ett gemensamt urspråk för hela det mänskliga slägtet. De förnämsta målsmännen för denna åsigt om flera ursprungliga språk, som uppstått oberoende af hvarandra, Pott, Schleicher och Fr. Müller, hafva också i flerfaldiga större och mindre arbeten uppträdt emot hvarje försök att finna en frändskap mellan semitiska och indo-

eine Zusammenziehung davon ist, mit Zusatz des Auslautes *e*, einer die Mehrheit andeutenden Dehnung. In אֵלֶה ist die Dehnung *e* unmittelbar an *ay* angetreten.» S. 22: אבד [*āvad* förgås] ist nur denom. v. skr. *ápatha* nichtweg, und sogar das *a* priv. ist herübergenommen.» Samma *apatha* tages sedan till paradigm som verb, *apatha*, *apathitha* etc. jämfördt med אבד אָבְדָה etc. S. 25: «Woher kommt die männliche Endung der 3 pl.» [skr. *-uh*, semit. *u*]? ... «Das *uh* oder *ur* halte ich für die Wurzel *ar* sich erheben, treiben. Eine Variation davon ist *sar*, gehen wovon ... *sarve* = alle d. h. die da sich Herumbewegenden (lat *servus* ist einer davon).» Den arab. dualändelsen *ā* «soll der Endung *ū* [i plur.] gegenüber an eine ganz eigenthümliche [!] Zahl erinnern» S. 29. פעל [*pa'al* göra] = skr. *bhavay*, kaus. von *bhu*; s. 30 זכר [*zakar* minnas] = skr. *tejas* von *tij*. Präformat. ל [*le*] som bildar 3 p. m. imperf. i talmudiskan «ist dem ved. *arva* gleichzusetzen = hergewandt, herwärtskommend, *va* halte ich für suffix, *ar* für das *ara* in skr. *ārām*, angemessen = [präfixet] ל des Dativs. So hat jenes ל der 3. Person die Bed.: der Abwesende kommt herbei.» För att bilda האביד [*häävîd* hi'fil af אבד] sätter man framför אבד «ein *i* oder *ia*, dasselbe Lautelement wodurch im arischen das kausativ entsteht.» S. 40 «kommt חרא [*härä* dynga] von skr. *gūura* von *go* kuh her.» En skön profkarta på löjligheter erbjuder härledningen af partiklarne (s. 121--132): אולי [*ûlaj*] wenn nicht = skr. *u-räi* und eine Sache; מול [*mul* inför] = *maryā* wovon *mālā* Kranz. Dazu wohl unser *Maul*, altn. *mūli*». Men då hvarje sida är full af dylikt vanvett är all vidare kritik onödig, och jag undrar blott att Wright (*Arabic Gramm.*, Preface s. VIII) kan vilja ställa detta vid sidan af Raumers aktningsvärda sträfvanden, då han talar om «the fanciful lucubrations of Raumer and Raabe» i jämförelse med «the learned and scholarly treatises of Nöldeke, Philippi and Tegnér.»

europ. språk [1]. Men deras kännedom om de semitiska språken har icke räkt till att ur dessa hämta öfvertygande skäl för sin mening (den semitiska rotens trebokstafvighet t. ex. är för dem ett dogmatiskt, oantastligt faktum), hvarför «försöken» ännu fortgå. Vida kraftigare har Renan [2] försvarat de bägge språkstammarnes ursprungliga åtskilnad. Utgående från den allmänt som riktig erkända åsigten att vid språkens ordnande i särskilda klasser intager formläran en vida mer betydande plats än ordboken, samlar han med vanlig klarhet och talang de olika och stridiga dragen i den grammatiska bygnaden — hvarvid han dock med orätt tillskrifver W. v. Humboldt sina åsigter [3] — och kommer till den slutsatsen att man måste «renoncer à chercher un lien entre le système grammatical des langues sémitiques et celui des langues indoeuropéennes. Ce sont deux créations distinctes et absolument séparées [4]. Däremot medger han att ett tämligen stort antal semitiska rötter «se prêtent à des rapprochements séduisants avec les racines des langues ariennes». Men dessa sammanträffanden af beslägtade ljud och betydelser anser han bero dels på ljudhärmning (onomatopoetica), dels på «l'identité des opé-

1 Se **Pott**, *M. Müller und die Kennzeichen d. Sprachverw.* (Z. d. d. morg. Ges. B. IX 1855, s. 437), *Etymol. Forsch.* II 1 ss. 85—96, *Anti-Kaulen*, ss. 219—292; *Schleicher*, *Zur Morphologie der Spr.* (Mém. de l'acad. impér. des sciences, St. Pétersburg, Sér. VII T. I 1859 N:o 7 ss. 28—30); *Semitisch und Indogermanisch (Beiträge z. vergl. Sprachforsch.* B. II, 1861 s. 236); se vidare hans kritik af Raumers arbeten (s. 83 not 3). Om *Fr. Müllers* hit hörande skrifter se s. 15 not 7.

2 *Hist. des langues sém.* L. V. Ch. II ss. 434—463.

3 «G. de Humboldt, signalant les différences qui, à ses yeux, ouvre un abîme entre le système indoeuropéen et le système sémitique, place en premier lieu la trilitérité des racines» etc. (l. c. s. 444). Men i det i noten citerade stället (*Humboldt*, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*, en inledning till hans stora arbete öfver *Kawi*-språket, s. 324 ff.) talas blott om vissa karakteristiska drag hos de semitiska språken, men utan all jämförelse med de indoeuropäiska. Öfver själfva hufvudfrågan, möjligheten att till en gemensam urform återföra den semitiska och indoeuropäiska formläran, har Humboldt icke uttalat någon bestämd mening.

4 «On pourrait comparer ces rélations primitives à celles de deux jumeaux qui auraient grandi à une petite distance l'un de l'autre, puis se seraient séparés tout à fait vers l'âge de quatre ou cinq ans. En se retrouvant dans leur âge mûr, ils seraient comme étrangers entre eux et ne porteraient guère d'autre signe de parenté que des analogies imperceptibles dans le langage, quelques idées communes, telles que le souvenir de certaines localités, et pardessus tout un air de famille dans leurs aptitudes essentielles et leurs traits extérieurs (l. c. s. 481).

rations intellectuelles», som leder till analoga språkliga företeelser, dels slutligen på slumpen, som har dess större spelrum ju färre de ursprungliga artikulerade ljuden äro i förhållande till antalet däraf bildade ord. Åfven de ur gemensamma sägner hämtade skäl anser han ej tillräckliga såsom bevis för de bägge folkstammarnes ursprungliga enhet. Men ehuru Renan sålunda afgjordt förnekar en språklig enhet, den enda hvarom här är frågan, så leder honom dock betraktelsen af de fysiska och moraliska egenskaper, som utmärka de bägge raserna, småningom till att antaga eller åtminstone förklara för högst sannolikt, att de bägge stammarne ega ett gemensamt ursprung, ehuru han anser att detta svårligen skall låta bevisa sig på språklig väg [1]. I fråga om språkstammarnes inbördes förhållande intager Whitney ungefär samma ståndpunkt som Renan. Efter en kort karakteristik af den semitiska formläran [2], hvarmed han anser den ursprungliga åtskilnaden vara alldeles afgjord, anmärker han, att de «ytliga analogier» man funnit mellan deras rötter bero blott på att man af de bägge folkstammarnes historiska och etnografiska ställning, hvarigenom de i så hög grad skilja sig från alla öfriga, på förhand varit öfvertygad om en äfven i språkligt hänseende ursprunglig enhet [3]. De flesta språkforskare, som icke gjort denna fråga till föremål för självständiga studier, utan blott med uppmärksamhet följt den pågående striden, synas vilja instämma i den kritiske och skarpsinnige amerikanarens slutord: «to claim, then, that the common descent of Indo-European and Semitic races has been proved by the evidence of their speech is totally unjustifiable; the utmost which can be asserted is that language affords certain indications of doubtful value, which, taken along with certain other ethnological considerations, also of questionable pertinency, furnish ground for suspecting an ultimate relationship. The question, in short,

1 «L'étymologie reste un jeu arbitraire tant que l'on n'a point déterminé expérimentalement les lois d'après lesquelles les sons se permutent en passant d'une langue dans une autre... Or non seulement l'étymologie sémitico-arienne ne possède pas de règles analogues [med ljudlagarna inom den indoeuropäiska språkfamiljen], mais on ne voit aucune possibilité d'arriver sur ce point à quelque chose de satisfaisant» (s. 457).

2 *Language and the Study of Language* Ed. III ss. 300—307.

3 Träffande anmärker han (l. c. s. 307) att «if the same coincidences were found to exist, along with the same differences, between our languages and those of some congeries of Polynesian or African tribes, they would at once be dismissed as of no value or account.»

is not ripe for settlement»[1]. Sedan jag i följande afdelning behandlat frågan om de semitiska och hamitiska språkens förhållande till hvarandra vill jag framställa de grunder, hvarför jag ej fullt kan sluta mig till Whitneys säkerligen af de flesta delade mening.

2. Förmodad slägtskap mellan semitiska och hamitiska språk.

Följande den ofvan (s. 32 not 1) angifna indelningen af de hamitiska språken vill jag först beröra

a) ägyptiska språkets förhållande till det semitiska.

Ehuru den berömde QUATREMÈRE i en för sin tid utmärkt afhandling[2] tillbakavisade de likheter och analogier som föregående lärde, Barthélémy, de Rossi, Kopp m. fl., velat finna mellan kopt. och hebr., och förklarade att den förra intog en alldeles själfständig ställning ungefär som baskiskan, hafva dock nästan alla språkforskare som egnat sig åt ägyptiska studier framhållit än ett än ett annat drag af öfverensstämmelse mellan de semitiska och ägyptiska språken. LEPSIUS i sin ofvan (s. 17) nämda afhandling och framför alla SCHWARZE i sina omfattande och grundliga arbeten[3] hafva dels velat finna ett bestämdt slägtskapsband mellan de indoeuropäiska, koptiska och semitiska språkstammarne, dels sökt visa en särskild närmare sammanhörighet mellan de senare, som i synnerhet framträder i deras formlära. BENFEY var den förste och hittils den ende, som vågade anställa en grundlig jämförelse af de vigtigaste formelementen och deras användning inom de ägyptiska och semitiska språken. Första hälften af hans arbete *über das Verhältniss der ägyptischen Sprache zum semitischen Sprachstamm*, Leipzig 1844, egnas därför åt en etymologisk «Zergliederung» af alla till de bägge språkstammarne hörande själfständiga och osjälfständiga personliga pronominalformer. Och här måste man ovillkorligen både förvånas

1 I en uppsats benämd *the origin of semitic civilisation chiefly upon philological evidence* (se *Transactions of the Soc. of Biblical Archæol.* Vol. I, 1872 ss. 294—309) har äfven Sayce uttalat sig mot alla försök att jämföra ariska och semitiska rötter liksom ock mot hvarje bemödande att återföra de trekonsonantiska stammarna på tvåkonsonantiska rötter. De faktiskt befintliga tvåkonsonantiska nominal- och verbalstammarne anser han vara lånade från akkadernas turanska språk[!].

2 *Recherches histor. et crit. sur la langue et la littérature de l'Egypte*, Paris 1808, s. 16.

3 *Das alte Ægypten*, Leipzig 1843, ss. 976, 1033, 1796, 2003, 2021 o. flerst. *Koptische Gramm.* (herausgeg. von *Steinthal*) Berlin 1830, ss. 7, 366—377.

öfver och beundra en förmåga af analys och syntes, så djärf och uppfinningsrik som den knapt någonsin framträdt i ett språkvetenskapligt arbete. Om jag också därför måste anse att i de flesta fall Benfeys förklaringar af de semitiska formerna äro onaturliga, och sakna trots en skenbar stränghet i metoden stödet af en verklig vetenskaplig grundlägning — och jag får naturligen i det följande tillfällen nog att bevisa denna min mening — så erbjuder det dock ett obestridligt intresse och mången gång en verklig vinst, att följa och begrunda de åsigter om de särskilda pronominalformernas uppkomst, som han med i allmänhet erkännansvärd följdriktighet utvecklar ur en viss bestämd princip. De koptiska formerna för s. k. casus obliqui af de personliga pronomenen kunna som bekant bildas genom en förening af en mängd präfix med suffixen för de särskilda personerna. En stor del af dessa präfix äro själfva sammansatta af s. k. pronominalsubstantiv — *ro* mun, *tot* hand, *rat* fot m. fl. — och relationstecknet *e*, *en*, i hvars ställe äfven andra präpositioner kunna träda sådana som *sa*, *ha*, *sa* t. ex. dat. *e-ro-i* mig, *e-ro-k* dig, *e-ro-f* honom, eller ock *ha-ro-k* dig, *sa-tot-f* honom etc. Benfey, som anser att äfven präfixen för genitiv *enta* och för ackus. *emmo* äro att förklara på liknande sätt [2], betraktar också de koptiska och semitiska formerna för de själfständiga personalpronomenen t. ex. kopt. *anok*, hebr. *ānôkî* jag, kopt. *entok*, hebr. *attâ* (för *antâ*) du etc., såsom uppkomma genom sammansättning af ursprungliga n o m e n med suffix för motsvarande person. Denna sammansättningsteori tillämpar han sedan följdriktigt öfveralt, vid förklaring af enskilda ord [3] lika så väl som vid pronominal- och verbalböjningen, och erhåller därvid naturligtvis

1 Se *Brugsch*, *Hierogl. Gramm.* s. 14, *Schwarze*, *Koptische Gramm.* ss. 346—351.

2 I senare delen af präfixet *enta* ser Benfey (l. c. s. 75) en förkortning af det ofvan nämda *tot* hand och i bägge delarne af *em-mo* subst. *ma* Ort (s. 66) så att *em-mo-i* ursprungligen betyder »ort-ort-mein», »von (betreffend)-ort-mein = mich». Här synes mig dock mycket sannolikare att ursprungliga demonstrativstammar *ta*, *ma* föreligga (jfr *Schwarze*, *Kopt. Gramm.* s. 367).

3 Den hebr. präpositionen אֶל *'el* identifieras (s. 59) med *e-ro*, hvars baschmuriska form är *e-la*, och artikeln הַל *hal*, hvilken Benfey i enlighet med den allmänna uppfattningen af den hebr. artikeln, anser vara den ursprungliga formen för hvarje semitisk artikel, är (enl. s. 105) intet annat än den sammansatta kopt. präpositionen *ha-ro* (*ha-ro*) »wörtlich *Gesicht-Gesicht*, im präpositionalen Gebrauch *contra*, *ante*, *ad*, *apud*, *de*, *pro* etc., die allgemeine Bedeutung ist gleichsam *gegen etwas hinweisend*, und daraus erklärt sich der semit. Gebrauch derselben als Artikel mit Leichtigkeit».

ganska långa och konstlade former, hvilka åter genom successiva «Einbüssungen, Verkürzungen, Abschwächungen» reducerats till sitt närvarande utseende [1]. Att sådana etymologier som t. ex. den i not 3 s. 52 nämda äro i all sin osannolikhet vetenskapligt berättigade och stundom mycket lockande kan icke nekas. Jag tviflar blott på riktigheten af att på alla böjningsformer tillämpa samma förklaringsmetod. Att hvarje språk eger och samtidigt använder en mängd olika bildningslagar, är en sanning som språkforskare ofta synas glömma för nöjet att få konsekvent tillämpa vissa af dem uppdagade principer. Däremot ansluter jag mig gärna i allmänhet till en af Benfey uttalad grundsats om sammansättningens betydelse som medel till formbildning, ehuru det just är denna grundsats som förledt honom, att i alla äfven de kortaste former finna sammansättningar af flera verkliga ord. Benfey förkastar nämligen en ännu mycket allmän åsigt eller rättare vana att vid etymologiska forskningar tillägga de särskilda språkljuden än den ena än den andra egenskapen, som skulle förklara deras förekomst i en viss bildning [2], och det är i hans opposition mot denna förment natur-

---

1 Den semit. «organiska» pluraländelsen är חואם *[hv'm]*, som (s. 39) «ist augenscheinlich zusammengesetzt aus ח + וא [= självständiga formen för 3 pers. pronomen i sing. חוא, se s. 7] + ם, in welchem letzten Element wir das Pluralzeichen zu erkennen haben». Detta חואם blir sedan ואם («der spurlose Verlust von inlautendem ח ist uns zu oft begegnet — hvilket man efter Benfeys förklaringsmetod lätt kan tänka sig — als dass wir uns länger dabei aufzuhalten brauchen») och därur förklaras sedan alla verkliga pluraländelser. Den vanligaste koptiska pluraländelsen *ou, eu (u)*, som enligt Benfey uppstått af *f* [pronominalsuffix för 3 pers. sing.] + *m* är således identisk med ואם och därför mindre ursprunglig än den semitiska ändelsen חואם. Äfven 3 pers. plur. mask. af perfektet bildas på samma sätt (se s. 205), så att dess organiska form är כתב־חואם *[katab-hv'm]* hvaraf sedan כתבו *[kātebû]*. Formen för 3 pers. sing. fem. af imperfektet תִקְטְלִי förklaras ur תְ־קטל־היא = *sie-tödtend-die (sie tödtet)*.

2 «Die meisten genauer durchforschten Sprachen zeigen bei ihrer anatomischen Zerlegung dass ursprünglich nicht der Zusatz eines Lautes als solchen, sondern nur der eines Wortes (mag es nun in seiner ursprünglichen Gestalt einsylbig oder mehrsylbig gewesen sein) als einzigen Trägers eines Begriffs, einen Begriff zu modificiren vermochte (l. c. s. 8)».

3 Som träffande exempel anför han, att man kunde vilja anse det -*î*, som bildar femininet till de flesta sanskritiska adjektiv, i sig själf ega något feminint, «wie man denn im Sinn solcher eben so subtiler als verkehrter Lautgrübeleien, welche die subjectivsten Einfälle für Lautnaturablauschungen auszugeben pflegen, etwa sagen könnte, *î* habe etwas Spitzes, Discantartiges,

trogna uppfattning af språkljuden som jag för min del vill instämma. Det allmänna resultatet af sina undersökningar har Benfey på följande sätt angifvit (*Vorwort* s. VI): «Das Resultat ist dass die ägyptische Sprache in dieser [grammatikalischer] Rücksicht auf einer und derselben Basis mit den semitischen steht, dass aber diese beiden Seiten der einen, ihnen zu Grunde liegenden, Muttersprache sehr früh noch lange vor Fixirung der allermeisten flexivischen Formen, sich von einander getrennt und die gemeinschaftlichen Basen individuell weiter entwickelt haben»[1]. Emellertid visar Benfeys arbete att han i de flesta fall betraktar koptiskan såsom intagande en äldre ståndpunkt (Lautstufe) än de semitiska språken, hvilkas former därför ur de ägyptiska förklaras[2], och i detta afseende stämmer Benfey öfverens med de bägge närmast följande. Bunsen[3] uppfattar det ägyptiska språket som en historisk länk mellan de sinsemellan beslägtade semitiska och indoeuropäiska språkstammarne. De ägyptiska rötterna äro i allmänhet identiska med motsvarande rötter i hebräiskan och sanskrit, och de grammatiska bildningarne närma sig än de ariska än mer de semitiska formerna. I allmänhet framställer dock enligt Bunsens åsigt det

---

ergo zur Bezeichnung des feminalen Geschlechts sehr Passendes». (Jfr *Nachträge* s. 353: «statt *t* hätte ich lieber ein minder bestreitbares Beispiel wählen sollen; jedoch kommen derartige mehrfach vor und sind den in den sprachlichen Untersuchungen der neueren Zeit Bewanderten bekannt»). Och mångfaldiga gånger har jag, äfven i de berömdaste språkforskares arbeten, funnit dylika uttryck, hvilka med sin mystiskt sinliga karaktär åtminstone för mig sakna hvarje skymt af klar vetenskaplig betydelse.

1 Se äfven *Benfey, Geschichte der Sprachwiss.* s. 68, där förf., stödd på sedan dess (till 1869) offentliggjorda forskningar, anser sig berättigad till följande påstående: «Da aber die Verwandtschaft des Aegyptischen mit dem Semitischen theils schon gesichert ist theils vollständig gesichert zu werden vermag, so darf die Zusammenfassung der hamitischen und semitischen Sprachen als zweier Zweige eines Sprachstammes unbedenklich als eine berechtigte betrachtet werden».

2 Detta är den enda anmärkning af betydenhet som innehålles i Ewalds mer än vanligt öfvermodiga kritik (*Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* B. V ss. 435—436). För öfrigt är det naturligt att *nu* Benfeys arbete är i många punkter föråldradt, sedan fornägyptiskan nu är så väl känd att koptiskan lika mycket belyses af henne som tvärt om.

3 Se *Ägyptens Stelle in der Weltgeschichte* B. I (Hamb. 1845) ss. XI, XIII, 338—362, B. V 1—3 (Gotha 1856) ss. 69 ff., 114, 142—173 (innehåller en «vergl. ägypt.-semit. Wörterbuch nach d. Koptischen»); *Report of the British Assoc. for the advancem. of Science for* 1847) ss. 255, 268; *Outlines of the philos. of univ. hist.* T. I ss. 173, 185 ff., T. II ss. 3, 58 ff.

ägyptiska språket, eller den ursprungliga hamitismen, en äldre form af semitismen på samma sätt som de turanska språken i sitt sammanhang med de indoeurop. skulle representera en primitiv arism. Bunsens åsigt om dessa fyra språkstammar träffar i det närmaste tillsammans med EWALDS ofvan (s. 35) framstälda, ehuruväl Ewald ställer den ägyptiska språkstammen lägst i utvecklingskedjan. Tyvärr komma de ock öfverens däri, att hällre framlägga sina storartade öfversigter under den imposanta formen af historiska fakta, än att bemöda sig om att stöda dem med bindande bevis. E. MEIER[2] däremot framhåller «die Unterschiede, welche den innersten organischen Bau des Ægyptischen von dem Semitischen abtrennen und ihm eine dem Sinesichen weit näher kommende Stellung anweisen», men han anser också lika visst «dass im Aegyptischen echt semitische Sprachbestandtheile sich vorfinden». Dessa bestå däri, att de ägyptiska namnen på landet, invånarne, gudarne, och en mängd husgeråd, konster och husdjur skulle vara af semitiskt ursprung. Men af dessa etymologier äro de flesta högst tvifvelaktiga och godtyckliga[3], och äfven om de varit sanna, kunde de med den tidens ringa kännedom om fornägyptiskan knapt bevisas, hvarför Meiers arbete, där den djupgående grammatiska olikheten klart belystes med några slående exempel, snarare blef ett bevis mot än för den antagna slägtskapen. Denna har däremot fått ett kraftigare stöd af de flesta nyare ägyptologer, BRUGSCH, CHABAS, EBERS m. fl., hvilka förklarat sig vara öfvertygade därom och meddelat ett eller annat

---

1 MAX MÜLLER, hvars uppfattning af det allmänna förhållandet mellan språkstammarne är identisk med Bunsens, går ännu ett steg längre i ett af sina senaste arbeten (*Introduction to the Science of Religion*, London 1873, s. 155): «Taking Chinese for what it can hardly any longer be doubted that it is, viz the earliest representative of Turanian speech... (s. 163) «for that Chinese is at the root of Mandzhu and Mongolian as well as of Siamese and Tibetan becomes daily more apparent through the researches of Edkins and other Chinese scholars».

2 *Über das Verhältniss des ägyptischen zum semit. Sprachstamme* (*Hebräisches Wurzelwörterbuch*, Mannheim 1846, Anhang III).

3 Etymologier sådana som äg. *sit* serpens = طيْط *ṭait* (?), *sat* stercus, = טִיט *ṭîṭ*, *sōnh* ligare = צנק *sanak* eng sein, *bo* kanal von בוֹא *bô'* kommen (ss. 734, 735) o. dyl. kunna sålunda framstälda ej göra anspråk på annat namn än gissningar. Men när det kopt. namnet för underjord *amente* (se s. 743) förklaras uppkommet af hebr. אֲבַדֹּה *'ăbaddô* [osäker läsart i Ordspr. 27, 20 för אבדוֹן *'ăbaddôn* eller אֲבֵדָה *'ăbēdâ* undergång, dödsrike] genom följande ljudöfvergångar *abando*, *amando*, *amende*, *amente*, då synas gissningarne öfverskrida det tillåtnas gräns (Jfr *Ewald*, *Gött. gel. Anz.* 1845 B. III s. 1972).

bevis därför [1]. Det mäst i ögonen fallande af dessa är öfverensstämmelsen mellan semitiska och ägyptiska pronomen i synnerhet för 1. och 2. person, så väl de självständiga som suffixformerna. Denna likhet har också ofta men vanligen i största korthet blifvit uppvisad [2], senast af Maspéro i en liten uppsats benämd *des pronoms personnels en égyptien et dans les langues sémitiques* [3], hvilken dock saknar den grundlighet som man med anledning af ett förberedande förträffligt arbete, *les pronoms personnels en égyptien* [4], kunnat vänta. Det resultat hvartill han kommer är emellertid att «les peuples des langues sémitiques et les Egyptiens avaient en commun: 1) les racines de leurs pronoms personnels, 2) les procédés pour la formation du pluriel et des pronoms absolus des personnes». Till det sist nämda arbetet af Maspéro ansluter sig den senare afdelningen af Ancessis «étude de grammaire comparée» *l'S causatif et le thème N dans les langues de Sem et de Cham* [5], hvari förf. vill visa att det semit. *an*, ägypt. *an*, *en* i pronominalformerna för 1. och 2. person, «preformanten» *n* i nifʿal och i de allra flesta

---

1 «Es steht mir nämlich fest, dass die altägyptische Sprache im Semitischen wurzelt, und dass wir von hier aus alle jene Erscheinungen zu erklären haben welche sonst ohne jede Auflösung dastehen würden. Ich scheide hierbei ausdrücklich spät angenommene Lehnwörter, wie z. B. *mākatir* oder *maktar* von מגדל «der Thurm», *mākarota* von מערה im stat. constr. מערת «die Höhle», *mārkabuta* von מרכבה im constr. מרכבת «der Wagen», *resaau* von ראש «der Kopf» u. v. a. von wirklichen stammverwandten Wurzeln, welche der ältesten sprachbildenden Periode angehören. Im voraus kann ich es weissagen dass die Sprachforschung eines Tages erstaunt sein wird über dass enge Band der Verwandtschaft welches die ägyptische Sprache mit ihren semitischen Schwestern zusammenknüpft und über die mir jetzt schon feststehende Thatsache, dass alle eine gemeinsame Mutter haben, deren Ursitze an den Ufern des Euphrat und Tigris zu suchen ist». *Brugsch*, *Hierogl.-Demotisches Wörterbuch*, Einleit. s. IX). Jämför äfven *Ebers*, *Aegypten und die Bücher Mosis* Leipzig 1868, s. 43 ff.; *Lauth* i *Z. d. d. morg. Ges.* B. XXV, 1871, ss. 145, 618; *Reinisch*, *ägypt. Denkmäler in Miramar*, Wien 1865, ss. 268, 288—298; *Harkavy*, *les mots égyptiens de la Bible (Journ. Asiat.* Sér VI t. 15, 1870, ss. 164—180); *Chabas*, *Voyage d'un Egyptien en Syrie* etc. Chalon-sur-Saone 1866, s. 417.

2 Se utom Benfeys ofvan nämda arbete, *Bunsen*, *Aegyptens Stelle* etc. B. V 1—3 ss. 85—91, *Outlines* T. I s. 185, *Schwarze*, *Kopt. Gramm.* ss. 366—382, *Renan*, *Hist. d. l. sém.* s. 83.

3 *Mémoires de la societé de linguistique*, T. II, Paris 1869 ss. 1—8.

4 *Journ. Asiat.* Sér. VI t. 18 (1871) ss. 65—105.

5 *Actes de la societé philologique* T. III, 1873, ss. 81—147.

semitiska verb hvars första radikal är *n*, det ägypt. relationstecknet *en* (utvidgad form: *enti*, *ent*) och slutligen alla början de *an*, *en*, *n*, *na* i pronominal- och partikelformer i semitiska och hamitiska språk [1] äro identiska och intet annat än «une des formes du verbe substantif conservé en égyptien *un* être». Här är ej stället att visa hvad som af detta kan vara riktigt eller antagligt och hvad som är blotta gissningar. Ancessis metod är här liksom i hans öfriga s. k. «études de grammaire comparée» [2] så löslig och ovetenskaplig att den dels undandrager sig all kritik dels skadar det riktiga han af en lycklig slump kan hafva träffat [3].

Obestridligt är det emellertid, att ju mer det språkliga resultatet af de ägyptologiska studierna blir säkert och i vanlig form af grammatikalisk och lexikalisk behandling tillgängligt för den allmänna språkforskningen, dess klarare och bestämdare framträda ock de drag som det ägyptiska språket i formelt hänseende eger gemensamma med de semitiska. Då här icke är rum för en fullständig behandling af det vigtiga ämnet vill jag blott framhålla några hufvudpunkter.

Den allmänt erkända öfverensstämmelsen i pronominalformerna kommer att i sjelfva den följande afhandlingen närmare beröras och en förberedande öfversigt meddelas i tabellen (s. 00). Vokalernas underordnade ställning i förhållande till konsonanterna, ett semitismen utmärkande kännetecken, framträdér inom fornägyptiskan och kopt. ännu starkare i en vacklan och rörlighet, som man ännu ej lyckats begripa och sammanfatta under några bestämda lagar [4].

Verbalböjningen skiljer sig betydligt från den semitiska, om man fäster uteslutande afseende vid den mängd formbildande ele-

---

1 Så sammanföres, mästadels utan all undersökning af de särskilda formerna, ar. *'in* si, hebr. *'ajin* non est, ätiop. *'enta* pron. rel., *'enza* cum quod, *s-ent-u* hic, hausa *ena* illud, *na-va* meus, *na-ka* tuus etc. *na-fari*, primus, *na-sku* tertius etc., kanuri *n-u* meus, *nda* illud, teda *ana* quis, songai *neda* hic, ubi, logone *ni* ille etc.

2 *Le thème M dans les langues de Sem et de Cham* (Actes de la soc. philol. 1873 ss. 97—144); *La loi fondamentale de la formation trilittère, les adformantes dans les langues sémitiques* (Actes de la soc. philol. T. IV, 1874, ss. 1—72).

3 Emellertid hafva Ancessis arbeten som dock röja en viss ungdomlig käckhet, rönt ett ovanligt öfverseende från kritikens sida (se *Renans Rapport annuel* i *Journ. Asiat.* Sér. 7 T. 2, 1873, s. 53, och *N[öldeke]s* anmälan i *Literar. Centralbl.* 1873 s. 1294.

4 Se *Brugsch*, *Hierogl.-Demot. Wörterb.* Einleit. s. VIII, och jämför afdelningen «Wandel der Vocale» i *Schwarzes Kopt. Gramm.* ss. 98—232.

ment som därvid användas. Enligt Brugsch' uppställning af det fornägyptiska verbet[1] skulle med ett antal af fyra hjälpverb *pu*, *'au*, *uon*, *tu* bildas 32 särskilda tempus i indikativ, af hvilka de flesta hvar för sig kunna ega betydelse af präsens, perfekt eller futur. Då Brugsch till dessa fyra s. k. hjälpverb kunnat på goda skäl foga åtskilliga andra sådana, som *'ar*, *hā*, *mak*, så inser man lätt till hvilken fruktansvärdt antal de ägyptiska tempusformerna skulle hafva stigit, och att det skulle varit omöjligt att finna någon öfverensstämmelse mellan dessa och semitismens tvänne former. Lyckligtvis kan det faktiska förhållandet i fornägyptiskan fattas under en mycket enklare form. Då en rot *mer* älska förenar sig med de personliga pronominalsuffixen, kunna formerna *mer-a*, *mer-k*, *mer-f* betyda så väl nomen, *min (din, hans)* kärlek, som verb, *jag (du, han)* älskar. Det är allenast på ställningen i satsen som detta beror. En bestämd verbal natur erhålla dessa former genom sammanställning med en af de ofvan nämda rötterna *pu*, *tu* etc. hvilkas grundbegrepp är vara, men en verklig förening till ett ord i vanlig mening eger icke rum. Denna sammanställning kan nu alt efter suffixets plats ske på tre sätt (hvilka formelt skulle kunna kallas tre tempus, ehuru här lika litet som vid de semitiska verbalformerna någon tidsrelation uttryckes): 1) *au-a mer*, 2) *au mer-a* 3) *au-a mer-a*. Egentliga tidsförhållanden kunna sedan uttryckas med s. k. präpositioner *er* (för futur), *hir* (för präsens, perfekt) etc. (se Brugsch l. c.). På samma sätt kunna de af Brugsch upptagna olika modusformerna optativ, imperativ etc. icke sägas ega några egentliga utmärkande tecken som skulle göra dem till modus i vanlig mening. Imperativen uttryckes vanligen genom enkla roten t. ex. *meh* fyll, eller med afform. för 2 pers. *meh-k*. Brugsch' tredje sätt att uttrycka imper. sker med ett förut gående *'ar-k*, f. *'ar-t*, men då detta självf är en imperativ = *gör*, så motsvarar *'ar-k meh* fullkomligt det engelska: *do fill!* «Die vierte nachdrücklichste form des Imper. wird gebildet durch die Silbe *'ar*, welche zwischen den verbalen Stamm und die Suffixe treten, also: *meh-ar-k*», men man inser lätt att detta är blott en syntaktisk omvändning af det föregående sättet och åter analogt med *fill*, *do! füll'*, *thue!* Det är i synnerhet Masperos förtjänst att hafva framhållit denna enklare och med ägyptiska språkets ytterst vaga natur öfverensstämmande synpunkt för en riktig uppfattning af de talrika verbala kombina-

1 Se *Brugsch*, *Hierogl. Gramm.* ss. 39—52.

tioner texterna erbjuda [1]. Man inser lätt att denna ursprungliga form *mer-a*, *mer-k* etc. erbjuder en fullständig analogi till den med afformativ bildade semitiska verbformen, det s. k. perfektet. Äfven har Maspéro förträffligt uppvisat öfvergången från denna fornägyptiska bildning med afformativ (suffix), till den i koptiskan herskande med präformativ (präfix) [2]. Koptiskan eger ursprungligen blott ett enkelt tempus bildadt med följ. präformativ: sg. 1. *ti*, 2. *k*, 3. m. *f*, fem. *s*, pl. 1. *ten*, 2. *teten*, 3. *se (u)*, alla öfriga bildas genom präfigerade rötter *a*, *e*, *na*, m. fl. (om de äro af prädikativ eller demonstrativ natur är ännu ovisst) i förening med de ursprungl. afformativen *-i*, *-k*, *-f* etc. Ewald däremot vill skilja den med *a* bildade formen från de öfriga och räknar den jämte den först angifna till koptiskans «zwei einfache zeitbildungen» (se *über den Bau der Thatwörter im Kopt.* s. 181) för att i dessa finna en parallel till de semitiska perfektet och imperfektet. Oformligheten af en sådan uppfattning synes mig vara i ögonen fallande. Koptiskan eger dock ännu lemningar af den fornägyptiska bildningen: t. ex. *ϑr-i* facio, *ϑre-k* facis, *ϑre-f* facit [3]. Men sådana for-

1 Se *Maspéro*, *des formes de la conjugaison en égyptien antique, en démotique et en copte* Paris 1871; och en ännu nyare särdeles klar sammanfattning af hans åsigter i *Revue critique* 1872 Sém. I, s. 289 ff. Det är blott i den ofvan angifna grundtanken för en uppfattning af den ägypt. konjug. som jag vill instämma med Maspéro, ej i alla de djärfva hypoteser hvarmed hans först nämda arbete är uppfyldt. Så återför han de vigtigaste s. k. hjälpverben *aū*, *pū*, *tū*, *ūn* på de som artikel nyttjade pronominalstammarne helt enkelt genom att borttaga detta gemensamma *u* (se *Formes de la conjug.* s. 15 ff.). Andra brister i Maspéros arbete, särskildt inom den koptiska delen finnas anmärkta i *Revillouts* nedan (s. 63 not 4) citerade artikel *Mélanges d'épigraphie et de linguistique égyptienne* (s. 178 ff. noten).

2 Se *Des formes de la conjugaison* ss. 51 ff. 73.

3 En sådan återstod af den gamla böjningen vill Ewald (se *Bau der Thatwörter im Kopt.* s. 173) förneka på den grund att dessa former ej skulle vara verbala, utan nominala (= «*ist mein (dein, sein) thun*») men denna invändning är blott skenbar, då här såsom ofta i fråga om äldre språk som icke ega någon beröringspunkt med vår kultur, våra kategorier, verb, nomen etc. icke ega någon fullt exakt tillämplighet på former, hvarmed blott i allmänhet en föreställning skall meddelas läsaren. För öfrigt är denna Ewalds afhandling särdeles utmärkt för en hos honom just icke vanlig klarhet och bestämdhet. Dock torde han väl svårligen kunna öfvertyga många sakkunniga läsare att koptiskan verkligen lyckats komma ifrån de gamla obestämda formerna och utbilda skarpt begränsade tidsformer ur och jämte de tvänne «einfache bildungen» han antager: 1) med blott de pronominala präformativen *ti*, *k*, *f* etc. 2) med präfixen *ai*, *ak*, *af* etc. Träffande äro däremot de flesta af de paralleler han uppvisar med semitiska former och syntaktiska bruk.

mer äro ytterst sällsynta, och öfvergången från dem till herskande bildningen med präformativ bildar en förklarande analogi till motsatsen mellan bägge semitiska verbformernas olika bildning med prä- och afformativ. Men å andra sidan utgör detta bruk af vissa rötter såsom modifierande en annan — hvilket oneklİgen är själfva ursprunget till all tempusbildning, ehuru den i fornägypt. är nästan lika lös och outvecklad som i kinesiskan — en af de djupast gående skilnaderna mellan de ägyptiska och semitiska språken [1].

En stor och för dessa bägge språkstammar — den semitiska och hamitiska — karakteristisk öfverensstämmelse visar sig i bildningen af härledda stammar. Renan [2] har framhållit likheten i passivets bildning genom inre vocalväxel, och en sådan finnes väl sällsynt i demotiskan, och vanlig i koptiskan, där *ō* (ω), *e* (ε) *a* i aktivet motsvaras af *ē* (η) i passivet [3], men då den i fornägyptiskan helt och hållet saknas torde dess ursprunglighet tills vidare vara tvifvelaktig [4]. Däremot ega nästan alla de härledda ägyptiska stammarne sin fulla motsvarighet dels i de semitiska *piʿʿel*, *hifʿîl* etc. dels i verba quadrilittera — mellan dessa bägge klasser kan som bekant ingen teoretisk skilnad göras — och bildas liksom dessa

1 En annan vigtig skilnad, som åter närmar ägyptiskan till de indoeuropäiska språken, är dess förmåga af sammansättningar. Inom fornäg. visar sig detta i synnerhet vid de talrika s. k. präpositionerna (se *Brugsch, Hierogl. Gramm.* ss. 85—91) och i dessa sammansättningar ingå ofta två prädikativa rötter t. ex. *hir-tep* på (egtl. hufvud-hufvud) ehuru vanligast en demonstrativ och en prädikativ rot förenas t. ex. *em-sa* bakom (af *ša* rygg). Äfven sammansatta subst. äro vanliga *her-seti*, ljusbärare *hem-nif* (utan luft) andtäppa m. fl. I kopt. äro sammansättningar inom alla ordklasser ännu vanligare t. ex. *sek-mou* haurire (af *sek* trahere och *mou* aqua), *mai-nute* amans Deum *sep-hisi* pati (af *sep* sumere, *hisi* dolor) m. fl. (Se *Peyron*, *Gramm. linguæ copticæ*, Turin 1841, s. 23 ff.). Sådana former äro för den äldre semitismen egentligen främmande, blott några enstaka syriska ord, hebr. nomina propria, och för öfrigt de yngsta abyssiniska dialekterna erbjuda något motsvarande.

2 *Histoire des langues sémit.* s. 84.

3 Ewald (se *Bau d. Thatwörter im Kopt.* s. 171) förklarar denna vocalväxel så, att af den äfven brukliga bildningen med ändelsen *ēut* [i sahid. dialekten vanligen *ēu*] *-ut* bortfallit och *ē* undanträngt rotens vokal; så erhålles *kē* (för *kōēut*) pass. af *kō* sätta, *bēl* pass. af *bel* upplösa m. fl. Denna förklaring som till en början ser onaturlig ut, vinner dock i styrka genom analogi med de inre pluralbildningarne i koptiskan och semitiska språk, där Ewalds mening (se *ausführl. Lehrb.* s. 284) att vokalväxlingen beror på de starkare ändelsevokalernas inträngande i stammen vinner alt mera bifall.

4 Se Brugsch *Hierogl. Gramm.* s. 59, *Gramm. demot.* s. 153; Schwarze, *Kopt. Gramm.* ss. 199, 458; Peyron, *Gramm. coptica*, s. 148 ff.

efter tvänne principer: 1) upprepning (reduplikation) af alla eller några stamkonsonanter, 2) utbildning genom nya formelement. Hel reduplikation kan blott ske med en tvåstafvig rot t. ex. *keb* vara kall, hvaraf bildas ett intensivt *kebkeb* i fullkomlig analogi med ar. كركر *karkara* ätiop. *kᵘarkᵘara*, af en rot *kar* vända, rulla, ar. قلقل *kalkala*, ätiop. *kᵘalkᵘala* af *kal* skaka. Af en trebokstafvig rot t. ex. *kebeh* utgjuta, upprepas blott de två sista stamkonsonanterna *kebehbeh* [1]; denna form som i ägyptiskan är sällsynt, motsvaras inom semitismen af några likaledes sällsynta i nominalformer förekommande stambildningar [2]. De andra enligt denna princip bildade formerna, *kekeb*, *kebeb*, *kebek*, kan man antingen med Maspéro betrakta som uppkomna af den ursprungliga hela reduplikationen *kebkeb* genom bortfallande af den 2:dra, 3:dje eller 4:de stamkonsonanten, eller må hända enklare (med Brugsch) som bildade genom upprepning af en stamkonsonant (den första eller den andra). I hvarje fall motsvaras de af semitiska bildningar. Det är dock klart att af de trebokstafviga semitiska rötterna sådana former skola vara jämförelsevis sällsynta, hvaremot en del af dessa trebokstafviga rötter skulle kunna anses — i enlighet med Meiers ofvan (s. 22) framstälda teori — hafva uppkommit på detta sätt. Ty likasom den ägyptiska stammen *kebheh* af en trebokstafvig rot *kebeh* motsvaras dels af den arab. IX:de formen *iktalla* (af *katala*) hebr. *piʿlel* (אמלל af אמל), dels af quadrilittera t. ex. ar. شملل *samlala* agilem esse (af *samal*), ätiop. *marsasa* palpare (af ar. مرس *marasa*, enl. Dillmann af ar. مس *massa?*), så kan

1 *Maspéro* (se *Revue critique* 1872 Sém. I s. 290) antager att ägyptiskan egentligen eger blott tvåstafviga rötter som antingen bestå af två konsonanter t. ex. *sᵉm* höra, af konson. + vokal (vokal + konson.): *ha* stå, *'an* komma, eller af två vokaler t. ex. *ua* skrika, och att alla trebokstafviga rötter blifvit bildade ur dessa tvåbokstafviga t. ex. *kebeh* inonder rafraichir, af *keb* être froid. Denna åsigt är fullkomligt parallel med de förut framstälda meningarne om de trebokstafviga semitiska rötterna och hör således liksom dessa mer till teorien om språkets uppkomst. Vid förklaringen af härledda verbstammar torde det ännu vara lämpligast att utgå från både två- och trebokstafviga rötter såsom faktiskt gifna, hällre än att i likhet med Maspéro öka de härledda stammarnes antal med en mängd nya former, bildade genom tillägg af spiranter h, *h*, nasaler *n*, *m* m. fl., då eljest alla formbildande element i dessa stammar uppträda som präfix eller infix.

2 T. ex. hebr. אדמדם *'ădamdām* rödaktig (af אדם v. röd), ar. سلقلق *salaklakᵘⁿ* af سلق *salaka*.

samma bildning, *kebeb*, af en tvåbokstafvig rot, *keb*, förklara uppkomsten af s. k. verb ע״ע («verba surda») t. ex. hebr. *sabab* af *sab*. Alldeles identisk med det semitiska *pi''el (kattala)* är den fornägyptiska formen *kebbeh*. Likaså äro de stammar som bildas med *'a* och *t* såsom formelement identiska t. ex. äg. *'akeb*, *'akbeh* ar. *aktala*, äg. *keteb*, *ketbeh* ar. *iktatala*. Om däremot de ägypt. formerna *keneb*, *kebeneh*, i hvilka *n* kan växla med *r*, motsvara hebr. *nif'al* ar. *inkatala* vågar jag ej afgöra [1]. Särskildt anmärkningsvärdt synes det mig vara att den kausativa formen med *s* som vi ofvan (s. 26 i noten) sågo vara bevislig, ehuru ej synnerligen vanlig inom semitismen, framträder särdeles klar och bestämd i fornägyptiskan t. ex. *menh* förfärdiga, *s'menh* låta förfärdiga, *nefer* vara fullkomlig (skön etc.) *snefer* göra god skön m. fl. [2].

Inom nominalböjningen är det feminina *t* det mäst utmärkande draget af slägtskap mellan de semitiska och ägyptiska språket. Ty obestridligt är väl numera att den arab. ändelsen *-at^{un}*, hebr. aram. *-at* (i konstrukt form), ätiop. *-t* angifva den ursprungliga semitiska femininbeteckningen såsom *-t*, *-at*, hvarur först den vanligare *-â* uppkommit.

1 Koptiskan eger kvar både den ursprungl. hela reduplikationen t. ex. *honhen* af *hōn* jubere, *sremrōm* obtenebrari af *srom* somnus och den med präfixet *a* bildade formen t. ex. *askak* af *skak* clamare (se *Peyron*, *Gramm. ling. copt.* s. 21). Peyron omnämner äfven en annan härledd form bildad «inserendo vocales indifferentes» *sōun* af *sun* cognoscere, *moosi* af *mosi* ambulare. Det ligger nära till hands att jämföra hebr. *kôtēl* af roten *ktl*.

2 Se *Brugsch*, *Hierogl. Gramm.* s. 37 och i synnerhet *Champollion*, *Grammaire égyptienne*, Paris 1836, ss. 439—442. I de yngre språken, demotiskan och koptiskan, finnas blott ringa lemningar af detta stambildande *s*. Det ersättes där af *t (ta, ti)* hvilket Brugsch vill anse som en «Verwandlung» af det ursprungliga *s* (*Hierogl. Wörterb.* s. 1150). En så sällsynt ljudöfvergång» torde dock icke vara att föredraga framför den vanliga härledningen från demot. kopt. *ta*, *ti* dare (se *Brugsch*, *Gramm. dém.* s. 129, *Peyron*, *Lexicon linguæ copticæ*, Turin 1835, s. 227), på samma sätt som den andra demot. kopt. kausativbildaren *er* intet annat är än roten *ar* facere. De mig tillgängliga koptiska grammatikorna (utom de ofvan nämda af *Schwarze* och *Peyron; Tattam, a compendious grammar of the Egyptian language* Ed. 2 London 1863; *Uhlemann, linguæ copticæ gramm.* Leipzig 1853) förbigå alldeles dessa kausativa stammar (*Peyron*, l. c. nämner några *ti*-stammar såsom sammansatta verb, och några «addito s intensivo initio vocis»). Att äfven det ursprungliga *s* finnes i kopt. med samma betydelse som i fornägypt. visa följande exx.: fornäg. *'an ān* demot. *'anu* kopt. *anai* vara skön, fornäg. *sanu* kopt. *sano* (dock därjämte *rane*, *tsane)* pryda, ordna; fornäg. *enti* det varande (äfven pron. rel.; kopt. *ente* quod etc.), fornäg. demot. *senti sent* kopt. *sent sōnt* skapa; fornäg. *nenh* kopt. *noh* tåg, fornäg. demot. *seneh* kopt. *sonh sunah* binda (andra exx. se hos *Brugsch, Gramm. démot.* s. 130).

kommit genom dentalens bortfallande[1]. Lika så är det numera ställdt utom alt tvifvel[2], att i fornägyptiskan ett slutande *-t* utgör femininets fonetiska tecken t. ex. ḥ*on* slaf, ḥ*on-t* slafvinna. I demotiskan har det slutande *t* blifvit stumt och i koptiskan finnes väl ännu femininformer med *-t*[3], men, i öfverensstämmelse med ett vid verbalböjningen anmärkt förhållande, uppträder det feminina *t* som präfix i artikelns femininform *te ti* (mask. *pe pi*, plur. comm. *ne ni*). Äfven en semitisk *status constructus* har Benfey velat i ägypt. finna bevisad genom talrika exempel. De flesta af dessa äro visserligen intet annat än sammansättningar af den art som ofvan (s. 6 n. 1) berördes, men några exx. — *kas-ro* Knochen des Gesichts = Kinn, *kas-bet* Knochen der Seite = Rippe m. fl., där det andra ordets genitiva ställning är oförneklig — äro så betecknande, att man svårligen kan bestrida tillvaron af en status constructus. Äfven på den inom semitismen i dylika fall vanliga förkortningen och vokalförändringen i det styrande ordet finnas exx. i koptiskan: *iah-suo* Acker der Frucht (den vanliga själfst. formen är *iohi*)[4].

Man måste medgifva att sådana öfverensstämmelser som de nu anförda — och jag har måst inskränka mig till de vigtigaste och de fullt bevisliga[5] — ej kunna bero på tillfällighet utan på något slags samband mellan de särskilda språkstammarna.

---

1 Se *Ewald*, *ausführl. Lehrb.* s. 442 ff., *Dillmann*, *Äthiop. Gramm.* s. 216.

2 Se **Brugsch** *Hierogl. Gramm.* s. 4, **Maspéro**, *Revue critique* 1872 I, s. 294.

3 Se *Schwarze*, *Kopt. Gramm.* ss. 390—392.

4 Jfr *Revillouts* artikel i *Mélanges d'archéologie égyptienne et assyrienne* (T. II, Paris 1874, Fasc. 4 s. 180 noten). Revillout räknar till stat. constr. äfven sådana former som hebr. *ketálat* (3 p. sg. m. perf. framför suffix) i förhållande till den självständiga formen *kāṭelâ*, hvartill han uppvisar träffande analogier inom kopt.

5 Så synes mig en annan vigtig öfverensstämmelse i pluralisändelsen mycket sannolik, ehuru den ej ännu kan anses bevisad. Liksom en af koptiskans vanligaste pluralbildningar är ett slutande *-u*, så är äfven i fornägypt. pluraländelsen *u* och enl. Brugsch (Hierogl. Gramm. s. 6) måste man öfveralt så läsa det egentliga pluraltecknet ı ı ı som *u*, äfven när det fonetiska tecknet saknas. Men af flera skäl, i synnerhet det slutande *-n* i de personliga pronominalsuffixen *-an*, *-ten*, *-sen* *-un* (sällsynt «juridisk» form för *u*) synes det sannolikt att den ursprungliga ändelsen var *-n*, *-an* (Se **de Rougé**, *Chrestomathie égyptienne* Fasc. 2 Paris 1868 s. 8 not 2. **Maspéro** i *Journ. Asiat.* 1871 ss. 67 71; **Valentin**, *die Bildung des coptischen Nomens*, Göttingen 1866 s. 20). **Chabas'** påstående (*Voyage d'un Egyptien* s. 348), att det vanliga hieroglyf. tecknet för *n* jämte pluralmärket, ⁀⁀⁀ «figure le plus souvent

För en verklig genealogisk frändskap måste det dock därjämte visas, att dessa stammar ega ett något så när betydande antal rötter gemensamma. Härtill äro blott spridda försök gjorda se de ofvan (sidan 56 not 1) anförda arbetena. En rikig och fruktbärande metod för jämförande af de semitiska och ägyptiska rötterna synes mig ännu icke vara funnen [1], och utan en sådan kan man ej rätt använda och sofra det rika förråd af sammanstälda semitiska och ägyptiska ord, som Brugsch nedlagt i sin stora hieroglyfisk-demotiska ordbok [2]. Men att ur detta arbetes innehåll den nära slägt-

---

dans le corps des mots pour la voyelle du son pluriel», *u*, en åsigt hvari ingen ägyptolog torde vilja instämma, kunde må hända därför rättas därhän, att tecknet [hieroglyph] i vissa fall bör läsas *ūn*, men då Chabas icke nämner källorna för sina ex. (i ett af dessa finnes äfven det vanliga tecknet för *u* (en kyckling) framför [hieroglyph]), är en bestämd åsigt omöjlig. Äfven den ägypt. dualändelsen, *-ui* för mask., *-ti* för femin. — väl ursprungligen *i*, i mask. lagdt till pluraländelsen *-u*, i femin. till dess ändelse *-t* — erbjuder en analogi med de semit. dualändelserna: hebr. *-ai* framför pluraländelsen *-im*, arab. *-ā-ni*, *-ai-ni* (urspr. *ai-na*). Då dualformen försvunnit ur de yngre språken demotiskan och koptiskan, likasom (på några lemningar när) i ätiopiskan och aramäiskan inom den semitiska språkstammen, så vill jag framhålla detta som ett nytt stöd för en (visserligen ännu icke afgjord) större ursprunglighet hos arabiskan. Dualformens allmänna utbredning inom detta språk anser nämligen Nöldeke som ett bevis på dess «ungemeine flexivische kraft», hvilken framdrifvit nya bildningar ur den gamla stammen. Efter några korta antydningar härom i *Orient und Occident* Jahrg. I s. 760 och *Gött. gel. Anz.* 1868 B. II s. 1137 ff. har han med vanlig klarhet och skarpsinne utvecklat denna sin åsigt i en innehållsrik men dock icke öfvertygande uppsats *der Dual im Semitischen* (*Zeitschr. für Völkerpsych. und Sprachwiss.* B. 7, 1871, ss. 403—411). Denna åsigt om den arabiska dualforms sekundära natur har för öfrigt redan Benfey förtjänstfullt framstält (se *das Verhältniss der ägypt. Spr. zum semit. Sprachst.* ss. 344—352), men under det att Nöldeke med riktig takt vill antaga den hebräiska dualens form och betydelse af parvis sammanhörighet (i arab. utmärker dualen rent numeriskt tvåtal) såsom den ursprungligt semitiska, så går Benfey ända därhän, att han förklarar dualen för «eine bloss fonetische durch usus für die Dualbedeutung fixirte Nebenform des Plurals».

1 Det enda försök som mig veterligen gjorts till en metodisk jämförelse af semitiska och ägyptiska rötter, är Dietrichs *Vergleichung altägyptischer und semitischer Wurzeln* (se *Bunsen*, Ägyptens Stelle etc. B. V. 1—3, Beilage B), som inom sitt ringa omfång innehåller mycket tilltalande, i synnerhet när man jämför den med en i ett föreg. «Anhang» meddelad utförlig men obrukbar «vergl. ägypt.-semit. Wörterb. nach dem Kopt.». Ebers' löfte (*Ägypten u. die BB. Mosis* s. 45 not) «auf diesen noch [1868] nicht spruchreifen Gegenstand zurückzukommen», har ty värr ännu icke blifvit inlöst.

2 Jag delar således i allmänhet Delitzsch' åsigt (se *Indogerm.-semitische Wurzelverw.* s 29) att i många fall Brugsch' sammanställningar icke kunna

skapen mellan dessa en dag skall kunna **bevisas**, därom uttalar Brugsch sin öfvertygelse i ett Nachwort till fjärde och sista bandet (Leipzig 1868): «Bereits in der Einleitung habe ich meine volle Überzeugung dahin ausgesprochen, dass die Wurzeln der ägyptischen Sprache in einem engen Zusammenhange stehen mit den entsprechenden Stämmen, welche die Basis des semitischen Wurzellexikons bilden. Nachdem sämmtliche in diesem Werke enthaltenen Wörter durch meine Feder gegangen sind, kann ich meine oben ausführlicher entwickelte Ansicht nur in erhöhtem Maasse verstärkt sehen. Da ist von keiner oberflächlichen oder leichtfertigen Vergleichung die Rede, und man muss blind sein wollen, um die Wahrheit zu verkennen. Mag eine so enge Verwandtschaft zwischen dem Aegyptischen und Semitischen, auf die zuerst Benfey, besonders in grammatischer Beziehung, hingewiesen hat, manchem neu und ungewöhnlich erscheinen, so wird die Zukunft lehren dass sich hier der vergleichenden Sprachforschung ein weites, mächtiges Feld geöffnet hat, und dass diejenigen von schwerem Irrthume befangen waren, welche das ägyptische in die Klasse der sogenannten isolirten Sprachen verwiesen» (Se äfven Brugsch' nyaste arbete *Histoire de l'Egypte*, Leipzig 1875, s. 6).

b) berberska språkens förhållande till de semitiska.

Af de latinska nybyggarne erhöll den inhemska icke kristna befolkningen i norra Afrika namnet **barbari**, och det är ifrån det arab. uttalet däraf بربر *berber*, pl. برابر *birâbir* som det nu allmänt brukade folknamnet *berber* härstammar. Spridda öfver hela norra Afrika från medelhafvet till Niger, från atlantiska hafvet till Ägypten, bilda berberna ursprungligen ett enda folk deladt i flera grupper, hvilka åter sönderfalla i talrika oberoende stammar. Dessa grupper som till största delen blifvit i Europa bekanta under arabiska till franskan omsatta namn *kabyles*, *chaouia*, tala dialekter af ett och samma språk, «la langue berbère», ej mer skilda från hvarandra än t. ex. de slaviska, men mer eller mindre uppblan-

---

utan vidare användas för den jämförande språkforskningens behof. Men öfverraskande och ogrundad är hans (s. 11) uttalade mening, att en jämförelse mellan de indogermaniska och semitiska språken skulle lida afbräck, därför att äfven fornägyptiskan införes «in den Kreis der Vergleichungen». Tvärt om skulle jag vilja i fråga om Delitzsch' eget arbete instämma i **Jollys** omdöme *Die Sprachwissenschaft*, München 1874 s. 448 noten), att man där **saknar** «die Berücksichtigung des Altägyptischen».

dade med arabiskan [1]. De talrikaste och i politiskt hänseende vigtigaste af de berberska folkslagen äro de s. k. *tuārik*, [2] hvilka bebo en ofantligt stor landsträcka i mellersta Sahāra [3]. Deras verkliga inhemska namn är *imuzagen* pl. af *emāzig* fri man, och deras språk, *temāsek* [4], för hvilket de allena hafva uppfunnit en särskild af rent geometriska former bestående skrift kallad *tifinag*, är renare än öfriga berberska tungomål och har lyckligast motstått arabiskans inflytande. Ehuru dess literatur inskränker sig till några i nyare tider upptecknade inskrifter på husgeråd och prydnader och vanligen från araberna lånade sagor, är *temāsek* numera den bäst kända af de berberska dialekterna. Närmast i renhet kommer *selha* som talas af en i södra Marokko boende betydande berberstam kallad *seluh* (af *asluh* gethårstält). Kabylerna — af ar. قبائل *kabâil*, pl. till قبيلة *kabîla* stam — är ett allmänt namn för en mängd i Algier kringvandrande berberstammar, af hvilka *zuāwa* (zuaver) och *beni-menaser* äro de vigtigaste. Ett annat i provinsen Constantineh vanligt allmänt namn för samma stammar är *saūi* af af شاوِيّ *sâvijj*^{un} herde. Både *kabyliska* och *saūi* äro starkt uppblandade med arabiska. Något renare är den tämligen väl kända dialekt som talas af *beni-mzāb*, hvilka bo längre söderut mot *sahârâ* (de vida slätterna). Namnet libysche Gruppe, hvarunder Müller förenat alla berberspråken, beror på den högst sannolika förutsättningen, att den nuvarande berberskan skulle vara samma språk som under romarnes tid talades af libyer, numider

1 Öfverraskande och i alla händelser oriktigt är De Slanes påstående (*Histoire des Berbères* Vol. IV s. 496) att dessa dialekter äro så olika, att man är frestad att anse dem för skilda språk. Men det enda stödet han anför, att berber som tala olika dialekter ofta icke förstå hvarandra, bevisar alldeles ingenting vid sidan af den vetenskapligt språkliga jämförelsen, då det behöfves blott ringa och fysiologiskt naturliga och vanliga förändringar i uttalet, för att ett obildadt öra skall tro sig förnimma ett alldeles obekant ord.

2 *Touarek* hvars betydelse är obekant för Hanoteau (se om honom längre fram) är det arab. تَوارِق *tuârik* pl. af تارِق *târik* affälling (se Barths bref till Fleischer, *Z. d. d. morg. Ges.* B. X, s. 285). Enligt honom kallades de så (af araberna) därför att de lemnat (تَرَكُوا *tarakû*) sin förra kristna [?] tro.

3 Enligt Barths kartor (*Reisen und Entdeckungen in Nord- und Central-Afrika*, B. V, Gotha 1858) sträcker sig deras land — mellan Algier, Tunis, och Tripoli i norr, Timbuktu och Niger i sydvest, sjön Tsade i sydost och Fezzan i öster — öfver 16 breddgrader och 16 längdgrader (ung. = halfva Europa).

4 Detta namn, hvars rätta uttal *Barth* först angifvit (*Central-Afrikan. Vocabularien*, Gotha 1862, s. 28 noten; Hanoteau *tamachek'*) är ursprungl. *temāzigt* fem. af *emāzig*.

m. fl. folkslag i norra Afrika. Källorna till vår kännedom om dessa gamla stammars språk inskränka sig dock till några namn på orter och personer samt ett tämligen stort antal inskrifter af hvilka den mäst bekanta är den från Thugga på tvänne språk, libyska och puniska (feniciska). Dessa inskrifter äro dock ännu icke med full säkerhet uttydda [1].

Äfven för vår bekantskap med de nu lefvande berberspråken äro källorna ännu ganska sparsamma och till en stor del svårt tillgängliga, än mindre har en verkligt vetenskaplig framställning af något af dessa språk blifvit försökt. Adelung-Vaters [2] och Hodgsons [3] korta utkast lemnade ett ganska ringa begrepp om det förut blott af resandes ordlistor kända berberska språkets formlära, och äfven Venture de Paradis' *Grammaire et dictionnaire abrégés de la langue berbère* (Paris 1844) utgör blott en samling af ofullständiga och delvis felaktiga grammatiska och lexikaliska notiser, hvilkas värde ej höjas däraf att de äro sammanförda från flera olika dialekter. Samtidigt med detta arbetes utgifvande af «la société de géographie», hade Newman ur ett ganska torftigt material utarbetat «*a grammar of the Berber language* [4]. Detta material bestod af en handskrifven öfversättning af de fyra evangelierna och Mose första bok, förfärdigad efter ett arab. original i Algier 1826 af en tämligen okunnig berber. Newmans arbete är därför ej fullt pålitligt i afseende på de faktiska formerna, men i själfva behandlingen af språket öfverträffar det betydligt sina föregångare och äfven delvis sina efterföljare. Ett förträffligt bidrag till kännedomen om berberspråken utgör De Slanes *notes sur la langue, la littérature et les origines du peuple berbère* [5]. I en kort men sakrik inledning berör han de olika dialekternas namn och förhållande till hvarandra och lemnar derefter en kort grammatisk

1 Se härom *Judas*, *Étude démonstrative de la langue phénicienne et de la langue libyque* Paris 1847, ss. 205 ff. 220 ff., *Sur plusieurs séries d'épitaphes libyques*, Paris 1868; *Movers*, *Die Phoenizier* B. II, Th. 2, ss. 363 ff., 406—408; *Blau*, *über das numid. Alfabet* (Z. d. d. morg. Ges. B. V, 1851, ss. 330--364) samt flera uppsatser i *Journ. Asiat.* af *De Saulcy*, *Bargès* m. fl.

2 *Mithridates*, Th. 3, Berlin 1812, s. 71 ff.

3 *Transactions of the American philosoph. society*, vol. 4, Philadelphia 1831.

4 Se *Zeitschrift für die Kunde des Morgenl.* B. 6 (1845) ss. 245—336. Ett föregående försök, *on the structure of the Berber language* (se *Prichard*, Physical History of Mankind, Vol. IV, London 1844, Append. II) har numera intet värde.

5 *Histoire des Berbères par Ibn-Khaldoun*, T. IV, Alger 1856, Appendice ss. 489—583.

skizz, där han utgår från *chelha*-dialekten såsom den enda literära [?] men äfven jämför andra dialekter [1]. Men det är först genom HANOTEAUS samvetsgranna och förtjänstfulla arbeten, som man erhållit en noggrann och fullständig kännedom om de vigtigaste berberspråken. Hans *Essai de grammaire kabyle* [2] och *Essai de grammaire de la langue tamachek'* (Paris 1860) utmärka sig för en särdeles rikhaltighet så väl af grammatiska former som af upplysande exempel och språkprof, och för pålitligheten af dessa har man en borgen i förf:s fleråriga umgänge med de bägge stammar, zuaver (kabyler) och *imusag* (tuārik), hvilkas språk han gjort till föremål för sina undersökningar. Dessa stora förtjänster kunna dock icke dölja den fullkomliga bristen på vetenskaplig metod i behandlingen och den ytliga uppfattningen af språkföreteelserna, hvarom i synnerhet ljudläran bär vitne [3]. FR. MÜLLERS öfversigtliga framställning, *hamitische Sprachen* [4], är visserligen klar och metodisk men

1 Särdeles nyttiga äro de tvänne jämförande tabeller De Slane meddelar öfver pronominalformerna och räkneorden i fem olika dialekter, «*chelha zouaoua*, *beni-menaçer*. *beni-mozab* och *touareg*, ehuru man vid en jämförelse' med Hanoteaus i det följande nämda arbeten finner en viss vårdslöshet och osäkerhet i De Slanes ljudbeteckning, beroende därpå att han ej bestämt ett visst system för sin omskrifning af de inhemska ljuden. De former han upptager få därför ej utan vidare anses som riktiga, ej häller är deras antal på långt när fullständigt. Vid verbalböjningen framhåller han en och annan öfverensstämmelse med de semitiska språken, och erkänner väl i allmänhet att bägge språkstammarne ega «plusieurs points de ressemblance» (jfr s. 521), men frågan om en närmare slägtskap, liksom i allmänhet den rent språkvetenskapliga uppfattningen af sitt ämne, lemnar han å sido. Särskildt värdefull är däremot en fullständig bibliografisk öfversigt (ss. 522—539) som omfattar så väl inhemska som utländska arbeten i handskrift och tryck. *Duveyriers Notizen über vier berberische Völkerschaften* (Z. d. d. morg. Ges. B. XII, 1858, ss. 176—186) innehålla en liten glossar med angifvande af den dialekt hvart upptaget ord tillhör.

2 *Alger* och *Paris* utan angifvande af tryckort och årtal. Självfa arbetet är dock dateradt Alger 1856, och ett *Appendice* 1858.

3 «Lorsque deux sons *ou* se rencontrent, l'un d'eux et quelquefois tous les deux, se changent ordinairement en *b* (ches les Beni-Abbès en *g*) ... Le *b* se change quelquefois en *z* ... le *b* précédé de *ts* devient souvent *a*» [!] (*Gramm. Kab.* ss. 9, 10). «Dans certains cas le son *a* suivi d'un *t* se change en *i*; ainsi l'on dit: *ingi* pour *ingat*» (*Gramm. Tam.* s. 13). Om bristerna och förtjänsterna i Hanoteaus arbeten jämför *Reinaud*, *Rapport sur un essai de gramm. de la langue des kabyles* (Paris 1857) *Ewald*, *Gött. gel. Anz.* 1853 B. II ss. 721—732, *Rödiger* i *Z. d. d. morg. Ges.* B. XIV, 1860, s. 334 och i synnerhet *Potts* lärorika artikel i samma tidskrift B. XVI 1862, ss. 278—287.

4 *Reise der österr. Freg. Novara, Linguist. Theil*, Wien 1867 ss. 51—70.

I. Tabell till jämförelse af de ägyptiska och berberska personliga pronominalformerna med de (vigtigaste) semitiska.

[till sidan 69]

Person.	ägyptiska			berberska					semitiska				
	fornägyptiska (hieroglyf.)	*demotiska*	*koptiska*	*temāsek*	*selha*	*kabyliska*	*beni-mzāb*	*saūï*	*hebräiska*	*assyriska*	*syriska*	*arabiska*	*ätiopiska*
1. sing. nom. själfst. c.	*ʼan^{u}ka* * *ʼan^{u}k* *n^{u}k* *en-n^{u}k*	*ʼan^{u}ki* *ʼan^{u}k* *n^{u}k*	*an-ok* *an-ak* *an-g (ank)*	*ne-ku* *ne-k* *ne-ku-nan* *ne-ku-deg*	*ne-ki* *ne-k* *ne-ki-ni*	*ne-ki* *ne-k* *ne-ki-ni*	*ne-si* [läs: neschi]	*ne-k′* [läs: netsch]	*ʼăn-ō-kî* *ʼăn-î* (fenic. *ʼn-k*)	*an-a-ku*	*ʼen-â*	*ʼan-â, ʼan-a*	*ʼen-a*
1. sing. ack. gen. suff. c.	*-a*	*-i*	*-i, (-a)*	*-i, -ni, -in*	*-i*(v.), *-nu*(n)	*-i*(v.), *-u*(n.)	*-i, -di*	?	*-î*(n.), *-nî*(v.)	*-ja*(n.), *-ni*(v.)	(*-î*)(n.), *-n*(*î*)(v.)	*-i*(n.), *-ja*(n.), *-ni*(v)	*-ja*(n.), *-nī*(v.)
1. plur. nom. själfst. m.	c. { *ʼan^{o}n*	c. { *ʼanon*	c. { *an-on* *an-an*	*ne-ke-n-id*	*no-k-ni(n)*	*nu-k-ni*	*ne-s-ni-n*	*ne-k′e-ni-n*	c. { *ʼăn-a-h-nû* *ʼăn-û*	c. { *an-a-h-ni?*	c. { *ʼan-a-h-na-n* *h^{e}-na-n*	c. { *na-h-nu*	c. { *ne-h-na*
1. plur. nom. själfst. f.				*ne-ke-ne-t-id*	*no-ko-n-ti(n)*	*nu-ke-n-ti*	?	*ne-k′e-n-t-is*[?]					
1. plur. ack. gen. suff. c.	*-en*	*-^{e}n*	*-en*	*ne-g*	*-eg*(v.), *-ne-g*(n.)	*-eg*(v.), *-neg*(n.)	?	*-neg, -gen*[?]	*-nû*	*-ni, -nu,*	*-an*	*-nâ*	*-na*
2. sing. nom. själfst. m.	*^{e}n-tu-k*	*-en-ta-k*	*en-to-k* *en-ta-k* *en-ϑo-k*	*ka-i, ka-i-u* *ka-i-da, ka-i-u-deg* *ka-i-u-nan*	*ki* *ki-n*	*ke-k′i* *ke-k′* [läs: ketsch] *ke-k′i-ni*	se-*k′i*	se-*k*	*ʼat-tā*	*at-ta*	*ʼa(n)t*	*ʼan-ta*	*ʼàn-ta*
2. sing. nom. själfst. f.	*en-tu-t*	*en-ta* ** *en-te*	*en-to* *en-ϑo*	*ke-mu* *ke-m* *ke-mu-na-n* *ke-mu-deg*	*ke-mi* *ke-mi-ni*	*ke-mi* *ke-m* *ke-mi-ni*	se-*mi*	se-*m*	*ʼat-t(î)*	*at-ti*	*a(n)-t(î)*	*ʼanti*	*ʼan-tī*
2. sing. ack. gen. suffix m.	*-k*	*-k*	*-k*	*-k*	*-k,*	*-k*	*-k′*	*-k*	*-kā*	*-ka*	*-k, -ēk*	*-ka*	*-ka*
2. sing. ack. gen. suffix f.	*-t*	[*-t*]	*-ti, -te, -i, -e*	*-m, -ke-m*(v.)	*-m*	*-m*(n.), *-ke-m*(v.)	*-m, -ke-m*	*-m*	*-k, -ēk*	*-ki*	*-k(î), -ēk(î)*	*-ki*	*-kī*
2. plur. nom. själfst. m.	c. { *en-tu-t^{e}n*	c. { *^{e}n-ta-t^{e}n*	c. { *en-to-ten* *en-ϑo-ten*	*ka-wen-id*	*go-n-wi(n)*	*ku-n-wi*	se-*k′-wi-n*	*ke-nu-n*	*ʼat-te-m*	*at-tu-nu*	*ʼa(n)-tû-n*	*ʼan-tu-m(u)*	*ʼan-te-mū*
2. plur. nom. själfst. f.				*ka-me-t-id*	*ko-na-m-t-i(n)*	*ku-ne-m-t-i*	se-*k′e-mi-te-n*	*ke-m-ϑe-n*	*ʼat-te-n*	[*at-ti-na?*]	*ʼa(n)-tē-n*	*ʼan-tun-na*	*ʼan-te-n*
2. plur. ack. gen. suffix m.	c. { *-t^{e}n*	c. { *-t^{e}n*	c. { *-ten*	*-kun*(v.), *-un*(n.), *-wen*	*-kon, -wen,*	*-kun*(v.), *-un*(n.), *-wen*(v.)	*-un, -aun*[?]	*-wen*	*-ke-m*	*-ku-nu*	*-kû-n*	*-ku-m(u)*	*-ke-mū*
2. plur. ack. gen. suffix f.				*-ke-me-t*	*-kon-t, -wen-t*	*-kun-t*	*-ak′-en-t*	*-ke-m-ϑ*	*-ke-n*	[*ki-na?*]	*-kê-n*	*-kun-na*	*-ke-n*
3. sing. nom. själfst. m.	*^{e}n-tu-f*	*en-ta-f*	*en-to-f* *en-ta-f* *en-ϑa-f*	*en-ta* *en-ta-deg*	*ne-ta*	*ne-ϑa*	*ne-ta*	?	*hûʼ*	*su*	*hû*	*hu-va*	*vẻ-tū*
3. sing. nom. själfst. f.	*en-tu-s* *^{e}n-tu-s-t*	*^{e}n-ta-s*	*en-to-s* *en-ta-s* *en-ϑo-s*	*en-ta-t*	*ne-te-t*	*ne-ϑa-ϑ*	*ne-ϑa* *ne-ta-ta*	?	*hîʼ*	*si*	*hî*	*hi-ja*	*jẻ-tī*
3. sing. ack. gen. suffix m.	*-f*	*-f*	*-f*	*-s*(n.), *-t*(v.)	*-s*(n.), *-t*(v.)	*-s*(n.), *-t*(v.)	*-s*	*-s*	*-hū, -v*(v.), *-ō*(n.)	*-su*	*-ēh*	*-hu*	*-hū* (himjar.*-su* mehri:*-ha, -sa*)
3. sing. ack. gen. suffix f.	*-s, -s^{e}t* *-s^{e}st* c. { *-su*(v.)	*-s*	*-s*	*-s*(n.), *-te-t*(v.)	*-s*(n.), *-ϑ*(v.)	*-s*(n.), *-ϑ*(v.)	*-s, -t*(v.)	*-s*	*-hā, -āh*	*-sa*	*-āh*	*-hâ*	*-hā* (mehri, mirbat:*-s*)
3. plur. nom. själfst. m.	c. { *en-tu-t^{e}n* *^{e}n-tu-u*	c. { *^{e}n-tu*	c. { *en-to-u* *en-ϑō-u*	*en-te-n-id*	*no-t-n-i*	*ni-ϑe-n-i*	*ne-t-n-in*	*ni-he-ni-m*[?]	*hē-m*	*su-nu*	*hē-nû-n*	*hu-m(u)*	*vẻ-tō-mū*
3. plur. nom. själfst. f.				*en-te-ne-t-id*	*no-ϑe-n-t-i*	*ni-ϑe-n-t-i*	*ne-t-ni-te-n*	*ni-ϑe-n-ϑi-n*	*hē-n*	*si-na*	*hē-nê-n*	*hun-na*	*vẻ-tō-n*
3. plur. ack. gen. suffix m.	c. { *-s^{e}n, su*†, *-u*	c. { *-u*	c. { *-u*	*-sen*(n.), *-ten*(v.)	*-sen*(n.), *-ten*(v.)	*-sen*(n.), *-ϑen*(v.)	*-sen*(n.), *-en-ten*(v.)	*-sen*	*-he-m, -m*	*-su-nu(-t)*	*-hûn*(n.)	*-hu-m*	*-hō-mū*
3. plur. ack. gen. suffix f.				*-se-ne-t*(n.), *-te-ne-t*(v.)	*-sen-t*(n.), *-ten-t*(v.)	*-sen-t*(n.), *-ϑen-t*(v.)	*-sen*(n.), *-in-et*(v.)	*-sen-ϑ*	*-he-n, -n*	*-si-na(-t)*	*-hên*(n.)	*-hun-na*	*-hō-n*

* En sådan form har först *Maspéro* på goda skäl uppstält (se *Journ. Asiat.* Sér. 6. T. 18, 1871, s. 81).

** Maspéro (l. c. s. 92) upptager här blott en form *ntût* identisk med den fornägyptiska.

† Maspéro (l. c. s. 72) anser *su* ss. sing, och *se[t]* som plur. af en «forme mixte», hvilken nyttjas både som självständig och suffix. Dessutom uppställer han tvänne serier af självständiga former, bildade med *m* (i st. f. *n, an*) och med *m* + *n*. Till dessa former [sg. 1. *m-tū-a*, 2. *m-tū-k*, 3. *m-tū-f*; pl. 1. *m-tū-na*, 2. *m-tū-t^{e}n*, 3. *m-tū-sen, m-tū-ū*; och 2. sg. *m^{e}n-tū-k*, 3. sg. m. *m^{e}n-tū-f*, f. *men-te-s*, pl. *m^{e}n-tū-ū*] jämför *Brugsch* (*Hierogl. Gramm.* §§ 33 e, 36, 48 b), hvilken af dem har en annan uppfattning och ej synes känna Maspéros åsigt.

alt för knapphändig och stundom för ytlig för att sprida något synnerligt ljus öfver ämnet[1]. Det senaste mig tillgängliga[2] arbetet öfver berberna, *Das Schaüi, ein Beitrag zur berber. Sprach- und Völkerkunde* von Sierakowski (Dresden 1871), innehåller utom en intressant historisk ech arkäologisk inledning och en liten deutsch-schaui glossar af författaren, äfven en *essai de grammaire chaoui* par Torchon, som likaledes röjer en fullständig okunnighet om sättet, hur en sådan uppgift bör lösas.

Vid den följande öfversigten af de punkter i den berberska formläran som mer eller mindre stämma öfverens med den semitiska och ägyptiska, utgår jag naturligen från de bäst kända dialekterna *temāsek* och *kabyliska*, då äfven den ytterst nära slägtskapen mellan dessa skall träda i dagen[3]. I allmänhet stå berberspråken i samma grammatiska förhållande till de semitiska som ägyptiskan, men närmar sig än mer den förra än mer den senare. Äfven här är öfverensstämmelsen mellan pronominalformerna slående i synnerhet för de personliga pronomenen, så väl självständiga som osjälfständiga[4]. Räkneorden hvilkas identitet inom de semitiska

1 Mer innehållsrika äro de öfriga delarne af Müllers i sin helhet utmärkta arbete i synnerhet de som omfatta de sydliga asiatiska språken, där han tydligen känt sig mer hemmastadd än på det afrikanska området. Af samma skäl har väl ock kritiken mottagit hans arbete med ett af inga anmärkningar stördt beröm (Se *Benfey*, i *Gött. gel. Anz.* 1867 B. I ss. 712—718, *Justi* i *Revue crit.* 1867 Sém. I ss. 339—344).

2 De i Algier utgifna *Moniteur de l'Alger* och *Revue africaine* som i sina sista årgångar innehålla flera mindre bidrag till kännedomen om berbernas språk, hafva icke varit mig tillgängliga.

3 I de «Vorbemerkungen» hvarmed Newman inleder en af Barth samlad glossar öfver en dialekt af *temāsek* (se *Barth*, *Reisen und Entdeck. in Nord- und Central-Africa* B. V. Gotha 1858 Anh. IV) öfverskattar han i likhet med de Slane betydligt kabyliskans dialektiska åtskilnad från *temāsek*. (Jfr *Sierakowski*, l. c. s. 7).

4 Då de berberska personliga pronomenen blott i några få enstaka former varit jämförda med de semitiska och ägyptiska, har jag i vidfästade tabell I lemnat en förberedande jämförande öfversigt. De vigtigaste formerna komma sedan att i afhandlingen analyseras, hvarigenom öfverensstämmelsen än mer skall träda i dagen. Om tabellens anordning anmärker jag blott att suffixformerna (utmärkta med ett föreg. -) åtskiljas i sina bägge hufvudklasser genom ett (n.) = nominalsuffix, genitiv, och (v.) = verbalsuffix, ackusativ; då hvarken (n.) eller (v.) finnes utsatt är formen både nominal- och verbalsuffix. Af de semitiska formerna har jag blott upptagit de vigtigaste (suffixen för nomen i plural äro alldeles utelemnade), däremot äro berberskan och ägyptiskan talrikare representerade. *W* utmärker det ljud som i engelskan betecknas med *w*.

och ägyptiska språken Lepsius blott i några fall kunde göra sannolik, visa i berberskan en mycket närmare frändskap med de semitiska formerna[1]. Verbalböjningen erbjuder i sina grunddrag stor likhet med den semitiska, men i rikare tempusbildning med hjälpverb närmar den sig mer den ägyptiska. Verb med två och tre stamkonsonanter äro de vanligaste, men äfven finnas sådana med en (i liket med ägyptiskan) och fyra eller fem liksom i semitiska språk. Dessa senare hafva liksom de motsvarande semitiska uppkommit genom reduplikation af roten i sin helhet eller delvis och ega intensiv betydelse t. ex. *belembel* vältra sig i smuts af roten *belem*, *demendemet* skynda sig af *demen* (Jfr ofvan s. 61). Berberskan har liksom ägyptiskan egentligen blott en fullständig böjd form, aorist, hvilken användes så väl om förfluten som om närvarande tid, men ehuru dess bildning är rent semitisk, motsvarar det dock hvarken det semitiska imperfektet eller perfektet. Ty då det semitiska perfektet bildas allena med afformativ, imperfektet med präformativ i alla och afformativ i några former, användas i den berberska aoristen dels blott afformativ, dels blott präformativ dels bägge bildningsmedlen[2]. Öfriga tidsformer bildar berber-

---

1 *Kabyliskan* och *schaui* hafva lånat sina räkneord från araberna utom 1. *ijun* och 2. *sin*. De former inom de renaste dialekterna (hos stammarne *imusag* och *beni-mzab*) som synas beslägtade med de semitiska, innehållas i nedanstående tabell:

	beni-mzāb m.	f.	*imusag (tuārik)* m.	f.	*semit.* m.	f.
2	*sen*	*senet*	*sin*	*senatet*	hebr. s*ᵉn*-ajim	sᵉ*t*-ajim
					ar. *iϑn*-ani	*ϑint*-ani
5	*semes*	*semeset*	*semus*	*semuset*	ar. *hams*	*hamsat*
6	*sez*	*seset*,	*sedis*	*sediset* *	hebr. sēs	sissâ
					ar. *sādis*(6te)	
					ätiop. *sedes*	*sedestū*
8	*tam*	*tamet*	*etam*	*etamet*	aram. *tamn*-e	
					ar. *ϑemān*	*ϑemānijat*
9	*tes*	*teset*	*tezaa*	*tezat*	ar. *tiś*	*tiśat*

Att dessa skulle vara lånade från de semitiska språken borde dels kunna bevisas genom befintliga spår af äldre olika former, och är dels osannolikt därför, att i kabyl., hvars ljudlagar äro på några ytterst obetydliga skiljaktigheter när identiska med *temāseks*, de lånade arab. orden äro nästan alldeles lika med arab., jfr med ofvanstående: kabyl. 5. *hamsat*, 8. *ϑemania* etc.

* *De Slane* (l. c. s. 508) angifver för touareg: *séguès* m [?] *ségueset* f. men för chelha: *sidis*, *sidist*, eljest öfverensstämma alla de af honom för chelha upptagna formerna i det allra närmaste med touaregs här ofvan meddelade.

2 T. ex. af en rot *ᵉlkem* — där den första vokalen icke kan anses höra till roten, då formen i *tifinag* skrifves *lkm* [urspr. *lakam*], och äfven i nyarab.

skan alldeles analogt med de nyare arab. dialekterna (och äfven med ägyptiska) genom att före sin aorist sätta ord (partiklar, verb) som bestämma tiden. Redan i skriftarab. finna vi detta användt. Dess كان يمرض *kâna jamridu* ægrotus erat, motsvaras fullkomligt ej blott

---

dialekter sådana bildningar äro vanliga t. ex. *emsâfir*, af *msâfir*, skriftarab. *musâfir* resande (se *Caussin de Perceval*, *Gramm. arabe* s. 17) — lyder aoristen på följande sätt:

	Sing. m.	Sing. f.	Plur. m.	Plur. f.
pers. 3	*i-lkem*,	*t-elkem*	*elkem-en*,	*elkem-en-t*
2	*t-elkem-ed*		*t-elkem-em*	*t-elkem-emt*
1	*elkem-eg*		*n-elkem*	

En fullständig analys af ofvan framstälda prä- och afformativ, för hvilken här ej är plats, skulle dels visa den fullkomliga öfverensstämmelsen med de semitiska, dels ock att berberskan, lydande samma lag som de arabiska tungomålen i västra Afrika velat genom nya afformativs tilläggande åtskilja de former (1:sta och 2:dra pers. sg.) som genom fonetisk inverkan sammanfallit med andra ursprungligen olika. Jag inskränker mig därför till följande lilla öfversigtstabell öfver prä- och afformativen i den berberska aoristen och det semitiska imperfektet:

	sing. berb.	sing. skriftar.	sing. nyarab.	plur. berb.	plur. skriftar.	plur. nyarab.
3 m.	*i*—	*j*—	*i*—	—*n*	*j*—*ûna*	c. *i*—*û*
f.	*t*—	*t*—	*t*—	—*nt*	*j*—*na*	
2 m.	c. *t*—*d*	*t*—	*t*—	*t*—*m*	*t*—*ûna*	c. *t*—*û*
f.		*t*—*îna*	*t*—*i*	*t*—*mt*	*t*—*na*	
1 c.	—*g*	ʾ—	*n*—	*n*—	*n*—	*n*—*û*

I 1 pers. anser jag afformativet -e*g* (غ) vara en förvekning af ett ursprungligt *k* (ق), som (enl. *Hanoteau*, *Gramm. Tam.* s. 13) ofta öfvergår till *g* (Jfr *Lepsius*, *Standard alphabet*, Ed. 2, s. 207). Detta *k* skulle man kunna anse som en dialektisk variant af det ätiop. *k* i det motsvarande afform. -*kû*. 3 p. sg. m. skrifver *Hanoteau* (*Gramm. Tam.* s. 57) och efter honom *Müller* (*Novara* s. 64) *i-elkem*. Väl får man icke, såsom Newman vill anse, *ilkem* vara en form utan präformativ, analog med 3 p. sg. m. af det semitiska perfektet, i hvilket fall vokalen icke vore ursprunglig, men skrifningen *i-elkem* är att förkasta därför, att det begynnande vokaliska präformativet undantränger den senare på eufonisk väg uppkomna begynnelsevokalen i *elkem*. På samma sätt följer Müller Hanoteaus uppfattning i fråga om ett annat tempus (?) *i-elkam*, *t-elkam*, *elkam-eg* etc., som uttrycker «le présent actuel», då han med en hos honom öfverraskande ovetenskaplighet yttrar: «die stricte Gegenwart deutet man dadurch an, dass man den Vocal der letzten Silbe in *a* verwandelt» (Hanoteau: «on introduit le son *a* avant la dernière articulation du verbe»). Det är dock alldeles klart, hvarom äfven Hanoteau synes ega någon föreställning, att *i-elkam* [rättare *ilkam*] är aorist af en annan verbform motsvarande form II i arab. (se Hanoteaus framställning af de s. k. «formes d'habitude, fréquence» etc. *Gramm. Tam.* s. 75 ff.).

af det nyarab. *kân imrid*, utan äfven af det berber. *kelad irhan* (af *erhin* vara sjuk). Futuret uttryckes i berberskan genom partikeln *ad* framför aoristen, på samma sätt som i skriftar. سوف *saufa*, i nyar. بدّ *budda* framför imperfektet. Imperativets bildning är likaså semitisk som aoristens: i 2. p. sg (det berberska imperativet har liksom de semitiska uttryck blott för andra person) rena stammen *elkem*, som här är communis generis, pl. m. *elkem-et*, f. *elkem-emt*.

Än större analogier med semitiska och ägyptiska språk erbjuder bildningen af härledda verbstammar kausativ, frekventativ m. fl. Passivets bildning är därför anmärkningsvärd att hon utgör en tydlig länk mellan fornägyptiskan och semitismen. I den förra uttryckes passivet dels alldeles icke med någon särskild form dels med ett postfix *-ta*, *-ut*, som stundom men ej alltid får sin plats mellan roten och det personliga afformativet. På samma sätt angifves passivet i berberskan dels alldeles icke dels med ett präfix *tu*[1]. I de semitiska språken är inre vokalväxel det egentliga medlet att uttrycka passivet — och äfven häraf finnas ännu spår i berberskan t. ex. *ifur* han gömde, *ifir* han gömdes (se *De Slane* l. c. s. 520) — men i nyare arabiska dialekter äro sådana former sällsynta och ersättas där med de ursprungligen reflexiva bildningarna[2] med präfixen *ta*, *n*, hvilka äfven i skriftar. ofta hafva passiv betydelse. En berbersk form *tunked* vara afskuren (af *'nked* skära) motsvaras därför å ena sidan af ett fornäg. *sad-tu* (vara) afskuren (af roten *sad*) och å andra sidan fullkomligt af det ar. *intakada* dissolutum esse (af roten *nakada* dissolvere rumpere). De frekven-

1 «Der verbale Stamm bleibt ohne jedes äussere Abzeichen zum Ausdrucke des passiven Sinnes, und dem Leser bleibt die Entscheidung überlassen ob das Verbum in activer oder passiver Bedeutung zu verstehen ist» (*Brugsch*, *Hierogl. Gramm.* s. 59); «In practice the Berber language is involved in miserable confusion from using the same verb indifferently as Active or Passive» (*Newman* i *Z. für d. kunde d. Morgenl.* B. 6 s. 313). Att präfigeringen af *tu* är senare än postfigeringen är en mening som jag här ej har tillfälle att närmare bevisa. Jag vill blott erinra om det ofvan (s. 59) berörda förhållandet med fornägyptiskans afformativa bildning motsvarande den yngre koptiskans präformativa. Dessutom finnes i *temäsek* en stam bildad med *-t* som postfix, och då denna uttrycker begreppet blifva t. ex. *ehger* vara lång, *ehger-et* blifva lång, kan väl detta *-t* svårligen etymologiskt skiljas från det passiva präfixet *tu-*. En sådan rörlighet hos samma formelement, att kunna uppträda än som präfix än som postfix, är just ett utmärkande drag hos de s. k. hamitiska språken, hvarpå vi i det föreg. redan sett och i det följ. skola finna flera exx. (Jfr *Steinthal*, *Charact. d. haupts. Typen d. Sprachb.* s. 234).

2 Se *Lindgren*, *de lingua neo-arabica* disquisitio, Upsala 1829, s. 12.

tativa (intensiva) stammarne bildas dels genom fördubbling af mellersta stamkonsonanten, ett bekant kännetecken för semitismen, dels genom «introduction du son *a*, *ou* devant la dernière articulation» eller «addition à la fin du radical des sons *a*, *i*, *ou*». Bildningen med *a*, *u* efter andra stamkonsonanten, som brukas blott af kausativa verbstammar t. ex. *segmad* faire sortir habituellement, af *segmed* faire sortir (rot *ᶜgmed* sortir), har en så väl till bildning som betydelse fullständig och anmärkningsvärd analogi i den amhariska formen «IX. *asmasala* [rot *masala*] caus. & intens. he caused to resemble, flatteerd» [1]. Jag anser därför äfven de mykket sällsynta formerna med *a*, *i*, *u* efter 3:dje stamkonsonanten, hvilka nyttjas i samma fall som de föregående, som blott varianter af dessa, hvartill jag ej tror att de semitiska språken erbjuda några analogier. De öfriga stammarne med präfixet *m* (passiv betydelse t. ex. *im-eksa* il a été mangé af *eks* manger) och präfixet *nm* (reciprok betydelse t. ex. *enm-eksud-en* de frukta hvarandra af *eksud* frukta) synas icke hafva några analogier i de semitiska språken, om man ej vill dit räkna *galla* och *bedza* (hvarom mera nedan). I *galla* bildas passivet genom postfixet *-ma* t. ex. *avala* han begrof *avalama* han begrofs, i *bedza* 1) genom *em*, som präfix eller postfix t. ex. *bedele* byta [lånadt från ar. بدل *badala*] pass. *em-bedele*, *telag(j)a* dölja pass. *telag-em(j)a;* 2) genom präfix *to* t. ex. *esem* nämna [ar. سمى *sammâ*] pass. *etosem* [2]. Likheten mellan *temāsek* och *bedza* är sålunda i detta afseende fullständig. Talrikast representerad af alla härledda stammar är den kausativa med präfixet *s*, som här spelar en lika bestämd och betydande rol som i ägyptiskan [3]. Detta kausativa *s*, som nu visat sig vara gemensamt för de semitiska, ägyptiska och berberska språken vill Ewald (*ausführl. Lehrb.* s. 320 not 1) jämföra ej blott med det koptiska *ta*, *ϑa* utan äfven med det turk. *tur* [i den osmaniska turkiskan förekommer dock blott *dur*, *dir* etc.] hvilka bägge nyttjas till kausa-

1 *Isenberg*, *Gramm. of the amhar. Language*, London 1842, s. 54.

2 Se *Tutschek*, *a grammar of the galla language*, München 1845, s. 30; *Massaja*, *lectiones grammatic.* pro missionariis qui addisc. volunt ... *et linguam oromonicam* [= galla], Paris 1867, ss. 167—173; *Halévy*, *Etudes sur les idiomes de l'Afrique. Le hadendoa* [= *bedza*] i *Revue de linguist.* T. III Paris 1869, s. 194; *Munzinger*, *Ostafrikanische Studien*, Schaffhausen 1864, s. 347.

3 Jämför t. ex. följande temā. *eks*, kabyl. *ets* manger, kausativ: *seks*, *sets* faire manger, kabyl. temā. *ali* monter (jfr ar. علي *ʿalâ* altum esse, II adscendere) *sali* faire monter, temā. *esū*, kabyl. *sūu*, schaui *isūa* boire, temā. *sesū*, kabyl. *essūu*, schaui *isesū* faire boire.

tivbildning[1], och tillägger att «da im Neusyrischen damit *ma* wechselt, so können wir nicht bezweifeln dass die neue kraft erst aus der eines passiven particips ebenso entspringe wie *affectare* aus *affectus* kommt». Något rotsammanhang mellan *s* och *ma* kan naturligen icke komma i fråga, men analogien mellan detta *m* — som i alla semitiska språk nyttjas för att af afledda verbstammar bilda nomen agentis (eller patientis)[2], och därjämte i nysyr. till skapande af kausativa stammar[3] (se *Nöldeke*, *Gramm. der neusyr. Spr.* s. 195) — och det kausativa *s* ökas ännu mer däraf, att *s* i koptiskan ofta uppträder som formbildande för nomen agentis t. ex. *sanϭik* bagare af *ϭik* bröd (*n* är det bekanta koptiska relationstecknet), *sansadze* pratmakare af *sadze* tala (rot *dze* tala)[4].

Den berberska nominalböjningen synes väl aflägsna sig betydligt från den semitiska då det heter i en regel hos Hanoteau (*Gramm. Tam.* s. 15): «Le singulier des noms masculine commence par un des sons-voyelles *a*, *é*, *i*, *ou*. Le pluriel des mêmes noms commence par le son *i*». Då här i plural ett konstant *i* motsättes de växlande vokalerna i singular, skulle man tro att dessa vokaler verkligen voro karakteristiska för formen. I öfverensstämmelse med hvad jag ofvan (s. 70 not 2) yttrat om den begynnande vokalen i verb t. ex. *elkem* tror jag dock att ursprungligheten af dessa vokalljud är mycket tvifvelaktig. Hanoteau tillägger också

---

1 Se *Redhouse*, *Gramm. raisonnée de la langue ottomane* Paris 1846, s. 65. Att *t* äfven inom semitismen ehuru mindre ofta än *s* uppträder som kausativbildande, inses af de i hebr. och aram. sparsamt förekommande taf'el-formerna (se *Gesenius*, Lehrgeb. s. 254; *Fürst*, Lehrgeb. s. 143). Merx (Gramm. syr. s. 223) vill däremot fatta tafelstammen som «alia forma stirpis reflexivæ» likbetydande med etpa'el. Jämför *Hupfeld*, *die Psalmen*, Aufl. 2, B. I, s. 151 not 23, och *Cull*, *(the* ת *conjugation* etc. i *Transact. of the Soc. of Bibl. Archæol.* Vol. II 1873 ss. 83—109), hvilken dock förblandar denna kausativa bildning med den vanl. reflexiva, då han till den förra räknar assyr. *istakan* = ar. VIII *istakana* (rot *sakana*, assyr. *sakan*).

2 Äfven berberspråken bilda nomen agentis med präfixet *am*, sina egentliga particip däremot med postfixet *n* (se *Hanoteau*, Gramm. Tam. s. 105, Gramm. kabyle, s. 221) t. ex. *amaksi* en som äter af *eks* äta, *amaddal* spelare af *eddel* spela, på samma sätt i *bedza*, t. ex. *medor* mördare af *eder* döda.

3 Äfven inom de äldre semitiska språken bildar *m* som präfix stundom sekundära stammar, se *Fleischers* not i Delitzsch' *Comm. über die Psalmen* (1867) s. 163.

4 Se *Brugsch*, *Gramm. démot.* s. 130. Detta *s*, *sa* synes dock böra närmast hänföras till det fornägypt. *se* person, någon, såsom första sammansättningsled (jfr *Brugsch*, *Hierogl. Gramm.* s. 114) i betydelse af obest. artikeln en (se exx. hos *Brugsch*, *Hierogl.-demot. Wörterb.* s. 1150).

(s. 17). «Ces sons initiaux sont brefs, et ne s'expriment pas en général par l'écriture [1]. Dans les vers ils disparaissent fréquemment». Detta sista förhållande synes mig ega mycken vigt, då man vet att poesien i alla språk föredrar äldre former. Då härtill kommer att enl. af Hanoteau uppstälda undantag, vokalljuden *ou* och *é* i sing. oftast och *a* stundom kvarstå i pluralen, att vidare *i* aldrig ensamt förekommer såsom tecken för pluralformen utan alltid gemensamt med något af de nedan angifna sätten att uttrycka pluralen. så synes mig en särskild pluralbildning med början*de* *i* vara blott ett ovetenskapligt antagande [2]. Den verkliga maskulina pluralbildningen sker, i fullkomlig öfverensstämmelse med de semitiska språken, på trenne sätt: 1) genom en ändelse -*n*, t. ex. *adan* pl. *adanen* inelfvor, *elu* elefant *eluan*, *asek* träd *iskan*, *argal* svans *irgalen* [3]; 2) genom den för de sydsemitiska

1 Hvarken i den stora massa af exx. i *tifinag* skrift, hvarmed Hanoteau försett sin *Gramm. Tam.*, ej häller i de talrika sedan följande läsestyckena har jag funnit något exempel på att denna vokal varit uttrykt i skrift.

2 Müller (*Novara* s. 57) antager dels att de hamitiska språken ega två ursprungl. pluraländelser: -*an* (weitere lautliche Entwickelung daraus: *u*) och *at*, dels att ofta en dubbel pluralbildning nyttjas på samma sätt som ett dubbelt femininuttryck *t—t* är obestridligt. I öfverensstämmelse härmed förklarar han *i* som en Abschwächnng af *ta* hvarvid han stöder sig på det -*t* som understundom inträder framför pluraländelsen *n*. Men då äfven här *i* finnes som präfix skulle i sådana former en tredubbel pluralbildning ega rum, hvilket torde synas hvarje språkforskare betänkligt Är det berberska *i* i pluralen verkligen ursprungligt, så torde det bäst jämföras med det *i*, som i koptiskan utgör en ofta förekommande pluraländelse t. ex. *abōk* korp, pl. *aboki*, *hello* gubbe *helloi* m. fl. Att affixets plats inom de hamitiska språken är af oväsentlig betydelse framgår både af verbalböjningen och af förhållandet med det femin. *t*.

3 «La terminaison *n* qui caractérise cette forme devient suivant les besoins euphoniques de la prononciation, *an*, *en*, ou *in*» (*Hanoteau* Gramm. Tam. s. 20). Denna ändelse *n* (*an*, *en*, *in*) som tils vidare kan utan tvekan jämföras med den semitiska pluraländelsen (se s. 14), anser Müller (l. c. s. 58) vara urspr. -*an*, till hvilken form han äfven vill hänföra den ägypt. pluraländelsen -*u*, ensam bruklig i fornägypt., och den vanligaste bland de många koptiska pluralformerna. Denna hypotes, enligt hvilken då ätiopiskan skulle i sitt -*an* ega den ursprungligaste formen, och arabiskan i -*ûna* en dubbel pluralbildning, synes mig föga antaglig. Det «eufoniska» *t* eller *u* hvarom Hanoteau uttrycker sig på följande sätt (l. c. s 21): «un certain nombre de pluriels prennent, par euphonie, un *t* ou [vida mera sällsynt] un *ou* avant la terminaison *n* (t. ex. *anaba* panterhona pl. *inabaten*, *agera* säck, pl. *igeruan*), måste jag tils vidare lemna utan förklaring. Müllers åsigt om en dubbel pluralbildning (*t* = en ny pluraländelse vid sidan af *an*, *u* = *an*) vinner stöd af

språken särskildt karakteristiska inre pluralbildningen med vokalväxel hvarvid här, liksom i arab. och ätiop. *a* spelar den mäst betydande rolen[1], t. ex. *anhil*, struts pl. *inhal*, *amagur*, gammal kamel, pl. *imugar*, samt 3) genom en förening af bägge dessa bildningsmedel t. ex. *afus* hand pl. *ifassen*, *afud* knä *ifadden*. Äfven koptiskan eger sådana inre pluralbildningar t. ex. *eϑos* ätiop. pl. *eϑaus*, *bōk* tjänare pl. *ebiaik*. Särskilda former för att uttrycka kasus saknas i berberskan liksom i yngre semitiska språk. De Slanes sex kasus för maskulin (utom de fem latinska äfven «le cas absolu» se l. c. s. 506) äro intet annat än samma form med olika präpositioner[2]. Den vigtigaste af dessa är det *en* som indentiskt med det ägypt. *en* uttrycker genitiven t. ex. *amgar en agerem* le chef de la ville, fornäg. *her n-sa* kopt. *hou n-sa* jour de la fête. Äfven af den ursprungl. semit. genitivbeteckningen med status constructus, hvilken icke häller saknades i ägyptiskan (se s. 63) finnas lemningar i berberskan t. ex. *ult ma* (fille de la mère) syster. Särskildt intressant är femininbildningen därför att det *-t*, (i kabyl. *ϑ* = memfit. *ϑ*) som i semitiska språk och i fornägypt. var postfix, i kopt. präfix, här är dels postfix (i de feminina pronominalformerna, se tab. **I** s. 69) dels präfix t. ex. *tinsi* tå, *tilkehi* förakt, dels både präfix och postfix (dnbbel femininbeteckning) t. ex. *tamadant* herdinna *tekahit* höna. Detta sist nämda sätt att uttrycka femininet är nu det vanligaste (och må hända redan därför en senare form än de andra)[3] och nyttjas dels för att bilda femi-

analogier inom andra hamitiska språk: 1) för *t* af pluraländelsen i *bedza*, *-at*, *-ad*, *-t* och i galla *-ota* (enl. Massaja) *-oda* (enl. Tutschek); 2) för *-u* i det ofvan (se s. 63 not 5) berörda förhållandet med den ägypt. ändelsen *-u*.

1 «Le pluriel par *a* consiste: 1) à changer en *a* la voyelle précédant la consonne finale de certains singuliers; 2) à remplacer par *a* la voyelle finale de certains singuliers.» (Hanoteau, *Gramm. Tam.* s. 21).

2 Om femininet erkänner han att de «se déclinent au moyen de prépositions.» Jfr *Hanoteau* (Gramm. Tam. s. 26): «Il n'existe pas de déclinaison en *tamachek'*. Les substantifs des deux genres et des deux nombres restent invariables. Les rapports entre eux ou avec le verbe s'indiquent au moyen des prépositions». De Slanes «cas absolu» t. ex. *ergaz* man, är således den verkliga formen, hans «nominatif» *ourgaz* är intet annat än samma ord med den som artikel nyttjade demonstrativa roten *ua*, *u*, fem. *ta* kabyl. *ϑa* (jfr i kopt. possess. artikeln i fem. teban. *ta*, memfit. *ϑa*, ἡ του), hans «accusatif: *aourgaz* et *argaz*» är samma bestämda eller obestämda form med präpos. *a* etc.

3 Detta bevisas i synnerhet däraf att flera namn för honor med blott ett början de *t* hafva motsvarande (yngre) maskulin af andra stammar t. ex. *ekrar* bagge *tikali* tacka, *ahulag* bock *tigsi* get, *asger* tjur *tes* ko, hvilket senare exempel är upplysande därför att maskulinet *esu* tjur ännu fast sällan förekommer.

nin af de i språket befintliga maskulin (*amadan* herde, *ekahi* tupp, *akli* neger, *taklit* negress etc.) dels vid öfverflyttning af främmande feminin t. ex. *temdint* stad af ar. *medîna*. Femininens plural bildas som maskulinens dels genom ändelsen *-n*, dels genom inre vokalväxel, dels genom bägge förenade. Om en motsvarande maskulin form finnes, bildas femininet blott genom präfixet *t* t. ex. *amgar* gubbe *tamgart* gumma, pl. m. *imgaren* f. *timgaren*. Vid inre pluralbildningen med eller utan följande ändelse *-n* visar sig en märkvärdig analogi med arab. däri att det slutande *-t* då ofta bortfaller t. ex. *temmist* handslag pl. *timmas*, *talefast* skida pl. *tilfasin*, jfr. ar. تحفة *tuhfat*[un] gåfva, pl. *tuhaf*[un], سفينة *sefînat*[un] skepp, pl. *sufun*[un], رقبة *rakabat*[un] hals, pl. رقاب *rikâb*[un] m. fl. Lika slående drag af rent semitisk natur erbjuder den berberska ordbildningen. Det från arab. grammatiken bekanta nomen unitatis uttryckes här liksom i arab. med femin. t. ex. temā. *alum*, ar. تبن *tibn*[un] halm, f. *talumt*, تبنة *tibnat*[un] ett halmstrå, kabyl. *iϑbir*, ar. حمام *hamâm*[un] dufva (som slägte), f. *tiϑbirϑ*, حمامة *hamâmat*[un] en dufva[1]. Bildningen af substantiv och adjektiv från de verbala stammarne sker på samma sätt som i de semitiska språken hufvudsakligen genom sammanställning af olika vokaler. I synnerhet anmärkningsvärd är härvid det med semitismens väsende fullkomligt öfverensstämmande sätt hvarpå berberskan bildar infinitiven, nomen actionis (se exx. i not [2]). Slutligen röja äfven i syntaktiskt hänseende berberspråken sin frändskap med semitismen. Stegringen vid adjektiv uttryckes ej genom någon särskild form af dessa utan blott som i hebräiskan genom en präposition *ful*, fullkomligt likbetydande med det arab. على *ʿalâ*, hvilken i förening med den vanliga adjektivformen i *Magrib* ofta nyttjas i st. i st. f. stegringsformen اقتل *aktalu* i skriftarab.[3]. Satsbildningen, hvilken Ewald anser

1 Äfven i hebr. finnes som bekant en dylik bildning t. ex. נץ *nēs*, kabyl. *ajedjig* blomma f. נצה *nissâ*, *ϑajedjigϑ* en blomma (Jfr *Hanoteau*, Gramm. Tam. s. 19, Gramm. Kabyl. s. 20).

2 Ofta förekomma som i arab. mer än en form för nomen actionis t. ex. temā. *anabal* eller *anbul* begrafning af roten *ʿnbel* begrafva, *akamas* och *akmus* af *ekmes* krafsa. En mängd dylika former uttryckas genom femininet t. ex. kabyl. *ϑadsa* skratt af *eds* skratta, *ϑuttefa* gripande af *ettef*, jfr arab. رحمة *rahmat*[un] mildhet af رحم *rahima* m. fl.

3 T. ex. temā. *neku ihegrin ful-ek*, nyar. *ana tavîl ʿal-êk* betyda bägge ordagrant: *jag lång öfver dig*, hebr. *ʾānōki rām mimmeka*, jag lång framför dig. Äfven superlativens begrepp uttryckes på fullkomligt samma sätt som i hebr. genom artikeln framför adjektivet och en följande bestämning *ibland*, *i* o. dyl. t. ex. *tamet* (femme) *ta* (la) *tehusit* (jolie) *deg* (dans) *eddunet* (le monde), hebr. *hāʾissâ hajjāfâ bannasîm*, la plus jolie femme du monde.

lika betydelsefull som ordbildningen, är rent semitisk med verbet först därefter subjekt och objekt. Afsigtssatser (sådana som: han ämnar att gå) uttryckas alldeles som i arab. blott genom verbens koordination: han ämnar han går) o. s. v.[1].

Af ofvan gifna korta framställning synes det mig fullt ådagalagdt att de berberska och semitiska språken visa en sådan öfverensstämmelse i sin grammatiska bygnad att den utesluter all tanke på tillfälligt sammanträffande och blott kan förklaras ur bägge språkgruppernas utveckling efter samma formela principer. Det är blott en språkforskare som förut uttalat och sökt bevisa denna öfvertygelse om de semitiska språkens närmare beröring med de berberska än med någon annan språkgrupp[2]. I en väl skrifven uppsats, *on sisterfamilies of language*[3], har LOTTNER framhållit att vissa språkfamiljer stå till hvarandra «in a more remote yet traceable relationship». Det är isynnerhet de semitiska språkens systerfamiljer[4] som utgöra föremål för hans efterforskningar, och som sådan anser han i främsta rummet the berber language. Ehuru hans kännedom om berber språket är ringa och därför de jämförelser han anställer mellan dessa och de semitiska äro särdeles knapphändiga — de upptaga icke tvänne sidor — anser han bandet mellan dem närmare än mellan några andra språkgrupper som ej höra till samma familj. Äfven ägyptiskan betraktar han som en något fjärmare stående systerfamilj till de semitiska språken, och

---

1 Ur den sista af de berättelser Hanoteau meddelar som språkprof (*Gramm. Tam.* s. 176) hämtar jag ett exempel på den vanliga satsbildningen, hvars likhet med den semitiska är i ögonen fallande: *ibuk, ad-isikel ales en-tamet tareg* han ämnade, han skall resa man till-kvinna denna. Äfven Hanoteau och Newman hafva anmärkt den berberska satsens semitiska form.

2 Newman har visserligen uttalat sin öfvertygelse om ett nära grammatikaliskt sammanhang och äfven uppräknat några fall, där denna eger rum, (*Z. f. d. K. d. Morgenl.* B. 6, s. 326) men vid själfva behandlingen icke anstält några bevisande jämförelser.

3 *Transactions of the philological Society* 1860, 1861, ss. 20—27, 112—132.

4 Han söker äfven för andra språkfamiljer att finna «systrar» ehuru med ringa framgång. Däremot uttalar han sig på det bestämdaste mot «the fanciful assumptions», att uppvisa en slägtskap emellan de semitiska och indoeuropäiska språken och alldeles i motsats mot Delitzsch (jfr s. 65 noten) anser han att Bunsens och Schwarzes försök att ådagalägga frändskapen mellan de semitiska språken och dess afrikanska systrar, lidit afbräck och ringaktats därför att de äfven indragit de indoeuropäiska språken i sina jämförelser.

denna dess egenskap bevisas till en stor del af dess frändskap med berberska språket[1].

Det återstår nu att inom den s. k. hamitiska språkstammen formelt bestämma

c) **den ätiopiska gruppens förhållande till de semitiska språken.**

De till denna grupp hörande språk bilda icke en inom sig sluten och nära sammanhängande krets som de ägyptiska och berberska. Den undersökning som kommit dem till del har häller icke ernått ett bestämdt resultat i afseende på deras förhållande sinsemellan eller till andra språkgrupper och blott några få af dem hafva genom säkrare tillflytande källor och fortgående jämförelser fått sin plats bestämd inom den semitiska familjen. ABBADIE, som använde tolf år till resor och studier i dessa trakter och hvilken man har att tacka för de första något så när fullständiga uppgifterna om de där talade språkens namn och antal, ansåg först amhariska, ilmorma [= galla] och somali, som «dérivés immédiatement de la famille sémitique»[2]. Efter ett senare försök[3] att klassificera dessa

1 *Hausa*, hvilket Lepsius räknar till den libyska gruppen af hamitiska språk Müller däremot afgjordt utmönstrar — dock utan att angifva på hvilka grunder, — har jag i det föregående måst lemna utan alt afseende, hufvudsakligen därför att den förnämsta källan för ett studium däraf, *Schöns* arbeten *Grammar of the Hausa language* London 1862, och *Vocabulary of the Hausa language* London 1843 icke varit mig tillgängliga (*Newmans* på dessa arbeten grundade *Remarks on the Hausa language* i Appendix III till *Prichards Phys. History of Mankind* Vol. IV, innehåller ingenting upplysande). Men den kunskap jag hämtat om Hausa ur ett sorgfälligt studium af Barths *Central-afrikanische Vokabularien* som innehåller en särdeles rikhaltig samling af pronomen, räkneord, verb, partiklar, nomen etc. jämte en samling fraser, har öfvertygat mig om att hausa betydligt aflägsnar sig så väl från de semitiska som de berberska språken. Då i alla händelser dessa senare bilda en sluten krets af ytterst nära beslägtade språk, hvilken som sådan visar närmare formel frändskap med semitiska (och ägyptiska) än med några andra afrikanska språk, hausa däremot tillhör den stora ännu vetenskapligt outredda massan af central-afrikanska språk, hade det ej varit skäl att uttaga ett af dessa och bestämma dess förhållande till semitismen, under det att må hända dess närmaste slägtingar skulle, om de varit kända, ledt till ett helt annat resultat. *Hausas* närmaste grannar och jämte detta de vigtigaste af Central-Afrikas språk *Kanūri* och *Tēdā* äro med hvarandra nära beslägtade, men skilja sig bestämdt både från hausa och berberska språken. Med de senare skall däremot det föga kända språket i den stora Fezzan-oasen stå i närmare sammanhang.

2 *Journ. Asiat.* Sér. III. t. 7. 1839, s. 365.

3 I ett bref till Mohl (*Journ. Asiat.* Sér. IV, t. 2, 1843, s. 102 ff.)

språk, hvarvid han införde den nya benämningen «langues *sous-sémitiques* [1]» bestämde han sig slutligen [2] för följande indelning: semitiska: ge'ez, tigre, tigriña, subsemitiska, amhariska, harari, m. fl. hamitiska, agau, bedza, barea m. fl. och subhamitiska, galla, saho, somāli m. fl. Genom senare forskningar har det dock blifvit afgjordt att tigriña, tigre och amhariska äro semitiska språk, ehuru ingen kan neka att det senare i sin verbalbildning med sammansatta tempus skiljer sig vida mer från den ursprungliga semitiska formen än de berberska, och hade de så att säga mer semitiska länkarne mellan ge'ez och amhariska, tigre och tigriña, icke varit kända, hade må hända amhariskan ännu med saho och galla räknats till de hamitiska språken. Närmast amhariskan kommer harari som talas i det på alla sidor af galla omgifna Harrar sydost om Abyssinien, hvars semitiska natur numera är afgjord (se s. 33 noten). I en och annan punkt i synnerhet inom ljudläran är harari mera rent semitisk än amhar. men i andra afseenden, nybildning af pronominalformer [3] «die turanisi-

1 «C'est à dire qui ayant des allures particulières présentent, néanmoins des rapports trop évidents avec l'éthiopien ou l'arabe, pour qu'on puisse les séparer entièrement de la famille sémitique».

2 *Journ. Asiat.* Sér. IV, t. 12, 1848, s. 372.

3 Så heter den självständiga formen för andra pers. sing. *ak'āk'* pl. *ak'āk'ās*. Sådana former skulle genast kunna förklaras vara fullkomligt osemitiska, om man ej af det amhar. pronomenet för 3 pers. sg. *'ersu* (= ätiop. *re's-u* caput ejus) och 2 pers. sg. i tigriña *nes-ka* (= ätiop. *nafs-eka* anima tua), se *Prætorius*, *Gramm. der Tigriña Spr.* s. 155) visste att dessa lefvande sydsemit. språk kunna ur vanliga nomen med suffix utbilda nya former för pronomen. I öfverensstämmelse därmed förklarar Prætorius (*Z. d. d. morg. Ges.* B. XXIII, s. 458) *ak'āk'* uppkommet ur de ätiop. *'akāl-ka* corpus tuum. Reinisch (*Die Barea-Sprache*, Wien 1874, Einleit. s. XIV) invänder däremot dels att antagandet af en sådan omskrifning allena för andra person är betänklig, — genom det ofvan nämda lika enstaka amhar. *'ersu* förfaller dock denna invändning, — dels med större skäl att det ej är visst att i harari *akal* nyttjas i betyd. corpus (Burton angifver därför *kam*). Hans egen förklaring *akak* = *an-kak* (somali *adeka* = *an-deka*) = ägypt. *n-tek* är en icke omöjlig hypotes. *Ās* är den vanliga pluraländelsen uppkommen genom förvekning ur den äfven brukliga *-āt'* [tigre *-āt'*, ätiop. amhar. tigrñ. *-āt*, hebr. *-ôt*]. Den äfven i amhar. förekommande ändelsen *-āt'*, som Müller helt naturligt sammanställer med de nyss anförda (se *Sitzungsber. d. Wiener Acad.*, B. XLIV s. 604) vill Prætorius (l. c. s. 466) på ganska tänkvärda om än icke fullt bevisande grunder förklara som «ursprünglich gar keine Pluralendung, sondern die aus *awt* zusammengezogene Endung eines gebrochenen Plurals». Suffixformerna för 3 pers. sg. *zo*, pl. *zinjo*, 1. pl. *zinja* äro bildade af det ätiop. relativa (urspr. demonstr.) pronomenet *za* jämte de själfst. formerna för samma personer.

rende Wortstellung» (Prätorii uttryck, jfr s. 35 not. 2) m. fl. visar sig harari vara inom de erkändt semit. språken den längst utskjutna grenen af den gemensamma stammen.

För kännedomen af saho — som talas på ett jämförelsevis mindre område sydost från den bekanta hamnstaden Massaua vid Röda hafvet — finnas mig veterligen inga andra källor tillgängliga än Abbadies korta beskrifning[1], en liten glossar hos SALT (*Voyage to Abyssinia* Appendix I, s. 13) som bland annat innehåller räkneorden, och de af Müller efter Scherzers samlingar meddelade personliga pronominalformerna[2]. Abbadie ansåg det först för ett subsemitiskt sedan subhamit. språk, men Ewald (se s. 33 noten) förklarade det rent semitiskt. I följd dels af materialets otillräcklighet dels ock af några särdeles lösliga men dock som bevisande framstälda etymologier[3] kunde Ewalds mening icke göra sig gällande saho, räknas ännu af Müller, Prätorius och andra till de hamitiska språken. De tillgängliga notiserna om saho äro emellertid för obetydliga för att gifva någon riktig föreställning om språket och jag kan därför ej yttra mig om dess särskilda förhållande till den semit. stammen[4]. Ännu mindre veta vi om det af Müller inom denna grupp upptagna dankali[5]. En liten glossar hos Salt (l. c. Appendix I p. 11 ff.) som äfven innehåller räkneorden, och en

1 *Journ. Asiat.* Sér. IV, t. 2, ss. 108—118.

2 Hans notiser om verbalböjningen äro tydligen hämtade från Abbadie, ehuru han icke nämner källan.

3 Saho *bete* äta jämföres med hebr. בָּלַע *bala'* [syr. ܒܠܥ *bela'*, ar. بلع *bal'a*, بلعم *bal'ama*, ätiop. *bale'a*] sluka utan hänsyn till att alla semit. språk och äfven de yngsta abyssiniska (tigre *bel'a*, amhar. *balā*) fasthålla *l* och spiranten. Pronomenet för 3 pers. sg. *usuk* «erklärt sich hinreichend [?], wenn man bedenkt dass הוּא eigentlich hué oder huá gelautet haben muss, dies aber auf ein früberes *huta* oder *hutu* zurückweist, dem *usu* nahe genug steht; ein *k* aber konnte ihm ebenso noch angehängt werden, wie ein *-tu* dem äthiopischen *veé-tu* (*Z. f. d. Kunde d. Morgenl.* B. V, s. 414).

4 Att saho är på det närmaste slägt med galla har Lottner visat (l. c. s. 21—27) och han vill därför med ogillande af Ewalds mening, den han tillskrifver obekantskap med galla, förklara att «the saho-galla is related to the Semitic, yet they are not one family».

5 Om de öfriga delarne af formläran i Dankali har Müller inga upplysningar att meddela och om det sist i förteckningen på hamitiska språk inom ätiopiska gruppen upptagna somali finner jag ingen annan upplysning än att tusen heter *kun*, dankali *kum*. De bättre kända hit hörande språken *agau*, *belen*, *falasa* m. fl. kunde därför förtjänt en plats i hans schema lika väl som dankali och somali.

något större *Vocabulary of the Danakil language* af Isenberg är alt sammans. Pronommelformerna äro nästan identiska med sahos (se tab. II s. 69) och äfven räkneorden visa blott en ringa dialektisk åtskilnad från detta språk [1] och häraf kan man väl med stor sannolikhet sluta till sahos och dankalis nära frändskap med hvarandra, men utan insigt i det senares verbal- och nominalbildning är någon visshet i detta afseende icke möjlig.

Det vigtigaste och bäst kända af denna klass af hamitiska språk är galla, som med föga dialektiska förändringar talas öfver ett ofantligt landområde söder och sydost om Abyssinien [2]. Betydelsen af namnet galla är oviss, sannolikt = de hemvandrande invandrande, af en rot *gala* to go, to return home. Själfve kalla de sig *orma* = män, (fritt) folk, och sitt språk *afan orma.* Det oriktiga namn Abbadie gaf åt språket, *ilmorma*, betyder *son af orma* och nyttjas om en individ. Utom spridda notiser hos äldre resande Seetzen Buckhardt m. fl. ega vi nu jämförelsevis fullständiga grammatiska arbeten öfver gallaspråket af Tutschek, Massaja (se s. 73 not 2) och Schmidt, *Abriss der Shoagalla-grammatik* [3]. Kännedom om dess ordförråd erhålla vi af förteckningarne hos Salt (l. c. App. I s. VI—X) och (något utförligare) hos Beke [4], men i synnerhet af Tutscheks särdeles fullständiga *Dictionary of the Galla Language*, München 1844. Galla är i allmänhet ett formrikt, klangfullt och väl utprägladt språk [5]. Dess ord-

---

1 Jfr Pott, *die quinare und vigesimale Zählmetode* etc. Halle 1847, s. 106; Prätorius, *die Zählmetode in der äthiop. Gruppe der hamit. Spr. (Z. d. d. morg. Ges.* B. XXIV, 1870, s. 415 ff.)

2 Man känner 5 hufvuddialekter. De grammatikaliskt bearbeta äro *godsob*-dialekten (af Tutschek), *hawas* (af Massaja) och *soa* (af Schmidt).

3 *Zeitschr. d. d. morg. Ges.* B. XXII, 1868. ss. 225—248.

4 *On the languages and dialects of the Abyssinia and the Countries to the South* (Proceedings of philol. Society Vol. II, 1846).

5 I synnerhet röjer dess ljudlära flera egendomliga drag, åt hvilka dock ty värr de nämda grammatici icke egnat någon uppmärksamhet. Jag vill blott nämna den särdeles anmärkningsvärda öfvergången af ett *s*-ljud (*s*, s, *ẓ*) till *f* framför dentaler, t. ex. den kausativa stammen *garsisa* (se Massaja s. 147 ff.) af *garra* konjugeras på följande sätt: sg. 3 p. m. *garsis-a*, f. *garsif-te*, 2. *garsif-ta*, 1. *garsis-a;* pl. 3. *garsis-u*, 2. *garsif-tu*, 1. *garsif-na*. Jag vet knapt om ett annat språk erbjuder något härmed analogt. Finge man antaga att *s* först öfvergått till *h* (som bekant en ytterst vanlig företeelse), så har *h*:s öfvergång till *f* analogier i det fornspanska och portug. *f*, som motsvarar dels ett german. *h*, dels ett arab. *h*, h, *ḥ* (se Diez, *Grammat. der roman. Spr.* Aufl. 2, Th. I, Bonn 1870, ss. 320, 330) och skulle i galla bero på att *h* blott kan förekomma

bok utvisar en bestämd frändskap med *agau*, *saho*, *barea* m. fl. af de ätiopisk-hamitiska språken, men dess formlära, som i allmänhet öfverensstämmer med de nyss nämda språkens, närmar sig dock i vissa punkter mer än dessa till semitismen. Under det gemensamma namnet *agau*-språk sammanfattar man bäst en mängd i mellersta och sydvästra Abyssinien talade dialekter, hvilka i allmänhet stå hvarandra så nära som berberspråken sins emellan. De mäst bekanta af dessa dialekter äro *agau* — kan anses som det inhemska abyssiniska språket, hvilket undanträngdes af *ge'es* — *falaza*, *belen* [1]. Med agauspråken närmast befryndadt är *barea* hvilket nu genom Reinisch' förträffliga bearbetning af Munzingers samlingar hör till de bäst kända af nordöstra Afrikas språk. *Somali* [2] som har sin hemort längst bort i sydost mot indiska hafvets kust är närmast beslägtad med sin granne galla-språket och *bedza*, som talas af en mängd i nordväst om Abyssinien kringvandrande stammar *hadendoa*, *bedzari*, m. fl., bildar öfvergången från denna grupp till den berberska [3].

Alla forskare som svsselsatt sig med nyss nämda språk äro öfverens om att de förete både i de vigtigaste delarne af formläran och i sitt ordförråd så mycken öfverenstämmelse att de böra

---

i början af ett ord (se *Tutschek* l. c. s. 8). I *barea* förekommer må hända en dylik ljudöfvergång men de af *Reinisch* (*Bareaspr.* s. 23) anförda exx. *kil* ... *fil* ausziehen, *hel* ... *fus* [?] kochen äro för enstaka och osäkra för att vara öfvertygande.

1 Se *Waldmeier*, *Wörtersammlung aus der Agausprache*, St. Chrischona, 1868; *Potts* innehållsrika anmälan däraf (*Z. d. d. morg. Ges.*, B. XXIII, 1869, ss. 484—494) och i samma band ss. 642—646 *Prätorius*, *Bemerkungen über die Agausprache* (hvilka i synnerhet analysera verbalböjningen) *Halévy*, *Essai sur la langue Agaou*, *le dialecte des Falachas* (Actes de la soc. philol. T. III, Paris 1873, ss. 151—187). [*Falasa* äro en öfver större delen af Abyssinien spridd judisk stam, som saknar all kännedom om hebräiska och arabiska. Se vidare om detta intressanta till religionen ej till rasen judiska folk: *Marcus*, *Mémoire sur l'établissement des Juifs en Abyssinie* i Journ. Asiat. 1829 s. 51] *Sapeto*, *Viaggio e missione cattolica fra i Mensâ*, *i Bogos e gli Habab* Rom 1857 [*Habab* bo i nordligaste Abyssinien skilda från Röda hafvet genom en bred ökenlik kuststräcka, närmast söder om dem *Mensâ* och längre i väster *Bogos*, hvilkas språk heter *belen*].

2 *Prätorius*, *über die Somalisprache* (Z. d. d. morg. Ges. B. XXIV, 1870. ss. 145—171.

3 *Munzinger*, *über die Sprache to'bedzavije* (Ostafrikan. Studien,, ss. 341—369; *Halévy*, *la langue hadendoa* (Revue de linguist. T. III ss. 175—208); *Fr. Müller*, *Über die Sprache der Beg'a im nordöstl. Afrika* (Orient und Occident, Jahrg. III ss. 336—347).

anses utgöra en sammanhängande grupp. Men enigheten har icke varit lika stor då det gält att uppvisa och fästa afseende vid de drag af likhet som denna grupp erbjuder med de semitiska, ägyptiska och berberska språken. Munzinger, må hända (jämte Brätorius) den förnämste kännaren af de abyssiniska språken, anser att agau och galla ännu icke fått sin bestämda plats och uttalar till och med tvifvel om amhariskans semitiska natur [1]. Den förste grammatiske bearbetaren af galla, den bekante missionären Krapf [2] anser detta språk ega ett semitiskt ursprung. Halévy sammanfattar alla dessa språk under namnet «hamito-sémitiques» [3] och Prätorius delar fullkomligt hans uppfattning men anser namnet *hamitiska* tillräckligt, och lägger blott *agau* som det sjätte till de af Müller (se s. 33 noten) under denna grupp upptagna fem, språk [4]. Bareas hithörighet har sedan dess Reinisch fullständigt ådagalagt. Det kan naturligen här icke vara mig möjligt att meddela någon ny kunskap om dessa språk. Min uppgift är endast att visa och sammanställla de inom de olika språken framträdande dragen af öfverensstämmelse med den stora semitiska språkstammen. Om också dessa drag i allmänhet äro mindre än inom den berberska gruppen, så äro de dock tillräckligt talrika och bestämda för att förklara det berättigade i att här sammanföra dem och i den användning jag däraf i den följande afhandlingen kommer att göra.

Vända vi oss då först till de personliga pronominalformerna, så se vi, vid en blick på tabellen II (sid. 69) [5] de kända semi-

1 «Die Stellung der Amhara ist nicht genau festgestellt, es wird erst durch spätere Untersuchungen klar werden, ob sie das Semitische ihrer Sprache ursprünglich haben, oder ob es eine ungeheure Copie ist mit ursprünglich fremder Basis» (*Ostafrikan. Studien* s. 539).

2 *An imperfect outline of the elements of the Galla-language*, London 1840.

3 *Excursion ches les Falachas* i *Bulletin de la société de géographie* (Sér. V t. 17, Paris 1869. s. 284).

4 *Z. d. d. morg. Ges.* B. XXIII s. 642.

5 Då de ätiopisk-hamitiska språken visa en ännu större rörlighet i fråga om platsen för de personliga pronominalformer som motsvara vår ackus. och genit., har jag ansett bättre att lemna den i tab. I följda indelningen i självständiga och suffix, och ordna dem, efter deras syntaktiska ställning enligt vår uppfattning i former för nomin., ackus. och genitiv. De af dessa bägge senare klasser hvilka äro suffix (i allmänhet genitivformerna) utmärkas med ett föregående -, präfixen (vanligen ackusativformer) med ett efterföljande -. Jag erinrar dock att präfixen i för mig tillgängliga textprof oftast uppträda som själfständiga framför verbet (ej med detsamma förenade), ehuru

II. Tabell till jämförelse af de lefvande ätiopiska (abyssiniska) språkens personliga pronominalformer

[till sidan 84 not 5]

Person.			semitiska					hamitiska							
			tigre	*tigriña*	*amhar.*	*hararî*	*bedza*	*agau*	*falasa*	*saho*	*dankali*	*galla*	*soa*	*somāli*	*barea*
1. sing.	nom.		*ana*	*ane*	*an-ē, en-e* *an'-e*	*an*	*an-e-b*	*-an-i, an* [belen: *ana*]	*an*	*an-u*	*en-nu*	*an-a, an-i, na-n* *an-a-tu, nat-tu*	*an-a* *an-i*	*an-a* *an-e-ka, an-e-ga*	*a-g*
	ack.		?	*-ni, -ne*	*-n'ā, -n'e* *-nē* *	*-(e)n*	c. *-o*	*i-a*	*ji-t*	?	*i-o*	*na-*	*ana-, na-* *-ki-ja*	*ai-, ē-*	c. *o-*
	gen.		*-ije*	*-je, -aj, -ē*	*-ē*	*-e*		*ji-, i-, ja-*	*ji-*		*i-*	*-ki-ja, -ko*	*-ki-ja, -ko*	*-ka-i-gi, -(h)e-i-ge* *-da-i-di*	
plur.	nom.		*neh-na*	*nah-na*	*en'-ā*	*in'-ās* *in-n-ās*	hene(*n*)	*an-u* *j-in-na*	*an-en*	*na-nu*	*ne-n-nu*	*un-u, nu* *nu-tu*	*nu*	*an-a-ka, an-a-ga*	*he-i-ga*
	ack.		?	*-na*	*-na, -ne*	*-na*	c. *-on, -ono*	*-en-u-a*	*an-e-t*		?	*nu-*	*nu-*	?	
	gen.			*-na*	*-āt'-en*	*-si-n'a*		*en-, j-in-*	*j-in-* *an-a-*	?	*-ni*	*-ke-n'-a*	*-ke-n'a*	*-ka-i-a-gi* *-da-i-a-di*	c. *he-*
2. sing.	nom.	m.	*en-ta*	*nes-kā*	*an-ta*	c. *ak'āk'*	*ber-ok*	c. *an-ti, en-t* *ün-t* *ki-t, kö-ta* [belen: *ku-d-gen*]	c. *en-t* *an-ta*	c. *a-tu*	c. *at-ta*	c. *a-ti* *si-tu* †	c. *a-ti* *si*	c. *a-de-ka*	c. *en-ga*
		f.	*en-ti* *en-ti-si*	*nes-kī*	*an-āt'(ī)*		*bet-ok*								
	ack.	m.	?	*-kā*	*-k'a, -h(e)*	*-k'(e)*	c. *-ok*	c. *ku-a*	c. *ku-t*	?	c. *ku-*	c. *si-*	c. *si-, -ka-n-ke*	c. *ku-, ku-gu-*	c. *en-ga*
		f.		*-kī*	*-k'a, -s(e)*	*-s(e)*									
	gen.	m.	*-ka*	*-kā*	*-eh*	c. *-k'ā*		*k(ô)-* c. *ku-*	c. *ki-*	?	c. *ko-*	c. *-ke*	c. *-ka, -ka-n-ka*	c. *-ka-gi, -(h)a-ge* *-da-di*	
		f.	?	*-kī*	*-es*			*ki-* *ko-*							
plur.	nom.	m.	*en-tu-m*	*nes-āt-ku-m*	*an-tu* ** c. *en-an-et* *el-ān-et*	c. *ak'āk'-ās*	*ber-ak*	*an-tu* c. *en-ta-n* *kit-ten, kö-tö-na* belen: *en-no-gen*	c. *en-ten*	c. *a-ti-n*	c. *at-tu*	c., *i-si-n(i)*	c. *i-si-ni, si-na*	c. *a-di-n-ka* *i-di-n-ka*	c. *en-ga-ne*
		f.	?	*nes-āt-ke-n*			*bet-ak*								
	ack.	m. f.	?	c. *-kūm, -āt-kūm* *-kāt-kūm* m.	c. *-āt'-hū*	c. *-k'ū*	c. *-ok-na*	?	c. *en-te, -t*	?	?	c. *i-si-*	c. *i-si-ni-, ke-sa-n-*	?	c. *en-go*
	gen.	m. f.	?	*-ken, -āt-ken* (*-kāt-ken)* f.		c. *-k'o*		c. *kö-tö-* *en-tin-*	c. *en-ten-* *an-ta-*	?	?	c. *-ke-sa-ni*	c. *-ke-sa-n(i)*	c. *-ki-ni-, -(h)i-ni* *-di-ni*	
3. sing.	nom.	m.	*hu* *ho-tu*	*ne-sū*	*'er-sū*	c. ? *hu-va*	*ber-o*	*en-g* c. *en-gi*	c. *ni*	*us-su-k*	*us-su-k*	*i-ni* *hin-ni*	*en-i, i-sa* *sa-ni*	*i-sa-ga* *hu-sug-ga*	c. *tö-b*
		f.	*heta*	*ne-sā*	*'erse-vā*		*bet-o*	*n-gi-r*		*i-se*	*is-sa*	*i-si-n*	*i-si*	*a-i-za, a-i-da* *i-ja-da*	
	ack.	m.	?	*-ō*	*-au, -ūt, -t*	c· *-ū*	c. *-oh*	?	*ni-t*	?	c. *li[?]*	*i-sa-, i-sa-tu*	*en-i-, i-sa-*	?	c. *te-*
		f.		*-ā*	*-ā-t*				*ni-ti*			*i-si-, i-si-tu*	*-ni, -sa, -su* *-i-si*		
	gen.	m.	*-hu*	*-ū*	*-ū*	c. *-so*		c. *n-g-*	c. *ni-*	?	c. *us-su-n*	*-sa*	*i-sa, -sa*	*-ki-si, -di-si*	
		f.	*-ha*	*-a*	*-vā*							*-si*	*i-si, -si*	*-ke-di, -de-di*	
plur.	nom.	m.	*ho-tu-m*	*nes-āt-ōm*	c. *'ers-āt'-au* *'ers-āt-ū*	c. *hij-ās*	*ber-a*	c. *en-ga* *an-in-ga*	c. *na-i*	c. *us-su-n*		c. *i-sa-n(i)* *i-sa-n-tu*	c. *en-is, i-san* *sa-ni*	c. *ai-ka, ai-ga*	c. *te-ba*
		f.	*he-tu-n*	*nes-āt-an*			*bet-a*								
	ack.	m. f.	?	c. *-ōm, -āt-ōm* m.	c. *-at'-au*	?	c. *-oh-on-a*	?	c. *na-t*	?		*i-sa-n(i)-*	c. *i-sa-ni-* *-us* [sig]	?	c. *te-ba-*
	gen.	m. f.	?	*-an, -āt-an* f.		c. *-s-in'-o*		c. *n-ga-, na-*	c. *na-i-,*	?		*-sa-ni*	c. *-i-sa-ni* *-ke-sa-ni*	c. *-ko-di, -(h)o-di* *-do-di*	

* Denna form, ehuru urspr. verbalsuffix (jfr ar. ätiop. *ni*) begagnas dock blott i förening med präpos. och relat. *ja* t. ex. *janē* min (se *Massaja*, s. 200; *Isenberg* s. 48).

** Begagnas numera blott som tilltalsord i sing.

† I denna och öfriga galla-former med *s* växlar detta dialektiskt med *z*.

tiska demonstrativstammarne framträda öfveralt om än i nya vanligen genom sammansättning uppkomna former. Egendomligt är att nybildningar medelst prädikativa (nominal-)stammar uppträda talrikare inom de erkändt semitiska än inom de hamitiska språken. I tigriña bildas andra och tredje person af det ursemit. ordet *nefs* anima, här förkortadt till *nes*, jämte de särskilda suffixen. På samma sätt utgör det semit. *ra'š* hufvud stammen för tredje person i amhar. (jfr s. 00 not. 00). Inom de hamitiska språken är det blott i bed*ẓa* som 2:dra och 3:dje persons pronomen ega en prädikativ rot [1]. Hufvudsakliga skilnaden mellan de semitiska och hamitiska pronomenen är att de senare ofta, i synnerhet i ackusativ, uppträda som präfix (jfr s. 84 not 5). Dessutom uttrycka några hamitiska språk andra kasus af de personliga pronomenen genom en postposition till ackusativformen t. ex. dativ: galla *na-f* shoa *na-fi*, barea *o-go* mihi (däremot med präposition: i bed*ẓa* *h-ok*, temäse*k* *h-ok* tibi, i öfverensstämmelse med det semitiska לְךָ *le-ka* tibi). Särskildt anmärkningsvärdt är ett behof — som i synnerhet i somali skarpt framträder — att genom sammansättningar liksom gifva mera kraft och innehåll åt de gamla formerna. I galla se vi sålunda bildade formerna *ana-tu*, ego, *isa-tu*, ille, alldeles analogt med det ätiop. *ve'-tu* (ar. *hu-va*) ille, *lī-ta* (ar. *lī*) mihi. I somali lägges den demonstrativa stammen *ka* (försvagadt: *ga*) till alla självständiga former. Dess 1. person *an-e-ka an-i-ku*, jämförd med de öfriga hamitiska dialekternas rent semit. *an-e*, *an-i*,

de af alla grammatiska författare kallas präfix. På samma sätt förekomma fast mindre ofta suffigerade (enklitiska) ackusativformer i själfständig ställning efter verbet. Så kunna äfven i de berberska språken verbalsuffixen få sin plats framför roten i de tempus, som bildas med präfigerade partiklar *ad* (uttrycker futuret), *ur* (negation), *as* (då) m. fl. Man kunde må hända äfven här anse dem som suffix till dessa partiklar (den inhemska skriften *tifinag* lemnar icke något mellanrum mellan orden), då en sådan flyttning af suffixen har en analogi med de personliga suffixen i persiskan, hvilka som bekant vidhängas verb, nomen och några partiklar, (se *Vullers*, *Gramm. linguæ persicæ*, Ed. II, Giessen 1870, s. 196), i de äldre dialekterna pehlvi och parsi däremot vid pronomen och partiklar sällan vid verb (Se *Spiegel*, *Gramm. d. Huzvâresch-sprache*, Wien 1856, s. 82; *Gramm. der Parsisprache* s. 67).

1 *Ber-ko* du (m.), *bet-ok* du (f. = *bert-ok*), *ber-o* han, *bet-o* hon, förklarar Halévy (*Revue d. ling.* T. III s. 189) af ett sust. *bira* præsentia, Prätorius (*Z. d. d. morg. Ges.* XXIV s. 150) vill af *beram* Luft, Hauch sluta sig till en rot *ber* hauchen, hvaraf subst. *ber* = anima. Müller (*Orient u. Occident* III s. 340) antager däremot ett pronominelt ursprung som i fem. *be-to* synes möjligt — om *b* som demontrativ stam se s. 93 — men lemnar *r* i det mask. *be-ro* alldeles oförklaradt.

kan icke annat än kasta ljus öfver det hebr. *ān-ō-kî*, assyr. *an-a-ku*, jämfördt med det ar. *an-a*, hebr. *an-i*, hvilket senare man i de flesta hebr. läroböcker finner alldeles oriktigt förklaradt som en förkortning af *ānōkî*[1]. Det är därför icke nödvändigt att anse det somal. *aneka* vara lika gammalt som det assyr. *anaku*, men dess uppkomst i senare tider har skett efter samma språklag som en gång förr, framkallade formerna *anaku ānōkî* bredvid formerna *an-a an-i*. Analysen af öfriga former så vidt de måste hänföras på demonstrativstammar, hvilka äro identiska med de semitiska, tillhör den följande afhandlingen, och jag hänvisar därför blott till Prätorius' utmärkta (och redan ofta citerade) framställning af *die Somalisprache*, där flera af i tab. II såsom hamitiska upptagna former förklaras med stor språklig takt och skarpsinnighet[2].

---

1 Se t. ex. de förnämste **Böttcher**, *ausführl. Lehrb.* B. II s. 7, **Olshausen**, *Lehrb. d. hebr. Spr.* s 174, och i synnerhet **Ewald**, *ausführl. Lehrb.* s. 275, där det vid förklaringen af *ānōkî*, karakteristiskt för Ewalds uppfattning heter, »die andere hälfte *-okî* enthält die bezeichnung des *Selbst* am stärksten in zwei vocalen *ô* und *î*, welche sich mit dem wurzelhaften *k* (oder zuletzt einfacher [?] *t*) uereinigt haben. Doch ist dies lange *'ānōkî* schon häufig in *ǎnî* verkürzt»: Och i noten heter det: »vom *t* finden sich spuren im Æthiop. *kîta* (mir) ... übrigens das *okî* im Kopt. *anok* und im Mittelländ. *ich*». Öfriga läroböcker (se t. ex. **Gesenius-Rödiger**, *hebr. Gramm* Aufl. 20, 1866 s. 82) lemna ingen förklaring. En förkortning af *anokî* till *anî* är både onaturlig i sig själf och rycker det hebr. *anî* fullkomligt i sär från de andra semitiska dialekternas *ana*, *anî*. Jag skall i det följande uppställa en, efter min mening, vetenskapligt tillfredsställande förklaring af *anî* och *anokî* hvarvid det skall visa sig dels att *k* och *t* ej hafva något med hvarandra att skaffa, dels att *ô* och *î* ej uttrycka *das Selbst* utan hafva en annan rent etymol. förklaringsgrund. Här vill jag blott nämna att redan *Fleischer* (se *Ergänzungsblätter zur allgem. Litteratur-Zeitung* 1843 p. 116) har uppvisat att de semitiska språken ega en demonstrativ stam *ka* lika ursprunglig som *ta*, se äfven Enebergs förtjänstfulla framställning af de demonstrativa rötterna och däraf utgrenade stammar (*De pronomin. arab.* s. 68 ff).

2 Han berör äfven därvid en särdeles intressant företeelse inom somali och galla, nämligen tillvaron af ett slags suffix [1. pers. sg. o. pl. *-n*, 2. sg. pl. *-t*, 3. sg. m. *-us*, *-u*, f. och pl. comm. *-ei*], hvilka, när den självständiga nominativformen föregår kunna vidhängas ett eller flera följande ord t. ex. somali: *anika isa-ga-n ameka-n kitab-ka*, *situssa* ordagrant = jag honom (+ jag) nu (+ jag) boken visar. Prätorius försöker ingen förklaring utan anmärker blott att dessa suffix ej få fattas som suffix i vanlig mening och jämför dem högst oegentligt med de nypers. suffixen. Då denna företeelse är tämligen sällsynt och blott finnes i de två sydligaste hamitiska språken, kan jag ej annat än fatta den som en inverkan och härmning af de sydafrik.

I verbalböjningen finna vi här samma växling mellan präformativ och afformativ konjungation som jag förut vid flera tillfällen vidrört. Galla, shoa, agau-språken och barea hafva blott den enligt all sannolikhet äldre afformativa bildningen, saho (dankali?) somali och bedza hafva äfven den präformativa. En öfversigt af den enkla afformativa verbformen, hvars temporela betydelse i dessa språk är lika obestämd som i de semitiska, skall visa dess öfverensstämmelse med det motsvarande semitiska perfektet:

	arab.	galla	somali	shoa[1]	saho
Sg. 3 m.	*katala*	*marga*	*dona*	*arga*	*beta*
f.	*katala-t*	*margi-te*	*don-ta*	*arga*	*beta*
2	*katal-ta*	*margi-ta*	*don-ta*	*arga-ta*	*bet-ta*
1	*katal-tu*	*marga*	*dona*	*arga-ne*	*beta*
Pl. 3	*katal-u*	*marg-u*	*don-an*	*arg-an*	*bet-an*
2	*katal-tum*	*margi-tu*	*don-tan*	*aga-tani*	*bet-tan*
1	*katal-na*	*margi-na*	*don-na*	*agarre*	*ben-na*

s. k. *bantu*-språken, — med hvilka de hamit. för öfrigt ej synas hafva något gemensamt, — och i sådant fall af deras närmaste granne i söder, det vidt spridda egtl. i Zanzibar hemmahörande *suahili*-språket. Det mäst utmärkande draget hos dessa språk — se *Bleek, a comparat. grammar af south-african languages*, s. 96 ff., *Steere, a handbook of the swahili*, London 1870, s. 16 ff. — är nämligen just en dylik bestämning af orden i en sats genom ett präfix, som lånadt från subjektet ständigt återför tanken till detsamma. Efter dessa präfix, hvilka äro af ett bestämdt antal i hvarje språk, indelas orden i olika klasser, t. ex. präfixet *mu* utmärker en lefvande individ, *ba* flera, och bildar således en pluralform till *mu*. Jämför t. ex:

	u - mu - ntu	*w - etu* .	*o - mu - hle*	*si - m - tanda*
	man	vår	vackra	vi-honom-älska
och	*a - ba - ntu*	*b - etu*	*ba - hle*	*si - ba - tanda*
	män	våra	vackra	vi-dem-älska

Med någon eftertanke finner man att detta blott är den allra klaraste och ursprungligaste form af den s. k. grammatiska kongruensen i de indoeurop. språken. Eller månne icke denna satsbilning som i början förefaller så märkvärdig har en fullständig analogi i det latinska sättet att återgifva samma tankar: *vir-um nostr-um pulchr-um nos e-um amamus*, *vir-os nostr-os pulchr-os nos e-os amamus*, ehuru det icke är subj. som här utöfvar någon bestämmande inverkan.

[1] Schmidt (*Z. d. d. morg Ges.* B. XXII s. 235) yttrar om shoa: »tempora werden nicht unterschieden», och i öfverensstämmelse därmed uppställer han icke något paradigm, utan meddelar en talrik samling af exx. på former för de särskilda personerna. Vid närmare granskning af denna exempelsamling finner man dock icke allenast former af olika tempusbildningen utan äfven af olika härledda verbstammar utan åtskilnad sammanförda.

Om man undantager 1 pers. sing. är likheten mellan de arab. och galla-formerna så slående, att dåman betänker verbalböjningens vigt för ett språks formela klassification, man knapt skulle kunna tveka att förklara galla vara ett rent semitiskt språk, ty bortfallandet af ändelsen i 1 pers. sing., kan lika litet som frånvaron af flera i arabiskan befintliga särskilda femininformer betyda något i jämförelse med de öfriga formernas identitet. I somali, shoa och saho äro olikheterna flera, men deras sammanhörighet med galla ligga dock i öppen dag. 1 pers. pl. *agarre* är = *agar-ne* (för *arga-ne*) med assimileradt *n*. Omflyttningen af andra stamkonsonanten bevisas af en ljudlag i galla [1], att *r* eller *l* som andra stamkonsonant omflyttas med den tredje framför *t*, *n*, *s*. t. ex. *arga* se, 2 pers. sg. *argi-ta* eller *agar-ta*, *kolfa* skratta, 2. p. *kolfi-ta* el. *kofalta*. För den naturliga assimilationen af *n* med föreg. *r* kan jag anföra som stöd dels att (enl. Tutschek l. c. s. 7, 8,) *n* assimileras med följ. *r*, dels att *n* assimileras med föreg. *l* i alldeles liknande fall som här t. ex. *ilalla* i 1 pers. pl. för *ilal-na* vi se. På samma sätt står i saho *benna* för *bet-na*. I 1 pers. plur är *-an* ursprungligare än *-u*, om man med Müller (se s. 75 not 2), vill i allmänhet anse det hamitiska plurala *-u*, *-i* som en »abschwächung» af *-an*. Denna åsigt vinner här ett nytt stöd af perfektformen i galla, somali och saho, som bildas af aoristen + *i* [2] och där 2. och 3 pers. pl. lyder *margi-tan-i* *marg-an-i*, hvartill kommer att äfven i aoristen i galla dialektiskt förekommer de äldre ändelserna *-tan* och *-an* för de vanliga *-tu* och *-u*. Om den afformativa bildningen i agau får jag tillfälle att tala längre ner. Falasa och barea erbjuda så skilda former att de semitiska spåren, om sådana finnas, där äro

---

1 Se *Tutschek* (*Galla gramm.* s. 22), hvilken dock hvarken insett denna ljudlags natur eller dess inskränkning. — Schmidt omnämner inga ljudlagar för shoa-galla.

2 Paradigmet för detta perfekt är således:

		galla	saho
Sg.	3. m.	*marge* — *marga-i*	*bet-e* — *beta-i*
	f.	*margi-te* — *margite-i*	*bet-e* — *beta-i*
	2.	*margi-te* — *margita-i*	*bet-te* — *betta-i*
	1.	*marg-e* — *marga-i*	*bet-e* — *beta-i*
Pl.	3.	*marg-an-i*	*bet-en* — *betan-i*
	2.	*margi-tan-i*	*bet-ten* — *bettan-i*
	1.	*margi-ne* — *margi-na-i*	*ben-ne* — *benna-i*

Att perfektet är sålunda bildadt bevisas fullkomligt däraf att i somali lyder samma form *dona-i*, *donta-i* etc.

osäkra att uppdaga. Däremot är den enkla tempusbidningen i bedsa intressant därför, att här betydelsen af afformativ- och präformativ-bildningen är alldeles densamma som i de semitiska, i det att den förra uttrycker perfekt och den senare imperfekt. Då bildningen af det senare (hvarom mera längre ned) är lika rent semitisk som aoristens i galla, så kan jag ej annat än äfven i den afformativa bildningen i bedsa, som lyder af *kod* perire, Sg. 3. *kod-je* (periit), 2. *kod-ta*, 1. *kod-en*, pl. 3. *kod-jan*, 2. *kod-tane*, 1. *kod-na*, igenkänna semitiska drag, i synnerhet som 1 pers. plur. och 2. pers. sg. och plur. äro identiska med de förut analyserade. 1 pers. sg. *-en* sammanställer jag med *-ne* i shoa (se paradigmet s. 87) och anser dem som nybildningar i analogi med 1 pers. plur. *-na* för att undvika den i öfriga dialekter rådande likheten med 3. pers. sing. mask. En träffande analogi till en sådan nybildning erbjuder de afrikanska nyarab. dialekter, som för att undvika likheten af 1 pers. sg. *ektob* med 3 pers sg. *iktob*, till den förra foga präfixet för 1 pers. plur. *n-* alltså *nektob*, och sedan af samma skäl till 1 pers. plur. (urspr. *nektob*) foga pluraländelsen *-û: nektobû*. En förklaring af ändelserna för 3. pers. — sg. *-ja*, pl. *-ja-n* — vågar jag ej här försöka [1], utan öfvergår till de s. k. modalformerna. Tutschek räknar 6 sådana i galla, men som de ej bestå i annat än vidhängda partiklar hvilka utan inflytande på verbformen uttrycka, dels (olika arter af) fråga dels tidsförhållanden finnes här som i öfriga beslägtade språk blot en modus för beroende satser, hvilka bildas genom ett till aoristen på *-a* tillagdt *-u* [2]. Det är klart att dessa bägge former på *-a* och *-u*, (ty *-a-u* öfvergår ofta till *-u*) ej

---

1 Prätorius (*Somalisprache* s. 163) fäster uppmärksamheten därvid, att detta afformativ äfven [som vi längre fram få se] nyttjas som präformativ, »in merkwürdiger Übereinstimmung mit dem Semitischen, während es sich als Suffix [= afformativ] bekanntlich im Semitischen nirgends findet». Det är bekant att ursprunget till det semitiska präformativet *j-* (*ja-*, *je-* etc.) är en af de dunklaste punkterna i den semitiska formläran, men en förklaring däraf som skulle vilja stöda sig på ofvan angifna öfverenstämmelse mellan semitiska och hamitiska språk, förkastar Prätorius med fullt skäl. Häri instämmer jag fullkomligt och vill längre ned närmare utveckla min åsigt i detta fall.

2 I galla där de föreg. vokalerna bortfalla — i somali bortfalla de, eller förenar sig *-a* + *-u* till *-o* —, lyder paradigmet således: sg. 3. *marg-u*, 2. *margi-tu*, 1. *marg-u*, pl. 3. *marg-an-u*, 2. *margi-tan-u*, 1. *margi-nu*. I 3. och 2. pers. pl. hafva de ursprungliga ändelserna *-an*, *-tan* bibehållit sig genom skyddet af det följ. *-u*, men analogien med ändelserna *-ani*, *-tani* i perfektet har gjort att äfven här *-u* ofta öfvergår till *-i*.

få jämföras med de genom *-a* och *-u* bildade modusformerna af det arabiska imperfektet, indik. *jaktul-u*, subjunkt. *jaktul-a*. I arab. är det blott 3 pers. sing. som däraf modifieras, och då dessa former redan af arab. grammatici skarpsinnigt sättas i samband med de nominala formerna på *-u* för casus rectus och *-a* för cas. obl., så kan här möjligen i enlighet med Dietrichs mening[1] föreligga lika bestämda nominalbildningar som 3 pers. sg. af perfektet, *katala*, *katalat*, numera allmänt erkännes vara. Möjligen skulle äfven denna *u*-form i de hamitiska språken kunna förklaras såsom en genom blotta beroendeförhållandet framkallad försvagning af den ursprungliga *a*-formen. Denna åsigt vinner något stöd däraf att *u*-formen är den enda enkla aoristformen i agau[2].

Vid de med hjälpverb bildade tidsformerna är först att märka att hjälpverbet i olikhet med förhållandet i arabiskan och berberskan men i analogi med amhariskan alltid står efter hufvudverbet. Det vanligaste hjälpverbet hvarmed en durativ (präsens- eller imperfekt-) form bildas, är i agau och galla *era*, i saho *ala*, i somali *aja*, hvilket Prätorius på goda skäl anser som uppkommet ur *ala* genom »Mouillirung» [altså genom mellanformen *alja*][3]. I likhet med förhållandet i amhariskan och harari ingår hjälpverbet en fullkomligt organisk förening med hufvudverbet, hvilket ensamt böjes i agau och förblir oböjdt i somali, under det att i galla och saho bägge verben böjas. Af nedanstående paradigm[4] där jag måst inskränka mig till galla och amhar., framgår emellertid den formela analogien mellan dessa språk i detta fall. Lika fullständig är analogien dem emellan i bildningen af ett pluskvamperfekt. I amhar. nyttjas därtill verbet *nabara* vara (egentl. sitta såsom det ätiop. *nabara*), hvilket utan att ingå i någon sammansättning ställes efter hufvudverbet, t. ex. *jekber nabara* han hade varit hedrad, f. *tekber*

1 Se *Abhandl. zur hebr. Grammatik*, ss. 132—154 och jämför *Merx, Gramm. syr.* s. 199.

2 Hos *Waldmeier* (*Wörtersammlung d. Agau-Sprache*, s. 20) lyder paradigmet: sg. 3. *inkan-u-s*, 2. *inkan-tu-s*. 1. *inkan-u-s*, pl. 3. *inkan-ana-s*, 2. *inkantana-s*, 1. *inkan-u-s*. Postfixet *-s* motsvarar (enl. Prätorius) det äfven i galla efter *u*-formen brukliga postfixet *-ti*, hvaraf Tutschek (l. c. s. 33) gör en af sina modusformer.

3 Detta *ala*, *era* sammanställer Müller med temäsek *illa*. En sådan jämförelse har icke mer berättigande än den lika möjliga med det amhar. hjälpverbel *ala* (tigriñ. *alō*, ätiop. *halava*) vara, då alla rotjämförelser inom dessa språk ännu icke kunna vara annat än mer eller mindre antagliga gissningar.

4 I amhar. förenas (det afformativa) perfektet af hjälpverbet med (det präformativa) imperfektet af hufvudverbet, i galla däremot som ej eger någon

nabarat' etc., på samma sätt användes i galla perfektet *ture* (af *tura* stanna dröja) t. ex. *marge ture* han hade växt, f. *margite turte* etc.

Vända vi oss nu till den präformativa bildningen, som alldeles försvunnit ur eller möjligen aldrig funnits i galla, agau, barea m. fl.[1], så är det i synnerhet i bedza och saho som dess semitiska natur träder i dagen. Man jämföre följande paradigm:

		bedza	saho	hebr.
Sg.	3	*je-hejd*[2] han valde	*je-kke* han var	*ji-kbad* (urspr. = *jə-kəbad*
	2	*te-hejd*	*te-kke*	*ti-kbad*
	1	*e-hejd*	*e-kke*	*'e-kbad*
Pl.	3	*je-hejd-na*	*je-kki-n*	*ji-kbᵉd-û(n)*
	2	*te-hejd-na*	*te-kki-n*	*ti-kbᵉd-û(n)*
	1	*ne-hejd*	*ne-kke*	*ni-kbad*

---

präformativ böjning förenas hjälpverbets aorist med perfektformen på *-e* (se s. 88 not 2) af hufvudverbet:

Sg.	3. m.	*jekber-āl*		*marg-ēra* † — *marge-era*
	f.	*tekber-āla-t'*		*marg-ērte*
	2. m.	*tekber-āla-he**	c.	*margi-t-ērta*
	f.	*tekber-j-āla-s'*		
	1.	*ekber-āla-hū*		*marg-ēra*
Pl.	3.	*jekber-āl-ū*		*marg-anī-ru* — *marg-an-i-eru*
	2.	*tekber-āl-āt'hū* **		*margi-tanī-rtu margi-tani-ertu*
	1.	*enekber-āla-n*		*margi-nē-rra* — *margi-ne-er-na*

* Det ätiop. afform. *-ka* (i öfriga semit. språk, utom mehri och samarit., *-ta*) öfvergår i amhar. till *-ha*, *-he*, och det femin. afform. *-kī'* genom mouillirung först till *-k'* och genom vidare försvagning till *s'* (sch), fullkomligt på samma sätt som i det sydarab. mehri (se *Maltzan* i *Z. d. d. morg. Ges.* B. XXV s. 201. — ** I amhar. har den nominala pluraländelsen *-āt'* (= hebr. *-ōt*) inträngt framför pronominala suffix och afformativ, här *-hū* = ätiop. *-kemū*. — † "In hoc tempore pænultima syllaba semper valde longa est et veluti correspondens duplici *ee*" (*Massaja*, *Lectiones* s. 119 not 1).

1 Ett möjligt grammatiskt sammanhang mellan dessa språk och de semitiska omintetgöres icke däraf, att de senare hafva tvänne enkla verbformer, de förra däremot blott en, då man erinrar sig att det assyriska perfektet nästan helt och hållet utträngts af imperfektet.

2 Munzinger (*Ostafrikan. Studien* s. 348) skrifver *jeheid*, men i en liten ordförteckning (s. 358) sannolikt rättare *jehéid*. Då man där finner subst. *o hejed* die Wahl, så synes roten urspr. vara *hajad*, och sål. den ofvan gifna perfektformen urspr. *jehejd*, ehuru sedermera i uttalet *j* vokaliseras och mer eller mindre uppgår i *e*. Jämför i ätiop. *sēma* perf. af urspr. *samaja*, imperf. *jesajem* eller *jesaim*. I andra exempel hos Munzinger finner man i präformativet *je-* ersatt af *o-*, *oe-*(?). Det synes mig sannolikt att dessa icke äro annat än grumlingar af den *i*-vokal, hvari *je-* naturligen (såsom i nyarab. *i-*, *y-*) öfvergått. Halévy som i sina förklaringar i allmänhet icke håller sig inom språkkunskapens nuvarande gränser utan oupphörligt använder de semitiska formerna såsom lig-

I bildningen af härledda verbstammar, hvilken blott i galla och barea är fullständigt känd, hafva dessa språk användt medel som äro främmande för semitismen [1]. Dock är det af intresse att äfven här *s* uppträder som kausativt formelement (se ofvan sid. 62 och 73). I bed*z*a, där i allmänhet präfiering och postfigering äro lika mycket i bruk, är *s* (s), regelmässigt präfixgt. ex. *enkes* vara kort, *esenkes* göra kort, *ektem* anlända, *esketem* frambära, men vid afledda verb på *-ja* träder *s* mellan roten och afledningen t. ex. *to gud* mängden, *gud-ja* vara mycken, *gud-es-ja* föröka. I de öfriga är *s* postfix: galla *-za*, *-zi* (Massaja skrifver *sa*, *si*), agau *ẓa*, falasa *-s*, *-s*, -z, saho *-es* [2]. Slutligen fäster jag uppmärksamheten vid en analogi med de semitiska språken som galla ensamt af alla hamitiska språk synes ega däri, att ett *v* eller *j* som tredje stamkonsonant är svag bokstaf och upplöses i ett föregående *ā*. Sålunda är *akā* röra omkring för *akava* fullkomligt analogt med ett ar. *'adâ* hjälpa för *'adava*, *dā* föda, för *daja* med ar. *ramâ* kasta för *ramaja* [3].

gande till grund för de hamit., ser i detta *o-* det urspr. *v* i det hebr. 3. pers. pron. הוא *hv'*, uppkommet ur det aram. הוא *hevâ* vara, = det hebr. היא *hājâ* hvarur åter präfixet *je* för samma pers· י förklaras. Här kan man med fullt skäl använda det uttryck »willkürliches Durcheinanderwerfen von Semitischem und Hamitischem», hvarmed Prätorius i allmänhet betecknar Halévys arbete på detta fält.

1 Så anser Reinisch bildningen af dessa stammar bestå i postfigering af andra prädikativa rötter, det passiva *-ei* är (t. ex. *ked-ei* af *ked* skära). = *ai* machen, det kausativa postfixet *-gis* = *kosi* vollenden etc. Men den kännedom vi ega om barea är ännu för ringa, för att kunna berättiga till en bestämd åsigt i detta fall. I galla visar den härledda stambildningen en fullkomligt turkisk förmåga att sammansätta samma eller olika formelement. Af en rot *ba* go out kan sålunda bildas stammarne *ba-d'a* [»*d'* is a singular sound scarcely to be expressed by European organs» *Tutschek* s. 6. *Massaja*, tecknar det *ḍ*] to go out for one's self [dat. comm. eller. incomm.], *ba-fa-d'a*, to let go out for one's self, *ba-zi-fa-d'a*, *ba-zi-zi-fa-d'a* to cause to let go out for one's self. Äfven i bed*z*a kan åtminstone det kausativa *s* fördubblas t. ex. *gig-ja* gå *gig-s-is-ja* låta skicka (se *Orient u. Occident* III s. 343). Härmed har icke ens amhar. något jämförligt, ty dess många nybildade stammar, af Isenberg, upptagna till 23, bero blott på en utsträkt tillämpning af samma principer som i alla semitiska språk ligga till grund för stambildningen.

2 Abbadie (*Journ. Asiat.* 1843 s. 116) skrifver *-ôch*.

3 Rötter med urspr. slutande *-ja* äro sällsynta, i Tutscheks galla-lexikon finnas blott tre, alla enstafviga. De med slutande urspr. *va* äro däremot mycket vanliga. Att *ja* och *va* urspr. finnes i dessa stammar ser man af de härledda stammarne t. ex. *gajad'a* af *gā*, *lakavad'a* (dock äfven *lakad'a* af *lakā* (Se *Tutschek*, *Galla gramm.* s. 12).

Nominalböjningen, som i allmänhet närmar sig den berberska och i vissa fall den ägyptiska, erbjuder äfven några analogier med semitiska språk. Ett särskildt bestämdt feminintecken är här i allmänhet sällsynt — i barea saknas det helt och hållet — när det finnes är det dock alltid ett *-t* (Jfr s. 62). I bedza finnes det blott i adjektiv motsvarande den maskulina ändelsen *-b* t. ex. *era-b* weiss, *era-t* weisse. Men liksom det fornäg. feminina *-t* i koptiskan öfgergår till det demonstrativa präfixet, artikeln, *te*, så finnes äfven i bedza en feminin artikel *te*[1]. I galla omnämna mina källor intet särskildt feminintecken[2]. Men att *-ti* i detta språk lika väl som i falasa finnes som bestämd femininändelse ser man af sådane exempel som *nagade*[3] köpman *nagaditi* kvinlig köpman, *tumtu* handtverkare *tumtiti* kvinlig handtverkare, *garba* tjänare (utan hänsyn till kön) *garbiti* tjänarinna[4]. Pluralbildningen — där en sådan förekommer, ty ofta sakna i dessa språk ett särskildt uttryck för denna form. — visar stor öfverenstämmelse med berberspråkens ändelser *-ta* (se därom s. 75, not 2), och *-n*, *-en*, hvilket senare finnes i somali *-in* och äfven fast sällsynt i galla *-n*, *nŏ*. En analogi med arabiska erbjuder galla dori att plu-

---

1 Den maskulina ändelsen *-b* anser jag vara identisk med det slutande *-b* i *ane-b* jag (se Tab. II, kol. *bedza*), och att dess ursprung är en pronominalstan synes mig tydligt af pronomenet *be-n* ille. Det är då också ganska sannolikt att vi här, som Halévy och Müller vilja, hafva den ägyptiska pronominalstammen *p*, i synnerhet som bedza i likhet med berberskan och arab. saknar *p*-ljudet. Dessutom eger bedza en artikel *to* som Munzinger anser som neutrum. Häremot invänder Haléry med alt skäl att ett neutrum är lika främmande för de hamitiska språken som för de semitiska, och anser *to* för »une modification de la forme feminine ordinaire *te*, exigée par une principe qui nous échappe». Möjligen är *to* en forma communis bildad af *te* + *o*. Då den femin. artikeln *te* i bedza således alldeles motsvarar femin. artikeln *to* i temāsek så synes man äfven kunna antaga identitet mellan de motsvarande maskulinformerna *ua(wa)* i temāsek och *o* i bedza. Härtill stämmer äfven de plurala artiklarne i bägge språken temā. m. *ui* (*wi*) f. *ti*, bedza m. *e* f. *te*. Müller (*Orient u. Occident* III s. 338) identifierar utan vidare bevis denna artikel *o*, *ua* med den ofvan nämnda demonstrativa stammen *b*. Jag anser det ännu omöjligt att därom yttra sig med visshet.

2 Tutschek (l. c. s. 54) har dock en antydning därom.

3 Sannolikt lånadt af ätiop. amhar. *nagada* resa som köpman = syr. ܢܓܕ *negad* traxit.

4 Man skulle möjligt kunna fatta äfven det före *ti* gående *i* såsom hörande till feminintecknet. Jag anser det dock för samma försvagning af ett ursprungl. *a* (mask. *a*, *u*, *e*) som vi finna framför *t* i de verbala afformativen t. ex. *margi-ta* för *marga-ta* (se ofvan s. 00.

ralformen oftast uttryckes genom kollektivnomen, hvilka därjämte alldeles som de arabiska inre pluralformerna — dock utan att som dessa skiljas från en singularform genom vokalväxel — anses och konstrueras som feminin [1]. De syntaktiska förhållanden sins emellan och till verbet hvilka andra språks nomen utmärka genom så kallade kasusändelser betecknas vanligen inom de ätiopisk-hamitiska språken med postpositioner eller präpositioner, och erbjuder sålunda i allmänhet ingen öfverensstämmelse med de semitiska språken. Prätorius har dock uppvisat (*die Sprache von Harrar* s. 467 470 ff.) att i harari, tigriña och amhar. postpositioner så småningom intränga som kasustecken i stället för de semitiska medlen, stat. konstr., pron. relat. etc., Potts påstående (*Z. d. d. morg. Ges.* B. XXIII s. 487) att en sådan ordställning som t. ex. i agau: *tabeli-ager* Vater-land (*ager*=land), *sumeki-anki* Gerstenbrod (*anki*=bröd) betecknar en bestämd skilnad emellan de ätiopisk-hamitiska och ätiopisk-semitiska språken är därför mindre riktigt, ehuru det alltid

---

1 En annan rätt ofta brukad och särdeles intressant pluralbildning i dessa språk är upprepning (»doppelung»). Renast finna vi denna i agau-språken med hel reduplikation, så t. ex. i den af Waldmeier upptecknade dialekten (*Wörtersammlung* s. 28) *chuna* kvinna, pl. *chuna-chuna*, och i falasa (vid enstafviga ord) *zen* broder pl. *zen-e-zen*, *jir* man, pl. *jir-jir*. Vid flerstafviga ord i falasa och vid adjektiv i galla (se *Tutschek* l. c. s. 58) sker reduplikation af första stafvelsen t. ex. fal. *kiriña* sten, pl. *kirkiriña*, galla *garida* vacker, pl. *gagarida*. I dankali (se *Pott*, *Doppelung*, Lemgo och Detmold 1862, s. 191) och somali (vid enstafviga ord) upprepas den sista stamkonsonanten t. ex. dank. *fera* finger pl. *ferari*, *ruga* kalf, *rugagi*, somali *gud* hål, pl. *gudud*, *kis* säck *kisus*. Prätorius tillägger (*Somalisprache* s. 159) »man kann hiermit recht gut semitishe Bildungen wie h*ag*, pl. h*agag*, *geb*, pl. *gebab* vergleichen». Men analogien är blott skenbar, då dessa ätiop. former (= ar. حقّ h*akk* lag, pl. h*ukûk* och جبّ *gubb* grop pl. *gibâb*) från semitisk ståndpunkt måste anses hafva dubbel slutkonsonant redan i sing., ehuru ätiop. ej har något tecken för denna fördubbling. Och att vilja ur den reduplikationslag som tydligen ger sig tillkänna i de hamitiska språken, förklara de semitiska pluralformerna vore ännu för tidigt. För öfrigt torde detta sätt att uttrycka pluralbegreppet vara må hända det ursprungligaste. Vi finna det i det mäst primitiva af alla kända språk kinesiskan (se *Pérny*, *Gramm. de la langue chinoise*, Paris 1873, s. 62), i ett formelt så rikt utveckladt språk som japanskan (*Rosny*, *Grammaire japonaise*, Paris 1873, s. 38) och en mängd andra språk från alla verldsdelar och på alla utvecklingsgrader (se *Pott*, *Doppelung* ss. 176—206). I de semitiska språken är en sådan upprepning tämligen sällsynt och har där som äfven ofta eljest en något annan betydelse än rent pluralbegrepp (Se härom *Ewald*, *ausführl. Lehrb.* s. 773).

kan antagas att de senare språken i detta fall tagit intryck af sina hamitiska grannar.

Ehuru den i det föregående gifves framställningen af de vigtigaste formela öfverensstämmelserna mellan semitiska och hamitiska språk af flera skäl måst inskränkas, är den dock det första något så när fullständiga och systematiska försök som blifvit gjordt att i denna fråga på en gång taga hänsyn till alla som hamitiska ansedda språk och att dervid skilja mellan de tre grupper hvari dessa naturligast indelas. Mina närmaste föregångare på detta fält Prätorius, Fr. Müller och Halévy hafva visserligen utgående från ett af dem behandladt hamitiskt tungomål vid förekommen anledning jämfört semitiska former, men deras uppgift har naturligen varit en helt annan än min, och ehuru den förstnämdes arbeten lemna förträffliga bidrag till bestämmande af de hamitiska språkens inbördes ställning, så hafva de icke afsett att bestämma hvilka af dessa för hamitismen gemensamma drag tillika äro det för semitismen. Det resultat hvartill ofvan gjorda undersökningar ledt mig torde jag därför tills vidare få anse som giltigt. Detta resultat kunde i enlighet med hvad jag förut antydt, i korthet uttryckas så, att de formela öfverensstämmelserna mellan semitiska och hamitiska språk äro för många och för vigtiga för att kunna fattas som tillfälliga. De bevisa ett sammanhang men de äro ännu ej så till sitt innersta väsende kända och bestämda att man eger rätt att omedelbart förklara hamitiska former ur semitiska, eller tvärt om. Det är detta Halévy tillåter sig[1] och Prätorius kan därför med fullt skäl säga[2] att ett sådant förfaringssätt «müssen wir vor der Hand noch durchaus zurückweisen». Men är ett sammanhang en gång bevisadt, blir det blott en tidsfråga att så kunna förstå arten deraf att dylika förklaringar vinna ett berättigande de på språkkunskapens nuvarande ståndpunkt icke ega. I denna uppfattning af de nordafrikanska språkens kommande betydelse för den semitiska språkforskningen har jag nöjet att sammanträffa med en vetenskapsman, hvars allmänt erkända sunda språkliga takt jag förut framhållit. I *Z. d. d. morg. Ges.* B. XXV s. 664 yttrar Nöldeke: Auch ich erwarte mit Bestimmtheit die Lösung einer

1 «Lorsque les idiomes chamitiques ne suffisent point par eux-mêmes à éclaircir certains points de leur flexions l'on se trouve obligé à recourir aux langues sémitiques. Par contre il ne manque pas d'occasions où les faits obscurs sur le terrain sémitique se trouvent éclaircis par les idiomes chamitiques» (*Revue de linguistique* T. III s. 177).

2 *Z. d. d. morg. Ges.* B. XXIV, s. 164.

Menge solcher [de s. 7 not 2 nämda] Schwierigkeiten von einer gründlichen Kenntniss der afrikanischen Sprachen. Ich sage aber von einer gründlichen Kenntniss, nicht von einem oberflächlichen Blättern in allerlei Glossaren und Grammatiken[1]. Den befintliga grammatikaliska och lexikaliska literaturen är emellertid redan så rik att ett närmare studium däraf (ej ett «ytligt bläddrande» däri) räcker till, väl icke att lösa några svårigheter på den semitiska språkforskningens fält, men att bevisa det berättigade i en dylik förväntan på kommande hjälp. Max Müller går därför onekligen för långt då han redan nu framställer berberskan och galla som faktiskt semitiska språk[2]. Renan däremot visar en afgjord misstro mot alla försök att uppdraga några paralleler mellan semitiska och afrikanska språk, i synnerhet ägyptiskan. Han utgår därvid från den teoretiskt plausibla men fullkomligt obevisade satsen att likhet i ett beror på och medför likhet i alt[3], och finner därför den onekligen stora skiljaktigheten i verbalböjningen vara nog att afvisa hvarje påstående om sammanhang. Mindre viss är han i fråga om de abyssiniska språken, hvilka han, i föga konsekvens med det föregående, anser hafva «puisé dans leur commerce avec les langues sémitiques des éléments considérables de leur système»[4]. Samma ståndpunkt intager Whitney, som äfven medgifver att i afseende på de libyska och abyssiniska grupperna har den föregifna slägtskapen «perhaps more show of reason»[5]. I mot-

---

1 Lika riktigt och värdt att ihågkomma är det följande: «Da ist noch viel Material zu sammeln und zu sichten, da ist zunächst die nähere und weitere Verwandtschaft der betreffenden Sprachen unter einander festzustellen und zu ermitteln ob z. B. diese alle den semitischen gegenüber eine Familie bilden oder mehrere, die vielleicht unter sich in ganz verschiedenem Verhältniss stehen. Durch übereilung könnte hier viel geschadet werden». Äfven i detta afseende kan ett eller annat resultat dragas ur föregående framställning, och ehuru en jämförande hamitisk grammatik ännu länge torde blifva en outförbar framtidstanke, så hade ur det material jag kunnat använda i rikare mått än mina föregångare, flera bidrag därtill kunnat vinnas, om de ej fallit alt för långt utom ramen för närvarande arbete.

2 «North of this body of Bântu speech we have an independent settlement of semitic language in the Berber and the Gallá dialects» (*Introd. to the Science of Religion*, s. 164).

3 «Un système grammatical va tout d'une pièce et il est absurde [?] de supposer que deux groupes de langues possèdent en commun une moitié de leur système grammatical sans se ressembler par l'autre» (*Histoire d. l. sémit.* s. 85).

4 Jfr *Hist. d. l. sém.* ss. 330—334.

5 *Language and the Study of Langu.* s. 343.

safs mot förhållandet vid frågan om de semitiska och indoeuropäiska språkens slägtskap synas dock de flesta språkforskare vara benägna att erkänna ett sammanhang mellan semitiska och hamitiska språk [1]. Mig veterligen hafva nästan alla ägyptologer uttalat sig i denna riktning (se s. 56), och äfven flera berömde forskare på de semitiska språkens område hafva instämt däri [2]. Böra vi således antaga Benfeys åsigt om ett gemensamt urspråk såsom stammoder för de semitiska och hamitiska dotterfamiljerna? Vi hafva sett att det uppvisade sammanhanget uteslutande var af formel natur och att de spridda försöken att jämföra hamitiska och semitiska ord ännu sakna en erkänd vetenskaplig grundval. Eger man då rättighet att med hvarandra identifiera enstaka rötter ur bägge språkgrupperna, som till ljud och betydelse sammanfalla, och kunna särskildt demonstrativa rötter, hvilka som bekant ofta reducera sig till en konsonant (med eller utan vokal) exempelvis ett *k (ka)*, *t (ta)* i den ena familjen identificeras med ett *k*, *t* i den andra? Dessa frågor skall jag i den följande sista afdelningen enligt min ståndpunkt och uppfattning besvara i sammanhang med en kort framställning af pronominalformernas plats och betydelse i en språkstams morfologi.

III. Om betydelsen af demonstrativa rötter och jämförelser mellan skilda språkgrupper.

Den ordklass, som man sammanfattar under namn af pronomen, af arab. grammatici sinnrikt kallade *ḍamîr (bihi)*, *muḍmar (bihi)* = verbum quo aliquid (in animo) continetur, eller *kinâje* = ʾαντωνυμία [3] — intager inom formläran en vigtig och egendomlig ställning. Det är i synnerhet genom W. v. Humboldts och Bopps arbeten som deras i ett språks innersta bygnad djupt ingripande natur blifvit klart utredd [4]. Humboldt har uppvisat att

1 Den tyske bearbetaren af Whitneys ofvan nämda arbete Jolly yttrar också (*Die Sprachwissenschaft* s. 491 noten) sedan han omnämt Benfeys åsigt (se s. 54): «Diese Ansicht wird heutzutage von den meisten auf diesem Gebiete competenten Linguisten mindestens Deutschlands getheilt, und im dem obigen Urtheil Whitneys dürfte ein Product der Hyperkritik vorliegen».

2 Ewalds, Prätorius' och Nöldekes åsigter har jag förr vidrört, se dessutom Olshausen (*Lehrb. d. hebr. Spr.* s. 6), Lane (*Arabic-Engl. Lexicon*, Part I, Preface, s. VII).

3 Hebr. gramm. hafva från araberna lånat sitt uttryck כִּנּוּי *kinûj*, och syrerna hafva öfversatt pro-nomen ordagrant med ܚܠܦ ܫܡܐ *helāf semā*.

4 *Humboldt*, *über die Verwandtschaft der Ortsadverbien mit dem Pronomen in einigen Sprachen* (Abhandl. der histor.-philol. Kl. d. Königl. Acad.

personliga pronomen måste finnas i alla språk, att de utgöra uttrycket för den logiska motsats mellan subjekt och objekt hvilken alt talande innebär, och att det rena rum-begreppet ligger till grund för de egentliga pronominalrötterna. De kallas därför numera allmänt demonstrativa (utpekande, hänvisande) rötter och deras ursprunglighet inom hvarje språk är tämligen allmänt erkänd.[1] Detta hindrar icke att ofta de i ett språk faktiskt befintliga personliga pronominalformerna kunna vara senare nybildningar[2], och det är af ett stort intresse att jämföra hvilka medel olika språk och språkgrupper härvid användt. Sammansättning af olika demonstrativa stammar är det naturligaste och vanligaste medlet, hvarå vi ofvan i somali (se s. 85) sågo ett exempel. Mera sällan förekommer i detta fall upprepning af samma stam. Pott i sin utför-

der Wiss. zu Berlin, 1829, ss. 1—26); *Bopp*, *Über einige Demonstrativ-Stämme und ihren Zusammenh. mit versch. Präpos. u. Conjunct.* (Abhandl. der Berl. Acad. 1829 ss. 27—47); *Über den Einfluss der Pronomina auf die Wortbildung* (Abhandl. d. Berl. Acad. 1831 ss. 1—28).

1 I en skarpsinnig och kritisk artikel, «the Sanskrit language, as the basis of linguistic science, and the labours of the German school in that field are they not overvalued» (*Transact. of the philol. Society* 1862, 1863 ss. 113—160) — hvilken innehåller många riktiga anmärkningar mot sanskritisters vana att hänföra en mängd indoeurop. ord till lika många hypotetiska sanskritrötter med en högst sväfvande och allmän betydelse (t. ex. 20 olika som betyda *gå)* — har författaren, prof. *Key*, äfven underkastat den af Humboldt, Bopp och M. Müller framlagda teorien om demonstrativa rötter en utförlig kritik, och vill (såsom redan indiska grammatici gjort, se *Bopp*, *Vergl. Gramm.*, Th. I, s. 194) härleda alla pronomen från prädikativa rötter. Ingenting är visserligen lättare och som verklig utredning mindre nöjaktigt än att som man ofta finner vid förklaring af ordbildningssuffix, påstå att ett sådant suffix tillhör en pronominalstam *a*, *ka* etc. Det är också sant att språket i allmänhet synes utgå från det konkreta till det abstrakta, men det är därför icke omöjligt att språket kan ega ursprungligt abstrakta ord eller rötter i den mening, att dessa rötter just äro det egentligaste uttrycket för den mänskliga själens abstraktionsförmåga. Huru de demonstrativa rötternas enkla språkljud kunna utgöra ett sådant uttryck är liksom det allmänna förhållandet mellan ett ords ljud, och det begrepp som i ordet har sitt uttryck, en ännu i nästan fullkomligt dunkel höljd fråga (jfr *Pott*, *grammatisches Geschlecht* i *Ersch und Grubers Encykl.* Sect. I Th. 62 s. 437). En kritik af Keys i hvarje fall läsvärda artikel skulle föra mig för långt och jag hänvisar därför till *Whitneys* svar därå (*Oriental and linguistic Studies*, New-York 1873, s. 211).

2 *Barth* går däremot tydligen för långt då han påstår (*Central-afrikan. Vocabularien* s. XII) att pronomenen nästan alltid äro «spätere Bildungen, theils aus eigenen nationalen Elementen komponirt, theils aber auch sogar erst aus fremden Sprachen herübergenommen». Det senare fallet är ytterst sällsynt.

liga monografi *Doppelung* har alldeles förbigått denna användning af reduplikationen. I de s. 69 vidfogade tabellerna finna vi dock flera exempel därpå t. ex. i kabyl. *ke-k'i*, *ke-k'* du. Särdeles anmärkningsvärdt är att pronominalformerna för alla personerna bildas på samma sätt af demonstrativa stammar, hvilka man i allmänhet föreställer sig tillhöra blott den s. k. tredje och möjligen andra person. Men äfven uttrycket för första person beror på samma af Humboldt först påpekade rum-motsats af här och där och samma pronominala rot som tjänar till uttryck för andra och tredje person kan därför äfven, stundom modifierad till en annan stam (t. ex. *k*, *ka*, *ku*), användas att beteckna den första. Denna de personliga pronominalformernas på uttrykt åtskilnad i rummet hvilande natur framlyser synnerligen i de språk där de genom sammansättning uppkomna formerna ännu icke blifvit så sammannötta, att delarnes ursprungliga betydelse ej kan urskiljas. Japanskan, hvilken som bekant eger en sällsynt rikedom på personliga pronomen, har bland andra en mindre vanlig form *konata* för första person. Dess ursprungliga betydelse blir klar vid en jämförelse af de tre ortsadverb *ko-na-ta*, *so-na-ta*, *a-na-ta*, hvilka härledda af tre demonstrativa stammar *ko-no* (hic), *so-no* (iste), *a-no* (ille)[1] svara på frågan *do-na-ta* hvar? *Konata* betyder således: här hos mig, på min sida[2] (och står i vissa fall alldeles likbetydande med *jag)*, men äfven ofta den som är hos mig = celui-ci, och är då ett tredje persons pronomen. En intressant parallel härtill erbjuda de grönländska formerna *uvanga* jag, *ivdlit* du, hvilka enl. Kleinschmidt *(Gramm. der grönl. Sprache* Berlin 1851, s. 42) ursprungligen betyda: meine hierheit, deine dortheit. I armeniskan finnas trenne suffix *-s*, *t (d)*, *n*, som ursprungligen beteckna olika grader af närhet i förhållande till den talande: *hîc*, *istic*, *illic* och därför sedan nyttjas som suffix för 1:sta, 2:dra, och 3:dje person. *Hair-s* kan sål. betyda hic pater, ego pater, eller meus pater (se Humboldt l. c. s. 20). Bopp *(Vergl. Gramm.* Th. 2, s. 185) synes ej riktigt vilja dela Humboldts fina uppfattning af de grammatiska personernas sammanhang med rumbegreppet, och anser

---

1 Att *ko*, *so*, *a* här äro de egentliga pronominalstammarne för begreppen *hic*, *iste*, *ille* ser man af de parallela och synonyma *ko-re*, *so-re*, *a-re*.

2 Se *Rosny (Eléments de la gramm. japon.* Paris 1873, s. 58), hvilken anser *-ta* i *konata* (och förmodligen också i de bägge andra ofvan nämda ortsadverben) som en förkortning af *kata* sida. Ännu oftare begagnas som 1. pers. pronomen det i så fall synonyma *kono-hô* ce côté-ci.

det omöjligt att dessa *-s*, *-t(d)* — hvilkas bruk som suffix för första och andra person han lika litet kan förneka som deras sammanhang med de demonstrativa pronominalformerna *sa* hic, *ta (da)* iste — kunna hafva något att skaffa med de armen. *es* ego och *tu (du)* tu[1]. Det finska pronomenet *hän*, betraktar Sjögren[2] som ett allmänt personalpronomen som förr nyttjades för alla tre personerna, och först senare blifvit i finskan inskränkt till tredje person. Då *hän* i den nuvarande estniskan är reflexivt pronomen, så sammanhänger härmed den bekanta företeelsen i de slaviska språken att dess reflexiva pronomen kyrkslav. *sę*, polsk. *se*, *sebe*, rysk. *sebja* urspr. = sig, nyttjas äfven som reflexivt pronomen till 1:sta och 2:dra person, således efter ett subjekt jag, du i stället för mig min, dig din, i de öfriga grenarne af den indoeurop. språkstammen. Äfven i andra indoeuropäiska språk finnas fullständiga analogier till det berörda förhållandet i japanskan. Jag erinrar blott om de bekanta italienska ortsadverben *ci* här och *vi* där, hvilka nyttjas som oblika kasus af 1:sta och 2:dra person och därjämte (i öfverensstämmelse med det franska *y*) med betydelse af de germaniska pronominaladverben *daran*, *hierbei*, *dazu* etc. Och ett öfverraskande klart bevis på den ursprungliga demonstrativa betydelsen hos de sammansättningar af demonstrativa stammar, hvilka nyttjas som former för 1:sta och 2:dra person, lemnar galla-språket däri, att dess emfatiska former för 1:sta och 2:dra person, — *ana-tu* jag, *si-tu* du (se tab. II s. 69) — alltid åtföljas af verbet i tredje person[3].

Denna åsigt om alla de tre s. k. grammatiska personernas sammanhållning inom rummets enhet, är ännu icke på långt när allmänt insedd eller erkänd[4], och dock är det därpå som det förhål-

---

1 *Lauer (Gramm. der armen. Sprache* Wien 1869 s. 36) kallar dem »demonstrativpartikeln», hvilka ersätta de andra språkens artikel, men tillägger att de »im Zusammenhange» kunna hafva betydelse af pron. possess.

2 Se hans uppsats *Zur Ethnographie Livlands* (*Bülletin Histor. Philol. de l'Académie de St. Pétersbourg* T. VII, s. 55—57) och jämför *Donner*, *das Personalpronomen in den altaischen Sprachen*, Berlin 1865, ss. 19 ff.).

3 Se *Tutschek (Galla gramm.* s. 64).

4 Så anser t. ex. Ewald de personliga pronomenen vara »eine wesentlich verschiedene Art von deutewörtern», som står högre än alla »bloss hinweisenden deutewörter» ... »Hier wird also nicht auf blosse raumverhältnisse oder auf die person als in diesen stehend hingedeutet sondern das geistige bewusstsein der höhern menschliche persönlichkeit deutet auf sich selbst hin (*ich*), oder etc.» (*Ausführl. Lehrb.* s. 274).

lande beror att samma demonstrativa stam kan inom en språkgrupp nyttjas att beteckna både första och andra person, hvilka eljest skulle synas stå till hvarandra i skarp motsats. Äfven för den rätta uppfattningen af en länge omtvistad punkt inom den semitiska formläran vinner man härigenom en naturlig ståndpunkt. Man fattar vanligtvis förhållandet mellan den självständiga formen för andra person ar. *an-ta* hebr. *at-ta* du och det motsvarande suffixet ar. hebr. *ka* dig så, att *ta* är den äldre formen som öfvergått till *ka*, och man tror sig stöda detta därmed att afformat. för samma person är i arab. och hebr. *-ta* (*katal-ta* du har dödat) men i ätiop. *-ka* (*katal-ka*). På samma sätt fattas förhållandet mellan den självständiga formen för 1:sta persen *ānōkî* jag och afformativet för samma person *-tî* (*katal-tî* jag har dödat) som en öfvergång från *k* till *t* [1]. För en sådan öfvergång finnes dock inom de semitiska språken intet tecken till stöd och Ewalds jämförelse med det armeniska *tu* (*du*) tu, *kez* tibi kan blott tjäna som analogi ej som bevis [2]. Förhållandet är enligt min mening helt enkelt det, att bägge de demonstrativa rötterna *k*, *t* (resp. stammarne *ka*, *ku*, *ta*, *ti* jfr s. 86 not 1) nyttjas för att uttrycka både den första och den andra person [3]. Hvarför i vissa former den ena stammen, i

---

1 *Ewald* yttrar (*ausführl. Lehrb.* s. 499: «Im *Sy.* liegt nicht אני [*'ănî*] zu Grunde ... sondern das vollere אנכי [*'ānōkî*] gerade nach seiner Endsylbe: nur dass nicht *-ki* sondern mit dem andern stummlaute *-ti* gesprochen wird [!]; (Jfr äfven *Grammatica critica linguæ arabicæ* s. 128). På samma sätt *Dillmann* (*Aethiop. Gramm.* s. 162): «Das *-ka*, *-kī* [afformativet för 2:dra person] ist nicht anderes als der zweite Bestandtheil des zusammengesetzten vollen Fürwortes *an-ta*, *an-tī* sofern nach § 65 * aus ursprünglichem *tva-*, woher *ta* erst entstanden ist, auch *ka* werden konnte, und wirklich ausser in diesem Fall auch in Pronomen suffixum der zweiten Person beider Zahlen in allen semitischen Sprachen geworden ist». Likaledes anser *Olshausen* (*Lehrbuch der hebr. Sprache* s. 448) för otvifvelaktigt «dass die Endung *-ti* von der Form *ānōkî* abstammt, und nur in sehr früher Zeit *k* mit *t* vertauscht wurde, wie umgekehrt in den pronominalsuffixen der Zweiten Person *k* an die Stelle von *t* getreten ist».

* Denna § 65 som skulle förklara öfvergången af *t* till *k* innehåller icke annat än samma påstående i en annan form: "mit dem aus *tva* verstümmelten *ta* wechselt aber in gewissen Formen *ka*".

2 Förklaring af förhållandet i armeniskan finner man hos *Bopp* (*Vergl. Gramm.* Th. I, s. 445) och *Lauer* (*Gramm. d. armen. Spr.* s. 33).

3 Af grammatiske författare har hittils *Merx* ensam (*Gramm. syr.* s. 192) fullt insett ovetenskapligheten af den allmänna uppfattningen om förhållandet med *k* och *t* i dessa pronominalformer och först kritiserat den vanliga åsigten om verbformernas uppkomst genom sammansättning af den verbala stammen och de självständiga personliga pronominalformerna. I dessa senares ställe sätter han nämligen med fullt skäl pronominala rötter,

andra åter den andra valdes till uttryck för ett visst personbegrepp, hör till de frågor hvilkas besvarande på vetenskaplig väg ännu mycket länge torde komma att blifva en omöjlighet. Det enda man här kan säga med någon sannolikhet är, att analogien inverkat så, att afformativen blifvit i arab. 2. m. *-ta*, 2. f. *-ti*, 1. *-tu* (hebr. *-tî*) men i ätiop. resp. *-ka*, *-kī*, *-kū* [1].

Pronominalstammarnes betydelse inom formläran är så stor, att man nästan kan säga att de utgöra det hufvudsakliga formbildande elementet. Då man i alla språk med verbalböjning förstår en viss verbforms modifikation efter subjektets olika personer, är det klart att denna modifikation måste ske medelst de pronominalstammar hvilka nyttjas som uttryck för de personliga begreppen. Äfven ett sammanhang mellan största delen af kasusändelserna och de demonstrativa stammarne inom de indoeurop. språken har Bopp [2] uppvisat och man torde nu mera allmänt vara benägen att antaga att detta sammanhang är själfva principen äfven för nominalböjning i alla språk, där en verklig sådan finnes [3]. Äfven inom den semitiska språkforskningen har en sådan uppfattning af så väl de arabiska kasusändelserna som de öfriga språkens lemningar af en ursemitisk flexion gjort sig gällande [4]. Slutligen spela de demonstrativa stammarne en stor rol vid ordbildningen, ehuru här deras betydelse må hända blifvit öfverskattad, och många suffix, som nu sättas i sammanhang med dessa, skola af en grundligare forskning visas ega en prädikativ härkomst [5].

«germina demonstrativa», såsom den personbildande sammansättningsleden. Men då Merx anser «germina *vim demonstrativam indistinctam* habuisse», är jag för min del öfvertygad om att i enlighet med Humboldts teori, ursprungligen hvarje demonstrativ rot uttrycker en särskild relation i rummet, men att först sedan, då behofvet af kraftigare former började dana en mängd nya sammansättningar af demonstrativa stammar, de ursprungliga nyanserna dem emellan, såsom af olika närhetsgrad till den talande o. d., försvunno, i följd hvaraf samma stam i en bildning kunde uttrycka andra person, i en annan tredje eller första o. s. v.

1 Detta analogiens inflytande har redan *Ewald* antagit (l. c. s. 499), men i synnerhet har det blifvit framhållet af *Arnold* (*Abriss d. hebr. Formenl.* s. 56).

2 Se *Vergl. Grammatik* Th. I, s. 245.

3 Jfr *Curtius*, *Zur Chronol. d. indogerm. Sprachf.* s. 250—258; *Steinthal*, *Characteristik d. haupts. Typen d. Sprachb.* s. 320.

4 Se t. ex. *Ewald*, *ausführl. Lehrb.* ss. 518, 521; *Nöldeke*, *Orient und Occident*, Jahrg. I, s. 759.

5 Se dock *Steinthals* försvar för Bopps åsigt «dass alle ursprünglichen Formwörter und Suffixe von demonstrativen Wurzeln abstammen» (*Charakt. d. haupts. Typ. d. Sprachb.* s. 280 ff.).

Efter denna korta öfversigt af de pronominala rötternas begrepp, återstår det mig blott att framställa min åsigt om det berättigade i en jämförelse af semitiska rötter och särskildt de pronominala med rötter inom de bägge språkstammar, hvars allmänna förhållande till semitismen blifvit förut afhandladt. Och då jag för närvarande ej har tillfälle till en kritisk granskning af de nu gällande rotteorierna och det därpå grundade begreppet om slägtskap — hvilka dock ännu lemna rum för många betänkligheter — vill jag redan från början antyda min ställning till frågan genom att uttala den åsigten, att jämförelser mellan olika språks rötter icke hämta sitt värde från en förut ådagalagd eller antagen slägtskap mellan dessa språk utan allena ur metoden för jämförelsen anställande. Det är detta begrepp af slägtskap, som ofta i dubbel riktning visat sig utöfva ett skadligt inflytande. Om tvenne språk eller språkgrupper med hvarandra räkna slägt, d. v. s. anses ega ett gemensamt ursprung, så har man ofta icke tagit det så noga med strängheten och vetenskapligheten i metoden af de anstälda jämförelserna. Däremot har man ofta med misstro eller rent af åtlöje emottagit jämförelser mellan de språk och språkgrupper som enligt den allmänna meningen bland språkforskare icke ega någon slägtskap med hvarandra [1]. Men går man icke här den framtida forskningen i förväg? Är man viss om att hon ej kan uppdaga nya samband, genom hvilka de förut påpekade enskilda dragen få sitt rätta ljus? Dessa borde därför tils vidare få gälla hvad de kunna, och om undersökningen i en aldrig så enskild punkt är gjord metodiskt och följdriktigt, borde dess resultat erkännas som en vetenskapens «errungenschaft», utan att behöfva för sin sanktion vänta på andra upptäckter eller bero på huruvida andra och tillräckligt många och vigtiga drag af likhet uppvisas, för att en slägtskap skall kunna förklaras ega rum. Och en sådan frihet borde så mycket hällre tillerkännas den vetenskapliga forskningen som man ännu icke funnit eller erkänt några vissa bestämda kriterier, hvarigenom en slägtskaps befintlighet eller obefintlighet kan fullständigt eller redan från början afgöras [2]. När Buschmann

---

1 Se t. ex. *Whitneys* åsigt om «the futility of comparison of roots of different families» (*Language and the Study of Lang.* ss. 392 ff.).

2 *Pott* (*Z. d. d. morg. Ges.* B. IX, 1855, s. 421) yttrar: «Leider weiss ich mich keineswegs im Besitz durchweg gültiger Kriterien, nach denen sich über Sprachverwandtschaft unweigerlich für alle Fälle aburtheilen liesse; und, wenn es deren giebt, wird vollständig sie erst noch viel vergossner saurer Schweiss sich mühsam erarbeiten». Samma tanke uttrycker *Renan* några

(*Über den Naturlaut*, Berlin 1853 s. 4) uppvisar att i en stor mängd som fullkomligt skilda ansedda språk de ord som uttrycka begreppen *fader* och *moder* låta hänföra sig på följande rotserier *pa*, *ta*, *ap*, *at* för fader, *ma*, *na*, *am*, *an* för moder, men fullkomligt förkastar hvarje därur dragen slutledning om ett gemensamt genealogiskt ursprung för alla språk, så kan riktigheten af ett sådant tillbakavisande ej upphäfva det faktiska sambandet i denna enstaka punkt, så vida eljest hans undersökning är riktig och det däraf följande ofvan meddelade resultatet pålitligt. Om man med Buschmann och Pott[1] tillskrifver detta samband ett nödvändigt naturförhållande vid barnets första försök att frambringa ord för de begrepp som först klarna för dess inre, eller ett blott tillfälligt sammanträffande, hvar skall man då sätta den gräns, där dylika tillfälligheter eller naturnödvändigheter — till hvilka senare hör det stora men ännu alldeles obestämda antalet af s. k. onomatopoetika — upphöra och de slägtskap innebärande likheterna börja? På samma sätt visade Lottner[2] att i en mängd språk och språkgrupper från alla verldsdelar första persons pronomen karakteriseras af en nasal *m*, *n* och andra person af en dental *t*, *d*, och anser detta som bevis på «inward *ideal* unity af all mankind not at all attesting community of origin». Jag erkänner gärna att detta enda, eller om man äfven vill medräkna Buschmanns ofvan nämda, dessa bägge fakta ingalunda äro tillräckliga för att bevisa ett gemensamt

år senare på följande sätt (*Hist. d. langues sémit.* p. 84): «L'histoire naturelle a des signes parfaitement déterminés pour établir les embranchements, les classes, les genres et les espèces; la linguistique n'en a pas; c'est une question de dégré, sur laquelle l'appréciation individuelle de chaque linguiste pourra varier». *Max Müller* yttrar visserligen (*Lectures* P. I s. 291): «there are criteria for determining even these more distant degrees of relationship in the vast realm of speech», men detta påstående — oafsedt den omständigheten att han ingenstädes omtalar hvilka dessa kriterier äro — förlorar sin betydelse därigenom, att enligt honom slägtskapsgraden kan utsträckas så långt att den slutligen omfattar alla språk. Och ehuru *Whitney* visst icke delar denna åsigt om en allmän slägtskap och det däraf följande antagandet af ett gemensamt mänskligt urspråk, så medger äfven han (*Language* s. 189) att: «there is no limit assignable to the extent to which the descendants of a common linguistic stock may diverge and become separated from one another» — hvilket tydligen innebär att vi ej ega ett erkändt medel att bestämma om en påstådd slägtskap mellan tvänne språk finnes eller ej.

1 Se artikeln *das Geschlecht* i *Ersch u. Grubers Encykl.* Sect. I, Th. 62, s. 435 och jfr *Kuhns Zeitschr. f. vergl. Sprachf.* B. II, s. 420.

2 *On the form and origin of the pronouns of the first and second persons* (Transactions of the philol. Society 1859 ss. 34—66).

språkligt ursprung, men så länge ej något fel i Buschmanns eller Lottners metoder blifvit uppvisade — hvilket dock icke torde vara svårt att göra, kvarstå de som tvänne skäl för en sådan åsigt. Jag kan icke inse med hvad rätt Lottner anser denna sist berörda öfverensstämmelse blott bevisa «the identity of human mind throughout the globe», såsom ett enstaka faktum vore den äfven i detta hänseende otillräcklig. Han flyttar därmed detta faktum från det språkliga området dit det dock hör in på det psykologiska, dit sådana företeelser höra som t. ex. den af Pott (i *Zählmetoden*) uppvisade öfverensstämmelsen, att alla kända folk till grund för sitt talsystem och uttrycken därför lagt fingrarnes antal på en eller flera af de mänskliga extremiteterna (5, 10, 20). Likaså är det med en viss tvekan som Donner efter sin undersökning af de finska språkens personliga pronominalformer vågar yttra[1]: «es scheint doch merkwürdig dass sonach die ursprüngliche formen der personalpronomina *ma*, *tva* oder *tu*, *ta* gerade mit denen der Indoeuropäischen sprachen zusammenfallen». Månne nu detta resultat, vunnet genom en lika vetenskaplig metod och därför lika visst som öfverensstämmelsen mellan de sanskritiska och germaniska pronominalformerna till sitt värde beror därpå att sedermera andra likheter mellan de finska och indoeurop. språken upptäckas?[2]. Sant är att det historiska resultat man kan draga af ett enda sådant faktum är = 0, men det är just den omständigheten att man så tidigt velat vinna etnologiska och kulturhistoriska resultat af den jämförande språkforskningen, som enligt min mening väl eggande men ej alltid lyckligt inverkat på denna vetenskap själf. Det är som om hon stundom icke arbetade för sitt eget mål. Under trykket af snillrika mäns storartade tankar drifs hon att i förtid bygga upp etnologiska system och framtrolla förhistoriska verkligheter. Jag nekar visst icke att den indoeurop. språkforskningen tagit en så storartad och på samma gång vetenskaplig utveckling att mycken

1 *Das Personalpronomen in den altaischen Spr.* s. 56.

2 Då *Pott* (*Z. d. d. morg. Ges.* B. XXIII s. 488) kallar den öfverensstämmelse som visar sig mellan agau-språkets nomen agentis (= partic. akt.) på *-ant-i* och det sanskritiska participet på *-ant* «eine spasshafte Ähnlichkeit» så må detta vara en träffande anmärkning, så länge man icke känner ursprunget till ändelsen i agau. Men om — hvilket nu synes svårt att bevisa men dock icke är otänkbart — denna ändelse *-ant-i* i agau icke är någon ljudlig ombildning af en äldre helt olika form utan lika ursprunglig som det sanskr. *-ant*, så är, åtminstone för mig, denna identitet mellan de bägge språkens participbildning lika litet «spasshaft» som öfverensstämmelsen mellan skr. *-ant* och lat. *-ens* (*ent-s*).

vinst däraf kan skördas för andra grenar af mänsklig forskning, jag tviflar blott på sanningen och varaktigheten af de taflor som lärde och fantasirike män på denna grund upprullat för oss om urarernas sociala lif. De kunna vara sanna dessa system, men de medföra liksom alt systematiserande den olägenheten, att ofta resultatet af enskilda språkliga undersökningar bedömes icke efter dess eget värde, utan efter dess större eller mindre öfverensstämmelse med ett gällande system. På samma sätt må den nuvarande indelningen och klassifikationen af språken vara till sina grunddrag riktig, men hon är icke så absolut fastställd att icke en djupare kännedom af en mängd nu mindre bekanta språk ej kan betydligt modifiera henne, och hon får därför icke anföras som stöd för att bryta stafven öfver enskilda undersökningar, hvilka möjligen redan till sin utgångspunkt med henne stå i strid. Denna förutfattade åsigt om vissa anstälda jämförelsers fullkomliga värdelöshet för vetenskapen brukar stundom uttrycka sig så, att en viss rot t. ex. *ta* i något indoeurop. språk icke kan hafva något att skaffa med en annan likbetydande rot *ta* t. ex. i ett sydafrik. språk. Jag tillstår att jag ej kan intränga i meningen af ett sådant påstående, hvilket man ofta möter. Äro de båda *ta* verkliga rötter — d. v. s. det vunna yttersta resultatet af en vetenskaplig analys af en mängd till ljud och begrepp sammanhörande ord inom samma språk, — innebära de samma begrepp och hafva de fysiologiskt samma ljud, så äro de ock fullständigt identiska, och det ena språket eger denna rot *ta* med det andra gemensam, oberoende af all morfologisk eller genealogisk skilnad för öfrigt[1].

Slutligen vill jag återkomma till frågan om de semitiska språkens slägtskap med de bägge språkstammar hvilkas sammanhang med semitismen man sökt uppvisa. Hvad betyder slägtskap mellan

1 Jag kan därför icke häller göra mig något rätt begrepp om betydelsen af att samma språk skulle ega två olika rötter med alldeles identiskt ljud. Då man finner i ett sanskritlexikon en rot *dâ* — gifva och en annan rot *dâ* — skära och flerfaldiga liknande exempel (på samma sätt i Fürsts hebr. lexikon tre eller fyra till ljud identiska rötter med olika grundbetydelser) så kan detta icke innebära annat än att man ännu icke lyckats finna den begreppsenliga öfvergången från den ena betydelsen till den andra, eller att finna en tredje ursprungligare rot i hvars betydelse de bägge senares kunde förenas. Att i samma språk färdigbildade ord af olika rötter ofta genom fonetisk urartning slutligen sammanfalla i identiska ljud, är allmänt bekant, men ur begreppet rot synes mig följa med nödvändighet att en rot *dâ* måste hafva en grundbetydelse, eller att — hvilket är detsamma — samma språk ej kan ega två *rötter dâ*.

olika språk? Antingen det ena språkets härstammande ur det andra eller bägges mer eller mindre aflägset från ett gemensamt urspråk. Hvaraf bevisas en sådan slägtskap? Af öfverensstämmelse i den grammatiska bygnaden eller af ordrötternas identitet eller af bägge förenade? Man är naturligen böjd för det sist nämda alternativet, men då denna formela och materiela öfverensstämmelse ingenstädes är fullständig, måste en viss godtyckligt faststäld grad af öfverensstämmelse antagas som bevis på slägtskap. Det synes här naturligast att fästa största vigten vid det materiela sammanhanget att rötterna i en språkgrupp hafva samma ljud och betydelse, men då man i allmänhet är böjd att lemna ett stort utrymme åt likheter som bero på ljudhärmning eller tillfälligt sammanträffande, hvilket ungefärligt tal af identiska rötter bör anses tillräckligt för att bevisa en slägtskap? Det är här svårt att bestämma en gräns för det enskilda tycket. Man fäster därför i allmänhet en större vigt vid den formela öfverensstämmelsen, såsom oberoende af ljudhärmning och mindre underkastad tillfällighetens lag. Men äfven här finnes utrymme för det enskilda tycket. Renan fordrar att hela det grammatiska systemet skall vara till sin natur identiskt i de jämförda språkgrupperna (jfr s. 96 not 3). Schrader[1] förklarar att ett språk hvilket som assyriskan härleder verbalstammar genom fördubbling af andra stamkonsonanten, genom *n* och *t* som formelement, och eger ett tempus af formen: sg. *isruk* pl. *isruku* (af *sarak*) «kann keine andere Sprache sein als nur und einzig allein eine Semitische». Räcka dessa kriterier till för att förklara ett språk semitiskt så är de ofvan afhandlade berberska, galla- och sahospråkens semitiska natur ej längre tvifvelaktig. Men i allmänhet är man icke så medgörlig, och Whitneys ord (*Language* s. 367) «no single trait or class of traits however fundamental may be its importance, can be admitted as a definite criterion by which the character of a language shall be judged and its place determined», torde angifva den allmänna åsigten i detta fall. Men enligt min mening har hela denna fråga om slägtskap fått ett långt större inflytande än hon betraktad allena från språklig synpunkt förtjänar. Då slägtskap mellan språk innebär ett gemensamt ursprung, föres man af detta begrepp och de däraf bestämda undersökningarne öfver till frågor som ligga utanför den egentliga språkvetenskapens sfär. Det är nämligen min åsigt att den etno-

1 *Die assyrisch-babylonischen Keilinschriften* (Z. d. d. morg. Ges. B. XXVI s. 25).

logiska frågan om möjligheten af ett gemensamt mänskligt urspråk, och den antropologiska om språkets ursprung, stå i samma förhållande till språkvetenskapen som frågan om materien och dess begrepp till den moderna naturvetenskapen. Den exakta forskningen kan icke undgå att då och då komma i beröring med denna fråga, men hon gör bäst att lemna dess lösning om den är möjlig åt filosofien dit den hör, och blott sysselsätta sig med att fastställa de från hennes ståndpunkt ovedersägliga resultat, hvilka filosofien sedan begagnar som *en* synpunkt för sin behandling af frågan. På samma sätt synes mig språkvetenskapens närmaste och egentligaste uppgift vara att vid jämförelser af språk och språkgrupper fastställa fakta, de må vara af hvilken natur som hälst.

Först när — såsom t. ex. nu är fallet inom det indoeurop. språkområdet — dessa fakta äro vunna i tillräcklig mängd och med tillräcklig visshet, kan en slägtskap i mening af ett gemensamt ursprung fastställas, och kombinationer med andra vetenskapers resultat företagas till uppnående af andra utom den egentliga språkvetenskapen liggande mål. Och i den meningen instämmer jag fullkomligt i Whitneys ofvan (s. 50) citerade ord, att frågan om de semitiska och indoeuropäiska språkens slägtskap icke är så utredd att hon kan nu afgöras. Detta är dock en visserligen högst vigtig men linguistiskt sekundär fråga. Slägtskapen mellan tvänne språkgrupper har må hända större betydelse för etnografien än för den rena linguistiken. Hon fastställes genom långsamma och metodiska detaljundersökningar, men en gång bevisad är hon icke ett resultat som med ens gör vidare jämförelser öfverflödiga eller tillåter mindre stränghet i metoden för deras fortsättande. Den jämförande språkvetenskapen har alt jämt att fortgå på samma väg och med samma uppgift, den ene anser slägtskapen bevisad på ett stadium af ådagalagd öfverensstämmelse, den andre mer kritisk eller mer skeptisk fordran ytterligare bevis, men ingen har rätt att förkasta föregående undersökningar eller genom tal om ljudhärmningens, tillfällighetens och den «ideala enhetens» inflytande förneka deras betydelse därför, att de icke räcka upp till det mått af öfverensstämmelse han antagit för sitt begrepp om språklig slägtskap. Denna är och torde länge förblifva i saknad af giltiga erkända kriterier, efter hvilkas tillvaro eller frånvaro man kan utan tvekan bestämma om hon finnes eller ej. Begreppet språklig slägtskap är således konventionelt, men hvad som icke beror på öfverenskommelse utan kan i hvarje särskildt fall granskas och fastställas är den likhet, den öfverensstämmelse i en eller flera punkter

som en anstäld vetenskaplig jämförelse lagt i dagen. Hvarje på den språkliga jämförelsens väg vunnet resultat om än aldrig så enstaka, borde därför anses som en sanning, lika giltig som någon annan, så länge ej ett fel i metoden för dess vinnande har blifvit ådagalagdt[1]. Det är just underkännandet af denna sanning som är orsaken till den mången gång så häftiga striden mellan språkforskare i frågan om språklig slägtskap. En helt annan sak är betydelsen af ett dylikt språkligt resultat. Det är denna betydelse, resultatets så att säga praktiska värde, ej dess sanning, dess teoretiska värde, som beror på tillkomsten af andra sammanhörande fakta. Och i detta fall torde de af Delitzsch anstälda jämförelserna af nära hundra rötter — och de flesta af dessa synas mig kunna väl uthärda en kritisk granskning — vara en tillräckligt betydande grund för att hvarje sedermera vetenskapligt uppvisadt drag af öfverensstämmelse mellan de bägge språkfamiljerna skall mottagas med stigande intresse. Jag kan visst icke dölja för mig att i formelt hänseende en djupgående skilnad finnes, och att det i många punkter synes lättare att sammanställa någondera af de semitiska och ariska språkstammarne med den uralaltaiska än med hvarandra. Men äfven om det aldrig skulle lyckas att här finna klara och vigtiga föreningspunkter så kan detta icke i minsta mån förtaga identiteten af vissa rötter dess egenskap af språkvetenskapligt faktum, eller ens reducera till tillfälligt sammanträffande de analogier, man redan uppvisat i enskilda grammatiska punkter.

Mellan de semitiska och hamitiska språkgrupperna råder däremot ett annat förhållande i det hänseendet, att den uppvisade öfverensstämmelsen nästan uteslutande är af formel natur. Men ehuru en sådan likhet i följd af själfva vetenskapens natur att vara formel synes mig vigtigare än den materiela öfverensstämmelsen, kan den dock ej ändra min synpunkt för frågans uppfattning. Benfeys åsigt om en «semitisch- hamitischer Sprachzweig», hvilken innebär ett inbördes systerligt förhållande till ett gemensamt urspråk som stammoder, må vara ett ungefärligt och för närvarande användbart uttryck af det ännu ej fullt bestämda förhållandet mellan de tvänne språkgrupperna, bevisad är hon på långt när icke äfven med den allra anspråkslösaste fordran på ett visst

1 Att så icke är förhållandet kan man redan se af Whitneys s. 50 not 3 citerade ord. Där kan man dock anmärka i fråga om polynesiska språk, att dessa icke ännu äro så tillräckligt kända att en verkligt grundlig metodisk jämförelse kan anställas. Men i fråga om jämförelse mellan semitiska och ariska språk är en sådan anmärkning omöjlig.

antal fakta som «mått» för slägtskapen. Snarare skulle jag då vilja anse det berberska språkets natur af att vara formelt semitiskt bevisad genom den ofvan gifna framställningen. Och framför alt synes det mig sannolikt att alla de lefvande ätiopiska (abyssiniska) språken böra från och med det klassiska *ge'ez* som utgångspunkt till och med somali samordnas som en enda klass, hvilken må hända i närmaste samband med de sydarabiska språken, den utdöda himjariskan eller som den äfven nämnes sabäiskan[1], och de lefvande mehri, ḳarâvì (mirbat) m. fl., bildar en särskild afdelning af de semitiska språken. Det som nu kallas hamitisk språkstamm måste i sådant fall skiljas i sär och enskilda delar däraf inordnas i den semitiska språkstammen. Dock är alt detta ett framtidens verk. Man må ej alt för mycket skynda att utdraga allmänna klassifierande resultat och bygga upp system hvilka binda den vetenskapliga forskningen. Denna har i närvarande fall som i det föregående, att genom metodisk jämförelse uppspåra, samla och gruppera språkliga fakta, och här är materialet ännu så öfver måttan rikt i förhållande till arbetskrafterna, att för den närmaste framtiden vetenskapen ej torde finna tillfälle att gå utom denna sin närmaste uppgift. Och som ett litet men vigtigt bidrag därtill ingår det i planen för den följande afhandlingen, att sedan de semitiska demonstrativa rötternas och stammarnes form, deras användning i bildande af de särskilda pronominalformerna blifvit funnen, söka genom en analys af de i det föregående gifna tabellerna uppvisa, att icke blott samma rötter och stammar till största delen återfinnas i de s. k. hamitiska språken utan äfven — hvilket synes mig vigtigare — i de flesta fall samma användning. Först sedan inom de särskilda områdena hithörande språkliga fakta blifvit genom omsorgsfull undersökning faststälda, och därur framgått att samma formgifvande principer ligga till grund för användningen af ett till större delen identiskt material, må man ega rättighet att

1 Se härom *Halévys* innehållsrika *Inscriptions sabéennes* (*Journ. Asiat.* Sér. VI, t. 19, 1872,, ss. 129—266, 489—547), *Etudes sabéennes* (*Journ. Asiat.* Sér. VII, 1873, t. 1, ss. 434—521, t. 2, ss. 305—365), hvilka äro af stort värde för vetenskapen i alla hänseenden utom det rent linguistiska (man finner t. ex. *Journ. Asiat.* Sér. VII, t. 1, s. 502 följande «analys» af 1:sta persons pronomen: hebr. אני, aram. אנא, arab. أنا, ätiop. *'ena* a pour forme organique הוא־נ־הוא [*hw'-n-hw'*] mot à mot: is qui (est) is» [= ego!]; אַתָּה, אַנְתְּ est composé de הוא־נ־ת is qui (est) id» [= tu!]. Jämför däremot *Prätorii* förträffliga *Beiträge zur Erklärung der himjarischen Inschriften*, Heft 1—3, Halle 1872—1874.

söka ur vissa klara former på det ena området förklara motsvarande dunkla på det andra, och därnäst se till om och i hvad mån de bägge språkområden, som hittills med fullt skäl ansetts och med stor nytta behandlats som särskilda, i den undersökta punkten — här de pronominala rötternas form och användning — sammanfalla till *ett* språkvetenskapligt fält. Ty i motsats mot Renans ofvan (s. 96 not 3) nämda åsigt anser jag det tils vidare fullkomligt möjligt att tvänne för öfrigt skilda språkgrupper ega t. ex. största delen af sina pronomen så till form som innehåll gemensamma. En sålunda anstäld parallelt fortlöpande undersökning af de semitiska och hamitiska språkens pronominalformer, hvilken icke under sin fortgång sammanblandar fakta eller former, som tils vidare böra hållas i sär, har jag ansett vara egnad att lämna upplysande bidrag till frågor om de semitiska och hamitiska språkens inbördes ställning, en fråga, som för närvarande synes mig erbjuda större språkvetenskapligt intresse än den om de semitiska och ariska språkens förhållande till hvarandra. Denna undersökning kommer dock naturligen att intaga en underordnad plats i den följande framställningen af den semitiska språkstammens pronomen. De vigtigaste af de semitiska demonstrativa rötterna äro redan till största delen genom analys af pronominalformerna erhållna och till sin form bestämda [1], men det är i synnerhet dessa rötters användning i bildande af de särskilda faktiska pronominalformerna, eller med andra ord arten af dessa senares sammansättning och deras därpå beroende ursprungliga betydelse, som ännu är ett till största delen ouppodladt fält, där allehanda mystiska uttryck (jfr t. ex. ofvan s. 86 not 1) få göra tjänst som vetenskapliga förklaringar. Att lemna bidrag till en klarare uppfattning af de semitiska pronominalformernas betydelse är syftet med den följande undersökningen.

1 Se i synnerhet *Hupfelds* ofvan (s. 16 citerade) afhandling, *Merx* (*Gramm. syr.* ss. 158—164) och *Eneberg* (*De pronom. arab.* ss. 22—70).

DEN GREKISKA METRIKENS

SENASTE UTVECKLINGSPERIOD.

AF

A. M. ALEXANDERSON.

UPSALA 1875
ESAIAS EDQUISTS BOKTRYCKERI.

Om den grekiska metrikens senaste utvecklingsperiod.

(Med anledning af Christs "Metrik der Griechen und Römer").

Af

A. M. Alexanderson.

De båda sista decennierna bilda en betydelsefull period i metrikens historia. 1854 utkom första bandet af *Rossbach* och *Westphals* epokgörande "*Metrik der Griechischen Dramatiker und Lyriker*" [1]), hvarigenom nya banor öppnades för de metriska studierna, och nytt vetenskapligt lif väcktes på ett fält, der förut ett visst grafvens lugn hade herrskat, ända sedan i århundradets början *Böckh* utgaf sin odödliga afhandling "*De Metris Pindari*" (1811) och *Hermann* sina båda välkända läroböcker "*Elementa*" och "*Epitome doctrinæ metricæ*" (1816, 1818), hvilka sedan länge fortforo att betraktas såsom metrikens orubbliga corpus juris. Metriska undersökningar blefvo hädanefter snart sagt en modesak inom den filologiska verlden, och hvarje år bragte i dagen nya försök att i stort eller smått bidraga till lösningen af metrikens problem. Slutligen har sistlidna år 1874 *W. Christ* i München riktat den filologiska litteraturen med en ny fullständig framställning af metrikens system, hvilken tydligen tenderar att åt den på metrikens fält genom det Rossbach-Westphalska arbetet framkallade vetenskapliga rörelsen gifva en sammanfattande afslutning. Att under formen af en anmälan eller recension fästa uppmärksamheten vid detta i många hänseenden vigtiga och förtjenstfulla arbete var från början hela planen för denna lilla uppsats. Då emellertid Christs metrik, såsom stående i nära beröring med föregående forskningar, ej kan til

---

[1]) Andra omarbetade upplagan under namn af „*Metrik der Griechen*" utkom i två band 1867, 68.

sin vetenskapliga ståndpunkt och betydelse rätt väl uppfattas utan kännedom om resultaterna af dessa, har författaren trott, att för mången, som ej ligger djupare inne i metriska frågor, en kort öfversigt af hufvudpunkterna i den s. k. *nyare* metrikens utvecklingsgång ej skulle vara ovälkommen.

Den ledande grundtanken i Rossb. och Westphals ofvannämnda vidlyftiga arbete kan i korthet uttryckas så, att, då *meter* eller *versmått* intet annat är än en genom språket såsom material (*ὑποκείμενον* l. *ῥυθμιζόμενον*) uttryckt *rytm*, till grund för metriken eller läran om de gamles versbyggnad måste läggas en i möjligaste mon riktig och fullständig kunskap om antikens eget sätt att uppfatta *rytmen* och dess lagar, en kunskap, som vi svårligen kunna vinna annat än ur de tyvärr högst fragmentariska och knapphändiga meddelanden härom, hvilka vi ega i behåll från antiken. Tydligast uttaladt är detta program i företalet till Westphals såsom supplementband till Rossbachs *Rhythmik* 1861 utgifna "*Fragmente und Lehrsätze der Griechischen Rhythmiker*." Orden lyda här i öfversättning sålunda. "I ingen punkt af metriken finnas så stora meningsskiljaktigheter som just i fråga om sjelfva fundamentalsatserna, beträffande hvilka en hvar hittills varit anvisad på sin egen rytmiska *känsla*. . . . Men huru skola vi bringa de gamles versmått i öfverensstämmelse med denna rytmiska känsla? Derom äro åsigterna högst skiljaktiga, i det att hvar och en i detta hänseende förfarit på sitt individuela sätt. Men forska vi med ifver och allvar efter *regulativ*, så erbjuda de sig i de gamles rytmiska tradition. Hvad de meddela oss om taktarter, rytmiska satser (Reihen), ictusförhållanden o. s. v., det måste för oss vara måttgifvande; ty det är uppgifterna om det sätt, hvarpå de gamle sjelfve hafva föredragit sina skaldestycken. Hvad som i våra föregående metriska teorier står i strid härmed, är oriktigt, och vi få icke låta förtryta oss att utbyta det mot bättre åsigter. Man skall finna, att de gamles rytmiska lärosatser sträcka sig öfver alla metriska förhållanden, och att de i denna bok för första gången efter de gamle meddelade uppgifterna ingripa i den praktiska metriken vida mera än som var fallet med de i första bearbetningen af den grekiska rytmiken framställda resultaten." — Vid ett uppmärksamt genomläsande af Rossb. och Westphals arbete visar det sig emellertid lätt, att det ingalunda var med ett från alla förutfattade meningar frigjordt sinne, som de trädde de gamles rytmiska lärosatser till mötes. Tvärtom röjer sig nästan öfverallt sträfvandet att i antikens rytmiska fragmenter igenkänna samma katego-

rier som påträffas i vår tids uppfattning af rytmen och dess lagar, hvilka i synnerhet inom musiken vunnit någon högre grad af utveckling. I sjelfva verket ligger äfven häri intet besynnerligt eller klandervärdt. Det rytmiska sinnet är, oberoende af tidsålder och nationalitet, inneboende och medfödt hos alla menniskor, ehuru naturligtvis i högre eller mindre grad, och man bör således kunna vänta, att de ur detta sinne härledda rytmiska lagarne skola i hufvudpunkterna gestalta sig lika hos alla. Westphal (vi nämna för korthetens skull hädanefter honom ensam, då han i den vetenskapliga firman Rossbach och Westphal är hufvudmannen och snart ensam öfvertog det gemensamt påbegynta arbetet) närmar sig häruti till samma riktning som representeras af Voss[1]), Apel[2]) och till en början äfven af Böckh i hans äldre på tyska språket utgifna skrift: "Versmasse des Pindarus." Men han skiljer sig tillika väsentligen från dessa författare derigenom, att han åtminstone ej uppsåtligt på de gamles versmått och deras rytmiska förklaring tillämpat någon från vår tids musikaliska rytmik eller från sin egen rytmiska spekulation hämtad sats, med mindre denna kan direkte eller ex analogia ur de rytmiska fragmenterna uppvisas såsom känd och erkänd inom antikens egen rytmiska teori.

Från den moderna musiken och dess genom taktstrecken strängt reglementerade takt hade Voss, Apel och Böckh hämtat föreställningen om nödvändigheten af att alla till en och samma rytm hörande takter skulle hafva lika omfång. Denna taktlikhet fastställdes såsom en oeftergiflig fordran äfven med afseende på de gamles versmått, och för dess åvägabringande i versmått, som äro sammansatta af sinsemellan olika versfötter, antogos dels i rytmen inräknade pauser, dels diverse förlängningar och förkortningar, till hvilkas betecknande den moderna notskriftens ressurser användes. Under förutsättning att den vanliga korta stafvelsen (= 1 *mora* eller *χρόνος*) ungefärligen motsvarar musikens åttondelsnot, och den vanliga långa stafvelsen dess fjerdedel, utmärkte man den förlängda långa stafvelsen med tecknen ♩. (tretidig) och 𝅗𝅥 (fyrtidig) och den förkortade korta stafvelsen med 𝅘𝅥𝅯 (halftidig). Den tretidiga stafvelsen kunde, när så påfordrades, ersätta en hel troké (♩. = ♩♪), den fyrtidiga en daktyl (𝅗𝅥 = ♩♪♪), daktylen kunde rytmiskt förkortas till lika omfång med en vanlig troké (♪.𝅘𝅥𝅯♪ = ♩♪) o. s. v. Med ett ord man fann sig genom att efter omständigheterna öka eller minska den traditionela stafvelseqvantiteten i besittning af vidsträckta ressurser för åstadkommandet af en den

---

[1]) Voss, Zeitmessung der deutschen Sprache 1802.

[2]) Apel, Metrik 1814.

musikaliska rytmens fordringar motsvarande taktlikhet och rytmisk enhet äfven i versformer, som till utseendet voro sammansatta af de mest olikartade fötter. Denna föröfrigt så beqväma och tilltalande taktjemnings-teori hade emellertid ett fel och ett mycket väsentligt. Den var hämtad icke från antikens egen rytmiska teori, utan från den moderna musikläran och i fråga om de antika versmåtten blott *postulerad* såsom oundgänglig för att i dessa versmått åstadkomma en med våra musikaliskt rytmiska föreställningar öfverensstämmande taktlikhet. Detta var äfven orsaken till att den ej på längden kunde tillfredsställa Böckhs filologiska sinne, och redan i sin ofvan citerade afhandling "*de metris Pindari*" har han helt och hållet frånträdt den förut omfattade Voss-Apelska teorien och i stället försökt den ej fullt lyckade utvägen att i de gamles versmått åstadkomma den af honom såsom oeftergiflig betraktade taktlikheten medelst förändring af tempot (*ἀγωγή*) [1].

Westphal har sedermera återupptagit den af Böckh förkastade teorien om tre- och fyrtidiga samt irrationela stafvelser och och i rytmen ingående pauser. Men denna teori har hos honom en helt annan rätts-ställning än hos Voss och Apel, sedan nemligen Westphal ur de förut otillräckligt kända och icke ens fullständigt samlade rytmiska fragmenterna uppvisat, att de tre- och flertidiga likasom de irrationella stafvelselängderna och de en-rhythmiska pauserna (*χρόνοι κενοί*), långt ifrån att stå i strid med antikens rätt förstådda rytmiska tradition, tvärtom ur åtskilliga ställen af densamma vinna ett ej tvifvelaktigt stöd. Ett välkommet och värderikt subsidium i detta hänseende blef i synnerhet den af Bellermann 1841 utgifna *Ἀνώνυμος περὶ μουσικῆς*, der det icke blott i bestämdare ordalag än eljest utsäges, att i den grekiska sången användes, utom de vanliga *en-* och *två*-tidiga stafvelselängderna, äfven *tre-*, *fyra-* och *fem*-tidiga, utan äfven de i antikens notskrift för dessa stafvelselängder och mot dem svarande pauser brukliga tecknen meddelas:

μακρὰ δίχρονος —
μακρὰ τρίχρονος ∟
μακρὰ τετράχρονος ⊔
μακρὰ πεντάχρονος ⊔⊔

(De större pausernas valörer uttryckas genom att öfver det enkla paustecknet Λ sätta de motsvarande tecknen för stafvelseqvantitet; dock finnes intet tecken anfördt för femtidig paus [2]).

---

[1]) De metris Pindari p. 106 ff.

[2]) Det hithörande partiet af Bellermans Anonymus finnes fullständigt åter-

Sjelfva dessa tecken bidrogo ej litet att skaffa insteg åt Westphals lära om de tre- och flertidiga stafvelselängderna, då deremot hos Apel de moderna nottecknen, som måste tillgripas för att tydliggöra samma längdförhållanden, såsom hämtade från främmande håll voro egnade att väcka misstroende till en teori, som i de gamles versbyggnad ville införa qvantitetsförhållanden, för hvilka antiken sjelf saknade all beteckning. Dessa *tre-* och *fler*-tidiga stafvelselängder spela en stor rol i den nyare metriken. På dem hvilar ett af de vigtigaste kapitlen i Westphals metrik, hans lära om de *asynartetiska* verserna, hvilka han äfven benämner *prokatalektiska* eller *synkoperade.* Med asynartetiska verser (*μέτρα ἀσυνάρτητα*) förstår Westphal sådana verser i hvilkas inre en eller flera svaga taktdelar (*arses*, enligt den af Westphal i öfverensstämmelse med antikens språkbruk återupplifvade terminologien) ej äro uttryckta genom egna stafvelser, utan antingen genom pauser af motsvarande omfång eller än oftare genom förlängning af närmast föregående starka taktdel (thesis). Medelst denna enkla utväg blef det lätt att till de trokaiska, jambiska och logaoediska taktarterna återföra många invecklade versformer, vid hvilkas analys den äldre metriken med uppgifvande af våra föreställningar om takt måst antaga en sammansättning af de mest heterogena versfötter och framför allt ofta tillgripa de monströsa antispasterna. Besynnerligt nog har Westphal i företalet till andra upplagan af sin metrik yttrat betänkligheter vid att på ifrågavarande metriska fenomen använda den af honom sjelf i första upplagan införda benämningen *synkope*, oaktadt denna icke blott fullkomligt riktigt återger det åsyftade begreppet, utan äfven bland de föreslagna termerna är den enda fullt lämpliga. Att nemligen termen *ἀσυνάρτητα*, åt hvilken Westphal [1]) påstår sig återgifva dess ursprungliga betydelse, af honom fattas i en vida mera speciel mening än hos den gamle metrikern Hephæstion, hvilken i denna fråga är hans auktoritet, derom öfvertygar man sig lätt, då man genomläser 15:de kap. i dennes *ἐγχειρίδιον*. Westphal upplyser ej uttryckligen, om huru han från början förts till idéen att på sådant sätt, som han gjort det, fixera begreppet *ἀσυνάρτητα*. Men man tycker sig mellan raderna kunna läsa, att utgångspunkten och uppslaget till hans asynartet-teori är att söka i versus elegiacus eller den vanligen oriktigt s. k. pentametern. Att denna i sjelfva verket ingenting annat är än en daktylisk hexameter, i hvars

gifvet bland de af Westphal i Supplement till Rytmiken sammanställda rytmiska fragmenterna.

[1]) Philol. 20:de årg. (1863) och andra upplagan af Metriken sidd. 179 ff.

tredje och sjette fot den svaga taktdelen ersättes af en paus, ligger för öppen dag, och att den så uppfattades äfven af antiken, bestyrkes af *Aug. de Mus.* IV. 19: "Cum duo constituuntur non pleni pedes, unus in capite, alter in fine, qualis iste est

Gentiles nostros inter oberret equos.

Sensisti enim me post quinque syllabas longas moram duorum temporum siluisse, et tantumdem in fine silentium est." Jemför Quint. Inst. IX, 4, 98. Denna vers är således sammansatt af tvänne katalektiska *kola* eller *ordines*, och då den af Hephæstion hänföres till de asynartetiska verserna, för hvilka det gemensamma kännetecknet just är *felande* kontinuitet mellan versens delar (*γίνεται δὲ καὶ ἀσυνάρτητα, ὁπόταν δύο κῶλα μὴ δυνάμενα συναρτηθῆναι μηδὲ ἕνωσιν ἔχειν ἀντὶ ἑνὸς μόνου παραλαμβάνηται στίχου.* Heph. ed. Gaisf. p. 87), så kan detta svårligen afse något annat än den mellan de båda kola stående eller rättare till sista foten i det föregående kolon hörande pausen. Härifrån var det en lika riktig som nära till hands liggande slutledning, att äfven i öfriga såsom asynarteta betecknade verser, hvilkas kola stöta intill hvarandra med de starka taktdelarne (*θέσις*) utan någon förmedlande *ἄρσις*, den asynartetiska beskaffenheten är af enahanda natur som i versus elegiacus, och vidare, att benämningen asynarteta med full rätt må utsträckas äfven till andra af Heph. ej uppräknade versformer, i hvilka den regelmässiga vexlingen mellan thesis och arsis är på liknande sätt afbruten. Den rytmiska naturen hos dessa verser hade Westphal redan förut genomskådat (i första upplagan af hans metrik heta de, såsom redan blifvit nämndt, *synkoperade* verser) och äfven jemfört denna i versens inre förekommande synkope med den under namn af katalexis sedan gammalt bekanta förkortningen vid versens slut. Då han sedermera bland Hephæstions asynarteta igenkände åtskilliga former af dessa synkoperade verser, var det naturligt, att han, som ville hafva sin teori baserad på antikens egen tradition, gerna tillegnade sig denna antika kategori. Men han begick här det felet att låta de båda begreppen sammanfalla, då han deremot hade bort upptaga sina synkoperade verser blott såsom ett species af de hos Heph. omtalade asynarteta. Westphal förfar härutinnan fullkomligt lika ensidigt och godtyckligt som Hermann, hvilken i sin af Westphal så strängt klandrade asynartet-teori efter Bentleys exempel vill inskränka ifrågavarande begrepp till en annan af de hos Hephæstion uppräknade arterna af asynarteta, nemligen vissa Archilochiska och Horatianska verser, i hvilka den enligt regeln inom versen rådande språkliga kontinuiteten (*συνάφεια*) lider afbräck genom en stundom förekommande hiatus eller syllaba anceps.

Hvad deremot beträffar termerna *prokatalexis* och *prokatalektiska* verser, så äro dessa fullkomligt på sin plats, der synkope eller undertryckandet af en svag taktdel (arsis) förekommer i slutet af ett kolon; men att såsom Westphal gör, tala om prokatalexis äfven inuti eller i början af ett kolon är ett uppenbart missbruk. *Κατάληξις* (af *λήγω* upphöra) betecknar ju nämligen såsom metrisk term, att stafvelseserien i en vers upphörer, innan ännu rytmen nått sitt slut, och skulle således kunna återgifvas med "*slutförkortning.*" *προκατάληξις* måste i öfverensstämmelse härmed betyda en före *vers*-slutet, men vid *slutet* af ett *kolon* inträffande förkortning, hvilket äfven bekräftas af de hos Hephæstion p. 99 Gaisf. anförda exemplen på prokatalektiska verser. Det felaktiga i Westphals sätt att begagna de båda termerna asynarteta och prokatalexis hade för öfrigt långt innan Westphal utgaf andra upplagan af sin metrik påpekats af *J. Cæsar;* men i likhet med nästan alla de rättelser och bidrag, hvilka lemnats af denne skarpsinnige och äfven på metrikens fält väl bevandrade filolog, lemnades dessa anmärkningar utan afseende, oaktadt Westphal eljest förtjenar allt erkännande för den beredvillighet, hvarmed han upptagit befogade rättelser, och i fråga om att erkänna föregående misstag, med hvilka han under fortgången af sina egna studier beträdt sig, med skäl skäl gör anspråk på att i förhållande till sig sjelf vara en "*castigator acerbissimus.*"

En annan svag punkt, men hvartill ej Westphal utan frågans eget svåra läge bör få skulden, är att hela den ifrågavarande s. k. asynartet- eller synkoperings-teorien, ehuru till sina principer tvifvelsutan riktig och i detta hänseende väl numera knappast af någon på allvar bestridd, dock saknar så väl inre som yttre regulativ rörande omfånget och sättet för dess tillämpning i de enskilda fallen. Den frestar derföre lätt till missbruk, och man har icke utan skäl klagat öfver det "myckna ofog" som i den nyare metriken bedrifvits med *tre-* och *fyr*tidiga stafvelser. Ett afskräckande exempel har bland andra *M. Schmidt* gifvit i sin 1869 utgifna upplaga af "*Pindars Olympische Siegesgesänge*", der han för att bringa de Pindariska kompositionerna i öfverensstämmelse med den moderna musikens periodbyggnad bland annat trott sig böra genom en mängd godtyckliga stafvelseförlängningar till tetrapodier förvandla alla de hos Pindarus talrikt förekommande tripodiska satserna.

Med dessa dels förvållade dels oundvikliga bristfälligheter är emellertid den s. k. asynartet-teorien ett af de vigtigaste kapitlen i den Westphalska metriken, med hvilket man i fråga om praktisk betydelse skulle i någon mon kunna jemföra endast det, i hvilket Westphal med

stöd af de hos Aristoxenus förekommande uppgifterna om de sammansatta takternas μεγέθη och διαίρεσις lagt grunden till läran om den metriska sats- och periodbyggnaden. Utan tvifvel har äfven i likhet med författaren till denna uppsats mången vän af antik verskonst, innan han gjort bekantskap med resultaterna af Westphals forskningar, erfarit ett nedslående och tröstlöst intryck af den brist på rytmisk enhet, som nästan öfverallt möter t. ex. i de Hermann-Dindorfska analyserna af antikens lyriska och dramatiska chorpartier, men deremot känt sig helt lätt om hjertat, då han hos Westphal fått göra bekantskap med de ur antikens egna gömmor framletade medlen att, om icke öfverallt med full visshet återfinna rytmen i de gamles med så mycken konst utarbetade lyriska versmått, dock fatta möjligheten af ordning och lagbunden rytmisk harmoni, der förut endast oreda och godtycke kunnat skönjas.

Efter att i korthet hafva antydt den Westphalska metrikens allmänna grundriktning och syftemål att inom antikens egen rytmiska och metriska tradition uppsöka materialen till uppförandet af ett med de i vår natur inneboende rytmiska lagarne öfverensstämmande rytmiskt och metriskt system, hafva vi hufvudsakligen sysselsatt oss med ett enda kapitel i denna metrik, hvilket mer än något af de andra tryckt en ny prägel på den nyare metrikens sätt att uppfatta och förklara de antika versmåtten. Tidens och utrymmets knapphet förbjuder att denna gång åt de öfriga kapitlen egna en uppmärksamhet, hvaraf de äro i hög grad förtjenta. Meningen med dessa sidor kan dessutom naturligtvis ej vara att gifva en fullständig historik af den metriska vetenskapens utvecklingsgång under de båda sista decennierna, utan blott att påpeka några af de betydelsefullaste punkterna i denna utveckling. Ett annat kapitel af den Westphalska metriken, läran om de logaoediska verserna få vi framdeles tillfälle att något närmare vidröra.

Bland de filologer, som af Westphals banbrytande arbeten hämtat väckelse till forskningar på metrikens område och, mer eller mindre anslutande sig till den genom Westphal gifna hufvudriktningen, dels vidare utfört delar af systemet, dels rättat åtskilliga fel och oegentligheter deri, torde i synnerhet följande böra nämnas.

Pfaff har genom sin i Jahrb. der Münchener Akad. införda recension af Rossbachs Rhythmik (första bandet af den Rossbach-Westphalska metriken) och *Weil* i sin korta men sakrika uppsats "*Ueber Zahl und Anordnung der Arsen und Thesen*" [1]) påpekat flera misstag

---

[1]) Neue Jahrb. für Philol. LXXI s. 396.

i detta arbete, hvilka sedermera af Westphal vid hans successiva omarbetningar af rytmiken blifvit tillgodogjorda. Liknande förtjenster i synnerhet beträffande den metriska terminologien har *Jul. Cæsar* inlagt genom sina förträffliga programafhandlingar "*De versibus asynartetis*" 1864 och "*De nonnullis artis metricæ apud veteres vocabulis*" 1867. I sin på Aristides Quintilianus byggda "*Griechische Rhythmik*" har Cæsar likaledes lemnat ett högst värdefullt bidrag till kännedomen om de gamles rytmiska teori. Dels fick man här för första gången en fullt läsbar och kritiskt behandlad text af de om rytmen handlande kapitlen af Aristidis arbete *περὶ μουσικῆς*, förut tillgängligt endast i den gamla och otillfredsställande Meibomska upplagan, dels ställes här denna näst efter de Aristoxeniska fragmenterna utan tvifvel vigtigaste källa för kännedomen om de gamles rytmik i ett helt annat och riktigare ljus än hos Westphal. Den orättvisa som Westphal låter komma sig till last vid uppskattandet af Aristides, påminner blott allt för mycket om Hermanns af Westphal sjelf skarpt och rättvist klandrade misskännande af de gamle *metrici*. Hermann har från dessa eller hufvudsakligen från en af dem, Hephæstion, hämtat nästan hela sin metriska terminologi, och äfven på sjelfva anordningen och kapitelindelningen i den speciela delen af hans metrik har Hephæstions *ἐγχειρίδιον* utöfvat ett märkbart inflytande; men icke desto mindre betecknas dessa metrici af Hermann såsom saknande all insigt om det ämne de behandla och knappast förtjenta af någon uppmärksamhet. Likaså är det klart, att Westphal från Aristides, hvilken betecknas såsom en okunnig och tanklös kompilator, hämtat ej ringa hjelp för kompletteringen af de fragmentariska satserna hos Aristoxenus och öfverhufvud för uppbyggandet af sitt *rytmiska* system, likasom äfven hans speciella metrik från denne samme så djupt föraktade Aristides tillegnat sig, hvad åtminstone Westphal sjelf synes betrakta såsom ett af dess hufvudstycken, den föröfrigt något dimmiga läran om de metriska stilarterna (*τρόπος συσταλτικός, τ. διασταλτικός, τ. ἡσυχαστικός*).

W. Brambach har riktat den metriska litteraturen med ett par särdeles värdefulla arbeten: "*Metrische Studien zu Sophokles*" 1869 och "*Rhythmische und Metrische Untersuchungen*" 1871. I det förra arbetets allmännare del förekommer bland annat en kortfattad men lärorik framställning af de rytmiska och metriska begreppens utveckling hos de gamle och några tänkvärda anmärkningar om rytmisk recitation af i egentlig mening lyriska d. ä. för sångföredrag beräknade skaldestycken t. ex. de Pindariska sångerna eller chorica hos de dramatiske skalderna. Ändamålet och värdet af en dylik recitation kan enligt Brambach endast vara att begripliggöra den rytmiska byggnaden

i det musikaliskt poetiska konstverket, men ej att göra denna rytm i högre mening åskådlig eller njutbar, hvilket vid frånvaro af det musikaliska elementet, i hvilket den skulle hafva sin egentliga existens, ej är möjligt. I det senare arbetet förtjenar framför allt att påpekas den korta men väl skrifna afhandlingen om *kolometrien* och den ej mindre förträffliga om "*Eurhythmie*", i hvilken Brambach med segrande bevisning ådagalägger ohållbarheten hos den af Westphal införda, ehuru sedermera till större delen uppgifna, men af J. H. H. Schmidt (se nedan) i vidsträckt skala tillämpade metoden att genom talschemata och responsionslinier framkalla ett blott på lika taktantal hvilande illusoriskt sken af jemnmått i de lyriska strofernas satsbyggnad. Till Brambachs Metrische Untersuchungen ansluter sig såsom en praktisk tillämpning hans "*Sophokleische Gesänge für den Schulgebrauch metrisch erklärt.*" Äfven *H. Gleditsch* har i ett likartadt arbete "*Die Sophokleischen Strophen metrisch erklärt*" lemnat en god handledning vid den metriska analysen af de lyriska partierna hos Sophokles.

I uttrycklig opposition mot Westphal står *Brills "Aristoxenus, Rythmische und Metrische Messungen*" 1870. Hufvudsakliga tendensen hos denna skrift är att bortresonnera både den *diplasiska* och den *hemioliska* taktarten eller med andra ord till rytmisk likhet med daktyler och spondéer reducera ej mindre trokéer, jamber och ionici än pæoner, cretici och bacchii, hvilket utföres medelst ett slags triolmätning. Dessa besynnerliga till större delen från *Lehrs* utgångna idéer hafva emellertid med rätta icke vunnit något bifall.

Ett till omfattning och anspråk storartadt försök att föra metriken framåt utöfver den af Westphal anvisade ståndpunkten är gjordt af I. H. H. Schmidt i hans vidlyftiga verk "*Kunstformen der Griechischen Poesie*", 4 voll. 1868—72. De från antiken öfverlemnade rytmiska och metriska teorierna, på hvilka Westphal uppbyggt sitt system, äro, menar Schmidt, så vacklande, motsägande, ytliga och i hvarje hänseende otillfredsställande, att af dem föga eller intet kan vara att lära rörande lagarne för den antika poesiens metriska konstformer. De poetiska texterna sjelfva äro de enda ofelbara (?) aktstycken, som för detta ändamål stå oss till buds, och ett kärleksfullt från alla «doktrinära fördomar» frigjordt studium af dessa den enda vägen att homma till en sann och lefvande insigt om de konstnärliga lagar, efter hvilka de äro komponerade. I öfverensstämmelse med dessa åsigter har H. Schmidt sökt lägga en bred basis för sin metriska lärobyggnad genom utgifvandet af en från metrisk synpunkt utförd texrevision af samtliga lyriska partier hos tragici och Aristophanes. Dessa texter jemte eurhythmiska schemata så väl till dem som till de Pindariska

epinikierna, metrisk kommentar samt vidlyftiga inledningar och exkurser fylla de tre första banden af det digra arbetet. Tyvärr lemna emellertid dessa texter, hvilka skulle vara metrikens ofelbara aktstycken, allt för mycket öfrigt att önska. Redan den omständigheten, att Schmidt förklarar sig till grund för sin textrevision hafva lagt de Hartungska texterna, är icke särdeles egnadt att accreditera honom såsom sansad textkritiker, och den djerfhet, hvarmed Schmidt sjelf, när de metriska syftemålen så påfordrat, tillåtit sig ändringar i texten, står just icke tillbaka för Hartungs.

En osviklig ledstjerna vid uppdelandet af kola och deras kombinerande till perioder tror sig Schmidt hafva upptäckt i verspauserna. Han förklarar det nämligen vara "evident", att vid slutet af hvarje vers måste finnas en paus, och likaså, att denna paus måste tagas med i beräkningen af den rytmiska responsionen. Verspauserna äro den ordnande principen i perioderna och respondera lika strängt som sjelfva kola, heter det i Schmidts Eurhythmie s. 89. Det objektiva beviset för verspausernas evidenta nödvändighet har Schmidt emellertid aldrig lemnat och finge väl äfven svårt att lemna ett sådant. Allt, som med visshet kan påstås, torde väl vara, att *möjligheten* och *tillåtligheten* af en paus vid slutet af hvarje vers är bestyrkt genom den der medgifna hiatus och syllaba anceps; men från möjlighet till nödvändighet är ett långt steg. Om således redan existensen af dessa pauser vid slutet af *hvarje* vers ingalunda är höjd öfver allt tvifvel, kunna vi naturligtvis ännu mindre stipulera något om deras tidslängd, och denna måste åtminstone i vissa fall hafva varit försvinnande liten, eftersom elision i slutet af en vers kan förekomma framför vokal i början af nästa, t. ex. Oed. Col. 133

ἱέντες, τὰ δὲ νῦν τιν' ἥκειν λόγος οὐδὲν ἅζονθ'

der Schmidt i sitt metriska schema (Kunstf. II p. LXX) sätter paustecken efter *ἅζονθ'*. Men äfven om man skulle vilja antaga tillvaron af en märkbar paus vid hvarje versslut, återstår dock alltid frågan, huru verssluten sjelfva skola i hvarje särskildt fall bestämmas. Endast hos Pindarus har det lyckats Böckh att genom jemförelse af de många sinsemellan responderande stroferna med ledning af ordsluten, hiatus och syllaba anceps fastställa versindelningen på ett i de flesta fall otvifvelaktigt sätt. Hos de dramatiska skalderna deremot är versindelningen mången gång i högsta grad oviss, och man finner ej två upplagor, som i detta hänseende äro fullt öfverensstämmande. Schmidt rörer sig här i en betänklig cirkel. Verssluten har han i alla de fall, der flera möjligheter gåfvos, fastställt såsom det bäst öfverensstämde med hans eurhythmiska teorier, och de sålunda fastställda

verssluten eller egentligen de från dem oskiljaktiga pauserna betraktas sedan såsom det osvikliga regulativet för just dessa samma teorier.

Om således redan sjelfva grundvalen för Schmidts eurhythmiska periodologi har sina stora betänkligheter, så gäller detta i ej mindre grad om den på denna grundval uppförda byggnaden. Periodens eurhythmiska beskaffenhet grundar sig naturligtvis på inbördes motsvarighet eller responsion hos vissa af dess satser eller kola. Men Schmidts anspråk på verklig öfverensstämmelse mellan responderande kola tyckas vara de minsta möjliga. Är blott takternas antal lika, så anses allt vara väl bestäldt, och för öfrigt få de mest olikartade taktformer motsvara hvarandra, synkoperade mot osynkoperade, rationella mot irrationella, logaoeder mot rena trokéer och jamber o. s. v., hvarföre det, enligt Schmidts eget temligen naiva medgifvande lätt inses, att äfven i strof och antistrof, således vid fullkomligt lika melodi, "många sinsemellan responderande kola måste antaga en mycket olika gestalt" och än mera bör detta kunna inträffa, då melodisatserna ej behöfva vara fullkomligt lika, utan blott analoga. Också förekomma i Schmidts schemata en stor mängd responderande kola af högst skiljaktig inre byggnad, t. ex.

Æschyl. Choeph. 586, 589:

πότνιαί τ' ἀγκάλαι κνωδάλων
πτηνά τε καὶ πεδοβάμονα κἀνεμόεντ' ἄν
— ◡ | └─ | — ◡ | └─ | — ◡ | — Λ hexap.
— ◡◡ | — ◡◡ | — ◡◡ | — ◡◡ | └─ | — Λ hexap.
(Kunstf. I s. 225).

Eumen. 961, 967:

θεαὶ τῶν, Μοῖραι
ἐνδίκοις ὁμιλίαις
— | └─ | └─ | └─ | — Λ tetrap.
— ◡ | — ◡ | — ◡ | — Λ tetrap.
(Kunstf. I s. 273).

Oed. Col. 121, 135:

προσδέρκου, λεῦσσέ νιν,
ὃν ἐγὼ λεύσσων περὶ πᾶν οὔπω
└─ | — — | — ◡ | — Λ tetrap.
◡◡ | — — | — ◡◡ | — — | — Λ tetrap.
(Kunstf. II s. LXX).

Till och med det lika taktantalet hos responderande kola fasthålles ej med någon öfverdrifven stränghet. Kunstf. II s. CCLXI öfverraskas man af att Arist. Pax 944, 946:

θεόθεν κατέχει
δαίμων φανερῶς

respondera icke blott mot hvarandra, utan äfven mot 945, 947:

πολέμου μετάτροπος αὔρα· νῦν γὰρ
ἐς ἀγαθὰ μεταβιβάζει.

Olikheten i omfång mellan de responderande kola är här ganska stor, ty de båda första äro dipodier, de båda sista tetrapodier; men i schemat utvidgas dipodierna till tetrapodier genom pauser af två hela takters omfång, hvilka Schmidt hämtat ur — sin egen fantasi.

Är den eurhythmiska responsionen i dylika kola svår att fatta, till och med när de omedelbart sammanställas, blir det naturligtvis ännu svårare att igenkänna dem såsom responderande kola, då de i den mest komplicerade ordningsföljd förekomma inom dessa vidlyftiga palinodiska, mesodiska, antithetiska, palinodiskt mesodiska o. s. v. perioder, hvilka Schmidt gjort sig en otrolig möda att konstruera. Visserligen har Schmidt genom talschemata och responsionsbågar utmärkt sammahörigheten mellan de respektive kola; men icke desto mindre förvillar sig ögat lätt bland dessa invecklade, konstigt i hvarandra slingrande linier, och huru *örat*, som naturligtvis intet gagn har af dessa hjelpmedel, skall kunna finna sig tillrätta och på ett för sig tillfredsställande sätt utreda den eurhythmiska periodbyggnaden, är absolut obegripligt.

Vårt omdöme om Schmidts eurhythmiska konstruktioner har ej kunnat utfalla gynsamt. Då emellertid de tre första banden af hans "Kunstformen", hvilka innehålla på en gång grundläggningen och den praktiska tillämpningen af hans system, hafva det respektabla omfånget af nära 2,000 sidor, är det klart, att vi ej kunna göra anspråk på att inom den trånga ramen af några få sidor hafva gifvit en blott något så när tillfyllestgörande granskning at detta digra arbete. Det är blott den allmänna riktningen och de ledande grundsatserna deri, om hvilka vi uttalat oss. För öfrigt medgifves gerna, att i detaljerna mycket godt och brukbart påträffas. Egenskaper som aldrig skola kunna frånkännas Schmidt, äro en rik uppfinnings- och kombinationsförmåga, omfattande beläsenhet, rastlös energi och enthusiastisk hängifvenhet för sitt ämne. Utan tvifvel kunde en forskare med Schmidts begåfning uträtta mycket till metrikens förkofran, om han ville något litet stiga ned från sin sublima ofelbarhetshöjd, underkasta sina teorier och framför allt sjelfva deras principer en samvetsgrann kritik och lära sig inse, att de metriska "doktriner", i hvilka filologiens heroer hafva nedlagt sin uppfattning af den antika poesiens konstformer, innehålla mycket som är värdt att beaktas.

Innan vi lemna Schmidts metriska författareskap måste vi yttra några ord äfven om det fjerde bandet af hans "Kunstformen", i hvilket han slutligen velat gifva en fullständig teoretisk framställning af sitt system. Den speciella titeln för detta fjerde band är *"Griechische Metrik"*, och i en metrik med det ansenliga omfånget af 680 sidor skulle man ju vänta att finna en temligen fullständig och utförlig redogörelse för den grekiska poesiens mångfaldiga versformer. Häraf förspörjes dock föga eller intet. I stället ordas det hela boken igenom vidt och bredt och ofta på ett högst besynnerligt sätt om en massa ämnen, som delvis hafva ganska litet med metriken att skaffa och på sin höjd borde kunna få en plats i prolegomena eller inledningen till en metrik. Om härunder den daktyliska hexametern, den jambiska trimetern och den grekiska poesiens öfriga vigtigare versmått omnämnas, så är det rent tillfälligtvis och i förbigående. Möjligen anser Schmidt framställningen af de empiriska lagarne för allmänt kända och noga undersökta versmått vara allt för trivial för ett arbete med så höga vetenskapliga anspråk som hans metrik, och i inledningen antydes verkligen något sådant. Men i sådant fall borde väl åtminstone i hans till skolbruk utgifna *"Leitfaden der Rhythmik und Metrik"* dessa för uppfattningen af de grekiska skaldeverken så högst nödvändiga reglor få en plats. Men huru tillfredsställer väl sistnämnda bok dessa billiga anspråk? Hvad har den t. ex. att förkunna om de båda nyssnämnda allmännast förekommande versmåtten, hexametern och trimetern? Om den förra får man veta, att den är den episka poesiens versmått, men äfven begagnas af den gnomiska och didaktiska. Att den förekommer, ehuru mera enstaka, äfven i den lyriska och dramatiska poesien, och att man iakttagit en egen typ af lyrisk hexameter, fann författaren det ej löna mödan att omtala. Vidare meddelas rörande versens byggnad, att den har cæsur efter tredje fotens thesis eller stundom efter dess första arsisstafvelse, ehuru väl, heter det vidare, äfven många verser sakna cæsur, emedan den Homeriska poesien var mera afsedd att sjungas än att reciteras?! Alla andra cæsurer förklaras vara helt och hållet ytliga och värdelösa. Det är således en grof villfarelse, då man hittills trott sig böra beundra den rika omvexlingen i hexameterns cæsurer såsom ett af skalden med fin takt användt medel att undvika en enformighet, som just på grund af versens *recitativa* beskaffenhet skulle på ett obehagligt sätt göra sig gällande. För öfrigt har Schmidt om hexametern intet annat att tillägga, än att kännedomen om dess olika namn efter olika antal daktyler och spondéer är onödig och värdelös. Ännu mera öfverraskande äro de upplysningar som lemnas om den jambiska trimetern.

Den består enligt Schmidts åsigt af *två tripodier* (!) antingen med, "delning" (cæsura penthemimeres), mera sällan med "*Einschnitt*" (cæsura media) eller "*brytning*", hvarmed Schmidt förstår frånvaro af cæsur (!). Visserligen är Schmidt vid indelningen i tripodier något generad af den "på oregelmässig plats" förekommande irrationella längden i femte jamben (det liknande förhållandet i tredje jamben ignorerar han alldeles), men låter icke af denna så ofta återkommande oregelmässighet hindra sig att uppdela versen på sagda sätt, och likväl bibehåller han med en besynnerlig inkonseqvens för denna sålunda indelade vers det traditionela namnet trimeter. Om upplösningarne till tribrachys och dactylus, om de olika vilkoren för anapästens förekommande hos tragici och hos Aristophanes samt om alla de öfriga vigtiga reglorna för trimeterns byggnad nämnes ej ett ord. Man häpnar ovilkorligen öfver detta splitternya sätt att behandla antikens båda vigtigaste och till sina detaljer bäst kända versmått, och man kan icke afhålla sig från att fråga, om det är på upptäckter af detta slag, som Schmidt grundar sina högtrafvande anspråk att "för första gången hafva skapat en metrisk vetenskap, hvilken är i stånd att såsom en högst betydande faktor verka för den kulturhistoriska utvecklingen", och om det är okränkbarheten af sådana dråpliga lärosatser, som berättigar honom att såsom "moderna Herostrater" stämpla de kritici, hvilka dristat förgripa sig på hans läror och slunga brandfacklan in i hans metriska tempelbyggnad.

Om H. Schmidt med afseende på sin konsiderationslösa ringaktning för all så väl antik som nyare tradition och den inre haltlösheten af många bland de nya principer, hvilka han vill sätta i de förkastade traditionella doktrinernas ställe, om, säga vi, Schmidt med afseende härpå måste betecknas såsom en banerförare för den subjektivt revolutionära riktningen inom denna disciplin, ja, man är nästan böjd att säga, såsom metrikens "enfant terrible", så intager deremot *W. Christ* en alldeles motsatt ställning såsom representant för den moderata konservatismen. Såsom sådan har han redan förut gjort sig känd genom sina i flera filologiska tidskrifter införda recensioner (af Westphals och Schmidts arbeten) och andra afhandlingar rörande metriska frågor, och oförändradt samma ställning intager han fortfarande i sitt senast utgifna och mest betydande arbete, "*Metrik der Griechen und Römer.*" Till sin uppgift har Christ i detta arbete tydligen gjort att genom kritisk siktning ur Westphals och hans efterföljares arbeten uttaga alla de bästa och fruktbaraste resultaterna och af dessa i förening med det myckna goda och användbara, men af våra nyare metrici allt för mycket förbisedda, i den Hermannska och Böckhska metriken uppföra ett

metriskt system som skulle göra rättvisa både åt den äldre och den nyare skolan och mellan dem intaga en förmedlande ställning. Åt en något utförligare redogörelse för innehållet af detta förtjenstfulla och på grundliga studier baserade arbete vilja vi egna de återstående sidorna af denna lilla uppsats. Bokens yttre anordning är följande. I dess första hufvudafdelning ss. 1—156 behandlas de allmänna metriska begreppen; den andra afdelningen, benämnd speciel metrik, redogör för de särskilda versmåtten, klassificerade efter de tre Aristoxeniska taktarterna (*γένη ῥυθμικά*); den tredje under namn af "Anhang" ss. 601—678 gifver en mera kortfattad framställning af kompositionen och föredragningssättet af grekiska dikter. Till det hela ansluter sig en index ss. 679—684.

Efter att på de första sidorna i korthet hafva definierat *Metrik*, åtminstone för så vida den afser den antika Grekiska och Romerska poesien, såsom läran om måtten (*μέτρα*) för det *rytmiskt* bundna språket och vidare *rytmen* såsom en genom reguliert återkommande taktslag (ictus) förnimbar ordning i på hvarandra följande tidsdelar, eller, då frågan är om poesiens rytm, det regelmässiga återvändandet inom bestämda tidsintervaller af lång med eftertryck (ictus) uttalad stafvelse, sysselsätter sig författaren sidd. 7—35 med språket såsom "*rhythmizomenon*" och de dermed i sammanhang stående frågorna om positionslängd, vacklande qvantitet och prosodiska licenser, hiatus m. m., åt hvilka alla egnas en sammanträngd men fullständig utredning i öfverensstämmelse med de bästa tillgängliga källor. Med den sidd. 35—39 gifna redogörelsen för de emmetriska pauserna (*χρόνοι κενοί*) och deras olika valörer samt de för dessa valörer i antiken brukliga tecknen är det preliminära afslutadt, och författaren öfvergår nu till läran om *versfoten* eller *takten* (*μέτρον, πούς, pes*) och dess delar (*χρόνοι ποδικοί, σημεῖα*), kända under de specifika namnen *arsis* (sublatio) och *thesis* (positio). Christs stundom väl konservativa riktning yttrar sig redan här, då han förklarar sig vilja fortfarande begagna dessa termer i den gamla af Bentley införda och sedermera af Hermann fortplantade betydelsen (*arsis*, höjning = stark eller betonad; *thesis*, sänkning = svag eller obetonad taktdel), oaktadt han fullkomligt erkänner den obestridliga riktigheten och ursprungligheten af den alldeles motsatta, af Westphal i öfverensstämmelse med antikens eget språkbruk återinförda terminologien (*thesis* = stark; *arsis* = svag taktdel). Den Bentleyska terminologien synes honom nämligen, ehuru i sig oriktig, vara allt för mycket införlifvad med den nyare tidens språkbruk för att kunna utrotas. Emellertid är Christ ingalunda blind för de stora olägenheterna vid att begagna de så ofta förekommande termerna *arsis*

och *thesis* i rakt motsatt betydelse mot den de hafva hos de gamle rytmici och metrici, hvilkas ord han citerar. Stundom kan han till och med sjelf ej undvika att nyttja dessa termer i deras rätta mening, men skrifver dem då, för att utmärka detta, med grekiska bokstäfver. Häraf uppkommer det något löjliga resultatet, att hos Christ *ἄρσις* och *θέσις* betyda raka motsatsen till *arsis* och *thesis*, eller med andra ord, att *ἄρσις* betyder *thesis* och *θέσις* betyder *arsis!* Möjligen skall man på något håll, dit den nyare metrikens förbättrade terminologi ännu ej hunnit framtränga, hålla Christ räkning för hans sega fasthållande vid den gamla slentrianen, men svårt är det att säga, hvad den egentliga nyttan kan vara af denna slafviska och skuggrädda hyllningsgärd åt "usus tyrannus", helst sedan brytningen med det gamla bruket och öfvergången till det riktigare redan var gjord af Westphal, hvars exempel bland nyare metrici vunnit temligen allmän efterföljd. Såsom ett slags stöd för den af Bentley åt termerna arsis och thesis gifna betydelsen har man brukat anföra, att denna betydelse, ehuru visserligen blott på grund af missförstånd, utbildat sig redan under den senare antiken och förekommer hos de romerske metrici och grammatici. Märkvärdigt nog upprepas detta påstående ännu hos Christ, oaktadt J. Cæsar i sitt ofvan citerade arbete *"Grundzüge der Griech. Rhythmik"* sidd. 273 ff. ådagalagt, att riktigheten deraf är minst sagdt tvifvelaktig. Det enda bland de af Christ anförda bevisningsställen, hvilket kan synas lemna något stöd för hans åsigt är Martianus Capella X p. 974: *arsis est elevatio, thesis depositio vocis ac remissio.* Men vid detta ställe kan intet afseende fästas, då Martianus C. här icke framställer sin egen terminologi, utan citerar Aristides, hvars termer han missförstått och derföre äfven oriktigt öfversatt. Det svårtydda och sannolikt mycket förderfvade stället hos Marius Victorinus I, 9, 2, hvilket likaledes brukar åberopas till förmån för den Bentley-Hermannska terminologien kan ej heller så tolkas, om det ej skall råka i uppenbar motsägelse både mot sig sjelf och mot andra ställen hos samme författare, utan torde fastmera böra förstås i öfverensstämmelse med det hos M. V. och öfriga romerske metrici vanliga språkbruket, att *arsis* (sublatio) betyder den förra, *thesis* (positio) den senare delen af hvarje versfot utan allt afseende på, hvad plats den rytmiska ictus intager. Hos *Priscianus* de accentibus p. 1289 användes visserligen *arsis* uttryckligen om röstens höjning vid den accentuerade stafvelsen, thesis om dess sänkning vid den oaccentuerade; men der är också lika uttryckligt och otvetydigt fråga om den grammatiska accenten och dermed sammanhängande olika tonhöjd hos stafvelserna, ej om den metriska ictus och förhållandet af olika eftertryck eller intensitet hos de-

larne af en versfot. I fråga om användningssättet af arsis och thesis såsom metriska termer har följaktligen detta ställe hos Priscianus ingen bevisningskraft. Priscianus har utan tvifvel lånat dessa termer ej från metriken utan från de gamle musici, hvilka med arsis förstodo en högre, med thesis en lägre ton på den musikaliska skalan.

Vid angifvandet af de särskilda klasserna eller arterna af versfötter (sid. 48) utgår författaren visserligen från den af Aristoxenus uppställda indelningsgrunden eller qvantitetsförhållandet mellan arsis och thesis. Men i stället att såsom Aristoxenus upptaga *tre* sinsemellan likställda taktarter *γένος ἴσον* (*θέσις: ἄρσις* = 1 : 1), *γένος διπλάσιον* (*θέσις: ἄρσις* = 2 : 1) och *γένος ἡμιόλιον* (*θέσις: ἄρσις* = 3 : 2), förklarar Christ, att det af naturen (?) blott gifves *två* taktarter, den jemna och den udda, hvaremot *γένος ἡμιόλιον*, som omfattar de pæoniska, kretiska och bacchiiska takterna, på sin höjd får gälla såsom ett slags underart af *γένος ἄνισον* eller en varietet af *γένος διπλάσιον*, med hvilket det för öfrigt under vissa omständigheter lätt sammanfaller. Anledningen till den något undanskjutna plats, som sålunda anvisats åt *γένος ἡμιόλιον* röjer sig snart. Hela denna femtidiga taktart är icke väl anskrifven hos Christ, och han gör allt möjligt för att tränga den åt sidan. Visserligen förfar han mot densamma icke på långt när lika radikalt som *Brill* ("Aristoxenus, Rhythmische und Metrische Messungen" sid. 57), hvilken helt enkelt förklarar, att hela denna taktart ej existerar, och att de vanligen till detsamma räknade taktformerna, såsom pæon och creticus, måste reduceras till den *jemna* taktarten genom en slags triolmätning:

Tvärtom erkänner Christ, om än med någon reservation, tillvaron af denna taktart och redogör för dess allmänna lagar. Men vid den speciella behandlingen af dithörande takt- och versformer söker han så mycket som möjligt inskränka den femtidiga mätningen och ersätta den med en sextidig eller åtminstone närma den till en sådan. Med cretici och bacchii låter detta sig lätt verkställa. Genom att antaga en mellan två och tre moræ sväfvande såkallad "öfverlång" stafvelse (*μακρᾶς μείζων*), för hvilken Christ infört beteckningen — •, flyta dessa båda versfötter (— ◡ — •, ◡ — • —) nästan omärkligt öfver i trokaiska och jambiska dipodier med katalexis. Att under stafvelseschemata af formerna — ◡ — och ◡ — — *ofta* dölja sig katalektiska trokéer och jamber, för hvilka den riktigare rytmiska beteckningen vore — ◡ ∟ och ◡ ∟ —, är en redan länge känd och erkänd sak. Äfven de af Christ föreslagna mellanformerna med obestämda "öfver-

längder" kunna i vissa fall hafva sitt berättigande såsom förmedlande öfvergången från en taktart till en annan, men att detta sistnämnda förhållande i de cretiska och bacchiiska versfötterna skulle vara det normala, såsom Christ nästan tyckes vilja antaga, är utan tvifvel en öfverdrift. Ogillas måste i alla händelser Christs förklaring af öfvergången från femtidig till sextidig takt såsom förorsakad af ett *långsammare tempo* (s. 421 m. fl. st.). Denna besynnerliga sammanblandning af förändring i tempot (*μεταβολὴ κατ' ἀγωγήν*) och förändrad taktart (*μεταβολὴ κατὰ ῥυθμόν* l. *κατὰ γένος*) är emellertid en ofta återkommande favoritidé. Man träffar den äfven i fråga om epitriterna (s. 328) hvilka af Christ deriveras ur den trokaiska dipodien på sådant sätt, att *vid långsamt tempo* (ritardando) den eljest blott tillfälligtvis förekommande spondéen i dipodiens andra rum blir konstant och vidare, för vinnande af jemnvigt mellan epitritens båda delar, den rena trochéen i dipodiens första rum öfvergår till en triplasisk takt (♩· ♪).

Svårare är vid de upplösta cretici eller pæonerna förmedlingen från femtidig till sextidig takt, och vanligen har man äfven ansett den femtidiga eller hemioliska taktarten vara ren och otvifvelaktig icke blott i pæonerna, utan äfven i de cretici, hvilka äro uppblandade med pæoner t. ex.

Æsch. Suppl. 420, 421

εὐσεβὴς πρόξενος· τὰν φυγάδα μὴ προδῷς,
τὰν ἔκαθεν ἐκβολαῖς δυσθέοις ὀρμέναν.

— ◡ — — ◡ — — ◡ ◡ ◡ — ◡ —
— ◡ ◡ ◡ — ◡ — — ◡ — — ◡ —

Christ har emellertid (sid. 51) tilltrott sig att antyda, huru äfven pæonerna skulle kunna dragas öfver till de sextidiga takterna. Af pæonens tre korta stafvelser, säger han, måste (?) den mellersta hafva en biictus, som i förhållande till den sista gifver den ställningen af en arsis (stark taktdel) —́ ◡ ◡̇ ◡. Denna ictus verkar naturligtvis ett starkare framhäfvande och dermed äfven en förlängning (?) af stafvelsen, så att pæonens rytmiska tidvärde, uttryckt med nottecken, blir ungefär ♩ ♪ ♪. ♪ i stället för ♩ ♪ ♪ ♪, och dermed har den redan halfvägs närmat sig till den trokaiska dipodiens ♩ ♪ ♩ ♪ Christ har här tagit ett farligt steg, hvars konseqvenser han knappast sjelf torde vilja vidkännas. Måste den pæoniska taktens biictus verka förlängning af den korta stafvelsen, så måste naturligtvis än mera en *hufvud*ictus, då den faller på en kort stafvelse, hafva denna verkan. En till tribrachys upplöst troché, hvilken naturligtvis har ictus på första stafvelsen ◡́ ◡ ◡, öfvergår på sådant sätt till dak-

tyl, en anapästisk daktyl — ⏑́⏑ till palimbacchius, en genom upplösning af en anapäst bildad proceleusmaticus ⏑ ⏑ ⏑́ ⏑ till pæon tertius, en pæon quartus, åtminstone för såvidt den är bildad genom upplösning af en creticus ⏑́⏑ ⏑ —, till choriamb o. s. v. Med ett ord, införer man i de lyriska versmåtten samma prosodiska osäkerhet, som stundom påträffas i den Homeriska versen, genom att åt den metriska ictus tillerkänna kraften att af en kort stafvelse göra en lång eller halflång, så är det slut med all bestämd quantitet och all artskilnad versfötterna emellan. Allt flyter sedan i hvartannat till ett oredigt virrvarr. i hvilket det ej lönar mödan att söka några fasta lagar.

Bland de *sammansatta versfötterna* (*πόδες σύνθετοι*) sid. 58 ff. få de i synnerhet inom jambiska, trokaiska och anapästiska taktformerna vanliga dubbelfötterna (*διποδίαι, συζυγίαι, βάσεις*), såsom billigt är, en särskild behandling. Då en dylik *dipodi* gäller såsom en enda versfot, äro naturligtvis de deri ingående enkelfötterna i förhållande till hela dipodien att betrakta blott såsom taktdelar, och svårigheten är blott att afgöra, hvilkendera af dem bör gälla såsom stark, och hvilkendera såsom svag taktdel, eller med andra ord, om dipodiens hufvudictus bör falla på den första eller andra enkeltaktens ictus-stafvelse (t. ex. ⏗ ⏑ — ⏑ eller — ⏑ ⏗ ⏑). Den förra metoden infördes af Bentley och blef sedan gällande, ända till dess Westphal Metrik I sid. 651, stödd på några yttranden hos latinske gramatici, uttalat sig för den alldeles motsatta. Westphal tillerkänner de anförda bevisningsställena en så afgörande vigt, att han säger oss knappast rörande någon annan punkt i metriken och rytmiken vara så väl underrättade, som angående de gamles sätt att recitera sin trimeter. Full visshet tyckas emellertid dessa grunder ej förmå att gifva; ty frågan har sedan upprepade gånger behandlats utan att något säkert och allmänt erkändt resultat har vunnits. Oss förfaller det onekligen naturligast att lägga hufvudictus på första foten i hvarje dipodi, och för denna ictusställning förklarar sig äfven Christ, så mycket heldre som den bestyrkes af ett ställe hos Arist. Quint. de musica p. 39, der af den jambiska dipodien gifves följande anlys: *σύγκειται ἐξ ἰάμβου θέσεως καὶ ἰάμβου ἄρσεως.* Han påpekar derjemte, att den motsatta ictus-ställningen blir svår att fasthålla i synnerhet vid den katalektiska jambiska trimetern, der det allt för mycket skulle stöta vår rytmiska känsla att låta den sista stafvelsen få hufvudictus, medan den föregående tretidiga blott får biictus.

⏑ — ⏑ ⏗ ⏑ — ⏑ ⏗ ⏑ ⌊ ⏗.

I samma kapitel anmärker författaren vidare, att de gamle rytmici bland syzygierna upptaga äfven choriamben och ionici. Hvad choriamben beträffar, är detta också fullkomligt riktigt, ehuru ej i den gamla mot den första rytmiska grundlagen om vexling mellan arsis och thesis stridande meningen, att choriamben skulle vara sammansatt af en troké och en jamb. Att choriamben i sjelfva verket ingenting annant är än en katalektisk daktylisk eller lagaoedisk dipodi, hvars felande andra arsis efter omständigheterna ersättes genom paus eller förlängning af föregående thesis, är man ju numera allmänt ense om, och äfven Christ instämmer sidd. 67, 68, 486 i denna uppfattning. Den joniska taktformens upptagande bland dubbeltakternas antal såsom sammansatt af pyrrhichius och spondé är deremot en fullkomligt ohållbar spekulation af stafvelseräknande Alexandrinske och Romerske metrici och hade förtjenat att af Christ tillbakavisas i bestämdare ordalag, än som skett. Men det är ett ofta återkommande karaktärsdrag hos Christ att med en förunderlig smidighet i åsigter stundom ackommodera sig efter teorier, hvilkas ohållbarhet han vid andra tillfällen uttryckligen påpekar. Ett annat med det sistnämnda nära beslägtadt exempel härpå träffar man sid. 93, der på tal om taktvexling det i den ioniska rytmen under namn af anaclasis kända utbytet af — — ⏑ ⏑ mot — ⏑ — ⏑ uppställes såsom analogt med vexlingen af syzygierna — ⏑ — ⏑ och — ⏑ ⏑ —. Detta har nämligen mening och betydelse endast vid den hos de gamle metrici brukliga uppdelningen af choriamben (— ⏑, ⏑ —), öfver hvilken Christ på flera ställen uttalar den bestämdaste förkastelsedom; hvaremot, då choriamben noteras — ⏑ ⏑ ⌞— såsom sammansatt af kyklisk daktyl och katalektisk troké, dess omvexling med den trokaiska dipodien lika litet kan sägas innebära ett verkligt taktbyte som vexlingen mellan — ⏑ ⏑ — ⏑ och — ⏑ — ⏑ eller — ⏑ ⌞— och — ⏑ — ⏑.

Såsom ett annat, från det föregående skiljaktigt slag af taktvexling omtalar Christ sid. 94 det under namn af polyschematismus kända fenomenet att i s. k. blandade kola daktylen byter plats med trokéerna. Då detta fenomen egentligen tillhör de s. k. logaoediska verserna och bland dessa företrädesvis de båda mest utpräglade typerna *γλυκώνειον* och *φερεκράτειον*, taga vi oss anledning att här yttra några ord om behandlingen af detta svåra kapitel i metriken.

Glykonéen och pherekratéen räknas af Christ till de *blandade* logaoederna. Blandade (*μικτά*) heta hos de gamle metrici alla de versformer, der fötter af olika slag förenas i ett och samma kolon. Enligt deras språkbruk måste således alla logaoeder räknas såsom *μέτρα μικτά*, efter som det väsentliga och gemensamma för dem alla

just är sammanställningen af daktyliska och trokaiska (eller anap. och jambiska) element. Christ begagnar detta ord i något afvikande mening. Till skilnad från de *rena* eller *daktyliska* logooederna, hvilkas öfvervägande daktyliska rytm först mot slutet af de särskilda kola öfvergår till trokaisk (sid. 243) behandlar han såsom en särskild klass under namn af *blandade* de versformer, "hvilkas logaoediska beståndsdelar äro uppblandade med enstaka fötter eller hela kola af jambisk taktart" (sid. 531). Huru uttrycket jambisk taktart här bör förstås, är icke rätt klart. Fattar man det i inskränkt mening såsom blott afseende egentliga jamber, hvilka sammansättas med den logaoediska, af daktyler och trokéer bestående serien, så skulle Christs *blandade* logaoeder vara, hvad de gamle kalla *κατ' ἀντιπάθειαν μικτά,* men detta träffar icke in på de af Christ såsom blandade logaoeeer anförda exemplen, af hvilka de flesta alldeleles icke innesluta några jambiska beståndsdelar. Fattar man deremot "jambisk taktart" såsom liktydigt med *γένος διπλάσιον* och således äfven omfattande trokéerna, så är dermed icke angifvet någonting för de *blandade* logaoederna egendomligt eller utmärkande, efter som ju redan det allmänna begreppet logaoed nödvändigt innebär en blandning af daktyliska och trokaiska beståndsdelar.

Lika litet genomförd är den at Christ uppställda skilnaden mellan logaoeder och daktylotrokéer (s. 571) hvilken skall bestå deri, att logaoederna förena daktyler och trokéer i ett och samma kolon, daktylotrokéerna deremot ett helt daktyliskt kolon med ett helt trokaiskt (*ἐπισύνθετα* enligt antikt språkbruk). Hade författaren inskränkt sina daktylotrokéer till de fall, då gränsen mellan de båda kola finnes tydligt angifven antingen genom syllaba anceps eller genom synkope t. ex.

Oed. Col. 1094:
ὠκυπόδων ἐλάφων στέργω διπλᾶς ἀρωγάς
— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏓ — ⏑ — ⏑ — ⏓

Eur. Suppl. 598:
ὦ μελέα μελέων ματέρες λοχαγῶν
— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⌊— — ⏑ — ⏑ — ⏓

så hade dessa utan tvifvel kunnat bilda en i sig sluten klass. Nu deremot, då deribland äfven inrymmas de bildningar, der ett äfven i sista foten rent daktyliskt kolon omedelbart efterföljes af trokéer, kan det ej undvikas, att dessa daktylotrokéer i många fall flyta tillsammman med Christs s. k. rena logaoeder. Så t. ex. upptages (sid. 251)

ὦ διὰ τῶν θυρίδων καλὸν ἐμβλέποισα

— ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ └ ⏓

(Praxilla hos Heph. kap. 7)

såsom en ren logooed, då likväl ingenting tyckes hindra att uppdela versen i två tripodiska kola, ett daktyliskt och ett trokaiskt, i hvilket fall den naturligtvis är att hänföra ej till logaoedernas, utan till daktylotrokéernas klass. Utan tvifvel skulle mycket hafva vunnits för en beqväm öfversigt af de logaoediska bildningarne, om författaren, i stället för att på vidt skiljda håll af sin bok behandla dessa typer, hvilka han dock icke lyckats att hålla isär, hade sammanfört dem alla på ett ställe. Äfven de choriambiska verserna hade vida egentligare kunnat sammanföras med logaoederna än, såsom nu skett, med de ioniska (sid. 484), till hvilka åtminstone det vanligen förekommande slaget af choriamber icke står i något närmare förhållande.

Vi återvända nu till glykonéen och pherekratéen. En för uppfattningen af dessa logaoediska versformer högst väsentlig kategori är enligt Christs åsigt den af Hermann uppfunna *basis*, hvarmed förstås en ursprungligen tvåstafvig inledningstakt af obestämd mensur (spondé, troké, jamb, pyrrichius) men hvilken hos scenici och i den choriska lyriken äfven stundom genom upplösning kan antaga formen af en tribrachys. Den ursprungliga och tillika vanligaste formen af glykoné består enligt Christs uppdelning af en sådan *basis* och en derpå följande logaoedisk tripodi (sid. 535)

⏓ ⏓ —́ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏓ ∧

och då pherekratéen intet annat är än en ytterligare katalektisk form af den i sig sjelf katalektiska glykonéen uttryckes dess grundform genom schemat

⏓ ⏓ —́ ⏑ ⏑ └ ⏓ ∧.

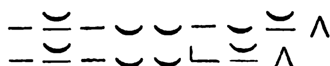
Dock håller Christ för icke otroligt, att vid förbindelse med andra metra af *dipodisk* mätning en dipodisk uppdelning äfven af glykonéen och pherekratéen varit möjlig genom basens inberäknande i rytmen:

—́ ⏓ — ⏑ ⏑ | —́ ⏑ — ∧.

Den derpå följande framställningen af de genom upplösningar, spondéens insättande på olaga ställen, och framför allt genom daktylens omflyttning uppkommande variationerna af det ursprungliga schemat (*γλυκώνεια πολυσχημάτιστα*) lider i ej ringa grad af brist på klarhet och bestämdhet. Man blir deraf ej rätt klok på hvilka polyschematiska former som verkligen förekomma, och än mindre, i huru nära slägtskapsförhållande dessa stå till grundformen och till hvarandra, en brist, hvilken blir så mycket mera känbar, som för-

fattaren tyckes åt begreppet polyschematisk glykoné vilja gifva en ganska vidsträckt fattning och derunder inrymma äfven sådana friare former som t. ex. — ⏑ ⏑ — ⏓ — ⏑ ⏑ —.

Ett väsentligt företräde har emellertid denna framställning af de glykoneiska versformerna framför den eljest både fullständigare och öfversigtligare hos Westphal, deruti att den tydligt och bestämdt såsom glykonéens och pherekratéens grundtyp framhåller formerna

Den Westphalska uppställningen (Metr. II sid. 718) af

a. — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — 1:sta glyk.
b. — ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — 2:dra glyk.
c. — ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ — 3:dje glyk.

rekommenderar sig genast vid första påseendet genom sin redighet och klarhet. Denna klarhet är emellertid i sjelfva verket högst illusorisk och gifver lätt falsk föreställning om det verkliga sakförhållandet, för såvida som formen a. — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ —, långt ifrån att, såsom man af Westphals schema skulle tro, vara den primära, strängt taget alls icke hör till de äkta glykonéerna. Hos Hephæstion och hans scholiast, hvilka härvid utgöra våra egentliga sagesmän, nyttjas benämningen *γλυκώνειον* först och främst om formen b. ⏒ ⏓ — ⏑ ⏑ — ⏑ —, men vidare äfven om dess polyschematiskt förändrade biform

c. — ⏓ — ⏓ — ⏑ ⏑ —,

hvilka båda former äfven förekomma i antistrofisk motsvarighet. Formen a deremot kallas af de gamle metrici aldrig glykoné, icke heller förekommer den i antistrofisk responsion mot någon af de båda öfriga. Visserligen söker Westphal bestyrka en dylik responsion genom Aristoph. Vesp. 531 *μὴ κατὰ τὸν νεανίαν* och 636 *ὡς δὲ πάντ' ἐπελήλυθεν,* men den senare versen är redan af Porson ändrad till *ὡς δ' ἐπὶ πάντ' ἐλήλυθεν*, och det faller sig svårt att tro på Westphals försäkran om onödigheten af denna emendation, då man ser, att så väl i strof som antistrof de fem öfriga till samma period hörande kola alla börja med daktylen. Vill man för öfrigt i vidsträcktare mening utsträcka benämningen glykoné till alla logaoediska tetrapodier på grund af den nära förbindelse med äkta glykonéer, i hvilken de olika formerna af dessa tetrapodier ofta förekomma, så är väl deremot egentligen ingenting att invända. I sådant fall bör man väl dock icke sätta dessa "friare glykonéer" fullt i jemnbredd med

de äkta. för hvilka deras ömsesidiga antistrofiska responsion utgör en så utmärkande egenskap. Framför allt måste man låta

⏓ ⏒ — ⏑ ⏑ — ⏑ —

gälla såsom grundform, hvartill den är fullt berättigad icke blott såsom den allmännast förekommande, utan äfven historiskt såsom den enda brukliga formen hos de Lesbiske erotici, hvilka först utbildat den glykoneiska och pherekrateiska versformen.

Hvad som förmått Westphal att på ett så oegentligt och ohistoriskt sätt uppställa sitt glykoneiska schema är måhända mindre den reda och öfverskådlighet, som derigenom vinnes, än hans önskan att från början grundligt utestänga Hermanns lära om *basis*, hvilken han på det argaste förkättrar, då deremot Christ förklarar denna samma *basis* vara "en af filologiens mest glänsande upptäckter (sid. 95). I sanning en stark meningsskiljaktighet mellan samtidens mest framstående metrici. Hvilkendera af dem har rätten på sin sida? Svaret bör icke vara tvifvelaktigt. Obestridligt är till en början, att Hermann genom sin basis-teori betydligt förenklat uppfattningen af de glykonéiska och allmänhet af de enligt hans uppdelning med basis begynnande logaoederna, i det att han undanröjt de orimliga antispasterna, hvilka de gamle metrici vid sin dipodiska mätning af dessa verser måste antaga, t. ex.

⏒ — — ⏑ | ⏑ — ⏑ — Antisp. (Hephæstion).
⏒ — | — ⏑ ⏑ — | ⏑ — Choriamb. (Hermann).

Visserligen anmärker Westphal med rätta, att Hermanns choriamber äro i rytmiskt hänseende lika otillfredsställande som Hephæstions antispaster. Men ingenting är lättare än att, såsom det ofta skett hos Christ, med bibehållande af *basis* indela den följande serien logaoediskt i stället för choriambiskt. Från rationelt rytmisk synpunkt är naturligtvis mycket att invända mot en i hvar fjerde takt återkommande basis, som sjelf är fritagen från alla rytmiska lagar och derigenom i ej ringa grad störande inverkar på den rytmiska kompositionen i dess helhet. Men redan de gamle metrici klagade ju öfver brist på principiel enhet (ἐπιλογισμός) i de polyschematiska versformerna, och tills dato har det ej lyckats någon metriker att återställa denna enhet. Äfven den Hermannska läran om basis kan tydligen ej uppträda med några sådana anspråk. Deremot har den en stor betydelse såsom ett praktiskt och empiriskt orienteringsmedel. Med det korta uttrycket *tvåstafvig basis af obestämd mensur* tydliggöres fullständigt de i första takten af glykonéiska och andra æoliska verser förekommande polyschematiska bildningarne (spondé, troché, jamb, pyrrhichius). West-

phal har för att angifva dessa samma polyschematismer måst subsumera dem under flera olika kategorier. Utgående från formen

— ◡ ◡ — ◡ — ◡ —

får han troké i första foten genom omflyttning (ὑπέρθεσις) af daktylen och den derpå följande trokéen. Från troké kommer han till spondé med tillhjelp af Hephæstions lära om σπονδεῖος παρὰ τάξιν προσλαμβανόμενος (illegitim spondé). Värre är det med den jambiska formen. De gamle metrici använde här antispastisk mätning, och således går det ej längre an att följa dem i spåren. Westphal tvingas derföre att uppfinna ett alldeles nytt slag af hyperthesis, hvarigenom trokéens långa och korta stafvelse byta plats och derigenom alstra en jamb. Idéen härtill har han tydligen hämtat från Heph. Schol. p. 108, der choriamben säges bildas af jambiska dipodien genom qvantitetsbyte mellan de två första stafvelserna (ὑπερτιθεμένου τοῦ τῆς μακρᾶς χρόνου). Slutligen återstår dock den pyrrhichiska formen, hvilken ej genom något polyschematiskt konstgrepp kan framkonstrueras. Pyrrhichen måste, menar Westphal, på något sätt representera en trokaisk takt, ehuru det kan vara ovisst på hvad sätt detta åvägabragts, genom att den ackompagnerande musiken börjat före sången och ifyllt den felande χρόνος, genom de båda korta stafvelsernas förlängning till irrationela värden af $1\frac{1}{2}$ χρόνοι πρῶτοι, eller slutligen genom en prosodisk licentia, analog med den, genom hvilken i den episka hexametern stundom en jamb kan stå i stället för en spondé.

Det är uppenbart, och medgifves äfven af Westphal sjelf, att alla dessa konsttermer (ὑπέρθεσις, σπονδεῖος παρὰ τάξιν o. s. v.) och dermed betecknade metriska manipulationer lika litet som Hermanns basis-teori innebära någon rytmiskt tillfredsställande förklaring (ἐπιλογισμός) af de polyschematiska bildningarne i glykonéernas och andra logaoeders begynnelsetakt. Allt, hvad dermed vinnes, är en i flera momenter och under flera rubriker fördelad empirisk beskrifning af samma oförklarade factum, som af Hermann lika tydligt och fullständigt, men vida kortare, återgifves med termen "tvåstafvig basis af obestämd mensur." Då dertill kommer, att Hermann utgår från den verkliga grundformen, Westphal deremot från en fingerad, bör det ej vara tvifvelaktigt, hvilkendera uppfattningen förtjenar företrädet.

Ett af de mest tillfredsställande kapitlen i den allmännare delen af Christs metrik är det som handlar om verssluten (sid. 104 ff.). Endast den kritik, som der egnas åt de hos Hephæstion och Aristides upptagna slagen af katalexis kunna vi ej till alla delar underskrifva. Helt visst måste man instämma med Christ, då han förklarar att den hos dessa metrici förekommande läran om μέτρα

ὑπερκατάληκτα beror på en förvexling af begreppen μέτρον och κῶλον. Låter man vid bestämmandet af gränserna för kola leda sig helt och hållet af verscæsurerna, så inträffar det ofta att ett inuti versen eller perioden slutande kolon presenterar sig såsom hyperkatalektiskt. Men den öfverskjutande stafvelsen är då egentligen att räkna till det följande kolon. Vid det egentliga vers- eller periodslutet vore hyperkatatalexis eller den metriska stafvelseseriens öfverskjutande utöfver rytmens slut en ren orimlighet. Att äfven βραχυκατάληξις ofta onödigtvis statueras af de gamle tillfölje af deras benägenhet att i tid och otid använda mätning efter dipodier, lider intet tvifvel. Men betänkligt låter det, när Christ vill helt och hållet utmönstra det brachykatalektiska slutfallet. Snart finner man dock, att här mera är frågan om namnet än saken. Tager man, säger Christ (sid. 108), efter förlusten af de gamla melodierna analogien af slutfallen i våra sånger tillhjelp, så bortfalla alla brachykatalektiska och hyperkatalektiska verser, och många af de skenbart katalektiska komplettera sig till fullständiga metra. Så t. ex. skall man i versen

χαίροισα νύμφα· χαιρέτω δ' ὁ γαμβρός

i stället för en katalektisk finna en akatalektisk trimeter

⏓ — ⏑ — ⏓ — ⏑ — ⏑ ⌞ ⏓

och under den af grammatici anförda brachykatalektiska versen

ἄγ' αὖτ' ἐς οἶκον τὸν Κλεησίππω

medelst tillåtna och genom accentuationen påpekade (?) medel lägga följande schema

⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ ⌞ ⌞ ⏑́

Mot det af Christ föreslagna mätningssättet är helt visst ingenting att invända. Men efter vanligt föreställningssätt äro just derigenom de ifrågavarande verserna betecknade, den förra såsom enkelt katalektisk, den senare såsom brachykatalektisk. Christ deremot tyckes, åtminstone såvida man får döma af detta ställe, ej vilja nyttja benämningen katalektisk annat än om sådana verser, i hvilka den sista fotens senare del verkligen saknas d. ä. ersättes genom en paus. I sådant fall torde det emellertid blifva nödvändigt att bannlysa *katalexis* från de jambiska och anapästiska verserna eller öfver hufvud från alla verser med stigande rytm. Såsom akatalektiska slutas nemligen dessa verser med stark (rytmiskt betonad taktdel), och vid katalexis i sist omtalade mening blefve det således denna starka taktdel som skulle bortfalla. Men bortfallandet af en *ictus*-stafvelse medförer ovilkorligen en stympning af rytmen, med hvilken

vårt rytmiska gehör ej är tillfreds. Behöfves något ytterligare bevis, så hafva vi ett sådant i den anapästiska paroemiacus, hvars karakter af marschtypus förbjuder att tänka på någon stympning af sista takten. Hvarje takt markerar nämligen här ett steg, på sådant sätt att *ἄρσις* motsvarar fotens upplyftande, *θέσις* dess nedsättande. Om nu sista takten saknade thesis-stafvelse och i dess ställe hade en paus, skulle fotens nedsättande vid det sista steget inträffa på denna paus eller efter den egentliga marschrytmens slut, hvilket naturligtvis måste göra ett störande och orytmiskt intryck. Katalexis hos paroemiacus kan således ej bestå i något annat än undertryckandet af den sista fotens *ἄρσις* och dess ersättande genom motsvarande förlängning af den föregåendes *θέσις* enligt schemat

◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ ⊔ —,

hvilket ytterligare bestyrkes deraf, att näst sista stafvelsen ej tillåter upplösning. Såsom man finner är detta fullkomligt samma art af slutfall, som Christ föreslår för den ofvan citerade jambiska versen *χαίρουσα νύμφα* etc., men hvilken han ej vill erkänna såsom katalektisk. Christ råkar här föröfrigt i en besynnerlig motsägelse; ty sid. 66 har han uttryckligen såsom *katalektisk* betecknat samma förkortade form af jambisk trimeter. —

Såsom metriska storheter af högre ordning än den egentliga, vanligen af två kola sammansatta versen, angifvas hos de gamle metrici *perioden*, *systemet* (fullständigt *σύστημα ἐξ ὁμοίων*), för hvilket Westphal mindre riktigt velat införa termen *ὑπέρμετρον*, samt *strofen*. Till dessa har Christ ytterligare lagt *perikopen*, hvarmed han förstår "ett genom hufvudslut afrundadt och af flera sinsemellan sammanhörande verser bestående metriskt helt." Såsom en utmärkande egenskap för perikopen angifves vidare, att hiatus kan förekomma i slutet af dess verser, hvilka så till vida intaga en mera fristående ställning än de särskilda kola i en vanlig vers eller i ett *σύστημα ἐξ ὁμοίων*, utan att dock ega samma sjelfständiga betydelse som egentliga *κατὰ στίχον* använda verser. Såsom exempel anföres till en början den af tre sapphiska verser och en afslutande adonius bildade sapphiska strofen, likasom i allmänhet den äldre, äoliska lyrikens korta, vanligen fyraradiga, strofer. Äfven det elegiska distichon är väl i öfverensstämmelse med den gifna definitionen att räkna såsom en perikop, men derom säges ingenting uttryckligt. Betydelse har perikopen vidare såsom bildande en underafdelning i de längre och mera konstmessigt utbildade stroferna i den choriska lyriken och hos dramatici. I sistnämnda mening är det af Christ med namnet perikop utmärkta begreppet redan länge kändt inom den nyare metrikens eurhythmie,

eller läran om periodiciteten och jemnmåttet i den metriska satsbyggnaden. Någon fullt passande benämning har man dock ej haft för dessa under strofen subordinerande versgrupper, och Christ synes i detta hänseende på ett ganska lyckligt sätt hafva fyllt en lucka i den metriska terminologien. Svårt blir det blott att för begreppet perikop finna en fullt skarp begränsning mot perioden och systemet å ena sidan och mot strofen å den andra, en svårighet, som Christ ej på ett fullt tillfredsställande sätt lyckats lösa.

Efter att hafva anfört, hvad som i den allmännare delen af Christs metrik synts mest anmärkningsvärdt, skulle vi nu rätteligen öfvergå till granskningen af dess andra, den speciella metriken omfattande del, in på hvars område vi endast undantagsvis, rörande de glykoneiska versformerna, gjort en digression. Att stycke för stycke genomgå denna speciella del medgifva emellertid för närvarande ej omständigheterna. Icke heller torde det vara behöfligt för att gifva en någorlunda adæquat föreställning om arbetet i dess helhet, då naturligtvis de i den allmännare delen framställda synpunkterna väsentligen äro bestämmande för behandlingen af de enskilda versformerna. Vi kunna derföre inskränka oss till att rörande denna speciellare afdelning i korthet anmärka, att den utan tvifvel är bokens bästa och användbaraste del och i allmänhet på ett högst förtjenstfullt sätt utmärker sig genom noggrannhet och fullständighet i uppgifterna om de särskilda versmåttens faktiska lagar och egendomligheter, hvilket naturligtvis här är hufvudsak. Emellertid kan det ej undvikas, att äfven i denna del af boken mången gång frågor af mera teoretisk natur förekomma, och så snart detta sker, låter författaren märka samma vacklande i principerna och samma mångskiftande ombytlighet i fråga om synpunkter, som i den allmännare delen är ett så utmärkande drag. Särdeles bjert framträder detta vid de dochmiska verserna (sid. 456 ff.), hvilkas mångskiftande schemata mer än några andra gifva författaren tillfälle till olika rytmiska uppfattningssätt. Han ser i dochmien än en logaoedisk rytm —⏑ ⏑ — ⏑ — (sid. 458), än en pæonisk ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑ ⏗, än en katalektiskt trochaisk med föregående jambisk basis, ⏑ — ∸ ⏑ — (sid. 463), och den rytmiska divergensen mellan dessa former får till och med en principiel karakter genom antagandet af tvänne sjelfständiga grundformer, ⏑ ⏗ — ⏑ — och —⏑ ⏑ — ⏑ —.

Vilja vi slutligen sammanfatta oss till ett totalomdöme om Christs metrik, så kommer det i öfverensstämmelse med hvad som redan blifvit yttradt att lyda på följande sätt. I rent vetenskapligt hänseende kan den väl svårligen sägas beteckna något väsentligare fram-

steg, då den knappast åt någon af metrikens teoretiska tvistefrågor gifves en klar och fullgiltig lösning, och dessutom i hög grad lider af den brist på fasta principer och följdriktig metod, som oundvikligt vidlåder allt eklektiskt vacklande mellan i sig oförenliga teorier. Deremot måste den från synpunkten af det praktiska syfte, som den ju också egentligen afser, nämligen att vara en handbok och hjelpreda vid studiet af antikens skaldeverk, utan tvifvel erkännas såsom en särdeles värdefull acquisition och skall säkert befinnas på ett mycket tillfredsställande sätt fylla ett länge kändt behof. För öfrigt må man vid afvägandet af förtjenster och svagheter hos ett sådant arbete som Christs ej underskatta de många och delvis oöfvervinnerliga svårigheter, som möta vid försöket till en fullständig och systematisk behandling af metrikens samtliga frågor. Den metriska vetenskapen har med afseende på beskaffenheten af de antika hjelpkällor, hvilka dock, om den ej skall förirra sig in på subjektivitetens farliga afvägar, måste bilda dess utgångspunkt och dess regulativ, en vida tröstlösare ställning än någon af filologiens öfriga discipliner och den skall äfven efter de allvarligaste och relativt framgångsrikaste bemödanden sannolikt ej hinna längre än att den med Odysseus i det Sophokleiska sorgespelet nödgas bekänna:

κατ' ἴχνος ᾄσσω καὶ τὰ μὲν σημαίνομαι,
τὰ δ' ἐκπέπληγμαι κοὐκ ἔχω μαθεῖν ὅπου.

ÖFVERSIGT

AF

SVERIGES YTTRE POLITIK UNDER ÅREN 1676—1680,

ETT BIDRAG TILL JOHAN GYLLENSTIERNAS HISTORIA.

Akademisk afhandling

af

D:R **Magnus Höjer.**

UPSALA
Esaias Edquists boktryckeri 1875.

En öfversigt af Sveriges yttre politik under åren 1676—1680.

af

Magnus Höjer.

Sällan, om ens någonsin, har Sverige med en främmande makt slutit ett förbund så ödesdigert som det, hvilket, år 1672 ingånget, stälde vårt fädernesland som en besoldad stat i Frankrikes tjenst. Det var, hvad det än kan synas, en af dessa utomordentliga händelser iom ett folks lif, hvars rätta sammanhang och betydelse samtiden knappast fattar, men hvars förutsättningar efterverlden klart kan se, lika så väl som bedöma, hvad af lycka eller olycka derur framgått för kommande tider.

I våra dagar har den närmare kännedomen om detta förbund och hvad dermed stod i samband tillika kastat ett klarare ljus öfver fäderneslandets både inre och yttre förhållanden under den tid, då det ingicks. Det har af dessa *inre* förhållanden i främsta rummet betingats, lika visst som det på dem har återverkat. Det egde med afseende på Sveriges *yttre* förhållanden betydelsen att vara det slutliga valet mellan tvenne olika, och i de tiderna med hvarandra oförenliga politiska system.

Det trettiåriga kriget hade gjort Sverige till en stormakt uti Europa. Det hade fått denna betydelse i främsta rummet derigenom, att dess störste konung hade stält det såsom den protestantiska lärans beskyddare mot den reaktion, som länge sökt åt katolicismen återvinna, hvad den förlorat. Det hade efter Gustaf Adolfs död betryggat denna sin maktställning genom Frankrikes hjelp och i dess förbund, då det med denna krona föreskrifvit och garanterat den westfaliska freden och på samma gång kommit i besittning af vigtiga provinser inom det tyska riket. Men genom denna fred, hvilken under de följande tiderna utgjorde den förnämsta grundvalen för Europas statsrätt, kom Sverige till detta tyska rike i ett i viss mon annat förhållande än Frankrike. Det var visserligen å ena sidan liksom Frankrike en *främmande* makt, hvilken garanterat

den westfaliska freden och derigenom åt sig bevarat ett stort inflytande på Tysklands politiska förhållanden; men det var äfven hvad Frankrike *icke* var, protestantismens hufvud och för de länder, som det inom riket förvärfvat, ett tyskt riksstånd med säte och stämma på den tyska riksdagen. Det var då gifvet, att Sverige för bibehållandet af sin stormaktsställning, hvilken många af dess statsmän ansågo icke stå i något rimligt förhållande till fäderneslandets egna materiela krafter, hade att välja mellan tvenne vägar. Det kunde *antingen*, framhållande sin egenskap af främmande makt, som en gång skrifvit Tyskland lagar och utvidgat sitt område på dess bekostnad, söka sitt stöd hos sin gamla bundsförvandt, *eller* ock i öfverensstämmelse med traditionerna från hjeltekonungens dagar anse sig såsom protestantismens skydd, taga vara på sin egenskap af tyskt riksstånd och inom riket söka det stöd, som det behöfde för bevarandet af sitt inflytande. En politik i den förra riktningen skulle måhända för ögonblicket gifva större trygghet, men skulle äfven kosta Sverige mycket af dess sjelfständighet och kunde under vissa förhållanden göra det till vapendragare åt intressen, som ej i allt voro dess egna, och på samma gång i mer eller mindre mon delaktig i de attentater, som Ludvig XIV riktade mot Europas politiska och religiösa frihet. Valde Sverige åter den senare vägen skulle det bättre kunna bevara sitt oberoende, skulle dess politik bättre öfverensstämma med dess egenskap af protestantisk makt och nästan säkert göra Sverige till skiljedomare i de oundvikliga striderna mellan Ludvig XIV och det tyska riket. Det lider knappast något tvifvel, att denna senare politik föresväfvat både Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna såsom den för Sverige naturligaste; det är säkert, att Carl X Gustaf följde den, och att dess grundsatser under Carl XI:s förmyndareregering med den kraftigaste bevisning och den djupaste insigt försvarades af män sådane som Björnklo, Sten Bjelke och Johan Gyllenstjerna. Den förra politiska riktningen hade sina förnämsta förkämpar, ehuru på väsentligt olika sätt, i Claes Tott och Magnus Gabriel de la Gardie; den fick sitt första uttryck genom traktaten i Fontainebleau af år 1661 och gjorde slutligen vårt fädernesland till en af det allmänna föraktet brännmärkt soldnär af Frankrike genom det förbund, som afslöts med Courtin i April 1672.

Med alla de vackra fraser, i hvilka de konfedererade kronorna uttala sin ömhet om Tysklands lugn och sitt nit att bevara helgden af den "dyrt förvärfvade" westfaliska freden, är detta förbund intet annat än en stridshandske, kastad midt i ansigtet på det romerska riket, ett hugg, måttadt åt sjelfva hjertroten af den fred, hvilken

Sverige och Frankrike voro förpligtade att upprätthålla. De båda bundsförvandterna hafva deri sökt att åt en af det münsterska fredsslutets vigtigaste artiklar, kallad: "ut eo sincerior" [1]), *utan Tysklands hörande*, gifva en tolkning, hvars erkännande för Frankrike vid dess förestående anfall på Holland var af yttersta vigt, emedan den, i trots af ordalydelsen, men i öfverensstämmelse med andemeningen, bestämdt förbjuder kejsaren och riket att på något sätt bispringa Frankrikes fiender. Sveriges anslutande till denna tolkning är för oss det utan all fråga vigtigaste af förbundets innehåll; ty de mycket vidsträckta förpligtelser, isynnerhet med afseende på Holland och riket, hvilka Sverige genom traktatens såväl offentliga som hemliga artiklar iklädde sig, är i allmänhet ingenting annat än hvad som *borde* följa af denna dess undfallenhet för Frankrike och af dess egenskap att vara en af garanterne för den westfaliska freden [2]). Hvad detta Sveriges anslutande till Frankrikes "genuina explicatio" innebar, och hvilka de följder voro, som af de gifna löftenas infriande kunde uppstå, har ej gått den tidens ledande män oanmärkt förbi. Den man, som främst förde det anti-franska partiets talan och som i politiskt förstånd och i omdömets skärpa var hufvudet högre än de alle, har under de spännande striderna i den svenska rådkammaren, som närmast föregingo förbundets afslutande, öppet uttalat såväl det ena som det andra. Johan Gyllenstjerna har visat, att förbundet innebar en kränkning både af den westfaliska freden och af den rätt, som Tyskland i egenskap af pars paciscens egde att deltaga i tolkningen af de artiklar, som fredsurkunden innehöll. Han har förutsagt, att följden för Sverige skulle blifva ett krig inom riket, för hvilket det förr ryggat tillbaka, och att Holland skulle mot vårt fädernesland väpna de makter, hvilka närmast kunde hafva att vinna af dess undergång. Enligt hans åsigt

---

[1]) Emedan vi i det följande något komma att sysselsätta oss med denna art., anföra vi ordagrant dess innehåll.

"Ut eo sincerior amicitiæ mutuæ securitas inter Imperatorem, Regem Christianissimum, Electores, Principes et Status Imperii posthac servetur (salvo assecurationis articulo infra descripto) alter alterius hostes præsentes aut futuros, nullo umquam titulo vel prætextu, vel ullius controversiæ bellive ratione, contra alterum armis, pecunia, milite, commeatu aliterve juvet, aut illis copiis, quas contra aliquem hujus Pacificationis consortem a quocunque duci contigerit, receptum, stativa, transitum indulgeat."

[2]) För hvad vi i det följande yttra om 1672 års franska traktat hafva vi lagt till grund: Weibulls afhandling "Förbundet mellan Sverige och Frankrike år 1672", i Lunds universitets årsskrift för år 1864, Dumont: Corps diplomatique T. VII. Part. 1. p. 168—171 jämte eget studium af rådsprotokollen.

var det för Sverige naturligare och ärorikare att stäcka Frankrikes vidtutseende planer än att främja dem, isynnerhet som han i dessa planer för "det evangeliska väsendet" såg en fara[1]), hvilken det i främsta rummet ålåg Gustaf Adolfs folk att söka afvärja. Han anade, att faran kunde blifva ännu större. Han kände Frankrikes "monarchica consilia" och att de kunde sluta med Europas läggande under Frankrikes diktatur. Den farhogan var vid denna tidpunkt ej för honom egen; men han har kanske skarpare än någon uttalat den och under *den* tidens omständigheter "såg han derföre ingen compatibilitet af intressen emellan dessa begge — Sveriges och Frankrikes — kronor" [2]). Men å andra sidan ville han icke, att Sverige skulle i den förestående striden ställa sig i fiendernas led mot sin bundsförvandt från trettioåriga krigets dagar. Det skulle bida och se tiden an, afhålla sig från att på något sätt "ombragera Imperium" och åt Frankrike och Holland erbjuda sin bemedling, som det skulle göra aktad genom att sätta hären och flottan i möjligast bästa skick. Med den senare makten skulle Sverige emellertid underhandla och troligtvis vinna större fördelar i handeln än genom ett blodigt krig. Det var en *fredens*, men det var äfven en *sjelfständighetens* politik. Den skydde att göra fäderneslandet till tjenare åt andra intressen än dem, som i allo voro dess egna, och den sökte att åt detsamma bevara något af dess inflytande från gamla tider.

En *krigets* politik har väl vid denna tid knappast någon velat, om ej kanske riksmarsken C. G. Wrangel, för hvilkens inre de ärorika minnena från hans mannaålders dagar åter döko upp, och den unge konungen, som än ej lärt sig känna sitt lands inre ställning eller gjort sig förtrogen med ett krigs olyckor. Icke engång de, som inom rådkammaren förde det franska förbundets talan, och allraminst M. G. de la Gardie sjelf, ville bryta freden och inveckla Sverige i vidtutseende faror. Man spårar visserligen i deras anföranden en traditionel förkärlek för Frankrike såsom Sveriges "trognaste vän", och man hörde dem ofta uttala den öfvertygelsen, att fäderneslandet i vänskapen med denna makt hade sitt fastaste ankare. Men midt upp i allt detta skymtar hos de fleste tydligt fram en viss fruktan för Frankrikes "vasta consilia" och Sveriges indragande i det europeiska krig, som syntes förestå, så mycket naturligare, som de väl visste, att krafterna tröto [3]). Till och med far-

[1]) Rådsprot. d. 13 och 15 Mars 1672.

[2]) Rådsprot. d. 6 Nov. 1671.

[3]) Rådsprot. på flere ställen. Fryx. Handl. Del. 1. p. 232 m. fl.

hoga för Hollands öde lade, isynnerhet under åren 1672 och 1673, något band på deras franska sympatier. De hatade visserligen lika innerligt som sina politiska motståndare inom rådet republiken för dess alltför stora handelsöfvermod och buro otåligt de bojor, i hvilka den slagit Sveriges handel, och hvilkas brytande var en af de bästa frukterna, som de väntade af Frankrikes förbund [1]). Men de sågo ej mycken fördel, utan den största fara deri, att England ärfde Hollands plats; och äfven för dem var Holland, kufvadt af Ludvig XIV:s segrande vapen, ett stöd ryckt undan protestantismen i Europa.

Det är ej svårt att fatta, hvad de svenska statsmännen ville med detta franska förbund, hvars faror de i allmänhet insågo, om ock ej öppet erkände. För M. G. de la Gardie sjelf blef det ett medel att störta det politiska system, hvars fiende han var, och att åt sig betrygga den herskande ställning inom den svenska regeringen, som han så lifligt eftersträfvade. Både af honom och af flertalet inom rådkammaren var det dessutom beräknadt att blifva en utväg till räddning ur den finansiela oreda, hvilken var den oundvikliga följden af den lättsinniga "får-gå"politik, som Carl XI:s förmyndare med glömska af sina pligter följde i rikets både inre och yttre styrelse. Just den omständigheten, att 1672 års traktat framför allt annat var en förtviflad finansspekulation, till hvilken man tvangs genom sin ekonomiska vanmakt och förleddes genom sin ringaktning af politisk heder, just detta är hvad som först springer betraktaren i ögat, och gifver åt dessa underhandlingar och det resultat, som af dem följde, en i så hög grad sorglig prägel. Man draperade sig visserligen i sin storhets mantel; man talade vidt och bredt om Sveriges "veritabla intressen", och man gaf sig till och med sken af att taga billigheten och "justitia causæ" till rättesnöre för sina handlingar. Men säkert är, att man derigenom icke lyckades föra någon bakom ljuset, hvarken den öfriga verlden eller ens sig sjelf. Det var för de fleste ganska klart, hvad Sverige bäst behöfde, och hvad dess ledande män derföre mest eftertraktade. Hederliga anbud fattades icke; och att man slutligen bestämde sig för Frankrikes, hade kanske mindre sin orsak i de svenska statsmännens franska sympatier än i den kännedom man af Frankrike egde såsom en frikostig och punktlig betalare af visade tjenster.

---

[1]) Jfr den 15:te af förbundets hemliga artiklar hos Dumont a. s. p. 171 och Weibull a. s. p. 59. K. M:ts bref till Tott d. 9 Okt. 1672.

Johan Gyllenstjerna och hans politiska vänner hafva för öfrigt mot de la Gardie och det franska partiet inom rådet öppet riktat den anklagelsen, att de först och främst för subsidiernas skull ville binda Sverige vid Frankrikes politik. De la Gardie har visserligen mot denna beskyllning högtidligen protesterat; men han har i detta fall, liksom i många andra, haft en dubbel tunga och begagnat sig af sin förmåga att bakom oegennyttans skimrande fraser dölja önskningar och planer, hvilka ej alltid stått i sträng öfverensstämmelse med hederns bud. I obevakade ögonblick klädde sig likväl tankarne i ord och den "lysande statsmannen" förrådde då, till hvilken grad subsidierna för honom voro de bestämmande vid Sveriges yttre politik. Praktiskt har har han hyllat den grundsatsen, att denna politiks riktning berodde blott af ögonblickets fördel, och att ett lands dyrbaraste intressen, dess ära, dess framtid kunde säljas lika väl som den enskildes. Åt hvem? var i hans ögon en underordnad fråga. Denne samme M. G. de la Gardie, som nu med så mycken sofistisk vältalighet bevisade både rättvisan och nödvändigheten af Sveriges anslutande till Frankrike, skulle, derest Ludvig XIV:s anbud varit mindre frikostiga, utan mycken tvekan hafva stält vårt fädernesland i Frankrikes fienders, i Hollands "eller någon annans" sold [1]).

Om sina afsigter vid denna tid har de la Gardie mycket ordat. "Min intention är att conservera alla de frederna Monasteriensem, Pyræneam et Aequisgranensem och alltså hafva Sverige i ro, men likväl att det får något att hjelpa sig med", yttrade han en gång i rådet under öfverläggningarna om den franska traktaten [2]); och det är visst, att hans intentioner, för så vidt de afsågo bibehållandet af Sveriges fred och erhållandet af främmande subsidier till statsverkets hjelp, voro uppriktiga och delades af nästan alla det svenska rådets medlemmar. Men hade det åter varit de la Gardies verkliga intention att conservera de nämnda frederna och alltså Sveriges fred genom *Frankrikes* förbund, så hade detta vittnat om en politisk förblindelse och en oförmåga att bedöma per-

---

[1]) Jfr rådsprot. på flere ställen. — Vid en öfverläggning i rådet d. 18 December 1671 hade M. G. de la Gardie, med anledning af ett krigskollegii betänkande rörande befästningarna inom riket och medlen dertill, såsom säker inkomst upptagit 260,000 rdr på de franska fredssubsidierna. Då Sten Bjelke dervid anmärkte att det var mycket ovisst, om man finge dem, yttrade de la Gardie: "jag förhoppas intet det vi skola blifva så olyckliga, att vi icke af någon få subsidier, antingen Frankrike eller Holland eller någon annan". Se rådsprot. för s. d.

[2]) Rådsprot. d. 6 Nov. 1671.

soner och förhållanden, alltför stor till och med för en statsman af hans halt. Säkrare är, att han kände eller anade mycket af Frankrikes aggressiva planer lika så väl som han kände Sveriges oförmåga att enligt gifna löften understödja dem. Men med det politiska lättsinne och det sanguiniska lynne, som voro honom egna, underskattade han ögonblickets vigt och tänkte sig alltid möjligheten att finna något kryphål, genom hvilket Sverige kunde komma undan sina åtagna förpligtelser, under det för Frankrike skulle qvarstå skyldigheten att fullgöra sina.

Händelserna blefvo honom likväl alltmer öfvermäktiga och svårigheterna allt större att åt fäderneslandet bevara den fred, som det så väl behöfde. Ludvig XIV:s oväntade framgång vid anfallet mot Holland hade väckt Europas ytterliga oro, emedan den hotade den politiska jemnvigten. Kejsaren och "den store kurfursten", hvilken nu skyndat att intaga den plats Sverige frivilligt lemnat såsom den hotade protestantismens beskyddare [1]), kommo till Hollands hjelp; och för Sverige syntes den stund nära, då det skulle uppfordras att enligt sitt gifna ord hjelpa Frankrike mot republikens tyska vänner, men ock på samma gång att strida mot sina egna intressen, hvilka ovilkorligen fordrade uppehållandet af Hollands frihet. Genom att erbjuda Sveriges bemedling sökte det svenska rådet reda sig ur ögonblickets politiska bryderi och derjämte sätta gränser för ett krig, som alltmer syntes strida mot Sveriges egen fördel. Anbudet antogs väl och fredskongressen i Köln blef för en tid Sveriges "fastaste ankare", som likväl snart började svika, sedan det för alla var klart, att fredsarbetet i följd af den alltmer förändrade ställningen skulle blifva fruktlöst. Ruyters segrar under sommaren 1673 tryggade Hollands tillvaro och höjde dess mod; och den stora allians, som samtidigt bildades mot Frankrike, satte detta rike i en belägenhet så mycket farligare, som Sverige inom kort var dess enda bundsförvandt. Kriget erhöll en helt annan karaktär. Ludvig XIV, som tänkt sig möjligheten att tillintetgöra den honom förhatliga republiken vid stränderna af Nordsjön och för ej länge sedan mottagit dess' sändebud, tiggande om en neslig fred, såg sig nödgad att försvara sitt eget land mot det stora förbund, som under Wilhelms af Oranien ledning rustade sig till försvar för Europas jämnvigt. Och drömde han än om vidgandet af sitt rikes gränser, så var det ej mer från Holland, utan från Spanien han tänkte göra sina eröfringar. För honom blef det då, ju mer antalet af hans fiender öka-

[1]) Jfr Droysen J. G., "Der Staat des grossen Kurfürsten"; Band 3, pag. 385—386.

des, en trängande nödvändighet att lita till Sveriges hjelp och påkalla dess diversion inom det alltmer fiendtliga tyska riket. Hans skickliga sändebud, de Feuquières, fordrade derföre allt ifrigare, att Sverige skulle fullgöra sina löften, och arbetade på öfverförandet af en svensk armé till Tyskland, under det att de öfriga intresserade makterna påyrkade den svenska regeringens öppna förklaring och sökte drifva henne fram ur den afvaktande ställning, hon syntes hafva intagit. Att en svensk här skulle uppställas i våra tyska provinser, var redan under loppet af år 1673 i allmänhet regeringens önskan, icke derföre att man genast ville uppträda i kriget såsom Frankrikes vapendragare, utan emedan ett dylikt steg skulle hafva gifvit en behöflig styrka åt vår bemedling och underlättat förverkligandet af den plan att bilda "ett tredje parti" inom det tyska riket under Sveriges högsta ledning, som vid denna tid var starkt ifrågasatt och i Johan Gyllenstjerna hade en af sina ifrigaste målsmän [1]). Tidens historia visar, att den svenska styrelsen i detta fall, som i många andra vacklade i sina beslut och hindrades af bristen i statens tillgångar. När Ludvig XIV sedan på våren 1674 genom sin minister erböd medel att "sätta Sverige i positur" inom Tyskland, var det gynsamma ögonblicket för sjelfständig handling i det närmaste förbi. Man lät sig i stället bindas genom en rad af diplomatiska konstgrepp; och när Sverige slutligen uppträdde inom Tyskland, väpnadt för Frankrikes penningar, var det helt och hållet i Frankrikes tjenst. Sedan den svenska armén trots de allierades hotelser brutit in på brandenburgska området, var kriget blifvet en verklighet; och innan ännu ett år förgått hade det svaga och inom sig upplösta Sverige att jämte sin mäktige, men sjelf farligt hotade beskyddare kämpa mot halfva Europa.

En särskild uppmärksamhet förtjenar Johan Gyllenstjernas ställning till den politik, som Sverige följde under året 1674, och vi vilja antyda den, emedan vi på samma gång i någon mon belysa det politiska system, som slutligen segrade 1679. Det är väl sant, att Gyllenstjerna vid öfverläggningarna i rådet under denna tid, då det gälde att göra sitt val, ej uttalat sig så mycket som många andra, hvilka i sina till oss bevarade yttranden lemnat en temligen tillförlitlig grund för efterverldens bedömande af deras handlingar. Men hvad han sagt är enligt *vårt* förmenande nog att låta oss i hans ord igenkänna hällre den kloke fosterlandsvännen, som letar

---

[1]) Rådsprot. d. 13 Okt., 4 och 9 Dec. 1673, 18 Febr. 1674. Jfr Droysen a. s. pag. 464 och 470; Juels bref af den 23 Sept. 1673 i Fryx:s handlingar.

efter, om ock ej finner räddning ur hotande olyckor, dem han ej framkallat, än en ärelysten äfventyrare, som "falkar efter blifvande konungagunst" [1]) och mot bättre vetande samtycker till handlingar, dem han i sitt inre ogillar.

För Johan Gyllenstjerna var Sveriges yttre ställning år 1674 en väsentligt annan, än den varit i början af år 1672, och synpunkten, från hvilken han sjelf såg de politiska förhållandena hade derföre förändrats. *Då* såg och kände ingen bättre än han den vanheder och den fara, för hvilken Sverige utsatte sig, när det genom antagandet af Pomponnes traktatsförslag gaf sitt understöd åt Frankrikes aggressiva planer, hvilka, då de riktades mot Hollands frihet, i sjelfva verket riktades mot Europas vigtigaste religiösa och materiela intressen. *Nu* var detta förbund, som han fordom bekämpat, ett faktum, och han hade att från synpunkten af detta faktum, som han ansåg "intet böra vidare revoceras in dubium", bedöma fäderneslandets ställning och uttala sin mening om, hur man borde handla för att handla bäst under ögonblickets brydsamma förhållanden. Hollands sjelfständighet syntes fullt betryggad, och detta Frankrike, hvars intressen i Gyllenstjernas ögon *år 1672* voro oförenliga med våra, var nu sjelf hotadt af ett förbund, hvilket som sin främste medlem räknade Österrike, "hvars desseiner", enligt Gyllenstjernas egna ord, "*alltid* varit incompatibles med vårt intresse." Ludvig XIV:s högtflygande planer hade han fruktat och velat hindra dem; Österrikes fruktade han lika mycket och ansåg *gent emot dem*, Frankrike såsom Sveriges naturliga bundsförvandt, "hvars konservation vi borde låta vara oss om hjertat." Så höll äfven han nu fast vid Frankrikes allians, — icke som ville han kriget, utan för att Sverige i de hotande farorna ej skulle stå isoleradt, och emedan ett förbund *med* Österrike mot Frankrike 1674 i hans ögon var lika onaturligt som ett förbund med Frankrike *mot* Holland 1672. Freden var hvad han ännu ifrigast sökte, ehuru han med stigande bekymmer såg svårigheterna att bevara den. Icke fruktade han Österrikes vapen; men i dess förbund stodo Holland och Danmark och det var *deras* fiendskap han klart såg skulle blifva olycksbringande för hans fädernesland. När man derföre under våren flere gånger öfverlade i rådet om den frågan, huruvida Sverige med hjelp af Frankrikes nyss erbudna subsidier "skulle till sin säkerhet sätta sig i någon considerabel författning" d. v. s. enligt Frankrikes önskan göra sin arme fulltalig i Tyskland, svarade Johan Gyllenstjerna visserligen ett bestämdt ja, men

[1]) Fryx. Berättelser Del. 15, p. 38.

fogade dervid det uttryckliga vilkor, "att Sverige skulle undvika tvenne inconvenientier, i hvilka det eljest kunde förfalla." Det skulle å ena sidan noga akta sig för att lofva något, som vore omöjligt att uppfylla. Och omöjligt vore att lemna Frankrike någon aktiv hjelp, bödes än hur stora subsidier som hälst, omöjligt af flere skäl och framför allt derföre, att Holland då i förening med Danmark skulle öfver allt göra hafvet osäkert, hindra Sveriges krigsoperationer och tillintetgöra dess handel. För det andra skulle Sverige akta sig för att genom något, som kunde få utseende af *verkligt* engagement med Frankrike, påskynda ratifikationen af traktaten mellan Danmark och Holland och sålunda framkalla Danmarks öppna fiendtlighet. Man skulle visa Ludvig XIV alla dessa svårigheter, vädjande till hans ädelmod, på det han ej skulle begära, att Sverige i strid mot hela verlden skulle "ruinera sig sjelf till att befordra hans intresse". Han skulle ock förmås att, vore det äfven med egen uppoffring, bevilja Holland "en skälig fred"; och man skulle sedan söka skilja republiken från Österrikes parti, "till hvilken separation den intet lärer vara mycket svår att öfvertala" [1]). Sverige skulle under tiden fortsätta sin bemedling, noga undvikande att mot sig uppreta någon af de stridande och framför allt afhållande sig från att förklara någondera af de båda makterna, Österrike och Frankrike, såsom agressor [2]). Dessa Johan Gyllenstjernas politiska planer, på hvilkas fullständiga framgång han sjelf väl knappast vågade hoppas, omfattades äfven af de fleste inom regeringen. Till och med de la Gardie syntes en tid gilla dem, ehuru det snart visade sig, att han allt för mycket bundit både Sverige och sig sjelf för att kunna ega full frihet att handla. Insnärjd i den franska diplomatiens nät, leddes han mot sin egen vilja fram till den punkt, der freden ej mer kunde räddas. Gyllenstjerna följde honom icke på hans vägar; han har tvärtom i det ögonblick, då det slutliga afgörandet om krig eller fred var inne, bestämdt uttalat sig *mot* en brytning, hvars olyckor han ansåg ej kunna motvägas af allt Frankrikes guld [3]).

Af yttersta vigt var för Sverige att veta, hvilken ställning den gamla fienden Danmark under det nu började kriget skulle komma att intaga, och alla dess mått och steg följdes

---

[1]) Detta var allmänna meningen denna tid: Se Rådsprot. och § 2 i Bengt Oxenstjernas instruktion af d. 17 Juni 1674.

[2]) Med afs. på dessa Johan Gyllenstjernas åsigter hänvisa vi till rådsprot. i allmänhet samt särskildt till prot. af d. 13 Okt. 1673, d. 19 och 27 Febr., d. 20, 26 och 27 Mars samt d. 9 och 11 April 1674.

[3]) Rådsprot. den 23 Juli 1674.

derföre under dessa år af de svenske statsmännen med stor uppmärksamhet. Danmarks politik hade från Hannibal Sehesteds dagar och i öfverensstämmelse med hans åsigter haft en i viss mon skandinavisk riktning. Den hade stödt sig på Frankrikes förbund och sökt deri upptaga Sverige för att med sin mäktigare granne vinna en förening, som kunde vara betryggande för båda och förskaffa dem ett ökadt anseende bland Europas stater. Den store Peder Griffenfeld, som nu ledde Danmarks öden var i detta fall utgången ur Sehesteds skola. Vänskap med Frankrike och Sverige voro tvenne grundsatser i hans fredliga politiska system. Han ville den förra, emedan han deri såg Danmarks egen säkerhet och trodde, att Ludvig XIV:s fiendskap kunde mer än något annat blifva olycksbringande för hans fädernesland. Han ville den senare, emedan han på samma sätt som Sehested i de båda nordiska rikenas sammanslutning och ömsesidiga förtroende såg det enda nödvändiga vilkoret för deras styrka. Utan tvifvel har Jens Juel, Danmarks sändebud i Stockholm, uttalat Griffenfelds egen åsigt i de ord, han engång stälde till Magnus Gabriel de la Gardie. "Om vi skulle bruka violentis remediis (mot hvarandra) så vore det svårt att uträtta något godt, men ju considerablare begge kronorna äro, ju mer blifver deras säkerhet stadfästad, och det synes bäst kunna ske, när de så laga, att den tredje ingen division dem emellan kan åstadkomma" [1]). Så enkla sanningar synes icke hafva behöft mycket politiskt förstånd för att äfven af den tidens svenske rådsherrar kunna fattas, hade blott ej detta förstånd varit omtöcknadt af det bittraste nationela och aristokratiska hat. Det hatet tog inga skäl, och derföre offrade man deråt ej blott Frankrikes och Danmarks, utan hvad värre var fäderneslandets eget intresse. 1672 års traktat var af denna starka ovilja ett troget uttryck. Den uteslöt vår granne *mot* Frankrikes vilja och fördel ur dess förbundssystem. Danmark slöt sig i stället till Ludvig XIV:s motståndare, fruktande att under tidens brytningar stå allena — med varsamhet likväl för att i det längsta bevara sin neutralitet och möjligheten af ett upptagande i den svensk-franska alliancen [2]). När sedan kriget mot Holland hade brutit ut och ännu ovisst var, hvilket dess öde kunde blifva, lät Griffenfeld genom Jens Juel föreslå Sverige en allians, hvilken af både Frankrikes och Englands sändebud sågs

[1]) Rådsprot. d. 30 April 1673.

[2]) Sin beredvillighet att biträda det svenskt-franska förbundet uttalade Danmark redan den tid, då underhandlingarna ännu pågingo mellan Pomponne och den svenska regeringen.

med misstro, emedan den gick ut på bevarandet af de nordiska ländernas neutralitet och uppehållandet af hafvens frihet [1]). Dermed sattes snart i samband hemliga planer på ett giftermål mellan Carl XI och Christian V:s syster Ulrika Eleonora, en förbindelse, som Griffenfeld önskade, emedan han i den såg ett medel ej blott att bevara nordens fred, utan äfven att befästa sig sjelf i sin beskyddarinnas, den danska enkedrottningen, Sofia Amalia's gunst [2]). Anbudet om förbund mottogs af det svenska rådet med den tydligaste motvilja; och de ofta afbrutna underhandlingarna betraktades snart endast såsom ett medel att hindra Danmarks alltför nära anslutning till Frankrikes fiender [3]). De syntes slutligen af Danmark sjelf ej vara så allvarsamt menade, isynnerhet sedan Christian V alltmer kom under inflytande af det krigsparti, som, hemtande sina ingifvelser från den brandenburgske kurfursten, sökte störta Griffenfeld och locka sin konung till krig, förespeglande honom lysande eröfringar från Sverige.

Den uppfattning, som Johan Gyllenstjerna hade af detta föreslagna förbund med Danmark var *åtminstone under loppet af år 1673*, i väsentlig mon en annan än hans embetsbröders; och de åsigter, som han vid de första öfverläggningarna om detsamma uttalade, smakade af en skandinavism, hvilken utan tvifvel föreföll en Per Brahe och hans gelikar i hög grad motbjudande. De voro betingade af den dåvarande ställningen i Europa och sammanhängde med de grundsatser, som han ansåg böra vara ledande i nordens politik. I likhet med de andra riksråden betviflade äfven Gyllenstjerna, att Danmark haft en ärlig afsigt med sitt genom Juel gjorda alliansförslag; han trodde liksom de, att dess handlingssätt var förestafvadt af fruktan för England och Frankrike och af benägenhet att göra Sverige och dess bemedling misstänkt hos de allierade; och han såg uti hela detta Danmarks uppträdande ett nytt uttryck af dess gamla politik att genom svekfulla underhandlingar föra Sverige bakom ljuset. Men af allt detta följde icke, att Sverige skulle undvika hvarje närmare förbindelse med Danmarks krona, utan blott att det borde iakttaga den aldra största varsamhet i sina under-

---

[1]) Rådsprot. d. 30 April och 10 Maj 1673.

[2]) Baden: "Danmarks riges historie", del. 5, pag. 84—91. Wolff: "Greve Peder Griffenfelds levnet", pag. 74 och 147 m. fl. Puffendorf: "Res gestæ Fr. Wilh. Magni", pag. 990.

[3]) Äfven Frankrike synes hafva tvekat att gifva dessa underhandlingar sitt understöd. Se Terlons bref till Feuquières under våren 1674 i "Lettres inédites, publiées par Etienne Gallois." Juels bref till K. M:t d. 28 Okt. 1674.

handlingar med denna makt. Minst af allt var deraf en följd, att Sverige under Europas dåvarande ställning borde afhålla sig från hvarje närmande till sin granne; utan tvärtom var under den tidens kritiska förhållanden ingenting farligare än en fullständig söndring mellan nordens båda riken. Katolicismens anfallsplaner mot den protestantiska kristenheten, *nu* i verket satta af Frankrike, en annan gång kanske utförda af alla katolska suveräner med samlad makt, kunde blott genom ett förenadt norden tillintetgöras; hafvens frihet, i den stunden hotad genom Englands allians med Ludvig XIV, kunde genom Sverige och Danmark säkrast räddas och Europas fred lättast åvägabringas genom fruktan för den öfvervigt, som de nordiska kronorna "genom sitt mäktiga tillträde kunde gifva ettdera af de stridande partierna." Sverige borde derföre akta sig att alldeles afslå Danmarks förbund, så mycket mer som Danmark eljest kunde än fastare förbinda sig med Frankrikes fiender [1]).

Carl XI afslog det ej heller, utan "höll verket gående" under loppet af tvenne år, ehuru det snart äfven för Gyllenstjerna blef klart, att det enda man genom dessa underhandlingar kunde hoppas vinna var att ännu en tid hålla Danmark tillbaka och "göra det suspect hos dess allierade" [2]). Danmarks förbindelser blefvo allt misstänktare, ju mer det brandenburgska inflytandet hos Christian V växte, och vår grannes allians med kejsaren, Spanien och Holland, sluten under sommaren 1674, kunde, trots den fredliga tolkning Griffenfeld sökte gifva den [3]), ej annat än på det högsta oroa Sveriges statsmän. Det blef för vår regering af yttersta vigt att om möjligt söka afhålla Danmark från allt, som kunde förorsaka ett krig mellan de båda rikena, och det var i denna afsigt, som Nils Brahe mot slutet af år 1674 afsändes i en utomordentlig beskickning till det danska hofvet [4]). Hans *offentliga* uppdrag var att söka bringa till stånd alliansen mellan Sverige och Danmark, men han erhöll derjämte *hemliga* ordres att *efter afslutandet af denna allians* och för att ytterligare stärka den å Carl XI:s vägnar hos konungen af Danmark anhålla om hans systers, Ulrika Eleonoras

---

[1]) Om Gyllenstjernas uppfattning af förbundet med Danmark, föreslaget af Juel våren 1673, se rådsprot. för den 19, 20, 21 och 23 Aug. 1673 samt isynnerhet hans bref till Carl XI, som reservation bifogadt en rådets skrifvelse till K. M:t dat. d. 27 Aug. 1673.

[2]) Rådsprot. d. 11 April 1674.

[3]) Baden, a. s. pag. 92.

[4]) Brahes instruktion är dat. d. 10 Nov. och han ankom till Köpenhamn d. 31 Dec. 1674.

hand [1]). Först sedan det var klart, att underhandlingen om förbund ej skulle lyckas, så mycket mindre som den af Frankrike motarbetades eller åtminstone ej befordrades [2]), erhöll Brahe befallning att, *oberoende af traktaten*, framföra sin konungs frieri. Det var utan tvifvel ett sista försök att vinna åtminstone Danmarks neutralitet. För Christian V kom anbudet i en högst oläglig stund, nära som han var att draga svärdet mot sin mäktigare granne. Han genomskådade lätt den svenska regeringens afsigt och han förbisåg icke, hvilket ogynnsamt intryck en dylik förbindelse skulle komma att göra på hans allierade. Men att nu gifva ett nekande svar hade måhända varit att utsätta sig för en fara, som han ännu ej var fullt beredd att afvärja. Ifvern hos enkedrottningen, som längtade efter uppfyllelsen af en bland sina käraste önskningar, jämte Griffenfelds tillrådan, hvilken aldraminst i denna sak vågade vägra sin beskyddarinna sitt understöd, gjorde äfven, att Christian V slutligen d. 7 Juni formligen gaf sitt samtycke.

Hvad sålunda skett, utöfvade ej någon förändring i händelsernas gång. Danmark var för nära förbundet med dem, som voro eller snart skulle blifva Sveriges fiender, för att kunna blifva dess vän; och Danmarks konung var för mycket intagen af hoppet om ära och återvinnandet åt fäderneslandet af gjorda förluster för att åt Carl XI vilja gifva försäkran om fred jämte löftet om systerns hand. Han väntade blott det gynsamma ögonblicket att bryta, och han ansåg det kommet, sedan olyckan vid Fehrbellin och Hollands krigsförklaring hade ökat Sveriges trångmål, och sedan han genom våldet i Rendsburg gjort sig säker i sin egen rygg. Efter den 2 Sept. 1675 var Danmark Sveriges erkände fiende och det krig börjadt, som så ofta förde vårt fädernesland till undergångens brant och så väsentligt inverkade på dess kommande öden. Hvilken denna inverkan var på Sveriges yttre politiska ställning, skola vi i det följande söka visa, sedan vi först kastat en blick på de under kriget fortgående försöken att återställa Nordens fred. Ty det är väl att märka, att det ej var kriget blott och dess bittra olyckor, utan lika mycket sjelfva det sätt, på hvilket man för dem sökte sätta en gräns, som hade till följd en förändring i Sveriges förhållanden till Europas stater.

---

[1]) N. Brahes bref till K. M:t d. 22 Maj 1675. Hans bref till Hoghusen d. 9 April 1675 m. fl.

[2]) Se Brahes bref till K. M:t af d. 5 April.

Den blodiga strid, till hvilken Ludvig XIV:s anfall på Holland gifvit anledning och som slutligen i sin hvirfvel indrog nästan hälften af vår verldsdel, hade knappast hunnit taga sin början, förrän försök gjordes att hejda den och betrygga lugnet i Europa. Det var Sverige, som genom sin redan tidigt erbudna bemedling först sökte sätta en gräns för kriget, ej blott för att undgå nödvändigheten att sjelf taga del deri, utan äfven för att om möjligt bidraga till uppehållandet af Hollands politiska sjelfständighet [1]). Republiken räddades nog Sverige förutan genom sina söners hjeltemod, Oraniens insigtsfulla ledning och intresserade bundsförvandters kraftiga hjelp; men just dess framgång var det, som vid kongressen i Köln gjorde sitt till att försvåra och slutligen omintetgöra de svenske medlarnes bemödanden att försona. Fredsarbetet visade sig fruktlöst, långt innan våldet mot Fürstenberg gjorde ett plötsligt slut på kongressens underhandlingar. De försök, som Sverige sedermera genom sina ambassadörer i Wien, Paris och Haag gjorde att återtaga dem, hade ingen framgång och snart var det genom sitt eget deltagande i kriget urståndsatt att fullfölja medlarens rol.

Den upptogs i stället af England. Carl II hade genom parlamentets påtryckning i Febr. 1674 blifvit tvungen att sluta fred med den fiende han förr tänkt plundra, och han fruktade sedan ingenting högre än att han dertill genom det engelska folkets misstro till hans förbindelse med Ludvig XIV och genom de allierades ifriga bearbetningar skulle nödgas till öppna fiendtligheter mot sin forne bundsförvandt. Ej mindre för att undgå denna fara än för att enligt Ludvig XIV:s egen önskan gifva honom åtminstone sin diplomatiska hjelp hade han lofvat att på kongressen i Köln i förening med Sveriges sändebud och i Frankrikes intresse arbeta på fredens återställande [2]). Efter kongressens upplösning skyndade han att ånyo erbjuda sin bemedling och sökte med Frankrikes bifall åvägabringa ett återupptagande af de afbrutna underhandlingarna. Ludvig XIV emottog visserligen Englands anbud med uttalande af sin tacksamhet och sin ömhet om kristenhetens lugn, under det att hans fiender om ej afslogo, så åtminstone visade en i ögonen fallande likgiltighet för dess bemedling. I sjelfva verket torde både han och de vid denna tidpunkt hafva sett en allmän fredskongress med samma misstro. Ludvig trodde sig genom sina fienders splittring,

---

[1]) Jfr Totts, Sparres och Ehrenstens *hemliga* instruktion, hvars hufvudinnehåll återfinnes i rådsprot. d. 17 Juni 1673, m. fl.

[2]) Jfr Mignet: "Negociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV", Tome 4, pag. 268.

hvilken af en gemensam underhandling motverkades, bäst kunna betrygga sina eröfringar, och de allierade sågo i ett fortsatt krig den enda möjligheten att återvinna dem, isynnerhet som de genom sina försänkningar i Englands parlament hoppades locka denna makt öfver i sitt förbund. Så hade hvarken Ludvig XIV eller hans motståndare någon anledning att skynda och mer än tvenne år förflöto under försök att undanrödja tallösa, ehuru i sig sjelf ofta obetydliga hinder, innan man var beredd att *börja* det svåra verket. Först sedan Holland, som fick bära största delen af krigets börda, börjat tröttna vid sina förluster och sedan det af Ludvig XIV efter det för Frankrike ärofulla 1676 års fälttåg, för öfrigt icke för första gången fått anbud om fred på vilkor, dem segraren ansåg vittna om hans hofsamhet, först då syntes republiken på allvar böjd för en fredlig uppgörelse. Men af en sådan hade åter kejsaren och Spanien nu litet eller ingenting att hoppas, och blott en berättigad fruktan för en separatfred mellan Holland och Frankrike kunde förmå dessa makter att genom sina ambassadörers afsändande till Nimwegen möjliggöra åtminstone öppnandet af kongressen. De franska, holländska och svenska ambassadörerna ankommo under sommaren 1676, den danska och brandenburgska under årets sista dagar, och den kejserliga samt spanska beskickningen blef ej fulltalig förr än långt in på året 1677. Ännu länge sedan underhandlarne infunnit sig i tillräckligt stort antal för att kunna begynna det egentliga fredsarbetet, sysselsatte man sig med tvister om de lumpnaste småsaker och gaf derigenom ett bevis på sitt ringa allvar att återställa freden. Äfven en af de engelske medlarne, och tillika den anseddaste och mest inflytelserika bland dem alla, den bekante sir William Temple, gjorde hvad han kunde för att hindra den, i det han på allt sätt motarbetade den separatfred med Holland, som Ludvig XIV önskade, och just derigenom understödde Wilhelms af Oranien och de allierades bemödanden att draga ut på tiden [1]). De egentliga fredsunderhandlingarna kunna anses hafva tagit sin början först den 3 Mars 1677, då de särskilda makternas ambassadörer till medlarne öfverlemnade sina fredsförslag [2]).

Till Sveriges sändebud vid kongressen i Nimwegen hade blifvit utnämnde riksrådet och presidenten i Wismarska tribunalet, grefve Bengt Oxenstjerna [3]) och kanslirådet Johan Paulin Olivekrantz.

---

1) Jfr "Memoirs etc." by Sir William Temple. London 1709.

2) Mignet, anf. st. pag. 423—427.

3) Ifrån början voro till ambassadörer utsedde: Bengt Oxenstjerna, Johan Gyllenstjerna (på Rådets förslag och sedan han förklarat sig sjelf villig)

Af dem båda var Oxenstierna i alla afseenden den främste och han hörde redan vid denna tid till Sveriges mest framstående statsmannapersonligheter. Riksråd ända från år 1654 och både före och efter denna tid mycket begagnad i offentliga, isynnerhet diplomatiska värf hade han hunnit att till den ovanligt grundliga teoretiska bildning, som han förvärfvat och oupphörligt riktade, lägga en stor praktisk erfarenhet. Näst Johan Gyllenstierna egde Bengt Oxenstierna af den tidens män den djupaste insigten i Europas alla politiska förhållanden; och ehuru sin store ämbetsbroder utan tvifvel underlägsen i snabb uppfattning och logisk skärpa, hade han likväl nog af båda, för att sundare än de fleste kunna bedöma sin tid, kom han äfven vid detta bedömande i mycket till andra slutsatser än dem, till hvilka Gyllenstierna kommit. För öfrigt buro Oxenstiernas både ord och handlingar såsom offentlig person prägeln af en följdriktighet, som häntyder ej på den politiske väderhanen, utan på mannen af grundsatser; och skulle han äfven någongång hafva lyssnat till egennyttans lockelser, i likhet med nästan alla den tidens statsmän, så följer deraf alls icke, att han låtit det egna intresset blifva *det bestämmande* i sitt görande och låtande såsom offentlig man. Tvärtom egde han i likhet med Gyllenstierna det, som Magnus Gabriel de la Gardie under hela sitt lif *aldrig* egde, — en fast politisk ståndpunkt, och han lemnade den ej ens då, när han mottog främmande makters guld. Till Sveriges förste man vid de underhandlingar, som nu skulle taga sin början vid kongressen i Nimvegen var Oxenstierna i flere fall särdeles lämplig. Han var det ej blott genom sin stora erfarenhet och genom den lugna värdighet, som, om äfven med blandning af litet pedantisk stelhet utmärkte hans tal och umgängessätt; han var det äfven derföre, att han på grund af sina föregåenden var väl sedd af de fleste bland de makter, som nu voro Sveriges fiender och hvilkas vänskap den svenska regeringen åter sökte.

Den instruktion, som för de svenske ambassadörerne utfärdades före deras afresa till Holland och i hvilken man utan svårighet spårar Oxenstiernas inflytande[1]), visar mer än de flesta handlingar från denna tid, huru bekymmersam Sveriges ställning redan var och huru bittra man tyckte frukterna vara af detta politiska missgrepp, i hvil-

samt Per Sparre (förut afsänd såsom ambassadör till England). Jfr K. M:ts bref till rådet d. 26 Nov. 1675.

[1]) Instrukt. för legaterne i Nimvegen är daterad d. 19 April 1676 och affattad i 58 art. — Före dess utfärdande inhemtades Rådets betänkande, och, då det ej i alla punkter befans tillfredsställande, Bengt Oxenstiernas. Såväl Rådets som Oxenstiernas utlåtanden lades till grund för instruktionen.

ket samtiden för ett ögonblick sett uttrycket af den djupaste statsmannavishet. Olycksprofeterne, som engång varit i minoriteten, hade slutligen fått rätt. Krigets vågor hvälfde sig alltmer hotande öfver det utmattade fäderneslandet, och det gälde nu att söka räddningen, ste den bäst kunde finnas. Den forne styrmannen, nyss den stoltaste, nu den rådlösaste och vanmäktigaste bland alla, kunde icke bereda den; men Sveriges unge konung blef det, som med okuflig kraft och djerf beslutsamhet drog fäderneslandet från undergångens brant. *En* tanke stod för honom klar under alla de olyckor, som allt hårdare hemsökte honom, den att ej sluta en fred, som bragte vanheder öfver hans folk eller med en fotsbredd jord minskade området af hans rike. För att undgå denna skymf uppbjöd han det yttersta af Sveriges och sina egna krafter; derför påkallade han oupphörligt och på grund af slutna fördrag Frankrikes hjelp; och derför var han äfven beredd att, om så behöfdes, kasta öfver bord hela det politiska system, hvars följder visat sig så olycksbringande.

I denna anda är Oxenstiernas och Olivekrantz' instruktion affattad; i samma anda alla befallningar, som till desse afgingo under de närmast följande årens lopp. En *snar* fred uttrycktes deri som konungens varmaste önskan, en *hederlig* fred var hans bestämda fordran, och en sådan var i hans ögon endast den, som innehöll Sveriges restitution i allt enligt den westfaliska och de båda nordiska frederna i Roeskilde och Köpenhamn. Var målet ett, så kunde det dock vinnas på tvenne vägar och Carl XI var beredd att välja den, som bäst och fortast ledde honom fram. Ville Frankrike hålla sina många gånger gifna löften och fullgöra sin garanti genom att understödja Sverige med all sin makt, *eller* ville det sjelft segrande, i Nimvegen skänka Sverige sitt diplomatiska understöd och om så nöden tvang genom egna uppoffringar återköpa dess förluster, då, men endast då, stode Sverige fast vid Frankrikes förbund, och dess sändebud skulle vid fredskongressen, om ock med varsamhet arbeta i Frankrikes intresse. Nekade åter Frankrike det förra och underläte det att göra det senare, då vore räddningen att söka hos någon eller några af de gemensamma fienderne genom att klokt begagna sig af deras inbördes afund och åstadkomma en splittring af deras makt. Den räddande plankan kunde då framför allt detta Holland blifva, hvars fiendskap man redan lärt sig att mer än allt annat frukta. Af Wilhelm af Oranien, den egentligen ledande och sammanhållande kraften i förbundet mot Frankrike, hade Sverige knappast någonting att hoppas; men i likhet med Ludvig XIV kunde det för fredens ernående vänta så mycket mer af det parti inom republiken, som i Jean de Witt engång

haft sitt hufvud och med honom dukat under, och hvars medlemmar af krigets fortgång hade mycket att förlora, men af en hederlig fred kunde vinna allt. Hos dem i främsta rummet och hos kejsaren i det andra skulle de svenska sändebuden, ehuru med iakttagande af den största försigtighet tala för Sveriges sak. De skulle försäkra den senare om Sveriges fredliga afsigter och om dess bestämda beslut att på allt sätt och äfven mot Frankrike upprätthålla den westfaliska fredens helgd. De skulle bringa de "väl-intentionerade" fredsvännerne i Holland till den insigten att bevarandet åt Sverige af dess förra maktställning på det närmaste öfverensstämde med deras egen fördel, under det att tvärtom intet vore för deras republikanska frihet farligare, än att Wilhelm af Oranien i sina planer understöddes af ett på Sveriges bekostnad starkt Brandenburg eller för deras handelsintressen skadligare, än att Danmark blefve ensam herre öfver inloppen till Wesern, Elbe och Öresund. Äfven skulle de visa Holland faran att genom sin hjelp öka kejsarens och Spaniens styrka och nyttan äfven med afseeende på dessa makter af den westfaliska fredens upprätthållande, emedan den skapat en motvigt mot det habsburgska husets farliga planer. Såsom ett sista och kraftigaste medel att vinna dessa republikaners öron egde legaterna att erbjuda dem ökade förmoner i handeln på Sverige och upphäfvandet af handelskompanierna, emedan både de och rikets ständer påyrkat detta och deras nytta för Sverige vore ganska problematisk. Sålunda skulle väl ambassadörerne först och främst söka stöd hos Frankrike, emedan Sverige vore med detta rike förbundet och enligt Carl XI:s mening hade de största anspråk på dess tacksamhet; men de skulle derjämte för den händelsen, att Frankrike visade sig liknöjdt för Sveriges intressen och blott tänkte på eget förvärf, hålla vägen öppen för en förening med Holland och en omkastning i vår yttre politik. Ville de habsburgska makterna ej antaga en billig fred, skulle Frankrike förmås till en *separatfred* med Holland och en förening åvägabringas mellan dessa makter och Sverige till återställandet af Europas lugn. Ville åter Frankrike icke ge antagliga vilkor och isynnerhet sådana, som kunde medföra Sveriges restitution, då skulle legaterne söka "komma i kredit hos det andra partiet" och med de allierade öfverlägga "de mediis ad æquam et promptam pacem spectantibus."

Det var då af allt tydligt och ej minst af dessa befallningar, som Carl XI gaf åt sina sändebud, att Sveriges öde ej vidare låg uti dess egen hand. Skulle Sverige få förblifva hvad det varit, så berodde detta icke af dess egen kraft, utan af en mäktig och öfvermodig väns ädelmod, till hvilken det ödmjukt vädjade i nödens stund,

eller af dess fienders split och inbördes afund, af hvilken det kanske kunde begagna sig till sin egen fördel. Hvilken belöning dessa fiender *nu* väntade af sina segrar, var klart af de fredsvilkor, som de med afseende på Sverige framstälde till medlarne i Nimvegen och i hvilka de bland annat fordrade Sveriges utdrifvande ur det tyska riket och dess tillbakaträngande inom dess egen kontinent till den ställning det innehade *före* Brömsebrofredens afslutande. Så mycket detta var, så var det knappast mera än hvad de med afseende på den dåvarande ställningen och med hänsyn blott till Sverige kunde fordra, och det var jämförelsevis mindre, än då de svenska ambassadörerne i öfverensstämmelse med sina instruktioner begärde Sveriges restitution i sina förlorade besittningar och ersättning för liden skada[1]). Det ena satt emot det andra visar oss, hvarom striden gälde. Här skulle afgöras, huruvida Sverige skulle behålla sin plats som europeisk och protestantisk stormakt, eller om det skulle trängas tillbaka till det dunkel, ur hvilket det förts genom Gustaf Adolfs och Carl Gustafs segrar.

Det afgörandet kom likväl icke att tillhöra den stora fredskongressen i Nimvegen. Denna lysande församling visade, sedan den efter många och långa underhandlingar slutligen kommit tillsammans, en ovanlig grundlighet i behandlingen af frågor, rörande den diplomatiska etiketten, men en fullkomlig vanmakt, när det gälde att föra ett steg framåt det arbete, för hvars utförande den egentligen var samlad. Orsaken härtill låg ej i någon oförmåga hos de framstående män, åt hvilka arbetet var anförtrodt, utan i omöjligheten att kunna förena så många anspråk och tillgodose så många stridiga intressen. Och kastar man sina blickar bakom kulisserna till denna scen, på

---

[1]) Actes et memoires des negotiations de la paix de Nimegue. Haye 1697. T. 2. p. 3, 10, 19, 27, 33, 39, 44, 48, 54, 59. — Bengt Oxenstiernas och Olivekrantz' bref till K. M:t d. $^{2}/_{12}$ Mars 1677. — *Danmark* fordrade, *att* Sverige skulle afträda allt hvad det erhållit genom frederna i Brömsebro, Roeskilde och Köpenhamn; *att* Wismar med dependentier skulle komma till Danmark; *att* Sveriges besittningar i Vor-Pommern och Hinter-Pommern skulle afträdas till Brandenburg, men Rügen öfvergå till Danmark; *att* Sverige skulle afträda sina besittningar i Bremen och Verden till att delas mellan Danmark och dem af dess allierade, som redan occuperat stycken af dessa länder; rätt för Danmark att till sin blifvande säkerhet besätta Sveriges på Danmarks gränser liggande fästen; o. s. v. — *Brandenburg* fordrade satisfaction utan vidare förklaring, men hela verlden visste, att denna satisfaction skulle blifva det svenska Pommern. — *Holland* begärde ett fördelaktigt handelsfördrag och öfverlemnade till de svenska legaterne i April 1677 sitt förslag till ett sådant.

hvilken Europas uppmärksamhet den tiden var riktad, skall man utan svårighet finna, att desse diplomater, trots mångordiga tal om fredliga tänkesätt, i tysthet sökte att uppskjuta eller rent af förekomma denna *allmänna* fred, efter hvilken man i åratal sagt sig så ifrigt längta. Alla de allierade, med undantag af Holland eller rättare fredspartiet derinom, hade som vi sett länge varit och voro ännu föga böjda för en fredlig uppgörelse, emedan de alltjämt ville genom ett fortsatt och som de hoppades lyckligare krig bringa det segrande Frankrike till större eftergifter och emedan de räknade på en omkastning i Englands yttre politik till sin förmån. Frankrike åter ansåg sig som förut icke genom en *gemensam* underhandling kunna genomdrifva sina fordringar, men trodde sig kunna vinna allt genom att splittra sina fiender medelst *separata* fredsslut. Under sådana omständigheter fans ej något skäl till förundran eller klagan deröfver, att man vid kongressen i sjelfva saken ej hann längre under året 1677 än till utvexlingen af fredspropositionerna och afgifvandet af svar på dem, i hvilka hvar och en naturligtvis vidhöll den fordran, som i fredspropositionen blifvit framstäld.

Men under det att man vid det stora fredsverket stod på samma punkt, började och fortgingo särskilda och till en del mycket hemliga underhandlingar om fred mellan de trenne makter, som hvar och en hade sina skäl att söka komma i godt förstånd åtminstone med hvarandra. Allt sedan Ludvig XIV uppgifvit sina eröfringsplaner på Holland och fattat sitt beslut att hufvudsakligast på Spaniens bekostnad utvidga sitt rike, hade han under den förutsättning, att en fred, sådan han önskade den, ej kunde vinnas genom särskilda underhandlingar med de habsburgska makterna, sökt att draga Holland från de allierades förbund genom att åt detsamma erbjuda hederliga fredsvilkor. Han hoppades på framgång så mycket mer, som han visste, att inom Holland sjelft behofvet af och längtan efter fred voro minst lika stora om ej större, än tacksamheten mot de makter, hvilka engång hjelpt republiken i dess olyckor och nu pockande fordrade en rundlig vedergällning för det goda, som de gifvit. Redan år 1674 hade Ludvig XIV, på samma gång han underhöll sina förbindelser med det för tillfället och i följd af kriget undertryckta republikanskt-aristokratiska partiet, genom grefve d'Estrades inledt hemliga underhandlingar med Wilhelm af Oranien och han hade derjämte med hjelp af konungen i England och genom löften af "solida förmåner" sökt förmå honom att öfvergifva de allierades parti. Ingendera underhandlingen ledde till något resultat[1]). Frankrikes lysande segrar under

[1]) Mignet, anf. st. p. 300—316.

loppet af år 1676 ökade åter den fredliga sinnesstämningen i Holland, som för öfrigt var högst missnöjdt med sina allierade, isynnerhet Spanien, och gjorde ej blott republiken, utan äfven Wilhelm af Oranien mera böjda att lyssna till Ludvig XIV:s anbud. Denne dröjde ej häller att förnya dem. Han erböd hemligen Oranien staden Maestricht och hertigdömet Limburg med souveränitet, om han ville arbeta för en separatfred mellan Holland och Frankrike, och han lät genom sina ambassadörer i Nimvegen säga Generalstaterna, att om de ville sluta fred, ville han gifva dem ett fördelaktigt handelsfördrag och en betryggande barrière i spanska Nederländerna[1]). *Så* mycket verkade detta, att Holland genom hotelser förmådde sina allierade att sända sina sändebud till kongressorten för att begynna underhandlingarna om en allmän fred. Men hvad Ludvig XIV hälst ville, kunde han ej häller nu genomdrifva. Den hemliga negotiationen med Wilhelm af Oranien afbröts i Mars 1677, emedan denne fordrat, men Ludvig nekat att gifva vilkor, för Spanien nog fördelaktiga att berättiga Oranien att skilja sin sak från sina vänners.

Ungefär samtidigt hade äfven Sverige börjat att Frankrike oåtspordt inlåta sig i mycket hemliga underhandlingar om en separatfred med republiken, hvars vänskap det länge sökt, just derföre att dess fiendskap var mer än allt annat farlig. På sätt och vis kunde dessa underhandlingar anses vara en fortsättning af dem, hvilka i slutet af år 1675 fördes med Rumpf, Hollands sändebud i Stockholm, och då på den svenska regeringens sida hade varit ämnade att medföra en fred med republiken, men genom dess motstånd ej ledde till annat än en traktat, som lät den holländska handeln på Sverige ostörd fortgå midt under brinnande krig. Carl XI hade, ehuru motvilligt ratificerat detta fördrag, som han sjelf ansåg medföra ringa nytta för hans land, men han hade gjort det endast för att lägga i dagen sin stora fredskärlek och för att om möjligt stämma de holländska statsmännen till större benägenhet för Sverige[2]). Ett års ytterligare erfarenhet hade gifvit frågan om fred eller stillestånd med Holland en utomor-

---

[1]) I oktober 1676. Mignet, anf. st. p. 408 och 412.

[2]) K. M:ts bref till kommissarierne vid holländska legat. d. 4 Dec. och till Silfvercrona d. 7 Dec. 1675. — Handelsfördraget, afslutadt i Stockholm d. 26 Nov. 1675, återfinnes hos Dumont anf. st. p. 316. — Joh. Gyllenstierna yttrade i rådet angående denna sak: "jag befarar, att om Holland får commercierna fria, så lärer det draga kriget på långbänken och aldrig akta, huru länge det varar. Men om den profiten, som de hafva af commercierna, göres dem svår eller ock alldeles blir dem betagen, torde de derigenom snarare tvingas att göra fred." Rådsprot. d. 2 Okt. 1675.

dentlig vigt. Denna erfarenhet hade visat, att Sveriges sjömakt ej var vuxen Danmarks och Hollands förenade flottor och att derföre den fara var för handen, för hvilken de klarseende varnat, den nämligen, att fienden kunde blifva herre i Östersjön och omöjliggöra undsättningen af de hårdt ansatte provinserna inom det tyska riket. Carl XI hade i det längsta hoppats af Frankrike den hjelp i folk och skepp, som han ansåg sig enligt fördragens ordalydelse hafva rätt att fordra och som kunde åt Sverige hafva återgifvit den för krigets lyckliga fortgång nödvändiga öfvervigten på sjön. Han hade upprepade gånger både genom Frankrikes hos honom akrediterade sändebud och genom sin egen beskickning i Paris hos Ludvig XIV anhållit om denna undsättning, men alltid erhållit undvikande eller vägrande svar, som utan tvifvel varit betingade af Frankrikes egen ofta bekymmersamma ställning. Hos Carl XI väckte denna vägran ett stigande missnöje, och han hade hittills återhållit det endast emedan han väntade, att Frankrikes egen fördel slutligen skulle fordra, att ej Sverige lemnades ensamt i striden mot öfvermäktiga fiender. Han hade äfven i ett öfverskattande af Ludvig XIV:s vilja och förmåga hyst den tron, att denne skulle hjelpa honom på diplomatisk väg och fullgöra sin garanti af Sveriges integritet genom att afstå något af sina eröfringar mot betingandet af Sveriges fullständiga restitution — en anordning, som för öfrigt under dessa år till Danmarks, Brandenburgs och de lüneburgska hertigarnes harm och förskräckelse var starkt ifrågasatt af Wilhelm af Oranien och de habsburgska makterna. Carl XI hade redan låtit väcka förslag i denna riktning genom sina sändebud vid Ludvig XIV:s hof, men den tystnad hvarmed förslaget mottogs var ej egnad ingifva någon förhoppning[1]). Af allt, så det ena som det andra, trodde sig Sveriges konung berättigad att utan någon annan hänsyn till den bundsförvandt, som ej hållit sitt ord, än den försigtigheten böd, söka sin räddning, hvar han kunde finna den, och han inlät sig derför under hösten 1676 i dessa ofvan antydda underhandlingar med Holland, som redan nu *kunde* hafva förorsakat en fullständig brytning med Frankrike.

Sinnesstämningen inom republiken var, som vi sett, ej ogynsam för åvägabringandet af en förlikning och den begagnades med ifver af de svenske underhandlare, åt hvilka det hemliga uppdraget var anförtrodt. Silfvercrona, Sveriges diplomatiska agent i Haag,

---

[1]) Bonde och Lillierot till K. M:t d $\frac{1}{2}\frac{1}{1}$ Aug. 1676. — Prinsen af Oranien gjorde Ludvig XIV samma förslag i Jan. 1677, hvarpå den senare gaf till svar, att Sveriges sak hade intet att skaffa med hans spanska affärer. Ludvig XIV:s bref till d'Estrades d. 30 Jan. 1677 hos Mignet.

trädde genom Fagel i beröring med den holländska regeringen, under det att de svenska ambassadörerne i Nimvegen underhöllo täta konferenser med den inflytelserike Beverningk, Hollands främste sändebud vid fredskongressen. Både den förre och de senare begagnade sig af den fredsvind, som under hösten 1676 blåste genom det svårt hemsökta och i sitt förvärf störda Holland, och de sökte med alla möjliga skäl ådagalägga fördelen för republiken ej blott af en separatfred mellan den och Sverige, utan af det fullkomliga biläggandet af stridigheterna i Norden. De upphörde aldrig att betyga sin herres stora fredskärlek och hans ömhet om det statsrättsliga tillstånd, som den westfaliska freden gifvit Europa, och som till kristenhetens och ej minst till Hollands egen skada hotades af dess allierade. Litet emellan vädjade de äfven till handelsrepublikens tacksamma erkänsla genom att erinra om det tillmötesgående, som Carl XI lagt i dagen genom ratificerandet af 1675 års handelsfördrag. Både Beverningk och Fagel erkände såväl det ena som det andra och uttalade under de månader som underhandlingarna fortgingo, sin tacksamhet och sin uppriktiga beredvillighet att åstadkomma ett godt förstånd mellan Sverige och deras eget fädernesland; och de förklarade sig äfven på allt sätt vilja medverka dertill, att Sverige utan förlust kunde komma ur striden med sina fiender. Det fans likväl skäl nog kraftiga att trots deras försäkringar göra holländarne tveksamma om den politik, som de med afseende på Sverige hade att följa. De hade andra vigtiga intressen att taga vara på och ett bland de förnämsta var att mot det segrande Frankrike skydda Spanien och framför allt dess välde i spanska Nederländerna. Detta var för tillfället deras angelägnaste affär. De önskade ifrigt en fred med Ludvig XIV, men en sådan, som var fördelaktig för Spanien och dem sjelfva, och den kunde blifva det, om segraren kunde förmås att till förmån för sin bundsförvandt afstå från största delen af sina eröfringar. Denna beräkning var väl den egentliga orsaken dertill, att de ej ville inlåta sig i någon separatfred med Sverige *förr* än de upphört att hoppas något af Frankrike; och deraf härflöt till en hufvudsaklig del ej mindre deras än kejsarens vägran att garantera Danmark, Brandenburg och de lüneburgska hertigarne besittningen af de länder, som de tagit från Sverige. Men äfven om genom Ludvig XIV:s nekande att ingå på en sådan fred, som de begärde, Sveriges vänskap blefve för många af de allierade allt mer nödvändig, äfven *då* vore en särskild fred med detta land, på de vilkor som Carl XI fordrade, ej utan sin stora fara. Dessa nordiska allierade, hvilkas intressen hvarken Holland eller kejsaren tvekade att uppoffra för att vinna en fördelaktig fred med Frankrike,

dem ville man ej gerna stöta för hufvudet genom en separatfred med Sverige, som skulle återskaffa det dess förlorade besittningar, men äfven efter all sannolikhet drifva dessa allierade i Frankrikes armar. För förlusten af dessa vänner kunde Sverige knappast anses såsom en tillräcklig ersättning, så mycket mindre som dess politik ej var egnad att ingifva ett orubbadt förtroende [1]).

Till dessa betänkligheter, af Hollands statsmän både hysta och uttalade, kom en annan omständighet, som i hög grad var egnad att omöjliggöra eller åtminstone försvåra de svenska underhandlarnes alla bemödanden. Frankrike hade ej länge blifvit i okunnighet om Sveriges försök att genom en separatfred med Generalstaterna rädda sig sjelf, och det sökte derföre på allt sätt lägga hinder i vägen för en underhandling, som i sin fortgång *kunde* leda dertill, att dess gamle bundsförvandt förändrade hela sin yttre politik och öfvergick till Frankrikes fiender. Det stannade ej nu dervid, att Ludvig XIV genom sina sändebud stälde Carl XI under ögonen den bittra nödvändigheten att genom afträdande af en eller annan provins köpa sig fred eller stillestånd af sina motståndare. Han lät äfven sjelf inleda mycket "clandestina negotiationer" med Lüneburg, Danmark och Brandenburg, föreslog dem fred eller neutralitet och erböd dem i stället att garantera det mesta af deras från Sverige gjorda eröfringar [2]). Hvad han med alla dessa sina offentliga eller hemliga anbud ville, var ej blott att på Sveriges bekostnad, "men till sin egen lisa hjelpa sig af med några fiender"; han ville äfven "contraminera" Carl XI:s intention att af Holland "utverka en särskild på de westfaliske och nordiske pacter funderad fred" och han ville

[1]) För dessa under åren 1676—1677 förda underhandlingar åberopa vi såsom källa Silfvercronas bref till de svenske ambassadörerne i Nimwegen samt desse senares bref till K. M:t.

[2]) I slutet af år 1676 erböd Ludvig XIV hertigen af Celle för hans neutralitet garanti af Bremen. Ett dylikt anbud gjordes samtidigt kurfursten Brandenburg med afs. på Stettin och Vor-Pommern (med undantag af Stralsund och Greifswald) samt sannolikt äfven Danmark med afs. på Skåne. Legaternas bref från Nimwegen af d. 23 Okt. 1676, d. 2 och 17 Mars 1677. Olivekrants till Örnstedt d. 19 Mars s. å. — I Dec. 1676 föreslog Feuquières vapenhvila mellan Danmark och Sverige på vilkor, att att Danmark skulle behålla Landskrona, Wismar och Bremen; Sverige skulle möjligen återfå dem i freden genom Frankrikes medverkan. Förslaget hade enligt Feuq. blifvit framstäldt till Ludvig XIV från annan person (Hannover). — K. M:ts bref till legaterna i Nimwegen d. 28 Jan. 1677. K. M:ts prop. till Sekret. utskottet dat. Halmstad d. 5 Febr. 1678. Rousseau's bref till Feuquières d. 12 Dec. 1676.

slutligen och icke minst förekomma alla Hollands och kejsarens förslag, att han skulle afstå något af sina eröfringar till Sveriges fördel [1]).

Under alla dessa Frankrikes hemliga intriger fortgick emellertid, ehuru långsamt, underhandlingen om en separatfred mellan Sverige och Holland. Den syntes ej leda till något resultat, emedan hos republikanerne de betänkligheter ej kunde häfvas, hvilka, som vi sett, hos dem naturligt hade uppstått. De upprepade visserligen sina vänskapsfulla försäkringar, de gåfvo till och med hopp om god framgång, men de återkommo alltid till frågan om deras allierade, de kunde ej förneka sin tacksamhetsskuld till dem, isynnerhet till Brandenburg, och de fruktade alltmer att dessa allierade, både Danmark, Lüneburg och "den store kurfursten" skulle i händelse af Hollands separatfred med Sverige öfvergå till Frankrikes parti. Framför allt talade de om den *allmänna* freden och de ville göra ännu ett försök hos Frankrike för att åstadkomma den på vilkor, som kunde betrygga deras egen säkerhet och den allmänna jämnvigten, för hvars upprätthållande de utan tvifvel kämpat. De begärde, att Sverige skulle understödja deras bemödande genom att använda hela sitt inflytande hos sin bundsförvandt; och de lofvade, att, om man hos Frankrike intet kunde vinna, skulle de göra allt för att draga Sverige till "det goda partiet" och uppfylla alla dess önskningar. De svenska ambassadörerne gingo slutligen in på Hollands fordran, sedan de erhållit det löfte [2]), att republiken emellertid icke skulle till sina allierade utbetala några subsidier eller understödja dem med någon hjelpsändning af folk och skepp. Det beslöts, att fredsvilkoren, sedan de af Hollands legater i Nimwegen blifvit öfversedda och bestämda, skulle genom de svenska sändebudens försorg tillbjudas Ludvig XIV [3]) med försäkran, att Holland skulle utverka deras antagande hos sina konfedererade, om Frankrike blott på dem ville sluta freden. De vilkor, på hvilka Beverningk och fredspartiet inom

---

[1]) K. M:ts prop. till Sekr. utsk. Halmstad 1678. K. M:ts nyss anförda bref.

[2]) Efter hvad vi kunnat finna afgafs detta löfte endast muntligt. Sverige begärde visserligen en offentlig "deklaration" i nämnda riktning, men synes ej förmått utverka en sådan.

[3]) De svenske ambassadörerne vidhöllo i det längsta, att separatslutet mellan Sverige och Holland skulle vara bragt till ända *förr*, än Sverige inläte sig i den beramade negociationen med Frankrike. "Le prudence voulait qu'on n' offense pas cette cour (la France) avant que d'estre assuré de l'autre costé", skref Silvercrona d. 3—13 Febr. 1677.

republiken drömde, att Ludvig XIV skulle ingå voro: restitution af Lothringen åt dess hertig, Franche-Comté åt Spanien, Maestricht åt Holland samt bildandet af en barrière, bestående af Charleroi eller Philippeville, Oudenarde, Courtray, Quesnoi, Ath samt om möjligt Tournay, hvaremot Frankrike af Spanien skulle erhålla ett equivalent, som Ludvig XIV egde att förslagsvis uppgifva.

Oxenstierna och Olivekrantz uppdrogo i Mars 1677 åt den svenske envoyén Lillierot, som var stadd på resa till Paris, att till Ludvig XIV personligen öfverlemna Hollands fredsförslag. Enligt de ordres, som Lillierot erhöll, skulle han blott referera dessa vilkor, men icke på något sätt understödja dem och derigenom komma Frankrike att tro, att Sverige skilt sin sak från sin bundsförvandts, och han skulle först i det fall, att Ludvig XIV sjelf ginge in på en restitution, begära af honom tillfogandet af det vilkor, att det skedde "i regard till Sverige". Han skulle i hela sitt sätt att gå tillväga iakttaga den största varsamhet och åt Sveriges uppträdande i denna underhandling gifva en färg, som ej hos Frankrike kunde uppväcka någon anstöt. Meningen med hans uppdrag förklarades visserligen vara att befordra den allmänna freden, men framför allt att bana vägen för en separat förlikning mellan Sverige och republiken samt att erhålla en närmare kännedom om Ludvig XIV:s verkliga planer med afseende på förhållandena i Norden [1]).

Lillierots beskickning aflopp på ett sätt, som med ens omöjliggjorde allt fortsättande af denna underhandling. Man hade väl icke beräknat, att Ludvig XIV utan något vidare skulle ingå på de föreslagna vilkoren, men man hade hoppats, att han åtminstone skulle afgifva ett svar, som kunnat bereda ett ömsesidigt närmande. Man erhöll ej engång ett sådant. Ludvig XIV inlät sig ej på någon förklaring öfver de vilkor, som genom Lillierot blifvit honom erbudna; än mindre föreslog han några nya, utan han blott hänvisade hela frågan till sina ambassadörers behandling på traktatsorten. Carl XI såg deri ett afgörande bevis på Ludvig XIV:s ringa böjelse för fred; men redan den omständigheten, att de franske legaterne i Nimwegen vid samma tid å segrarens vägnar erbödo Holland fred på fördelaktiga vilkor, låter oss ana, att det mindre var Lud-

[1]) Amb:ne hade "befordrat denna händelse" äfven för att stärka Generalstaternas tankar om Sveriges böjelse för fred, och emedan de "satte såsom fundament" Sveriges restitution. — Legaternes bref till K. M:t af d. $\frac{17}{27}$ Mars 1677; "Memorial för extraord. envoyen Lillierot angående det ärendet, som vi honom till det fransyska hofvet kommitterat", bifogadt ofvannämnda bref.

vig XIV:s krigslystnad, än hans begär att hindra Sveriges hemliga bearbetningar i Holland, som bestämt hans handlingssätt [1]).

Det mål, som Sverige egentligen afsåg att vinna genom sin visade medgörlighet att hos Ludvig XIV springa Hollands ärenden, förfelades alldeles. De holländske statsmän, som lofvat så mycket och framför allt att rädda Sverige genom att "draga det till det goda partiet", visade sig nu likgiltiga; och om de äfven icke med ens afbröto alla underhandlingar om det "partikulära verket", ledde de likväl icke till något resultat. Tvärtom gaf man i strid mot sina gifna försäkringar den vanliga hjelpen åt både Danmark och Brandenburg. Fredsvännerne inom republiken hade nämligen frampå våren nödgats gifva vika för prinsens af Oranien öfvervägande inflytande, som paralyserade till och med Beverningks alla bemödanden; och Holland med sina allierade beslöt att ännu en gång afvakta resultatet af sommarens fälttåg.

Den svenska regeringen sökte samtidigt med oförtröttad ifver till Sveriges fördel begagna sig af den upplösningsprocess, som vid denna tid syntes försiggå inom det tyska riket. Noga taget hade väl i sjelfva verket denna inre upplösning varit stationär och en all sammanslutning hindrande partikularism varit för den tyska samhällskroppen ett utmärkande kännetecken. Men vid första påseendet kunde det verkligen synas, som skulle i början af det årtionde, vår berättelse behandlar, Tysklands alla stater med glömska af enskilda intressen hafva förenat sig i fosterlandskärlek och beslutit att mot Ludvig XIV:s frihetsfiendtliga planer försvara det gemensamma fäderneslandets sjelfständighet. Och af det rikskrig, som blifvit förklaradt mot den makt, hvilken engång räddat Tysklands frihet, men nu onekligen svikit sin politiska mission, hade väl den slutsats kunnat dragas, att den allmänna meningen inom ett, sällsynt nog, enigt tyskt rike med kraft fordrade den westfaliska fredens upphäfvande i den punkt, som gjorde Sverige till en medlem af detta rike. Dylika förmodanden och slutsatser skulle dock i väsentlig mon hafva varit förhastade. Ludvig XIV hade djupa försänkningar bland Tysklands furstar, hvilka mer än tysk frihet älskade de nådesmulor, som erbödos dem från tidehvarfvets mäktigaste man. Och hvad angår det "riksconclusum", som på goda grunder förklarat Sverige för rikets

[1]) K. M:ts propos. till Sekret. utskottet dat. Halmstad d. 5 Febr. 1678. — Mignet anf. st. pag. 449—451. Ludvig XIV erböd på våren 1677 Holland separatfred på vilkor af ett handelsfördrag, analogt med det år 1662 slutna, Maëstricht utan aeqvivalent, samt en barrière i Nederländerna mot ersättning i andra spanska besittningar.

fiende, representerade detta icke majoritetens åsigt ibland de tyska riksständerna, utan var blott frukten af några "eminenta oligarkers" intriger, som hofvet i Wien först efter lång tvekan gaf sitt mäktiga och i detta fall afgörande understöd [1]). Den allmänna meningen åter om önskvärdheten af Sveriges utdrifvande från Tysklands jord var efter säkra tecken att döma endast Brandenburgs och dess konsorters öfvertygelse derom, att en sådan åtgärd skulle öfverensstämma med deras egen fördel. Fredrik Wilhelm hade isynnerhet gent emot Sverige gjort sig till riddare för Tysklands frihet, och han upphörde aldrig att förklara, att denna frihets räddning berodde på svenskarnes tillbakaträngande från det område, som de vunnit genom det trettiåriga krigets segrar. Men samtiden hörde alltid med en viss misstro "den store kurfurstens" patriotiska fraser; och den vågade i detta fall förmoda, att hans ifver var betingad mindre af en ädel omsorg om det stora fäderneslandets framtida lugn, än af en lätt förklarlig lystnad efter — det svenska Pommern. Den hade så mycket mera skäl för en dylik förmodan, som Fredrik Wilhelm allt ifrån krigets första början både i Wien och Haag och äfven af sina närmaste allierade, Danmark och Lüneburg, fordrat detta såsom den rättvisaste och för honom lämpligaste "satisfactionen" för hans om det allmänna bästa inlagda förtjenster [2]).

Säkert är således, att Frankrike och Sverige aldrig haft något egentligt skäl att frukta ett kompakt motstånd af hela det tyska riket. Hade det äfven ett ögonblick förefallit, som skulle stämningen hafva vändt sig fiendtlig mot dem båda, så visade det sig likväl ganska snart, att de tyska furstarnes partikularintressen voro vida starkare än den känsla af gemensam fara, som syntes hafva förenat dem. Låg det äfven uti Tysklands gemensamma intresse att frigöra sig från det beroende, hvari det kommit till de båda makter, som garanterat den westfaliska freden, så var det säkert med mångas *privata* fördel mera öfverenstämmande att upprätthålla det tillstånd, som denna fred skapat, och söka sitt stöd just hos dem, som nu voro rikets fiender. Bäjern, Sachsen och Hannover hade sina egna begrepp om tysk frihet och hade vid krigets början med Frankrike och Sverige stått i ganska intima förbindelser, hvilka de icke rikskriget till trots ville helt och hållet öfvergifva. De voro nu de sjelfskrifne ledarne för detta "tredje parti", som hade så mycket att

---

[1]) Puffendorf anf. st. lib. 13 § 39. Droysen anf. st. pag. 613.

[2]) Puffendorf anf. st. lib. 13 §§ 40, 41 m. fl. Droysen anf st. pag. 511, 522 m. fl.

säga om fredens och neutralitetens välsignelser och till hvilket gerna anslöto sig dessa många riksmedlemmar, som uti den westfaliska freden sågo sitt evangelium, i Sverige och ännu mer i Frankrike sina förlossare och i oligarkiska planer, vare sig de utgingo från Wien eller Berlin ett ständigt föremål för fruktan [1]).

Så funnos der rika anledningar till en splittring, och det gälde blott att skickligt kunna begagna dem. Framgången kunde blifva så mycket fullständigare, som vänskapen mellan Sveriges farligaste fiender i Tyskland, kejsaren, Brandenburg, och det lüneburgska huset, ej var större, än att den lätt kunde förvandlas till sin motsats. Lüneburgarne tänkte öfver allt annat på fullföljandet af sin särskilda welfiska politik och hade många skäl att frukta både Danmarks och Brandenburgs planer. Kejsaren, som framför allt annat afsåg återupprättandet af sin förfallna auktoritet, såg mindre i Sverige än i det växande Brandenburg det egentliga hindret för befästandet af sin makt. Nog skulle han väl hafva svurit Sveriges undergång, om det hade varit en möjlighet att verkställa den gamla ännu ej fullt öfvergifna tanken på en österrikisk sjömakt vid det baltiska hafvet. Men den drömmen kunde svårligen blifva en verklighet; och när så ej kunde ske, var man föga böjd att i stället gifva det svenska Pommern åt det uppåtsträfvande hohenzollernska huset och sålunda befordra bildandet af "ett nytt vandalernes rike vid stränderna af Östersjön." Kejsaren behöfde dessutom, som vi ofvan antydt, disponera allt hvad Sverige förlorat eller kunde förlora i Pommern och de bremiskt-verdiska landen till helt andra och nyttigare ändamål än att rikta farliga och misshagliga tyska furstar. Hofvet i Wien stod under spanskt inflytande och erkände, som naturligt var, emellan de båda habsburgska makterna en viss de politiska intressenas solidaritet. Det var då ej mycket att undra på, om man i stället för att garantera sina lyckliga allierade besittningen af välförvärfvade svensk-tyska provinser tog dem i anspråk för kejserlig räkning i den lofvärda afsigten att låta Sveriges och Spaniens förluster qvitta hvarandra till det senares upprättelse.

Hvad först angår detta "tredje parti", som hos de allierade uppväckte vissa lätt begripliga farhogor, undgick det ej den svenska styrelsens uppmärksamhet, af hvilken vigt detta partis under-

---

[1]) Droysen anf. st. pag. 580 och 603—618. En upplysande skildring af förhållandena inom det tyska riket vid denna tid finnes i en uppsats af Esaias Puffendorf med titel: "Kurtzes bedencken über dem modo procedendi, so bey jetzigen conjuncturen zu halten", uppläst i rådet d. 29 och 31 Maj 1676.

stöd kunde blifva. Redan vid krigets början syntes det, som hade Sverige att påräkna hjelp från många af Tysklands förstar, med hvilka det genom nyss afslutade defensiv-allianser hade förbundit sig [1]). Man väntade allmänt, att icke blott Hannover, utan äfven Bäjern och kanske det kurfurstliga Sachsen skulle ställa sig på Frankrikes och Sveriges sida i den stundande striden; och det var utan tvifvel endast nederlaget vid Fehrbellin, som förmådde hålla dem tillbaka. Bäjern förklarade sig neutralt, hertigen af Hannover tvangs dertill, men erhöll en neutralitet på fördelaktiga vilkor, under det att Sachsen efter mycket vacklande hit och dit slutligen gjorde gemensam sak med riket. Carl XI hade visserligen under året 1675 beordrat kanslern i den Bremiska regeringen, Esaias Puffendorf, att genom en åt honom anförtrodd beskickning ej blott i Hannover, Dresden och München, utan äfven vid några andra smärre tyska hof söka mildra det oangenäma intryck och förtaga den fruktan, som svenskarnes oväntade nederlag uppväckt. Han skulle derjämte fästa deras uppmärksamhet på den fara, som genom kejsarens växande makt hotade deras "durch das instrumentum pacis aufs neue befestigten freiheit und gerechtigheiten" och visa dem klokheten att i ett nära anslutande till Sveriges-Frankrikes förbund rädda både den förra och de senare. Man kan väl icke tvifla derpå, att de fleste af dessa furstar uppfattade sitt förhållande till det tyska rikets öfverhufvud och de välsignelser, som af den westfaliska freden tillflöto dem, ungefär på samma sätt som konungen af Sverige; det är säkert, att de afgåfvo försäkran om sina goda afsigter och uttalade sina välönskningar för de svensk-franska hårarnes framgång; men de gjorde sitt af Carl XI begärda aktiva uppträdande i kriget beroende utom af rikligare franska subsidier, framförallt af *starka* svenska arméers uppträdande på tysk mark. Det var detta förökande af Sveriges stridskrafter inom Tyskland, som den svenska flottan skulle möjliggöra, men som i stället tillintetgjordes genom hennes upprepade nederlag i striderna mot Hollands ock Danmarks

---

[1]) Sverige slöt defensivförbund med Kur-Sachsen d. 27 Febr. 1674 på 5 år med förbindelse för Sachsen att hjelpa Sverige i försvaret af dess tyska provinser. Med Baiern slöt Sverige defensivförbund den $\frac{27 \text{ Febr.}}{9 \text{ Mars}}$ 1675 på 3 år af likartadt innehåll. Med Hannover hade Sverige ingått ett defensivförbund d. 26 Maj 1674, hvilket genom "extensionsrecessen" af d. 31 Dec. 1674 uttryckligen riktades mot Brandenburg och dess anhängare i kriget mot Sverige. Se originalhandlingarna i riksarkivet.

förenade sjömakt [1]). Äfven under de följande åren ända till krigets slut fortsatte den svenska regeringen att göra de största ansträngningar för att vinna Hannover, Sachsen och Bäjern såsom stöd för ett parti inom riket och förmå de öfrige försagda furstarne, om hvilkas innersta tankar man ej var okunnig , att öppet uttala sig för den westfaliska fredens konservation i alla dess delar. Puffendorff, åt hvilken dessa underhandlingar isynnerhet voro öfverlemnade, visade dervid en skicklighet och en ifver, som ofta utsatte honom för personliga obehag [2]). Litet emellan gjorde han hemliga, ganska äfventyrliga resor till Hannover, Dresden, München och andra tyska städer för att verka i Sveriges intresse, och han underhöll derjämte en mycket liflig korrespondens med en mängd tyska statsmän, af hvilka isynnerhet den fransksinnade bäjerske kansleren Schmid meddelade honom många värdefulla råd och upplysningar. Som vi få se, svarade resultaten icke mot de gjorda ansträngningarna. Dertill var orsaken att söka ej blott i Sveriges alltmer försvagade ställning inom Tyskland, utan äfven i dess fattigdom, som gjorde det omöjligt att efter behag dotera dessa tyska furstar, hvilkas fordringar höjdes i förhållande till deras politiska vigt. Carl XI vädjade visserligen äfven i detta fall till Frankrikes ädelmod och tog i anspråk dess, som det tycktes, outtömliga tillgångar; och han underlät ej att genom sina ambassadörer i Paris och Nimwegen ställa Ludvig XIV under ögonen hans genom det sista alliansfördraget åtagna förpligtelser att skaffa Sverige ett tyskt parti till stöd. Men Ludvig XIV, frikostig ända till öfverdåd, om han deraf kunde vänta sig en motsvarande fördel, hade åtskilliga i Carl XI:s tycke "ogrundade" inkast att göra, när hans kassa påräknades för salarierandet af några furstliga potentater, hvilkas hjelp antingen var mindre behöflig eller ej så säker, emedan deras politiska karaktärslöshet var jämt upp så stor som deras hunger efter främmande subsidier.

Från Hannovers sida var ej mycken hjelp att hoppas. Dess hertig, ett ögonblick färdig att låta sig ryckas in i kriget *mot* riket, afhölls derifrån genom Sveriges nederlag och förmåddes snart att med Danmark, Brandenburg och Münster ingå en neutralitetskonvention på fördelaktiga vilkor, genom hvilka han fortfarande erhöll rätt att uppbära riksfiendens subsidier och löfte om qvarter inom riket till underhåll för sina trupper. Denna besynnerliga ställning

---

[1]) K. M:ts bref till Puffendorf under den senare hälften af år 1675.

[2]) Den kejserlige regeringen lät efterspana Puffendorff som en farlig person och utsatte slutligen ett pris af 1,000 dukater för den, som kunde gripa honom och föra honom fången till Wien.

gaf honom emellertid en viss politisk vigt. Äfven Ludvig XIV tycktes erkänna den och han ansåg sig genom ett nytt fördrag [1]), som endast förband hertigen till neutralitet gent emot Frankrike och dess bundsförvandt, böra hindra de allierades ansträngningar att få honom öfver på sin sida. Dessa ansträngningar fortsattes under krigets lopp och voro isynnerhet från Danmarks och Brandenburgs sida mycket lifliga. Fredrik Wilhelm särskildt hade mycket att säga hertigen om hans patriotiska pligter, hvilkas uppfyllande skulle medföra lysande förmoner för honom sjelf, under det att deras försummande bland annat kunde medföra förlusten af de qvarter inom riket, der hertigen, utan att göra något för den goda saken, funnit underhåll för sina trupper. Slutligen åvägabragtes äfven utan allt för stor svårighet ett riksconclusum, som fråndömde hertigen hans qvarter och var ämnadt att utöfva på honom en tryckning till förmon för de allierade. Johan Fredrik begagnade sig med klokhet af denna politiska konjunktur för att skaffa sig sjelf ökade fördelar. Han fordrade af Frankrike en fördubbling af de i det sista fördraget beviljade månadtliga subsidierna och förklarade, att han i vidrigt fall nödgades lemna sin neutrala ställning och öfvergå till de allierades parti. Sverige understödde ifrigt hans begäran af fruktan att få äfven honom till öppen fiende. Men Ludvig XIV, hvilken just då underhandlade om neutralitet med Celle, visade ej någon synnerlig brådska att gå hertigens önskan till mötes, till dess att han, sedan underhandlingen med Celle visat sig fruktlös, fann för godt att gifva vika och beviljade en förhöjning af hertigens förut åtnjutna subsidier [2]).

För öfrigt var Hannover under året 1677 mycket angeläget att bringa till stånd det neutralitetsfördrag mellan sina i krig med Sverige varande lüneburgska slägtingar och de allierade kronorna, som å Frankrikes sida var ifrågasatt, och som naturligtvis skulle köpas med Sveriges uppoffringar. Ludvig XIV:s kännedom om det welfiska husets egoistiska politik, dess strider med Münster och Danmark om delningen af det gjorda bytet samt dess missnöje med kejsaren med anledning af hans vägran att garantera sina allierade

[1]) Afslutadt d. 18 Okt. 1675. Puffendorf anf st. lib. 13 § 47 Memoires du Marquis de Pomponne, publiées par J. Mavidal, p. 347.

[2]) Memoires de Pomponne anf st. pag. 348. Puffendorfs bref till K. M:t af d. 20 Jan., 30 Mars, 8 April, 15 Maj, 17 Aug. 1677. Det nya fördraget mellan Frankrike och Hannover, en "extension" af det förra, var dateradt den $\frac{9}{19}$ Juli 1677. Subsidierna höjdes från 20,000 till 30,000 ecus per månad. Ludvig XIV höll för öfrigt icke fördraget.

deras gjorda eröfringar — allt detta lät honom hoppas framgång för ett förslag, som i så mycket syntes tillgodose denna welfiska familjs eget intresse. Med afseeende på det hårdt betryckta Sverige trodde han denna neutralitet med de lüneburgske furstarne så öfverensstämmande med dess fördel, att det skulle göra allt för att vinna den. Så sökte han indraga Sverige i en underhandling, som han redan förut inledt utan denna makts inverkan och i syften, hvilka vi i det föregående velat antyda. Rousseau, längesedan befullmäktigad att inlåta sig i negociation med hertigen af Celle, den förnämste af de lüneburgska hertigarne, sökte i förening med Hannover visa Puffendorf vigten af Sveriges försoning med lüneburgska huset och begärde, att han skyndsamt skulle skaffa sig fullmakt af sin konung att deltaga i underhandlingen [1]). Samtidigt hade Feuquières hos Carl XI personligen i förtäckta ordalag framhållit nödvändigheten att Sverige återupprättade sitt förfallna verk inom Tyskland genom att medelst "en liten cession" köpa sig fred eller neutralitet med Lüneburg. Han erhöll likväl till svar, att Sverige ej ville veta af några andra vilkor, än de westfaliska och nordiska fredernas *fulla* restitution, ett svar, som förestafvades af Carl XI:s fruktan, att Ludvig XIV skulle ännu mindre afstå några af sina eröfringar till Sveriges fördel, om han såge denna makt färdig att blott för en neutralitet med Celle medgifva en förändring i den westfaliska fredens innehåll. Carl XI gaf likväl Puffendorf fullmakt att inlåta sig i underhandlingen, ehuru med bestämda ordres att ej afstå det ringaste. Meningen var ej heller att bringa något fördrag till stånd. Puffendorf skulle blott utan att afslå all fordran på satisfaction, söka draga ut på tiden för att hindra hertigen bispringa sina bundsförvandter samt göra sig underrättad om Frankrikes innersta planer, hvilka vid den tiden voro föremål för Carl XI:s misstankar. Redan innan han fick sin konungs befallningar, hade Puffendorf handlat i deras anda, men också snart uttröttat hertigens tålamod, så att denne trots Frankrikes och Sveriges bemödanden i Maj afbröt hela underhandlingen samt sände sitt folk de allierade till hjelp [2]).

Sedan det nya fördraget mellan Frankrike och Hannover under sommaren blifvit slutet, återupptogs neutralitetsunderhandlingen ånyo, som det synes på begifvande af hertigen af Celle, och det visade

[1]) Puffendorf till K. M:t den 28 Jan. och 8 April 1677.

[2]) K. M:ts bref till Puffendorf d. 6 Maj 1677; fullmakt för Puffendorf att tillsammans med Frankrike underhandla om neutralitet med Lüneburg, utfärdad samma dag. — Puffendorfs bref till K. M:t d. 15 Maj och 30 Juni 1677.

sig, att denna hade nästan lika mycket allvar, som Ludvig XIV att bringa saken till slut. Den senare förklarade sig nu likasom förut benägen att erlägga 30,000 rdr i månadtliga subsidier. Hertigen framlade sina bestämda och modererade fordringar af Sverige i ett detaljeradt projekt, mot hvars bestämningar Frankrike för sin del ej hade något att invända [1]). Puffendorf, som väl visste, huru lätt man kunde *köpa* dessa lüneburgare, om det blef dem klart, att Frankrikes och Sveriges vänskap var dem fördelaktigare än deras allierades, gaf efter till och med mer än han var berättigad. Och då hans fullmakt ej tillät honom gå så långt som nödvändigt var, for han sjelf öfver till Sverige för att inför Carl XI ställa sakerna i ett riktigt ljus och erhålla medgifvanden, som kunde leda till ett fördelaktigt slut. Den nya instruktion, som för Puffendorf då utfärdades och hvilken som vi längre fram få se stod i samband med ett nytt uppslag i Sveriges yttre politik, gjorde ännu större eftergifter, än hertigen af Celle fordrat, men band dem vid vilkor, som Puffendorf svårligen kunde hoppas att utverka. Konungen af Sverige var enligt denna instruktion färdig att med hertigarne af Lüneburg ingå en *fred*, genom hvilken han till dem skulle afstå ett *stycke* af Bremen, *om* de å sin sida ville nära förbinda sig med Sverige och genast förklara krig mot kurfursten af Brandenburg; och han ville till och med i händelse af en dylik ruptur med Brandenburg afträda *hela* Bremen och Verden "med alla dependerande rättigheter", om Sverige med Lüneburgs bjelp bekomme en æqvivalent af hela Hinter-Pommern, stiftet Cammin och länder, hvilkas värde motsvarade de afträdda besittningarna. Men i det fall, att hertigarne *icke* ville bryta med kurfursten, utan bibehålla sin *neutralitet*, vore han äfven beredd till samma uppoffringar, om de blott lemnade sina trupper åt Hannover och "gjorde honom kapabel att jämte Sverige agera mot Brandenburg och dess bundsförvandter" [2]). Dessa voro icke Carl XI:s *enda* anbud, men de, som mest borde locka de lüneburgske hertigarne till ett affall, till hvilket de för öfrigt skulle uppmuntras genom underrättelsen om en svensk armés snara inryckande i Preussen och Sveriges nära förbund med konungen af Polen. Puffendorf följde sin instruktion. Med Frankrikes vetskap och under Hanno-

---

[1]) Han fordrade "alle reventien und guter, so zu dem Thum-capitel zu Verden gehörig und in dem Herzogthum Lüneburg und der Grafschaft Hoija belegen — und daran ebenso die jura in capitulum et Dioecesin Hamburgensem —". Puffendorfs bref till K. M:t d. 17 Aug. 1677.

[2]) K. M:ts intruktion för Puffendorf dat. Ljungby d. 20 Nov. 1677. K. M:ts bref till Rådet d. 21 Nov. s. å.

vers bemedling underhandlade han under de sista veckorna af 1677 och de första af 1678 med hertigen af Celle om Lüneburgs anslutning till Sveriges politik. Han måste likväl snart inse, att hvarje försök i denna riktning var fruktlöst, och att hvad Sverige nu kunde vinna var en neutralitet på de vilkor, som Celle föreskref. Anbuden hade kommit för sent. Stettins fall och Oraniens giftermål i England öppnade nya utsigter för de allierade, under det att den svensk-liffländska armén alltjämt dröjde att förkunna Sveriges återuppståndelse [1]).

Hela denna plan med afseende på Lüneburg var för öfrigt endast en länk i den politiska kombination, hvilken som ett önskningsmål redan länge föresväfvat Sveriges statsmän, men hvars åvägabringande under ögonblickets kritiska förhållanden var mer att hoppas än att vänta. Den instruktion vi åberopat, beordrade Puffendorf äfven att under löften om vinst öfvertala Sachsen och Bäjern samt andra tyska riksstånd till hjelp mot Sveriges tyska fiender. Det var ett nytt, icke ett första försök att vinna dem, som trodde sig hafva att frukta kejsarens växande auktoritet, dessa "stillasittare" eller rikets ljumma vänner, som ej ville begripa Fredrik Wilhelms vackra tal om tysk frihet eller åtminstone icke ansågo den bättre värnad under det hohenzollernska husets skyddande egid.

Bland dem voro visserligen Sachsen och Bäjern de förnämsta. Sveriges första försök att lita till deras hjelp gjordes redan 1675, då Puffendorf å sin herres vägnar fordrade fullgörandet af de med Sverige ingångna allianserna, ehuru han visste, att nederlaget vid Fehrbellin omöjliggjorde ett gynsamt svar. Bäjern nekade ej, att casus foederis existerade, men det förklarade, att det framför skyldigheten att uppfylla gifna löften satte omsorgen om sin egen säkerhet; och det öfverlemnade åt Sverige sjelft att bedöma, om någon fördel vore att hemta deraf, att Bäjern isoleradt och ur stånd att erhålla Frankrikes eller Sveriges hjelp, utsatte sig för att krossas af de allierades och isynnerhet kejsarens makt. Det skulle emellertid göra hvad det *kunde* göra. Det skulle tillsvidare bibehålla sin neutralitet; det skulle, äfven med fara att af kejsaren och Brandenburg skrikas ut såsom förrädare, i Wien och i Regensburg tala för Sveriges intresse och det skulle aldrig för sin del bifalla, att Sverige förlorade en tumsbredd jord, af hvad det egde inom det tyska riket. När krigets lotter hade kastats om och

---

[1]) Puffendorfs bref till K. M:t d. 27 Dec. 1677 och 20 Juli 1678.

Sveriges sak stode bättre, då kunde det måhända med mindre fara, men med större kraft hjelpa sin nordiske allierade[1]).

Hade Puffendorf ej kunnat erhålla af Bäjern den hjelp, som den svenska styrelsen begärde, så var det ännu mer sannolikt, att Sachsen skulle slå döförat till för allt tal om aktivt uppträdande till Sveriges förmon och bevarandet af den westfaliska fredens helgd. Hofvet i Dresden var vid denna tid ett bland de oberäkneligaste och dess politiska negociationer, alltid egendomliga, erbjuda särskildt under Johan Georg II:s dagar material till en tidsbild af ej så litet intresse. Vacklande i sina förbund, stälde det sig med stor fördomsfrihet hälst på den sida, der det med minsta egen fara kunde förtjena mest, utan att derföre låta beröfva sig sin handlingsfrihet i händelse af andra fördelaktigare anbud. Kurfursten hade vid krigets början, mindre på grund af statsraison, än på grund af erhållna löften om subsidier anslutit sig till kejsaren och riket; men han hade redan vid den tid, då Puffendorf anlände till Dresden, intagits af missnöje med wienerhofvet, som uraktlät att betala, på samma gång han med en viss oro åhörde talet om den brandenburgske grannens segrar och högstämda anspråk. — Endast genom ansträngningar af det österrikiska partiet inom sitt råd hölls han ännu qvar på kejsarens sida, och det syntes ej omöjligt att leda honom derifrån genom intalanden och skickligt användande af de medel, som företrädesvis på honom utöfvade sin verkan. På Puffendorfs första anbringanden hade han väl icke något annat svar att gifva än några allmänna försäkringar om sina goda intentioner mot konungen af Sverige och sin omsorg om den westfaliska fredens upprätthållande, af hvilket hans egen säkerhet var beroende. Men det behöfdes endast ett kort aktgifvande på den politiska stämningen vid Dresdenerhofvet för att Puffendorf skulle finna en omkastning i dess politik ganska tänkbar. Han hoppades icke kunna "direkte engagera" kurfursten, men han trodde det icke svårt att honom "mit Baiern combiniren" och således bilda liksom stommen till detta förbund, till hvilket sedan skulle ansluta sig utom Hannover äfven andra tyska furstar, som nu voro slagna af skräck vid åsynen af kejsarens makt, men som utan tvifvel skulle tala i de båda kronornas intresse, när de kunde göra det med trygghet. Puffendorf började genast sitt verk och han hade dervid att räkna på understöd af Bäjern, som i sin fruktan att stå isoleradt inom riket sökte betrygga sin ställning genom Sachsens för-

[1]) Puffendorfs bref till K. M:t d. 6 Nov. 1675. Hans "berättelse till K. M:t, dat. Stockholm Juni 1676.

bund. Johan Georg förklarade sig genast böjd att ingå på den sammansättning, som Puffendorf föreslog honom, men han visade sig derjämte särdeles angelägen att förut få uppgjord "en partikulär affär", som han hade med Sverige sedan början af år 1675. Carl XI hade nämligen då till Dresden afsändt Eberhard Graffenthal för att förklara den rätta anledningen till de svenska truppernas infall på det brandenburgska området och tillika genom lämpliga löften förmå kurfursten att bryta sina med kejsaren för ej längesedan ingångna förbindelser. Graffenthals mission lyckades så väl, att Johan Georg genom en högtidlig "declaration" förband sig att ej bistå de allierade med mera folk, än som kunde belöpa sig på hans rikskontingent, att ej i sitt land tillåta några värfningar samt att oryggligt förblifva vid sin med kronan Sverige upprättade allians, likväl mot löfte att erhålla en subsidie af 100,000 rdr, som Carl XI enligt en af Graffenthal gifven försäkring skulle söka utverka af Frankrike [1]. Denna subsidie hade emellertid tills dato blifvit obetald och Johan Georg ansåg det nu vara i sin ordning, att Carl XI honorerade sitt löfte. Puffendorf afgaf äfven en ny försäkran, som för ögonblicket stälde kurfursten tillfreds, och den svenska regeringen, sekunderad af den bäjerska, använde alla medel för att förmå Ludvig XIV till några offer för vinnandet af "en vän". Frankrikes konung visste mycket väl huru mycket den vännen ungefärligen kunde vara värd, och han ansåg sig bjuda mycket, när han slutligen lofvade 30,000 rdr mot erhållande af en "assecuration", att Sachsen ej *på något sätt* skulle bistå de båda kronornas fiender. Kurfursten hade väl i början åtskilligt att anmärka mot summans litenhet, så mycket mer som hon blott för en gång skulle erläggas, men han förklarade sig slutligen nöjd, ehuru han ej ville lemna den fordrade förbindelsen, åtminstone om ej i den uttryckligen undantogs den riks- och kretshjelp, som hans land var skyldigt att uppställa. Puffendorf gjorde visserligen hvad han kunde för att medla. Ludvig XIV var emellertid obeveklig och förblef det så länge kriget räckte, trots Johan Georgs senare tillmötesgåenden och trots de skiftningar, som visade sig i Frankrikes egen politik gent emot både Bäjern och Sachsen, och som var en följd af förändringar i den politiska ställningen [2].

[1]) K. M:ts bref till Graff. d. 28 Dec. 1674. Graff:s bref till K. M:t den 6 Mars 1675. Både Johan Georgs "declaration" och Graff:s "försäkring" äro daterade Dresden d. 22 Febr. 1675, och finnas bland "Hamburgensia" i riksark.

[2]) Puffendorfs bref till K: M:t d. 15 Jan., 22 Jan., 29 Jan. 1676.

Det värsta var, att Ludvig XIV:s kallsinnighet i detta fall ofördelaktigt inverkade på framgången af den hufvudunderhandling, som efter hvad vi sett Puffendorf inledt vid hofvet i Dresden och som han fortsatte vid sin ankomst till München i början af år 1676. Genom ifriga bearbetningar förmådde han Johan Georg att i ett egenhändigt bref till kurfursten af Bäjern begära afsändandet till Dresden af en bäjersk minister för åvägabringandet af ett förbund mellan de båda kurfurstarne; och sedan Schmid blifvit vunnen, ankom verkligen i början af nämnda år ett bäjerskt sändebud till Sachsen, der negociationen genast begynte och utan tvifvel hemligen leddes af Puffendorf sjelf. Framgången syntes oväntad och ett alliansförslag uppsattes af hufvudsakligt innehåll, att man gemensamt skulle upprätthålla den westfaliska freden, beskydda hvarandras länder för fiendtligt anfall, qvarter och durchtåg samt arbeta för lugnets återställande inom riket. Sachsen skulle sätta upp ett visst antal trupper [1]) mot erhållande af 24,000 rdr i månadtliga subsidier, hvilka kurfursten af Bäjern skulle söka utverka af Frankrike [2]). Förbundet kom emellertid ej längre än till projektet; ej derföre att Johan Georg tvekade att underskrifva en traktat af dylikt innehåll, men derföre att Ludvig XIV äfven nu visade sig föga böjd att "fournera de medel", genom hvilka ensamt denna underskrift kunnat köpas. Sveriges och Bäjerns alla ansträngningar tjenade till intet [3]). Ludvig XIV gaf alltid undvikande svar, om han gaf något, och ofta åberopade han sig på Johan Georgs obeständighet eller hans sons, kurprinsens, kända kejserliga sinnelag såsom giltiga skäl att ej inlåta sig för mycket med det kurfurstliga sachsiska hofvet. Hela saken nästan hvilade i tvenne år, ehuru kurfursten emellanåt förklarade sig beredvillig och Puffendorf ej uraktlät att förnya sina påminnelser. Först i början af år 1678, sedan Puffendorf efter sin förut omtalade misslyckade negociation med Lüneburg ankommit till södra Tyskland, togs underhandlingen, såsom det syntes, med mera allvar upp igen. England hotade att ställa sig i ledet af Frankrikes fiender. Ludvig XIV fann för ett ögonblick sin ställning ej all-

---

Puffendorfs berättelse till K. M:t, dat. Stockholm, Juni 1676 m. fl. Jfr "Memoires de Pomp." anf. st. p. 270—273.

[1]) 8,000 man.

[2]) Puffendorfs bref till K. M:t d. 5 Febr. 1676. Puffendorfs berättelse till K. M:t, Juni s. å.

[3]) K. M:ts bref till legaterne i Nimwegen d. 12 Sept. 1677. Dito till Puffendorf d. 27 Okt. s. å. m. fl. — Oxenstjerna till Puffendorf från Nimwegen den $\frac{7}{17}$ Aug., den $\frac{4}{14}$ och $\frac{19}{29}$ Sept. 1677.

deles utan faror och lyssnade något mer till Sveriges oupphörliga tal om bildandet af ett parti inom det tyska riket. Till förändringen i hans stämning bidrog äfven de svenska sakernas allt olyckligare ställning på tysk botten, der efter Stettins fall nästan allt syntes förloradt och der man trots Puffendorfs påminnelser till den svenska regeringen förgäfves väntade underrättelsen om en svensk armés infall i det brandenburgska Preussen. Kardinal d'Estrées emottog då sin konungs befallning att hemligen begifva sig till München och der negociera om de bäjerska truppernas förening med de franska, hvarjemte han skulle förmå kurfursten att offentligen förklara sig för fredspartiet inom riket och den westfaliska fredens conservation. Under det d'Estrées med alla sina lockelser ej kunde erhålla allt hvad han ville, anlände Puffendorf [1]) öfver Dresden till det bäjerska hofvet för att underhandla om förnyandet af den snart exspirerade defensivalliansen mellan Sverige och Bäjern och för att genom bindande klausuler i den nya bringa den fruktande kurfursten med i striden. Puffendorf visste emellertid redan på förhand, att denna aldrig skulle våga lemna sin neutralitet, så länge han stode ensam inom riket och ej hade en nära och stark hjelp att vänta af de båda kronorna. I följd häraf föreslog Puffendorf d'Estrées, att de skulle "per obliquum" söka vinna, hvad de "per directum" ej kunnat erhålla. De skulle ändtligen bringa till stånd det så länge å bane varande förbundet mellan Sachsen och Bäjern, så mycket mer som sinnesstämningen vid det sachsiska hofvet för tillfället var särdeles gynsam. D'Estrées gick in på planen och började att underhandla om saken med den rädde och villrådige kurfursten Ferdinand, under det Puffendorf ånyo begaf sig till Dresden i afsigt att af Johan Georg erhålla en förklaring, nog bindande för att Frankrike skulle kunna våga hoppas något mer af hans beständighet. Sedan man från det hållet fått hvad man önskade, uppgjordes slutligen i München ett alliansprojekt, i hufvudsaken af samma innehåll som det förra, men ännu skarpare betonande de båda kontrahenternas åsigter om den westfaliska fredens conservation och deras beslut att i förening med garanterna Sverige och Frankrike strida för fredens upprätthållande i alla dess delar. Man kom dertill öfverens, att sedan Sachsen "fått sin satisfaction" och medelst den fått i ordning sina trupper, skulle hufvudförbundet publiceras i Wien och Re-

[1]) I början af Febr. 1678. d'Estrées hade inträffat i München den sista Dec. 1677.

gemenskap och ständerna i Öfver-Tyskland genom cirkulärskrifvelser anmodas att biträda detsamma. De villige skulle i samma skrifvelser erhålla löfte om skydd mot hvarje öfverfall; de tredskande åter skulle hotas med "fiendtligt tractement och en total combustion", hvilken undfägnad väntade dem från Crequi, som samtidigt skulle inrycka i Schwaben. Slutligen öfverenskommo Puffendorf och d'Estrées emellan sig, att den förre skulle åter begifva sig till Sachsen för att öfvertala dess kurfurste till förslagets antagande; d'Estrées åter skulle söka öfvervinna Ferdinads betänkligheter samt, hvad säkert svårare var, förmå sin egen konung att betala de subsidier, utan hvilka allt skulle stanna vid projektet. Lyckades d'Estrées att utverka Ludvig XIV:s bifall i traktatsmessig form, skulle en bäjersk minister derefter begifva sig till Dresden för att bringa allt till slut. Johan Georg var ej svår att vinna. Han visade en ifver, som med skäl öfverraskade. Han förklarade sig färdig att efter erhållen underrättelse om Frankrikes accession genast underteckna traktaten "med alla dess punkter och clausuler" samt "fideliter exequera" allt, hvartill han förbundit sig. Kurfursten af Bäjern lade i dagen en tvekan, som af de politiska förhållandena vann i styrka. Han trodde med säkerhet, att England skulle sluta sig till Ludvig XIV:s fiender och göra det för honom till en omöjlighet att med en tillräcklig makt uppträda inom Tyskland. Och ännu mindre utsigt såg han, att af Sverige få det understöd, som han begärde och som låg i en svensk armé, hotande kejsarens arfländer, Schlesien och Böhmen. Sveriges ställning i Tyskland kände han så väl som någon annan; och han såg ej heller skymten af den här, länge bebådad, som skulle rycka an från Liffland och med Polens stöd hejda brandenburgaren i hans segerlopp, kanske stryka ett streck öfver hans mångahanda ärelystna planer. Det var dock ej på Bäjerns betänkligheter som förbundet strandade. Ludvig XIV egde nog i sin hand medel, tillräckligt starka att kunna öfvervinna dem. Men deras användande kom ej i fråga, emedan den politiska ställningen inom kort hade blifvit en annan. De franska vapnens nya framgångar i Nederländerna under början af år 1678 gåfvo åt fredsvännerna inom Holland en öfvervigt, som Wilhelm af Oranien och hans anhang ej förmådde besegra. d'Estrées fick befallningen att hålla underhandlingen i München "in suspenso" och på det uppgjorda förbundsprojectet fästade man i Paris allt mindre vigt. Sedan fred med Holland och Spanien blifvit sluten och underhandlingarna med kejsaren och riket på allvar börjat, tänkte väl Ludvig XIV knappast mer derpå, fastän Sverige fort-

farande hade mycket att derom säga och Johan Georgs beredvillighet hade blifvit större än någonsin [1]).

Planen att omkring Sachsen och Bäjern bilda ett mäktigt parti, som kunnat verka för fredens återställande till de båda kronornas och isynnerhet till Sveriges fördel, hade ej burit de frukter man väntat, och man gaf i Sverige Frankrike skulden dertill, att den misslyckats. De pågående underhandlingarna hade ej helt och hållet kunnat föras i det tysta, och hvad man om dem kände gaf de allierade, och Brandenburg mer än någon annan, åtskilligt att tänka på. Faran syntes alltjämnt hotande och den var så mycket betänkligare, som det knappast berodde på dem sjelfva, huruvida planen skulle förverkligas eller icke. Det var ej häller att betvifla, att det ifrågasatta förbundet, en gång slutet under Frankrikes och Sveriges auspicier, skulle medföra sin verkan. Från år 1677 var det alldeles uppenbart, att fred var den önskan, som ifrigast hystes af de smärre riksstånden inom riket, synnerligast af dem, som hårdast fått bära krigets bördor under form af qvarter och kontributioner. Man kom snart derhän, att man öppet uttalade sina önskningar och förhoppningar, och der fanns till och med en och annan, som vågade förklara Sveriges fulla restitution öfverensstämmande med Tysklands eget välförstådda intresse. Dylika uttalanden skulle naturligtvis väcka en ytterlig anstöt hos patrioten i Berlin, och hans oro blef dag för dag större, ju mer han tänkte på den splittring, som förefanns mellan de allierade sjelfva och hvars olyckliga följd möjligen kunde blifva, att det rof slapp undan honom, som han redan trodde sig ega i sin hand. Hvilka de förnämsta orsakerna till denna splittring voro, hafva vi i det föregående redan antydt. Ofta förekommande tvister om delningen af de från Sverige tagna länderna, hvilka skulle såsom segerlön tillfalla de nordiska allierade, Danmark, Brandenburg, de lüneburgska hertigarne samt biskopen af Münster, gjorde dem ömsesidigt till mindre pålitliga vänner för hvarandra och verkade hos nästan hvar och en af dem en böjelse att söka genom separata slut rädda undan åt sig så mycket som möjligt af den gemensamma vinsten. Gent emot dem alla intog deras mäktige bundsförvandt kejsaren en ställning, som inom kort syntes dem skäligen misstänkt, och hvad de tid efter annan anade af hans planer ingaf dem både ovilja och förskräckelse. Vi hafva förut i korthet visat i

[1]) Puffendorfs bref till K. M:t d. 20 Juli, 23 Okt., 5 Nov., 31 Dec. 1678. Det första brefvet är en fullständig redogörelse för Puffendorfs negociationer i Dresden och München under förra hälften af år 1678. Jfr "Memoires de Pomp.", anf. st. pag. 240—247.

hvilken riktning dessa planer gingo. Det var snart ingen hemlighet, att kejsaren likasom Holland tänkte begagna de eröfringar, hvilka deras allierade gjort från det utmattade Sverige, för att rädda Spanien. Det stannade väl knappast dervid. Den kejserliga regeringen har under åren 1677 åtminstone välvilligt lyssnat till anbud, hvilka antagna utan tvifvel skulle hafva orsakat en omkastning af det vestra och norra Europas allliansförhållanden.

Dessa anbud kommo från Sverige och framstäldes på hemliga vägar genom denna makts ambassadörer vid fredskongressen i Nimwegen. Oxenstierna och Olivekrantz sågo sin i slutet af år 1676 inledda separata negociation med Holland endast långsamt framskrida; de sågo den motarbetas af krigspartiets anhängare inom republiken, och de misstänkte ej utan skäl, att fredsvännerne med Beverningk i spetsen intalade Sverige hopp och gåfvo det stora löften blott för att vinna dess hjelp, när det gälde att af Frankrike utverka den generalfred, som framför allt annat låg generalstaterne om hjertat[1]. De ansågo då skäl vara att söka vinna kejsaren och om möjligt förmå honom till ett separat slut på basis af Sveriges fulla restitution inom det tyska riket. Sådan syntes dem ock ställningen vara, att framgången af ett dylikt försök ej hörde till det omöjliga. Det var dem visst icke obekant, att förhållandet mellan kejsaren och hans tyske allierade ej var det allra bästa. De visste att den förre många gånger nekat de senare den ofta begärda garantien af deras eröfringar; och det behöfdes ej mycken slutkonst för att inse, att denna vägran var betingad ej blott af ömhet om Spaniens räddning, utan lika mycket af fruktan, att en förökning af de lüneburgska och hohenzollernska husens makt skulle i Nordtyskland blifva ett väsentligt hinder för befästandet af kejsarens just vid denna tid växande auktoritet.

Redan i *början* af år 1677 sökte de svenske ambassadörerne närma sig de kejserlige, emedan de ansågo, att de i den kris, i hvilken deras separata negociation med Holland för närvarande stod, intet bättre kunde göra än "preparera vägen till ett godt förtroende hos hofvet i Wien" och genom en särskild underhandling göra kejsaren benägen för Sveriges restitution, så mycket bättre som dess förlust nästan helt och hållet bestod uti dess tyska provinser. Af Oxenstiernas och Olivekrantz' depescher synes det, att de åtminstone så tidigt som i Mars månad trädt i hemlig förbindelse med grefve

[1]) Jfr legaternes bref till K. M:t d. 5 Aug. 1678. Innehåller en kort resumé af den särskilda underhandlingen med Holland och kejsaren.

Kinsky och rikshofrådet Stratman, hvilken senare gått öfver från hertigen's af Phalz-Neuburg till kejsarens tjenst. De möttes af de kejserliga ambassadörernes allra vänskapligaste försäkringar och "ifriga förslag till ett particulärt verk", och det gälde nu att utverka att såsom grund för detta "partikulära verk" lades Sveriges fulla restitution inom Tyskland [1]). Olivekrantz utvecklade i privata konferenser med Stratman alla de skäl som borde föranleda kejsaren att hällre se Sverige än dess fiender såsom innehafvare af de ver-pommerska och de bremiska landen. "Sverige hyste inga fiendtliga planer mot det tyska riket; det hade par surprise blifvit indraget i kriget och dess konung hade blifvit allt fullkomligare informerad om sitt rätta intresse, som bestode i en fast union med kejsaren och Imperio. Danmark, Brandenburg och det lüneburgska huset borde på grund af deras pågående intriger med Frankrike synas skäligen misstänkta och kunde aldrig blifva så säkra allierade som Sverige, hvilken makt alltid visat sig stadig och trogen i sina allianser. Ville kejsaren stödja sig på Sveriges förbund, kunde han aggrandera sin makt och auktoritet, eftersom han, hafvandes Spanien på ena ändan af Europa och Sverige på den andra, sträckte sig likasom med twenne armar öfver hela dess corpus och således kunde dirigera allt efter sitt intresse". Huru mycket Stratman tog för godt af dessa förespeglingar är svårt att säga, men han bedyrade ånyo sin herres böjelse för ett separat slut med Sverige, och han begärde blott att få veta de "expedienter", som de svenska ambassadörerna tänkte sig ledande dertill, antydande strax derefter, huru öm kejsaren vore, att ej hans allierade med verkliga skäl skulle kunna få något att förebrå honom. Han frågade äfven om Sverige med kejsaren "ville förbinda sig ända till en off- och defensivallians"? Olivekrantz sade "det bästa expedientet vara, att rikets öfverhufvud i Regensburg föreslog Sveriges fullkomliga restitution", då nog majora skulle votera det dess länder igen; om alliansfrågan kunde han ej nu gifva ett bestämdt svar, men "förklarade högtidligen, att om Sverige finge sitt igen i Tyskland, skulle det göra mer än någon som nu vore Imperii Status" [2]).

Att allt hvad Oxenstierna och Olivekrantz i början gjorde för att öppna vägen till en separatfred med kejsaren och derefter be-

---

[1]) Legaternes bref till K. M:t d. $\frac{29 \text{ Mars}}{8 \text{ April}}$ 1677.

[2]) Olivekrantz till Örnstedt d. $\frac{28 \text{ Mars}}{7 \text{ April}}$ 1677. Legaterne till K. M:t d. $\frac{29 \text{ Mars}}{8 \text{ April}}$ s. å.

reda Sveriges öfvergång till det motsatta partiet, stod i noga öfverensstämmelse med de befallningar, de redan mottagit från sin regering är intet tvifvel underkastadt. De erhöllo nu dertill nya ordres som jämte gillande af hvad de redan gjort, uttryckligen ålade dem att gå vidare. De skulle fortfarande erbjuda en hastig förlikning med kejsaren och riket samt om någon utsigt dertill vore äfven med deras allierade på den westfaliska och de nordiska fredernas grund. Sverige behöfde i detta fall så mycket mindre hysa några betänkligheter, som Frankrike iakttog ett uppförande föga värdigt en bundeförvandt. Ambassadörerne borde för att ännu mer visa sin konungs fredliga tänkesätt lofva det, hvarom Stratman frågat Olivekrantz, nämligen att Sverige skulle vare sig med kejsaren ensam eller med kejsaren och riket ingå en off- och defensivallians contra quoscunque till den westfaliska fredens upprätthållande. De kunde om så behöfdes vid denna underhandling betjena sig af Phalz-Neuburg's hjelp och dervid särskildt framhålla, att det låge hvarken i Neuburg's eller kejsarens intresse, att Brandenburg "stärktes genom några conquester eller att Danmarks och Lüneburg's makt ökades, så mycket mindre som dessa stater, sedan de erhållit Frankrikes garanti af deras eröfringar, kunde och skulle motsätta sig kejsarens planer inom riket. För att vinna Neuburg's medverkan vore Carl XI beredd att till hertigen afstå sina anspråk på de Julichska länderna. Vid alla dessa negociationer skulle ambassadörerne iakttaga den största varsamhet, att ej Frankrike "för tidigt kom under vädret dermed" [1]).

Dessa af Sverige med kejsaren inledda underhandlingar hafva i öfverensstämmelse med den svenska regeringens ordres fortgått under sommaren 1677. De hafva aldrig förts med någon synnerlig lifighet, men de hafva ej häller fullkomligen afstannat. De buro spåren af de båda kontrahenternes böjelse att i sitt eget intresse komma till

[1]) K. M:ts bref till legaterne i Nimwegen dat. d. 6 Maj 1677. K. M:t säger deri bland annat: "Vi lära härefter, och när Frankrike de af env. Lillierot vid handen gifvande temperamenter icke skulle mottaga icke heller oss — — efter alliansens norm och lydelse med någon extraordinarie hjelp af skepp, folk och penningar assistera, mycket mer framhärda uti de clandestina handlingar, hvilka med Lüneburg-Celle och Chur-Brandenburg, kanske ock Danmark, allt à notre despense och att afhända oss våra tyska och andra land och provinser äro å färde, tvärt emot de pacter, som äro oss emellan — med så mycket renare och tryggare samvete kunna condescendera uti de apparte handlingar, hvilka genom kejsarens medverkan och auktoritet med honom och Imperio och deras bundsförvandter kunna komma på bane".

rätta med hvarandra, men de lade äfven i dagen den misstro, som de ömsesidigt hyste till renheten i hvarandras afsigter, och den tvekan, som var naturlig, då det gällde att stöta för hufvudet gamla vänner för att söka sin fördel i alliansen med en gammal fiende. Hos Sverige var väl denna tvekan icke föranledd af någon sympati för Frankrikes sak eller af en ridderlighet, som kunde finna det motbjudande att öfvergifva en bundsförvandt. Sveriges konung eller, om man så vill, den man, hvilken vid denna tid egentligen ledde vår utrikespolitik, Johan Gyllenstierna, har icke en, utan många gånger låtit de svenske ambassadörerne i Nimwegen till kejsarens, Spaniens och Hollands representanter ställa den förklaring, att Ludvig XIV:s planer stodo i strid äfven med vårt intresse och att Sveriges bästa politik under dåvarande förhållanden var att häfda trippelalliancens grundsatser. Men man tillade likväl — och detta var väl ändock "der langen Rede kurzer Sinn" — att en sådan svensk politik förutsatte såsom vilkor Sveriges restitution i Tyskland [1]). Hvad ridderligheten angår, hafva den tidens svenske statsmän sannerligen icke braverat med en dygd, som kunde ligga deri att med egna uppoffringar, huru stora som hälst hålla fast vid ett ingånget fostbrödralag. Man tvekade ej ett ögonblick att öfvergifva en vänskap, som blifvit något dyrbar och som allraminst å den andra sidan hade oegennyttan till motiv; men man fruktade ej utan skäl att utur Scylla komma i Charybdis. Kejsarens villrådighet åter var ej svår att till sina grunder fatta. Kinsky's och Stratman's myckna tal om sin herres stora samvetsgrannhet och trohet mot sina bundsförvandter, om hans motvilja att gifva dem berättigade anledningar till förebråelser genom att beröfva dem fullständigt alla frukterna af vunna segrar och om hans ömhet om sin egen heder — allt sådant tal kunde ej mycket imponera på dem, som visste, att kejsaren ingenting högre önskade än att vid en *general* fred tillförsäkra Sverige alla sina tyska besittningar, om blott Spanien derigenom af Frankrike erhöll tillbaka det mesta af sina förluster. Dessa skäl hade utan tvifvel en vida mindre betydelse än kejsarens alltför grundade fruktan, att Danmark, Brandenburg och de lüneburgske furstarne skulle, sedan kejsaren ingått separatfred med Sverige på basis af dess restitution i Tyskland "slå sig till det motsatta partiet" [2]) och kasta sig helt och hållet i Frankrikes armar.

Redan i Maj månad afgåfvo de kejserlige ambassadörerne sin herres svar på Sveriges förslag till en separatfred. Kejsaren har deri

---

[1]) Legaternes bref till K. M:t d. $\frac{16}{26}$ April 1677.

[2]) Legaterne till K. M:t d. $\frac{24 \text{ Maj}}{3 \text{ Juni}}$ 1677.

öppet förklarat, att han likasom Generalstaterna framför allt annat önskade en *allmän* fred, naturligtvis i det hopp, att Frankrike då skulle kunna förmås att "i regard till Sverige" något afstå af sina eröfringar från Spanien; men han förklarade sig mycket villig att, om denna önskan ej kunde uppfyllas i följd af Ludvig XIV:s öfverdrifna anspråk, ingå "ett partikulärt accommodement" med Sverige. Enligt Kinsky's och Stratmans försäkran var beslutet att ingå ett sådant af kejsaren redan fattadt och det tillhörde blott de svenske sändebuden att tillse, *huru* det skulle kunna komma till stånd utan att allt för mycket stöta för hufvudet dem, hvilkas förhoppningar derigenom tillintetgjordes. — Det var denna svårighet, som visade sig, ju längre man underhandlade, allt omöjligare att öfvervinna. Det var isynnerhet Brandenburgs anspråk, som man vid ett *separatslut* med Sverige ej vågade *alldeles* underkänna, och Stratman hemstälde äfven derföre, huruvida icke Sverige skulle finnas villigt *något* afstå åt kejsarens allierade mot gifvet löfte, att det på annat håll skulle erhålla "avantager, som med afträdelserna kunde æquiparera"[1]). Oxenstierna och Olivekrantz fruktade icke utan skäl, att hela saken på detta "quomodo" skulle komma att stranda och de väntade sig ej mycken framgång ens deraf, att de enligt sin konungs ordres och i hans tjenst tagit till bjelp det inflytande, som hertigen af Phalz-Neuburg vid denna tid utöfvade på hofvet i Wien. Utgången visade, att de bedömt förförhållandena rätt. Hertigen emottog väl genom sin kansler deras förslag och "refererade dem till sin hörige ort appuyerande dem med goda officier", men han hade ej att till de svenska ambassadörerne inberätta något annat än det redan kända, att kejsaren "med stor fröjd emottagit den förklaring, som de gjort å Carl XI:s vägnar och att han vore "helt inclinerad till en uppriktig fred, vänskap och allians"; ehuru han ej kunde se, "huru det *partikulära* verket skulle kunna reussera på de vilkor, som de föreslagit". Oxenstierna och Olivekrantz märkte för öfrigt af hertigens genom hans kansler gjorda meddelanden, hvad de redan iakttagit vid konferenserna med Kinsky och Stratman, att det var fruktan för en omkastning isynnerhet af Brandenburgs och Danmarks politik, som försvårade och slutligen omöjliggjorde för såväl kejsaren som Holland hvarje allvarligt bemödande att separera Sverige från Frankrike genom ett fredsslut på basis af Sveriges *fulla* restitution. De trodde sig äfven med säkerhet kunna sluta dertill, att åtminstone "de kejserlige ännu voro i de misstankar, att Frankrike gerna såge Sveriges partikulära accomodement", emedan Frank-

[1]) Bengt Oxenstierna till K. M:t d. 26 Maj 1677.

rike då vid en blifvande fred ej behöfde *för Sveriges skull* till Spanien återlemna något af sina eröfringar [1]).

Närmare till ett *särskildt* fredsslut med kejsaren och Holland, än vi i det föregående framstält det, har den svenska regeringen trots alla ansträngningar och vänskapsförsäkringar icke kommit. Dessa makter, af hvilka Sverige under en tid hoppats så mycket till sitt upprättande, hafva haft om ej till sitt uteslutande, så dock till sitt hufvudsakliga mål att hejda Ludvig XIV:s framsteg i spanska Nederländerna. Till det målets uppnående vågade de vid närmare eftersinnande ej vänta sig mycken hjelp genom ett efter sluten separatfred ingånget förbund med Ludvigs försvagade allierade, isynnerhet om deraf följde en brytning med deras gamla vänner. Men de sträfvade att vinna målet genom fred med segraren sjelf, sluten som de ville hafva den ej mindre till Sveriges, än till Spaniens fördel och med just dessa vänners uppoffring, för hvilkas protester och vrede de under förutsättning af fred med Frankrike ej hyste någon fruktan. Som vi sett gingo sedan länge Hollands och kejsarens diplomatiska bemödanden i denna riktning. Under sommaren 1677 framträdde åter dessa planer, och man var synbarligen ifrig att vinna ett resultat innan Pommerns eröfring genom Stettins fall skulle göra det ännu svårare att underkänna kurfurstens af Brandenburg välkända och oförtröttade rop på "en satisfaktion", som kejsaren och Holland ville gifva, men kurfursten ej emottaga under form af penningar [2]).

Hvad dessa båda hufvudmakter i förbundet mot Ludvig XIV med Sveriges lifliga bifall redan sökt göra för att rädda Spanien, hade de väl omsorgsfullt sökt dölja för dem, som på ett arrangement i ofvan antydda riktning hade ganska mycket att förlora. Misstankar voro visserligen väckta, men först mot slutet af år 1677 synes man hafva

---

[1]) Legaterne till K. M:t d. $\frac{25\ \text{Aug.}}{4\ \text{Sept.}}$ 1677. — Om dessa Sveriges underhandlingar med Holland och kejsaren innehåller Olivekrantz's bref till K. M:t dat. Beckaskog d. 24 Okt. 1677 flere upplysningar. Det heter äfven deri, att de holländske ambassadörerne "på sin själs salighet" bedyrat Hollands önskan, att Sverige skulle få allt sitt igen efter westfaliska och nordiska frederna, samt att Stratman högtidligt försäkrat, det "kejsaren hölle det vara sitt intresse, att han med E. K. M:t en förtrolig vänskap stifta kunde; att han i fredsverket gerna ville söka E. K. M:ts intresse, och att det uti hela kejsarens consilio vore en generalmaxim, att de hölla bättre det E. K. M:t måtte behålla sina länder i Tyskland, än att de, som nu stodo derefter dem få skulle".

[2]) Jfr Bengt Oxenstiernas bref till K. M:t d. 8 Dec. 1677. — Droysen, anf. st. pag. 599 m. fl.

erhållit bevis, som satte utom allt tvifvel kejsarens och republikens tvetydiga uppförande mot deras nordiska allierade. Danmark lyckades nämligen att lägga beslag på några af de svenska ambassadörernes i Nimwegen till Sverige afsända depescher [1]) och skyndade sig helt naturligt att meddela Brandenburg och Lüneburg deras oroande innehåll. Det var med afskrifter af dessa "intercipirte Briefe", som Crockow, Brandenburgs sändebud, i början af Jan. 1678 satte vederbörande i Wien i en icke ringa förlägenhet. Man lugnade sig snart, då man fann att dessa bref icke voro *så* komprometterande till sitt innehåll, som de *kunnat* vara, eller att, hvad troligare är, danskarne ej lyckats helt och hållet dechiffrera dem. De österrikiska statsmän, till hvilka Crockow vände sig med sina klagomål, och äfven kejsaren sjelf, sågo, att de utan fara att af *dessa* bref beslås med osanning, kunde säga sig veta platt ingenting af de underhandlingar, som enligt Brandenburgs förmenande rörde ett af Sverige föreslaget utbyte af dess eröfrade provinser mot Spaniens förluster. Att kurfursten och hans vänner dessa försäkringar till trots trodde sig hafva kommit ett förräderi på spåren, är ej mycket att undra på; men säkert synes vara, att de af Danmarks dyrbara fångst ej mer än *till en del* fingo kännedom om den måhända i deras tanke fullt "afslöjade österrikiska intrigen" [2]). Man torde kunna sluta dertill ej blott af det, som vi i det föregående sagt om hemliga underhandlingar emellan Sverige och Österrike, utan äfven af det nya förslag till generalfred, som under sommaren 1677 emellan dessa makter, Holland samt de engelske medlarne diskuterades och hvarom de svenske ambassadörerne i sina bref hade något, om ej mycket att till sin regering inberätta.

Kejsaren och Generalstaterna hade sett det af Beverningk uppgjorda och af Lillierot till Ludvig XIV framstälda förslag till en *allmän* fred af segraren lemnas utan afseende, emedan vilkoren som det innehöll ej voro sådana, att Ludvig XIV ansåg sig kunna bevilja dem. Å den andra sidan hade den svenska regeringen haft

---

[1]) Vi erinra derom, att "korrespondansfrihet" hade af Danmark blifvit de svenske ambassadörerne i Nimwegen förvägrad, på den grund att en dylik frihet hade af Frankrike blifvit nekad Spaniens sändebud.

[2]) Droysen, anf. st. pag. 598 och pag. 610—612. Enligt Droysen skulle de interciperade brefven varit från Augusti och September månader. *Hvilka* de varit torde blifva svårt att afgöra äfven genom en jämförelse mellan de svenske ambassadörernes i behåll varande originalbref och deras registratur. Att de ej varit de *vigtigaste* är säkert, och att de af danskarne blifvit ofullständigt eller oriktigt dechifferade är åtminstone troligt.

lika liten framgång i sina försök att med Holland och kejsaren komma till ett *särskildt* fredsslut, trots all den beredvillighet hon visade att förändra Sveriges hela allianssystem. Så mycket lyste ock fram genom de kejserlige och holländske ambassadörernes, likasom genom Fagel's amicala fraser, att freden och förbundet med Sverige var en utväg, af hvilken man blott i händelse af nödfall tänkte sig begagna, men att "det generala fredsverket" förblef det fastaste ankaret för deras hopp. Det var nu ett sista försök man ville göra för att utverka denna efterlängtade allmänna fred, såsom vederbörande i Haag och Wien ville hafva den. Holland var nu likasom förut primus motor, men det var Englands bemedling man litade till, sedan Sveriges visat sig vara utan verkan. Meningen var att begagna sig af Temple's öfverfart till England [1]) för att förmå Carl II, hvilken man förtviflade att kunna "uppegga till någon actualitet mot Frankrike", att åtminstone hos denna makt genomdrifva de vilkor, som de allierade önskade antagna. Rådspensionären Fagel öfverlade om dessa vilkor i flere konferenser med Temple; och man hoppades, att denne vid sin återkomst skulle medföra ett fredsförslag, hvilket i konungens af England namn skulle föreläggas de stridande makterna och hvars bestämmelser till och med Ludvig XIV skulle nödgas underkasta sig. Om dessa vilkors innehåll synas Oxenstierna och Olivekrantz ej hafva erhållit någon närmare kännedom; men de visste, att ett bland de medel, som skulle användas för att öfvertala Ludvig XIV till deras antagande, vore det redan tillförene försökta, men utan verkan befunna, Sveriges fulla restitution i öfverensstämmelse med den westfaliska och de nordiska frederna [2]). Det var utan tvifvel denna omständighet, som förmådde de svenska ambassadörerne att vända sig till Jenkins, en af de engelske medlarne, och betyga Carl XI:s förtroende till konungens af England vänskap samt uttala det hoppet, att denne senare skulle skänka sitt understöd åt de allierades förslag [3]).

---

[1]) Temple hade i Juli månad 1677 fått ordres att öfverresa till London. — "Memoirs by sir William Temple", pag. 236. — Legaternes bref till K. M:t d. 5 Aug. 1678.

[2]) Underhandlingen fördes derföre i den största hemlighet, på det icke Frankrike och framför allt Danmark, Brandenburg och Lüneburg skulle få någon kännedom om saken, förrän konungen af England framlade vilkoren på kongressen såsom *sitt* förslag.

[3]) Legaternes bref till K. M:t af d. $\frac{22 \text{ Juli}}{1 \text{ Aug.}}$, samt tvenne af d. $\frac{25 \text{ Aug.}}{4 \text{ Sept.}}$ 1677.

Holland och kejsaren ville för öfrigt så snart som möjligt veta, hvad de af Frankrike för den närmaste framtiden hade att vänta. Gick Ludvig XIV in på deras önskningar och anbud, när de, framburna af England, erhöllo en mer imperativ form, så voro de mycket angelägna, att ej några nya eröfringar af deras bundsförvandter — och Stettins syntes nära förestående — skulle försvåra den restitution af länder till Spaniens och Sveriges fördel, som utgjorde sjelfva den egentliga kärnpunkten i deras förslag. Följde åter på detta förslag såsom svar ett nej, ville de hafva tid att med all kraft rusta sig till ett nytt fälttåg. Kanske syntes det dem äfven *då* förefinnas större anledning att fästa vigt vid Sveriges vänskap. Åtminstone har Fagel i sina samtal med Temple förutsatt den händelsen, att Ludvig XIV ej häller nu skulle stå att öfvertala till en *allmän* fred på de allierades genom England framstälda vilkor; och han har förklarat, med hvilken grad af uppriktighet är svårt att säga, att Holland i *sådant* fall ej såge något annat medel än att med Sverige ingå en separatfred på grund af denna makts restitution. Deras nordiska allierade skulle väl sannolikt genom en sådan politik bringas i harnesk, men såväl Holland som kejsaren och Spanien såge då enligt Fagels lifliga försäkran med nöje, om England genom afsändande af en eskader till Öresund gåfve Holland tillfälle att återkalla sina skepp och "drefve bemälde allierade till sådan raison, som denna separatfred med Sverige fordrade" [1]).

Dertill skulle det väl icke komma. Underhandlingarna om fred togo en annan, mera afgörande vändning och de öfverflyttades för en tid till London från Nimwegen, der man åtminstone offentligt endast sysselsatte sig med dessa kompetenstvister, som nästan gjorde det omöjligt att taga hufvudfrågan under behandling. Wilhelm af Oranien företog sin länge beramade resa till England och det var nu dit Europas allmänna uppmärksamhet vändes. Ludvig XIV hade allvarsamma anledningar till oro och detta holländska fredsparti, hvars inflytande i Nimwegen låg för öppen dag och som i Beverningk räknade en bland sina främste män, såg för en tid trådarne tagas af sin förnämste politiske motståndare. Att han skulle verka i fredens intresse var knappast troligt; sannolikare, att han skulle förmå äfven England till ett aktivt uppträdande mot Ludvig XIV och hans farliga planer. Säkert var, att man hade skäl att vänta

[1]) Legaternes bref till K. M:t af d. $\frac{25 \text{ Aug.}}{4 \text{ Sept.}}$ 1677. — Fagel har refererat hufvudinnehållet af dessa sina samtal med Temple för Silfvercrona med förständigande att *mundtligen* meddela det till legaterne.

detta af den man, som i hela denna strid ej såg i främsta rummet en holländsk, men en europeisk fråga.

Äfven det östra Europa hade intill denna tidpunkt ej varit fullkomligt främmande för striden, som rasade i de vestra och norra delarne af vår verldsdel. Danmark, Holland och Brandenburg sökte genom sina agenter på allt sätt reta Rysslands roflystnad och locka det till ett anfall på Sveriges Östersjöländer. Det gafs äfven ögonblick, då den svenska regeringen trots sina egna och Frankrikes bemödanden ansåg sig hafva skäl att frukta det värsta. Freden blef likväl ej bruten. Czar Alexis' sträfvanden gingo åt annat håll och hans uppmärksamhet var i främsta rummet riktad på det vidtutseende krig, som närmast hotade Polen med undergång och som till den kristna verldens skräck lade i dagen, att Mohamed IV upptagit och fullföljde Solimans planer. För dem, som i sin ordning kunde frukta att krossas af Turkiets växande makt, borde detta krig vara en anledning till oro; för de fromme var det en strid, i hvilken Polens tappre konung, Johan Sobiesky, lik en annan Godofred af Bouillon, mot de otrogne endast stred för kristendomens sak. Ludvig XIV lade sig emellertid medlande emellan och sökte göra slut på en kämpalek, hvars fortsättande var så stridande mot hans eget intresse. Det är ej svårt att inse, hvad Frankrike af en fred mellan Polen och Turkiet kunde vinna. Å den ena sidan hade de missnöjde i Ungern sedan länge haft ett skydd hos den turkiske divanen och det syntes ej omöjligt att kunna förvandla detta skydd till ett aktivt uppträdande till deras förmon och locka Mohamed IV att vända sina vapen mot Tysklands kejsare. Å den andra sidan var denna fred nödvändig för att gifva den fransksinnade Johan Sobiesky fria händer både att bistå de missnöjde i Ungern och anfalla kurfursten af Brandenburg. Det var då lika naturligt, att denne och kejsaren skulle önska fortvaron af ett krig, som ensamt syntes hindra Polens konung att skänka deras fiender stödet af sitt segrande svärd.

Strax efter Johan Sobieskys tillträde till regeringen, som af mången ansågs såsom Frankrikes verk, sökte Ludvig XIV vinna honom för sina planer. Det franska sändebudet, biskopen af Marseille, hade befallning att föreslå ett förbund, genom hvilket konungen af Polen mot löfte om subsidier skulle förbinda sig att anfalla det hertigliga Preussen och understödja de ungerska insurgenterne mot kejsaren. Förbundet har äfven kommit till stånd, ehuru Sobiesky förbehållit sig rätt att bestämma tiden för Polens deltagande

i kriget [1]). Sverige var äfven verksamt i samma riktning. Under sommaren 1675 erhöll det svenska sändebudet, den skicklige Anders Lilliehök, befallning från sin regering att föreslå en allians mellan Sverige och Polen mot Brandenburg, med hvilken makt Frankrikes lockelser ändtligen invecklat oss i krig. Förbundet skulle grundas på Olivafreden och innehålla utom garanti af hvarandras länder bestämmelser om den ömsesidiga hjelp man borde utgöra i händelse af anfall på någonderas besittningar [2]). Johan Sobiesky, som redan från början af sin regering förklarat sig benägen att ingå en allians med Sverige, emottog äfven detta Carl XI:s anbud med försäkringar om sin goda vilja och tillgifvenhet. Något bestämdare löfte hvarken gaf han eller kunde han gifva, lockades han både af Sverige och Frankrike genom utsigten att åt Polen återvinna Ost-Preussen. Striden mot turkarne, som under dessa år så ofta var en strid för Polens egen tillvaro, tillät honom icke att tänka på något annat och tog i anspråk all hans kraft och allt hans snille likasåväl som alla hans lands tillgångar. Han nödgades äfven till varsamhet genom de intriger, som Österrike och Brandenburg ledde i det af partier sönderslitna Polen, och som trots hans stora namn kunde kosta honom hans krona [3]).

Sedan nederlaget vid Fehrbellin brutit Sveriges makt inom Tyskland och den dansk-holländska flottans segrar gjort det allt svårare att gifva de svensk-tyska besittningarna den undsättning, som behöfdes till deras försvar, blef förbundet med republiken eller dess konung allt nödvändigare. Endast detta förbund möjliggjorde en diversion, som kunde förmå kurfursten att lemna Pommern i fred för att försvara sitt eget land, och endast med polsk hjelp kunde en svensk armé med något hopp om framgång framtränga från Liffland för att undsätta de svenska trupperna i Tyskland. Af en dylik hjelp berodde äfven från och med sommaren 1677 Stettins räddning och med den sammanhängde åter, menskligt att döma, frågan om Sveriges ställning inom det tysk ariket. Den liffländska expeditionen, redan från krigets början påtänkt och länge bebådad, varslutligen vigtig äfven derföre, att den utan tvifvel skulle utöfva ett stort inflytande på framgången af Sveriges pågående diplomatiska underhandlingar både vid de tyska hofven och vid traktatsort en i Nimwegen.

---

[1]) Memoires de Pomp. a. st. pag. 436. — Droysen a. st. pag. 560.

[2]) K. M:ts instrukt. för A. Lilliehök på hans kommission i Polen, dat. Stockholm den 4 Juni 1675.

[3]) K. M:ts bref till Lilliehök d. 5 Sept. 1676.

Den påyrkades allt ifrigare af Ludvig XIV och äfven Carl XI och hans rådgifvare insågo fullkomligt dess vigt. Ställningen i Polen syntes också mera gynnande för verkliggörandet af Sveriges och Frankrikes planer, sedan freden i Zuranow befriat Johan Sobiesky och hans land från deras farligaste yttre fiender. Framgången var likväl icke säker. De *inre* fienderna återstodo ännu; många af dem stodo i Österrikes och Brandenburgs sold och alla talade i deras intresse, anklagande sin konung för tanken på gudlösa krig mot republikens trognaste vänner eller tilläggande honom planen att med Ludvig XIV:s hjelp vilja tillegna sig en enväldig konungamakt. Var Sobieskys ära för ny och voro hans förtjenster för stora, att han ännu skulle behöfva frukta sina fienders anfall, tvangs han dock att iakttaga den största varsamhet i sitt handlingssätt. Hvad han sjelf tänkte, var knappast någon hemlighet. Han såg i motsats till sina politiska motståndare i Brandenburg och Österrike farliga grannar, hvilkas ärelystnad en aning sade honom engång skulle blifva farlig för hans försvagade fädernesland och han betraktade tvärtom Frankrike såsom Polens naturliga bundsförvandt, såsom den makt, hvars hjelp detta Polen kunde behöfva i försvaret af sin inre och yttre sjelfständighet. Så ledde honom tanken på framtidens kraf till Frankrikes förbund, ej mindre än de förespeglingar om ögonblickets vinst, som gjordes hans äregirighet. Ludvig XIV sökte smeka den, visande honom Ungerns krona eller det hertigliga Preussen såsom lön, alltefter som han vände sina vapen mot kejsaren eller kurfursten af Brandenburg[1]).

Det österrikiska partiet i Polen var emellertid nog starkt att tvinga Sobiesky till försigtighet. Han vågade icke öppet förklara sig för de upproriske i Ungern i deras strid mot deras laglige konung. Han understödde i stället hemligen marquis de Bethune, biskopens af Marseille efterträdare såsom franskt sändebud i Polen, vid värfningen af den armé, som i godt förstånd med kejsarens fiender skulle inrycka i Ungern[2]). Lika hemligt gick han äfven till väga vid de ånyo upptagna underhandlingarna om förbund med Sverige, ehuru han hoppades, att fördelarne deraf för Polen inom kort skulle blifva nog stora att göra vanmäktigt äfven deras motstånd, hvilkas hat nu ej tillät honom handla öppet i republikens namn. Lilliehök visade sig ifrigare än någonsin att komma till ett slut och han tog oupphörligt i anspråk biskopens af Marseille och marquis de Bethune's kraftiga bistånd, så mycket mer som Ludvig XIV många gånger lof-

[1]) Salvandy, Histoire de Pologne, T. 2. pag. 379 och följ.

[2]) Memoires de Pomponne anf. st, p. 446. - Droysen anf. st. p. 560.

vat sin hjelp för åvägabringandet af alliansen med Polen och utförandet af denna diversion i kurfurstens rygg, som skulle upprätta Sveriges förfallna verk. Han tyckte sig likväl märka, att under de första månaderna af år 1677 detta bistånd gafs hvarken så uppriktigt eller så kraftigt, som han ansåg sig hafva skäl att vänta. Orsaken till de franske ambassadörernes återhållsamhet, som äfven öfvergick på Johan Sobiesky sjelf, visade sig snart vara tvifvel på Sveriges beständighet i vänskapen för Frankrike, ett tvifvel säkerligen föranledt af de svenske ambassadörernes "clandestina" underhandlingar i Nimwegen[1]). Lilliehök afgaf de lifligaste försäkringar om Sveriges orubbliga trohet; och det blef dessutom snart tydligt för både Sveriges och Frankrikes konung, att de ännu hade gemensamma intressen och att omständigheterna ej ännu tilläto dem att ställa sig i motsatta läger.

På våren 1677 fingo negociationerna en raskare fart och de påskyndades ännu mer genom svenskarnes kritiska läge i Pommern, der Stettins inneslutande snart började. I April öfversände Lilliehök till Sverige sitt alliansförslag, som han sökt göra för konungen i Polen så antagligt som möjligt. Det var affattadt i öfverensstämmelse med Lilliehöks bestämda åsigt, att man för ögonblicket ej kunde fordra mer, än att Johan Sobiesky med en värfvad armé af några tusen man skulle hjelpa Sverige att eröfra Preussen och hindra kurfursten att komma sitt land till undsättning. Vore Preussen väl eröfradt för Polens räkning, hvilket naturligtvis var Sobieskys hufvudsyfte, då kunde man sedermera enligt Lilliehöks mening locka republiken in i ett ordentligt krig med Brandenburg för att försvara sitt nudfångna förvärf. Carl XI sjelf hade visserligen från början velat, att förbundet skulle afslutas äfven i republikens namn och genast erhålla offentlighet, men han gaf i detta fall vika, sedan ej blott Johan Sobiesky förklarat detta omöjligt, utan äfven de franske ambassadörerne i Polen sagt sig ej inse, "huru konungen af Polen skulle kunna hazardera sin reputation, sin krona och sitt lif genom att nu strax offentligen engagera sig i ett krig mot Brandenburg." Förbundets afslutande försvårades äfven derigenom, att Carl XI bestämdt fordrade Pillau och Memel såsom säkerhetsplatser att bibehållas till krigets slut, en fordran som gaf Sobiesky anledning att misstänka några biafsigter med afseende på Preussen. De många hinder, som under kriget af fienden lades för de svenska sändebudens meddelanden med den svenska regeringen, och som ofta gjorde det omöjligt för densamma att modifiera sina befallningar efter ställningen ute, nödgade emellertid

[1]) Lilliehöks bref till K. M:t den 9 April 1677.

Lilliehök att i ett och annat handla och sluta på eget bevåg. Litet emellan hörde han från ambassadörerne i Nimwegen, från Königsmarck, ej mindre än från Carl XI sjelf framhållas nödvändigheten af ett *snart* slut, och han visste å andra sidan mycket väl, huru ifrigt Brandenburgs och Danmarks sändebud både genom lockelser och hot sökte göra allt om intet. För att derföre snarast möjligt få alliansen sluten, gick han i mycket konungens i Polen önskningar till mötes, äfven med fara att gå längre än Carl XI ville, och blef snart öfverens om det väsentligaste af förbundets innehåll. En anledning till tvekan återstod likväl å ömse sidor, ovissheten nämligen, huruvida de svenska truppernas tillstånd i Liffland var sådant, att det tillät dem *genast* agera efter omständigheternas kraf. Enligt Lilliehöks åsigt skulle en bristande förmåga i detta fall icke blott bringa Johan Sobiesky i stor förlägenhet, kanske i fara, utan, hvad som i hans ögon var värre, djupt kompromettera Sverige sjelft. Underrättelser från Nimwegen och sedermera från Riga, att 8000 man eller den *minimi*-styrka, som konungen af Polen fordrade å Sveriges sida såsom vilkor för sitt förbund, i behörig tid kunde rycka i fält, häfde slutligen äfven dessa betänkligheter[1]). Traktaten undertecknades ändtligen i Danzig den 4 Aug. (n. st.) 1677 af Johan Sobiesky *personligen* samt Lilliehök såsom Carl XI:s befullmäktigade sändebud.

Denna förbundshandling, hvars ingress tager hertigdömet Preussen i anspråk såsom en del af det polska området, är i korthet uttryckt en öfverenskommelse mellan de kontraherande parterne, genom hvilken konungen af Sverige förbinder sig att åt republiken återförvärfva nämnda hertigdöme mot åtnjutande af förmåner, som kunna vara af stor vigt i Sveriges fortsatta krig mot kurfursten af Brandenburg. Den bestämmer, att de preussiska ständerna skulle förmås att för alltid återförena sig med republiken, och att, derest våld till detta ändamåls vinnande behöfde användas, de svenska trupperna skulle till konungen af Polen *genast* öfverlemna alla intagna städer och fasta platser samt efter landets eröfring utrymma detsamma med undantag af Memel, som skulle få behållas såsom säkerhetsplats, till dess att Sverige slutat sitt krig med den brandenburgske kurfursten.

[1]) Lilliehök hade i brist på meddelanden från Sverige afsändt ett bud till Riga, som återkom med det besked, att den behöfliga styrkan af 8000 man kunde erhållas genom anlitande af garnisonerna i Liffland. Lilliehöks bref till K. M:t den $\frac{3}{13}$ Juni 1677. — För dessa underhandlingar hänvisas för öfrigt till K. M:ts bref till Lilliehök, samt dennes till K. M:t. Af de senare märkas isynnerhet de af den 9 och 15 April, d. 12 Maj, d. 15 Juni, d. 18 och 23 Juli samt d. 31 Augusti.

Konungen af Polen förband sig å sin sida att förstärka den 8 à 10000 man starka svenska hären med 6 à 7000 man polska trupper, till hvilkas värfning och underhåll Hans polska Majestät skulle förskottera medel. Dessa trupper skulle stå under den svenska generalens öfverbefäl samt efter Preusens eröfring få af Sverige begagnas i Tyskland eller Liffland ända till slutet af det pågående kriget. Konungen af Polen lofvade dessutom att underlätta den svenska härens marsch genom Polen och Kurland samt göra allt för uppehållandet af freden i Oliva. För öfrigt öfverenskom man att begära konungens af Frankrike garanti af traktaten samt hålla dess artiklar hemliga så länge som möjligt. Genom *separata* artiklar bestämdes närmare storleken af den polska hjelpkåren samt beloppet af de omkostnader, för hvilka Sverige på utsatta tider skulle hafva att erlägga godtgörelse[1]).

Så syntes nu allt lofva framgång åt denna länge väntade lifländska expedition, af hvars lyckliga utförande borde hafva följt Stettins befriande och stärkandet af Sveriges ställning inom Tyskland, fredspartiets seger inom den holländska republiken och måhända framträdandet af detta "tredje parti", hvars lösen var återställandet i allt af den westfaliska freden såsom den egentliga "hörnstenen för tysk frihet." Johan Sobiesky värfvade några tusen man af de trupper, som blifvit licensierade efter freden i Zuranow, och äfven marquis de Bethune samlade i det polska Preussen en liten styrka, hvars uppgift var att stöta till den svenska armén. Hela företaget strandade likväl på Sveriges vanmakt. Det befans, att den svenska hären, hvars infall i Ost-Preussen skulle ske under hösten 1677, vid den tiden icke var fulltalig, ej häller egde den utrustning, som behöfdes, eller ens medel att bekosta den. Ludvig XIV:s och Johan Sobieskys missnöje, Lilliehöks oupphörliga anmaningar kunde intet hjelpa. Man sköt visserligen skulden på olyckliga tillfälligheter, på den utsedde befälhafvaren, Bengt Horns liknöjdhet och försumlighet samt först och sist på de svårigheter, som mötte i sjelfva Polen, derigenom att den lithauiske fältherren Michael Pacz, Sobieskys farligaste fiende och en af hufvudmännen för det österrikiska partiet, i förening med hertigen

[1]) Originaltraktaten finnes ej i riksarkivet. Vi hafva anfört innehållet efter en *ordagrann* afskrift, som finnes bilagd Lilliehöks bref till K. M:t af den 30 Sept. 1677. — Jfr. Carlson anf. st. p. 539 — Memoir. de Pomp. anf. st. p. 463. Lettres inedites des Feuq. IV, pag. 134 och 137. Fördraget ratificerades af Carl XI d. 18 Okt. 1677 och af Johan Sobiesky ej förr än d. 6 Febr. 1678. Ungefär samtidigt ankom äfven Ludvig XIV:s garanti af traktaten. — Jfr. Lilliehöks bref till K. M:t af d. 2 och 5 Mars 1678.

af Kurland visade böjelse att med våld motsätta sig svenskarnes genomtåg. Men det undgick knappast någon, och allra minst Carl XI och hans högstbetrodde minister, att den egentliga grunden dertill, att ett gynnande, kanske aldrig återkommande ögonblick *måste* försummas, var att söka i denna samma brist på ordning, förutseende och energi, som en föregående styrelse lemnat i arf, som Gyllenstierna gjort allt för att förekomma och som Carl XI sjelf behöfde åratal att besegra[1]). Ingen svensk armé syntes till, och Johan Sobiesky, alltmer missnöjd, förmådde endast med svårighet hålla sina värfvade trupper tillsammans. Ändtligen kapitulerade Stettin i slutet af December efter ett lysande försvar och svenskarnes fullständiga utdrifvande från tysk botten kunde sedermera ej dröja länge. Från Sverige ankommo väl ännu en tid befallning om den svensk-liffländska härens marsch och förening med Königsmarks armé; men den befälhafvande generalen ankom först i slutet af Januari 1678 post multa discrimina till Liffland och efter hans inom kort inträffade död tänkte man denna gång ej mer på en diversion i kurfurstens rygg för att hejda hans segrande vapen.

Ungefär sådana, som vi i det föregående skildrat dem, voro Sveriges underhandlingar under åren 1676 och 1677. De voro alla, ehuru på olika sätt, ett sökande efter räddning ur den afgrund, i hvilken en förvillad politik störtat fäderneslandet. De afsågo å den ena sidan att genom Frankrikes diplomatiska medverkan skaffa oss nya bundsförvandter i kriget, med hvilkas hjelp våra många fiender kunde besegras och deras planer på Sveriges styckande tillintetgöras. Dit-

[1]) Jfr. Lilliehööks bref till K. M:t d. 23 Nov. 1677, $\frac{1}{11}$, $\frac{11}{21}$ Jan., 24 Febr. 1678. K. M:ts bref till Bengt Horn d. 5, 7, 24 och 28 Nov. 1677, d. 6 Jan. 1678. innehålla alla skarpa förebråelser samt befallning att rycka in i Preussen, äfven trots Michael Pacz' och lithauernes hotande hållning. — Carl XI hade först utsett Fab. Fersen till befälhafvare och efter hans död nämndes riksrådet Bengt Horn, hvars instruktion är daterad den 3 Aug. 1677. Huru Carl XI tänkte sig expeditionens syfte, synes af hans bref till Bengt Horn af d. 18 Okt 1677. Enligt hans tanke medförde förbundet med Polen den svårigheten, "att om Sverige genom vapen vunnit Preussen åt Polen vore alla medel till en reconciliation med kurfursten afskurna. Derföre skulle man vid executionen se till, att vägen hålles öppen till ett accommodement med Brandenburg. Till den ändan skulle Horn vid inbrottet i Preussen strax bemäktiga sig Memel, men med inkräktandet af de öfriga platserna dröja, så länge någon apparence fans till en universel fred eller ett särskildt accommodement med kurfursten, sökandes bättre tränga in i Pommern och conjugera sig med Königsmark."

hän syftade det förbund med konungen af Polen, som verkligen bragtes till stånd, men af hvilket Sverige blott genom sin egen vanmakt ej i rätta ögonbliket kunde begagna sig. Dithän syftade äfven Puffendorfs försök att åt Sverige värfva vänner bland dessa kejsarens och "den store kurfurstens" afundsmän inom Riket, som möjligen kunde lockas till vapen genom sin ömhet om den westfaliska fredens helgd eller sin goda vilja att inskränka de habsburgska och hohenzollernska husens växande makt. Men å den andra sidan afsågo dessa underhandlingar, de utaf dem nämligen, som fördes liksom bakom Frankrikes rygg, att återköpa den gamla maktställningen på det sätt och för det pris, att man kastade öfver bord de forna grundsatserna och antog ett nytt politiskt system. Dithän syftade de anbud, som af Sverige under hand gjordes först Holland och sedermera Österrike, och som af dem visst icke förkastades, men betraktades såsom en reserv att tänka på i det fall, att den stolte segraren icke ville emottaga de vilkor, på grund af hvilka de sjelfva voro böjde att åvägabringa en *allmän* fred.

Denna allmänna fred var isynnerhet af Holland mycket efterlängtad; och prinsen af Oranien var den visst icke obenägen under den förutsättning, att den hejdade Frankrikes utvidgning på Spaniens bekostnad och innebar en verklig trygghet ej blott för Hollands, utan äfven för Europas frihet. Han såg då, men endast då, med nöje Sveriges restitution och var beredd att "slå munnen till" på sina nordiska allierade, hvilka eljest satte sin högsta lit till hans beständighet. Vägrade Ludvig XIV åter alltjämt sådana vilkor, som garanterade denna frihet och den politiska jämnvigt, hvars egentlige målsman Oranien var, då ville denne kriget till det yttersta och med ansträngning af alla krafter för att ändtligen engång kunna diktera Frankrike lag.

Men det var ej sagdt, att Holland alltid skulle finna sig uti att understödja Wilhelms af Oranien planer. Dess genom sin rikedom så betydande penningaristokrater, hvilkas parti blifvit slaget till jorden genom fäderneslandets olyckor, men som längtade att återfå sin makt, de voro ej särdeles benägne att slå sig till riddare för allmänna europeiska intressen eller att längre än behöfligt var bistå dem, som nu voro deras allierade och engång varit deras hjelpare. Sedan republikens tillvaro ej mer omedelbart var hotad, utan eröfrarens hunger riktad åt ett annat håll, ville de tillgodose sina merkantila fördelar och framför allt stäcka detta oraniska inflytande, som hvarje ögonblick syntes växa i krigets skygd. För dem hade denna strid blifvit en inre fråga och en snar fred var för dem det enda medlet att rädda

Hollands republikanska institutioner. Derföre var freden deras bästa hopp, och de lyssnade allt beredvilligare till de anbud om separatslut, som Ludvig XIV tid efter annan gjorde dem. Dessa anbud hade senast under våren 1677 synts dem lockande, emedan segraren då erböd ett fördelaktigt handelsfördrag och en betryggande barrière i spanska Nederländerna. De underhandlingar, som med anledning deraf började emellan Beverningk och de franska ambassadörerna i Nimvegen, afbrötos likväl genom Wilhelms af Oranien bemödanden, som hyste de största förhoppningar om framgång för de allierades vapen.

Förhoppningarna uppfylldes icke. Sveriges ställning blef visserligen genom olyckorna under sommaren 1677 ännu mer försvagad, men Frankrike blef starkare än någonsin. Prinsens af Oranien misslyckade anfall på Charleroi och hertigens af Lothringen motgångar mot marskalk Créqui omöjliggjorde verkställandet af planen att tåga mot Paris och tvinga Ludvig XIV till antagande af de allierades fordringar. I stället ökades den splittring och det ömsesidiga missnöje, som redan förut funnits mellan dem; och inom sjelfva Holland vann fredsvännernes opposition i kraft för hvarje motgång, som minskade Oraniens anseende.

Tillfället syntes då Ludvig XIV gynsamt att återupptaga den under sommaren afstannade underhandlingen om separatfred med Generalstaterna, hvilken af honom var så efterlängtad, emedan den ensam kunde upplösa koalitionen mot Frankrike och bereda väg för den *allmänna* fred, som Frankrike sjelft väl behöfde, men Ludvig XIV ej ville sluta utan att skörda sina segrars frukt. Han var äfven fortfarande beredd att göra holländarne väsentliga medgifvanden med afseende på deras handel, såsom det kraftigaste medlet att af dem erhålla, hvad han önskade. Men då Generalstaterna i slutet af Augusti genom Beverningk begärde ett provisionelt handelsfördrag att gälla till afslutandet af den allmänna freden samt upphäfvandet af de båda sista för Hollands handel tryckande franska tulltarifferna af år 1664 och 1667, var detta vilkor, på hvilka Ludvig XIV ej ansåg sig kunna ingå både i följd af sin ömhet om den franska fabriksindustrien och sin fruktan, att holländarne efter beviljandet af ett dylikt provisionelt fördrag skulle blifva mindre angelägna om fred. De hufvudgrunder, som Beverningk derefter framstälde för ett definitivt fördrag, voro ej mer egnade att vinna segrarens bifall. Den holländske ambassadören ifrågasatte genom sin fordran om en återgång till 1662 års tulltariff och sitt förslag till en barrière i spanska Nederländerna högst betydande kommersiela och territoriela eftergifter å Frankrikes sida. Ludvig XIV ansåg sig ej häller kunna bevilja dem. Underhandlingen

fortgick visserligen under hela September månad, men tjenade blott att väcka tvifvel om Ludvig XIV:s böjelse för fred och göra äfven de fransksinnade inom republiken mera undfallande för Wilhelm af Oranien, som i sitt hopp att kunna fortsätta kriget hade för afsigt att ändtligen indraga England i det stora förbundet mot Frankrike. Ludvig XIV gaf väl något efter, sedan han fått kännedom om tänkesättets förändring, men det var då för sent och till och med städerna inom provinsen Holland kastade sig än en gång i Oraniens armar för att genom konungens af England mellankomst erhålla fördelaktigare vilkor, än Ludvig XIV velat skänka dem[1]).

Ånda hitintills hade alla försök att vinna Englands hjelp i kriget mot Frankrike visat sig vara fullkomligt fruktlösa. Ludvig XIV:s guld och diplomatiska konstgrepp hade mer förmått än alla de allierades intriger, och Carl II hade besvarat sitt folks ifriga försök att drifva honom till en förening med Frankrikes fiender medelst oupphörliga, af Ludvig XIV väl betalda prorogeringar och ajourneringar af det engelska parlamentet. I sjelfva verket stod i förbindelse med det krig, som nu rasade, en strid mellan Englands konung och dess parlament, en strid, i hvilken det gälde å ena sidan att rubba eller omstörta, å den andra att bevara Englands politiska och kyrkliga institutioner, att i absolutistisk riktning ombilda eller i konstitutionel riktning utbilda dess fria samhällsskick. Oppositionen trodde sig hafva skäl att anse Ludvig XIV såsom det påräknade stödet för Carl II:s absolutistiska och katolskt-reaktionära planer, och det var då naturligt, att för hvarje seger, som Frankrike vann, dess fruktan skulle ökas och dess rop blifva allt högljuddare på en off- och defensivallians med Holland i afsigt att hindra Nederländernas förlust och Frankrikes förstoring. Underhusets hållning syntes allt betänkligare, och äfven Carl II insåg, att ett längre motstånd å hans sida kunde medföra ett borgerligt krig. Endast genom en snar fred syntes han kunna undgå att ryckas med af sitt folks häftiga hat mot Frankrike eller rättare dess konung; och han beslöt derföre att påskynda stridens biläggande genom att sjelf föreslå fredsvilkor mellan Ludvig XIV och hans talrika fiender. Hans nära förhållande till konungen af Frankrike väckte likväl hos honom den tanken att på förhand göra sig underrättad om dennes önskningar, och han inlät sig derföre i Juni månad 1677 i en hemlig underhandling med sin vän och beskyddare om hufvudgrunderna för den blifvande freden. Någon enighet

[1]) Mignet, anf. st. s. 461—471. — Martin, Histoire de France, D. 13, s. 517 och ff.

om dessa grunder var likväl svår att åstadkomma. När Carl II, med kännedom om den allmänna meningen ej mindre i hans eget land, än i den holländska republiken, ifrågasatte, att Ludvig XIV skulle till Spanien restituera flere platser i spanska Nederländerna för att i möjligaste mon betrygga detta land mot alla anfall af den mäktiga grannen, så var detta en fordran, som af segraren ej kunde bifallas, annat än med högst väsentliga modifikationer, emedan den stod i allt för bjärt strid mot de grundsatser, som vid denna tid voro de ledande för Frankrikes politik. Och om Carl II dertill af Ludvig XIV begärde utrymmandet af Sicilien samt afträdandet af Maëstricht åt Generalstaterna och Lothringen åt dess hertig, så var Ludvig XIV visserligen villig att derpå ingå, men blott med vigtiga inskränkningar beträffande Lothringen och på det uttryckliga vilkor, att Sverige restituerades i *alla* sina förlorade besittningar enligt fredssluten i Münster, Osnabrück och Köpenhamn [1]). Mot det senare hade Carl II ingenting att invända, men han vidhöll, ehuru på det lenaste sätt, nödvändigheten af en starkare barrière i spanska Nederländerna såsom det enda medlet att förmå Holland till nedläggande af vapen. Intet i detta meningsutbyte var emellertid egnadt att ingifva Ludvig XIV oro eller väcka hans misstanke, att Carl II vacklade i sin vänskap. Tvärtom syntes allt i England mera lugnande än någonsin. Dess konung bands med allt starkare gyllene bojor och löftet om parlamentets successiva ajournerande ända till frampå våren 1678 öppnade för Ludvig XIV nya utsigter att kunna åvägabringa en fred efter *sitt* sinne [2]).

Wilhelms af Oranien både för konungen af Frankrike och de allierade oväntade resa till England i Oktober förändrade allt. Redan förut under kriget flere gånger ifrågasatt, men af många skäl aldrig verkstäld, kom den nu till stånd i föld af en hemlig inbjudan från Carl II sjelf, till hvilken denne säkert var öfvertalad och som hans systerson skyndade att hörsamma. De intresserade makterna visste ej rätt, huru de skulle tyda en händelse, som utan tvifvel borde hafva vigtiga följder. Kunde de allierade med den kännedom de trodde sig ega om Oraniens politiska ståndpunkt trygga sig vid holländarnes försäkran, att han skulle förmå sin morbroder till kraftigare åtgärder och visa honom nödvändigheten att gifva efter för sitt folks vilja, så hade Ludvig XIV å sin sida i sin väns, Carl

[1]) Courtin till Ludvig XIV den 21 Juni 1677, samt den senares svar af den 3 Juli hos Mignet, anf. st. sid. 479—497.

[2]) Mignet, anf. st. sid. 497— 503.

II:s, svaga och karaktärslösa personlighet alls ingen borgen för hans fasta vidhållande af förut ingångna förbindelser. När det snart derefter blef bekant, att Wilhelm af Oranien förmält sig med sin kusin och dotter till hertigen af York, så var detta en ny, för Ludvig XIV högst oangenäm öfverraskning, som gaf honom ökade skäl att frukta en snar och fullständig förändring i Carl II:s politik.

Det visade sig snart att en dylik förändring försiggick. Ehuru oväntad och besynnerlig, var den likväl endast *ett* uttryck bland många af den nyckfullhet och ombytlighet, som vid denna tid utmärkte den engelska politiken, och som ytterst hade sin grund i karaktärslösheten hos Englands ledande män och framför allt hos Carl II sjelf. Hade förut Danby mot bättre vetande gifvit vika för sin konungs förvillelser och befordrat ett politiskt system, som inför hela verlden komprometterade hans land, så var det nu Carl II, som, icke i följd af en bättre öfvertygelse, men af lättsinne, obeständighet och fruktan lät sig af sin förste minister förmås att för tillfället omfatta grundsatser, så mycket som möjligt motsatta hans egna. Danby var nu ögonblickets man, och Englands anslutning till de allierade var det ej alltför aflägsna mål, till hvilket han med William Temples och Oraniens medverkan snart hoppades att hinna. Den senares resa till London och hans giftermål hade varit stora framsteg i denna riktning; de voro icke de sista. Man gick ännu längre genom lord Duras' sändning till Frankrike i slutet af November för att i Carl II:s namn framlägga för Ludvig XIV ett fredsförslag, som i sjelfva verket var prinsens af Oranien och hvars alla bestämmelser gåfvo vid handen, att det åtminstone icke var konungen af Frankrike som ledde Carl II:s rådslag. Och när dertill fogades begäran af kategoriskt svar inom tvenne dagar, så gaf detta skäl till fruktan att på en vägran skulle följa Englands krigsförklaring. Det var också det löfte, som Carl II gaf sin systerson vid dennes afresa från London.

De fredsvilkor, som lord Duras hade att frambära, voro emellertid sådana att man svårligen kunde vänta, att Ludvig XIV skulle antaga dem. Frankrike skulle visserligen få behålla Franche-Comté och 3 platser i Flandern, men det skulle restituera Maëstricht åt Holland, Lothringen åt dess hertig, rasera Philipsburg samt genom afträdande till Spanien af flere eröfrade orter i spanska Nederländerna förtaga en del af den lifliga oro, som både England och republiken hyste, att hela detta land skulle råka i Frankrikes våld. Till dessa vilkor lofvade prinsen af Oranien att skaffa Spaniens bifall, om Carl II kunde förmå Ludvig XIV att på dem ingå. Sedan

man om dessa preliminärer blifvit ense, kunde stillestånd slutas mellan Sverige och dess fiender och derunder en fred bemedlas, som Carl II och Oranien önskade fullt tillfredsställande för Sverige och till hvars afslutande Ludvig XIV såsom säkerhet kunde behålla Messina [1]). — Stor var Ludvig XIV:s förvåning vid det oväntade emottagandet af sådana förslag, dem han kanske lånat ett öra, om hans nederlag varit lika många, som hans segrar, men på hvilka han nu ej hade något annat svar att gifva, än en vägran att lägga dem till grund för en blifvande fred. Han insåg likväl nödvändigheten att i det längsta söka förekomma den fullkomliga omkastningen i Carl II:s politik, och han använde derför både det gamla bepröfvade medel, som förut aldrig förfelat sin verkan och obestämda löften om eftergifter, dem han i den europeiska fredens intresse vore sinnad att göra. Han erböd genast för att lugna sinnena i England och Holland ett vapenstillestånd i Nederländerna och han besvarade slutligen efter en kort tids hemliga underhandlingar med hofvet i London lord Duras' förslag med ett kontraprojekt, i hvilket han af undseende för England ansåg sig hafva gått till den yttersta gränsen af hofsamhet. Han nedsatte väl med afseende på hufvudfrågan, barrièren i spanska Nederländerna, i någon mon de fordringar, som han framstält till Carl II under sommaren 1677, men han gick ej så långt i moderation, som Oranien velat, och han band ånyo vid de afträdelser, till hvilka han förklarade sig beredd, vilkoret af Sveriges fullständiga restitution [2]).

Men Carl II — hvilka än hans innersta sympathier voro — leddes genom det inflytande och den fruktan, som nu beherskade honom, och trots de försök och förmedlingsförslag, som gjordes för att vinna honom, till åtgärder allt mer fiendtliga mot Ludvig XIV. Han sammankallade redan till slutet af Januari 1678 parlamentet, som enligt den med Ludvig XIV träffade öfverenskommelsen ej bort sammanträda förr än i slutet af April; han ingick i Haag med Generalstaterna (d. 10 Januari) ett alliansfördrag, genom hvilket han förband sig att förena sina vapen med Hollands, om Frankrike ej ville underkasta sig de vilkor man föreslog; han började sätta

---

[1]) Mignet, anf. st. sid. 514—517. Puffendorff, anf. st. lib. 15, § 61. — Temple's memoirer, anf. st. pag. 262. — Jfr Carl Bondes bref till K. M:t, dat. d. $\frac{\text{22 Dec. 1677}}{\text{1 Jan. 1678}}$.

[2]) Ludvig XIV till Barillon d. 4 Jan. 1678 hos Mignet, anf. st. pag. 524—528.

sin här och flotta i stridbart skick och återkallade de engelska trupper, som sedan krigets början stått i Ludvig XIV:s tjenst [1]).

Dessa underhandlingar mellan Frankrike, England och Generalstaterna började och fortgingo så hemligt, att de öfriga intresserade makterna, isynnerhet Sverige och de, som egentligen voro dess fiender om dem erhöllo en både sen och ofullständig kännedom. Det var som om allt detta icke hade rört dem vid. De svenska sändebuden, om ej alldeles utan oro, stödde sig likväl på Ludvig XIV:s och äfven Carl II:s försäkringar och uttalade i sina bref det hopp, att freden, hurudan den i öfrigt blef, skulle medföra Sveriges räddning [2]). De nordiska allierade åter ansågo sig hafva större skäl än någonsin att frukta en separatfred, som skulle lemna dem i sticket och säkerligen slutas på deras bekostnad. Fredrik Wilhelm gjorde öfverallt de kraftigaste föreställningar mot dessa hemliga, särskilda negociationer, i hvilka hans vänner utan hans hörande inläto sig och som enligt hans tanke alltför litet öfverensstämde med det förtroende de voro honom skyldige på grund af hans oegennyttiga ifver för det gemensamma bästa. Fördraget af den 10 Januari syntes mer än något hafva upprört honom. Han satte ej mycken tro till prinsens af Oranien, Generalstaternas och Englands högtidliga, och i sjelfva verket med sanningen ej fullt öfverensstämmande bedyranden, att de nordiska förhållandena ej med ett ord blifvit vidrörda i traktaten, hvars afslutande de förklarade endast afse att med Englands hjelp förskaffa de bästa möjliga fredsvilkor ej blott af Frankrike för Spanien och hertigen af Lothringen, utan äfven af Sverige för deras trogne bundsförvandt, kurfursten af Brandenburg [3]). De upptäckter han nyligen gjort i de svenska sändebudens uppfångade bref gåfvo honom starka skäl att betvifla ärligheten

[1]) Mignet, anf. st. pag. 528—530. — Puffendorf anf. st. lib. 16, § 2.

[2]) Jfr flere af depescherna från Nimwegen. — Bondes bref d. $^{3}/_{13}$ Jan. 1678 säger, att Montague, Englands sändebud i Paris, å sin herres vägnar förklarat Ludvig XIV, att England och prinsen af Oranien skulle arbeta för Sveriges *fulla* restitution, men väntade i stället att Ludvig XIV skulle medgifva billiga vilkor med afseende på spanska Nederländerna.

[3]) I separatartikeln till fördraget mellan England och Frankrike af den 10 Jan. bestämmes:

"et quod ad Sueciam attinet, penes Regem Christianissimum ea Oppida quæ in Sicilia tenet, aut aliud quodcumque quod extra Belgium proponi possit mansura per modum oppignorationis ac cautionis usque quo Pacis conditiones respectu Suecisæ concordari et iniri poterunt". Actes et memoires etc. T. 3, pag. 331.

framför allt af Generalstaternas försäkringar och löften; och han var lifligt öfvertygad derom, att bestämningarna i detta fördrag, hvars innehåll ej blifvit meddeladt honom och de öfriga allierade, endast afsågo Hollands och Englands intressen och läto honom åtnöjas med en ringa vinst, som ej stod i något rimligt förhållande till hans stora förtjenster och ej lät gå i uppfyllelse hans käraste drömmar. Han sökte likväl genom lysande löften höja modet hos dessa vacklande republikaner, af hvilka hans egen ställning så mycket berodde; men han fordrade i stället, att de ej gjorde några separata fördrag med England och hvarken nu eller för framtiden slöto en fred, som ej gaf honom full trygghet genom "att befria honom från Sveriges granskap [1]). Äfven hos Sverige väckte det oväntade förbundet mellan England och Holland en icke ringa bestörtning och åstadkom en ny skiftning i dess yttre politik, hvars oberäknelighet vid denna tid var en följd af osäkerheten i fäderneslandets egen ställning. Under hösten 1677 hade denna yttre politik varit föremål för öfverläggningar mellan Carl XI och Johan Gyllenstierna, vid hvilka man hade till ledning muudtliga och skriftliga meddelanden, gjorda af Olivekrantz, som i slutet af Augusti öfverrest till Sverige för att gifva sin regering en väl behöflig insigt i den allmänna politiska ställningen och i gången af de många underhandlingar, hvilka i Nimwegen och Haag blifvit förda mellan Sverige å den ena sidan samt Holland och kejsaren å den andra. Äfven Rådets betänkande inhemtades och blef i sina hufvudsakliga delar af Carl XI gilladt, emedan hvad det föreslog var nästan det enda, som ännu återstod att försöka. Man var ense derom, att Sverige ej längre borde "låta amusera sig af Holland och dess allierade", hvilkas handlingssätt stod i en alltför skarp strid med "deras fagra ord", utan det skulle hällre med full uppriktighet förena sig med Frankrike, höra sig för om de vilkor, det ville gifva för "en rättvis och reputerlig fred", samt af detsamma begära den kraftigaste militära, ej blott diplomatiska, hjelp. Carl XI och hans råd tänkte sig möjligheten att kunna förmå Ludvig XIV att ingå på ett kombineradt svenskt-franskt anfall mot alla Sveriges fiender, vid hvilket anfall Frankrike naturligtvis skulle påtaga sig lejonbördan. En fransk här skulle inrycka i Cleve, under det att i öster en svensk-polsk här, till en stor del underhållen för franska penningar tog Ost-Preussen och marscherade mot Pommern; hela det

[1]) Puffendorf anf. st. lib. 16, § 5 och fl. — Droysen anf. st. sid. 623 —625.

lüneburgska huset, som man tänkte vinna genom att afstå hela Bremen och Verden, skulle i förening med Sachsen kasta sig öfver Brandenburg, och Bäjern skulle, stödd på en fransk armé i det södra Tyskland, och i förening kanske med andra "väl intentionerade" operera mot kejsaren; och slutligen borde en stark fransk flotta segla till Öresund för att jämte den svenska göra ett slut på danskarnes och holländarnes herravälde i Östersjön. Detta var hvad Carl XI ansåg sig hafva rätt att fordra af sin allierade; och han sökte under den närmaste tiden med alla medel vinna hans samtycke. Feuquières bemedling togs i anspråk, och Lillierot beordrades att i Paris på allt sätt framhålla Sveriges trofasta vänskap, förekomma "alla irringar" hos Ludvig XIV och om möjligt med honom ingå en öfverenskommelse om nästa fälttåg, sådan som Carl XI ville hafva den, derest han icke kunde förmås till en fred, vid hvilken Sverige kunde finna sin räkning. Legaterne i Nimwegen skulle naturligtvis också rätta sitt handlingssätt efter denna sin regerings förändrade stämning, ehuru de visserligen, till dess man blifvit säker på Frankrike, borde "hålla verket gåendes" med kejsaren, Generalstaterna och Spanien. Det var ej nog med detta. Carl XI hade ock i sammanhang med ofvannämnda politiska kombinationer beslutit sig för att söka ett stöd hos England, hvars vänskap och förbund äfven rådet ansett vara af den största vigt. Det fanns ej något skäl för handen att betvifla Carl II:s fortfarande hemliga förstånd med Ludvig XIV, och det engelska folket kunde möjligen vinnas genom att egga dess handelsafund mot Holland och "bevilja det några favorabla vilkor i kommercierna". I öfverensstämmelse med dessa åsigter erhöll Lejonberg, den svenska ministern i London, befallning från sitt hof att "sondera gemüterna" och visa både konungen och isynnerhet de ledande männen i parlamentet, hvilket gynsamt tillfälle nu stode England till buds att genom en förbindelse med Sverige till en stor del komma i besittning af Hollands handel på Östersjön. Visade man sig då tillmötesgående skulle Olivekrantz öfverfara till London och inlåta sig i underhandling om en handelstraktat eller en defensivallians, naturligtvis riktad mot detta Holland, som genom sitt förhållande under kriget och sina olidliga kommersiela anspråk lyckats ådraga sig de svenske statsmännens synnerliga hat [1]).

---

[1]) För kännedomen af Sveriges politik i slutet af 1677 hänvisa vi till "Riksens Råds deliberationer och betänkande öfver Riksens nödvändiga ären-

Invigd i alla dessa politiska planer och försedd med instruktioner, som af dem betingades, återkom Olivekrantz till Nimwegen i början af Januari 1678. Just vid hans ankomst undergick ställningen en väsendtlig förändring genom Englands förbund med Generalstaterna, och han insåg genast omöjligheten att utan modifikation följa de ordres, som han erhållit med afseende på England och som hade till förutsättning denna makts goda förhållande till Frankrike. Svårt var att säga hvad som egentligen borde göras. Det undgick ej hans och Oxenstiernas blickar, hvilken ytterlig fara hotade Sverige, om Carl II, på Ludvig XIV:s vägran att antaga de vilkor man ville diktera, efter mycken vacklan förklarade Frankrike krig. Kunde då Sverige icke skilja sin sak från sin bundsförvandts, utan drogs in i kriget, var knappast någon räddning mer att vänta. Men å den andra sidan kunde det ju ske, att Ludvig XIV, mästare i konsten att begagna sig af sina motståndares svagheter, funne *inom* England och Holland den hjelp, som förmådde rädda honom ur hans kritiska läge, återgaf honom hans forna öfverlägsenhet och slutligen satte honom i stånd att diktera lag för sina fiender. I det fallet beroddc Sveriges räddning just af dess *nära* förbindelse med sin gamla bundsförvandt. Den senare möjligheten kommo väl de svenske underhandlarne knappast att tänka på; de sågo för ögonblicket endast faran att öfverraskas af ett krig mellan England och Frankrike och de sökte derföre ifrigt efter medel att besvärja den. Underrättad genom Lejonberg om Carl II:s synnerligen goda vilja och hans benägenhet att med Sverige förnya den allians, som förbundit de båda rikena, skyndade sig Olivekrantz i början af Mars öfver till London för att i afvaktan på sin konungs befallningar underhålla denna Carl II:s gynsamma sinnesstämning och vinna hans medverkan till ett biläggande i svenskt intresse af striderna i Norden, allt under det han försäkrade om Carl XI:s önskan att ingå en ny förbundstraktat med England. Hans ankomst väckte hos de nordiska allierade den största oro, och underrättelsen om hans öfverfart emottogs äfven af Ludvig XIV med mycket blandade känslor. Den senare fruktade utan tvifvel ånyo

den", dat. Stockholm d. 5 Okt. Kongl. Maj:ts svar på detta betänkande af d. 21 Nov.; "Kongl. Maj:ts nådigste svar och förklaring" på Bengt Oxenstiernas och Olivekrantz' "insinuerade och öfvergifne ärenden" af den 29 Nov.; Kongl. Maj:ts instruktion för Lillierot af d. 20 Nov.; Densammcs bref till Lejonberg af den 21 Nov.; samt Kommerse-kollegii betänkande, "huru man lämpligast skulle i handeln beneficera England och således afbörda sig Hollands servitut", af d. 27 Sept. 1677.

ett affall; de förre trodde sig känna Carl II:s böjelse för Sverige och misstänkte till och med, att Wilhelm af Oranien delade den. Man talade allmänt om Hollands och kejsarens böjelse för fred i Norden och man ansåg det bero endast af England att föreslå den för att den skulle slutas till och med på vilkor af Sveriges restitution och på bekostnad af Danmark, Brandenburg, Lüneburg och Münster. Dessa makters sändebud i London gjorde allt för att afvända en sådan olycka, hvilken de för öfrigt ansågo så nära, att de redan talade om Frankrike såsom räddaren, den der i slikt fall skulle hjelpa dem. Det beställsamma ryktet talade med mycken säkerhet derom, att Olivekrantz hade erbjudit kejsaren, Spanien, England och Generalstaterna ett evigt förbund *mot* Frankrike på grundvalen af Sveriges restitution, och det trodde sig äfven veta, att det svenska sändebudet, naturligtvis i ändamål att försäkra sitt land om Carl II:s vänskap, hade i uppdrag att föreslå ett äktenskap mellan sin konung och prinsessan Anna, den yngre dottern till hertigen af York. Det är väl sant, att såväl det ena som det andra hade varit nära öfverensstämmande med Olivekrantz' och kanske Oxenstjernas uppfattning af ögonblickets kraf, men det är säkert, att hvarken förbundet eller äktenskapet ifrågasattes, helt enkelt emedan Olivekrantz, ehuru med ett tydligt missmod, följde den nya instruktion, som han strax efter sin ankomst till England erhöll från sitt hof och som föreskref honom ett i väsentlig mon annat handlingssätt [1]).

Denna instruktion var blott en afskrift af ett mot slutet af riksdagen i Halmstad uppsatt rådslag, som uttryckte Carl XI:s och hans rådsherrars uppfattning af ögonblickets politiska ställning samt angaf det sätt, på hvilket man under den närmaste framtiden ville undvika de faror, hvilka för Sverige kunde uppstå af den engelsk-holländska alliansen [2]), Hvad som vid genomläsandet af detta politiska aktstycke främst faller i ögonen, är att Carl XI och hans statsmän, ehuru de icke underkänna det betänkliga i den engelska politikens omkastning, likväl icke anse denna omkastning så alldeles afgjord, att Sverige *genast* skulle föranledas till att öfvergifva

[1]) Bengt Oxenstierna till K. M:t den 15 Mars 1678. — Olivekrantz till K. M:t den $^{7}/_{17}$ Febr., 6 Juni s. å. — Olivekrantz till Oxenstierna d. 19 och 25 Mars, d. 9, 16, 19 April s. å. — Jfr Puffendorf, anf. st. lib. 16, § 4.

[2]) "Scopus consiliorum för närvarande tider". Registr. d. 26 Febr. — K. M:ts bref till legaterne i Nimwegen d. 27 Febr. Carlsson, anf. st. sid. 579.

de grundsatser, som man några månader förut beslutit att följa. Hela detta förbund *kunde* åtminstone vara en blott teaterkupp, genom hvilken konungen af England sökte att lugna sinnena i sitt land och bringa representationen till större medgörlighet i det fall, der dess makt var störst, och det var så mycket sannolikare, som det var föga troligt, att Carl II skulle på allvar vilja skilja sig från Ludvig XIV för att i stället göra sig till slaf af sitt pockande parlament. Hvad vidare Frankrike särskildt angår, var det de svenske statsmännens tanke, att "så äfventyrligt det skulle vara att allt framgent oförändradt blifva vid Frankrike", lika betänkligt skulle det vara att genast "på en enskynande liknelse" träda från dess förbund, utan att veta hvad man af de andra kunde hafva att vänta. Klokheten bjöd derföre att i det längsta undvika anstöt på något håll. Man skulle först och främst söka hindra utbrottet af kriget mellan England och Frankrike och Bengt Oxenstierna *i detta hufvudsyfte* afgå till London [1]). Kom det mot förmodan och trots alla bevekliga föreställningar till krig i följd af Ludvig XIV:s vägran att ingå på de af Carl II erbudna vilkor, då skulle den svenske ambassadören laga att Sverige lemnades i fred af England och tilläts att med vapen i hand värja sig mot sina fiender; och om Carl II vid sitt inträde i krig med Frankrike ville bilägga striden i Norden, skulle ambassadören förklara Carl XI benägen dertill under förutsättning, att freden "blefve reputerlig och säker". Önskade England, att Sverige skulle biträda dess förbund med Holland, vore den svenska regeringen dertill villig, på det vilkor likväl att den ej förbands till krig mot Frankrike, hvars stöd Sverige behöfde för upprätthållandet af den westfaliska freden. Men de allierade sjömakterna borde i sådant fall äfven medgifva och förskaffa Sverige restitution, eller om de ej *helt och hållet* kunde underkänna den brandenburgske kurfurstens anspråk, åtminstone se till, att han åtnöjdes med friheter i tullen för städerna i Hinter-Pommern eller med en penningsumma såsom lösen för Stettin. Endast *i det yttersta nödfall* tilläts den svenske ambassadören å sin konungs vägnar lofva, att Sverige skulle "*träda i aktion med Frankrike*" för att återställa den Pyreneiska freden, men för ett dylikt medgifvande vore Sveriges fullständiga restitution ett oeftergifligt vilkor [2]). För öfrigt borde under dåvarande förhållanden

---

[1]) Emedan Olivekrantz vid instruktionens ankomst redan var öfverrest till England, blef det han, som fick utföra Oxenstiernas mission.

[2]) — — "men emedan K. M:t ej kan emotstå, om England och Hol-

frågan om afslutandet af en handelstraktat med England samt förnyandet af den förra alliansen uppskjutas till ett lägligare tillfälle.

Det är af hela denna märkliga statshandling alldeles klart, att den svenska regeringen tänkte sig ett fredsbrott med Frankrike såsom en allrayttersta utväg att undvika den ännu farligare nödvändigheten af ett krig mot England, och att den ansåg bibehållandet och befästandet af det goda förståndet mellan båda dessa makter såsom det bästa medlet att betrygga Sveriges egen räddning. För alla händelser ville den behålla Englands vänskap och vinna dess medverkan till ett i svensk mening fördelaktigt biläggande af stridigheterna i Norden. Dithän syftade framför allt Olivekrantz' diplomatiska verksamhet vid Carl II:s hof, under det att Danmarks och Brandenburgs sändebud med alla medel sökte motarbeta den och med skimrande löften locka England in i kriget ej blott mot Frankrike, utan äfven mot Sverige. Emellertid fingo händelserna en för dessa våra fiender ogynsammare vändning. Ludvig XIV:s öfverlägsna diplomati och hans vapens segrar gåfvo honom en öfvervigt, som lät honom taga afgörandet helt och hållet i sin hand. Under det att han på allt sätt sökte göra Carl II:s krigiska ifver oskadlig genom att inlåta sig i hemliga förbindelser med oppositionens ledare och underhålla den fruktan de hyste, att uppställandet af en armé kunde blifva ett medel i monarkens hand till krossandet af friheten, riktade han ånyo sina bemödanden på Holland för att af denna makt erhålla fred och sålunda splittra det förbund, som länge mot honom stått väpnadt. Han räknade mer än någonsin på de Förenade Provinsernas leda vid kriget och deras oro öfver Oraniens planer, en oro, som endast stegrats genom dennes nära förbindelse med det stuartska huset. Ludvig XIV:s oväntade militära framgångar i Mars månad 1678, eröfringen af Gent och Ypern, gjorde sinnena i republiken ännu mer böjda för fred; och det republikanska partiet både hindrade ratifikationen af förbundet med England och påyrkade, med Amsterdam i spetsen, allt häftigare öppnandet af en direkt och separat underhandling med konungen af Frankrike [1]).

Under sådana omständigheter ansåg Ludvig XIV tiden vara

---

land skulle sådan resolution med force vilja K. M:t påtvinga; ty lärer ock K. M:t skicka sig härutinnan, som nöden dikterar".

[1]) Mignet, anf. st. sid. 544—550. — Martin, anf. st. sid. 525. — Generalstaterna slöto i stället med England en blott defensivallians i Westminster d. 3 Mars.

inne att föreskrifva sina fiender lagar. De allierades ministrar drömde ännu som bäst om möjligheten att genom England tvinga segraren till eftergift, då Ludvig XIV (den 9 April) både till kongressen och till Carl II såsom medlare afsände sitt *ultimatum* för den *allmänna* freden. Det publicerades i Nimwegen den 15 April. Redan i den första punkten framställes *såsom vilkor* för de afträdelser, dem Ludvig XIV i det följande förklarar sig beredd att göra, den fordran att Sverige skulle erhålla en fullständig *satisfaktion*, hvilken konungen af England förut lofvat i såväl sitt eget som Generalstaternas namn; och emedan hertigens af Holstein-Gottorp intresse på det närmaste sammanhängde med Sveriges borde han innefattas i freden på vilkor, med hvilka han kunde vara tillfredsstäld". För öfrigt bestämde detta stolta ultimatum med afseende på riket återställandet af den westfaliska freden, erbjöd åt Spanien afträdandet af 8 intagna platser i och för bildandet af den från Englands och Hollands sida påyrkade barrièren i spanska Nederländerna och lofvade republiken Maëstricht samt ett handelsfördrag på de af Frankrike i Oktober 1677 garanterade vilkor. Ludvig XIV förklarade sig icke vilja vara bunden af dessa vilkor längre än till den 10 Maj, inom hvilken tid de allierade egde att dem antaga, om de ej föredrogo att ännnu en gång vädja till vapnen. [1]).

Utan tvifvel var den häpnad och harm väl berättigad, som de allierade kände och uttryckte vid delfåendet af detta politiska aktstycke. Det var till sin form icke den ena partens i en aktningsfull ton affattade fredsförslag, hvars bestämningar han är beredd att med sina motståndare diskutera och måhända i mer eller mindre mon förändra; det var herskarens stränga och befallande bud till sina vasaller, af hvilka han väntar icke invändningar, utan lydnad. Han ger dem en kort, mycket kort tid att betänka sig, om de vilja

[1]) Mignet, anf. st. sid. 550—557. — Martin, anf. st. sid. 525. — Actes et memoires etc. anf. st., T. 2, sid. 396. — I Ludvig XIV:s bref till sina ambassadörer i Nimwegen, dat. Saint-Germain d. 9 April 1678, säger han om Sveriges satisfaction, att den blifvit honom "positivement promise par le roi de la Grande-Brètagne, comme se faisant fort en ce point pour lui et pour les Etats-Generaux". Han slutar sitt bref med följande ord: "j'avoue que, dans la gloire de rendre la paix à l'Europe, je suis particulièrement touché de celle de faire eprouver à mes alliés l'appui sur et solide qu'ils se doivent toujours promettre de mon amitié. Aussi vous appliquerez — vous à faire connaitre que c'est principalement dans la vue de faciliter la satisfaction entière de la Suède, que j'abandonne tant d'avantages que j'ai déjá acquis et que je pourrais encore espérer dans la suite de la guerre".

krypa till hans fot eller i ett slags vansinne trotsa hans vrede. I sanning, söker man en tidpunkt, från hvilken man kan räkna Ludvig XIV:s makt såsom "hela kristenhetens diktator och monark", så är det från den stund han öfverraskade verlden med detta märkliga tillkännagifvande af sin vilja. Innehållet var äfven sådant, att skränet svårligen kunde uteblifva. I synnerhet de nordiske allierade funno icke utan skäl vilkoren "abominabla" och de ville hällre lida allt än underkasta sig. De kunde likväl knappast undgå att inse det hopplösa i sin belägenhet; ty redan den första punkten af segrarens ultimatum, der det talas om löften, som England gifvit i sitt eget och Generalstaternas namn, borde öfvertyga dem, att de voro bestämda att offras upp. Litet kunde der hjelpa den engelske medlarens och de holländske sändebudens tal om sina principalers oskuld [1]).

Med afseende på Sverige var Ludvig XIV:s förklaring egnad att åt dess yttre politik gifva, åtminstone för tillfället, en större trygghet. Man finner också, att Karl XI och hans förtrogne, länge sökande ett medel, lika godt hvilket, att om icke med räddad ära, så åtminstone utan territoriel förlust komma ur den afgrund, i hvilken fäderneslandet blifvit kastadt genom föregående politiska förvillelser, nu krampaktigt omfatta det halmstrå, som räckes af den mäktige, och fast lita till hans vänskap, besvarande alla hans öfvertalanden att något litet offra för fredens skull med ett enkelt vädjande till de löften, som han flere gånger gifvit och nu inför hela verlden högtidligen förnyat. Huru dessa löften höllos, skola vi söka att i korthet visa. *Sättet*, hvarpå skyddet gafs, har ej i ringa mon inverkat på Sveriges närmaste framtid. Dessa års historia har mycket att förtälja om diktatorns sätt att behandla sina fiender; den har äfven åtskilligt att tala om hans sätt att bemöta sina vänner framför allt den, som genom att gå hans ärenden drabbats af olyckans slag. Grannlagenhetens dygd kan deri sällan spåras; hjelpen skänkes såsom ett nådebröd och den hjelpte får tidt och ofta veta, att han utan beskyddaren intet är. Ludvig XIV visar mot Sveriges konung en nedlåtenhet utan like och glömmer sällan att påminna både om sin makt och sitt ädelmod. Frankrikes sändebud i Nimwegen behandla de svenske ambassadörerne såsom vore de representanter för någon af Tysklands obetydligaste furstar och yttra sig till dem, när de understundom bevärdigas med uppmärksamhet, på ett sätt och i en ton, att man ej vet antingen man skall häpna öfver

[1]) Droysen, anf. st. pag. 626. — Puffendorf, anf. st. lib. 16, § 16.

oförskämdheten hos dem, som tala, eller beundra tålamodet hos dem, som höra på. Carl XI och Johan Gyllenstierna hafva, så länge det var nödvändigt, med tystnad lidit både den ena skymfen och den andra, ehuru man lätt varsnar, att sjelfkänslan blifvit djupt sårad och stoltheten kränkt. Men för Sveriges unge konung blef detta en lexa af den art, att hon ej kunde glömmas [1]).

Ludvig XIV:s ultimatum blef emellertid uppslaget till de underhandlingar, ur hvilka freden slutligen framgick trots de ifrigaste bemödanden af prinsen af Oranien och de engelska medlarne att hindra den. Det visade sig väl snart, att något *allmänt* antagande af de gjorda vilkoren ej stod att vinna, men sinnesstämningen inom republiken var i stället sådan, att Ludvig XIV med säkerhet kunde hoppas ett tillmötesgående och han gjorde äfven allt för att ytterligare vinna dess förtroende. Han gjorde det ena medgifvandet efter det andra och afgaf slutligen i bref till Generalstaterna, "sina kära vänner och allierade", (af den 18 Maj) så lockande och lugnande försäkringar, att man beslöt afsända Beverningk till Ludvig XIV:s läger för att utverka ett sex veckors vapenstillestånd, under hvilken tid man ville "disponera de allierade till fred". Till och med Wilhelm af Oranien gaf, ehuru motvilligt, sitt bifall till Beverningks beskickning, emedan han från England erhållit underrättelser, som minskat, om icke beröfvat honom allt hopp om Englands deltagande i kriget. Den vacklande Carl II hade, förmådd af parlamentets hållning och Generalstaternas allt bestämdare uttalanden för freden, med Ludvig XIV upptagit underhandlingarna om en nära allians, underhandlingar, hvilka den 27 Maj ledde till afslutandet af ett hemligt subsidiefördrag, som syntes befria Ludvig XIV från all fruktan för Englands fiendskap. Beverningk, anländ till det franska lägret, erhöll af Ludvig XIV löftet om vapenstillestånd till den 12 Augusti och försäkrade honom i stället om republikens beredvillighet att nu taga de densamma erbjudna fredsvilkoren. Ge-

---

[1]) Ambassadörernes bref från Nimwegen till K. M:t, i synnerhet Oxenstiernas af den 25 April 1678 samt Oxenstiernas och Olivekrantz' af d. 5 Aug. s. å. — Amb:nes bref öfverflöda af klagomål öfver deras franske kamraters uppförande. Nästan aldrig erhöllo Oxenstierna och Olivekrantz från de franska sändebuden kommunikation af någonting, förrän det redan var kommuniceradt medlaren och alla de andra parterna. Vid alla tillfällen sökte fransmännen taga försteget för de svenske ambassadörerne, rent ut framhållande "skilnaden mellan en konung i Frankrike och des rois mercenaires, mellan en fransk och en svensk ambassadör". I synnerhet Colbert-Croissy öfverskred gränserna för all diplomatisk anständighet.

neralstaterna bekräftade äfven denna försäkran och gåfvo befallning åt sina sändebud i Nimwegen att öfvertala de allierade till antagande af Frankrikes vilkor och under tiden arbeta på afslutandet af freds- och handelsfördraget mellan Holland och Frankrike. Underhandlingarna fortgingo, förda direkt mellan de franske och holländske sändebuden utan någon medlarnes mellankomst; och trots de fortsatta protesterna af de i Sveriges försvagande intresserade makterna, syntes fredsslutet mellan Holland och Frankrike före Juni månads utgång vara oundvikligt, isynnerhet sedan de spanska sändebuden på grund af nya ordres från sin regering förklarat sig beredda att antaga vilkoren och underteckna freden. Det blef då Ludvig XIV sjelf som förändrade sakernas ställning genom framkallandet af en ny och oväntad fordran, derigenom för ett ögonblick mot sin vilja åstadkommande stärkandet af en allians, på hvars upplösning han länge med vanlig skicklighet användt sina bästa diplomatiska vapen. Ludvig, som i sitt ultimatum i de bestämdaste ordalag fordrat Sveriges restitution såsom vilkor för freden, visste mycket väl, att trots Spaniens och Hollands medgifvanden deras allierade och isynerhet kurfursten af Brandenburg endast med våld skulle kunna förmås att afträda de af Sveriges besittningar, som vapenlyckan förskaffat dem. Han hade derföre fattat sitt beslut att till Spanien återlemna de omtalade platserna i Nederländerna först sedan Sveriges restitution blifvit ett fulländadt faktum och den allmänna freden blifvit sluten, så mycket mer som de voro af militärisk vigt vid ett eventuelt infall till Sveriges förmon i hjertat af det tyska riket. Ludvig XIV underrättade redan i början af Juni sina ambassadörer om sin vilja och befalde dem tillika att behandla saken med den yttersta försigtighet, måhända i det hopp, att svårigheten skulle kringgås och utväg lemnas honom öppen helt enkelt derigenom, att i traktaten lika litet som förut ett ord nämndes om *tiden* för platsernas utrymmande. Det hoppet blef likväl snart sviket. Ludvig XIV:s afsigt blef — såsom det sagts genom Oxenstiernas indiskretion — känd i Nimwegen och de holländska sändebuden nödgades att af de franska begära en öppen förklaring [1]).

Huru försigtigt än denna förklaring afgafs och huru mycket de franske underhandlarne sökte försvara och förklara sin konungs handlingssätt genom att orda om hans förpligtelser mot Sverige,

[1]) Mignet, anf. st. pag. 559—593. — Martin, anf. st. p. 527—529. Puffendorf, anf. st. lib. 16, § 18 o. fl. — Disdier, anf. st. p. 102 o. fl.

kunde allt detta icke förekomma en hastig och oväntad omkastning i den allmänna meningen både inom England och Holland. Fredsvännerne inom republiken intogos af häpnad och misstroende, under det att Oraniens anseende växte och han ifrigare än någonsin arbetade för sitt fäderneslands anslutning till de allierade. Desse fattade ånyo hopp och sökte med all flit uppmuntra republiken och konungen i England till hvad de kallade "manliga beslut"; och sjelfve kurfursten, hvilken nyss, för att icke af Holland lemnas i sticket, sökt på många olika vägar hålla sig tillträdet öppet till Ludvig XIV:s gunst, han fann, som en förståndig man, tiden vara inne att åter kasta om seglen, då för honom ingen bättre säkerhet funnes, "als bei der alliirten Parthei beständig zu halten" [1]). Carl II, påverkad af Wilhelm af Oranien och hertigen af York, vägrade att ratificera det hemliga fördraget af den 27 Maj och skickade Frankrikes gamle motståndare William Temple till Haag och Nimwegen, försedd med fullmakt att afsluta en off- och defensiv-allians med Generalstaterna. Temple emottogs med öppna armar af Oranien, som nu hoppades på krigets fortsättande eller på framtvingandet af en fred efter sitt sinne. Så ifrig var äfven deras verksamhet, så stort det misstroende, som genom Ludvigs oväntade fordran blifvit väckt inom republiken, att trots staden Amsterdams motstånd efter några få dagars underhandlingar ett fördrag den 26 Juli afslöts, i hvilket Holland lofvade att fortsätta kriget och England att förklara det, om ej Frankrike före den 11 Aug. förklarade sig beredt att utan afseende på Sveriges restitution utrymma de till Spanien afträdda platserna omedelbart efter ratifikationen af fredsfördraget.

Ludvig XIV sökte emellertid en utväg att undkomma ett krig, hvars förnyande han på inga vilkor ville och han sökte derföre förmå Generalstaterna att genom befullmäktigade, afsända till hans läger, sjelfva föreslå något annat dem mera behagligt medel, hvarigenom samma resultat kunde ernås, som han med sin fordran afsett. Men Generalstaterna voro föga böjda att lyssna till ett sådant tal. De ville ej erkänna Sveriges restitution vara något, som rörde freden mellan dem och deras fiende, och de ville allraminst erkänna billigheten deraf, att just de lemnade segraren medel i händerna att beqvämligare betvinga deras egna vänner. De vägrade att ingå på någon af Ludvig XIV:s önskningar. Kriget syntes oundvikligt, då plötsligt de svenska ambassadörerne genom sitt ingripande gåfvo Ludvig XIV tillfälle att utan förödmjukelse gifva vika och således

[1]) Puffendorf, anf. st. lib. 16, § 31. — Droysen, anf. st. pag. 630.

förebygde stridens återupptagande. De förklarade [1]), att konungen af Sverige skulle vara tillfredsstäld med det som hans allrakristligaste majestät fann för godt att besluta med afseende på platserna i Flandern, hvilkas utrymmande de ej ville motsätta sig, förvissade som de voro, att Ludvig XIV hade andra medel att enligt löfte bispringa sin bundsförvandt [2]).

Utan tvifvel hafva de franska ambassadörerne för de svenske antydt ett sådant uttalande såsom önskvärdt, och i samma syfte har äfven Barillon, Frankrikes minister i London, bearbetat Carl II, så att denne slutligen till Temple afsände en föga välkommen ordre att genast begifva sig till Nimwegen och der söka öfvertala de svenske ambassadörerne till det steg de nu verkligen togo. Dessutom hade Olivekrantz [3]) sjelf helt nyligen haft tillfälle att af Danby personligen erfara det engelska kabinettets tankar i frågan. Men äfven ögonblickets politiska ställning var sådan, att den ensam kunde bestämma de svenska underhandlarne, hvilka eljes i saknad af noggranna ordres voro tvekande i sitt handlingssätt. Det var för dem ej svårt att inse — äfven om det icke idkeligen predikats för dem af deras franska vänner — att skulden till krigets återupptagande skulle kastas på Sverige, hvilket sjelft, isynnerhet genom Englands deltagande, skulle råka i en ytterlig fara, så mycket större som Frankrike ej kunde hjelpa att afvärja den. Allt innebar ett ansvar, som de ej hade lust att påtaga sig, och de handlade derefter [4]).

Genom de svenska sändebudens förklaring bortföll om icke det enda, så åtminstone det svåraste hindret för fredens afslutande. Frankrikes fullmäktige gjorde visserligen ännu ett försök att förmå Generalstaterna till afsändande af en deputation, som med Ludvig XIV kunde öfverlägga om Flanderns utrymmande och Sveriges restitution, men gåfvo slutligen efter i sista timmen, hvarefter separatfreden undertecknades sent på natten den 10 Augusti efter direkt underhandling mellan Frankrikes och Hollands sändebud. De engelske medlarne, isynnerhet Temple, voro af händelsen högst obehagligt berörde, så mycket mer som de på goda skäl ansett den vara högst osannolik. De nekade äfven helt och hållet sitt biträde, förklarande sina fullmakter afse ett allmänt och icke ett partikulärt fredslut.

---

[1]) Det skedde officielt genom en den $\frac{1}{2}\frac{1}{7}$ Juli ingifven memoire.

[2]) Mignet, a. st. pag. 608. — Disdiers, a. st. p. 165. — Legaternes bref af den 23 Juli 1678.

[3]) Han ankom till Haag från London den 10 Juli.

[4]) Legaternes bref den 23 Juli. — Olivekrantz' bref, dat. Haag den 12 Juli. — Temple, a. st. pag. 293.

Sverige var i fredsfördraget icke inbegripet i dess egenskap af kontraherande part trots alla Oxenstiernas och Olivekrantz' ansträngningar att komma till rätta med de holländske underhandlarne. Desse hade redan i April 1677 till Sveriges ambassadörer — likasom samtidigt till Frankrikes — öfverlemnat jämte ett fredsförslag ett detaljeradt förslag till en handels- och navigationstraktat, bygd väl icke helt och hållet, men i möjligaste mon på den grundsats af handelns frihet, som Holland af naturliga skäl hyllade, men som visst icke var den herskande hvarken inom Sverige eller Frankrike. Det är bekant, med hvilken ifver Colbert motsatte sig de fordringar, som Holland i sitt för Frankrike afsedda förslag framstälde och att Ludvig XIV sjelf endast med den största svårighet och ledd af de vigtigaste politiska skäl gaf efter för dess anspråk. Det behöfdes äfven för Oxenstierna och Olivekrantz blott en blick i det förslag de emottagit för att öfvertyga sig derom, att hvad republiken begärde var vida mer än de "beneficia", som de hade rätt att medgifva och med hvilka Carl XI velat återköpa republikens vänskap. De lemnade derföre tills vidare förslaget obesvaradt; och när Olivekrantz på hösten öfverfor till Sverige för att gifva sin regering neggranna och fullständiga underrättelser om den yttre ställningen och personligen inhemta dess befallningar, då afsåg han äfven att blifva närmare instruerad rörande denna handelstraktat, som han visste under en eller annan form skola blifva nödvändig för återställandet af det goda förhållandet mellan Holland och hans fäderneslaud.

Det holländska projektet, som redan i April blef öfversändt till Sverige, var till sitt innehåll hårdare än Elbingertraktaten med dess elucidationer och uppväckte derföre den svenska regeringens yttersta harm. Det blef emellertid till Kommerse-kollegium remitteradt med förständigande för kollegium att inkomma med sitt betänkande öfver förslaget, hvilket äfven afgafs den 12 Juli 1677. Betänkandet genomgick det holländska projektet punkt för punkt och visade, att nästan alla dess artiklar och framför allt den sjunde voro till förmon blott för Holland och dessutom i strid med Sveriges lag och laga stadgar samt konungens makt och auktoritet. När Holland t. ex. fordrade rätt för de båda rikenas undersåtar att med sina skepp utan hinder besöka det andra landets alla hamnar och der sina varor åt hvem som hälst afyttra, så ansåg kollegium detta vara en frihandel, som väl Holland *måste* i sitt eget intresse "tillstädja både judar och hedningar", men som var snörrätt stridande mot Sveriges då gällande handelslagstiftning och dess sannskyldiga

fördel. Fordran att Sverige skulle öfverallt inom sitt område för holländarne låta gälla 1640 års jämförelsevis låga tulltariff, under det att för svenska skepp i holländska hamnar skulle vara gällande en taxa af år 1654, var enligt kollegii åsigt till ytterlig skada för Sveriges handel och så mycket mindre öfverensstämmande med grundsatsen af reciprocitet, som Holland derigenom fortfarande förbehöll sig rätt att uppbära "Veilgeltet", en afgift, som Holland till följd af den s. k. "redemptionstraktaten" med Danmark pålagt alla varor och skepp, passerande till och från Östersjön, men från hvars erläggande Sverige genom handelsfördraget med Holland af år 1673 blifvit befriadt. Att alla svenska kompagnier skulle upphäfvas såsom stridande mot handelns frihet, samt att all åtskilnad skulle bortfalla i tullen för monterade och omonterade skepp, allt detta hade äfven republiken begärt, men var en begäran, hvilken bifallen skulle dels beröfva Sveriges konung hans rätt att utan främmande intrång "beneficera sina undersåtar", dels fullkomligt "slå öfver ända all Sveriges navigation". Summan var, att enligt kollegii ord "en försoning på dessa vilkor med det i de nordiska farvattnen redan så mäktiga Holland skulle medföra fäderneslandets undergång genom att ytterligare befästa ett välde, som Sverige borde göra allt för att bryta och som det äfven kunde undandraga sig genom att med klokhet och försigtighet begagna sig af Englands handelsafund mot republiken [1]). Det lider intet tvifvel att sådana åsigter delades af den svenska styrelsen och måhända mest af den man, som väl får anses såsom hafvande i de tiderna företrädesvis representerat vårt lands politiska förstånd. Det röjer sig såväl i Johan Gyllenstiernas egna bref, som i de af honom dikterade depescherna till Sveriges sändebud en alltmer stegrad ovilja mot Holland och en liflig önskan att i möjligaste mon emancipera Sverige från ett tryckande merkantilt beroende. På sina känslor måste han likväl lägga band och moderera sina önskningar i följd af de svåra politiska förhållandena och beroendet af Frankrike, som snart uttalade den fordran, att Sverige skulle falla undan och i fredens — för att ej säga i Frankrikes — intresse offra allt.

Emellertid var den svenska regeringen på hösten 1677 ej i ställ-

[1]) Vi åberopa: "ett oförgripligt sentiment öfver det projekt af commercie- och navigationstraktaten, som K. M:ts legater i Nimwegen är utaf de holländske kommuniceradt och tillställdt". Datum d. 12 Juli 1677. Sina åsigter utvecklar Kollegium vidare i ett betänkande af den 27 Sept. s. å. — Jfr Olivekrantz' bref till Oxenstierna från London den 12 Juni 1678.

ning att kunna föreskrifva några lagar. Till hennes politik hörde då, som vi sett, bland mycket annat att söka Englands skydd, att vinna Carl II genom Frankrikes inflytelse och de ledande i parlamentet genom löften om handelsförmåner. Men Holland måste likväl ännu med varsamhet behandlas och underhandlingarna åtminstone för syns skull fortsättas, ehuru man önskade att handelsfrågan kunde tills vidare med tystnad förbigås. Kom den å bane skulle det holländska projektet förkastas och vid eventuela underhandlingar såsom yttersta medgifvande sättas Elbingertraktaten med elucidationer samt förbindelse för Holland i thy fall att hjelpa Sverige till restitution af dess förlorade provinser [1]). Med sådana förhållningsordres öfverreste Olivekrantz igen till traktatsorten. Af skäl, som till en del torde framgå ur vår föregående framställning ifrågakom likväl icke någon egentlig underhandling med Holland under de första månaderna af år 1678. Först då separatfreden mellan Frankrike och Holland syntes nära förestående, var Oxenstierna ytterst angelägen att komma till rätta med holländarne för att icke Sverige skulle i fredsslutet skiljas från sin bundsförvandt och sedan måhända förlora allt hopp om sin restitution. Han förklarade sig derföre beredd att med de holländske ambassadörerne uppgöra fredstraktaten och föreslog att i den intaga en artikel, som skulle förbinda kontrahenterna att fyra månader efter freden låta sina kommissarier sammanträda till kommerciesakens uppgörande på grundvalen af handelns frihet. Dermed voro holländarne långt ifrån tillfredsstälda och erkände öppet, att för dem var handelsfrågan den vigtigaste och ingåendet på deras önskningar i detta fall vilkoret för freden. Det hjelpte icke att Oxenstierna medgaf, att i den af honom ifrågasatta artikeln normen för den framtida uppgörelsen uttryckligen bestämdes till Elbingertraktaten med elucidationerna i Helsingör; hans motståndare fordrade i mycket bestämda och häftiga ordalag ett svar på det af dem för längesedan ingifna projektet samt freds- och handelstraktaternas *samtidiga* undertecknande och de sekunderades ifrigt af de franska sändebuden, hvilka välvilligt rådde Oxenstierna att gifva efter för alla Hollands önskningar. På detta sätt bragt i yttersta trångmål, uppsatte den svenske underhandlaren med biträde af Silfvercrona ett kontraprojekt, som i slutet af Juni till holländarne öfverlemnades. Oxenstierna hade sökt göra det så behagligt som möjligt och särskildt i den sjunde artikeln gått längre än hans instruktioner tilläto honom att göra, ehuru icke så långt, att det var

[1]) K. M:t till Olivekrantz d. 20 Nov. 1677.

tillfyllest för motparten. Något svar afhördes icke trots upprepade påminnelser af de svenska och franska sändebuden; men väl sades det, att man först skulle hafva evacuationsfrågan afgjord, utom det att man i det hela visade sig lika nöjd om någon snar uppgörelse med Sverige — en likgiltighet, som ansågs hafva sin grund dels i Generalstaternas eget begär att sålunda minska oviljan hos sina allierade, isynnerhet Brandenburg, dels i Frankrikes alltmer misstänkta böjelse att sluta freden *utan* sällskap af sin bundsförvandt. I stället framkommo de holländska sändebuden med en mängd i allmänhet oberättigade klagomål öfver svenskarnes sätt att hålla ingångna traktater och visade sig särdeles upprörda öfver händelsen i Stralsund, der några holländska skepp blifvit uppbragta af — såsom det snart befans — franska kapare. Oxenstierna och hans medbroder sökte då genom löfte om ersättning vinna freden, ehuru detta anbud visade sig vara lika litet tillfyllestgörande som alla andra. Då emellertid det afgörande ögonblicket nalkades och det var klart för alla, att en hastig uppgörelse mellan Sverige och Holland låg utom möjlighetens gräns, anhöllo de svenska ambassadörerne hos de franska, att de icke skulle innehålla med sitt fredsslut, men i traktaten förbinda Holland att låta sina fullmäktige ofördröjligen sammanträda med Sveriges för att bringa den svensk-holländska underhandlingen till slut samt under tiden iakttaga en fullständig neutralitet[1]).

En särskild akt af ungefär sådant innehåll blef äfven till Sveriges förmån vidfogad det franskt-holländska fredsfördraget af den 10 Augusti — ett fördrag, som genom det förräderi och den svarta otacksamhet, hvarom detsamma å republikens sida ansågs bära vittne ej kunde annat än uppväcka de allierades, framför allt kurfurstens harm och gifva anledning till långa och häftiga protester. För Sverige medförde den med svårighet utverkade neutraliteten med Holland en icke oväsentlig fördel genom det hinder den lade i vägen för holländarne att vare sig direkt eller indirekt bistå våra fiender; och det var åtminstone anledning att hoppas, att Frankrike hädanefter och isynnerhet sedan den 17 September freden med Spanien genom holländsk bemedling kommit till stånd, skulle få fritt tillfälle att bringa till reson dessa danskar och tyskar, som framför allt Sverige i sin hjelplöshet hade skäl att frukta. Hvilka medel Ludvig XIV använde för att i detta afseende motsvara Carl XI:s förhoppningar

[1]) Oxenstiernas bref af d. 8, 10, 17, 24 Juni; legaternes bref af d. 23 Juli och 1 Aug. samt deras vidlyftiga rapport till K. M:t af d. 18 Febr. 1679.

skall det följande visa. Tills vidare var han upptagen af sina egna intressen, åtnöjande sig med att sjelf eller hällre genom Pomponne, Feuquières och sina ambassadörer i Nimwegen gifva Sverige vänskapliga råd att genom "någon liten cession" till höger och venster göra sig af med sina fiender — råd, för hvilkas riktiga uppfattning Carl XI och hans högtbetrodde minister syntes sakna allt sinne. Äfven Oxenstierna och Olivekrantz erhöllo sådana mycket tydliga vinkar vid de nya underhandlingar, i hvilka de i öfverensstämmelse med aftalet i fredsfördraget inläto sig med de holländska ambassadörerne. Den 6 och 7 Aug. g. st. höllos långa konferenser, hvarunder man i hufvudsaken förenade sig om nästan alla punkterna i freds- och handelstraktaterna med undantag likväl af sjette och sjunde artiklarne i den senare, med afseende hvarpå de svenska ambassadörerne hade sina egna åsigter, dem de meddelade i ett nytt projekt, som af holländarne togs ad referendum. Detta innehöll med afseende på de hufvudpunkter, som ännu voro tvist underkastade, ett af Oxenstierna redan i Juni gjordt medgifvande, att tullen för holländska fartyg skulle i Ingermanland, Estland och Liffland regleras efter 1640 års låga tulltariff, der för öfrigt ännu ingen skillnad gjordes mellan monterade och omonterade skepp, men fordrade 1668 års tulltaxa såsom gällande för moderlandet och Finland; det bestämde äfven om tjäru- och tobakskompaniernas upphäfvande, men först inom ett år efter fördragens ratifikation, och det fordrade bestämdt, att i fördraget skulle till Sveriges förmån stadfästas 1673 års traktat samt i detsamma inflyta en förbindelse för Holland att använda sina bona officia till Sveriges restitution. Efter denna ömsesidiga kraftansträngning förflöto åter några veckor, under hvilka dessa underhandlingar hvilade, enligt Ludvig XIV:s mening genom Sveriges förvållande, och man hann ända till den 24 Oktober, innan holländarne funno för godt att besvara de svenska ambassadörernes förslag. Men denna dag kom svaret med både gamla och nya fordringar och under den kategoriska formen af ett ultimatum. De svenske sågo saken lugnt och det var nu de, som ej funno någon anledning att brådska. Hollands hela uppförande hade länge förefallit dem skäligen misstänkt, och de dömde ej på lösa grunder, då de ansågo de för tillfället makthafvande holländska statsmännen vilja tillgodose Brandenburgs intresse och begagna Sveriges ovissa ställning till republiken såsom ett medel att förskaffa kurfursten möjligast goda vilkor[1]). Dessutom sågo de icke i sin konungs bref —

[1]) Jfr. flere af legaternes bref. — Legaternes bref till Silfvercrona d. 16 Okt. 1678.

hvilka för öfrigt i regeln alltid anlände för sent att kunna vara dem till ledning — några synnerliga prof på undfallenhet för Hollands fordringar. De talade nästan alla med någon olikhet i uttrycket om "Hollands eftertraktade välde öfver Sveriges kommers såsom mycket nachdelaktigt för Vårt intresse och sensibelt för Vår kungliga auktoritet"; de medgåfvo väl nödvändigheten och önskligheten att med hänsyn till Frankrikes gjorda påminnelser komma till en snar uppgörelse, men när det kom till talet om de eftergifter, som K. M:t ville göra för att underlätta den, var det sådana, som ambassadörerne redan gjort på eget bevåg och som befunnits otillräckliga för sitt ändamål[1]). Först efter många påminnelser af sina franska vänner afgåfvo de svenska sändebuden den 20 November ett svar, hvari de, långt ifrån att ytterligare falla undan, återtogo sitt förut gifna löfte om kompaniernas upphäfvande samt anhöllo att få veta, om holländarne vidblefvo sitt projekt eller icke, i hvilket senare fall de måste inhemta nya ordres från sin konung. Den 11 December öfverlemnade de dertill ett nytt sammanjämkadt förslag utan att deri göra några vigtigare medgifvanden med afseende på de återstående tvistefrågorna, hvarefter underhandlingen ånyo afstannade för en tid af tre månader, under hvilka de kontraherande parterna offentligt och enskildt sköto skulden till dröjsmålet på hvarandra. Vid dessa sista negotiationer begagnade Oxenstierna och Olivekrantz för öfrigt den engelske medlaren, utan tvifvel för att motverka Frankrikes uppenbara bemödanden att draga hela denna underhandling till Haag och under sin högsta ledning[2]).

Det kan skäl vara att betvifla, huruvida Carl XI under slutet af år 1678 öfver hufvud ville freden med Holland; hans statsreson *då* var säkert den, som han under dessa år ej så sällan följde — att "temporisera och hålla verket gående." Och det skulle ske, till dess att Sverige — förstås med Frankrikes hjelp — hann slå sitt stora slag och lära republiken lika så väl som sina andra fiender, att det ännu var för tidigt föreskrifva lagar. Han hoppades på slutlig framgång efter år af olyckor, då de, som förut varit segrare, skulle tvingas att släppa sitt rof. Frankrike skulle nu, i fred med Holland och Spanien, bättre kunna honorera sina löften. Franska trupper borde falla in i vestra Tyskland, under det att en svensk armé från Liffland ryckte in i brandenburgska Preussen, der förenade sig med en

[1]) K. M:ts bref af d. 6 Juli, 11 och 25 Aug., 25 Sept. 1678.

[2]) Legaternes bref till K. M:t under den senare delen af år 1678; brefvet af d. 18 Febr. 1679.

polsk styrka och derefter tvang kurfursten att uppgifva sina vidare planer på Pommern. Inom Sveriges eget område kunde man nog reda sig mot danskarne och med en fransk flotta af 36 skepp eller så omkring vid Sundet fanns ej skäl att frukta Danmarks välde öfver Östersjön[1]). Allt detta kan synas efterverlden som chimärer; och knappast är det troligt, att Gyllenstiernas hufvud rymde dem alla. Men säkert är, att Carl XI sjelf närde dem lik en drunknande, som griper efter halmstråt till sin hjelp. Han trodde sig hafva Ludvig XIV:s hundrade gånger gifna löfte att bygga på, och han hade svårt att öfvergifva hoppet, äfven när Ludvig XIV:s egen mening midt igenom de artiga fraserna blef allt mera klar, att åtminstone icke i oträngdt mål Frankrikes vapen, utan framför allt dess diplomati och dess guld med understöd af Sveriges egna uppoffringar skulle bereda räddningen och freden. Den meningen i den franske konungens och hans ministrars tal blef ju längre det led allt lättare att begripa. Det ordades — och visserligen icke utan skäl — om faran att sända en fransk flotta till Öresund, då Sverige än ej slutit fred med Holland och Englands ställning ej var sig lik det ena ögonblicket och det andra; och lika mycket var att säga om de svårigheter, som skulle möta ett franskt infall i Tyskland, isynnerhet längre fram, sedan Stralsunds fall, Pommerns förlust och slutligen den liffländska expeditionens undergång rågat måttet af våra olyckor. Deremot visade sig Frankrikes konung mycket angelägen att på underhandlingens väg och med användande af den oerhörda öfvermakt händelserna gifvit honom, både för sig och Sverige uppgöra tvisterna med de fiender, som återstodo, skulle det än ske med ej så obetydlig pekuniär uppoffring, under förutsättning blott, att Sverige "af klokhet och i sitt eget intresse" ville genom några små afträdelser underlätta Frankrilkes välvilliga bemödanden[2]).

Ludvig XIV:s nära kännedom om de allierades ställning, hvilken redan förut varit försvagad genom inbördes splittring och misstroende, nu alltmer förtviflad efter Hollands och Spaniens utträde ur kriget, lät honom hoppas att ganska lätt genom underhandling och på sin höjd några hotelser, framtvinga den allmänna freden. Inom riket blef ropet derpå allt starkare och många talade i likhet med Neuburg om Sveriges återställande i sin förra makt såsom en politisk nödvändighet.

[1]) Jfr. flere af K. M:ts bref t. ex. det af d. 11 Aug. — Oxenstiernas bref d. 28 Sept. — Flere af Lillieroths depescher.

[2]) Jfr. depescherna till K. M:t från Paris. — Ludvig XIV:s bref till Feuquières under slutet af år 1678 och början af år 1679. — Flere af Lillieroths bref till legaterne i Nimwegen.

De små staterna i vester, närmast utsatta för ett franskt anfall och ur stånd att fatta välsignelsen af Brandenburgs förstoring med svenska Pommern, skyndade den ene efter den andre att för sig taga i anspråk den 19:de art. af det franskt-holländska fredsfördraget, som förbehöll republikens allierade rätt att inom en viss tid biträda detsamma. De hejdades likväl deri af Ludvig XIV:s förklaring, att denna rätt tillkom ej enskilde tyske furstar, utan kejsaren och riket. Äfven Lüneburg ville freden och fortsatte sina hemliga underhandlingar med de svenska och franska sändebuden, lofvande till och med förbund *mot* Brandenburg, blott det finge behålla åtminstone den största delen af Sveriges besittningar i det nordvestra Tyskland. Så mycket ifrigare voro Danmark och Brandenburg att till det yttersta försvara, allt hvad de ansågo såsom sin förtjenta lön. "Den store kurfursten" var isynnerhet beundransvärd. I det längsta hade han med alla medel motarbetat Frankrikes försök att komma till en särskild uppgörelse med Holland, och sedan olyckan var skedd, hade han häftigare, att icke säga oförsyntare än någon annan protesterat inför Europa och sökt om möjligt hindra fördragets ratifikation. Samtidigt underhandlade han i Wien, med lysande löften sökande qvarhålla kejsaren i de allierades förbund, förband sig ånyo (d. 4 Aug.) med Danmark och Münster till krigets fortsättande och beredde sig i alla händelser att med vapen i hand fullständigt fördrifva svenskarne ur Pommern, innan något nytt fördrag i Nimwegen hunnit korsa hans planer. Allt hos honom andades krig och idel krig, under det läpparne framförde mycket tal om hans omvårdnad för kristenhetens lugn och hans kärlek till en rättvis och hederlig fred, hvilket så mycket mindre behöfde stå i strid med hans handlingssätt, som för honom rättvisan var liktydig med Sveriges skam och tillintetgörelse och hedern med, om icke Tysklands, så åtminstone hans egen fördel.

Trots alla vackra ansträngningar fann krigsbullret i Berlin ej i Wien tillräckligt återljud. Ej som skulle det hafva gått kejsaren alldeles förbi, hvilken fara af Frankrikes växande makt hotade riket och Österrike sjelft. Det kunde en dag blifva fråga om Tysklands tillvaro och det gälde Frankrikes diktatur i Europa, som redan var blifven en verklighet, gjordes ej ännu ett försök att afvärja den. Utan tvifvel funnos der starka skäl att hålla fast tillsammans, de som något krafter hade, för att hejda kolossen i hans framfart. Men modlösheten var stor efter år af nederlag och ej fanns mycket hopp att *nu* återvinna, hvad man förut med enad styrka gått miste om. Dessutom funnos för både Brandenburg och Österrike, och ej minst för det senare, grundade skäl till ett ömsesidigt misstroende, som

hindrade all samverkan, utom det att Habsburg ej gerna kunde se en tillökning i Hohenzollerns växande makt. Så drogs den österrikiska politiken vid denna tidpunkt af motsatta böjelser och bar sorgliga spår af ett vankelmod, som ej rätt ville freden, men fruktade för kriget. Den vapenhvila, som kejsaren på sommaren 1678 förordade och om hvilken sedan i månader underhandlades, kom icke till stånd, då både Sverige, Danmark och Brandenburg, ehuru från olika synpunkter, vid densamma fästade oantagliga vilkor[1]). Österrike rustade emellertid och stälde höga anspråk på de allierades hjelp vid Rhen, men lofvade i stället att ej sluta fred utan deras biträde. Man åhörde med tålamod kurfurstens anbringanden, berömde hans "gloriösa afsigter" och förkarade sig besluten att följa hans exempel. Men under tiden sökte de kejserliga ambassadörerne i Nimwegen hålla vägen öppen till fred, och deras beredvillighet i detta fall blef allt större, ju mer man i Wien ansåg sig böra taga hänsyn å ena sidan till Frankrikes framgångar vid Rhen, å den andra till upproret i Ungern, hvaröfver kejsaren först efter en fred med Ludvig XIV kunde göra sig till herre. Under Oktober månad var underhandlingen i gång och de kejserlige afgåfvo den 21 en förklaring, hvari de antogo det af Ludvig XIV i hans bekanta ultimatum framstälda alternativet rörande Philipsburg och sade sig beredde att negotiera på basis af den münsterska freden. Några dagar senare gåfvo de i ett svar till de franska sändebuden ett *vilkorligt* bifall till återställandet af hela den westfaliska freden[2]), låfvade sin benägna medverkan till åvägabringandet af en fred "på billiga vilkor" mellan de nordiska allierade och Sveriges krona samt förklarade sig beredde att antaga artikeln "de hostibus non juvandis" för så vidt det stod i öfverensstämmelse med kejsarens och rikets värdighet, pligt och säkerhet[3]). Det var tydligt, att kejsaren hälst hade velat söka sin fördel i den 19:de art. af den fransk-holländska fredstraktaten och i densamma innefattas, emedan han 6 veckor efter denna traktats ratifikation antagit Frankrikes fredsvilkor. Denna utväg blef honom likväl afskuren af Ludvig XIV, hvilken lät förklara i Haag och Nimwegen, att kejsaren så mycket mindre kunde räkna sig till godo den holländska freden, som han icke rent och utan inskränkning antagit det första vilkoret, Sveriges fullständiga satisfaktion, och ej häller för sig och riket velat med-

[1]) Disdiers, a. st. p. 205. — Artes- et memoires etc. T. III. p. 1 och ff. — Legaternes depescher.

[2]) "iis exceptis, quæ futura pacificatione mutabuntur."

[3]) Artes et memoires etc., a. st. T. III. p. 79 och ff.

gifva franska trupper fri passage genom Tyskland, för den händelse det blef nödvändigt att med våld tvinga de nordiska allierade till reson. I sjelfva verket var det i följd af hänsyn till dessa allierade och genom deras bearbetningar, som underhandlingen med Sverige och Frankrike drog ut på tiden och länge den fordran vidhölls, att freden skulle slutas endast å kejsarens vägnar och de rikssťånds, som ville biträda densamma, utan att anses ovilkorligen bindande för de öfriga. Alla de invändningar och vilkor, som de kejserlige gjorde till de allierades förmån, bemöttes med ifver af Oxenstierna och hans kollega både muntligen och äfven skriftligen genom en öppen deklaration[1]), hvilken delgafs medlarne samt kejsarens och Frankrikes sändebud och vid hvilken de brandenburgska och lüneburgska envoyéerne icke underläto att afgifva sina väl affattade erinringar[2]). De svenska ambassadörerne framhöllo i sin skrift billigheten deraf, att ett krig, som blifvit Sverige å kejsarens och rikets vägnar förklaradt, slötes med kejsarens och hela rikets samtycke genom en fred bindande för alla dess medlemmar; de anförde vidare de skäl — och Frankrikes öfvervigt var visserligen det förnämsta — på grund hvaraf deras konung kunde hoppas, att Hans kejserliga Majestät samt rikets furstar och stånd skulle i uttryckliga ordalag stadfästa kronan Sverige i alla dess provinser och rättigheter enligt freden i Osnabrück, hvaremot Sveriges konung ville, ledd af sin kärlek till det allmänna lugnet efterskänka sin rätt till ersättning för under kriget lidna förluster; och de antogo slutligen såsom med rättvisan fullt öfverensstämmande, att i det fall något eller några riksstånd ej ville underkasta sig fredens vilkor, den eller de brottslige åtvarnades, värfningar, qvarter och durchtåg dem vägrades, men att i stället åt Hans Allrakristligaste Majestät och medlemmar af riket gafs rätt att med huru stor makt som hälst och på hvad sätt som hälst, äfven medelst marsch midt igenom Tyskland, bispringa Sverige och tillintetgöra dess fiender. Äfven hertigen af Holstein-Gottorp glömdes icke och man vågade tro, att hans återinsättande i sina rättigheter skulle vara i kejsarens eget välförstådda intresse[3]). Det bör väl knappast väcka vår förundran, att ett sådant tal af en besegrad fiende på många håll i Tyskland upptogs såsom fullgiltigt bevis på tysk förnedring och äfven af Wienerhofvet ej särdeles gerna hördes såsom i betänklig grad lederande den kejserliga auktoriteten. Att anspråken verkligen kunde på allvar gö-

---

[1]) Af den $\frac{31 \text{ Oktober}}{10 \text{ November.}}$ Actes et memoires etc., a. st. T. III. p. 147.

[2]) Af den $\frac{4}{14}$ och $\frac{12}{22}$ November.

[3]) Jfr. legaternes bref till K. M:t af d. 21 Okt. och 2 Nov. 1678.

ras, berodde derpå, att bakom orden stod ej Sveriges makt, som ingenting betydde, men den mäktige monarks, som för ögonblicket var icke blott Tysklands, utan hela Europas diktator. Den mannen behöfde ännu för sina planer ett Sverige inom Tyskland, och derföre kunde Sveriges statsmän, när de oupphörligt anropade Ludvig XIV om hjelp, vädja ej blott till hans ädelmod, utan hvad mycket mera var till Frankrikes intressen.

Sina fordringar vidhöllo de svenska ambassadörerne äfven i det förslag till fred med kejsaren och riket, som af dem till medlaren öfverlemnades den 26 November. Det franska fredsprojektet af den 24 samma månad stod med det svenska i öfverensstämmelse, förband kejsaren och riket till full neutralitet och förbehöll åt Ludvig XIV full frihet att med vapen i hand betvinga Sveriges och sina återstående fiender[1]). Det var naturligt, att sådana vilkor skulle möta ett afgjordt motstånd. De kejserlige ville icke gå in på allt, dervid understödda af Spaniens och Hollands sändebud, och de hade kanske mest att invända mot den framstälda fordran på fritt genomtåg för Frankrikes trupper. De franska ambassadörerne började snart tala om, att deras svenska kolleger ej skulle så noga hålla på uttrycken och Frankrikes beväpnade intervention, utan i stället genom någon liten afträdelse skyndsamligen göra sig af med sina fiender inom riket[2]). Kejsaren, oupphörligen ansatt af Brandenburg, ville åtminstone rädda skenet hos sina nordiska allierade och, på samma gång han öfvergaf dem, lemna dem utsigt till någon vinst. Man kan lätt sluta dertill af de båda kontraprojekt, hvilka de kejserliga legaterne den 6 och 7 December afgåfvo för frederna med Frankrike och Sverige[3]). Det medgafs ej deri åt dessa makter eller andra rätten att med väpnad hand falla in i riket och der bringa motspänstiga riksstånd till underkastelse och en för dem odräglig fred. Der talades i stället om, att fred i Norden skulle åvägabringas genom en bemedling, vid hvilken kejsaren, riket, Spanien och Generalstaterna i förening med Hans Allrakristligaste Majestät och konungen af England skulle under fyra månader använda sina bona officia, samt att om under denna tid ej ändamålet vanns, de respektive makterna skulle sinsemellan öfverlägga om de bästa medel, som vore att bruka. Men det faststäldes ock, att i alla händelser grunden för den blifvande freden

[1]) Actes et memoires etc., a. st. p. 232 och ff. — Mignet, a. st. p. 690.

[2]) Legaternes bref till K. M:t af den 13, 18, 23 Nov. — Jfr. Ludvig XIV:s bref till Feuquières den 16 Dec.

[3]) Actes et memoires etc., a. st. p. 264 och ff. — Mignet, a. st. p. 691.

skulle vara den westfaliska, "för så vidt man icke af kärlek till det allmänna lugnet kom öfverens att förändra den"[1]). Det sista uttrycket var af Wienerhofvet tydligen ämnadt att blifva "ett fikonblad" för de bedragna vännerne, ehuru det strax visade sig otillräckligt att i någon mån tillfredsställa dem. Det brandenburgska sändebudet beklagade sig i ett till de kejserliga ambassadörerne inlemnadt memorial[2]) öfver deras fredsprojekt. Han uttalade sin förundran deröfver, att man med uteslutande af de mest intresserade sökte göra fred mellan kejsaren och riket samt konungen af Sverige, hvilken man eljes icke velat betrakta såsom fiende på samma sätt som konungen af Frankrike, utan blott såsom ett riksstånd, öfverbevisad om brottet att hafva stört freden inom riket. Han vågade hoppas, att dessa svenskar, som engång blifvit jagade ur Tyskland framför allt genom kurfurstens segrande vapen, icke måtte tillförsäkras den westfaliska freden, hvars alla förmåner de förverkat, och han påminde äfven om, huru "sensibelt det skulle vara för hans herre att sålunda öfvergifvas af kejsaren, hvilken icke en, utan många gånger lofvat honom satisfaktion samt att aldrig ensidigt sluta fred med den gemensamma fienden." Till vidare bekräftelse bifogades ett egenhändigt bref från Fredrik Wilhelm till kejsar Leopold, i hvilket den förre med anledning af den pågående underhandlingen bad sin herre återkalla i sitt minne löften gifna i högtidligt besvurna allianser och ihågkomma de lysande förtjenster kurfursten inlagt om kejsaren och det gemensamma fäderneslandet genom att med Guds hjelp tillintetgöra den grymma arffienden Sverige, betygade sin stora bestörtning deröfver att nu genom Sveriges bebådade restitution se sig urståndsatt att vidare lemna fäderneslandet någon hjelp och hoppades slutligen, att Hans kejserliga Majestät "efter användandet af sitt upplysta förstånd" skulle blifva sina allierade trogen och genom åvägabringande af en allmän fred förskaffa riket den evigvarande säkerhet samt kurfursten af Brandenburg och konsorter "die von Gott und Rechtswegen gebührende satisfaktion"[3]). Några dagar senare framhöll den danska ambassadören i en till medlaren afgifven förklaring[4]) fördelen af en gemensam fred framför dessa separata underhandlingar, der man sö-

---

[1]) "nisi quatenus amore quietis publicæ communi consensu ea mutanda videbitur." — Jfr. legaternes bref till K. M;t.

[2]) Af den $\frac{18}{28}$ December.

[3]) Kurfurstens bref var dat. Dobran d. 24 Nov. — Actes et mem. etc. a. st. p. 345.

[4]) Af den $\frac{27 \text{ December}}{6 \text{ Januari}}$ $167\frac{8}{9}$.

ker rädda sig på bekostnad af sina vänner, och uttalade sitt ogillande af sjelfva detta sätt att pockande föreskrifva vilkor, hvarigenom man hällre lade i dagen sitt beslut att till hvad pris som hälst fortsätta kriget. Han bedyrade emellertid sin herres stora kärlek till freden, hvilken han vore beredd att sluta på vilkor, att Danmark fick behålla sina eröfringar och Sverige afsade sig sin tullfrihet i Öresund[1]).

Dessa protester och inkast af Danmark och Brandenburg, beledsagade af andra, som gjordes med afseende på Frankrikes fred med riket, kunde måhända öka kejsarens villrådighet, men inverkade föga på Ludvig XIV, som snart tog underhandlingen om hand och ledde den efter sin vilja. För att gifva den bättre fart hade Ludvig redan den 2 December genom sina sändebud i Nimwegen låtit tillkännagifva medlarne, att om kejsaren icke före årets slut antagit för sig och sina allierade inom riket vilkoren af den 15 April, ansåge sig konungen af Frankrike löst från sitt vid detta tillfälle gifna ord[2]). Derjämte påskyndade han medelst användande af hotelser ratifikationen af freden med Spanien, hvilken den spanska regeringen sökte innehålla, till dess freden med kejsaren blifvit sluten. Denne insåg alltmer nödvändigheten att gifva vika. Brandenburgs sändebud i Wien sökte man fortfarande uppehålla med förespeglingar; man ville framför allt vinna tid och talade om ett "convent" i Frankfurt am Main, der man kunde öfverlägga om nästa fälttåg. I sjelfva verket tänkte man på ingenting mindre än detta. Kejsaren, öfvergifven af Holland och Spanien samt alltmer hotad af oroligheter inom sitt eget område, kunde på goda skäl betvifla sin skyldighet "att conservera Pommern åt den store kurfursten." Och hvad angår den tillit till sina allierade, hvilken i händelse af ett fortsatt krig torde hafva varit nödvändig, hade han ej mycken orsak att ställa den så högt med den kännedom han hade derom, att Danmark, Brandenburg och Lüneburg midt under de granna ord, de läto höra i Nimwegen, på hemliga vägar sprungo med hvarandra i kapp efter Frankrikes nåd.

Fredsunderhandlingen mellan kejsarens samt Sveriges och Frankrikes sändebud började på allvar under engelsk bemedling den $\frac{18}{28}$ December på stadshuset i Nimwegen och den fortgick utan något egentligt afbrott, tills freden undertecknades. Ludvig XIV beviljade derunder förlängning af den anståndstid, hvilken eljes skulle hafva tagit slut med året 1678, men han gjorde det på vilkor, hvilka nödgade

[1]) Jfr. det danska fredsförslaget af den $\frac{\text{29 December}}{\text{8 Januari}}$ 167$\frac{8}{9}$. — Artes et memoires etc. a. st. p. 374.

[2]) Artes et memoires etc., a. st. p. 253.

de kejserlige att mer än de ville påskynda underhandlingens gång. Det var för öfrigt den mäktige segraren, som bestämde allt; han föreskref lagar för sina fiender och han utöfvade på ett allt annat än grannlaga sätt protektoratet öfver sin bundsförvandt. Sveriges ambassadörer spelade en underordnad rol och fingo ofta hålla till godo med att först efteråt underrättas om hvad Frankrike tillsammans med kejsaren behagat bestämma om dess öde. Sveriges restitution var emellertid allt vidare Ludvig XIV:s bestämda fordran; den ingick äfven med nödvändighet i hela hans politiska system. Huru *fullständig* den skulle blifva var en annan fråga och han hade nog beslutat att sjelf med det snaraste besvara den — om också ej i öfverensstämmelse med Sveriges önskningar. För att möjliggöra denna restitution blef äfven Ludvig XIV:s fordran kejsarens och rikets fullkomliga neutralitet under fortsättningen af kriget, men han begärde nu dertill några orter såsom säkerhet vid ett eventuelt anfall på sina och Sveriges fiender inom riket[1]). De svenska underhandlarne å sin sida påstodo fortfarande, att freden skulle slutas med kejsaren och *riket*, hvilket äfven bifölls af de kejserliga ambassadörerne, under det att de ännu icke ville medgifva den westfaliska fredens återställande annat än med förbehåll, som skulle vara till förmån för de nordiska allierade. Dessa Sveriges och Frankrikes fordringar jämte andra, som rörde freden mellan Ludvig XIV och tyska riket, förorsakade vid uppgörelsen ett dröjsmål, som Danmark och Brandenburg i det sista sökte använda för att göra verket om intet. Slutligen måste kejsaren i allt det hufvudsakliga gifva vika och segraren erhöll hvad han pockande hade begärt. Den 5 Februari 1679 (n. st.) undertecknades freden mellan kejsaren, riket och Ludvig XIV, dagen derpå den mellan kejsaren, riket och konungen af Sverige, men båda fredsfördragen daterades den 5 Februari[2]). De ratificerades af Ludvig XIV den 26 Februari, af Carl XI den 3 Mars, af riksdagen i Regensburg den 23, och af kejsar Leopold den 29 i samma månad.

För Sverige medgafs enligt dessa fördrag full restitution af freden i Osnabrück utan alla vilkor och med annulerande af alla akter och dekret, hvilka under kriget blifvit utfärdade i strid mot densamma, hvarjämte kejsaren lofvade hertigen af Holstein-Gottorp sitt och rikets skydd samt sin bemedling i tvisterna mellan honom och ko-

---

[1]) Actes et memoires etc., a. st. p. 376 och ff. samt p. 400 och ff.

[2]) Legaternes bref till K. M:t den 4, 11, 29 Januari 1679. — Disdiers, a. st. p. 250. — Mignet, a. st. sid. 675—698. — Puffendorf, a. st. Libri XVI och XVII. — Droysen, a. st. sid. 644—662.

nungen af Danmark[1]). I och för biläggandet af Sveriges-Frankrikes strid med de nordiska allierade ville Ludvig XIV och kejsaren bemedla ett vapenstillestånd och derunder förmå vederbörande till att biträda freden, hvaremot för den händelse, att de tredskande endast genom vapenmakt kunde bringas till eftergift, konungen af Frankrike skulle hafva rätt att infalla i riket och dervid förfoga öfver 8 i fördraget nämnda orter från Maas ända fram mot Rhen. Kejsaren och riket skulle icke under någon form gifva bistånd åt sina gamla allierade eller gifva dem qvarter utom deras egna territorier, men det stod dem deremot fritt att förena sina råd och sin hjelp med Frankrike i ändamål att inom möjligast korta tid bringa striden till slut[2]). Det icke minst märkvärdiga i dessa fördrag var den sista artikeln i dem båda, i hvilken kejsaren, till öfverraskning för många, förklarades såsom befullmäktigad att vid fredskongressen bevaka utom sina egna, äfven de öfriga riksmedlemmarnes intressen och på grund deraf förband sig att underkänna rättsgiltigheten af hvarje protest, som från riksdirektoriets sida möjligen kunde afgifvas mot den slutna freden.

Den blef emellertid, som redan är nämndt, i Regensburg ratificerad genom kejsarens ifriga bemödanden och trots alla de häftiga och väl icke alldeles ogrundade inkast, som Brandenburg gjorde både der och i Nimwegen mot kejsarens befogenhet att sluta den. Det hjelpte ej häller, att de öfvergifna i de allra skarpaste ordalag protesterade mot den rättskränkning, som genom separatfreden blifvit begången och som af naturliga skäl syntes dem ännu mer himmelsskriande än den likartade, hvilken Generalstaterna och Spanien nyss förut hade begått. Olyckan var nu skedd och de ohjelpligt gifna i händerna på den man, hvilken uttryckligt förklarat sig vilja Sveriges upprättelse inom Tyskland. Han tog sig nu före att med eller utan Sveriges egen medverkan bereda den på det sätt *han* ansåg vara bäst. De som det gälde sökte allt ifrigare hans barmhertighet, rädde hvar på sitt håll att blifva den siste och kanske få betala hela laget.

Lüneburg hann först. Dess furstar hade också under hela kriget med hertigen af Hannover såsom mellanhand plägat hemliga underhandlingar med både Frankrike och Sverige, alltid angelägna om att hur än ödets lotter föllo, förskaffa sig sjelfva den största möjliga vinst. Vi hafva i det föregående lemnat ett litet bidrag till dessa underhandlingars historia för år 1677. De fortsattes äfven under året

[1]) Det kejserligt-svenska fredsfördraget art. 3 och 7. — Original i riksarkivet.

[2]) Det kejserligt-franska fredsfördraget art. 26.

1678. Ju högre Frankrikes stjerna steg, ju beredvilligare visade sig dessa lüneburgare att sluta en fred för att med den största möjliga fördel rädda sig ur det allmänna skeppsbrottet. Under sommaren sistnämnda år gjorde de öfverallt sina anbud. De vände sig till Puffendorf, hvars böjelse till fred med dem de väl kände, de hörde sig för hos de franska legaterne i Nimwegen, som gåfvo dem sitt benägna understöd, och de läto slutligen anmäla sig hos Oxenstierna och Olivekrantz, hvilka likväl lika litet som Puffendorf voro befullmäktigade att med dem träda i någon underhandling, alldenstund den svenska regeringen i det längsta ville inbegripa lüneburgarnes fred under rikets. De läto äfven communicera vederbörande sina fordringar, hvilka utan tvifvel syntes till och med Frankrike alltför stora, men i hvilka de säkerligen vid ett större tillmötesgående å Sveriges sida medgifvit väsentliga modifikationer. Nu talade de än om Bremen, än om Verden, Wilshausen och Tedingshausen jämte några tunnor guld, ställande likväl i utsigt deras hjelp vid fortsättning af striden med Danmark och Brandenburg. Det hela var likväl ett obestämdt tal och ej mycket att trösta uppå. De svenska underhandlarne i Nimwegen kunde så mycket mindre lyssna dertill, som de, när de ändtligen hugnades med fullmakt att med Lüneburg underhandla, tillika erhöllo en upprepad tillsägelse att platt "ingenting cedera"[1]. Först något längre fram, när man i Sverige började tänka sig möjligheten af en olycka för den svenska armén i Preussen, ändrades något tonen hos den svenska regeringen. Under förutsättning af en sådan olycka, gaf den legaterne rätt att erbjuda de länder Lüneburg ville hafva såsom *pant* för en summa penningar, eller, om detta ej var nog, *afträda* ett litet stycke land, hälst Tedingshausen, dock med förbindelse för de lüneburgska furstarne att gå med i kriget eller, i sämsta fall, bevilja franska armén fritt genomtåg[2].

Dessa ordres kommo emellertid för sent: ty redan när de skrefvos var utan Carl XI:s vetskap eller förskyllan freden med Lüneburg ett faktum. Ludvig XIV hade upprepade gånger hos Carl XI:s ministrar likasom hos den svenske konungen sjelf, sökt fästa uppmärksamheten på, huru svårt, till en del omöjligt det skulle vara för honom att gifva hela den militära hjelp, på hvilken Carl XI gjorde anspråk, och besvor honom ifrigt att genom några små, i Ludvig XIV:s

[1]) K. M:t till legaterne den 3 December 1678.

[2]) K. M:t till legaterne den 12 Februari 1679. — Legaterne till K. M:t den 17 Aug., 27 Sept., 21 Okt., 2, 13 och 23 Nov. 1678. — Rådet till K. M:t den 14 Dec. — Puffendorf från Hamburg den 20 Aug.

ögon obetydliga territoriela eftergifter befordra den uppgörelse på diplomatisk väg, som Ludvig ansåg för sig mest förmånlig. För alla dessa vännens uppmaningar hade Carl XI slagit döförat till, både emedan han i Ludvig XIV:s tal såg bara undanflykter och framför allt emedan han af det *första* medgifvandet i den antydda riktningen fruktade högst farliga konseqvenser. Det återstod då för Ludvig knappt något annat än att sjelf taga saken i sin hand och med den rätt, som styrkan honom gaf, spela förmyndare för Sveriges krona. Derföre under det att de lüneburgska hertigarne förgäfves gjorde Sverige sina anbud, trädde Frankrike ånyo med dem uti en hemlig underhandling på hösten 1678. Den inleddes genom Angelique de Montmorency, hertiginna af Mecklenburg och den store Luxemburg's syster, som under någon förevändning uppehöll sig hos sina vänner hertigen och hertiginnan af Celle, af hvilka den senare hyste en gammal kärlek till Frankrike och den förre i följd af tidsomständigheterna lade i dagen en växande böjelse för fred och allians med Ludvig XIV. Underhandlingen, för hvars gång hertiginnan redogjorde i bref till konungen af Frankrike, syntes länge stranda på oförenligheten af de ömsesidiga fordringarna, Sveriges restitution å den ena sidan och afträdandet af ett betydande stycke land å den andra. Ludvig var emellertid angelägen att komma till ett resultat och befullmäktigade derför såsom sitt sändebud vid hofvet i Celle François de Pas, grefve de Rebenac-Feuquières, förut fransk militärattaché vid den svenska hären i Pommern. Efter Stralsunds fall hade denne i början af November ankommit till Hamburg och begaf sig derifrån, kallad genom bref från hertiginnan af Mecklenburg, till Celle, der han snart öfvertog underhandlingen med Lüneburg. Ludvig XIV, allt ifrigare att befordra den, lät Rebenac göra hertigarne betydliga penningeanbud och sökte genom Feuquières oupphörligt öfvertala Carl XI till några små afträdelser i de bremiskt-verdiska landen, med hvilka han var viss, att lüneburgarne slutligen, och isynnerhet sedan det med allvar liknade sig till fred med kejsaren, skulle förklara sig nöjda. Under tiden ansattes äfven de svenska legaterne i Nimwegen. Deras franska vänner gåfvo dem sina helsosamma råd och de lüneburgska sändebuden gjorde dem sina fredsförslag, efter hand nedsättande sina fordringar och slutligen bedjande de svenska ambassadörerne sjelfve framställa ett projekt, som åtminstone kunde blifva basis för en underhandling eller tjena till ledning vid negociationen i Celle. Meningen var väl icke än att draga hela saken ifrån Nimwegen eller att gå de svenska underhandlarne derstädes alldeles förbi; men då från Carl XI:s läppar endast hördes samma evinnerliga nej jämte ropet på en fransk härs inmarsch i Tyskland

och när Oxenstierna, visserligen *mot* sin vilja, sjöng den gamla visan om den westfaliska fredens *fullständiga* restitution, då tog det kungliga tålamodet slut och man hörde upp att fråga Sverige till. Ludvig XIV tog sig då för att utan någon Sveriges medverkan göra upp både sina egna och sin bundsförvandts affärer med huset Lüneburg och stälde sedan till Carl XI ungefär den frågan, om han hade lust att neka sin höga approbation. Hela underhandlingen drogs till Celle, der grefve Rebenac, ju närmare det led till slutet med kejsaren, hade allt lättare att komma öfverens med sina motparter, isynnerhet sedan Ludvig XIV till sitt löfte om penningar, lade å Sveriges vägnar medgifvandet af en mindre landafträdelse, tagande sålunda en medelväg mellan det lüneburgska husets ursprungliga fordran att behålla allt och Sveriges att afträda intet. I någon liten mon ansåg man sig emellertid böra skatta till den diplomatiska anständigheten och taga hänsyn till Carl XI:s förfoganderätt öfver sina egna besittningar; och när den slutliga uppgörelsens timme kom, inbjöds derföre den svenske ministerresidenten Esaias Puffendorf af Rebenac till en plats i närheten af Celle. Han infann sig "för att bättre kunna penetrera Lüneburgs intentioner", förklarade sig *icke* vara akkrediterad till någon slags underhandling och sade sin konung vidhålla sitt beslut att ingenting afträda, fästande äfven Rebenacs uppmärksamhet derpå, att Frankrike utan synnerlig svårighet kunde åvägabringa Sveriges fullständiga restitution, så mycket mer som Bäjern och Sachsen med en ganska ringa uppoffring kunde förmås att för densamma gripa till vapen. Emellertid ankom den 24 Januari till Celle underrättelsen om den liffländska arméens motgångar, och Puffendorf uttalade då såsom sin *enskilda* öfvertygelse, att en eftergift vore under sådana förhållanden med Sveriges egen fördel öfverensstämmande. Detta togs såsom ett slags officielt bifall, gifvet af en svensk minister, och åberopades såsom ett försvar för den, enligt Carl XI:s mening "ovanliga och högst anstötliga method", hvilken Ludvig XIV funnit för godt att använda. Snart var man på det klara, och den $\frac{26 \text{ Jan.}}{5 \text{ Febr.}}$ 1679 afslöt grefve de Rebenac i Celle separatfreden mellan Frankrike och Sverige å den ena sidan samt furstarne af huset Braunschweig-Lüneburg å den andra. Det var dagen efter sedan de lüneburgska ministrarne i Nimwegen å sina herrars vägnar protesterat mot separatfreden med kejsaren [1]).

---

[1]) Legaternes bref till K. M:t under Jan., Febr., Mars 1679. — Puffendorfs bref till legaterne i Nimwegen d. 1, 8, 26 Nov. 3, 10, 24 Dec. 1678. — Puffendorfs bref till K. M:t d. 8 Nov. och 31 Dec. 1678 och 8 Febr. 1679. — Flere bref från Lillierot i Paris till legaterna i Nim

Genom denna fred, hvilken hertigarne Georg Wilhelm af Celle och Rudolf August af Wolfenbüttel slöto äfven för sin frände Ernst August, furst-biskop af Osnabrück, förbundo sig bemälde furstar att strax efter den allmänna freden eller sist 8 månader efter ratifikationernas utvexling till kronan Sverige återställa sina eröfringar i hertigdömet Bremen samt att under det återstående af kriget iakttaga en fullständig neutralitet. Deremot skulle enligt den första af fördragets separata artiklar konungen af Sverige för evärdliga tider till dem afstå all sin rätt till landet Dörwern samt en liten landsträcka mellan Aller och Weser lydande under hertigdömet Verden, vidare amtet Tedingshausen med tillhörande samt slutligen alla de inkomster, som från hertigarnes egna områden tillflutit de gamla kapitlen i biskopsstiften Bremen och Verden samt efter deras sekularisation öfvergått till hertigdömenas innehafvare. För det ostörda innehafvandet af allt detta skulle konungen af Sverige ikläda sig garanti och jämte konungen af Frankrike utverka kejsarens och rikets bifall till den gjorda öfverlåtelsen. Ludvig XIV å sin sida förband sig att vid Bremens restitution till hertigarne utbetala 300,000 ecus i tre lika poster vid öfverlemnandet af de tre platserna Carlsburg, Stade och Buxhöfden. Äfven bestämdes, att Danmarks och Brandenburgs trupper ej skulle åtnjuta passage eller hafva tillflykt inom det lüneburgska området, men ej häller de allierade monarkernes trupper ega rätt att rycka in utan hertigarnes uttryckliga samtycke [1]).

Hans Allrakristligaste Majestät hade desslikes förbundit sig att förskaffa konungens af Sverige bifall till fördraget och att utverka hans ratifikation inom tre månader med ovilkorlig rätt för hertigarne att behålla Bremen, till dess denna ratifikation af Sverige erhållits. Carl XI visade emellertid ingen särdeles brådska att honorera Ludvig XIV:s afgifna förbindelser. Han hade med stigande oro och ökade misstankar följt Rebenacs underhandling utan att om densamma erhålla någon närmare kännedom; och när slutet blef honom bekant, kände hans harm inga gränser, uppbragt som han var

wegen. — Ludvig XIV till Feuquières d. 16 Dec. 1678. 3 och 10 Febr. 1679. I bref till Feuq. af den 3 Mars skrifver Ludvig XIV om freden i Celle: "il ne s'est rien fait dans cette affaire que par la participation et mesme sur les intances du sieur Puffendorf, que le sieur de Rebenac avait eu soin de faire venir à Zell". — Pomponne's memoirer, a. st. pag. 357 och ff. — Puffendorf a. st. lib. XVII § 40.

[1]) Mignet, a. st. pag. 697. — Actes et memoires etc., a. st. pag. 567 och ff. — Hertigarnes originalratifikationer i riksarkivet.

både öfver sjelfva vilkoren och sättet för fredens afslutande. Han fann Ludvig XIV:s hela uppförande i denna sak anstötligt "för den indignitet, som dervid häftar, att Frankrike utöfver det som Oss kompeterar och tillhörer, hafver velat disponera på ett alldeles diktatoriskt sätt" [1]). Puffendorf undfägnades med den allra skarpaste skrapa för sin färd till Celle och opåkallade inblandning i en negociation, till hvilken han aldrig blifvit befullmäktigad [2]); och ehuru tidsomständigheterna gjorde, att man i förhållande till beskyddaren måste iakttaga en viss undfallenhet och ej vågade spänna bågen allt för högt, lät Carl XI likväl Ludvig XIV förmärka, huru missnöjd han var och att han ej tänkte ratificera traktaten oförändrad, utan blott på vilkor, att orterna afträddes såsom *pant* för en summa penningar [3]). Ludvig XIV å sin sida yttrade sin förvåning öfver den ringa erkänsla hans omsorger rönte. Han sade sig visserligen med nöje se, om Sverige kunde träffa ett fördelaktigare aftal med hertigen af Celle, men han förbjöd Rebenac uttryckligen att alltför mycket blanda sig i en dylik negociation, på det icke lüneburgarne skulle misstänka någon önskan hos honom att förändra en traktat, som redan var sluten och ratificerad [4]). Det var då icke mycket sannolikt, att Carl XI skulle lyckas i ett försök, som helt och hållet saknade Frankrikes understöd. Han beordrade emellertid presidenten Kleihe att afgå till Celle för att inlåta sig i en ordentlig fredsunderhandling med lüneburgska huset [5]) och afsände i slutet af Juli regeringsrådet Graffenthal, försedd med tre alternativa ratifikationer [6]) för att biträda Kleihe i hans mission. Deras förenade ansträngningar visade sig emellertid alldeles fruktlösa och de lyckades ej ens rädda det lilla området mellan Aller och Weser, vid hvars bibehållande Carl XI sjelf hade lagt den största vigt. Underhandlingen fortgick ganska lifligt under loppet af Oktober och November månader, men utan resultat, och det blef intet annat öfrigt än helt enkelt utvexla ratifikationen på Rebenacs traktat [7]).

---

[1]) K. M:t till legaterne i Nimwegen den 1 och 8 Mars.

[2]) K. M:t till Puffendorf den 3 April.

[3]) K. M:ts bref af d. 8 Mars.

[4]) Ludvig XIV till Feuquières den 7 och 17 April. 1679.

[5]) Fullmakt och instruktion för Kleihe af den 24 April 1679. — K. M:ts bref till Kleihe den 20 i samma månad.

[6]) Daterade den 27 Juli.

[7]) Hertigen af Celles ratif. är daterad den 19 November, hertigens af Wolfenbüttel den $^{10}/_{20}$ December och furst-biskopens af Osnabrück den 2 i samma månad.

En tid efter de lüneburgska hertigarne skilde sig äfven biskopen af Münster från sina allierade. Redan på hösten visade han sig angelägen att komma ur striden och ifvern växte mer, ju säkrare det blef, att kejsaren och huset Lüneburg hvar på sitt håll stodo freden nära. Anspråken sänktes äfven efter hand och inskränkte sig slutligen till 100,000 rdr af Frankrike samt amtet Wilshausen af Sverige såsom *pant* för en summa af 200,000 rdr. Det var nu ett förslag, till hvilket äfven de svenska ambassadörerne ansågo sig kunna lyssna, men de ville hafva förpantningssumman nedsatt till 100,000 rdr och 4,000 man münsterska trupper i Sveriges tjenst. De franska sändebuden voro på sin sida mindre medgörliga, ville ej ge mer än 50,000 rdr och ansågo för öfrigt affären med Münster lättare uppgjord genom ett infall i biskopens land. Det var en åsigt, som Oxenstierna ej kunde annat än skänka sitt bifall, men af hvars tillämpning intet blef. Inom kort hördes den gamla visan, att Sverige skulle begagna tillfället att med litet rädda mycket, och på inkastet, att de ej hade ordres något gifva, gafs svaret, att "en minister behöfver ej ordres, utan sin egen prudens". Fransmännen använde slutligen ett ännu skarpare argument. De meddelade Oxenstierna och hans kamrat några nyligen från Ludvig XIV erhållna ordres af innehåll, att de skulle framställa för de svenska ambassadörerne nödvändigheten att sluta med Münster på sätt det kunde ske, samt att i vidrigt fall sluta fred både för Sverige och Frankrike, då Ludvig XIV ville åtaga sig att skaffa Carl XI:s bifall. Oxenstierna och Olivekrantz beslöto att förekomma en ny Rebenac's traktat, så mycket mer som biskopen var böjd att sluta med Sverige sjelft och hans underhandlare, zur Mühlen, genom löfte om personliga fördelar kunde vinnas till eftergifter i fördraget. Snart var underhandlingen i full gång och erbjöd ingen egentlig svårighet utom med afseende på den hemliga artikeln, vid hvilken biskopen fordrade till sin säkerhet ej blott Sveriges, utan äfven Frankrikes garanti. Fredstraktaten slöts den $\frac{19}{29}$ Mars, samma dag som fred kom till stånd mellan Frankrike och biskopen af Münster. Denne förband sig att till Sverige återställa sina eröfringar i Bremen och Verden, att icke på något sätt bistå Sveriges fiender samt rapellera det folk, som hans företrädare, Bernhard von Gahlen, lemnat i Danmarks tjenst; deremot skulle Sverige betala 100,000 rdr och Münster under den tid, som förflöt till dess betalning skedde, innehafva amtet Wilshausen såsom pant. Genom den sekreta artikeln bestämdes, att för den händelsen konungen af Danmark vägrade att dimittera biskopens trupper, skulle biskopen genast falla in i Olden-

burg och Delmenhorst och der "förfara efter krigsreson". Traktaten med dess sekreta artikel ratificerades af Carl XI den 12 April samt af biskopen af Münster den 18 Maj 1679, men ratifikationerna utvexlades ej förrän i Juli månad och sedan de svenske ambassadörerne utgifvit en "akt", hvari de å sin herres vägnar lofvade, att exekutionen af den sekreta artikeln ej skulle ifrågasättas med mindre Münster vore säker på Frankrikes garanti. Det var denna garanti af den hemliga artikeln, som Ludvig XIV endast med svårighet förmåtts att gifva och då i ordalag, som gjorde detta Münsters eventuela anfall på Danmark beroende af Frankrikes "advis". Men så visste Ludvig XIV, att han sjelf kunde komma att behöfva Oldenburg och Delmenhorst, om det gälde att bringa Danmark till reson [1]).

Af Sveriges och Frankrikes fiender i kriget stodo nu endast detta Danmark jämte Brandenburg qvar i vapen. Det var nu i sjelfva verket *de*, som skulle få betala laget genom att nödgas släppa det byte de krampaktigt höllo i sin hand. Icke en, utan hundrade gånger hade de inför verlden bedyrat sin ifver att sluta fred *tillsammans* med sina vänner och lofvat att, när det kom till talet om deras "satisfaktion", visa sig både "facila och resonabla". De hade gjort samma bedyranden om igen, då kejsarens separatfred stod för dörren och de hade likasom till yttermera visso delgifvit medlaren sina fredsvilkor, hvilka likväl i de flestes ögon syntes enkom afsedda att göra kriget permanent [2]). Af denna allmänna fred, som de hoppats uppå, blef likväl ingenting, emedan Frankrike ej ville den. Men de sågo i stället till sin förtviflan, huru den ene efter den andre af deras allierade böjde sig i stoftet för den mäktige, lemnande åt dem blott att i högljudda protester, ofta upprepade, framställa sig inför Europa såsom offer för otacksamheten och förräderiet.

De sökte emellertid en utväg att rädda något af sin vinst. Af fredskongressen i Nimwegen väntade de icke mycket, huru flitige än deras sändebud derstädes voro att författa och offentliggöra vidlyftiga memorialer. De hoppades mer af segraren sjelf. Derföre vände

---

[1]) För underhandlingen med Münster åberopas legaternes bref af den 2, 13 Nov. 1678, 4, 11 Jan., 15 Febr., 12, 17 och 20 Mars, 22 Maj och 7 Juli 1679. — Originalratifikationen till traktaten i riksarkivet. — Ludvig XIV:s bref till Feuquières den 8, 10, 17 och 24 Mars.

[2]) Jfr "Projet du traité de paix, presenté par Messieurs les ambassadeurs de Dannemarc le 8 janvier 1679" och "Memoire de l'ambassadeur de Brandenbourg, donné aux mediateurs de 9 Janvier 1679".

de sig *direkte* till honom, rent af tiggande rättvisa och barmhertighet af den, hvilken utan tvifvel rådde öfver Sveriges och deras egna öden. De trodde, måhända icke utan skäl, att det officiela talet om Sveriges fullständiga restitution, som Ludvig XIV vidhållit i Nimwegen, kunde vid en direkt vädjan till hans ädelmod och derigenom att man gjorde sig till tjenare åt hans politik erhålla en friare och förmonligare tolkning. Å andra sidan blefvo äfven för Ludvig XIV skälen allt större att hafva Danmark och Brandenburg till vänner och verktyg i stället för till fiender. Att sätta Sverige på fötter igen i Tyskland behöfde under dåvarande politiska förhållanden icke hindra honom att göra dessa makter till sina vasaller. Det lyckades först med den patriotiske kurfursten i Berlin, som just derföre blef Ludvig XIV ett ovärderligt stöd vid den våldsbragd, af hvilken Europa en vacker dag öfverraskades och som har blifvit kallad reunionerna.

Vi vilja låta vara osagdt, hvilken af de båda suveränerne först sökte den andre. Så mycket synes likväl vara visst, att redan på våren 1678 hade ett närmande skett. En skriftlig underhandling var snart i gång, vid hvilken kurfursten använde sitt råd Meinders, som han snart afsände till Haag och Nimwegen, och Ludvig XIV en grefve Beauveau d'Espense af fransk härkomst och före kriget gardeskapten i kurfurstens tjenst. Ludvig ville naturligtvis genom en separatfred få Brandenburg ur kriget och lät genom sina ambassadörer i Nimwegen höra sig före, om ej Sverige ville något afstå för att blifva qvitt sin besvärliga fiende [1]). Det var vid den tid, då evacuationsfrågan ännu var oafgjord. Meinders hade befallning att hålla verket i gång, fordra Pommerns afträdande såsom basis för hvarje vidare underhandling, hålla upp, om Holland åter grep till vapen och England förklarade Frankrike krig, men fortsätta, om vännerne lemnade hans kurfurstliga höghet i sticket, "auf welchen Fall wir billig zu vigiliren haben" [2]). Det blef nu hans bittra lott midt under de lysande segrar som han vann. Holland öfvergaf honom, Spanien likaså och kejsaren stod snart i begrepp att följa exemplet. Kurfursten gjorde i Wien och i Nimwegen allt hvad han kunde för att hålla verket ihop och ingifva mod, der det icke fanns. Förgäfves. Men han ansträngde sig äfven just vid samma tid att komma till rätta med Frankrike. Han ville som en klok man vara beredd på alla möjligheter. Ludvig XIV hade också gått honom

[1]) Legaternes bref till K. M:t d. 1 Aug. 1678.
[2]) Droysen, a. st. pag. 630.

till mötes. Han hade afsändt d'Espense till Holland för att sammanträffa och underhandla med Meinders. Det var på hösten 1678. D'Espense skulle uttrycka Ludvig XIV:s stora belåtenhet dermed, att kurfursten så ifrigt önskade ett nära förbund med Frankrike; han skulle äfven betaga honom hvarje hopp att få behålla något af eröfringarna i Pommern, men ställa i utsigt en summa penningar såsom skadeersättning för hvad han lemnade Sverige tillbaka [1]). Detta var i öfverensstämmelse med de löften, som många gånger blifvit Carl XI gifna. Men under tiden lät Ludvig XIV ånyo höra sig för, — ehuru utan framgång — om ej Sverige sjelft skulle vilja underlätta uppgörelsen med Brandenburg genom en aldrig så ringa del af Pommern, hvarvid förslagsvis nämndes den s. k. littus regium på östra Oderstranden, hvarom ej var uttryckligen nämndt i Westfaliska fredstraktaten, men som Sverige genom en för detsamma förmonlig tolkning erhållit i gränserecessen 1653 [2]). Det var naturligt, att svaret på en sådan förfrågan, huru len den än blifvit gjord, ej kunde blifva annat än ett afslag. Men lika naturligt var också, att ej Fredrik Wilhelm skulle lemna från sig det nyss eröfrade Pommern, föremålet för så mycken hunger, utan att göra några ytterligare försök hos Ludvig XIV för att få behålla allt eller det mesta som var möjligt. Underhandlingen med d'Espense fortgick, men ledde icke dit man ville. Kejsarens fred var icke långt borta och från Lüneburg kommo underliga rykten, som talade om nytt förräderi! Det blef för Fredrik Wilhelm allt angelägnare att skynda för att ej inom kort se sig öfvergifven af alla. Han beslöt att inleda en mera direkt underhandling med Ludvig XIV och begärde tillstånd för Meinders att fara till Paris. Det beviljades och inom Januari månads slut var det kurfurstliga sändebudet i S:t Germain. Icke skedde det med bifall af de svenska ambassadörerne, hvilka tvärtom gjorde föreställningar deremot och hvilkas misstankar väcktes, emedan Frankrike lät Brandenburg vara i fred och möjliggjorde för Fredrik Wilhelm att kasta sin styrka öster ut mot den svensk-liffländska arméen [3]). Något missmod kände äfven Österrike, som trodde så mycket det ville af talet, att Meinders blott skulle underhandla om neutralitet för Cleve. Och nog gingo hans instruktioner längre. Han hade att förkunna Frankrikes och Europas beherskare ingenting mindre än

[1]) Lillierot till legaterne i Nimwegen den $^{19}/_{29}$ Okt. 1678. — Pomponne's memoirer a. st. sid. 304.

[2]) Legaterne i Nimwegen till K. M:t den 2 Nov. 1678.

[3]) Legaternes bref till K. M:t den 11 Jan 1679.

kurfurstens underkastelse och hans hängifvenhet åt Ludvig XIV:s intressen; han skulle gifva försäkran om sin herres beredvillighet att tjena Ludvig XIV både emot kejsaren, Spanien och Holland, och särskildt vid valet till kejsare eller romersk konung. Han skulle göra allt detta och i värsta fall lägga dertill löftet om Pommerns *delvisa* återställande till Sveriges krona. Men det skulle han ödmjukt bedja Ludvig XIV om, att denne icke ville beröfva kurfursten alla dessa eröfringar, som varit honom så svåra att förvärfva. Han borde få behålla Vor-Pommern till Peene eller åtminstone till Ucker samt först och sist Stettin såsom ett behöfligt skydd mot dessa svenskar, hvilka i annat fall aldrig skulle lemna Brandenburg i ro [1]).

Ludvig XIV visade mellertid föga lust att villfara dessa böner, huru ofta de än förnyades och huru lifliga än voro Fredrik Wilhelms försäkringar om obrottslig trohet. Ludvig XIV talade om sina löften till Carl XI och fästade uppmärksamheten derpå, att Stettin särskildt vore den för Sverige vigtigaste besittningen i Pommern. Han påyrkade derföre restitution af allt, som uttryckligen blifvit tillförsäkradt Sverige genom freden af år 1648, men lät genom Pomponne kurfursten förstå, att han kunde få behålla, hvad Sverige lyckats förvärfva sig derutöfver genom Stettinerfördraget 1653. Derom gjorde han äfven en förnyad framställan hos de svenske ambassadörerne i Nimwegen, ehuru fruktlöst, huru mycket han än sökte inpränta svårigheten för honom att lemna Sverige någon kraftigare hjelp. Men Meinders blef ej befullmäktigad att om dessa vilkor, som af hans herre ansågos för hårda, inlåta sig i någon underhandling och i början af Mars lemnade han Paris [2]).

I Nimwegen hade under tiden ej särdeles mycket uträttats. Der gingo veckor både före och efter den 5 Februari, under hvilka Danmark och Brandenburg endast protesterade samt afvisade de försök, som kejsaren i enlighet med fredsfördraget gjorde att åvägabringa en vapenhvila såsom en förberedelse till fred. Ludvig XIV lät då den 24 Februari genom sina sändebud meddela den engelske medlaren, att om Danmark och Brandenburg icke före Mars månads utgång hade gifvit Sverige satisfaktion och gått in på återställandet af frederna i Osnabrück och Köpenhamn, ansåge sig hans Allrakristligaste majestät oförhindrad att begära andra vilkor och skulle då fordra, att Lippstadt öfverlemnades åt kurfursten af Köln och att de

[1]) Droysen, a. st. sid. 662. — Memoires de Pomponne, a. st. sid. 305.

[2]) Legaterne till K. M:t af den 15 Febr. 1679. — Memoires de Pomp., a. st. sid. 306. — Droysen, a. st. sid. 666.

båda makterna betalade Frankrikes krigskostnader. Det hjelpte nu icke att de danska och brandenburgska ambassadörerne förklarade sig beredde att ingå i underhandling om ett vapenstillestånd. Ej blott Sverige förkastade af flere skäl hvarje dylik negociation; äfven Frankrike förklarade tiden för densamma vara förbi och att man lika fort kunde komma till rätta med en fred. Ludvig XIV började att tala med större eftertryck. Hans trupper ryckte till Hollands förskräckelse in i Cleve och föröfvade åtskilliga våldsamheter utan att republiken kunde förmås af kurfurstens uppfordran att ingripa till landets skydd. Oron blef allt större hos de furstar, som trycktes af Frankrikes öfvermakt och äfven England ville hejda de franska härarne i deras lopp, innan den tid förgått, inom hvilken Ludvig XIV ännu ansåg sig bunden af sina gamla vilkor. Från alla håll uppmanades de franska underhandlarne att bevilja ett stillestånd och de kommo nu denna önskan så mycket hällre till mötes, som deras konung mer än allt annat ville fred med kurfursten och eröfringen af Cleve antagligen skulle blifva såsom ämnadt var ett medel för Ludvig XIV att slutligen förmå sin fiende till underkastelse. Vapenstilleståndet slöts den 31 Mars emellan Frankrike och Sverige å ena sidan och Danmark och Brandenburg å den andra. Det skulle räcka till den 1 Maj. De svenska underhandlarne afgåfvo i en särskild förklaring sitt bifall till det fördrag, som af deras franska kolleger blifvit å både Sveriges och Frankrikes vägnar slutet [1]) och vid hvilket det icke ens förunnats dem att göra några påminnelser.

Underrättelsen om stilleståndets afslutande ökade i betydlig mon den ovilja mot Ludvig XIV, som Carl XI länge hyst och som han allt mindre förmådde undertrycka. Han upprördes ånyo af denna despotiska sjelfrådighet, som ej kände någon hänsyn och ej tålde något inkast, och sjelfva saken gjorde om intet ännu en af hans illusioner. Sjelf vanmäktig, hade han gjort upp för Ludvig XIV ett helt annat sätt att gå till väga mot kurfursten, denne på en gång skickligaste och hätskaste af alla våra fiender. Icke genom stillestånd och långa underhandlingar skulle man få honom att ge efter, utan blott genom en hastig marsch midt in i hjertat af

[1]) Legaterne till K. M:t den 20 Mars. Deras bref till Lillierot den 21 Mars. — Actes et memoires etc., a. st. sid. 245 och ff. — Disdiers, a. st. 255 och ff. — De svenska legaterne förbehöllo sig i en särskild till medlaren öfverlemnad skrift sina gamla anspråk att ej träda i *någon* underhandling med Danmark och Brandenburg, förrän bref- och kurirfrihet blifvit dem beviljad.

hans land, der freden kunde dikteras om icke förr så åtminstone i Berlin. Carl XI syntes, liksom engång Louvois, anse en sådan marsch för det lättaste af allt. Ludvig XIV hade andra tankar och han öfverdref knappast de faror, hvilka kunde följa af ett längre inryckande i det tyska riket. Hans välde var tryckande på alla håll; folk och furstar kände dess råhet och arten af den fred, som han gifvit dem. Den fruktan, som drifvit de mäktigaste under oket, kunde måhända innan kort öfvergå till en förtviflan, som föredrog att ånyo vädja till vapnen. Ett sådant omslag i Europas allmänna mening blef sannolikare för hvarje ny våldsbragd herskaren begick, för hvarje nytt hotande steg han tog; och när måttet var rågadt, var det slut med freden och för de förtryckte och försagde ögonblicket kommet till ny handling. Den store kurfursten, "der wetterfeste Steuermann", bidade ett sådant "omslag uti vind" och såg deri den enda utvägen till räddning. Sjelf beredd på allt, ville han hålla ut en tid och locka Frankrike till steg, ju våldsammare, ju mer hotande, ju bättre, för att riktigt sätta alla under ögonen nödvändigheten att komma till hans hjelp. Af den egna faran borde då i främsta rummet Holland, kejsaren och riket väckas till besinning.

Emellertid förgick stilleståndet utan att de som vederborde togo någon lärdom vare sig af fransmännens rörelser vid Rhen, af kurfurstens anmaningar om hjelp eller hans återtåg på Weser. De syntes beredde att se Brandenburgs undergång, utan att betänka de möjliga följderna för dem sjelfve. Det hjelpte ej, att kurfursten gaf dem än skarpare lexor, att han genom fördraget i Xanten [1]), som förlängde stilleståndet till den 18 Maj, öfverlemnade Wesel och Lippstadt i fransmännens våld eller att han efter vapenhvilans slut utan att ännu gifva vika lät kriget begynna igen och drog det dag efter dag allt längre in i riket. Man erkände på alla håll det olidliga öfvermod, hvarmed Frankrike behandlade äfven dem, med hvilka det nyss slutit fred: men förtrycket och förödmjukelserna voro ej än nog stora att framkalla det motstånd, hvarpå kurfursten hoppats. Det var utan tvifvel för honom en bitter pröfning, men han hade beräknat äfven den, och han var besluten att, sedan han hållit ut i det yttersta, kasta sig i Ludvig XIV:s armar och söka sin säkerhet hos fienden, då han ej kunnat finna den hos dem, som engång kallat sig hans vänner.

---

[1]) Slutet den 3 Maj mellan Colbert och d'Estrades å ena sidan samt Blaspeil å den andra. Stilleståndet förlängdes äfven för Danmark till samma tid genom en ömsesidig förklaring af den 5 Maj.

I slutet af April sände han ånyo Meinders öfver Nimwegen till Paris, med befallning att der framlägga det ena förslaget efter det andra, i det längsta hålla fast vid hvart och ett samt slutligen, om nöden gaf lag, bevilja Frankrike allt hvad det begärde. Innan Maj månads utgång var Meinders i Paris och underhandlingen begynte. Brandenburgs sak understöddes af England och Generalstaterna, under det att de svenska gesandterne på alla sätt sökte hindra negociationen. Meinders begärde tid efter annan Pommern, mot afträdande af Cleve eller Preussen, Pommern till Peene, Pommern till Ucker, Stettin och landet på andra sidan Oder, allt utan att Ludvig XIV af några skäl eller af kurfurstens egna böner och löften lät sig beveka till större medgifvanden, än dem han gjort redan vid Meinders förra vistelse i Paris. Vid dem höll han fast; och de svenska ambassadörerne i Nimwegen och Paris uppmanades ånyo under Maj och Juni månader att gifva dertill sitt bifall, så mycket mer som konungen af Frankrike ej af sin allians med Sverige vore förbunden att bibehålla denna krona vid mer, än den westfaliska freden expressis verbis hade Sverige tillförsäkrat. Svaret blef naturligtvis vägrande som förr. Endast Bjelke medgaf slutligen, kallad från Paris till S:t Germain kort före fredens afslutande, att de ifrågasatta landsträckorna på andra sidan Oder skulle af Sverige afträdas såsom hypotek för en viss summa penningar. Pomponne lofvade föreslå det, men sade tillika, att om kurfursten antoge Ludvig XIV:s redan gjorda anbud, vore hans konung färdig att sluta i den förhoppning, att Carl XI skulle gifva sitt bifall och sin ratifikation, "efter sjelfva impossibiliteten är annorlunda att göra". Slutligen gaf Meinders vika efter att hafva erhållit befallning att sluta på bästa möjliga vilkor, och den 29 Juni (n. st.) undertecknades traktaten af honom och Pomponne utan något som hälst biträde, ännu mindre bifall af ett svenskt sändebud. Der var ännu en skymf Carl XI tillfogad till de många, som han redan lidit [1]).

Genom denna fred i S:t Germain förband sig kurfursten att till Carl XI återställa alla sina i Pommern gjorda eröfringar, särskildt städerna Stettin och Stralsund och i allmänhet alla de af honom tagna länder, som blifvit till Sverige afträdda genom freden i Osna-

[1]) Legaterne till K. M:t den 10 och 23 April, den 8, 15, 22 och 29 Maj, den 12 och 23 Juni. Lillierot till K. M:t den $\frac{25 \text{ April}}{5 \text{ Maj}}$. — Bjelke och Liljerot till K. M:t den $^{19}/_{29}$ Juni. — Droysen a. st. sid. 667—686. Jfr K. M:ts bref till legaterne i Nimwegen den 8 och 22 Maj. — Ludvig XIV:s bref till Feuquières den 5, 12 och 19 Maj, 2 Juni. — Jfr Puffendorf a. st. lib. XVII, § 72 och ff.

brück 1648; likväl skulle kurfursten få behålla den landsträcka på högra Oderstranden, hvaraf Sverige kommit i besittning genom Stettinerrecessen 1653, med undantag af Damm och Gollnow med deras dependentier, hvilka blifvit uttryckligt nämnda i den westfaliska freden; staden Golnow med tillhörande skulle emellertid tillsvidare stanna i Brandenburgs händer såsom hypotek för en summa af 50,000 rdr, men med rätt för Sverige att sjelf bestämma tiden för hypotekets inlösen; tillika upphörde den svenska kronans rätt att taga del i de hinter-pommerska licenterna. Konungen af Frankrike åter förbehöll sig rätt att behålla Wesel och Lippstadt, till dess kronan Sverige blifvit restituerad enligt fördragets lydelse, och lofvade i en särskild artikel att såsom ett prof på sina goda afsigter både med Sverige och Brandenburg till kurfursten utbetala en summa af 300,000 rdr. Slutligen förband sig Ludvig XIV att senast inom 3 månader förskaffa Carl XI:s bifall till fördraget, för hvars verkställande Ludvig iklädde sig garanti [1]). Freden blef inom kort ratificerad af konungen i Frankrike och kurfursten samt deras ratifikationer utvexlade i Nimwegen den 22 Juli. Svårare var det att bringa Carl XI till eftergift. Han hade under den tid underhandlingen pågick befalt sina sändebud att protestera mot hvarje afträdelse och ej på något sätt biträda ett fördrag, der en sådan på Sveriges sida ingick såsom vilkor, "eftersom Wi", hade han sagt, "för Oss mera anständigt bepröfve likasom nödtvungne att låta göra, hvad Frankrike på sådana vilkor [2]) med Brandenburg kan hafva ingått, än *förut* såsom godvilleligen dertill samtycka och bevilja". Sedan likväl, såsom skäl varit att frukta, freden blifvit af Ludvig XIV äfven å Sveriges vägnar sluten, vågade emellertid Carl XI icke rent af vägra sin ratifikation, men han gjorde hvad han kunde för att erhålla en förändring i traktatens ordalydelse. Han försökte först, ehuru förgäfves, genom baron Bidahl, fransk diplomatisk agent i Hamburg, att förmå kurfursten återställa *alla* de förra svenska besittningarna samt Sveriges del i Colbergska tullen mot en lösesumma af 200,000 rdr; han befullmäktigade sedan v. presidenten von Owstien att med Brandenburg underhandla om en fred, för hvilken fördraget i S:t Germain skulle ligga till grund, men med tillägg, som gjorde traktatens exekution beroende af en ny underhandling. Det fanns likväl ingen förhoppning, att kurfursten skulle stå att öfvertala, så mycket min-

[1]) Actes et memoires etc., a. st. sid. 490. — Droysen, a. st. sid. 681. — Mignet, a. st. sid. 701. — Originaltraktat i riksarkivet.

[2]) Gälde afträdelsen af länderna på andra sidan Oder.

dre som Sverige ej kunde hafva att i denna sak påräkna Ludvig XIV:s bona officia. För Carl XI blef intet annat öfrigt än att gifva sin ratifikation på fördraget i S:t Germain, hvilken ecksä af v. Owstien utvexlades under loppet af September månad [1]).

Af Sveriges många fiender under kriget återstodo efter Juni månads utgång endast Danmark, Spanien och Holland, af hvilka de båda sista genom sina freder med Frankrike voro förpligtade till neutralitet. Det goda förhållandet mellan Sverige och Spanien återstäldes utan något egentligt fredsslut, endast genom det ömsesidiga ratificerandet af en offentlig förklaring, till hvilken den engelske medlaren ingaf förslag den 6 Augusti ocb som efter vederbörlig ratifikation publicerades i Madrid, Brüssel, Stockholm och Riga. Svårare var att förlika de stridiga ansprÅken mellan Sverige och Generalstaterna; underhandlingen mellan dem blef den längsta af alla och ledde sist till något resultat. Efter konferenserna i December syntes ingendera af parterna angelägen att komma till slut, Holland antagligen af det skäl, att det ej ville helt och hållet öfvergifva sina bundsförvandter, isynnerhet Brandenburg. Säkert var det ock, att det fortfarande spända förhållandet mellan Sverige och republiken icke så litet ökade kurfurstens hårdnackenhet och i sin mon bidrog att underhålla hans hopp om en förändring i den politiska ställningen. Desto angelägnare blef Ludvig XIV att bringa freden mellan Sverige och Holland till stånd och allt ifrigare blefvo hans uppmaningar, att de svenska ministrarne i Nimwegen skulle visa sig mer tillmötesgående. Men det var också gifvet, att det partiska understöd, som Frankrike på detta sätt gaf Holland genom att förklara nästan alla dess fordringar billiga skulle göra de holländska sändebuden och deras principaler allt mindre benägna till några eftergifter. I Mars togs underhandlingen åter upp igen och den flyttades i början af April för en tid till Haag, dit Olivekrantz begaf sig och der äfven ganska täta konferenser höllos under bemedling af Frankrikes sändebud, grefve d'Avaux. Något närmare kom man hvarandra, men det var ännu mycket qvar, om hvilket man trots d'Avaux's alla ansträngningar ej kunnat blifva ense. Olivekrantz medgaf å sin sida,

---

[1]) Fullmakt för v. Owstien att underhandla och sluta med Brandenburg, daterad den 6 Aug. 1679. — Memorial för Owstien af samma dag. Båda handlingarna i registraturet. — Amtet Gollnow inlöstes verkligen 1692; se relationen om inrikes tillståndet vid Carl XI:s död bland 1697 års riksdagsacta. — Om Bidahls och Owstiens mission finnas äfven upplysningar i bref från Johan Gyllenstierna och Örnstedt till K. M:t, Bjelke i Paris samt Owstien, dat. Juli, Aug. och Sept. 1679.

att man i fredsfördragets 4:de art. förbigick 1673 års traktat och endast förnyade dem af år 1640, 1645, 1656 och 1667, men på det vilkor, att frågan om Veilgeltet i stället skulle afgöras, när man kom till den 7:de art. i handelstraktaten. Det var också om denna artikels ordalydelse man såsom förut mest tvistade med hvarandra. Ense blef man derom, att handelns frihet, vid hvilken Holland inom det svenska väldet och för sina skepp ej velat medgifva något hinder, skulle inskränkas af gällande lag och de privilegier, som blifvit städer och hamnar tillförsäkrade. Äfven i fråga om tulltarifferna och de svenska monterade och omonterade skeppen föll man äfven något undan för hvarann och det blef medgifvit å Sveriges sida, att den skilnad, som enligt tulltaxan af den 8 December 1645 förefunnits mellan svenska monterade och omonterade fartyg å den ena sidan och främmande å den andra, den skulle nu med afseende på Holland anses upphäfd och således svenska och holländska fartyg bära lika afgifter, men blott i Ingermanlands, Estlands, Lifflands och Pommerns hamnar. I Sverige och Finland åter skulle för de båda ländernas fartyg den olikhet bestå, som fått sitt uttryck i 1668 års tullista, ehuru med den modifikation, att för de fyra slagen af varor, nämligen trävirke, spanmål, tjära och pottaska skilnaden i tull för svenska och holländska skepp skulle vara så stor, som den blifvit bestämd i tulltaxan af år 1659. Af olika mening var man emellertid isynnerhet i tvänne punkter, den af Holland fordrade mildringen i tulltarifferna, och det af Sverige begärda afskaffandet af Veilgeltet. Med afseende på den förra ville republiken för sina fartyg en reduktion i tullen till förhållandet år 1656 i Sverige och Finland samt år 1640 i Sveriges *öfriga* baltiska besittningar, under det Olivekrantz ville sätta året 1656 såsom terminus a quo för hela det svenska väldet. Med afseende på den senare fordrade den svenske underhandlaren Veilgeltets upphäfvande eller borttagandet ur slutet af den 7:de art. af uttrycket "quævis gens amicissima", hvilket skulle göra det möjligt för konungen af Sverige, att pålägga Hollands handel en afgift motsvarande Veilgeltet. På dessa tvänne tvisteämnen strandade underhadlingen i Haag och Olivekrantz återvände till Nimwegen, der den engelske medlaren underrättades om negociationens ståndpunkt [1]).

Sommaren förflöt under nya försök att komma till rätta med hvarandra och under stor oro hos de svenska underhandlarne, att

---

[1]) Legaternes bref till K. M:t den 31 Mars och den 10 Juni 1679.

kongressen skulle alldeles upplösas, innan allt emellan Sverige och Holland blifvit afgjordt. Någon egentlig eftergift var man å ingendera sidan villig att göra, allraminst Holland, som misstänktes vilja gifva Danmark, likasom förut Brandenburg det understöd, hvilket kunde ligga i en fortfarande spänning mellan Sverige och republiken. Desto angelägnare voro Oxenstierna och Olivekrantz att bringa saken till en uppgörelse och de föreslogo (d. 6 Aug.) att sluta freden och förena sig om de punkter i handelstraktaten, som ej längre voro underkastade någon tvist, men lemna de öfriga till en senare konvention. Ännu en tid förflöt under nya öfverläggningar om ämnet inom Hollands stater och utan utsigt att de ville ge vika i de tvänne punkter, om hvilka man ännu stred. Emellertid slöt Danmark sin fred med Frankrike och inom kort äfven med Sverige, den senare under omständigheter, som kunde gifva både en och annan åtskilligt att tänka på och ej gaf Holland mycket hopp att erhålla mer än det myckna, de svenske ambassadörerne förklarade sig färdige att gifva. Den $^{2}/_{12}$ Oktober slöts ändtligen freden mellan Sverige och Holland under engelsk bemedling och blef den sista i raden af de fredslut, bland hvilka det mellan Frankrike och Holland varit det första. De till freden hörande fördragen voro tvänne, en freds- samt en handelstraktat, den hårdaste Sverige med Holland slutit och väl egnad att till den svenska handelns förfång befästa holländarnes merkantila välde i Östersjön. Till fredstraktaten hörde 3 separata artiklar, af hvilka den sista bestämde den skadeersättning Sverige skulle betala för de i Stralsund af Königsmark uppbragta holländska handelsfartyg [1]). Äfven till handelstraktaten hörde en separatartikel. Den fastställde, att frågan om Veilgeltets upphörande och holländarnes anspråk på cassation af de bördor, hvilka i Sveriges främmande besittningar blifvit holländska skepp pålagda efter 1640, — således de ämnen om hvilka man längst tvistat — skulle blifva föremål för ny underhandling och afgöras först den 1 Maj 1680; men den sade äfven, att om denna underhandling ej ledde till upphäfvande af Veilgeltet, skulle den nu i traktatens 7:de art. införda clausulen de amicissima gente förlora all kraft och verkan. Genom en särskild akt medgaf Sverige upphäfvandet af kompagnierna, isynnerhet tjäru- och tobakskompagnierna, men under den formen, att Sveriges konung skulle utfärda mandat derom tillsammans med ratifikationen af sjelfva traktaten. Ratifikationen af fredstraktaten skulle utvexlas i Stock-

[1]) Skadeersättningen sattes till 102,823 rdr.

holm inom 6 veckor, af handelstraktaten åter inom 3 månader, och skulle den senare vara gällande för en tid af 24 år[1]).

Men ännu skulle en tid förgå, innan det goda förhållandet blef återställdt mellan vårt land och republiken vid Nordsjön. Den svenska politiken bröt plötsligt in en ny bana, på hvilken det ej längre syntes nödigt att i ringaste mon gifva efter för krämarstatens förmätna anspråk. Till de svenske underhandlarne i Nimwegen sändes befallning att *icke* sluta på de vilkor, hvarom man redan till en del kommit öfverens[2]); och då denna ordre kom för sent att hindra fredens undertecknande, visade Johan Gyllenstierna ett missnöje, som han hvarken ville eller kunde dölja. Någon ratifikation af de ingångna traktaterna kom aldrig i fråga, så länge han lefde och var den, som ledde fäderneslandets öden; när det slutligen efter tvänne år gick derhän, betydde detta, att styret fattats af en annan man med andra grundsatser och att hela vårt politiska system blifvit ett annat.

Det var framgången af våra underhandlingar med Danmark, som gjorde öfverflödig hvarje hänsyn till detta Holland, hvars välde i Gyllenstierna fick en allt bittrare fiende. Hvari denna framgång bestod skall af det följande blifva tydligt; att den var för samtiden fullkomligt oväntad, bör ej väcka förundran hos den, som känner något om Sveriges och Danmarks diplomatiska förbindelser under åren närmast före freden och vet hvilka uttryck af det bittraste hat, som kriget födde. I Nimwegen, dit de båda rikena sändt sina fullmäktige för att underhandla om fred äfven med hvarandra, der hann man under nära trenne år ej längre än till den utvexling af fredsförslag i Mars 1677, hvarom vi i det föregående talat. Danmark ville då åt oss anvisa den blygsamma plats, vi innehade, innan vi under Gustaf Adolf gjorde vårt inträde i verlden. Under den närmast följande tiden, då den stora fredskongressen hvilade och våra svenska diplomater gjorde kejsaren och Holland sina anbud, se vi Danmark likasom de öfriga nordiska allierade äfven göra en förändring af sin front och hos Frankrike söka den garanti för sina eröfringar, som deras egna vänner ej velat gifva. Vi känna förut, huru liten framgång alla deras försök hade. Frankrike visste alltför väl, att Sveriges plats såsom dess bundsförvandt i norra Europa ännu icke af någon annan kunde fyllas och var derföre, huru det än syn-

---

[1]) Legaternes bref till K. M:t den 24 Juli, 7 och 14 Aug., 1, 10 och 15 Sept. och 8 Okt. 1679.

[2]) K. M:t till legaterne i Nimwegen af den 12 och 16 Sept. 1679.

tes, mycket litet benäget att helt och hållet kasta oss öfver bord för att i stället åtnöja sig med dem, som voro våra bittraste fiender. Och om än Ludvig XIV för ett ögonblick lyssnade till hvad de nordiska allierade kunde hafva att förkunna, så berodde detta sannerligen icke på någon önskan hos honom att förändra grundvalen af sina allianser, utan var snarare ett "gif akt" åt Sverige med anledning af dess pågående hemliga frieri till Hollands och kejsarens vänskap och beskydd. Allt gick dock efter en tid tillbaka i de gamla spåren. Sverige fann för godt att hålla sig till Frankrike, och när segraren framstälde sitt bekanta ultimatum gjorde han vår restitution till ett hufvudvilkor för freden. Danmark hade jämte Brandenburg det största skälet att känna sig obehagligt berördt af denna fordran. De använde ungefär samma medel att undgå sitt öde. Båda sökte mot slutet af 1678 i Nimwegen hindra separatfreden med kejsaren och framkommo der, som vi sett, under bedyranden af sin fredskärlek ånyo med oantagliga fredsförslag. Båda sökte de äfven under hand en särskild uppgörelse med den mäktige, hvar och en rädd att blifva ensam qvar till sist och göras till ett offer för de andre. Danske konungen följde kurfurstens exempel och sände sin diplomatiska agent, Henning Meyercrone, från Haag till det franska hofvet, der han mottogs trots Sveriges protester och fick tillfälle att framlägga Danmarks fordringar, allt under vädjan till Ludvig XIV:s ädelmod och billighet. Herskaren syntes emellertid ej låna särdeles villigt öra åt dessa klagomål och böner. Hans omhug gick under förra hälften af år 1679 ut på att skaffa sig och Sverige fred med Brandenburg och till *dess* fördel framför allt stälde han på Carl XI de oupphörligt upprepade anspråken "att någonting cedera". Men sedan freden i St Germain gått i fullbordan var Ludvig XIV mindre än någonsin böjd för eftergifter emot Danmark och Meyercrone hugnades i samma stund som Brandenburg gifvit vika med den bestämda underrättelsen, att om icke *hans* konung beqvämade sig till fred på grundvalen af traktaten i Köpenhamn, "skulle han få betala hela laget" [1]).

Emellertid hade de nordiska kronorna sjelfva sökt att genom en särskild fredsunderhandling, förd på närmare håll än i Nimwegen, kommo till rätta med hvarandra; och deras ömsesidiga önskan i detta fall understöddes ifrigt af dem, som ville fredens återställande i norra Europa. Kejsaren hade tagit initiativet, dertill föranledd

---

[1]) Lillierot till K. M:t d. $\frac{25\text{ April}}{5\text{ Maj}}$ 1679. — Lillierot och Bjelke till K. M:t d. $\frac{18}{28}$ Juni 1679.

redan af sina i fredsslutet afgifna förbindelser , och på hans uppmaning hade kurfursten af Sachsen med glädje åtagit sig medlarens rol och i Maj 1679 afsändt en af sina diplomater, friherre von Gersdorf, till Sverige och Danmark. Sachsens bemedlingsförslag antogs i Köpenhamn så mycket hällre, som man der tänkte sig åtminstone möjligheten att genom en direkt underhandling med Sverige ernå ett fördelaktigare fredsslut än som var att hoppas i Nimwegen eller Paris, hvarifrån aldrig hördes annat än de idkeliga ropen på Sveriges fullständiga restitution. Carl XI, till hvilken Gersdorf sedan vände sig, hade ej häller något att invända mot en särskild underhandling med Danmark. Hans och hans förtrogne, Johan Gyllenstierna, hade känt allt olidligare Frankrikes "diktatoriska förmynderskap" både under kriget och vid fredsverket, och hvad man i detta fall vidare kunde vänta var lätt att sluta till ej blott af de sista månadernas erfarenhet, utan äfven af de rykten, ja mer än rykten, som nått hit öfver, att Ludvig XIV tänkte spela herre och mästare vid det blifvande fredsslutet mellan Nordens tvänne riken [1]). Genom en särskild nordisk fredskongress, samlad så att säga under de nordiska konungarnes egna ögon, kunde man undgå detta och må hända slippa den bittra skammen af en ny Rebenacstraktat med dess faktiska underkännande af vår politiska sjelfständighet. I denna riktning hade Gyllenstiernas och Carl XI:s tankar gått, och för att åstadkomma en dylik fredskongress hade man redan innan Gersdorf satt sin fot på svensk jord, vändt sig till den danska regeringen och fått dess bifall till en preliminär underhandling i Lund. Så mycket mindre skäl hade Carl XI att vägra sitt samtycke till den sachsiska gesandtens förslag, och om sin höge bundsförvandts, Ludvig XIV:s medgifvande erhöll han, ehuru med svårighet försäkran af dennes ambassadör i Sverige, markisen af Feuquières, hvilken inom sig likväl umgicks med den tanken att vid den blifvande fredsunderhandlingen i främsta rummet öfvertaga medlarens rol.

Under förra hälften af Juni månad, medan Gersdorf ännu vistades vid det svenska högqvarteret, fördes genom de bägge ländernas kommissarier, dansken C. Sehested och svensken Jöran Sperling, v. generalguvernör i Skåne, negociationen om preliminärerne till den blifvande kongressen. Redan den hade att kämpa med tusende svårigheter och gaf i och för sig just inga rika förhoppningar om ett ömseseidigt tillmötesgående, när den egentliga underhandlingen skulle taga sin början. Den blottade tillräckligt mycket af inrotad natio-

[1]) Jfr t. ex. Lillierots bref till K. M:t den $\frac{22 \text{ Nov.}}{2 \text{ Dec.}}$ 1678.

hel ovilja och den lade dessutom tillfyllest i dagen, att de nordiska rikena lefvat nog länge med i den stora verlden för att hafva lärt sig inse den utomordentliga vigten af diplomatiska former. Med dem höll man på att aldrig komma till rätta och det fordrades det personliga ingripandet af den sachsiske medlaren och Johan Gyllenstierna sjelf för att icke alltsammans skulle strandas på högvigtiga ceremoniela tvister. Slutligen blef det klart både *hvar* fredsunderhandlarne skulle råkas och *hur* de vid sina sammankomster skulle skicka sig inbördes och preliminärtraktaten kunde undertecknas den 14/4 Juni samt derefter högtidligen förkunnas. De utsedde ambassadörerne kunde nu hålla sina lysande intåg på den bestämda samlingsorten, det genom kriget utarmade och förbrända Lund, och konferenserna taga sin början i domkyrkan, hvilken på den franske ambassadörens förslag blifvit antagen till gemensam mötesplats.

Utan tvifvel var det en samling af framstående statsmän, hvilken nu sammankom för att skaffa fred åt nordens riken. Utom den sachsiske medlaren och den franske ambassadören, redan förut nämnda, märktes der Danmarks fullmäktige, grefve Anton af Oldenburg, friherre Jens Juel af Juellinge, bror till segraren i Kiögebugt, samt Conrad Bierman-Ehrenschild. Af dem var Juel den ende dansken samt för öfrigt utan all fråga den förnämste icke i rang, men i diplomatisk skicklighet och inflytande. Sveriges sändebud vid fredskongressen voro Johan Gyllenstierna, i viss mening Sveriges främste man och mer än Carl XI sjelf den egentlige ledaren af dess öden, samt Frans Joel Örnstedt, bördig från Pommern samt vid denna tid hunnen till värdigheten af kansliråd. Af *alla* dessa män stod Gyllenstierna utan all fråga främst i karaktärens kraft, i snille och framtidsblick och lät äfven snart de andra känna det öfvermäktiga i sin personlighet. Bland alla dessa fina och skarpsinniga diplomater stod han som en jätte, ofta djerf och hänsynslös uti sitt tal och skick, men bjudande alla att uppmärksamt lyssna till hans ord, äfven då de icke ville eller kunde böja sig obetingadt för hans vilja. Och när verket var bragt till slut och de skildes åt, kunde de andre hafva visat på honom och sagt, att der var mannen; och han sjelf kunde i sanning hafva betygat, att det oväntade, som skett, egentligen var vordet *hans* lifsgerning.

Vi vilja i det följande vidröra endast hufvuddragen af den märkvärdiga underhandling, som pågick i Lund under sommaren 1679. Den har med en mängd intressanta detaljer redan förut af annan

8

man blifvit skildrad [1]), och till denna skildring hänvisa vi såsom till vår hufvudsakliga, om än icke uteslutande källa.

En omständighet är vid denna underhandling värd att beakta; den rörer, om man så vill, mera formen än saken, men är derföre icke utan sin stora vigt. Frankrike var *icke* medlare vid denna nordiska fredskongress, trots allt hvad Feuquières hade hoppats och allt hvad han med diplomatisk fintlighet försökte att bringa det derhän. Gyllenstierna var oflåtligt på sin vakt och sökte förekomma, att Frankrike skulle få ens det minsta sken af medlare. Han hade förut likasom Carl XI i detta fall hyst en stor fruktan och framför allt väntat, att de danska ambassadörerne skulle vilja "draga Feuquières från en parts devoir till en mediatorisk interposition", allt i ändamål att "hindra Frankrikes vapen mellertid att avancera" [2]). Hans oro visade sig likväl öfverflödig och de danske voro, om ock af andra skäl, lika angelägna som han att hålla Feuquières inom den fullständiga likheten med Sveriges och Danmarks sändebud. Derföre afböjde man gemensamt de beramade muntliga konferenserna i domkyrkan, der den värde markisen tänkt att inför verlden åskådliggöra såväl sin monarks härlighet som sin egen "mediatoriska" höghet, och man kom i stället öfverens att låta de officiella underhandlingarna gå skriftligen genom medlarens hjelp.

Den 26 Juni öfverlemnade Gyllenstierna åt Gersdorf en förklaring, innehållande de vilkor, på hvilka Sverige ville ingå fred och som kunde tjena till basis för en blifvande underhandling. Denna officiela declaration [3]) var affattad i noggrann öfverensstämmelse med Gyllenstiernas och Örnstedts instruktioner och uttalade först och främst en fordran om Sveriges fullständiga restitution, vidare en begäran om skadestånd, hvars storlek ambassadörerne förbehöllo sig rätt att längre fram få uppgifva [4]) samt slutligen ett yr-

---

[1]) Af M. Weibull i en uppsats: "Freden och förbundet i Lund 1679", införd i Nordisk Tidskrift för år 1870.

[2]) Jfr § 5 i ambassadörernes instruktion, som är dat. Ljungby den 2 Juni 1679. Det är der Gyllenstierna och Örnstedt ålagdt att på allt sätt hindra Feuquières medlareskap.

[3]) En kopia af densamma finnes bifogad ambassadörernes bref till K. M:t af den 26 Juni.

[4]) I § 19 af instruktion för ambassadörerne bestämmes "satisfikationen" till tre grader: 1) Trondhjems län och Bornholm, 2) Aggerhus län, 3) Glommen såsom gräns i vester. — Allt emellertid gränsutvidgningar åt den norska sidan. I § 20 bemyndigas ambassadörerne likväl att efterskänka *alla* anspråk på satisfaktion, om Sverige "får nöje i öfriga punkter."

kande, att hertigen af Holstein, hvilken borde restitueras enligt fördragen i Roeskilde och Köpenhamn, skulle ega att vid traktatsorten genom ett eget sändebud bevaka sina intressen. Danskarnes samma dag inlemnade projekt gick i en helt annan tonart. Det talade om afträdandet till Danmark af Landskrona och Helsingborg, fordrade raserandet af Malmö slott och upphäfvandet af Sveriges tullfrihet i Sundet och Bälterna, men förbigick med tystnad hertigen af Holstein. Feuquières yttrade sitt bifall till den svenska deklarationen och uppstälde å sin konungs vägnar såsom enda fredsvilkor "konungens af Sverige fullständiga satisfaktion". De svenska och danska anspråken voro omöjliga att sammanjämka och ingendera parten syntes särdeles böjd att gifva vika för några föreställningar och gå in på den andres fordringar. Johan Gyllenstierna visade sig ej mycket böjd att erkänna billigheten af Danmarks kraf eller det ädelmod, som låg uti återskänkandet af redan vunna eröfringar. Å den andra sidan dogo icke de danska ambassadörerne af förskräckelse eller läto sig på minsta vis rubbas i sitt motstånd genom den svenske statsmannens lifliga skildring om hvad som hända skulle, när Sveriges konung utrustade sin flotta, bröt upp från Skåne med en här af flere tusen man och till råga på allt arrangerade ett kombineradt svenskt-tyskt-franskt infall i den danske monarkens tyska besittningar. Till och med då Feuquières talade om Crequis förestående infall uti Oldenburg och gaf det vänliga rådet, att Danmark genast borde falla till fota och söka den underpant på ett godt förhållande till grannen Sverige, som kunde ligga i Ulrika Eleonoras giftermål med Carl XI, — till och med då stodo de danska ambassadörerne oryggligt fast vid sin fordran, om de äfven yttrade sig i en saktare ton och försäkrade om sin monarks vördnad för Frankrikes mäktige herskare. Några dagar efter öfverlemnades från ömse sidor nya deklarationer till medlaren [1]), i hvilka hvar och en yttrade sig öfver motpartens förslag på det sättet, att han blef orubbadt stående vid sitt eget. Endast danskarne funno nu för godt att vidröra frågan om hertigen af Holstein. De förklarade, att de icke enligt Sveriges önskan med honom kunde inlåta sig i någon underhandling, "eftersom Hans Durschl:s förmente prætentioner ikkun er domestique Sager, som uden nogen anden Potentats intervention heel well indbyrdis kand og bör bileggis". De

[1]) De svenska ambassadörernes andra deklaration är daterad den 28, danskarnes den 30 Juni. Kopior af dem båda bifogades de sv. legaternes bref till K. M:t.

ansågo, att en dylik negotiation så mycket mindre kunde ifrågakomma, som hertigens affärer på intet vis kunde kallas för "en essentiel deel" af fredsfördraget i Köpenhamn eller "hendragis til närvarande handling", emedan det förefanns ett mellan hertigen af Holstein och konungen af Danmark *efter* Köpenhamnsfreden upprättadt fördrag, som af Hans Furstl. Durchl:t "er godvilleligen ratificeret" och "med Hans egen Haand konfirmered" [1]). Blott så mycket kunde de i sin suveräns namn lofva, att "dersom Hans Furstl. Durchl:t formener endnu att hafve nogle besveringer" mot Hans Maj:t konungen af Danmark, vore denne villig att "desamme i fremtiden efter de gamle unioners og arfvefördragers indhold slette og afgjöre." — Sålunda hade man visserligen på båda hållen gifvit svar på tal, men en basis för en underhandling hade visat sig omöjlig att för närvarande åstadkomma. Man stod der man stod; och det såg ut som vore ej mycket annat att göra än tacka medlaren för ospard möda, taga afsked af hvarandra och skiljas för att afvakta den bevisning, som ett nytt fälttåg kunde gifva. Till denna ytterlighet gick man likväl icke. Man upphörde blott tillsvidare med det officiela tankeutbytet; Gyllenstierna lofvade benäget att icke "crude abrumpera", och så fortsatte man en tid bortåt med de mer obesvärade konferenserna vid de festliga samqvämen och de personliga besöken hos hvarandra. Man bidade synbarligen, att någonting skulle hända i verlden *utom* det lilla Lund och bereda en möjlighet att komma ut ur den återvändsgränd, i hvilken man helt oförmodadt stannat.

Det dröjde ej så länge, förrän märkliga ting skedde. Frankrike afslöt, såsom man länge väntat, för sig och Sverige den $\frac{19}{29}$ Juni freden i S:t Germain med kurfursten af Brandenburg. Derigenom hade Danmark förlorat stödet af en vigtig bundsförvandt och var nu af alla de nordiska allierade ensamt qvar i kriget samt sålunda faktiskt hemfallet om icke åt Sveriges, så åtminstone åt Ludvig XIV:s nådiga välbehag. Ungefär samtidigt med underrättelsen om fredsslutet med Brandenburg kom äfven till kongressorten budskapet om allherskarens vilja under formen af en deklaration, som nu för Frankrike och Sverige tog i anspråk rätten att fordra skadestånd. Det var med denna Danmarks fullständiga isolering för ögonen och under intrycket af detta förkrossande maktspråk, som de danska sändebuden gåfvo efter i sina fordringar, afstodo från sina yrkanden på Skåne och för-

---

[1]) Jfr 4:de punkten i de danske legaternes andra deklaration.

klarade sig nöjde med Marstrand allena[1]. Denna eftergift afgafs icke officielt, emedan Juel och hans kamrater "sade sig detta tillbud göra utaf sig sjelfva utan befallning." Gyllenstierna ansåg visserligen, att "ingen minister understode sig sådant utan ordres projectera", men reflekterade ej mycket derpå, utan "stod på sitt gamla fundament" och yrkade Sveriges fullständiga restitution enligt de forna fredssluten[2]. Han lofvade likväl, att om Danmark i detta fall gåfve vika skulle Sverige afstå sina anspråk på skadestånd och i stället söka att komma till ett fördelaktigare aftal med Brandenburg och hertigarne af Lüneburg. Bundna af sina instruktioner, kunde de danska ambassadörerne likväl ännu icke göra det sista medgifvande, som behöfdes att åstadkomma fredens snara afslutande genom dem sjelfve, och det syntes som skulle de nordiska rikenas öden komma att bestämmas genom ett nytt vädjande till vapnen eller, hvad nästan värre var, genom ett främmande maktspråk, egnadt att för verlden göra uppenbar vidden af deras ömsesidiga förnedring. Nya underrättelser från Frankrike till Feuquières satte det senare i närmaste utsigt[3]; och Gyllenstierna gjorde då ännu ett försök att förekomma Ludvig XIV:s diktatoriska mellankomst, af honom så länge både fruktad och väntad. Understödd af Gersdorff och Feuquières, sökte han nu för sista gången bringa danskarne till förnuft, sade sig fortfarande begära blott och bart en restitution, men förklarade också, att om den ej medgåfves, skulle Sverige, som ärligt velat freden, fordra ett betydligt skadestånd, både för sig och sina allierade. Hans ord understöddes kraftigt af Frankrikes ambassadör och de erhöllo derigenom måhända i de danska sändebudens ögon sin egentliga vigt. Men äfven utan detta understöd torde de i högre grad än hvad motparten menade, hafva varit värda att lyssna till. Gyllenstierna har lika litet då som vid föregående häftiga konferenser helt enkelt utkastat hotelser utan mening och utan att förut hafva öfvervägt, huruvida han på *något* sätt kunde ställa mannen bakom ordet. Att han emellanåt sökt "skrämma" Danmark, må vara sant. Men huru "stortalende" han än i de danska ambassadörernes ögon var, var han äf-

---

[1]) "I går hafva de danske ambassadörerne, sedan konungens i Frankrike deklaration dem blef kommunicerad, gått vidare i fredsnegociation och tillbudit gifva igen allt hvad de inkräktat såväl i Skåne som annorstädes, blott behålla Marstrand. Om tullfriheten i Sundet och holsteinska saken hafva de intet omrördt." Bref från legaterne i Lund till Bjelke dat. den 11 Juli 1679.

[2]) Jfr. legaternes bref till K. M:t af den 25 Juli.

[3]) Ludvig XIV:s bref till Feuq. af d. 14 Juli. Jfr. Weibulls afhandling.

ven för mycket diplomat och statsman för att tro sig kunna segra *endast* med hjelp af högtrafvande ord utan att hafva i beredskap bakom dem den "ultima ratio", som ensam under dylika förhållanden kunde gifva dem tillbörligt eftertryck. Mer än någon annan och af skäl, som af det följande skall framgå, ville han i denna stund komma till en snar och för framtiden betryggande uppgörelse med Danmark. Men han har äfven mycket väl förutsett, att den gamle fienden skulle "styfvas" och endast med svårighet, om ens någonsin öfverge de drömmar om "revanche", som nu varit så nära att antaga verklighetens gestalt. För Gyllenstierna var det alldeles klart, att om den fienden ej ville släppa sitt rof och blifva oss en god granne, så måste Sverige först som sist uppbjuda om det än vore sina allra yttersta krafter för att slå till och slå till så hårdt, att ingen fara från det hållet skulle hota under kommande tider. Det var ej svårt att inse, att man dervid likväl måste lita till Frankrikes hjelp, och den svenske statsmannen har derföre under dessa månader af ovisshet förmått sin suverän att ödmjuka sig och ödmjuka sig djupt, huru hårdt det än var att smälta lidna förolämpningar. För öfrigt har icke Gyllenstierna varit nog naiv att bygga sina planer på Ludvig XIV:s ädelmod och ordhållighet, huru mycket han än officielt prisade bäggedera; har har byggt fastmer på hvad han ansåg vara Frankrikes intresse, och det fordrade ännu en tid ett starkt Sverige uti det norra Europa. Så gjorde han upp för sig, huru det skulle gå till att gifva Danmark en lexa, när nödvändigheten så böd, och han försökte ställa allt i ordning, fastän man endast hade små medel att komma med. En armé på några tusen man skulle stå i Skåne under Carl XI:s befäl och kanske anfalla och intaga Helsingborg; en här skulle från Liffland gå genom Polen och kurfurstens länder in uti Pommern, förstärkas med en större afdelning rytteri och sedan under Königsmarks befäl marschera mot Holstein. Der skulle hären förenas med franska och münsterska trupper och faran sålunda komma öfver Danmark från samma håll som under Wallensteins, Torstensons och Carl Gustafs dagar. Verkan af allt detta skulle snart blifva synlig; vi skulle få tillbaka, hvad vi förlorat och dertill ett skadestånd, nog stort att öka vår styrka och minska vår fiendes. En annan omständighet stod nu med allt detta uti samband och Gyllenstierna hade visst icke förgätit den. Skulle vi bli tvingade att sålunda, så att säga, sätta tumskrufvarne på Danmark, emedan det icke ville på grundvalen af en enkel restitution gifva oss den framtida säkerhet, som låg uti ett återknuten och nu uppriktigare vänskap — då, men endast då var det klart, att vår holsteinska politik måste gå allt vidare i samma rikt-

ning som den hade gått sedan traktaten i Roeskilde. Ja ännu mer. Då var det icke nog, att den holsteinska fursten restituerades i öfverensstämmelse med de bägge sista nordiska frederna. Då måste han göras ännu mycket starkare "för att betaga Danmark hvarje tillfälle att vid påkommande krig betjena sig af Holsteins och Schleswigs gallgrafva, manskap och viktualier", då måste på "communio regiminis" blifva en ända, danska fästen i furstendömena raseras och furstliga åter byggas upp — allt för att skaffa oss dernere i vår fiendes rygg en vän i viken, mer än förut i stånd att verka förlamande, om herrar statsmän uti Köpenhamn tänkte följa gamla traditioner, korsa Sveriges politiska planer eller störa dess lugn [1]).

Så ungefär gingo Gyllenstiernas tankar. De uttryckte icke hvad han *ville*, men hvad som i hans ögon kunde blifva en nödvändighet. För att afböja denna nödvändighet hade han i den nyss omtalade konferensen gjort det sista försöket att bringa de danska ambassadörerne till förnuft; och han hade gjort det med så mycket större ifver, som det närmast gälde att förekomma Frankrikes diktatoriska inblandning i de bägge rikenas inbördes förhållanden och vanäran af en ny Rebenacstraktat uti Paris. Dermed hade, som vi sett, Ludvig XIV hotat i sin depesch af den 14 Juli. Det hade visserligen icke undgått de danska sändebuden, att allt nu var drifvet till sin spets; de begärde uti ångest och erhöllo några dagars anstånd för att inhemta sin monarks befallningar. Det kom i stället budskapet, att fredsunderhandlingen faktiskt var flyttad till Paris, derigenom att Christian V, likasom uti en vanvettig förhoppning, lagt sitt öde helt och hållet i den franska konungens hand.

I sjelfva verket hade Danmark under sommaren underhandlat på tvänne ställen, officielt genom sina ambassadörer uti Lund, privatim genom Henning Meyercrone uti Frankrike, och det kunde icke annat ske än att den senares negociation skulle förlamande inverka på de förres. Gyllenstierna hade med stor motvilja sett Meyercrone's vistelse i Paris, der han ansåg honom vara ett för Sverige "skadeligt djur" samt Bjelke sökt göra slut på hans uppehåll derute eller åtminstone förtaga verkan af hans intalanden. På Ludvig XIV syntes

[1]) Många af Gyllenstiernas bref under sommaren 1679 röja alla dessa hans planer och tänkesätt. Jfr. särskildt hans bref till Bjelke dat. Lund den 7 Juli. — Med afseende på Gyllenstiernas åsigter om de eventuela militära operationerna är det af intresse att inhemta hans tankar rörande den ifrågasatta expeditionen mot Norge, hvarom Carl XI befalde G. att yttra sig. Denne tvekade icke att uttala sina stora betänkligheter. Jfr. brefvet till K. M:t af den 5 Augusti.

emellertid Bjelkes intalanden hafva gjort föga intryck, emedan han hade sin politik gentemot Danmark fullkomligt klar och tänkte rätta sig derefter utan att göra just mycket afseende på sin bundsförvandt. Sveriges fullständiga restitution fordrade han oblidkeligt af Danmark, under det att han å andra sidan icke visade sig särdeles mycket berörd af Bjelkes idkeliga tal till Pomponne om Sveriges rätt att fordra skadestånd. När Christian V ännu dröjde, ryckte han fram med sitt sista länge i beredskap hållna argument och befalde hertigen af Crequi att occupera Oldenburg och Delmenhorst, samtidigt dermed att han höll för Danmark öppen utvägen att undgå den hotande faran genom att sända till Paris ett sändebud i stånd att *der* sluta på grund af vidsträcktare fullmakter än dem Meyercrone syntes ega. Denne skyndade sig emellertid vid anfallen på grefskapen att ännu ytterligare än förut förklara sin monarks beredvillighet att helt och hållet anförtro sig åt Ludvig XIV. Och sedan Christian V under en tid känt tyngden af de franska härarne i sina arfland och hade skäl dertill att befara deras snara öfvergång öfver Elbe, lät han afgifva år marskalk Crequi lika lydande försäkringar och gaf slutligen Meyercrone ordres att sluta freden "aux conditions que le Roi Tres-Chretien trouvera justes, raisonnables et équitables"[1]).

Dermed var fredsunderhandlingen mellan de nordiska rikena förflyttad till Frankrike, och Ludvig XIV spelade ånyo, ehuru nu för sista gången, rolen af förmyndare för Sveriges krona. Bjelke var visserligen på ort och ställe, men erhöll från Carl XI inga andra ordres än han redan hade jämte tillsägelse att söka förekomma "influerandet i fredstraktaten af något prejudicerligt" rörande tullfriheten och hertigen af Holstein. Genom något officielt steg i form af fullmakt för Bjelke att taga del i denna negociation ville den svenska regeringen icke erkänna befogenheten af detta Frankrikes sätt att gå tillväga.

Hade Christian V beräknat att genom sin undfallenhet för segraren och genom att gå till mötes hans uttalade önskan med afseende på sjelfva fredsnegotiationen tillvinna sig större fördelar, än dem han hade skäl att vänta sig i Lund, såg han sig deruti nu fullständigt besviken. Meyercrone underlät visst icke att använda all sin diplomatiska skicklighet för att utverka någon liten eftergift vare

[1]) Härom se Weibull a. st. s. 588 och ff. — Jfr. Bjelkes bref till K. M:t af den $\frac{11}{21}$ och $\frac{18}{28}$ Juli samt $\frac{1}{11}$ Aug. 1679. — I brefvet af d. $\frac{11}{21}$ Juli (således tre dagar före Ludvig XIV:s ofvan nämnda depesch) skref Bjelke: "Han (Pomponne) ville säga mig, att helt ingen apparence är att freden der (i Skåne) slutes, utan att tiden lärer förhalas i hutter dispyter, och att ändtligen slutet måtte här ske."

sig i form af landafträdelse å Sveriges sida eller en penningsumma å Frankrikes, vare sig med afseende på den Sundska tullfrågan eller affärerna med hertigen af Holstein. Han tog till hjelp alla de rika förråden af sin bevisningskonst och lät sin vältalighet ljuda i alla möjliga tonarter i öronen på Hans Allrakristligaste Majestät och hans högtbetrodde män Louvois och Pomponne. Han hade likväl icke att glädja sig åt någon synnerlig framgång, och han behandlades bestämdt med mindre höflighet än sin svenska kollega, grefve Bjelke, hvilken inför samma auditorium utvecklade sin monarks välbekanta åsigter om en för Frankrike och Sverige "reputerlig fred" med arffienden Danmark. Ludvig XIV bestämde slutet af Augusti månad såsom den sista tidpunkten för fredens undertecknande och förklarade den danske gesandten att brytning eljest vore oundviklig. Under sådana förhållanden var valet icke svårt, om också påkostande, och den 23 Augusti (2 September) afslöt Ludvig XIV genom Pomponne med Meyercrone freden i Fontainebleau mellan Frankrike och Sverige å den ena sidan och Danmark å den andra. Sverige restituerades genom den i alla sina besittningar och de nordiska och westfaliska frederna återinträdde med alla sina stipulationer samt tillhörande akter i gällande kraft. Hertigen af Holstein restituerades icke genom sjelfva fredstraktaten utan genom en särskild dagen derefter daterad afhandling mellan Frankrike och Danmark. I fredsurkundens sista artikel förband sig Ludvig XIV, såsom han förut gjorde genom fördragen i St. Germain och Celle, att anskaffa den svenske konungens ratifikation.

Så hade Frankrikes stolte herskare bragt till ända det fredsverk, hvilket börjadt genom fördraget med Holland 1678, sade för hela verlden, att han i detta ögonblick var Europas diktator, emedan han ensam hade makten i sin hand. Och detta sitt oerhörda välde hade han lagt i dagen, mycket mindre genom sjelfva vilkoren han föreskref än genom sitt *sätt* att gå till väga, hvari man fann litet eller intet af den aktning, med hvilken en stat äfven såsom segrare underhandlar med andra stater såsom sina likar. Störst hade förnedringen blifvit för de nordiska rikena och tillräckligt stor äfven för Danmark, som tiggande krupit till segrarens fot utan att ändock för priset af sin ära kunna tillköpa sig ett vedermäle af den mäktiges gunst. Det väcktes till medvetande af sin lidna skymf; det kände allt mindre lust att söka en vänskap som var så hänsynslös, men förstod bättre fördelarne af den skandinaviska politik, som för ej längesedan föresväfvat tvänne af dess förnämsta statsmän. Sverige å sin sida hade pröfvat länge nog vasallens beroende och den bittra förödmjukelsen att icke sjelf vara herre öfver sitt öde. För dess konung blefvo de sista må-

naderænes händelser en lexa af den art, att den aldrig gick utur hans minne, men säkert mer än något annat inverkade på riktningen af hans yttre politik. Bittrare kanske än någon kände Gyllenstierna den vanära, som kommit öfver hans fosterland; och han kunde så mycket mindre sakna sinne för den förnedring, hvilken Danmarks konung frivilligt underkastat sig, som gemensamheten i intressen mellan Nordens folk sedan år tillbaka utgjort en del af hans politiska trosbekännelse. Tillsvidare fann han för godt att tiga och lida, ja till och med officielt hembära Frankrikes monark sitt lands tacksamhet för hvad som syntes vara en välgerning, men som från högre synpunkt var en kränkning; men han gjorde det för visso blott emedan nödvändigheten och den politiska klokheten så bödo. Sina innersta tankar har han talat ut oförtäckt för sin kung och delvis åtminstone för sina vänner[1]).

Trots Danmarks separata underhandling med Frankrike hade likväl icke, såsom man kunnat vänta, kongressen i Lund blifvit upplöst. Tvärtom voro svenskar och danskar lika angelägna att hålla den tillsammans, och man har under afvaktan på fredens afslutande i Paris ifrigare än någonsin vid privata konferenser hos hvarandra debatterat ej blott frågan om fred, men äfven nya spörsmål, som kastats fram och öppnade utsigter utan gräns. Gyllenstierna har på samma gång han uttalat till de danska ambassadörerne sitt stora missnöje med Meyercrones negociation uti Paris och ställt dem för ögonen skammen för Nordens riken, att sålunda låta sina öden helt och hållet bestämmas genom en främmande makts mellankomst, fortsatt med sina yrkanden på fredens snara afslutande genom dem sjelfve och förklarade sig beredd att gå in på samma vilkor, som Danmark kunde erhålla i Frankrike. Hans sträfvande i detta fall syntes likväl icke hafva någon framgång. Visserligen hafva de danska ambassadörerne i midten af Augusti antagit den franska fredsdeklarationen, men då de i samma

[1]) Jfr. t. ex. Joh. Gyll:s bref till Bjelke af d. 29 Aug. — Han säger bland annat: "det finnes hvarken i forna eller närvarande tider något exempel, att den ena konungen på sådant sätt trakterat den andra. Men det är intet tid att tala derom, på det man icke må choquera Frankrike, uti hvars händer står att rätta kriget" o. s. v. Gyllenstierna väntar likväl en viss fördel af freden. Han säger: "Sedan danska freden är sluten, förhoppas jag Lüneburg lärer accommodera sig (och antager Sveriges förslag om förpantning i st. f. afträdelse). Gyllenstierna är emellertid icke alldeles säker och fruktar, att Pomponne i detta fall skall motarbeta Sverige. "Rebenac är ett skadeligt kreatur, och alldenstund han samma traktat slutit läter han densamma söka maintenera."

andedrag begärde, att Sverige skulle öfvergifva hertigen af Holstein samt tillåta, att frågan om tullen i Öresund efter freden "slättades" genom kommissarier, så var detta fordringar, på hvilka man å svensk sida åtminstone för närvarande icke kunde ingå[1]). Danmark hade i sjelfva verket ännu svårt att öfvergifva hoppet på någon eftergift af Ludvig XIV, och för Gyllenstierna blef det snart tydligt, att man i fredsverket ej hade myoket annat att göra än tåligt bida slutet af Meyercrones negociation, som man väntade redan i början af Augusti. Deremot blefvo de danska ambassadörerne snart ense med Gyllenstierna deruti, att man i alla händelser i Lund borde "upprätta ett särdeles instrument om fredsfördraget" för att äfven "om intet annat influerade än det som vore i det parisiska infördt", likväl "certo modo salvera respecten." Det var dock att till skenet rädda sin heder, sedan den i sak redan gått förlorad[2]).

Men hvad som under dessa veckors underhandlingar i Lund, om hvilka för öfrigt medlaren och den franske ambassadören endast delvis hade kännedom, utgjorde hufvudtemat och slutligen nästan helt och hållet upptog de nordiska ambassadörernes uppmärksamhet, var frågan om ett förbunds afslutande mellan Sverige och Danmark i samband med freden — en fråga, i början framkastad likasom af en händelse, men allt ifrigare upptagen och behandlad, ju mer de nordiska kronorna och i synnerhet Danmark lärde sig fatta den rätta arten af Frankrikes ädelmod och beskyddarskap. Hela denna negociation och hvad af den närmast följde var likasom en andehemtning under en följd af hatfulla och olycksbringande nationella tvister, var likasom ett ögonblickligt uppvaknande till besinning af Skandinaviens politiska solidaritet, förutom det att den kastar ett märkvärdigt ljus öfver den statsmannagestalt, som vid denna tid i hela Norden sökte sin like. Hufvuddragen af denna underhandling äro, såsom sagdt, af annan hand

1) Gyllenstierna befaller med anledning af detta danskarnes förslag Bjelke att på allt sätt söka motarbeta detta i Paris. "Detta slättande skulle naturligtvis ske inför fransyske kommissarier, hvilka äro intet allenast helt och hållet partiske, utan lära igenom slikt procedere vilja draga till sig dominium öfver vår konungs rättigheter." — Bref till Bjelke af den 22 Aug. — Det var den 17 Aug., som de danske ambassadörerne hos de svenske, hos medlaren och hos Feuq. förklarade sin konungs beslut "att mottaga de af Frankrike projecterade fredsconditionerne."

2) Gyll:s bref till Bjelke af den 29 Aug. — G. tillägger: "Skulle något härom komma på talet, så kunde Högtärade Broder remonstrera sådant intet præjudicerar den tractat, som vore sluten, alldenstund densamma blefve fundamentet, men att man härigenom endast sökte conservera det gamla maneret, som hade varit brukligt mellan bägge konungarne."

tecknade. För vår egen del vilja vi inskränka oss till några kortfattade antydningar för att fasthålla sammanhanget och tillägga blott ett och annat, tjenande att fullständiga den bild, som redan blifvit lemnad.

För den som minnes, hvilka politiska åsigter Joh. Gyllenstierna uttalade, när före krigets utbrott Jens Juel i Stockholm tillböd Sverige sin konungs allians, kan det knappast förefalla underligt, att nu i Lund förslaget om förbund emellan de nordiska rikena utgick just ifrån honom. Han var ej den mannen, som lät personliga antipatier och sympatier komma till orda, när statsresonen hade rätt till talan, och alla de sista årens händelser, väl egnade att öka det nationela hatet, hade så långt ifrån rubbat hans åsigter om Skandinaviens naturliga politik, att de i stället stärkt honom i den öfvertygelsen, att han ensam hade rätt. För öfrigt var Gyllenstierna långt ifrån någon svärmande skandinavisk ideolog af nutids snitt och allraminst var han intagen af någon platonisk kärlek till detta Danmark, med hvilket han ville hafva oss uti förbund. Tvärtom hyste han och uttalade en ganska stark motvilja och ett stort misstroende till vår granne, sparade ej häller på föraktliga uttryck och mindes ganska godt allt, som från vår sida ansågs vara liden oförrätt. Men han var en framåtblickande praktisk man, som förstod att döma om både det framfarna och det närvarande sine ira et studio, och som trodde det vara mödan värdt för hans fädernesland att glömma både det ena och det andra för att bereda sig en i hans tanke afgjord politisk fördel. Nu var stunden kommen, tyckte han, och han tänkte ej försumma tillfället att lära Norden hvad praktisk klokhet bjöd och länka in dess öden på naturligare banor.

Redan vid kongressens början hade Gyllenstierna, midt bland sina ifriga yrkanden på fred, framkastat likasom i förbigående tankarne på ett förbund mellan de nordiska rikena[1]). Och sedermera var han knappast tillsammans med de danska ambassadörerne utan att på något sätt rycka fram med sitt "præterea censeo." Han sökte så grundligt som möjligt öfverbevisa sina danska kolleger derom, att de bägge ländernas inbördes strider icke tjenat till annat än att göra dem sjelfva svagare och lemnat dem som maktlösa vasaller i händerna på hänsynslösa främlingar, om hvilka han med skäl kunde säga, hvad han sade om Frankrike, att "de hade brugt dem som Tartarer og tracteret dem som Skodrenge." De kunde i hans tanke göra vida

[1]) Enligt de danska ambassadörernes depesch af d. 4 Juli. — Se Weibull's afhandling.

bättre och klokare än ruinera hvarandra och derigenom sätta sig sjelfva ur stånd att gentemot det öfriga Europa häfda sitt anseende och sin politiska sjelfständighet. De kunde hålla tillsammans och bjuda aktning i verlden, göra sitt tal uppmärksammadt i staternas råd och tillgodose sina egna intressen vare sig det gälde att göra fördelaktiga eröfringar eller skydda sin handel mot otillbörligt intrång. Han menade, att Sverige då kunde tukta moskoviten och Danmark tysken; bägge kunde lätteligen taga ett och annat stycke land och framför allt beherska hela handeln på Östersjön, der Holland nu husserade dem båda till förfång. Till slut fogade han äfven, för att visa huru ärligt Sverige mente, att hertigen af Holstein kunde väl på något sätt aflägsnas, hvilket han väl begrep måste å Danmarks sida blifva ett hufvudvilkor för vinnandet af dess vänskap. Han kastade äfven fram en antydan derom, att en sådan förening mellan Nordens riken kunde ytterligare stärkas, och det var för de danska ambassadörerne ej svårt att förstå, att han dervid hade i sinnet giftermålet mellan Sveriges kung och Christian V:s syster.

Allt detta talet, tyckte Jens Juel och hans kamrater, kunde "låta sig väl höra", och de hörde derpå allt uppmärksammare, ju mer deras fördomar mot Johan Gyllenstierna försvunnit och de lärt sig att i honom skatta en, trots de stundom grofva laterna, genialisk och storslagen personlighet. De lyssnade så mycket hällre, som deras egna ordres förutsatte möjligheten af en allians, ehuru de ännu icke voro tillräckligt instruerade för att på ett dylikt förslag ingå i något närmare svaromål. I brefven till sin konung rapporterade de mycket noga alla Gyllenstiernas utlåtanden och förbisågo icke deras vigt, ehuru man nog i deras tal märker spåren af det gamla nationela misstroendet mot Sverige och dess afsigter. Christian V sjelf syntes icke fästa mycket afseende på den svenska statsmannens upprepade inviter, så länge han ännu hoppades att äfven med förödmjukelser vinna något af Ludvig XIV:s gunst; men sedan underrättelserna från Paris endast talade om allherskarens fordran på obetingad underkastelse, om det öfvermod och det hån, som hans tjenare tilläto sig mot en stat, för hvilken de hyste en missaktning utan gräns, då reste sig hos Danmarks konung den kränkta stoltheten, han lyssnade mer till Gyllenstiernas förslag och började bättre fatta de fördelar, som kunde och borde följa af dess förverkligande. I början af Augusti gick han in på att i Lund afsluta den särskilda traktaten mellan Sverige och Danmark och befalde sina sändebud att gifva tillkänna hans bifall till upprättandet af en förbundsafhandling mellan de nordiska rikena, uppmanande dem tillika att "på allt sätt facilitera verket." Sjelf be-

gaf han sig från Holstein till Köpenhamn, dit han äfven kallade sina ambassadörer ifrån Lund, samt höll med dem och sina öfrige betrodde män en rådplägning om den af Gyllenstierna väckta frågan. Frukten blef de instruktioner, hvilka den 22 Augusti/1 September utfärdades för de danska legaterne vid kongressen och som satte dem i stånd att på allvar med de svenska inlåta sig uti en underhandling. Man ingick nu till en början ett vapenstillestånd under Gersdorf's bemedling [1]) och afvaktade derefter ankomsten af fredstraktaten i Fontainebleau för att samtidigt afsluta frede- och förbundshandlingen mellan de nordiska kronorna. Till allt detta har markisen af Feuquières äfven medverkat, naturligtvis under förutsättningen af de förbundna rikenas anslutning till Frankrikes politik, och han förmåddes nu att till Carl XI personligen ingifva ett memorial, hvari han å sin monarks vägnar framstälde förslaget om giftermålsförbindelse mellan Sveriges konung och prinsessan Ulrika Eleonora af Danmark [2]).

En omständighet, som icke bör lemnas obeaktad, är att Gyllenstierna framstält sitt förslag om förbund mellan Sverige och Danmark, samt deröfver konfererat med de danska ambassadörerne utan att meddela sin egen monark någon kännedom om hvad som föregick. Han har i fullaste mått begagnat sig af den fullmakt han af Carl XI begärt och äfven erhållit att få handla efter omständigheterna [3]). Först sedan Christian V beslutit sig för att ingå på Gyllenstiernas skandinaviska politik samt instruerat sina legater i detta syfte, och underhandlingen på fullt allvar skulle företagas, först då har Carl XI blifvit underrättad om saken, men på ett sätt, som kunde komma honom att tro förslaget till förbund utgånget från Danmark. Icke förr än i sitt bref af den 3 Sept. tala Gyllen-

---

[1]) Den $\frac{30\ \text{Aug.}}{9\ \text{Sept.}}$ 1679.

[2]) I bref till legaterne af d. 11 Sept. omtalar Carl XI, att han nyss fått bref af markisen af Feuq., hvaraf framgick, att denne fått ordres "att söka renovera den mariagealliansen, som på Danmarks sida är interrumperad utan skälig orsak". Legaterne skulle svara höfligt, att detta vore en sak, som ej hade något med fredstraktaten att skaffa, utan angick Carl XI ensam. "Konungen af Frankrike hafver ju condescenderat dertill, att hertigens af Holsteins sak måtte separeras ifrån vår traktat på de danskes remonstration, att densamma konungen i Danmark ensam toucherade; hvi skulle Wi icke med större fog kunna pretendera, att denna måtte lemnas alldeles afsöndrad från fredstraktaten och dess exekution". — Gyllenstierna bragte strax derefter sin konung på andra tankar.

[3]) Jfr K. M:ts bref till legaterne i Lund af den 8 Aug.

stierna och Örnstedt något om detta vigtiga ämne och nämna då endast, att "de danska ambassadörerne mer än förr contesterat sin intention att befordra ett godt förhållande till Kongl. Maj:t och låtit förmärka sig anse för båda rikena nyttigt, om denna vänskap kunde bekräftas genom en allians mellan rikena". Några dagar senare eller den 6 Sept. skrifva de svenska legaterne ånyo, att de danske "hafva samma tal continuerat" och "gifvit vid handen förslag till ett defensivum foedus, hvilket i betraktande af närvarande tidens tillstånd och bägge rikenas välfärd icke synes vara till att förbigå". De hade för att inhemta deras tankar åtskilliga resor med dem häröfver confererat, men endast upptagit det ad referendum "för att sedan mundtligen föredraga saken inför Kongl. Maj:t." Några dagar senare eller 10 Sept. den synes detta meddelande hafva skett. I sitt bref af den 13 säga Gyllenstierna och Örnstedt emellertid, att den danska förbundspropositionen dem nogsamt betänkande gifvit, emedan de fuller på den ena sidan icke hafva funnit något nyttigare för bägge dessa riken än igenom en inbördes förening befordra hvarandras säkerhet och välfärd; men när de deremot betänkt de mångfaldiga exempel af förrige och närvarande tider, som visade, huru litet man sig på sådana löften kunde försäkra, så hade de icke understått sig något dervid företaga, innan de förnummit Kongl. Maj:ts nådigste behag och godtfinnande". Detta godtfinnande blef nu inhemtadt af Gyllenstierna, som vid personliga samtal förde sin kunglige herre och lärjunge in uti detaljerna af sin praktiska skandinavism samt vann hans bifall, i många fall kanske mindre på grund af Carl XI:s vunna bättre insigt, än på grund af hans oinskränkta förtroende till sin rådgifvares politiska klokhet.

Under den senare delen af September månad har man med ifver fört dessa underhandlingar om fred och förbund. De följdes uppmärksamt af de bägge nordiska konungarne, af hvilka Christian V uppehöll sig i sin hufvudstad, Carl XI åter nära kongressorten i sitt läger vid Dagstorp. Sin vilja hafva de oupphörligt än i en punkt, än uti en annan meddelat sina respektive sändebud. Icke sällan såg det ut, som om åsigterna voro omöjliga att sammanjämka och kongressens upplösning vore oundviklig. Men så gjorde man ett nytt försök och slutligen var det stora verket lyckligt bragt till ända. Sent på natten den 26 September/6 Oktober undertecknades uti de danska ambassadörernes bostad den märkvärdiga freden i Lund, och innan man hunnit sluta, hade redan den 27 September brutit in, hvarföre flere af de till fredsslutet hörande akter bära detta datum. Urkunderna äro följande:

1) Sjelfva fredstraktaten, affattad i 18 artiklar och till sitt innehåll en omskrifning af freden i Fontainebleau.

2) Instrumentet om kontributionsrestantiernas betalning.

3) Giftermålsafhandlingen mellan Carl XI och Ulrika Eleonora.

4) Förbundsfördraget mellan de bägge rikena, affattadt i 20 artiklar.

5) Två separata artiklar, rörande handeln.

6) Tolf hemliga artiklar.

Af dessa sex handlingar äro de tre första undertecknade den 26, de tre sista den 27 Sept. 1679.

Genom fredsfördraget återupprättades frederna i Westfalen, Roeskilde och Köpenhamn med alla sina punkter och klausuler och med samma kraft, som vore de ord för ord i traktaten införde [1]. I öfverensstämmelse dermed skulle länder och stater ömsesidigt restitueras, "eftersom det uti ofvanbemälte i Frankrike slutne traktats 5:te och 6:te artiklar var vordet förafskedat". Evacuationen skulle å Danmarks sida ske till utsatta tider, ehuru förr än i Fontainebleau blifvit bestämdt, men påbudna kontributioner skulle icke dess mindre betalas "till den dag, som i det franska instrumentet var accorderet" och Wismar emellertid af Danmark innehafvas såsom pant. Med anledning at den danska regeringens klagan öfver det upprepade missbrukandet af den svenska skepp beviljade tullfrihet i Sundet och Bälterna kom man öfverens, att de bägge makternas kommissarier skulle den 22 Februari 1680 sammanträda på utsatt ställe och i närvaro af Frankrikes deputerade minister vänligen uppgöra tvisten, dock utan förfång för Sveriges rätt. I en särskild punkt återställdes de båda rikenas respektive undersåtar i deras gods, rättigheter och privilegier. I fördragets näst sista artikel bestämdes, att ett närmare förbund skulle med det snaraste mellan kronorna upprättas, och i den sista öfverenskom man om ratifikationernas utvexling inom 14 dagar. Instrumentet om kontributionsrestantierna var ett bihang till fredstraktaten och förband de danska ambassadörerne att inom 18 dagar meddela de svenska underrättelse derom, huruvida deras konung ville med afseende på kontributionerna för Landskrona och Helsingborgs län låta sig nöja med 34,000 daler eller hänskjuta saken till en kompromiss [2]. Giftermålsafhandlingen

[1]) Denna artikel, den 4:de, hade förorsakat de skarpaste striderna mellan ambassadörerne, emedan den berörde frågan om hertigens af Holstein inclusion uti traktaten. — Se derom Weibulls afhandling.

[2]) I ratifikationen antog Christian V det förra alternativet.

gör i sjelfva verket förbindelsen mellan Carl XI och Ulrika Eleonora till en underpant på det fredliga förhållandet mellan rikena. Den är för öfrigt helt kort och innehåller blott ett "belefvande" mellan Deras Maj:ter, att äktenskapet skall "nå sin fullbordan" och att det skall ske "innan nästkommande Februari månad eller förr", samt en öfverenskommelse, att giftermålskontraktet skall "med det forderligaste på vanliga maner uppsättas och underskrifvas i Lund af Deras Maj:ters ambassadörer". I följd af denna öfverenskommelse sammanträdde äfven en tid efter fredens afslutande Jens Juel och Johan Gyllenstierna i Lund, der de den 21 December efter föregående underhandlingar slöto "afhandlingen om prinsessans medgift och lifgeding [1]).

Af större intresse och betydelse än sjelfva fredsslutet är alliansträktaten mellan bägge rikena. Uti densamma lofva de att befordra hvarandras bästa och afsäga sig alla förbund, som på något sätt kunde medföra den andra kontrahentens skada. Vid händelse af anfall på den enes land, "jura eller commercier", skulle den andre ovilkorligen inom 2 månader skynda till hjelp med 2,000 man till häst, 4,000 man till fot samt en flotta af 10 skepp af olika bestyckning från 90 till 24 kanoner jämte nödiga proviantfartyg, 2 "brännare" och en besättning af minst 2,250 man. I händelse af behof vore "requisitus" skyldig att inom 3 månader fördubbla sin hjelpsändning, och blefve äfven denna otillräcklig skulle man träffa en ny öfverenskommelse om ett gemensamt uppträdande med samlad makt. Ingen fred eller vapenhvila skulle ingås utan gemensamt samtycke, hvilket äfven erfordrades för upptagandet i förbundet af en främmande makt. Till sist bestämdes, att alliansen skulle räcka i 10 år, men att underhandlingar om dess förnyande skulle inledas ett år före den aftalade tidens utgång. De *separata* artiklarne knyta de nordiska rikena närmare tillsammans på ett annat område. De söka underlätta den fredliga samfärdseln emellan nordens folk och stå derföre i en ganska skarp principiel strid mot det skyddssystem, som vid denna tid var allrådande i Europa. Genom den första af dessa artiklar bestämdes, att alla danska undersåtar skulle i Nyen, Narva, Riga och Rewal njuta samma tullfrihet, som njutes af sven-

[1]) Enligt denna "afhandling" skulle Ulrika Eleonora erhålla i morgongåfva 32,000 rdr in specie, hvaraf hon hade att under sin lifstid disponera den årliga räntan eller 2,000 rdr. Lifgedinget skulle utgöra minst 34,000 rdr i ränta af följande gods, slott och län, nämligen Westerås slott och län, Kungsörs gård med Ulfsunds län i Westmanland, Linköpings slott, stad och län samt Castelholmshus med hela Åland.

ske med helmonterade skepp, hvaremot konungen af Danmark lofvade "att vara betänkt efter all möjlighet på sådana medel, hvarigenom den ryska handeln kunde vändas från Archangel till Östersjön". Sverige medgaf vidare, att alla varor, som fördes direkte från Ostindien af det danska ostindiska kompagniet eller från dess kontor i Köpenhamn vare sig till Stockholm eller någon Sverige tillhörande tysk och liffländsk hamn, skulle erlägga samma tull, som erlades af helfria svenska skepp samt i Stockholm särskildt en tredjedel mindre. Danmark skulle i stället befordra Sveriges ostindiska handel och hjelpa till att i dessa trakter åt sin bundsförvandt förskaffa en sådan plats, som det sjelf egde i Tranquebar.

Innehållet af alla dessa akter, hvilka vi i det föregående granskat, det var något, som kom till samtidens kännedom och som ej kunde uppväcka någon annan förundran än den, hvilken naturligt väcktes af det i och för sig öfverraskande uti en nära förbindelse mellan nordens bägge riken. Hvad denna plötsliga förening i sitt innersta innebar, hvad den afsåg för framtiden, hvad den stälde upp som målet för samfäld politisk sträfvan — allt detta var emellertid ett spörsmål, som samtiden med skäl kunde göra och som säkert gjordes af verldsherskaren, hvilken med välbehag såg ett förenadt Skandinavien endast för så vidt det gaf sig till ett lydigt verktyg i hans hand. Men svaret på det spörsmålet, det uteblef, emedan gerningsmännen nekade tillvaron af den statshandling, der svaret ensamt kunde finnas. Våra dagars forskning har dragit fram den handlingen i dagen ur århundraden af glömska och derigenom kastat det starkaste ljus ej blott öfver dessa tiders politiska förhållanden, utan framför allt öfver den personlighet, som då var den egentliga medelpunkten för Sveriges politiska lif. Den urkund, hvilken innehåller de *hemliga* artiklarne vid förbundet i Lund, är ensam nyckeln till den gåta, som Europa fann uti den politiska omkastningen i norden; den är tillika ett slags testamente till Skandinaviens folk af en ibland dess störste statsmän.

I dessa artiklar uttalades de allmänna grundsatser, som under den närmaste tiden skulle blifva de ledande vid de nordiska rikenas yttre politik och vid hvilkas tillämpning de borde troget gå vid sidan af hvarandra. Der talas strax i början derom, huru Nordens monarker kulle "taga enahanda mesurer", när någon konung, potentat eller stat till endera af dem hade något förslag att göra eller när vid inträffande krig eller revolutioner och förändringar det vore nödvändigt fatta sådana rådslag, "som kunde befrämja den allmänna rolighet i kristenheten" eller "bibehålla freden i dessa riken och na-

boskap"; och hände det då, att någon ville hindra dem i detta berömliga uppsåt, då vore de ense derom, att de tillhopa skulle "göra den tillbörliga anstalt, hvarigenom deras ovänner med samnadt råd och makt kunde bringas till skäligheten". Der förutsattes vidare den möjligheten, att bägge konungarne kunde "finna godt genom vapen befordra säkerheten och det allmänna bästa, fastän ingen dem angrepe" och det bestämdes med afseende derpå, att ett sådant krig skulle "begynnas och utföras communicato consilio" och de vunna fördelarne i lika mått komma de bägge makterna till godo. Det tänktes dessutom kunna inträffa, att hvartdera riket för sig kunde vid bevakandet af sina särskilda intressen råka in uti förvecklingar med någon granne, och det blef i detta fall öfverenskommet, att ingendera skulle på något sätt ställa sig hindrande i vägen för den andres planer, men äfven då ömsesidig öppenhet anses som en pligt, isynnerhet om det gälde att tillgodogöra sig de fördelar, som försvarsförbundet kunde skänka. Gent emot Tyskland skulle likväl Nordens riken alltid följa en gemensam politik och den ene konungen ej företaga något utan den andres vetskap och samtycke — utom i det enda fall, att det angick den enes "domestique affaires", då den andre "hade sig deri i ingen motto att bemänga" [1]). — Hade således med afseende på de allmänna europeiska frågorna traktaten uttalat den grundsats, att Skandinaviens folk hade gemensamma intressen att bevaka och derföre borde följas åt i nöd och lust, så uttryckte den samma tanke lika tydligt uti de artiklar, som sysselsatte sig med de rent merkantila spörsmålen. Här funnos bestämdt uppdragna grundlinierna till en "fælles" nordisk handelspolitik, hvilken äfven den, likasom mycket annat skandinaviskt föresväfvat Carl Gustafs framsynta blick. Det är icke tu tal derom, att denna handelspolitik var i mycket aggressiv och i främsta rummet skulle rikta sina anfall mot detta Holland, hvars merkantila öfvervälde i Östersjön i Johan Gyllenstjerna såg en af sina bittraste fiender. De bestämningar, hvilka traktatens 5:te artikel innehåller om ett gemensamt uppträdande, vore det än med vapen i hand, mot hvar och en, som "eftertraktade reglera commercien efter sitt godtycke" eller

[1]) Med de allmänna ordalagen i detta tillägg vid slutet af 4:de art. voro danskarne icke nöjda, utan fordrade det uttryckliga omnämnandet af staden Hamburg och hertigen af Holstein-Gottorp såsom dermed åsyftade. Gyllenstierna kunde af flere skäl — särskildt hans hänsyn till den mäktiga enkedrottningen Hedvig Eleonora — icke förmås att villfara Danmarks begäran, huru litet han än personligen höll på hertigen. Danskarne gåfvo slutligen, ehuru med svårighet vika. — Se Weibull's afhandling.

hindrade konungarne i handhafvandet af "den rättighet, som krönte hufvuden efter all folks rätt tillkommer", — dessa bestämningar voro till sitt innehåll oförtydbara och så vidtomfattande med afseende på de inbördes förpligtelserna, att man knappast kan förundra sig öfver Danmarks omhug att genom en tillfogad restriktion i någon mon tygla ifvern hos sin bundsförvandt och bevara sin egen handlingsfrihet [1]). Fullkomligt ense voro de bägge rikena att genast hos Holland fordra afskaffandet af det s. k. Veilgeltet eller i vidrigt fall "Generalstaternas skepp med någon slik tull så länge besvära, till dess den ovanliga pålagan blefve afskaffad [2]). Af icke ringa märkvärdighet är äfven den 8:te artikeln, genom hvilken ställes i utsigt utförandet af en lag, deruti Deras Majestäter skulle förbjuda "det romerska rikets städer eller någon annan" att vid äfventyr af konfiskation införa i deras land och riken "andra varor än de, som hos dem sjelfva växa, falla eller förarbetas", således en nordisk navigationsakt, hvilken åtminstone Johan Gyllenstierna ifrån början velat rikta ej blott mot Tyskland, utan mot främmande folk i allmänhet.

Sålunda var genom traktaterna i Lund grundvalen lagd till en gemensam nordisk politik, för hvars fullföljande det knappast syntes fordras annat än ett tillbörligt mått af fördragsamhet och god vilja. Målet var fastställdt och medlen voro anvisade att hinna det. Alldeles fullbordadt var verket icke; men upphofsmannen hade bestämdt sättet att föra det vidare. En och annan stridighet behöfde biläggas ännu och rådslå borde man äfven, huru Nordens folk skulle kunna än mera närmas i sina fredliga värf. Hvarken det ena eller det andra hade man uppskjutit till en obestämd framtid. Tvärtom hade man utsatt en nära tidpunkt, då underhandlingen skulle börjas igen och tillfälle lemnas att i allt blifva goda vänner och komma öfverens i många vigtiga frågor. De underhandlingarna borde blifva af tillräckligt djup och grannlaga natur för att icke kunna lemnas i ovana händer, och Gyllenstierna beslöt att sjelf föra dem för att fullt bringa till stånd och befästa hvad han med skäl kunde kalla

---

1) Denna ytterst vigtiga 6:te art., hvilken Gyllenstierna betraktade nästan såsom kärnan i hela alliansverket, hade mött mosstånd hos danskarne som ville utesluta den, om ej Sverige uppgaf sin tullfrihet i Sundet och Bältena. Gyllenstierna genomdref äfven i detta fall sin vilja, sedan han visat sig färdig att eljest kasta hela traktaten öfver bord; men danskarne lyckades få vidfogad art. den klausul, som begynner med orden: "Dock på det att sådant icke i orätte tider etc.« — Se derom Weibull's afhandling.

2) Jfr ofvan Bengt Oxenstiernas underhandlingar härom med Generalstaterna.

sitt lifsverk. Så for han i Februari 1680 öfver till Köpenhamn, der han dröjde i mer än 2 månader under ett oupphörligt meningsutbyte med sina kommissarier från Lund samt i synnerhet med den danske storkansleren, grefve Ahlefeld. Ej detaljerna, men hufvuddragen af denna underhandling måste vi vidröra samt framför allt taga fasta på resultatet, emedan detta är att anse såsom ett supplement till arbetet vid den nordiska fredskongressen.

Den instruktion, som för Gyllenstierna blef utfärdad, angifver tydligt arten af den utomordentliga beskickning, som blef honom anförtrodd[1]). Visserligen var hans första uppgift den att bringa till slut alla de preliminära uppgörelserna i och för giftermålet mellan Sveriges konung och prinsessan Ulrika Eleonora, aflemna och mottaga en mängd urkunder, som med denna fråga stodo i samband, samt träffa närmare aftal om furstinnans öfverfart till det nya fäderneslandet o. s. v., men detta uppdrag var så att säga endast yttersidan af hans sändning. Först och främst afsåg den att trygga och främja vänskapen med Danmark samt utveckla den skandinaviska politiken från kongressen i Lund. Så mycket insågo både Gyllenstierna och hans kung, att man måste med varsamhet umgås med sin vunna bundsförvandt och noga se till, att han icke af någon uppvaknande farhåga svek de nya lärorna och återvände till sina gamla politiska traditioner. Århundradens bittra minnen kunde icke så lätt jordas och misstroendet var å ömse sidor för ingrodt att kunna i ett nu försvinna; men hos Gyllenstierna fanns jämte den försigtighet, som icke tar allt på god tro, den allvarliga viljan att bota det förflutnas misstag och stärka de bägge rikena i deras afsigt att lefva i vänskap med hvarann och oryggligt hålla, hvad som aftaladt var. Emellertid skulle han nu under sitt vistande i Köpenhamn följa allt med den noggrannaste uppmärksamhet och väl utgrunda, om hos grannen "fanns en reel intention att lefva med Sverige i god vänskap" och fullgöra sina åtagna förbindelser; men han ville äfven göra allt å sin sida för att hos Danmark ingifva den fullaste tillit till hans egna och hans konungs afsigter. För öfrigt skulle han göra mycket annat än afhemta sin blifvande drottning och "sondera gemüterna" på andra sidan om Öresund. Han hade äfven att, på grundvalen af det sekreta förbundet, öfverlägga med de danska statsmännen om de skandinaviska rikenas yttre politik under den närmaste framtiden och särskildt deras hållning gent emot Holland och Frankrike. Af den förra makten hade

[1]) Instr. är dat. den 6 December 1679.

Sverige de mest grundade skäl att befara öppen brytning, emedan Carl XI och hans minister föresatt sig att vägra ratifikation af den handelstraktat, som de svenska ambassadörerne i Nimwegen slutit med republiken; och för Danmark kunde således ganska snart inträda nödvändigheten att med sina gerningar vittna om uppriktigheten af dess vänskap och fastheten af dess nya politiska tro [1]). Af största vigt var utan tvifvel att bestämma rikenas modus procedendi emot Frankrike. Det var ej längesedan Ludvig XIV genom markisen af Feuquières låtit förmärka sin benägenhet att ingå en defensivallians med de nordiska kronorna och ingendera af dem hade visat sig ovillig att i detta fall gå hans önskningar till mötes [2]). Tonen hade sedan dess förändrats och ifvern svalnat; skulden dertill var fredsverket i Lund — den del deraf, som Ludvig anade fanns till, som han icke fått se, men som han behöfde känna för att veta hvad han i sitt intresse borde göra. Af Bjelkes och Lillierots rapporter från Paris likasåväl som af Feuquières' diplomatiska haranger trodde sig Gyllenstierna märka, att Ludvig XIV var mindre belåten både med fredsslutet och alliansen, huru mycket han än förut uttryckt sitt höga välbehag med en förening mellan Sverige och dess gamle fiende. Synnerligen svårt var det icke att utgrunda den innersta orsaken till den franske konungens förändrade hållning. Med fullaste fog höll Gyllenstierna före, att Ludvig XIV:s missnöje kom sig af den fruktan han hyste, att han icke vid en uppriktig "förtrolighet" mellan Nordens regenter skulle kunna så lätt "exercera den öfver deras consilier och aktioner tills dato utöfvade jurisdiktionen eller skrämma den ene med den andre för att så mycket lättare behålla dem under sitt välde" [3]). Denna Frankrikes begynnande diplomatiska reträtt såg emellertid den svenske statsmannen med en viss oro. Han befarade, att Ludvig XIV "skulle fatta andra mesurer, negligera kronorna och sätta sig ihop med deras osäkra grannar kurfursten, huset Lüneburg och flere andra; och detta borde naturligtvis vara en olycka i dens ögon, hvilken, i likhet med Gyllenstierna, under då varande politiska förhållanden ansåg ett försigtigt förbund med Frankrike

[1]) Jfr instruktionens 4:de moment.

[2]) Feuquières rådit till ett defensivt förbund mellan Sverige och Danmark samt förklarat, att Frankrike sedan skulle sluta med de nordiska rikena och sålunda bilda en konfederation, "som åt hela Europa kunde gifva kontrabalansen". — Jfr K. M:ts bref till Bjelke af den 6 December 1679.

[3]) Instruktionens 6:te moment.

vara nästan nödvändigt för Nordens bägge riken. Derföre skulle han nu i Köpenhamn rådslå med den danske storkansleren derom, huruvida man skulle öppna gemensam underhandling i Paris eller "trainera för att ge Frankrike betänketid". I det förra fallet borde man naturligtvis uppsätta ett alliansprojekt för att sedan öfversända det till de nordiska rikenas respektive ministrar i Paris [1]).

Bland alla de uppdrag, hvarmed Gyllenstierna sålunda öfverhopats och till hvilka äfven kom att leda underhandlingen om myntväsendet och sjöfarten genom Sundet och Bälterna, var det knapt något som syntes honom angelägnare att bringa till ett snart och lyckligt slut än öfverenskommelsen med Danmark i den franska alliansfrågan. Redan i slutet af år 1679 hade han dels muntligen, dels skriftligen öfverlagt med Jens Juel om denna angelägenhet; han hade visat honom fördelen för både Sverige och Danmark att bibehålla Frankrikes vänskap och åtminstone blifvit med honom ense derom, *att* man borde i Paris "incaminera en traktat för att sondera Frankrikes intention" [2]). Längre kunde icke Jens Juel gå, men meddelade sin konungs benägenhet att afhandla detta ärende i Köpenhamn [3]). Dit öfverkommen gjorde Gyllenstierna genast den franska traktaten till föremål för öfverläggning med sina kommissarier, framför allt med den danske storkansleren, utvecklade sina åsigter och delgaf vederbörande innehållet af den instruktion, som han för längesedan låtit utfärda, men ännu ej afsändt till grefve Bjelke. Till sin uppfattning ville han öfverföra och öfverförde väl äfven i mycket de danska statsmännen, när han med dem uppsatte "ingredienserna" i det förbundsförslag, som af de nordiska rikena skulle "incamineras" i Paris, dit underhandlingen enligt Ludvig XIV:s önskan skulle förflyttas. Hvad Gyllenstierna ville är för efterverlden tydligt. Han har ansett, att Sverige under dåvarande förhållanden icke kunde undvara främmande makters förbund, och han har vid valet af alliessystem *tills vidare* fasthållit det franska, dels på grund af det ännu oklara förhållandet till Holland, Lüneburg och Brandenburg, dels emedan Sverige behöfde Frankrikes garanti af de sista fredssluten. Men han har varit fjerran ifrån att vilja ett förnyande

---

[1]) Instruktionens 13:de moment.

[2]) Jens Juels bref till Johan Gyllenstierna den 24 December 1679. — Gyllenstiernas bref till Jens Juel den 30 Dec. s. å.

[3]) Jens Juels bref till Gyllenstierna den 4 Jan. 1680. Han säger deri, att hans kung ville instruera Hoegh, sin minister i Paris, att denne redan fått befallning att "sondera" Frankrikes mening samt att gå "de concert" med Bjelke. — Jfr Carlssons historia, Del. 3, sid. 49.

af de farliga och vanhedrande förbindelserna i 1672 års traktat. Han ville i alla skiften bevara sitt lands handlingsfrihet och han hade på intet vilkor lust att göra det till en besoldad handtlangare åt Frankrike vid förverkligandet af dess vidtutseende planer. Derföre skulle man icke nu garantera det dess med Spanien slutna traktater eller dess i strid med fördragen pretenderade rätt på åtskilliga län inom det tyska riket; ej häller skulle man biträda den franska tolkningen af den mycket omordade paragrafen: "Ut eo sincerior", emedan detta skulle strida mot vårt intresse, skilja Sverige och Danmark från alla de tyska riksständerna samt utsätta rikena för allmän ovilja [1]). De åsigterna voro hos Gyllenstierna mycket gamla och han hade nyligen utvecklat dem i bref till Bjelke, då Frankrike ännu visade sig högst angeläget att förnya alliansen med sin gamla bundsförvandt. Han hade starkt betonat faran att i förevarande fall för en ringa spottstyfver springa ärenden åt Ludvig XIV. Han hade förklarat, att Sverige i den händelsen "skulle råka hos hela Imperium, England, Holland, Spanien, ja fast hela verlden i största hat, löpa hazard att åter blifva attaqueradt och slutligen af Frankrike med samma indignitet handteradt, som nu skett vore". Ville någon deremot säga, att Sverige ovilkorligen behöfde en vän, och att Frankrike vore den bästa, så stälde Gyllenstierna deremot den tanken — och den var på sätt och vis den innersta meningen af hans politiska visdom — att "Sveriges bästa säkerhet bestode i en god författning till lands och vatten, samt i en sådan disposition af rikets drätsel, att man kunde bestå uppå sig sjelf". Han trodde ock, att detta var "helt görligt och praktikabelt, och att om Sveriges konung vore i ett sådant tillstånd och förbunde sig med Frankrike och andre intet vidare än rikets säkerhet fordrade, utan att mänga sig i deras utrikes handel, så skulle han blifva af hela verlden konsidererad och hans rike och undersåtar all vältrefnad och lycksalighet vederfaras" [2]) — I öfverensstämmelse med dessa åsigter ville han nu handla i förhållande till Frankrike. Bjelke och Lillierot skulle tillika med Danmark i Paris sluta en traktat, i grunddragen liknande den förbundsafhandling, som de nordiska rikena i Lund ingått med hvarandra. De skulle under hela underhandlingen troget gå vid sidan af det danska sändebudet och väl se till, att Frankrike ej på något sätt lyckades väcka missförstånd mellan Sverige och dess nyvunne vän. Grundvalen för förbundet borde blifva freds-

---

[1]) Momentet 8 i Bjelkes instr.

[2]) Bref till Bjelke från Gyllenstierna och Örnstedt den 1 Aug. 1679.

sluten i Westfalen, Roeskilde, Köpenhamn, Nimvegen, Fontainebleau och Lund; i traktaten skulle ingå de öfliga bestämmelserna om hjelpsändning i folk och skepp vid händelse af anfall samt Frankrike utfästa sig att till rikena betala subsidier i fred och krig — det sista visserligen ett brott mot Gyllenstiernas egna grundsatser, men ett offer, gifvet åt en tvingande nödvändighet [1]). Till sist skulle legaterne ovilkorligen förekomma såväl Brandenburgs, Münsters och Lüneburgs upptagande i alliansen, som hvarje separat förbundsafhandling mellan Frankrike och dessa makter, emedan Sverige eljest skulle hindras i sin afsigt att vid lägligt tillfälle återtaga sina till dessa fiender afträdda områden.

I denna anda hade Gyllenstierna instruerat de svenska sändebuden vid Ludvig XIV:s hof; och hvad han sålunda å sin konungs vägnar fann för godt att befalla, det blef nu föremål för öfverläggning mellan mellan honom och hans kommissarier i Köpenhamn. Till en början tycktes desse ej särdeles benägne att brådska och förmenade det vara nog, om Sveriges och Danmarks sändebud i Paris sade sig beredde att underhandla, men tillsvidare afvaktade ett förbundsförslags framläggande af Frankrike. Gyllenstierna var i detta fall af annan mening, både emedan han ville komma på det klara med Danmarks afsigter och derföre att han ville betaga Ludvig XIV hvarje anledning till misstanke och tvifvel om Sveriges allvar att med Frankrike ingå förbund. Af detta skäl sökte han och lyckades äfven öfvertala sina kommissarier att tillsammans med honom uppsätta ett alliansprojekt samt besluta, att detsamma skulle öfverlemnas, om ej den franska regeringen kunde förmås att taga första steget. Projektet hölls enligt Gyllenstiernas önskan i allmänna ordalag, hvilket han ansåg "så ratione Daniæ som Galliæ vara i förstone det säkraste." Det borde ej häller, tyckte han, i denna drägt väcka anstöt ens hos dem, som hade lust att "denigrera Kongl. Maj:ts actioner, så mycket mindre som det blott syftade till bevarandet af freden — en afsigt, som

[1]) Man skulle begära 300,000 rdr i fredssubsidier enligt instruktionen. — Den 5 April 1680 skrifver Gyllenstierna till Bjelke och Lillierot i Paris: "Gud gifve, att vårt tillstånd må sättas på den foten, att vi härefter intet må hafva orsak att bettla subsidier; och der det intet sker, så lärer dessa subsidier litet eller intet göra till saken; och aldrig blifver Sverige lyckligt, förr än vi nå det tillstånd, att stå på oss sjelfve. Det är beklagligt, att en sådan mäktig konung skall intet hafva penningar nog. — — — — Hvad jag om subsidier skrifver, sker intet, att man nu intet skall gerna söka få dem, utan lärer herr Amb. och Env. efter ordres stå dem på; men det är allenast en min oförgripliga tanka och discours om detta ärendet".

ej kunde annat än vara "såväl hela verlden som isynnerhet Imperio romano angenäm." De tre konungarne skulle gemensamt söka upprätthålla lugnet inom kristenheten, framför allt inom riket och dertill gränsande länder; och om detta lugn stördes, skulle de förena sina krafter att detsamma återställa. Hindrades någon af de förbundne, i strid mot de sista frederna, att utöfva sina höghetsrättigheter och sin handel eller anfölls något af hans landområden, skulle de andre skynda till hjelp med den styrka, hvarom man hade att närmare öfverenskomma med ledning af bestämmelserna i den svensk-danska alliansen. Frankrike, som endast "per diversionem" kunde bispringa de nordiska kronorna, skulle göra denna diversion så stark, att fienden icke förmådde kasta den större delen af sin makt öfver de bägge andra, hvarförutom det skulle utfästa sig till utbetalande af årliga subsidier såväl under fred som krig. Till sist infördes i projektet en artikel, i enlighet med hvilken Frankrike skulle meddela sina nordiska vänner alla de traktater, som det hade slutit eller kunde komma att sluta särskildt med furstar inom det tyska riket — en "modus procedendi", hvarigenom Gyllenstierna ville kontrollera den egentliga arten af Frankrikes förbindelser med Münster, Brandenburg och Celle. Bägge konungarne skulle sluta *särskilda*, ehuru i hufvudsak lika lydande fördrag med den mäktige vännen och hvar och en ega frihet att "i sin traktat införa det, som honom a part angick." För öfrigt var den svenske statsmannen öfverens med sina danska kommissarier derom, att man på intet vilkor skulle biträda Ludvig XIV:s tolkning af art: "ut eo sincerior" eller garantera Frankrike besittningen af länder, i strid mot fördragen tagna inom riket eller spanska Nederländerna. Bjelke erhöll äfven förnyad befallning att, ehuru med iakttagande af mycken varsamhet i sättet, icke inlåta sig på dessa frågor för så vidt de framkastades uti det franska alliansförslaget[1]).

I midten af Mars hade Gyllenstierna kommit till slut med den danska regeringen om hufvudbeståndsdelarne i förbundsafhandlingen med Frankrike och de grundsatser man hade att följa i sina försigtiga underhandlingar med denna makt. De svenska och danska projekten, i det mesta likalydande, afsändes till de respektive ländernas sändebud jämte nya eller fullständigare instruktioner[2]); det återstod nu att afvakta framtiden för att se hvad Frankrike förde i skölden och huru fast Danmark skulle blifva i sin nya politik. Äfven med

[1]) Jfr. "Diplomatica Sueco-Gallica" i Nordinska samlingarne på Upsala universitets bibliotek; Nils Bjelkes brefvexling i riksarkivet. — Johan Gyllenstierna till Bjelke och Lilliecrot d. 6 och 13 Mars samt 27 Apr. 1680.

[2]) Det svenska projektet medföljde Gyllenstiernas bref af d. 13 Mars.

afseende på Holland skulle denna fasthet pröfvas, isynnerhet som Sveriges ställning till denna makt var mycket osäker och när som hälst kunde förbytas till öppen fiendskap. Att Carl XI icke skulle ratificera de traktater hans sändebud i Nimwegen ingått med republiken, hade hans förtrogne minister beslutat, och han sökte nu i Köpenhamn, samtidigt med negociationen om det franska förbundet, att göra sig förvissad om Danmarks bistånd vid försvaret af de nordiska rikenas intressen gentemot Hollands merkantila öfvervälde. Huru långt Gyllenstierna kommit i dessa sina bemödanden, veta vi icke. Att döma af hans egna ord synes han hafva rönt tillmötesgående, och han har till en början öfverenskommit med de danska statsmännen om ett gemensamt diplomtiskt uppträdande i Haag för att fordra upphäfvandet af Veilgeltet och öfriga "indigniteter, genom hvilka det skedde Nordens konungar intrång i deras commercier." Detta var för öfrigt blott i enlighet med det hemliga förbund Sverige nyss slutit med sin granne. Återstod att se, huruvida denna granne skulle följa oss vidare på en väg, der visserligen hans egen fördel sammanföll med vår; det berodde icke minst på Sveriges sätt att behandla honom under de kommande dagar. Gyllenstierna har för visso sökt öfvertyga honom om vår ärlighet och småningom döda hans misstroende, som under århundraden funnit en riklig näring. Han har till och med sökt göra det i en mycket ömtålig fråga — den holsteinska; han har i den så vidt möjligt undvikit att stöta Danmark för hufvudet, ehuru han sjelf dervid bands af hänsyn till sin konungs och hans moders *personliga* sympatier[1]).

Under de sista veckorna af sin vistelse i Köpenhamn sysselsatte sig Gyllenstierna med att bringa till slut de tvistefrågor, som återstodo från fredsverket i Lund, isynnerhet frågan om Wismars lösen samt reglerandet af sjöfarten genom Sundet och Bälterna. Han sökte på samma gång med afseende på de bägge rikenas inre förhållanden, i myntet och tullväsendet, bereda väg för den enhet, som varaktigare än mycket annat skulle för framtiden binda dem vid hvarandra. I dessa sina arbeten hjelptes han af generaltullförvaltaren Cronschöld och assessorn Johan Stjernhöök, hvilka på hans eget yrkande blifvit förordnade till hans hjelp[2]). Deremot undvek både han och den danska regeringen mycket noga att begagna biträdet af Ludvig XIV:s "råd och deputerade kommissarie", mons. de la Piquetière, hvilken af sin

[1]) Jfr. Gyllenstiernas bref till K. M:t under förra hälften af Mars 1680 samt hans bref till Bjelke och Lillierot för samma tid.

[2]) Deras fullmakt är daterad Strömsholm den 26 Mars 1680.

kung var utsedd att enligt Fontainebleautraktaten bemedla den Sundska tvistefrågan. Gyllenstierna hade uttalat för sin monark det hoppet, att i denna affär "kunna något uträtta utan Frankrikes förmynderskap", och han lyckades så väl, att den franske diplomaten visste af ingenting, förr än traktaten var färdig och han sjelf i en af dess artiklar harangerades för ospard möda. Den 29 April 1680 undertecknades i Köpenhamn af Johan Gyllenstierna och hans danska kommissarier supplementärtraktaten till fredsafhandlingen i Lund, hvarefter den under den 11 påföljande Maj ratificerades af Carl XI. I början af denna akt bestämmes beloppet af kontributionsrestantierna, för hvilkas riktiga betalning Wismar af Danmark skulle behållas såsom pant, samt utsättes de terminer, vid hvilka summan efter hand skulle erläggas[1]). I de följande artiklarne regleras sjöfarten genom Sundet och Bälterna sålunda, att man sökt på en gång bevara Sveriges traktatsenliga rätt och tillika förekomma missbruk till Danmarks skada. I traktatens 15:de artikel förekommer slutligen en ordentlig myntkonvention mellan de skandinaviska länderna, bestämmande att hädanefter mynt "af lika godhet i skrot och korn" skulle slås i Sverige och Danmark-Norge samt sedermera detta mynt gå och gälla inbördes uti Deras Maj:ters riken, land och provinser"[2]). Det hela är ett nödvändigt tillägg till och ett fullbordande af fredsverket i Lund samt derjämte ett nytt, vigtigt steg på vägen af den storartade, politiska skandinavism, hvars störste målsman under det 17:de århundradet är ingen annan än Johan Gyllenstierna.

Med denna afhandling uti Köpenhamn kan man säga, att den grund var färdiglagd, på hvilken Skandinaviens folk hade att gemensamt bygga upp åt sig en framtid, hvars storhet utan tvifvel emellanåt hägrat för den egentlige byggningsmannens blick. Den fram-

---

[1]) Summan bestämdes till 139,758 slätte daler, 1 mark och 11 skilling samt 5700 daler i svenskt silfvermynt.

[2]) Denna artikel har följande lydelse: "Och på det handel och vandel dess bättre kunde fortsättas, är för godt befunnet, att allt groft sölfmynt uti Deras Maj;ters Riken, länder och underliggande provinser skola härefter slås af lika godhet uti korn och skrot, så att hela, halfva och fjerdeparts svenske daler skulle vara af samma godhet och finhet med de hela, halfva och fjerdeparts danske kroner eller slätte daler, nämligen 11¼-lödiga och 10½ stycken på mark Kölnsk.
De små sölfmynten skall uti lika godhet myntas, hvarom man med första skall sig förena; och när myntet sålunda slås, skall det vara af lika värde och som Deras Maj:ters eget mynt gå och gälla inbördes uti Deras Maj:ters Riken, land och provinser." — Se originaltrakt. i riksarkivet.

tiden kunde, icke minst genom det band, som knöt Sveriges kung vid Danmarks unga kungadotter, gifva löften om ett i allt förenadt Norden, mäktigt att värja sig mot yttre våld, starkt genom en naturlig inre utveckling och genom så väl det ena som det andra i stånd att, när så omträngde, värna om allmän rätt, som kränktes, eller protestantisk tro, som hotades med undergång. Men för att så skulle hafva gått, hade det varit nödigt, att mannen med de stora tankar ännu en tid fått sköta om sitt säde och skydda den späda brodden mot oväder, som föllo på. Det blef honom icke förunnadt. Sedan han fört till hennes nya fädernesland den furstinna, som var ämnad att blifva en ny Margareta Fridkulla för Nordens folk, var hans sändning fullbordad och han gick bort i sina halfva dagar, medan han ännu, menskligt att döma, kunde hafva verkat mycket i välsignelse. Fåfängt hade hans arbete ändock ej varit. De planer, som hvälfdes i hans hufvud, öfverlefde honom och kläddes delvis i verklighetens drägt af den unge konung, som i flere stycken såg i den bortgångne en föresyn. Enväldet, reduktionen, ordnandet af ett starkt nationelt försvar, dessa och andra stordåd, som med alla sina skuggor gått fram utur en politisk nödvändighet, de hafva alla i mycket förberedits genom Johan Gyllenstierna, som i dem såg, icke ett medel till egen upphöjelse, men den enda utvägen till räddning för ett älskadt fosterland och till bevarandet af dess yttre maktställning i verlden. Hvilka grundtankarne för öfrigt voro i det politiska system, som med skäl kan kallas med hans namn, det torde tillräckligt tydligt framgå utur allt, som i det föregående är taladt. Till det systemet hörde ett nytt förbund med Frankrike på det vilkor, att det skänkte oss ett verkligt stöd, utan att kompromettera vår politiska sjelfständighet eller hindra utförandet af vissa aggressiva planer emot det norra Tysklands furstar. Eljest hade vi att förändra våra allianser, och kejsaren och sjömakterna borde då blifva de vänner, vi hade att lita till. Gyllenstierna har i sjelfva verket tänkt sig äfven detta som en möjlighet. Men i *alla* händelser hade vi att hålla fast vid Danmarks förbund, emedan de tre rikenas inbördes söndring betydde deras svaghet, men ett *förenadt* Skandinavien kunde blifva mäktigt och stort, kunde försvara sig sjelft och dertill göra sin stämma hörd i nationernas stora rådslag. Det var den framtiden han unnade åt Nordens folk. Till *deras* olycka rycktes han bort, förrän han hunnit att sitt verk betrygga. Den som honom följde i ledningen af våra yttre öden, förmådde ej, med all sin omhug och sin klokhet, fatta sjelfva djupet af en Johan Gyllenstiernas läror. *Vår* tid begriper dem och ser i deras store tolk en framsynt man, som sträckte sin blick igenom århundraden.

